

old

28

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A. M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG HIVATALOS KÖZLÖNYE.

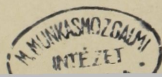
XXII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1898

NÉHÁNY SZÓ KÖZEGÉSZSÉGI ÁLLAPOTAINK- RÓL ÉS TEENDŐINKRŐL.

Annak a panasznak, a melyet közéletünk általános jellemzésül és nem egyszer a komolyabb irodalmi és egyéb társadalmi törekvések hiányának s közállapotaink egyes ágazataiban tapasztalható meddőségnek magyarázatául és mentségeül oly szívesen szoktunk hangoztatni: hogy nálunk a törvényhozás és a kormány tevékenységét, sőt a társadalom közérdeklődését is, más szintén fontos közügyek rovására, majdnem kizárólag politikai kérdések foglalják le, már rég nem volt akkora jogosultsága, mint az utóbbi néhány év alatt és napjainkban.

Éveken keresztül — 1892-től 1895-ig — az egyház-politika uralkodott minden egyéb fölött, s a midőn végre oly nehéz harcok után a kitűzött feladatokat megoldani sikerült s a nagy jelentőségű, szabadelvű és nemzeti irányuknál fogva a nemzet legszélesebb rétegeiben lelkesedéssel fogadott reformok életbeléptek, örömmel látták a harcz befejezését még azok közül is számosan, a kik nem voltak is hivei annak a politikának, a mely diadalra jutott, de érezték annak szükségét, hogy az ellentétek lehetőleg mielőbb elsimuljanak, s hogy a közérdeklődés az ország másnemű szükségletei felé is irányuljon. Ekkor azonban az ezredéves kiállítás ideje következett, a mely és a vele kapcsolatos felejthetetlen ünnepségek hatalmasan emelték politikai öntudatunkat, fokozták a nemzetünk jövőjébe vetett reményünket, de szemlélődésünket a múltra és jövőre irányítva, ezen időszak is, bár alatta sok szép és maradandó becsű alkotás jött létre vagy kezdeményeztetett, a dolog természete szerint épen nem volt alkalmas arra, hogy elménket a jelen szükségleteire fordítsa. A jelen kérdései közül csak a legégetőbbek és halaszthatatlanok nyomultak előtérbe, köztük különösen az Ausztriával megújítandó kiegyezés és a quóta kérdése, mely utóbbi — a

nélkül, hogy e tekintetben eddig a méltányos megoldás biztos reményéig is eljuthattunk volna — immár közel két év óta tartja forrongásban a kedélyeket.

Igy magyarázható meg, hogy egyes fontos kérdések, a melyek a nyolczvanas évek végén és a kilenczvenes évek elején a szakirodalomban és a napisajtóban tüzetes fejtegetések tárgyai voltak, — reform-javaslatok, melyeknek megvalósítása a közvélemény előtt a legsürgősebbnek tetszett, a napi-rendről ismét lekerültek. Emlékezhetünk például azon élénk vitákra, a melyek részint nyilvános felolvasások, részint értekezések alakjában a felső oktatás, különösen a jogi szakoktatás tárgyában megindultak és ámbár a kérdést minden oldalról, úgy a tanszabadság és a vizsgálatok rendszere, valamint a fegyelem szempontjából eléggé tisztázták, egyetemi oktatási rendszerünk maradt mégis változatlanul régi állapotában.

Hasonló sors jutott osztályrészül a közegészségi állapotok javítására és a közegészségügyi igazgatás reformjára irányuló törekvéseknek. A számos kisebb-nagyobb becsű ismertetés, melyek közegészségi bajainkra a közfigyelmet ráterelték, a kiváló szakférfiak (Csatáry, Fodor, stb.) tollából eredő felolvasások és értekezések, melyekben a közegészségi állapotaink javítására szükséges teendők s különösen pedig a közegészségügyi igazgatás újjászervezésének kérdése kerültek beható megvitatásra s végül a napi sajtónak szinte szokatlan nagy érdeklődése, a melylyel e kérdésekre a közfigyelmet felhívni segített: mind nem vezettek érdemleges eredményre, daczára annak, hogy a belügyminiszterium élén ugyanakkor oly férfi állott, a ki a közegészségügy fontosságának tudatától teljesen áthatva, ezen ügy iránt kétség kívül minden elődjénél nagyobb érdeklődéssel viseltetett, s a ki egyes közegészségi intézkedéseivel, mint pl. az 1893. évi cholérának erélyes elfojtásával, tényleg emlékezetessé is tette működését.

Ez óta több év telt el, a mely idő alatt közegészségi viszonyainkban köztudomás szerint némi javulás állott be s miután időközben oly művek, a melyek közegészségi állapotainkat tüzetesen ismertették volna, a belügyminiszternek az országgyűlés elé terjesztett évi jelentéseit kivéve, nem jelentek meg, — a közérdeklődés e kérdéssel a politikai körülményeknél fogva amúgy is el lévén terelve — könnyen ke-

letkezhett az a feltevés és megnyugvás, hogy közegészségi viszonyaink most már elég rendezettek.

Nem lesz tehát felesleges kissé behatóbban és pozitív adatokra támaszkodva megvizsgálni, hogy ez a feltevés és megnyugvás bir-e elegendő alappal, hogy az egy évtized előtti állapotokhoz képest tényleg történt-e haladás és mily mérvű s hogy ha igen, a javulás más államok hasonló viszonyainak alakulásához képest kielégítőnek mondható-e, ha pedig nem, mily intézkedések volnának szükségesek, hogy állapotainknak gyorsabb menetben való és fokozottabb javulását mozdítsuk elő?

A közegészségügy jelentősége közszempontból különösen két irányban nyilvánul. Először az által, hogy az egészség lévén az ember testi és lelki épségének s ennek folytán rendszerint bárminemű, a közgazdaság és a kultúra szempontjából számottevő működhetésének nélkülözhetetlen alapja, mind az, a mi a közegészségügy előmozdítására hat, egyszersmind a nemzet kulturájának és gazdasági fejlődésének is előbbvitelére szolgál. A közegészség képezi továbbá alapját a nemzet természetes szaporodásának, a melynek kedvező alakulása egyrészt a kevésbbé sűrű népességű országokban, a minő Magyarország is, a közgazdaságra való visszahatása által, t. i. az intensivebb gazdálkodás és az ipari fejlettség személyi feltételeinek megteremtése által bir jelentőséggel, másrészt a nemzet összes létszámának gyarapítása által más államokkal szemben az állam politikai súlyának növekedését mozdítja elő.

Valamely ország közegészségi állapotainak ismérvei között legbiztosabbnak a halálozási arányszám tekinthető, mint a mely a különböző, az egészségre kedvező és kedvezőtlen tényezőknek mintegy azok mérlegét kifejező végeredménye, kapcsolatban a szaporodási arányszámmal, a mely magából a halálozási arányszámból vonható következtetéseinket némileg módosítja, a mennyiben a születések mérvének a halálozásokra való befolyását is kifejezésre juttatja, önként értetvén, hogy magas születési arány mellett, miután a kisdéd-kor halandósága legnagyobb, magasabb halálozási arányszám is indokolt lehet.

Magyarországon a halálozási arány az 1881—85-ös évek átlagában ezer lakosra számítva 33³/₁₀ volt; az óta ez az arány

a következő évtődben 32·3-re, 1891—95-ben pedig 31·7-re csökkent. A javulás tehát nem mondható valami jelentékenynek s épen nem indokolja azt a feltevést, mintha halálozási viszonyaink normálisak volnának, sem azt a megnyugvást, hogy az állapotokat most már összetett kezekkel nézhessük és a további javulást a jó szerencsére bizzuk.

Mindenekelőtt nagyon leszallítja a mutatkozó csekély javulás feletti örömlunket az a körülmény, hogy egyidejűleg a születési arányszám is csökkent, még pedig nagyobb mértékben, mint a halálozási, t. i. 44·6-ről 41·9-re. Még sajnálatosabb jelenség az, hogy Magyarország halandósága, daczára az említett javulásnak, — Oroszország kivételével, mely sokkal nagyobb születési szám mellett valamivel kedvezőtlenebb halálozási arányt mutat — *még mindig a legkedvezőtlenebb az összes európai államok között.* Sőt szégyenünkre be kell vallanunk, hogy halandósági arányszámunk még a legutolsó öt év alatt is oly magas volt, hogy hozzá hasonló magas halálozási arányt már két évtőddel megelőzőleg, vagyis az 1880-as évek elején — Oroszországot és Spanyolországot kivéve — egyetlen más európai államban sem tapasztalunk.

A halálozási arányszámnak az európai államokban a jelen század elejétől fogva való folytonos csökkenése a fogamatosított közegészségi intézkedésekkel és az általános műveltség fokozatos terjedésével kapcsolatban a legélénkebben bizonyítja, hogy az állam és társadalom a betegségek felett mennyire úrrá teheti magát. Nem akarok itt tőlünk nagyon messze fekvő, oly példákra hivatkozni, a melyeknek elérése, ámbár lehető megközelítésük egyik legszebb feladatunkat képezheti, egyelőre egyáltalában nem remélhető, tehát pl. Angliára, Dániára, Svédországra és Norvégországra, mely országokban a halandóság ezer lélekre 16—18 között ingadozván, körülbelől csak fél oly magas, mint Magyarországon; de közvetlenül követendő példa gyanánt bátran említhetem Poroszországot, a mely magas születési arányszámánál fogva is Magyarországtól kevésbé eltérő viszonyokat mutat.

Poroszországban az 1881—85-ös évek átlagában ezer lakosra 25·2 halálozás esett. E szám a következő évtődben 24·0-re, az 1891—95. évek átlagában pedig 22·8-re szállt le, jöllehet az évi átlagos születés ezer lakosra 37·2-del

változatlan maradt, úgy hogy ennek folytán az évi szaporodási szám 12-ről 14⁴-re emelkedett.

Hogy miként érték el Poroszországban ezt a nagy javulást, arra nézve igen tanulságos adatokat merithetünk a halálozások statisztikájából. A fertőző betegségek, a melyekkel szemben tudvalevőleg az öntudatos és erélyes közegészügyi igazgatás és a társadalmi tevékenység legnagyobb sikert mutathatnak fel, kivétel nélkül vesztettek jelentőségükből. Így a diphteritis, melyben az 1881—85-ös években 100.000 lakos közül átlagosan még 171-en haltak el, 1891—95-ben már csak 134 áldozatot követelt. Ugyancsak 100.000 lakosra számítva, leszáll továbbá a halandósági arányszám két évtöd alatt: a vörhenynél 58-ról 23-ra, a kanyarónál 41-ről 27-re, a hagymáznál 45-ről 17-re, a vérhasnál 13-ról 4-re, a tüdővésznel 311-ről 248-ra, a himlőnél pedig, melyben már a 80-as évek elején is 100.000 lakosra csak 2⁴ haláletet fordult elő, a halálozási arány az 1891—95-ös évek átlagában 0²-re csökkent, sőt a legutóbbi években Poroszországban már egy millió lakosra sem esett egy himlőhalálozás.

E kedvező alakulás biztató lehet reánk nézve is, mert minden kétséget kizárólag mutatja, hogy a fertőző betegségek ellen, a melyeknek különböző nemei valamikor Poroszországban is hasonló erővel pusztítottak, mint nálunk még jelenleg is pusztítanak, öntudatos és tervszerű működéssel a legsikeresebben lehet harczolni s így nekünk is lehet kilátásunk arra, hogy kitartással és erélyes, czéltudatos intézkedésekkel halálozási viszonyainkat jelentékenyen meg fogjuk javithatni.

E tekintetben egyébiránt saját állapotaink alakulásából is merithetünk reményt. Így himlőben nálunk a 80-as évek első felében még évenként több mint 11.000, más szóval 100.000 lakosra 79 halálozás esett, ma ellenben az 1887: XXII. törvényczikk által kötelezővé tett újraoltás következtében a himlő évenként átlagosan csak kétezer halálozást okoz, tehát 100.000 lakosból már csak mintegy 13 áldozatot követel, a mi ugyan még mindig szörnyű magas szám, ha figyelembe vesszük, hogy Poroszországban már az 1881—85-ös évek átlagában is csak 2⁴ volt a himlőhalálozási arányszám, de a javulás mégis nagyon örvendetes. Nagyobbára javulást látunk, habár nem is ily nagymérvűt, a fertőző betegségek többi

nemeinél is, nevezetesen a vörhenynél, a melynél a halálozási arányszám az 1892—95-ös évek eredménye szerint az 1881—85-ös állapottal szemben, 100.000 lakosra számítva 84-ről 38-ra csökkent, továbbá a kanyarónál (45-ről 41-re), a hágy-máznál (94-ről 37-re), a vérhasnál (45-ről 17-re), a tüdővész-nél (440-ről 332-re). A diphteritis ellenben, mely 1881-től 1885-ig évenként átlagosan mintegy 20.000 gyermeket, 100.000 lakosra számítva 153-at pusztított, az 1892—95-ös években annyira elhatalmasodott, hogy évi átlagban 30.000-nél több áldozatot követelt s 100.000 lakosra számítva, már 206-ra emelkedett a halálozás csak ezen egy gyermek-járvány következtében.

Azt hiszem, e néhány szám, különösen a Magyarország és Poroszország közti párhuzam, eléggé megvilágítja közegészségi viszonyainkat s több adatra nincs szükség annak a sajnos tényállásnak szemléltetésére, hogy közegészségügyünk — ha javult is némileg — még mindig oly állapotban van, mely mindenkit, a ki nemzetünk fejlődése iránt érdeklődéssel viseltetik, aggodalommal tölthet el.

A közegészségi állapotok javítására irányuló tevékenység mindenütt azon tapasztalati tényből indult ki, hogy az egészség bizonyos általános feltételektől függ, a milyenek különösen a jó ivóvíz, az egészséges talaj, a tiszta levegő, stb. A közegészség előmozdítása és a halál elleni küzdelem ezen általános feltételek létrehozatalára s ezzel egyszersmind a fertőző betegségek fertőző anyagának megsemmisítésére irányul. Erélyes és gyorsan működő s mindenek felett a közegészség fontosságának érzetétől és tudatától élénken áthatott jó közigazgatási szervezet, párosulva a közegészség általános feltételeire vonatkozó szükséges szakismeretekkel, képezi tehát alapját a közegészségi állapotok megjavításának. Sajnos, nálunk a közigazgatási szervezet működése épen a közegészségi feladatok terén felel meg legkevesbbé még a legszerényebb igényű várakozásnak, a szükséges szakismeret pedig, a mely a közigazgatás támogatására s részben a közigazgatási szervezet hiányosságainak pótlására is szolgálhatna, az orvosok csekély számánál fogva, szintén nem áll kellőképen rendelkezésre.

Közigazgatásunk ujabban — a szerencsétlen államosítási kísérlet óta — nem hogy előbbre haladt volna, hanem talán inkább még visszafelé fejlődött, miután mind

jobban észlelhető, hogy a szervezeti tökéletlenségek mellé még személyi nehézségek is csatlakoznak. Nem tartozik ide annak kutatása, hogy miért, de tény, hogy a törvényhatósági, különösen a vármegyei igazgatás keretében napról-napra nagyobb nehézséggel jár a megüresedő állások betöltése. A jogvégzett fiataloknak tehetségesebb és törekvőbb elemei — a mennyiben közszolgálatba lépnek — szívesebben választják az állami szolgálatot, a mely anyagi előnyössége és a választások esélyeitől nem függő nagyobb biztossága mellett, úgy látszik, erkölcsi tekintetéből is erősebben vonz, mint a törvényhatósági szolgálat. Így a törvényhatósági igazgatás, melynek erély és gyors intézkedés, a jó közegézségi igazgatásnak leglényegesebb kellékei, már szervezeténél fogva különben sem voltak sohasem erős tulajdonságai, most már személyi okoknál fogva is mind kevésbbé képes hivatásának megfelelni. Közegézségi szempontból egyébiránt ez az alakulás — ha átmenetileg hátrányos is — végeredményben örvendetesnek tekinthető, mert siettetni fogja a közigazgatás államosítását, a mi közegézségügyünk jobbra fordulásának immár egyik leglényegesebb és elengedhetetlen előfeltétele.

Az általános közigazgatás tökéletesítése, jobban mondva az államosítás által való teljes újjá szervezése mellett azonban egy más, szint oly lényeges feltétele van még annak, hogy közegézségi állapotainkat gyökeresen és tartósan megjavíthassuk. Ez a tulajdonképeni közegézségi felügyelet hathatósabb foganatosítása s az ennek gyakorlására hivatott és ehhez szükséges szakismeretekkel rendelkező orvosi kar létszámának szaporítása.

Közszempontból az orvos hivatása — bármily nagy jelentőségű is az egyes egyénre nézve az orvos gyógyítási tevékenysége — a közegézség általános feltételeinek előmozdításában, az egészségre káros tényezőknek felismerésében s azok elhárításában áll. Ez volna első sorban feladata a községi és körorvosoknak. A rendszeresített illetmények csekélysége mellett azonban a mi községi és körorvosaink érdeke, sőt még megélhetése is a minél nagyobb beteglétszámhoz fűződik: minden esetre a képzelhető legvisszásabb s az ügy érdekére nézve leghelytelenebb állapot, hogy a kiknek tulajdonképen az volna a fő kötelességük, hogy a közegézséget

fontartsák s a betegségek elterjedését tőlük telhetőleg megakadályozzák, ugyanazoknak minden anyagi előnyük a betegségek minél nagyobb elterjedésével van egyenes arányban. E fonák állapot megszüntetésének tehát mellőzhetetlen előfeltételét képezi a községi és körorvosi fizetések megjavítása, valamint ezzel kapcsolatban a községi és körorvosi intézmény államosítása is, a mi nélkül a fizetések kívánatos felemelése nem is volna keresztülvihető.¹⁾

A szakszerű közegészségügyi felügyelet akadálytalan gyakorlásának további alapfeltétele azonban még, hogy a felügyelet teljesítésére elegendő számú orvos álljón rendelkezésre. Magyarországon az orvosok száma, a sebészeket is beleszámítva, 1896. év végén 4610 volt; a népességhez és a területhez viszonyítva esett egy-egy orvosra átlagosan 3492 lakos és 60⁷ □ km. terület s minthogy a 4610 orvos közül magára Budapestre 1085 esett, a helyzet tulajdonképen még sokkal rosszabb, mint a milyet ezen arányszámok mutatnak.

Nem érdektelen azonban az összehasonlítás más államok adataival. Ausztriában 1894-ben 8629 orvos volt, egy orvosra esett 2845 lakos és 34^s □ km. terület, Poroszországban 1896-ban az orvosok száma 15.105-re rugott, egy orvosra esett 2220 lakos és 24^s □ km. terület. Az orvosok létszáma tehát Ausztriában a népességhez viszonyítva 23, a területhez viszonyítva 75, Poroszországban a népességhez viszonyítva 57, a területhez viszonyítva pedig éppen 150⁰/o-kal kedvezőbb mint Magyarországon. A nélkül, hogy egyéb okokat keressünk, azt hiszem, hogy e számok — kapcsolatban közigazgatásunk általános nyomorúságaival — már magukban véve is eléggé megmagyarázzák közegészségi elmaradottságunkat. S a helyzet annál elszomorítóbb, minthogy az utóbbi évek alakulása az orvosok létszáma tekintetében éppen nem mutat oly javulást, a mely legalább a jövőre biztató volna. 1887-től 1896-ig az évenkénti átlagos javulás az orvosoknak a lakossághoz való arányában nálunk csak 2²¹/o-ot tett, holott Poroszországban, a hol a helyzet már 1887-ben is sokkal kedvezőbb volt, az évenkénti javulás ugyanezen időszak alatt évenként 4¹⁵/o-ot képviselt. Poroszországban ugyanis az

¹⁾ Erre vonatkozólag részletesebben l. a Nemzetgazdasági Szemle 1889. évi november havi számában »Közegészségügyi igazgatásunkhoz« cím alatt megjelent értekezésemet.

orvosok száma 1887-től 1896-ig 9347-ről 15.105-re szökött, nálunk pedig 3502-ről csak 4610-re emelkedett.

Még sajnosabb jelenség azonban, hogy a legközelebbi jövőben még arra a csekély szaporodásra is alig lehet számítani, a melyet az orvosok számában az utolsó évtized alatt mégis tapasztalhattunk. Az orvostanhallgatók száma ugyanis budapesti és kolozsvári egyetemeinken 1890-től fogva, évről-évre megszakítás nélkül fogy. Létszámuk volt a nyári félévek végén:

1890-ben 1322,	1894-ben 974,
1891-ben 1139,	1895-ben 959,
1892-ben 1091,	1896-ban 905,
1893-ban 1076,	1897-ben 819.

Ezen aggasztó csökkenés az 1897/98. tanévben is folytatódott, a mennyiben az őszi beiratkozás alkalmával már ismét 117-el kevesebben vétettek fel, mint az 1896/97. tanév őszén.

Mínthogy az orvostanhallgatók folyton csökkenő csekély száma is öt évfolyamban oszlik meg, s mínthogy a tanulmányok ideje alatt a hallgatók egy része elhal, számosan más pályára lépnek, sőt sajnos tapasztalás szerint, sokan teljesen elzülленek, aránylag csak igen kis rész az, a mely kitűzött pályájának végcéljához eljut, minek folytán a legközelebbi években orvosaink számának az eddigihez hasonló bármily csekély mérvű további növekedése helyett már arra is el lehetünk készülve, hogy *az új orvosok száma még a természetes fogyatéket sem fogja pótolhatni.*

A helyzet annyira megdöbbentő, hogy az mindenkit, a ki közügyeink iránt érdeklődéssel viseltetik, kell hogy a legkomolyabb megfontolásra és a sajnos állapot okainak felderítésére indítson. Hisz középiskoláink évenként bőven és mindig nagyobb-nagyobb számban öntik az érett ifjakat, a kik az orvosi pályára léphetnének s mégis évről-évre kevesebb azoknak száma, a kik az orvosi pályán keresik boldogulásukat, holott a jog- és államtudományi szakon, a melyen már a 80-as években is túltömöttség volt, évről-évre a tanulók számának rohamos növekedését tapasztalhatjuk. A két egyetem joghallgatóinak és a jogakadémiák növendékeinek száma ugyanazon idő alatt, a míg az orvostanhallgatók száma 1322-ről 819-re apadt, vagyis 1890-től 1897-ig 2556-ról 4431-re emel-

kedett; az 1897/98. tanévben pedig még rohamosabbnak mutatkozik ez az emelkedés, a mennyiben az 1897. őszi beiratkozások alkalmával 830-al többen iratkoztak be, mint az 1896/97. tanév első felében, úgy hogy most már a joghallgatók száma az 1890. évi létszámnak kétszeresét is jóval meghaladja.

A roppant ellentét, melyet e számok kifejeznek, a közeli jövőben a legnagyobb aggodalmat keltő, veszélyes alakulásokat rejt méhében. Egyrésről a jog- és államtudományi szak hallatlan túlsúlyfolsága értelmiségünkben előreláthatólag oly nagy proletariátust fog fejleszteni, melynek következményei szinte kiszámíthatatlanok, másrészt az orvosi kar tagjainak várható csökkenése, a midőn tulajdonképen közegészségi állapotaink javítása érdekében az orvosoknak inkább rohamos szaporodása volna kívánatos, azon aggodalomra ad okot, hogy még mindig magas — mint már említve volt, Oroszország kivételével az összes európai államok között legmagasabb — halandóságunk nemhogy csökkennék, hanem inkább emelkedni fog.

A jog- és államtudományi szak túlsúlyfolságának okait keresni, az ifjúságnak a jogi pályára a legszertelenebb módon való özönlése ellen eszközöket javasolni nem tartozik ezen értekezés keretébe. Megkíséreljük azonban annak okát adni, hogy az orvosi hivatásra készülők száma miért csökkenik évről-évre és minő intézkedésekkel lehetne ezen veszedelmes irányzatnak elejét venni?

Az egészség iránti közöny, mely — sajnos — nálunk a népesség legszélesebb rétegeiben el van terjedve, okozza, hogy a gyógyítási tevékenység, a betegségek gyakorisága daczára, általában nem nyújt az orvosnak oly megélhetési alapot, a melyre fáradságos és költséges előtanulmányai révén joggal számíthatna, sőt az ország egyes vidékein még a legszerűbb igényű megélhetést is alig biztosítja. Mindazonáltal aligha ez a körülmény tartja vissza az orvosi pályától tartózkodóknak nagy tömegét; ez inkább talán csak kevés számú, de több megfontolással bíró és elővigyázóbb egyénre van visszaretentő hatással. Ellenben kétségtelenül sokkal közvetlenebb befolyást gyakorolnak a pályaválasztásnál azok a megélhetési nehézségek, a melyek már a pályára való előkészület alkalmával merülnek fel. Bizonyíték erre az, hogy a kilátások a roppant nagy verseny következtében a jogi

pályákon sem rózsásabbak, mégis mind nagyobb és nagyobb arányban tódul a fiatalság a jogi szakra, kétségkívül azért, mert a jogi tanulmányok természete inkább megenged oly mellékfoglalkozásokat, a melyekből az illető tanuló megélhetési költségeit, ha nem is egészben, de legalább részben tanulmányai idejében is fedezheti. Az orvosi szakon nemcsak hogy mellékkereset rendszerint teljesen ki van zárva, de még a tanulmányi költségek is a magasabb vizsgálati és szigorlati díjak, a költségesebb segédkönyvek beszerzése miatt jelentékenyebbek, mint a többi egyetemi pályákon.

Sőt az egyetemi tanfolyamok befejezése és a szigorlatok letétele, illetőleg a doctori oklevél megszerzése után is, az orvosi gyakorlat megkezdésekor sokkal nehezebb az orvos helyzete, mint a többi értelmiségi pályákon a kezdőké. Semmiféle pályán sem oly csekély a bizalom a kezdő irányában, mint az orvosi pályán és ez nemcsak azért van így, mivel legbecsesebb javunkat, egészségünket, életünket vagyunk kénytelenek az orvosra bízni, de azért is, mivel minden egyéb pályán a hivatás önálló gyakorlását rendszerint valamely más, hivatásában már jártas egyén felügyelete, vezetése, irányítása mellett való működés előzi meg, a melynek ideje alatt az illető kezdőnek alkalmá nyílik a közönségben maga iránt bizalmat gerjeszteni. A bizalom hiányából folyik természetesen, hogy a kezdő orvos, ha csak véletlenül nem hatósági orvos s ezen a réven némi csekély állandó fizetése nincsen, hónapokon keresztül teljesen kereset nélkül marad. A gyakorlat egyéb-iránt, melynél fogva a kezdő orvos minden közvetlen felügyelet és irányítás nélkül egyszerre saját felelősségére kénytelen működni, nemcsak anyagilag hátrányos a kezdőre, de erkölcsi tekintetben is káros lehet úgy önönmagára, mint általában az orvosi karra, a mennyiben a kezdő orvos elégséges tapasztalat nélkül könnyebben követ el kezelési tévedéseket s az ily tévedések köztudomás szerint nemcsak reá vonatkozólag, hanem az egész orvosi kar tekintélyére is káros hatással vannak.

Ezek alapján az orvosügy fejlesztése érdekében, nevezetesen az orvosi pályára való előkészülés megkönnyítése, a fiatal orvosok helyzetének javítása, az orvosi kar tekintélyének előmozdítása s mindezek által a már is fenforgó s jövőre még inkább fenyegető orvos-hiánynak lehető megszüntetése

és elhárítása czéljából a következő intézkedéseket vélném alkalmasaknak:

Hogy az orvosi tanulmányok folytatása a szegényebb sorsúak részére is lehetővé tétessék, a szorgalmas és tehetséges s e mellett vagyontalan orvosnövendékek javára nagyobb számú állami ösztöndíj volna alapítandó, esetleg azzal a kikötéssel, hogy az ösztöndíjas tanulmányainak befejezésével a belügyi kormány által kijelölendő valamelyik községi vagy körorvosi állomást legalább néhány évre elfogadni legyen köteles. A rendkívül magas vizsgálati és szigorlati díjakat mindenesetre le kellene szállítani, a vagyontalanoknak pedig teljesen elengedni. Kivánatos volna továbbá arról is gondoskodni, hogy az orvosnövendékek hivatásukkal összeférő s némi csekély, pl. havi 10—15 frtnyi keresetet nyújtó mellékfoglalkozást vállalhassanak. Ilyen mellékfoglalkozás gyanánt legczélszerűbbnek ajánlkoznék bizonyos kisegítő szolgálatok teljesítése a kórházakban a kórházi orvosok utbaigazításával és felügyeletük alatt. Rendszeres kórházi foglalkoztatás mellett talán a tanulmányi időt is az eredmény minden kockáztatása nélkül öt évről négy évre lehetne leszállítani, a mi a tanulmányi költségek tekintetében mindenesetre jelentékeny megtakarítást vonna maga után.

A kezdő orvosok helyzetének megkönnyítése, velők szemben a közönség bizalmának fokozása s közvetve az orvosi kar tekintélyének ápolása érdekében kívánatosnak tartanám, hogy az orvosi hivatás terén is, mielőtt az orvosjelölt önálló működésre jogosító doctori diplomáját kézhez venné, úgy a mint az más értelmiségi pályákon (ügyvédi, közjegyzői, hivatalnoki, stb. pályán) életbe van léptetve, akár kórházban, akár hatósági, akár magánorvosnál teljesíthető néhány évi gyakornokoskodás legyen kötelező. Szélesebb körű gyakorlattal bíró orvosok működésükben kétségkívül oly nagy hasznát vehetnék egy-egy ügyes gyakornoknak, hogy a gyakornokoknak megélhetését legalább oly feltételek mellett, mint a mennyire az ügyvédjelöltekét az ügyvédek biztosítják, mindenesetre biztosíthatnák. Tehetséges és egészen szegénysorsú orvosjelöltek részére azonban, hogy gyakornokká szegődésüknél ne legyenek kénytelenek kizárólag a díjazásra tekintettel választani, gyakornoki ösztöndíjak volnának rendszeresíthetők, esetleg szintén oly kikötéssel, hogy az ösztöndíjasok orvosi diplomá-

juk megszerzése után néhány évig községi vagy körorvosi minőségben állami szolgálatot legyenek kötelesek teljesíteni.

Különösen jól volnának használhatók az orvosgyakorlók a nagyobb kerülettel bíró községi és körorvosok mellett, a kik közegészségi felügyeleti teendők egy részét gyakorlókra bízhatnák. Főképen ezen szempont vezetett, a midőn az orvosgyakornoki intézmény eszméjét már 1889-ben, fentebb idézett értekezésemben első ízben megpenditettem. Az orvosi gyakorlat terén az óta felmerült s nemcsak nálunk, hanem külföldön is gyakran észlelt tapasztalatok pedig, különösen az orvosi működés iránti bizalomnak s ezzel kapcsolatban az orvosi kar tekintélyének csökkenése, melynek jelenségeivel mind számosabb esetben találkozunk, még jobban megerősítettek meggyőződésemben ezen intézmény czélszerűsége és hasznossága felől. Ugyanily szempontból — bár ez intézményt nem tartom annyira szükségesnek — az orvosi kamarák behozatalát is csak helyeselni tudnám.

Ezek azok az intézkedések, a melyek a már-már égetővé váló orvoskérdésnek megoldására nézetem szerint alkalmasak volnának, s a melyeket mindenesetre a legsürgősebben kellene életbe léptetni, tekintve, hogy azok a legjobb esetben is csak 4—5 év múlva éreztethetik hatásukat. A közegészségi állapotok megjavítása szempontjából azonban az orvosok számának szaporítását célzó ezen intézkedések önként érthetőleg csak mellőzhetetlen előmunkálatok és szükségképi alapfeltételek természetével bírnak, minthogy érdemleges javulást csakis a közigazgatás államosításától s ezzel kapcsolatban a közegészségi felügyeleti szolgálatnak, a törvényhatósági, községi és körorvosi intézménynek államosításától remélhetünk.

DR. VIZAKNAI ANTAL.

A MUNKANÉLKÜLISÉG KÉRDÉSÉHEZ.

Mikor munkásról, munkáskérdésről, munkásbiztosításról, stb. beszélünk, a munkás szónak — hallgatagon — egy a tudomány és a mindennapi élet által ős jelentésénél szűkebbre szorított értelmet tulajdonítunk. Egészen átment a köztudatba, hogy a »munkás« elnevezés — közelebbi megjelölés hiányában — csak azokra szorítkozik, a kik a létért való küzdelembe töke nélkül jönnek s csak munkájukat hozzák magukkal. De ezeket se mind számítjuk ide, hanem csupán azokat, a kik túlnyomóan testi munkát végeznek s ez utóbbiak közül is főleg őstermeléssel, az iparral foglalkozókat. Csupán ezek azok, a kikre gondolunk mindig, valahányszor a munkáskérdés nagy problémáit feszegetjük. Ezekre vonatkoztatjuk a munkanélküliséget is, sőt még ennél a munkás fogalma által megszükitett jelentésénél is szorosabb értelemben vesszszük. Különbséget kell tennünk ugyanis azok között, a kik betegség vagy egyéb testi fogyatkozás következtében nincsenek munkában s azok között, a kik munkahiány miatt, azaz társadalomgazdasági okokból szűkölködnek munka nélkül; amazok physikailag, emezek meg — mint Roscher mondja — sociálisan munkaképtelenek¹⁾, s csakez utóbbiak azok, a kiket a munkanélküliek gyűjtőneve alatt foglalunk össze. A munkanélküliség fogalmi körének elhatárolásánál felmerül az a kérdés is: vajjon a strikeolókat is ide számítsuk-e azok közé, a kiknek kezéből a társadalomgazdaság szervezete üti ki a munkát, vagy azokhoz, a kik nem akarnak dolgozni, a mely utóbbi esetben ők nem »munkanélküli«-ek, hanem munkakerülők, dologtalanok. Ennek a kérdésnek a tisztázása tudniillik főleg gyakorlati szempontból kiváló fontosságú. Azok a javaslatok ugyanis, a melyek

¹⁾ System der Armenpflege und Politik. 1894.

a munkanélküliségből származó nyomorúságot biztosítás útján vagy közmunkák segítségével akarják orvosolni, túlnyomó részükben ki akarják zárni a strikeolókat a segélyezettek közül, különösen abból az okból, nehogy a munkabeszüntetésre való hajlandóságot fokozza az a reménység, hogy ha a munkaadóval folytatott küzdelem balul üt is ki, nem kell legalább egyelőre az éhségtől tartani.

Különösen azok hangsúlyozzák ezt, a kik a munkás-biztosítást a munkanélküliség ellen állami vagy községi hozzájárulással akarják létesíteni, azzal a megokolással, hogy ha a strikeolóknál is kifizetnék a biztosított összeget, úgy látszanék, mintha az állam vagy község, a mely a biztosítási alaphoz hozzájárult, beavatkoznék az egyik fél javára a küzdelembe, holott neki magát az ilyenekben pártatlanul kellene tartania. Ez a felfogás — a mely egyebek között a híres berni munkásbiztosításban is kifejezésre jut¹⁾ — így egész általános érvényességűnek kijelentve kétségen kívül helytelen. Először is elvi szempontból, mert olykor a közjó érdekében parancsoló szükség, hogy az állam a maga kényszerítő eszközeivel belenyúljon a munkások és munkaadók közt folyó harcba, kivált ha a küzdő felek erőre nagyon egyenlőtlenek, másodszor meg azért, mert nagyon jól tudjuk, hogy a strike nem mindig a munkások kezdeményezésének az eredménye, hanem elég gyakran a munkaadók méltányosság nélkül való kivánságainak a következtése, vagy megelőzése a munkaadók előrelátható hadüzenetének. Ép ezért nem lehet ezen a fontos gyakorlati hatásokkal egybekapcsolt kérdésen egy általános frázissal átugorni, hanem minden egyes esetet külön vizsgálódás tárgyává téve esetenként megállapítani: a munkást terheli-e a hiba a strike előidézésében? Ez pedig csak úgy érhető el, ha külön-külön kikutatjuk az okokat, a melyek a strike-ot előidézték, minden mellékkörülményekkel együtt. Ez persze nem könnyű feladat, kivált ha meggondoljuk, hányféle ok vezethet strikera: béremelés, munkaidő-rövidítés a munkások, bércsökkenetés²⁾, munkaidő-hosszabbítás a munkaadók részéről.

¹⁾ Versicherungskassa gegen Arbeitslosigkeit in Bern. V. Scherz. Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXX. Jahrgang. 1894.

²⁾ Egyik klasszikus példája a bércsökkenetés által okozott strikeoknak az angol gyapotfonóké 1880-ban, a melyben 18.000 munkás három hónapon keresztül strikeolt — eredmény nélkül.

Bizonyos technikai ujitások ellenzése is nem egyszer szolgált okul a strikera (így a varrógép behozása a northamptonshirei cipészeknél), úgyszintén a tanulási idő rövidebbé tétele, a munkásfelügyelők bánásmódja, serdületlen munkások alkalmazása, bizonyos bérrendszerek ellenzése stb. Mindezekon kívül számba kell még vennünk azt is, hogy mindig akadnak meglehetősen sűrűn olyanok is, a kik a maguk jószántából a munkát be nem szüntették volna, hanem a munkásvezérektől és strikeoló társaiktól való féltükben sokszor testi épségük vagy éppen életük megóvása végett voltak kénytelenek a strikeolókkal tartani. Az 1895-iki ausztriai strike-statisztika 28.026 strikeoló mellett 2005 olyan munkást mutat ki, a kik »gezwungen feierten«.

Fogalmi körének megállapítása után áttérhetünk azon okok vizsgálására, a melyek hatása alatt a munkanélküliség az új kor eminens társadalmi problémái közé emelkedett. Első tekintetre szinte megfeythetetlennek látszik, hogy éppen ma, a mikor az ember a termelés eddig nem is álmodott fokát érte el, s a mikor a fogyasztás köre is megfelelően tágult s a fogyasztási képesség is általánosságban emelkedett, éppen ma kerül fölszínre a munkanélküliség kérdése, míg a megelőző korokban analógiát is alig találunk reá. Ezt az magyarázza meg, — eltekintve az ókornak a maival összehasonlítást nem engedő gazdaság-társadalmi életétől — hogy a középkor gazdasági szervezete a munkanélküliség tartósabb és szélesebb körben való elterjedésének gátat vetett. Először is azért, mert túlnyomóan földművelésre volt alapítva, a mely aránylag több munkásnak biztosítja a megélhetést, mint pl. az állattenyésztés, másodsor meg kezdetleges, egyszerű volta miatt, a mely mellett a munkamegosztás gyermekkorát élván — a termelés és fogyasztás egymással tőszomszédok, s így kölcsönösen áttekinthetők, nem ejtik tévedésbe a termelőket a fogyasztás nagysága felől, a mi a munkanélküliséget előidéző krízisek főoka. Ipara is a mesterek numerus claususa mellett kizárta azt, hogy egy pályára többen tóduljanak, mint a mennyien megélhetnek, aztán meg a piac is meg volt határozva s így minden termelő csak a neki szánt fogyasztóval találkozhatott, — de ezzel aztán állandóan és biztosan — a mi a verseny túlhajtásai által okozott válságoktól is mentesítette a gazdasági életet. Így aztán a munkanélküliség, ha előfordult is az előbbi

korokban, csak átfutó és elszórtan fellépő tünet jellegét mutatta, míg ma állandósulva s a termelés minden ágára elterjedve, tartós, káros állapotta fejlődött.

Azok közül az okok közül, a melyek ide vezettek, első sorban a technika haladását, a gépeknek emberi munkaerőt kiküszöbölő és helyettesítő hatását említhetjük, a mely egyrészt sok munkást feleslegessé tett, másrészt a munkások számát szaporította az által, hogy a kevesebb igényű nők és gyermekek olcsóbb munkaerejét is felhasználhatóvá tette. Igaz ugyan, hogy a gépek — legalább első hatásuk szerint — nem olyan túlságos mértékben teszik fölöslegessé a munkáskezet, mint a hogyan első tekintetre gondolni lehetne. Sőt némely iparágban a munkások száma a gépek alkalmazása óta jelentékenyen emelkedett. Érdekes példáját mutatja ennek az angol szövőipar, a mely 1870-ben 900.000 munkást foglalkoztatott, ma pedig több mint egy milliónak ad kenyeret. Természetes következménye ez a fogyasztási kör jelentékeny bővülésének, a mit jó részt ép az áraknak a technikai újítások, a gépek hatása alatt beállott csökkenése okoz, s a mi a termelés megfelelő fokozását vonja maga után. Csak az a kérdés: vajjon az a számbeli gyarapodás a munkások jólétének a hirdetője-e? Azt hisszük aligha, mert a munkások számának ezt a növekvését javarészen a gép mellett felhasználható nők és gyermekek alkalmazása okozza, a mi egyszersmind a munkabérek csökkenésével jár. Igaz, hogy némelyek helyesnek tartják a nők belevonását a munkásosztályba, mert így ők is gazdasági önállóságra jutnak, de vajjon gép mellett lehet-e szó az egyén gazdasági önállóságáról? Hiszen a mai munkanegosztás mellett még a leghatalmasabb gyár sem folytathat teljesen önálló, független gazdasági életet; működése ugyancsak függ mindazoktól a vállalatoktól, a melyek neki nyers anyagot, félgyártmányt, segédszereket, stb. szolgáltatnak. És a társadalom békéjére legveszedelmesebb a gépeknek az az erkölcsi hatása, a mely az egyénben a gazdasági életben való csekély értékének gondolatát ébreszti fel s megfosztja még attól a reménységtől is, hogy valaha önálló lehessen, holott hajdan a legényi állapot legtöbbnyire csak átmenet vala a czéhbeli mester tisztos és biztos állásához. Nagyon kérdéses az is: vajjon a női munka, s a nők úgynevezett »gazdasági önállósításával« nyer-e a társadalom alapját képező család?

A gépnek munkanélküliséget előidéző hatása talán nem is csupán a termelés technikai egyszerűsítésében áll, hanem abban is, hogy géppel sikerül elérni az üzemek éjjel-nappal tartó folytonosságát, úgy hogy a termelésnek nemcsak a menete lett gyorsabb, hanem ideje is hosszabbá vált s így a gép két irányban is kiszorítja a munkást s kettős okból teszi nélkülözhetővé. Ezt a körülményt hagyják figyelmen kívül azok, a kik a gép hatását a munkanélküliség fokozására belátni nem akarják, csak azért, mert a foglalkoztatott munkások abszolút száma a multtal szemben gyarapodást tüntet fel.

A munkanélküliség előidézésében a krízisek előállására gyakorolt befolyásától eltekintve is nagy szerepe van a munkamegosztásnak, a mely a termelést darabokra szedve, elemeire felbontva egyszerűsíti s a munkást szakmájában virtuóz specialistává teszi. Ide járul bizonyos bérrendszerek — jelesül a darabbér-rendszer — alkalmazása, a munkanap hosszúsága, a munkáspiacz szervezetlen volta¹⁾, a mely mellett — a kereslet és kínálatnak nem lévén találkozó helye — megesik, hogy az egyik vidéken a nagy munkásbőség folytán munkanélküliség uralkodik, a másik helyt meg szükében vannak a munkásoknak.

Ezek mellé folytonos és a munkanélküliséget állandósító okok mellé sorakoznak olyanok, a melyek időszakonként lépnek fel. Ezek ha látszólag rövid ideig tartanak is, hatásaikban annál hosszabb életűek. Ide tartoznak bizonyos állami, politikai intézkedések, pl. vámháború következtében történt elzárása valamely piacznak, vagy a háború pusztításai folytán beállott elszegényedés, a melyek a fogyasztás körét szűkebbre szorítják. Továbbá a strike-ok, lockout-ok és különösen a gazdasági válságok, a melyek modern gazdasági életünknek szinte állandó rémei lévén, bővebb tárgyalást kívánnak.

A gazdasági élet fejlődésével karöltve járnak s az annak legmarkánsabb jellemvonását képező munkamegosztás okozatai gyanánt tekinthetők a gazdasági válságok, a melyek közvetlen oka a túltermelés. Túltermelésről pedig csak a modern gazdálkodás rendszere mellett lehet szó, a mi könnyen érthetővé lesz, ha a gazdasági élet fejlődését nyomon követjük: eredetileg a termelés és fogyasztás szoros közvetlenséggel

¹⁾ Drage: The Unemployed. London, 1894.

folynak egymásba, a gazdasági jószág egész körforgását ugyanabban a zárt családi gazdaságban teszi meg, a család szükséglete szorosan megszabja a termelendő jószág mennyiségét. A gazdasági élet e kezdetleges korában »minden közösen gazdálkodó embercsoport keresete egy a munkája eredményével s ez megint egy szükségleteinek fedezésével, a fogyasztásával!«). Egészen természetes, hogy itt, a hol a termelő maga volt a fogyasztó, a szükséglet nagysága felől való tájékozatlanságból eredő túltermelés és az ennek nyomában járó válságok be sem következhettek.

A fejlődésnek azon a magasabb fokán is, a melynek legfőbb characteristikuma az ipari tevékenység egy részének a földtől való elválasztása s ez úton lassan egy külön iparososztálynak a kiválása, még mindig áttekinthető volt a piacz, szabályos volt a gazdaság vérkeringése. Ha a termelők két nagy csoportjának: a földművelőnek és az iparosnak a különválása mindennapivá tette is a cserét, a mi azelőtt csak kivétel volt s megszabadította a forgalmat a formalizmus bilincseitől (a minek jellemző példája az *in jure cessio* meg a *mancipatio* a rómaiaknál) s így létrehozott egy — ha nem is a modern értelemben veendő — kereskedő osztályt, mégis gondoskodott oly biztosítékokról, a melyek mellett minden termék megtalálta a piaczát s a mely a vállalkozói szellem elfajulásának is gátat vetett. Ezt elérte a czéhekkel s az ehhez fűződő s belőle fakadó középkori institutiók egész sorozatával: mesterek és legények számának megállapítása, a különböző termelési helyek kizárólagos piaczainak meghatározása, az ipari képesítés szigorú formákhoz való kötése s általában a gazdasági szabadság teljes negatiója által. Nincs ugyan kétség az iránt, hogy a gazdasági viszonyok ilyen berendezése mellett is voltak munkanélküliek, azonban az akkori társadalmi felfogás, a melynek kétségbeejtő contrastját épen az képezte, hogy míg a jómódú polgári osztály minden ügyébe a legborzasztóbb aprólékossággal beavatkozott, épen a segélyre szoruló szegényeket és nyomorultakat hagyta magukra s legtöbbször csak akkor törődött velük, mikor annak kellett szóba jönni: kivégezzék-e vagy csak kisöprüzzék a »csavargót«, egyaránt csavargó elnevezés alá foglalván őket, tekintet nélkül az individuális körülményekre.

¹⁾ Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft. Tübingen, 1893.

Ha tehát ez a társadalmi szervezet rést nyitott is a munkanélküliségnek, a középkori állam annál kevésbé törődött vele, mert a fentemlitett intézmények szélesebb körben való elterjedésének utat nem engedtek.

Mindez a gazdasági élet ujkorában gyökeresen megváltozott. Míg eredetileg minden jószág közvetlen fogyasztásra, használatra szolgált, most már cserejószág az az árú, a melynek hosszú pályát kell megfutnia, míg a termelőtől a fogyasztóig ér, a kik közé egész serege a közbeeső tagozatoknak kapcsolódik be. A munkamegosztás, a mely egy teljesen kész jószág előállításához egész csapat különféle vállalkozót kíván, elzárja az egyes elől az egész piac áttekintését s a szükséglet nagyságának a megbecslését s így míg a gazdasági organizmus bonyolódottsága az egybevágó működést lehetetlenné teszi, másrészt szerves összefüggése azt idézi elő, hogy minden rendellenesség, a mely a gépezet egyik kerekét gyorsabb vagy lassúbb forgásra bírja, vissza hat a többiekre is. A fogyasztás nagyságának ismeretlen volta egyik közvetlen oka a kríziseknek, aztán a nagy tőke-befektetések, a melyek a vállalkozókat még akkor is üzletük továbbfolytatására kényszerítik, mikor a fogyasztók szüksége már fedezve van. Egy-egy új találmány, a melynek segítségével az árúkat gyorsabban és olcsóbban lehet előállítani, a hátrább maradt versenytársak üzemének beszüntetésére s így válságok előidézésére vezethet.¹⁾

Mindez természetesen a szabad versenynyel jár, a melynek érvényesülését csak fokozza és kiméletlenebbé teszi a közlekedés tökéletesedése, a mely a térbeli távolságokat minimumra csökkentvén, némely termelő évszázados monopoliumát az egyes piacokon megdöntötte. Ide járulnak az értékmérő nemes érczek áringadozásai, pénzpolitikai változások, túlhajtott börzespekulációk és manőverek, óriás tőkének egy kézben való felhalmozódása, a melyek a kisebb tőkájú vállalatok elsodrására törekszenek. A gazdasági helyzet ruganyossága, a szédületes gyorsaságú meggazdagodás és a pillanat alatt bekövetkező bukás lehetősége mellett a fogyasztás körének kiszámíthatatlan ingadozásai ismét csak a termelt és a fogyasztásra kerülő árúk mennyisége között idéz-

¹⁾ I. Herkner: Krisen.

nek elő jelentékeny különbségeket s így kedvezőtlen hatással lévén a termelésre, válságot idézhetnek elő.

A természeti csapások, háborúk, a mezőgazdasági termelésre való nagy befolyásánál fogva az időjárás, stb., egy szóval nagy száma az itt fel sem sorolható tényezőknek, olyan természetű, hogy a bennük beálló hirtelen változás ellentétesen hat a kereslet és kínálatra s ezzel válságot idézhet elő, a mely üzemek beszüntetésével jár s koldusbotra juttat ezer meg ezer munkás családapát.

Egyes iparágakban — a melyek saisonhoz vannak kötve — a foglalkozás természete hoz magával időről-időre megújuló, mindig visszatérő munkanélküliséget. Különösen az építő-iparosok csoportja tesz ez állítás mellett szomorú bizonyosságot, a mit az 1895. évi deczember hó 2-án felvett német birodalmi statisztika számszerű kifejezésre juttat s kimutatja, hogy télen minden 100 kőműves és szobafestő közül 21—22-nek nincs munkája.

A mezőgazdaságot s a vele szoros összeköttetésben lévő úgynevezett campagne - iparágakat (szeszfőzés, cukorgyártás stb.) egy-egy kedvezőtlen termés is nagyon érzékenyen érinti: pangást s ezzel egyszersmind munkanélküliséget idéz elő. Ugyanerre vezet némely helyütt a népesség rohamos szaporodása is.

Ezek volnának a főbb okai ennek a jelenségnek, a mely a humanitás szempontjából elszomorító, közgazdaságilag is hátrányos és a társadalom békéjére is veszedelmes.

Nem sajnálatos-e, hogy embertársaink egy számottevő része munka s — a mi a munkásosztályokban ezzel egyértelmű — kenyér nélkül van. A munkanélküliség — különösen hosszabb tartama mellett — kifejleszti s egész meztelenségében élénk állítja a kétségbeejtő bűnrecsábító tömegnyomort, a mit csak növel az, hogy az éhező munkásokra jelentékeny számú családtag esik. A németbirodalmi statisztika pl. 100 családfentartóra 134 gyermeket (14 éven alúl) s 19 egyéb családtagot mutat ki a munkanélküliek között.¹⁾

Ez veszedelmet is hord magában. Az a munkás, a ki dolgozni akar, de munkahiány miatt nem tud, alighanem így

¹⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Jahrgang 1896. Ergänzung zum vierten Heft. Die beschäftigungslosen Arbeitnehmer im Deutschen Reich am 14. Juni und 2. December 1895.

okoskodik: tudom, hogy a ki élni akar, dolgoznia kell, én akarok is s ha még sem kapok munkát, nem bennem van a hiba, hanem abban a társadalmi szervezetben, a mely nem tud munkát adni. Ennek az okoskodásnak a zárótétele alig lehet más, mint a »delendam esse«. Alig is van társadalmi bajainknak egy-egy nyilvánulása, a mely mélyebben és érzékenyebben váгна a munkásosztály elevenébe, mint épen a munkanélküliség. Ugyancsak sok harczost soroz ez abba a »Reserve-Armee«-be, a mely átkozódó dühvel döngeti a mai társadalmi rendnek a bástyáit: a magántulajdont, a tőkét.

Ki lehet számítani azt is, hogy a pénzbeli vesztesége minő rettenetes összeget tesz ki az államnak az által, hogy munkaerejének egy részét állandóan parlagon heverteti. Hiszen csak Strassburgban az 1895—96. év telén munka nélkül eltöltött napoknak száma majdnem 100.000-re rugott, a mi legalább is 200.000 M. pénzbeli veszteségnek felel meg.

De ez csak anyagi hátránya a bajnak, a mely ethikai tekintetben is oly sok szomorú következással jár. Azonkívül, hogy az osztályellentéteket még jobban kiélesíti s a társadalom rendjével való elégületlenséget növeli, azt is magával hozza, hogy a társadalomnak lealázó alamizsnával kell tengetni azokat, a kiket hecsületes munkával eltartani nem tud. Sokszor meg a nélkülözés, nyomor közbeeső állomásain keresztül a bűncselekmények sötét országába vezet s szaporítja a börtönök lakóit. A munkanélküliek a legnagyobb ellenségei maguknak a munkásoknak is: készek, hogy éhségüket csillapíthassák, bármilyen árért munkába állani, s ezzel lenyomják a munkabért s a munkások »standard of life«-jét is.

Ezeknek a bajoknak a láttára a társadalom is, meg a tudomány is igyekszik megtenni a magáét azok megszüntetésére, különösen két irányban: a) közvetlenül a munkanélküliségnek az elenyésztesítésével, b) indirekte, az által, hogy hatását enyhíti.

Az első helyen említett törekvés részben annak a fel fogásnak eredménye, hogy az állam minden polgárát munkával ellátni tartozik. E nézetnek »jog a munkára« (Recht auf Arbeit, droit au travail) jelszó alatt a tudományos világban is lelkes hivei akadnak, de heves ellenzői is, ez utóbbiak közt egy kiváló socialista is (Proudhon). Ez a jog, a melynek Fourier a szellemi atyja, a történelmi fejlődés megvilágításában egy

subsidiárius természetű jog gyanánt jelentkezik,¹⁾ a mely lényegileg abban áll, hogy a munkásnak jogában van az államtól munkanélküliség esetére existenciáját biztosító munkában részesülni; vele szemben áll az államnak az a kötelessége, hogy a munkásnak munkát adjon. Subsidiárius jellegű ez a jog azért, mert csak akkor éled fel, ha a munkás — mint Fichte mondja — »saját sphaerájában« nem tudja megélhetését biztosítani.

Hogy mi legyen e jog tárgya: a felől a vélemények megoszlanak. Némelyek már a közönséges, bárminő kéznél levő munka szolgáltatásával betöltve látják az állam kötelességét, mások ellenben a munkás tanult mesteriségével egyező munkát kívánnak. Az egyik esetben a munkás tanult mesteriségét felejtene el, s így mikor »jogát« érvényesíti, önönmagán követné el a legnagyobb sérelmet, a másik esetben meg az államnak kezébe kellene venni mindenféle termelési ágat, a mi lassankint a communistikus termelési systémára s a mai társadalmi rend felforgatásával a gazdasági szabadság megtagadásával az állam omnipotenciájára vezetne. Szóval elvileg is problematikus, gyakorlatilag is bajosan keresztülvihető jog ez, a mely tárgyunkat csak annyiban érdekli, mert e jog elismerése szolgált alapul a mult század végén s a jelen század derekán Franciaországban az »ateliers nationaux« létesítésére, a melyek azonban, jóllehet temérdek pénzbe kerültek, czéljukat, az éhező tömeg munkával való ellátását el nem érhették, s rövid fennállás után megszűntek.

A »jog a munkára« büszke jelszava helyett a »lehetőséget a munkára« hangoztatják a németek, a kik a munkanélküliek foglalkoztatását az államnak s a társadalomnak nem jogi, hanem erkölcsi kötelességeül tekintik, s a kik között ennek megfelelően mind nagyobb tért hódít a »Nothstands-Arbeit« eszméje. Lényegileg abban áll ez, hogy egyes testületek, kivált községek főképen télviz idején, a mikor köztapasztalás szerint a munkanélküliség legintensívebben lép fel, a foglalkozás hijával lévőket munkával látják el, igaz, hogy olykor felesleges munkával. Ép ezért van ez az intézmény erős támasadásoknak kitéve, különösen az elmélet részéről, a

¹⁾ Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung. Dr. Singer. Jena, 1895.

mely a céltalan munkában a munka gyalázatát látja. Azonban azok a sikerek, a melyeket — mint a »Sociale Praxis« majd minden számában olvashatjuk — a Nothstands-Arbeit Németország majdnem valamennyi nagyobb városában elért, nem adnak igazat a támadóknak.

A mi különben ez intézmény szervezési elveit illeti, a francia Conseil supérieur du Travail az utóbbi évek tapasztalatai alapján a következőket ajánlja: a foglalkozás nélkülieknek adott munka közérdekű legyen, de ne sürgős, hogy a szükséghez képest meg lehessen szakítani s ismét folytatni. Ilyenekül ajánlkoznak: út- és vízmunkák, kőfejtés, stb. Hogy a munkanélküliek egy-egy városba ne csoportosulhassanak, az e munkákkal való foglalkoztatást csak azokra kell szorítani, a kik az illető városban huzamosabb ideig laktak. A darabbér célszerűbbnek mutatkozik, mint az idő szerint való fizetés, mert az előbbi intenzívebb munkálkodással jár és kisebb ellenőrzést tesz szükségessé. Ezen felül az idő szerint való fizetésnél a kevésbé ügyes munkás nem kaphatja a tanult mesterségében szokásos napszámot, a mi könnyen arra a vádra adhat alkalmat, hogy a község a munkanélküliek munkaerejével nyereszskedik s őket kizsákmányolja. Időt kell nekik adni munkakeresésre s ezért munkaidejük naponként 6—8 óránál vagy hetenként 3—4 napnál többre ne terjedjen. A közmunkák elvégzését lehetőleg olyan időre kell halasztani, a melyben a munkáskereslet nagyon alászáll.

Míg a szükségmunka lényegében nem egyéb, mint új munkaanyag előteremtése, van egy másik törekvés, a mely a munkanélküliséget az által akarja megszüntetni, hogy a meglévő munkaanyag elvégzéséhez kíván — a munkaidő meg rövidítése révén — több munkást alkalmazni. Hogy a munkaidő rövidebbé tévése minő befolyással van a munkások számának szaporodására, világosan mutatják a svájci tapasztalatok. Az ottani öt nagy vasutttársaság az 1890. évben 14.978 munkást foglalkoztatott, ezt a számot az 1891. évben egyedül a munkaszünet behozása következtében majd 2000-rel kellett emelni.

Az eddig felsorolt intézkedések a munkanélküliség abszolút megszüntetésére törekcsenek, a munkaközvetítés a munkáskezék néhol található feleslegét vezeti el oly helyekre, a hol arra szükség van s így a localis munkanélküliséget

osztatja el. A rendszeres munkaközvetítés hasznát nem is lehet kétségbe vonni: szervezi a munkapiacot, gazdaságilag és erkölcsileg emeli a munkás helyzetét és biztosít a munkaadónak munkaerőt. Csökkenti a társadalomnak szegénnytartásból származó terhét, emeli az adóképesseget, áttekinthetővé teszi a munkaviszonyokat és békülékenyebb szellemet terjeszt a munkaadó és munkásai közt. Egyik eszköz a munka szervezésére, a társadalmi béke előmozdítására és a munkásoknak a társadalmi önkormányzatba való bevonására.

A munkanélküliség megszüntetésére törekednek az által is, hogy a mezőgazdasági foglalkozásokat az ipariakkal szorosabb kapcsolatba hozzák s ez által akarják a munkásokat állandó, az időjárás követeléseire alkalmazkodó s azokkal számot vető keresethez juttatni. A munkáscolóniák, a melyek úttörőjének a hollandi van der Bosch tekinthető, különösen a Német-Birodalomban hódítanak mind nagyobb tért s czélul a munkanélküliek foglalkoztatását tűzik ki első sorban a mezőgazdaság körében, a mi mellett a vallás-erkölcsös érzelmek ápolásának is különös fontosságot tulajdonítanak. Eddigi működésük s elért eredményeik, akárminő dicséretesek is, nem jogosítanak arra a feltevésre, hogy bennük a munkanélküliség ellen valami hathatósabb gyógyító szert lássunk.

Különben ugyanezt mondhatjuk a magának a munkanélküliségnek megszüntetésére irányuló, s nagy részben már felsorolt törekvésekről is. Ezek jótevő hatását kétségbe vonni vagy kicsinyelni nem lehet ugyan, de a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ha a rövidebb ideig tartó s localis munkanélküliséggel sikeresen megbirkóznak is, a huzamosabb, több foglalkozási ágra kiterjedő s szélesebb körű munkanélküliséget leküzdeni nem tudják. Ép ezért különös jelentőséget kell tulajdonítanunk azoknak a kísérleteknek, a melyek számolva azzal, hogy a munkanélküliséget egy könnyen kiirtani nem lehet, legalább a belőle származó nyomorúságnak akarják elejét venni a munkanélküliség ellen való biztosítás útján.

A biztosításnak ez a neme, mint sok más hasznos intézmény, az angol munkásegyletek kezdeményezéséből fakad, a melyek oly időben, a mikor a continensen erre még nem is gondoltak, munkanélküli tagjaikat rendes pénzsegítségben részesítették, kivált azért, hogy illő áron alul munkába ne álljanak s úgy ne rontsák a többi munkások existenciáját.

Brentano híres munkájában nagyon érdekes adatokat szolgáltat az angol munkásegyletek e téren kifejtett működéséről, a melynek nagyszabású voltáról fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy csak egy munkásegylet 18 év alatt közel öt millió forintot fizetett ki munkanélküli tagjainak.

A continens államai közül Svájc jár elől. Bern városa az 1893-ban létesített munkásbiztosítást, a melynek 1895-ben módosított szervezési elvei a következők: segítségre tarthat számot minden önhibáján kívül munkanélküli, a ki a biztosító pénztár tagjául jelentkezett s ha a havi biztosítási díjat (50 centimeot) már legalább egy félévén át fizette. A segítség napi $1\frac{1}{2}$ franc a nőtlenek, 2 franc a családos munkanélküliek számára, csak a deczembertől márcziusig terjedő időben s legfeljebb 10 héten keresztül fizetik, csakis a munkanélküliség első hetének lefolyása után. A segélyezéshez szükséges pénzösszeg a következő forrásokból gyűl össze: munkások és munkaadók járulékaiból, ajándékokból és a város subventiójából, a mely a legutóbbi üzletévre (1896/97) 7000 francot tett ki. Ha már most figyelembe vesszük, hogy a pénztár összes bevétele nem egész 11.500 franc s ebből a biztosított munkások maguk csak 1600 francot s így nem is $\frac{1}{7}$ részt fizettek, míg a nekik biztosítás fejében ugyanezen idő alatt 10.000 francot fizettek ki: tisztában kell lennünk azzal, hogy itt a szó tulajdonképeni értelmében biztosításról szó nem lehet, hanem egy nagyrészt a község által fentartott jótékony intézményről, a mely azonban jótékonyága gyakorlását az egyénnel szemben bizonyos megszorító feltételekhez köti.

Bern példáját Németország számos városa követte, jelesen Köln, a mely több czélszerű módosítást tett ugyan a berni biztosítás szervező elvein, különösen a biztosításra való jogosultság előfeltételeit illetőleg, azonban alapelvére nézve azzal teljesen egyezik: a biztosítás az egyén tetszésére van bízva s női munkásokra nem terjed ki.

Ezzel szemben Basel és St. Gallen a kötelező munkásbiztosítás mellett foglaltak állást, s készítettek majdnem egyidejűleg erre vonatkozó javaslatokat, a melyek közül az utóbbi törvénynyé is vált. E szerint minden St. Gallenban lakó keresetképes munkás, a kinek napi keresete öt francot túl nem halad, köteles magát biztosítani, illetőleg a biztosítási díjakat fizetni, a melyek a munkás napi bérének ma-

gasságához képest háromféle nagyságban állapították meg. (Hetenkint 15, 20 és 30 centimeban.) A pénzsegélyezés minimuma 1 franc, ebben csak azok részesülhetnek, a kik a biztosítási díjat legalább hat (külföldiek 12) hónapon keresztül egyfolytában pontosan fizették. Az első üzletév eredménye a következőkép alakult: biztosítási díjakból befolyt 21.674 franc, segély fejében kifizetett 23.504 franc, úgy, hogy a város 4000 francnyi subventiójával (miután az administratív költségeket is a község fedezte) az év tűrhető fölösleggel zárult.

A kötelező biztosítással kapcsolatban érdemes lesz röviden megemlékezni a würzburgi tanárnak, dr. Schanznak a javaslatáról, a melyet ő »individueller Sparzwang«-nak nevez s a melynek alapeszméje a következő¹⁾:

A kötelező biztosítás helyére a kötelező takarékoság elve lép, a melyet a legtöbb államban amúgy is kötelezővé tett biztosítással a betegség ellen lehetne a gyakorlatban megvalósítani, a következő módon: minden betegsegélyző pénztári tag heti béréből — a betegsegélyző-pénztári illetményen kívül — egy csekélyebb összeget, pl. 20 fillért a munkaadó visszatart s azt a maga részéről is megtoldva, pl. 10 fillérrel, a betegsegélyző-pénztár révén a takarékpénztárba juttatja, a hol a munkás neve alatt kezelik és gyümölcsöztetik, de ki csak akkor kapja, ha a munkából kilép, a mi a mesterek erre vonatkozó bejelentési kötelezettsége által ellenőrizhető. Ha a megtakarított összeg bizonyos magasságot, pl. 50 koronát elért, az ezen felül elért megtakarítással a munkás tetszése szerint rendelkezik. E javaslat főelőnye abban áll, hogy mellőzhetővé teszi annak a kérdésnek a feszegetését, vajjon a munkás a maga hibájából vesztette-e el foglalkozását. E rendszer mellett ugyanis a munkásnak meg kell kapnia — bármínemű okból állott is elő a munkanélküliség — a neve alatt kezelt pénzt kamataival együtt, hiszen az az ő tulajdona. Valószínűnek látszik az is, hogy a munkások nagy része — a tanultabb, értelmesebb része bizonyosan — szívesebben fogadná ezt a kényszerű takarékoságot, mint a kötelező biztosítást. Ez utóbbinak ép a józanabb, biztosabb állású munkások nagy ellenségei — mint számos példa, jelesül a

¹⁾ Dr. Schanz: Neue Beiträge zur Frage der Arbeitslosen-Versicherung.

st.-galleni tanusítja — azért, mert úgy fogják fel a dolgot, hogy a kötelező biztosítás esetén ők — a kik az elbocsátás veszedelmének nem igen vannak kitéve — minden haszon, a legcsekélyebb ellenszolgáltatás nélkül fizetik a biztosítási díjakat, a melyekből csak a munkások könnyelműbb, az állandó helyet kevésbé szerető része húz hasznót.

Ezenkívül kétségtelenül megvan az a jótékony erkölcsi hatása, hogy takarékosagra szoktatja azt az osztályt, a melynek erre legnagyobb szüksége van. Csak az a kérdés, vajjon ez a javaslat a gyakorlatban beválik-e? Annyi bizonyosnak látszik, hogy az a nézet, mintha elfogadása a munkanélküliség minden baját nyom nélkül eltörölné, téves, mert azt tételezi fel, hogy minden munkás foglalkozásának ideje alatt keres annyit, hogy a munkanélküliség idején fentartására szükséges összeget félretehesse. Pedig csak azt kell meggondolnunk, hogy az úgynevezett saison-munkások az év $\frac{1}{3}$ részében foglalkozás nélkül vannak s be fogjuk látni, hogy nem túlságosan nagy keresményükből aligha takaríthatnak meg annyit, a mennyiből — kivált ha családosak — a munkaszünet alatt megélhessenek.

Ez az ellenvetés — természetesen — nem jelenti azt, hogy csupán e miatt az egész javaslat elvetendő lenne. Hiszen igaz, hogy szerény segítséget nyújtana a foglalkozás nélkül valóknak, de ez a kevés is jobb, mint a semmi. Aztán vannak olyan részei, a mik nagyon is megszívlelendők s a kötelező biztosítás intézményénél is felhasználhatók volnának. Így pl. hogy a munkások értelmesebb, józanabb részét is megnyerjük a kötelező biztosítás eszméjének, ki lehetne mondani, hogy a ki bizonyos időn keresztül fizette a biztosítási díjakat, a nélkül, hogy igénybe vette volna azokat, vagy legalább azok egy részét visszakapja s a biztosítási díj további fizetésének kötelezettsége rá nézve megszűnik, stb. Különben a javaslat megérdemli, hogy vele a munkanélküliség ellen való biztosítástól függetlenül, pusztán a munkások takarékosagra szoktatása végett komolyan foglalkozzanak. Hogy azonban róla végleges és biztos ítéletet alkothassunk, szükséges lenne gyakorlatilag kipróbálni, a mire azonban — legalább tudtunkkal — még nem volt eset.

A fent előadottakban igyekeztünk vázlatosan ismertetni az okokat, a melyek előidéztek s a főbb törekvéseket, a melyek

elhárítani akarják a munkanélküliség fenyegető veszedelmét, a melynek nagyságát és intensív voltát számszerű adatokkal is bizonyítja az 1895. év december hó 2-án végrehajtott német számlálás. E szerint a munkanélküliek száma — a betegek nélkül — a szövetséges államokban 771 ezret tett ki, a mi az összes munkások közel 5⁰/_o-ának felel meg. Tanulságos számok ezek, nagy mértékben alkalmasak arra, hogy fokozottabb figyelmet követeljenek e kérdés számára, mint a minőben eddig részesült. Kétségen kívül nagy és nehéz feladatokat ró ez a sociologusokra, tudósokra, és államférfiakra egyaránt és az erre hivatottakat a kérdés megoldásáért vívando harcztól annak sem szabad visszariasztania, hogy az eddigi kísérletek és javaslatok e fenyegető rém leküzdésére kielégítőeknek nem bizonyultak s csak arról a számtalanszor ismétlődő históriai igazságról tesznek tanúságot, hogy a legcsillogóbb elméletek idealismusa is a gyakorlati kivitelben nagyon fogyatékos, hitvány valósággá zsugorodik össze. De ez csak a kishitűeket csüggesztheti el, az erős annál serényebben fogja a harczot folytatni, kivált ha a küzdés célja olyan nemes, mint a jelen esetben: az annyiszor hangoztatott, a mindenkézt óhajtott társadalmi béke.

DR. KENÉZ BÉLA.

I R O D A L M I S Z E M L E.

A kereskedelemügyi miniszternek 1896. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése.

A miniszteri jelentéseknek, ezeknek a nagy fáradtsággal készülő, de kevés igazi méltánnyal találkozó hatalmas köteteknek mai formájukban nem hosszú már a jövője. Még csak egyszer, az idei ősz végén számolnak be a törvényhozás előtt működésükről külön-külön kötetekben azok a miniszterek, a kiket törvény vagy gyakorlat ilyen jelentéstételre kötelez. Azontúl átveszi öröküket a Statisztikai Évkönyv s együvé foglalja az egész kormány évi beszámolóját, hozzáadván a maga érdekes számaint is az ország közállapotáról, kulturális és gazdasági viszonyairól.

Összefoglalva adja majd elénk mindazt, a mi eddig benne volt a Statisztikai Évkönyvben, s a mi helyet foglalt a miniszteri jelentések könyv-óriásaiban. S a terjedelemnek ez a redukciója aligha lesz kárára az új évkönyvnek. A miniszteri jelentéseknek eddig is sok érdekes fejezete, figyelemre méltó följegyzése azért maradhatott visszhang nélkül, mert az óriási szorgalommal fölhalmozott tömérdek részlet szinte agyonnyomta, összeroppantotta az egésznek a gerincét. Annyi apró mozaik, hogy miatta nem éleződhetnek ki eléggé a kép fővonásai. Érdekes adalékok bizonyára a kulturhistória vagy a gazdaságtörténet számára, és kétségtelenül imponálóak mindenki előtt, a ki csak végig is lapozza ezt az öt-hat vaskos kötetet, a mi évenként a törvényhozás elé kerül, tengernyi számsoraival, sűrűn egymás mellé sorakozó tabelláival; de célnak az még nem elég, eredménynek se megnyugtató, hogy a történetíró merit majd hasznót és okulást a nagy fáradtsággal készült munkából; az pedig sikernek vajmi kevés, hogy a nemzetnek legelső érdekeiről szóló ezen jelentések a politikai életben nyomot alig hagynak, s a sajtóban is csak itt-ott találunk kurtaléleket, felszínes ismertetésre.

S könnyű szerrel az évi jelentéseknek ezen terhessé vált szokásától meg sem lehetett szabadulni. Minden korábbi kötet úgyszólván kötelezte a következőt, hogy terjedelemben legalább is ugyanakkora legyen, ha nem nagyobb. Komoly bírálat, lelkiismeretes ismertetés híján a figyelem a külsőségekre fordul, s azoknak a nyűgét erőszakolja rá a tartalomra is.

Az évi jelentéseknek, hogy érdemük szerint való méltánnyalhoz jusson bennük az a kormányzati munkásság is, mely a jelentés tárgyát képezi, meg az a szerkesztői munka is, mely a jelentést formába önti, gyökeres és általános, minden tárca jelentésére kiterjedő reformra volt szükségük. Ez a reform meg is van már: az új Statisztikai Évkönyvben keresi a megoldást, s úgy hisszük, nem

helytelenül. A főlegyes részletek elmaradnak, a jelentéktelen apróságokra nem jut majd hely, ívekre menő táblázatok tömörülnek egy-két oldalra és széles mederben tartott ismertetések szorulnak néhány sor szűk mesgője közé; de kiemelkedik legalább minden jelentős mozzanat, és az emlékeztetre igazán érdemes dolog nem szerénykedik észrevételül a közönséges adminisztratív működés sokszavú ismertetése között.

A ki a részletekbe akar elmélyedni, az talál utalásokat, hivatkozásokat az új Évkönyvben az eredeti forrásokra; a közhasználatnak azonban ebben a tervezett formában hihetőleg többet fog használni az új Évkönyv, mint az eddigi jelentések, fárasztó terjedelmességükkel.

A miniszteri jelentéseket helyettesítő Statisztikai Évkönyv első ízben az 1898. évről fog készülni, s az 1899. év őszén jelenik meg; táblázatos része a korábbi statisztikai évkönyvnek anyagát meg bővíti az eddig a miniszteri jelentésekben foglalt fontosabb táblázatokkal, szöveges részében pedig az év közállapotainak ismertetésén kívül sorra beszámol minden miniszteri tárca működéséről.

A reform sértetlenül hagyja az egyes minisztereknek azt a jogát, hogy hosszabb időközökben terjedelmesebb jelentésekben ismertessék működésüket; megmarad a korábbi felelősség továbbra is, a mennyiben mindegyik miniszter maga készíti el az ő működéséről szóló jelentést az Évkönyvbe, mindenki maga lévén a legilletékesebb tolmácsa a maga cselekedeteinek és intenczióinak.

Bizonyosra vehető, hogy a jelentéseknek ez a megreformálása igen nagy haszonnal jár nemcsak maguknak a jelentéseknek népszerűsítése dolgában, hanem a kormány intézkedéseinek helyes magyarázata és józan megítélése körül is. A jelentéseknek ma igen szűk körű közönsége megszorodik, a sajtó is több ügyet fog vetni rá, azért is, mert az új Évkönyv már megjelenésekor nagyobb súlylyal lép föl, s szinte politikai eseményt képez (a miniszterelnök terjeszti az országgyűlés elé az egész kormány nevében a költségvetés bemutatásakor) és főleg azért, mert tömör szövegezésével a közérdekű eseményeket nem meríti el úgy az apró részletekbe, mint az eddigi jelentések. Számos kormányintézkedésnek a rugója ismeretlen maradt eddig gyakran a legérdekeltebb közönség előtt is, mert a parlamentben szóba nem került, a jelentés pedig, a melyben a miniszter beszámolt intézkedéseinek úgy indokairól, mint eredményeiről, nem igen került a kezébe. Az Évkönyv révén a miniszterek beszámolója is jelentékenyen tágabb körben lesz ismeretessé, a mi utat fog ugyan nyitni egyfelől a kritikának is, de több helyet enged a megértésnek és kellő méltánylásnak is.

A miniszteri jelentések ilyenformán — bármily paradoxonnak lássék is ez — akkor jutnak céljukhoz legközelebb, mikor — megszűnnek, illetőleg mikor mai bő köntösüket levetve, belesimulnak a Statisztikai Évkönyv szűkebb keretei közé.

Mindezeknek az elmondására az adta meg az apropost, hogy mostanában jelent meg egymásután több miniszteri tárca jelentése, köztük a két gazdasági miniszteré: a kereskedelmi és földművelésügyi miniszteré.

A kereskedelemügyi miniszter 1896. évi jelentése közel százötven ívre terjedő hatalmas kötet, gazdagon felszerelve grafikus mellékletekkel, statisztikai táblázatokkal. Beosztása, szerkezete az, a mi

a korábbi években volt; egy új fejezettel bővült, a szabadalmi hivatalról szólóval. Annyi fontos közgazdasági érdeket érint ez a jelentés, hogy érdemes és jutalmazó volna minden fejezetét bővebben taglalni. A közutak, vasutak, posta, táviró, postatakarékpénztár, ipar, belső kereskedelem, külső kereskedelem: mind csupa elsőrangú nemzeti érdek és állandó fontosságú témája közgazdasági politikánknek. Futólagos ismertetést lehetne írni valamennyiről, közelebből megvilágítani mindegyiket már csak tér hiányában sem.

Egyik-másik fejezetre a Szemle közelebbi füzeteiben még vissza szándékozunk térni; ezuttal érdemes lesz vizsgálnunk azt, mely mostanában a nemrég megindult iparfejlesztési akció révén napi aktualitással is bír, az iparról és belkereskedelemről szólót.

A jelentésnek különben is ez egyik érdekesebb fejezete. Nemcsak azért, mert különösen ma az iparfejlesztés iránt megindult érdeklődés ismét élénkebb és intenzívebb s remélni lehet, hogy ez az érdeklődés eredményes társadalmi akcióvá izmosodhatik, hanem főképen azért, mert ebből a fejezetből örömmel lehet kiolvasni, hogy a kormány is teljes jelentősége szerint mérlegeli az iparfejlesztés minden megoldásra váró kérdését és egyforma komolysággal foglalkozik valamennyivel. Az eredmény természetesen még nem mindegyik követtezett be; néhol a baj vagy annak fölismerése újabb keletű, hogysem máris sikerrel lehetett volna orvosolni; néhol meg sokkal szövevényesebb, hogysem gyors és egyszerű intézkedésekkel segíteni lehetett volna rajta. Nem is dicsekedhetik a jelentésnek ez a része sok bevégzett alkotással; de minden téren több üdvös kezdeményezésről számol be, és nem egy bizonyosságával szolgál annak az erős törekvésnek, hogy sok zátony közt vergődő iparunk megkeresésünk mindegyre előbb jusson.

A jelentés az iparról és belkereskedelemről szóló fejezetben az első helyet, mint rendesen ezuttal is az ipartestületeknek szánja, és, mint rendesen, ezuttal sem emlékeztetik meg az ipartestületek működésében valami kiemelkedő, figyelemre méltó momentumról. Az kétségtelen, hogy ipartestületeink fejlődése eddig nem volt valami rohamos, sőt még kielégítő sem. Számban ugyan gyarapodtak évről-évre (még így se kellően: Debreczennek például máig sincs ipartestülete), de kevés igyekezett ezt a minden irányú fejlődésre annyira alkalmas intézményt a lehetőségig teljesen kiépíteni, s bőven megelégedve azokkal a funkciókkal, a miket a törvény határozottan eléjük szabott, a legtöbb megpihent, s azokat a célokat, a miket az ipartörvény is körülír s a mik szükségyszerűen céljait kell hogy képezzék apró emberek olyan izmossá válható és tekintélyre jutható szövetségének, a minők az ipartestületek, azokat itt-ott meg sem kísérelték megvalósítani.

Az az idegenkedés és bizalmatlanság, a mi az ipartestületeket kezdetben fogadta, sok tekintetben megbénította működésüket, és nem is csoda, ha a testületekben fölhalmazott erő eleinte nem tudott kellőképp érvényesülni. De a legtöbb már messze túl van a kezdet első nehézségein, és — egy-két, minden tekintetben dicsérendő kivételt leszámítva — mégis alig oldott meg valamit a kizárólag csak rá várakozó nagy feladatokból.

A kereskedelmi miniszter, a hogy a jelentésben olvassuk, iparfejlesztő akciójában számot tart az ipartestületek közreműködésére, s ezért valamivel élénkebb működésre akarja őket serkenteni. Meg is

indította az elmunkálatokat az ipartestületek tevékenységének helyesebb irányba való terelésére és különösen a kisipar hitelügyének rendezését óhajtja az ő segítségükkel a legközelebbi jövőben keresztül vinni.

A siker azon fordul majd meg, hogy miként lehet az ipartestületekbe, ezekbe a távolról sem életképtelen, de most jó részben stagnáló intézményekbe az intenzívebb iparfejlesztő munkásság szeretetét beoltani. A jelentés szerint a tanonczoktatásnak, a segédek továbbképzésének előmozdítása és a kisipari szövetkezetek létesítése körül számít a miniszter leginkább az ipartestületek fokozatosabb tevékenységére és közreműködésére. A szövetkezetek létesítését természetesen óvatosabban kell majd sürgetni, mint a szakoktatás bármelyik ágának fejlesztését. Most, úgy látszik, még nagyon húzódik a magyar iparos a szövetkezéstől, s ha bele is megy, türelmetlenségében nem győzi bevárni, míg annak a gyümölcse magától megéri, hanem idő előtt hasznót, kővér hasznót akar húzni belőle. Ha valami osztatativ állami beavatkozás akarná fölkarolni a szövetkezetek ügyét, féltő, hogy jobban elszaporodnának a szövetkezetek, mint a hogy szükség van rájuk s a hirtelen buzgalmat sok helyütt fájdalommas csalódás váltotta fel. A megoldásnak alkalmasint leghelyesebb módja lesz az, hogy a jelentés kontemplálja: az állam segítő karja nem fordul közvetlenül az iparosokhoz, hanem közvetítőül az ipartestületeket használja fel, s csak a hol ezeknek az ereje elégtelennek bizonyul, de a szövetkezés egyébként kívánatosnak látszik, ott lép fel a maga gyámolításával.

Már a szakoktatás emelésénél sokkal több tere lehet a közvetlen állami beavatkozásnak, s hogy ezen a téren a miniszter nem is akar tisztán az ipartestületek segítségére hagyatkozni, arról a jelentésnek az iparoktatásról szóló része elég bizonyosságot szolgáltat.

Az iparoktatás egyöntetű fejlesztését megnehezíti az, hogy az ipariskolák nagy részben, a tanoncziskolák mind a kultuszminisztérium főhatósága alá tartozván, a kereskedelmi miniszternek ezekre inkább csak felügyeleti és ellenőrzési joga van.

Ezt a jogát pedig — ma legalább — a szükséges szakközlegek hiján nem gyakorolhatja kellően. Nem is remélhető, hogy egyhamar úgy meg lehessen szaporítani az erre való személyzetet, hogy a négy-száznál több tanoncziskola kellő felügyeletben és állami ellenőrzésben részesüljön. Az országos iparoktatási tanács — a két érdekelt miniszter megbízásából — most dolgozik egy javaslaton, hogy hogyan lehetne a tanoncziskolákat rendszeresebb felügyelet alá helyezni a rendelkezésre álló, vagy még rendelkezés alá vonható anyagi erővel.

Az iskolálatogatás javulása észlelhető ugyan azóta, mióta a mulasztások megtorlása a kellő erélyességgel folyik, de az eredmény még mindig nem elég kielégítő: az 1895/96. tanévben 328.152 volt a mulasztások száma. Az iskolálatogatás ellenőrzésére jó szolgálatot fog tenni az az országos tanonczösszeírás, melyet a kereskedelmi miniszter az 1896. év folyamán foganatosított. Az összeírás nemcsak azokra a községekre terjedt ki, melyek tanoncziskolát tartanak fenn, hanem a többiekre is, hogy megítélhető legyen, nem ütötte-e már meg egy-egy községben a tanonczok száma az ötvenet, a mely szám mellett az illető község már köteles volna tanoncziskolát felállítani. A hol niucs még ötven tanoncz, de kevéssel ezen alul, ott a kultuszminiszter kilátásba helyezte, hogy ipari irányú ismétlőoktatásról fog gondoskodni.

A gyári iskolákat, melyeknek száma örvendetesen gyarapszik, a miniszter a többi tanonciskolákkal ugyanazon felügyelet alá akarja helyezni s beilleszteni őket az iparoktatás általános keretébe; a tanonciskolai alapokat az egyöntetűség és nagyobb gyümölcsötetés kedvéért »Országos tanonciskolai alap« címén központi kezelésbe vette át, megóvva az illető alapok területi jellegét.

A magasabb ipari szakoktatás fejlesztése érdekében az 1896. év több hasznos és eredményt ígérő intézkedést mutathat föl. Azok a gyakorlati irányú ipariskolák, melyek eddig a kultuszminiszterium alá tartoztak, nevezetesen a budapesti technológiai iparmúzeum, a budapesti állami ipariskola, a brassói közép faipariskola és a hosszúfalui fafaragóműhely átvétettek a kereskedelmi tárczához; a tárgyalás folyik a népoktatási intézetekkel kapcsolatos tanműhelyek átvétele iránt is.

Megtörtént az ipariskoláknak már régebben jelzett államosítása is, a tanszemélyzet állásai pedig állami tisztviselői jelleggel rendszeresítették, a mi az iparoktatás konszolidálásának szükségszerű feltétele volt. A felügyelet rendezéséről, új rendtartás készítéséről, tanárok, művezetők képzéséről, az újabb tankönyvekről is részletesebben megemlékezik a jelentés; ezek azonban már nem az 1896. év újabb intézkedései, inkább csak energikus folytatása a korábbi évek tevékenységének.

A kereskedelmi szakoktatás ma is a közoktatásügyi tárcza hatáskörébe tartozik; most folynak a tárgyalások az iránt, hogy ez is — a dolog rendje szerint — a kereskedelmi tárczához tétessék át.

Itt lesz helyén való megemlékezni az ipari munkások vasárnapi oktatásáról is, a mit a jelentés külön tárgyal. A vasárnapi oktatások, a melyek rendezésében legjobban a társadalom is mind élénkebb részt vesz, Budapesten kívül Ujpesten, Mármaros-Szigeten, Kolozsvárott, Nagy-Bocskón, Szegeden, Marosvásárhelyt és Miskolczon folytak 1896-ban, a fizikából, földrajzból és a magyar irodalomból. Az előadásokat valamivel kevesebben hallgatták, mint az előző évben; a különbség azonban nem oly nagy, hogy abból az érdeklődés lanyhulására lehetne következtetni.

A vasárnapi oktatások rendezésében különben, azt hiszszük, a főszerepnek mindinkább a társadalmi tevékenység hatáskörébe kell átmennie, az állam részére inkább csak a felügyelet és a kellő irányítás maradván fűnn, és a gondoskodás a felől, hogy az oktatásokból minél kevesebb munkáslakta város vagy telep maradjon ki.

A betegsegélyezés ügye fölött jóformán nyomtalanul telt el az 1896-ik esztendő. Számban megszorodtak valamivel a betegsegélyező pénztárak, anyagi helyzetük sem mutat romlást, de igazi erőre még mindig nem kaphattak és helyzetük sok visszassága most is nyomja őket. Azon a kongresszuson, a mit a pénztárak vezetőségei a múlt év októberében tartottak, a reformálásnak több, életrevalónak látszó módozatát pendítették meg; ezek jó alapot fognak képezni a betegsegélyezés ügyének újjászervezésére, a mi hihetőleg nem fog már soká várni magára.

A gyárvizsgálat és gyárfelügyelet a jelentés szerint még mindig nem lehetett eléggé hathatós. Kicsiny az iparfelügyelők száma azzal a nagy hatáskörrel szemben, a mit be kellene tölteniök, s intézkedéseikhez is csak lassan simulnak hozzá úgy a gyárak, mint a hatóságok. A balesetek bejelentése még mindig fogyatékos, a telep-

engedélyezési tárgyalásokra gyakran elmulasztják meghívni az iparfelügyelőket. Szükséges volna egyrészt az iparfelügyelők számának növelése, másrészt pedig újabb energikus intézkedések arra, hogy a gyárak kellően respektálják, a hatóságok pedig előmozdítsák az iparfelügyelők működését.

Az iparfejlesztésről a jelentés csak futólagosan említi meg a kereskedelmi miniszter 1896-ik évi iparfejlesztői tevékenységének legjobb eredményét: az ezredéves országos kiállítást. Ennek a sikeréről és iparunk fejlesztése érdekében tett kétségtelen nagy szolgálatairól a kiállítási főjelentés emlékezik meg bővebben. De a kiállítás rendezése korántsem foglalta le teljesen az ipar fejlesztésére való gondoskodást.

A mennyire a rendelkezésre álló források megengedték, segélyt vagy kölcsönt kapott számos arra érdemes ipari vállalat. A jelentés egyenkint felsorolja azokat a vállalatokat, a melyek ily támogatásban részesültek, és megnevezi a segély vagy kölcsön összegét is. Legnagyobb összegű segélyt vagy kölcsönt a dolog természeténél szerint nagy ipari vállalatok kaptak, a mik új iparágak meghonosításával szolgáltak rá a támogatásra, kellő összeg jutott a kisipari szövetkezetek istápolására is (a melyeknek érdekében különben egy központi hitelintézet szervezése is előkészítés alatt volt), a háziipar gyámlitására, a székely iparfejlesztési célok megvalósítására és külföldi ösztöndíjakra, a mik iránt a tanulni vágyó fiatal iparosok között egyre nagyobb kedv nyilvánul.

Az ipari munkások érdekében a miniszter különös gondot fordít arra, hogy a nagyobb iparvállalatoknál a lehetőségig hazai munkások alkalmaztassanak, s azt a gyárat, mely műhelyeit ok nélkül árasztja el külföldi munkásokkal, állami kedvezményben, támogatásban nem részesíti.

A munkás-lakásviszonyok javítása érdekében a fővárost hívta fel kezdeményező lépésre; erre a felhívásra építette a főváros az első száz munkáslakást a Soroksári-úton, magának is új jövedelmi forrást nyitván s a munkás-exisztenciának is nagy nyereségére szolgálván.

A kereskedelmi muzeum munkásságának legnagyobb részét az országos kiállítás foglalta le, azután pedig a muzeum állandó kiállításának újraszervezése. A háziipari bazár újabb külföldi piacokat nyitott a magyar háziiparnak, a kereskedelmi muzeum keleti kirendeltségei pedig növekvő sikerrel dolgoznak azon, hogy a keleti piacokon a magyar ipar térfoglalásának útját egyengessék.

A hazai ipar — s a hol lehetett, a kisipar — nemcsak az állami szállításokban részesult minden lehető alkalommal, hanem a törvényhatóságok is felhívták, hogy ipari szükségleteiket hazai termékekkel fedezzék, úgyszintén az állammal szerződésben álló, vagy állami támogatásban részesülő nagyobb vállalatok és társaságok is erre köteleztettek.

Ez kurtára fogott ismertetése annak a sokoldalú és nagyarányú tevékenységnek, a melyről a kereskedelmi miniszter 1896. évi jelentésének az iparról szóló fejezetében számol be. Programnak is hangzatos volna, beszámolóznak még értékesebb. Nem hallgatja el a sok hiányt és rendezésre váró kezdetlegességet, a mi iparügyünket haladásában még most is vissza-visszatartja, de mindezeknek orvoslására vagy már konkrét intézkedésekről számolhat be, vagy legalább is terjedelmes előtanulmányokról, a mikre később czéltudatos intézkedéseket lehet alapítani.

Az állami támogatás és gondoskodás komolyságát és buzgóságát iparosaink nem vonhatják kétségbe; ha a fejlődés egyéb előfeltételei is így volnának biztosítva, kevesebb panasz szó hallatszanék a magyar ipar fejletlenségéről.

—*ay.*

Yearbook of the United States department of agriculture 1896. Washington government printing office 1897. 8°, 686 l.

Nincs egyetlen állam sem, melynek kormánya a hazai állapotok ismertetésére és általános ismeretek terjesztésére megközelítőleg is oly sokat áldozna, mint az amerikai Egyesült Államok hatósága. A közigazgatási teendőkön kívül s azokkal kapcsolatban a washingtoni kormány valóságos ismeretterjesztő intézet, mely évről-évre több millió példányban a lehető legnagyobb bőkezűséggel osztja szét sokszor igen becses nyomtatványait nemcsak otthon, hanem a külföldön is oly annyira, hogy csaknem minden nagyobb könyvtárban halomszámra vannak az ily hivatalos kiadványok, melyeket hozzánk a Smithsonian institut közvetít.

Igen előkelő helyet foglalnak el e tekintetben a földművelési ministerium (*United States department of agriculture*) hivatalos kiadványai, melyekben a mezőgazdaság, állattenyésztés, erdészet és meteorológia minden ágára vonatkozólag fordulnak elő jelentések, megfigyelések, tudományos népszerű értekezések és összehasonlító ismertetések. Már maga a kiadványok nagy tömege bámulatra méltó. A miniszterium több mint három millió példányban ingyen oszt ki hivatalos lapot (*Farmers bulletin*) s ezenkívül csak 1895/6-iki pénzügyi év alatt nem kevesebb mint 375 füzetet vagy könyvet adott ki, melyeket összesen 6,561.700 példányban ingyen osztott szét, melyeknek előállítási költsége 172.740 dollárt tett.

Ily kiadvány többek között az évkönyv is, mely 1849 óta rendszeren évenként jelenik meg, eleinte főképp csak képviselők számára, mint a mi miniszteri jelentéseink, de később mindinkább tekintetbe véve a nagy közönség érdekét is olyformán, hogy a hivatalos jelentésen kívül egyes hivatalos szakközlegeknek közérdekű munkálatai is helyet foglaltak benne. Ezt az évkönyvet már 1851-ben 110.000 példányban nyomták, ma már állandóan 500.000, azaz félmillió példányban, s mindez ingyen osztatik szét, csinosan bekötött és számos rajzzal ellátott mintegy 43 sűrűn nyomtatott ívnyi terjedelmű könyv alakjában.

Bármennyire meglepők is ezek az adatok, jelentékenyen többre kell becsülnünk azt a tapintatot és gyakorlati érzeket, mely az évkönyvek összeállításában mutatkozik s a mely azt eredményezi, hogy nemcsak a közigazgatás emberei, de a gazdák is örömdve várják annak megjelenését, mert mindenkor hasznos kézikönyvet nyernek benne s több évfolyama egy kis szakkönyvtár helyét pótolja.

A jelen évfolyam a hivatalos részen, továbbá a statisztikai s más apróbb ismeretterjesztő és útmutatást nyújtó hivatalos jellegű közleményeken kívül, melyek különben az egész évkönyvnek csak egy ötöd részét veszik igénybe, harmincz különböző szakíró által irt értekezést közöl, melyekhez hat tábla és 164 a szöveg közé nyomtatott magyarázó rajz járul.

Magukról az egyes tanulmányokról térhiány miatt sem emlíkezhetünk meg e helyen, de szükségesnek tartjuk épen a tárgyalat

anyag változatosságának feltüntetése végett legalább az egyes tanulmányok czimeit közölni az évkönyv sorrendje szerint. A szerzők neveit is mellőzzük, s csak azt említjük meg, hogy az évkönyvben mindenütt közlött czimek szerint egyik sem magántudós, hanem állami alkalmazott, legnagyobb részt gazdasági felügyelő és tanár.

A czimek következők: Ártalmas állatok pusztítása és a pusztítás jutalmazása. Gözgépek használása az öntözésnél. A környezet hatása a növényi válfajok keletkezésére. A hamu szerepe a mezőgazdaságban. Néhány közönséges mérges növény. A nád a prairievidéken. A falusi vágóhidak, mint a ragályos bajok egyik terjesztői. A nagy síkságok öntözése. A kék harkály és tápláléka. Magtermelés és mag megőrzés. Védelem a rovarok ellen Kaliforniában. A disz- és lombfák betegségei. Néhány újabb fertőtlenítő szer. A gyomok vándorlása. A tehénborsó. (Vigna catjang.) Honi gyümölcsseink javítása. A nagy és súlyos vetőmagok nagyobb értéke. Faültetés a kopár talajokon. A spárganövény rovarai. A gabonatakaromány táplálkozási értéke. Mezőgazdasági oktatás és kutatások Belgiumban. Olajfatenyésztés az Egyesült Államokban. A fa haszna. Mézgakészítő rovarok. A tejgazdasági eszközök gondozása. Néhány nevezetes tyúkfaj. A narancs és más hasonló gyümölcsök tenyésztésének és terjesztésének módjai. Javítások a buzatermelés terén. A szőlőtőkék oltása és hajlítása. Egy eszményi földművelési és iparügyi minisztérium. (Ezt az utolsó tanulmányt Tisseraud egykori nagytekintélyű francia miniszter irta abból az alkalomból, midőn az angol kormány 1896-ban Irland számára külön földművelési és pénzügyi minisztériumot akart létesíteni.)

De még gazdagabb ennél az apró ismeretterjesztő czikkek és táblázatok csoportja, hol egy pár sűrűn nyomtatott íven valóságos kincses bányája van a mezőgazdának. Csak egy párt emelünk ki azok közül: A hőmérsékletre, nedvességre és időjárásra vonatkozó főbb adatok. Typikus talajok szerkezetének adatai. Az összes mezőgazdasági iskolák és kísérleti állomások jegyzéke. Élelmi szerek és takarmányok elemzése, tenyésztési és táplálkozási költségvetésekkel, utasítások a trágyázásra, rovar- és gombairtó szerek és azok alkalmazásának ismertetése, vetőmagvakra vonatkozó utasítás, az épületfa vágatására, súly- és erőmérésére vonatkozó szabályok, öntözés és csatornázás módjai és költségei, méterrendszer.

Mindehez járulnak az 1896-ra s a megelőző évekre vonatkozó statisztikai adatok a mezőgazdaság különböző nemei szerint csoportosítva, külön-külön a termelés, fogyasztás, forgalom, sőt a termelési költségekre is. A gabonatermelés és kivitel adatai 1871-től fogva táblázatokban évről-évre mutattatnak ki s ezenkívül van egy táblázat, mely a világ buzatermelését 1892—1896-ik években országokként mutatja ki, többek között Magyarország adatait elkülönítve Ausztriától s európai Oroszországot külön az ázsiaitól. Egyéb terjedelmes táblázat a többi mezőgazdasági terméket (buza, rozs, árpa, zab, széna, gyapot), az egyes nagyobb városokban hónapok szerint mutatja be. Van táblázat a házi állatokról, cukorról, dohányról, italokról, gyümölcsökről, továbbá a szállítási költségekről, a termőföld áráról s általában a mezőgazdaság csaknem minden fontos tényezőjéről.

A földművelési minisztérium 1896-ban 1658 tisztviselőt és 556 állandóan alkalmazott munkást foglalkoztatott. Az előbbieket

nagyobb része külszolgálatban van s ide tartoznak a mérnökök, állatorvosok, tanárok, vámfelügyelők, erdészek, statisztikai ügynökök, mikroszkopiai vizsgálók, meteorológiai tisztek s más képzett egyének. Az állandóan alkalmazott munkások nagyobb része a meteorológiai és vízi-mérnöki osztályokban működik. Három főbb tisztviselőt, köztük a meteorológiai hivatal főnökét az Egyesült Államok elnöke nevezi ki. Tisztán a személyi kiadások 1896-ban 1,750.000 dollárra rugtak.

Az öntevékenység Amerikában természetesen a mezőgazdaság terén is igen nagy, mind a mellett a földművelési minisztérium tisztviselőinek nagy száma is jelzi, hogy a kormány különösen a kísérletezés terén és más tudományos jellegű foglalkozásokban sokkal nagyobb munkát végez, mint az európai kormányok. A földművelési minisztérium közegei és állomásai az egész birodalmat behálózzák. Hogy csak egy pár példát említsünk fel, a meteorológiai intézet vezetése alatt 154 észlelő és 52 jelző állomás van, levágott húst vizsgáló állomás van 152, határszéli állomás 30, tisztán a texasi láz ellenőrzésére 19 és így tovább.

A jelentés szerzet is dicsekedni a nagy tevékenységével, így többek között midőn elmondja, hogy 1896-ban 230 tonna vetőmagot osztottak szét ingyen, a következő megjegyzést fűzi hozzá »Gondos számítás alapján kitűnt, hogy a földművelési minisztérium által egy évben ingyen kiosztott vetőmaggal 115 (angol) négyzetkilométernél nagyobb területet lehetett bevetni, más szavakkal, egy méter szélességben 36.817 mértföld hosszú terület. Egy ily terület másfélszer hosszabb, mint a földgömb kerülete s egy óránként 60 mértföldet haladó vasútnak 51 napig, 3 óráig és 14 perczig kellene mennie, míg a terület egyik végétől a másikig elérne.«

Nincs szükség azonban ily számításokra, az amerikai Egyesült Államok mezőgazdasági évkönyveinek minden része eléggé bizonyítja, hogy ott e tekintetben is tervszerű és nagyszabású munka folyik, melynek megismerése más nemzeteknek s köztük a még mindig túlnyomólag földművelő magyarnak épen nem felesleges. *gy.*—

Die Landwirtschaft Ungarns. In Reisebriefen geschildert von Reinhold Rudloff. Mit 35 Vollbildern und 16 Text-Abbildungen. Berlin, F. Tolge 1897.

Egan Ede poroszországi földbirtokos, ki régebben osztálytanácsos volt a m. kir. földművelésügyi ministeriumban, a mult év tavaszán tudvalevőleg mintegy másfélszáz tekintélyes németországi gazdát — a »Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft« tagjait — vezetett hazánkba, hogy velük mezőgazdasági és állattenyésztési viszonyainkat megismertesse. Az érdekes társaság május 12-én lépte át a magyar határt; ezentúl három héten át folytonosan úton volt. Meglátogatták többek között a kisbéri, bábolnai és mezőhegyesi állami uradalmakat, Frigyes főherceg magyaróvári, Batthány Lajos gróf sárvári, Széll Kálmán rátóti, Csekonics zsombolyai uradalmait, voltak a budapesti hengermalomban, Bernáth Béla tállyai szőlőjében, a szegedi tanácson s mind e mellett megnézték még Abbaziát, a Vaskaput, Mehádiát és a csorbai tavat, mindenütt a lehető leggondosabban előkészített program szerint.

Erről a nagyérdékű útról szól az egyik résztvevőnek, Rudloff Reinholdnak könyve, ki egyuttal a berlini »Illustrirte landwirtschaftliche Zeitung« kiadótulajdonosa. A mű nagyobbbrészt az utazás alatt készült; egyes fejezetei tárczaszerűek, sőt van köztük hat nőhöz írt utilevél alakú közlemény is, mely Rudloff lapjának tárczájában jelent meg s a melyekben szerző jóformán csak mellékesen szól gazdasági tanulmányútjáról, a főszólt azonban úti élményeinek elmondására fekteti. Egyikben például Bernáth Béla országgyűlési képviselő tályai szőlőjében tartott társas mulatságot írja le igen elevenen s egész terjedelmében, közöl egy verset a pusztáról, melyet ott az ismert recitator, Tordai Grail Erzsí szavalt el.

Mindamelletl jogosítva vagyunk ezt a művet egészen komolyan számba venni. Szerző hivatalos iratokból s más megbízható forrásokból szerezte adatait s csak egyes apróbb dolgokban téved, midőn például azt mondja (126. l.), hogy a bivaly Erdélyben még vadon is él. Hogy utileírásának tárczaszerű jellegét némileg ellensúlyozza, a bevezetésben a magyar kormány adatai alapján ismerteti mezőgazdasági állapotainkat s külön-külön szakértőkkel iratja meg az állattenyésztés és szőlőtermelés egyes csoportjaira vonatkozólag a tanulmányúton szerzett tapasztalatok eredményét. A csinosan kiállított utazási könyv képei között ugyan igen sok van, melynek a mezőgazdasághoz jóformán semmi köze, de a nagyobb képek túlnyomólag az állami ménesekből és a rátóti tehenészetből vett állatképek.

Maga a szerző utazásáról jóformán állandóan lelkesedéssel szól, bár ezt a lelkesedést a sok esőzés és az ezzel összekapcsolt más kellemetlenségek, valamint a kimerültség (22 nap alatt csak hat napon aludtak ágyban) kemény próbára tette. Nagy lelkesedéssel szól különösen a ménesekről, Széll Kálmán teheneiről s Csekonics mintaszerű gazdaságáról; elmondja, hogy lótenyésztésünk világhírű, hogy a magyaróvári tejgazdaság első Európában; más dicséreteket is mond. Megrovásai között leglényegesebb, hogy a nagy uradalmakban az erdőségekre semmi súlyt sem fektetnek. Különben megrovásai rendszeren nem szakszerű dolgokra vonatkoznak, így például Adakale éppen nem tetszik neki, mert ronda piszokfészeknek tartja, melyet el kellene pusztítani.

Nem érdektelen Rudloff nemzetiségi álláspontja. Látszik, hogy az egykor Berlinben is élénk »Schulverein«-os mozgalom nyomai megmaradtak nála. Nagyon zokon veszi — s a margitszigeti banket leírásánál hosszasan el is panaszolja — hogy az egész úton a számtalan pohárköszöntőkben nem emlékeztek meg Ausztriáról, a magyar és német nemzet barátságos viszonyának fejtegetései közben sem, határozottan tapintatlanságnak tartja, hogy egy pár társa Aradon a vértanúk síremlékéhez is elment s midőn elmondja, hogy útközben Eleken az ottani svábokat is meglátogatták, azt találja, hogy egészen jól érzik ugyan magukat »bizonyos dolgok kivételével, melyekről azonban nem nagyon akarnak nyilatkozni«. Úgy látszik, hogy ezek a bizonyos dolgok »Schulverein«-os kérdések voltak, melyekre az elekiek nem úgy feleltek, mint a német gazdák egy része óhajtott volna. Különben Rudloff általában rokonszenvvel beszél a magyarokról s az egyes egyéneket, különösen a kegyelmes urakat, mindenkor megdicséri.

A szakértő nyilatkozatok közül az, mely a magyarországi ló-

tenyésztésről szól, feltétlenül elismerő, különösen az állami méneselek eljárásából több fontos megfigyelésre és utánzásra méltó tapasztalatot sorol fel a német gazdák okulására. Szarvasmarhatenyésztésünket az illető szakértő már határozottan elítéli, különösen mivel nincs rendszer a tenyésztésben s nem igyekeznek fajokat létesíteni. A juhtenyésztésben hanyatlást látnak s ezt hibának tekintik, mivel a gabonatenyésztés mellett és azzal kapcsolatban főképp a juhtenyésztés lenne a legjövődelmesebb. A sertésenyésztésnél szükségesnek tartaná az illető szakértő, ha a magyar gazdák az angol fajokat s különösen a Németországban nemesített yorkshire sertések tenyésztését jobban karolnák fel. A szőlőtermelésnél dicséri a magyar gazdák és az állam buzgalmát a phylloxera által okozott pusztítások helyrehozása érdekében s dicsérettel emeli ki dr. Kröczer László szőlőoltványköröző gépét, melyet az amerikai vesszőbe oltott szőlők nemesítésére igen jó hatásúnak ítél.

Rudloff könyvéből is láthatjuk ennél fogva, hogy még az ily tömeges tanulmányi utaknak is, miő a »Deutsche Landwirtschaftsgesellschaft« nálunk rendezett, van némi tudományos becű eredménye. Kétségtelen azonban, hogy a társadalmi érintkezésnek hatása sokkal nagyobb és maradandóbb, de azért csak curiosumként említjük fel Rudloffnak azt a nézetét, hogy a magyar kormány és más előkelőségek áldozatkész részvéte a német gazdák kirándulásának érdekében onnan magyarázható meg, hogy az amerikai verseny ellenében közös védelemre akarnánk lépni a németekkel, esetleg egy középeurópai vámszövetség alakjában.

—r.

Stumpfe Emil dr.: Der kleine Grundbesitz und die Getreidepreise. Leipzig 1897. (Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge. Herausgegeben von A. von Miaskowski. Bd. III. Heft 2.) 89, 130 l.

Nemcsak az agrármozgalom jelentőségének megítélésénél, hanem más elsőrangú közgazdasági politikai kérdésekre vonatkozólag is nagyon fontos volna megtudni egészen határozottan, hogy valamely országban hol van az a birtokhatár, a melyen túl a kisbirtokos már képes természet évről-évre eladni avagy legalább is többet termelni, mint a mennyi a fogyasztásra és vetőmagként szükséges. Mert ha például 10—12 hektár terület átlag véve még csak a kisbirtokos és családja közvetlen szükségleteit képes kielégíteni s így a gazda állandó elárusító nem lehet, kétségtelen, hogy a búza árának emelkedése a népesség nagy részének nemcsak nem szolgál hasznára, ellenkezőleg kára is van belőle, mivel a búza árával kapcsolatosan más árúczikkek ára is emelkedik, míg ellenben ha esetleg nemcsak egy pár százezer közép- és nagybirtokos, de a 2—3 hektár területtel rendelkező kisbirtokos is képes állandó buzaelárusító lenni, a közgazdasági politika nagyobb joggal és több áldozattal intézkedhetik a buzaár jelentékeny hanyatlásának meggátlása érdekében.

Ennek a fontos kérdésnek gyakorlati megfejtését tűzte ki feladataul *Stumpfe* jelen művében Németországra vonatkozólag. A nézetek itt e tekintetben nagyon eltérők voltak. Dr. Káhn hallei tanár, egyike a legelső tekintélyeknek a mezőgazdasági kérdésekben, azt állítja, hogy két hektárnál nagyobb kiterjedésű föld birtokosa átlag már előnyösen érzi, ha a gabona ára emelkedik. Hohenlohe herczeg kancellár ennek ellenében hivatalosan azt bizonyíttatta, hogy csak

12 hektár területű birtoknál tehető fel, hogy a gabona eladása felmulja a vételt. Az első esetben a gabonaárak emelkedése a népesség 40 százalékának van hasznára, az utóbbi esetben ellenben csak 7-7 azazalékának.

Az eredmény megtudása végett szerzőnk 181 kisbirtokos háztartási számadásait vizsgálta át. Mindenkinél birtoka kisebb tíz hektárnál, melyen túl valószínűleg csak kivételként jöhet a gazda oly helyzetbe, hogy természetből lehetetlen bármit is eladnia. Az anyag nagyobb része Dél-Németországból került hivatalos uton, 60 Badenből, 44 Hesszenből, 12 Württembergből és 3 Bajorországból. Ezenkívül szerző maga gyűjtött 52 teljesen megbízható kimutatást Szászországban és Porosz-Sziléziában, a többiek pedig magángyűjtések Hannoverből és a Rajna mellől. Minden egyes adatot külön részletezve közöl. Mindenekelőtt megmondja a terület nagyságát és hogy mennyi abból esetleg kert, rét, szőlő stb. Közli a család tagjainak számát, elkülönítve a gyermekeket. A termésnél, eladásnál és vásárlásnál három csoportot különböztet meg: *a)* a gabonaneműeket és hüvelyes veteményeket, illetőleg azok gyártmányait, *b)* a többi más termékeket s azok gyártmányait, *c)* a marhatenyésztés jövedelmét.

Táblázatokban kitüntetve a következő fő adatokat nyerjük:

Terület nagysága	Gazdaságok száma	Fogyasztók száma 14 éven felül alul		Eladás (+) vagy vásárlás (—) volt több első csoportban első és második csoportban				Mindhárom csoportban	
		felül	alul	+	—	+	—	+	—
1. Két hektárnál kisebb	27	75	62	7	20	6	21	13	14
2. Ezek között 1,5--2 ha.	12	38	32	7	5	6	6	10	2
3. 2--3 hektár	30	89	66	20	10	21	9	28	2
4. 3--4 »	22	72	41	19	3	18	4	21	1
5. 4--6 »	51	177	104	45	6	46	5	51	—
6. 6--8 »	25	109	35	22	3	21	4	24	1
7. 8--10 »	26	113	57	22	4	23	3	26	—

Szerzőnk a délnémetországi hivatalos jellegű adatokat a részletekben kevésbé megbízhatóknak tartja s ezért az összegezésben minden tartományt külön mutat ki; a délieket és északiakat külön összegezi. Az eredményt önmaga a következőkép magyarázza:

A két hektárnyinál kisebb kiterjedésű gazdaságokban Dél-Németországban csak egy adott el több termést, mint a mennyit vásárolt, de hatással volt ez az eset az állattenyésztési termékekre nézve. Észak-Németországban ellenben, hol különben csak hét ily gazdaság költségvetését veszi számba, hat a termékekben s mind a hét az állattenyésztésben is jelentékenyen többet adott el, mint a mennyit bevásárolnia kellett. Megjegyzendő azonban, hogy a 20 dél-német birtok közül 15 kisebb volt másfél hektárnyinál, az észak-német közül azonban egy sem.

A déli és északi tartományok közt már itt mutatkozó nagy ellentét részben a kiválasztás esetlegességétől függ, a mennyiben többek közt épen Badenben és Württembergben a legkevésbé termékeny gazdaságok költségvetését írták össze, de szerző szerint nagyrészt állandó jellegű is, mivel az észak-németeknél a gazdaságok jobban vannak felszerelve s a kezelés is okszerűbb. Mindamellett együttesen is azt az eredményt mutatják, hogy két hektáron alul levő gazdaságok még kevés tagból álló család élelmezését sem

képesek átlag megadni. A részletes kimutatásokból látjuk, hogy még az északi területen is, hol a kedvezőbb viszonyokon kívül egy hektárra csak 1,9 fogyasztó jut, míg délen 3,3, a tulajdonosok, vagy valamelyik családtag mellékkeresetét talál, többnyire egyuttal iparos is.

Egészben véve az eredmény a kimutatásokból az, hogy $1\frac{1}{2}$ –2 hektár területű birtokon, a családfőt és házasátársát és három gyermeket számítva fogyasztóul, rendes körülmények között nem lehet arra számítani, hogy a termésből eladjauak, sőt ha a család nagyobb vagy a föld kevésbé termékeny, a termésnek a vásárlással való pótlására mindenkor rászorulnak.

A 2–3 hektárnyi területnél már jelentékenyen kedvezőbbek a számok, bár az itt nem közlött részletekben ismét igen nagy különbségek vannak. Az észak-német gazdaságokban (9) már állandó az eladási többlet, de bizonynyal nagyrészt azért, mivel a számításba vett gazdaságoknál egy hektárra csak 1,3 fogyasztó jut, pedig tisztán mezőgazdasági termékekből egy ember itt évente 130–150 márka értéket fogyaszt el, a dél-németországi birtokokon ellenben az ily kisbirtokosok többnyire még deficitet dolgoznak, különösen ha tejjgazdaságuk nincs s a család egyes tagjai kénytelenek mellékkereset után nézni. Egészben véve tehát még e csoportnak tagjai is csak kivételesen nyernek a gabona árának emelkedése által.

A harmadik csoportban, 3–4 hektár terület, 10 déli és 12 északi birtok közül hét déli s az összes északi birtokok már eladási többletre dolgoznak, a többi három gazdaságban a deficitet egyhelyt a fogyasztó családtagok igen nagy száma, másik helyen (a Feketeerdőben) a termőföld rosszasága s a harmadikon a tej árának hanyatlása idézte elő. Hasonló esetek a többi sokkal jelentékenyebb kisbirtokok költségvetéseiben előfordulnak, de bátran elmondhatjuk, hogy azok már kivételek és hogy Németországban a 3–4 hektár területtel bíró gazdáknak átlag véve mindenkor előnye van abban, ha a gabona ára emelkedik. Igen természetes, hogy a gabona árának emelkedésével más árú piaczi értéke is jelentékenyen megváltozik s így a kisbirtokosnál mindig számításba kell venni, vajjon a termelt gabonáért kapott nyereség elegendő nagy-e arra, hogy más kiadásainál esetleg mutatkozó veszteségét ellensúlyozza.

Szerző pozitív számokban is kifejezi, hogy a földmivelő osztályból mennyinek szolgál javára a gabona árának emelkedése. Számítása szerint ugyanis a két hektáron alul levő kisbirtokon 3,5, a 2–5 hektárnyi területen 4,5, az 5–20 hektárnyin 7, a 20–100 hektár területen 13 ember él átlag, melyből a 14 éven alul levő gyermekek száma a kisgazdák nagy hátrányára mindenütt állandó, körülbelül kettő. Hozzászámítva most, hogy az áremelkedés kedvezőleg nem hat, a kimutatás szerint az $1\frac{1}{2}$ –2 hektárnyi területen 34%, a 2–3 hektárnyinál 7%, a 3–4 hektárnyinál 45%, a 4–6-nál 20% esetben, arra az eredményre jut, hogy már a 10 hektárnyi területnél kisebb birtok felett rendelkező német gazdák közül is mintegy 14,8 milliónak érdekében áll, hogy a gabona ára emelkedjék. De ezen összeghez hozzá kell még számítani 2,2 millió nagybirtokost és bérlet s azok családtagjait, továbbá a nagybirtokosoknál állandóan alkalmazott legalább három millió főre tehető mezőgazdasági munkást, kik közvetve szintén nyernek a gabona árának emelkedése által, úgy hogy közel 20 millió emberről elmondhatjuk, hogy azok életmódját a gabonaárak bármilyen hullámzása közelről érdekli.

—a.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Születések és halálozások Magyarországon az állami anyakönyvek első esztendejében. Az úgynevezett közvetlen adatgyűjtés, a mely abban áll, hogy a statisztikai adatok nem kész kimutatások alakjában összefoglalva, hanem mint nyers egyéni adatok terjesztetnek be a statisztikai hivatalhoz és kerülnek központi feldolgozásra, a statisztikai anyag bősége, a viszonyítások sokfélesége, a megbízhatóság ellenőrzésének lehetősége és az adatgyűjtés gyorsasága szempontjából a statisztika egyik ágában sem bír oly nagy értékkel, mint a népességi statisztikában, a hol az adatgyűjtést a közvetlenséggel kapcsolatban az egyéni laprendszer elvére lehet fektetni.

A magyar hivatalos statisztika az egyéni laprendszer alkalmazásában már közel 20 éves multra tekinthet vissza s az 1880. évi népszámlálásunk intézőinek el nem évülhető érdeme marad mindenkoron, hogy elég bátorsággal birtak az akkor még csak Poroszországban elfogadott, országos felvételeknél ki nem próbált s megelőzőleg csak városokban használt számlálólap rendszert általános népszámlálásnál, városban és vidéken egyaránt alkalmazásba venni.

A statisztikai hivatal tehát csak saját hagyományait követte akkor, a midőn az állami anyakönyveknek 1895. évi október hó 1-én történt életbeléptetésekor megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy az ekkor amúgy is szükségképen újjászervezendő népmozgalmi statisztikai adatgyűjtést az egyéni laprendszer elvére alapítsa. S miután a statisztikai hivatal e törekvését Perczel Dezső belügy-miniszter — a népmozgalmi statisztika czélszerű alapokon való szervezését különösen a közegészségi igazgatás érdekei szempontjából saját részéről is teljesen méltányolva — készségesen magáévá tette s nemcsak azon javaslatot fogadta el, hogy az anyakönyvvezetők minden egyes születésről, halálesetről és házasságkötésről egy-egy statisztikai lapot állítsanak ki, hanem egyszersmind saját tárczája terhére jelentékeny összeget irányzott elő az anyakönyvvezetők statisztikai működésének díjazására, buzgalmuknak fokozására: az eszme megvalósult s már 1895. évi október hó 1-je óta népesedési statisztikánk tényleg az egyéni laprendszerre fektetett adatgyűjtés alapján készül.

Az 1895. év utolsó negyedére vonatkozó adatok azonban, jóllehet már az új módszer szerint gyűjtettek, még az 1895. év első három negyedéről az egyházi anyakönyvvezetők által beterjesztett kimutatások kereteihez alkalmazkodva dolgoztattak fel s a részletesebb és az adatgyűjtés körébe bevont újabb adatok első ízben csak az 1896. év folyamán vétettek figyelembe.

Népesedési viszonyainkról az új adatgyűjtés alapján immár két teljes év eredménye gyűlt be, melyek közül az 1896. évre vonatkozó adatok végleg fel is dolgoztattak. Az első nagyobb közleményt, a mely az 1897. évi adatokat fel fogja ölelni, a statisztikai hivatal még a folyó év vége előtt fogja közrebocsátani. Azt hiszszük azonban, ezen adatok már most is oly tág körben tarthatnak számot érdeklődésre, hogy jó szolgálatot teljesítsünk, ha az 1896. évi főbb adatokat még a hivatalos közlemény megjelenése előtt a Szemle olvasóival közöljük, az új adatgyűjtésnek különösen azon viszonyokra vonatkozó tanulságaira terjeszkedve ki, a melyek tekintetében az állami anyakönyvek életbeléptetése előtt fennálló adatgyűjtés körében feleletet nem kaphattunk, mint pl. a halálózásnak és a szaporodásnak hónapok szerinti megoszlásáról, a népesedési viszonyoknak a különböző nemzetiségek körében való alakulásáról, az elhaltak életkoráról, az eddiginél sokkal tüzetesebb részletezéssel. A foglalkozási viszonyok befolyásának mérlegelése a népmozgalmi eredményekre, továbbá a betegségek szerepének tanulmányozása a halálózás előidézésében, mely czélokra a pontos adatok most már szintén rendelkezésre állanak, e tárgyak természeténél, jelentőségénél és terjedelménél fogva külön fejtegetést igényelnének, miért is ezekre jelen ismertetés keretében nem terjeszkedünk ki.

A korábbi adatgyűjtés a népmozgalmi jelenségek hónapok szerinti alakulását épen a halálózásnál nem vette figyelembe, melynél pedig az évszaknak, illetőleg az évszakkal kapcsolatos időjárási viszonyoknak befolyása már a priori is minden kétséget kizárólag feltehető. Az 1896. évről rendelkezésünkre álló adatok, melyek, a halálózásokat a születésekkel párhuzamba állítva, az alábbi táblázatban foglaltatnak, ezen feltevést fényesen bizonyítják:

Hónap	Élve szülöt- tek	M e g h a l t a k			Szaporodás	Élve szü- lötték	M e g h a l t a k			Szaporodás
		7 é v e n		összesen			7 é v e n		összesen	
		alul	felül				alul	felül		
s z á m s z e r i n t						az egész évi összeg %-ában				
Január ...	54.230	20.427	21.683	42.110	12.120	8'39	8'50	10'11	9'26	6'32
Február ...	54.557	20.534	20.283	40.817	13.740	8'44	8'54	9'46	8'97	7'17
Márczius ...	59.955	22.834	21.894	44.728	15.227	9'28	9'50	10'21	9'83	7'94
Április ...	53.758	20.470	21.124	41.594	12.164	8'31	8'52	9'85	9'15	6'35
Május ...	54.014	19.892	19.319	39.211	14.803	8'35	8'28	9'01	8'62	7'72
Június ...	49.101	16.994	15.633	32.627	16.474	7'59	7'07	7'29	7'17	8'59
Július ...	52.170	18.474	14.594	33.068	19.102	8'07	7'69	6'80	7'27	9'96
Augusztus ...	54.872	20.448	13.924	34.372	20.500	8'49	8'51	6'49	7'56	10'70
Szeptemb. ...	56.179	19.296	13.331	32.627	23.552	8'69	8'03	6'22	7'17	12'29
Október ...	55.953	20.254	14.477	34.731	21.222	8'65	8'43	6'76	7'64	11'07
November ...	51.185	19.813	17.829	37.642	13.543	7'92	8'24	8'30	8'28	7'06
Deczemb. ...	50.557	20.886	20.404	41.290	9.267	7'82	8'69	9'50	9'08	4'83
Összesen	646.531	240.322	214.495	454.817	191.714	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

Első tekintetre kitűnik e táblázatból, hogy az év különböző szakaiban a születések sokkal szabályosabban, illetőleg nagyobb egyenleteséggel fordulnak elő, mint a halálózások. A születésnél a szélsőség-

geket a június havi 7·59‰ és a márczius havi 9·28‰ képviselték, a legnagyobb eltérés 1·69‰ volt tehát az egy-egy hónapra eső százalékok között, a halálozásnál ellenben a június havi 7·17 s a márczius havi 9·88‰ között 2·66‰ különbség mutatkozik. Még nagyobb ellentétet tapasztalhatunk, ha csak a 7 éven felüli halálozásokat vesszük tekintetbe, ezeknél a szélsőségek 6·22 és 10·11‰-ok között ingadoztak, legkisebb lévén a halálozás szeptemberben, legkedvezőtlenebb pedig márczius hónapban.

Figyelmet érdemel még az a körülmény, hogy a míg a születések havonkénti alakulásában mutatózó csekélyebb mérvű különbségek is részben az utolsó évben kötött házasságok számának havonkénti hullámzása által magyarázhatók, s csak kisebb részben tulajdoníthatók az évszakoknak a nemzésre és a fogamzásra gyakorolt behatásának, addig a halálozások számában mutatózó nagymérvű eltérések, legalább a mi a 7 évnél idősebbek halálozását illeti — miután a gyermekhalálozásra a születések száma is befolyást gyakorol — úgyszólván kizárólag az évszak és időjárás rovására írhatók. Ezen összefüggés megvilágítására még alkalmasabb az alábbi kimutató, a mely a születések, halálozások és szaporodás mérvét egy-egy napra kiszámítva állítja szem elé, s könnyebb összehasonlítások okáért egyszersmind az egész évre vonatkozó napi átlagnak százalékában is kitünteti:

H ó n a p	Átlag egy-egy napra esett					A havonkénti napi átlag az egész évi napi átlaghoz viszonyítva (ha az utóbbi 100-nak vétetik)				
	élve szülött	meghalt			szaporodás	az élve szülötteknél	a meghaltaknál			a szaporodásnál
		7 éven		össze- sen			7 éven		össze- sen	
		alul	felül				alul	felül		
Január	1.749	659	699	1.358	391	99	100	119	109	75
Február	1.881	708	699	1.407	474	107	108	119	113	91
Márczius	1.934	737	706	1.443	491	110	112	120	116	94
Április	1.792	682	704	1.386	406	101	104	120	112	78
Május	1.742	642	623	1.265	477	99	98	106	102	91
Június	1.637	566	521	1.087	550	93	86	89	87	105
Július	1.683	596	471	1.067	616	95	91	80	86	118
Augusztus	1.770	660	449	1.109	661	100	100	77	89	126
Szeptember	1.873	643	444	1.087	786	106	98	76	87	150
Október	1.805	653	467	1.120	685	102	99	80	90	131
November	1.706	660	594	1.254	452	97	100	101	101	86
Deczember	1.631	674	658	1.332	299	92	103	112	107	57
Napi átlag egész évre	1.766	657	586	1.243	523	100	100	100	100	100

Ezen kimutató szerint tehát Magyarországon 1896-ban átlagosan egy-egy napra 1766 születés, 1243 haláleset s 523 szaporodás esett. Ha az egész évre vonatkozólag kiszámított napi átlagot 100-nak vesszük, ezzel szemben a születéseknél különösen márczius, február és szeptember hónapok mutatnak kedvezőbb számokat, december és június pedig kedvezőtlenebbeket. A gyermekeknél legnagyobb halandóság márcziusban és februárban tapasztaltatott, a mi részben a születésekkel függ össze, minthogy ugyanezen hónapokra esett a leg-

kedvezőbb születési arányszám is, a legkisebb halálozás pedig júniusban volt, a midőn a születések száma szintén alacsony volt. Ezen tagadhatatlan kapcsolat mellett azonban a gyermekhalálozásoknál némileg már az évszak befolyása is érvényesül, nevezetesen a téli és tavaszi hónapokban, november és december, továbbá január-április hónapokban a gyermekhalálozásnak az évi átlagos halálozástól való eltérései és a születésnek az évi átlagos születéstől való eltérései közt tapasztalható különbsétek oly irányúak, hogy általában nagyobb halandóságra mutatnak, mint a május-októberi mutatók közötti különbsétek. Még jobban érvényesül az évszak befolyása — mint már fentebb is említettük — a 7 éven felüliek halálozásánál. Az évi átlagosnál sokkal magasabb halandóságot tapasztalunk január-március hónapokban és decemberben, jóval kedvezőbbet pedig júniustól októberig, május és november csekély mérvben térnek el az évi átlagos halálozási aránytól.

A maximumok és minimumok az egyes népmozgalmi jelenségeknél hónapok szerint következőleg alakultak:

	Maximum	Minimum	Maximum eltérése az átlagtól	Minimum eltérése az átlagtól	Szél- sőség
Születéseknél . . .	110 márcziusban	92 decemberben	10	8	18
Halálozásoknál 7					
éven alul . . .	112 márcziusban	86 júniusban	12	14	26
Halálozásoknál 7					
éven felül . . .	120 márcziusban	76 szeptemberben	20	24	44
Szaporodásnál . .	150 szeptemberben	57 decemberben	50	43	93

Tudományos szempontból nagy becsrel, politikai szempontból pedig a mi viszonyaink között talán még nagyobb fontossággal bír a *népmozgalmi jelenségek alakulása nemzetiségeink körében*. Miután ugyanis egyrészt a születések és halálozások gyakorisága kétségtelenül szorosan összefügg bizonyos faji tulajdonságokkal, másrészt pedig a nemzetiség — határ az egyedekeket véve nem azonos fogalom is a fajjal, — a nagy tömeget tekintve, annak mégis számos tulajdonait foglalja magában, nyilvánvaló, hogy e viszonyoknak a nemzetiséggel kapcsolatban való vizsgálata az egyes jelenségek okainak kiderítéséhez, a viszonyok ilyen vagy amolyan alakulásának megértéséhez nem csekély tanulsággal járulhat hozzá. De mennyivel fontosabb ennél az a gyakorlati érdek, a mely ahhoz a kérdéshez fűződik, hogy vajjon a különböző nemzetiségek, a melyek államunk népességét teszik, a népesedési mozgalom két egymással ellentétes irányú jelenségében, a születésekben és halálozásokban minő szerepet játszanak, s ámbár egy év adataiból tévedés volna e tekintetben határozott következtetést vonni, az 1896. év adatai, mint e nemből legelső adatok, mégis különösen figyelmet kelthetnek. A születés és halálozás s ezek különbsége, a szaporodás, az egyes nemzetiségek körében 1896-ban következőleg alakult:

Anyanyelv	Élve születettek	Meghaltak			Szaporodás	Élve születettek	Meghaltak			Szaporodás	Az egyes nemzetiségek %-os arányai az 1890. népszámlálás szerint
		7 éven		összesen			7 éven		összesen		
		alul	felül				alul	felül			
s z á m s z e r i n t						%o-okban					
Magyar	322.812	117.658	100.595	218.253	104.559	49'93	48'96	46'90	47'99	54'54	48'61
Német ...	74.697	25.998	25.576	51.574	23.123	11'55	10'82	11'92	11'34	12'06	13'14
Tót ...	86.365	30.482	27.639	58.121	28.244	13'36	12'68	12'89	12'78	14'73	12'53
Oláh ...	105.786	45.404	42.015	87.419	18.367	16'36	18'89	19'59	19'22	9'58	17'11
Ruthén	17.711	6.508	4.574	11.082	6.629	2'74	2'71	2'13	2'44	3'46	2'51
Horvát...	8.024	2.577	2.689	5.266	2.758	1'24	1'07	1'25	1'16	1'44	1'21
Szerb...	19.589	7.608	6.503	14.111	5.478	3'03	3'17	3'03	3'10	2'86	3'27
Egyéb és ismeretl.	11.547	4.087	4.904	8.991	2.556	1'79	1'70	2'29	1'97	1'33	1'62
Összesen	646.531	240.322	214.495	454.817	191'714	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

Mielőtt a táblázatban foglalt adatokra térnénk át, tájékozással legyen itt megemlítve, hogy a születettek a szülők anyanyelve alapján vannak számba véve, nevezetesen a törvényes származású gyermekek, a mennyiben szülők azonos anyanyelvűek, a szülők egyező anyanyelve szerint, a mennyiben eltérő anyanyelvűek, felerészben az apa és felerészben az anya anyanyelve szerint, a nem törvényes származásúak pedig mindenkor anyjuk anyanyelve szerint vannak a kimutatásban felvéve. A halálózásnál azok a gyermekek, a kik még egy nyelvet sem beszéltek, anyjuk anyanyelve szerint, a többi elhunytak pedig a halálesetet bejelentő egyén vallomása alapján saját anyanyelvük szerint vannak kimutatva.

Az 1890. évi népszámlálás által kiderített nemzetiségi aránnyal összevetve, a születés tekintetében a magyarok, a tótok és a ruthének tüntetnek fel az összes népességben elfoglalt arányuknál kedvezőbb eredményeket. A halálózásoknál különbséget kell tennünk a 7 éven aluliak és 7 éven felüliek között. A mely nemzetiségeknél a születések aránya az összes népességben elfoglalt arányhoz képest kedvezőbb, azoknál a gyermekhalálózásra is magasabb százalék esik, a hol ellenben kevesebb volt a születés, mint a mennyi a nemzetiség számarányának megfelelne, ott a gyermekhalálózás is alacsonyabb volt. Kivételt ezen szabály alól az 1896. évi eredmények szerint csak az oláh nemzetiség képez, a melynél a számarányához képest kedvezőtlenebb születési viszonyok dacára magasabb gyermekhalandóságot észlelhetünk. Ugyanitt a felnőttek halandósága is sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a többi nemzetiségnél.

Roppant kedvező születési s ezzel arányban álló gyermekhalálózási viszonyok mellett igen kedvezőek a felnőttek halálózási viszonyai a ruthén nemzetiségnél, a melyre az összes népességből 2'51, a születések számából azonban 2'74, a 7 évnél idősebb elhaltak számából ellenben csak 2'13⁰/o esik. Ennek tulajdonítható a ruthén nemzetiségnek igen kedvező szaporasága, a mely — az összes szaporodásból 3'46-ot képviselvén — majdnem egy harmaddal magasabb, mint a mennyi ezen nemzetiség számarányának megfelelne.

A népességben elfoglalt számaránynyal összevetve, az átlagos szaporodásnál kedvezőbb szaporaságot tapasztalunk még a magyar-nál, a melyre az 1890. évi népszámlálás szerint az összes népességnek csak 48·61/0-a esett, holott a 191.714 lélekre rugó összes szaporodásból a magyarság 104,559-et, vagyis 54·51/0-ot vallhat magáénak, továbbá a tótoknál (népességben 12·53, szaporodás tekintetében 14·73/0) és a horvátoknál (népességben 1·21, szaporodásban 1·44/0-kal). Az össznépességben képviselt arányuknál kisebb mértékben szaporodtak; ellenben az oláhok, a kikre az összes szaporodásból csak 9·55/0 esett, holott az összes népességben 17·11/0-kal szerepelnek, — továbbá a németek (a népességben 13·14, a szaporaságban pedig 12·06/0-kal) és a szerbek (a népességben 3·27, a szaporodásban 2·86/0-kal).

A halandóságra befolyást gyakorló különböző életviszonyok között egy sincs, a mely oly jelentékeny szerepet játszanék és a mely oly általánosan éreztetné hatását, mint az *életkor*. Egészen más az élet és a halál valószínűsége az élet különböző korszakaiban. Természetesen legnagyobb a halandóság az egészen kisded korban és az aggkorban, de a két véglet között nincsen egyenletes, megszakítás nélküli átmenet.

A halandóságnak a különböző korosztályokra tekintettel való kiderítése, — egyszersmind az elhunytak nemének is megkülönböztetésével, miután a két nem halandósága az egyes korcsoportokban egymástól lényegesen eltérő alakulást mutat, — mindenkor egyik legkedvesebb feladata volt a demologiai kutatásnak. A közvetlen tudvány kielégítése mellett ezen vizsgálódásnak egyik legfőbb célját képezi, hogy az elhaltak korosztályainak a népesség kormegoszlásával való egybevetése útján pontos mérőeszközt kapjunk a halandóságnak megmérése, miután a halálozásnak az összes népességhez való viszonyítása könnyen téves következtetésre adhat lehetőséget. De a tudományos szemponton kívül gazdasági érdekek is fűződnek a korcsoportokra tekintettel megállapított halandósági arányszámok ismeretéhez, miután a közgazdasági szempontból oly nagy fontossággal bíró életbiztosítási intézmény működése tudvalevőleg a korviszonyokra is figyelemmel lévő halandósági táblán alapul.

A halandóságnak korszerinti megoszlása az egyházi anyakönyvvezetők adatszolgáltatása alapján készült népmozgalmi statisztikában két szempontból hiányos volt. Először a korcsoportok nem voltak kellően részletezve, különösen az alacsony és a magas korosztályokban. Másodszor — és ez mindenesetre még lényegesebb hiba volt — az egyházi anyakönyvvezetők által beterjesztett statisztikai adatok épen az elhunytak korcsoportosítására nézve voltak legkevésbé megbízhatók, és pedig nemcsak azért, mivel a koradatok már az anyakönyvbe is meglehetősen sok hibával és a megkezdett vagy betöltött életkort illetőleg egyöntetű felfogás nélkül vezettettek be, hanem azért is, mivel az összeállításnál is sok hiba csuszott be a táblázatokba, a mely hibákat a központban, a hol a kész kimutatások felett ellenőrzés nem volt gyakorolható, kiküszöbölni nem lehetett.

Az 1896-ban elhunytak korszerinti megoszlását már az új, megbízhatóbb és részletesebben feldolgozott adatok alapján a következő kimutatás tünteti fel, a mely az egyes korcsoportokon belül előfordult halálesetek abszolút száma mellett egyszersmind azt is szemünk elé állítja, hogy az egyes korcsoportokra eső halálozás hány

százalékát képviselte az összes halálozásnak és mily arányban állott az illető korcsoportokbeli összes népességhez :

Az elhaltak korcsoportok szerint	M e g h a l t a k								
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
	szám szerint			az összes halál- esetek %ában			ezer lakosra szá- mitva		
1 napon aluli	3.476	2.547	6.023	1'50	1'14	1'32	—	—	—
1—30 napos	30.271	24.128	54.399	13'10	10'79	11'96	—	—	—
1 hónapos ..	8.030	6.718	14.748	3'47	3'00	3'24	—	—	—
2 » ..	7.194	6.005	13.199	3'11	2'68	2'90	—	—	—
3 » ..	5.750	4.964	10.714	2'49	2'22	2'36	—	—	—
4 » ..	4.376	3.387	7.763	1'89	1'51	1'71	—	—	—
5 » ..	3.567	2.833	6.400	1'54	1'27	1'41	—	—	—
6—11 » ..	17.680	15.303	32.983	7'66	6'84	7'25	—	—	—
1 éven aluli.	80.344	65.885	146.229	31'76	29'45	32'15	311'31	260'48	286'15
1 éves	17.483	17.171	34.654	7'56	7'68	7'62	89'30	83'76	89'03
2 »	11.522	11.157	22.679	4'99	4'99	4'99	50'50	49'16	49'83
3 »	7.065	6.930	13.995	3'06	3'10	3'08	31'12	30'52	30'82
4 »	4.692	4.776	9.468	2'03	2'13	2'08	20'67	21'52	21'40
5 éven aluli	121.106	105.919	227.025	52'40	47'35	49'92	107'22	94'37	100'82
5 éves	3.532	3.535	7.067	1'53	1'58	1'55	16'51	16'71	16'61
6 »	3.047	3.150	6.197	1'31	1'41	1'36	14'61	15'19	14'90
Ismer. korú	18	15	33	0'01	0'01	0'01	—	—	—
7 éven aluli	127.703	112.619	240.322	55'25	50'35	52'84	82'28	73'07	77'69
7 éves	1.800	1.889	3.689	0'78	0'84	0'81	9'17	9'61	9'39
8 »	2.041	2.106	4.147	0'88	0'94	0'91	10'50	10'96	10'73
9 »	1.485	1.574	3.059	0'65	0'71	0'67	8'82	9'55	9'18
10 évenaluli	133.029	118.188	251.217	57'56	52'84	55'23	63'02	56'42	59'73
10—14 éves	4.904	5.793	10.697	2'12	2'59	2'35	5'87	6'96	6'41
15—19 »	4.708	6.339	11.047	2'04	2'83	2'43	6'94	8'75	7'88
20—24 »	5.316	6.138	11.454	2'30	2'74	2'52	8'73	9'38	9'07
25—29 »	4.520	5.697	10.217	1'96	2'55	2'25	7'41	9'20	8'31
30—34 »	4.429	5.674	10.103	1'92	2'54	2'23	7'49	9'46	8'48
35—39 »	5.222	5.684	10.906	2'26	2'54	2'40	9'92	11'39	10'64
40—44 »	5.741	5.563	11.304	2'48	2'49	2'49	12'15	11'59	11'87
45—49 »	6.539	5.492	12.031	2'83	2'46	2'65	16'20	14'42	15'34
50—54 »	7.418	6.929	14.347	3'21	3'15	3'10	20'17	18'31	19'23
55—59 »	8.028	7.478	15.506	3'47	3'34	3'41	31'24	29'76	30'51
60—64 »	9.403	9.962	19.365	4'07	4'45	4'26	42'88	41'00	41'89
65—69 »	8.603	8.966	17.569	3'72	4'01	3'86	59'53	62'77	61'14
70—74 »	8.720	10.138	18.858	3'77	4'53	4'15	82'25	91'73	87'09
75—79 »	7.478	7.685	15.163	3'24	3'44	3'33	161'12	165'72	163'42
80—84 »	4.336	4.803	9.139	1'87	2'15	2'01	221'12	222'90	222'05
85—89 »	1.823	2.044	3.867	0'79	0'91	0'85	329'18	321'59	325'12
90—94 »	552	681	1.233	0'24	0'30	0'27	325'47	308'42	315'83
95—99 »	216	299	515	0'09	0'13	0'11	476'82	504'22	192'35
100 évenaluli	59	83	142	0'02	0'04	0'03	264'57	345'83	306'70
Ismer. korú	89	48	137	0'04	0'02	0'03	26'44	11'26	17'63
Összesen ..	231.133	223.684	454.817	100'00	100'00	100'00	28'86	27'64	23'24

Az egyes korcsoportokban előfordult halálozásoknak a lakosság számához való viszonyításánál, mely több tanulságot nyújt, mint az összes halálesetekkel való egybevetés, a népességnek az 1890. évi népszámlálás alkalmával megállapított kormegszlása szolgált alapul. csakhogy átszámítva az 1896. évi közép népességre. Az 1 éven alul elhaltak számának további alcsoportok szerint való egybevetése a népesség számával azonban nem volt lehetséges, mivel az 1890. évi népszámlálási munkálatoknál az egy évnél fiatalabbak egy összegbe foglaltattak.

A táblázatnak csupán főbb tanulságaira szorítkozva, mindennek előtt felötlök a jelentékeny különbség a fi- és a nőnem halandóságának alakulása között, akár az illető nemek összhalandóságához való százalékos arányokat, akár az elhaltaknak a népességhez való arányát tekintjük. A míg ezer egy éven aluli fiúgyermekre 311 halálozás esik, addig ezer ugyanily korú leánygyermekre csak 260. A fiúk halandósága nagyobb még az 1, 2 és 3 éveseknél is, a 4. évtől fogva ellenben egészen a 40. évig kivétel nélkül valamennyi korcsoportban a nőnem halálozási aránya erősebb. Különösen jelentékenyén válik az eltérés a nőnem hátrányára a 15–19 évesek korcsoportjánál, kétségteljesen az első terhesség állapotának és az első szülés esélyeinek következtében. 40 évtől 65-ig ismét a férfiaknál, 65-től 85-ig a nőknél, 85-től 95-ig újra a férfiaknál, 95 éven felül pedig megint a nőknél látunk magasabb halandóságot.

A gyermekhalálozást az összes halálozással és a népesség illető korosztályaival való összehasonlítás mellett egybe szokták még vetni a születések számával is, minthogy a születések száma és a gyermekhalálozások magassága között természetesen szoros összefüggés van. Az 1896. évben egy éven alul elhaltak számát az ugyanezen évben születtek számával összehasonlítva, a következő arányszámokat kapjuk:

Esett ezer élve születtire egy éven alul elhalt gyermek és pedig:

	fiú	leány	együtt		fiú	leány	együtt
1 napon aluli.	10·48	8·09	9·32	4 hónapos....	13·19	10·76	12·01
1—30 napos..	91·27	76·63	84·14	5 hónapos....	10·75	9·00	9·89
1 hónapos....	24·21	21·34	22·81	6—11 hónapos	53·30	48·60	51·01
2 hónapos....	21·69	19·07	20·42	1 éven aluli			
3 hónapos....	17·34	15·77	16·57	összesen ..	242·23	209·26	226·17

Kitűnik ezen adatokból, hogy a fiúgyermeknek a leánygyermekkel szemben való nagyobb halandósága az első, illetve 4. évi korcsoportban nemcsak a korcsoport egészére nézve konstataható, hanem már a világrajövetel napjától fogva s az első koréven belül annak minden egyes időszakában kivétel nélkül, sőt miután a finem a halva születtek között is sokkal nagyobb arányban szerepel, mint a nőnem, mondhatjuk, hogy már a fogamzás percétől kezdve fenforog. Ezen a demologiai kutatások által már rég kiderített érdekes és mindenesetre csakis élettanilag magyarázható jelenséget az új magyar népmozgalmi statisztikának 1896. évi részletesebb adatai is csak megerősítik.

A Németbirodalom népességének foglalkozása 1895-ben.¹⁾

A népesség foglalkozási viszonyainak kutatását Németország 1875-ben, az akkori népszámlálással kapcsolatban kezdte meg. Az ezen alkalommal gyűjtött adatok azonban jelentékeny hiányaiknál fogva távolról sem nyújtottak hű képet a birodalom népességének foglalkozási viszonyairól s magukat az intéző köröket sem elégítették ki. Jórészt ez a félig-meddig eredménytelen kísérlet szolgálhatott ösztönül arra, hogy 1882. június 5-én egy az egész birodalomra kiterjedő fölvétel ejtetett meg, mely a tulajdonképeni népszámlálástól főleg abban különbözött, hogy annak célját első sorban a foglalkozási viszonyok kiderítése képezte. Az ezen fölvétel alapján begyűlt gazdag anyag kiaknázása éveken át lekötötte a cs. statisztikai hivatalt s az adatokból szerkesztett hatalmas kötetek a birodalom népességének foglalkozását, nemkülönb az ipari vállalatok berendezését és üzemi viszonyait eddig szokatlan terjedelemben és részletességgel ismertették.

Ez a fölvétel ismételtetett meg 1895. évi június hó 14-én, tehát kerek 13 esztendővel az első fölvétel után, s jórészt az első alkalommal követett elvek szerint, de lehetőleg még nagyobb részletességgel s természetesen az 1882. évi fölvételnél nyert tapasztalatok értékesítése mellett. A számlálás, melynek alapelveit külön birodalmi törvény s birodalmi gyűlési határozatok szabták meg, kiterjedt az összes jelenlevő népességre, tehát a szó valódi értelmében vett népszámlálás volt ez is, azzal a különbséggel, hogy a fölvetett kérdésekben a fő súly a foglalkozási viszonyok kiderítésére helyeztetett. A számlálás részint egyéni számláló lapok, részint háztartási ívek alkalmazásával ejtetett meg. Nevezetesen minden háztartás részéről egy-egy háztartási ív volt kiállítandó, mely a név, családi állás, életkor, fő- és mellékfoglalkozás, a foglalkozási ágban elfoglalt állás s az esetleges munkanélküliség bejegyzésére tartalmazott összesen 18 rovatot. Ezenkívül mindazon egyének, kik bármi néven nevezendő östermelési foglalkozást űztek, egy külön egyéni lapon voltak kötelesek bejelenteni az általuk művelt gazdasági terület terjedelmét, a birtoklási jogcímeket, állattalományt s a gazdasági gépek alkalmazására vonatkozó adatokat. Egy harmadik fölvételi lap azok számára szolgált, kik a háztartási íven foglalkozás gyanánt valami ipari foglalkozást vallottak be. Az ipari fölvételi lap az iparüző nevének, az ipartelep pontos címének és fájának, továbbá a telepen és azon kívül alkalmazott segédszemélyzet számának s alkalmaztatási minőségének, végül a telepen működésben álló különféle gépeknek feltüntetéseére szolgáló rovatokkal volt ellátva. Ezenkívül egy-egy külön lapon kellett részletezni a vállalatnál alkalmazott munkásokat tulajdonképeni mestersegük szerint, egy másik lap pedig a gépek és különféle készülékek részletezésére tartalmazott rovatokat.

A fölvételi lapoknak ezen vázlatos ismertetéséből is kitetszik, hogy a vállalatok berendezésére és az alkalmazott segédszemélyzet létszámára vonatkozó bejegyzések kizárólag a vállalat tulajdonosának tétettek kötelességévé s a német statisztikai hivatal még ezuttal sem alkalmazta azt a módszert, melyet a magyar statisztikai hivatal az 1890. évi népszámlálás alkalmával oly kiváló eredménnyel követett,

¹⁾ Berufs- und Gewerbezahlungen vom 14. Juni 1895. — Berufstatistik für das Reich im Ganzen I. und II. Theil. (Statistik des deutschen Reichs; Neue Folge. Band 102 és 103.)

t. i. nem kívánta a segédszemélyzettől a munkaadó nevének és foglalkozásának megjelölését, a mi módot nyújtott volna arra, hogy az egyes vállalatok segédszemélyzetének létszámát az alkalmazottak bevallásai alapján derítse ki, vagy azokat legalább is fölhasználja a vállalkozók bevallásainak ellenőrzéséhez. Ezen módszer mellőzése pedig véleményünk szerint szükségképen a felvétel pontosságának és megbízhatóságának csökkentésére vezetett. Nem hagyható ugyan figyelmen kívül az a körülmény, hogy a német birodalom népességének átlagos műveltségi foka a mi népünk műveltségének fokát jelentékenyen túlhaladja, minélfogva az a népesség hasonló felvételekkel szemben bizonyára kevésbé bizalmatlan magatartást tanúsít a hatósági intézkedéseknek nagyobb lelkiismeretességgel törekszik megfelelni, mégis kétségtelen, hogy a vállalkozó saját alkalmazottjait még a legnagyobb jóhiszeműség mellett sem fogja minden esetben pontosan bevallani.

Ezek után az adatok ismertetésére áttérve, megjegyezzük, hogy a két külön sorozatban mintegy 15 kötetre tervezett nagy munkálatból eddigelé az első sorozatnak öt kötete látott napvilágot. A két első kötet az egész német birodalom népességének foglalkozási viszonyaira vonatkozó adatokat, a harmadik és negyedik a nagyvárosok, végül az ötödik a kisebb közigazgatási területek főeredményeit foglalja magában. Ezen sorozat befejező kötet, mely az előbb említett kötetekben felhalmozott gazdag anyagnak tudományos és kritikai méltatását fogja tartalmazni, eddigelé még nem jelent meg. Szintén csak későbbre várhatók azok a kötetek, melyek a mezőgazdaságra s az ipari üzemsztatisztikára vonatkozó adatokat fogják magukban foglalni.

Jelen ismertetésünkben csak a két első kötetben az egész birodalomra vonatkozólag közzé tett eredmények bemutatására fogunk szorítkozni. Az említett kötetek adataiból azt látjuk, hogy a német birodalom népessége 1895. június hó 14-én 51,770.284 lélek volt és pedig 25,409.159 férfi és 26,361.125 nő. Ezek közül 20,771.090 tartozott a keresők s 30,999.194 az eltartottak közé, vagyis a keresők a népességnek 40¹², az eltartottak pedig 59^{ss} százalékát képezték. Az 1882. évi hasonló irányú fölvétel a 45,222.113 lélekben megállapított összes népességnek 38⁹⁹ százalékát sorozta a keresők s 60⁰¹ százalékát az eltartottak közé, miből látnivaló, hogy a két csoport aránya a lefolyt 13 éves időszak alatt csak nagyon jelentéktelenül változott. Az a növekedés, mely a keresők javára 1895-ben 1882-höz képest mutatkozik, határozottan alacsonynak mondható, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy éppen napjainkban a serdületlen korban állók és a nők jóval nagyobb számban kénytelenek productív foglalkozás után látni, mint azelőtt. Ámbár másrészt kétségtelen, hogy azok a törvényhozási intézkedések, a melyeket Németország a gyermekek és nők munkaviszonyainak szabályozása céljából főként az utolsó évtizedben foganatosított, a fönt említett arányszámok alakulására mindenesetre mérséklőleg hatottak.

Érdekesnek tartjuk a Németországra vonatkozó adatokat azokkal az adatokkal összevetni, melyeket hazánkra nézve az 1890. évi népszámlálás alapján készült foglalkozási statisztika kiderített. Az összehasonlítás annyival könnyebben megejthető, mivel a német foglalkozási statisztika a népességnek körülbelől ugyanazon elemeit osztotta be a keresők és eltartottak közé, mint a magyar, azzal a

különbséggel, hogy nálunk az önálló járadékosok a keresők közé, ellenben Németországban az eltartottak csoportjába soroztattak be. Azon célból tehát, hogy az összehasonlításhoz teljesen egyenlő alapokat nyerjünk, csupán a járadékosokat kell nálunk is az eltartottak csoportjába áthelyeznünk. Ez esetben úgy találjuk, hogy a magyar birodalomnak 17,463.791 főre rugó népességéből 7,260.552 lélek tartozott a keresők s 10,203.239 az eltartottak közé, vagyis a két csoport arányszámai nálunk 41·57 és 58·43. A keresők aránya tehát nálunk jóval magasabb, mint Németországban, mely jelenség szintén azt az általános tapasztalati tényt igazolja, hogy Európa északi részén a kereső népesség aránya az összes népességhez viszonyítva rendszerint alacsonyabb s dél felé fokozatosan emelkedik.

A népességnek foglalkozási főcsoportok szerint való megoszlására nézve a következő adatokat találjuk:

	1882-ben		1895-ben	
	abszolút számokban	%	abszolút számokban	%
A. Mezőgazdaság, kertészet, állattenyésztés, erdészet és halászat	19,225.455	42·51	18,501.307	35·74
B. Bányászat, kohászat, ipar és építés	16,058.080	35·51	20,253.241	39·12
C. Kereskedelem és forgalom	4,531.080	10·02	5,966.845	11·52
D. Házi szolgálat (ide értve a személyes szolgálatot és változó természetű bér-munkát is)	933.294	2·07	886.807	1·71
E. Katonai, állami, községi, egyházi szolgálat és u. n. szabad foglalkozások ¹⁾	2,222.982	4·92	2,835.222	5·48
F. Ismeretlen foglalkozásuk és foglalkozás nélküliek	2.246.222	4·97	3,326.862	6·43
összesen . . .	45,222.113	100 00	51,770.284	100·00

A fent közölt adatokból első pillantásra szembeötlő az a nagy visszaesés, mely a mezőgazdasági népesség csoportjánál mutatkozik. Az ezen csoportba tartozó népesség ugyanis az 1882. év óta lefolyt időszak alatt még absolute véve sem szaporodott, a mennyiben 1895-ben mintegy 725 ezer lélekkel kevesebb egyén foglalkozott mezőgazdasággal, mint 1882-ben. Még jelentékenyebb a százalékos arány szerint való csökkenés: 1882-ben a mezőgazdasági népességre az összes népességnek 42·51 százaléka esett, 1895-ben pedig már csak 35·74 százalék. Ez a jelenség, kapcsolatban azzal a körülménnyel, hogy a többi foglalkozási csoportok, különösen pedig az

¹⁾ Ebből katonaság: 1882-ben 542.282, 1895-ben 736.900.

ipari népesség csoportja a mezőgazdasági népesség rovására nagy mértékben gyarapodott, kétségbe vonhatatlan határozottsággal mutatja a fejlődés irányát, mely a mezőgazdaságról az ipari ágakra való fokozottabb áttérésben áll.

Az ipari népesség, mint fentebb már említettük, az utolsó 13 évben igen nagy mértékben gyarapodott, úgy hogy 1895-ben nem kevesebb mint 20,253.241 lélek soroztatott a bányászat, ipar stb. csoportjába, szemben az 1882. évi 16,058.080 lélekkel, a százalékos arány pedig ugyanezen időszak alatt 35·51 százalékról 39·12 százalékra szökött fel. Így a hat főcsoport közül ez idő szerint már az ipari népesség csoportja mutatkozik legnépesebbnek, mely a mezőgazdaság csoportját 3·38 százalékkal haladja meg. Az ipari népességen kívül úgy absolute, mint százalék szerint nagymérvű növekedést látunk továbbá a kereskedelem és forgalom, nemkülönben az értelmiség (E.) főcsoportjánál s igen nagy az emelkedés a foglalkozás nélküliek csoportjában is, a mit főként az a körülmény idéz elő, hogy a családi körben élő járadékosok és nyugdíjasok ezuttal a foglalkozás nélküliek csoportjába soroztattak, míg 1882-ben családtagok gyanánt azon foglalkozási csoportba osztattak be, hová a kereső családfő is tartozott.

A fent közölt adatoknak a magyar korona országaira vonatkozó 1890. évi hasonló természetű adatokkal való egybevetése, bármily tanulságos volna is ez az összehasonlítás, a foglalkozási főcsoportok teljesen eltérő volta miatt nem látszik megtehetőnek. Némi tájékoztatás céljából mégis megemlítjük, hogy a fentemlített 1890. évi feldolgozás szerint a magyar korona országainak népességéből 10,905.444 lélek esett az őstermeléssel foglalkozókra és az említett foglalkozási ág által eltartottakra s 2,960.189 lélek a bányászat, ipar és forgalom főcsoportjára, vagyis az őstermelésre az összes népességnek 62·86, az utóbb említett foglalkozási ágakra pedig a népességnek 17·06 százaléka. Ezekből az adatokból élesen kidomborodik az a nagy különbség, mely az agricol jellegű Magyarország s Németország között fenforog. Míg ugyanis nálunk a népességnek több mint 60 százaléka foglalkozik őstermeléssel, illetve tartatik el annak terhére s csak 17·06 százalék esik az ipar, stb. csoportjára, Németországban a megfelelő arányszámok, mint fentebb láttuk, 35·74 és 50·64. Még nagyobb a különbség, ha a nálunk talált 2,438.439 napszámot is az őstermelő népességhez számítjuk, a hova nagyrészen tényleg tartoznak is, mely esetben arra az eredményre jutunk, hogy hazánk népességének körülbelül 75 százaléka az őstermelést valja foglalkozásának, illetve annak terhére tartatik el, Németország népességének pedig csak 35·74 százaléka, vagyis az ottani arány körülbelül fele a miénknek. Ellenkező jelenséget látunk az ipar, forgalom, stb. csoportjánál, mely csoportba nálunk a népességnek alig valamivel több mint hatodrésze, Németországban pedig a népesség két ötöde tartozik.

A főcsoportokban bemutatott népesség foglalkozásának további megoszlására nézve közelebbi adatokat találunk a mellékelt táblázatban:

Foglalkozási csoportok	Keresők		Összes népesség	
	1895		1895	
	abszolút számokban	%o szerint	abszolút számokban	%o szerint
1. Mezőgazdaság, kertészet és állattenyésztés	8,156.045	43 ¹³ 50 ¹²	18,068.663	40 ⁴⁰ 47 ³²
2. Erdészet és halászat . . .	136.647	0 ⁷² 0 ⁷²	432.644	0 ⁹⁷ 0 ⁹⁷
3. Bányászat, kohászat, sóbányászat, tőzegásás . . .	567.774	3 ⁰⁰ 2 ⁷²	1,847.307	4 ¹³ 3 ³⁹
4. Kö- és föld-megmunkálási ipar	501.315	2 ⁶⁵ 2 ⁰⁵	1,316.641	2 ⁹⁴ 2 ²⁵
5. Fémfeldolgozási ipar . . .	862.035	4 ⁵⁶ 3 ²⁶	2,152.789	4 ⁸¹ 3 ³⁷
6. Gépek, szerszámok, eszközök, műszerek	385.223	2 ⁰⁴ 1 ⁷⁶	1,041.127	2 ³³ 2 ⁰¹
7. Vegyészeti ipar	102.923	0 ⁵⁴ 0 ³⁶	289.526	0 ⁶⁵ 0 ⁴²
8. Erdészeti melléktermékek, világítási anyagok, zsiradékok, olajok	42.997	0 ²³ 0 ¹⁹	134.070	0 ³⁰ 0 ²⁴
9. Fonó-, szövőipar	945.191	5 ⁰⁰ 5 ²⁵	1,899.904	4 ²⁵ 4 ⁶⁵
10. Papíripar	135.863	0 ⁷² 0 ⁵⁶	306.547	0 ⁶⁸ 0 ⁵⁰
11. Bőripar	168.358	0 ⁸⁹ 0 ⁸⁰	429.327	0 ⁹⁶ 0 ⁸³
12. Faipar és fafaragás . . .	647.019	3 ⁴² 3 ²³	1,688.592	3 ⁷⁸ 3 ⁴⁵
13. Tápszerek és élvezeti szerek	878.163	4 ⁰⁴ 4 ⁰⁹	2,078.607	4 ⁶⁵ 4 ²⁹
14. Ruházati ipar	1,513.124	8 ⁰⁰ 8 ²³	2,973.700	6 ⁶⁵ 6 ⁸⁶
15. Építészeti	1,353.447	7 ¹⁶ 5 ⁸⁴	3,705.773	8 ²⁹ 6 ⁹⁸
16. Sokszorosító ipar	119.291	0 ⁶³ 0 ⁴³	251.503	0 ⁵⁶ 0 ³⁷
17. Művészet (zene és színházak kivételével)	28.546	0 ¹⁵ 0 ¹⁵	61.080	0 ¹⁴ 0 ¹³
18. Iparosok köz. megj. nélkül	29.961	0 ¹⁶ 0 ⁵⁶	73.748	0 ¹⁷ 0 ⁵⁹
19. Kereskedelem	1,203.133	6 ³⁷ 5 ²⁰	2,939.619	6 ⁵⁷ 5 ⁷³
20. Biztosítás	25.384	0 ¹³ 0 ⁰⁷	69.634	0 ¹⁶ 0 ⁰⁹
21. Közlekedés	615.331	3 ²⁵ 2 ⁷⁰	2,002.706	4 ⁴⁸ 3 ⁶⁶
22. Szállodások és vendéglősök	492.660	2 ⁶¹ 1 ⁷²	954.856	2 ¹³ 1 ⁹⁰
Összesen . .	18,912.430	100 ⁰⁰ 100 ⁰⁰	44,721.393	100 ⁰⁰ 100 ⁰⁰

Eltekintve a mezőgazdasági népességnél látható nagy csökkenéstől, melyről már fentebb megemlékeztünk, a bányászat, ipar és forgalom csoportjai az utolsó 13 év alatt többnyire mind erős emelkedést tanúsítottak. Egyedül a fonó-szövő ipar és a ruházati ipar arányszámai kisebbek, mint voltak 1882-ben: a csökkenés — a kereső népességet tekintve — amott 0²⁵, az utóbbi csoportnál pedig 0²³ százalék. Ellenben igen nagy a növekedés a fémfeldolgozó iparnál, építészetenél, kereskedelemnél, biztosításnál és szállodások stb. csoportjánál, kisebb, de még mindig jelentékeny a kö- és földmegmunkálási iparnál, gépek, stb. csoportjában, továbbá a vegyészeti iparnál, sokszorosító iparnál és a közlekedésnél, míg a többi csoportoknál a gyarapodás csak mérsékeltnek mondható, végül az erdészet és művészet csoportjának arányszámai változatlanok. A fentebbi kimutatás arra nézve is tájékoztatást nyújt, hogy az egyes ipari csoportok a három főfoglalkozási ág népességének mekkora százalékát kötik le: az idevonatkozó adatok közül megemlítjük, hogy az ipari csoportok közül legnépesebbnek a ruházati ipar csoportja mutatkozik, melybe

a három főfoglalkozási ág kereső népességének éppen nyolcz százaléka, vagyis 1,513.124 egyén tartozott, ezt követi az építészeti csoportja 7,16 százalékkal, illetve 1,353.447 egyénnel. Az említett két csoporton kívül még csak a fonó-szövő iparnál haladja meg az arány az öt százalékot, míg a többieknél azon alul marad. Végül megemlítjük, hogy bányászattal és kohászattal 1895-ben 567.774 egyén foglalkozott, vagyis a három főcsoportba tartozó kereső népességnek éppen három százaléka, míg kereskedelmi foglalkozást 1,203.133 egyén vállalt be, a közlekedésnél pedig 615.331 kereső volt alkalmazva.

A mi az említett foglalkozási csoportokon belül magukat az egyes foglalkozásokat illeti, megjegyezzük, hogy a német statisztika, eltérőleg a mienktől, mely lehetőleg minden egyes foglalkozásnak külön alcsoportban való kimutatását tartotta szem előtt, a bevallott foglalkozásokat egy-egy általánosabb megnevezés alá csoportosította s csakis ily összefoglalásban dolgozta fel. Ilyenformán például az ipar főcsoportjában 161, a kereskedelem és forgalom csoportjában 22 foglalkozási ágat különböztetett meg. A rokontermészetű foglalkozásokat egy-egy ily általános megnevezés alá foglalván, némely megnevezés alá 10—15, sőt több egymással rokonságban álló foglalkozást is sorozott be. Így például a következő megnevezés alá; »szövé« odafogalta a takácsokat, pamut-, gyapjú-, stb. szövőgyárakat, szőnyeg-szövőket, pokrócz-, takaró- stb. készítőket, összesen mintegy húsz különféle mesterséget. Ezzel szemben a mi foglalkozási statisztikánk, mely az ipar, kereskedelem és forgalom csoportjaiban 1890-ben nem kevesebb mint 560 különböző foglalkozást mutatott ki, a tagozottság tekintetében határozottan sokkal gazdagabbnak mondható.

A mi azonban az egyes foglalkozási csoportokba sorozott népességnek foglalkozási viszonyait, vagyis az önállóság kérdését — illetőleg az alkalmaztatás minőségét — illeti, e tekintetben a német foglalkozási statisztika ezuttal a lehető legmesszebbre menő részletezést állította fel. Így a tulajdonképeni mezőgazdaságnál megkülönböztette az önálló földbirtokosokat, bérlőket és a gazdaságot vezető tiszteket (a hármat együvé foglalva), felügyelő személyzetet, számvevő és irodai személyzetet, családi kisegítőket, mezőgazdasági szolgákat és napszámosokat, ez utóbbiakat még a szerint is részletezvé, hogy bírnak-e saját vagy bérlett földdel, vagy pedig nem. A kereskedelemnél külön-külön csoportot képeznek az önálló vállalkozók és üzletvezetők (együtt), egyéb hivatalnokok, családi kisegítők, segédek és tanoncok, végül a többi alkalmazottak (kocsisok, szolgák, stb.). Leggazdagabb azonban az ipari népesség foglalkozási viszonyainak részletezése, hol a következő megkülönböztetéseket találjuk:

1. Önállók és üzletvezetők.
2. Műszakilag képzett tisztviselők.
3. Felügyelő személyzet.
4. Kereskedelmileg képzett igazgatási és irodai személyzet.
5. Családi kisegítők.
6. Segédek, tanoncok és egyéb munkások.
7. Egyéb segédszemélyzet.

Ezen kívül mindegyik foglalkozási csoportnál külön kimutatattak azok, kik valamely foglalkozást lakásukon, de más számlájára folytattak, nemkülönbben ezek segédszemélyzete.

A foglalkozási főcsoportok népességének a főtjelzett részletezés szerint való megoszlását a következőkben mutatjuk be:

Foglalkozási főcsoportok	Keresők	Házi- cselédek	Család- tagok	Összesen
I. Östermelés.				
1. Önállók, bérlők és üzlet- vezetők	2,576.725	349.693	6,550.403	9,476.821
2. Tisztek, felügyelők és iro- dai személyzet	96.173	12.751	142.300	251.224
3. Egyéb segédszemélyzet	5,619.794	12.253	3,141.215	8,773.262
összesen	8,292.692	374.697	9,833.918	18,501.307
II. Bányászat, kohászat, ipar és építészet.				
1. Önállók és üzletvezetők	1,774.481	265.076	3,842.505	5,882.062
2. Önállók idegen számlára	287.389	3.180	380.420	670.989
3. Tisztek és felügyelősze- mélyzet	263.747	27.265	460.118	751.130
4. Egyéb segédszemélyzet	5,900.380	24.577	6,961.964	12,886.921
5. Az idegen számlára dolgozó önállók segédszemélyzete	55.233	36	6.870	62.139
összesen	8,281.230	320.134	11,651.877	20,253.241
III. Kereskedelem és forgalom.				
1. Önállók és üzletvezetők	843.556	244.992	1,729.244	2,817.792
2. Tisztek és felügyelősze- mélyzet	261.907	29.504	326.205	617.616
3. Egyéb segédszemélyzet	1,233.045	9.483	1,288.909	2,531.437
összesen	2,338.508	283.979	3,344.358	5,966.845
IV. Házi szolgálat (a szem. szolg. és a változó term. bérmunkát beleértve)				
	432.491	1.270	453.046	886.807
V. Katonai, udvari és egy- házi szolgálat és az u. n. szabad foglalkozások				
	1,426.169	191.122	1,217.931	2,835.222
VI. Foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalko- zásuk				
	2,142.601	168.116	1,016.145	3,326.862
Főösszeg	22,913.691	1,339.318	27,517.275	51,770.284

E táblázat szerint az östermeléssel foglalkozó 8,292.692 kereső között 2,576.725 volt az önállók s 5,715.967 a segédszemélyek száma, vagyis az önállók az ezen foglalkozási csoportba tartozó összes kereső népességnek 31,07, a segédszemélyek pedig ugyanannak 68,93 százalékát képezték. Sokkal nagyobb a segédszemélyzet aránya a bányászat, ipar, stb. csoportjánál, a mennyiben itt a 8,281.230 lélekre rugó keresők közül 2,061.870-et tett az önállók, s 6,219.360-at a

segédszemélyzet száma, tehát az önállókra az összes kereső népességnek 24⁹⁰, a segédszemélyekre pedig annak 75¹⁰ százaléka jutott. Míg tehát az őstermelésnél egy-egy önállóra átlag két segédszemély esett, az ipar, stb. csoportjánál három. Végül a kereskedelem és forgalom csoportjába tartozó kereső népességnek önállók és segédszemélyzet szerint való megoszlását tekintve, azt látjuk, hogy itt az önállók száma 843.556-ot, a segédszemélyzet száma pedig 1.491.952-öt tett, vagyis itt az arányszámok 36⁰⁷ és 63⁹³. Az önállók szám-aránya tehát a három főfoglalkozási csoport közül ezen csoportnál a legmagasabb, a mit természetesen főként a segédszemélyzet nélkül vagy legfőlebb családi kisegítőkkal működő önálló kiskereskedők, bérkocsisok, stb. nagy száma idéz elő.

A fönt közölt adatok igazi jelentőségét csak akkor mérlegelhetjük kellőképen, ha azokat az 1882. évi hasonló természetű adatokkal hasonlítjuk össze. Ez összehasonlítás megejezhető céljából az 1882. évi adatokat az alábbiakban mutatjuk be:

	Önállók	%	Segédszemélyzet	%	Összesen	%
1. Őstermelés . .	2,288.033	27 ⁷⁸	5,948.463	72 ²²	8,236.496	100 ⁰⁰
2. Bányászat, ipar és építészet . .	2,201.146	34 ⁴¹	4,195.819	65 ⁵⁹	6,396.465	100 ⁰⁰
3. Kereskedelem és forgalom . . .	701.508	44 ⁶⁷	868.810	55 ³³	1,570.318	100 ⁰⁰

A fönt közölt adatokból azt látjuk, hogy az önállóknak a segédszemélyzethez való aránya az utolsó 13 év alatt az őstermelésnél jelentékenyen emelkedett, ellenben a másik két foglalkozási ágban igen nagy mértékben csökkent. Különösen nagy a csökkenés az ipar, stb. csoportjánál, a mennyiben itt az önállók száma absolute vége is mintegy 140 ezerrel megfogyott, ellenben a segédszemélyzet száma több mint kétmillió lélekkel gyarapodott, mely két körülmény összetételalkozása következtében az önállók százalékos arányszáma 34⁴¹ százalékról 24⁹⁰ százalékra sülyedt le. Ez a jelenség világosan arra mutat, hogy az az irány, melyet nálunk s a többi európai államban is látunk, Németországban is egész teljességében érvényesül, t. i. gyarapodnak a nagyipari vállalatok a kisipar rovására s a kisiparos-osztály mind nagyobb mértékben lesüllyed a gyári munkások közé, illetőleg az ipari önállóság elérése hova-tovább nehezebbé válik, vagyis az ipari segéd egész életén keresztül segédnek is marad.

Rövidre szabott terünk nem engedi, hogy a foglalkozási főcsoportokon belül az egyes foglalkozásokra vonatkozó adatok bemutatására is kiterjeszkedjünk, azért csupán néhány szembeesőbb jelenséget emelünk ki. Így megemlítjük, hogy az őstermeléssel foglalkozó népességből tulajdonképeni mezőgazdasággal foglalkozik, illetőleg annak terhére tartatik el 17,815.187 egyén és pedig 8 millió 45.441 kereső és eltartott, az erdészet és vadászat csoportjánál pedig 111.926-ot tesz a keresők s 240.640-et az eltartottak száma, míg a föntmaradó csekélyszámú népesség a kertészet, állattenyésztés és halászat csoportjai közt oszlik meg. A bányászati csoportok közül legnépesebbnek a szén-, aszfalt-, borostyánkő-bányászat és briquettyártás csoportja mutatkozik, mely csoportba 326.047 kereső és 752.037 eltartott soroztatott, 149.363-at tesz a keresők s 476.953-at az összes népesség száma a kohászat csoportjában, 74.473-at az

önállók s 236.732 az összes népessége az ércbányászatnál. Az ipari foglalkozások közül a legnépesebbek a következők:

	Önálló keresők	Segédszemélyzet	Összes népesség (keresők és eltartottak)
1. Tégla gyártás	7.697	176.234	458.057
2. Fayence- és porcellán- gyártás	980	43.358	107.787
3. Üveghuták	547	34.345	92.697
4. Vasöntők	1.140	73.436	210.920
5. Bádigosok	20.297	47.135	166.470
6. Kovácsok	62.359	182.808	529.748
7. Lakatosok	23.847	271.853	672.323
8. Gép- és szerszámgyártás .	8.616	138.044	411.337
9. Kocsigyártók, bográrok és kerékgyártók . . .	39.794	47.400	241.404
10. Hajóépítés	1.068	21.663	70.415
11. Órák	15.338	18.572	80.762
12. Vegyészeti, orvosi és fény- képzési készülékek készítése	2.390	34.038	112.717
13. Fonás, czérna- és vatta- készítés	3.930	167.523	296.126
14. Posztókészítés, posztó- nyírás	2.945	62.703	145.372
15. Szövés	28.752	407.648	894.016
16. Kötés-szövés	9.953	69.832	153.064
17. Kötés - horgolás, csipke- készítés	5.678	31.224	62.181
18. Festés (szövet)	4.275	35.521	108.575
19. Fehérités és nyomtatás (szövet)	1.459	45.024	97.434
20. Paszománygyártás	2.324	30.113	61.164
21. Papirgyártás	2.107	68.922	174.451
22. Könyvkötés és papir- dobozgyártás	11.614	49.569	123.544
23. Timárok	6.875	39.387	136.646
24. Szíjgyártók és nyergesek	27.317	43.915	173.016
25. Kárpitosmunka készítés .	9.274	21.369	68.892
26. Fa-megmunkálás	5.745	48.394	161.127
27. Durva faárúk és faszegek készítése	9.164	16.750	70.553
28. Asztalosok és parkett- gyártók	106.836	250.772	933.565
29. Kádárok (hordókkészítés)	23.156	32.377	153.632
30. Kosárkötők és kosárfonók	17.442	20.747	96.128
31. Esztergályosok	10.701	21.773	80.572
32. Gabonaőröl és rizshántoló malmok	30.635	73.081	277.872
33. Pékek	77.609	140.893	495.402
34. Répacukor- gyártás és cukorfinomítás	543	31.296	96.824
35. Mészárosok és hentesek .	69.277	107.394	424.245
36. Sörfőzés	10.095	76.905	234.384
37. Dohánygyártás	11.400	135.319	278.692
38. Varrónők	160.623	129.314	354.906
39. Férfi- és női-szabók . .	224.877	238.752	917.708
40. Kész ruha és fehérnemű- gyártás	5.978	49.866	90.652

	Önálló keresők	Segédszemélyzet	Összes népesség (keresők és eltartottak)
41. Lábbelikészítés	215.746	186.440	1,063.721
42. Borbélyok	21.316	22.285	93.305
43. Vasalóintézetek, vasalónők	69.822	54.760	196.504
44. Építési vállalkozás (a vas- út-, víz- és útépités is)	22.134	365.473	1,076.441
45. Kőművesek	58.158	427.221	1,321.188
46. Ácsok	35.925	164.229	583.117
47. Szobafestők	39.974	95.816	330.691
48. Cserepezők és tetőfedők	13.340	22.123	103.587
49. Könyvnyomtatás :	5.659	69.835	157.809

A fenti kimutatás szerint a kereső népesség tekintetében népesebb iparágaknak a téglagyártás, kovácsok, lakatosok, szövés, asztalosok, pékek, mészárosok, varrónők, szabók, lábbeli készítő, építési vállalkozók és kőművesek csoportjai mutatkoznak. A mi pedig az önállóknak a segédszemélyzet számához való arányát illeti, e tekintetben azt látjuk, hogy a segédszemélyzet száma az önállók számát aránylag kevésbé haladja meg, vagy pedig el sem éri a kovácsoknál, bográroknál, órásoknál, szíjgyártóknál, asztalosoknál, kádároknál, kosárkötőknél, pékeknél, mészárosoknál, varrónőknél, szabóknál, lábbeli készítőknél, borbélyoknál és vasalónőknél, tehát ezen foglalkozások határozottan kisipari jellegűek. Ellenben határozott nagyipari jelleg domborodik ki a téglagyártásnál, fayence- és porcellángyártásnál, vasöntésnél, gép- és szerszámgyártásnál, hajóépítésnél, fonásnál, szövésnél, fehérítésnél, papirgyártásnál, cukorgyártásnál, dohánygyártásnál és építési vállalkozásnál, mely iparágakban a segédszemélyzet száma az önállók számát sokszorosán túlhaladja. Megjegyezzük, hogy a csekély számban előforduló azon önállókat, kik iparukat saját lakásukon, de más számlájára üzik, mindenütt a segédszemélyzet közé vettük be, miután ezek — véleményünk szerint — a szó valódi értelmében önállóknak nem tekinthetők.

A mi végül a kereskedelem és forgalom főcsoportját illeti, megemlítjük, hogy ezen főcsoportban legnépesebbek a következő foglalkozások: árú- és terménykereskedés (keresők száma 997.269, összes népesség száma 2,364.510), pénz- és hitelüzlet (keresők száma 33.689, összes népesség száma 91.825) és a házaló kereskedés (keresők száma 41.281, összes népesség száma 134.264), míg az egyes közlekedési ágak közül a posta és távirtda 128.927 egyént, a vasút 262.719 egyént, a bérkocsiság és szállítványozás 63.260 egyént, a belhajózás 49.911 egyént foglalkoztat az összes (kereső és eltartott) népesség száma a postánál 378.703-at, a vasútnál 969.091-et, a bérkocsiságnál és szállítványozásnál 191.229-et, végül a belhajózásnál 143.448-at tesz.

A többi foglalkozási csoportokra is egy rövid pillantást vetve, megemlítjük, hogy a szállodások és vendéglősök száma 175.711 volt, az ott alkalmazott segédszemélyzeté pedig 316.949. A katonatisztek számát az összeírás 27.967-ben, az altisztekét és legénységét 603.219 főben állapította meg, az állami, községi és udvari szolgálatban állókat az ügyvédekkel együtt 292.909 főben. Egyházi szolgálatban 60.716 egyén állott, míg neveléssel, tanítással és tudományos munkával foglalkozó egyének száma 232.848-at, az orvosok és betegápolóké 122.138-at tett, végül a járadékosok és nyugdíjasok száma 1,228.484 főre rugott.

A felvétel alkalmával, úgy mint nálunk is történt, a főfoglalkozás mellett a mellékfoglalkozás is tudakoltatott. Az idevonatkozólag kiderített adatok közül kiemeljük, hogy a főfoglalkozás mellett összesen 3,273.456 egyén vallott be valamely mellékfoglalkozást, és pedig 1,491.865-en az ipar, 1,049.542-en az őstermelés, 384.104-en a kereskedelem és forgalom körébe tartozó mellékfoglalkozást, míg a többi foglalkozási körökbe tartozó mellékfoglalkozások száma együttvéve 347.945-öt tesz.

Az 1882. évi felvétel egyik nagy hiányosságát pótolandó, a német statisztikai hivatal a mostani összeírás alkalmával a munkanélküliségre vonatkozólag is gyűjtött adatokat és pedig annak úgy kiterjedésére, mint tartamára és okaira vonatkozólag. Alig szükséges ezen adatoknak szociális szempontból való rendkívül nagy fontosságát hangsúlyoznunk. A nyert adatokból kiviláglik, hogy a munkanélküliek száma 299.352 volt, vagyis az összes népességnek 0.58, a keresőknek 1.35, csupán az összes munkásoknak pedig 1.89 százaléka állott munkanélkül. A munkanélküliek az egyes foglalkozási csoportok között a következőleg oszlottak meg:

	Munka- nélküliek összes száma	100 munka- nélküli közül az illető fő- csoportra esik
1. Őstermelés	38.538	12.88
2. Bányászat, ipar stb.	167.009	55.79
3. Keresk. és forgalom	37.310	12.46
4. Házi és szem. szolgálat	49.821	16.64
5. Állami stb. szolgálat	6.674	2.23
Összesen	299.352	100.00

A mint ebből a kimutatásból látható, a munkanélkülieknek jóval több mint fele részé a bányászat, ipar stb. csoportjára esik, míg az őstermelésre alig valamivel több mint egy nyolczadrész, holott az őstermelésnél alkalmazott munkások száma csaknem akkora, mint az ipari munkásoké. Nem kell azonban felednünk, hogy az összeírás június közepén, tehát oly időpontban történt, midőn a mezőgazdaságnál a legszorgosabb munka ideje kezdődik, a mikor tehát mindenki, a ki dolgozni akar, könnyen találhat foglalkozást. A mi a részleteket illeti, megemlítjük, hogy az ipari foglalkozási körön belül a munkanélküliek aránya legmagasabb volt a fémfeldolgozásnál, gépgyártásnál, bőriparnál, ruházati, építő és polygraphikus iparnál, mely iparágakban a segédszemélyzetnek legalább 2.5 százaléka találtatott munka nélkül.

A munkanélküliség időtartamára vonatkozólag kiderített adatokból kiemeljük, hogy aránylag legtöbb munkanélküli, vagyis 71.229 egyén, 29—90 nap óta állott munka nélkül, 8—14 nap óta 61.591, 15—28 nap óta 35.263, 91 és több nap óta 49.305, 2—7 nap óta 29.461, egy nap óta 3.237, végül a munkanélküliség időtartama nem volt kideríthető 49.266 egyénnél.

A munkanélküliség okainak megállapítása, miután itt teljesen a bevallást teljesítő egyéneknek sokszor nagyon is subjectiv bemondataira vagyunk utalva, egyike a legnehezebb feladatoknak, s az ily irányú adatgyűjtés teljesen megbízható eredményekre nem igen vezethet. Valószínűleg ennek tulajdonítható, hogy a német statisztikai

hivatal a munkanélküliség okainak behatóbb részletezésétől tartózkodva, csupán azok közt tett megkülönböztetést, a kik ideiglenes munkaképtelenség miatt, vagy pedig egyéb okok folytán állottak munka nélkül. Az ezen megkülönböztetés mellett csoportosított adatokból kiderül, hogy a munkanélkülieknek 40-20 százaléka ideiglenes munkaképtelenség miatt, 59-80 százaléka pedig egyéb okok miatt volt munka nélkül. Látni való tehát, hogy a munkanélküliséget csak kisebb részben idézi elő az ideiglenes munkaképtelenség, vagyis betegség, míg az esetek nagyobb részében a munkanélküliséget egyéb okok szülik, hova különösen az üzletpangás, strikeok, munkakerülés, stb. tartoznak.

Dr. Herczeg Ferencz.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

*A KERESKEDELEMÜGYI MINISZTERNEK jelentése 1896. évi működéséről. Budapest, 1897.

*LAVELYE, Emil, A tulajdon és kezdetleges alakjai; ford. Bartha Béla. Budapest, 1897. (A magyar tud. akadémia könyvkiadó vállalata, új folyam XXXIII. köt.)

*MAGYARORSZÁG közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szterényi József közreműködésével szerkesztette Matkovits Sándor. III—IV. köt. Budapest, 1897.

*BARTH, Paul Dr., Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. I. Theil: Einleitung und kritische Uebersicht. Leipzig, 1897.

BÜCHER, Karl prof., Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vorträge und Versuche. 2. Aufl. Tübingen, Laupp. 1897.

MÜHELMANN, C., Christlicher Socialismus. Bern, Steiger, 1897.

TEUTOMAR, Otto, Die Umsturzgefahr. Ihre Ursachen und die Mittel ihrer Abwendung. Berlin, Seehegen, 1897.

WEBB, Sidney: Der Socialismus in England; geschildert vom engl. Socialisten. Deutsch v. Dr. Hans

Kurella. Göttingen, Vandenhoeck, 1897.

GUYOT, Ives, La comédie socialiste Paris, Fasquelle, 1897.

CATHREIN, S. J., Il socialismo: suo valore teorico e pratico. Torino, 1897.

GATTI, Gerol, Il partito socialiste e le classi agricoli: relazione Milano, 1897.

MONTICELLI, C., Socialismo popolare. 2-a edizione. Venezia, 1897.

Folyóiratokban.

ALMANACH de la question sociale (illustré) pour 1897. Revue annuelle du socialisme international. 8e année. Paris, Bivort, 1897.

SIMCHOWITSCH, Wladimir Graf, Die socialökonomischen Lehren der russischen Narodniki. (Jahrbücher für Nationalökon. und Statistik. 14. Band, 5. Heft. Jänner.)

FOUILLIE, Alb., L'enseignement et la démocratie-les études liberales et la crise universitaire. Revue politique et parlementaire. Paris, 1897. déc.

JOURNAL DES ÉCONOMISTES 1897 déc.: Nouvelles lettres inédites de J. B. Say. — La protection du tra-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

vail national au Brésil par Rouxel. — Mouvement scientifique et industriel par Daniel Bellet. — Pain et liberté par Frédéric Passy.

THE ECONOMIC JOURNAL. London, Vol: VII. Nr. 28. 1897 december. Prof. A. T. Hadley: Some fallacies in the theory of distribu-

tion. — Helen Bosanquet: The lines of industrial conflict. — Prof. Irving Fischer: The rôle of capital in economic theory. — Prof. J. S. Nicholson: Inaugural address to the Scottish Society of Economists. Ugo Rabbeno: Henry George.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

JELENTÉSE, Perczel Dezső magyar kir. belügyminiszternek, az ország közegészségügyi viszonyairól 1896. évben. Budapest, 1897.

BALLON, K., Die Lebensfähigkeit der städtischen und ländlichen Bevölkerung. Leipzig, Dunker, 1897.

DEUTSCHLAND und seine Kolonien im Jahre 1896. Amtlicher Bericht. Redaktion: Gustav Meinecke. Berlin, Reimer, 1897.

SOHNREY, H., Eine Wanderfahrt durch die deutschen Ansiedlungsgebiete in Posen und Westpreussen. Berlin, Schönfeldt, 1897.

BERILLON, J., La problème de la dépopulation. Paris, Colin, 1897.

DENNIS, J. S., Christian missions and social progress: a sociolo-

gical study of foreign missions I—II. London, Oliphant, 1897.

*SUPPLEMENT to the fifty-fifth annual report of the registrar-general of births, deaths and marriages in England. Part. II. London, 1897.

*POPOLAZIONE. Movimento dello stato civile anno 1896. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

ZEITSCHRIFT des kön. bayerischen statistischen Bureau 1897 No. 3: Die Morbidität in den Heilanstalten Bayerns im Jahre 1896. Ergebnisse der Militärsatzgeschäften im Jahre 1896—97. Geburts- und Sterblichkeits-Verhältnisse in den grösseren Städten Bayerns im dritten Vierteljahre 1897.

III. Östermelés.

*ÁLLATEGÉSZSÉGÜGYI ÉVKÖNYV az 1896. évre. Szerk. dr. Hutyra Ferencz. X. évfolyam. Budapest, 1897.

*FÖJJELENTÉS a Budapesten 1896. évi szeptember 17—20. napjain tartott nemzetközi gazdaságkongresszusról. I—II. Budapest, 1897.

BUCHENBERGER, A., Grundzüge der deutschen Agrarpolitik unter besonderer Würdigung der kleinen und grossen Mittel. Berlin. Parey, 1897.

*BRENTANO, Lujo: Die Agrarreform

in Preussen. Berlin, 1897. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Heft 148—149.)

*JAHRESBERICHT über die Ehrfahrungen und Fortschritte auf dem Gesamtgebiet der Landwirthschaft. Begründet von dr. Burstenbinder. 11. Jahrgang. 1896. Herausgegeben von dr. Emil Pommer. Braunschweig, 1897.

KOTTMEIER, H., Aufforstung der Oed- und Ackerländereien. Neudamm, 1898.

MASSNAHMEN auf dem Gebiete der landwirthschaftlichen Verwaltung in Bayern 1890—1897. München, Oldenburg, 1897.

*PREUSSISCHE STATISTIK. Heft 147. Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischem Staate für das Jahr 1896. Heft 129. Die entgeltigen Ergebnisse der Viehzählung vom 1. December 1892 im preussischem Staate. Berlin, 1897.

*RUDLOFF, Reinhold, Die Landwirthschaft Ungarns in Reisebriefen geschildert. Schöneberg - Berlin 1897.

TREBELJAHR, W., Die Rentabilität

der Forstwirthschaft. Berlin, Springer, 1897.

Folyóiratokban.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. Szerk. Bernát István. 1897. decz.: Beszámoló a magyar gazdaszövettség 1896—97. évi működéséről. Oroszország problémája. Mezőgazdasági munkástörvényünk. Alföldünk hanyatlása. Francia gazdák szervezkedése. A delfti kongresszus.

Löw, Emil dr., Die Regelung der landwirthschaftlichen Arbeiterverhältnisse in Ungarn. (Sociale Praxis, 1897. decz. 23.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*A RUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPAR-KAMARA jelentése az 1895-ik és 1896-ik években. Budapest, 1897.

*A TEMESVÁRI kereskedelmi és iparkamara jelentése 1896-ról. Temesvár, 1897.

*BEITRÄGE zur Statistik der Stadt Mannheim. Heft I. Das Gewerwesen der Stadt Mannheim nach der Erhebung vom 14. Juni 1895. Anhang: Die Arbeitslosigkeit in der Stadt Mannheim. 1897.

BERDOW, Wilhelm, Ueber Kartelle und Kartellgesetzgebung. (Beilage zur Allg.-Zeitung, 1897. decz. 23.)

*HOFFMANN, J. Dr., Die Organisation des Handwerks und die Regelung des Lehrlingswesens auf Grund des Reichsgesetzes vom 26. Juli 1897. Berlin, 1897.

LIEFMANN, A., Die Unternehmerverbände (Konventionen, Kartelle), ihr Wesen und ihre Bedeutung. Freiburg: B. Mohr, 1897.

SACK, O., Patentwesen, Muster- und Waarenzeichenschutz. Leipzig, Weber, 1897. (Webers illustrierte Katechismen, Nr. 113.)

VERZEICHNISS, der Rübenzuckerfabriken und Zückerraffinerien im Deutschen Reich sowie in Oesterreich-Ungarn etc. Jahrg. XIV. Kampagne 1897—98. Magdeburg, Rathke 1897.

*ANNALI DI STATISTICA. S. IV. Nr. 89. Statistica industriale. Fascicolo LXII. Notizie sulla condizioni industriali della provincia di Messina. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

SIEWERT, Dr., Die Neuordnung des Handelskammerwesens in Preussen. (Handelsmuseum, Wien. Bd. XII. Nr. 49.)

PAYON, Eduard, La situation de l'industrie metallurgique dans le monde (L'economiste francais, 1897. Nr. 51.)

V. Kereskedelem és forgalom.

BLOCH, M., Kaufmann und kaufmännischer Verkehr in schweizerischen Obligationenrecht. St.-Gallen, 1897.

*STATISTIK der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. 60 Bände, 1896. Berlin, 1897.

*TABLEAU général du commerce et de la navigation. Année 1896. Paris, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. 1897. október: A marhavásár és a közvágóhid forgalma és a marhavásártéri árak 1896-ban. Piaczi árak az 1896. évben. JAHRBÜCHER für Nationalökonomie-Statistik. Herausg. von Dr. Conrad. Jena 1897. Heft 3. Wer-

nicke Johann: Kleinhandel, Konsumverein und Waarenhäuser. Jaernicke Ernst: Der Rückgang des Hausiergewerbes auf dem Eichsfelde.

MÜLLER, Ag., Die Organisationsbestrebungen und die Missstände im Seemannsberufe. (Sociale Praxis, Berlin, 1897. Nr. 9.)

ZÖRPFEL, Gottfried. Die Eisenbahntarifpolitik besonders im Holzverkehr. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, München, 1897. decz. 17—18.)

LEMÉE, A., La crise de la marine marchande en France. (La science sociale, 12e. Année 6e livraison.)

LEROY-BEAULIEU, Paul, Les chemins de fer en France. (L'économiste français 1897 nov. 27. No. 48.)

VI. Pénz, hitel és biztossításügy.

*SLACHTA, Kálmán, A cheque és clearing lényege és alkalmazása. Kassa, 1897.

FICK, J., Die Frage der Checkgesetzgebung auf dem europaischen Kontinent. Zürich, Orell-Füssli, 1897.

GESELL, Silvio, Die Anpassung des Goldes und seiner Verwaltung an die Bedürfnisse des modernen Verkehrs. Buenos-Aires-Weimar 1898.

*HUCKE, Julius, Die Geldverrichtungen in der Preis, Lohn und Zinsgestaltung. Berlin, 1897.

KAEMNERER, G. H., Reichshank und Geldumlauf. Berlin, Puttkammer, 1897.

*ZUSTAND und Fortschritte der deutschen Lebensversicherungsanstalten im Jahre 1896. Jena 1897.

WALTEMATH, Wald. Kuno, Die Ursachen der niedrigen Preise un-

serer Zeit und der Bimetallismus. Berlin, Puttkammer, 1897.

HALLARD, J. H., Gold and silver, an elementary treatise on bimetallism. London, Rivington, 1897.

Folyóiratokban.

ELLSTAETTER, Karl, die Währungsfrage in den Vereinigten Staaten von Amerika. (Beilage zur Allg. Zeitung, München, 1897. decz. 5. Nr. 274.)

ZEITSCHRIFT des kön. bayerischen Bureaus. 29. Jahrg. Nr. 3. Die öffentlichen Sparkassen im Königreiche Bayern in den Jahren 1894 und 1895.

ROCHETIN, Eugen, La question de de l'excédent et le regime legal applique aux compagnies étrangères d'assurances sur la vie. (Journal des économistes 1897 dec.)

VII. Pénzügy.

- RECHNUNGSÜBERSICHT über das Gemeindegut sowie über die Separatgüter und Stiftungen vom Jahre 1896. Zürich, 1897.
- REITZEL, Das Rechnungswesen von Gemeinden, Kirchen und Stiftungen im Grossherz. Hessen. Mainz, Diemer, 1897.
- *STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1896. Wien, 1897.
- *TABELLEN zur Statistik des österreichischen Tabakmonopols für das Jahr 1896. Wien, 1897.
- BOUSTANY, Selim, Les finances de l'Egypte au point de vue international. Paris, Rousseau, 1897.
- FERRY, C., Contributions directes et taxes assimilées. Epinal, Klein, 1897.
- ROYALL, W. L., History of the Virginia debt controversy: the negro's vicious influence in politics. Richmond, 1897.

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

- BERICHT über die Thätigkeit der Arbeiterunfallversicherungsanstalt für Mähren und Schlesien in Brünn für das Verwaltungsjahr 1896. Brünn, 1897.
- BUSCHMANN, Nik. Dr., Die Arbeitslosigkeit und die Berufsorganisation. Ein Beitrag zur Lösung der Arbeitslosenfrage. Berlin, Puttkamer, 1898.
- GLÜMER, H. von, Schutz der Arbeiter vor dem Alkohol-Missbrauch. Hildelsheim, Lehmann, 1898.
- HIRSCHBERG, E. Dr., Die sociale Lage der arbeitenden Klassen in Berlin, mit mehreren graph. Darstellungen. Berlin, Liebmann, 1897.
- *SCHRIFTEN des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Hefte 29—33. Leipzig, Dunker, 1897: Die Armenpflege in ihren Beziehungen zu den Leistungen der Sozialgesetzgebung. Die Fürsorge für Wöchnerinnen und deren Angehörige. Die Gewährung von Wohnungsmiethe als Art der Armenunterstützung. Die Betheiligung grösserer Verbände an der Armenlast. Die Fürsorge für die schulentlassene Jugend.
- WEBB, Sidney und Beatrice, Theorie und Praxis der englischen Gewerbevereine. (Industrial democracy). Deutsch von C. Hugo. I—II. Stuttgart, Dietz. 1898.
- GUYOT, Ives, La conférence de Berlin et la législation internationale du travail. (Revue politique et parlementaire, 1897. décembre.)
- *RAPPORTS annuels de l'inspection du travail. 2e. Année 1896. Bruxelles, 1897.
- NOTE sur le minimum de salaire dans les travaux publics en Angleterre, en Belgique, en Hollande, en Suisse, aux Etats-unis et en France. Paris, 1897 (office de travail),
- ANNUAL REPORT, IV. th., on changes in wages and hours of labour in the United Kingdom 1896. London, Eyre, 1897.
- BURDETT, H. C., Hospital and charities 1897. being the yearbook of philanthropy. London, 1897.
- *REPORT by the chief labour correspondent on the strikes and lock-outs of 1896 with statistical tables. London, 1897.
- REPORT of the departmental committee appointed to inquire into

the conditions of work in wool sorting and other kindred trades. London, Eyre, 1897.

SHEPARD, Robert Harborough, The white slaves in England: being true pictures of certain social conditions in the Kingdom of England in the years 1897. Newyork, Mansfield, 1897.

Folyóiratokban.

CRÜGER, Hans. Die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in Deutschland im Jahre 1896. (Handelsmuseum Wien, 1897. Nr. 512.)

SOCIALE Praxis. Berlin, 1897. Nr. 8—13. Die atomistische Reaktion in England; von Dr. Lujo Brentano. Erhebungen über die Heimarbeit in Oesterreich; von Heinrich Adler. Mahaim Ernst: Die Berufsvereine in Belgien. Er-

berg Dr. Kongress für Volksunterhaltung. Dr. Hans Crüger: Staatsunterstützung der Kreditgenossenschaften in Frankreich. Frankenberg H.: Die Beziehungen zwischen Arbeiterversicherung und Arbeiterschutz. Böttger Hugo: Arbeiterwohnungen auf dem Laude. Mayer Gustav: Das holländische Arbeitskammergesetz.

MICHEL, Georges, Le salaire minimum et les classes restrictives a la liberté du travail. L'économiste français 1897. Nr. 51.)

WEICHS-GLON, Frid. Baron, La municipalisation de la boulangerie. (Revue d'économie politique, 1897. No. 10—11.)

DENYER, C. H., Recent progress in the housing of the poor. (The Economist journal, Vol VII. Nr. 28, 1897 December.)

IX. Gazdaságtörténet.

APOSTOL, Paul Dr., Das Artjel. Eine wirthschaftsgeschichtliche Studie. München. 1898. (Münchener volkswirtschaftliche Studien. Nr. 25.)

BRUNNER, H., Der Leihzwang in der deutschen Agrargeschichte. Berlin, Becker 1897.

DARMSTÄDTER, P., Die Befreiung der Leibeigenen (Mainmortables) in Savoyen, der Schweiz und Lothringen. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg. Heft XVII.)

MÜLLER, Max, Die Getreidepolitik, der Getreideverkehr und die Getreidepreise in Schlesien während des 18. Jahrhunderts, Weimar, Felber, 1897.

NACHOD, O., Die Beziehungen der niederländischen — ostindischen Kompagnie zu Japan im sieb-

zehnten Jahrhundert. Leipzig. Fiume. 1897.

WEISS, A., Das Handwerk der Goldschmiede zu Augsburg bis zum Jahre 1681. Leipzig, Seemann, 1897.

LOUSCHITZKY, J., La petite propriété en France avant la Revolution et la vente des biens nationaux. Paris, Champion, 1897.

PEYTRAUD, L., L'esclavage aux Antilles francaises avant 1789. Paris, Hachette, 1897.

SCHMIDT, C., Les seigneurs, les paysans et la propriété rurale en Alsace au moyen âge. Nancy, Berer, 1897.

DUTT, Romesh, C., England and India. A record of progress during a hundred years 1785—1885. London, Chatto, 1897.

PODESTA, Fr., La pesca del corallo

in Africa nel medioevo e i genovesi a Marsacares: luoghi d'armamento in Liguria. Genova, 1897.

Folyóiratokban.

CILLENTS, Alfred, Enquête sur les cerials au XVIII-e siècle. (Revue générale d'administration 1897 oct.)

DUBOIS, A., Les theories, psychologiques de la valeur au XVIII-e siècle. (Revue d'économie politique, 1897 Nr. 10—11.

HAUSER, H. Le travail de femmes aux XV-e et XVI-e siècles. Paris, Girard, 1897.

X. Statisztika.

NEUKIRCH, Karl, Studien über die Darstellbarkeit der Volksdichte mit besonderer Rücksichtnahme auf den elsässischen Wasgau. Braunschweig, Scholz, 1898.

1895—96. Vol. II. Ninth issue Sidney, 1897.

*ANUARIO de la direction general de estadistica correspondiente al anno 1896. Buenos-Aires, 1897.

*ÖSTERREICHISCHE STATISTIK, 47. Bd. 3. Heft, Die Ergebnisse der Strafrechtspflege 1894. Wien, 1897.

Folyóiratokban.

CALWER, Richard, der Werth einer amtlichen Produktionsstatistik für den Anschluss von Handelsverträgen. (Handelsmuseum. Wien, 1897 Nr. 50.)

*STATISTISCHES JAHRBUCH für das Königreich Bayern. III. Jahrgang. 1897. München, 1897.

*COGHLAN, A., The wealth and progress of New South Wales

XI. Vegyes művek és czikkek.

*A MAGYAR KORONA országainak gazdacsintára. Budapest, 1897.

*GOTHAISCHER genealogischer Hofkalender nebst diplomatisch-statistischen Jahrbuch 1898. CXXXV Jahrgang. Gotha, 1897.

cipauté de Bulgarie pendant l'année scolaire 1894—95. III-e partie. Sophia, 1897.

*STATISTIEK van den loop der bevolking van Nederland aver 1895. S'Gravenhage, 1897.

MARX, Karl, The eastern question. A report of letters written 1853—1856 dealing with the events of the Crimean War. Edited by Eleanor Marx-Aveling and Edward Aveling. London, Sonnenschein, 1898.

Folyóiratokban.

FELD, Ludwig Dr., Soziale Gedanken in der Civilprocessordnung. (Soziale Praxis, Berlin, 1897. Nr. 10.)

DEMOLINS, Edmond, Les trois éléments de la société anglaise (La Science Sociale 12-e année 1897, decembre.)

NESTLER TRICOCHÉ, Georges, Quelques aperçus sur les effets de la tutelle des communes. (Journal des économistes 1897 decembre,

RÜCK, W., Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland. Moralthistorische Studien. Jena, Costenoble, 1897.

ANNUAIRE de l'enseignement primaire, publice sous la direction de Jost XIII-e année 1897. Paris, Colin.

*WHITAKER, Joseph, An almanack for the year 1898. London.

*STATISTIQUE des écoles dans la prin-

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1898. január hava.

A Magyar közgazdasági társaság sociológiai szakosztálya december 15-én ülést tartott, melynek tárgyát *dr. Farkas Jenő* előadása képezte a *Famílistère* intézményről. Előadó a munkáslakások tanulmányozása érdekében Belgiumban tett útja alkalmából megtekintette a guise-i Famílistère Lacken-ben levő telepeit, s az ott látottak folytán meglátogatta a Franciaországban levő törzstelepet is, a melyet 1859-ben alapított meg Godin, a Fourier és Considerant phalanstère rendszere elveinek megtestesítéséül. — Ez a telep nem osztotta a Considerant közbejöttével Texasban létesült phalanstère telepítvény sorsát, a mely mindjárt megalakulása után összeomlott, hanem még az alapító halála után is minden tekintetben virágzik.

Ez eredmény okait az előadó részint az alapító, Godin, személyes tulajdonságaiban, részint abban keresi, hogy a guise-i Famílistère szervezete nem ragaszkodik mereven a Fourier és Considerant hirdette dogmákhoz. Így, ellentétben azokkal, a mint már neve is mutatja, a családi kötelekeket megbecsüli, sőt az egész intézmény azon alapul. Az intézmény egyébként azt czélozza, a mit Fourier akart az ő phalanstérjével, t. i. a tőke, a munka és a képességek együtt működését és a jövedelemben való arányos részesítését. Ezt a Godintól származó, s máig is érvényben levő alapszabályok részletesen szabályozzák.

A tőkét Godin először kölcsön adta a telepnek; halála után azonban vagyona nagy része is arra szállott. — Az alaptőke névértéke 4.600.000 franc — de valóságos becserítéke most már jóval több, mint kétszerese. A részvényeknek az alapszabályok által előírt sorozatos amortisatiója utján most már az egész tőke a munkásoké, gondoskodnak az alapszabályok arról is, hogy a tőkében való részesedés a régi munkásoktól sorban megváltassék az évi tiszta jövedelemből a jelenleg dolgozó munkásokra eső részlet arányában.

A munkásokat Godin éveken keresztül készítette elő az önkormányzatra, az abban való gyakorlás által. Az alapszabályok értelmében a telepen foglalkozó munkások három kategóriába vannak beosztva, s azokban, meghatározott sorban emelkednek. Csak a legfelső kategóriához tartozó munkásoknak (associés) van beleszólásuk a telep ügyeibe. A munkabér és a tiszta jövedelemből való részesedés összege a munkások három csoportja szerint 1891-ben átlag 3573, 4542 és 5514 franc volt. Ma még magasabb. A beteg munkások és hozzátartozóik gyógykezelést és segílyt, a rokkantak nyugdíjat kapnak. 1896-ban a telepen 1075 állandó és 769 kiségitő munkás volt. Rész-

letesen ismerteti az előadó a munkások életmódját. Hibáztatja a lakásoknak nagy kaszárnnyákba való összehalmozását, a mit Godin a Fourier-féle phalanstère tervei nyomán fogadott el — de előadó nézete szerint helytelen okoskodás alapján.

Az élelmezést Godin először úgy akarta keresztülvinni, mint a hogy Fourier tervezte. Közös konyha útján. De ezt a munkások nem fogadták el. Annál sikeresebben működik a fogyasztó szövetkezetük.

Ismerteti előadó a gyermekek nevelését, a mint az a Familistèreben történik; eleinte a fourierismus dogmái szerint volt berendezve, a miben azonban a munkások józan esze győzedelmeskedett, úgy hogy ma már azoknak csak kevés nyoma található.

Előadó e példából azt a következtetést vonja le, hogy olyan phalanstérek, mint a minöket Fourier tervezett, nem bírnak jövővel; de igen is az azokban foglalt helyes irány, a munkának öntudatos cooperatióra való szervezése. Erre azonban csak kellően előkészített iskolázott emberek alkalmasak, s az ez irányban való haladás vezetése, a patriarchalismus feladata.

Az előadáshoz, melyért az elnök a fölolvasónak köszönetet mondott, vita fűződött.

Gaál Jenő dr. figyelemmel kíséri a munkások viszonyait, s a cooperatio útján való társulásnak nem híve, inkább a termelési szövetkezetek alakulását tartja szükségesnek. Szerinte mindent el kell követni a munkások családi életének ápolására, mi sokkal többet ér, mint ha kaszárnnyakat építenek nekik; bizonyos rétegben, a hol némi magasabb értelmi felfogás és erkölcsi erő van, jogosultnak találja a cooperatiót, nem hiszi azonban, hogy ez általánosítható volna. Abban inkább bízik, hogy a munkások értelmi és erkölcsi niveauja szövetkezés és szervezkedés által emelkedhetik, s utal azon körülményre, hogy kuriosium számba megy s nem igen akad egy egy *Godin*, ki milliókra menő vagyonát áldozza a munkások jólétének emelésére. Kérdést intéz az előadóhoz, hogy foglalkoztatnak-e nőket is ott a munkában?

Farkas Jenő dr. válaszában elmondja, hogy nők meglehetősen csekély számban szerepelnek s azok is inkább leányok. Nem tartja maga sem tökéletesnek a Familistère intézményt és korántsem minden részében lemásolandónak. Helyesli a cooperatióra való törekvést, s szükséges szerinte, hogy ebben a munkásokat a társadalom elősegítse. Sok tekintetben érdekesnek találta a guiseie familistère telepein való járás-kelést, s különösen egy nagy hibát vett észre, a melyről nem volt alkalma előadásában szólni. Ott ugyanis a munkások bizonyos fokban el vannak zárva a külvilágtól; olyan életmódot folytatnak, a mi kétséggel jobban a közönséges gyári munkásénál, de még sem a munkás emberi életmód ideáljánál. Godin szintén munkás volt, s a telep munkásai olyan szűk világban élnek, s az azon kívül állóval oly keveset törődnek, hogy nem is törekednek azt megismerni. Az iskolájuk például egyáltalában nem felel meg a kívánalmaknak, azoknak az igényeknek, melyeket támaszthatunk a jobb módú lakoságnál. Az ő kimutatásuk szerint 1891-ben egy munkás jövedelme naponként átlag 4 francra volt tehető, s azóta folytonosan emelkedett, mert akkor korántsem állott az a tőke rendelkezésükre, a melylyel most dolgoznak. Ma már, midőn az egész a munkásoké, és a gyárat szépen fejlesztik s az iparbeli mindennemű

haladás iránt kiváló érzéket tanusítanak, és általában egész életmódjuk a kedvező viszonyok közt élő emberekre vall, az iskolájuknak véleménye szerint magasabb niveauun kellene állani.

Mandello Gyula dr. a kérdés theoretikus taglalásába bocsátkozik s gazdaságilag legfontosabbnak tartja, hogy ez a cooperativ társulás kifizeti-e magát, s van-e ilyenformán jövője a cooperatiónak. Különösen olyan specialis iparágak művelésénél tartja ezen formát alkalmasnak, hol lassú, de biztos fejlődés a főczél s a hol a különböző új és új technikai vívmányok folytán nem kell a magánvállalkozással versenyezni. Az előadó azon megjegyzéséhez, hogy a familistèrenél a munkások el vannak zárva a világtól, egész sorát fűzi a kérdőjeleknek. Szerinte ezekben a cooperativ testületekben egy jövő századbeli világ felfogása jut érvényre. Nem lehet eldönteni, vajjon az-e boldogabb ember, a ki nagyvilágban küzd és fárad, vagy a ki csak kis körben a neki rokonszenves emberek közt tölti életét. Végül az önnevelésre vonatkozólag azon meggyőződésének ad kifejezést, ha ilyen irányban minden állami támogatás nélkül próbálnának a munkások egy ilyen intézményt létesíteni, Magyarországon is lehetne eredményeket elérni.

Gaál Jenő dr. rövid felszólalása után a beszterczei kalaposok társulását illetőleg az ülés véget ért.

AZ ÉPÜLETEK TÜZKÁRBIZTOSÍTÁSÁRÓL SZÓLÓ OSZTRÁK TÖRVÉNYJAVASLAT.¹⁾

— Fölvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1898. február 8-án tartott ülésén.—

Az osztrák kormány törvényjavaslatot készített az épületek tűzkár-biztosításáról és azt még a Badeni-kormány alatt a birodalmi gyűlésnek 1897. évi október hó 15-én beterjesztette.

Ezen törvényjavaslat nemcsak az időközben Ausztriában beállott kormány- és parlamenti viszonyok következtében, hanem tendentiosus irányánál fogva is aligha fog törvényynyé válni, minden valószínűség szerint azonban más kormány által is a birodalmi gyűlés elé fog terjesztetni. Ezenfelül technikáját tekintve olyan alapos, szakszerű munkát képez és a maga elé tűzött feladatot oly ügyességgel oldja meg, hogy célszerű, miszerint azzal Magyarországon is foglalkozunk.

Eltekintve ugyanis attól, hogy Ausztriában több magyar biztosítótársaság működik, melyek tehát a mindenkori

¹⁾ Tanulságos értekezésében a szerző annyiban igazságtalanul ítéli meg az osztrák törvényjavaslatot, hogy számos intézkedésénél ott is mellék célzatokat, politikai indokokat keres, a hol azok tényleg aligha forognak fenn. A javaslatban kétségkívül erősen ki-domborodik a biztosított feleknek előnyben való részesítése a biztosító intézetekkel szemben; ezt az irányzatot azonban jogosulatlannak nem tarthatjuk, mert utóvégre is a biztosító intézetek vannak a biztosítottakért, nem pedig megfordítva. A törvény tehát jól teszi, ha első sorban a biztosítottak érdekeit tartja szem előtt, csakhogy ennek a kedvezésnek nem szabad odáig menni, hogy magát a biztosítási ügy egészséges fejlődését veszélyeztesse. E tekintetben kétségkívül vannak az osztrák javaslatnak túlzásai, melyeket teljes joggal ró meg a cikkíró.

A szerkesztő.

osztrák törvényeknek alávétvék, különösen ott, hol mint jelen esetben, magánjogi szabványokról van szó: az Ausztriában a biztosítás terén tett kormányintézkedések bennünket mindenkor érdekelnek, mert tapasztalati tény, hogy Ausztria biztosítási ügyekben ez idő szerint határozott nyomást gyakorol Magyarországra. Ez pedig onnan ered, hogy míg Ausztriában jól szervezett biztosítási hivatal létezik, Magyarországon a biztosítási ügyre szakhivatal nincs szervezve és a felmerülő biztosítási kérdésekben a kereskedelmi miniszterium jár el, melynek kebelében ugyan ambitiosus és képzett tisztviselők foglalkoznak biztosítási ügyekkel, de specialis biztosítási szakemberek nem léteznek, úgy hogy az osztrák kormány biztosítási kérdésekben a magyar kormánnyal szemben határozott fölényben van.

Nem szabad továbbá szem elől tévesztenünk, hogy Ausztria ipari és kereskedelmi élete velünk szemben túlsúlyban van és így ezen téren sokban kénytelenek vagyunk Ausztriához alkalmazkodni.

Ezek után még szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy az osztrák törvényhozási szabályozás a biztosítási ügy terén szintén igen hiányos. Az osztrák polgári törvénykönyv csak néhány szakaszban (1288—1292. szakasz) tárgyalja a biztosítási magánjogot, közjogi szempontból pedig — a munkás-biztosítási törvényektől eltekintve — csak az egyleti ügyet tárgyaló törvények jöhetnek figyelembe. Ilyen az 1852. évi november hó 26-áról szóló patens, vagyis az osztrák egyleti törvény, mely a biztosítási intézetek részére az állami engedélyt mondja szükségesnek; továbbá az 1865. november hó 29-ki császári rendelet és az 1873. évi márczius hó 29-ki törvény, mely a külföldi biztosító-intézetek bebocsáttatásáról intézkedik; végül az 1878. évi június hó 27-ki törvény, mely a Magyarországgal kötött kereskedelmi és vámszerződés végrehajtására vonatkozik és megfelel a magyar 1878. évi XXII. törvénycikknek. Meg kell még emlékeznem az úgynevezett biztosítási Regulativumról, melynek első kiadását az 1880. évi augusztus hó 18-ki miniszteri rendelet képezi, jelenleg azonban az 1896. évi márczius hó 9-ki miniszteri rendelet van érvényben. Ezen hiányos törvényhozási szabályozásnak következményét képezte, hogy a magánbiztosítás terén bizonyos szerződési jog fejlődött ki, mely a biztosító-társas-

ságok által készített általános biztosítási kötvényfeltételekben gyökeredzik. Nálunk Magyarországon a kereskedelmi törvény a biztosítási magánjogra nézve tartalmaz ugyan intézkedéseket (463—514. szakaszok), azonban a gyakorlati élet igényeit ezek sem elégítik ki többé, úgy hogy törvényünknek az osztrák javaslattal való összehasonlítása sok haszonnal járhat. Tudnunk kell még, hogy az osztrák tartományi gyűlések autonomistikus hatáskörük kiterjeszthetése szempontjából már évek óta sürgetik a tűzkár-biztosítás államosítását, hogy továbbá az osztrák agrariusok egyik programpontját a parasztbirtok olcsó díjak mellett való tűzkár-biztosítása képezi; tudnunk kell továbbá, hogy Badeni volt miniszterelnöknek szűkebb hazája, Galicziának épületei részben a nép szegénysége, részben a rossz kockázat miatt nagyobbára nincsenek biztosítva és számolnunk kell végül az Ausztriában jelenleg uralkodó keresztény-socialis iránynyal: hogy az osztrák törvényjavaslatot kellő világításban lássuk.

A törvényjavaslat tervezőit, Körber és Plappart osztályfőnököket a következő bevallott szempontok vezérelték:

A biztosítást kereső közönség nagy számával szemben csak kevés, nagy és jól organisált biztosító-társaság áll, a melyeknél a biztosítási szükséglet kielégíthető. A dolog természete szerint tehát ilyen körülmények közt a biztosítási szerződés szabadsága csak elméleti jelleggel bír, tényleg a biztosítást keresőre nézve meg van kötve: neki csak a közt van választása, hogy a biztosítást úgy fogadja el, a mint felajánlatik, vagy pedig arról lemondjon.

Mit sem változtat a dolgon, hogy a biztosító-társaságok, miként a javaslat szerzői készséggel beismerik, a biztosítási feltételek szigorát minden esetben nem alkalmazzák, hanem csak a rosszhiszemű kárigénylőkkel szemben.

A biztosító-társaságok továbbá csak a jó kockázatokat fogadják el biztosításra, ellenben figyelmeket a silányabb és már ezért is tűzveszélyesebb objectumokra kellőleg ki nem terjesztik.

Egyes tartományi gyűlések kezdeményezésének köszönhető, hogy a vázolt visszasságok megszüntetésére irányuló reform kérdése előbb a tartományi gyűléseken, utóbb a birodalmi gyűlésben is napirendre került.

A szándékolt reform kiindulási pontját a tartományok szerinti kényszerbiztosítás megkísérlése volt, mely befejezését az épületek tűzkárbiztosítására nézve egy országos monopol megteremtésében nyerte volna.

A tartományi gyűlések ezen reformtörekvései hajótörést szenvedtek azon felfogáson, hogy a tartományi törvényhozást okvetlenül birodalmi törvénynek kell megelőzni, mert a rendezés tárgyát képező viszonyok sok tekintetben olyan tért értenek, melyek az alaptörvények szerint a birodalmi törvényhozás körébe tartoznak.

A kormánynak tehát a birodalmi gyűléssel szemben állást kellett ezen kérdésben foglalni. Az impulsust erre Wurmbrand gróf és társainak indítványa képezte, mely a tűzkárbiztosítás tartománygyűlési szabályozásának elveit kívánta birodalmi törvénnyel megállapíttatni.

A kormány erre programmal lépett elő, melynek lényeges pontjai következők:

A kérdés megoldása elméletileg a biztosítási kényszer és monopol behozatalából állana, a minek következetes és gyakorlati keresztülvitelét a biztosítási kényszernek és monopolnak birodalmi törvénnyel való kimondása képezné. Ámde ha a kijelölt cél elérése végett rendelkezésre álló eszközök figyelembe vétetnek, akkor a kormány nem zárhatja el magát annak felismerésétől, hogy a létező biztosító-társaságokban megtalálható az organisatio, mely gazdag tapasztalatok és — a mi a fődolog — a felszaporodott tartalékok által gazdagított jelentékeny tőkékkel rendelkezik, melyek a törvény által előszabott módon czélszerűen felhasználhatók, hogy a feladatok teljesítését biztosítsák.

Miután ilyen fontos nemzetgazdasági szempontok a biztosító-társaságok meghagyása mellett szólnak, a kormány jónak látja kikerülni azon kérdés mérlegelését, vajjon a meglevő concessiók törvényileg milyen előfeltételek mellett szüntethetők meg. Mellékesen még arra utal a kormány, hogy a magánbiztosítás szolgáltatában igen jelentékeny számú egyén van, kiknek existenciáját nem lehet elvonni; az ilyen intézkedés ellenkeznék a socialpolitikai téren más irányban kifejtett tevékenységgel.

Ezen okoknál fogva a törvényjavaslat a meglevő biztosító-társaságok concessióin alapuló jogainak épségben tartása

mellett, tehát a tűzkárbiztosítás monopolisálásának mellőzésével a súlypontot a biztosítási szerződés szabályozására és az üzemre vonatkozó szabványok megállapítására helyezi.

A biztosítási szerződés szabályozása akként történik, hogy a legtöbb jogszabály imperatív jellegű és a felek dispositiója alól kivonatik.

A tűzkárbiztosításról szóló törvényjavaslat csak kísérlet akar lenni, mely ha beválik, az osztrák kormány a biztosítás többi ágaira is hasonló speciál-törvényeket akar létesíteni, minthogy ez — meggyőződése szerint — célszerűbb, mint a biztosítási magánjog egységes codificatiója.

A javaslat azonban nem elégszik meg a magánjogi szabályozással, hanem több tartományi gyűlés óhajához képest és azon meggyőződésből kiindulva, hogy egyes királyságokban és tartományokban a magánjogi szabályozás a tűzkárbiztosítás lendületes fejlődéséhez nem elégséges, a kormány a tartományi gyűléseknek a továbbfejlesztésre alapot szolgáltatandó: a kötelező tűzkárbiztosításról szóló szabványokat alkotta.

Az osztrák kormánynak ezen sok tekintetben nem őszinte és még több tekintetben nem reális szándékait befejezésül fogom valódi értékekre szállítani, előbb azonban a javaslat fontosabb részleteit ismertetem, míg azokat, melyek mint normalis biztosítási jogszabályok minden hasonló törvényben vagy az általános kötvényfeltételekben előfordulnak, időkimelés szempontjából mellőzöm, utalván ezen tekintetekben a magyar jogász-egyletben biztosítási törvényünk revisiójáról tartott értekezésemre, mely alkalommal a biztosítási magánjogi intézkedések tárgyában nézeteimet részletesen kifejtettem.

A törvénytervezet négy fejezetből áll, azonban tartalmánál fogva három részre osztható.

Az 1. rész (1—61. szakasz) magánjogi intézkedéseket tartalmaz; a 2. rész (62—69. szakasz) a kényszerbiztosításról intézkedik, míg az utolsó, vagyis a 3. rész (70—76. szakasz) büntető- és zárhatózatokat tartalmaz.

Az első öt szakaszban általánosságban meghatároztatik, hogy ingatlanak tűzkár ellen való biztosítása csak a törvény folytán esetleg alapítandó országos biztosítási-intézetnél, vagy concessionált bel- vagy külföldi biztosító-intézetnél eszközölhető, a más jogalanyok, nevezetesen: magánszemélyek által eszközözendő biztosítási üzemet, a javaslat kifejezetten kizárja.

A biztosítás tárgyát csak az egész épület, vagy az elég-hető részek képezhetik.

A biztosítási összeg azon értéknek kell hogy megfeleljen, melylyel a biztosítás tárgya a biztosítás megkötése alkalmával birt. Értéken aluli vagy felülbiztosítások meg nem engedtetnek. Ezen intézkedések a mai állapottal és a mi kereskedelmi törvényünkkel szemben határozott javulás-nak nevezhetők, mert czélszerű biztosításnak csak az tekint-hető, midőn a tárgy akkép van biztosítva, hogy a biztosított esemény bekövetkeztével a kár teljesen megtéríttessék. Ez idő szerint azonban a félnek jogában áll vagyontát tetszése szerint biztosítani és a biztosítás tárgyai legnagyobb részben tényleg nincsenek valódi értékük szerint biztosítva; a bizto-sítás többnyire csak az érték egy részére terjed ki (pl. a fedélzetre). Ennek természetes következményét az képezi, hogy kár esetén a helytelen biztosítási alap folytán, a fél-nek teljes kára nem térül meg.

El kell itt természetesen azon esetektől tekintenünk, a midőn a fél irreális eszközök útján a tényleges kárnál na-gyobb kártérítést ér el, a mi nálunk — sajnos — igen sok esetben előfordul, de — a mint láthatjuk — ez is a törvény hiányosságára vezethető vissza.

A 6—14. szakaszok a szerződésen alapuló biztosítás kezdetét és végét szabályozzák. A biztosítási szerződés érvényé-hez biztosítási okmány kiállítása szükséges. Ezt azonban a fél részéről a biztosítás bejelentésének kell megelőzni. A biz-tosító-társaság, vagy kötvénykiállításra jogosított képviselte köteles a bejelentést annak beérkezése napján írásbelileg igazolni és kijelenteni, vajjon a bejelentést elfogadja, vagy a biztosítást visszautasítja-e? A bejelentés elfogadását követő hat héten belül köteles a biztosító-társaság a becslést eszkö-zőlni. A mint ez megtörtént és a féllel a díjak és azok lejáratai megállapítottak, köteles a biztosító-társaság az időszerinti értéket (Zeitwerth) sommásan, a díjat pedig évenként és 100 korona biztosítási értékre kiszámítva, a fél bejelentésébe be-vezetni. Ennek megfelelőleg állittatik ki azután a fél részére a biztosítási okmány. A biztosítási szerződés, egyéb megállapo-dás hiányában, a kötvény kiállítása napján, éjfélkor lép hatályba. A mennyiben a szerződés a biztosítás tárgyának nem tűzkár, hanem egyéb okból való megsemmisítése folytán,

megszűnik: köteles a biztosító-intézet az esetleg előre fizetett díjat aránylagosan visszatéríteni. Egyéb megállapodás hiányában a biztosítási szerződés, lejártá után, egy esztendőre meghosszabbítottnak tekintetik, ha a biztosított a lejárat előtt ki nem jelentette, hogy a meghosszabbítást nem kívánja.

A bejelentés és a biztosítás hatályának kezdete közt fekvő időpontra nézve a biztosítás az előírt formaságok nélkül is érvényesnek tekintetik, ha a fél a bejelentésben biztosítási ajánlatot tesz és a biztosító-intézet a bejelentés igazolása alkalmával az ajánlatot elfogadottnak nyilvánítja.

Az előleges szerződés aznap éjjélkor lép hatályba, melyen az ajánlat elfogadása kiállittatik. Ezen előleges szerződés megszűnik, a mint a biztosítási szerződés érvénybe lép, vagy az a felek egyike által el nem fogadtatik.

Ezen intézkedéseknek célját az képezi, hogy a biztosító-társaságok nyomtatott ajánlataiban foglalt kérdőpontok mellőztessenek, másrészt pedig, hogy a fél felelőssége — a bejelentés helyességét és tökéletességét tekintve — a legkisebb mértékre reducáltassék. Hasonló intézkedést tartalmaz a magyar kereskedelmi törvény 479. szakasza, mely szerint, ha a tárgyak értéke a biztosítási szerződésben megállapított, a kártérítésre nézve az érték szolgál irányadóul, kivévn, ha a biztosító az ellenkezőt képes igazolni.

Ugy az osztrák törvényjavaslatot, mint a magyar törvény vonatkozó intézkedéseit helyteleneknek tartom. Ugyanis a magyar törvény intézkedése azért helytelen, mert az érték megállapítása csak becslés útján történhetik alaposan. A kötelező becslés pedig — a mint azt az osztrák javaslat kimondja — oly sok nehézséggel jár és annyi időt vesz igénybe, hogy a biztosítási ügyletet nemcsak hogy nem consolidálja, hanem sokkal ingatabbá teszi, mint a jelenlegi módszer mellett; azonfelül, különösen ha csekélyebb értékű objectumot veszünk tekintetbe, a becslés oly tetemes költséggel jár, hogy azt a tűzbiztosításnál megállapított biztosítási díj meg nem bírja. Persze, az osztrák javaslatnak erre is megvan sajátos remediuma. a mennyiben a 37. szakasz szerint a becslés a biztosító-társaság terhére történik, másrészt pedig az 55. szakasz kimondja, hogy a biztosító-intézet minden objectumot, melynek értéke 3000 koronát meg nem halad, biztosításra elfogadni köteles; mig az 56. szakasz kimondja, hogy

ily biztosításokra nézve a belügyminiszter jogosítva van a maximalis biztosítási díjat megállapítani. Ámde ezek csak catedrai bölcseségek, mert a gyakorlatban a kérdés bizonyára úgy alakulna, hogy nem akadna biztosító-társaság, mely magát ezen kényszerfeltételeknek alávetné. Ezen kérdésekre egyébként még visszatérek.

A 15—32. szakaszok fontosabb intézkedései a következők: a koczkázatok közé a javaslat a hideg villámcsapást és az exploziókat is beveszi. A biztosító-intézet nincs jogosítva kártérítés helyett az objectumot helyreállítani. A biztosított kártérítési jogát csak az esetben veszti el, ha a biztosító bebizonyítja, hogy a kár a fél gonosz szándéka, vagy vastag gondatlansága folytán következett be. A biztosított köteles a díjat a biztosítási szerződés kezdetétől annak teljes tartamára, a biztosítási okmány feltételei értelmében megfizetni. Az első díjfizetés a biztosítási okmány kézbesítése után következő 14 nappal áll be. Több éves biztosításoknál évi díjfizetéssel, a lejárat minden évben, a kiállítás napjának megfelelő napon következik be. A mennyiben a biztosított fél a díjfizetésben mulasztást követ el, ez által a biztosítási szerződés és nevezetesen a kártérítésre való igény nem érintetik. Hátralékos biztosítási díjak az ingatlan terheknek rangsorozatában adók módjára törvényes zálogjoggal bírnak, illetve előnyös tételt képeznek.

Igazán meglepő az a ravaszság, mely ezen törvény tervezeten végigvonul és melynek alapeszméjét az képezi, hogy a kormány a népnek a legképtelenebb kedvezményeket akarja biztosítani — a biztosító-társaságok zsebéből. Mert a kérdés most már következőkép alakul: a biztosító-társaság a parasztbirtokokat köteles biztosításra elfogadni, köteles annak előzetes megbecsültetését saját költségére eszközölni, köteles azon díjtételt elfogadni, melyet a kormány megállapítani jónak lát; azonban ha a fél ezen díjat sem fizeti meg, azért mégis biztosítva van. Hogy ilyen körülmények közt a parasztgazda a biztosítási díjat nem fogja megfizetni, az bizonyos, mert próbálja meg csak a biztosító-társaság a hátralékos díjak fejében házát elárvereztetni és akkor el fog rémülni attól a lármától, mit a néptribunok csapnak.

Nem sokkal az osztrák javaslat előtt megjelent a svájci szövetségtanács megbízásából dr. Roelli tanár által készített

törvénytervezet, mely ugyancsak a szerződési jogot szabályozza és szintén nem kiméli a biztosító-társaságokat. Ezen tervezet szerint: ha a díj lejáratkor nem fizettetik, akkor a fél fel-szólítandó, hogy tíz nap alatt a fizetést eszközölje. A mennyi-ben ez meg nem történik, úgy a biztosítási szerződés a biz-tosító-intézetre nézve többé nem kötelező és a biztosító-intézetnek jogában áll a szerződéstől visszalépni, vagy a féltől a telje-sítést követelni. A mennyiben a díj a féltől behajtatik, az esetben a biztosítási szerződés újból hatályba lép.

A svájci törvénytervezet rugóját azonban nem a poli-tika, hanem a közgazdasági érdekek igazságos és méltányos kiegyenlítésére való törekvés képezi.

De folytassuk az osztrák törvénytervezetet:

Kár esetén a bejelentés 72 órán belül eszközlendő, ellenkező esetben a biztosító kártérítési kötelezettsége csak annyiban áll feun, a mennyiben a fél bizonyítja, hogy a kár biztosított kockázatból ered és a kár terjedelmét is bizonyítja.

Míg a kármegállapítás a biztosító részéről bekövetkezik, a melynek azonban három héten belül kell megtörténnie, a biztosítottnak tiltva van a sérült tárgyat a biztosító bele-egyezése nélkül megváltoztatni. A biztosító kártérítési köte-lezettsége a káreset után is fennáll a káresemény által nem érintett részre nézve és a díjfizetés ismétlése ezen okból nem követelhető. Minden káreset után joga van a biztosított fél-nek a biztosítási szerződéstől visszalépni; hasonlólt teheti 14 nap felmondási idő betartásával a biztosító-társaság is a még meg nem érdemelt díj visszafizetése mellett.

A 33—38. szakaszok a biztosítandó tárgyak becsléséről intézkednek. A becslés a biztosító közege, vagy építési becsló által eszközlendő. A mennyiben a fél a becsléssel megelégedve nincsen, jogában áll a becslésnek a tűzbiztosítási felügyelő által leendő felülvizsgálását követelni. A tűzbiztosítási fel-ügyelő a becslés tárgyában végérvényesen határoz. Miként említettem, a becslés költségét a biztosító-társaság viseli, a mennyiben azonban az épület értéke 100.000 koronát, vagy az eléghető részek biztosítása esetén 75.000 koronát meg-haladja, jogosítva van a biztosító az első évi díjjal együtt a féltől a költségek megtérítését — azonban legfőlebb a bizto-sítási összeg $\frac{1}{50}$ -a erejéig — követelni. Ilyen esetben a

költségek 10 évre oszthatók fel. A tervezet ezen intézkedése ellenkezésben van az osztrák »Regulativummal«, mely oly hosszú időre való felosztást még az alapítási és szervezési költségekre nézve sem enged meg; a költségeknek 10 éven való elővezetése különben egy szolid társaságnál sincsen szokásban.

A 39—52. szakaszok a kártérítésről intézkednek. A kár megállapítása a biztosító egy közege által eszközözlendő. A kár nagyságának megállapítása becslés alapján történik, hites építési becslő által és a lehetőséghez képest a politikai kerületben lakó szakértő által. A kármegállapítás befejezése után a kártérítési összeg azonnal kiszámitandó és a biztosított féllel közlendő. Mindkét félnek jogában áll a kármegállapítást az illetékes közigazgatási kerületi hatóság által felülvizsgáltatni. Az ilyen felülvizsgálat egy bizottság által történik, mely a hatósági személyen kívül a szakértőkből áll. A meny nyiben egyezség létre nem jöhet, a kártérítési összeg megállapítása a közigazgatási hatóság által hozott határozat útján történik, mely nem felelbezhető. A kármegállapítás költségeit természetesen minden esetben a biztosító-társaság viseli. A kártérítés — 10.000 koronán felül 30 nap alatt — különben 10 nap alatt folyósítandó. Egyebekben a törvényjavaslat a kármegállapítási eljárásra nézve igen czélszerű intézkedéseket tartalmaz.

Az 53—60. szakaszok az üzemre vonatkozó szabályokat tartalmaznak. Az 53. szakasz nevezetesen mindenekelőtt kimondja, hogy a biztosító-társaságok ezen törvény határozmányait szerződés vagy egyéb külön megállapodás által kizárni vagy korlátozni jogosítva nincsenek. Olyan szerződési határozmányok, melyek ezen intézkedéssel ellenkeznek, csak az esetben engedhetők meg, a mennyiben a biztosított félre nézve kedvezőbbek, mint ezen fejezet határozmányai, ellenkező esetben jogérvénnyel nem bírnak. Minden bejelentés a biztosító-társaság képviselőéhez, vagy a díj elfogadására jogosított ügynökséghez is eszközölhető. A díjakon felül a biztosító-társaságok semmi olyan pótlékot vagy illetéket nem követelhetnek, a melyeket ezen törvény meg nem enged. A 61. szakasz a tűzbiztosítási felügyelőről intézkedik, a ki az államfelügyelet külső szolgálatát gyakorolni van hivatva. A tűzbiztosítási felügyelő a közigazgatási hatóság alá tarto-

zik, egyéb viszonyai szabályozása pedig külön rendeleti úton tartatik fenn.

A 62—69. szakaszok a kényszerbiztosításról intézkednek. A tartománygyűlés megállapíthatja, hogy a tartományban minden épület vagy azok bizonyos kategóriája az időszerinti érték magasságáig tűzkár ellen kötelezőleg biztosítandó. A biztosítási kényszer előfeltételét képezi, hogy a tartomány országos biztosító-intézetet létesítsen, mely a kényszer-kockázatok átvételére köteles és melynek alapszabályai állami jóváhagyás alá tartoznak. Ilyen országos biztosító-intézetek a kölcsönösség alapelvein nyugszanak. Az országos biztosító-intézet jogosítva van a biztosítási összeg 95%-a erejéig az országban tűzbiztosítással közvetlenül, vagy közvetve foglalkozó biztosító-társaságnál viszontbiztosítani, mely esetben a díj-quótát 10%-al rövidíthetik. Más szóval: ez annyit jelent, hogy a biztosító-társaságok közvetve kötelesek az országban előforduló minden kockázatot 95% erejéig elvállalni és viselni; a különbség csak az, hogy az országos biztosító-intézetnek még 10% provisiót is kötelesek fizetni. E mellett az országos biztosító-intézetnek jogában áll a jó kockázatokat 50% erejéig maga részére megtartani és az összes rossz kockázatokat 95% erejéig a biztosító-társaságoknak odadobni.

Az egész törvényjavaslatból kitűnik, hogy a kormány tulajdonképeni célja a biztosítás államosítása volt, azonban ezt keresztülvinni nem merté, először: azon oknál fogva, mert a létező biztosító-társaságoknak a concessiót az állam adta és így azt tőlük el sem veheti, ha csak megfelelő kártérítésben nem akarja őket részesíteni.

Másodszor: a kormány attól tartott, hogy nagyon is szomorú tapasztalatokat fogna a kísérletezéssel szerezni. A házak Galicziában — mely első sorban jött tekintetbe — igen tűzveszélyes állapotban vannak, az utcák szűkek. úgy hogy városrészeknek vagy egész városoknak tűzvész által való elpusztulása a gyakori esetek közé tartozik. A kötelező állami tűzkárbiztosítás tehát óriási pénzáldozatokat igényelt volna.

A kormány ennél fogva a következő bölcs expediensre jutott: A létező biztosító-társaságokat meghagyja, de kötelezi őket a rossz kockázatok biztosítására, azonfelül — bár közvetve — kötezi őket az összes biztosítások kockázatainak viselésére, a mennyiben az országos biztosító-intézetek átutalásait 95% erejéig viszontbiztosításra elvállalni kötelesek.

Ilyenformán: ha jól üt ki az experimentum, vagyis az országos biztosító-intézetek kedvező tapasztalatokat tesznek kockázataikkal, akkor minden királyságban és tartományban fognak országos biztosító-intézetek létesítettetni és ezek a magán biztosító-társaságokat agyonnyomják. Nem lesz többé szükség a concessiók megvonásának jogkövetkezményeit mérlegelni, önmaguktól fogják a magántársaságok az üzemet beszüntetni. Ha pedig az experimentum nem jól találna kiütni, akkor az országos biztosító-intézetek kockázataikat 95% erejéig viszontbiztosítani fogják a magántársaságoknál és csak ezek fogják a kísérletezés következményeit viselni, míg az országos biztosító-intézetek a 10% provisióból meg fognak élni.

A terv igen körmönfont: a birodalmi gyűlés minden odiumtól ment és semmi esetre sem blamirozhatja magát, mert birodalmi tűzbiztosító intézetet nem létesít és egyáltalában távol tartja magát a kérdésektől, mégis ugyanazon czélt éri el, ha minden királyság és tartomány létesít országos tűzkárbiztosító intézetet. A tartományi gyűlések viszont balsiker esetén nem vádolhatják a kormányt és a birodalmi gyűlést, mert hiszen ők kívánták a »Verländerung«-ot, ámde a feltüntetett atyai gondoskodás mellett őket emberi előre látás szerint balsiker nem is érheti.

A socialisták, különösen pedig a keresztény-socialisták vágyainak a kormány előzékenységgel felel meg, hiszen a kis ember vagyona olcsón lesz biztosítva és pedig a gyűlölt kapitalisták rovására, azonfelül a kármegállapítás reájok nézve igen előnyösen fog kiütni.

Csak egy esetben dőlhetnek halomra a kormány számitásai — ha t. i. a gyűlölt kapitalisták meggondolnák magukat és beszüntetnék Ausztriában az üzemet, még mielőtt a társaságok tönkremennének.

Az állam-socialismus veszélyes politika, mert ugrást jelent a sötétbe és következményei kiszámíthatatlanok. Az állam rosszabbul tudja a felek igényeit kielégíteni, mint a magánvállalat. Az állami hivatal üzleti dolgokban egy lomha test, melyet — hatalmi állásánál fogva — mi sem ösztönöz intensív munkára; míg a magánvállalat kénytelen jó hírnevét megőrizni, ha prosperálni akar. Tessék csak megnézni az állam coulantiáját a vasuti baleseteknél felmerülő kártérítési esetekben és a fuvarozási üzletből eredő kártérítéseknél.

A vasuti áruszállítási üzletszabályok a legridegebb formásokat írják elő, ezeknek pontos be nem tartása esetén az igénylőnek minden kártérítési joga elvész. A felelősség általános és különös korlátozására vonatkozó rendszabályok pedig oly számosak, hogy a vasut kockázata a minimumra csökkentetik. A felelősség pénzértékére vonatkozó szabványok szintén ridegebbek a biztosító társaságok kötvényfeltételeinél. A szabályt az képezi, hogy az elveszett árunak teljes értéke meg nem térítettik, hanem csak közönséges kereskedelmi értéke, mely szintén a károsult által bizonyítandó. A közönséges kereskedelmi érték pedig 50 kilogramm elegysúlyért 30 ezüst forint maximalis határban állapittatik meg. A szállítási határidő elmulasztása esetén a szállítási díj $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ -e térítettik meg kártérítés gyanánt; a mulasztás következményei lehetnek bármily súlyosak, a tényleges kár meg nem térítettik és ha a félnek sikerül kárát bebizonyítani, legfőlebb annyit érhet el, hogy az egész szállítási díj visszatérítettik. Ennél nagyobb kártérítésre a fél csak a vasuti alkalmazottaknak beigazolt rosszhiszemősége esetén tarthat igényt. Pedig a vasut magának aránytalanul nagyobb kockázati díjat fizettet, mint a biztosító társaság.

Itt van a posta lehetőleg még ridegebb üzletszabályzataival. Egy ajánlott levélért a porton kívül 10 kr. kockázati díjat fizettet magának és a küldemény elveszése esetén a maximalis kártérítést 20 frtban limitálja, holott a valor-biztosításnál a biztosító társaság 4 kr. díjért 1000 frt kártérítést biztosít.

Miért akarja tehát az osztrák kormány csak a magán-biztosító társaságokat megrendszabályozni és miért nem kezdi meg a socialismus üdvös tanainak alkalmazását önönmagan?

Aztán meg a biztosítás a szegényebb néposztályoknak nem képezi elsődrendű életszükségletét, sőt a socialisták zömének nincs is mit biztosítani. Ellenben panaszkodnak a socialisták, hogy az élvezeti és használati cikkek rossz minőségűek és drágák. Miért nem gondol az osztrák kormány mégis a húság, kenyérsütés és cipőgyártás államosítására?

Minden intézménynek, mely a nagy közönséggel áll szemben, szüksége van bizonyos általánosságban megállapított szabályokra: az államnak a törvényekre, a biztosító társaságoknak a kötvényfeltételekre. Ha a nagyközönség csupa

tisztességes emberekből állana, akkor a törvények és kötvényfeltételek másképen szólnának; minthogy azonban igen nagy számban vannak emberek, kik mindig készek magoknak jogtalan előnyöket biztosítani, a biztosító társaságok ezekkel szemben kénytelenek magokat óvó rendszabályokkal megvédelmezni.

Még így is nagyobb azok száma, kik a biztosító társaságokat a kötvényfeltételek daczára károsítják, mint azoké, kik a kötvényfeltételek szigorú alkalmazása folytán károsodnak.

A leggyakoribb panasz ezen kérdésben az, hogy a nagy közönség nem olvassa a kötvényfeltételeket, mielőtt az ajánlatot aláírja és ha olvasná, még akkor sem értené meg. Az állam ennél fogva bizonyos gyámkodási rendszert kísért meg alkalmazni a nagy közönség fölött, hogy érdekeit megvédje. Ez a mindenkori kormányok népszerűségének emelésére alkalmas lehet, de az állami szabadság eszméjével ellentétben áll. A szabadság mindig bizonyos veszélyekkel jár, melyekkel szemben az oltalom a műveltség emelésében és a fokozott elővigyázatban áll. Ép úgy, mint a hogy senki a törvények nem tudásával nem védekezhetik, nem volna szabad azzal sem védekeznie, hogy nem tudta mit irt alá.

Az állami gyámkodási rendszer megegyezhetik az osztrák politikai traditiókkal, de össze nem fér azon eszmékkal, melyeket oly nagy áldozatok árán tudtunk megvalósítani: a szabadság eszméjével.

Ép úgy, mint a politikában, a közgazdasági téren is csak szabadelvű intézményekkel lehet nagy alkotásokat létesíteni, ezért óvatosan kell mérlegelnünk minden közgazdasági irányelvet, mely Ausztriából származik át hozzánk.

DR. ROTH PÁL.

A DRÁGA KENYÉR.

I.

Évekig panaszolták az egész kontinensen a buza alacsony árát, mely a mezőgazdának alig nyújt módot és ösztönzést a termelés folytatására. 1897-ben végre hirtelen fordulat állott be, a buza ára tetemesen felszökött; a földmívesek tehát megjutalmazva láthatták fáradságukat. De a régi panasz nyomában csakhamar új panaszszó kél: megdrágult a kenyér. Egy nagy néposztály sorsának javulása tehát azzal a veszéllyel jár, hogy egy még tekintélyesebb számú népesség első rendű életszükséglete bajosan lesz kielégíthető. A munkás osztálynak amúgy is nehéz megélhetési viszonyai súlyosbodtak s ha általános inségtől nem is kellett félni, mindazok, kiket az emberek kisebb-nagyobb csoportjának jólétéről való gondoskodás, vagy az a felett való órkódés kötelessége illet, joggal aggódhattak a kenyérdrágulás miatt.

Az 1897. évi rossz termés hatása ugyanis Európa valamennyi államában többé-kevésbé érezhető volt, de a legkeservebb panaszokat hazánkban, Francia- és Olaszországban lehetett hallani. Nálunk a kérdés ma is actualis, mert a drágulás alig csökkent és így érdemes vele foglalkozni; a gazdag anyag pedig, melyet az utóbbi hónapok irodalma e tárgyban Franciaországról nyújt, a kenyérkérdésnek ez országban való alakulására irányítja a figyelmet.

A kenyér megdrágulása a világ buzatermésének az előző évhez képest csökkenésének és a készletek megfogyatkozásának tulajdonítható. A fogyasztásnak 1897-ben körülbelül 80 millió hektoliterrel kevesebb áll rendelkezésre, mint az előző évben. Hazánkban pedig különösen rossz termésű az 1897-es esz-

tendő; a rendelkezésünkre álló becslési adatok szerint buzából 26,200.000 métermázsza, rozsból pedig 9,592.000 métermázsza termett. A buzatermés tehát nem csupán a közel lefolyt évek termésénél, mely átlag 40 millió métermázsát tett, lényegesen rosszabb, hanem a múlt évtizedekben is alig találunk ily rosszat. A múlt évről maradt készlet is csekély; 1897. július 31-én mintegy 1,534.000 mtrm. buza és 154.000 mtrm. rozs volt csupán készletben. Ezen együttvéve alig 29 millió mtrm. buza éppen elegendő volna ugyan a hazai fogyasztás fedezésére, de miután a termés, mint említők, az egész világon jóval kedvezőtlenebb volt az előző évinél, a buzaárak rohamosan emelkedtek, s a magyar gazda igyekezett — ha termését idő előtt el nem adta — a magas árakat kihasználni. Eladta buzáját és beérte buzakenyér helyett rozskenyérrel. Természetes, hogy így a kenyérdrágaság egész nagyságában mutatkozott, mint ezt a budapesti vásárcsarnokok kenyérárai is mutatják. Volt ugyanis a kenyér ára 1897. január havától kilogrammonként krajczárookban:

Hónap	Fehér kenyér buzalisztból			Barna kenyér buzalisztból			Rozskenyér		
	leg-kisebb ár	leg-nagyobb ár	átlagár	leg-kisebb ár	leg-nagyobb ár	átlagár	leg-kisebb ár	leg-nagyobb ár	átlagár
1897,									
Január . .	9	15	11·8	8	13	9·7	8	14	10·7
Február .	10	15	12·8	10	12	10·9	9	12	10·1
Márczius .	12	14	12·5	10	12	10·5	10	12	11
Április . .	11	14	12·8	9	12	10·2	10	15	11·5
Május . .	12	15	13·2	10	12	10·5	8	12	10·3
Junius . .	12	15	13·5	10	12	10·0	8	12	10
Július . .	14	16	15·5	12	14	12·5	10	16	13
Augusztus	16	17·7	16·6	14	15	14·4	13	14·5	13·8
Szeptember	16	17	16·5	14	15	14·5	14	15	14·5
Október .	15	18	16·9	13	16	14·8	14	17	15·1
November .	16	20	17·6	14	18	15·8	10	17	13·9
Deczember	16	20	18	14	20	16·4	10	16	14
1898. január	16	20	18	14	18	15·9	13	16·	14·6

A január havi ár, épúgy, mint a múlt évi ár általában, alacsony volt; a következő három hónapi áremelkedés nem jönne még drágulásszámba; május hótól kezdve azonban határozottan emelkedő az irányzat, nagyot szökik a kenyérár

különösen júliusban és ettől kezdve fokozatosan emelkedik a mai napig. A drágulás mérve még inkább kitűnik a mult évekkel való összehasonlításból. A kenyér kilogrammjának évi átlagára krajczárokban volt:

Év	Fehér kenyér	Barna kenyér	Év	Fehér kenyér	Barna kenyér	Év	Fehér kenyér	Barna kenyér
1875	14 ²	10 ⁷	1883	16	13	1891	14	12
1876	14	10	1884	15 ⁶	12 ⁶	1892	14	12
1877	17	13	1885	15	12	1893	12 ⁵	10 ⁵
1878	14 ⁵	12 ⁵	1886	13 ⁵	11	1894	12	10
1879	16 ⁶	12 ⁶	1887	14	11	1895	11 ⁶	9 ⁵
1880	18	14	1888	13	11	1896	11 ⁴	9 ⁴
1881	17	13	1889	14	10	1897	14 ⁸	12 ⁵
1882	16	13	1890	13	10			

A kenyér ára tehát 1880-ban volt a legmagasabb és azóta fokozatosan alászállt, 1896. évben érvén el a minimumot. Visszamenve az előző évekre, csupán 1885-ben, illetőleg 1884-ben találunk az 1897. évinél magasabb kenyérárakat; ez adatok szerint a multban tehát jóval drágább volt a kenyér, mint 1897-ben, s így átlag véve tulságos drágulásról most nem lehetne szó. Csakhogy az 1897-es átlagnál a számítás elemei nem ugyanolyanok, mint a nyolczvanas évek átlagárainál. Akkor ugyanis már évek óta magasán állott a kenyér ára és az évek egyes hónapjai nem mutatnak oly eltéréseket, mint a mult évek. Az 1897. év átlagát az első hónapok kedvező árai szállítják le és egészen más átlagot kapnánk, ha azt a mult évi termés-kilátások ismeretessé válta óta jegyzett árakból számítónk. A két félév átlagára külön-külön számítva a fehér kenyérnél 12^s és 16^s krajczár, a barna kenyérnél 10^s és 14⁶ krajczár. Másodsorban pedig azon időszakban, mely magas kenyérárakat mutat, a buza ára is állandóan jó volt s így a vásárlási képesség általában véve jobb volt. A drágulás főleg váratlansága és szokatlansága folytán okozott érzékeny csapást; az 1896. és 1897. évek átlagárai közötti különbözethez hasonló nagyságút a többi 21 évben tényleg nem találunk. A drágaság azért erősebben is volt érezhető augusztusban, szeptemberben, midőn a fővárosban 16^{1/2} krajczár volt a kenyér ára, mint a következő hónapokban, noha az

17—18 krajczárra emelkedett. Fehér buzakenyeret manapság szegényebb ember nem is ehetik, még barnát is alig, sőt a rozskenyér is jóval többbe kerül ez idő szerint, mint az év elején a finomabb buzakenyér.

Midőn a fővárosban a kenyérdrágulás okait kutatni kezdtek, annak eredetét nem a pékeknél, hanem az ezen évben életbelépett vásárcsarnoki intézményben keresték annyival inkább, mert a drágulás némely más élelmiczikknél is jelentkezett. Nem lepott meg senkit, hogy sokan a vásárcsarnoki intézményt okolták, mert a szabad piacoknak a belső övezetben megszüntetése számos elárusító érdekeinek sérelmével járt és mert más körökben is, tekintettel arra, hogy a vásárcsarnokok drágán épültek, az élelmiczikkek olcsóbbbulását nem remélték. Hogy a vásárcsarnokok valamivel megdrágították az élelmiczikkeket, az kiderül az ezekben és a szabad piacokon előforduló árak egybevetéséből; ez a drágulás mégis csekély mérvű és bőven kárpótol az egészségügyi követelményeknek ottani érvényesítésével.

Hogy a drágulásban más tényezők hatottak közre, első sorban tehát a rossz termés, az kitűnik, ha a budapesti piac árait, például a buzakenyér árát, a vidéki piacok áraival összehasonlítjuk. A buzakenyér kilogrammjának ára krajczárookban 1897-ben volt:

Hónap	Buda- pesten	Aradon	Debre- czenben	Kassán	Nagy- váradon	Pécsett	Sopron- ban	Szege- den	Temes- várott
Január . .	9—15	10—12	10—12	15	12—14	10—12	10	6	10—12
Február . .	9—14	12—14	15—16	15	12—14	10—12	10	7—10	10—12
Márczius . .	9—20	10—14	12—14	15	12—14	10—12	10	10—14	10—12
Április . .	9—14	10—14	12—14	15	12—14	10—12	10	10—14	10—12
Május . .	9—14	9—12	14—16	15	12—14	9—10	10	8—14	10—12
Junius . .	9—14	10—12	14—16	15	11—13	9—11	10	10—14	10—12
Julius . .	9—16	10—14	16	15—16	13—15	12—14	14	12—15	10—12
Augusztus	12—18	16—18	18—20	15—16	16—18	14—16	15	15—16	16—18
Szeptember	12—18	16—20	15—16	18	16—18	14—16	14—16	14—18	16—18
Október . .	13—20	16—18	—	15—16	16—18	15—18	16	14—18	16—18
November .	14—20	16—18	16—20	15—16	16—18	14—18	16	16—18	16—18
Deczember	14—18	15—16	18	16—17	16—18	16—18	16	18	16—18

A vidéki piacok árai tehát juliustól kezdve alig maradnak el a budapestiek mögött. A vásárcsarnokok tehát nem

fokozzák a kenyérdrágaságot és nem igen jöhet számba a gabonavám sem. Lássuk már most, hogy a pékek mennyiben részesek a drágulásban.

Tudvalevő, hogy 100 kilogramm buzaliszt a kellő mennyiségű vízzel keverve 125—135 kilogramm kenyeret ad. Ha tehát a liszt kilogrammjának például november 20-iki árát, vagyis 17 krajczárt veszünk fel, a kenyér kilogrammja 13 krajczárba kerülne; ehhez a munkabért és a sütési költségeket kilogrammonként 1 krajczárba számítva, a kenyér ára 14 krajczár volna. Ugyanazon időpontban a kenyér ára tényleg 18 krajczár volt, tehát 4 krajczár esnék eladási költségekre, koczkázatra és nyereségre. Ez túlsoknak mondható. Nálunk legnagyobb részt a pék maga árusítja a kenyeret; koczkázata alig jöhet számba, mert a kenyér nem alkalmi árúczikk, hanem mindennapi szükséglet, melyre a péknek biztos vevőközönsége van, a kárbaveszhető készlet tehát igen csekély és az is, mint szárazsütemény, majdnem veszteség nélkül értékesíthető. Úgy látszik továbbá, hogy a pékek, abban a reményben, hogy a közönség a drágasághoz hozzászokott, az utóbbi időben lassanként növelték a liszt és a kenyér ára közti különbséget. Az előbbi számítás szerint ugyanis a liszt ára, továbbá a kenyér előállítási és piaci ára és a kettő közti különbség a következő volt az 1897. évi január hótól kezdve:

Hónap	A kenyér- (buza-) liszt átlagára	A fehér kenyér		A két ár közti külömbözet
		előállítási *)	tényleges	
		ára		
1897.				
Január	11'6	8'9	11'8	2'9
Február	11'7	9'0	12'8	3'8
Márczius	11'6	8'9	12'5	3'6
Április	11'2	8'6	12'8	4'2
Május	11'5	8'8	13'2	4'4
Junius	12'0	9'2	13'5	4'3
Julius	13'5	10'4	15'5	5'1
Augusztus	16'2	12'5	16'6	4'1
Szeptember	17'0	13'0	16'5	3'5
Október	16'9	13'0	16'9	3'9
November	17'1	13'1	17'6	4'5
Deczember	17'0	13'0	18	5'0
1898. január . . .	17'0	13'0	18	5'0

*) Bele nem értve a munkabért és a sütési költségeket.

Megjegyzendő azonban, hogy a különbözet tényleg jóval nagyobb, mint ezen számokból látható. Első sorban azért, mert itt a liszt kicsinyben való eladási árát vettük fel, a pék pedig nagyban, tehát olcsóbban vásárol lisztet. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a legfinomabb kenyérbe is burgonyát kevernek, a középfinomban pedig számottevő részt képez a burgonya, melynek ára pedig 3–4 frt métermázsánként. A pékek tehát kétségtelenül 40–50°/o-ot nyerne, a mi pedig több, mint polgári haszon.

Nálunk különben teljesen a pékeknek belátására van hagyva, hogy mi áron adják a kenyeret. A közönség már régóta hangosan panaszkodik e miatt, de hasztalan. A főváros 1892-ben készítettett ugyan szabályrendeletet a sütő-, czukrász- és mézeskalácsos-ipar gyakorlásának szabályozásáról, de mielőtt azt további tárgyalás alá vette volna, bevárta az ő egyik oktatójának: a kolerának beköszöntését, mely a fővárosnak már annyi tanulságot nyújtott, melyeket azonban rendesen csak hosszabb idő multán használt fel. 1893-ban az említett szabályrendelet végre átesett a közéletmezési bizottmány tárgyalásán is, azután körülbelül 4 évig nem került a napirendre, míg a mostani drágaság felszínre nem vetette. A szabályrendeleti tervezet ekkor átment végre valamennyi tárgyalási forumon és jelenleg a belügyministerium felülvizsgálata alatt áll.

E szabályrendelet életbeléptetése nem csupán azért sürgetően szükséges, mert annak értelmében a székes fővárosi hatóság a kenyér árának szabályzására befolyást gyakorolna, hanem mert a sütőiparnál üdvös rendszabályokat állapít meg a közegészségügy szempontjából, melyet mindezideig teljesen elhanyagoltak. Hogy mennyire ügyelnek a közegészség követelményeire, arról a többi között a főváros vegyészének a vásárcsarnoki bizottság egyik múlt évi ülésén felolvasott jelentése ad képet, a melyből kitűnik, hogy az eladásra kerülő kenyerek sokszor mennyi emészthetlen és az egészségre ártalmas anyagot tartalmaznak, nem ritkán minden egyebet, mint buza- vagy rozslisztet. Hogy pedig a pékmes-terek műhelyeik és alkalmazottjaik egészségi viszonyaira mily gondot fordítanak, arra az 1890-ben lefolyt nagy pékstrike alkalmából ismeretessé vált részletek vetnek élénk világot. A legutóbbi időben egy ministeri bizottság által az összes

pékműhelyekben tartott vizsgálat, értesülésünk szerint, megdöbrentő tapasztalatokat nyújtott, melyek nem csupán a pékek nagy indolentiájáról, hanem a székes főváros egészségügyi ellenőrzésének fogyatékoságáról tesznek ékes tanúságot. Természetes, hogy ezen szabályrendelet 2—4. §-aival csak akkor fognak segíteni a bajon, ha azok végrehajtását oly gondossággal ellenőrzik, a milyen csak egy elsőrendű és minden-napi életszükséglet kielégítésére dolgozó iparágnál szükséges.

A fővárosi hatóságok maguk is belátták, ha nem valoltak is be, hogy mulasztást követtek el azzal, hogy a kenyérár megállapítására maguknak befolyást nem biztosítottak és hirtelen egyebet nem tehettek, minthogy támogatták a concurrentiát a pékek ellenében. Ingyen árúsítóhelyeket adtak a monori kenyérsütő részvénytársaságnak, mely »vásárcsarnoki«-nak elnevezett kenyérét a vásárcsarnokokban darabonkint 10—20 krajczárjával, azaz kilogrammonként 13½—15½ krajczárjával árulja. A kenyér ára azóta ugyan nem szállt alább, de lehet, hogy ez a verseny útját állotta annak, hogy a többi helyi és vidéki kenyérsütők felcsigázzák az árt. Egy vállalatnak a többivel szemben ily kedvezményekben való részesítése természetesen csak ideiglenes, rendkívüli intézkedés lehet és ugyanazon elbírálás alá esik, mintha a főváros maga állitana fel sütőműhelyeket.

A községi sütőde terve szintén felmerült nemcsak a napi sajtóban, hanem a »Magyar Gazdák Szemléje« havi folyóiratban is, hol Sz. J. lándzsát tör a községi sütődék mellett. Behatóbb kritika tárgyául e »Kenyer és kapzsiság« című cikk, noha a kenyérdrágasággal, tehát elég fontos tárggyal foglalkozik, nem szolgálhat, mert sok dolgot állít, de semmit sem bizonyít. Neki ront a malmoknak, melyeknek a múlt év nem különösen jó üzleti évük volt, hogy »munkájukért jóval többet számítanak, mint normalis időkben« és sajnálja, úgy látszik, hogy a pékeket mai nap már nem akasztják fel, vagy a vízbe nem mártják, mint hajdanában tették. A kenyér drágaságának többi között szerinte az az oka, hogy »némely városban egész sütődynastiák keletkeztek«. Budapesten főleg azért tartja indokoltnak a községi sütődét, mert »a főváros kórházaiban és szegényházaiban évenként majdnem százezer forint árú kenyérét fogyaszt«. Ezen alapon indokolt volna községi papir- és tintagyárt is felállítani, hiszen a főváros

rengeteg mennyiségű papírt és tintát is fogyaszt. Az, hogy »Spanyolországban és Portugálban a községi sütődék nagyon jól beváltak«, latba eshetnék talán a municipalisatio mellett, ha ez csak egy szál adattal bizonyítva is volna és ha amaz államok gazdasági mintaképül szolgálhatnának.

Mielőtt a községi sütőműhelyek ügyéről részletesebben szólnánk, tekintsük a kenyérkérdés alakulását Franciaországban, a hol a községi sütőműhelyek szintén szóba kerültek.

II.

A világtermés deficitjében Franciaország is tekintélyes mérvben részes; ott az előző évhez képest mintegy 30 millió hektoliterrel volt a termés kisebb. Ennek következtében a párisi kenyér egy kilogrammjának ára augusztusban, midőn a drágaság a legérezhetőbb volt, 40—42 centime volt. Miután pedig a kenyérdrágaság első sorban a szegényebb néposztályt sújtja, a socialisták úgy a francia képviselőházban, mint a párisi községtanácsban nagy mohón kaptak az alkalmon, hogy programjuk egy részét érvényre juttassák. A kenyérdrágaságon szerintők csak az államsocialismus teljes megvalósításával lehetne segíteni; vásárolják össze a búzát az állam, illetőleg a községek és süttesék a kenyeret. A »Réforme économique«-ban Jules Domergue egész határozottsággal azon meggyőződését fejezi ki, hogy ha a kormány az ő javaslata szerint bizonyos mennyiségű búzát összevásárolna, vámot természetesen nem fizetve, s azt a belpiacra bocsátaná, nemcsak mérsékelhetné a jelenlegi hausset, hanem a világpiacz árait is leszállítaná. Jaurès socialista képviselő magának vitatja ez eszme apaságát és abban az alakban, melyben azt Domergue újra felveti, hogy tudniillik ez ideiglenes rendszabály legyen, csak fentartással járul hozzá. Jaurès ugyanis a gabnakereskedelem monopoliumát akarja az államra ruházni.

Az eszme nem új, mint ezt Molinari folyóiratának októberi »Chronique«-jában ki is mutatja; már Necker 1788-ban megkísérelte a gyakorlatban, de igen szomorú következményekkel. Ugyanezt javasolta különben Kanitz gróf 1894-ben a német birodalmi gyűlésen, csakhogy ő a gabona árának emelkedését óhajtotta ezzel elérni.

A socialisták említett, ily gyökeres reformot célzó indítványain kívül úgy a tanácskozások folyamán, mint az irodalomban számos javaslat merül fel, de egy rendszabálynak ajánlásától tartózkodnak majdnem valamennyien: és ez a jelenlegi magas vámtétel leszállítása vagy megszüntetése. A védvamos irányzat, a melynek alapján a jelenlegi Méline-ministerium áll, az uralkodó és ezzel egyszersmind általános a törekvés, hogy a kenyérdrágaságon a mostani gabonavámtétel épségben tartásával, más eszközökkel enyhítsenek. Élénken tükrözteti vissza ezt a felfogást a kenyérkrizisről és annak orvoslása módjairól a többek között Graux képviselőnek a *Revue politique et parlementaire* októberi számában »La Question du Pain en 1897.« című cikke, mely szerint a jelenlegi kenyérár elég magas ugyan, de mégis túlzás annyira hangoztatni a drágaságot, mert a panaszt ár nem képez túlságos és szokatlan megterhelést a munkás budgetjében. Csak a legközelebbi mult olcsóbb árai kényeztették el a párisiakat, mert ez a 40 centimeos ár épen nem rendkívüli. A század első felében jóval magasabb árakat fizettek a párisiak: 1817—1818-ban 50 centime-ot, 1810-től 1813-ig 45 centime-ot, sőt 1829-ben 55 és 1847-ben 62 $\frac{1}{2}$ centime-ot kilójáért, mely árakon más években kétkilogrammos kenyeret is lehetett kapni. Ezen félszázadban átlagos normális ár volt a manapság drágának mondott 40 centime. De a század második felében is talá-lunk ennél magasabb árakat és csak a közelmúlt 15—16 év alacsonyabb árai teszik érthetővé a jelenlegi ár sokallását. Ha pedig a más országokban fizetett árakat nézzük, akkor azt látjuk, hogy a párisiak ezeknél jóval kedvezőbb helyzetben vannak.

Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a párisinak, általában a francziának sokkal jobb, finomabb a kenyere mint más nagyvárosokban és országokban. A párisi kenyeret 60 $\frac{0}{0}$ -os, vagyis oly előállítású lisztből sütik, melynél 100 kgr. búzából 60 kgr. liszt készül, pedig a 70 $\frac{0}{0}$ -os lisztből való kenyér is nemcsak megtenné, hanem még ez is jóval finomabb a katonakenyernél.

De Graux szerint a búza jelenlegi ára nem oka a kenyér mostani drágaságának, mert a multban hasonló búzaárak mellett olcsóbb volt a kenyér. Az áremelésben tehát a parisi pékeknek van főrészők. Ez kitűnik abból is, hogy Páris kü-

lőnböző sütődéiben mennyire különbözök a kenyér árai, bár a minőség teljesen azonos, csupán a külső kiállításban van változatosság. Ez, valamint azon jelenség, hogy 100 kgr. búza és 100 kgr. kenyér ára között a különbség, vagyis a panificatio felszámított költségei 6²⁵—22⁷⁵ frc. között váltakoznak, bizonyítja, hogy a búzaár magassága nem befolyásolja lényegesen a kenyér árát, hanem, hogy ezt a pékek állapítják meg egészen önkényesen.

A pékek mentségére felhozhatni a sütődék nagy számát. Párisban magában 1895-ben 1.921 pékműhely és 1.144 depôt volt, tehát mintegy 800 lélekre jut egy műhely illetve depôt Nagy áruházak olcsóbban vásárolhatnak búzát, tehát nagy kenyérraktárakban olcsóbban lehetne a kenyeret eladni, de megdrágítja az, hogy a párisi napjában kétszer is a házhoz küldeti magának a kenyeret és nagy változatosságot követel a kenyér előállítása módjában, minőségében, formájában, a miért is Párisban több mint ötvenféle kenyeret sütnék. A közönség különös igényei emelik tehát a pékműhelyek számát és a pékek üzleti költségeit. Ezért nem tudnak a sütőszövetkezetek zöld ágra vergődni és e specialis párisi viszonyok okozzák az ottani és a vidéki városok kenyérárai közti nagy eltérést.

Igaz, hogy a vidéken a búza is olcsóbb volt s így nem csoda, ha a kenyér ára, mialatt Párisban 40 centime volt, ott nem lépte túl a 35 centime-ot. A vidéki városok árai Párishoz hasonlóan nem mutatják a búzaárnak a kenyér árára való befolyását, sőt még a következtetést sem vonhatjuk le a különböző vidékek árának összehasonlításából, hogy a városok jelentősége és a helyiségbérek magassága vagy a vidék búzatermésének mennyisége irányozhatná a kenyérárakat. Ezek pedig a legközelebb eső okoknak látszanak s még sem ezek döntenek, hanem a péküzleteknek a lakossághoz viszonyítva kisebb vagy nagyobb arányszáma, a kisebb vagy nagyobb üzleti költségek, a pékek szorosabb vagy lazább összetartása, a hatóság erőyesebb vagy gyöngébb felügyelete a hivatalos árszabás megtartása fölött és a kooperatív pékműhelyek versenye.

Van-e a vámtételnek az árra lényeges befolyása? Dacára annak, hogy a francia gabonavám 7 frc. és a német 4 frc. 37 c., a metzi kenyér ára ugyancsak 40 centime-nak

felel meg, de tudvalevő, hogy számos francia vidéki városban ennél olcsóbb volt a kenyér. Igaz, hogy ugyanekkor Londonban 3 pence volt a kenyér kilogrammja. Ebből azt következteti Graux, hogy a vámtételnek nincs befolyása a kenyér árára.

Ezen állítása igazolására felemlíti Graux, hogy 1891-ben, midőn a vámtételt 5 francról 3 francra szállították le, a kenyér drágább volt, mint 1888-ban, midőn az 5 francos vámtétel volt érvényben; a mióta pedig a vámtételt újra 5, majd 7 francra emelték, a kenyér ára folyton alászállt. A vámtétel leszállítása tehát nem szüntetné meg a drágaságot, mert az északamerikai és argentiniai exporteurök ugyanannyival emelnék a búza árát és a leszállításból így csak nekik jutna haszon, de nem a francia fogyasztóknak, a földművelés pedig éppen károsulna.

Ártana ez a tisztességes kereskedésnek is; a vám leszállítása ugyanis a kereskedelmi kockázatokat szaporítaná, mi a kereskedőket arra késztetné, hogy a külföld importjának lebonyolításától tartózkodva, a tért az üzérkedésnek engedjék át.

E helyett inkább a vasuti tarifák leszállítását ajánlja, hogy ily módon az ország különböző termésű vidékeinek szüksége és fölöslegei kiegyenlítettessenek. A vasutak tényleg több vonalon le is szállították a szállítási díjakat. Jaurès képviselő ennél többet kíván, azt tudniillik, hogy a vasutak ingyen szállítsák a búzát és a befolyt búzavámjövédelmet ossza ki a kincstár a pékek között. Graux az ingyen szállítást utópiának mondja, még kevésbé akar a gyűlölt pékeknek valamit juttatni.

Üdvösnek tartja továbbá a kiviteli zónák eltörlését és annak helyébe a kikészítési eljárás életbeléptetését.

Ezután azon indítvánnyal foglalkozik, melyet a párisi községtanács hoz e testület socialista pártja a kenyérkérdésre vonatkozólag benyújtott és ez: 1. kenyér ingyenes kiosztása; 2. a hivatalos kenyér-árszabás revisiója. Az első elhibázott intézkedés volna, mert ennek árát a munkásosztály fizetné meg községi fogyasztási adóban. A másodikat Graux is szükségesnek tartja; a mostani hivatalos ár ugyanis magas, mert a panificatio költségei magasaknak vétettek fel. Ez árszabás

azonkívül a kenyér hosszát is megállapítja, a mi igen mellékes, sokkal fontosabb a minőség megszabása; alapul ez utóbbinál nem a jelenleg fogyasztott fölöslegesen finom minőség, vagyis 60°/o-os, hanem 70°/o-os lisztből készített kenyér szolgáljon.

Ez még mindig sokkal jobb, mint a katonakenyér és ezzel az eddigi fogyasztáshoz mérten 5—6 millió hectoliter liszt szabadul fel, ennyivel kevesebbet kell külföldről behozni.

Miután a kenyér ingyen kiosztásának általában véve absurd voltát fejtegeti, ezt kivételesen Párisban, miután ott a jótékonysági hivatalok mintegy 800.000 franc-kal rendelkeznek, helyén valónak tartja. Majd foglalkozik a községi pékműhelyek felállításának újabban felmerült eszméjével, melyet elvetendőnek tart, mert a községek szerinte tudvalevőleg rossz iparosok és így bizonyosan drágán fognak rossz kenyeret süttetni. Kárhóztatja ugyancsak a katonai pékek igénybevételét. Ezekkel szemben hangsúlyozza a kooperatív pékműhelyek fejlesztését és terjesztését, reámutatva a már létező sütőszövetkezetek által elért szép eredményekre.

Graux egész cikkén át egy czélzat vonul végig: a védvamos politika védelme; elhárítani igyekszik még annak gondolatát is, hogy a kenyérdrágaságon a jelenlegi magas vám leszállításával kiséreljenek meg segíteni. Indítványaiival, támadásaival a pékek, a közönség, az üzérkedés ellen csak ezekre akarja a figyelmet irányítani, hogy azt a vámról elvonja. Lássuk állításait egyenkint, mi alapjuk van azoknak?

A búza áremelkedése okául elfogadja a világtermés elégtelen voltát, de az emelkedés mérvét a mult adataival összehasonlítva nem találja jogosultnak; a 29 franc-os búzaár mellett a 40 centime-os kenyérár nem megfelelő. Hiszen úgymond:

1867—68-ban, midőn a búza ára 34	frc., a kenyér ára 45 c., a különbözet 11
1871-ben	» » » 33 » » » 43 » » 10
1881-ben	» » » 28 ⁸² » » » 39 » » 10 ¹

volt. Ez indokolás nyomatéka nem valami nagy; felsorolhatunk ugyanis az általa közölt többi év adatai közül néhányat, melyekben a különbözet a jelenleginél nagyobb volt, például:

Év	a búza ára fre.	a kenyér ára centime	a különbözet
1874	31'88	43	11'12
1875	23'93	36	12'07
1878	29'96	41	11'04
1892	23'59	35	11'41

Graux a jelenlegi nagy különbözetért a pékeket okolja, s azzal magyarázza meg annak lehetőségét, hogy a panificatio költségeit a pékek így felrugtatják, hogy túlsok a sütőműhely. Ez inkább az ellenkezőre engedne következtetést, arra tudniillik, hogy azok egymás megélhetését a verseny folytán megnehezítik. De Graux azt mondja, hogy titkos egyetértés van köztük, felemlíti továbbá a különböző műhelyek kenyérárai közti nagy eltérést. Mindez inkább arra vall, hogy olcsóbb árakkal igyekeznek egymás üzletén rontani, mert ha titkos egyezség volna közöttük, egyik sem adná olcsóbban a kenyeret, mint a másik. És a nagy eltérés az árak között különben is indokolt a párisi közönség említett különleges kíváncsiain folytán. A külvárosban, hol az üzlethelyiség bérei olcsóbbak és hol kevésbé néznek a kenyér külsejére, a kenyér mindenesetre olcsóbb most és mindig mint például a Palais Royal környékén.

Graux tulajdonképen csak két eredeti javaslatot tesz: a sütőszövetkezetek szaporítását és a jelenlegi búzavám fentartását ajánlja. Az elsőt a cooperatio mindegyik hive őszintén óhajtja, de szövetkezeteket erőszakosan létesíteni, hirtelen a földből előteremteni nem lehet. Ha a párisiakban megvan a cooperatio iránt az érzék és érdeklődés és ha a jelenleg fennálló szövetkezetek tényleg enyhítettek, ha kisebb körben és mérvben is, a kenyérdrágaságon, akkor terjedni fog a belátás a szövetkezetek hasznossága iránt és fel fog lendülni azok alapítása. De ehhez idő kell, most pedig gyors segítségre van szükség.

A másik javaslathoz: a búzavám fentartásához, melyre a czikk egész tartalma irányul, is fér szó. Eltekintve attól, hogy az Angliával való összehasonlítás, melyre Graux maga hívja fel a figyelmet, elég érv volna a vámok leszállítására, számításán kívül hagyja a szerző Franciaország természetviszonyait. A következő adatok, melyeket Zolla felhoz, világosan mutatják, hogy a vámnak kapcsolatban a természetviszonyokkal igen lényeges befolyása van az áralakulásra.

Év	Francia- ország termése millió hlben	A vámtétel 100 kg. buza után frc.	A búza mmjának ára frc. Francia- országban	Angliában	Különbözet a két ár között	Behozatal Francia- országba millió hl.
1891	107	3	26 ¹⁰	23 ⁰⁰	3 ³⁶	25 ⁸
1892	109	5	22 ¹⁰	15 ⁶⁰	6 ⁵⁰	24 ³
1893	97	5	20 ⁴²	15 ⁸⁰	4 ⁶²	12 ⁸
1894	122	7	18 ⁰⁹	13 ²⁷	4 ⁸²	16 ⁶
1895	119	7	17 ⁴⁸	14 ⁸²	2 ⁶⁶	6 ⁰
1896	119	7	17 ⁷⁸	15 ⁵⁰	2 ²⁸	1 ⁹
1897	88	7	27 ⁵²	22 ²³	5 ²⁹	?

Ez adatokból azt látjuk, hogy 1891-ben a búza, noha ekkor a vámtétel jóval alacsonyabb volt, mint a következő években, drágább volt, mint 1892-től 1896-ig. Igen, de ezen évben igen rossz termés volt, tehát sok búzát kellett behozni. Franciaországnak ez kgronkint 3³⁶ frc.-al került többbe, mint Londonnak, mert a francia vám 3 frc. volt. A következő évben jobb termés volt, de még nem kielégítő, be kellett újra hozni búzát; igaz ugyan, hogy a vám felemelése daczára a búza ára az előző évinél olcsóbb volt, de London azt 6⁵⁰ frc.-al olcsóbban kapta, Franciaország még a vám összegénél is jóval többet fizetett érte. 1893-ban a nagy készletek miatt kisebb behozatallal érték be, a francziák mégis majd az egész vámösszeggel drágábban fizették a búzát. 1894-ben az átlagot meghaladó búzatermés volt, de ennek hatása csak a következő két évben mutatkozott, a midőn különben is jó termés volt. A múlt évben a búza ára Franciaországban a 29 frcot is elérte, vagyis az egész vámtétellel meghaladta a londoni árt. Más országgal szemben, hol rossz búzatermés esetén más kenyérterményhez folyamodik a lakosság, nem lehetne ennyivel meghaladni a világárt, de a francziák nem egykönnyen mondanak le a finom búzakenyérről.

Bármennyire fényesnek lássék a várható nagy behozatal után befolyó vámjövedelem, le kellene szállítani a vámtételt; de Graux az exporteurök között, miként a pékek között, titkos szövetséget lát, mintha a búzát vagy a kenyeret szorosan azon az áron kellene megvenni, a melyen kínálják, a melyen az export-kereskedők a búzát és lisztet vagy a pékek a kenyeret eladni szeretnék. Attól se féljen Graux, hogy a kereskedők a vám leszállítása esetén tartózkodni fognak a külföldi import lebonyolításától és a speculációnak engedik a tért; a

kereskedők csak úgy élhetnek meg, ha üzletet kötnek, tehát folytatni fogják azt vámleszállítás esetén is.

A vámtétel leszállítása gyökeres orvosság volna, míg a Graux által felemlített kisegítők, a melyekkel különben már is kísérleteket tettek, ugyancsak csekély hatásúak. Ilyen a vasúti díjak leszállítása is, ennek csak akkor volna üdvös hatása, ha behozatalra nem volna az országnak szüksége. Az importált búzát a vám megdrágítja és a belső árak színvonalát is emeli. A vasúti díjak nem emelik lényegesen az árt, hiszen a közel multban a buza alacsony árában nagy része volt a szállítás olcsóságának. A kikészítési eljárás alkalmazása a jelenlegi árak mellett nem sokat ígér.

A párisi socialista községtanácsosoknak a hivatalos ár-szabásra vonatkozó indítványa tekintetében egyetértünk Graux-val, de a municipalis és katonai sütőműhelyek tekintetében már nem. Akármilyen rossz vállalkozó is a község, ha a magánműhelyek felszámított panificatio-költségei magasak, olcsóbban fogja készíthetni a kenyeret, mert nagyban való előállításnál jobban eloszlanak a költségek, és több rendbeli kiadás, melyet a concurrentia vagy a tőkehiány az egyeseknél igényel, itt mellőzhető. Az, hogy a kenyér túlságosan finom és szép külsejű nem lesz, nem lehet kifogás a municipalis sütőműhelyek ellen. A katonai pékeknek, mint ily nehéz időkben kisegítő eszköznek, igénybevétele még kevésbbé kárhozthatandó; ha az ezek sütötte kenyér megfelel a katonaság élelmezési szükségének, eléggé élvezhető lesz ez a polgároknak is. S mindkétnemű műhely hamarabb működésbe hozható, mint a jövőben létesítendő sütőszövetkezetek.

A kenyér ingyen kiosztása tekintetében elfoglalt álláspontja éppen nem következetes. Helyteleníti, mert ezt a munkásosztály fizetné meg adóban, de ha már van a bureaux de bienfaisance-oknak tartalékjuk, akkor csak osszák ki, tekintettel a jelenlegi drágaságra. Először is a socialisták sem képzelik, hogy az ingyen kenyér-kiosztás szakadatlanul tartson; természetes, hogy ez csak a múltó inség enyhítésére szolgálhat. Másodszor az, a kinek kenyérre sem telik, az mindenestre szegényebb, mint a ki egyebet is eszik és így fogyasztási adót fizet, tehát nem absurd gondolat, hogy az utóbbi segítse ki az inségest. Az, hogy a községi adóztatás nem igazságos és méltányos, más térre tartozik és reformja hosszabb

időt igényel. Ha pedig kenyér ingyen kiosztása egyáltalán helytelen, akkor nem mentheti azt a tartalék feletti rendelkezés: a tartalékot, Graux okoskodását vévén alapul, ez esetben a munkásosztály községi adóterhe csökkentésére kellene fordítani.

Graux képviselő cikkével nem teljesen egy nyomon halad, de azonos eredményre jut D. Zolla-nak az említett folyóirat ugyanazon számában »Revue des Questions Agricoles« című cikke. Zolla a drágaság okát kutatván, felveti a kérdést, mennyiben befolyásolja a külföldi verseny a buzaárakat? Statisztikai adatokkal kimutatja, hogy a behozatal növekedik hausse esetén, baisse alkalmával pedig csökken, az árak azonban nem e szerint módosulnak. Majd a vámtételnek az árakkal való összefüggését vizsgálja és ebből azon eredményt vonja le, hogy az árak nem emelkednek mindig a vámtétel egész összegével, hanem vagy felülhaladják azt, vagy alatta maradnak. Minthogy a vámban sem találja meg a jelenlegi áremelkedés okát, az egyes évek termés-eredményeit vizsgálja az árakkal kapcsolatban és kimutatja, hogy az árak magassága a termés mennyiségével fordított viszonyban áll, vagyis hogy az ez évi rossz termés okozza a drágaságot. Constatálja továbbá az 1860—1880-as évek árainak feltüntetésével, hogy a mostani ár nem inségár.

Van-e azonban kilátás további hausse-ra? Zolla azt reményli, hogy nem. Először azért, mert a francia buzaár átlag nem haladta felül az angol árt a vámtétel egész összegével, másodszor, mert az amerikaiak igyekezni fognak készleteik egy részén, a jó árakat óhajtván felhasználni, túladni; harmadszor, mert ugyanezt teszik a francia termelők is. Bekövetkezhetik azonban mégis további drágulás, ha Franciaország termésdeficitje a várakozáson felül nagy lesz.

Mindezekből az következik Zolla szerint, hogy a jelenlegi buzavám fentartandó; hiszen azért emelték fel a vámtételt, hogy a buza ára emelkedjék és ez a kérdés különben is nem gazdasági, hanem kizárólag politikai kérdés.

Azt hisszük, hogy annak bizonyítására, hogy a behozatal mily viszonyban áll az árakkal, hogy az áremelkedés nem felel meg teljesen a vámtételnek, és hogy rossz termés drágaságot okoz, kár volt annyi statisztikai adatot pazarolni. Az árbefolyásoló tényezőket nem kettőnkint óvatosan összeváló-

gatva kell kapcsolatba hozni, ezek valamennyien egymással összefüggésben hatnak egymásra. A kérdés véleményünk szerint következőkép áll: A búzának árát a világ kínálata és kereslete szabja meg. A kínálati árt első sorban a termelési költségek irányozzák; rossz termés esetén a költségek kevesebb mennyiségre oszolván el, az egységre, a búzánál egy métermázsára, több költség esik, mint jó termésű években. E költségekhez csatlakoznak a szállítási díjak és a vám. A kereslet árát a szükséglet és a vásárlási képesség határozza meg; a kiknek vásárlási erejét a buza kínálati ára meghaladja, azok más, olcsóbb élelmi cikkhez, a rozshoz, tengerihez, zabhoz fordulnak. Ez mérsékeli a kínálati árt és ez az oka, hogy a buza ára nem mindig a vámtétel egész összegével emelkedik.

Mínhogy a buza olyan cikk, melynek árát a világ termésviszonyai határozzák meg, partialis jó vagy rossz termés nem sokat változtat az árakon még ott helyben sem. A francia rossz termés még maga nem okozott volna drágaságot, ha más államokban, különösen a tengeren túl jól üttött volna be az aratás. A világtermés azonban rossz volt, Franciaországnak pedig behozatalra van szüksége, melyet, minthogy magas a francia búzavám, drágábban kell megfizetnie, mint az alacsonyabb vámot szedő, vagy szabadkereskedő államoknak.

De mindezt Zolla is nagyon jól tudja és ha elismerné, kénytelen volna a vámtétel leszállítását sürgetni. Így azonban megnyugszik abban, hogy a mostani ár nem inségár, ilyent elviselt már a francia nép a 60-as és 70-es években, és hogy remélhetőleg a buza ára nem fog tovább emelkedni. Ha elfogadjuk is az első tételt, nem kicsinyelhetjük a hatást, melyet a közelmúlt olcsóbb áraitól minden átmenet nélkül való hirtelen emelkedés főkép a szerényebb módúak háztartásában okoz. Megnyugodni pedig azon reményben, hogy a hausse nagyobb mérveket nem fog ölteni, nem szabad, hanem eszközöket, módokat kell keresni a drágaság enyhítésére. Ily számbavehető eszközt: a vámtétel leszállítását nem alkalmazni azon ürügygyel, hogy az nem gazdasági, hanem politikai kérdés, valójában nem egyéb, mint képmutatás.

Graux és Zolla tehát mégis elismerik azt, hogy a kenyérdrágulás számbavehető csapás, melynek keletkezését és orvoslási módjait vizsgálni, kutatni, egy szóval figyelemre méltatni kell. De Raphael-Georges Lévynek, mint ezt a *Revue des*

deux mondes szeptember 15-iki számában »La hausse du blé et la baisse du métal argent« czímen megjelent czikke tanúsítja, nincsenek aggodalmai a kenyérdrágulás miatt. Neki a kenyérkrízis alkalmul szolgál arra csupán, hogy bebizonyítsa, mennyire tarthatatlan az agrárbimetallisták azon állítása, hogy a buzaár hanyatlása szoros összefüggésben áll az ezüst demonetisatiójával. Lám a buza ára felszökött és az ezüst árhanyatlása még sem állott meg. Egyébként örömmel constataálja, hogy a francia földművesek, hála a határidőüzlet működésének, a jelenlegi nyereséges gabonaárból kivették részüket; és ugyancsak a határidőüzleteknek köszönhető, hogy a buzaár türehetetlen magasságra nem emelkedett. R. G. Lévy tehát teljesen rendben találja ezen áralakulást; a védvám bevált a földművelőknek; hogy a fogyasztók miképen járnak ezzel, az mellékes. Azt mondja továbbá, hogy a vámtörvénnyel a kormány erkölcsileg kötelezettséget vállalt a földművelőkkel szemben, kik ennek szem előtt tartásával rendezték be gazdaságukat, háztartásukat. Hát a többi polgárral szemben nincs a kormánynak kötelezettsége és nincs mód arra, hogy a különböző osztályok érdekei egyenletesen megóvassanak?

A fogyasztók és termelők érdekeinek kiegyeztetésére fontos kísérletet tett a legutóbbi időben az olasz kormány. Olaszországra, mely most a válságos gazdasági helyzetéből kibontakozni kezdett, a múlt évi rossz termés még nagyobb csapás, mint más rendezettebb gazdaságú országra. A 36 millió hl. buzatermással szemben 53 millió hl. a fogyasztás szükséglete, tehát 17 millió hl. a deficit. Az importált gabonát pedig, bár annak ára most úgy is elég magas, megdrágította a nagy vámtétel, mely $7\frac{1}{2}$ lira métermázsnakint. A kormány sokáig tanácstalanul állott az inséggel szemben, a vámot leszállítani nem merte, az agrár érdekeket, melyek itt nem annyira a kis gazda, mint a nagy uradalmak érdekeivel azonosak, sérteni nem volt bátorsága. Megkísérelték ugyan, hogy a pékekre hárítsák a drágaságért a felelősséget és gondoltak arra, hogy azok rendszabályozásával enyhítsék az inséget, de ez szinte nevetségesnek látszott, mikor a pékek ott alig bírnak megélni. Végre mégis kénytelenek voltak, főleg a firenzei zavargások benyomása alatt, a vámokhoz nyúlni és ez évi január 23-án a király a ministertanács javaslatára rendeletet bocsátott ki, mely a gabonavámot április 31-ikéig $7\frac{1}{2}$ liráról

5 lírara leszállítja. Ez intézkedést a kamara februárban a gabonavámról szóló törvénynek ily értelmű megváltoztatásával szentesítette. A leszállítás ugyan nem elég nagy, de valószínűleg mégis csökkenteni fogja a drágaságot.

III.

A kenyérdrágaság váratlanul jött, a gabonaáraknak folytonosan alacsony színvonalon maradása mellett nem is igen számíthattak oly hirtelen áremelkedésre. És mégis, midőn ez beállott, az orvosló javaslatok egész sorozatával találkozunk. Igaz, hogy e javaslatok ismerősöknek látszanak. Nem is ujak ezek, csak hogy eddig a gabonaár emelésére irányultak. Alapeszméjük, hogy a búzának jó ára és a kenyér mégis olcsó legyen.

Ilyen javaslat a sütőiparnak állami vagy községi egyed-
 árússággá tétele. Till Vincze osztrák malom- és péküzlet-
 tulajdonos »Étatisation de la boulangerie«¹⁾ és Weichs-
 Glon Frigyes báró pedig »La Municipalisation de la bou-
 langerie«²⁾ című cikkben részletes tervezetet mutatnak be
 ezekről.

Till mindenekelőtt sajnosan constatalja, hogy a gabona
 árát nem a termelési költségek, hanem a kereslet és kínálat
 a világpiacon irányozzák. Miután ez a földmívelést tönkre-
 teszi, a gabonaár kérdését tisztán nemzeti ügyggyé óhajtja
 tenni. Ennek a gyakorlati megvalósítását következőképen
 képzei: 1. az állam megállapítja a gabona árát; 2. megvásá-
 rolja ezen az áron saját földmívelőitől a gabonát és saját költsé-
 gén magánosok malmában megőrölteti; 3. valamennyi városban
 magára vállalja a kenyérsütést és a liszt kizárólagos eladását
 fentartja magának.

Az árak évenként vagy az évek egy bizonyos sorára és
 vidékek szerint állapíttatnának meg, tekintettel azok terme-
 lési viszonyaira. Még pedig magasakra volnának szabhatók
 az árak a nélkül, hogy a kenyér megdrágulna, mert az ál-
 lam a technika eddigi vívmányai szerint tökélesített gépek-
 kel gyártaná a kenyeret, minek folytán a készitési költség,
 mely Ausztriában mainap 8—12 frt, a pékek által elhanyagolt

¹⁾ A Revue d'économie politique 1897. évi április havi számában.

²⁾ A Revue d'économie politique 1897. évi október-november havi számában.

egészségügyi rendszabályok alkalmazása mellett is 2—2¹/₂ frtra volna leszállítható.

Képzeliük el ezt az utopiát valamely államban megvalósítva. Ha nem válik be az új rendszer, akkor kénytelen lesz ez az állam is a régi állapotra visszatérni. Ha beválik, a többi állam is követni fogja, az árt ekkor megint a kínálat és kereslet fogja irányítani, legföljebb valamivel magasabb lesz a gabonaár a mostaninál. De ekkor nyereséges lesz a gabonatermelést oly területekre is kiterjesztteni, melyeken az eddigi ár mellett nem igen volt érdemes; a növekedett kínálat újból le fogja szállítani az árakat. A vidékek szerinti más-más ár alkalmazása pedig csempészkedésre hívja fel a vidékhatárok lakosait, a mi csupán költséges határőrséggel volna megnehezíthető. Kifejejtett továbbá V. Till egy óvintézkedést, t. i. a termelés limitálását; a nyereséges árak mellett ugyanis ki fogják terjesztetni a gabonatermelést, az állam pedig a drágán megvásárolt termésfölösleget potóm áron lesz kénytelen elvesztegetni a külföldnek. A sütőipar monopoliummá tételére egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy a monopoliumok terén eddig szerzett tapasztalatok éppen nem bizonyítják azt, hogy azok a fogyasztókra nézve kedvezők volnának. S ha az államokat ezen egyedűrség kezelésében nem is fogják fiskálítási tekintetek vezetni, a megszüntetett sütőműhelyek megváltási költségeit a fogyasztóknak kell megtéríteni, vagyis a kenyér tulságosan olcsó nem lesz.

Weichs-Glon tervezete nagy vonásokban a következő: Az állam nyereménykölsönkötvények kibocsátásával szerzett tőkével, kellően felszerelt, nagy sütőműhelyeket állítana fel, melyeket ingyen engedne át a községek használatára, csupán azt kötve ki, hogy belföldi gabonát dolgozzanak fel. A műhelyek tiszta jövedelmét a községek mindaddig, míg a kölcsön törlesztve nincsen, csekély jutalék levonásával az állampénztárnak beszolgáltatják. Az üzemben álló pékműhelyeket tulajdonosaik kívánságára megváltják, de nem kényszerítik őket üzletük megszüntetésére, minthogy, úgy számítanak, a községi műhelyek versenye úgyis lehetetlenné fogja tenni fennmaradásukat; a mestereket és legényeket pedig alkalmazza a község saját műhelyében.

Till legalább őszinte és következetes államsocialista, de Weichs-Glon azt mondja, hogy: »Le socialisme d'État, tant

vanté et tant répandu, n'est pas un système, mais tout au plus une transaction entre manchestérisme et le socialisme.» Weichs tervezete talán nem tisztán államsocialisztikus? Az mellékes, hogy a pékeket állami vagy községi alkalmazottnak fogják ekkor nevezni, a község maga itt az állami tevékenység közvetítője, az ő vagyonának kezelője. Mellékes, hogy a jövedelem, melyből az alkalmazottakat fizetik, az állam vagy község pénztárába folyik be; a műhelyek az államé, az ő megbízásából kezeli a község azokat.

Till és Weichs-Glon azért akarják a magánosok kezéből a sütőipart kivenni, mert a mostani pékek primitív munkaeszközökkel és az egészségügy legelemibb követelményeinek teljes elhanyagolásával dolgoznak. Ámde ez még nem elég indok a monopolum életbeléptetésére; e bajokon másképp könnyebben lehet segíteni. Ha, mint Till állítja, modern gépek alkalmazásával a panificatio költségeit tényleg a jelenleginek egyharmadára lehet csökkenteni, akkor helyesebbnek vélnők, ha a hatóság, akár az állami, akár a községi, a javított gyártási módszer alapján kiszámított kötelező árszabást állít fel és ennek megtartását szigorúan ellenőrzi. Ez árszabás kényszeríteni fogja a pékeket vagy műhelyük kellő felszerelésére vagy üzemük megszüntetésére. Annak ellenőrzése pedig, hogy a műhelyek az egészségügy követelményeit figyelembe veszik, az egészségügyi közigazgatás feladata volt már eddig is, s ha az eddig nem működött lelkiismeretesen és szigorúan, az még nem ok a magánpékműhelyek eltörlésére. Az ellenőrzés az említett két szempontból sokkal jobban megfelel az állam és község hivatásának, mint magának a sütőiparnak üzése; ha t. i. ezt a hivatást a mai társadalmi rend és nem az államsocialismus szempontjából fogjuk fel.

Weichs-Glon reményét, hogy az ő tervezte municipalisatio a kenyeret olcsóvá fogja tenni, azon eredményekre alapítja, melyeket a sütőszövetkezetek Franciaországban és Belgiumban eddig felmutattak. Az analogia alapja nem épen erős: az állam és a szövetkezet csak annyiban mutatnak hasonlóságot, a mennyiben mindkettő nagyobb tőkével rendelkezik. Egyébként pedig a szövetkezeti sütőműhely az önszegély eszmájéből fakad, az állami műhelyt pedig ennek ellenkezője: a gyámságra szorulás teremti meg. A szövetkezet munkásai egyszersmind érdekelt felek; a községi műhely sze-

mélyzete pedig egyszerű alkalmazott, bér munkás; tehát munkájának eredménye is elűt egymástól.

A szövetkezetek működésének eredményes volta kétség-telenül nyújt egy tanulságot, azt t. i., hogy igyekezni kell a szövetkezés terjesztésén, de nem azt, hogy állami vagy községi műhelyeket állítsunk fel.

Ismételjük azonban, hogy sürgős szükség esetén, az állami vagy községi pékműhelyek felállítását helyes kiegészítő rendszabálynak tartjuk, de állandósításuk fölösleges és nevezetes lépés volna az államsocialismus megvalósítása útján, melyen azután megállani alig lehetne.

Nem tartjuk általában valószínűnek, mintha bizonyos hatósági intézkedésekkel a kenyérdrágaságot meg lehetne szüntetni, csak enyhítésére igyekezni, elviselhetőbbé tenni lehet azt. A közvetlen szülőokon, a rossz termésen, emberi erő aligha változtathat, készletek túlságos felhalmozásával gondoskodni a csupán évek múlva újra bekövetkező rossz termés esetére sem volna különösen bölcs és keresztülvihető eljárás. A gazdasági politika feladata ez irányban azonban az, hogy mindent elhárítson, a mi a drágulást fokozza és kötelessége is minden kormánynak és városi hatóságnak a saját érdekében mindazon eszközöket alkalmazni, melyekkel akár közvetve, akár közvetlenül elejét vehetik az inségnek.

Szerencsére nálunk is, a külföldön is a kenyérdrágulás miatti panaszok immár elhallgatnak, noha a drágaság még nem szűnt meg, a krízis enyhítésére alkalmazott eszközök pedig nem sokat segítettek. Általában úgy látszik, hogy sem nálunk, sem a külföldön nem oly nagy a drágulás, hogy a szegényebb néposztályok fájón megsínylenék. Eleinte nagyobbak látszott terjedelme, hatása is, mert váratlanul jött; az előző években annyira hozzászokott az alacsony buzaárak folytán a szegény ember, főképp a külföldön, a jó buzakenyérhez, hogy keserves volt neki a rosszabb buza-, vagy a rozskenyérhez hozzászoknia. A mint azonban az átmeneti időtől egyre távolabb jut, mindinkább belenyugszik sorsába és megelégszik a rosszabb kenyérrel.

DR. FENYVESSY JÓZSEF.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Kiao-csou, világhelyzete és előrelátható jelentősége. A »Preussische Jahrbücher« legutóbbi — januári — számában a fenti címmel igen érdekes és tanulságos cikk jelent meg a berlini egyetem nagyhirű tanárának, Richthofennek a tollából. Most, hogy az egész világ figyelve a Sárga tenger vizeire irányul s nemcsak az államférfiak, de a közönség is szakadatlan érdeklődéssel kísérik a messze keleten történő eseményeket, helyénvalónak tartjuk ismertetni az említett cikkben elmondottakat, a melyeknek a szaktudós tekintélyén kívül különös súlyt ad az a körülmény, hogy írójuknak módjában van személyes tapasztalásból ítélni. Richthofen ugyanis utazásaiban alaposan megismerte a Nap fiának birodalmát s több rá vonatkozó felfedezéssel gyarapította ismereteinket. Kiváló tájékozottságát és éleslátását ebben a kérdésben fényesen bizonyítja az a már 15 évvel ezelőtt tett s így jóslatszámba menő kijelentése, hogy China északi partján egyetlen hely sincs, a mely a megszállásra alkalmasabb volna, mint Kiao-csou. Mostani — bennünket politikai actualitásán kívül főleg közgazdasági jelentőségű fejtegetéseinél fogva érdeklő — cikkének ismertetését adjuk az alább következőkben.

Idestova 30 esztendő s már a németeknek az az óhajta, hogy maguknak Kelet-Ázsia vizeiben egy kis helyet biztosítsanak, a hol hajóik horgonyt vethessenek, szemet vehessenek és kisebb javításokat végezthessenek. Ezt a kívánságot az idők folyásában történő események — jelesen a chinai-japán háború — mind jobban-jobbán megértették, úgy hogy a gyakorlati kivihetőség szempontjából most már komolyan kellett foglalkozni azzal a kérdéssel: hol lehetne a legalkalmasabb, az ilyen kikötőhelyekhez fűződő követelményeknek leginkább megfelelő helyet találni. Németországnak már nem nagyon lehetett válogatni, mert az elsőrangú kikötők már más hatalmak kezében voltak s jóformán csak az Anglia sphaeráján kívül eső északi partokon kutathatott olyan helyet, a mely nincs hiájával a szükséges feltételeknek. De miben is állanak ezek? Szabad bejárás, horgonyvetésre alkalmas szilárd tengerfenék, jégtől mentes, védett fekvés, a mely módot nyújtson megerősítésre, védelemre. Klímája legyen egészséges, európai emberre nézve elviselhető, környéke pedig tegye lehetővé dockok, áruházak és kórházak, sőt egész város építését. Azonban minden követelmény között, a melyet egy gyarmati kikötővel szemben támasztunk, a leglényegesebb, a legelső a közgazdasági szempont érvényesülése, t. i. az, hogy a mögötte elterülő ország bővelkedjék kivitelre alkalmas, értékes mezőgazdasági vagy

ipari terményekkel s a kikötő hajózható folyók, jókarban tartott országutak vagy könnyű szerrel építhető vasutak segítségével kényelmes és olcsó összeköttetésben legyen az ország belsejével. Ha ez a feltétel nincs meg, akkor a kikötő létesítésével elért előnyöket nagyon drágán kell megfizetni. Ilyen eszményi, minden előnyös tulajdonságot egyesítő helvet az angolok már nem hagytak a németeknek. Így ez utóbbiak már csak a relative legjobbat kereshették s választásuk — mint Richthofen 1882-ben előre látta — csak Kiao-csoura eshetett, a melynek kikötője jókora öbölben fekszik s — az eddigi tapasztalás szerint — jégtől mentes, szabad bejárást biztosít és szilárd talajú.

Hogy minő mértékben vannak meg ezen és egyéb tulajdonságai a fent elsoroltak közül: azt pontosan csak behatóbb, tüzetesebb vizsgálódás állapíthatja meg. Biztosra vehető azonban máris, hogy éghajlata európai embernek nagyon megfelelő, másfelől azonban de megvan az a hátránya is, hogy a Kiau-ho folyó ömlik bele, a mely már eddig is az öböl nagymérvű elsekélyedését okozta.

Kiao-csou, a mely kedvező fekvésénél fogva már a legrégibb időkben vezető szerepet vitt a kereskedelem terén, ma — a viszonyok változtával s a forgalom nagy részének más irányba történt terelése után — régi jelentőségét csak úgy nyerhetné vissza, ha a tartomány belsejébe ágazó vasutak kiindulási pontjává tennék. Csak ez esetben felelhetne meg a finánciális követelményeknek, csak ekkor téríthetné meg a ráfordított költségeket. Így is, a mint van, 8–10 millió népesség tengeri kereskedelmének lehet piacza s így részben fedezheti fentartási költségeit. Rendkívül sokat nyerne azonban jelentőségben, ha legalább Vei-hsienig vasutat építenének, a mi nem is kerülne nagyon sokba. Ezáltal ugyanis nemcsak a drága szárazföldi szállítás kiindulópontját tolnák tetemesen — az eddiginél vagy 240 kilométerrel — beljebb, hanem a vei-hsien szánterületet is közelebb hoznák a kikötőhöz. Ha pedig a vasutat tovább nyugat felé, Posan-hsien és Tsinan-fu irányában kiépítenék, jelentősége a távolság négyzetének arányában emelkednék, mert körülbelül ugyanilyen arányban szaporodnék annak a népességnek a száma, a melynek tengeri kereskedelmét közvetítené.

Bátran állíthatjuk, hogy Kiao-csou egész észak-keleti China szelvény- és áruforgalmának természetesebb csomópontját képezi, mint bármely más kikötő, kivéve talán az északibb fekvésű Tien-tsint, a hol a kereskedelem esetleg könnyebben hozzáférhető és olcsóbb utat talál, de csak a melegebb, jégmentes hónapokban. Egyébként se ez, se Tsi-fu nem vehetik fel a versenyt Kiao-csouval, más helyek pedig — ha a Yang-tse mellett fekvő kereskedővárosoktól eltekintünk — szóba se jöhetnek. A mi a Yang-tse mentén fekvő kikötőket illeti, a chinai kormány megengedte, hogy Pekingtől Hankovig — tehát egy kiválsón fontos vonalon — vasutat építsenek. Nehány év alatt el is készülnek vele, de bizonyára már időközben is szélesebb körben fog elterjedni a vasutak szükséges voltának belátása s ennek nyomán az az óhaj, hogy Chinában minél több vasutat építsenek. Igen jó hatást gyakorolt már a Pekinget Tien-tsinnel összekötő új vonal is, a mely nagyon nyereségesnek bizonyult s ezenfelül egy eddig két napig tartó fáradságos utazást pár óra alatt kényelmesen elvégezhetővé tett. A szemmel látható közgazdasági haszon s a részvényesek csengő

nyeresége eloszlatja a vasutak ellen eddig uralkodó előítéletet, csak úgy, mint a hogy pár évvel ezelőtt az első táviróvonal sikere maga után vonta az egész mennyei birodalomnak táviróhálózattal való bevonását.

Ha a német birodalom Kiao-csout kikötővé és Észak-China vasutainak kiindulópontjává tudja tenni, nagy hasznára lesz Chinának, mert egy istenáldotta, de nehezen hozzáférhető volta miatt elmaradt tartományának megnyitja a fejlődés útját. Ezt a czélt a németek annál könnyebben és teljesebben valósíthatják meg, minél szabadabb kezet adnak nekik a chinaiak vasutak építésében és a szén szállításában. Elsősorban mindenesetre arra kell törekedni, hogy a vasutat Tsinan fúirányában az említett peking-hankovi vonallal összekössék, a miben persze nem csekély akadályul fog szolgálni a Sárga folyó nehezen keresztülvihető áthidalása.

Kiao-csounak különösen mint köszénkiviteli kikötőnek lesz nagy jelentősége s ezen a révén a németek nagy szolgálatokat tehetnek valamennyi nemzet kereskedelmének és hajóinak. Hiszen Chinának olyan szénterületei vannak, a melyekkel nagyságra és szénben való bővelkedésre csak Észak-Amerika vetekedhetik, csak az a hátrányuk, hogy a parttól és a hajózható folyóktól nagyon mesze esnek, azok pedig, a melyek könnyen hozzáférhetők, vagy minőség, vagy mennyiség dolgában ki nem elégitők. A Kiao-csou mögött elterülő San-tung tartomány szene kitűnő s megérdemelné, hogy forgalomba hozására vasutat építsenek, a melynek kirakodó és tengeri kereskedést közvetítő helye — fekvésénél fogva — csak Kiao-csou lehet. Igaz, hogy San-tungnak ma még a szénen kívül más kivitelt érdemes árúja nincs, de a vasut ebben a tekintetben is örömdetese fejlődést okozna. Hatása alatt első sorban a gyapottermelés lendülne fel s bizonyára más kivitelt érdemes cikkeket is nyernék. Más oldalról meg az idegen árúk behozatalát könnyítené meg és a Korea felé iránuló forgalom egyrészét is sikeresen közvetítené Kiao-csoun át.

Arról, hogy Kiao-csou valaha a németeknek kivándorlóhelye legyen, természetesen szó sem lehet; hiszen vidéke oly sűrű népességű, hogy inkább annak apasztása Mandsuriába és Liau-tungba történő kivándorlás által — vált már évtizedek óta szükségessé. Az európai faj a rendkívül szerény igényei mellett is nagyon munkás chinaival különben se vehetné fel a versenyt s már csak ezért, de más okból sem volna értelme annak, hogy Németország Kiao-csou elfoglalását valami nagy földterület birtokbavételére használja fel, a mi csak vég nélkül való viszálykodásokra adna alkalmat. Eltekintve Oroszországtól, a melynek délibb fekvésű, télen is jégtől mentes partvidék megszerzésére irányuló törekvését egészen természetesen találhatjuk, minden európai hatalomnak csak az lehet a czélja, hogy hajóinak otthont, kereskedelmének egy szilárd pontot biztosítson, a mint ezt Hongkong fényes példája mutatja. Minél következetesebb szilárdsággal — de minden területi terjeszkedés nélkül — tartanak megszállva egy kikötőt, minél alkalmasabbá teszik azt a világkereskedelem számára, annál erősebben érvényesül annak kedvező hatása.

Újabban sokat beszéltek és irtak China feldarabolásáról. A mi a tulajdonképeni Chinát, a 18 tartomány ősi országát illeti, erről

komolyan szó sem lehet. Ez a felosztás, ha valaha megtörténne is, csak látszólagos és csak rövid életű lehetne egy olyan birodalomban, a melynek népe fajának azonossága, szokásainak, erkölceinek s egész világnézetének egyenlősége által évezredekken keresztül egészen összeforrt.¹⁾ Ez a hatalmas colossus éles ellentétben van Indiával, a melynek széthúzó, különálló részei csak nyerhettek azzal, hogy egy idegen hatalmasság őket leigázta és összetartja.

China lassú és belső ellenszegüléssel küzdő fellendülését az európai hatalmaknak köszönheti. Pusztán az őseitől öröklött segéd-eszközeire utalva belefuladt volna túlságos népességébe vagy a Taipingokéhoz hasonlatos lázadásokban pusztult volna el. Mig így a külkereskedelem anyagi tekintetben is javára vált: Honkongból és a többi kereskedelmi kikötőből mindenféle nyereséges forgalom csatornái nyíltak, a melyek hasznot hoztak behozóknak és kivivőknek egyaránt. Most Németország is részesedni akar e haszonban s e törekvésben egyuttal China anyagi és szellemi haladását is előmozdítja.

Az, hogy Chinának e fellendülése a jövőben is hasznára fog válni az idegen államoknak, nagyon is kétséges. Japán példája valóságos ujjmutatás: erőszakosan felrázták tespedéséből és most a maga erejéből bámulatos gyorsasággal és sikerrel vesz részt a kereskedelmi és politikai hegemoniáért vívott nemzetközi küzdelemben. Chinára ellenkezőleg rá kell erőszakolni a modern találmányokat és újításokat, de a nyereségvágy nem hagyja nyugodni az európaiakat mindaddig, mig a természetnek és emberi munkaerőnek ma még parlagon heverő kincseit ki nem aknázzák. Minden áron kényszerítik Chinát, hogy azoknak a javaknak a tömeges előállítására vesse magát, a melyeknek Európa kereskedelmi fölényét köszönheti s nem gondolják meg, hogy ezzel Európa hatalmát ássák alá. Minden bányát, a melyet megnyitnak, minden gyárat, a melyet létesítenek, minden vasutat, a melyet építenek: egy-egy fázisa ennek az öngyilkossági folyamatnak, a melyet csak gyorsítanak azzal, ha China harc-képességét is fokozni akarják.

Richthofennek ezt az aggodalmát igazolja egy — 1896-ból származó — angol konzuli jelentés, mely a következő figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmazza: »Majdnem valamennyi egyezményes kikötőnek a meglátogatása azt a benyomást teszi, hogy a chinaiak egyre nagyobb mértékben monopolizálják az európai államok és China közt létrejött szerződésekben biztosított kereskedelmi előnyöket. Miután az idegen hatalmasságok a talajt előkészítették polgáraik számára, a chinaiak lassankint kiszorítják őket s helyüket elfoglalják. Jóllehet 18 (azóta 21) kikötő van megnyitva a világkereskedelemnek, Európának, az Egyesült-Államoknak és Indiának áruí majdnem kizárólag csak Hongkongon és Sanghain

¹⁾ Mig Richthofen China felosztását lehetetlennek tartja, egy angol folyóiratban erre vonatkozólag concret javaslattal találkozunk: »a Jang-cse-kiang völgye Kuangtung és Junnan lenne az angoloké, déli Chinának többi része a francziáké, China északi részén meg Japán és Oroszország osztoznának«. (Ez a terv figyelmen kívül hagyja a német birodalmat, abban a feltevésben, hogy Japán ellenszegülne Németország hódító törekvéseinek.) The Nineteenth Century No. 251, January 1898.

keresztül vitetnek be. A többi kikötőkben az angol kereskedőnek s egyáltalában az idegen kereskedőnek léte megszűnik. A 18 kikötőből csak 12-ben van az angol alattvaló egy vagy más módon a kereskedelemben érdekelve és csak 3—4 helyütt részesedik a behozatali kereskedésben. Ugy, hogy azt lehet mondani, hogy az angol importeur üzlete — kevés, jelentéktelen kivételtől eltekintve — Hongkongra és Shanghaira szorítkozik s hogy az árúknak ezekből a rakodóhelyekből való további szétosztása egészen a chinaiak kezében van és így az angol importeur az árú további sorsa, mihelyt rakatárát elhagyta, többé közvetlenül nem érdekli.¹⁾

Ez a jelentés, a mely a chinai viszonyokat bizonyára igen alaposan ismerő embertől származik, világosan rámutat a China gazdasági civilizálódásában rejlő veszedelemre. Kicsiben már látni belőle az európaiak gazdasági hatalmának fokozatos megtörését, a melynek teljes mértékben való bekövetkezésétől Richthofen tart. Vajjon igazat ad-e neki a jövő, azt előre teljes bizonyossággal megjósolni természetesen nem lehet. Annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy China ipari haladása azonban most már meg nem akasztható. S ha már egyszer ez a haladás Európát végzetes veszedelemmel fenyegeti, minden nemzetnek érdekében áll, hogy legalább a vele járó haszonból is kivegye a maga részét s a messze Keleten folyó gazdasági versenyben szerencsésen küzdjön s az első között legyen.

Dr. Kenéz Béla.

May Max: Wie der Arbeiter lebt. Arbeiter-Haushaltungsrechnungen aus Stadt und Land. Gesammelt, im Auszug mitgetheilt und besprochen von . . . Berlin. Heymann. 1897.

A munkásosztály életmódjának tanulmányozása a háztartási számadások egybehasonlítása alapján nagyon sok nehézséggel jár, részint mivel a munkások maguk vonakodnak az ily adatokat beszolgáltatni, de főképp mivel a munkásnők műveletlensége miatt az ily számadások legnagyobb része teljesen megbízhatatlan. Mindamellett annyira kétségtelen az ily adatok rendkívül tanulságos volta, hogy újabban mind többen fáradoznak azon, hogy lehetőleg megbízható anyagot gyűjtsenek össze s ma már nemcsak a közgazdák, hanem orvosok és emberbarátok is, mert mindenik érzi, hogy ily adatokra nagy szükség van s azok sokkal jobban megvilágítják a munkásosztály anyagi helyzetét, mint akár a munkabérek és élelmi cikkek átlagos árának összehasonlítása, akár egyes subjectiv színezésektől sohasem ment rajzok a társadalmi nyomorról.

A szorgalmas adatgyűjtők közé tartozik May Miksa is, ki már 1891-ben adott ki egy kis füzetet, tíz munkás-háztartást ismertetvén s most a fentcímzett műben húsz újabb háztartási számadást közöl bírálati megjegyzésekkel.

Ez az utóbbi szám is nagyon csekély arra, hogy általános ítéleteket alkothassunk az eredményekből, bármily gondos bírálat előzte

¹⁾ Deutsche Rundschau. Vierundzwanzigster Jahrgang. Heft 2. November 1897.

is meg azokat. De mindenesetre tanulságosak azok, annál inkább, mivel szerzünk gondosan válogatta ki a családokat foglalkozásuk meg lakóhelyük szerint, mely utóbbi köztudomás szerint igen nagy hatással van a megélhetés feltételeire nézve. Az adatokat közlő munkások között különösen háromszor fordul elő különböző községekben gépész, lakatos, vagy érczmunkás, tehát épen a legintelligensebb munkásosztálynak képviselői, de a mellett van még két kőműves, két szabó és két varrónő, továbbá egy-egy bádogos, ács, szobafestő, mosónő, kocsis, vasuti őr, csatornatisztogató és földmívelésnél működő napszámos, tehát csaknem minden főfoglalkozási csoportból legalább egy. Nagy városokban (100.000 lakoson felül) él ezek közül négy, közepes népességű városban hat, kis városban öt, iparüző faluban kettő, mezőgazdasággal foglalkozó faluban három.

A változatoság tehát elég nagy. A gyáripar, kisipar, kézi munka, földmívelés csoportjaiban egyaránt találunk képzett és nem képzett munkásokat, vannak kézimunkások, munkásnők s napszámosok, sőt vannak olyanok is, hol a családtagok egy része másnemű jövedelmet biztosít, vagy olyanok, hol a kereső gazda mestersége mellett némi mezőgazdasági foglalkozást űz. Végül az egyes családok is eléggé változatosak, mivel a családtagok száma 3—9 között ingadozik, vannak egyes háztartások, melyekben a munkakereső jó ideig munkaképtelen beteg volt, másokban a közjótékonytságot vették igénybe, van másrészt egy, hol időközileg házi cselédet is tartottak s egy másik, hol a fiút középiskolába járatják. Egyszóval ha nem mondhatjuk is, hogy a számításba vett családok tipikus jellegűek, mivel túlnyomó nagy részük bizonyára értelmesebb és gondosabb a munkások átlagánál, az adatok nagy változatossága igen kedvező a tanulások megalkotására.

A munkások évi jövedelme nagyobbbrészt 920—1790 márka között ingadozik, mely különbség nem olv nagy, mint első pillanatra látszik, mivel a lakóhely, a kereső családtagok száma s más részletek sokszor elenyésztetik a látszólagos ellentétet. Egy pár háztartási számadás azonban e határokon kívül mozog, a legnagyobb jövedelem 2019, a legkisebb 647 márka. Egy családtagra jut a legkedvezőbb esetben 405, a legkedvezőtlenebb esetben 105 márka.

Nem tartjuk érdektelennek a két szélsőségre vonatkozó adatok bemutatását, mely által egyuttal szemlélhetőleg bemutatjuk a szerző eljárás módját.

A legtöbb jövedelemmel rendelkező családnak feje egy gépész, ki nejevel és négy gyermekével egy a várostól 3½ kilométernyi távolságra fekvő faluban lakik igen olcsó négyszobás lakásban. A férfi 140 márka havibért kap a gyárban, de neje és gyermekei is dolgoznak otthon a gyár számára s legnagyobb gyermekük, egy 16 éves leány a városba divatárúüzletbe jár s legalább ruházata már nem szüleinek gondja. A család összes tagjai, mivel a 14 éves fiú szintén a városba jár középiskolába, csak este vannak együtt s ekkor van a főétkezés is. A család előbb a városban lakott, de a nagy lakbér és az egészségtelen lakás miatt örökké bajjal voltak tele, most már elégedettek s képesek megtakarításokat tenni. A háziasszony maga végzi az összes teendőket, csak néha hív mosónőt és takarítónőt. Költségvetésük márkákban kifejezve a következő:

<i>Bevételek:</i>			
A férfi fizetése	1680	Lakás	180
A férfi mellékjövedelme	30	Világítás és fűtés	76
A nő és a gyermekek keresete	309	Ruházat	128
	2019	Czipő	83
<i>Kiadások: Élelmiszerek és pedig:</i>		Fehérnemű, mosás	44
Fehér kenyér	78	Butorzat	28
Gabonakenyér	115	Biztosítás és adó	92
Burgonya	28	Iskolai kiadások	95
Tej	57	Mosónő és takarítónő díja	25
Hús	192	Egyletek és lapok	20
Húsnemű, hurka, zsir	104	A férfi zsebpénze	140
Fűzelék, tojás, vaj	92	Vegyes	97
Fűszerárú, tej	107	Megtakarított összeg	170
Sör	68		
	841		2019

Ebben a háztartásban tehát egy főre jut az élelmezésből 148 марка, ruházatra 41 марка, s az összes kiadásokból 308 марка s így látható, hogy elég jól élnek.

Ezzel szemben a legszegényebb háztartása van egy falusi napszámosnak. Neje s öt kis gyermeke van, külön kis roskadozó házban laknak, melyhez burgonyaföld is tartozik, a bérösszeg csekély, de javításokra sokat kell költeniök. A nő is dolgozik a nagy mezei munka idején, s e mellett a gyermekekkel kijár az erdőbe tűzifát szedni. Költségvetésük a következő:

<i>Bevételek:</i>			
A férfi munkabére	487	Lakás	57
A nő munkabére	214	Ruházat	48
Bevétel az eladott burgonyából	40	Czipők	54
<i>Kiadások: Élelmi cikkek:</i>		Fehérnemű és butor	16
Kenyér	114	Fűtés és világítás	29
Tej	46	Orvos és gyógyszerek	22
Hús	23	Életbiztosítás	16
Zsir, vaj, hurka, sajt	96	Iskolai kiadások	8
Zöldség, tojás, gyümölcs	32	Italok, dohány s más apróság	47
Termelt burgonya	40		
Fűszerek, liszt	93		
	449		741

Egy főre átszámítva jut az élelmezésre 64 марка, a ruházatra 14, az összes kiadásokra 106 марка. Láthatjuk, hogy az élelmezés költségei itt már a jövedelemnek 60 s/o-át emésztik meg, míg az előbbinél az csak 41 s/o-ot tesz ki, s mégis sokkal jobb volt, mint emitt.

Az élelmezésre költött összegek az itt kimutatott 20 háztartásban átlag az összes jövedelem felét emésztik fel, a különbség csak az, hogy a jobbmódúak táplálébb élelmi szereket élveznek. A nők és gyermekek száma természetesen irányadó, különösen a tej- és húsfogyasztásnál, de egészben véve csak a kenyér összege közeledik egymáshoz mindenütt.

Nem követjük szerzőt mindenüvé az egyes tételek összehasonlításánál, de különösen kell megemlékeznünk a lakásviszonyokról, melyek főképen a nagy városokban igen kedvezőtlenek s azzal a hát-

ránnyal is járnak, hogy egészségtelenek s a munka helyétől rendszeren nagyon távol vannak.

A közepes nagyságú városokban valamivel olcsóbbak a lakások, de rendszeren rosszak, s e mellett az ily városokban drágábbak az élelmi szerek s kisebb a munkabér, úgy hogy a lakbérnyereség teljesen elenyészik. Ellenben a kis helyeken oly nagy a lakbérkülönbség, hogy a nagy városokéhoz képest, hogy igen sok esetben jelentékenyen csekélyebb jövedelemből is jobban élhet a munkás, mert a lakással még együtt jár az is, hogy, egészségesebb lévén, a munkakerő és egészség fenmaradása biztosabb, a tüzelőszere, burgonyára s más háztartási anyagokra jut elegendő hely, úgy hogy azokat nagyobb mennyiségben, tehát olcsóbban lehet beszerezni, s végül a lakás mellett igen sok esetben egy kis kert is van, melynek segítségével a szorgalmas háziasszony jelentékeny megtakarításokat eszközölhet. Így a falusi vagy kisvárosi munkás gyakran jobban él, mint ugyanoly családdal bíró nagyvárosi kartársa, bár munkabére 200—300 márkával kisebb. De nem kell azt sem elfelednünk, hogy a kisebb helyeken igen sok esetben jelentékenyen kisebb a kínálat s ezért a munkabér esetleg nagyobb is lehet, mint a nagy városokban. Igen sok esetben mindezenfelül a nagyvárosi élet a családi kört teszi tönkre, ha a feleség is kénytelen a házon kívül keresni keresetforrást.

A nagyvárosi munkáslakások tömördek báján segíteni ma már alig lehetséges. A jótékony-ság igénybe vételével épült modern munkásnegyedek sem segíthetnek gyökeresen, mivel a telkek árának gyors emelkedése következtében az ily telepek csaknem kivétel nélkül nagyon messze esnek a gyáraktól s így több más bájon kívül még a munkások esetleg szükségessé váló helyváltoztatását is megnehezítik, valamint a családtagok mellékkeresetét.

Lehetséges volna azonban lényeges reformot létesíteni oly módon, ha a gyárak alapítását a nagy városokból a falukba vagy kisebb helyekre terelnék át. Kétségtelen, hogy az iparnak szüksége van arra, hogy a nagy városokban legyenek mintaraktárai és eladói, de a termelést olcsóbban teljesíthetnék a kis községekben, hol a gyárepületre szükséges telkek sokkal olcsóbbak, hol a munkások számára könnyebben lehetne lakásokat építeni, s a hol azok csekélyebb bér mellett is megelégedettebbek lehetnének, mert földműveléssel és marhatenyésztéssel is foglalkozhatnának. A gyáraknak ez a kitelepítése a kisebb községek földművelő lakosságára nézve is nagy haszonnal járna, mert nem kellene minden terményöket a messze fekvő piacra vinni s e mellett kertészeti és gyümölcsészeti termeléshez szoknának, mely igen jó jövedelmező, de ma még meg lehetősen elhanyagolt iparág.

Ismételjük, hogy May költségvetéseiből, tekintettel azok csekély számára, határozottan tájékoztató következtetéseket alkotni nem lehet, tanúságuk mindamellett igen érdekes s May választéka útmutatóul szolgálhat a további kutatásokra.

— r —

Barth Paul dr: Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. Erster Theil: Einleitung und Kritische Übersicht. Leipzig. Reisland 1897, 8° XVI + 396. l.

A régi német egyetemi tanárok sokszor dicsért s még több

izben kigunyolt irodalmi modora jut eszünkbe Barth műve átlapozásakor. Ez a tudós, ki különben magántanár a lipcei egyetemen s teljes mértékben alkalmazza elődeinek szokását, hogy saját elméletének ismertetése előtt minden arra a tárgyra vonatkozó művet ismertessen és agyonbíráljon. Tulajdonképp ez az eddig megjelent első vaskos kötet nem is egyéb, mint ily bíráló bevezetés, az egészből összesen alig egy ívet szentel annak, hogy saját nézetének vázlatát előadja, melyről azonban maga is állítja, hogy nagy általánosságokban mozog.

Lényege elméletének az, hogy a sociologia teljesen egyértékű, sőt ugyanazonos a történet bölcsészetével. Minikettő az emberi típus változásainak törvényeit kutatja s bár kezdetben feladatuk eltérő volt is, mivel a sociologia az emberi társadalom állapotának rajzolására létesítettett, ezt a különbséget többé fentartani nem lehet egyik részről sem, mert a társadalom lényegét csak fejlődésében lehet megismerni s másrészt az emberi típust a társadalom típusától elválasztani lehetetlen, a leginkább előretörő személyi részletek is mindenkor csak egy kornak s egy társadalmi iránynak kifejezői.

Ebből a szempontból bírálva meg az irodalomban időről-időre érvényesülő különféle sociologiai és történetbölcészeti rendszereket, sikerül szerzőnek kimutatnia, hogy azok általában véve egyoldalúak avagy legalább is nem képesek az emberi társadalom fejlődésében mutatkozó összes tényezőket harmonikus egészükben és a fejlődésnek megfelelően mutatni be.

Az újabb eredetű sociologiai rendszereknél ez a hiány világosabb, mivel a kutatók nagyrésze még az adatokkal is kénytelen részletesen foglalkozni s azért gyakran nem képes helyes általánosításokat és abstractiókat állítani fel, mely pedig a tudományos vizsgálódás elengedhetlen előfeltétele. A tudomány megalapítói, Saint-Simon és az ő nagy tanítványa Comte tulajdonképp még csak sejtítették a törvényszerűség létezését a történelemben, de már a kutatási módszernek megállapításánál ingadozókká lettek s az objectiv álláspontot csak elvétve találták meg. Közvetlen utódaik, Littré, de Roberty, de Greef, Lacombe és Wagner valósággal csak formalis classificáló munkát végeztek. Nagyobb jelentőségű Herbert Spencer működése, ki a biologiai törvények alapján állva, a társadalmi organismust igyekezik kutatni s a kinek példájára több kiváló tudós, köztük Lilienfeld, Schäffle, Foui lée és Worms, több vagy kevesebb sikerrel igyekeztek a természettudományi kutatás módszerét alkalmazni a társadalmi fejlődés törvényeinek megismerése érdekében. Mindezek azonban s maga Herbert Spencer is, elfeledik, hogy a történelemben a természeti erők mellett új tényező, az emberi értelem és akarat, bizonyos önállósággal működik, csak egyesek, köztük Ward, Mackenzie, Hauriou és az amerikai Giddings, kit szerzők igen nagyra becsül, igyekeznek a sociológiát dualistikus alpon alkotni meg, azonban kísérleteik még nem következetes és rendszeres tudományos dolgozatok, maga Giddings, ki már tudja, hogy a társadalom nem organicismus, hanem organisatio, nem képes eléggé értékesíteni az akarat munkáját.

Sokkal fejlettebb és nagyobb, mert régibb is, a történetbölcészet, azonban itt még nagyobb az ingadozás a tudományos kutatás alapjának kiszemelésében s ezért gyakoribb az egyoldalúság, annál inkább, mivel a történetbölcészet művelői igen gyakran csak az

események rendszeresítésére törekedtek, nem pedig a társadalom fejlődése törvényeinek kutatására.

A legrégebb individualistikus felfogást, mely a történeti elbeszélő alakjával függ össze s melyet főképp Carlyle művei egy ideig oly népszerűvé tettek, ma már általában nem tekintik tudományos módszernek, bár kiváló erőik, mint Tarde, igyekeztek azt módosítva megújítani. Már Herder és Pascal állást foglaltak a felfogás ellen, hangsúlyozva a Taine óta oly nagy szerepet játszó »milieu« hatását a történelemben szereplő egyénekre s újabban egyesek, különösen Bourdeau, egész túlzásig menve igyekeznek a történeti nagy alakok hatásának képét kisebbiteni.

Nagyon egyoldalú az anthropogeographiai felfogás is, melyet különösen a német Ratzel képvisel, mert a természeti tényezőknek nagyon nagy súlyt tulajdonít, melyek mellett a szellemi kauzalitásnak alig van helye, bár ezek a külső tényezők csak egyes jellemvonásokat világítanak meg, de általános magyarázatot adni nem képesek.

Általánosabb jellegű az ethnologiai történeti felfogás, mely a fajok és nyelvek különféleségéből igyekszik az eseményeket megmagyarázni. Gobineau, Gumpłowitz és mások képviselik ezt, de mindannyian többé-kevésbé lehetetlen még a főbb vonásokat is következetesen megmagyarázni ezen ingatag alapon, melynek ereje csakhamar elvész, mivel a consolidált állam mindig hatalmasabb, mint a társadalmat alkotó egyes csoportok s azok küzdelmében az ethnologiai elem világosan már alig különböztethető meg.

Következetesebb lehet a culturtörténeti felfogás, melyet egyesek, mint Morgan, Tylor, Waitz Bücher különösen a primitív népek életének megismertetésénél sikerrel alkalmaztak. De csak Dubois Reymond kísérlette meg a culturát szorosabb értelemben véve, azaz a technikai fejlődést a történelmi kutatás elvéül tűzni ki, s ez a kísérlet is sikertelen maradt, mivel kétségtelen egyoldalúsága, egészében véve pedig a cultura, mint művelődés, nem bírálati alap, hanem a leírás módszere.

Hasonlóképp helytelen a történetbölcsészeti felfogás alapjául az államélet fejlődésének kutatását tűzni ki, mint azt különösen Schäfer akarja. Kétségtelen ugyan, hogy a társadalomnak leginkább észlelhető legszilárdabb nyilvánulása az állami élet, de ez távolról sem öleli fel az egész társadalmat, oly kevésbé, hogy még egyes államok emelkedését és elpusztulását sem lehet kizárólag az állam életének adataiból megmagyarázni.

Nagy szerepe van a történetbölcsészetben az eszméknek és a korszellemnek. Régebben ez az ideologikus felfogás teljesen vallás-erkölcsi jellegű volt, csak Vico óta nyomulnak előtérbe az emberi eszmék, melyeknek uralma Hegel történetbölcsészete és tanítványai munkája útján a nagy közönség egy részére is kiterjedt. Újabban az angol Buckle fejtegette nagy hatással az eszmék jelentőségét a történetben, megkülönböztetve három főtenyezőt, a tudásvágy, vagyonosodási óhaj és művelődés szervezetének ösztönszerű hatóerejét. Mindamellett az eszmék alapján konstruálni a történetet mindenkor kevésbé tudományosnak bizonyult, még Buckle is, bár különösen a történelmi fejlődés kezdetén a természeti erőknél és körülményeknek nagy szerepet engedett, kénytelen volt egyoldalú maradni s különösen az erkölcsi tényezőknek és az emberi akaratnak hatását épen nem tudta méltányolni.

Legvégül hagyta szerzőnk azokat az írókat, kik a történelembölcészetet közgazdasági alapon akarják megalkotni. Durkheimmal, ki a munkafelosztás haladását, Pattenel, ki a fájdalom és élvezet hatását s az olasz Lóriával, ki a társadalmi osztályok küzdelmét vette alapul, aránylag könnyen végez, mivel világos, hogy alapelveik nem egészen általánosak s a történelmi fejlődés különböző korszakaiban nem egyaránt alkalmazhatók. Bővebben foglalkozik azonban a socialisták híres materialistikus történeti felfogásával, melyet állítólag Marx fejtett ki, bár szerzőnk szerint lényegében már Saint-Simonnál felfedezhető. Ez a felfogás tudvalevőleg a történet minden eseményét a közgazdasági állapotok változásaiból igyekszik megmagyarázni. Barth ezt is egyoldalúnak tartja, mert teljesen mellőzi az akarat és képzelet hatását, holott a primitív népeknél a babona, a műveltebbeknél az ez-még a közgazdasági viszonyoktól időben és térben egyaránt függetlenül működnek s általában a műveltség terjedésével mindinkább önálló lesz az ember a fennálló külön közgazdasági viszonyokkal szemben.

Végigmenve így módon az összes eddigi kísérleteken, azt constatalja szerzőnk, hogy úgy a sociologiai, mint a történetbölcészeti irodalom terén nagy haladást tett újabban a természettudományi módszerek alkalmazása s egyuttal az emberi társadalom fejlődésének nem individualistikus jellegű tanulmányozása. Az adatok óriási halmaza s még inkább a természeti, biológiai és erkölcsi hatóerők együttes működése által előidézett complicált helyzetek megnehezítik ugyan a sociologia törvényeinek kutatását, de nem teszik lehetetlenné, a mit bizonyít az a tény is, hogy a primitív népek életére vonatkozólag már bizonyos megállapodottság észlelhető a felfogásokban.

Az ősi eredeti állapotban a társadalom, nézete szerint, valóságos állati csordához hasonló tömeg volt, hol kizárólag az ösztönök, különösen a táplálkozási és önfentartási ösztönök uralkodtak, még a szaporodási ösztönt sem korlátozta semminemű törvény. A külső körülmények legelőször a katonák csoportját különítették el, de ezzel egyidejűleg megalakult a család, midőn egy anya összes gyermekei megszokásból együtt maradtak. E két tényező együttesen alakította meg a törzseket az által, hogy a katonák foglyokat szereztek s idegen nőket rabolván el, szokássá lett, hogy a vérrokon nőkkel nem érintkeztek. Ugyanakkor fejlődött ki a szellemek tiszteletéből az ősök tisztelete, meg az animismus, azaz a természet erőinek és a természet tüneményeinek szellemi erőkkel felruházása. Ebben az állapotban maradt meg az afrikai és csendes oceáni népek nagy része.

A törzsekben egyesült családok állandósága teremtette meg azután jóformán természetszerűleg a főnököket, a női családok elkülönítését, a közös földbirtokot és a polytheismust. Ez volt az európai népek ősi állapota, melynek ma is sok nyoma maradt Kelet-Európában.

A családok (gens) intézményének tovafejlődésével létrejött az egyenjogúság és a magántulajdon. Mivel azonban ezek a szétválások a törzsek egységét veszélyeztetik, a főnök törvényhozóvá lesz, mesterséges szokásokat létesít, s hogy azok tekintélye nagyobb legyen, az istenekkel hozza kapcsolatba, kik így természeti erők helyett erkölcsi istenségek lesznek. További fejlődés az, hogy a patriarchalis királyság helyébe jut az állam, az otthon helyébe a haza és a mesterszzerű együttlét helyébe a mesterséges társadalom.

A társadalom azonban igen nagy s ezért az egyesek között külön köteleknek alakulnak az életmódok, vagyon és hatalom szerint. Ezekből lesznek a kasztok és a társadalmi osztályok, mindegyik külön jogokkal és köteleességekkel. Mindenik osztály igyekezik önmagát biztosítani és érvényesíteni s így alakulnak a czéhek, az elsőszülöttségi jog, egyházi szervezetek, szövetkezetek és más társadalmi tényezők. Ezek Keleten meglehetősen mereven maradtak fenn; Európában ellenben sokféle változásokon mentek át. Minden ily változás társadalmi forradalommal áll összeköttetésben, sok helyen az államhatalom gyengülésével pl. Görögországban és Rómában az általános katonakötelezettség megszűnése és zsoldosok felfogadása az állam gyengülését idézte elő s jellemző, hogy épen a központi hatalom gyengülésével s az egoismus terjedésével egyidejűleg lép fel az egyéni tevékenység legtarkább változatosságban.

A középkor végén, midőn az általánosabbá lett jólét az egyéni bomladozást ismét megkezdette, nem következett be a központi hatalomnak ilyenmő súlyedése, mivel a reformatio és a renaissance ideális erkölcsi erőt adtak a társadalomnak s így a központi hatalomban az absolutismus gyökeret vert. De az egyéni szabadság politikai és közgazdasági téren egyaránt fejlődött s századunkban létrehozta egyrészt a parlamentarismust, másrészt a szabad verseny uralmát. A parlamentarismus új rendet teremtett, a szabad verseny ellenben a rendkívül kifejlődött kereskedelemmel együtt, társadalmi anarchiát hozott létre, melynek főjelenségei a pauperismus, a művészet hanyatlása és bizonyos bűntettek gyarapodása.

A jelen társadalom szerzőnk szerint nagy beteg, mert nincs erkölcsi idealismusa. A polgári és munkásosztály egyaránt csak a multból fenmaradt nemesebb elemek felett rendelkezik, a munkásosztály törekvésének esetleges sikere javulást nem ígér, mert nem erkölcsi elvből keletkezett, hanem közgazdasági bajokból. Szerencsére a történelemben a szétbontlás sceptikus korszakait rendszeren hosszabb rendezett korszakok váltják fel. Be fog következni ez most is, a szép és jó új uralma, habár esetleg nagy megrázkodtatás után.

Ez Barth elméletének lényege. Nem sok és nem is új. A társadalmi fejlődés törvényét ebből a vázlatból bizonyynyal nem tanulhatja meg senki, ha csak a mű második kötete a részleteket új világításba nem fogja helyezni.

Egyelőre Barth művét, mint irodalomtörténeti tanulmányt, ajánlhatjuk olvasóinknak. Talán sehol sincs oly kimerítően tárgyalva a sociológiára és történetbölcsészetre vonatkozó irodalom, mint ebben a könyvben. S bírálatát is érdekessé teszi a szerző sokoldalú műveltsége. Mindenütt meglátszik alapos készütsége a történelmi és bölcsészeti tudományokban, bámulatos olvasottsága, sőt itt-ott meglep specialis ismerete, pl. a classica philologia szakirodalmában.

—gy.

Keller Gottfried dr.: Der Staatsbahngedanke bei den verschiedenen Völkern. Historisch dargestellt. Aarau. Wirz 1897 8° 240 l.

Jelen tanulmány írója egészen határozottan a vasutak államosítása mellett foglal állást, még a helyi érdekű vasutaknak magánjellegű kezelését sem tartja czélyszerűnek, mert szerinte közgazdasági

és erkölcsi okokból egyedül az állam által képviselt közérdek kormányozhatja helyesen azt a nagy gépezetet, mely a vasutak működésével áll összeköttetésben s melynek hatása a közéletnek minden ágára jelentékeny, sőt olykor döntő fontosságú.

Ma, a gyors közlekedés s még inkább az óriásiilag kifejlődött világforgalom korszakában egészen felesleges volna a vasutak közérdekű voltát fejtegetni. De nem kell elfelednünk, hogy ennek a ténynek felismerésére idő és tapasztalat kellett s Stephenson korában még oly államférfiú is, mint Thiers, a kinevetés veszélye nélkül elmondhatta, hogy a vasut csak a bolondos angolok új játékszere. Ebben az időben s még sok ideig ezután egészen természetes volt az is, hogy a vasutak építésére és felhasználási módjára az állam különös súlyt nem fektetett, sőt örömmel látta, hogy azok kiépítéséhez sok más oldalról igénybe vett anyagi hozzájárulás nem kívántatott meg. Midőn azonban világossá kezdett lenni, hogy az új találmány az összes forgalom zömét mintegy saját monopoliumává teszi, előállott a szűk-ége annak, hogy az államhatalom a közérdek követelményeit valami módon megóvja s e czébből csakhamar általánossá lett az engedélyezési jog életbeléptetése.

Az engedélyezés kezdetben igen sok államban csaknem korlátlan szabadságot adott az engedélyeseknek, de később a megszorítások mindinkább szaporodtak; az engedély meghatározott időre szabta az állam visszavásárlását vagy épen díjmentes öröklését biztosította: kikötötték a katonaság és posta kedvezményes szállítását; korlátozták a tarifa megállapítását; megsabták az építkezés és üzem feltételeit, biztosították az állam felügyeleti jogát, egyszóval egészen sajátos a régi közigazgatásban csaknem teljesen ismeretlen jogrendszer fejlődött ki a vasutak létesítését és kezelését illető kérdésekben.

A manchesteri iskola tanainak hatása alatt mindamellett kezdetben alig gondolt valaki czéltudatosan az állami vasutrendszer kiépítésére s ott, a hol pl. Belgiumban, a legelső vasutakat is az állam építtette, erre inkább csak pénzügyi körülmények voltak döntő hatással. Elvi szempontból helytelenítették még abban az időben, hogy az állam önálló ipari vállalkozó legyen s a szabad verseny varázserejében bizva feltétlenül szükségesnek tartották, hogy a monopolium káros eredményeivel szemben a magánvállalkozásnak minél szabadabb tér biztosíttassék.

Mindkét elv sokat vesztett ridég tekintélyéből az újabb közgazdasági irányok hatása alatt, de ezenkívül is kétségtelen, hogy a vasutakra vonatkoztatva már eredetileg sem volt helyes azoknak alkalmazása.

Mindenekelőtt a vasutaknak jellegéből eo ipso következik, hogy minden egyes vasut tényleges monopolium. A gyorsaság, pontosság, biztonság és a nagy szállító képesség lehetetlenné teszi, hogy a vasutal bármely más szállítási eszköz sikerrel versenyezhesen. De más vasut sem képes erre, mivel a vasutépítés nagy költségei miatt ugyanazon irányban második vasutnak építésére senki sem fog vállalkozni, sőt a legtöbb esetben parallel vasutat építeni technikailag is igen nehéz. Ha azonban mégis létesülne egy versenyző vasut, csaknem természetes, hogy ez a verseny csak ideig-óráig tartana, mert mind a két vasutnak érdekében áll, hogy egyezséget kössenek esetleg a nagy közönség érdekeinek rovására, mert nem

kell tartaniok attól, hogy egyezségüket egy váratlanul felbukkanó harmadik versenytárs hirtelen megzavarja.

Nem kell felednünk továbbá azt sem, hogy a vasutak, épen az előállítás és kezelési költségek nagysága miatt, csak ritka kivételes esetekben lehetnek magánvasutak, a legtöbb így nevezett vasut nagy termelő tőke szövetkezeteknek és pedig közönségesen részvénytársaságoknak tulajdonai ezek nehezkesebb és felelősséggel jobban terhelt kezelése nem oly alkalmas a szabad verseny előnyeit előidézni, mint azt a magán iparvállalatoknál láthatjuk.

Végül megmutatta a tapasztalat, hogy a nem állami vasutak építése anyagilag talán még jobban terheli az államot, mintha a vasutakat saját maga építteti és tartja üzemben. Már a legelső vasutak, melyek pedig a dolog természete szerint a legkedvezőbb uti irányok között választhattak, csaknem kivétel nélkül anyagi zavarokba jutottak, úgy hogy Franciaország kezdeményezésére a legtöbb állam csakhamar életbeléptette a kamatbiztosítási rendszert, mely csakhamar óriási terhet rovott az államháztartásra. Így többek között a magyar állam tisztán kamatbiztosítás czimen az első 20 év alatt 190 millió forintot vesztett el, nem is számítva a részvénytársaságok alapításánál és más czímeken engedélyezett kedvezményeket, melyek összege némely esetekben teljesen elegendő lett volna arra, hogy az illető vasutat államköltségen építsék ki. Oroszországban plane közel két milliárd rubelnyi rengeteg összeget költött az állam a magánjellegű vasutársaságok érdekében. Különösen a mellékvonalak kiépítése csaknem mindenkor az állam terhe, akár kamatbiztosítás, akár gyámolítás, akár kedvezmények alakjában.

Igen sok államban, így nálunk is, egyenesen a kamatbiztosítási teher vezette az intéző köröket az államvasutak intézményének életbeléptetésére. Holott ez a hátrány még csekélyebb azzal szemben, melyet a magán vasutrendszer, mely elvégre is a nyereszkeedésen alapul, a közérdek ellenében okoz különösen a tarifa megállapításában és a vasuti hálózat kiépítése tekintetében. Hogy a forgalom és közigazgatás által kívánt vasuti hálózatnak kiépítése magánvállalkozók részéről sohasem várható teljesen, különösen ott, hol a jövedelmezőség csak a jövőtől reményelhető, az igen természetes. De világos az is, hogy a nyereségre alakult vasuti részvénytársulatok tarifája sem lehet a méltányos óhajoknak megfelelő, pedig a nagy forgalom mellett a tarifák egységtételénél a kis különbözet is nagy végösszegeket idézhet elő. Egyik belga minister a vasutak államosítása érdekében tartott beszédjében közölte azt az érdekes adatot, hogy a belga közönségnek, ha a francia tarifákat alkalmaznák, egy év alatt 217 millió frankkal többet kellene fizetnie s viszont a francziák a belga rendszer szerint 162 milliót nyernének. S ez a számítás még 1878-ról szól, midőn a vasuthálózat mindkét országban igen kicsiny volt a jelenlegihez képest. De ha nem volna is olcsóbb a vasuti közlekedés az állami rendszernél kétségtelen, hogy a nyereség itt nem egyeseket gazdagítana, hanem a közczél előmozdítására szolgálna.

Nincs és nem lehet oly engedélyezési módszer, mely ezeket az előnyöket a magánvasutaknál biztosíthatná, különben is az engedélyezéskor megállapított korlátok, mint minden merev forma, a nagy részletezés által többet ártanak a közügynek, mint a mennyit használnak. Egyes vasutak bérbeadása (Hollandia, Olaszország) avagy a

magán és állami vasutak versenye (Bajorország, Dánia, Belgium) csak átmenetileg lehetnek alkalmasak erre a célra.

A tiszta államvasutrendszernek ellenben még igen sok más előnye is van. Az egységes kezelés alatt álló nagy vasuti hálózat menettervét minden tekintetben a legpontosabban és legczélszerűbben lehet megállapítani, az egységes kezelés következtében a költségek hasonlíthatatlanul kevesebbek lesznek. Szakképzett tisztviselők és munkások szerzése biztosítható, a szárnyvonalak jövedelmezésének kockázata elvész, a munkás-strikeok a forgalmat kevésbé akadályozhatják, új vonalak építése megkönnyíttetik stb. S mindez megtörténhetik anyagi zavarok nélkül, mert a nagy hálózatok czélyszerűen kezelve nemcsak a nagy közönség, de az állam anyagi érdekeinek is hasznára válnak. A porosz állam, mely 1872—1890. között 191,5 millió márkát költött magánvasutak megvásárlására, ezzel nemcsak a rengeteg segélyezésektől szabadult meg s addig sohasem élvezett előnyöket biztosított a nagy közönségnek, de képes volt az államvasutak jövedelméből nagyszerű szárnyvonalhálózatot létesíteni, mely nemcsak a forgalomnak, de a közigazdaság és közigazgatás követelményeinek is megfelel s ma az állam nagyságának egyik leghatalmasabb oszlopa.

Még mindig nagy kisebbségben van ugyan a földgömbön az államvasutrendszer a gyakorlatban. Sok helyen az egyes államok pénzügyi helyzete gátolja meg annak életbeléptetését, másutt, mint pl. az amerikai Egyesült-Államokban a vasutakkal üzerkedők önérdeke küzd az eszme ellen, nem ritkán erkölcstelen fegyverekkel is. De szerzünk, ki még az idegen világrészeknek egyes államain is végigvezet bennünket s mindenütt részben igen érdekes részleteket mond el a vasutak történetéből, adatai alapján jogosan következtetheti, hogy az államvasutrendszer eszméje diadalmasan hódít, még az önkormányzatra féltékeny Angliában is, sőt már felmerült itt-ott az a nézet is, hogy az államnak kötelessége volna minden vasutat összevásárolva azt az országutakhoz hasonlóan a közönség ingyenes használatára bocsátani át és a költségeket adó útján szedni be. Egy ily eszmét hirdető angol¹⁾ azt állítja, hogy ez anyagilag is előnye volna a közönségnek, mert jelenleg minden vasuti utazó nyolcz ingyen helyért fizet s így az államnak, ha vasutai ingyenesek lennének, aránylag kevesebb adót kellene kivetnie e czímen, mint a mennyit jelenleg a nép a vasuti jegyek ára alakjában megfizet s hogy a szabad utazásból igen nagy társadalmi és gazdasági előnyök származnak, azt bizonyítani sem kell.

Mindenesetre, úgy látszik, hogy a jövő kor vasuti politikájában az államvasutrendszer lesz az irányadó. Nagy elégtételül szolgálhat ez nekünk magyaroknak, kik ezt a rendszert a legelső között karoltuk fel öntudatosan, a miért a svájci Keller, ki különben a magyar vasut történetét főképp Neményi Ambrus²⁾ munkája alapján részletesen ismerteti, műve több helyén nagy elismeréssel, sőt olykor hízogően nyilatkozik felőlünk.

— I.

¹⁾ Free railway travel by R. A. Cooper. London 1891.

²⁾ Die Verstaatlichung der Eisenbahnen in Ungarn. Leipzig 1890.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A magyar fürdők vendégforgalma 1896-ban. A magyarországi fürdőknek, a hogy az előrelátható is volt, az 1896. esztendő nem nagyon kedvezett. A magyar fürdők, csak igen kevés kivétellel, még mindig inkább a szerényebb igények számára vannak berendezkedve; ezek a szerényebb igények pedig szerényebb eszközökkel is rendelkeznek, hogyszem egyszerre meg tudtak volna felelni két olyan erős és hívogató csábításnak, a minő a nyári fürdőzés és az ezredéves kiállítás sok tarka látnivalójával pompázgató Budapest. Az a többnyire apró summát, a mit egy-egy középrendű család nyári üdülésre, vagy mulatozásra fordíthat, nagyrészt teljesen lefoglalta Budapest; fürdőink a rövidebbet húzták a milleuáris év versenyében. Még az a külföldi, sziléziai, porosz, ritkábban angol raj, mely nyaranta végig húzódik tátraalji fürdőinken, az is inkább dél felé vette most az útját s a tátrai fenyvesek csöndje helyett ezuttal az étellel teli, zajos Budapestet kereste fel.

Azok az adatok, a mik a magyarországi fürdőknek 1896. évi látogatottságáról rendelkezésünkre állanak, a megelőző év számaival, különösen pedig az utolsó öt év átlagával egybevetve sok érdekeséget nyújtanak. 1895-ről 1896-ra a magyar fürdők legnagyobbbrészt vesztek látogatóik számából. Legjobban megsínylették ezt a nehéz esztendőt az egészséges emberek fürdői: azok az üdülőhelyek, a mik inkább klimatikus viszonyaikkal, vagy természeti szépségeikkel, mint forrásuknak gyógyító erejével szerzik meg vendégeiket. Ezek a pihenésnek és szórakozásnak a fürdői, nem pedig a gyógyulási: szükség esetén ezek nélkülözhetők legjobban s a hogy tényleg meg is történt, Budapest vonzóereje ezeket néptelenítette el leginkább. Ebbe a kategoriába lehet sorozni az ismertebbek közül a három Tátrafüredet (mindegyiknek kevesebb vendége volt 1896-ban, mint a 92—96. évek átlagában s Alsó-Tátrafüredet kivéve, melynek vendégei 1895-ről valamivel megsaporodtak, kevesebb látogatójuk akadt, mint a közvetlen előző évben), ide tartozik Barlangliget, melynek 1895-ben 1137 állandó vendége volt, a következő évben csak 874, a Tátrában még Csorba, Igló-Füred, Lubló, Lucski, Feketehegy, Lucsivna, Matlárháza stb., azután a három erdélyi részi nagyobb fürdő: Borszék, Tusnád, Előpaták (Tusnádnak a belföldi látogatói 1895-ről 1896-ra mintegy másfélszázzal megfogytak, a külföldi — román — vendégeinek száma azonban valamivel gyarapodott). Az ungvármezei Szobráncznak 704 vendége volt 1895-ben, a következő évben pedig csak 515, a biharmegyei Szent-László-fürdő vendégeinek száma 833-ról 614-re olvadt le. Vesztett a látogatottságából Szliács, Buziás, Korytnicza, Tarcsa, Szolyva, Hársfalva, Csiz, Pecsényéd, Vizakna,

Maros-Ujvár, Felső Bajna, a konyári Sóstó, Zálnok, Paráđ, Kovászna-Vajnafalu, Vihnye, Biksád, Stoósz, Garbonáz-Füred, Menyháza, Stubnya, Gyertyánliget, Rajeczfürdő, Oláh-Szent-György, Úszok, Marillavölgy, Czeméte, Kenese, Kovár stb.

A kiváltképen gyógyító hatású fürdőkből csak kevésnek a látogatottsága csökkent 1895-ről 1896-ra. A föntebb említettek között is van egy-két olyan fürdő, a melynek vendégeit nagyrészen a gyógyulás reménye hozza össze; azokon kívül feltűnő hanyatlást mutat Harkány, melyet 1895-ben 1768-an látogattak, a rákövetkező évben pedig jó háromszázzal kevesebben, mindössze 1455-en. Ez a szám az utolsó öt évi látogatottság átlagához képest is közel kétszáz fönyi csökkenést mutat. A budapesti Erzsébet sósfürdő látogatóinak száma is több mint százzal megfogyott, körülbelül ugyanily arányban kevesbedtek a Margitsziget fürdő vendégei is. A Császárfürdőnek azonban az 1895. évben csak 1143 vendége volt, a következő esztendőben 1255; rendkívül nagy az emelkedés a Lukács fürdőnél, melynek a vendégei 1895-ről 1896-ra majdnem megháromszorozódtak; 1895-ben ugyanis 1212-en látogatták a Lukácsfürdőt. 1896-ban pedig 2993-an. A belföldi vendégek száma 1170-ről 2847-re, a külföldieké 42-ről 146-ra emelkedett. A Lukácsfürdő állandó vendégeinek száma az utolsó öt év átlagában is csak 1369 volt.

Trencsén-Teplicz — a leglátogatottabb magyar fürdő — vesztett vendégeiből 1896-ban, a mikor az 1895. évi 5309-ről 5182-re szállt le állandó vendégeinek száma; az utolsó négy év átlagánál (5002) azonban még mindig kedvezőbb az 1896. évi eredmény. Póstyán 1896. évi látogatottsága jelentéktelen számmal kedvezőbb, mint az előzőévi; Herkulesfürdőt négyszázzal többen látogatták, mint 1895-ben. Kevéssel emelkedett Bártfa s a biharmegyei Félix-fürdő; a másik biharmegyei hévizet, a Szent László-fürdőt kétszázzal kevesebben keresték fel mint 1895-ben.

A balatonmenti fürdők közül csak az egyetlen Balatonfüred látszik hanyatlónak; 1895-ről 1896-ra több mint négyszáz látogatót vesztett; az előbbi évben 2818-an keresték föl, 1896-ban pedig csak 2398-an. A többi nagyobb balatonmenti fürdők: Siófok, Keszthely, Almádi, Balatonberény 1895-ről 1896-ra mind néhány száz fönyivel több vendéget számlálhattak. Ez az emelkedés — mely az utóbbi öt év átlagával egybevetve még erősebbnek mutatkozik — annyival is inkább örvendetes, mert tudvalevőleg a somogyi és veszprémi Balatonparton végig évről-évre keletkeznek újabb nyaralóhelyek és fürdők, a mik mind több közönséget vonnak magukhoz, anélkül azonban, hogy a régebben keletkezett nagyobb fürdőknek ártalmára lennének. A Magyar Statisztikai Évkönyv, melynek adatai szolgálnak itt forrássul, kimutatásaiban csak azokat a fürdőket sorolja föl, melyeknek legalább 300 állandó vendégük volt. Nem lehet tehát itt — bármily érdekes volna is — az újonnan keletkezett balatonparti fürdők fejlődését nyomon kísérni, a mig vendégeik számában a háromszáz-as minimumot el nem érik; valószínű azonban, hogy ezt a számot évről-évre több eléri és meghaladja. Balaton-Berény is csak két év óta szerepel e kimutatásokban s már is sok régibb fürdőnek föléje kerekedett látogatói számában.

Ha a somogyi part rendezése jobban előrehalad, fái nagyobb lombot öltenek, talán a balatonmenti fürdőknél észlelhetjük először azt a föllendülést, a mit régtől látnunk kellene s a mit hiába várunk

többi fürdőinknél. Mert ha némelyik évről-évre népesebb is lesz valamivel, a haladás mégis igen lassú s a számok, a miket feltüntet, igen alacsonyok. 1896-ban mindössze tizenöt olyan fürdőnk volt, melyet ezernél több ember látogatott, az ötezeret csak egy haladta meg, a régi és nagyhirű Trencsén-Teplicz. Ezt, Pöstyént és Herkulesfürdőt jobbra külföldi látogatók teszik népessé; a többi fürdő vendégeinek száma sehol sem üti meg a hármezeret.

Az ideiglenes, átutazó vendégek száma se mutat nagy gyarapodást. Különösen feltűnő, hogy éppen 1896-ban, a mikor a messze földről Magyarországra sereglett idegeneknek módjukban lett volna az ország természeti szépségeit megnézni s a mikor a kongresszusok majd mind fölvetették programjaikba a Tátra, a Balaton, Herkulesfürdő stb. megtekintését, akkor a csorbai tónak csak 37-tel több külföldi átutazó vendége volt, mint az előző évben (1895-ben 4914, 1896-ban 4951), a három Tátrafürednek 144-el kevesebb (1895-ben 1058, 1896-ban 914), Herkulesfürdőnek hárommal több (1235-ről 1238-ra).

1895-ben ezernél több átutazó külföldi vendég négy magyar fürdőt keresett fel: Csorbát, Herkulesfürdőt, Tátrafüredet és Barlangligetet; 1896-ban csak Csorba és Herkulesfürdő maradt ezeren felül.

—B.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- ELSTER, Ludwig, Wörterbuch der Volkswirtschaft. 2 Bände. Jena. Fischer 1898.
- GOLDSTEIN, J., Beruf-gliederung und Reichthum-Untersuchungen über den Einfluss der Veränderungen in der Berufsgliederung auf Reichthum und Staatsmacht. Stuttgart. Cotta. 1897.
- HEITZ, E., Neue Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Für gebildete aller Stände. Stuttgart. Kohlhammer, 1897.
- RATZENHOFER, Gustav, Die sociologische Erkenntniss. Positive Philosophie des socialen Lebens. Leipzig. Brockhaus, 1894.
- *STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Neue Folge. Band 106. Berufs- und Gewerbe-zählung vom 14. Juni 1895. Berufsstatistik der Bundesstaaten III. Theil. Band 110. Berufs- und Gewerbe-zählung. Berufsstatistik nach Ortsgenossensklassen, Berlin. 1897.
- APPY, F., Trois milliards de Français ou le solution des questions politique, sociale, philanthropique et de population. Paris. Giard, 1897.
- BANCEL, Le coöperatisme dans les écoles sociales. Paris, 1897.
- BUGAIN DES ESSARTS, J., Le socialisme rationnel ou précis de l'économie sociale d'Agathon de Potter, d'après le collectivisme de Colins. Bruxelles Brissonnée.
- BUNGE, N. Ch., Esquisses de littérature politico-économique. Traduit du russe. Basel. 1898.
- CHARLES, E., Théories sociales et politiques 1870 à 1894. Paris, Fasquelle, 1897.
- RECLUS Elisée, L'évolution, la révolution et l'idéal anarchique. Paris, 1897. (Bibliothèque sociologique Vol. XX.)
- BLISS, W., The encyclopaedia of social reform including political economy, political science, sociology and statistics, covering anarchism, charities etc. New-York. Funk, 1897.
- PADLEY, A. T., Economics an account of the relations between private property and public welfare, Newyork and London, 1897.
- GARELLI, A., La proprietà sociale, Milano, Hoepli, 1898
- SALES Y FERRÉ, M., Tratad de sociologia, evolucion social y politica. Segunda parte Tomo 3. La nacion. Madrid, Suárez, 1897.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

Folyóiratokban.

- JAENICKE, Ernst, Das Wirthschaftsjahr 1897 in Deutschland (Handelsmuseum 1898 Nr. 4.)
 JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik XIV. B. 6. Heft, Jena. Blei Franz, Zur Kritik der politischen Oekonomie. Diehl Karl, Wirtschaft und Recht.
 WALRAS, L., L'économie appliquée et la défense des salaires (Revue

d'économique politique 11-e Année Nr. 12.)

- FISCHER, Irving, Cournot and mathematical economics (Quarterly journal of economics Vol. XII. Nr. 2.)
 WORMS, R., Third congress of the international institute of sociology (Annals of the american academy Philadelphia. 1897. january.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *FETTER, Frank, Versuch einer Bevölkerungslehre ausgehend von einer Kritik des Malthusischen Bevölkerungsprincips. Jena, 1898. (Sammlung nationalök. Abhandl. des Staatswiss. Seminars zu Halle. VII. Band, 4. Heft.)
 GIESEBRECHT, F., Die Behandlung der Eingeborenen in den deutschen Kolonien. Berlin. Fischer, 1897.
 *SCHWEIZERISCHE STATISTIK 112. Lieferung. Ehe, Geburt und Tod in der schweizerischen Bevölkerung während der zwanzig Jahre 1871–90. Zweiter Theil. Die Geburten. Bern, 1897.

- *STATISTIK der Sanitätsverhältnisse der Mannschaft des k. und k. Heeres im Jahre 1896. Wien. 1897.
 WOHLTMANN, F., Die Ziele und Erfolge der deutschen Kolonialpolitik. Bonn. Cohen, 1897.
 *MOUVEMENT de la population dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1894. Sophia. 1897.

Folyóiratokban.

- BELFORD BAX, L., Kolonialpolitik und Chauvinismus. (Neue Zeit, Stuttgart. 1897/8. Nr. 14.)

III. Östermelés.

- *A FÖLDMŰVELÉSÜGYI m. kir. miniszternek 1896. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest. 1898.
 *UNGARNS LANDWIRTSCHAFT 1896. Herausgegeben vom kön. ung. Minister für Ackerbau. Budapest. 1897.
 GÜNTZ, Max, Handbuch der landwirtschaftlichen Litteratur. 2 Theile. Leipzig. Voigt, 1897.
 KIENBÖCK, V., Der Terminhandel in Getreide, insbesondere an der Wiener Börse für landwirtschaftliche Producte Wien. Mayer.

- (Vorträge und Abhandlungen der Leo-Gesellschaft, 8. Heft.)
 RICHTER, Stefan, Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in einigen deutschen Staaten. Prag. Calve, 1897.
 *SCHRIFTEN des Vereins für Socialpolitik. LXXV. Der Personalkredit des ländlichen Kleingrundbesitzes in Oesterreich. Leipzig, 1898.
 STAUDACHER, Franz, Antike und moderne Landwirtschaft. Wien, Frick, 1898.
 VOGES, O., Der Kampf gegen die

Tuberkulose des Rindviehs. Jena. Fischer, 1-97.

*STATISTIQUE agricole annuelle. 1896. Paris. 1897.

SOLDANI, G., Agronomia a agricultura moderne Milani. Hoepli, 1897.

Folyóiratokban.

BÁLINTFFY Pál, Egyházi javak és latifundiumok kezelése. (Magyar gazdák szemléje, 1897. nov.)

KOLOSSY Imre, Fenyveseink erdőhasználati termékeiről, különös tekintettel a szőlőkaró termelésére.

(Erdészeti Lapok, 1897. XII. füzet.)

KOVALEWSKY, Maxime, L'agriculture en Russie. (Revue internationale de sociologie, 1897. Nr. 12.)

RADU, V. J., La situation agraire en Roumanie. (Revue d'économie politique 11-e année Nr. 12.)

AGRICULTURAL returns of Great Britain 1897. (Statistical Journal Vol. LX. Part IV.)

BEAR, W. E., Ideal land tenure and the best makeshift. (Fortnighthy review, 1898. jan.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*A GYŐRI kereskedelmi és iparkamara jelentése 1896. Győr. 1897.

*A SOPRONI kereskedelmi és iparkamara jelentése 1896. évről. Sopron. 1897.

*JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Hamburg über das Jahr 1897. Hamburg.

KOVALEWSKY, W. J., Die Produktivkräfte Russlands. Deutsche autorisirte Ausgabe von E. Davidson. Leipzig. Wigand, 1898.

LIEFMANN, R., Die Unternehmerverbände (Konventionen, Kartelle), ihr Wesen und ihre Bedeutung Freiburg i/B. Mehr. (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. 1. Heft.)

SCHMEISSER, Karl, Die Goldfelder Australasiens. Berlin. Reimer, 1898.

SCHWIEDLAND, Eugen, Eine vorgeschrittene Fabrikgesetzgebung. Die Fabrikgesetze der Colonie Neu-Seeland vom 1894. u. 1896. Wien. Manz.

*ZÄHLUNG DER GEWERBE Niederösterreichs nach dem Stande vom 1. Juni 1897. Wien, 1897. (Statistische Mittheilungen der niederösterr. Handels- u. Gewerbekammer. Heft 2.)

VAN DE WEYER, E., Hygiène industrielle. Les filatures de lin. Bruxelles, 1897.

INGERSOLL, E., Golden Alaska. An up-to-date guide: Klondike district, Yukon valley. Chicago, Rand 1897.

*RELAZIONE generale sul servizio minerario nel 1896. Nr. 8. A. Estratto della Rivista mineraria del 1896. Roma. 1897.

Folyóiratokban.

GREMPE, P. M., Lehrlingsausbildung in der Metallindustrie. (Neue Zeit. Stuttgart, 1897—8. Nr. 14.)

FLUX, A. W., The cost of compensation for mining accidents in Germany. (Statistical journal. Vol. LX, Part IV.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*MAGYAR TENGHERÉSZETI ÉVKÖNYV 1898. évre VIII. évf. Fiume 1897.

*HAUPTERGEBNISSE der österreichischen Eisenbahnstatistik im Jahre 1896. Wien 1897.

HALLE, Ernst, Zur Geschichte des Maklerwesens in Hamburg. Hamburg 1897.

HORRITZ, H., Das Recht der Handlungsgehilfen und Handlungs-

- lehrlinge vom 1898 ab. Berlin. Heine 1897.
- *JAHRESBERICHT über die Staatseisenbahnen und die Bodensee-Dampfschiffahrt im Grossherzogthum Baden für das Jahr 1897. Karlsruhe. 1897.
- *NACHRICHTEN über Industrie, Handel und Verkehr aus dem statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. LXVI. Band, I. u. II. Heft, Statistik des österreich'schen Post- u. Telegraphenwesens im Jahre 1896. Wien 1897.
- SCHMIDT, G. H., Die volkswirtschaftlichen Folgen der Regulirung des Oberrheins und anschliessen der Kanalbauten. Karlsruhe. 1897.
- *STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch - ungarischen Zollgebiets im Jahre 1876. I. B. II. Absch. Wien. 1897.
- *CHEMINS DE FER, postes, telegraphes, téléphones et marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1896. Bruxelles 1897.
- QUENTIN, Maurice, L'exception de jeu à la bourse du commerce. Paris. Pedone 1897.
- EDWARDS, C., Railway nationalisation. London. Methuen 1897.
- WHITE, J., On corporations, containing the law concerning business, railroad, ferry, navigation, stage coach, tramway etc. with decisions, annots. and forms. Newyork. Baker 1897.
- *ANNALI dell' industria e del commercio 1897. Commissione centrale dei valori per le dogane. Atti per la sessione 1896—97. Roma 1897.
- *ANNUARIO MARITTIMO per l'anno 1898, compilato per cura dell' J R. Governo Marittimo in Trieste XLVIII. Annata. Triest 1898.
- *STATISTICA della navigazione e del commercio marittimo nei porti austriaci per l'anno 1895. Trieste 1897.
- *DANMARKS Statistik. Statistik Tabelværk IV. række Litra D. Nr. 30. Kongerigets vare indførsel og udførsel, i aaret 1896. Kobenhavn 1897.
- *BIDRAG till Finlands officiella Statistik. XIX. Väg- och vattenbyggnaderna. XX. Jernvägs-Statistik 26. Helsingfors 1897.
- *STATISTICK der Sbeepwaart 1896. Derde gedeelte. 'S Gravenhage 1897.

Folyóiratokban.

- ARCHIV FÜR EISENBAHNEN, Berlin 1898 Heft. I. Ueber die privatrechtliche und wirtschaftliche Natur des Privatanschlussgeleises. Von Loewe. — Die königl. ungarischen Staatsbahnen im Jahre 1896. Von Nagel. — Eine italienische Eisenbahnenquête.
- GECK, Oskar, Zum Kapitel der Eisenbahnunfälle. (Neue Zeit. Stuttgart 1897—8. Nr. 15.)
- JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Bd. XIV. Heft 6. Wernicke, Johann., Kleinhandel, Konsumvereine und Waarenhäuser. Diezmann M. Zur deutschen Handelsstatistik. Diezmann M. Englands Aussenhandel im Jahre 1896.
- KAUFMANN, Richard, Die Eisenbahnpolitik Frankreichs. (Annalen des deutschen Reichs. 1898. Nr. 2).
- FAIRLIE, J. A., The economic effects of ship canals. (Annals of the american academy Philadelphia. 1898 january).

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

- *COMPASS., Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Herausg. von S. Heller 1898. 31. Jahrg. Wien. Holder.
- NEUMANN, J., Die Versicherung mit Gewinnantheil bei den Lebensversicherungsgesellschaften des deutschen Reiches. Berlin. Mittler 1898.
- ZUSTAND u. Fortschritte der deutschen Lebensversicherungsanstalten im Jahre 1896. Jena. Fischer 1897.
- VIVANTE, C., Traité théorique et pratique des assurances maritimes. Paris, Pedone 1897.
- *Twenty-fifth ANNUAL REPORT of the director of the mint to the secretary of the treasury for the year 1896—97. Washington 1897.
- Folyóiratoklan.*
- KRICKL Rudolf., Die österreichischen Assecuranzgesellschaften im Jahre 1895. (Statistische Monatsschrift 1897. X. Heft).
- BELLOM, Maurice, Note sur la statistique de l'assurance contre les accidents, dans les mines allemandes. (Journal de la société de statistique de Paris 1898. Nr. 1.)
- FRANÇOIS, G., La fédération des banques populaires belges. (Journal des économistes 1898 janvier).
- LEROY-BEAULIEU, Anatole, Le règne de l'argent. — La spéculation et l'agiotage. — Remèdes et réformes. (Revue des deux Mondes 1898 1. janvier).
- RAFFALOVICH, A., Le marché financier en 1897. (Journal des économistes 1898 janvier).
- FLUX, A. W., The Cost of compensation for mining accidents in Germany. (Stat. Journal Vol LX. Part IV).
- HAMILTON, J. H., The relation of postal savings banks to commercial banks. (Annals of the american academy. Philadelphia 1898 january).
- QUARTALY JOURNAL of economics Vol XII. Nr. 2. Canada and the silver question by John Davidson. Monetary changes in Japan by Garrett Droppers.

VII. Pénzügy.

- *BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS KÖLTSÉGEK ELŐIRÁNYZATA 1898. évre. I—II. Budapest, 1897.
- *A magyar kir. PÉNZÜGYÖRSÉG állapotának és működésének statisztikája 1896. évre. Budapest, 1897.
- *BOGART, Ernest Ludlow, Die Finanzverhältnisse der Einzelstaaten der nordamerikanischen Union. Jena, Fischer 1897. (Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle. XIV. Band).
- GETZ, P., Das Branntweinmonopol als Besteuerungsform. Jena, Fischer. (Sammlung nationalök.
- und stat. Abhandlungen des Staatswiss. Seminars zu Halle. Band 15).
- MAATZ, R., Di. kaufmännische Bilanz und das steuerbare Einkommen. Altona, Schluter 1898.
- *MITTHEILUNGEN des k. k. Finanzministeriums, Wien, III. Jahrg. 3. Heft: über die Kreditorganisation Galiziens. Lohn- und Dienstverhältnisse beim k. k. Hauptmünzamt in Wien. Daten über das k. k. Generalprobiramt. Cassaerfolg des Stempel-, Tax- und Gebührengefalles im Jahre 1896.

*STAATSHAUSHALTSETAT für das Jahr
1898—9. Berlin. 1897.

DILWORTH, J. A. B., Free banking:
a national right. Newyork, 1897.

Folyóiratokban.

FRIEDENFELS, Josef, Freiherr von,
Der Landeshaushalt in Oester-
reich, insbesondere im Jahre
1893. (Statistische Monatschrift
1897, X. Heft).

BUNZEL, Julius, Das neue österrei-
sche Effektenumsatzsteuergesetz
(Jahrbücher für Nationalökonomie
und Statistik. Band XIV. Heft 6.)

LOTZ, Walther, Der Streit um die
Verstaatlichung der Reichsbank.

(Annalen des deutschen Reichs-
1898. Nr. 3.)

NAYMARCK, Alfred, Les impôts et la
richesse publique de 1869 à 1897.
(Journal de la société de statis-
tique de Paris, 1898. Nr. 1).

VIALATE, Achille, Le nouveau tarif
américain, the Dingley tariff.
(Journal des économistes, 1898
janvier).

HARRISON, J. C., The silver situation
in India. (Political science qua-
terly Vol. XII. Nr. 4).

NOYES A. D., The national finances
1893—97. (Political science qua-
terly Vol. XII. Nr. 4).

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

AUFGABEN von Gemeinde und Staat
in der Wohnungsfrage. Heraus-
gegeben von einer Kommission
des Verbandes »Arbeiterwohl«.
Köln. Bachem, 1897.

ASCHER, Die ländlichen Arbeiter-
wohnungen in Preussen. Eine
Umfrage. Berlin, Heymann.
(Schriften der Centralstelle für
Arbeiterwohlfahtseinrichtungen.
Nr. 13).

BEBEL, Klassenpolitik u. Socialreform.
2 Etatsreden. Berlin, Vorwärts 1893.

BIELEFELD, Otto, Eine neue Aera
englischer Socialgesetzgebung.
Leipzig. Dumker 1898.

CRÜGER, Hans, Der heutige Stand
des deutschen Genossenschafts-
wesens. Berlin. Simion 1898.
(Volkswirtschaftliche Zeitfragen.
153—155. Heft).

NATHUSIUS, M., Die Mitarbeit der
Kirche an der Lösung der soci-
alen Frage auf Grund einer kurz-
gefassten Volkswirtschaftslehre
und eines Systems der christli-
chen Gesellschaftslehre (Social-
ethik). 2. Auflage. Leipzig, Hin-
richs 1897).

TASCHENKALENDER 1898 zum Ge-
brauche bei Handhabung der
Arbeiterversicherungsgesetze für
Behörden, Versicherungsanstal-
ten, Berufs-genossenschaften u.
s. w. Herausgegeben von E. Götze
und P. Schindler. 10. Jahrgang.
3 Theile. Berlin, Liebel.

FOURNIER, J. Traité pratique des
accidents. Paris, Giard 1893.

FRÉMONT, A., Ouvriers et socialistes
(étude toute d'actualité). Flers,
1897.

*FOURTH ANNUAL REPORT of the labour
department of the board of trade
(1896—97) with abstract of labour
statistics of the United Kingdom.
London, 1897.

CHANCE, W., Children under the poor
law, their education, training
and aftercare. London, Swan
Sonnenschein 1897.

Folyóiratokban.

ARCHIV für sociale Gesetzgebung
und Statistik. XI-er Band, fünftes
und sechstes Heft: Die obliga-
torischen Schiedsgerichte in eini-
gen englischen Colonien. Von W.

- P. Reeves. Das englische Arbeiterunfallentschädigungsgesetz. — Von H. W. Wolff. Die soziale Gesetzgebung in Italien. Von Prof. dr. Filippo Virgili. — Das Projekt einer Arbeitslosenversicherung in Zürich. Von Dr. E. Hofmann.
- BERNSTEIN, Ed., Der Kampf im englischen Maschinenbaugewerbe. (Neue Zeit 1897—8. Nr. 15—16.)
- FRANKENSTEIN, Kuno., Die Arbeitsverhältnisse in der Kleider- und Wäschekonfektion und die gewerbliche Regelung der Konfektionsarbeit. (Annale des deutschen Reichs. 1898. Nr. 1).
- PARISIUS Ludolf, Preussische Centralgenossenschaftskasse. (Blätter für Genossenschaftswesen 1898. Nr. 4.)
- SOZIALE PRAXIS, Berlin, VII. Jahrg. Nr. 14—16. Hausindustrie und Arbeiterschutz von Dr. Rudolf Grützer. — Einige Bemerkungen über die Arbeitszeiten in den gewerblichen Betrieben Deutschlands. — Arbeiterschutz und Gewerbeinspection in Frankreich. Von J. Schotthoefner. — Zur Lage der Arbeiterversicherung von Richard Noesike. — Die ländlichen Spar- und Darlehenskassen in Schlesien. Von Dr. R. Thiesz. Die Regelung der Heimarbeit u. Graf von Posadowsky. Von Dr. Schwiedland. — Die staatlichen Schiedsgerichte Australiens bei Streik und Lockout. Von S. Schilder. — Die Arbeitslosenfrage in Amsterdam. Von Dr. Gustav Mayer.
- BLACK, Maurice, L'influence de l'assurance ouvrière sur l'assistance publique. (Revue politique et parlementaire. 1898. Nr. 41).
- DISSARD, Henry A., Les origines sociologiques: essai de sociologie comparée. (Revue internationale de sociologie 1897 Nr. 12).
- PIE et Ch. Brouillot: Congrès international de législation du travail. (Revue d'économie politique. IIe. Année Nr. 12).
- PIGEONNEAU, G., La lutte contre l'alcoolisme en Angleterre. (Revue générale d'administration 1897. novembre).
- DYCHE, John A., The jewish workman. (The contemporary review 1898. january.)
- SAMUELS, A. State adoption of street arabs. (Fortnightly review 1898 january.)
- QUATERLY, Journal of Economics Boston. Vol. XII. Nr. 2. The coal miners strike of 1897 by J. E. George. — The lease of the Philadelphia gasworks by William Daper Lewis.

IX. Gazdaságtörténet.

- BACHOFEN, J. J. Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynäokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und recht. Natur. 2. Aufl. Basel, Schwabe 1897.
- FÜRSEN, Otto, Geschichte des Kurländischen Salzwesens bis 1586. (Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte III.) Leipzig. Duncker 1898.
- LIEPMANN, M., Die Rechtsphilosophie des Jean Jacques Rousseau. Ein Beitrag zur Geschichte der Staatstheorien. Berlin, Guttentag, 1898.
- MUTHOFF, Christo, Zur Geschichte des Rechtes auf Arbeit mit besonderer Rücksicht auf Charles Fourier (Berner Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie Nr. 10.)
- SOCIALGESCHICHTLICHE Forschungen.

Ergänzungshefte zur Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte Herausgegeben von Stephan Bauer und L. Moritz Hartmann I—III. Heft. 1. Die Geschichte der Fuggerschen Handlung in Spanien von Konrad Häbler. 2. Beiträge zur Geschichte des Pauperismus und der Prostitution in Hamburg von G. Schönfeldt. 3. Über den rechtlichen Schutz der wirtschaftlich Schwächeren in der römischen Kaisergesetzgebung von Ivo Pfaff. Weimar. 1897.

TRIBEL Julius, Die Finanzverwaltung des Herzogth. Preussen von 1640-1646. Leipzig. Duncker (Materialien und Forschungen zur Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte von Ost- und Westpreussen I.)

DELARUE, de Beaumarchais Maurice, Le doctrine de Monroë. Paris Larose 1897.

EGERTON, Hugh Edward, A short history of british colonial policy London Methuan. 1897.

LABRIOLA, A., Le dottrine economiche di F. Quernay. Napoli Croce,

CASTELLS BALLESPÍ, C., Historia de la legislación sanitaria española desde los tiempos primitivos hasta la promulgación de la Ley de Sanidad de 28 de Enero de 1855. Lérida Benet, 1897.

Folyóiratokban.

MITTHEILUNGEN des k. k. Finanzministerium Wien III. Jahrg. 3. Heft: Zur Geschichte der Maria Theresien (Levantine) Thaler.

WAGNER, H. L., Die Entwicklung des Kartellwesens in den Vereinigten Staaten von Nordamerika (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Band XIV. Heft 6.)

GOYAU, George, Le régime de la grande propriété dans les Calabres (Revue des deux Mondes 1898. jan. 1.)

VILLEY, Ed., Charles Fourier, l'homme et son oeuvre (Revue d'économie politique 11e Année Nr. 12.)

HASBACH, W., Adam Smith's lectures (Political science quarterly Vol. XII. Nr. 4.)

X. Statisztika.

*STATISTISCHES JAHRBUCH der Stadt Berlin. XXII. Jahrgang. Berlin, 1897.

*STATISTISCHES JAHRBUCH für das Grossherzogthum Baden, XXVIII. Jahrgang 1895. und 1896. Karlsruhe. 1897.

*STATISTICAL TABLES relating to the colonial and other possessions of the United Kingdom Part XXI. London. 1897.

*DANMARKS STATISTIK, Statistisk Aarbog 2. den Aargang 1897. København.

*DANMARKS STATISTIK., Statistiske

Meddelelser IV. række 1 Bind København, 1897.

*SUOMENMAAN virallinen tilasto. I. Kauppa ja Merenkulka 16. VII. Säästopankki-tilasto 6. XXI. Köyhäinhoito-tilasto A. Helsinki, 1897.

*REPUBLICA dos estados unidos do Brazil, Directoria geral de estatistica Registro civil 1894. Rio de Janeiro, 1897.

Folyóiratokban.

ZAHN, Friedrich, Das Kaiserliche Statistische Amt in Berlin (Handelsmuseum, 1893. Nr. 1.)

STATISTICAL JOURNAL. London Vol IX. Part IV. Bowley A. L. Relations between the accuracy of an average and that of its constituent parts. Craigie P. G. Notes

on the subjects discussed at the St.-Petersburg meeting of the international Statistical institute. Yule G. Udny: On the theory of correlation.

XI. Vegyes művek és czikkek.

*DEÁK FERENCZ BESZÉDEI, Összegyűjtötte Kónyi Manó V. 1867—1868. VI. 1868—1873. Budapest. 1898.

*A magyar kir. FÖLDTANI INTÉZET évi jelentése 1896-ról. Budapest. 1897.

*A magyar ministertanács által a m. kir. állami számvevőszék elnökének egyetértésével kiadott UTASÍTÁS AZ ÁLLAMI SZÁMVITELRŐL szóló 1897. évi XX. törvénycikk végrehajtása tárgyában. Budapest. 1897.

PALOTAI R., Ein Blick auf unsere (ungarischen) wirtschaftlichen Beziehungen zu Oesterreich. Budapest. Grill 1897.

DESCAMPS, Die Organisation eines internationalen Schiedsgerichtes. Aut. deutsche Uebersetzung von Friedel. München. Schupp. 1897.

*OÖSTERREICHISCHE STATISTIK, XLIX. Band 1. Heft, Die Ergebnisse der Reichsrathswahlen in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern für das Jahr 1897. XLVII. Band 3 Heft, Ergebnisse der Strafrechtspflege im Jahre 1894. Wien. 1897.

SCHWARTZ, Joh. Chr. Vierhundert Jahre deutscher Civilprozessgesetzgebung. Berlin, Puttkammer, 1898.

SENGA, J. Gestaltung und Kritik der heutigen Konsulargerichtbarkeit in Japan, 2 Abtheilungen. Berlin. Prager, 1897.

TAMAI, Kisak, Karawanenreisen in Sibirien. Berlin. Siegesmund, 1898.

LEVASSEUR, E., L'enseignement primaire dans les pays civilisés. Paris. Berger-Levrault, 1897.

GLEIG, Ch. When all men starve, showing how England hazarded her naval supremacy and the horrors which followed the interruption of her food supply. London, and Newyork, Lane, 1898.

MAHAN, A. T., The interest of the United States in seapower, present and future. London. Low, 1897.

MARRO, Ant., La pubertà studiata nell' uomo e nella donna in rapporto all' antropologia, alla psichiatria, alla pedagogia ed alla sociologia. Torino. Bocca, 1897.

*BIDRAG, till Finland officiella Statistik XI. Medicinalverket Ny följd 12. XIV. B. Justeringsverket 6. XXI. Fattigvårdsstatistik 13 Helsingfors. 1897.

Folyóiratokban.

ROSIN, Heinrich, Grundzüge einer allgemeiner Staatslehre nach den politischen Reden und Schriftstücken des Fürsten Bismarck. (Annalen des deutschen Reichs, 1898. Nr. 2.)

COLIN, Maurice., L'oeuvre des hôpitaux indigènes in Algerie (Revue politique et parlementaire, 1898. Nr. 43.)

YOUNG, J. T., Administrative centralization and decentralization in France (Annals of the American Academy, 1898. january. Philadelphia).

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1898. február hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának
1898. évi január hó 20-án tartott ülése.

Jelen vannak: az elnökség részéről Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula főtitkár, Falk Zsigmond lovag ellenőr, a választmány tagjai közül Acsády Ignác, Concha Győző, Gyhyczy Béla, Gorove László, Horváth János, Körösi József, Matlekovits Sándor, Neumann Károly, Pap Dávid, Teleszky János, Vizaknai Antal.

1. Elnök az ülést megnyitván,
a jegyzőkönyv hitelesítésére Matlekovits Sándor és Concha Győző vál. tagokat kéri fel.

2. Igazgató közli, hogy rendes tagokul ajánlatnak: Stetina József osztálytanácsos (Budapest), Leopold Gusztáv gazda (Szegzárd) és Milhoffer Sándor (Ecsér); továbbá, hogy kilépésüket bejelentették: Juckel Gyula és Zachár Gyula r. tagok.

Az ajánlottak rendes tagokul felvételnek, s erről értesítettnek fognak; a kilépő tagok pedig töröltetnek és pedig Juckel Gyula 1898 végével, Zachár Gyula 1898 június 30-án.

3. Olvasztatik Darányi Ignác földmivelésügyi miniszter úr átirata, melylyel a társaság könyvtára részére a budapesti nemzetközi gazdacongressus kiadványait öt kötetben megküldi.

Köszönettel fogadtatik.

4. Igazgató bemutatja Szilassy Zoltánnak az északamerikai mezőgazdaságról írt művét, melyet a szerző a társaságnak följajánl.

A választmány az adományért köszönetét nyilvánítja.

5. Olvasztatik Lukács Béla úrnak az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar kormánybiztosának átirata, melyben a kiállításban való részvételre a Társaságot felszólítván, egyuttal tájékoztatással kér az iránt, hogy a Közgazdasági Társaság mily alakban és terjedelemben óhajtana a kiállításon résztvenni.

A választmány készséggel támogatja a kormánybiztos urat s hajlandó alkalmas formában a kiállításban résztvenni; minthogy azonban a módok iránt kellő tájékoztatással, nem bír, e célból megbizza a főtitkárt, hogy a kormánybiztossággal lépjen közvetlenül érintkezésbe s eljárásáról tegyen jelentést.

6. Igazgató jelenti, hogy a Közgazdasági Szemle szerkesztőjével a Szemlének a tagok részére leendő további biztosítása érde-

kében az elnökség végleges megállapodásra jutott. Az 1899. január 1-ével életbeléptetendő egyezmény a következőkben határozott meg:

a) A Társaság a Szemle után 600 példányig évente 1400 frtot fizet olykép, hogy a 600 példány, illetve az 1400 frt biztosítatik a nélkül, hogy a tagok száma tényleg 600-at kitenne. A mennyiben a kiküldendő példányok száma a 600 példányt meghaladná, ezen példányszámon túl minden egyes példány után évente 2 frt lesz a Társaság által fizetendő.

b) A Szemle szerkesztője az elnökség által közlés végett átadott tanulmányok tiszteletdíja fejében 30 frtot köteles fizetni ivente; kisebb közleményekért pedig 1 frtot oldalonként.

Az elnökség által közlésre átadott tanulmányok terjedelme a 25 ivet meg nem haladhatja, illetve a tiszteletdíj fizetésének kötelezettsége a többletre ki nem terjed.

A Hivatalos Értesítő ingyen tétetik közzé.

c) Az egyezmény egy évre köttetik meg olykép, hogy a mennyiben egy vagy másik fél részéről lejárát előtt félévvel fel nem mondatnék, további egy évre érvényben marad.

Az egyezményt a választmány jóváhagyja és annak a Szemle szerkesztőjével egyetértőleg leendő megfelelő írásba foglalására az elnökséget utasítja.

7. Olvastatik a Társaság könyvtárának szakszerű rendezésével megbízott Farkasfalvi Imre jelentése, mely szerint a könyvtár 1897. december végén 1—266. tételszám alatt kitesz 1211 művet, 1293 kötetben, 2351 füzetben és 24 egyébben; az 1897. évi gyarapodás 167 mű 283 kötetben, 357 füzetben, 12 egyébben. Az egész könyvtár értéke részben beszerzési, részben könyvkereskedő-árban főlvéve 5591 frt 46 kr.

Kőrösi József a könyvtár értékelését nem tartja realisnak, mert azt a valóságban a fölvelt összegben értékesíteni nem lehet. Ajánlja, hogy a nyilvántartás kedvéért az eddigi áralap tartassék ugyan fön, de a vagyonkimutatásban az így eredményezett árak csak egyharmada tüntetessék ki.

Neumann Károly felhívja a választmány figyelmét azon nehézségekre, melyekkel valamely műnek a könyvtárból való kikölcsönzése jár, s szükségesnek tartaná, hogy a könyvtárnak rendes hivatalos órákat tartson s a kikölcsönzésre nézve szabályzat állapittassék meg.

A választmány a könyvtár értékesítésére nézve tett javaslat-hoz hozzájárul; egyszersmind felkéri a könyvtárnokot, hogy megfelelő könyvtári szabályzatot készítsen és a kikölcsönzés kényelmesebb módozatairól gondoskodjék.

8. Igazgató bemutatja az 1897. évi pénzügyi kezelésről elkészült zárszámadást és vagyonkimutatást, melyeket részletesen ismertet. Bemutatja továbbá a tagsági jegyek forgalmáról szóló jegyzékeket, valamint a hátralékos tagokról készült kimutatást.

A munkálatok a számvizsgáló bizottságnak adatnak ki megvizsgálás és a közgyűlésnek teendő jelentéstétel végett.

9. Következvén az 1898. évi költségvetési előirányzat tárgyalása,

a választmány a kiadások és bevételek összegét a következőkben állapítja meg és terjeszti a közgyűlés elé:

Kiadások.		Bevételek.	
1. Egyleti helyiség bére .	1200 frt	1. Pénztári maradvány	562 frt 61 kr.
2. Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez .	960 »	2. Tagdíjak	3880 » — »
3. Hozzájárulás a Közgazdasági Ismeretek Tárához	600 »	3. Hátralékok	100 » — »
4. Hozzájárulás a Gazd. Tört. Szemléhez . .	200 »	4. Kamatjövedelem	60 » — »
5. Könyvtárra	350 »	Összesen	4602 frt 61 kr.
6. Irodai és nyomdai költségekre	400 »	Előirányzott bevétel	4602 frt 61 kr.
7. Postadíjakra	120 »		
8. Fűtés és világítás . .	100 »	Kiadás	4130 » — »
9. Szolgának	150 »		
10. Egyéb	50 »	Várható több bevétel	472 frt 61 kr.
Összesen	4130 frt.		

10. *Neumann Károly* vál. tag. részletesen indokolja azon már korábban tett szóbeli indítványát, hogy a Közgazdasági Társaság saját helyiségében népszerű előadási sorozatot rendezzen, melyen (a sorozatonkint) 1 korona díj lefizetése mellett bárki részt vehetne. A sorozat a közgazdaságtan és pénzügytan rendszerét követve egyes szakférfiak specialis tárggyú előadásából állna. Célyszerű volna, ha egyes kiválóbb szakembereink specialis themájukról tartanának előadást, mely esetben a tudományos rendszer megtartása olyképen biztosíthatnák, hogy a kiválóbb előadások közti hézag kitöltésére valamely fiatalabb szakembert kérne fel a társaság. Az előadások az esti órákban tartatnának és minden tárgy 1—3 előadás keretében volna tárgyalandó, felölelven a közgazdaság, pénzügytan és sociologia tárgyait.

Elnök az indítványt melegen pártolja s úgy véli, hogy az előadások egyelőre próbaképen mintegy 10 estére terjedjenek, mely célra az előkészületek megtehetése végett márczius hava volna megjelölendő. A mennyiben a kísérlet sikerül, úgy az előadások sorozatát nagyobb terjedelemben, őszkor folytatni lehetne. Azt hiszi, hogy az előadások tartására a legkiválóbb szakférfiak készséggel vállalkoznának.

A választmány a maga részéről szintén üdvösnek tartaná a sorozatos előadások rendezését, e célból az előkészületek megtételére fölkéri az elnökséget azzal, hogy a végrehajtás módozatairól a legközelebbi ülésen tegyen jelentést.

11. Elnök az ülést bezárja.

A magyar közgazdasági társaság f. évi január 29-én lefolyt ülésén, melyen *Mattekovits Sándor* elnökölt, *Sugár Ignác* miskolczi kamarai titkár tartott előadást e cím alatt:

Az önálló vámterület és kereskedelmi szerződéseink. — Előadó utal arra, hogy kereskedelmi és vámszövetségnek Ausztriával való megújítása körül folyó vitákban csak melleleg lőn érintve azon helyzet, melyet az önálló vámterület megalkotása nemzetközi kereskedelmi és vámszerződéseink tekintetében teremtené. Kétségkívül komplikációk állhatnának elő, ha külön vámterület létesítenék, főleg azon szempontból, hogyan rendeztessék Ausztria és Magyarország, valamint a megszállott tartományok kereskedelmi és

vámviszonya arra az időszakra, melyre a nemzetközi szerződések lejárta, illetve felmondása terjed. Ezen szerződések hazánkat is kötik, bármily módon szabályoztassék is viszonyunk Ausztriával, s így inaugurálandó önálló kereskedelmi politikánknak szabadságát korlátozzák. Miután ezen szerződéseink legnagyobb része 1903. december 31-én jár le, kérdés, hogyan történjék a rendezkedés Ausztriával ez időpontig, vagy ha a kereskedelmi és vámszövetség meghosszabbíttatnék, a majdan később beállható esetben, az önálló vámterület alapján, akkor, ha esetleg a külszerződések lejárata megint nem esnék egy időpontra a szövetségével? Hivatkozik több jogász és politikai tekintélyre, kik az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szerződést internationalis jellegűnek tartják. A legnagyobb kedvezményenyle kötött szerződésekről szólván, utal Matlekovits »Die Zollpolitik der österr.-ung. Monarchie etc.« című munkájára, melyben szerinte szerző azon feltételből indul ki, hogy kifelé megmarad a vámpolitikai egység s a vámügy közösnek. Felfogásának alapelve, s az idézett magyar jogászok és politikusok felfogása közt — úgymond — nagy elvi különbség van. Utóbbiak mindenképen a nemzetközi jog bázisán állanak s ebből logikailag következik a legnagyobb kedvezményi kikötés egyenes magyarázata. Természetesnek találja, hogy jogilag s tényleg más volna a helyzet, ha viszonyunk Ausztriával akként rendeztetnék, mint Matlekovits supponálja, t. i. a külfölddel szemben az osztrák-magyar monarchia egységes vámterület maradna, közös, vagyis azonos vámtarifával s kereskedelmi és vámszerződéseinket is közösen kötnénk, csupán belső vámvonal volna. Ez állapot, véleménye szerint, visszatérés a német Zollverein viszonyaihoz, a midőn a magyar szent korona területét vámvonal választotta el amaunak területétől, de a mely miatt a jelen század első felében országgyűléseink annyit gravaminaltak. Elismeri, hogy köthető az önálló vámtarifa alapján is oly szerződés, minőt Matlekovits kombinál, t. i. megmarad kifelé a vámterület egysége, s ebben az esetben a legnagyobb kedvezményi kikötésnek a nemzetközi jog alapján való magyarázata és így igényelhetése esleik. De csak ez esetben. Hangsúlyozza, hogy az első kiegyezés idejében uralkodott iránylatok teljesen megváltoztak. A szabad kereskedelmi elvek helyébe a védvamos lépett. Ez pedig kiváló gyakorlati fontosságra emelte a legtöbb kedvezményes elbánást, mely alapon több ízben rendeztetett a közös vámterület kereskedelmi viszonya más államokkal. Véleménye szerint, ha az a megfelelő és helyes álláspont, hogy az önálló vámterület alapján, vagyis ama bizonyos 68. §. szerint létrejövő kereskedelmi és vámszerződés nemzetközi jellegű: úgy ez esetben a kölcsönösen megadott kedvezményeket a többi államok is igénybe vehetik. Az önálló vámterület alapján Ausztriával való gazdasági viszonyunk rendezésére három mód kínálkozik: a főszű természetesen a vámtarifára fektetendő, ebben nyervén kifejezést követendő kereskedelmi politikánk. A módok elseje:

Az, hogy egymás irányában fentartjuk az osztrák-magyar vámterületnek az 1882: XVI. és az ezt módosító 1884: XXI., 1887: XXV., 1888: XXIII. és XIV., továbbá az 1891: XVIII. t.-czikkekkel fentartott általános vámtarifáját, vagyis ezt magunk részéről autonóm tarifának jelentjük ki.

A második az, hogy egy más állammal érvényben

álló vám- s kereskedelmi (tarifa) szerződést egymással szemben is inauguráljuk, p. o. a német birodalommal az 1892. évi III. t.-cikkkel becikkelyezett szerződés feltételeit. Ez által a jelen kereskedelmi s vámpolitikai helyzet formailag nem változnék idegen államokkal szemben, de természetesen változnék Ausztriával. E két megoldási mód azonban, nézete szerint, nem egyezik a magyar politikai felfogással, melyekről nemcsak az uralkodó azonossága a kölcsönös védelmi kötelezettség miatt kell letennünk, de anyagi érdekeinkkel is merőben ellentétes. Az első esetről például a finomított cukor métermázsáját terhelné 20 frt vám úgy a be-, mint a kivitelnél. Legfontosabb exportcikkeink egyikét, a búzát 1 frt 50 kros vámtétel (aranyban) sújtaná, az árpát 75 kr., a tengerit 50 kr., a lisztet 3 frt 75 kr., a friss szőlőt 10 frt, holott szerződés szerint 5 kgos csomagokban csak 2 frt (— 8 frt), a vágó s ígás marhák közül az ökröt darabonként 15 frt, szerződésileg más államoknak engedélyezve 12 frt 75 kr. (— 2 frt 25 kr.), a sertést darabonként 3 frt, szerződésileg engedélyezve 1 frt 50 kr. (— 1 frt 50 kr.) s. i. t. E vámtételek vonatkoznak a behozatalra, de a kivitelnél a mai helyzetet, azaz a jelenleg érvényben álló vámokat találná maga előtt a magyar áru, mert a legnagyobb kedvezményi kikötés értelmében ez minden viszontkedvezmény nélkül igényelhető. Véleménye szerint iparunknak részleges védelmet nyújtana az autonóm vámtarifa, de nem más gazdasági ágainknak; huzamos időre, gazdasági életünk folytonos fejlődésére van szükség, hogy az önálló vámterületre a legegyszerűbb formában való áttérés átmeneti súlyos következményei lehetőleg elháríttassanak és enyhíthessenek. Felemlít még egy harmadik módot is, mely mellett a kérdés megoldható, ugyanis

a) vagy történik a szerződés oly alapon, hogy kifelé a vámegegység megmarad, az ország jogainak tényleges önálló gyakorlatáról lemond, illetve annak jelen közösségét továbbra is fenntartja, de belső vámvonalat állít fel:

b) vagy történik a szerződés oly alapon, hogy az ország teljesen önállóság jár el s mint független állam köt vám és kereskedelmi szerződést a szomszéd államokkal. Azt tartja, hogy az ország kereskedelmi politikája terén csakis a szerződések lejártá után nyerhet szabad kezét, de ez esetben is csak akkor, ha a kereskedelmi s vámszövetség lejártá is ugyanezen időpontra esik. Az autonóm vámtarifa megállapítását a közös vámterület legfontosabb egyik kérdésének nyilvánítja, mert ha ebben a tekintetben egyezségről jöhetünk, kereskedelmi s vámpolitikánk egyik alapját találjuk meg. Megjegyzi még, hogy lehetne az is expedienst, hogy a szövetség 10 évi tartamra köttessék meg újból, de restituáltassák az 1867. évi XVI. t.-cz. 22. §. akként, hogy a szövetség 1903. év végére a felek által felbontható.

Matlekovits Sándor köszönetet mond fölolvasonak érdekes előadásáért, melyre nézve néhány megjegyzése volna. Kérdi, mi történnék az esetre, ha Ausztria Magyarországgal szemben csakugyan önállóvá válna, akadályul szolgálhatnának-e ez esetben a külföldi államokkal fennálló kereskedelmi szerződéseink? Mert szerinte itt az a kérdés, hogy nemzetközi, vagy államjogi szerződés képez-e a két fél közt valamely határt? Véleménye szerint irányt adó a kereskedelmi szerződések szava, melyek a legnagyobb kedvezményt határozottan aképen kötik ki, hogy szerződéses viszonyban levő államok kölcsönösen részesíttetnek ugyan kedvezményben, semmi

esetre sem illetheti meg azonban az illető államot akkora kedvezmény, mint a melyet két egyesült nemzet egymásnak nyújt. Szóló a legnagyobb kedvezményt úgy képzeli, hogy ha pl. az osztrák-magyar monarchia Szerbiával köt valamely, árúra nézve ily értelmű szerződést 1903-ig, Oroszországnak vagy Romániának semmi esetre sincs joga követelni ennek a legnagyobb kedvezménynek az ő árúira vonatkozó kiterjesztését is.

Felhozza Elzász-Lotharingia példáját, mely Németország által 1871-ben annectáltatott; akkor is felvetetett a kérdés, vajjon Elzásznak is joga van-e mindazon kedvezményekhez, melyekben részünkről Németország részesítettik. És láttuk, hogy tényleg akkor Elzásznak megadatott ezen jog. Vagy mikor Bosznia-Hercegovinát bevontuk az unió területére, daczára, hogy sokkal előnyösebb tarifák voltak biztosítva más nemzeteknek az annexió előtt, az occupálás után bizonyos árúkra vonatkozólag lényegesen magas vámtételek alkalmaztattak. Abban a véleményben van, hogy ha Magyarországon valamikor önállóan akarunk intézkedni, tisztában kell lennünk először azzal, miképen akarunk intézkedni.

Mert ha nekünk a külső vámok tekintetében mindig csak Ausztriával együttesen kell majd mégis csak eljárni, akkor maradjunk meg mindjárt a jelenlegi állapot mellett. Úgy véli, hogy Magyarország iparának nem válnék előnyére, ha ugyanazon vámtételek mellett jöhetne be a külföldi iparcikk is, mint az osztrák árú, mert akkor valószínűleg nemcsak az osztrák, hanem az angol és német ipar versenyével is meg kellene küzdenünk. Utal e tekintetben a vasszükségletre, mely Magyarországon olyan nagy mérvben kerül fogyasztására.

Nem helyeselheti tehát, hogy ha már állitunk fel vámvonalat, Ausztriával szemben kedvezőbb vámtételeket alkalmazzunk, mint a külföldi államok részére, akkor inkább maradjunk meg a mostani viszonyok mellett, mint hogy az osztrák iparnak privilegiumot adjunk s a külfölddel szemben azt erősítsük és dédelgessük a magunk kárára.

Gaál Jenő nem ért egyet az előadó azon felfogásával, hogy Ausztriával szemben nem volna szabad kezünk a külföldi államokkal fennálló szerződéseink miatt. Ausztriával olyan szerződésünk van, melyet két, egy fejedelem alatt és közös viszonyban levő állam kötött egymással; épen ezért bizonyos vámokra nézve kényszerítve vagyunk közös eljárást követni, egyrészt, mert egy s ugyanazon fórum szentesíti azokat, másrészt pedig külön közegekkel sem rendelkezünk. Arra nézve, hogy jogilag nem lehetne sem alapon Ausztriával szerződést kötnünk a közbeneső vámokra, mint a mely alapon a szövetséget kötöttük, megjegyzi, hogy az 1867-iki törvényekben világosan megvan a törvényadta jogunk vámszerződést kötni vagy nem kötni. Ez tisztán szabad elhatározásunktól függ. Lehetnek nézete szerint indokok, hogy Ausztriával a szerződést ujítsuk meg, de nem ismerheti el, hogy Magyarországnak bele kellene mennie egy érdekeinek meg nem felelő szövetségbe.

Vizaknai Antal azt tartja, hogy a külfölddel szemben nem változhatik viszonyunk, akár sikerül megkötnünk Ausztriával a szerződést, akár nem. Sőt Németországra nézve pl. sokkal előnyösebb volna az új állapot, ha vámot szednénk az osztrák iparcikknek után is, a mennyiben a kereskedelmi viszonyt megkönnyitené és

árúit versenyképessé tenné. Nem oszthatja az előadó nézetét különösen abban a tekintetben nem, hogy mi külön vámterületet létesítsünk és az osztrák gyártnányoknak kedvezményeket és előnyt nyújtunk, mert ez esetben ép oly joggal lehetne követelni tőlünk, hogy semmi vámot se szedjünk. A maga részéről is hibáztatja, hogy a külföldi államokkal kötött kereskedelmi szerződéseink nem egy időben járnak le Ausztriával fennálló vámszövetséggel, mert ezáltal kénytelenek vagyunk lemondani bizonyos előnyökről, miután az osztrák érdekekkel is számolnunk kell. Az 1867-iki kiegyezés biztosította nekünk azt a jogot, hogy időnként, midőn a vámszövetség megújítatik, esetleg önálló vámterületet létesíthessünk; de midőn a vámszövetség lejár, fennállnak a többi idegen államokkal szerződéseink, mikor pedig ezen szerződések lejárnak, akkor meg a vámszövetség áll fenn, kívánatosnak tartja tehát, hogy ezen anomáliának vége vessék, miután így nem élhetünk törvényadta jogunkkal. Hogy a vámkülfölddel szemben vámegyezség maradjon fenn köztünk Ausztriával, ezt a mostani helyzetnél rosszabbnak tartja, szerinte arra, hogy mi legnagyobb kedvezményben részesítsünk valamely államot egyáltalában nem lehet befolyással, hogy mi Ausztriával szövetségben élünk-e, vagy nem.

Sugár Ignác előadó sajnálattal tapasztalja, hogy a felszólalók részéről álláspontjának félreértésével találkozik. A magyar érdekeknek egyedül megfelelő amaz álláspontot tartja, hogy térjünk vissza a 67-es állapothoz, mert ha ismét egy 10 éves szerződést kötünk, mely 1908-ban jár le, míg az idegen államokkal fennálló kereskedelmi szerződéseink 1903-ban, egy olyan circulus vitiosust teremtünk, melyből nem lehet kibontakoznunk. Ismételve hangsúlyozhatja, hogy a szerződést öt évre kössük meg Ausztriával azon időpontra, t. i. midőn szerződéseink lejárnak az idegen államokkal. *Matkovits* felszólalására reflectálva utal azon körülményre, hogy a vámszerződésekben világosan benfoglaltatik, miszerint jelen szerződés kiterjed a vámegyesülésre, mely Ausztria és Magyarország közt fennáll. Midőn Bosznia-Hercegovina annectáltatott, kiterjesztetett rá szintén a vámszerződés; a bekebelezés előtt Magyarország szedhetett átmeneti vámokat, Elzászra vonatkozólag a frankfurti egyezmény kimondotta, hogy az eddig fennállott szerződések megszüntetnek, magától értendőik tehát, hogy területe Németországhoz hasonló vámszempontok alá esik. Azon kérdésre, hogy mi történék akkor, ha a vámközösség megszűnnék, igen egyszerű a felelet: önálló osztrák és önálló magyar vámterület keletkeznék. Fejtegetése arra vonatkozik, hogy az önálló vámterületté való átalakulásra időt kell nyernünk, melyet 1903-ig vél legezelszerűbbnek megállapítani, miután ekkor kerül vámszerződéseink legnagyobb része megújításra, a mely szerint felmondási jogunkat megfelelően irányíthatjuk.

Matkovits Sándor a maga részéről szükségesnek tartja annak kijelentését, hogy a nemzetközi szerződések complicatioakat nem idéznek elő; azok tökéletesen szabad kezét engednek belső ügyeink elrendezésében s csupán a már meglevőnél magasabb vámtételt nem állapíthatunk meg. A nemzetközi szerződéseknek az a céljuk, hogy a vámpolitikát azon előnyök megtartására, melyeket bizonyos tekintetben nyertünk, meghatározott időre lekössük. Csak a véletlennek tudja be, hogy kereskedelmi szerződéseink egy időben járnak le.

Különben az egész nemzetközi kérdést hatalmi kérdésnek tartja, mint azt legutóbb Franciaország és Tunisz példája tanúsítja. Franciaország egyszerűen megszüntette a fennálló nemzetközi szerződéseket és kimondta, hogy ő pl. árúcikkeit felényi vámokkal fogja Tuniszba exportálni más nemzetekkel szemben. S Franciaország úgy látszik elég hatalmas ahhoz, hogy ezt keresztül is tudja vinni. Tegyük fel, hogy Magyarország köthetne Franciaországgal egy szerződést, mely szerint mi igen előnyös módon szállíthatnánk juhainkat és szarvasmarháinkat azon feltétel alatt, hogy ezen szerződés 10 évi időtartamra szólna. Ha most már Ausztriával szövetségünk öt évre szól, vissza kell hogy utasítsuk a nekünk kínálkozó alkalmat, mert Ausztriával rövidebb időtartamra vagyunk szövetségben. Az, hogy idegen állammal hosszabb vám- és kereskedelmi szerződést nem köthetünk, mint a mennyi időtartamra a szövetség szól, azt jelenti, hogy ha kínálkozik is kedvező alkalom, külföldi szerződést nem köthetünk.

Az előadónak ismételve köszönetet mond tanulságos felolvasásáért, mire az ülés véget ért.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi február 8-án *Láng Lajos* elnökelete alatt ülést tartott, melynek tárgyát dr. Róth Pál előadása képezte »Az épületek tűzkárbiztosítására vonatkozó osztrák törvényjavaslatról«.

Elnök az ülést megnyitván, felkéri előadót felolvasásának megtartására.

Az előadást a Szemle más helyén egész terjedelmében közöljük.

Kormos Alfréd mielőtt hozzá szólhatna a felolvasás tulajdonképeni tartalmához, két irányelv megvilágítását tartja szükségesnek. Hogy a biztosítási intézmény, nevezetesen pedig a tűzbiztosítási intézmény államosíttassék, azt a mi kezdetleges viszonyainkat tekintve, midőn amúgy is nehéz feladatok háramlanak a társaságokra, legalább is korainak tartja. A második kérdés, vajjon kívánatos-e, hogy a tűzkárbiztosítás kötelezővé tétessék. Hazai viszonyaink, szi-rinte a kérdés illetén megoldását nagyon is indokolják, azonban állami közbejárás, illetve beavatkozás nélkül. Ugy véli, hogy a kötelező tűzbiztosítás által, épen nálunk igen hasznos célokat lehetne elérni. Egy, par excellence mezőgazdasági államban, a hol oly nagy mennyiségű objectumok állnak biztosítatlanul, nagy veszteséggel járhat különösen az egyedre nézve, ha a kis mezőgazda, midőn tűzkár éri, kénytelen kényszereladás útján pénzt szerezni, hogy helyre pótolhassa az épületében szenvedett kárt. A kötelező biztosítás által azt hiszi, a becslési eljárás is solidabb mederbe tereltetnék, továbbá a megszorodott üzleti eredmény folytán a biztosító társaságok abba a helyzetbe jöhetnének, hogy a díjtételeket lényegesen leszállíthatnák. Ezen két irányelv felemlítése mellett a felolvasó előadására reflectál s szintén arra az eredményre jut, hogy az osztrák törvényjavaslat annyira vexatorius feltételekkel jár, hogy felette csak kedvezőtlen kritikát lehet gyakorolni. Reméli, hogy ez a javaslat Ausztriában sem fog törvénynyé válni.

Poór Jakab nem hagyhatja szó nélkül az előtte szóló azon kijelentését, hogy ha a kötelező biztosítás kimondatnék, akkor a becslési eljárás solidabb lenne. A társaságok jelen eljárása minden-kép solidnak mondható. A kötelező biztosítást állami beavatkozás

nélkül lehetetlennek tartja, mert hogy vállalkozzék egy magántársasággal pld. egy zemplénmegyei vagy egy galicziai falu biztosítására, hol a bázak kémény nélkül fából vannak építve s a kockázatot igen nagy.

Kormos Alfréd szívesen constatálja, hogy biztosító társaságaink minden tekintetben megfelelnek feladataiknak, a mi pedig a kötelező tűzbiztosítás behozatalát illeti — állami biztosító intézmény felállítása nélkül — úgy véli ezen kérdést megoldandónak, hogy alkottassék egy törvényjavaslat, mely szerint mindenki köteles épületeit biztosítani szabadon választható bármely társaságnál, mely természetesen szintén kénytelen magát ezen törvénynek alávetni olyképen, hogy a hozzá érkező biztosításokat el kell fogadnia.

Róth Pál megjegyzi, hogy bár igaz az, hogy a kényszerbiztosítás rendszerint az állam beavatkozását involválja. képzelhető azonban annak olyan módja is, hogy állami beavatkozás nélkül oldatik meg a kérdés. Praecedens erre Bajorország, hol a biztosító társaságok az állami beavatkozást kikerülése végett egyezményre léptek, és egymás közt a kockázatot felosztották.

Elnök köszönetet mond az előadónak felolvasásáért, mire az ülés véget ért.

ÁLLAMI ELLENŐRZÉS AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS TERÉN.

A magán biztosítási vállalatokról szóló törvényjavaslat előadói tervezetéhez, melyet dr. Beck Hugó készített az igazságügyminiszter megbízásából, sokan szóltak már hozzá, vita tárgyát képezte a Magyar Jogászegyletben, a Magyar Közgazdasági társaságban és egyebütt, részletesen foglalkoztak vele az érdekelt szakkörök is, de mind e discussiók végeredménye azonban eddigelé tudtommal az, hogy a tervezet szerzője minden ellenjavaslatot visszautasított. Pedig, ha elfogadjuk is elvi álláspontját, a tervezet egy némely intézkedése okvetetlenül megváltoztatandó, ha nem akarunk olyan törvényt alkotni, mely nem maradhat egyéb mint irott betű, mert végrehajtása legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. Nem tudom mily irányú és tárgyú módosítások tétettek eddigelé a tervezeten, mert hivatalos törvényjavaslat még a képviselőház elé nem terjesztetett, sem más formában nem publikáltatott, azért csak a tervezet eredetijével foglalkozom s a jelen tanulmányban csakis azon pontokra terjeszkedem ki, melyek az életbiztosítás technikája szempontjából hívják ki a kritikát. Teljesen egyetértek a javaslat intencziójával, mely odairányul, hogy a szabad verseny megakadályozása nélkül ellenőrizze az állam a biztosító vállalatok működését különösen oly irányban, hogy meglegyenek teljes épségükben mindazok a garancziális alapok, melyek a vállalatok fizetőképességét biztosítani vannak hivatva.

Ezen intenczió keresztülvitele a javaslatban azonban épen nem mondható szerencsésnek, a minek főoka abban rejlik, hogy a javaslat szerzője nem tudott magának határozott és szabatos fogalmat alkotni a díjtartalék *technikai* lényegéről, a mely annak jogi természetével, a mint látni fogjuk, szoros összeköttetésben áll, s ilyformán nem is tudott

kibontakozni abból a dilemmából sem, hogy a díjtartalékok számításának alapelveit a vállalatok maguk választhassák, de a díjtartalékok végösszegét mégis az állami biztosítási hivatal állapítsa meg. A javaslat általános indokolásának idevágó része szinte kínos benyomást kell hogy keltsen a szakértő olvasóban, mert telve van ellenmondásokkal. Nézetem szerint ennek a dilemmának más megoldása nincs is, nem is lehet, mint az: bizzuk az állami biztosítási hivatalra annak elbírálását, vajjon a vállalat által *kilátásba vett* alapelvek megfelelnek-e a tényleges viszonyoknak s ruházzuk fel az állami hivatalt necsak a veto jogával, hanem azzal a hatalommal is, hogy azon esetben, ha a vállalat által használt halandósági tábla és kamatláb nem felelnek meg a tényleges viszonyoknak, hanem ezeknél kedvezőbbek (kisebb halandóság, magasabb kamatláb) vagy pedig a díjtartalékok formális kiszámításánál követett módszer (mert *ez* a fontos, nem a nettodíj) nem nyújt elég garanciát a becslés helyességére nézve, rákényszeríthesse a vállalatokat a helyesekül felismert alapelvek követésére. Ez az intézkedés talán illiberálisnak látszik, de nem az. A tapasztalatból tudjuk, hogy a mi életbiztosító vállalataink nem fektetnek elég súlyt arra, hogy saját üzletüket részletesen, egészen megismerjék. A halandósági és egyéb viszonyok, melyek az üzleti eredményeket befolyásolják, bár évről-évre hullámnázásoknak vannak alávetve, nagyjában mégis törvényszerűek; ezen törvények ismerete *szükséges* ahhoz, hogy a díjtartalék nagyságát helyesen becsülhessük meg s ilyformán a vállalatok pénzügyi állapotról helyes képet alkothassunk magunknak. Mert nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az életbiztosítási díjtartalékokat abszolút biztossággal *kiszámítani* nem lehet, mindig csak *becslésről* lehet a szó s hogy egyforma fontossága van úgy annak, mily *alapokon* eszközöljük ezt a becslést, mint annak, hogy adott alapokon helyesen végezzük-e a formális kiszámítást. Ha a vállalatok maguk nem törekszenek annak elbírálására, vajjon a becslés segédeszközei megfelelők-e vagy nem, akkor az állami ellenőrző közegnek kell ezt tennie, mert főfeladata épen az, hogy helyesen ítélje meg a vállalatok pénzügyi állapotát s mutassa meg esetleg, hogy hol a baj, miként kel rajta segíteni. A javaslat az állami biztosítási hivatal köteleességévé teszi ezért, hogy ezt a formális

kiszámítást évről-évre minden vállalat üzletére nézve végezze. Ez a gyakorlatban teljesen kivihetetlen, de époly fölösleges is.

Nem nehéz dolog arról meggyőződni, hogy ez a rendelkezés teljesen kivihetetlen, ha egy pillantást vetünk mind-ama nélkülözhetetlen munkákra, melyek a díjtartalékok formális kiszámítása előtt végzendők. Természetes dolog, hogy ezen munka végrehajtásához okvetetlenül szükséges a vállalat életbiztosítási állagának teljes ismerete, összes részleteiben, azaz minden egyes biztosításra vonatkozólag tudni kell: mily összegről szól, mily módozat szerint köttetett, ismerni kell a biztosított korát a belépéskor, a belépés idejét stb. stb. De tudni kell azt is, hogy a talán százazekre menő kötvényszámok közül melyek vannak érvényben — s ha a kiszámításnak kötelező jelleget akarunk tulajdonítani, nem marad egyéb hátra, mint az összes töröltékül jelentett számok mindegyikénél meggyőződni arról, vajjon tényleg nincs-e mégis érvényben a biztosítás. Mert vagy bizalommal vagyunk a vállalatok iránt, vagy nem. Ha nem vagyunk bizalommal működésük iránt, mi sem áll közelebb, mint azt feltenni, hogy a díjtartalékok formális kiszámításánál éppen azon biztosításokra nincsenek tekintettel, melyek individuális díjtartaléka a legnagyobb volna. Csak száz kis (ezer forintos) biztosítást kell p. kihagyni a lajstromokból olyat, melyek biztosított tőkéje a legközelebbi jövőben válik esedékessé, hogy a hiány már is közel százezer forintra rugjon. Ily módon évek munkája volna csak az *előkészítése* annak, hogy a díjtartalékok formális kiszámításához foghatnánk. És mily óriási munkát igényelne ez a kiszámítás maga! A Magyarországon működő vállalatok legalább is húsz különböző halandósági táblával dolgoznak. Ezek mindegyike s esetleg még különféle kamatlábak alapján is előbb ki kellene számítani azokat az összes — kötetekre menő — segédszámokat, melyek a díjtartalékszámításhoz szükségesek még ha a legpraktikusabban, nagy csoportokban számítjuk is ki ezeket. Honnan vennők azt a sok válogatott munkaerőt, a mi ehhez szükséges volna? Mert nemcsak a tisztán materiális munkákat végző segédszemélyzet nőné ki magát légióvá, hanem a szakképzett munkaerőknek is nagy számára volna szükség, a kiket előteremteni sem tudunk, ha csak nem létesítünk valamelyik főiskolánkon külön e czélból szaktanfolyamot.

S mindez csak oly formális munka kedvéért volna szükséges, mely teljesen nélkülözhető, mert a formális számítások *ellenőrzése* ily nagy apparátus nélkül is keresztülvihető rövid idő alatt, a megbízhatóság összes kritériumaival.

Nem vág e cikk keretébe annak a leírása, mily módon végezhető és végzendő ez az ellenőrzés, elég, ha arra utalok, hogy még az osztrák »Departement für Privatversicherung«, — a mely pedig ugyancsak messzemenő ellenőrzést gyakorol, — sem ment el a javaslat kontemplálta intézkedésig, hanem teljesen elégségesnek találta a formális számítások sommás ellenőrzését.

Az állami biztosítási hivatalra amúgy is várnak nagyfontosságú egyéb feladatok is, különösen a statisztika terén. Nem mondok újat, ha azt mondom, hogy a magyar biztosítottak halandósági viszonyait nem ismerjük. Ezek ismerete nélkül pedig az állami ellenőrzés — bármily nagy apparátussal és bármily policziális szellemben működne is — egyszerűen mondvá, nem ér semmit. Nem akarom azt mondani, hogy ezek ismerete egymagában elégséges volna, nagyon sok dolog vág még ide: az üzletszerzés költségei, a biztosítottak nyereményrészesedése és mindazok az egyéb viszonyok, melyek az egyes vállalatoknak az individualitás jellegét kölcsönzik. Nincs az a sablón, mely ráillene az összes vállalatokra s az állami biztosítási hivatal feladata épp az, hogy ez individualitásokat tanulmányozza s intézkedéseiben, munkáiban, statisztikáiban juttasson helyet nekik. Ilyformán nemcsak nem fogja akadályozni a szabad versenyt, hanem *egészséges* fejlődését hathatósan elő is mozdíthatja. Bürokratikus, policziális szellemnek nem szabad e hivatalban uralkodnia, hanem vezetőjének át kell hatva lennie attól a gondolattól, hogy ez intézmény akkor és csak akkor felel meg igazán hivatásának, ha nem téveszti szem elől soha, hogy *valóságos* érdekellentét loyális biztosított és loyális biztosító között egyáltalán nem forog fenn. Ez az állítás talán paradoxnak látszik, de épen-séggel nem az. Nemcsak hogy egyformán érdekében áll biztosítottnak, mint biztosítónak, hogy az előbbi sokáig éljen, a gyakorlat mutatja, hogy éppen azok a biztosítási formák felelnek meg leginkább a közönség igényeinek, melyeket a vállalatok saját érdekükben művelnek előszeretettel, a vegyes biztosításokat értem, melyek a vállalatokat megóvják az előre-

haladt életkorok többé-kevésbbé ismeretlen halandóságának esetleges veszélyétől, a biztosítottnak akkor, midőn haláluk esetéről legtöbbszörre nem kell már gondoskodniok, még életükben juttatnak tőkét kezeikhez és last not least lehetővé teszik nem normális kockázatot jelentő egyének biztosítását¹⁾ Érdeellentétet keresni abban, hogy a vállalat nyereségre törekszik, a mely nyereséget a biztosítottnak kell megfizetnie, nem lehet; ha ezt akarnók, akkor sem a kereskedelmet, sem az ipart nem volna szabad pártolnunk, loyális vállalatról pedig nem tehetjük fel, hogy évi nyereségét azon szükséges és nélkülözhetetlen garanciák rovására növelné, melyek saját életképességének elengedhetetlen feltételét képezik.

Az állami ellenőrzés éppen csak azért szükséges, hogy egyrészt a vállalatok loyálisát bírálja el, másrészt pedig pártatlanul és objektíve ítélje meg, hogy azok a segéd-eszközök, a melyek a garanciális tőkék megbecslésénél használtatnak, nem választattak-e kielégítően nem indokolható optimizmussal, vagyis más szavakkal, hogy a vállalat individualitásának megfelelnek-e vagy sem.

Ezeknek a kritériumoknak kell irányadóknak lenniök akkor is, ha a fúzió megengedhetőségének elbírálásáról van szó. A díjtartalék, a mint az már a mondottakból is kitetszik, nagyon elasztikus fogalom s teljesen téves volna azt hinni, hogy egy vállalat inszolvens csak azért, mert egy bizonyos módszer és az eredetileg kilátásba vett s jóváhagyott alapelvek szerint kiszámított díjtartalék nincs meg teljes épségében. Kétségtelen, hogy ily vállalat nem nyújtja a garanciáknak oly mérvét, mint egy másik, mely az így megállapított díjtartalékokon kívül egyéb vagyonnal is rendelkezik, de inszolvenziájáról beszélni a vállalat individualitásának teljes, a legkisebb részletekre kiterjedő ismerete nélkül legalább is könnyelműség, ha tekintettel vagyunk arra, mily nagy kárt okoz egy biztosító vállalat bukása. Mert tegyük fel, — s a valóságban körülbelül így is van és lesz — hogy a díjtartalékok kiszámítása az ugynevezett nettó-díjmódszer

¹⁾ Ez utóbbi megjegyzésről tudom, hogy *elméletileg* sokan és részben joggal kifogásolják, de a gyakorlat nem czáfolja meg a mondottak helyességét, mert az anormális életek biztosítása elméletileg is helyes gyakorlati megoldást talán soha sem fog nyerni.

szerint történik helyes halandósági tábla és helyes kamatláb alapján. Ha a vállalatnak a díjtartalékon kívül *formálisan* egyéb vagyona nincs is, vagy ha a díjtartalékból valami hiányzik is, az életképesség elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy akkor, ha a vállalat új üzletek szerzését beszünteti vagy más vállalatba beolvad, a díjpótlékok évente nagyon is hatalmas segítséget nyújtanak az üzlet lebonyolításához s esetleges hiányok fedezésére, — természetesen bizonyos határokig. Ezen viszonyok elbírálására csakis az állami biztosítási hivatal lehet illetékes, de *előírni törvényben* legfeljebb annyit lehet, hogy a fuzió az állami biztosítási hivatal engedélyétől tétetik függővé. Ez az engedély megadandó mindazon esetekben, a midőn a viszonyok olyanok, hogy a vállalat liquidációja a fennálló biztosítások érvényben tartásával keresztülvihető, s az egyesülés egészséges vállalattal történik; ezt a biztosítottak érdeke kívánja meg így, a kiknek esetleg nagy része teljesen elesnék a biztosítástól, ha fennálló biztosítása megszüntettetnék. A fuzió keresztülvitele után is tanácsos volna a külön kielégítést s elszámolást előírni, főkép tudományos érdekből, hogy t. i. egyrészt elhaló üzletek viszonyai is tanulmányozhatók legyenek, a mire esetleg nagy szükség lehet, másrészt pedig, hogy megtétethessék az összehasonlítás a fuzió megengedése előtt eszközölt becslések s a később mutatkozó tényleges viszonyok között.

Az eddig előadottakból eléggé kitűnik, hogy a díjtartalék korántsem olyan fix, előre megállapítható összeg, a minőnek sokan, még szakemberek is, tekinteni szeretnék. Az egyes biztosítottaknak jogát a díjtartalékhoz ennél fogva nem is lehet csak amúgy pur et simple elismerni, dekretálni pedig azt, hogy bizonyos esetekben joguk volna a díjtartalékok rájuk eső részének visszafizetését követelni, annyit jelentene, mint egyeseket az összesség rovására előnyben részesíteni.

Tagadhatatlan tény, hogy a kötvény-visszaváltás kényes oldala a biztosítási szerződésnek. Nem tartozik ugyan ez a kérdés közvetlenül ide, mert a magánjog körébe vág, de mégis szükséges, hogy vele itt behatóan foglalkozzunk, mert a szóban forgó javaslat 11. §-ában idevágó intézkedést is foglal magában. Csak lapsus calaminak tekintettem volna az idézett szakasz utolsó bekezdésében foglalt azon intézkedést,

mely szerint az esetben, ha valaki fúzió folytán abbanhagyja biztosítását, csak az őt »a szerződés értelmében számítászerűleg megillető díjtartalékhoz« tarthat igényt, ha a javaslat szerzője a jogászegyletben lefolyt vita alkalmából határozottan ki nem jelentette volna, hogy az idézett passzus teljesen megfelel intencziójának, s ha dr. Nagy Ferencz egyetemi tanár ugyancsak a vita folyamán nem jelentette volna ki a kereskedelmi törvénybe foglalt biztosítási anyagi jog két nagy hibája egyikét, hogy nincsen benne határozottan kimondva, hogy »az életbiztosítási díjtartalék legyen valóban a biztosítotté«.

Sokat irtak már e témáról, egyebek között a svájci állami biztosítási hivatal is foglalkozott e kérdéssel.¹⁾ Nem lehet czélom, hosszas ismétlésekbe bocsátkozni, azért csak azon viszonyok megbeszélésére terjeszkedem ki, melyeket mások még szabatosan meg nem állapítottak s melyekből kiviláglik, hogy teljes lehetetlenség dr. Nagy Ferencz óhajtatásának teljesítése.

Egyes biztosítások díjtartalékáról általánosságban beszélni nem lehet, mert a díjtartalék teljességében is csak megbecsülhető valami, a mely becslés csakis a nagy számok törvénye alapján eszközölhető s ki van zárva annak a jogsultsága, hogy egyes biztosításokra alkalmazzuk azon matematikai képleteket és alapelveket, melyek a biztosítások összessége után megkívántató díjtartalékok formális kiszámításához szükségesek. A viszonyok a díjak megállapításánál és a díjtartalékok megbecslésénél épenséggel nem azonosak; individuális díjról beszélhetünk azért, mert az ujonnan felvett biztosítottak tömege homogén, csupa egészséges emberből áll (legalább jogunk van feltenni, hogy így van); de nincs így akkor, a midőn a díjtartalékok megbecsléséről van szó. Itt nem állunk homogén tömeggel szemben, vannak itt teljesen egészséges és halálos beteg emberek, képviselve lesz az egészségi állapot mindenféle fázisa, megbecsülni csak a tömegnek, mint egésznek, halandósági viszonyait lehet, ennél fogva a díjtartalékot is csak a biztosítások egész tömege számára lehet megállapítani, elosztani azonban, és pedig igazságosan elosztani az egyes biztosítottak között teljesen lehetetlen.

¹⁾ Bericht des eidg. Versicherungsamts über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1894. Bern, 1896.

A mondottakkal ellenmondásban látszik lenni sok biztosító vállalatnak a díjtartalék formális kiszámításánál követett praxisa, hogy t. i. a díjtartalék összegét az egyes biztosítások után kiszámított díjtartalékok összegezésé által állapítják meg, de ez az ellenmondás csak látszólagos. Mert ezen számítások célja csak az, hogy az egész tömeg után megkívántató díjtartalék állapíttassék meg s a nagy számok törvénye — minthogy a formális elosztásra megint összegezés következik — ezen eljárásnál érvényben marad. Nincs itt szó arról, hogy egyes biztosításokat ki akarjunk ragadni a tömegből, csak mint a tömeg részeit tekintjük s minthogy nem ismerjük az egészségi viszonyok miként való eloszlását, jogunk van — a becsléshez szükséges formális számítás céljaira — a tömeg homogeneitását szupponálni, de ez mindig csak szuppozíció és nem is akar egyéb lenni. Mihelyt azonban bárminemű részletezésről, kiválasztásról van szó, megszűnik ezen szuppozíció jogosultsága, épen azért, mert a kiválasztása maga az egyes részek heterogén voltára utal. Joggal beszélhetek például a gránit szilárdságáról, mint megállapítható mennyiségről, de ebből nem vonhatok következtetést az alkotó részek analog tulajdonságára, mert akkor már nincs gránittal dolgom, hanem földpáttal, csillámmal és kvarcczal, kiválasztott részekkel, melyek egymástól teljesen eltérő tulajdonságokkal bírnak.

Arról tehát, hogy a díjtartalék valóban a biztosítottaké legyen és pedig a mint a javaslat szerzője kontemplálta, és dr. Nagy Ferencz is óhajtja, az egyes biztosítások individuális díjtartaléka az egyes biztosítottak tulajdonát képezze, melyet úgyszólván csak kezelés céljából bíznak a vállalatokra, szó sem lehet. De nem lehet szó arról sem, hogy a díjtartalék a biztosítottak összeségeé legyen. Többször említettem már és tekintettel arra, hogy még a szakkörökben is fellelhető az ellentétes téves nézet, szükséges ismételten is hangsúlyozni, hogy a díjtartalékot tényleg, abszolút biztonsággal kiszámítani nem lehet. A becslés pedig nagyon sokféle módon eszközölhető s csak annyit lehet némi — nem abszolút — jogosultsággal mondani, hogy megállapítható egy *minimum*, a melynél kisebb összegben megállapított díjtartalék egyéb alapok hiányában a vállalat bukására vezethet. A vállalatok azonban saját jól felfogott érdekükben rendszerint

és talán kivétel nélkül jóval magasabb összegekben állapítják meg díjtartalékaikat, mint a mekkora ez a minimum volna, illetve világosabban beszélve, nem alkalmazzák azokat a módszereket, melyek a formális számítás eredményeül erre a minimumra vezetnének. Azt eltiltani, hogy a díjtartalékok megállapítására oly módszer és oly segédeszközök választassanak, melyek nagyobb garanciát nyújtanak a jövőre nézve, nem lehet, ennél fogva előfordulhatna az az eset, hogy két vállalatnál, melyek mindegyike egyformán törődik saját és ügyfeleinek biztonságával s melyek mindegyike egyforma biztosítási állaggal bír s egyenlő vagyonnal is rendelkezik, csak azzal a különbséggel, hogy az egyik mérlegében díjtartalékot és külön tartalékot tüntet fel, míg a másik e kettő összegét egy néven nevezi díjtartaléknak, a biztosítottak összessége tulajdonosa volna egy kisebb illetve nagyobb tőkének, jöllehet a szerződésekben különbség nincs és lényegileg mindkét vállalat teljesen azonos garanciákat nyújt.

Még egy fontos körülményt kell itt figyelembe vennünk. Vannak az életbiztosításnak oly formái is, melyek tisztán aleatorius jellegűek: a temporär haláleseti biztosítások, a túlélés esetén kötött biztosítások, az életeseti biztosítások az elhalasztott haláleseti biztosítások a halasztás idején belül stb. A díjtartalékok megbecslésénél ezeket is tekintetbe kell venni, — de meg lehet-e állapítani a biztosítottak tulajdonjogát ezen biztosítások díjtartalékaira? Ez már mégis csak a priori non sens volna.

Törvényben megállapítani oly dolgokat, melyek sem gyakorlati, sem elméleti jogosultsággal nem bírnak, nem szabad. A díjtartaléknak, mint osztatlan és oszthatatlan egésznek, jogi természete még koránt sincs végleg megállapítva s nem is forog fenn annak szüksége, hogy tételes törvényben állapíttassék meg teljes általánosságban. Kivételnek e tekintetben akkor van helye, ha kivételes vagyis oly állapotok uralkodnak, hogy a biztosítási szerződés épsége forog veszélyben, a mikor a csőd fenyeget. Ily esetekre meg kell állapítani, hogy a díjtartalék nem mehet át a vállalat hitelezőinek tulajdonába, hanem mindenkor és csakis a biztosítottak szerződéses követelésének fedezésére fordítható. Ha a vállalat bukása bekövetkezett, akkor mehet csak át a díjtartalék a biztosítottak összességének tulajdonába, épen úgy, mint a vál-

latat egyéb vagyona az egyéb hitelezőkébe, ha azonban ekkor a biztosítottak összesége mint hitelező szerepel is, a hitelezés tárgyát még sem a díjtartalék képezi, hanem a biztosítási szerződés *betartása*, a minek a díjtartalék csak materiális garanciáját képezi. Ezért sem helyes a javaslatnak az az intézkedése, hogy a vállalat felszámolásakor a díjtartalék az egyes biztosítottak között felosztandó, a mi különben mint már volt alkalmam kimutatni, igazságosan keresztül sem vihető.

Nem a szükség vezérli azokat, a kik a biztosítottaknak a díjtartalékhoz való tulajdonjogát akarják megállapítani, sokkal több része van ebben annak, hogy a közönség felfogásában nem vert még gyökeret annak a tudata, hogy biztosítás csak akkor lehetséges, ha az összes biztosítottak osztoznak a kárban, mely egyeseket ért s itt kár alatt az életbiztosítás terén nemcsak azt kell érteni, hogy a halál már bekövetkezett, hanem azt is, hogy az egészségi állapot rosszabbodott s így egyrészt közelebb jött egyesekre nézve a tőke esedékességének ideje, mint az átlagnál, másrészt csökkent a még fizetendő díjak összege.¹⁾ Erre azonban a közönség és pedig nemcsak annak nagy tömege, hanem művelt része is, tekintettel nincs, és visszaélésekről, kizsákmányolásról beszélnek ott, hol a ténylegessel ellenkező eljárás talán egyenesen oktalanság volna.

Nem mondom azt, hogy az életbiztosítási üzlet vitelének módja ideálisan tökéletes, megengedem azt is, hogy visszaélések fordulnak elő, de a visszaélések általában nem számosabbak e téren, mint bármi más üzletnél, — a különbség csak az, hogy míg más téren mindenki tudatában van annak, hogy üzletet köt s mindenki meg van győződve arról *és helyesli*, hogy a kereskedő, az iparos vállalatából hasznot akar huzni, melyet a közönség fizet meg, addig az életbiztosító vállalatoknak még megélhetését is meg akarja nehezíteni mindenki és sajnos, még a művelt körök sem veszik maguknak a fáradságot, hogy behatoljanak azon árú minőségének és értékének megismerésébe, melyet az életbiztosító

¹⁾ Bár a mondottak stricte csak a haláleseti biztosításokra vonatkoznak, mutatis mutandum igazak maradnak az életbiztosítás egyéb formáira nézve is.

vállalatok nyújtanak. Abból, hogy e vállalatok vagyona folyton növekszik, mindenki csak azt következteti, hogy őt ki-
zárskmányolták, a viselt kockázatot egyszerűen semmibe sem veszik, azzal az argumentációval, hogy hiszen én úgy sem haltam meg.

Ha pedig, a mint ezt bizonyára senki sem vonja kétségbe, az életbiztosítás terjedése fontos szociálpolitikai és nemzetgazdasági kérdés, az államnak nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak e téren s az állam feladatai közé sorolandó az is, hogy terjeszsze a felvilágosodást. *Nevelési rendszerünkben kell helyet juttatni a biztosítások és különösen az életbiztosítás ismertetésének*, akkor a visszaélések maguktól megfognak szűnni s közeledni fogunk az ideális üzletmenethez.

Mily rosszul állunk a felvilágosodás dolgában, arra nézve jellemző dr. Nagy Ferencz felszólalása a jogászegyleti vita során, a mit különösen azért *kell* felemlitenem, mert dr. Nagy Ferencz lett megbizva a biztosítási anyagi jog kodifikációjával. Ő szószerint ezeket mondta: »Ma úgy áll a dolog, hogy ha pl. valaki 10 évig befizette keserves szerzeményét a biztosítótársaságnál s vissza akar lépni, daczára, hogy az életbiztosítás nem más, mint takarékpénztári szerződés a rizikónak hozzákapcsolásával, a miért ugyancsak meg lesz fizetve a társaság: ez egyszerűen azt felelheti, hogy nem ad vissza semmit, vagy pedig csak mintegy kegyelemből ad vissza valamit, vagy arra kényszeríti a felet, hogy a biztosítást a díjtartalék arányában kisebb biztosításra konvertálja. Ebben nincs igazság és ezért okvetlenül szükséges a törvényben kimondani, hogy a biztosítottnak feltétlen joga legyen a biztosítási díjtartalékra, akárminő okból szűnik meg a szerződés.«
»A társaságnak arra nincs semmi jogos igénye, mert a viselt kockázat ellenértéke a díjnak csak azon része, a mely nem helyeztetik a tartalékba. Nem függhet tehát a társaság garanciájától, hogy vissza akarja-e a díjtartalékot adni, ép oly kevésbé, a mint pl. a takarékpénztár se kérdezheti, hogy én a betétet miért kívánom vissza?«

Nem akarok arra az animozitásra utalni, mely egyes szavakban nyilatkozik, csak illusztráció például említem felez idézetet arra nézve, mily kevésbé iparkodtak behatolni az életbiztosítás *lényegébe* még azok is, kik hivatás-szerűleg fog-

lalkoznak vele, mert ez utóbbit csak fel kell tételezni egy kodifikátorról?

Az életbiztosítási szerződés jogi természetének kérdését ily rövidesen elütni nem lehet. Hogy az a definíció: »az életbiztosítás nem más, mint takarékpénztári szerződés a rizikó hozzákapcsolásával« teljesen hamis, sőt rosszabb ennél, mert naiv, azt talán hosszasan fejtegetni sem kell. Csak egy főkülönbséget akarok felemlíteni, mely takarékpénztár és életbiztosítás között fennáll: a takarékpénztár felmondhatja a befizetéseket és redukálhatja a kamatlábat, az életbiztosító pedig egyoldalulag sem fel nem mondhatja a szerződést, sem meg nem változtathatja, bárminő módon változtak is meg a viszonyok. Az sem igaz, egyes biztosításokról szólva, hogy »a viselt kockázat ellenértéke a díjnak csak azon része, a mely nem helyeztetik a tartalékba«, mert a kockázat nemcsak a bekövetkezett halálesetek (vagy egyéb fizetések) fedezésében áll, hanem abban is, hogy a biztosítási státus egészségi viszonyai, még pedig igen lényegesen, meg is változnak a biztosítás folyamán, hiszen épen ez az oka annak, mint fennebb kimutattam, hogy individuális díjtartalékokról általában még csak beszélni sem lehet.

Mindezekből azonban nem akarom azt következtetni, hogy ki kellene zárni a kötvények visszaváltásának lehetőségét, de ez nem a *jog*, hanem a méltányosság kérdése. A méltányosság és a konkurrenzia birták arra a vállalatokat, hogy mindazon esetekben, a mikor saját vitális érdekeik veszélyeztetése nélkül tehetik, engedjék meg a szerződés egyoldalú felbontását a biztosított részéről visszaváltás alakjában. Mint-hogy az egyes biztosítások individuális díjtartalékát nem lehet megállapítani, azt az árt sem lehet szabatosan kiszámítani, mely visszaváltás fejében fizethető, itt is hipotézisekhez kell tehát folyamodnunk. A gondolatmenet a következő: ha a biztosítások összességének heterogén tömegét bizonyos kritériumok szerint oly csoportokba osztjuk, melyeket magukban homogéneknek tekinthetünk, egyes extrém csoportokra nézve, a melyek halandósági viszonyait ismereteseznek tekinthetjük, minők pl. a teljesen egészséges és a halálos ágyukon fekvő biztosítottak csoportjai, eljuthatunk (mindig csak megközelítéssel) az individuális díjtartalék fogalmához; de ez az individuális díjtartalék korántsem lesz azonos összegű azzal, mely

az egész tömeg díjtartalékának megbecsléséhez szükséges alapelvek alapján számíttatnék ki, hanem ennél kisebb vagy nagyobb lesz a szerint, a mint a halandósági viszonyok a csoportban kedvezőbbek vagy kedvezőtlenebbek, mint az egész tömeg átlagában. Azokat, a kik biztosításaikat beszüntetik, bizvást sorozhatjuk a legegészségesebbek csoportjába, az ő biztosításaik individuális díjtartaléka tehát a legegészségesebb emberek halandósági táblázata alapján állapítandó meg s ez az így megállapított individuális díjtartalékösszeg képezi azt a maximális határt, a meddig a vállalat a visszaváltás árának megállapításánál elmehetne, ha ugyanaz a méltányosság, mely megkívánja, hogy a visszaváltást általában engedélyezzük, meg nem kívánná azt is, hogy az üzletszerzés költségeit ne fedjük ki a számításból. Ezt különben nemcsak a méltányosság, hanem a vállalat és a biztosítottak összességének vitális érdekei is megkívánják.

Az üzletszerzés költségei nagyon fontos részletét képezik az életbiztosítási üzletnek. Miből fizetik és miből fedezik a vállalatok az üzletszerzés költségeit? Nem oly egyszerű a válasz erre a kérdésre, a minőnek első pillanatra látszik. Első sorban természetesen az ugynevezett díjpótlék van hivatva az összes költségek s így az üzletszerzés költségeinek fedezésére is. Hajdanában, azokban a régi jó időkben, a mikor még patriarkhális viszonyok uralkodtak mindenben és mindenütt, az üzletszerzés költségei is csekélyek voltak s nagyobára fedezetüket nyerték már az első évben a díjpótlékban s azokban az akkor még világosan fel sem ismert segéd-erőkben, melyek a túlmagasan praeliminált s a valóságban bekövetkezett jóval kisebb halandóságból fakadtak. Akkoriban nem volt ez *nehéz* kérdés — aranyidők voltak ezek, de már rég elmúltak. A patriarkhális viszonyok a gazdasági élet terén bizony már alig-alig találhatók fel, hiszen még a földmíves nép is kezd a szocziálisták táborába sorakozni. A gazdasági élet fellendülése s az ennek révén kifejtett verseny lázas tevékenységet produkáltak, az életbiztosítás eszméje is terjedt — az eredetileg talán tisztán humanitáriusnak gondolt intézmény üzletté fejlődött s üzletszerű üzemet igényelt. Természetes dolog, hogy ezzel a költségek emelkedtek, mert az ügynökök helyébe vagy inkább mellett felügyelők s üzletszerzők is kezdtek működni, kik hivatásszerűleg foglalkoztak

az aquiziczióval, a kik ebből a tevékenységükből éltek. Az eredetileg kis szerzési jutalék megnőtt, részben fix fizetéssé változott, hozzájöttek az utiköltségek, napidíjak; a megnőtt kínálattal szemben nagyobb óvatosság vált szükségessé visszaélések elkerülése céljából, az orvosi bizonyítványok a szükség követelményeinek megfelelően bővebbekké, terjedelmesebbekké lettek s így a vizsgálatok költségei is emelkedtek; az illoyális konkurrenczia meghonosította azt az abuzust, hogy a jutalék részben vagy egészben, de mindig az összes költségek rovására, magának a biztosított félnek engedtetik át — így jutottunk oda, hogy ma nemcsak, hogy az első évben fizetett díjpótlék nem elégséges a szerzési költségek fedezésére, hanem több év díjpótléka, 5—6 sőt még több évé sem elégséges e célra. Pedig közben fedeznünk kell még a díjbehajtás és az ügyvezetés költségeit is, s törlesztetlenül marad azon biztosítások szerzési költsége is részben, a midőn a korai halál akadályozta meg a biztosítottat, hogy díjfizetéseivel maga törleszsze e költségeket.

Nem kívánja-e meg tehát a méltányosság, hogy a visszaváltás árának megállapításakor ne menjünk el azon maximális határig, hanem tartsuk vissza még azt is, a mivel a biztosított még adósunk? Nemcsak a méltányosság, a szükség igényli ezt, mert annak nem volna szabad előfordulnia, hogy a vállalat az egyes üzletekre még reá is fizessen, pedig a gyakorlatban még ez is előfordulhat s elő is fordul nem ritka esetben!

Hogy a biztosítottaknak semmi közük sem volna a vállalatok költségeihez s hogy e költségek emelkedése csakis az ő kárukkal járt volna, azt szintén csak a felületes szemlélő állithatná. Nem mondom, hogy az üzletszerzés költségeinek valóban oly exorbitáns magasaknak *kellene* lenniök, mint a minők valójában nálunk Magyarországon, sőt ellenkezőleg, határozottan egészségteleneknek tartom ezeket a viszonyokat, a melyek szanalása éppannyira áll a közönség érdekében, mint a vállalatokéban, mert az intézménynek magának érdekét képezi — de a közönség maga is hibás e viszonyok előidézésében, mert könnyen hajlott a tudatlan vagy lelkiismeretlen aquizitőrök szavára és elfogadta a felajánlott jutalékot, vagy abban hagyta fennálló biztosítását s új biztosítást kötött más vállalattal új provizio fejében. A vállalatok eljá-

rása sem helyeselhető, hogy túrik e visszaéléseket, de ez menthető, mert létérdekük kívánja meg az üzlet fokozatos fejlődését, a mi ma már egyébként alig-alig volna elérhető, mert alig akad fél, a kinek első kérdése ne az volna: mennyi jutalékot kapok? De ha a verseny szülötte is ez az abúzus, ugyancsak a verseny fejlesztette a biztosítási feltételek liberalizmusát, a mi utóvégre mégis csak a biztosítottak érdeke. Arról, hogy az összes vállalatok megegyezése e visszaélés megszüntetésére vezethetne, szó sem lehet, a kontravencziók száma ehhez túlságosan nagy; ez a visszaélés azonban magától meg fog szűnni, ha a felvilágosodás e téren is bekövetkezik legalább az intelligencia körében. Az állam pedig ott sem tehet mást, mint hogy terjeszsze a felvilágosodást — s az állami biztosítási hivatal sokat tehet ez irányban, ha jelentéseibe életet tud önteni.

Miből fizetik és miből fedezik tehát a vállalatok az üzletszerzés költségeit, ha — a mint láttuk — az első év díjpótléka erre nem elégséges? Régi vállalatok fizetik és fedezik azon megtakarításokból, melyeket az akkori viszonyok között még könnyen eszközölhettek s melyekről — úgy szólván — fogalmuk sem volt: fizetik és fedezik a meglévő biztosítások díjpótlékaiból. Új, fiatal vállalatok pedig fizetik a díjakból és fedezik részben a díjpótlékokból, részben az első évek csekélyebb halandósága folytán keletkező nyereségből, részben pedig a díjtartalék rovására. Ennek az utóbbi fedezetnek több módja van: vagy lassú törlesztés dr. Zillmer módjára, vagy gyorsabb, nem tudományos formájú, de a praxis igényeihez mért törlesztés ez, a mint a mi javaslatunk kontemplálja. Tudományosan sem az egyik, sem a másik mód nem helyes, az elmélet igényeinek még leginkább dr. Sprague módszere felel meg¹⁾ s ez volna — a megfelelő módosítással — alkalmazandó akkor is, a midőn a fúzió megengedhetőségének elbírálásáról van szó. A gyakorlat igényeinek azonban megfelelő a javaslat intézkedése is, s a vállalatok biztossága érdekében nem is ajánlható az ott vont korlátok tágitása. Csak

¹⁾ Premier Congrès international d'Actuaires, Documents, Question 7. In valuing life—policies, should any allowance be made on account of the expense of obtaining new business? Explanation of a method of valuation which takes account of the expense. Report of M. Thomas B. Sprague. Bruxelles, 1896.

azt kell szem előtt tartani, hogy *a még nem törlesztett — s így* vagyonként szereplő *szerzési költségek a díj- illetve nyereségtartalék részleges fedezetét képezik, a* mit jó volna, félreértések elkerülése czéljából a törvényben világosan kimondani.

* * *

Az előadottakból a következtetéseket levonni nem nehéz s röviden összegezve, a következőkben foglalhatók össze azok a változtatások, melyek a javaslaton biztosítás-technikai szempontból eszközözlendők:

1. Azon alapelvek, módszerek és segédeszközök megválasztásánál, melyek a díjak kiszámításának s a díjtartalékok megbecslésének alapjául szolgálnak, a vállalatokat a propozíció joga, az állami biztosítási hivatalt pedig a veto és esetleg az előírás joga illeti meg.

2. Az állami biztosítási hivatal úgy a díjak, mint a díjtartalékok formális kiszámítását állandóan ellenőrzi. Az ellenőrzés módja az állami biztosítási hivatal ügykezelési szabályzatában irandó elő.

3. Mihelyt a viszonyok oly módon változnak meg, hogy az alapok, melyeken a vállalat számításait és becsléseit eszközli, a valóságnál kedvezőbbek, a mennyiben a vállalat ezt saját kezdeményezéséből nem tenné, az állami biztosítási hivatal kötelessége az alapoknak a megváltozott viszonyoknak megfelelő módosítását előírni.

4. A még nem törlesztett szerzési költségek a díjtartalékok fedezetéül felhasználhatók.

5. A fuzió megengedhető akkor is, ha a díjtartalékok nem érik el azon összeget, melyre a megbecslésük alapjául szolgáló elvek, módszerek és segédeszközök alkalmazása a formális kiszámításnál vezet, ha a megejtendő becslés azt eredményezi, hogy a jövőben esedékes díjakban foglalt pótlékok diszponibilis része a hiány fedezésére elégséges. Ily esetekben azonban a még nem törlesztett szerzési jutalékok vagyonnak nem tekinthetők.

6. Fuzió alkalmából visszalépő biztosítottak is csak a szerződés értelmében megállapítandó visszaváltási árat igényelhetik.

7. Csőd esetében a díjtartalék a biztosítottak összesség-

gének tulajdonába megy át s ezen külön tömeg liquidációja olyformán eszközözlendő, mintha a biztosítottak egymás között kölcsönösségen nyugvó biztosító-szövetkezetet képeznének. Ezen esetben a biztosítottak (hitelezők) közgyűlése választja a felügyelőbizottságot, az illetékes törvényszék és az állami biztosítási hivatal pedig egy-egy felszámolót delegálnak.

Ha a viszonyok olyanok, hogy a fuzió az 5. pont értelmében megengedhető nem volna, az összes biztosítási szerződések redukáltatnak. A módszert, a mely szerint ez a redukció eszközözlendő, az állami biztosítási hivatal állapítja meg, az összes viszonyok lehető tekintetbe vételével. A redukció maga pedig a biztosítottak hitelezői közgyűlése által választandó felügyelő-bizottság ellenőrzése mellett vitetik keresztül.

Azon időben, mely annak eldöntésére szükséges, vajjon módosítandók-e a szerződések és ha igen, mennyiben, a szerződésekből eredő jogok függőben maradnak s a biztosítottak közgyűlése határoz az iránt, hogy a kifizetések mily mérvben eszközölhetők. Az egészen vagy részben függőben maradt ügyek rendezése csakis a végleges szabályozás módszerének megállapítása után történhetik. Ily alkalommal visszalépő biztosítottak csak a redukált szerződés alapján megállapítandó visszaváltási árra tarthatnak igényt.

* * *

Az első hat ponthoz részletes indokolást fűzni az előadottak után szükségtelen, csak a harmadik ponthoz fűzöm még azt a megjegyzést, hogy normális gazdasági fejlődés mellett a viszonyok átalakulása oly lassú, szinte törvényszerű folyamat, hogy éber ellenőrzést feltételezve, lehetetlenség, hogy az ott kontemplált intézkedés keresztülvitele nagyobb nehézségekbe ütközzék vagy pláne krízishez vezethetne.

A csőd esetéről mondtak pedig abban az óhajban gyökereznek, hogy biztosító vállalatok teljes bukása elkerültessek. A mint volt alkalmam kifejteni, az egyes biztosítások individuális díjtartalékának helyes és teljesen igazságos megállapítása teljesen lehetetlen s ennek *szüksége* elkerülhető mindaddig, míg a biztosításoknak szerződészerű lebonyolítása lehetséges. Ha ez nem lehetséges, akkor áll be a biztosítások redukciójának s ezzel annak *szüksége*, hogy a díjtartalék

formális elosztása iránt intézkedjünk, ez elosztás oly módjának megállapítását, mely a lehetőség határain belül helyes és igazságos legyen csak az állami biztosítási hivatalra lehet bízni, előre megállapítani azonban nem, mert ez új tudományos módszerek feltalálását vagy legalább is ismert módszereknek a vállalat individualitására való alkalmazását igényli.

Bármily nagyérdekű tudományos vizsgálatokra adhat is azonban ily eset alkalmat, reméljük, hogy a megalkotandó törvény ily eshetőségeknek teljesen elejét fogja venni.

ALTENBURGER GYULA.

IRODALMI SZEMLE.

A munkás-baleseteket kártalanító törvény Angliában, mely 1898. júl. 5-én lép életbe, korunk legfontosabb socialpolitikai eseményei közé tartozik, mivel első jelensége annak, hogy a személyes felelősséget oly féltékenységgel őrzött Angliában is állandó törvényhozási tényezővé lett a munkásvédelem eszméje s ezzel együtt a biztosítási elv, Wolff Henrik, ki a Braun-féle socialpolitikai folyóiratnak egyik újabb füzetében¹⁾ részletesen ismerteti ezt a nevezetes törvényjavaslatot, azt mondja felőle, hogy a törvény, melyet benyújtója is csak kísérletnek és kezdetnek nevezett, valójában az első kö egy leendő nagy épülethez, mely csiraszerű kezdetben azonban már egészen új politikának életképes magva van. Egyszersmindenkorra megállapítja az a törvény, hogy Angliában ezentúl a munkás nem tartozik egészségét és testi épségét feláldozni munkaadójának s ezzel az elvvel többé az angol törvényhozás nem szakíthat, ellenkezőleg, ebben az irányban kell előre haladnia s a jelenlegi első lépés hiányait pótolni, törekvéseit erősíteni.

A continensen ma már általánosan elfogadott munkásvédelem helyett Angliában, egyesek elméleti álláspontjától eltekintve, általában a magánjogi viszony helyzetetett előtérbe oly értelemben, hogy a munkás, midőn állását elfoglalja, mintegy vállalkozói szerződést köt hallgatagon a munkaadóval s a többi vállalkozókhoz hasonlóan magára vállalja a kifizetendő munkabér fejében a risicot is, úgy, hogy a balesetekre vonatkozólag külön igényeket nem támaszthat. Ez a felfogás uralkodott mindeddig a szakirodalomban, a³ közvéleményben, sőt az iparos-munkások között is, kik önállóságukat sértő gyámkodásnak tekintették volna, ha a törvényhozás ezen a téren szabályozólag akart volna beavatkozni.

Mivel azonban a gyári munkában s más több munkást együttesen foglalkoztató vállalatoknál igen gyakran fordultak elő oly esetek, midőn egyes munkások saját hibájukon kívül munkaközben sérültek meg vagy épen meghaltak s mivel, mint Salisbury lord egyik parlamenti beszédjében is kifejezte, az iparvállalatoknál előforduló balesetek kárpótlását nem lehetett jogosan kizárólag a szegénytörvényre, tehát alapjában véve tisztán a közpénztárra hárítani át, 1880 óta a törvényhozás is foglalkozni kezdett a munkaadók kárpótlási kötelezettségével, megjelölván azokat az eseteket, midőn a munkás polgári per útján munkaadójától kártérítést köve-

¹⁾ Das Arbeiter-Unfallentschädigungsgesetz (Workman's Compensation Act). Von Henry W. Wolff (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Zeitschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder. Herausgegeben von Dr. Heinrich Braun. Elfter Band. Fünftes und sechstes Heft. Berlin, 1897. 688—725 l.)

telhet. Egy 1893-ban kiadott törvény kivitelével azonban mindezeket a kártérítésre vonatkozó intézkedéseket nem a kormány kezdeményezte, hanem egyesek s főleg a munkások, kik a dolog természete szerint már azért is követelték a munkaadók kártérítési kötelezettségének folytonos szigorúsítását, hogy ily módon a baleseteknek lehetőleg eleje vétessék.

A munkaadók saját érdekeik biztosítása végett oly módon igyekeztek a sok kellemetlen pertől megszabadulni, hogy a balesetek biztosítására a munkások hozzájárulásával külön alapot létesítettek, mely által magukat a kötelezettségtől évi átlagos fizetéssel megváltották. A biztosításnak ez a módja azonban (contracting out), még abban az esetben is, ha a kezelés ellen semminemű panasz nem tehető, nagyon súlyosbította a munkás függőségét, már csak azért is, mivel az általa befizetett összegek teljesen elvesztek, ha a munkaadó őket szolgálatából elbocsátotta s ezenkívül kétségtelen volt, hogy a munkaadók hozzájárulása, még ha az egész összegnek 20—25 százalékát fizették is, aránytalanul csekély volt a felelősséget tekintve. Másrészt a munkaadók is terhesnek találták csakhamar ezt a rendszeres évi adót, különösen oly iparvállalatoknál, melyekben balesetek aránylag ritkán fordultak elő.

Mind a két fél elégedetlen volt ennélfogva a helyzettel s ezenkívül a liberális kormány, mely a munkásosztály szavazatára méltán nagy súlyt fektet, teljes erővel igyekezett valamit tenni, melylyel a munkásoknak mindinkább hangosabbá levő követelését a kártérítési kötelezettségek szigorúsítása tárgyában figyelembe venni látszasson. Mindezt csak új iránynak inaugurálása által érhették el s kétségtelen érdeme Chamberlain lordnak, a törvényjavaslat készítőjének, hogy ezt az új elvet — természetesen sokszoros kikötésekkel és nagyon töredékesen — oly alakban terjesztette elő, mely az angol közvéleményt megnyugtatta, a mi pedig nem csekély dolog volt, mivel az angolok a munkásbiztosítás ügyét leginkább annak bürokratikus jellegű s tömördek adminisztratív sallanggal ellátott németországi mintájából ismervén, az iránt csaknem gyűlölettel viseltettek

Az új törvény nem vonatkozik általában minden munkásra, inkább csak a nagyobb számú munkásokat alkalmazó vállalatokra szól, melyeket egyenként felsorol. Ilyenek azok a munkások, kik vasutaknál, gyárakban, kikötőkben, raktárakban, gépházakban, gépterővel hajtott mosóintézetekben, bányákban, csatornák építésénél, géppel felszerelt és vízi munkáknál és végül oly építéseknel dolgoznak, melyek legalább 30 angol láb magasságúak s a hol az építéshez állványok avagy gőz, víz vagy más mechanikus erő által hajtott gépek szükségesek. De a munkások elnevezés alatt az összes alkalmazottak értendőek, kivéve a katonákat és tengerészeket s a munkaadókhoz magánosok úgy, mint testületek és hatóságok. Minden munkaadó köteles törvényesen megállapított kárpótlást adni munkásainak minden baleset alkalmából, ha az a hivatásszerű foglalkozás következtében avagy annak tartama alatt történt s a munkásokat két hétnél hosszabb időre munkaképtelenné teszi. Kivételnek csak oly esetben van helye, midőn a munkás bebizonyíthatólag saját hibája miatt sérült meg, de nem akkor, ha a baleset a munkaadó vagy megbízottja hibájából vagy gondatlanságából történt. Idegen személyekkel szemben a kártérítés régi módon való követel-

lésére mind a munkás, mind a munkaadó jogosítottak. Kétes esetekben a két fél által szabadon választott bíróság vagy a kerületi bíró ítél, ki az ily ügyekben tanukat hallgathat ki s tárgyalásokat folytathat, de a rendes perköltségeknél nagyobb összeget nem követelhet s azt is csak a tárgyalás befejezése után. A munkásnak megítélt összeg teljesen biztosított s azt lefoglalni vagy elszámolni nem lehet.

A fizetendő kárpótlás összegére nézve megállapítja a törvény, hogy halál esetén, ha a munkásnak nem marad oly hozzátartozója, kinek ellátásáról neki kellett volna gondoskodni, a munkaadó csak az orvosi kezelés és temetkezés költségeit tartozik megtéríteni 10 font sterling erejéig. Ha a meghaltak általa fentartott hozzátartozói maradtak, a munkaadó köteles a halott utolsó három évi bérét avagy a legutolsó átlagos heti bérnek 156-szorosát vagy legalább 150 font sterling átlagot fizetni, de semmi esetre sem többet 300 font sterlingnél. Ha a halottnak oly hozzátartozói vannak, kik nem egészen az ő keresetére voltak utalva, a felek békésen vagy választott bíróság előtt egyezkednek. Ha a baleset nem halált, de munkaképtelenséget idézett elő, a munkás nyugdíjat kap munkaképtelenségének minőségéhez képest, de semmi esetre sem többet, mint a balesetet megelőző évben fizetett átlagos heti munkabér 50 százalékat s legfeljebb 1 font sterlinget. A sebesülés fokát a munkaadó által alkalmazott orvos állapítja meg s ez ellen a munkás nem tiltakozhatik, valamint az ellen sem, hogy az orvos a nyugdíjadó kívánságára őt később megvizsgálja, legfeljebb más hivatalos orvosnak kiküldését követelheti. A nyugdíj hat hónapi élvezete után a munkaadó jogosítva van azt a heti nyugdíj 312-szeresével megváltani, mely összeget, vagy a választott bíróság által megállapított más átlagot, a postatakarékpénztárnál helyez el életjáradék alakjában, mely szintén nem foglalható le. A régi rendszerű kölcsönös biztosítás (contracting out) továbbra is fen tartható, ha a registrar of friendly societies azt előzőleg megvizsgálja és a törvény intézkedéseivel ellentétben állónak nem találja. A munkaadók megbízottjaiért mindenkor felelős a munkaadó, egyes esetekben azonban az ilyenekkel szemben is külön intézkedések történtek.

Wolff, ki a törvény szövegét egész terjedelmében közli s kinek fejtegetéseit ismertetjük a jelen esetben, az egész törvényt nagyon tökéletlennek tartja, valóságos megalkuvás eredményének minden részletét illetőleg s ebben nem is annyira Chamberlaint tekinti hibásnak, mert ő mindenütt a lehető legjobbat ajánlotta, mint inkább a sok változtatást és toldozást. Még a felső házban is töröltek a törvény szövegéből néhány igen fontos pontot, melyet az alsóház már elfogadott.

Mindezek előtt feltűnő a törvényben, hogy miként kevernek itt össze két egymást egyenesen kizáró rendszert, melyek közül az egyik az örökös pert előidéző felelősségi kötelezettség, a másik a tisztán üzletszerű előre gondoskodó biztosítás. Ez is a megalkuvás eredménye. Így a törvényjavaslat eredeti szövegében a munkaadó kötelezettségét csak az szüntette volna meg, ha a baleset »kizárólag« a munkás súlyos és öntudatos hibájából állott volna elő s mivel ezt bebizonyítani a legtöbb esetben lehetetlen, a gyakorlati életben a kárterítés tényleg általános lett volna. A törvényhozó testület azonban kitörölte a »kizárólag« szót s így most csaknem minden balesetből per támadhat s az új törvény, melynek egyik célja volt a

munkások és munkaadók közt fennálló perlekedések megszüntetése, tényleg a perek kiszámíthatlan sorozatára ad alkalmat, annyival inkább, mert a betűkhöz ragaszkodó angol bírák előtt a munkások öntudatos (wilful) hibáját könnyű belemagyarázni oly kisebb gondatlan és hanyag eljárásba is, melyek a komplikált gyárszabályok valamelyik pontjába ütköznek, így p. egyetlen kötél akaratlan megsérítése is öntudatos hibának minősíthető.

Kevésbé lényeges hibája a törvénynek, hogy hatályát csak egyes foglalkozásokra terjesztette ki, nem az összes munkásokra. Van valami abban, hogy új irányok alkalmazásának megkísérlésével jó a kört pontosan meghatározni oly célból, hogy azok hatását megfigyeljék és ellenőrizhessék, a további kiterjesztés a tapasztalatok alapján aránylag könnyű dolog. Kár volt azonban egy és ugyanazon iparágban, mint pl. az építkezéseknél, különbségeket tenni, melyek könnyen előidézhetik, hogy a nagy vállalkozók a törvény szavaíhoz ragaszkodva kijátszák annak intézkedéseit, hogy a kellemetlen fizetés alul szabaduljanak.

Lényegesebb hiba, hogy a törvény végrehajtására nem jelöltek ki külön közegeket s a választott bíróságnak oly nagy szerepkört engedtek. A perek ily módon rendkívül megsaporodnak s még szerencse, hogy a törvény különösen gondoskodik ezeknek a pereknek egyszerűsítéséről és olcsóbbá tételéről.

A kártérítés összegének megállapítása és kifizetésének módja tekintetében is jelentékenyen rosszabb az angol törvény, mint a német vagy az osztrák. Az a körülmény, hogy a balesetet szenvedő munkást a munkaadó orvosa vizsgálja meg, Angliában nem oly nagy baj, mint másutt, mivel az angol orvosok meglehetősen függetlenek s nem adnak ki tudva hibás bizonyítványokat. De az összeg megállapításában már nagy baj van. Az a munkás, ki eddig 150 font sterlinget keresett, legfeljebb csak 50 font sterling nyugdíjat kaphat s igen természetes, hogy a munkaadók, még ha az első években esetleg nagylelkűek volnának is, később kötelezettségeik számának szaporodásával szigorúan fognak ragaszkodni ehhez a minimumhoz. Igaz, hogy az angol munkás is megélhet 50 font sterlingből, de természetes, hogy ezt a maximumot aránylag igen kevés balesetet szenvedő fogja megkapni. De a legtöbb esetben még a törvényesen megállapított összeget sem kapja meg teljesen, mivel leszámítolják előbb az időközi költségeket, a betegsége alatt huzott munkabért és az esetleges perkoltségeket. Ennek megállapítása is összefügg azzal, hogy az angol törvény intézkedésében nem a biztosítás, hanem a felelősség eive volt az irányadó. Tovább menve látjuk, hogy a teljes munkaképtelenség esetében az angoloknál a munkabér 50 százalékát fizetik ki, míg az osztrákoknál 60, a németeknél 66²/₃ százalékot. Baj az is, hogy a munkaadó a nyugdíjat hat hónap múlva végkielégítésre változtatja át, a mi neki, mivel tőkéje van, nagy előny, míg a munkásra nézve csaknem mindenkor veszedelmes, mert biztos levonásokkal jár s mert a munkás tőkéje ily módon a pénzpiacz ingadozását és a kezelés költségeit is megérzi. A teljesen munkaképtelenné vált egyén a nyugdíj conversiója után kapna például 312 font sterlinget, mint heti munkabérének 312-szeresét s ezt a választott bíróság, mint legbiztosabb helyen, a postatakarékpénztárban helyezi el. Ha a munkás 60 éves, tőkéje már csak 30 font sterling évi járadékot biztosít, nem 50 fontot, de ha fiatalabb, még kevesebbet: 40

éves munkás 17, 25 éves 14 fontot kap egész évre. Hozzájárul még mindezekhez, hogy a nyugdíj conversiója a munkaadóra lévén bízva, a balesetet szenvedő munkás könnyen juthat abba a szomorú helyzetbe, hogy conversio esetén nyugdíja jelentékenyen megapad, ha pedig nem convertálják, esetleg az egész nyugdíj elvész, mivel igen valószínű, hogy éppen azok a munkaadók tartják fenn a nyugdíjat, kiknek anyagi helyzete nem éppen virágzó s kik ennél fogva nagyobb összeget nem akarnak üzleti forgalmukból kivonni. Nagyon szomorú dolog, hogy a balesetet szenvedett munkásoknak ily alternatívák egyike lesz a jövőjük.

A két hétben megállapított várakozási idő jelentékenyen rövid a német törvényben 13 hét van. Mindamellett ez a látszólagos előny sem a munkások érdeke. Angliában ugyanis az ily várakozási idő alatt a beteg költségeit általában a beteg-pénztárak teljesítik, melyeket kizárólag a munkások tartanak fenn a munkaadók hozzájárulása nélkül s így a balesetet szenvedett munkások munkaadója még e két heti várakozási idő kitöltése által is nyer valamit.

Igen súlyos a törvénynek az az intézkedése, melylyel a halálesetek alkalmával fizetendő kárpótlási összegek mennyiségét megállapítja. A nőtlen munkás halála esetén ennek értelmében a munkaadó legfeljebb 10 font sterlinget fizet, a családos munkás halála azonban minden egyes esetben legkevesebb 150 font sterlingjébe kerül. Igen természetes, hogy a munkaadók ezentúl igyekezni fognak, hogy munkásaik között minél kevesebb legyen a családos s előre látható, hogy a munkások csakhamar hevesen fognak tiltakozni az ebből következő viszás helyzet ellen.

Más országokban, hol a balesetbiztosítás ügyét rendezték, mindenütt történt valami intézkedés arra nézve, hogy a kárpótlás összegének tényleges kifizetése biztosíttassék, esetleg értékpapírok betétele, viszontbiztosítás, külön társulatok alakítása vagy más módok szerint. Az angol törvény erről absolute nem emlékezik meg, mintha föltételezné, hogy a munkaadó minden körülmények között fizetéképes lesz. Pedig nem is említve, hogy éppen Angliában igen sok korlátolt felelősségű részvénytársaság van, melyet bizonyos határon túl jogilag sem lehet fizetésre kötelezni, kétségtelen, hogy a balesetet szenvedett munkás évi nyugdíját biztosítani már csak azért is szükséges, mivel a munkás esetleg tovább élhet, mint a munkaadó egyén vagy cég s ezenkívül csaknem minden iparvállalatban fordulnak elő oly rendkívüli balesetek, melyeket még a legnagyobb tőkével bíró vállalatok sem képesek kellőkép kárpótolni s ily esetekben a balesetet szenvedett munkásnak vagy költséges, hosszantartó és kétes eredményű perekre kell vállalkoznia, vagy jogos követelése egy részéről önként lemondania, nehogy a gyártulajdonos vagy általában a munkaadó csődbe jusson.

A legnagyobb hibái közé tartozik végre a törvénynek, hogy csaknem semminemű intézkedés sincs benne, melynek egyenesen célja volna a balesetek lehető meggátolása. Pedig az értelmes angol munkás már elismeri, hogy az anyagi kárpótlás nem oly fontos reá nézve, minthogy állandóan munkabíró, egészséges ember maradjon s ez az elterjedt nézet magyarázza meg szigorú ragaszkodásukat ahhoz, hogy a munkaadók felelőssége minél tágabb körű legyen s arra őket büntetéssel is lehessen kényszeríteni. A munkaadónak állandóan szeme előtt legyen az a súlyos büntetés, hogy lehetőleg igyekezzék

a baleseteket elhárítani. Igaz, hogy Angliában is vannak gyárfelügyelők, de kétségtelen, hogy ezek működése és ellenőrzése sohasem lesz elegendő, míg maguk a munkaadók nem fogják érezni, hogy a munkásvédelem ügyét saját körükben egyenesen saját érdekében szükséges önmaguknak felkarolniok.

Kétségtelen mindamelllett, hogy az új törvény életbelépte után kényszeríteni fogja a munkaadókat, először egyes csekély tökével rendelkező vállalkozókat, hogy a balesetbiztosításból reájuk háruló terhek enyhítése végett szövetkezetre lépjenek. Bizonyos tekintetben már a contracting out intézménye, melynek minden hiányai dacára megvan az az előnye, hogy a munkaadók terhet egyenletesebbé és kiszámíthatóbbá teszi, ily óvatosságnak eredménye volt, de vannak már egyes szövetkezetek is, melyek a munkaadók iparszövetkezetének a continensen elterjedt, de az angolok részéről mindeddig nagy ellenszenvvel és megvetéssel fogadott intézményének mintegy előfutárjai s épen nem lehetetlen, hogy a jelen törvény hatása alatt Angliában is megkezdődik a munkaadók testületi szervezkedése.

Nagyon nehezen gyökeredzik meg a conservatív gondolkozású angol népnél minden új eszme és új irány. Ős időktől fogva megvolt náluk a »tithing« és »view of frankpledge«, mely az államnak alkalmat adott nagyobb önkéntes szövetkezetek működésének ellenőrzésére, mindamelllett azok legpraegnansabb alakját a szabad ipar terén. az iparszövetkezeteket s azok ellenőrzését, még most is hajlandó az egvéni szabadságot szerető angol az államhatalom helytelen beavatkozásának tartani. Az angol közvélemény mindeddig nem volt képes belátni, hogy a munkaadó, eltekintve a humanisztikus követelményektől, tisztán üzletből következőleg köteles volna munkásainak épességéről és egészségéről gondoskodni. S ezen a merev felfogáson ütött most rést Chamberlain új törvénye s ime csodálatos módon megtörtént az az eset, hogy mindazok, kik a törvényjavaslat benyújtásakor még a munkás és munkaadó »írásba nem foglalt szerződési viszonya« elvén állottak s azért a munkaadó felelősségét a balesetekért igazságtalanságnak tartották, most csaknem általában méltányosnak tartják azt a törvényt, mely azt a felelősséget — bizonyos korlátok között ugyan, de egész határozottsággal — megállapítja. S ez a közvéleményben történt nagy változás a legfontosabb vívmánya a munkásbaleseteket kártalanító törvénynek s ez az, melynek alapján reményelni lehet, hogy a jövő fejlődés megorvosolni fogja annak számtalan hibáit és hiányait.

Mindenek fölött bizonyos, hogy csakhamar a törvény életbeléptetése után maguk a munkások fogják követelni annak kiegészítését és javítását. Teljes joggal s ma, midőn az angol munkások hatalma a választásoknál nőttön-nő, valószínűleg sikerrel is. A sikert nagyon előmozdítja Angliában a bíróságok igazságos és méltányos eljárása, mely már régebben is igen sok kártérítési pernél a munkás hasznára volt a munkásosztálynak, de még inkább a közvélemény, mely — a nagyon kis reactionarius torytöredék kivételével — jelenleg általában helyesli a törvény alapelveit s bizik abban, hogy ezáltal a munkások és munkaadók között felmerült ellentétek jelentékenyen szelidülni fognak. Egyszóval ma már Angliában nem elvi vagy pártkérdés többé, hogy a munkaadók szavatosa-e a balesetekért s mivel épen ezen elvi kérdésre nézve többé nagyobb és elkeseredett vita nem várható sem a társadalomban, sem a törvényhozási testü-

letben, mint azelőtt gyakran volt, a törvényjavaslat elvének további fejlesztése és reformja gyakorlati kérdések körül fog mozogni, p. új foglalkozási csoportok bevonása, a kártalanítás összegeinek megváltoztatása, a munkaadók kötelezettsége teljesítésének biztosítása s más efféle.

És mivel Angliában, hol a gyakorlati érzék igen nagy, mindenkor legnehezebb és leghosszabb ideig tartó valamely új iránynak és elvnek diadalra jutása, csaknem biztosra vehető, hogy Chamberlain törvényeinek hibái és hiányai nagy gyorsasággal tűnnek le egymás után. Valószínű, hogy nem lesz Angliában német rendszer szerint létesített iparszövetkezet pedans részletes ügymenettel s tömérdek irnokkal, valószínűleg mellőzni fogják az oly apróságokat, melyeknek keresztülvitele avagy, ha pénzről van szó, behajtása tömérdek felesleges munkát és időt igényelne: de kétségtelen, hogy a munkavédelem és a munkásbiztosítás már a közeljövőben kitűnő szervezetet fog nyerni. A golyó megindult a lejtőn, nincs eset, hogy útjában feltartóztassák.

—r.

Milhoffer Sándor: A mezei munkásviszonyok hazánkban. A magyar tudományos Akadémia által az első magyar általános biztosító társaság díjával jutalmazott pályamunka. Budapest, Athenaeum 1898. VII + 327 l.

Az alföldi munkászavargások külön szakirodalmat teremtettek a zavargások közgazdasági és társadalmi okairól. A békési, csanádi és csongrádi mezőgazdák bajait ezekből az irodalmi munkákból, továbbá az azokat kiegészítő hivatalos adatokból, nagyjában elég jól megismerhettük ugyan, mivel azonban csakhamar kitűnt, hogy a munkászavargások nem szorítkoznak azokra a megyékre, hol legelőször mutatkoztak, óhajtott volt, hogy legalább a békésihez hasonló részletek Magyarország más vidékéről is összegyűjtessenek.

Ezt a fáradságos, de mindenesetre hasznos munkát vállalta magára Milhoffer Sándor, ki a hivatalos vagy az irodalomban fellelhető adatokon kívül maga is sokat gyűjtött, úgy hogy csaknem minden járásról, sőt egyes községekről is közöl külön adatokat a bérlők, munkások és cselédek jövedelméről, a termés viszonyairól és a munkások élelmezéséről. Igen sok helyről még történeti adatokat is tud adni.

Milhoffer művének, melyet a magyar tudományos Akadémia az első magyar általános biztosító társaság díjával jutalmazott, csakugyan ez az adatgyűjtés a fő érdeme. Elméleti fejtegetései általában hiányoznak, avagy éppen nem mutatják szakavatottságát. Jellemző e tekintetben az a rész (20–21. ll.), midőn a tárgyával szoros összekötetésben álló szocializmusról ilyformán emlékezik meg:

Magamnak is volt alkalmam tapasztalni, pedig nem valami szociális tanokkal szaturált vidéken, hogy esős idő alkalmával, mikor a cseplőgép huzamosabb ideig nem dolgozhatott, a munkások letelepedve helyzetüket kezdték beszéd tárgyává tenni; midőn valamelyik szájasabb ember olyanforma eszméket kezdett fejtegetni, »hogy az urak kalapot emelhetnek minekünk, mert hisz mi dolgozunk nekik« stb. Kevés szóval, mint Sieyes mondaná: »le tiers état c'est tout« vagyis a harmadik osztály minden, melyből azután az olyanforma következtetések vonnak le, mint Lassalle híressé vált mondata: »Eigenthum ist Fremdthum«, a mi viszont nem más, mint

Proudhon »la propriété c'est le vol« — a tulajdon sem más, mint lopás — meghatározásának mintegy fordítása. Az ily eszmék nagyon tetszetősek a munkásoknak, annál is inkább, mert hisz az világos előttük, hogy tényleg ők dolgoznak — a kezükkel, de azt nem képesek felfogni, hogy a munkaadók helyzete sem valami rózsás, s hogy azok is dolgoznak. A békésebb vidékeken az ily dolgok semmi komplikációkhoz sem vezetnek, mert maga a gazda is könnyen utat szab az ily felpeszdléseknek, illetve következményeinek s gondoskodik a tévtanok terjesztőinek ártalmatlanná tételéről. De ott nem is a munkahiányból keletkeznek az ily esetek; más az, ha oly vidékeken esnek meg, hol a munkahiány vezeti őket hasonló elmélgedésre.

Világos, hogy a ki ilyeneket ily modorban ír épen e legfontosabb kérdések egyikéről, annak művéből elméleti okulást sőt mélyreható áttekintést sem nyerhetünk az általa tárgyalt kérdés lényegére nézve. S valóban sem közgazdasági, sem közigazgatási, sem társadalmi tekintetben nem találunk ebben a műben egyetlen kiemelkedő s következetesen tárgyalt vezéreszmét. Mindenről szól, vagy legalább sok mindent felemlít, de rendszeren csak rhapszodisztikus modorban.

Leginkább általános érdekű Milhoffer művében az a kísérlet, hogy Magyarország megyéit a népesség sűrűségére, a termékeny terület nagyságára és az aratás eredményére tekintettel jövedelmezőség szempontjából három csoportra osztja. A legkisebb 25 forintnál kevesebb jövedelmet mutató megyék a következők: Csik (15.4), Árva, Máramaros, Szolnok-Doboka, Szilágy, Ugocsa, Bereg, Turóc, Torda-Aranyos és Szatmár, mivel ezek nagyobb részében a termékeny terület is csekély a népességhez képest, a munkások helyzete aránylag kedvezőtlen. Legnagyobb (40—59 frt) nyers jövedelmi átlagot találunk a következő megyékben: Fejér, Arad, Zala, Bács-Bodrog, Veszprém, Nyitra, Békés, Baranya, Temes, Csanád, Pozsony, Győr, Torontál, Sopron, Brassó. Ezek a megyék túlnyomó részben oly vidékeken vannak, hogy a termő terület aránylag nagy, ezért a munkásviszonyok is kedvezők. Békés és Csanád kedvezőtlen viszonyainak okát a nagy népsűrűségben és helyenkint a kedvezőtlen birtokmegoszlásban találja. »Ezekhez járulnak még — folytatja tovább (285. l.) az uzsora s robot elnevezés alatt ismeretes szolgálmányok, továbbá az egyes vállalkozók »jancsi bankó« elnevezés alatt ismeretes fizetései«.

Talán felesleges fejtegetnünk, hogy még ez a csoportosítás is nagyon felszínen mozog a helyzet megítélésére nézve s azok az okok, melyeket szerző a műve megírásakor már mutatkozott agrárszociálistikus mozgalom mellékkakául felsorol, épen nem békési és csanádi helyi jelenségek. De az ő ítéletének alapja lényegileg mindenütt csak a termékeny terület aránya a népességhez s ezért Szabolcsról is azt állítja (282. l.), hogy a munkás keresete elégséges s helyzete nem ad panaszra okot. Ugyanigy nyilatkozik Zemplénről is egész általánosságban, tekintet nélkül a nagymérvű kivándorlásra és a nagy kiterjedésű megye egyes részeinek egymástól egészen eltérő sajátosságaira. Szerző más kérdésekben is keresi az általános kategorikus nyilatkozatokat. Így egy helyen (301—302. l.) a munkásokat nemzetiségek szerint csoportosítva, nemcsak mindenikről habozás nélkül mond általános ítéletet, de egészen határozottan classificatiót is állít fel róluk. A magyar munkást teszi első helyre képesség és kitartás tekintetében egyaránt, a németet már nem tartja oly kitartónak, de legkevesbé használhatónak tekint a rest oláhokat s csak kevéssel becsüli többre a tótot és ruthént.

Látható az imént felhozottakból, hogy Milhoffernek megkoszorúzott munkája tudományos szempontból sok kifogás alá eshetik. Annál becsebb azonban rendkívül gazdag adaggyűjteménye, bár helyes-ségük megítélése szempontjából nagy hátrányuk, hogy szerző a forrá-sokat jóformán sehol sem jelöli meg, sőt a legtöbb helyen még arra vonatkozólag sem tájékoztat, hogy a közölt számok átlagok-e, vagy ha nem, mely évre vonatkoznak.

Az adatok körébe rendszeren a napszámbérek, ellátás, részint. vetés, aratás és munkáltatás, az iga napi keresete s az idegen mun-kások behozatalának általános felemlítése tartoznak. Oly részleteket, mint a földbirtok megoszlása, a bérlet feltételei, állattartás, házi ipar s más, a munkásnép állapotát megvilágító adatok, szerzőnk megyénkívül már nem is említ, míg az állandóan alkalmazott cselé-dek viszonyait illetőleg is csak példákat sorol fel.

Nem részletezhetjük ezeket az adatokat, mindamellet kiemel-jük, hogy a cselédek anyagi és erkölcsi jólétéről nálunk is több helyen gondoskodnak külön intézmények által. Így József főherczeg és a pécsi püspök uradalmaiban a cselédek rendes nyugdíjat, több más helyen kegydíjakat kapnak. A pécsi püspöki, csákvári és kompolti uradalmakban külön kórház van a cselédek számára s több helyen a munkás osztalékrendszert is életbeléptették, legalább a kiváló szor-galmas cselédek megjutalmazása alakjában (65—68 ll.). Egyike szerző legérdekesebb adatainak az (288. l.), hogy nálunk is van egy kommu-nisztikus szervezetű község, Csicsmán Trencsénmegye illavai járásában, hol a férfitagok, mint drótosok, az év nagy részében házalva kőbo-rolnak s keresményüket közös pénztárba teszik s az év végével egyen-letesen felosztják. Az ingatlan vagyon föl nem osztható s el sem adható. A kormányzást a legidősb családtag vagy egy választott családító viszi. 24 éves korában minden legénynek kötelessége meg-nősülni és feleségét mint munkaerőt, a családnak rendelkezésére bocsátani. Mindenki maga készíti ruházatát és házi szerett, télen a férfiak még szőnek is.

— 99.

Dyhrenfurth Gertrud: Die hausindustriellen Arbeiterinnen in der Berliner Blousen, Unterrock-, Schürzen- und Tricotkonfektion. Leipzig Duncker et Humblot 1898. (Staats- und socialwissenschaftliche For-schungen. Herausgegeben von Gustav Schmoller. Band XV. Heft 4.)

A házimunka szervezésének közgazdasági és társadalmi szem-pontból egyaránt nagy fontossága, de épen oly nehéz kérdéséhez igen érdekes adalékul szolgálhat egy kis monografia, melyet ujab-ban a Schmoller-féle gyűjteményben találunk. Dyhrenfurth Gertrud k. a. Berlinben néhány barátnőjével házról-házra járva gyűjtött adatokat egyes otthon megrendelésre dolgozó varrónők helyzetéről és oly körülmektől gondtal, hogy minden egyes helyről 45 egészen külön-böző s részben a foglalkozással látszólag alig összefüggő kérdésre kívánt feleletet.

Munkája kiválóan sikerült a felvétel tekintetében is. 206 munkásnő és 55 közvetítő munkaadónő adott fölvilágosításokat; nagyobb részük teljesen kielégítőleg; a megkeresettek közül csak egyetlen egy tagadta meg a választ, a többi rövid idő alatt bizalmas és őszinte lett a kérdező uri nők iránt, kik mellékesen elmondott

panaszaikat is türelemmel hallgatták meg. Ennek következtében az eredmények, bár természetesen igen kis részét karolták fel a tanulmány tárgyául választott iparcsoporthoz, meglehetősen biztosaknak mondhatók.

Azonban nem a számtételek és a többi eredmények a lényegesek Dyhrenfurth monográfiájában. Hogy a munkabér a legtöbb esetben nyomorúságos, hogy a házi munkások helyzete anyagilag, közegészségi és erkölcsi szempontból sem kifogástalan, hogy egyáltalán a berlini varrónők is, mint a Sweating rendszer más áldozatai, a felügyelet és rendszer hiánya miatt sokat szenvednek, mindezt mindenki tudja, ki a házimunka kérdésével foglalkozott s olvasóinkat kevéssé érdekelheti annak megtudása, hogy az általános bajok mily fokban mutatkoznak a berlini varrónők egy kis csoportjában.

Vannak azonban ennek a felvételnek oly eredményei, melyeket a szomorú sorsban élő nőknél egész valóságukban csak egy magasabb műveltséggel bíró s a szegény varrónők bizalmát teljesen megnyert nő észlelhetett s melyek, mint lényegileg a házimunka elméletéhez tartozók, a közgazdák figyelmét is méltán kiérdemlik.

Mindenekelőtt ide tartozik az az észlelet, hogy a kutatás tárgyául választott foglalkozási csoportoknál a munkabér pontos megállapítása csaknem lehetetlen s a helyzet megítélésére nézve nem is oly fontos, mint más munkásoknál.

A házimunkások nagyobb része a dolog természete szerint nem vezet rendszeres számadást, igen soknak munkakönyve sincs, de ha van is, ez nagyon kevéssé tájékoztat, mivel a munkások időnként több helyen van alkalmazva s ezen kívül munkáját magánügyek avagy magán megrendelések gyakran félbeszakítják. A munkabér megítélésére nézve oly lényeges munkaidőt sem lehet pontosan megállapítani, mivel otthon a kis gyermekek, látogatások, a munkaanyag beszerzése és más körülmények egészen szabálytalanul zavarják meg a munkálkodást. Végül a bérösszegkiszámításánál a házimunkásoknál mindenkor nem csekély és részben pontosan meg nem állapítható kiadásokat kellene levonni, minők a fűtés, világítás, a varrógép javítása, olajozása, a varróeszközök, vasalás, gombok s más effélék.

Általában véve bebizonyítható, hogy a házimunkások által kiérdemelt bér még a fennemlített kiadások beszámítása nélkül is sokkal csekélyebb, mint a gyárakban és műhelyekben dolgozó hasonló ügyességű munkásoké, kiknek dologi kiadásait pedig, ide értve a munkahelyiség bérét és felszerelését is, a munkaadó külön fedezi. De ezt a bérhanyatlást épenséggel nem lehet a fentebb leírt viszonyból megmagyarázni. Egészen más tényezők jönnek itt közbe. Részben az, hogy a munkaadók nem bíznak eléggé a házimunkások pontosságában és ügyességében vagy legalább nem annyira, mint a közvetlen felügyeletük alatt álló állandó munkásokéban, részben még inkább az a tény, hogy a házimunkát keresők száma rendszeren igen nagy s ezek között mindenkor akad néhány tisztviselő vagy vagyonosabb polgárcsalád tagja, kik a házimunkát nem önfentartásra, hanem csak mellékkeresetre avagy éppen zsebpénz szerzésére használják fel s ezért hajlandók a munkabért a létfontartási összegnél kisebbre is lenyomni.

Mindennek daczára a házimunkának megvan a hatalmas támasza magukban a munkásokban.

A legelső a családi tűzhely szeretete. Dyhrenfurth 237 varrónője közül 122-nek kiskorú gyermekei voltak, kiket magukra nem

hagyhattak, mások beteges vagy elaggott hozzátartozóik segítségét vehették igénybe, kiket különben lehetetlen lett volna műhelyben vagy gyárakban állandóan alkalmazni. Sokan azt hiszik, hogy a házimunka anyagilag is előnyösebb rájuk nézve, részint azért, mert a lakás, fűtés, világítás s más költségek ide eső részét nem képesek kiszámítani s a varrógép birtoklását nagy előnynek tekintik, részint mivel az éjjeli idő szabad felhasználása által esetleg többet is kereshetnek, mint a műhely idejéhez kötött társaik.

A leglényegesebb támasza a házimunkának azonban a szabadság szeretete. Kétségkívül nagy előny van abban, ha a komolyabb gondolkozású varrónő megszokott családi körében megmaradhat s nem kénytelen a műhely avagy gyár vegyes társaságába vegyülni, mely nem ritkán erkölcsi szempontból is kifogás alá eshetik. Különösen a műveltebb osztályokhoz tartozó, de mellékkeresetre szoruló nők idegenkednek a műhelyi munkától oly annyira, hogy képesek inkább a lehető legcsekélyebb bérért dolgozni otthon, csak ne kelljen »társadalmi állásuk megtagadásával annyira süllyedniök«, hogy mint állandó alkalmazásban levő munkásnők dolgozzanak a gyárakban vagy műhelyekben. Épen nem ritka eset s Dyhrenfurth is hoz fel tapasztalataiból néhány példát, hogy a szegény varrónő ezért a szabadságért egészségét, sőt erkölcsi fedhetlenségét is kénytelen feláldozni, mindez azonban nem dönti meg ellenszenvét a »rabszolgaélettel« szemben, a mint a műhelyek és gyárak kétségkívül szabályozott pedans és bizonyos fokig gépies jellegű munkálkodását elképzei.

Pedig ez a látszólagos szabadság sokkal nagyobb áldozatokat követel a varrónőktől, mint első pillanatra látszik. A házimunkás ugyanis alkalmazását tekintve tulajdonképp nem munkás, hanem csak napszámos s kénytelen annak bizonytalan helyzetétől és a nagy versenyből eredő mindeunemű hátrányait elviselni. Igaz ugyan, hogy a varrónő nem tartozik szorosan véve a nemképzett munkások közé s így elméletileg nem egészen napszámos, mivel azonban a varrást és a varrógép kezelését Európa nagyobb részében a nők már gyermekkorukban megtanulják, szakértelmük nem jöhet tekintetbe.

A munkakereslet ennél fogva igen nagy s ezt a munkaadók nagyon jól tudják, de azért még mesterséges uton is előmozdítják azáltal, hogy az üzletek kirakataiban és a napilapok hirdeteiben új jelentkezőket keresnek, nem azért, mintha szükségük volna rájuk, hanem hogy nagyobb választékuk legyen és a munkabért lejjebb szállíthassák. Ennek következménye lesz aztán, hogy a munkaadó, ki saját érdekében első sorban a műhelyben állandóan alkalmazott munkások munkaerejét akarja teljesen kihasználni, az otthon dolgozó nőknek nagyon ritkán ad annyi munkát, mely azoknak teljes idejét igénybe venné s amellettt alkalmas ürügyet szerez magának arra, hogy a szegény varrónőket a munka kiosztásának önkényes változtatgatásával még jobban függővé tegye magától.

A házimunkás foglalkozásának napszámosi jellege ily módon állandósíttatik. Hozzájárul még ehhez az a tény, hogy a varrónőnek sokszor óráig kell várakozniok a munkaadóknál, míg a haza-hozott munkát megbírálják, az elszámolást elintézik s új megrendelést kapnak, továbbá az épen ismertetett iparágaknál az a körülmény is, hogy a divat gyors változása, továbbá egyes alkalmak pl. lakodalom, bál, a munkát gyakran teszik nagyon sürgőssé s ily esetekben még a házimunkás is sokszor kénytelen segítséget sze-

rezni, mivel természetesen köteles nyomorúságos keresményében is osztozkodni, nem említve azt, hogy ily esetekben testi bajok, családi körülmények és a kimerültség nem jöhetnek tekintetbe s a szegény »szabad« varrónőnek egészsége kárára sokkal nagyobb erőfeszítést kell tennie, mint a műhelyben dolgozó munkásoknak, kiket bizonyos tekintetben megvédenek a törvényes intézkedések és a testületi szellem.

A legnagyobb baj azonban, a mi a házimunkás napszámosi jellegű foglalkozásából ered, az időről-időre előre ki nem számítható időközökben beálló munkahiány és a kizárólag a munkaadó egyéniségétől függő helyváltozás. Oly esetekben, midőn a házimunka jóformán csak zsebpénz szerzésének kérdése, ezek a bajok csak muló kellemetlenségek. Ily esetek azonban ritka kivételek, mert rendes körülmények között még a tisztviselők és vagyonosabb polgárok családjában is néhány év alatt nélkülözhetlenné válik a nők mellékkeresete, oly annyira, hogy a kissé könnyűvérű férfi családtagok nem ritkán erkölcsi érzületükben eltompulva egyenesen megkövetelik a szorgalmas nőktől, hogy a mellékfoglalkozásban minél nagyobb erőfeszítést fejtsenek ki.

Ha nem is ily szomorú a helyzetük a munkaközvetítőknél vagy a főbérőknél, kik a házi munkásokat foglalkoztatják, a legtöbb esetben azt sem lehet örvendetesnek mondani. Mert a munkaközvetítők túlnyomó részben maguk is csak házi munkások, kik egy-két segitőt vesznek magukhoz. Annak a munkaközvetítőnek, ki önmaga nem végez mechanikus munkát és csak a munka kiosztásával és beszedésével foglalkozik, ki ennél fogva tényleg kereskedő, épen a varrónókkal szemben nem igen van helye, mivel itt a dolog természetese szerint a munkaközvetítőnek magának kell legtöbbször elvégeznie a szabást és más előkészületeket. Míg tehát más házi munkai foglalkozásoknál igen gyakran találunk egyes, többnyire zavaros multtal bíró egyéneket, kik a munkaközvetítés könnyű munkáját használják fel a megélhetésre, a varrónókkal szemben ily szerepre rendesen egyes, különösen a szabásban nagyobb ügyességgel bíró munkásnők vállalkoznak, kik épen azért, mivel nekik is jelentékeny feladatuk van, rendesen csak egy pár segédmunkást foglalkoztatnak.

Már magában az a körülmény, hogy a varrónők munkaközvetítője csak egy pár egyén munkája felett rendelkezik, jelentékenyen csökkenti az ő jövedelmüket s ehhez hozzájárul még az, hogy az ily egyszerű munkaközvetítők nem tudnak mindent gondosan előre kiszámítani, mint a rendes kereskedők s igen gyakran nagy káruk van egyik vagy másik ügyetlen varrónő hibája miatt, kinek munkájáért a munkaadóval szemben utóvégre mégis ők a felelősek. Dyhrenfurth tapasztalatai szerint a munkaközvetítő nők helyzete általában szomorú s nagy vágyuk van, hogy ezt a szerepet felcserélhessék állandó alkalmazottsággal, másrészt azonban közöttük és a varrónők között sokkal barátságosabb a viszony, mint a varrónők és nagykereskedők között, kiknek nagyobb részét a varrónő csak látásból ismeri.

A házi munka rendszerének bajai tehát az egész vonalon észlelhetők. S mindamellett azt állítja szerzőnk, hogy nemcsak Berlinben, hanem más helyeken is folyvást emelkedik az otthon dolgozó varrónők száma nemcsak a fentebb ismertetett okokból, hanem még inkább azért, mivel a munkaadók azt tartják legalkalmasabb eszköznek, hogy az ipartörvény és munkásbiztosításnak rendelkezései meg a

nagy műhelyek folytán reájuk háramló jelentékeny kiadásoktól részben szabaduljanak. A műhelyi munka ennek következtében a konfekcióiparnál általában hanyatlásnak indult s helyébe egész sereg családi műhely keletkezett, mivel a házimunkások, segítők és cselédek czíme alatt igen gyakran állandóan foglalkoztatnak egyes varrónőket a nélkül, hogy azok, mint munkások, felügyelet alatt állának.

Társadalmi és közgazdasági életünk egyik legjelentékenyebb kóros tüneténye ez s szerző szerint nem is lehet a bajon gyökeresen másként segíteni, mintha a törvényhozás legyőzve természetes idegenkedését, hogy a magánéletbe beavatkozik, a munkások érdekében kifejtett tevékenységét valami módon kiterjesztené az ily családi műhelyekre is, melyeknek munkásai csak úgy, sőt még inkább megérdemlik az állami védelmet, mint a gyári munkások.

— a.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Elemi csapások a mezőgazdaságban.¹⁾ Ujabban e téren is mindinkább tökéletesebb adatokat nyújt a statisztika. Igaz, hogy az ily adatok az állandó gazdasági tudósítók révén gyűjtetnek s nem egyszer előfordul, hogy azok becslése felületes, nagy átlagban azonban bizvást elmondhatjuk, hogy ez adatok megközelítő pontossággal mutatják meg az elemi csapások okozta károkat. Megtudhatjuk ebből az egyes károk arányszámaikat, fogalmat kaphatunk a jégkárok nagyságáról, a melyek ellen a biztosító társaságok révén védekezhetik a gazda. A mint látni fogjuk nemcsak a jégkárok jelentkeznek nagy százalékkal a gazda ellensége gyanánt, hanem ott van különösen az árvíz és aszály, melyek igen sok esetben tönkre teszik a gazda minden reménységét: a többi elemi csapások is kisebb-nagyobb százalékkal, de rendszeren jelentkeznek.

A nagy arányú jégkárokkal szemben áll a biztosító társaságok panasza, az állandóan csekély nyereségeket, illetőleg talán helyesebben fejeznék ki magukat, ha a biztosító gazdák csekély százalékáról panaszkodnának. Ezzel szemben áll azonban a gazdáknak az a jogosult panasza, hogy a biztosítási díjak aránytalanul nagyok. Nézetünk szerint e két kifogás összefügg: ha többen biztosítanak, úgy a biztosítási díj is alacsonyabbra volna megszabható, kivált ha a kiskgazdák zömét be lehetne vonni a jégbiztosítás keretébe, hol a kár chanceai a társaságra nézve kedvezőbbek, mert hiszen az apró birtokrészletekkel szemben a jégkárok alacsonyabb százalékkal szerepelnek. De azért ez a kiskgazdára sem volna hátrányos, mert hiszen a jégkárok csapásaitól mentve volna. Ha ritkább is a jégkár a kiskgazdák birtokain, azért hány esetben láthatjuk évente, hogy az ország területének különböző részeiben a jégesők tönkre teszik a kiskgazdák egész termését. Megtörténik, hogy egész határokat ver el, a nélkül, hogy a gazdák biztosítás hiányában, bármiféle recompensációt kapnának. Az adóleengedés reménysége nagyon sovány vigasz.

Egyébiránt részünkről a jégbiztosítási rendszer alapos reformját javasolnánk. A minimális biztosítást kellene behozni, vagyis a biztosítási társaságok egy minimális termésmennyiséget biztosítanak a mely minimum azon szám körül ingadoznék, a mely mellett még a gazdálkodás rentabilis. Így a biztosítási díjak aránytalanul kisebbednének, a biztosítás maga pedig óriási elterjedést venne, — kivált

¹⁾ A természetleuség ellen való általános biztosítás kérdésével már boldogult Keleti Károly is foglalkozott a hetvenes években. Tárgyalásokat is kezdett illetékes egyénekkel, kik hivatva lettek volna az eszme gyakorlati megvalósítására, de úgy látszik a kérdés megoldása legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött.

ha az egy általános *aratási biztosítás* keretében volna megvalósítva. Vagyis más szóval, ha az összes elemi károk ellen alakulnának biztosító társaságok, minimális termés biztosításával, alacsony díjtételek mellett. Tekintve azon óriási elterjedési kört, a melyre ez számíthatna, a díjtételek nagyon alacsonyak lehetnének. Egyébiránt ennek részletes ismertetése nem jelen fejtegetéseink körébe tartozik.

Az elemi károk nagyságáról hazánkban fogalmat nyújthatnak a következő általános természetű adatok:

Magyarország.

É v	Hektár	A beveletti terület %-a	É v	Hektár	A beveletti terület %-a
1880	659.389	7 ⁰⁰	1889	212.642	2 ¹⁷
1881	1,045.440	10 ⁶⁹	1890	175.796	1 ⁷⁸
1882	255.535	2 ⁸⁰	1891	224.470	2 ²⁴
1883	301.232	3 ²⁵	1892	184.995	1 ⁸¹
1884	444.572	4 ⁶⁰	1893	108.991	1 ⁰⁴
1885	260.419	2 ⁷⁰	1894	196.714	1 ⁶²
1886	434.076	4 ³⁷	1895	180.373	1 ⁷³
1887	264.325	2 ⁷⁶	1896	298.032	2 ⁸⁵
1888	354.230	3 ⁶⁴			

Horvát-Szlavonország.

1893	8.224	0 ⁷⁰	1895	21.444	1 ⁷⁹
1894	7.659	0 ⁶⁶	1896	21.920	1 ⁸³

Magyar birodalom.

1893	117.215	1 ⁰³	1895	201.817	1 ⁷²
1894	204.373	1 ⁶²	1896	319.952	2 ⁸⁴

Adni kívánjuk ez évekről Magyarországra nézve az elemi csapások megoszlásának mikéntjét, hogy így a kettőt egybevetve láthassuk, hogy mely elemi csapások okozzák a legnagyobb károkat s melyek kártételei csökkentek az utóbbi 17 év alatt:

É v	Árvíz ha.	%	Aszály ha.	%	Fagy ha.	%	Jég ha.	%
1880	197.127	29 ⁹⁰	75.750	11 ⁴⁹	147.448	22 ³⁶	144.566	21 ⁹²
1881	801.367	76 ⁶⁵	77.228	7 ³⁹	17.016	1 ⁶³	52.586	5 ⁰²
1882	103.616	40 ³⁵	14.296	5 ³⁹	16.742	6 ⁵⁵	84.201	32 ⁹⁵
1883	123.101	40 ⁸⁷	63.855	21 ²⁰	9.293	3 ⁰⁰	60.764	20 ¹⁷
1884	177.133	39 ⁸⁴	74.901	16 ⁸⁵	19.321	4 ³⁵	80.268	18 ⁰⁶
1885	28.188	10 ⁸³	58.097	22 ³¹	18.668	7 ¹⁷	116.040	44 ⁵⁶
1886	69.791	16 ⁰⁸	187.061	43 ⁰⁹	25.102	5 ⁷⁸	128.826	29 ⁶⁸
1887	111.665	42 ²⁵	72.842	27 ⁵⁶	3.818	1 ⁴⁴	64.850	24 ⁵³
1888	176.990	49 ⁹⁶	42.574	11 ⁹⁶	5.123	1 ⁴⁵	105.807	29 ⁸⁷
1889	22.424	10 ⁵⁵	92.895	43 ⁴⁵	5.340	2 ⁵¹	66.704	31 ³⁴
1890	15.737	8 ⁹³	72.925	41 ⁴⁸	2.348	1 ³⁴	73.486	41 ⁹⁰
1891	47.653	21 ²³	15.806	7 ⁰⁴	11.408	5 ⁰⁸	106.498	47 ⁴⁵
1892	49.141	26 ⁵⁴	43.759	23 ⁴⁵	3.752	2 ⁰³	61.915	33 ⁴⁷
1893	49.317	45 ²⁵	10.017	9 ¹⁹	10.919	10 ⁰²	15.846	14 ⁵⁴
1894	14.522	7 ³⁸	117.535	59 ⁷⁵	1.429	0 ⁷³	30.520	15 ⁵¹
1895	77.139	42 ⁸⁵	6.833	3 ⁸²	3.443	1 ⁹¹	67.117	37 ⁰⁹
1896	45.851	15 ³⁹	14.847	4 ⁹⁸	15.987	5 ³⁷	174.141	53 ⁴²
17 év alatt	2,110.752	37 ⁰⁸	1,040.016	18 ³⁶	317.157	5 ⁶⁶	1,434.085	25 ⁶⁰

É v	Köd ha.	%	Rozsda ha.	%	Egerek ha.	%	Férgek ha.	%	Egyéb ha.	%
1880	28.307	4 ²⁹	24.491	3 ⁷²	648	0 ¹⁰	7.872	1 ¹⁰	33.185	5 ⁰³
1881	15.385	1 ⁴⁷	9.483	0 ⁹¹	19.202	1 ⁸⁴	13.812	1 ²⁷	39.976	3 ³²
1882	307	0 ¹²	2.170	0 ³⁵	7.209	2 ⁸²	7.347	2 ⁸⁸	19.647	7 ⁶⁹
1883	9.201	3 ⁰⁵	12.612	4 ¹³	838	0 ¹¹	20.160	6 ⁶⁹	2.008	0 ⁶⁷
1884	23.209	5 ²²	32.991	7 ⁴²	8.930	2 ⁰¹	14.784	3 ²²	13.035	2 ⁹³
1885	270	0 ¹⁰	1.588	0 ³⁹	7.662	2 ⁹⁴	26.518	10 ¹³	3.438	1 ²²
1886	1.929	0 ⁴⁵	4.008	0 ⁹²	723	0 ¹⁷	14.086	5 ²³	2.603	0 ⁶⁰
1887	344	0 ¹³	2.158	0 ⁸²	619	0 ²³	6.607	2 ⁵⁰	1.422	0 ³⁴
1888	946	0 ²⁷	1.881	0 ³³	1.061	0 ³⁰	10.152	2 ⁸⁷	9.896	2 ⁷⁰
1889	2.094	0 ⁸⁸	10.556	4 ⁸⁷	3.304	1 ⁶⁵	8.578	4 ⁰³	1.247	0 ⁵⁹
1890	274	0 ¹⁶	3.999	2 ²⁷	832	0 ⁴⁷	5.617	3 ²⁰	578	0 ³³
1891	1.758	0 ⁷⁸	9.888	4 ¹⁸	1.545	0 ⁶⁹	10.824	4 ⁸⁸	19.590	8 ⁷³
1892	2.757	1 ⁴⁹	11.301	6 ¹¹	1.347	0 ⁷³	4.517	2 ⁴⁴	6.506	3 ³²
1893	454	0 ⁴⁰	2.156	1 ⁹⁸	4.272	3 ⁹²	11.274	10 ³⁴	4.756	4 ³⁶
1894	—	—	985	0 ⁵⁰	86	0 ⁰⁴	30.818	15 ⁶⁷	819	0 ⁴²
1895	394	0 ²²	62	0 ⁰³	795	0 ⁴⁴	4.188	2 ³³	20.902	11 ⁶¹
1896	2.203	0 ⁷⁴	10.508	3 ³³	9.871	3 ²¹	9.816	3 ²⁹	14.808	4 ⁹⁷
17 et alatt	89.762	1 ⁶⁰	140.182	2 ³¹	68.439	1 ²²	206.422	3 ⁶⁰	194.416	3 ⁴⁸

E számok ismerete rendkívüli fontossággal bír az előtt, a ki az elemi csapások egymásközötti megoszlását, helyesebben arányát tanulmányozza. Láthatjuk ebből, hogy a legnagyobb területen az árvíz okozza a kárt s csak ezután következik a jégeső. Módunkban lett volna a régebbi évekről is részletes adatokat közölni, nem tartottuk azonban célszerűnek azokat ez arányszámok meghatározásánál tekintetbe venni, a melyeket bizonyos tekintetben irányadóul is lehet venni, mert hisz bizonyos, hogy kivált az ily adatokat illetőleg a mennyivel hosszabb időre megyünk vissza, annál nagyobb vigyázattal kell azokat fogadnunk.

Nézzük például az 1874—75-ik évi károk százalékos kimutatását:

É v	Árvíz k. hold	%	Aszály k. hold	%	Fagy k. hold	%	Jég k. hold	%
1874	53.102	6 ⁰⁷	447.246	56 ²¹	168.879	21 ²²	45.529	5 ⁷¹
1875	60.063	12 ⁷⁹	138.337	29 ⁴⁶	20.492	4 ³⁶	210.126	44 ⁷⁴
átlag	56.582	9 ⁴³	292.791	42 ⁸⁴	94.685	12 ⁷⁹	127.827	25 ²³

É v	Egér k. hold	%	Férgek k. hold	%	Egyéb k. hold	%	Összes k. hold	%	Bevetett terület k. hold
1874	27.229	3 ⁴²	6.818	0 ⁸⁵	47.159	5 ⁹²	795.962	5 ⁷²	13,913.509
1875	4.455	0 ⁹⁵	16.529	3 ⁵²	19.626	4 ¹⁸	469.628	3 ¹⁹	14,730.692
átlag	15.842	2 ¹⁹	11.678	2 ¹⁸	33.392	5 ⁰⁵	632.795	4 ⁴⁶	14,322.100

Az 1874-ikévben 0⁶⁰% az összterületből hiányzik, a mi az adatok feldolgozásának hiányosságára mutat. Az 1874-ik évet megelőző adatokat a statisztikai hivatal nem tette közzé, valószínűleg az a felvételnél nem is szerepelt. Az 1878—79-iki adatok nincsenek közzé téve, ellenben az 1876—77-ik évekről az alábbi összeállítást adjuk, a mely 1874—75-ikétől eltérőleg már hektárakban van részletezve s a rozsdakárookra is kiterjed.

Év	Árvíz ha.	%	Aszály ha.	%	Fagy ha.	%	Jég ha.	%	Rozsda ha.	%
1876	259.376	41 ⁰⁷	33.122	5 ²⁴	261.191	41 ³⁶	31.788	5 ⁰³	20.440	3 ²²
1877	179.958	57 ⁸⁴	54.808	17 ⁶¹	13.768	4 ⁴²	37.300	11 ⁹⁹	11.162	3 ⁵⁸
átlag	219.667	49 ⁴⁶	43.965	11 ⁴³	137.479	22 ³⁹	34.544	8 ⁵¹	15.801	3 ¹

Év	Egér ha. %	Féreg ha. %	Egyéb ha. %	Összes ha. %	Bevetett terület hektár
1876	2.040 0'33	8.515 1'35	15.065 2'38	631.537 6'17	10,238,996
1877	1.409 0'45	2.643 0'85	10.099 3'25	311.147 3'40	9,160,571
átlag	1.724 0'39	5.579 1'10	12.582 2'81	471.342 4'79	9,699,783

A mint tehát látjuk eltérések az előbb adott számoktól sok tekintetben vannak, de egyrészt a nagyobb évek átlaga számítás alapjául inkább elfogadható, másrészt pedig a régibb adatok egy némelyiket nagy okunk van kétkedéssel fogadni.

Az újabb statisztikai felvételek a lehető legnagyobb pontossággal eszközöltetnek ugyan, mégis akárhányszor kifogásolhatók, kivált azon adatok, a melyek becslésen alapulnak. 17 esztendei statisztikai felvétel között van nem egy olyan, a hol vagy az egyik, vagy a másik elemi csapás volt túlsúlyban, így tehát a végeredményben mindenféle év van képviselve. Az elemi csapások százaléka a következőkép sorakozik:

Árvíz . . . 37'68 ^o / _o	Fagy . . . 5'66 ^o / _o	Rozsda . . . 2'51 ^o / _o
Jégeső . . . 25'60 ^o / _o	Férgek . . . 3'69 ^o / _o	Köd . . . 1'60 ^o / _o
Aszály . . . 18'66 ^o / _o	Egyéb károk 3'48 ^o / _o	Egerek . . . 1'22 ^o / _o

Bizonyos, hogy a károk megoszlása rendszeren nem így történik ha egy-egy esztendőt veszünk így merőben ellentétes adatokat kapunk sok tekintetben. Öt évi adat átlaga sem felel meg a fentieknek, de ha az esélyeket akarjuk számba venni, úgy bizonyára hosszabb időszakot kell számításunk alapjául venni. Nem tagadható az sem, hogy a gazdálkodás belterjessége, de még az egyszerű gazdálkodás általában véve az utolsó pár évben oly lendületet vett, hogy biztos lehet várni, miszerint a károk ^o/_o-a előnyösebben fog alakulni. Ki tagadhatná, hogy e kettő között összefüggés van? Nézzünk csak egynehány esetet. A késői vetés útját állja a hesszeni légynek, rendszeres páczolás az üszög terjedésének állja útját, az orrmányos bogár elleni védekezés (szedés, permetezés) a répa fejlődését teszi lehetővé. Kétségtelen tehát, hogy ezek folytán is módosulni fognak évek multán az arányszámok, de meg az által is, hogy az állandó gazdasági tudósítók látva, hogy a statisztikai felvételekre az intéző körök mily súlyt fektetnek, azt nagyobb pontossággal hajtják végre. Azért is e tekintetben még végérvényes következtetéseket vonni nem lehet. Most nézzük csak 10 év átlagát, hogy alakulnak akkor az elemi csapások arányszámai: Az 1883—1892. évek átlaga a következő százalékokat tünteti fel:

Jég 30'28	Férgek 4'26	Egyéb 2'11
Árvíz 28'77	Fagy 3'65	Köd 1'50
Aszály 25'35	Rozsda 3'16	Egerek 0'92

Ha e számokat nézzük, úgy láthatjuk, hogy az előbbi sorrend változik: e két átlagcsoport különben megegyezik abban, hogy a jég, árvíz, s aszályosság tűnik föl olyannak, a mely a károk túlnyomó százalékainak az okozója.

Érdekes volna tudni, hogy az elemi csapások mely művelési növényeinkre koncentrálnak nagy átlagban. Sajnos e tekintetben a legapróbb részletekre kihatólag részint az adatok hiánya, részint a

régebbi adatok megbízhatlansága miatt sem lehet visszamenni, a melyek annál megbízhatlanabbak, mennél jobban a részletekre terjednek. És ez érthető is: a főbb terményeknél mindenki jobban van tájékozva bevetett területeinek kiterjedéséről, mint a mellékterményeknél, melyek pedig az egész országot illetőleg óriási kiterjedést vesznek. Láthattuk ezt a legutóbb megejtett mezőgazdasági statisztikai felvételnél.

Hogy a károk megoszlásáról az egyes terményeinknél áttekintést nyujtsunk, adni kívánjuk 12 egymást követő év százalékos adatait az egész vetési terület 0/0-aiban, a melyek rendkívül érdekes képét adják e kérdésnek.

	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	Az első tíz év átlaga	Tizenket- től kezdve átlaga
Buza . . .	4'06	4'63	2'88	4'62	2'52	5'77	2'66	1'30	2'34	1'92	1'17	1'35	3'27	2'93
Tönköly . .	3'12	5'38	1'43	1'43	0'09	0'18	0'18	0'51	1'02	0'01	—	0'20	1'33	1'13
Kétszeres . .	14'01	3'94	3'07	4'13	1'45	2'31	1'14	1'12	1'70	1'33	0'35	0'06	3'42	2'88
Rozs . . .	2'65	3'43	2'67	3'83	1'36	2'56	1'90	1'45	4'08	1'81	0'57	0'63	2'57	2'25
Repce . . .	0'54	10'13	6'32	13'06	4'91	11'15	3'63	2'44	4'06	4'37	5'91	3'92	6'06	5'87
Árpa . . .	3'09	3'83	2'44	4'20	1'84	2'70	2'31	1'60	2'05	1'89	0'98	1'14	2'59	2'34
Zab . . .	2'75	4'30	2'76	3'86	2'44	2'67	2'54	1'99	1'96	2'19	1'06	1'07	2'15	2'38
Köles . . .	3'74	9'91	5'23	8'17	4'27	4'35	1'82	3'39	1'92	3'62	1'56	7'97	4'64	4'66
Tengeri . .	3'06	5'80	2'95	5'67	5'02	3'20	2'04	2'53	2'23	1'78	1'16	4'64	3'43	3'34
Tatárka . .	2'72	9'02	2'91	3'47	3'14	2'21	2'16	3'62	5'56	1'43	0'10	1'59	3'62	3'14
Magbúkköny	2'39	3'85	2'60	3'79	1'40	1'72	1'90	1'25	1'37	1'14	2'10	0'53	2'14	2'00
Borsó, lencse,														
bab . . .	2'45	5'77	5'26	4'20	2'43	2'29	1'42	3'16	2'83	1'76	0'81	2'13	3'16	2'88
Len . . .	1'52	4'37	4'05	3'21	2'44	1'34	1'37	1'89	1'70	1'76	0'93	3'41	2'36	2'33
Kender . . .	3'16	4'07	2'28	6'15	2'45	2'08	1'49	2'04	1'68	1'80	1'23	1'59	2'72	2'50
Dohány . .	3'26	6'07	5'05	9'54	3'36	4'82	2'03	2'53	3'25	1'84	0'67	1'35	4'17	3'69
Czukorrépa	1'51	2'27	1'35	3'81	1'96	0'55	0'95	1'19	1'64	1'84	0'96	1'31	1'70	1'61
Burgonya .	1'95	4'73	2'41	2'75	1'89	2'04	0'92	2'99	4'93	1'34	0'88	0'85	2'59	2'31
Takarmány- répa . . .	1'18	1'75	1'23	3'19	1'17	1'05	1'17	2'37	1'10	1'86	0'68	0'71	1'60	1'46
Mesterséges kaszáló .	1'02	2'75	1'78	3'23	2'75	1'77	1'08	1'06	0'76	0'75	0'46	2'97	1'69	1'70
Összesen														
átlag . .	3'25	4'60	2'78	4'57	2'76	3'64	2'17	1'78	2'24	1'81	1'04	1'62	2'96	2'69

A mint látjuk a 12 évi átlag határozottan kedvezőbb, mint a 10 évi; ez is azt bizonyítja, hogy mennél hosszabb időről kell az átlagot felvenni, annál megbízhatóbbá válik az, úgy a tanulmányozás, mint a gyakorlati értékű következtetések szempontjából.

Megmutatják e számok, hogy a gyakorlati gazdák ama tapasztalata, miszerint a *repce* sikerült a legbizonytalanabb összes művelési növényeink között, nagyon is alapos. Hisz a legnagyobb átlagos százalékkal szerepel a károsult vetemények között. Ha végig nézzük e számcsoportot csak egyetlen egy esetben találkozunk nagyobb károsodási százalékkal mint a repcénél s ez is a *kétszeres*nél van: az átlag azonban ennél jóval alább van. A kétszeres a mint tudjuk, nagyon ki van téve a károsodásnak, még pedig annál jobban, mennél több benne a rozs. Ugyanis a kétszeres a később érő búza megéréséig lábon marad, addig pedig a szél, de meg a jég is nagyon sokat kiverhet a rozsból, míg a búzából aránylag kevesebbet. A kétszeres-től eltekintve az adott 12 éven át csak a repcében találunk 10%-on

felüli károsodást. Az átlagszámokat tekintve a repcze után, a melynek művelési növényeink között a legtöbb rovarellensége van, azonnal a *köles* következik, a minek magyarázatát ama körülményben kell keresnünk, hogy a köles a késői vetésű növények közé tartozik, s így abban a szárazság sok kárt okozhat. Ugy a 10 éves, mint a 12 éves átlagban, az említettek után következik a *dolány*, a mely a mint ismeretes rendkívüli kényes természetű, abban szárazság, bolha stb. mind könnyen kárt okozhat. A *kétszeresről* már megemlékeztünk: megjegyezzük azonban, hogy itt az átlag az első 10 évnél jóval nagyobb mint a 12 évi kiszámításnál. Ennek oka természetesen abban rejlik, hogy az utolsó két év átlaga nagyon alacsony. De maradjunk csak a kétszeresnél. Itt egy nagyon figyelemre méltó körülményre kell az érdeklődőt figyelmeztetni. Azt tapasztalhatjuk itt, hogy a kétszeresben okozott kártétel fokozatosan csökken; az utóbbi években mondhatnók már, hogy majdnem minimális. Ennek az okát nem kereshetjük, de nem is találhatjuk másban, mint ama körülményben, hogy a kétszeresben a rozs mindig kevesebb s kevesebb hányadot foglal: ez kétségkívül az okszerűbb gazdálkodás jele, mert hisz a nép belátja, hogyha a keverékben több a rozs, úgy a hullási % nagyobb. Nem akar azonban teljesen szakítani a régi rendszerrel, — a kétszeres vetését nem hagyja abba, de legalább kevesebb rozsot tesz bele. Nem zárkozhattunk el azonban azon körülmény számba vétele elől sem, hogy művelési növényeink károsodásának kimutatása tekintetében a kétszeres arányszámai talán a legmegbízhatóbbak, mert ezt főképp csak a párholdas kiscgazda termeli, nagyobb gazdaságokban csak elvétve látjuk termelését, a minek az a következménye, hogy inkább kimarad a kárfölvételből. Bizvást elmondhatjuk, hogy az összes kétszeres területről nincs is tudomásuk az állandó gazdasági tudósítóknak. Hogy a *tengeri és tatárka* károsodása miért oly nagy százaléku, annak oka a késői vetésben van: a gyenge növényben mindig nagyobb kárt tehet a szárazság, mint az olyanban, a mely már megerősödve megy neki a nyárnak. Legkevesebb kártétel van aránylag a tönkölyben, a czukorrépában, a takarmányrépában s a mesterséges kaszálóknak.

Mindenki előtt ismeretes, hogy egyes vidékeket jobban ér az elemi kár, mint a másikat. Bizonyos, hogy az egyes elemi károk egymásutánjában bizonyos szabályosság van, vagyis más szóval egyes vidékeket bizonyos elemi csapások jobban érnek mint a másikat. Ennek oka a természeti viszonyokban keresendő s ezek mérlegelése után bizonyos törvényszerűséget feltétlenül megállapíthatunk; ha nem is mondható el ez minden elemi csapásra, de bizonyára nem egy esetben rájövünk ennek igazságára.

Három egymást követő évben vizsgálva az elemi károkból látogatott területet, azok meggyénként az alább jelzett arányokban oszlanak meg.

Duna balpartja	1892-ben		1893-ban		1894-ben		átlagban készenre %o
	összesen az összes szántóföld	kivesztett %o-a	összesen az összes szántóföld	kivesztett %o-a	összesen az összes szántóföld	kivesztett %o-a	
Árva vármegye .	68'90	0'61	62'12	0'41	60'16	0'88	0'63
Bács » .	76'90	3'82	83'49	0'13	33'35	—	1'32
Esztergom » .	81'08	3'37	84'48	0'22	85'88	0'21	1'27
Hont » .	73'73	0'48	76'94	0'03	75'66	0'15	0'22
Selmeczés-Bélabánya sz. kir. v.	81'71	—	98'53	—	94'01	—	—

Duna balpartja	1892-ben		1898-ban		1894-ben		3 év átlagában kivesztett %o
	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	
Liptó vármegye .	87'37	0'10	83'40	0'02	89'40	0'06	0'06
Nógrád » .	76'58	0'82	79'32	0'01	77'10	0'68	0'50
Nyitra » .	85'12	0'83	88'12	0'22	80'21	1'55	0'56
Pozsony » .	87'13	3'03	91'24	0'04	90'46	0'81	1'29
Pozsony sz. k. v. .	89'75	6'82	99'70	—	99'49	—	2'27
Trencsén vármegye	86'84	0'36	86'64	0'10	82'94	1'70	0'72
Turóc » .	80'94	0'17	85'39	—	83'77	0'11	0'09
Zólyom » .	81'19	0'12	83'58	—	84'22	0'09	0'07
Összesen .	81'92	1'47	84'59	0'10	83'21	0'85	0'61

Ha a 0'80 %o-on felüli kárt magasnak mondjuk, s az azon alul levőt alacsonynak, úgy azt látjuk, hogy a legnagyobb a károsodás *Bács, Esztergom s Pozsony* megyékben, míg *Arad, Hont, Liptó, Nógrád, Trencsén, Turóc s Zólyom*, vagyis a felső vármegyék alacsony %o-kal szerepelnek, ez a valóságnak nagyban egészben megfelel, mert hisz 1892–94-ik évek abnormisak nem voltak. Mindenestre érdekes volna hosszú évek során a megyéenkénti átlagot kimutatni, de azt egy más dolgozatunk részére tartjuk fenn.

Meg kívánjuk még itt jegyezni, hogy az egész országrész átlaga a jobbakkal közzé tartozik, a mi tekintve, hogy azon országrészekre — jelen fejtegetéseinkből, illetve adatainkból kifolyólag — a melyekben a felsőbb vagy helyesebben hegyesebb vármegyék dominálnak, általában véve elmondható, már itt hangsúlyozni kívánjuk, hogy a felsőbb megyék károsodási átlaga általában véve kedvezőbb. Az egyes megyék részletes taglalásához tartozik kimutatni, hogy mely elemi csapások többé vagy kevésbé nagy mértékben való kimaradása folytán következik ez, de már itt is rá kívánunk mutatni, hogy a felső s a hegyekkel borított megyék, különösen szárazságnak nincsenek annyira alávetve, a mi mindenestre egymaga is sokat határoz: a hol e tétellel ellenkező eset áll fenn, ott rendszeresen megtaláljuk annak okát a szomszédos területek kedvezőtlen száze-lékában, a mi kétségtelen, hogy némileg az átlagot befolyásolja.

Duna jobbpartja	1892-ben		1898-ban		1894-ben		3 év átlagában kivesztett %o
	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	
Baranya vármegye . .	79'30	1'17	81'84	0'19	81'96	0'24	0'53
Pécs sz. k. város . .	99'60	—	100'00	—	100'00	—	—
Fejér vármegye . . .	83'73	0'55	84'83	0'12	83'25	0'28	0'32
Székes-Fejérvár sz. k. város	97'41	—	98'31	—	97'45	—	—
Győr vármegye . . .	88'54	4'72	93'84	0'67	93'82	0'70	2'03
Győr sz. k. város . .	100'00	—	99'90	—	99'85	—	—
Komárom vármegye .	88'52	4'21	89'16	0'71	87'71	0'86	1'93
Komárom sz. kir. város	100'00	—	100'00	—	100'00	—	—
Moson vármegye . .	80'41	3'42	84'56	0'04	85'45	0'21	1'22
Somogy »	85'01	0'80	88'35	0'10	87'08	0'48	0'46
Sopron »	90'61	2'40	92'98	2'20	95'07	0'16	1'59
Sopron sz. k. város .	96'63	—	99'87	—	100'00	—	—
Tolna vármegye . . .	81'83	2'06	84'02	0'92	84'04	0'72	1'23
Vas »	92'21	3'13	96'00	0'38	96'97	0'40	1'30
Veszprém » . . .	89'87	0'14	90'05	0'03	88'82	1'24	0'47
Zala »	93'84	1'31	95'90	0'12	95'51	9'30	0'58
Összesen	86'48	1'83	89'17	0'43	88'81	0'49	0'92

Legnagyobb az átlagos károsodás Győr, Komárom, Sopron, Vas, Tolna s Moson vármegyékben, míg Baranya, Fejér, Somogy, Veszprém s Zala megyékben az a fentebb jelzett átlagon alul van. Az ország-rész átlaga a Duna balparti átlagot fölözi, de úgy a maximum, mint a minimum tekintetében, ha a vármegyéket vesszük, rosszabbul áll.

Duna-Tisza köze	1892-ben		1893-ban		1894-ben		3 év átlagában kiesztve ‰
	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	
Bács-Bodrog vármegye	89'84	2'05	90'99	2'11	91'84	1'00	1'72
Baja thj. f. város . . .	86'41	0'57	82'54	—	72'66	13'33	4'63
Szabadka sz. k. város	72'70	1'07	76'35	—	77'71	—	0'36
Ujvidék » » »	96'20	—	96'80	—	95'34	—	—
Zombor » » »	89'59	—	88'29	2'05	91'98	—	0'68
Csongrád vármegye .	95'53	2'31	97'73	0'63	86'12	10'06	4'33
H.-M.-Vásárhely thj. f. város	100'00	—	100'00	—	89'91	10'09	3'36
Szeged sz. k. város . .	99'85	—	98'56	1'16	99'06	—	0'39
Heves vármegye . . .	78'93	1'86	84'29	0'32	82'41	0'56	0'91
Jász-N.-K.-Szolnok vár- megye	86'69	1'89	89'76	0'53	88'05	5'62	2'68
Pest-P.-S.-K.-K. várm.	82'54	3'25	86'51	0'48	85'67	2'45	2'06
Budapest fő- és székh. város	99'07	—	98'13	—	96'19	0'52	0'17
Kecskemét sz. k. város	77'22	4'85	0'56	—	88'19	1'00	1'95
Összesen . . .	86'33	2'23	84'21	0'92	87'21	2'87	2'01

Az alföldi megyéknél tehát a legnagyobb a károsodás átlaga, s az egyes esetekben is a legnagyobb kár ‰-ra akadunk. Kétségtelen, hogy ennek oka az aszály gyakoriságában rejlik.

A következő vármegyék csoportja merőben ellentétes természeti viszonyok között van, s mint a felsőbb vármegyéknél általában itt is alacsony a károsodási ‰.

Tisza jobb partja	1892-ben		1893-ban		1894-ben		3 év átlagában kiesztve ‰
	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	összesen bevetve az összes szántóföld ‰-a	kivesztett ‰-a	
Abauj vármegye . .	83'12	0'47	84'66	2'27	85'82	0'38	1'04
Kassa sz. kir. város	94'85	—	94'52	—	97'64	—	—
Bereg vármegye . .	74'60	4'26	79'54	0'37	75'09	2'28	2'30
Borsód » . .	78'69	1'18	81'44	0'81	80'76	0'35	0'78
Gömör » . .	74'33	0'71	76'04	—	75'72	0'24	0'32
Sáros » . .	83'32	0'74	84'93	1'70	83'17	0'09	0'84
Szepes » . .	80'39	0'39	81'26	0'28	81'54	0'05	0'24
Ung » . .	74'41	2'08	77'87	1'02	68'99	2'07	1'72
Zemplén » . .	79'09	0'48	78'30	3'37	79'67	1'14	1'66
Összesen . .	79'03	1'08	80'59	1'54	79'61	0'77	1'13

Itt az átlagos ‰ jóval alacsonyabb mint a Duna-Tisza közén, a mennyiben 1'13 ‰ áll 2'01 ‰-kal szemben; hogy azonban a Duna jobbparttal szemben hátrányosabb helyzetben van, annak okát azon

körülményben kell keresnünk, hogy a *Duna jobbpartnak* csak északi s keleti része mondható síkságnak, vagy lapálynak — annyira a mennyire, míg a déli nyugati részek hegyekkel borítottak, ellenben *Zemplén és Bereg* stb. jó része síkság, s ép e két megye rontja le az országrész átlagát. Mindenesetre áll azonban, hogy a *Duna jobbpart* hegyekkel borított része szállítja le az átlagot, a mint az a fentebbi kimutatásból látható is.

Tisza balpartja	1892-ben		1893-ban		1894-ben		3 év átlagában kivesztve 0/0
	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	
Békés vármegye . .	95'03	1'20	96'41	0'96	84'50	12'25	4'81
Bihar „ . .	85'34	1'80	87'11	1'42	87'41	1'16	1'46
Nagyvárad thj. f. v.	98'89	—	99'86	—	100'00	—	—
Hajdu vármegye .	92'51	0'70	93'52	0'01	92'90	0'45	0'39
Debreczen sz. k. város	92'96	—	92'14	0'69	92'95	—	0'23
Máramaros vármegye	60'44	0'12	55'32	0'03	52'20	0'67	0'21
Szabolcs „	77'65	1'12	78'61	1'47	76'47	1'43	1'34
Szatmár „	71'69	2'32	75'96	0'52	75'30	0'49	1'11
Sz.-Németi sz. k. város	67'47	6'75	79'29	—	79'22	—	2'25
Szilágy vármegye .	69'45	2'18	73'19	0'93	68'70	0'93	1'35
Ugocsa „	71'60	2'84	76'92	—	69'82	3'57	2'14
Összesen .	80'72	1'52	82'64	0'93	79'46	2'70	1'72

Ezen országrész tehát a károsodás tekintetében eddig a *Duna-Tisza* köze után jön. Ezen országrész területén is túlnyomó a síkság. Igaz, hogy *egyes vármegyéknél* az előbb felállított tétellel ellentétes állapotra akadunk, de az több évek átlagánál jelentékenyen módosul, kevés éveknél különben is jelentékeny szerepet játszhatnak a sporadikusan fellépő eshetőségek.

Tisza-Maros szüge	1892-ben		1893-ban		1894-ben		3 év átlagában kivesztve 0/0
	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	összesen bevetve	kivesztett az összes szántóföld 0/0-a	
Arad vármegye . .	94'77	2'26	94'74	2'81	97'20	1'00	1'69
Arad sz. kir. város	100'00	—	100'00	—	100'00	—	—
Csanád vármegye .	99'17	0'10	99'18	0'12	99'22	8'90	3'04
Krassó-Szörény vm	90'91	1'31	92'21	0'75	91'78	0'33	0'79
Temes vármegye	82'15	1'54	92'93	1'99	91'96	3'03	2'19
Temesvár sz. k. város	100'00	—	100'00	—	100'00	—	—
Verecz thj. f. város	99'20	—	97'32	1'50	98'35	—	0'50
Torontál vármegye	96'89	1'14	96'49	1'30	96'93	1'94	1'49
Pancsova thj. f. város	100'00	—	100'00	—	100'00	—	—
Összesen .	94'95	1'32	95'14	1'57	94'58	2'42	1'77

A károsodás ez országrészben valamivel nagyobb mint az előzőben. Nagyobb is a szabályszerűség, mert hiszen *Arad, Csanád, Temes* s *Torontál* vármegyékben, mint túlnyomó részben sík területen nagyobb a károsodás, míg *Krassó-Szörényben*, a melyet nagyrészt erdők borítanak ez országrész viszonyaihoz képest minimalis a károsodás.

Erdély	1892-ben		1893-ban		1894-ben		10 év átlagában kivesztve %
	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	összesen bevetve az összes szántóföld %o-a	kivesztett %o-a	
Alsó-Fehér vármegye	70'21	1'03	70'48	0'63	71'89	0'06	0'57
B.-Naszód »	60'97	0'20	64'48	0'68	59'26	0'56	0'48
Brassó »	89'41	0'43	89'75	0'89	85'47	0'34	0'55
Csik »	48'10	0'47	54'61	—	47'91	0'69	0'39
Fogaras »	71'30	0'09	71'74	0'26	69'72	1'15	0'50
Háromszék »	68'24	2'00	70'69	1'93	69'65	—	1'31
Hunyad »	80'29	1'16	79'41	4'36	83'71	0'53	2'02
Kis-Küküllő »	74'06	1'31	73'02	1'43	75'94	—	0'91
Kolozs »	74'27	0'53	72'27	0'66	69'99	0'03	0'41
Kolozsvár sz. k. v. .	82'10	5'69	84'25	—	79'06	—	1'90
Maros-Torda várm. .	75'77	1'49	79'24	0'54	80'36	0'98	1'00
M.-Vásárhely sz. k. v.	85'68	—	90'05	—	89'60	—	—
N.-Küküllő vármegye	67'46	0'79	69'81	0'36	66'50	1'78	0'95
Szeben »	78'32	1'33	80'52	1'20	80'47	1'78	1'44
Szolnok-Doboka vár- megye	65'92	0'31	67'41	0'28	65'81	—	0'20
Torda-Aranyos vár- megye	67'69	0'22	70'45	0'24	69'77	—	0'15
Udvarhely vármegye	65'69	0'54	67'80	0'40	66'63	—	0'31
Összesen . .	70'46	0'82	71'89	0'96	71'07	0'62	0'80
Országos átlag	83'50	1'54	85'52	0'89	84'15	1'62	1'35

A fentebb felállított tételhez hiven *Erdély* mint az ország leghegyesebb része, a legcsekélyebb károsodási átlaggal szerepel. Ha az összes adatokat egybevetjük, a melyeket itt felsoroltunk, úgy szemléltetőbbé válik, hogy az elemi csapások %o-os megoszlásában bizonyos törvényszerűség van. Hogy ezt minél szemléltetőbbé tegyük, összeállítottuk az összes vármegyék 10 évről szóló adatait, a melyek e törvényszerűséget mindennél világosabban bebizonyítják; igaz, hogy helyenkint a fenti adatokkal ellentéteseket is találunk, de hát a most felsoroltaknak csak az volt a célja, hogy az elemi károk megoszlását az utóbbi években demonstrálja, mint a melyekben már nézetünk szerint azokra a gazdálkodás intenzitása, annak okzerű fejlesztése is jelentékeny hatást gyakorolt. A főbb kivételeknek az okát utólag adjuk.

Vármegye	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	10 évi átlag	Jegyzet
Abauj-Torna . .	—	2'54	3'60	9'02	2'95	4'85	0'54	1'51	3'97	2'29	3'47	9 év átlag
Abauj	11'20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11'20	1 év
Alsó-Fehér . .	3'25	0'76	3'34	2'71	1'65	2'39	6'55	0'39	0'09	1'06	2'22	
Arad	12'25	1'51	1'64	0'60	0'80	2'73	5'44	3'24	0'62	1'05	2'99	
Arva	9'72	17'10	1'49	7'96	4'52	1'02	0'08	4'38	1'77	7'10	5'51	
Bács-Bodrog .	11'32	4'04	3'62	2'09	1'55	5'42	1'03	1'86	1'90	0'58	3'34	
Baranya . . .	2'19	1'49	4'08	1'71	4'14	3'40	3'52	2'23	1'22	0'31	2'43	
Bars	2'67	5'20	0'48	0'66	1'97	4'16	1'33	1'30	1'82	0'95	2'05	
Békés	17'18	1'07	2'27	2'09	2'84	0'97	1'50	6'94	4'44	3'28	4'26	
Bereg	7'42	9'27	10'76	18'23	9'61	2'86	6'40	6'59	3'83	5'78	8'58	
B.-Naszód . .	1'61	8'38	1'62	8'55	0'85	1'47	1'37	0'41	0'75	—	2'50	
Bihar	9'16	2'63	4'35	3'78	2'61	3'55	0'15	2'13	0'82	2'14	3'13	
Borsód	7'04	1'06	3'96	6'97	4'45	2'62	2'38	3'92	2'45	2'75	3'76	
Bra-só	5'87	3'37	3'07	3'12	10'73	1'84	2'67	4'04	0'42	2'63	3'78	
Csanád	12'82	0'62	1'24	2'98	3'80	8'55	6'19	2'91	3'09	0'10	4'23	
Csik	3'75	0'32	0'75	4'96	1'17	1'93	1'35	0'55	1'15	2'62	1'86	

Vármegye	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	10 év átlag	Jegyzet
Csongrád . . .	15'53	4'82	5'71	3'42	1'85	1'50	5'95	4'88	4'58	0'37	4'86	
Esztergom . . .	2'30	0'20	0'68	0'31	0'44	4'01	1'45	0'54	1'46	2'82	1'42	
Fejér	4'52	0'44	0'48	6'95	2'84	3'19	1'14	0'68	1'65	0'68	2'96	
Fogaras	10'46	3'13	7'57	1'89	4'35	4'14	1'23	4'90	2'91	1'92	4'25	
Gömör	1'08	3'81	0'75	2'34	1'77	3'66	1'62	1'17	0'43	0'87	1'75	
Győr	10'10	3'75	11'00	2'21	7'08	6'27	5'11	3'57	0'90	0'86	5'09	
Hajdu	7'17	0'95	9'46	1'36	1'83	1'65	0'73	6'85	3'30	0'89	3'42	
Háromszék . . .	14'52	8'77	10'42	5'16	14'06	5'09	3'00	0'59	0'45	0'48	6'25	
Heves	10'72	1'83	3'68	3'06	3'58	7'25	3'11	8'46	2'75	1'66	4'61	
Hont	2'42	2'20	1'56	3'57	0'56	2'85	1'44	1'75	1'35	0'83	1'87	
Hunyad	6'80	0'74	4'04	5'18	1'81	4'06	7'22	1'84	1'41	2'05	3'52	
Jász Nagy-Kun- Szolnok	18'12	2'24	4'58	7'66	5'36	4'14	2'39	14'21	3'16	2'53	6'44	
Kis-Küküllő . . .	6'65	1'40	5'02	5'92	5'63	2'27	1'72	1'49	0'26	2'25	3'20	
Kolozs	5'96	1'66	3'48	2'94	5'25	4'30	4'08	0'93	2'73	2'85	3'42	
Komárom	5'19	2'08	4'57	2'96	0'43	0'62	0'29	2'36	2'07	1'72	2'23	
Krassó-Szörény .	19'87	6'34	4'70	8'41	2'00	7'22	6'05	5'06	0'90	1'73	6'23	
Liptó	3'28	6'39	1'11	3'78	1'21	1'19	1'30	5'96	1'21	0'02	2'55	
Máramaros . . .	4'48	3'41	4'51	13'72	4'66	2'89	1'74	1'44	5'39	3'12	4'55	
Maros-Torda . .	6'65	1'22	2'27	2'21	1'55	1'11	0'12	2'01	2'69	3'41	2'41	
Moson	3'03	1'30	1'41	5'28	0'97	3'38	5'31	4'21	0'69	2'52	2'61	
Nagy-Küküllő . .	2'72	1'33	2'45	2'08	2'98	1'47	1'57	0'27	1'82	1'77	1'65	
Nógrád	2'93	0'84	1'70	0'59	1'46	5'54	0'77	1'90	0'65	0'94	1'73	
Nyitra	3'55	0'94	0'78	2'11	1'09	2'88	1'37	1'38	0'78	0'90	1'58	
Pest-P.-S.-K.-K.	12'25	2'38	1'41	2'71	1'96	8'52	1'76	3'31	2'34	1'54	3'81	
Pozsony	7'68	2'26	5'01	3'29	1'13	3'75	1'07	1'76	1'99	2'50	3'04	
Sáros	1'80	5'62	2'75	8'12	3'56	2'93	1'58	3'05	2'68	3'16	3'52	
Somogy	2'69	1'14	0'73	0'28	0'37	1'25	0'80	0'33	0'42	0'85	0'88	
Sopron	4'16	2'19	3'36	1'23	2'87	1'72	3'76	2'41	2'24	0'27	2'38	
Szabolcs	14'11	4'98	5'39	5'43	1'62	3'40	2'50	7'39	4'58	3'23	5'26	
Szatmár	19'43	3'58	7'77	16'09	7'65	6'58	2'38	3'26	2'24	4'76	7'41	
Szeben	1'04	2'93	1'84	1'63	2'72	3'76	2'48	0'30	0'61	1'91	1'12	
Szepes	3'77	3'20	0'89	2'99	3'86	1'41	1'94	2'68	0'12	1'44	2'23	
Szilágy	5'55	0'49	3'43	8'03	4'16	3'58	3'24	1'80	1'67	4'63	3'66	
Szolnok-Doboka .	1'87	1'04	1'10	2'29	0'15	2'82	1'81	1'46	3'68	0'84	1'71	
Temes	27'73	3'22	3'81	10'73	1'62	9'86	9'89	5'90	3'53	1'62	7'79	
Tolna	5'47	3'30	1'27	1'38	2'65	2'54	0'65	0'93	0'48	1'13	1'95	
Torda-Aranyos .	1'06	0'26	0'20	0'97	3'51	0'30	1'72	1'60	4'16	3'59	1'73	
Torna	1'20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1'20	1 év
Torontál	25'23	2'77	2'67	7'85	3'71	8'12	6'27	8'07	2'63	0'98	6'83	
Trencsén	0'65	2'79	2'19	1'96	3'49	1'17	0'18	0'95	2'22	2'00	1'76	
Turóc	17'42	4'09	0'83	0'38	3'13	3'17	—	3'69	1'04	0'86	3'51	
Udvarhely	2'53	0'09	2'23	4'01	1'29	2'21	0'32	0'10	2'03	2'70	17'51	
Ugocsa	14'03	13'63	6'11	28'44	5'90	5'54	7'95	14'03	7'26	7'93	11'09	
Ung	7'39	2'94	3'98	16'74	4'42	9'80	4'31	6'92	9'67	4'21	7'01	
Vas	1'48	1'46	1'25	1'54	2'55	0'80	1'42	2'65	1'59	0'68	1'54	
Veszprém	2'73	0'81	1'36	1'06	0'75	2'77	1'06	0'35	1'62	0'73	1'32	
Zala	1'34	2'61	0'26	0'85	1'52	1'96	1'56	1'99	0'55	0'56	1'32	
Zemplén	6'92	8'22	7'39	5'78	1'31	5'11	1'35	5'42	2'92	6'67	5'11	
Zolyom	1'22	5'00	0'38	2'19	1'41	1'64	0'17	0'53	2'79	1'08	1'64	
Összesen	10'69	2'80	3'25	4'60	2'70	4'37	2'76	3'64	2'17	1'78	3'55	

E számcsoportból láthatjuk, hogy az alacsony % túlnyomórésze a hegyes vidékre esik: igaz, hogy vannak esetek, hol az országos átlagot a hegyes területű vidék fölülmulja. Különösen áll ez Árva, Bereg, Fogaras, Háromszék, Krassó-Szörény, Máramaros, Udvarhely, Ugocsa és Ungmegyékre. Árva kivételével tehát, különösen

a keleti megyéknél áll ez az eset. Nem feladata jelen tanulmányunknak kideríteni azt, hogy az alföldi elemi károk mennyiben folynak be a keleti megyék károsodására, vagy helyesebben, hogy azok elvonulása mennyiben történik a keleti részre, csak megkívánjuk jegyezni, hogy a nagyobb $\frac{1}{10}$ -ú károsodás az évtized elejére esik, a mi az átlagot általában véve kedvezőtlenül alakítja, a melynek oka nézetünk szerint ama körülményben rejlik, hogy a felvételek akkor még nagyon kezdetlegesek voltak. Ha az 1890–1900. évekről meg lesznek az adataink, úgy fenti szabálytól ily nagy eltérések nem lesznek, a mit az újabb adatokból bátran következtethetünk. Ha a sík vidékü területeket tekintjük, ott különben ily nagy eltéréseket nem találunk; azoknál a károsodás a minimumra sohasem száll le.

De nézzük csak a hegyesebb megyéket: Csik, Esztergom, Gömör, Hont, Nagy-Küküllő, Nógrád, Nyitra, Somogy, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Trencsén, Vas, Veszprém, Zala, Zólyom s Tolna megyék az egyedüliek, a hol a károsodási $\frac{1}{10}$ a 2-ön alul marad s ezen hegyes megyék az egy Tolna kivétel: a károsodás kedvező $\frac{1}{10}$ -ának oka az, a mire Fejér megyénél rámutatunk, $\frac{2}{10}$ -on alul már megyét nem találunk. $\frac{3}{10}$ károsodáson alul van: Alsó-Fehér, Arad, Baranya, Bars, B.-Naszód, Fejér, Komárom, Liptó, Maros-Torda, Moson, Sopron s Szepes. Ezek közül csak Fejér s Moson megye mondható rónának, a többi többé-kevésbé hegyes. Fejér megyénél az határoz, hogy a Duna elválasztja az alföldi megyéktől, s egész hegyes megyék közé van ékelve. Moson megyének természeti viszonyai mondhatók kedvezőknek. $\frac{4}{10}$ -on alul van Abauj-Torna, Bács, Bihar, Borsód, Brassó, Hajdú, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Pest, Pozsony, Sáros, Szilágy s Turóc. Ezek viszont Bács, Pest és Hajdú kivételével, mind hegyes megyék s az első kettőnél az *aránylag* csekély károsodási $\frac{1}{10}$ -ot valószínűleg a Duna és Tisza közé való határolás okozza. *Hajdú* megye a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok szerint, kivétel a fenti szabály alul. $\frac{4}{10}$ -on felül károsodott Árva, Békés, Bereg, Csanád, Csongrád, Fogaras, Győr, Háromszék, Heves, Jász-Kun-Szolnok, Krasó-Szőrény, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Udvarhely, Ung, Zemplén. Ezeknél tapasztalható a legnagyobb károsodás, jeleztük már előbb a túlnyomóan hegyes megyékre észrevételeinket; azon megyéktől eltekintve itt találjuk: Békés, Csanád, Csongrád, Győr, Heves, Szolnok, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál és Zemplén megyéket, a melyek többé-kevésbé sík területek s a melynek vidékén erdőség, illetve hegység van is, ott is túlnyomó vele szemben a rónaság. Daczára tehát ama körülménynek, hogy jelen összehasonlításunkból a jelen évtizedet kihagytuk, kétségtelen az az ismétlődő törvényszerűség, a melyre már fentebb rámutattunk. Erősen hisszük, hogyha az említett 1890–1900. évekről tehetjük meg összehasonlításainkat, sokkal kevesebb kivételes esetről adhatunk számot.

Ennek ismerete pedig rendkívüli fontossággal bír a *mezőgazdára*, mert megítélheti, hogy a legnagyobb valószínűség szerint mily risikóval jár bizonyos vidéken a *gazdálkodás*, a *nemzetgazdára*, mert az ország törvényszerűen ismétlődő károsodásáról alkothat magának fogalmat, vonhatja le következtetéseit s veheti azokat számításba tanulmányozásai közben.

Az elemi csapások megoszlásának részletes feltüntetését egyes terményeinknél, úgy a csapások nevei szerint, mint az egyes meg-
gyélre kihatólag egy hosszabb időszakon keresztül egy későbbi
dolgozatunk számára tartjuk fenn. Fentiek kiegészítésére be akarunk
azonban mutatni egy táblázatos kimutatást, a mely %-okban mutatja
meg, hogy az elemi csapások két éven keresztül mily arányban osz-
lottak meg az egyes terményeinknél a csapások nevei szerint. Fel-
tüntetjük a megkárosított s a teljesen tönkretett terület, azzal a
megjegyzéssel, hogy előbbi fejtegetéseink csakis a teljesen megse-
mitett területre szólnak, annál is inkább, mert a részleges kár fel-
tüntetésére, csak az 1893-ik év nyara óta rendelkezünk adatokkal.

1892-93-ban.									
Termény	Árviz	Aszály	Fagy	Jég	Köd	Rozsda	Egér	Féreg	Egyéb Összes.
Buza	35 ²¹	8 ²⁴	10 ⁶⁴	16 ⁴⁵	0 ³⁸	1 ⁹⁶	10 ²⁴	14 ²⁷	2 ⁵⁹ 100 ⁰⁰
Tönköly	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kétszeres	39 ⁹⁰	10 ¹⁰	6 ⁹⁵	11 ⁹²	—	—	2 ³²	27 ¹⁵	1 ⁶⁶ 100 ⁰⁰
Rozs	48 ⁹³	7 ³²	5 ³⁷	21 ¹²	—	0 ⁸⁴	1 ⁰⁰	6 ²⁰	9 ⁰² 100 ⁰⁰
Árpa	40 ⁰⁷	5 ⁹⁶	4 ⁵⁷	30 ⁷⁷	—	0 ⁷⁷	1 ⁸²	6 ⁷⁹	9 ²⁵ 100 ⁰⁰
Repce	17 ³²	7 ⁴⁷	39 ¹⁹	2 ⁸³	0 ⁵⁵	—	0 ⁴¹	21 ⁰⁶	10 ⁹⁷ 100 ⁰⁰
Zab	26 ⁹⁰	21 ⁴⁹	3 ⁴⁵	15 ⁴⁶	1 ⁸⁹	11 ³⁸	0 ⁰²	14 ⁶⁷	4 ⁴³ 100 ⁰⁰
Köles	34 ⁹¹	7 ¹⁰	11 ⁴⁴	20 ⁷¹	—	—	—	0 ⁹⁰	24 ⁸⁵ 100 ⁰⁰
Tengeri	67 ⁰⁷	6 ⁷²	12 ⁸⁸	7 ⁵⁹	0 ¹²	0 ⁰⁸	—	2 ⁶¹	2 ⁹³ 100 ⁰⁰
Tatárka	100 ⁰⁰	—	—	—	—	—	—	—	— 100 ⁰⁰
Magbúkköny ..	24 ⁸⁸	27 ⁶²	2 ³²	8 ⁶²	—	—	—	35 ⁸⁴	0 ⁷² 100 ⁰⁰
Borsó, lencse, bab	66 ⁸⁰	7 ⁴³	—	24 ⁶⁰	—	0 ⁷⁰	—	0 ⁴⁷	— 100 ⁰⁰
Len	64 ⁸⁰	22 ⁴⁰	—	8 ⁰⁰	—	—	—	4 ⁸⁰	— 100 ⁰⁰
Kender	68 ²⁷	9 ⁶²	—	20 ³¹	—	0 ¹²	—	0 ⁷²	0 ⁹⁶ 100 ⁰⁰
Dohány	8 ²¹	1 ⁸⁶	4 ⁴⁸	52 ³⁴	—	—	—	11 ⁵⁷	21 ⁶⁴ 100 ⁰⁰
Czukorrépa	85 ⁰³	0 ²⁵	10 ⁷⁰	0 ⁶³	—	—	—	2 ⁹⁶	1 ¹³ 100 ⁰⁰
Burgonya	86 ³⁴	6 ⁷⁰	1 ¹³	2 ⁹¹	0 ⁰⁸	0 ⁵²	—	1 ⁷⁸	0 ⁵⁴ 100 ⁰⁰
Tak. répa	68 ⁰⁵	4 ²⁵	0 ⁴⁴	6 ¹¹	—	—	—	10 ⁴⁷	10 ⁶⁸ 100 ⁰⁰
Luczerna,lóher, baltaczim ..	77 ⁴⁶	1 ⁸⁰	7 ⁵¹	10 ³¹	—	—	—	1 ⁹⁹	0 ⁸³ 100 ⁰⁰
Bükköny, mu- har stb.	32 ¹⁸	31 ⁸⁸	—	8 ⁰¹	2 ⁸⁷	3 ⁴⁷	—	19 ²⁴	1 ⁴⁸ 100 ⁰⁰
Összesen ..	45 ²⁵	9 ¹⁹	10 ⁰²	14 ⁵⁴	0 ⁴⁹	1 ⁹⁸	3 ⁹²	10 ³⁴	4 ⁹⁸ 100 ⁰⁰

1893-94-ben									
Termény	Árviz	Aszály	Fagy	Jég	Köd	Rozsda	Egér	Féreg	Egyéb Összes.
Buza	4 ²⁸	16 ⁸¹	0 ⁰⁷	22 ⁶⁴	—	1 ³¹	—	54 ⁷⁴	0 ¹⁵ 100 ⁰⁰
Tönköly	—	—	—	100 ⁰⁰	—	—	—	—	— 100 ⁰⁰
Kétszeres	18 ⁴²	10 ⁵²	—	40 ⁸⁰	—	7 ⁹⁰	—	22 ³⁶	— 100 ⁰⁰
Rozs	15 ⁷⁹	2 ⁵⁰	1 ⁰¹	67 ³⁷	—	0 ¹¹	0 ⁴¹	11 ¹⁵	1 ⁵⁷ 100 ⁰⁰
Árpa	24 ¹⁵	30 ⁷³	0 ⁰³	37 ⁶⁰	—	—	0 ²⁴	6 ⁰⁶	0 ⁵⁹ 100 ⁰⁰
Repce	3 ¹⁹	55 ³⁸	0 ⁰⁷	17 ⁴⁷	—	—	—	23 ⁸⁹	— 100 ⁰⁰
Zab	11 ¹¹	37 ⁰⁵	3 ⁶²	35 ¹⁰	—	1 ⁶⁹	—	11 ⁴⁴	— 100 ⁰⁰
Köles	15 ⁶⁶	76 ⁹¹	—	3 ⁷⁹	—	—	—	3 ⁶⁴	— 100 ⁰⁰
Tengeri	3 ⁷⁸	88 ¹⁹	0 ⁵¹	5 ³⁵	—	0 ²³	0 ⁰²	1 ⁶⁷	0 ²⁵ 100 ⁰⁰
Tatárka	5 ¹⁵	4 ²⁹	64 ³⁸	20 ¹⁷	—	—	—	6 ⁰¹	— 100 ⁰⁰
Magbúkköny ..	7 ⁷⁷	19 ¹²	—	50 ²⁰	—	—	—	22 ⁹¹	— 100 ⁰⁰
Borsó, lencse, bab	19 ⁴⁶	45 ⁹⁸	—	17 ²⁸	—	—	—	17 ²⁸	— 100 ⁰⁰
Len	3 ⁸⁷	83 ³³	—	1 ⁶⁹	—	—	—	11 ¹¹	— 100 ⁰⁰
Kender	18 ³⁶	38 ²⁶	—	39 ⁰⁹	—	—	—	2 ⁴⁷	1 ⁸² 100 ⁰⁰
Dohány	—	50 ⁴⁹	39 ⁴⁴	7 ⁹⁷	—	—	—	1 ¹²	0 ⁹⁸ 100 ⁰⁰
Czukorrépa	24 ¹⁵	62 ¹⁶	—	0 ²⁵	—	—	—	13 ²⁷	0 ¹⁷ 100 ⁰⁰
Burgonya	44 ⁰²	43 ⁸⁰	—	6 ⁴⁰	—	—	0 ¹⁵	5 ⁶³	— 100 ⁰⁰
Tak. répa	5 ⁴⁶	76 ³⁴	—	0 ⁸⁴	—	—	—	10 ⁴⁴	6 ⁹² 100 ⁰⁰
Luczerna,lóher, baltaczim ..	7 ⁴⁹	77 ⁸⁶	0 ⁰⁷	3 ⁶²	—	—	—	10 ²²	0 ⁷⁴ 100 ⁰⁰
Bükköny, mu- har stb.	7 ⁷⁰	31 ²¹	—	8 ⁸⁶	—	—	—	2 ³³	— 100 ⁰⁰
Összesen ..	7 ³⁸	59 ⁷⁵	0 ⁷³	15 ⁵¹	—	0 ⁵⁹	0 ⁰⁴	15 ⁶⁷	0 ⁴³ 100 ⁰⁰

E táblázat nyújt áttekintést a teljesen megsemmisített vetések $\frac{0}{10}$ -os területéről két egymást követő évben. Fogalmat alkothatunk magunknak e számokból, hogy a bevetett területet érő elemi csapások hogyan oszlottak meg egymás között a kérdéses időben a teljesen megsemmisített vetésekre nézve. A megsemmisített s megkárosított vetések összege azonban aránytalanul nagyobb volt.

Az országreszenkénti megoszlás a következőkép alakul, ha szembe állítjuk egymással a megsemmisített s megkárosodott kerületeket a kérdéses időben $\frac{0}{10}$ -okban.

O r s z á g r é s z	Megsemmisített az összes vetések $\frac{0}{10}$ -a		Megkárosított az összes vetések $\frac{0}{10}$ -a	
	1893-ban	1894-ben	1893-ban	1894-ben
Duna balpartja . . .	0'13	1'01	2'12	11'08
Duna jobbpartja . . .	0'48	0'55	2'73	8'07
Duna-Tisza köze . . .	1'04	3'17	6'51	21'28
Tisza jobbpartja . . .	1'88	0'97	9'27	11'48
Tisza balpartja . . .	1'12	3'29	5'19	21'52
Tisza-Maros szöge . .	1'62	2'50	4'19	14'89
Erdély	1'32	0'88	8'41	8'44
Az egész ország . .	1'04	1'62	5'19	14'42

A megkárosított vetések $\frac{0}{10}$ -a tehát minden esetben aránytalanul nagyobb; nem mintha az talán minden esetben az elemi csapások jellegzetes kísérője volna, hanem inkább azért, mert az elemi csapások nem mindig szoktak teljes kárt okozni, sokkal nagyobb $\frac{0}{10}$ -ot tévén ki a részleges károsítás, s mint részleges károsodás függetlenül a teljes károktól is gyakran fel szokott lépni.

A megkárosított vetések részletes kimutatását a kérdéses időre a következőkben adjuk:

	Árvis	Aszály	Fagy	Jég	Köd	Rozsda	Egér	Féreg	Egyéb	Összes.
Buza	13'41	22'39	8'95	28'16	3'81	14'44	3'31	3'38	1'75	100'00
Tönköly	66'67	—	—	33'33	—	—	—	—	—	100'00
Kétszeres	16'74	15'37	17'84	22'89	11'23	10'74	0'39	2'36	2'20	100'00
Rozs	20'66	19'15	14'70	31'22	4'19	2'62	1'40	2'61	3'45	100'00
Árpa	23'38	23'28	8'26	33'51	2'11	4'28	0'83	1'16	2'69	100'00
Repce	17'98	20'42	30'46	12'05	0'39	0'65	—	14'10	3'05	100'00
Zab	15'05	25'18	5'76	16'95	1'81	21'04	0'04	12'82	1'37	100'00
Köles	25'15	45'96	2'92	19'42	3'51	0'70	0'47	0'70	1'17	100'00
Tengeri	28'29	35'17	7'30	16'04	0'40	2'66	0'06	7'98	2'19	100'00
Tatarka	48'91	16'31	—	31'32	—	—	—	3'36	—	100'00
Magbúkköny	22'48	28'30	0'93	17'15	2'18	5'00	—	21'96	1'97	100'00
Borsó, lencse, bab	35'44	15'32	8'43	20'96	0'31	14'27	—	0'11	4'76	100'00
Len	59'70	13'43	7'33	18'30	—	0'37	—	—	0'37	100'00
Kender	37'25	29'94	1'21	28'56	—	0'88	0'15	0'22	1'79	100'00
Dohány	4'55	5'64	10'23	72'32	—	1'67	1'67	1'98	1'94	100'00
Czukorrépa	19'18	36'97	3'95	23'16	—	0'48	—	15'61	0'65	100'00
Burgonya	42'78	20'46	5'15	12'04	0'30	3'38	0'30	7'15	8'24	100'00
Tak. répa	25'00	35'49	1'08	21'41	—	2'85	0'39	8'49	2'06	100'00
Luczerna, ló- her, baltacz	30'73	35'06	7'96	17'57	—	2'03	0'33	4'29	2'11	100'00
Bukkony, mu- har. stb.	19'00	27'81	4'97	29'66	2'95	6'42	—	7'88	4'41	100'00
Összesen	20'39	25'93	8'42	23'38	2'32	9'23	1'33	6'08	2'42	100'00

	Árvíz	Aszály	Fagy	Jég	Köd	Rozsda	Egér	Féreg	Egyéb	Összes
Buza...	2'70	41'00	0'33	16'34	0'46	2'31	0'33	29'11	6'17	100'00
Tönköly...	—	—	—	100'00	—	—	—	—	—	100'00
Kétszeres...	13'10	36'50	0'39	19'22	—	9'50	0'72	17'25	3'22	100'00
Rozs...	11'00	38'73	0'33	35'63	0'43	2'67	1'57	6'43	2'58	100'00
Arpa...	8'99	45'33	1'09	24'46	2'26	2'07	2'11	12'02	0'36	100'00
Repce...	0'33	26'33	12'55	9'29	0'03	1'59	—	44'33	4'69	100'00
Zab...	10'34	41'39	0'61	32'19	—	3'29	1'33	5'33	5'01	100'00
Köles...	11'04	54'58	—	8'44	4'60	2'60	0'43	8'49	8'32	100'00
Tengeri...	2'93	81'56	1'07	8'34	0'05	0'30	0'16	2'33	2'46	100'00
Tatárka...	1'79	61'19	13'70	4'17	—	—	—	10'30	8'85	100'00
Magbúkköny...	2'50	43'23	0'19	24'60	0'02	3'30	3'30	6'63	16'13	100'00
Borsó, lencse, bab...	4'42	54'37	2'46	14'22	1'33	4'64	2'91	4'33	10'77	100'00
Len...	82'30	7'51	0'16	2'09	0'06	—	0'28	—	7'61	100'00
Kender...	18'62	44'74	0'46	20'42	1'42	0'13	—	0'57	13'59	100'00
Dohány...	—	78'16	1'40	4'70	—	0'03	—	0'64	15'07	100'00
Czukorrépa...	9'21	59'35	0'11	9'06	—	—	0'61	14'13	6'33	100'00
Burgonya...	27'72	56'13	1'03	9'06	0'07	0'56	1'66	1'47	2'30	100'00
Tak. répa...	0'46	76'44	1'93	7'12	—	—	0'03	6'63	7'27	100'00
Luczerna, lóher, balta cz...	9'34	57'22	0'02	15'63	0'06	0'30	0'47	6'63	9'36	100'00
Búkköny, mumar, stb.	3'92	60'03	0'09	11'43	0'67	0'03	—	8'40	15'41	100'00
Összesen...	5'91	58'63	0'92	15'46	0'49	1'56	0'63	12'12	4'37	100'00

A mint tehát látjuk az egymás közötti arány lényegesen különbözik a teljes károknál feltüntetett aránytól, de a kettőnek egymással párhuzamban hosszú évek során való kimutatása, úgyszintén az átlagok feltüntetése a károsodás mennyiségének és minőségének feltüntetése szempontjából általános érdekléssel bírna.

Milhofer Sándor.

Az osztrák bűnügyi statisztika legújabb eredményei.

A társadalmi statisztika azon ága, a mely a »bűnös hajlam« törvényszerűségeit kutatja, a beléje tartozó kérdések kiváló tudományos és gyakorlati jelentőségénél fogva érdeklődésre tarthat számot tudósoknak és politikusnak egyaránt. Az osztrák bűnügyi statisztika most közzétett¹⁾ legújabb eredményeinek ismeretét azonban ezeken az általános érdekű szempontokon kívül indokoltta és kívánatosá teszi még az a sokszoros vonatkozás is, a melyben Ausztriával állunk.

A forrásunkat képező hivatalos kiadvány első sorban a büntető bíróságok ügyforgalmáról közöl részletes kimutatást. Ennek ismertetését ezuttal annál inkább mellőzhetjük, mert az ide tartozó kérdések jó része (az elbírálásra kerülő deliktumok megoszlása a büntető bíróságok különböző nemei között, vizsgálati fogság, előnyomozás elrendelése, vagy ez utóbbi mellőzésével egyenesen a vádindítvány megtevése, a vád köz- vagy magánjellege stb.) nem a bűnre való hajlam kutatott törvényszerűségeivel, hanem azokkal a tétéles intézkedésekkel áll szoros összefüggésben, a melyek a bűnvádi eljárást szabályozzák. Az alább következőkben tehát csupán

¹⁾ Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1894. Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XLVII. Band. 3. Heft.

a tulajdonképeni kriminológiai rész ismertetésére szorítkozunk. A közlendők helyes megítélése végett nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a hivatalos bűnügyi statisztika eredményei nem foglalják magukban azokat, a kik az exterritorialitás oltalma alatt állanak, a kik a katonai bíróságok illetékessége alá tartoznak, valamint azokat sem, a kik oly kihágásokat követtek el, a melyek elbírálása a pénzügyi, közigazgatási vagy bányahatóságok jogkörébe esik.

Mindezek számba vétele nélkül az 1894. év folyamán összesen 562.900 egyént ítéltek el Ausztriában, az összes jogerősen vád alá helyezetteknek 53.60/6-át, úgy hogy minden 10.000 lakosra 229 büntett, vagy kihágás miatt elítélt esett.

A büntett miatt elítéltek száma meghaladja a 30.000-et. E számnak majdnem fele a lopás büntetvére esik, utána közel 5000 elítélttel a súlyos testi sértés következik, azután a csökkenés sorrendjei szerint a család, hatóság elleni erőszak, s a szemérem elleni büntettek sötét csoportja. A vétség miatt elítéltek majd 7000-et kitevő számából 3600 azokból kerül ki, a kik egy állategészségügyi törvény, a »Thierseuchen- und Rinderpestgesetz« ellen vétettek. Kihágásért több mint egy félmilliót ítéltek el, közülük 150.000-et azért, mert a vagyonbiztonságot veszélyeztették. A legtöbb büntettet Krainában követték el, a legtöbb vétséget pedig Galiciában és Bukovinában, a hol tulságos nagy számban találkoztak olyanok, a kik az említett állategészségügyi törvény ellen vétettek; Gácsországban ezenkívül a véderőtörvény ellen elkövetett vétségek is igen gyakoriak voltak. Ugyancsak e két legutóbb nevezett tartományban fordult elő a legtöbb kihágás is, a mi egyrészt a becsületsértések nagyobb számában, másrészt meg abban találja magyarázatát, hogy a részegség megakadályozását czélzó 1877. évi július hó 19-iki törvény csak Gácsország és Bukovina területén van érvényben. Érdekes volna a bűnösség tanulságokban oly gazdag geográfiáját közelebbről is szemügyre venni, de forrásunk e tekintetben annyira hiányos és az összehasonlításokat annyira megnehezíti, hogy erről ezuttal le kell mondanunk. Pedig alig van állam, a mely ebből a szempontból becsebb adatokkal szolgálhatna, mint a műveltség oly különböző fokain álló népeket ugyanazon bünvádi eljárás és ugyanazon anyagi büntetőjog hatalma alatt egyesítő Ausztria. Ép ezért kellene itt különös súlyt helyezni a bűncselekmények a terület szerint való részletezésére, a mely a legkülönbözőbb társadalmi viszonyok és a bűnre való hajlandóság között fennálló összefüggésre talán sehol sem vetne élénkebb világosságot, mint épen Ausztriában, ahol megbecsülhetetlen alkalom kínálkozik annak a tanulmányozására is: kultura és kriminalitás hogyan függnek össze?

Mellőzve tehát az egyes tartományok külön-külön való taglalását, először is azt a kérdést vethetjük fel: vajjon a fent közölt számok a »penchant au crime« javulására vallanak-e s ha igen, minő irányban mozog ez a javulás? Erről a következő tábla ad felvilágosítást:

É v	10.000 lakosra esett			
	büntett	véttség	kihágás	összesen
	miatt			
	elítélt			
1894	12·3	2·8	214·2	229·3
1893	12·7	2·3	216·2	230·2
1892	12·8	2·3	225·0	240·1
1891	11·8	2·5	228·6	242·8
1890	12·3	2·3	226·7	241·3
18·9	12·1	2·1	229·0	243·2
18·8	12·1	2·0	230·9	245·0
1887	12·4	2·2	241·4	256·0
1885	13·0	2·4	243·8	259·2
1886	13·6	2·5	236·9	259·0

Ezek a számok teljes határozottsággal mutatnak rá arra az örvendetes jelenségre, hogy a »bűnözési hajlam« az utolsó 10 évben egyre csökken: míg ugyanis a szóban forgó decennium kezdő évében 10.000 lakosra 253 elítélt esett, az utolsóban csak 220, a mi körülbelül 100% javulást jelent. Csakhogy ez a javulás kizárólag a deliktumok legszelidebb nemének, a kihágásoknak a javára írható, a büntettek, kivált pedig a vétések egészben nem fogytak, ha egyes neveik apadóban vannak is.

A kihágásoknál tapasztalható örvendetes javulás a kihágási képező lopások, a részegség ellen hozott, már említett törvénybe ütköző kihágások, valamint a csavargás miatt történt elítélések számának jelentékeny csökkenéséből ered. Érdekes bizonyosságát látjuk itt egyes helyes socialpolitikai intézkedések jótékony hatásának. A csavargás miatt elítéltek számának erős fogyása — a mely a maximumhoz képest 33.000-et tesz ki — a »Naturalverpflegungstation«-ok létesítésének köszönhető, a hol segítségre szoruló, munka nélkül szűkölködő egyének munkájukért rövid időre ellátást és hajlékot találnak.

A büntettek közül az ismertetésünk tárgyát képező évben a felségstértés, felségárulás és a köznyugalom megzavarása¹⁾ fordult elő feltűnően nagy számmal, a mi a híres omladinista perrel van összefüggésben. Az utolsó decennium alatt aggasztóan elszaporodtak a szemérem elleni büntettek, a lopás és gyilkosság ellenben örven-

¹⁾ Az osztrák büntető törvénykönyv szerint ezt a büntetést az követi el, a ki nyilvánosan vagy többek előtt, vagy nyomtatványok, iratok terjesztése avagy képes ábrázolások által a) a császár személye, a császárság egységes állami kapcsolata, a kormányforma vagy az állami igazgatás ellen gyűlöletre vagy megvetésre izgatni próbál, b) a ki törvények, rendeletek, bíróságok vagy egyéb közhatóságok ítélkezései vagy rendelkezései ellen engedetlenségre, ellenszegülésre vagy ellenállásra avagy adók vagy közszélokra rendelt szolgáltatások megtagadására hi fel, buzdít, vagy félrevezetni próbál.

Ugyanezen büntetést követi el az, a ki c) olyan szövetségeket létesíteni, vagy másokat olyan szövetségekben való részvételre félrevezetni igyekszik, vagy maga bárminő módon részt vesz olyan szövetségekben, a melyek az a) és b) alatt megjelölt büntetendő cselekedeteket tűzik ki feladatukul.

detes fogyást mutatnak. Azonban óvakodnunk kell attól, hogy 10 év eredményeire biztos következtetéseket akarjunk építeni: ennyi idő épséggel nem elegendő arra, hogy az erkölcsi életnek valami határozott irányú fejlődésére, alakulására mutathasson rá. Valamivel szilárdabb talajon mozgunk, ha a markansabb bűntettekről készített, hosszabb időről szóló, következő összeállítást vesszük alapul:

B ü n t e t t	Az öt évenként elítéltek száma					
	1865/69	1870/74	1875/79	1880/84	1885/89	1890/94
Lopás (minősített) . .	73.034	76.703	88.095	91.017	73.901	72.626
Súlyos testi sértés . .	13.981	19.618	21.584	21.638	23.792	22.704
Csalás	7.955	8.586	12.260	13.468	13.255	14.424
Sikkasztás	2.442	2.835	4.653	4.114	2.985	2.824
Hatóság elleni erőszak	4.274	6.132	6.878	7.290	8.638	10.010
Veszélyes fenyegetés .	1.627	2.583	3.193	4.09	4.571	4.502
Zsarolás	1.358	2.151	2.235	1.971	2.073	1.944
Személyes elleni bűn- tetek	1.129	1.524	2.556	3.067	4.136	5.000
Felségsértés	1.055	1.212	1.757	1.713	1.321	1.146
Rablás	1.041	914	869	820	705	546
Gyilkosság	705	787	945	871	688	696
Idegen tulajdon ron- gálása	613	1.214	1.372	1.802	2.154	2.316
Gyermekgyilkosság .	551	554	540	561	537	443
Rágalmazás	353	406	597	781	900	843

E számok mérlegelésénél nem szabad elfelejtenünk, hogy a szóban forgó időköz alatt a lakosság több mint 21%-kal szaporodott. Olyan bűntett, a mely a lakosság e számbeli gyarapodása ellenére is fogyást mutatna, igen kevés van. Ilyenek a gyilkosság és rablás sötét bűnei, aztán a lopás és a gyermekgyilkosság, a melyet — forrásunk szerint — az esküdtbíróságok nagyon enyhén ítélnek meg. Ellenben a felsorolt összes többi bűntettek, kivált pedig a súlyos testi sértés, a gazdaság-társadalmi viszonyok komplikálódásával lépést tartó csalás, a hatóság elleni erőszak s a szemérem elleni bűntettek erősen szaporodtak. A szemérem elleni bűntettek szaporodása különben a modern erkölcsstatistikának legszomorúbb jellemvonása, s nemcsak a gyarapodás nagy mértéke és gyorsasága által, hanem szakadatlan, visszaesést sohasem mutató folytonosságával is megdöbbent.

Az elkövetett bűncselekmények vagy az elítéltek pusztá számának közlése nem enged meg semmi megkülönböztetést azok között, a kik a törvény ugyanazon szakasza ellen vétettek, egybe foglalja a számító, fontolva cselekedő, elvetemült, igazi bűnösöket azokkal, a kiket a pillanatnyi gyengeség, a kisértő alkalom, a bűnre csábító nyomorúság, a jogos felháborodás ragad el egy-egy olyan tette, a mely a törvény betűje szerint büntetést érdemel. A kiszabott büntetés — legalább a helyesen alkalmazott büntetés — azonban egyénesít, az esethez alkalmazkodik s így nagyobb vagy kisebb voltában visszatükrözi, — ha nem is elég tisztán — a bűncselekmények lelki rugóit. Egészen tiszta képet azonban ezen a réven is csak akkor

nyerhetünk, ha az egyes delictumokat külön-külön vetjük össze a rájuk szabott büntetésekkel. Csak akkor tudhatjuk meg, hogy a büntetendő cselekmények elkövetésénél minő szerepe volt a mentő nemesebb okoknak, ha látjuk: az esetek minő részében látták a bírák szükségét annak, hogy a büntetés maximumával sujtсанak s hányszor találtak elegendő okot a legenyhébb fenyítés kiszabására. Mindezek a szempontok tanulságossá teszik a kiszabott büntetések mértékének legalább nagyjából való megismerését.

1894-ben 65 halálítéletet mondtak ki, de egyet sem hajtottak végre: 21-nél életfogytig tartó, ugyanennyinél 20 évi, a többinél 15 évig tartó fegyházra változtatták. Az 1874. év óta — a megelőző időhöz képest — jelentékenyen emelkedett a halálítéletek száma: az 1853-tól 1873-ig terjedő időszak alatt csak 836 bűnös ítéltek halálra, 1874-től 1894-ig meg 1890-et. Ennek okát forrásunk csak kisebb részben származtatja abból, hogy az utóbbi 20 év alatt több halálbüntetés alá eső büntetett következtek el, mint 1853–73 között, a főök szerinte az, hogy 1874 óta Ausztriában esküdttbíróságok működnek, a melyeknek tagjai a bizonyítékok szabad mérlegelése alapján ítélnék s így nincsenek az ítélethozásában úgy korlátozva, mint az őket megelőző bírói testületek, a melyeket a legalis bizonyítási eljárás e tekintetben nagyon megkötött. A halálítéletek szaporodásával függ össze az életfogytig tartó fegyházbüntetésre szülő ítéletek fogyása: az esküdttbíróági intézmény életbelépeése előtt lefolyt 20 év alatt 1146 ilyen ítéletet hoztak, az azóta eltelt 20 év alatt csak 268-at. Ez is egyik eklatáns bizonyúsága annak: minő erős hatással van egy-egy perjogi intézmény a bűnügyi statisztika eredményeinek alakulására.

A börtönbüntetések kimutatásában csak az időtartam szerint való részletezésre szorítkozhatunk, mivel az osztrák statisztikában hiányzik az a megkülönböztetés, a melyet a büntető törvény az egyszerű és súlyos börtön között tesz. Az osztrák büntető törvény a börtönbüntetés minimumát hat hónapban állapítja meg; ennél rövidebb tartamú börtönbüntetés kimondásának csak kivételes (az osztr. B. T. 54. és 55. §-aiban meghatározott) esetekben van helye. Mégis az eme normális minimumon alul kiszabott börtönbüntetések száma az összesnek $\frac{3}{4}$ részét tette ki, bizonyúságául annak, hogy a bíróság az esetek túlnyomó többségében enyhítő körülmények figyelembe vételére hajlott. Az egy évnél hosszabban tartó börtönbüntetések valamennyi börtönbüntetésnek mindössze 13 $\frac{20}{100}$ -át adják s ebből 8 $\frac{60}{100}$ -a két évnél rövidebb ideig tartott. A múlthoz viszonyítva azt az örvendetes tényt constatalhatjuk, hogy a hosszabb tartamú börtönbüntetések arányszáma egyre csökken. A vétségek és kihágások egységes büntetését képező »Arreststrafe«-ra elítéltek közül körülbelül 80 $\frac{0}{100}$ nyolcz napnál rövidebb tartamú szabadságvesztésű bűnhődött.

Annál a sokoldalú vonatkozásnál fogva, a melyben a bűnös cselekmény és a műveltség, kor, családi állás, foglalkozás stb. állanak, különös érdeklődésre tarthat számot a bűnügyi statisztikának az a fejezete, a mely az elítéltek u. n. személyi viszonyaival foglalkozik. Kivált a foglalkozás van nagyon is érezhető befolyással a bűnös hajlam fejlődésének mértékére és irányára. Egyes foglalkozások a durvaság bélyegét nyomják a bennük foglalatatoskodókra s ezek arányszámát, az életet, testi épséget veszélyeztető bűnösök között felszoktatják, más foglalkozások — jelesen a bizalmi természetűek — a kínálkozó alkalom hatásánál fogva a vagyonbiztonság ellen vétők

seregébe szolgáltatnak nagy számmal bűnösöket. Nem szabad azonban felejtenuünk azt, — a mire már egy kiváló tudosunk is figyelmeztetett¹⁾ — hogy maga a foglalkozás is komplikált tényezők eredménye: más pályát választ a művelt, mint a műveletlen, bizonyos foglalkozásokat a fiatal korúak, másokat a nők özőnlenek el, egyik kereseti ágban a házások csoportja a túlnyomó, a másokban a nőtlenek aránya nagyobb stb. Ezek szem előtt tartásával nagyon értékes következtetéseket vonhatunk le a bűnösök foglalkozási statisztikájából; ép ezért csak sajnálni lehet, hogy az osztrák bűnügyi statisztika az elítéltek foglalkozás szerint való részletezésénél nem egész híven alkalmazkodott a népszámláláskor követett osztályozáshoz. Ennélfogva — részletes és megbízható következtetésekhez hiányozván a biztos alap, — egész általánosságban csak annak konstataálására szorítkozunk, hogy az elítéltek között — ellentétben az ipar- és kereskedelemmel — a mezőgazdasági foglalkozáskör kisebb arányban részesedik, mint az egész népességben, azonban a vétségért elítéltek közé jóval több bűnöst szolgáltat, mint a büntettek csoportjába. Ennek az a magyarázata, hogy a marhavész-törvény ellen elkövetett vétségek az összeseknek több mint felét képezik s a ez törvény ellen vétők a dolog természete szerint majdnem kizárólag a mezőgazdák sorából kerülnek ki. Ha már most meggondoljuk azt, hogy ez utóbbiakat foglalkozásuk szinte rákényszeríti a házás életre, megérthetjük azt is, honnan van az, hogy a házások aránya — a mely az egész 15 éven felüli népességben 51.45%-ot tesz ki — a büntett miatt elítéltek között csak 35.5%-o, míg a vétségért elítéltek csoportjában — a mezőgazdasági foglalkozáskörhöz tartozók nagyobb részesedése következtében — 75.04%-o-ra szökik.

Nagyon tanulságosak az elítélteket kor szerint feltüntető összeállítások, a melyek kivált az ifjú bűnösökről szolgáltatnak igen részletes és karakterisztikus adatokat. Ezek közül jellemző volta miatt érdemes közölni az alábbi kimutatást:

É v	11—14 éves	14—20 éves	Összes	100 elítélte re esik fiatal büntettes
	fiatal büntetettek száma			
1881	460	5.405	5.865	17.5
1882	525	5.238	5.763	18.0
1883	525	5.256	5.781	19.0
1884	579	5.588	6.117	19.9
1885	566	5.249	5.815	18.8
1886	546	5.287	5.833	19.6
1887	625	5.358	5.983	20.8
1888	593	5.241	5.834	20.8
1889	614	5.517	6.231	21.8
1890	578	6.001	6.579	22.6
1891	650	5.779	6.429	22.2
1892	803	6.238	7.041	22.8
1893	842	5.959	6.801	23.2
1894	826	6.378	7.204	26.9

Ezek csaknem minden megszakítás nélkül emelkedő számok megdöbbentő bizonyossággal mutatnak rá modern társadalmi életünk

¹⁾ Dr. Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest, 1889.

egyik legaggasztóbb jelenségére: a fiatal bűnösök szaporodására, a mi kivált az egészen fiatal 14 éven aluli bűnösöknél nagyon szembeesző. Kétségen kívül jó része van ebben annak a korunk általános betegségét képező tünetnek, hogy a családi nevelés, a házi erkölcsök kiveszőben vannak; de másrészt azzal is összefügg, hogy a némely helyütt büntetendő cselekményeket szülő strike-okban 20 évesnél fiatalabb munkások jelentékeny számban vettek részt. Különben a fiatal bűnösök legjellemzőbb deliktumai közé első sorban azok tartoznak, a melyek inkább az éretlenségnek és a belátás hiányának, mint a belső elvetemültség rovására írhatók: nevezetesen a táviróvezetékek, vasuti vágányok rongálása stb. A szemérem elleni összes büntettek tetemes részét (32%-át) is 14—20 éves ifjak követték el. Természetes következése ez a nemi ösztön ébredésének, a mire már utalt Quetelet is, a ki különben a korviszonyok befolyását a bűnözési hajlamra kissé túlozta.

A nők az összes büntetéseknél 14·4%-át teszik ki. A férfiaknál csekélyebb részesedésük mindenestre azzal függ össze, a mire Jekelfalussy is rámutatott¹⁾, hogy a házi tevékenység körében mozgó nő nincs úgy kitéve bűnre csábító alkalmaknak, mint az élet harcában közvetlenül részt vevő férfi. Az újabb fejlődés azonban mindinkább arra kényszeríti a nőt, hogy a család szűk köréből kilépve maga is közvetlenül harcoljon a létért vívott nagy küzdelemben. Érdekes volna tudni, vajjon az ennek következtében gyakoribbá váló kísértések nem fogják-e nagyon szaporítani a női bűnösök számát? Forrásunk csak a büntetésekre vonatkozólag tud feleletet adni erre a kérdésre, még pedig kedvezőt, a mennyiben a női büntetések száma az utolsó decennium alatt majdnem teljesen változatlan maradt: 15·2 és 14·3% között ingadozott.

Szólnunk kell még a bűnügyi statisztika legsajnálatosabb tárgyai közé tartozó visszaesőkről. Ezek számbavétele egyrészt a büntető igazságszolgáltatás, másrészt a társadalom politikájának szempontjából van különös fontossággal. Bennük tükröződik vissza az igazságszolgáltatás erkölcsi értéke, ők tesznek figyelmessé arra, hogy vannak a társadalomnak olyan tagjai, a kikkel szemben a büntetés legnemesebb célja: a javítás meg nem valósítható, a kik ismételt büntetések után is újra és folyton veszélyeztetik a jogrendet. Ezekből a bűnnek mindig újabb meg újabb hajtásokat termő gyökereit kitépni nem lehet s azért — mint egy iskola tanítja — ellenük nincs más orvosság, mint a deportálás, a száműzés az emberek társaságából. Visszaesők tekintetében az osztrák statisztika utolsó 30 éve a következő képet nyújtja:

Quinquennium	A büntett miatt elítéltek között már büntetve volt		
	véttség vagy kihágásért	büntett miatt egyszer	büntett miatt többször
	az összes büntett miatt elítéltek %-ában		
1865—1869	17·7	12·0	15·4
1870—1874	17·5	11·7	14·5
1875—1879	21·5	11·0	14·2
1880—1884	24·6	10·6	14·6
1885—1889	27·5	11·0	13·1
1890—1894	28·6	11·0	12·8

¹⁾ Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. I. k. 5. szám. Hazánk bűnügyi statisztikája 1873—1880. Írta dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1883.

Látni, hogy még a szorosabb büntetőjogi értelemben vett visszaesők aránya — bár nem valami gyorsan s nem is minden meg-szakítás nélkül — csökken, addig a tágabb értelemben vett visszaesők arányszáma, a kik t. i. előzőleg vétség vagy kihágás miatt voltak büntetve, folytonos és rohamos emelkedést mutat. Ennek az a magyarázata, hogy 1870 óta a különböző években hozott törvények által egész sereg vétséget és kihágást statuáltak s az ezek miatt elítéltek száma a büntetlen előéletűeket fogyasztja.

Azt hisszük, ez a rövid vázlat is bizonyosságot tett a bűnügyi statisztika eredményeinek jelentős volta mellett. Kíváncsinos is volna, hogy a statisztikának ez az ága, a mely a társadalom életnyilvánulásainak megfigyeléséhez és ismeretéhez oly sok becses adatot szolgáltat, az eddig sajnosan nélkülözött, értékes voltával arányban álló tökéletességre emelkedjék. Ezért csak örömmel nézhetünk a magyar bűnügyi statisztika reformjának immár küszöbön álló megvalósítása elé is.

Dr. Kenéz Béla.

A házimunka számbavétele Ausztriában. Az 1859-ben alkotott osztrák törvény határozottan kimondja, hogy a törvény intézkedései nem vonatkoznak a házi mellékfoglalkozáshoz tartozó és a háztartás rendes tagjai által végzett munkákra s még az 1885-ki novella is csak a bérfizetésekre vonatkozó intézkedéseket terjeszti ki azokra a segédmunkásokra, kik kizárólag a munkaadó részére dolgoznak ugyan, de a műhelyen vagy gyáron kívül, pedig tudvalevő, hogy ezek az időre dolgozó állandó házimunkások (Sitzgesellen) az összes házimunkásoknak igen kis részét teszik.

Mióta az úgynevezett sweating rendszer áldozatai iránt nemcsak a közgazdasági irodalomban, de a művelt közvéleményben is általános érdeklődés támadt, több országban megindult a mozgalom, hogy a munkásbiztosítás, gyári törvények s általában a munkások érdekében létesült törvényhozási és adminisztratív intézkedések lehetőleg a házimunkások részére is biztosíttassanak. Ausztriában a kormány, iparkamarák és más hatóságok hasonlóképp törekedtek e cél eléréni. De minduntalan előtérbe léptek a nagy nehézségek s világossá lett, hogy minden egyes hivatásos tényezőnek nézetei és óhajtsái nagyon különböznek egymástól. Az osztrák kereskedelem-ügyi ministerium ez okból szükségesnek látta mindenek előtt, hogy a házimunka jelen helyzetéről Ausztriában minél részletesebb felvétel eszközöltessék.

A közérdekű felvétel, bár annak eszközlése munkás-statisztikai hivatal hiányában a különben is nagyon elfoglalt iparfelügyelőkre bízott, nagyszabásúnak mutatkozik s ez okból is közöljük a kérdőívet, mely általános közgazdasági módszertani jelentőséggel is bír. A szöveg következő:

I. Megjelölése a házimunka útján termelt cikkeknek.

II. Az üzleti foglalkozás jellege (házi mellékfoglalkozás, nemzeti házi ipar, megbízásból eredő ipari házi munka).

III. A házimunkást foglalkoztató vállalkozó neve és lakhelye; viszonya az iparszövetkezethez; az üzleti foglalkozás nagysága külön kitüntetésével a foglalkoztatott házimunkások (férfiak, nők, gyermekek) számának, az üzemben levő fűszerszámok, illetőleg munkagépek száma, az üzleti tőke és az évi termelés nagysága.

IV. Az időszak (saison) tartama, a meddig a munka folyik.

V. Az összeköttetés módja a házimunkásokkal (termelők, elkészítők) a szerint, a mint ez az összeköttetés a főüzletből közvetlenül történik avagy közvetítő személyek (szállító, művezető stb.) útján; ezeknek a személyeknek lakóhelye.

VI. A vállalkozó vagy közvetítő által a munkások részére kiadott munka előkészítésének módja.

VII. Jellemzése a munkásokkal kötött vagy szokásban levő megállapodásoknak a) a munka átvételénél a feldolgozásra átadott anyag s továbbá a teljesítendő vagy teljesített munka díjazása tekintetében és b) a már kész munka átadását illetőleg. Különösen kikutatandók és közlendők, vajjon a feldolgozandó anyagot maga az árú készítője szerzi-e be (honnan? mi módon?) avagy más által jut hozzá s minő feltételek alatt; továbbá, vajjon a munkás által átvett anyag a vállalkozó tulajdona marad-e vagy legalább formailag a munkás tulajdonába megy át; vajjon kötelezett-e a munkás arra, hogy az elvállalt munka elkészítéséhez szükséges anyagokat, minők a műszerek, felszerelések, hozzátartozó tárgyak stb., továbbá az élelmiszereket magától a vállalkozótól avagy annak meghatalmazottjától avagy üzlettársától szerezzé be s minő áron; vajjon ki van-e követve az átvételi vagy eladási ár s minő összegben; vajjon megállapodtak-e határozott szállítási időkben vagy napokban; mi módon történik a szállítás; vajjon vannak-e büntetés gyanánt szolgáló levonások s mily módon kezelik azokat.

VIII. A háziipari termékek értékesítésének módja a) közvetlenül a fogyasztónak vagy b) újból eladónak — az eladási ár kitüntetésével.

IX. A házimunkás által alkalmazott személyek: családtagok, házi lakók, esetleg családok, más személyek.

X. 1. A házi munkások iparjogi helyzete tekintettel arra, hogy segédmunkások vagy vállalkozók, van-e munkakönyvük vagy más-nemű bizonyítványuk, vezetnek-e jegyzéket a munkásokról, vajjon hozzátartoznak-e a házi munkások az ipari szövetkezethez, egy vagy több vállalkozónak dolgoznak-e mely utóbbi esetben viszonyuk még közelebről is megállapítandó. 2. Az állandó segédek viszonya a darabszámra dolgozókhoz, különös tekintettel a teljesített munkáért járó díjazás mennyiségére és minőségére. 3. Észrevételek a nők, fiatal segédmunkások és gyermekek alkalmazására nézve. 4. Észrevételek a tanoncok alkalmazását és tanítását illetőleg. 5. A házimunkások betegségi biztosításának teljesítése, különös tekintettel az 1888. márcz. 30-án a birodalmi törvénykönyvben 33. szám alatt kiadott betegség ellen biztosításról szóló törvényre, részletes megjelölésével annak, ki teljesíti biztosítás esetén a vállalkozóra eső egyharmad hozzájárulást. 6. A balesetbiztosítás végrehajtásának módja.

XI. A vállalkozó üzemi helyiségének minősége és felszerelése.

XII. A házimunkások üzemi helyiségének minősége és felszerelése, különös tekintettel arra, vajjon a helyiség a házimunkás tulajdona vagy bérlett helyiség a vállalkozónál avagy egy harmadiknál; milyen ez a bérleti viszony; vajjon a munka- és lakóhelyek együtt vannak-e avagy elkülönítve; minő ezeknek állapota közegészségügyi tekintetben; vajjon a fő munkaeszköz a vállalkozó, a házimunkás avagy egy harmadik tulajdona; mechanikai üzem esetében ki adja a motor-erőt, illetőleg ki viseli a beszerzés költségeit, milyen ez a géperő stb.

XIII. A házimunkás napi munkaidejének tartama együttes megjelölésével annak, vajjon a házimunka csak a befejezett gyári avagy műhelyi munka után kezdődik-e?

XIV. Vasárnapi munka, különös tekintettel a beszolgáltatásra.

XV. A házimunkások vagyoni helyzete, családi állapota, esetleges más foglalkozása, illetőleg keresete különös kiemelésével és megokolásával annak a körülménynek, hogy ez vagy a házimunka a főfoglalkozása, továbbá az átlagos heti és előrelátható évi bevétele a házimunkából esetleg a házimunkások házi tartási költségvetéseinek közlése.

A kérdések, mint láthatjuk, igen széles körre terjeszkednek ki s így a felvétel eredménye, ha csak némileg sikerül, hasonló lehet ahhoz a nagyszabású műhöz, melyet a »Verein für Sozialpolitik« a német ipar állapotáról már eddig is a vaskos kötetek egész sorozatában hozott nyilvánosságra. Tényleg itt sem a házimunkások állapotának rajza a kizárólagos kutatási terület, mert a kérdések ki-terjeszkednek az összes ipari foglalkozásra, beleértve a kereskedelmi ipar nagy részét, sőt ezen felül még oly háztartások ismertetésére is, melyekben valamely ipari foglalkozás egészen mellékesen üzetik. Egyes látszólag fontosságuknak megfelelően ki nem emelt kérdések p. az úgynevezett postamunka, a munkabér és munkásverseny viszonya stb. egyik vagy másik kérdésben teljesen befoglaltatnak s a feleletek alapján a feldolgozásban kellő megvilágosítást nyerhetnek.

Lényegileg mindamellett mindezek a kérdések tulajdonkép a gyárilag kezelt házi munkára vonatkoznak. A házimunka körét és különböző csoportjait ugyanis az osztrák hivatalos tervezet az 1893-ki ipar-enquétén felszínre került nézetek alapján a következőkben jellemzi és osztályozza:

»Házimunkának (Heimarbeit) általában az ipari termékeknek a termelő saját lakásában eszközölt előállítását mondhatjuk ellentétben azzal a munkával, melyet a munkás mint segítő teljesít a vállalkozó üzleti helyiségében. Ennek az általános fogalomnak alcsoportjai lehetnek a következők:

1. A házi mellékfoglalkozás, az az azon házi munka, mely nem az illető egyénnek fő keresetforrása, hanem melyet az saját háztartási teendőinek elintézése mellett mellékfoglalkozásként gyakorol, akár úgy, hogy az előállítandó áruhoz szükséges anyagot maga szerezi be, akár valamely vállalkozótól kapja s ennél még az sem jő tekintetbe, vajjon rendes bért kap-e ezen munkájáért avagy a kész munkákért fizetnek átvéti árat. Megfontolandó azonban, vajjon az ily munkánál közreműködők sorába kizárólag csak a háztartáshoz tartozó családtagok számítandók-e be?

2. A házi ipar, azaz ama termelő munkálkodás, mely helyi szokás szerint történik és csak a tulajdon anyagnak (saját maga által termelt vagy beszerzett nyersanyag, illetőleg félig kikészített áru, feldolgozására szorítkozik s az ebből elkészített iparcikket a kereskedőnek vagy egyenesen a fogyasztónak adják; ebben az iparfoglalkozásban a dolog természete szerint csak a háztartáshoz tartozó családtagok és a rendszeren alkalmazott házi cselédek vehetnek részt.

3. Az ipari házimunka, azaz oly házi munka, melyet főfoglalkozásként üznek és pedig oly módon, hogy a vállalkozó (gyáros, raktáros) vagy annak alkalmazottja (művezető, kiadó) a termeléshez

szükséges anyagot többé-kevésbé elkészítve vagy kiszabva adja ki s a házi munkás oly célból veszi át, hogy abból darabszámra fizetett bér fejében a vállalkozó által kijelölt módon és alakban a tömeges szükségletnek vagy a momentán kívánságnak megfelelő árut készítsen. A termelésnek ez a módja ismét két alcsoportra osztható fel:

a) az állandó vagy házi munkássegédek foglalkozásmódjára, ha az előbb említett munka egyedül az azt átvevő egyén által eszközöltetik ;

b) a darabszámra dolgozók foglalkozásmódjára, ha az a munkás, a ki a megrendelést kapja, annak teljesítésére még más munkásokat is alkalmaz, akár saját háztartásában, akár azon kívül állókat s e tekintetben bevonható az ipartörvény keretébe s azért ált a jelen felvételnél is, első sorban ez a csoport áll előtérben.

A házi munka két első csoportját az osztrákok eddig az ipartörvény keretén kívül állónak tekintették, a harmadik főcsoport azonban, mely mintegy gyárilag kezelt házi munka, bizonyos tekintetben bevonható az ipartörvény keretébe s azért ált a jelen felvételnél is, első sorban ez a csoport áll előtérben.

Minden esetre tény, hogy teljesen jogosult ily nagyarányú s minden részletre kiterjedő felvételnél az előzetes kétkedés, hogy az eredmény megbízható lesz-e? Valóban exact statisztikai végösszegeket aligha fognak az osztrákok bemutatni, azonban ez kevésbé lényeges, mint inkább az, hogy az egyes egymástól kulturális és gazdasági szempontból egyiránt oly annyira különböző vidékek állapotáról tájékoztató szociált-statisztikai képet nyerjünk. De még ez az eredmény is nagyon kétes, mivel a felvétel vezetése az iparfelügyelőkre bízott, kik másnemű teendőkkel Ausztriában is elvannak látva bőven.

A felvételek befejezésének határideje az 1898-ik év vége, mely hosszú határidőt nemcsak a munka nagyságára tekintettel kellett megállapítani, hanem azért is, mivel igen sok házimunkának teljesen évadszerű jellege van. Az eredmények feldolgozásának közzététele ennél fogva nem egyhamar várható.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- OFFERMANN, Alfred, Freiherr von: Parlamentarismus contra Staat in unserer Zeit. Wien. Braumüller 1898.
- PLATTE, Julius: Demokratie und Socialismus. Leipzig. Wigand, 1897.
- SCHMOLLER, Gustav: Ueber einige Grundfragen der Socialpolitik und der Volkswirtschaftslehre. Leipzig. Duncker, 1898.
- STEIN, Ludwig: Das Ideal des ewigen Friedens und die sociale Frage. Zwei Vorträge. Berlin. Reimer, 1896.
- GUMFLOWITZ, L., Sociologie et politique. Paris. Giard, 1897.
- CLARKE, J. Freeman: Nineteenth century questions. Boston. Houghton, 1897.
- MACLEOD, H. D., The theory of Credit. 2-nd ed. London. Longmans, 1898.
- MEANS, D. Macgregor, Industrial freedom, with an introduction by D. A. Wells. Newyork. Appleton, 1897.
- NICHOLSON, J. Shild, Principles of political economy. London. Black, 1898.
- ACCIARESI, Socialismo e democrazia. Roma. Feliziani, 1897.
- Folyóiratokban.*
- GRUPP, Georg, Wirthschaft und Recht (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. 1898. Nr. 41.)
- JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich, XXII. Jahrg. 1. Heft. Die wirthschaftliche Lage Russlands. Von C. Ballod. Alexander Herzens socialpolitische Ideen Von Gr. Jollos. Die Karl Marx eigenthümliche materialistische Geschichtsauffassung u. Deutschland am Ende des neunzehnten Jahrhunderts. Von H. Wenckstern.
- STARCHE, C N., Quelques questions sur la méthode de la sociologie. (Revue internationale de sociologie, 1898. jan.)
- CARNEGIE, Andrew, The Manchester School and to-day. (The Nineteenth Century Nr. 252. February 1898.)
- PUVIANI, A., Sulla idee finanziarie di Adams Smith. (La riforma sociale. Torino, 15 gennaio 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *ERGEBNISSE der ausserordentlichen Volkszählung in der königlichen Hauptstadt Prag im December 1896. Prag, 1897.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

- JAHRESBERICHT über die Entwickelung der deutschen Schutzgebiete im Jahre 1896/7. Berlin. Mittler, 1898.
- ZIMMERMANN, Alfr., Die europäischen Kolonien. Schilderung ihrer Entstehung, Entwicklung, Erfolge und Aussichten. 2 Bände. Berlin. Mittler, 1898.
- BROUARDEL, P., La responsabilité médicale: Secret médical. Déclarations de naissance. Inhumations. Expertises médico-légales. Paris. Baillière, 1893.
- GALLAIS, H., La colonisation dans ses rapport avec la production et la consommation. Paris. André, 1897.
- PROUST, A., La défense de l'Europe contre la peste et la conférence de Venise de 1897. Paris. Marson, 1897.
- *NORGES OFFICIELLE STATISTIK, Tredie raekke. Kristiania 1897. Nr. 274. Rapport sur l'état sanitaire et medical pour l'année 1894. Nr. 276. Mouvement de la population pendant les années 1886—1890.
- Folyóiratoklän.*
- KARSKI, J., Die Thätigkeit der Ansiedlungs-Kommission in Posen und Westpreussen. (Neue Zeit, 1893. Nr. 21.)
- ZEITSCHRIFT DES K. SÄCHSISCHEN STATISTISCHEN BUREAUS. 43. Jahrgang, 1897. Heft 3, 4 und Beilage. Die Bewegung in den sächsischen öffentlichen allgemeinen Krankenhäusern während der Jahre 1886—1895. Von Assessor Dr. Georg Lommatzsch. Die Fruchtbarkeits- und Sterblichkeitsverhältnisse in sämtlichen Stätten Sachsens während 1891—95. Von Dr. Konrad Ganzenmüller. Die Bevölkerung des Königreichs Sachsen nach der Staatsangehörigkeit am 2 Dezember 1895. Von Dr. Georg Lommatzsch.
- JOURNAL de la société de Statistique de Paris 1898. février: Mouvement de la population de la France en 1896.
- QUARTERLY publications of the american statistical association. Boston Vol. V. Nr. 40. December 1897: Vital statistics at the american public health association. Length of residence of population. Relation of recruiting to population.
- KARSKI, J., Die Thätigkeit der Ansiedlungs-Kommission in Posen

III. Östermelés.

- *MEZŐGAZDASÁGI MUNKABÉREK Magyarországon 1896-ban. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minister. Budapest, 1898.
- *ERNTERGEBNIS der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1897. Wien, 1898.
- KLINCKOWSTROEM-KORKLACK Graf: Dr. Buchenbergers Agrarpolitik und die Forderungen der Landwirtschaft unter besond. Berücksicht der östlichen Landestheile Preussens. Berlin. Parey, 1898.
- MARTIN, H., Der höhere forstliche Unterricht mit besonderer Berücksichtigung seines gegenwärtigen Zustandes in Preussen. Leipzig. Teubner, 1897.
- STAINACH, F. Graf, Ländliche Viehverkaufs- und Schlächtereigenenschaften. Wien. Hirschmann, 1897.
- STATISTISCHE TABELLEN der Zuckerkampagnen 1892/3 bis 1896/7. Magdeburg. Schallehn.
- SEIGNOURET, M. E., Essais d'écono-

mie sociale et agricole. Paris. Guillaumin, 1897.

CHANNING, Fr. A., The truth about agricultural depression. An economic study of the evidence of the royal commission. London. Longmans, 1897.

*ANNALI DI AGRICOLTURE 1897. 217. Consiglio di agricoltura. Sessione 1897. Roma, 1897.

MAURI, A., La crisi rurale in Italia. Milano, 1897.

VIRGILI, F., L'agricoltura e la vita sociale. Parma. Battei, 1897.

Folyóiratokban.

SOZIALE Praxis. VII. Jahrg. Nr. 12. Die landwirthschaftlichen Löhne in Ungarn.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

LEICHTNER, Ignaz, Erdöl und Erdwachs. Ein Bild galiz. Industrie. (Socialpolitische Flugschriften. Nr. 3. Wien.)

PATAKY, H. u. W., Die wichtigsten Bestimmungen aller Patentgesetze des In- und Auslandes in übersichtlicher Zusammenstellung. 3. Aufl. Dresden. Kühnemann, 1898.

SANDER, Paul, Die Lage des Barbier- und Friseurgewerbes auf Grund einer in München veranstalteten Umfrage dargestellt. München, Lüneburg

STATISTIK der Knappschaftsberufsgenossenschaft für das Deutsche Reich über die in der Zeit vom 1. Okt. 1885 bis 1. Jan. 1895 vorgekommenen 31.679 entschädigungspflichtigen Betriebsunfälle. Berlin. Heymann, 1897.

TIMAR, Dagobert, Das Patentwesen. Einige Aufklärungen über die Patentgesetze der wichtigsten Staaten. 3. Aufl. Berlin, 1897.

ZEITSCHRIFT DES K. SÄCHSISCHEN STATISTISCHEN BUREAUS. 43. Jahrg. 1897. Heft 3, 4 und Beilage. Die Berufs- und Gewerbebezahlung in 1895. 1. Die landwirthschaftlichen Betriebe. Von Oskar Sieber. Statistische Mittheilungen über die im Königreich Sachsen ausgeführten Grundstücken-Zusammenlegungen. Von Dr. von Bernevitz.

BEAR, W. E., Ideal land tenure and the best makeshift. (Fortnightly review. London, 1898. january.)

POWERS, L. G. and E. ATKINSON, Farm ownership and tenancy in the United States (Quarterly publications of the American statistical association. Vol. V. Nr. 40. 1897. december.)

SHINN, Ch. H., The story of the mine as illustrated by the great Comstock lode of Nevada. London. Gaa, 1897.

Folyóiratokban.

CARUS, Fritz, Die Lage der österreichischen Textilindustrie. (Handelsmuseum, Bd. XIII. Nr. 3—8.)

LÉVY, Raphael Georges, L'industrie allemande. (Revue des deux Mondes. 1898. febr. 15.)

DIETZEL, Die politische Bedeutung der Gewerkvereine. (Soziale Praxis. VII. Jahrg. Nr. 17—19.)

OERTMANN, Paul, Die Bauhandwerkerfrage und der Entwurf eines Reichsgesetzes betreffend die Sicherung der Bauforderungen, (Archiv für die soziale Gesetzgebung u. Statistik 1898. jan.)

SHEEL, H. v., Die deutsche Berufs- und Betriebszahlung von 1895. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena, 1898. jan.)

V. Kereskedelem és forgalom.

BLEICKEN, P., Der Handel auf alt-räustischer Grundlage. Herausg. v. Max Rieck. Leipzig. Freund.

BOEHMERT, V., Handelshochschulen. Denkschrift zur Errichtung handelswissenschaftlicher Abtheilungen an den technischen Hochschulen und Universitäten. Dresden, 1897.

BUSLEY, C., Der Kampf um den ostasiatischen Handel. Vortrag. 2. Aufl. Berlin. Reimer.

FOHLINGER, O., Geschichte der Eisenbahnen in Elsass-Lothringen und ihres Transportverkehrs. Strassburg. Heitz, 1897.

*GROSSHANDELSPREISE wichtiger Waaren an deutschen Plätzen im Jahre 1897 und in den Jahren 1879 bis 1897. Berlin, 1898.

RÖLL, Vict., Eisenbahnrechtliche Entscheidungen der österreichischen und ungarischen Gerichte. X. Jahrg. 1896. Wien. Hartleben.

STERN, Robert, Theorie und Praxis des Seehandelsgeschäftes. Leipzig.

(Sammlung kaufmännischer Lehrbücher. Nr. 2.)

VOSSION, L., Port de Philadelphie, son mouvement commercial et maritime pendant six années. Paris. Challengel, 1897.

Folyóiratok.

GOLDSCHMIDT, Friedrich, Ueber das neue deutsche Handelsgesetzbuch. (Deutsche Rundschau. Berlin. Febr. 1898.)

DAS HANDELSMUSEUM. Wien. B. XIII. Nr. 5-8. Das commerciale Bildungswesen in Oesterreich. Von L. Fleischner. Deutschlands Aussenhandel im J. 1897. Von Dr. Grunow.

LOEWE, Ueber die privatrechtliche und wirthschaftliche Natur des Privatanschlussgeleises. (Archiv für Eisenbahnwesen. Jahrg. 1898. Heft 1.)

FRASER, Foster John, Our trade with Western China. (The contemporary review Nr. 386. february 1-98.)

VI. Pénz, hitel és biztosság.

HANDBUCH der deutschen Aktiengesellschaften. Ausgabe 1897-98. Leipzig. Schumann, 1898.

PAVLÍČEK, Ant., Der Check. Eine vergleich. Studie mit bes. Berücksichtigung des österreichischen Entwurfs. Wien. Manz.

SIMON, Herm. Veit, Die Bilanzen der Actiengesellschaften und der Commanditgesellschaften auf Actien. 2. Aufl. Berlin. Guttenberg, 1898.

SCHÉVICHAVEN, J. van. Vom Leben und Sterben. Das Gestern und Heute der Lebensversicherung. Aus dem Holl. übers. von H. Tarnke. Wien. Deuticke, 1898.

*STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über Steiermark. IV. Heft. Die Sparcassen und die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in Steiermark im Jahre 1896. Graz, 1898.

STÖPEL, K. T., Ueber japanisches Bankwesen und Deutschlands Antheil am Welthandel und der Industrie Japans. Halle. Mühlman.

WOKUREK, Ludwig, Die österreichische Unfallversicherung. Eine kritische Studie. Wien. Deuticke, 1898.

THÉRY, E., Etudes économiques et financières. Les valeurs mobilières en France. Paris. Simart, 1897.

DARWIN, Major Leonard, Bimetallism. A summary and examination of the arguments for and against a bimetallic system of currency. London, Murray, 1898.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tradie

raekke. Kristiania 1897. Nr. 275. Statistique de l'institution générale des assurances des batiments contra l'incendie pour les années 1890—94.

VII. Pénzügy.

LEWIN STEIN, Gust., Der Tabakkonsum in den einzelnen Staaten der Erde und die Einnahmen der Staaten aus dem Tabak. Berlin, Priser.

MARTIN, Rud., Gemeindevermögen und Gemeindehaushalt der Städte Sachsens im Jahre 1893. (Zeitschrift des kön. sächsischen statistischen Bureaus. 43. Jahrg. 1897. Heft 3—4.)

PEYER IM HOF, D. F., Neue Beiträge zur Beleuchtung der Währungsfrage. Berlin, Puttkammer.

Folyóiratokban.

BOGART, Ernest, Die Nationalschuld der Vereinigten Staaten von Nord-

Amerika. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena, 1898. I. Heft.)

BARDROW, W., Die Befriedigung des Kommunalkredits in Preussen auf dem Anleihewege. (Beilage zur Allg. Zeitung, 1893, Nr. 26.)

LEROY-BEAULIEU, Anatole. Le règne de l'argent. — La spéculation et l'agiotage. — Remèdes et réformes. (Revue des deux Mondes. 15. janvier 1898.)

SALEFRANQUE, Léon, Les mutations immobilières à titre onéreux de 1826 à 1895. (Journal de la société de statistique de Paris 1898, février.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

BERICHT der Senatskommission für die Prüfung der Arbeitsverhältnisse im Hamburger Hafen. Hamburg, Gräfe.

BERICHT über die Ursachen und den Verlauf des Münchner Hafnerstreiks im Frühjahr 1897. München, Ernst.

*DRUCKSACHEN der Kommission für Arbeiterstatistik. Verhandlungen Nr. 14. Protokolle und die Vernehmung von Auskunftspersonen über die Arbeitszeit in Getreidemühlen. Berlin, Heymann, 1893.

*DYRENFURTH, Gertrud, Die hausindustriellen Arbeiterinnen in der Berliner Blusen-, Unterrock-, Schürzen- und Trikotkonfektion. Leipzig, 1898. (Schmoller: Staats-

und socialwissenschaftliche Forschungen. Bd. XV, Heft 4.)

*DIE GEBÄHRUNG und die Ergebnisse der Krankheitsstatistik der nach dem Gesetze vom 1888 errichteten Krankenkassen im Jahre 1895. Wien, 1897.

JAHRESBERICHT, 10., des leitenden Ausschusses des schweizerischen Arbeiterbundes und des schweizerischen Arbeitersekretariats für 1896 nebst dem Protokoll der Sitzung des Bundesvorstandes. Zürich, 1898.

LEFFLER, J. A., Zur Kenntniss von Lebens- und Lohnverhältnissen industrieller Arbeiterinnen in Stockholm. Leipzig, Duncker. 1898.

SCHAUENSTEIN, Franz, Die Armen-

pflege der Stadt Wien. Wien, Koenig, 1897.

STENOGRAPHISCHES PROTOKOLL der vom k. k. Ministerium des Innern veranstalteten, in der Zeit vom 19. III. bis 21. V. 1897 abgehaltenen Enquete über die Reform des Krankenversicherungswesens. Wien.

ZACHER, Die Arbeiterversicherung im Auslande. Berlin, Troschel, 1898.

BERTRAND, L., Le droit à la vie et ses conséquences logiques. Bruxelles 1897.

LEVASSEUR, E., L'ouvrier américain 2 vols. Paris, Larose, 1897.

*OFFICE DU TRAVAIL. Travail du dimanche. Vol. III. Belgique. Mines, minières et carrières. Tableaux statistiques et monographies. Bruxelles, 1898.

ROSTAND, Eugène, L'action sociale par l'initiative privée. Paris, 1898.

VANDERVELDE, E., Le projet de loi sur les varions professionnelles devant le parlement belge. Paris, Giard, 1897.

STACPOOLE, Florence, Handbook of house keeping for small incomes. London, Scott, 1893.

Folyóiratokban.

ARCHIV für sociale Gesetzgebung und Statistik. Berlin, 1893. XII. Band, 1. Heft. Neue Fortschritte der Achtstunden-Bewegung in England. Von John Rae. — Gesetzentwurf über die Regelung der Rechtsverhältnisse zwischen den Arbeitgebern und den landwirthschaftlichen Arbeitern in Ungarn. Von J. Krejcsi. — Die Erhebung über Frauen- und Kinderarbeit in den Vereinigten Staaten. Von H. Rauchberg.

BLÄTTER FÜR GENOSSENSCHAFTSWESEN. 1898 Nr. 1—6. Die Förderung des

Baues von Arbeiterwohnungen aus Mitteln der Invaliditäts- und Altersversicherungsanstalten. — Die Arbeitszeit der Angestellten in englischen Genossenschaften. Parisius Ludolf: Preussische Centralgenossenschaftskasse. Wernicke: Die kapitalbildende Kraft der Genossenschaften.

HENDERSON, Charles, Das Armenwesen in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jena, 1898. 1. Heft.)

DIE NEUE ZEIT. Stuttgart, XVI. Jahrg., I. Band, Nr. 14—20: Der Kampf im englischen Maschinenbaugewerbe. Bernstein: Der Kampf der Socialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft. Vorhölzer K.: Zur Praxis des Strikebeschlusses. Vliegen W.: Der Zusammenbruch der Nieuwenhuis'schen Partei. Die Lage der Arbeiter im Malergewerbe. Romm Julie: Bellamy's Gleichheit. Fürth Henriette; Die Lebenshaltung der grossstädtischen Arbeiter.

SOCIALE PRAXIS. VIII. Jahrgang, Nr. 17—20. Arbeiterschutz und Arbeitertrutz. Von Dr. E. Francke. — Die Senatsenquete über die Arbeitsverhältnisse im Hafen zu Hamburg. Das Ende der Aussperrung der englischen Maschinenbauer. Von Lujo Brentano. — Die Lage der Eisenbahnarbeiter in Baiern. Von P. Büsching. — Die Tuberkulose eine Berufskrankheit im Kleingewerbe. — Die Unfallversicherung in Dänemark. Von Dr. Zacher.

L'ÉCONOMISTE FRANÇAISE. 26-e année. Nr. 5—8. Leroy-Beaulieu P. Le grève des mécaniciens en Angleterre. — Payen E. Les cham-

bres syndicates de propriétaires et les habitations a bon marché.

JOURNAL DES ÉCONOMISTES. 1893. febr. Solidarité sociale par V. Pareto. — Le socialisme dans le chargé par A. Bernard. Les ouvres d'assistance mutuelle en Amérique par E. Rochetin. — Le mouvement agricole par L. de Tourville.

LA SCIENCE SOCIALE, Paris 13-a anne 1-re livraison. Edmond Demolins. Le type social des Pyrénées et des Alpes. — La crise morale des temps nouveaux. — Léon Poussard. Essais de solutions de la question ouvrière.

SEILHAC, Léon, Le congrès ouvriers.

(Revue politique et parlementaire. 1898. febr.)

BULLETIN of the departement of labor. Washington. Nr. 14. January 1898. The regrocs of Farmville. Virginia; a social study by W. Burghardt du Bois. — Incomes, wages and renti in Montreal by H. Brown Ames. — Laws of varions states relating labor enacted since 1896.

LA RIFORMA SOCIALE, Torino, Anno V, Jan. 1. Bilanci di trenta famiglie di contadini in provincia di Treviso. Felice Mantovani. — Partito socialista ed il sistema tributaria di Torino. Luigi Einaudi.

IX. Gazdaságtörténet.

DETTEN, G. Die Hansa der Westfalen. Bild der Gewerbe- und Handelsthätigkeit unserer Landsleute im Mittelalter. Münster, Aschendorff, 1897.

HEBERG, Karl, Die industrielle Entwicklung Baierns seit 1800. Erlangen.

HANGELSTANGE, Alfred, Süddeutsches Bauernleben im Mittelalter. Leipzig, Duncker, 1898.

Folyóiratokban.

MAYER, Eduard, Die Zahl der rö-

mischen Bürger unter Augustus (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. Jena, 1898. 1. Heft.)

NIEBUHR, R., Zur gesellschaftlichen Entwicklung im alten Babylonien. (Neue Zeit. 1898. Nr. 21.)

MOLINARI, T., La banca di Francia durante la guerra e la Comune. (Giornale degli economiste. 1898 gennaio.)

PUVIANI, A., Sulla idee finanziarie di Adamo Smith. (La riforma sociale. Torino, Anno V, fasc. 1.)

X. Statisztika.

*MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Kiadja a központi statisztikai hivatal. Új folyam. IV. 1896. Budapest, 1897.

*BEITRÄGE zur Statistik der Stadt Mannheim. Mannheim, 1898.

*Die wichtigsten Ergebnisse der WOHNUNGSTATISTIK in der Stadt Lübeck nach der Volkszählung vom 2. Dezember 1895. Lübeck, 1897.

*ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de Paris XVI-e année 1895. Paris, 1897.

*ANNUAIRE STATISTIQUE de la Norvège. Dix-septième année 1897. Kristiania.

*APERÇU BIBLIOGRAPHIQUE des publications statistiques de la Russie. II. livraison. St. Petersburg, 1897

*STATISTIQUE de l'empire de Russie.

- XL. Annuaire statistique de la Russie 1896. St. Petersburg, 1897.
- *STATISTIQUE générale de la France Tome XXIV. Statistique annuelle (Année 1894). Paris, 1897.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the several colonial and other possessions of the united Kingdom in each year from 1882 to 1896. Thirty fourth number. London, 1897.
- *NEW SOUTHWALES. Statistical register for 1896 and previous years. Compiled by T. A. Coghlan. Sydney, 1897.
- THURM, T. G., Hawaiian almanac and annual for 1898. 24-th year Honolulu. 1898.

Folyóiratokban.

SCHIFF, Walter, Bericht über die Thätigkeit des statistischen Seminares im Jahre 1896—97. (Statist. Monatschrift. Wien, 1897. 11—12. Heft.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *A MAGYAR KIR. HONVÉDELMI MINIS-
TERIUM, a honvédség és a csen-
dőség névkönyve 1898. évre.
Budapest, 1898.
- HAMBURG'S VERGANGENHEIT und Ge-
genwart. Eine Sammlung von
Ansichten. Hamburg, Wendt.
- HANDBUCH für das deutsche Reich
auf das Jahr 1898. Bearbeitet im
Reichsamte des Innern. 23. Jahrg.
Berlin, 1898.
- HARTLING, G. Joh., Kleine Schrif-
ten zur Zeitgeschichte und Po-
litik. Freiburg i. B. Herder, 1897.
- MEYER, P. C., Erforschungsgeschich-
ten und Staatenbildungen des
Westsudan mit Berücksichtigung
seiner historischen, ethnologischen
und wirtschaftlichen Verhältnisse.
Gotha, Perthes, 1897.
- SCHOLLENBERGER, J., Grundriss des
Staats- und Verwaltungsrechts
der schweizerischen Kantone. I—
II. B. Zürich, Müller, 1898.
- *VERWALTUNGSBERICHT der königlichen
Hauptstadt Prag und der Vor-
orte für das Jahr 1895. Herausg.
von Josef Erben. Prag, 1897,
- VOELTZKOW, Alf., Wissenschaftliche
Ergebnisse der Reisen in Mada-
gaskar und Ostasien im Jahre
1889—1895. Frankfurt a/M. Dies-
terweg.
- WIENER Kommunalkalender und
städtisches Jahrbuch 1898. Jahrg.
XXXVI. Wien. Vernay, 1897.
- BONNERON, Geo., Notre régime péni-
tenciaire. Les prisons de Paris.
Paris.
- COMMENCE, O., Hygiène sociale. La
prostitution clandestine. Paris,
1897.
- *NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie
raekke. Kristiania 1897. Nr. 271.
Statistique de l'instruction pu-
blique pour l'année 1894. N. 272.
Statistique des prisons départe-
mentales. 1895. Nr. 277. Statis-
tique de la justice criminelle
pour l'année 1897.
- VIVIAN, Herbert, Servia: the poor
man's paradise. London, Long-
mans 1894.

Folyóiratokban.

KAUTSKY, Karl, Der Kampf der Na-
tionalitäten und das Staatsrecht
in Oesterreich. (Neue Zeit. 1897/8.
Nr. 17—18.)

OESTERREICHISCH-UNGARISCHE REVUE.
Jahrg. XII. 1898. 1. Heft. Die
Zigeuner in Ungarn. Von Schwi-
cker. — Das ständige Parla-
mentsgebäude in Budapest. Von La-
dislaus Steinhauss.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1898. márczius hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
folyó évi márczius 10-én tartott üléséből.

Jelen vannak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató,
továbbá Acsády Ignác, Bamberger Béla, Falk Zsigmond lovag,
Gaál Jenő, Ghyczy Béla, Neumann Sándor, Teleszky János.

1. Elnök az ülést megnyitván,
a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla és Falk Zsigmond
urakat kéri fel.

2. Igazgató bemutatja az újonnan ajánlott tagok névsorát.

Az ajánlottak, névszerint: Forrai András dr. min. s. fogal-
mazó (Budapest), Herz Jenő gépgyáros (Miskolcz), Kolba
Miksa papírgyáros (Diósgyőr), Lipthay Béla hivatlanok
(Budapest), Mattyasovszky Miklós dr. pénzügyi fogal-
mazó (Budapest), Mayer József gyáros (Murány), Parche-
tics László (Budapest), Pásztó Jenő főkönyvelő (Budapest),
Preiser Miklós hivatalnok (Budapest), Török Jenő Endre
szerkesztő (Budapest), Vágó József kamarai fogalmazó
(Budapest) rendes tagokul felvételnek és erről egyenkint
értesíttetni fognak.

3. Igazgató bemutatja a számvizsgáló bizottságnak jelentését
az 1897. évi zárszámadásoknak megvizsgálásáról.

A közgyűlés elé fog terjesztetni.

4. Következvén az 1897. évet illető rendes évi közgyűlés ide-
jének és tárgysorozatának megállapítása, elnök közli, hogy e köz-
gyűlést elnöki beszédként előadással szándékoznak megnyitni, mely-
nek tárgya lenne a szabadság és védelem kérdése a nemzetközi
kereskedelem terén.

A választmány az elnök előadását köszönettel veszi; a köz-
gyűlés idejét f. évi április 21-ére délután 6 órára tűzi
ki s pedig a következő tárgysorozattal: 1. Elnöki meg-
nyitó. 2. Az igazgató választmány 1897. évi jelentése.
3. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1897. év szá-
madásairól. 4. Az 1898. évi költségvetés megállapítása.
5. Négy választmányi tag és öt számvizsgáló választása.
6. Indítványok. Megbizatik az elnökség, hogy a köz-
gyűlés egybehívása iránt intézkedjék.

5. Igazgató bemutatja az 1897. évre vonatkozó választmányi
jelentés tervezetét.

A jelentés szövege végleg megállapíttatik és a számadásokkal együtt a Közgazdasági Szemlében való előzetes közlése elhatároltatik.

6. Igazgató jelenti, hogy a választmány mult ülésének határozatához képest az elnökség a társaság által tervezett sorozatos népszerű előadások tárgyában eljárt s az ügy behatőbb megbeszélésére szűkebb körű értekezletet hívott egybe. Ennek eredményéhez képest az előadások őszkor meg fognak tartatni s a program megállapítása iránt is már történt intézkedés. Az elnökség egyuttal javasolja, hogy az előadások lehetőleg más egyesületekkel karöltve rendeztessenek s pedig esetről esetre azon egyesületekkel, melyeknek hivatáskörébe az illető előadások tárgya leginkább beleillik; az érdeklődés ily módon élénkebb lesz s a hallgatók nagyobb számára van kilátás.

A választmány a bejelentést örvendétes tudomásul veszi és megbizza az elnökséget, hogy a program megfelelő közzétételéről, valamint az előadások minél sikeresebb rendezéséről gondoskodjék.

7. Olvастatik a pénzintézeti tisztviselők országos egyesületének átirata, melyben kéri a társaságot, hogy tervezett fülolvasásokat az egyesület József-téri helyiségében tartsa meg, melyet e célra örömmel felajánl.

A pénzintézeti tisztviselők országos egyesületének ajánlatát a választmány köszönettel fogadja és arra vissza fog térni, mihelyt a sorozatos előadások programja szerint azok tárgya olyan lesz, mely az egyesület jellegére és tagjai igényére való tekintettel indokolni fogja az egyesület helyiségeinek igénybevételét.

8. Ghyczy Béla vál. tag közli, hogy alkalmá lévén a Lázár Gyula tanár által a társaság helyiségében a gyarmat-politikáról tartott előadaskor az elnöki tisztet viselni, előadó azon kívánság tolmácsolására kérte föl, hogy a Közgazdasági Társaság szintén foglalkozzék a kérdéssel, illetve tegye tanulmány tárgyává azon javaslatokat, melyeket előadó a monarchiánk gyarmatpolitikájának általa kívánatosnak tartott erőteljesebb kifejtése érdekében előterjesztett. Midőn e kívánságnak ezennel eleget tesz, nem hallgathatja el azon nézetét, hogy a javasolt intézkedések olyanok, melyek inkább a külügyministerium hatáskörébe vágnak.

Gaal Jenő vál. tag nem kíván a jelen esetre nézve nyilatkozni. elvi szempontból azonban han sulyozza, hogy a Közgazdasági Társaság hivatva van arra is, hogy közérdekű kérdésekben a kezdeményező actiót indítsa meg.

A választmány a Lázár Gyula előadása vázlatos ismertetésének meghallgatása után ez idő szerint nem tartja szükségesnek, hogy a gyarmatpolitika kérdésével foglalkozzék.

9. Elnök az ülést berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi márczius hó 1-én tartott ülését, mely *Ghyczy Béla* elnöklete alatt folyt le, *Lázár Gyula dr. »Gyarmatpolitikánkról«* című előadása töltötte ki.

Előadó kifejti, hogy a gyarmatpolitika a tizenhatodik század eleje óta sohasem tűnt le a napirendről; csakhogy a pyrénei államok, Holland, Franciaország és Anglia kivételével világtörténelmi fon-

tosságra sehol sem emelkedett. Európa legújabb államalakulása és hatalmi viszonyainak megoszlása rendkívül gazdag és tanulságos anyagot szolgáltatott annak bebizonyítására, miszerint a megzavart politikai egyensúly kérdése legkönnyebben megoldható a gyarmatpolitika segítségével. Bizonyítja ezt Franciaország legújabb története, melynek gyarmatai és védállamai ez idő szerint 3,792.688 négyszögkilométer területtel, 42,127.500 lélekszámot tüntetnek fel; szemben a tulajdonképeni Franciaország 536.408 négyszögkilométer területével és (1891.) 38,343.192 lélekszámával. Afrika politikai viszonyainak alapos átalakulása, mely folyamatban van, tanúságot tesz kivált Németország hatalmi növekedéséről s világhatalmi fontosságáról; pedig a német birodalom tengerei és partképződése korántsem olyanok, melyek elsőrangú tengeri állammá praedestinálnák. Ebben a tekintetben még Oroszország által is túlszárnyaltatik, mely pedig ez idő szerint még mindig nem rendelkezik par excellence világ-tengerekkel. Legújabban Kelet-Ázsia az, mely kivált az utolsó japán-kinai háború, valamint Oroszország stratégiai és commercialis előnyomulása óta mindinkább előtérbe lép s hogy éppen Kelet-Ázsiában találkoznak napjainkban az orosz és német érdekek, bizonyára nem a véletlen műve. Nem fog sok időbe kerülni s a harmadik a nagyjelentőségű frigyben — Franciaország lesz, mely mint Németország és Oroszország érdekszövetsége a távol keleten nyer kárpótlást az Európában elvesztett tartományaiért. Azon nagy és nevezetes eszmék, melyek kilenczven év előtt Tilsitben a két szövetséges: I. Napoleon és I. Sándor császárok közt Ázsia jövőjére nézve legelőször szőnyegre kerültek, ma a helyzet csekély módosításával újból napirendre tétek, talán hogy Ázsia politikai alakját egy nem távol időben alaposan megváltoztassák.

A világ szeme e pillanatban Kelet-Ázsia felé van irányozva, hol egyike van készülöben azon világtörténelmi eseményeknek, mely következményeiben századokra kiható eredményeket lesz hivatva megteremteni.

A keletindiai angol kereskedelmi társulat háromszáz évi nehéz küzdelmek árán kivívott politikai eredménye: az indiai császárság, megteremtése óta nem tudott politikai fogalomná megérni s ma is egy negatív meghatározás, mely minden komolyabb történelmi és közjogi jelentőség hiájával van. S mert Anglia sajátos conservatív államszervezetével — kivált a hadviselés terén — nem képes sikra szállani a continens védrendszerének nagy mértékben kifejlődött tényezőivel, szereplése és rendkívüli tengeri erejének érvényesítése csak negatív eredményekre vezethet.

Anglia politikáját túlszárnyalta a continentális államok haladó és fejlődő szellemtől vezérelt politikája; melyben mind nagyobb része van a humanitásnak, mely az állameszme mellett a kiinduló pontját képezi új és céltudatos törekvéseknek.

Oroszország ma, Európa modern államszervezetében az érintetlen öserő nyers, de értékes anyagát képezi, mely az értelmi tényezők hiájával ez idő szerint még a józan és szükséges absolutismus átmenő rendszere alatt legyőzhetetlen hatalommá fejlődött. S ezen öserőben rejlik e pillanatbau Oroszország ereje és hatalma, melyet szabadon fejleszthet még tovább az autokratia a népjog és nemzeti érdekek legkisebb befolyása és tiltakozása nélkül.

Németország a Hohenzollern-ház gyorsan feltörekvő és szeren-

csés csillaga alatt egészen új és a régítől merőben különböző jövőnek megy eléje. Nem a területiális Németország szerepel ma a történelemben és a politikában a maga szűkkörű partikularisztikus nézeteivel és érdekeivel; a birodalom fiatal és ambitiosus feje, a nagyságnak és hatalomnak új aeráját vezeti be, midőn a német nemzet tetterejének messzemenő és tágas tereket nyit meg, hogy értelmi fölényének érvényesítésével meghódítsa az óvilág legnagyobb de egyszersmind legtehetetlenebb népét.

Kíváncsnak tartja előadó tehát hogy mi is lépünk versenyre a politika és kereskedelem terén Ázsiában és Afrikában, melyek földrajzi közelségük s tengereink kedvezősége folytán — önként kínálkoznak. Földrajzi helyzetünk a két világrészről tekintve sokkal kedvezőbb, mint akár Németországé vagy Hollandé; a szeuiz csatorna Ázsia legfontosabb részeit majdnem szomszédjaivá tette tengermellékünknek: s hova Triestből, Fiuméből vagy Cattaróból két hét alatt eljuthatni, oda Németországnak kétszer annyi időre van szüksége: nem is említve a nagyobb úttal járó nagyobb akadályokat.

Aktiv politikát monarchiánk régóta nem kezdeményezett; nagyobbszabású aktiókban pedig csak szenvedőlegesen, vagy mint szövetséges végrehajtó vett részt. Pedig a monarchia népei nem csekély áldozatokat hoztak és hoznak fokozott mértékben évről-évre most is; mint erről a delegációk tárgyalásaiból elég alkalmunk volt meggyőződni. Meddő külügyi politikánk semlegességre kárhóztatta eddig a monarchia népeit; s miután a világkereskedelemben csak alárendelt szerep volt utalva, Európa politikai létkérdéseinek megoldása körül sem jutott számára hálásabb feladat. Ennek immár meg kell változnia, ha az osztrák-magyar monarchia hatalmi állását jövőben nemcsak megtartani, hanem növelni akarja. Az osztrák-magyar monarchia kiterjedése a megszállott tartományokkal együtt 676.667 négyzetkilométer, lakosainak száma 44.251.280 lélek. E szerint nagyság tekintetében — Svéd-Norvégországtól eltekintve, mely népességének csekély számával alig jöhet szóba — Európa államai közt a második helyet foglalja el s voltaképen csak Oroszország mulja felül. Népesség tekintetében is csak az utóbbi állam és a német birodalom előzi meg, ez 52,500.000 lélekkel. Ilyen jelentékeny terület s népszám mellett erős és cél tudatos politikával sokkal nagyobb eredményeket lehetne elérni, mint a milyennel eddig be kelle érünk.

Az osztrák-magyar monarchia szép és nagy emlékekben épen nem szűkölködő tengeri haddal rendelkezik; ezen tengeri had évről-évre gyarapodik a birodalom népeinek áldozatkészsége folytán. De hát miben áll a feladata ezen kiváló tengeri hadnak? Milyen szolgáltatásokat teljesít? s arányban állanak-e, ezen szolgáltatások a hozott rendkívüli áldozatokkal?

Ezen kérdésekre nem tudunk kielégítő választ adni. A monarchia ez idő szerint 129 hadihajó felett rendelkezik: 772 ágyúval és 13.214 emberrel. Kereskedő hajóinak száma 202 gőzösből 146.098 tonnával s 11.710 vitorlás hajóból áll összesen 118.095 tonna tartalommal. Ezzel szemben áll a német birodalom haditengerészete 91 hajóval, 1460 ágyúval és 24.206 emberrel; kereskedelmi tengerészete 1068 gőzössel s 2524 vitorlás hajóval van képviselve, összesen több mint egy millió tonnával.

Ha ezen számokat összehasonlítjuk, lehetetlen eltitkolni az eredmény csekélységét.

Az osztrák-magyar monarchia tengerpartjának hossza Spizzától Dalmácziaiban az Ausa torkolatáig Aquiléja szomszédságában 2230 kilométer; ugyanannyi szigeteinek parthossza is; mi a német birodalom parthosszúságát tekintve felettén jelentékenynek mondható. Vegyük még hozzá Trieszt, Póla, továbbá Isztria, a Quarnero és a dalmát partok számos és kitűnő kikötőjét, melyek koronája a délies fekvésű cattaroi bocche, mely Európa összes hadihajóit képes volna befogadni. Sem a német keleti, sem az éjszaki tenger ilyen kedvező partképződést nem tud felmutatni; Németország kikötői folytonos harcban állanak az elemekkel, a dűnek terjeszkedő támadásaival, mely harc állandóan nagy és nehéz áldozatokat követel. A Jadeöböl az éjszaki tenger mellékén bizonyára a világ legdrágább hadikikötőinek egyike. A távolság Fiume és Alexandria közt 75 órát tesz; a német kikötőkből háromszor és négyszer annyi s azonkívül számos elkerülhetetlen nehézség, mely az óceáni hajózástól rendesen elválaszthatatlan.

A statisztikai adatokból, valamint a consuli jelentések-ből kitűnik, hogy az osztrák-magyar monarchia kereskedelmének gőczpontjai a Levante, s tágasabb értelemben a két India és legújában Japan. Újvilági kereskedelme a keletivel sehogysam állhatja ki a versenyt. S Ázsia déli és délkeleti részei a szuezi csatorna segítségével két-három hét lefolyása alatt nagyobb nehézségek nélkül elérhetők. Vegye fel a programjába a külügyi kormány Ázsia egyes partjainak megszállását egyelőre kereskedelmi célokból s létesítsen, hol erre alkalom kínálkozik, faktóriákat; a kínai partokat és a déli archipelagust vonja bele józan és gyakorlati számításainak körébe; fogjon kezét a szövetséges Németországgal és Oroszországgal; az erélyes és ügyes kézzel megindított aktió nemsokára megtermi gyümölcseit.

Az utolsó statisztikai kimutatások szerint Magyarországból az ezeréves nemzeti ünnep esztendejében 1896-ban összesen 52.000-en vándoroltak ki az újvilágba szerencsét keresni, melyet itthon nem tudtak megtalálni. Ezen jelentékeny szám az amerikai néphullámozásban jórészt örökre elveszett; míg ha a keleten keresett volna magának új hazát, a contactust az anyaországgal bizonyára könnyebben fentarhatta volna, mert az ázsiai néprajzi viszonyok sajátosságánál fogva a kivándorolt elemek könnyebben megőrizhetik vala nemzeti jellegüket; ezt bizonyítja a portugál, spanyol és hollandi bevándorlottak története, kik a nemzetiség és művelődés minden szálaival századok multával is hazájukhoz fűzve megmaradtak annak hű fiai.

Büntető igazságszolgáltatásunk statisztikája azt mutatja, hogy a gonosztevők száma évről-évre ijesztő mértékben szaporodik; s fegyvereink és javítóintézeteink ma holnap nem lesznek képesek a társadalomra nézve veszélyes elemeket befogadni. Miként Olaszország már régebben megkísérelte, alapítson az osztrák-magyar monarchia is Borneo vagy Celebes még gazdátlan partvidékein fegyverczállomásokat; szállítsa oda a közveszélyes és a társadalom számára amúgyis elveszett elemeket; a helyett, hogy azokat a humanitás túlhajtasával dédelgetve költséges fegy- és javítóintézetekben helyezze el.

Kormányunk, törvényhozásunk és kulturális intézeteink vannak hivatva, a második ezer évet új és nagy eszmék proklamálásával

bevezetni s ekképen a nemzeti gondolkozásnak és közvéleménynek a lelkesedés meggyőző melegségével új irányt és új utakat mutatni. S a nemzeti felszabadulás félszázados ünnepét nem lehetne ragyogóbban megülni: mint egy új aera inaugurálásával, mely a magyar népet eredetének őshazája felé vezetné, physisikai és értelmi erőinek és fölényének segítségével. E cél elérése érdekében előadó a sajtó, a kereskedelmi kamarák közreműködését kívánja és kéri a Közgazdasági Társaság vezetőségét, hogy szintén foglalkozzzék a kérdéssel.

Elnök az érdekes előadásért a Társaság köszönetét nyilvánítja s reményét fejezi ki, hogy a fontos kérdés illetékes helyen is kellő figyelemben fog részesülni.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának jelentése a Társaság 1897. évi működéséről.

A lefolyt 1897. évben Társaságunk folytatta tevékenységét abban az irányban, hogy az érdeklődést a közgazdasági kérdések iránt ébren tartsa, a szakba vágó ismereteket terjeszsze és erejéhez képest szolgálhassa a közgazdasági tudományos művelődéshez szükséges eszközöket. A körünkben tartott előadások többnyire alkalmi kérdéseket öleltek föl; ezeket a sajtó és főleg saját közlönyünk útján a nagy közönség elé is hoztuk; könyvtárunk és a bel- és külföldi folyóiratokban gazdag olvasótermünk fentartása által pedig módot nyújtottunk a tudomány állása és vívmányai iránt való tájékozódásra. Társaságunk kiválón ezen czélok elérése végett alakult és gondoskodásunk ez évben is arra irányult, hogy, a mennyire a sok tekintetben kedvezőtlen viszonyok engedték, e czélok követésében az elmélet mellett a gyakorlati élet érdekeinek is tehessünk további szolgálatokat.

Vázolni kívánván a Társaságunk beléletében a lefolyt évben előfordult nevezetesebb mozzanatokat, mindenekelőtt őszinte fájdalommal kell megemlékeznünk, három kiváló tagtársunknak, nevezetesen Mudrony Somának, Polya Jakabnak és Ullmann Sándornak haláláról. Mint az igazgató-választmányunk kezdettől fogva tagjai élénk érdeklődéssel kísérték fiatal egyesületünk ügyeit s ennek működésében tevékeny részt vettek. Váratlanul, úgyszólván életük delén ragadta ki őket körünkből a halál és elvesztésük nemcsak Társaságunk, hanem a tudomány vesztesége is, a mennyiben mindháromnak nevéhez a közgazdasági irodalom nem egy érdemes terméke fűződik. Emléküket bizonyára sokáig és meleg rokonszenvvel fogjuk megőrizni.

A jelen közgyűlés főladata lesz az igazgatói választmányban ilykép üresedésbe jött helyeket betölteni, valamint az elfoglaltsága folytán kilépett Kornfeld Zsigmond helyébe is új választmányi tagot választani. Tagjaink létszáma egyébként utolsó jelentésünk óta egyre emelkedőben van; közel 60 új tagot vettünk föl s e tekintetben különösen öröndetes a vidék élénkebb érdeklődése. Hogy tagjaink száma a tavalyihoz képest nem igen változott, annak magyarázata, hogy a lefolyt évvel telvén le az első 3 éves ciklus, részben önkéntes kilépés, részben törlés folytán a létszám egy részét apadásba kell hoznunk. Tagjaink száma ez idő szerint 460.

Az év folyamán tartott előadások sorozata a következő:

Ambrozovics Béla: Országok gazdasági erejének méréséről. — Horváth János: A betegséglelyző pénztárak válságáról. — Jeszenszky Ignác: Az agrárszocializmusról. — Farkas Jenő: A magyar munkás táplálkozásáról. — Sugár Ignác: A honoraczió osztály helyzetéről. — Farkas Jenő: A Famillistére intézményről. — Sugár Ignác: Az önálló magyar vámterületről és kereskedelmi szerződéseinkről. — Róth Pál: Az épületek tűzkár-biztosításáról szóló osztrák törvényjavaslatról. — Lázár Gyula: Gyarmatpolitikánkról.

Ambrozovits Béla előadását a Magyar Mérnök- és Építészegylet közreműködésével ennek helyiségében rendeztük, a többi saját helyiségünkben tartatott meg. Az egyes fölolvasásokat legtöbb esetben a kérdés tüzetesebb megvitatása követte. Farkas Jenőnek a magyar munkások táplálkozásáról szóló előadása közvetlen észleletek alapján gyűjtött nagybecsű adatokat hozott felszínre, a mi arra indított bennünket, hogy e fontos kérdés érdekében lépéseket tegyünk a belügyminiszter úrnál, illetve ő Nagyméltóságát arra kérjük, hogy a további adatgyűjtést Farkas Jenő úr részére még kiterjedtebb mérvben tegye lehetővé. Lépéseink sikerre is vezettek s remélhető, hogy előadó úr nem sokára újabb tapasztalatairól fog körünkben számot adni.

Az előadások rendszerét, mint az ismeretek terjesztésének és az eszmék tisztázásának legalkalmasabb módját továbbra is fenntartjuk, sőt azon fáradozunk, hogy a ciklusos fölolvasások rendezése által annak még szélesebb kört biztosítsunk. E részben az előmondatokat folyamatban vannak s alapos kilátás van rá, hogy a széles alapon tervezett actió már a jövő ősszel konkrét alakot fog nyerni.

A millenaris kiállítás alkalmából »Gazdaságpolitikai Tanulmányok« cím alatt közzétett irodalmi vállalkozásunk anyagilag is szép sikerrel járt, s gondoskodtunk e mű terjesztéséről oly irányban is, hogy közel száz példányt a jogakadémiák, az összes kereskedelmi és ipariskolák közt ingyen osztottunk szét. Társaságunk hivatalos közlönyét a »Közgazdasági Szemlé«-t tagjaink díjtalanul nyerik s minthogy e kiváló folyóirat szerkesztőjével kötött egyezményünk 1898 évvel lejár, intézkedtünk az egyezménynek olyatén meghosszabbítása iránt, hogy az eddigi kedvezmény tagjaink részére továbbra is biztosítsassék; egyszersmind azonban a közölt fölolvasások tiszteletdíjának rendezetlen ügye is megoldassék. Anyagi eszközeink mértékéhez képest anyagi támogatásban részesítettük ez évben a »Gazdaság-Történelmi Szemle,« valamint a »Közgazdasági Ismeretek Tára« című irodalmi vállalatokat; ez utóbbi nagy encyclopedikus mű megjelenése technikai okok folytán a lefolyt évről elmaradt ugyan; de értesülés szerint az első kötet megjelenése már küszöbön áll, s bizonyára meg fog felelni azon várakozásoknak, melyeket írói egyéniségénél fogva méltán fűzünk hozzá.

Kiváló gondot fordítottunk továbbra is az egyesületi könyvtár gyarapítására és az olvasóterem felszerelésére. Különösen figyelemzetnünk kell a tudományos folyóiratok nagy számára, mely helyiségünkben található és minden tagnak rendelkezésére áll. Azon leszünk, hogy e gyűjteményt gyarapítsuk és más irányban is kiegészítsük, valamint, hogy a könyvtári szolgálat újabb szervezése és megfelelő szabályzat kidolgozása által, a könyvtár használatát hozzáférhetőbbé tegyük.

Végül a Társaság anyagi helyzetének állandón kedvező voltát kell kiemelnünk. Társaságunk jövedelmei eddig módot nyújtottak egyre gyarapodó szükségleteink teljes fedezésére, vagyoni állásunk bár szerény, de aktivitásánál fogva az adott viszonyok mellett, nem épen kicsinylendő. Utalva e részben közzétett zárszámadásainkra, hangsúlyozni kívánjuk, hogy a mennyiben Társaságunk tudományos céljainak nagyobb mértékben való megvalósítására az anyagi eszközök mellőzhetlen föltételt képeznek, azoknak fokozása mindenestre különös figyelmünk tárgya lesz, hogy ehhez képest Társaságunk is mind hasznosabb és általánosabb tevékenységet fejthessen ki.

Nem mulaszthatjuk egyuttal sem el, hogy ismételten köszönetet ne nyilvánítsunk Falk Zsigmond lovag urnak, a Pesti könyvnyomda r. t. érdemes igazgatójának, ki társaságunk érdekeit a lefolyt évben is hathatósan mozdította elő.

Budapest, 1898. márczius 10.

ZÁRSZÁMADÁS.

Tételszám	Bevételek	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt	kr.
1	Befolyt tagsági díjak :			3880	—
2	Kamatok			74	52
3	A »Gazdaság Politikai tanulmányok« elárú- sitásából			178	96
4	Pénzmaradvány 1896. évről			537	99
	Főösszeg . . .			4671	47

Emich Gusztáv s. k.
elnök.

elnök.

1897. évi zárszámadása.

Tételszám	K i a d á s o k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Egyleti helyiségek bére			1200	—
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez .			926	—
3	„ a Közgazdasági Ismeretek Tárához			600	—
4	Hozzájárulás a Gazdaság Történeti Szemléhez			200	—
5	Könyvtár gyarapítására és hirlapelőfizeté- sekre			443	32
6	Irodai és nyomdai költségek			427	99
7	Postadíjak			84	79
8	Fűtési és világítási költségek			76	76
9	Szolga díjazására			150	—
10	Pénzmaradvány 1896. december hó 31-én .			562	61
	Főösszeg			4671	47

gazdasági Társaság.

Halász Sándor s. k.
igazgató.Lovag Falk Zsigmond s. k.
ellenőr.

okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség

bizottság:

Baross Géza s. k.
jegyző.

Székely Ferencz s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám	V a g y o n	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Készpénz maradvány 1896. decz. hó 31-én .			562	61
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványitőkék			1000	—
3	Ezeknek 1897. decz. 31-én hátralékos kamatja			20	08
4	Hátralékos tagsági díjak :				
	1. az 1894-ik év II. feléről	5	—		
	2. » 1895-ik » I. »	30	—		
	3. » 1895-ik » II. »	45	—		
	4. » 1896-ik » I. »	65	—		
	5. » 1896-ik » II. »	115	—		
	6. » 1897-ik » I. »	140	—		
	7. » » » II. »	200	—	600	—
5	Leltári tárgyak értéke 10% leírása után .			689	62
6	Könyvtár értéke a beszerzési ár egy harmadában			1863	60
	Összesen			4735	86

Budapest, 1897. évi december hó 31-én.

Magyar Köz-

Láng Lajos s. k.
elnök.

Grötschel Imre s. k.
pénztárnok.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonat-

Budapest, 1897. február 25-én.

A számvizsgáló

Beck Dénes s. k. Fritz Péter s. k. Emich Gusztáv s. k.
elnök.

IV. Tagsági jegyek forgalma 1897. évben.

1897-ben kiállított	fővárosi 5 frt tag s á g i j e g y	vidéki 5 frt	vidéki 2·50 frt
I. félév	359	16	68
II. félév	365	16	82
Összesen . . .	724	32	150
Hátralékban korábbi évekről . .	140	4	21
Összesen . . .	864	36	171
Töröltetett az év folyamán . .	82	--	15
Maradt . . .	782	36	156
Befolyt 1897 folyamán	678	28	140
Hátralék az év végén	104	8	16
Befolyt érték			
678 à 5 = 3.390	Hátralék		
28 à 5 = 140	104 à 5 = 520		
140 à 2·50 = 350	8 à 5 = 40		
	16 à 2·50 = 40		
3.880 frt	600 frt		

Budapest, 1897. december 31.

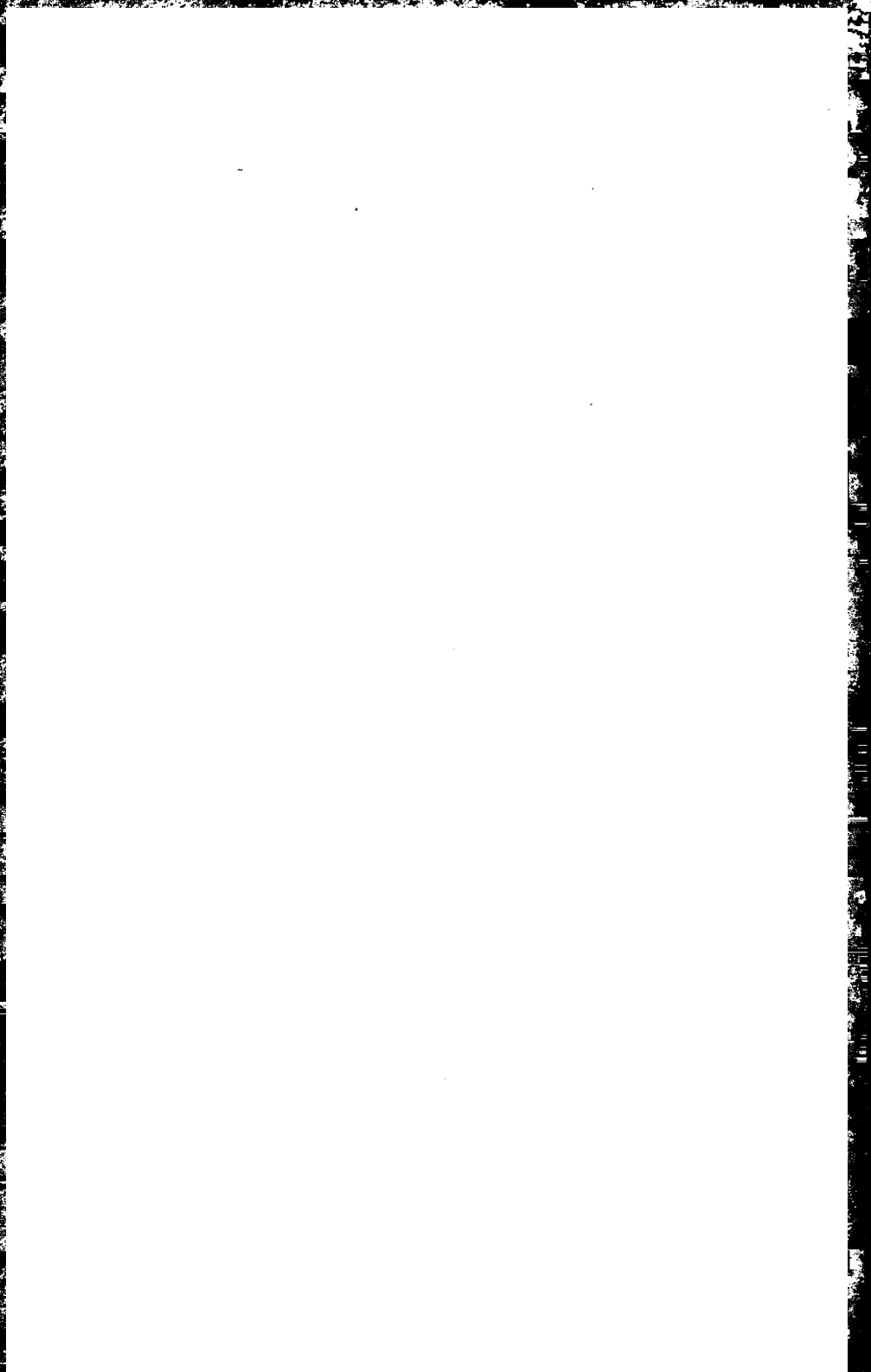
Halász Sándor, s. k.
igazgató.

V. A Magyar Közgazdasági Társaság 1898. évi költségvetési előirányzata.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztári maradvány		
a) házbér . . . 1150	1200	—	1897. decz. 31-ről . .	562	61
b) házmesterdíj 50			2 Tagdíjak	3880	—
2 Hozzájárulás a »Közgazdasági Szemle« költségeihez 2 frt. tagonkint, 20 tiszteletpéldány és 460 tag után	960	—	3 Hátralékos tagdíjak befolyásából	100	—
3 Hozzájárulás a »Közgazdasági Ismeretek Tára« kiadásához . .	600	—	4 Kamatjövedelem . . .	60	—
4 Hozzájárulás a »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle« kiadásához	200	—			
5 Könyvtárgyarapítására	350	—			
6 Irodai és nyomdai költségekre	400	—			
7 Postai díjakra	120	—			
8 Fűtési és világítási költségekre	100	—			
9 Szolga díjazására . .	150	—			
10 Előre nem látható kiadásokra	50	—			
Összes kiadás	4130	—	Összes bevétel	4602	61
			Előirányzott összes bevétel	4602	61
			Kiadás	4130	—
			Tehát várható több bevétel	472	61

Az igazgató választmány 1898. január 20-iki üléséből.

Láng Lajos,
elnök.Halász Sándor,
igazgató.

TÜZKÁROK A MAGYARBIRODALOMBAN.

— Első közlemény. —

A tűzvészek 1896-ban az egész magyar államterületen 12⁶⁵ millió forint értéket semmisítettek meg. Ez az év azonban a legkedvezőbbek közé tartozik; volt év, midőn 20²⁵ millió forint értékű ingatlan és ingóság hamvadt el. Az évi tűzkárok némi mértékéül szolgálhat, hogy a Magyarbirodalomban az összes földadó, a földtehermentesítési járulékkal együtt, kerek összegben kifejezve 34, a házadó pedig 12 millió forintot tesz. Van tehát olyan esztendő is, hogy a tűzkárok összege a földadónak közel 60, a házadónak közel 170⁰/o-ára rúg.

A tűzkárok évről-évre ismétlődő súlyos adózás gyanánt nyomják közgazdaságunkat. Csakhogy még sokkal terhesebbek, mint a hasonló összegű adók; mert a lakosságnak csak egy kis töredékét sujtják, s azt sem anyagi erejéhez mért arányban. A kárviselés egyenlőtlenségének némi mérséklésére szolgál a biztosítás, mely végeredményében lehetővé teszi, hogy a kárt ne kizárólag a kárvallott viselje, hanem mindazok, kik javaikat tűzkár ellen biztosítják. Csakhogy a biztosítás ma még nincs nálunk annyira elterjedve, hogy a tűzvészek által okozott károkat nemcsak a közvetlen kárvallottak kis száma, hanem apró részekre osztva, tűzveszélynek kitett javai értékének arányában, az összeség minden tagja viselné. Ma még a tűzkároknak jóval több mint felét maguk a közvetlen károsultak szenvedik, s az aránytalan teher nem egy gazdasági existenciát rázkódtat meg, vagy tesz teljesen tönkre.

Fokozza még a tűzkárok árnyoldalát, hogy anyagi értékek minden haszon nélkül semmisülnek meg. Az adók állami czélok megvalósítására szolgálván, közvetve a magánosoknak is hasznukra válnak, más részről pedig számtalan csatornán át visszafolynak és táplálják, elevenítik a közgazdasági élet

vérkeringését. A tűzvések folytán megsemmisült javak teljesen, minden ellenszolgáltatás nélkül elvesznek úgy az egyesekre, mint a közre nézve.

A tűzkárok előfordulását megakadályozni nem lehet; de lehetséges czélszerű tűzrendészeti intézkedésekkel szűkebb korlátok közé szorítani, s lehetséges a biztosítási intézmény helyes szervezése és népszerűsítése által a teherviselés egyenlőtlenségét megszüntetni, s megakadályozni, hogy tűzkárok következtében gazdasági existenciák menjenek tönkre. E fontos czélok megvalósítására becses segédeszköz a jó tűzkárstatisztika.

Magyarországnak már 1873 óta van tűzkárstatisztikája, melyet az egyes tüzesetekről kiállított s a belügyminiszteriumhoz nyomban fölterjesztett tűzkárjelentésekből dolgozott fel a statisztikai hivatal. E jelentések azonban inkább csak közvetlen közigazgatási célra voltak alkalmasak, megfelelő tűzkárstatisztikának nyers anyagául nem szolgáltak. A belügyminiszter úr ennél fogva a központi statisztikai hivatal javaslatára a tűzkárstatisztika ügyét 1894-ben újjászervezte. A kibocsátott rendelet értelmében minden község tartozik minden évben a tűzvések ellen a községben létező általános intézkedésekről (tűzoltói szervezet, tűzoltószerkek, stb.), továbbá az új- és toldaléképítkezésekről egy külön kérdőíven részletes, pontos adatokat szolgáltatni be a magyar kir. központi statisztikai hivatalhoz. Az előforduló tűzvésekről pedig esetről-esetre kell adatokat szolgáltatni kétféle felvételi mintán. Az egész tüzesetet jellemző adatokat (a tűz támadásának helye, ideje, oka s egyéb körülményei) tűzkárjelentésbe kell foglalni, az egyes károsultak kárának részletes feltüntetésére pedig egyéni számlálólapok szolgálnak.

Az új adatgyűjtés gazdag anyaga két évről immár fel dolgozva a hivatalos statisztikai közlemények sorozatában fog legközelebb megjelenni. Ez adatok általános érdekénél fogva a fontosabbakat bemutatjuk a Szemle olvasóinak, itt-ott kiterjeszkedve a multtal való összehasonlításra is.

A Magyarbirodalomban 1896-ban 8213 tűzoltóság állt fenn, csakhogy ebből a számból 5373 köteles tűzoltóság volt s ezek között is 2825 teljesen szervezetlen. A tűzoltóságok egyéb kategoriái következő számmal fordulnak elő: díjazott tűzoltóság volt 34, önkéntes 2592, gyári 126, uradalmi 30,

egyéb 58. Látható ebből, hogy a szervezett tűzoltói intézményt legerősebben az önkéntes tűzoltóságok képviselik. Ezek népszerűsítése, elterjesztése körül halhatatlan érdemeket szerzett magának József főherceg, ki a köztevékenységnek ezen az áldásos terén valóságos apostoli működést fejtett ki.

Az önkéntes tűzoltók száma 104.865-re rúg, kikhez még 1083 fizetett, 3960 gyári, 914 uradalmi és 3843 egyéb tűzoltó járul. Együtt 114.665. Egész hadsereg. Pedig ebbe a létszámba nincsenek befoglalva a köteles tűzoltók, kiknek száma 1896 végén 362.317-re rúgott. Az egész létszám tehát megközelíti a félmilliót.

A községi (köteles) tűzoltóságot az 1888. augusztus 12-én 53.888. szám alatt kibocsátott tűzrendészeti kormányrendelet léptette életbe, mely elrendelte, hogy az oly kisebb községek, melyek sem rendszeres szakszerű díjazott, sem önkéntes tűzoltóságot állítani nem képesek, saját tűzrendészeti, illetve tűzoltási rendszabályok szerint községi köteles tűzoltóságot tartoznak létesíteni. A rendelet értelmében, legkésőbb egy év alatt, a legkisebb községben is kellett volna ily köteles tűzoltóságot állítani. Adataink azonban azt mutatják, hogy ez a rendelet még mindig nincs végrehajtva. Van a magyar anyaországban 12.667 város és község; ha levonjuk ebből a számból az összes többi tűzoltóságok számát (noha tudjuk, hogy egyes városokban két-három-féle tűzoltóság is van), s ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy 180 önkéntes tűzoltóság nem egy, hanem több községre terjed ki, 9800 oly község marad, mely tisztán a köteles tűzoltóságra volna utalva. De adataink azt mutatják, hogy ezek közül a községek közül csak 5767 alkotta meg a lakosság oltási kötelezettségére vonatkozólag azt a szabályrendeletet, melyet az imént említett belügyminiszeri rendelet kötelezőleg kimond; a köteles tűzoltóság pedig mindössze csak 2548 községben van szervezve, sőt még az utóbbiak közül is csak 2145 tartott gyakorlatokat.

A tűzbiztonságra való felügyelet már általánosabb. A magyar anyaországban 12.343 községben van éjjeli felügyelet, sőt 5827 községben nappali felügyelet is van. Az éjjeli felügyeletet gyakorolja 3738 tűzoltó, 22.188 állandó éjjeli őr, 2744 állandó tűzör és 3806 rendőr. Ezen kívül a házak sorrendjében nyáron 17.810, télen 18.447 éjjeli őr volt kirendelve.

A megelőző tűzrendészettel függ össze, hogy 4477 községben a nád- vagy zsúptetőt, 852-ben a zsindely- vagy deszkatetőt, 1757 községben pedig a fa- vagy fával vegyes falazatot községi szabályrendelet tiltja. Mellesleg azt is megemlíthetjük, hogy a Magyarbirodalomban összesen 6834 villámhárító találtatott, 2859 köz-, 3975 pedig magánépületen.

Még a jól szervezett tűzoltóság is csak úgy működhetik sikerrel, ha kellőleg el van látva megfelelő tűzoltószerekkel. Új adatgyűjtésünk nagy részletességgel közli a tűzoltásra szolgáló eszközök számát. Legfontosabbak ezek közül a tűzi fecskendők. Az egész Magyarbirodalomban 1896-ban 11.597 szekér- és 15.217 kézi fecskendő vétetett számba, de az előbbiekből közül 849, az utóbbiak közül pedig 2106 használhatatlan állapotban volt, vagyis 7·32, illetőleg 13·84%.

A magyar anyaországban a községeknek 31·92%-ában csak szekér, 27·56%-ában csak kézi, 22·28%-ában pedig vegyesen szekér és kézi fecskendő volt. A községek 2·24%-ának csak használhatatlan fecskendője volt, 16%-ában pedig fecskendő egyáltalán nem található. Legkedvezőtlenebb az arány a Felvidéken. A Duna balpartján a községeknek 20·88, a Tisza jobbpartján 20·81%-ában nem volt fecskendő. Egyes vármegyékben tartthatatlan állapotokat látunk. Liptó megyében a községek 61·47, Turóczban 52·08, Beregben 40·65%-ában egyáltalán nincs semmiféle fecskendő. Némely vármegyében azoknak a községeknek a száma is jelentékeny, melyekben csak használhatatlan fecskendőt lehet találni. Besztercze-Naszódban a községeknek 11·22, Udvarhelyben 5·88, Csongrádban szintén 5·88, Veszprémben 5·40, Gömörben 5%-a ebbe a kategóriába esik. Csupán Csik, Békés, Csanád, Hajdu és Brassó megyékben nem találunk oly községet, hol használható tűzi fecskendő nem volna.

Az egyes országrészek között a Duna-Tisza köze és a Tisza-Maros szöge van legjobban ellátva fecskendőkkel. Az előbbiben a községeknek csak 6·78, az utóbbiban 9·50%-ában nem volt egyáltalán, vagy használható fecskendő. A tűzoltásnál azonban leginkább csak a szekérfecskendők jöhetnek igazán számba, a kézi fecskendők legfőleg kis, keletkező tüzek elfojtására valók. Az egyes országrészek közt e tekintetben is nagy ellentéteket látunk. Általában az egész országban a községek 54·20%-ában volt használható szekérfecskendő, a Duna-

Tisza közén 87⁰¹, a Duna jobbpartján 70²³, a Tisza-Maros szögében 63⁶⁹/0-ában; ellenben a Tisza jobbpartján csak 42³¹, Erdélyben 42⁹⁵, a Tisza balpartján pedig 43¹⁶/0-ában. Legjobban el vannak látva szekérfecskendőkkel a következő vármegyék: Békés, Brassó, Bács, Tolna, Pest, Esztergom, Hajdú, hol a községeknek több mint 90⁷/0-ában használható állapotban levő szekérfecskendő található, továbbá Komárom, Jász-Nagykun-Szolnok, Moson, Csanád, Somogy, Torontál, Pozsony, hol több mint 80⁷/0-ában. Nagyön szomorú ellenben az állapotok Ungmegyében, hol a községeknek csak 22⁰¹, Szilágyban, hol 21⁰⁷, Hunyadban, hol 15³⁷, Máramarosban, hol csak 15⁰⁰/0-ában van használható szekérfecskendő.

Ez adatok szomorúan tanuskodnak róla, hogy az 1888. évi tűzrendészeti kormányrendelet intézkedései a tűzoltószeretek tekintetében sem hajtottak végre. E kormányrendelet értelmében minden, legalább 50 házból álló község köteles, egyéb tűzoltószeréken kívül, egy év leforgása alatt beszerezni és jó karban tartani egy szívó-fecskendőt, legalább 10 cm. széles hengerrel és 60 méter tömlővel, mégis Máramaros vármegyében, hol pedig az 1890. évi népszámlálás szerint a lakott házak száma csak egyetlen községben maradt 50-en alul, a községeknek 71²⁵/0-ában semmiféle fecskendő sincs, sem szekér, sem kézi, sem használható, sem használhatatlan állapotban levő.

A magyar anyaországban 1882-től 1896-ig a tűzvész által látogatott községek száma 4.114 és 5.251, a tűzvészek száma pedig 7.847 és 12.369 között váltakozott. Évenként községeinknek 31³⁵—40⁷⁷ százalékát látogatja meg tűzvész. Adataink 1885-től kezdve erősen emelkedő irányzatot mutatnak, de ez inkább tulajdonítható az adatgyűjtés nagyobb pontosságának, mint a tűzvészek tényleges szaporodásának. A két utóbbi év csökkenésről tanuskodik, a mi már öröndetes valóság, mert az adatgyűjtésnél alkalmazott többszörös ellenőrzés mellett, ma már nem igen fordulhat elő, hogy tűzesetek bejelentetlenül maradnának.

Sok községben egy év alatt nem csak egy, hanem két vagy még több tűzeset is fordul elő s így a tűzesetek száma erősen meghaladja a tűzvész által látogatott községek számát. Az évek legnagyobb számában egy-egy tűzvész által látogatott községre átlagosan több mint két tűzesetet számíthatunk. Tizenöt év közül csak öt évben volt kevesebb,

legkedvezőbb a két utolsó év, midőn száz, tűzvészről látogatott községre átlagosan csak 138, illetőleg 130 tüzeset esett.

Ezer négyszögkilométer területre átlagosan 28—44 tüzeset esett. Hasonlóképen nagy az évi ingadozás, ha a lélekszámmal hasonlítjuk össze a tüzesetek számát. A 100.000 lélekre eső tüzesetek átlagos száma 56 és 82 közt ingadozik.

Az egyes törvényhatóságok, sőt az országrészek közt is, a tűzvészek gyakorisága tekintetében igen nagy eltéréseket látunk. Az utóbbi két évben a tűzvészek hat országrészben kevesebb községet látogattak meg, mint a megelőző háromban. Erdélyben csak az 1894. évvel szemben mutatkozik csökkenés, Horvát-Szlavonországokban pedig határozott emelkedést látunk.

Tűzvész a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében látogatta meg a községek legnagyobb százalékát; nem mintha e két országrész volna a legtűzveszélyesebb, hanem azért, mert itt van aránylag legtöbb nagy község, melyek kiterjedt határában a tűzvésznek kitett tömérdek tárgyak valamelyikén könnyebben támadhat tűz, mint egy-egy kis községben. Ez szolgál magyarázatul, hogy az arány Horvát-Szlavonországokban a legkedvezőbb, ott a községeknek 1896-ban csak 10³⁰/₀-át látogatta tűzvész, Modrus-Fiume megyében éppen csak 5¹¹/₀-át. De nem csupán a községek kisebb vagy nagyobb voltától függ a tüzesetek gyakorisága, hanem a tűzrendszettel összefüggő számos körülménytől is, első sorban az építkezéstől. Modrus-Fiume megyében például a rendkívül kedvező arányt a községek kicsinyisége mellett különösen annak tulajdonítjuk, hogy ott az épületek között sok a kőfalú és cseréptetőzetű s azonkívül az épületek nincsenek összezsúfolva.

Hogy egy-egy községben átlagosan hány tüzeset fordul elő egy év alatt, az is első sorban a község nagyságától függ. Ezért szerepelnek a városok oly nagy arányszámmal. Budapesten 1896-ban 222, Szabadkán 72, Szegeden 40 tüzeset történt. Ép ezért oly magas az arányszám a Duna-Tisza közén s némileg a Tisza-Maros szögében.

A területhez képest is e két országrészben legnagyobb a tüzesetek száma, harmadikul a Duna jobbpartja csatlakozik. Alacsony ellenben az arány a Tisza balpartján, Erdélyben és Horvát-Szlavonországokban. Az egyes megyék feltűnő ellentéteket mutatnak, Tolna vármegyében 64, Ugocsában 61,

Szabolcsban 56, Borsodban 55 tüzeset jutott átlagosan 1000 négyszögkilométer területre; Liptó megyében ellenben 9, Máramarosban és Besztercze-Naszódban 11—11, Árvában 12, Turóczban 14.

A lélekszámmal összehasonlítva, bár nem oly szembe-
szökők, de szintén nagyok az ellentétek. Százezer lélekre
1896-ban Nyitra megyében 80, Somogyban és Temesben 82—82,
Maros-Tordában 85, Krassó-Szörényben 91, Tolnában 92,
Hontban 97, Háromszékben 113 tüzeset jutott; Liptó és
Varasdmegyében ellenben csak 27—27, Árvában 30, Turócz-
ban 32, Brassóban 39. Itt tehát csak részben szerepelnek
ugyanazok a megyék, mint a területnél, részben egészen
újak sorakoznak, minthogy a megyék népsűrűsége különböző.
Ez az országrészekre nézve is áll. A Tisza jobbpartján, e
gyéribben lakott országrészben, a tüzeseteknek a területhez
való aránya nem volt kedvezőtlen, ellenben a lélekszámmal
összehasonlítva, gyakoribbak a tüzesetek, mint a Duna-Tisza
közén.

A tűzkárstatisztika legérdekesebb adatai közé tartoznak
azok, melyek a *tűzvész támadásának okait* mutatják.

Ez irányban kezdettől fogva gyűjtettek adatok, de nem
elégg részletességgel. A részletesebb adatokat csak újabb fel-
vételünknek köszönhetjük. Mindazáltal a multa való vissza-
pillantás sem érdektelen. Adataink szerint az összes tüzese-
teknek a magyar anyaországban 1882 óta évenként $14^{\circ}00' - 21^{\circ}59'$
 $0/0$ -át gyújtogatás idézte elő, $11^{\circ}03' - 15^{\circ}73'0/0$ -át gondatlanság,
 $1^{\circ}79' - 3^{\circ}17'0/0$ -át pedig villámcsapás; az esetek $64^{\circ}66' - 68^{\circ}09'$
 $0/0$ -ánál ellenben a keletkezés oka kiderítetlen maradt. Hor-
vát-Szlavonországban az adatok egészen másképp alakultak,
ott a tüzesetek $23^{\circ}72' - 52^{\circ}20'0/0$ -a gyújtogatás, $16^{\circ}61' - 40^{\circ}24'0/0$ -a
gondatlanság, $2^{\circ}11' - 6^{\circ}62'0/0$ -a villámcsapás folytán keletkezett,
s az eseteknek csak $15^{\circ}90' - 42^{\circ}59'0/0$ -a maradt földérintetlen.
A magyar és horvát adatok közt fenforgó nagy ellentét
csaknem kétségtelenné teszi, hogy az adatgyűjtésnél követett
eljárás nem lehetett egyöntetű a Dráván innen és azon túl.

A magyar anyaországban a gyújtogatás folytán támadt
tüzeseteknél javulást, a gondatlanságból vagy vigyázatlanságból
támadt tüzeseteknél ellenben visszaesést látunk. A villámcsapás
folytán támadt tüzesetek számának alakulásánál határozott
irányt nem tapasztalunk. Legkevesebb villámcsapás 1881-ben,

legtöbb pedig tíz évvel később, 1892-ben volt. A villámhárítók elterjedése némileg talán mérsékelhetné az ily tüzeseteket de nagyobb javulást aligha okozna, mert utóvégre is a tűzvésznek kitett minden objectumot nem lehet villámhárítóval ellátni, sőt azok túlnyomó részét sem.

Az új adatgyűjtés, mely a mint említettük az 1895. és 1896. évekről szól, sokkal jobban részletezi a tűz támadásának okát.

Mindenekelőtt azt a fontos megkülönböztetést teszi, hogy a bebizonyított okokat elkülöníti a vélelmezett okoktól. Korábbi adatgyűjtésünkben a megkülönböztetés hiánya mint állandó hibaforrás szerepelt, mert a teljesen be nem bizonyított okokat, néhol az ismeretlen okok közé sorolták, máshol ellenben a vélelmezett ok szerint jelölték meg. Ez a körülmény az egyes törvényhatóságok adatainak összehasonlítását nagyon megnehezítette, s valószínűleg a magyar és horvát adatok között említett ellentétnek is jórészt ez szolgál magyarázatául.

Új adatgyűjtésünk a tüzeseteket előidéző okok sorában külön megnevezi a gyújtogatást, az öngyújtást, a villámcsapást, a gyermekek játékát gyufával, a világító szerekkel való gondatlan bánást és az egyéb gondatlanságot, s mindezen okokat külön csoportosítja a szerint, hogy bebizonyítottak-e, vagy csak a fenforgó körülmények figyelembevételével mint valószínűek jelöltettek meg. Külön csoportot képeznek természetesen a teljesen ismeretlen okok.

Az egész Magyarbirodalomban 1896-ban az összes tüzeseteknek bebizonyítottan 8·62⁰/o-át gyújtogatás, 0·30⁰/o-át öngyújtás, 3·19⁰/o-át villámcsapás, 3·89⁰/o-át gyermekek játéka gyufával, 0·99⁰/o-át világító szerekkel való gondatlan bánás, 9·47⁰/o-át pedig egyéb gondatlanság idézte elő. A csak vélelmezett okok ellenben a következő százalékokkal szerepelnek: gyújtogatás 25·40, öngyújtás 0·97, gyermekek játéka gyufával 4·71, a világító szerekkel való gondatlan bánás 1·33, az egyéb hanyagság 14·01⁰/o-kal. Végül az esetek 27·12⁰/o-ánál az előidéző ok teljesen földeritetlen maradt.

Az egész Magyarbirodalmat tekintve, a bebizonyított okok aránya meglepőleg egyezik mind a két évben. 1895-ben az összes tüzeseteknek 26·75⁰/o-ánál lehetett az előidéző okot pontosan megállapítani, 1896-ban pedig 25·46⁰/o-ánál. Még az

egyes okok is feltűnően összevágának, csak a világító szerekkel való gondatlan bánás arányszámánál mutatkozik lényegesebb eltérés.

A vélelmezett okoknál már nagyobb különbségeket is látunk, kivált a gyujtogatásnál. 1895-ben aránylag sokkal több vélelmezett gyujtogatás fordult elő s ennek megfelelőleg a mondott évben az ismeretlen okok arányszáma volt jóval alacsonyabb.

Az egyes országrészek közt nagyon jellemző különbségek észlelhetők. A bebizonyított gyujtogatás az ország keleti részében leggyakoribb. Úgy látszik összefüggésben van ez az oláhság elterjedésével s a népjellemből folyó rugókra vezethető vissza. Úgy a bebizonyított, mint a vélelmezett gyujtogatás legkevesebb a Duna-Tisza közén és a Duna jobbpartján, e két legmagyarabb országrészben.

Az öngyújtás nemcsak országrészenként, hanem azokon belül az egyes évek szerint is rendkívül hullámzik. Az öngyújtásoknak azonban csak kisebb részét lehet bebizonyítani. Néhol a vélelmezett öngyújtás ijesztőleg nagy, így például a Tisza-Maros szögén 1895-ben a tüzesetek 1'68⁰/0-ánál öngyújtást véltek fenforogni.

A gyermekek játéka vagy pajkossága gyufával még több esetben idéz elő tűzvészt. A tüzeseteknek positive megállapíthatólag közel 4⁰/0-a így támad, körülbelül 5⁰/0-ánál pedig ez a vélelem forog fenn. Kivált a Duna jobbpartján látunk meglepő arányszámokat, ott 1895-ben a tüzeseteknek 4'67, 1896-ban 5'70⁰/0-a bebizonyítottan gyermekeknek gyufával való játéka folytán keletkezett, 8'16 illetőleg 6'41⁰/0-ánál pedig ugyanezt az okot vélelmezték. Egyes vármegyéknél megdöbbentő az arány. Győrmegyében 1895-ben a tüzeseteknek 17'07⁰/0-át kétségtelenül, 14'63⁰/0-át valószínűleg gyermekek okozták gyufával.

A világító szerekkel való gondatlanság még az országos átlagban sem támaszt oly gyakran tűzvészt, mint a gyermekek játéka gyufával. Ellenben az egyéb gondatlanság vagy vigyázatlanság nagyon sűrűn előforduló ok. A tűzvészeknek közel egy negyede így támad; sőt valószínűleg még több is, mint negyedrésze, mert az ismeretlen okok közt bizonyára nagy mértékben ott lappang a gondatlanság vagy vigyázatlanság.

Sajnos, hogy a hatósági nyomozás oly ritkán vezet pozitív eredményre; mert a vélelmezett okokat is tulajdonképpen ismeretleneknek kell tekintenünk.

Ha másfél évtizeden keresztül a tüzeseteknek *hónapok szerint* való megoszlását tekintjük, bár határozott irányt nehéz megállapítani, főbb vonásokban azt látjuk, hogy általában július, augusztus és szeptember hónapokban leggyakoribbak a tűzvészek. Megvan ennek a maga természetes magyarázata. Az évszak (nagy meleg, szárazság) szintén kedvez a tüzek keletkezésének és terjedésének, de azonkívül a mezei termények betakarításakor legtöbb a tűzveszélyes objectum. Ezek a tényezők azonban sokkal inkább a tűzkárok összegénél, semmint a tüzesetek számánál nyilatkoznak; innen van a sok ugrás, a különböző éveken belül tekintve a hónapokat. A kimutatásunkban közölt 15 évi időszakban a magyar anyaországban a tüzeseteknek január hónapra eső százaléka 3[·]84 és 8[·]61⁰/₀, februárban 3[·]29 és 9[·]11⁰/₀, márciusban 4[·]73 és 10[·]53, áprilisban 6[·]22 és 13[·]17⁰/₀, májusban 6[·]15 és 9[·]82⁰/₀, júniusban 5[·]56 és 8[·]92⁰/₀, júliusban 7[·]92 és 12[·]50, augusztusban 8[·]98 és 19[·]10⁰/₀, szeptemberben 8[·]59 és 14[·]59, októberben 6[·]89 és 13[·]70, novemberben 5[·]81 és 10[·]04, decemberben pedig 4[·]75 és 7[·]44⁰/₀ közt ingadozott. E nagy ugrások daczára lehetetlen észre nem vennünk bizonyos törvényszerűséget. A három téli hónapban (december, január, február) úgy a minimum, mint a maximum legalacsonyabb. A szeles tavaszi hónapokban (március, április) erős emelkedés mutatkozik, míg május és június hónapokban ismét egy kis mérséklődést tapasztalunk. Júliusban megint erős az emelkedés s a tetőpontot a tüzesetek gyakorisága augusztusban éri el, szeptemberben némi javulás áll be, mely tart októberben is, november pedig már erős javulást hoz.

A *tűzvészek támadásának helyére és idejére* vonatkozólag a következő összeállítás nyújt tájékozást:

A Magyarbirodalomban 1896-ban 749 tüzeset reggel, 4.505 nappal, 2.093 este, 3.535 pedig éjjel történt. A magyar anyaországban nappal támad a legtöbb tüzeset, Horvát-Szlavonországokban ellenben éjjel; az esteli tüzek a Dráván innen gyakoribbak, mint a Dráván túl, a reggeli tüzeknél épen az ellenkezőt látjuk. Ha figyelembe vesszük, hogy reggel alatt a reggeli, este alatt az esti

szürkület értendő, a napnak tehát aránylag kis része, az esteli tüzek számát túlságos nagynak kell mondanunk. A tüzeknek körülbelül egy ötöde este támadt, egy harmada pedig éjjel. Este és éjjel tehát valamivel több tűz támadt, mint reggel és nappal. A tűz elfojtásának szempontjából épen nem közönyös, hogy a tűz a napnak melyik szakában támad.

Mindez adatokat az új fölvételnek köszönhetjük, valamint a tűzvész keletkezésére vonatkozó egyéb tudnivalókat is, mint pl. azt, hogy a tűz benn a községben támadt-e vagy künn a község határában? A tűzvézeseknek túlnyomó része benn a községben történik, körülbelül csak egy harmada künn a határban. Az egyes országrészek között azonban nagy különbség van. Horvát-Szlavonországokban csaknem egészen megfordított az arány mint az anyaországban. Itt a tüzesetek közül 1896-ban 6.654 benn a községben, 3.082 pedig künn a határban történt, míg Horvát-Szlavonországokban benn a községben csak 436 tüzeset fordult elő, 710 ellenben künn a határban. A Dráván túl ezt a meglepő arányt az erdei és mezei tüzek nagy száma idézi elő. Az anyaországban a Tisza balpartján legnagyobb a határban künn támadt tüzek aránya, de ott sem tesz többet 37.14⁰/o-nál; legkisebb ellenben a Tisza jobbpartján, hol 22.83⁰/o-ra száll le.

Sajátságos, hogy benn a községben és künn a határban támadt tüzek aránya mennyire összevág azon arányszámokkal, melyek azt mutatják, hogy a tűzvézeseknek hány százaléka támadt bőséges víz közelében s hány százaléka távol a víztől. Úgy látszik, hogy benn a községben általában elég víz van s künn a határban rendszerint vízhiány. Az egész Magyar-bírodalomban ugyanis a tűzvézeseknek 65.15⁰/o-a benn a községben támadt s 64.99⁰/o-a bőséges víz közelében, míg ellenben 34.85⁰/o-a künn a határban s 35.01⁰/o-a távol a víztől. Az egyes országrészekben azonban sehol sem vágnak össze ennyire az arányszámok, a víztől távol támadt tüzesetek aránya hol kisebb, hol nagyobb a határban támadt tüzek százalékánál. Legnagyobb az eltérés Horvát-Szlavonországokban, hol épen megfordított arányt látunk.

A tüzeseteknek közel háromnegyed része (1896-ban 72.33⁰/o-a) épületekben támad, több mint egynegyede (27.67⁰/o-a) pedig szabad ég alatt, hová első sorban a takarmányban és szalmás gabonában támadt tüzek tartoznak.

Az épületekben keletkezett tüzek támadási helye még tovább is részletezve van. Leggyakrabban padlásan támad a tűz, azután csűrben, majd istállóban. A konyha-, kémény- és a szobatüzek már sokkal ritkábbak, pinczetűz pedig csak kivételesen fordul elő. Sajnos azonban, hogy a részletezésnek van egy rovata, mely gyűjtötétel és így nagyon bizonytalan, ez az »épületben, más helyen« felíratú rovat. A felsorolt többi helyek már jóformán kimerítik az épületek minden részét. A lakóházaknál legfőlebb még az az eset fordulhat elő, hogy a tűz künn a tetőn támadt; de oda tartozhatnak még az ólakban, magtárakban és raktárakban, színekben, műhelyekben, stb., támadt tüzek. Az arányszám igen magas, a tűzvészeknek közel egyharmada ily »más helyen« támadt volna, de a feldolgozás alkalmával ide soroztattak azok a tüzesetek is, melyek támadási helye nem volt pontosan megjelölve, csak az mondatott, hogy épületben támadtak.

Adatgyűjtésünk a tűzvész *előmozdító és gátló körülményeket* is tudakolja. Az okok természetesen nem mindig kizárólagosak, együttesen is fordulhatnak elő. Ugyanazon egy tüzesetnél a terjedést előmozdithatja az éjjeli idő, a szél, a szárazság, esetleg a tűzoltószerek hiánya.

A tűz terjedését előmozdító körülmények közt leggyakoribb a leégett épületek gyulékony anyaga, a min nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy hazánkban az épületek túlnyomó része a legtűzveszélyesebb tetővel, náddal vagy szalmával van fedve. Gyakori előmozdítója a tűzvésznek a szél, az éjjeli idő, a könnyen gyújtható anyagok összehalmozása, az épületek szűk állása, valamint a szárazság is. Az emberek távolléte is gyakran elősegíti a tűz terjedését. Oltószerek hiánya már ritkábban, de csak a magyar anyaországban, mert Horvát-Szlavonországokban az oltószerek hiánya a legsűrűbben előforduló okok közé tartozik. Ha csoportosítjuk az okokat, az elemi okok (szél, szárazság, éjjeli idő), bár szintén nagy számmal fordulnak elő, mégis ritkábban, mint azok, melyek bizonyos fokig az emberek akaratától függnek s a melyeken helyes tűzrendészeti intézkedésekkel némileg segíteni lehet; minő az épületek gyulékony anyaga, sűrű állása, gyulékony anyagok összehalmozása, stb.

Egyes tételeknél meglepőleg nyilatkozik a statisztikai törvényszerűség, pl. az oltási igyekezet hiánya a magyar

anyaországban 1895-ben 176 esetben mozdította elő a tűz terjedését, 1896-ban 174 esetben, Horvát-Szlavonországokban az előbbi évben 11, az utóbbiban 10 esetben.

A tűzvész terjedését gátló körülmények közt legnagyobb számmal az »egyéb körülmények« fordulnak elő. E gyűjtötétel sokat levon adataink becséből, mert ebben sok heterogén dolog van összefoglalva. Általában az előmozdító körülmények ellenkezőjét vehetjük, minők: az emberek jelenléte, a kellő tűzoltószerek, vízbőség, nappali idő, stb.

A tűzvészeknél fontos körülmény, hogy milyen a *vagyonbiztonság* az égés ideje alatt. Ezzel sok tekintetben rokon kérdés, hogy a szomszéd községek milyen magaviseletet tanusítottak a tűz alkalmával.

Sajnos, a vagyonbiztosság nem minden esetben kielégítő s akadnak oly gonoszlelkűek, a kik kizsákmányolni igyekeznek felebarátaik szerencsétlenségét. Ily szegyenletes esetek az országnak minden részében fordulnak elő, legkevésbé a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében, legstürűbben pedig Horvát-Szlavonországokban, hol 1896-ban közel aunyi sajnos eset fordult elő, mint az egész magyar anyaországban.

A szomszéd községeknak a tűzeset alkalmával tanusított magaviseletéről nem minden tűzesetnél lehet szó; apróbb tüzekről a szomszéd községek lakosainak sokszor tudomásuk sincs, vagy ha van is, sem helye, sem módja nincs a részvétnyilvánításnak. Kimutatásunk szerint 1896-ban 10.882 tűzeset közül 4.047-ben, vagyis az esetek 37.2%-ában lehetett constatalni a szomszéd községek magaviseletét. Ezek közül 3.126 esetben részvétteljes, 1.303 esetben közönyös, 921 esetben pedig kárörvendő volt. De az anyaország és Horvát-Szlavonországok közt roppant eltérés mutatkozik. A magyar anyaországban 100 eset közül a szomszéd községek magaviselete 87 esetben részvétteljes, 13 esetben közönyös; Horvát-Szlavonországokban ellenben csak 59 esetben volt részvétteljes, 48 esetben ellenben közönyös. A kárörvendő magaviselet úgy a Dráván innen, mint túl, csak szórványosan fordult elő, az eseteknek egy százalékát sem tette. Az anyaországban Erdély szolgáltatta csaknem az összes eseteket, mi az oláhság boszúálló természetével látszik összefüggésben lenni. A villámcsapás elhárítása, különösen a villám által okozott tűzvész eloltása iránt itt-ott még mindig akadnak babonás hit nyomára.

A *tűzkárosultak* számát csak újabb adatgyűjtésünk kutatta először. 1896-ban a magyar anyaországban 20.675, Horvát-Szlavonországokban 1.472 egyén szenvedett tűzkárt, az összes lélekszámnak 1·37, illetőleg 0·67°/o-a.

Horvát-Szlavonországokban a lakosságnak aránytalanul kisebb százaléka szenved tűzkárt, mint az anyaországban, Dráván innen, még a hol legkedvezőbb az arány, ott is sokkal rosszabb, mint Dráván túl. Legtöbb a tűzkárosult a Felvidéken, különösen a Tisza jobb partján, hol 1895-ben az összes lakosságnak 2·64, 1896-ban pedig 2·25°/o-a tűzkárosult volt. Ez országrész után közvetlenül a másik felvidéki országrész a Duna balpartja következik; de harmadikul nem a hegyes Erdély, hanem a tekintélyes sikokkal váltakozó dombvidék, a Duna jobbpartja. Legkevesebb a tűzkárosult az összes lélekszámhoz hasonlítva a Duna-Tisza közén; ebben azonban része van a főváros nagy népességének is.

A tűzvészek folytán tönkrement érték, minden körülmények közt közgazdasági kár, a nemzeti vagyon egyes elemeinek meddő megsemmisülése. De gazdasági hatásában nagy különbség van, a szerint, a mint a tűzkárosult anyagi helyzetét egészen megrendíti, vagy kevésbé érzékenyen sújtja.

A tűzkároknak ily egyéni mérlegelését a statisztika meg sem kísérelheti; legfőlebb abból a könnyebben konstatálható körülményből vonhat némi következtetést, hogy a *károallottak* szorulnak-e vagy sem *anyagi segélyre*.

A magyar anyaországban 1895-ben 5.070, 1896-ban 4.147 tűzkárosult szorult segélyre, az előbbi évben az összes tűzkárosultaknak 24·5, az utóbbiban 20·1°/o-a. 1896-ban csaknem minden országrésznél kedvezőbb az arány, mint 1895-ben. De a két év adatai közt mutatkozó eltérés daczára az egyes országrészeket állandóan jellemző viszonyokat állapíthatunk meg. Adataink szerint Horvát-Szlavonországokban a tűzkárosultak közül jóformán senki sem szorulna segélyre. Ezt azonban alig vehetjük valóságnak, valószínű, hogy az adatgyűjtés alkalmával érvényesülő téves felfogás következménye. A magyar anyaországban a segélyre szoruló a Tisza-Maros szögében és a Duna-Tisza közén szerepelnek legkisebb arányban, a mi meglehetősen megfelel e két országrészben tapasztalható nagyobb vagyonosságnak.

Erdély, továbbá a Duna bal- és a Tisza jobbpartja mutat

nagyon kedvezőtlen arányt, vagyis az országnak hegyes része, de nem áll ezektől távol a Duna jobbpartja sem, noha ez országrészt kulturailag legelőrehaladottabb területnek tartjuk. A Tisza balpartján, melyhez a nagy magyar Alföldnek tekintélyes része tartozik, már jóval alacsonyabb a segélyre szoruló tűzkárosultak számaránya.

A segélyre szoruló tűzkárosultak száma néha meglepőleg nagy, így pl. a Tisza jobbpartján 1895-ben. Az összes tűzkárosultak számával összehasonlítva ugyan csekélyebb volt az arány, mint Erdélyben vagy a Duna balpartján; de sokkal nagyobb, ha a háztartások számával hasonlítjuk össze. A Tisza jobbpartján ugyanis a mondott évben átlagosan minden 262 család közül egy segélyre szoruló tűzkárosult volt, míg ellenben a Duna-Tisza közén átlagosan csak minden 2.909, a Tisza-Maros szögében minden 3.126 család között akadt oly tűzkárosult, ki anyagi segélyre szorult. Horvát-Szlavonországokban éppen 201.277 család között akadt volna, azonban ez az adat, a mint említettük, magán viseli a valószínűtlenség bélyegét.

DR. VARGHA GYULA.

A TŐKE A NEMZETGAZDASÁG ÉS A SOCIALISMUS SZEMPONTJAI SZERINT.

— Felolvastatt a Magyar Közgazdasági Társaság f. évi márczius 16-án tartott ülésén. —

A tőkéről akarunk szólni. Hogy annak egész szerepét és közgazdasági életünkhöz minden vonatkozását felismerjük, tisztába kell jönnünk a fogalommal, keletkezése perczétől fogva. Gazdálkodás előtt nem lehet tőke. Az bizonyos, hogy a gazdálkodás körében leljük fel a tőkét. Tehát ha ennek keletkezésére akarunk visszamenni, úgy a kezdetleges gazdálkodást kell szemügyre vennünk.

Mi a gazdálkodás? A természettel szemben kifejtett fáradtság a természet által önként nem nyújtott élvezeti dolgok birására. Az ember meglát egy fán egy madárfészket és azt is látja, hogy egy állat a tojást kiszedi a fészekből és megessi. Egyet gondol, fáradtságot vesz ő is, bajjal, kinlódással felkapaszkodik a fára és szed ő is egy fészekből tojást, hogy azt elköltse. Olyik ember abban az őskorban a víz mellett leselkedik és ha halat lát tán iszapba fúródva, kikutatja, megpróbálja és végre két kezével sikerül megkaparintania és kezével s fogával széttépve elköltenie. Ügyesebb, bátrabb ember megfogja talán a rákot is és elbánik vele, kitudva, hogy pánczéja alatt ehető falatot rejt. Olyik ember az erdő vadjai által leterített vadakra lel és azok húsát megizlelvén, napokig barangol az erdőkben, a kezébe véletlen eső kővel, vagy tuskóval védve magát a vadak ellen, a gyengékből, a sebesültekből kézrekerit magának prédát. Olyik ember véletlenül kezei közt dörzsölvén száraz galyakat, észreveszi, hogy azok megmelegszenek, majd szikráznak és végül tüzet fognak, tűznél szárítgatja magát, végre nyers eleségeit annál pörköli, süti, stb. — A mi előbb véletlen esett meg, arra később a fáradtságot nem sajnálja. — A felhozott példákban

már kezdetleges gazdálkodás folyik. Látjuk, hogy az ősember fárad és a fáradsággal jut hozzá, a természet által önként nem nyújtott élvezeti dolgaihoz, a mely folyamatot épen gazdálkodásnak jeleztük. A tojás, a vad, a hal, a tűz, mindez említett esetekben bajjal, fáradsággal volt megszerezhető. Ha ezt jól szemügyre vesszük s a kezdetleges gazdálkodás folyamán található elemek megállapítására törekedünk, mert hiszen a tőkének is csak ez úton juthatunk majd nyomára (legalább ez irányban tűztük ki a vizsgálódást), úgy mit látunk? Ezen gazdálkodási folyamatokban csak két elemet találunk, úgy mint a fáradságot a természettel szemben s ez a munka, és a bajjal szerzett termékeket s ezek a természet által hozatván létre, a gazdálkodásban részes természet röviden természet neve alá foglalhatók. A két elem tehát a munka és a természet. Tehát további tárgyat kell vizsgálódásunk számára keresni, még pedig kiindulási pontunk folytán a gazdálkodás folyamatán belül: csak így juthatunk el a tőkéhez. Eddigi vizsgálódásunk e tárgy hiányában meddő volt.

Folytassuk az ősgazdálkodó ember eljárásai tanulmányozását.

Az ember az értelem szikrájával megáldva, haladásra, polgárosodásra képes. Képet alkot magának a világról, erőiről, önkéntelenül tapasztalatait megjegyzi, kíváncsiskodik, a tünetényeket figyeli; a játékból lehengetett kő szétreped, ujját megsérti s a tapasztalás rávezeti, hogy az így idomult kő élénél fogva hasításra, vágásra, fúrásra alkalmas. És ő is idomit magának követ. Ugyanigy idomithatja a természetnek más tárgyait is. Reá nézve egészen közömbös volna a természet ezen idomithatósága, ha léte biztosításában hasznát nem venné, ha védelmére és gazdálkodására nem húzhatna hasznót. A csiszolt kő neki a vadakat ölő eszközül szolgál; a fatuskó előmenetele későbbi fokában ekéül szolgál, a mellett, hogy védőeszköz. Reánk ez idomitott dolgoknak a gazdálkodásnál vett haszna tartozik, miután e folyamatot kísérjük szemmel. Az emberi értelem fokozatosan eljut a parittyáig s a nyilvesszőig, egyre nagyobb hasznát látván a természet idomitására fordított ügyességének. Miben áll az a haszon, a mely az emberi értelmet a természet ilyen meg olyan idomitására buzdítja, a védelmen kívül? Miben áll az a gazdálkodási haszon? Az első sorban abban áll, hogy a

gazdálkodásnál az emberi fáradság egy részét nélkülözhetővé teszi, az ember igyekezetét az emberi fáradság kevesbitésével elősegíti. — Hozzunk fel más példát. Az ember egy szerencsés, illetve a természettől áldottabb időszakban bővelkedik eledelét alkotó termékekben. Véletlenül kelletén felül gyűjt belőle és ezzel megkiméli magát a fáradságtól, hogy másnap is kutassa, szedje azokat a gyümölcsöket, termékeket. Sőt az asszonyok helyett is ő hordja össze azokat, reájuk bízván azalatt gyerekeit. Így rájön a saját életbenmaradása biztosítására szükségeset meghaladó fölös mennyiségnek gyűjtésében álló haszonra. Rájön és később az eleinte tán fölösnek látszott, de utóbb további, talán hasztalan fáradságot nélkülözhetővé tevőnek felismert készleteit már félti is. Félti az idő mostohaságától, a rothadástól, a könnyelmű pazarlástól, a vadállatoktól, rablóktól, stb. Ezen készletek csak így nem vesznek el életfentartására magának és véreinek. Itt az ember gondossága nyilvánvaló haszonnal jár. A gondosság az akarat és értelem szövetsége. Ezek képesítik az embert arra, hogy gondossága tárgyait megóvja; talál rá módokat; talán verembe, talán eleinte természetes üregbe rejti. Később maga váj kezével és kezdetleges eszközeivel üreget s aztán talán egy kődarabbal vagy odahordott földdel befödi. Az akarat is közreműködik ennél az embernek, mert közvetlen éhség nem hajtja erre, hiszen mára van elege és holnapig az idő a terményt tönkre nem teszi. Ő az éhség által fel nem korbácsolva, önakaratból fáradságra kényszeríti magát, hogy ennek árán biztosítsa életfentartásának a jövőben, úgy lehet, kétséges feltevéleit. Akarat kell ahhoz is, hogy készleteit csak önmegtartóztatással, mérséklettel fogyasztja, úgy hogy mennél több időre maradjon, a mit életfentartására tényleg biztosított és a mi nem a sors, a szeszélyes mostoha természet kezébe van téve. Ha az értelméhez akaratát nem szegődik, ha csak elgondolja »jó volna bizony«, de akaratát ösztöntől nem hajtja, rá nem irányozza, úgy gondossága meddő. Itt is haladást látunk a gazdálkodásban. A polgárosodásra képes ember megnyilatkozik itt is értelmével és akaratával. Ha már most mindezeknél, a miket értekezésünk további folyamán felsoroltunk, megállapodunk, azon vesszük észre magunkat, hogy a gazdálkodás egy újabb stádiumánál állunk. Új anyag is nyílt ezzel előttünk, helyes tehát, ha vizsgálódásunk fonalát

ismét fölveszszük, ha a gazdálkodást jelen stádiumában veszszük jobban szemügyre, talán bővülven fogalma, a tárgyhiány nem áll előttünk, midőn a tőkét keressük.

Figyelmünket ki nem kerülhette, hogy a kezdetek kezdetéről kissé haladott ember gazdálkodásának már más az eredménye, mint vizsgálódásunk legkezdetén észleltük, a midőn csak munkáról és természetről birtunk számot adni. Már más az eredmény. Elegendő, ha itt még csupán példáinknál maradunk. Az arra a célra alakított kővel, tuskóval, parittyával vagy nyíllal felfegyverkezett vadász többet ér el, mint az ezek nélkül való. Eléri, hogy a zsákmány szerzése mellett föl van mentve attól, hogy testi erőit és idejét anynyira áldozza, hogy gazdálkodása célját elérje. Más az eredmény, mint a kezdetek kezdetén, akkor is, midőn az emberi gondosság a szerzett termékekkel törődve, gazdálkodása ezek pusztításával és pusztulni hagyásával véget nem ér, hanem értelme és akarata szövetségre lépve, egyszeri bajlódása és fáradsága gyümölcseit a kétséges jövő hosszabb szakán át való felhasználásukra is képesíti. Kitalálja erre és megformálja a fedett üreget és a többi. Minthogy gondosságával újra szerzi a különben veszendő élvezeti dolgokat, a melyeket a természettől újabb fáradsággal ki nem csikar, sőt úgy lehet, ki sem csikarhat, mert a természet pl. nincs mindig disponálva arra, hogy gyümölcsöt teremjen; tavasszal nem termi, csak ősszel. Ez élvezeti dolgokat, melyek bajjal gazdálkodva szerzendők meg, ideje már, hogy rövidebben gazdasági jóknak, illetve javaknak nevezzük. Tehát a gondosság mintegy újra szerzi a különben elenyésző javaikat.

Most már ilyen eredményeket látunk. Ha ez eredményeket is a munkának és a természetnek tulajdoníthatjuk, úgy vizsgálódásunk ismét meddő. Hát nézzünk szembe a dologgal.

Tulajdoníthatjuk-e magának a természetnek? Bizonyára nem, miután a természet nem törődik vele, hogy az ember javaiul szolgáló termékei több vagy kevesebb fáradsággal érhetők-e el; nem törődik vele, hogy kiteszi küszködésnek, veszedelemnek, erői talán eredménytelen megfeszítésének az érte fáradozt. Nem törődik vele, hogy enyészetével, mely virulását felváltja, keservet és kárt okoz az embernek. Mindezekről a természet által tenni nem lehet, sőt ellenére kell a

gazdálkodásnak alakulni. Sőt az olyan gazdálkodásnak, a melynek eredménye éppen az ezekről való tevésben áll, a természetnek ellenére kellett alakulnia. De lássuk a természettel szemben kifejtett fáradságot, a munkát. A kérdés az, hogy e fáradságnak tulajdoníthatók-e oly eredmények, mint itt vázoltuk? Miután ez eredmények éppen abban állnak, hogy a gazdálkodó embert fáradság alól felmentik, illetve nagyobb és hasztalan fáradozásának elejét veszik és fölöslegessé teszik és a fáradság saját legyőzését nem eredményezheti, ha csak nem a természet által erőfelfrissítést nyújtó álomot nem értünk. Ezeknél fogva nincs alapunk, ez eredményeket mégis a fáradtságból, a munkából levezetni.

A természethez és munkához valami újnak kellett hozzájárulni, hogy ily eredményekre képes legyen. Valami újnak, a mely mind a kettőn felülemelkedve a gazdálkodás ezen bizonyos eredményességét előidézzé. Segítségünkre jön — eltérő, új dolgot keresve, — hogy nem csak az eredményben találtunk eltérést a legkezdeti gazdálkodástól. Ennek további stádiumánál mindjárt — rajzolója közben — felötlött nekünk, hogy a gazdálkodó a haladásra, a polgárosodásra képes ember. A tapasztalatai, a művelődése, az értelme és akarata szövetségeként kifejlődő gondossága, jelleme révén jut el ügyességével, haladásával addig föl nem ismert és önkéntelenül nem kínálkozott természeti tulajdonságok becénék ismeretéhez. Így nem lett közömbössé előtte sok minden, a mi közvetlenül el nem fogyasztható, de a mi képesíti őtet, hogy célját a javak szerzésében biztosabban s hamarább elérje. De a tulajdonok kihasználása tőle függő. Nem a természet, mint olyan játszik a kezére, hanem a természet egy vagy más eredetileg közömbös, fel nem ötlő tulajdonsága, a mennyiben ő volt képes érdeket kölcsönözni annak. A mennyiben mint célra vezetőt, ő ejtette szolgálatába a természetet, vagy a természet egy vagy más, céljára kiválasztott tulajdonságát. A mennyiben ő formálta, ő alakította a természetet, hogy az kezére legyen életfentartási, illetve gazdálkodási küzdelmében. Valami van benne, melynél fogva a természetet, mely annyi változatosságot, annyi tulajdont rejt magában, nem hagyja kihasználatlanul nyugodni. Miután itt nem a természet, mint olyan és nem is a munka mint olyan szerepel, eltérő tényezővel van dolgunk. E tényező eredete a polgárosodásra képes

ember tulajdonaiban, illetve az emberi polgárosodást kifejtő képességekben van. Ezek a természetre befolyást gyakorolnak, azt érintetlenül nem hagyják, hanem alakítják, úgy, hogy ez alakítások az embernek, ha nem is életfentartására, de annak gondtalanabb, kényelmesebb elősegítésére szolgálnak. Ez alakítások, idomítások, eszközöknek nevezetnek. Tehát a munka és természet közé jutnak az eszközök. Ez eszközöket elvontabb s általánosabb szóval a közgazdaságban tőkének nevezzük. Ez általánosabb kifejezésre annál inkább szükségünk van, mert mi az eszköz kifejezést szorosabb értelemben használjuk. Pl. Mi a földött üreget, illetve annak idővel átváltozott formáját, a magtárt, gazdasági épületnek, a fatörzset, mely patakon át fektetve később hiddá fejlődik, hidnak nevezzük, de semmikép sem eszközöknek; és a kocsát, a melyet mi fiaztatunk, a marhát, a melyet fejésre mi tartunk és a birkát, a melynek gyapjút mi növesztjük, vagy a tojást, a melyet mi költetünk ki, gazdasági haszontárgyaknak és állatoknak nevezzük és semmikép sem eszközöknek, pedig ezek is tőkék, miután csakis az emberi gondossággal, illetve gondosság következtében szolgáltatják hasznukat, állítanak elő javakat az emberi háztartás részére. És azt az aranyat, ezüstöt vagy a rezet, melyért az ember fölösleges javait elcseréli, a nélkül, hogy mint aranyat és erüstöt azokat akár eladni, akár ékszerekké téve cziczomaként viselni akarná, pénznek s nem eszköznek nevezzük, pedig ez is tőke, miután azon tulajdonságukért tartatnak, hogy mindazt előállíthatni velük, a miből javak háramolhatnak az emberre. Persze ha ez a pénz borravalóként elosztogatattik, úgy az nem tőke; mindazáltal a közgazdaságban a pénz nagy részben tőkeként szerepel.

De még a munkaeszközökből kinőtt gépeket sem nevezzük eszközöknek, hanem gépeknek s így a fogalom nagy korlátozását eszközölnénk akaratlanul, ha a tőkét gazdasági eszköz kifejezésével helyettesitenénk. Ha meg eszközt mondanánk, akkor míg egyfelől bele nem vennők a szükségeset, másfelől helytelen irányban terjesztenők ki, mert pl. csillagvizsgáló műszer vagy pipa, színházi látszó, díszkocsi, harci fegyver, evőeszköz, a léghajó eszköz, de legalább rendesen nem tőke.

Oly esetek is vannak, midőn ugyanazon tárgy a tőke körébe vagy azon kívül eshetik. Pl. Azon szobor, melyet a

művész saját gyönyörűségére alkot, nem tőke, lehet azonban mások gyönyörűségére alkotva tőke, a mely művészi hírnevét megalapítja s neki megrendelőket, anyagi hasznót s ez által javakat biztosít.

A hid, a mely utászok segélyével a hadsereg hirtelen átkelésére építtetik, nem tőke, ellenben az állandón ott-hagyott és kereskedésre is szolgáló már az.

A csillagász műszere, a melyet magába zárt bűvar-lataihoz talál ki s használ, nem tőke, ellenben, ha előadásait a műszerrel világosabbá s tökéletesebbé teszi, ezzel a hall-gatók szükségleteit fokozottabb mérvben elégitván ki, oktatása nagyobb jövedelemre is számíthat és az neki akkor tőkéje.

Ugyanaz a puska szolgálhat háborúra és kenyérekere-setre; vadászatra vagy művészi productiókra. Az utóbbi két esetben tőke, az első esetben védelmi eszköz.

A léghajó, a melyen a feltaláló még dolgozik és fel-szállva, életét a felső légrétegek tanulmányozásáért kockáz-tatja, nyilván nem tőke, de az a léghajó, a mely a kötélhez erősítve, a felszálló publikum élvezetére szolgálva a tulaj-donosnak jövedelmét s jövedelme révén javakat s kényelmes existenciát biztosít, tőke.

És hogy a magasból leszálljunk, a trágya, a mely a közegészségre veszélyes bűztelepként meghagyatik és ki nem hordatik, nem tőke, míg kihordva, a föld termő erejének pótlásával s fejlesztésével a használónak tőkéjévé vált, melynek hasznát a termés jövedelmeiben látja.

Az a tojás, a melyet a szemétdomb mellett kotlóstyúk alól elszedünk és megfőzzük és elköltünk, csak fogyasztási cikk, ellenben az a tojás, melyet a kotló alatt hagyunk, hogy kiköltse kis csirkéit, melyekből baromfit nevelve utánuk több tojásra szert tehetünk, oly cikk, a mely a háztartásnak lehetővé teszi, hogy piacra is vigyen, vagy onnét kevesebbet legyen kénytelen beszerezni s így a jövedelmet, gazdaságot emelve, tőkeként jelentkezik.

Mi tehát a tőke? Az emberi értelem és akarat, gon-dosság által megóvott vagy teremtetett oly productív javak, a melyek arra szolgálnak, hogy az ember kiküzdje a ter-mészettől különben elvesző, vagy rendelkezésére nem álló fogyasztási javakat. E productív javak — mint láttuk — hol gazdasági eszközként, hol gazdasági épület, hol pénz, hol gép,

hid, haszonállat stb.-ként jelentkeznek, de ily értelemben tőke neve alá foglalhatók össze.

Itt egy tőkének nevezett fogalommal van dolgunk, melynek a közgazdaságban szerepe van és a melylyel foglalozni kívánunk.

Lássuk vonatkozásban a természettel és a munkával. Mind a kettő kihasználását teljesebben lehetővé teszi. Az elsőt illeti, hogy az emberi szükségletet kielégítő új tárgyaknak azaz új javaknak ad létet és helyet. Így, hogy tovább ne menjünk, az öltözékek, a bútorok, házak, mindaz, a mi kényelmünkre szolgál, pusztá két kézzel elő nem állítható és ha előállítható volna, úgy a legvadabb népeknél is megtalálnók és nem volnának ismeretlenek, mert a fügefalevelet, a tollakat vagy bőrtöket csak nem nevezhetjük öltözékeknek, a fátörzset bútornak és a gallyakból alkotott sátrat háznak? Legfelebb ezek előfutárainak. Ezekhez az ember el nem érhet pusztá kézzel, a javak tárháza tőke hiányában meg sem nyílik előtte és csak kezdetleges szerszámai fejlődésével és azzal fokozatos arányban tesz szert a szükségleti tárgyak, kényelmi cikkek valóságos tárházára, a melyek a nélkül elő nem állnának. Miután a tárház határtalan sokat rejt magában, csak elő kell tudni hívni és az előhívásra szolgálnak az ember által teremtett és határtalanul teremthető tőkék, azt lehet mondani, hogy a tőkék létesítésében nyilvánuló törekvés hova tovább előre sem látott mérvben bővíti ki az ember szükségleti tárgyainak, javainak körét. Ide tartozik annak megállapítása is, hogy — mint már a tőke keletkezésének rajzolásánál is feltűntettük — a tőke legalább is a meglevő javak mennyiségét fokozza. Továbbá ide tartozik, hogy nemcsak javakat szaporít vagy plane újakat alkot, hanem oly természeti erők felhasználására is képesít a tőke, a melyek segélyével, melyek munkájával javak előállítása lehetségessé lesz. Például a szél, a vizesés, a meleg, a gőz, a villamosság és a többi felhasználása mind meg annyi megfelelő szerkezetet igényel s csak akkor vesznek részt az ember gazdálkodásában és végeznek hasznot hajtó munkát. Sőt az erők némelyikének, erő voltának tudomására is csak tőke segélyével végzett próbával, kísérlettel jut reá az ember.

A tőke hatása a munkára nyilvánul, hogy a fáradságnak egy-egy téren való kimerülését lehetetleníti és egyben a

munkának több téreken való érvényesülését, a munkaidő gazdaságosabbá tételeit és a munkának, mely testi fáradságban áll az értelemhez való közeledését, szegődését, minőségileg való változatosságát, azaz minősítését, szellemi és anyagivá való feloszlását eredményezi. Az emberi munka legnagyobb része csak a tőke folytán nyer értelmet, észszerűséget, a mennyiben csak a tőke teszi lehetővé, hogy czélt érjen, midőn az emberi szükségletek kielégítésén szorgoskodik. A munka a tőkére rá van utalva; de a tőke is rá van a munkára utalva. Mert még a legönműködőbb gép is készítőket, felügyelőt, alkalmazót, illetve vállalkozót, kiszemelt helyiség szerzését igényli. Ha a gépek emberi munkaerőt egyfelől pótolnak is, másfelől e pótló nagyobb erő előállítása, kezelése, elhelyezése és alkalmazása emberi munkát igényel. És így van mindennemű tőkénél. A mezőgazdasági eszközök több föld művelődését teszik lehetővé ugyanannyi emberrel, mint hajdan és a mellett a számos gép- és eszközgyárak különféle munkásainak és vezetőinek is kenyeret adnak, sőt egyes különben elhagyott és lakatlan vidékek megművelését is lehetővé tévén, a munkaerő felhasználását nagyobb földművelési területekre eredményezik és így könnyen művelt, sűrű népességű területek mellett nagy nehezen művelhető, illetve művelni alig birt, tehát lakatlan területeket nem találunk. Nem találunk egy helyen felesleges munkást, más helyen semmi munkást. Persze ellenvethetni, hogy a munkaidő egészben megszoríttatik, miután a gépek gyorsítják a termelést. De a munkaidő megszorítása csak ott baj, a hol különben újabb munka és újabb munkaidő nem áll az illető munkás választására. De ez éppen intenzívebb és industrialisabb gazdálkodásnál megvan: czukorrépatermelés, szeszgyár, tejgazdaság, aratás, gyűjtés, földmunka téli háziipar, mind más és más időszakot ölelnek fel, úgy, hogy csak azt lehet mondani, hogy egy munkaidő rövidebb, de utána következik a másik munkaidő. Ha netán pedig a mezőgazdasági munkásokban a gépek és eszközök folytán, főlőleg áll elő, a parasztgazda helyesen nem fog minden fiából földművest faragni, hanem elküldi gyárakba, a hol épen a különböző eszközöket, gépeket csinálják, vagy a hol azon, különben nem létező szükségleti tárgyakat előállítják, a melyek csakis a tőkének köszönik létüket. Egyhelyt talán alagútát fúrnak. Hajdan nem voltak

alagutak, mert nem voltak fűrókészülékek. Az alagutak készítéséhez is kell munkás és ki győzné azt a számos új és új tért elősorolni, a hol a tőke által megnyitva a munka alkalmazást talál.

Láttuk, hogy a munka a tőkével kapcsolatos, hogy a munka rá van utalva a tőkére, de viszont a tőke is a munkára. És itt, ha visszaemlékezünk arra, hogy a tőke hozott bele változatosságot a munkába, annak különféle irányait és fajait kifejlesztvén az által, hogy az emberi szükségleti tárgyak, illetve javak változatos nemeit is elérhetőkké tette rájuk nézve, felmerül a kérdés, hogy a tőke a munka mely nemére vagy nemeire van ráutalva, azaz a tőke mely munkáknak veszi nagyobb hasznát: a nyers erőnek-e, a testi ügyességnek, a kitartásnak, gondosságnak, a vezetésnek, a tanultságnak, a feltalálásnak, a vállalkozó szellemnek?

Miután a tőke többé-kevésbé mindegyikre rászorul, az a kérdés merül fel, hogy mely munka ritkább, hogy melyiknek nem pótolhatása érezhetőbb? Itt azt válaszolhatjuk, hogy az a munka ritkább, a mely képességével alapja a fejletlen munka felhasználásának. A testi munka vezetést igényel; a vezetés tehát még úgyszólván gépi, úgy hogy a felett is kell még az igazgatás, a mely a sikeres munkaczélt szem előtt tartja, e fölött is kell még a vállalkozó, a ki gazdálkodási czélt érvényesíti, a kin a kockázat, a felelősség, az értékesítés minden gondja van és az igazgatást és az összes munkákat a vállalati czéllal összhangba hozza, azokat többé-kevésbé érti és ellenőrzi.

Persze minden munka többé-kevésbé egy személyben is lehet egyesülve. Azonban a civilisatio előhaladtával a munkafelosztás is jobban érvényesül, illetve a több ember munkájának együttes felhasználása is nagyobb szerepet játszik, sőt egyes tőkék, valamint termelendő javak a munkaerők összefűzését okvetlen igénylik is.

Visszatérve tehát a fokozatban elősorolt munkanemekre, az igazgató munkájának felhasználása csak úgy lesz elérhető, ha a vállalkozó kész vállalata tervével, hajlandó annak kockázatát és gondját elvállalni; a testi munka felügyelője csak akkor használtathatik fel, ha van igazgató, a ki parancsokat és utasításokat képes neki adni; a testi munka csak úgy lesz czéltérő, ha rendben való gyakorlására megvan a felügyelő.

Az első munka ritkább is és nem pótolhatása érezhetőbb is, mint a többié és fokozatosan a testi munka leggyakoribb és így elő nem fordul az az eset, hogy pótolhatlansága érezhetővé válnék. És a hibának is kevesebb lehetősége fordul elő annak helyettesítése által, míg ha meghal a vállalkozó, az igazgató vagy felügyelő, már sokkal nagyobb zavar áll elő, mert kerüljön egy ritkaságánál fogva ahhoz nem elég képességű, ahhoz nem értő ember oda, úgy mind a többi munkája helytelenül használtatik fel és a tőke és a munka a maga célját, azt a célt, a mely a szükség és annak kielégítésével nyerhető jövedelem által meg van indokolva, el nem érheti.

Ebből láthatjuk, hogy ha a munkák sokasága és változatossága feltételezi a tőkét, hát a tőke is feltételezi a munkákat, sőt a munkák jelzett felsőbb fokain csüng úgyszólván léte. És ha visszagondolunk a tőke keletkezésére, úgy nem tagadhatjuk, hogy az az emberi képesség, értelem- és jellembeli megfeszítésével hozatott elő.

Hogy e képességek színre hozassanak, nagyobb haszonnal kell összekötve lenniök, mint az alsóbb, általános, mondhatni anyagi erőbeli képességeknek és miután ezen esetben a saját érdekei által mozgatott egyes nincs ártalmára a sokaságnak, sőt a civilizatio, a haladás, a munkák gyarapodása és tervezete rajta fordul meg, úgy mozgató erejétől, mely minderre képesíti, egyéni érdekétől, a mely a nagyobb haszonban áll, megfosztani annál kevésbé tanácsos, miután e mozgató erő pótlását még mai napig nem tudjuk.

Ha végigtekintünk a tőke elterjedtségén, miként való eloszlásán a földtekén, úgy az elterjedtség arányai a megfelelő képességek terjedtségét is jelölik.

E képességek szellemiek lévén, gondolható, hogy a szellemi élet általánosságban miként való fejlődésével vonatkozásban állnak. A hol az összes szellemi erők a társaság léte megvédésére, harczászatra használtatnak fel; a hol az aszkétaság az emberi rendeltetés legméltóbb betöltéseként jelentkezik; a hol a hatalom öncél, mely a mások elnyomásában talál élvezetet és dicsőséget: ott az egyesek érdekei összpontosulnak a túlvilági vagy földi hatalomtól való félelem szülte passivitásban és szolgáltságban, a hadi uralomban vagy harczy erényben.

És ezek a szellemi életnek oly irányt adnak, a mely fel nem költi az egyesek azon képességeit, melyek tőkék kifejlődésére és gyarapodására szolgálnak.

Ennyi a katonai dictaturáról, a despotismusról és a papi uralomról.

A tőkeképzés különböző arányait maga az égöv is befolyásolja, a mennyiben meleg égöv alatt az embernek nem oly nyomasztó a természetben való helyzete, miután úgyszólván ruha nélkül föl képes tartani testének melegét és a legszűkebb eledellel életerejét, egyszóval ezen hiányos életmód sem erejét, sem életét nem veszélyezteti. Így persze ki sem fejlődik a jövőről való gondoskodás, miután a jövő egyáltalán nem nyomasztó, az a meleg, a mely a természetet nem hagyja álomba szenderülni, védi az embert is. Pedig tudjuk, hogy a jövőről való gondoskodás a tőkeképzés egyik főrugója. A hőség ellustítja s azon erőfeszítésre jóval nehezebben teszi képes az embert, a mely a tőkeképzés gyakorlására kell.

A természetrajzilag is egyhangú térségek, pusztaságok az emberi foglalkozást egyoldalúságra korlátozzák s a tőkének is több irányú kifejlődését gátolják.

Ezekből látjuk, hogy a körülményekben fekvő előfeltételei a tőkének nem mindenütt egyformán vannak meg. Maga a természet úgyszólván teljesen sohasem biztosítja, mert vagy az embert küzdelemre utalja s e küzdelem nehézségeire, vagy e küzdelem erőit altatja el. Az emberi intézmények pedig vagy úgy alakulnak, hogy felszabadítják az egyest a tőkék kifejtésére, vagy korlátozzák az egyest, sorsát más tehetségekhez fűzván körülményei.

A mennyiben tehát megvan a lehetőség, hogy az emberi intézmények felszabadítsák az egyeseket a tőkék kifejtésére, mert nem minden társaság fejlődött oly jellegűvé, mint fentebb rajzoltuk, fontos tudnunk, hogy mely intézményekben van meg azon képesség. Annál fontosabb ezt tudnunk, mert hiába utalja a természet azt az embert küzdelemre a tőkeért, ha a társaság jelleme olyanná fejlődik, mint fentebb rajzoltuk.

A tőkére kedvező intézmények első sorban a kül- és belbéke és a vagyonbiztonság megóvására szolgáló fegyveres intézmények, a mennyire a biztonságok tartósságát eredményezik s így az egyest a jövővel való számadásra, tőké-

jének sikeres biztos ápolására és gyümölcsének a jövőben leszedésére készítik.

Aztán oly intézmények, a melyek a jogegyenlőségen alapulva mindenki jogainak védelmére egyforma módot nyújtva, a tőke biztosítását illetőleg is egyforma helyzetet teremtenek és csalárd nyereszkesedés elejét veszik. A gazdasági illetve iparszabadság.

Oly intézmények, mint a végrendeleti szabadság, mely az apának lehetővé teszi, hogy fiának vagy általa alkalmasnak talált utódnak szerezzen; a szabadalmi jog, mely az új tőke feltalálására csábít; a nem nagy és arányos adózás, a mely a nagyobb vagyona való törekvést a terhek szaporodásának kilátása által nem lohasztja, az örökösödési illeték csekélyisége.

Oly intézmények, melyek a közmorált fentartják, mint a házasság és család tekintélyét óvók, mértékletességet terjesztők. A könnyebb tőkegyűjtés előmozdítására, a megtakarított pénz elhelyezésére szolgáló különféle hitelintézmények és szövetkezetek, takarékok és biztosító intézetek. Megfelelő köznevelési és közoktatási intézmények.

Oly közigazgatás, védelmi és társadalmi szervezet, mely minél kevesebb nem gazdálkodó elem fentartását teszi szükségessé.

Szinte sejthetjük, hogy oly államban, a hol mindez intézmények megvannak, a tőke legnagyobb mértéket ér el. Ilyen egy állam van: Anglia. Keleten s a földteke sötétebb részein vannak oly hátramaradt, civilizálatlan államok, a hol ez intézményekből éppen semmi sincsen, vagy nagyon csekély nyom van azok felé. Ez államok közé aztán gradatim sorolhatók a többi államok, a mint ez intézmények több vagy kevesebb részben kifejlődtek. A hol ez intézmények nincsenek meg, tőkét úgyszólván nem találunk s ez intézmények minél nagyobb mértékben vannak meg, a tőkét is annál nagyobb mértékben észleljük. Természetesen ennek illusztrálása is lehető. Ott van China: a népessége igen sűrű, de azért majdnem csak tisztán földműveléssel, nyerstermeléssel foglalkozik. Közszervezete megmagyarázza, hogy tőkéi változatosabban ki nem fejlődtek. — Ott van Törökország, a hol még a földművelés is el van hanyagolva, nagy része a művelhető földnek nincs kiaknázva és a mi ki van aknázva, az is

a legkezdetlegesebb módon. Itt a főbaj, hogy a korán által szentesített szultán uralma mindent bizonytalanná tesz; az emberek gondoskodása a jövőre ki nem terjed és hosszabb időre szóló erőfeszítésük, tőkeképző tevékenységük a rendszer folytán felköltve nincsen. Oroszországban mást ne említsünk, mint a zsidók üldözését, a lengyelek elnyomását, a parasztság függésben tartását, a vallási uralmat a sok ünnepnapokkal, a czári despotismus különféle nyilvánulásait, és megértjük, hogy Oroszország népe is a gazdálkodásban hátra van, pedig milyen régi állam, milyen jó földje van, békéjét biztosító milyen hatalmas hadserege; Magyarország a földmivelésben és a mezőgazdasági iparban felülmulta, pedig folytonos háborúk színhelye volt úgyszólván e század második feléig; de alkotmányos intézményei által mennyire különbözik Oroszországtól. A német rendőrállam halad a francziák legyőzése óta, de soha sem halad oly mértékben, mint az Egyesült Államok, pedig mindene megvan a természettől és népessége is sűrű, hogy ipara fejlődése jóval nagyobb arányokat öltön. De az egyik a rendőri socialistikus professor állam, a másik a szabadság hazája.

Francziaország is a nagy centralisatióval és a védvám-politikával, közterhei nagyságával, a végrendeleti öröklés nehezítésével népe gazdasági előmenetelében meg van akasztva és bár a műveltségben és takarékoságban magas fokon áll, még sem versenyezhet Angliával, a hol a vállalkozó szellem nincs elzsigbzasztva, hanem föl van tartva, s a mely így tőkegazdagabb.

S így folytathatnók tovább, de talán elég annak illusztrálására, hogy a tőkegazdagság mértéke a többé vagy kevésbé kedvező közintézmények, közállapotoktól függ.

A tőke fejlettségének szerepe az egész társadalom sorsát érinti.

Mit látunk? A legtökésebb állam fölényes helyzetbe jut a tőkétlenekkel szemben, melyekre mint hitelező és civilisatio-terjesztő hat. Például Boszniában az a néhány vasut és jövedelmező vállalat sem létesülhetne, ha Anglia és Magyarországból oda tőke nem vitetnék vagy hiteleztetnék és Boszniának lassanként a civilisatiohoz csatolása csakis e tőkének köszönhető. Ugyanez mondható nagyobbban az előrehaladott európai nyugoti államokról, melyek tőkéikkel a többi világ-

rész hátramaradt kezdetleges viszonyú területeit a világforgalomnak megnyitják, ott elhelyezett tőkéikkel lehetővé tevén azok gazdasági kiaknázását és azok civilisálódását. Természetesen ők lévén a munkaadók, jólét és felvilágosodás terjesztők, még ha azon államok katonai uralmára nem vállalkoznak is, tényleg hatalmat nyernek azokon, gazdasági hatalmat, s azok földjei nekik szolgálnak jövedelmi forrásul.

Ha a hitelező államok tőkéit megvonják, úgy azokon gazdasági válság állna be. Például, ha Franciaország Oroszországnak nem kölcsönözne.

Leginkább kimutatható a gazdaságilag fölényes helyzet Angliáról, mint a legtőkésebb és tőkéit leginkább idegen területeken elterjesztő államról.

Továbbá azt látjuk, hogy a legtőkésebb államok az alsó osztályok tőkegyűjtésében legelsők. Különösen Angliára hivatkozhatunk, a hol az Unionista munkások 1 $\frac{1}{2}$ milliónyian vannak és a Trade-Uniónnak évi tiszta jövedelme több mint 2 millió font sterling, azaz 25 millió forint és hozzá ugyanakkora tartalékalapjuk is van már. Az Angol királyságban Irland nélkül a fogyasztási szövetkezetek tőkéje több mint 10 millió font sterling, azaz 125 millió forint értékű részvény, több mint 3 $\frac{1}{2}$ millió font sterling, azaz 45 millió forint értékű kamatozással, tiszta jövedelemmel. Mig Oroszországban 1875 óta 1889-ig úgyszólván nem látunk haladást takarékbetéteinél, addig Európa többi államainál nagy haladást, megkétszereződést, Angliában, Franciaországban és Németországban megháromszorozódást látunk, még pedig úgyszólván mindannyinál a betevők számának hasonló arányú szaporodását, a mi a kis tőkés, az alsó osztály takarékosága, tőkegyűjtése javára irandó. Az Angol királyság, Franciaország, Németország 1889-ben már egyenként 6–7 millió betevő lakossal szerepel.

Végül megállapíthatjuk, hogy a legtőkésebb állam munkabérekben legelső, csak úgy mint e tétel megfordítottját.

Mig Ausztriában legtöbb a heti 6 frt, de sokszor még 2 hétre sem fizettetik ennyi nagy gyárai, főkép szövő-fonóipari munkásainak, addig Angliában a Labour Correspondence egy manchesteri kimutatása szerint heti 7 frt és 20 frt közt váltakozik a bér 1883-ban, 10 évvel később pedig a Labour

Commission kimutatása szerint 8 frt és 25 frt közt, úgy érte, hogy a 8 frt már kisegítő munkásnak esik. Hasonló nagy emelkedést látunk Franciaországban is, a hol pl. a kőszénbánya-munkások napibére 1850-től mostanig kétszerezése, 1 frtról körülbelül 2 frtra emelkedett. Németországban is ezt a nagy emelkedést látjuk; pl. 1850-től 1865-ig a munkabérek a gyárakban egyáltalában $1\frac{1}{2}$ -szeres nagyságra emelkedtek.

Ha az alsó osztályok fogyasztását nézzük, látjuk, hogy Angliában most négy annyi teát fogyasztanak, mint 1850-ben, Franciaországban 5 annyi gypajuruhát és másfélannyi húst, mint 1850-ben, noha az első cikk drágább, a másik nem igen olcsóbb mint volt és a gypotnál drágább. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kenyér és a fogyasztási cikkek nagy része olcsóbb lett, úgy a tömeg, a kis tőkés és munkás-osztály helyzetének előnyös változását úgy a munkásbérekből, mint az élet olcsóságából és fogyasztása emelkedéséből kell következtetnünk. Elsők éppen a tőkével saturált államok, míg Oroszországban, Magyarországon, Ausztriában már az ily mérvű jólét emelkedését nem vagyunk képesek kimutatni, miután általánosabb demokratikus jellegű tőkeképző-intézmények ezekben még kezdetlegesek, a tőkék különböző irányokban való nagyobb mérvű kifejlődésétől még távol állnak.

Hogy Tibetben és Törökországban vagy ehhez hasonló, gazdaságilag hátramaradt országokban a munkásnak még olyan jóléte sincs, azt talán felhozni sem kell.

Mindezekből mit lehet következtetni? Azt, hogy a tőkével saturált állam legmegfelelőbben éri el az általános haladást, a közjólétet és közboldogságot; a mely áldásokból a tőketlen, civilizálatlan államokban mindenki ki van zárva, ebben azonban a tömeg is részes.

Azonban lehetetlen észre nem vennünk e mögött a nagy lázas munkát, az áldozatokat, melyeket az egyéni erőfeszítés hoz, szemben a hátramaradt civilizálatlan keleti államokkal és így el lehet mondani, hogy a boldogság munkával van megvásárolva.

Láttuk, a középkori intézmények megszűnte, a gazdasági absolutismus és privilégiumok aerájának gazdasági szabadsággal való felcserélése, kapcsolatban a jogegyenlőséggel, a tőkék nagymérvű fejlődését eszközölte és az általános virágzás

lehetőségét nyitotta meg. De míg ezt tette, a munka, a tömeges egyéni erőfeszítés horderejét rendkívül emelte. És már most egy épen nem örvendetes vallomást kell tennünk. Az emberek munkaképessége nem mindenütt lett kellően felköltve és megérelve — ahhoz a gazdasági rendszerhez, mely a szabad verseny alapján állva, a privilegiumokat megszüntetve, az egyest csak *megfelelő munka és küzdés* árán biztosítja a bukás ellen. Sőt a munka áldásait is az illetőknek maguknak kell biztosítani maguknak s erre magukat szervezniök, mire s a szövetkezeti szellem felébresztésére a trade-unionismus szolgál s legfőbb példája Angliában van; a trade-unionismus a maga alapvalóságában — nem kér semmit mástól, közhatalomtól csak saját tagjaitól, kiknek közös áldozataival közös előnyöket vív ki részükre. A mely társadalomban a hajlam erre a független munkára és független áldozatokra nincs, meg nem érett a mai gazdasági rendszerre. E gyenge hajlamú társadalmat hajlamai panaszokhoz vezetik s a panaszlóra nézve még legkecsegtetőbb vágy és kilátás annak megdöntése; — hogy mivel helyettesítve és milyen áron, azt nem bírja kellően megfontolni.

Igy megszületik a socialista állam ábrándja.

Lássuk először is a panaszokat.

Vegyük elsőnek azon állításukat, hogy a tőke illetve nagytőke túltermelést csinálva, magát a munkásosztályok béréből kárpótolja s helyzetét ekként könnyíti, e mellett munkások fogadását (a tőke sem terjeszkedhetvén tovább) korlátozza, a mikből olcsó munkabérek és munkanélküliség származnak.

Mindez teljesen koczkáztatott állítás. Hiszen általában túltermelés nincs, mert a fogyasztás arányban emelkedik, a tőke (hála a hitelnek) terjeszkedhetik új s új irányokban s a földteke új s új helyein s a termelőtőke természete, hogy nemcsak fogyasztásra termel, hanem közvetve is munkát fogyaszt s majdnem nagyobb szükségletet idéz elő tőkében, mint a mennyi fogyasztási szükségletet kielégít. És e tőke szükségletének előállítása munkát igényel. (Például a nagy hengermalom, igaz ugyan, hogy jóval több lisztet gyárt, mint a vízi vagy szélmalom és olcsóságánál fogva szélesebb körben való fogyasztást tesz lehetővé és aránylag a malomnak kevés állandó munkása van, de az is igaz, hogy tőkeszükség-

lete százszorta nagyobb s annak előállítása maga számos gyárat és munkást emészt fel, gépei előállítása, javítása és kezelése, kőszén-, olajfogyasztása, villamvilágítása, külön kis vasutja, tolókocsii, felhuzó hidjai, épületjei mennyi külön technikai munkát igényelnek különféle előállító telepeken, hol • munkás bármely mértékben is, de igénybe vétetik és pedig annál fogva, hogy az ott előállítottak így nagy fogyasztásra számíthatnak.) A gyárak általában nemcsak nagyobb mértékben dolgoznak másoknak, hanem maguknak is nagy mértékben dolgoztatnak más gyárak segítségével.

E nagyobb mértékű termelés mellett e nagyobb dolgoztatás is bizony sok munkáskezet igényel.

Már a nagy tőke annál fogva is, hogy különféle terekre lép és eloszlik a föld új részein, nem vezet túltermelésre s a növekedő fogyasztással csak arányban termel és annál fogva, hogy nemcsak másoknak, hanem magának is jóval nagyobb mértékben is dolgoztat, a különféle tőkesszükségletet álltattja elő, a munkáskezek ezeknél való érvényesülésüknek is nyit tért és semmikép sem vezet a munkások egy részének munkanélkül maradására.

Tekintsünk a panaszlók további állításaira.

Szintén állításuk, hogy a munkás még a szerencsés tőkés vállalat szolgálatában sincs biztosítva, hogy annak szerencsésen learatott gyümölcseiben megfelelően részesedjék, noha legjobban van rászorulva.

Ezen követelésük abból a gondolatból folyik, hogy a munkásnak is joga van a jövedelemhez. És ez igaz is. Még hozzátehetjük azt is, hogy mindenkép joga van a jövedelem őt illető részéhez, miután ő minden körülmények közt egyforma munkát teljesít. Míg a munkaadó tőkés vagy vállalat igazgató számításait, utasításait a kitűzött irányt és használt eszközöket tévesen szabhatja meg, addig a munkás az esetben is pontosan végrehajtja a reábizott munkafeladatot; ezen munka nem változik az ő tetszése szerint, hanem a maga gépiességében ugyanaz a testi erő és kézi ügyesség ugyanolyan mértékű nyilvánulása akkor is. Innen következik, hogy a munkás akkor is az őt illető részt, az ő meghatározott munkadíját minden körülmények közt megkapja, hiszen hetenkint már a munka folyama alatt megkapja, mielőtt a vállalat czélja biztosítva volna.

Ellenben rossz számításért és nem megfelelő pontosságáért és szellemi munkájáért a tőkés munkaadó vagy vállalati igazgató keservesen meglakol. Egyfelől az következik abból. Másfelől azonban az is következik, hogy ott, a hol a munka egyforma, bármi siker kísérje is annak felhasználását, ezen egyforma munka képviselőinek, a munkásoknak az esetben sincs okuk kevésbé megelégedve lenni ugyanazon meghatározott munkadíjukkal, mint a melyben a haszonból csak nekik jutott, a kár a munkaadót sújtván. S miért nincs akkor sem okuk? Mert ugyanannyit nyújtottak, mint máskor. A munkások a vállalati jövedelem biztosításához nem értenek. Ők tehát csak az átlagos jövedelem őket illető részére tarthatnak igényt. Természetesen a vállalat sikere biztosításához járult becsesebb és ritkább tényezők jutalmazása után fenmaradó átlagos jövedelemnek köztük felosztására. Ez kifejezést is nyer az ő meghatározott munkadíjukban, melyben — meg lévén határozva — ők sohasem csalódhatnak. A munkások nem kockáztatnak, de köztük is vannak munkaképességben egyéni különbségek, úgy, hogy egyik munkája több és ügyesebb, mint a másiké és ez munkadíj-megkülönböztetéssel, netán a daraabszámhoz képest ráadással szokott összekötve lenni.

Azonban ilyen munkás is mindenkor ugyanazt nyújtja, t. i. ugyanazt a nagyobb munkaerőt és ügyességet. És miután a vállalati jövedelem biztosítására való tehetség és mód ilyen-nél sincs meg, a határozott munkadíjalaptól eltérni vele szemben sincs ok. Már az igazgató nem ilyen gépies körben mozgó munkájának, annak megfelelő kifejtésének, miután bece ritka képességeire a vállalat jobban rászorult és munkája eredménye csak a vállalat sikeréből ítélhető meg igazában, jutalmát az átlagos jövedelmen felüli perczentben is szokta gyakran nyerni.

Hogy a kockáztató tőketulajdonos vagy plane a tőkés vállalkozó, a ki egy személyben tőketulajdonos és igazgató, kockázataért és munkájáért, mint ritka tényezőkért megfelelő kárpótlást kell hogy nyerjen, magától értetődik.

Lássuk már most a socialista panaszlok azon állítását, hogy a nagy tőkésosztály uralma a többi osztály jólétét megdönti.

Ezzel szemben elég a nagy tőkét kellő világosításba helyoznünk. A nagy tőke oly feladatokat old meg, a mely fel-

adatokra a kis tőkés munkas nem alkalmas. Úgy, hogyha azon feladatok csakugyan szükségesek, úgy azokat a szegényebb, a kis tőkésosztály sem oldhatná meg máskép, mint kis tőkéiből vagyis feleslegeiből valahogy nagyobb tőkét összealkotva.

Hogy csak egyebekre ne utaljunk, egy fontos alagút, köszénbánya, vasut, vasuti hid, vásárcsarnok, vagy tengeri gőzhajó stb., stb. közérdekét senki sem tagadja, ép oly kevéssé, mint e feladatokra a kis tőke alkalmatlan voltát.

Mi hozta ezek létesítéséhez a nagyobb tőkét? A nagyobb feladat. S nagyon ritkán van, hogy egy embernél együtt állna az a kívánt nagy tőke, vagy hogy egy-egy ilyen nagy vállalat mögött csak egy pár nagy tőkést szemlélhessünk s így ezen nagyobb vállalatokban egy nagy tőkésosztály hatalmát és uralmát bámulhassuk kizárólag, hanem igen gyakran nagy részvénytársaságok alkottatnak a kisebb tőkések gazdag részvételével és így a tőke demokratikus alapon össze van gyűjtve.

Itt tehát a nagy tőkét nem lehet elválasztani a többi osztályoktól, minél fogva azok jólététől sem. A legtöbb nagyobb feladat, a mi a nagytőke lényege, a többi osztályokkal oly kapcsolatba jut, hogy azokra reászorul tőkéje összealkotásánál; már most a feladatok elvégzéséből eredő haszon visszahárul mindre; így a többi, a kis tőkésosztályok jólétével ellenkezésben nincsen, hogy ilyen nagy tőkefeladatok is vannak.

Most jön a dolog másik oldala.

A cipész, az esztergályos, műasztalos, művirágkészítő, női kalapkészítő, lakatos, kőfaragó, szabó, szobafestő, órás, stb. a maguk kis tőkéjével viszont nem helyettesíthetők nagy tőkéjű gyárakkal.

És ha néha gyárakkal kapcsolatba lépnek is, ezért munkájoktól el nem esnek. A műasztalos vagy műlakatos, a ki egy gyárral kapcsolatban dolgozik, azért munkájától el nem esik. El van ismerve, meg van jutalmazva, hogy e feladat megoldására csak ő képes és nem a gyár a maga berendezéseivel. — Vagy az óra-, cipő-, lakatos-, bádogg-yártmányok bármennyire gyárilag állitassanak elő, elismerendő, hogy ez csak bizonyos fokig megy, a meddig az egyéni izlést mellőzhetik és a rendelő egyéni szempontjait és az

igazitásokat kénytelenek a kisiparosokra bízni, a kik legnagyobb részben nem a gyárakban dolgoznak.

Továbbá a gyárak a fogyasztót gyakran nem a kisiparos megrendelői köréből veszik el, miután azok vagyonosabbak lévén, nem szorulnak az olcsóbb, de sokszor hitványabb gyári munkára. A gyárak olcsóságával ennélfogva annál könnyebb a küzdelem, az esetben, ha termelési tereik valahogyan összesnek és összeütköznek. E küzdelmet elősegíti még, midőn az iparosok egymás közt szövetkezve jobb és olcsóbb anyaghoz juthatnak.

Nincs veszedelem a tőkék különféle nagyságában és a tőkék különféle feladatokra alkalmazásában.

Haladjunk. Térjünk át a panaszlók azon állítására, hogy a hitelezett tőke kölcsön kamatja a hitelezőt jogtalanul illeti.

Ez azon a gondolaton sarkal, hogy a tőke hasznát, gyümölcsét olyan valaki szedi le, a ki a tőke munkáltatásával járó küzdéstől magát fölmenti, mindazáltal ez élvezethez való just fentartja magának.

E szerint aránylag a kölcsönvevőkhöz, a vállalat tényleges intézőihez képest ugyszólván semmi sem illetné a hitelezőt, hiszen ő elég, ha fenntartja életét, miután meg nem szolgál érte.

Mindebben nagy tévedés rejlik.

Nemcsak erről van itt szó, hanem hogy a vállalat intézői így is megtalálják-e számításokat? Bizonyára megtalálják. Hiszen csak úgy van terük érvényesíteni tudásukat és így van módjuk tőkét képezni maguknak, továbbá nem kockáztatnak, le nem mondanak, mert a mjük nem volt, azt se nem kockáztatják, se arról le nem mondhatnak. Tehát áldozatuk kisebb, semhogy hitelezett tőke kamatai bevonásával bővített jövedelem főrésztére igényt tarthatnának.

A hitelező nem túlkövetelést csinál, csak általa közvetlenül nem munkált, de tényleg birtokában levő tőkéjéről, mint rendelkezésére állott eszközeiről, le nem mond.

És vajjon ne vegyük számba, hogy micsoda érdekei fűződnek ehhez? Vajjon nem-e legtöbb esetben fáradt érte? S nem-e az ő megtakarítása?

Az ügyvéd, az orvos stb. ne gyűjtsön tőkét? Ha az az ügyvéd, az az orvos, az az egyetemi tanár szorgalmasabb társainál és így módjában van többet keresni és hozzá kere-

setének nemcsak múltó hasznát akarja venni, vajjon a mit fáradsággal szerzett és megvont magától, annak hasznát csak oly módon vehesse, hogy vagy felemésztí az egész keresményt vagy pályáját ott hagyja és gazdasági pályára lép? Ennek bizonyára nem volna értelme, sőt ilyen kilátás mellett nem is lépne a szellemi pályára.

De tegyük fel, hogy nem ő szerezte, hanem örökölte. Vajjon az örökhagyó vagyonát olyannak hagyja, a ki azt eliszsza, eltékozoíja? S nem legalább rendszerint, a mennyire lehet másnak? Vajjon többnyire nem-e maga nevelteti és szellemileg olyan niveaura emeli, hogy nemcsak a vagyon de a vagyon által a műveltség részesévé is tette, mikor az örökség rászáll?

Ő a vagyon felhasználójaúl is van nevelve. Már most vagy a vagyoni tervekkel ismerős és tehetségénél, jártasságánál fogva is örökhagyó kereseti pályájának folytatására alkalmas vagy egy hasznos tért nyit meg magának vele, a mely az ő másnemű tehetségének felel meg és a melynek betöltésére csak ő alkalmas.

Esetleg szellemi pályára lép. És hogy mindezt tehesse, az arra szolgáló eszközeiről, tőkéjéről lemondjon? Ezen csak az segíthet, ha tőkéje hitelezéséről gondoskodik, úgy hogy az ily módon a legjobb munkáltatóra találjon, de egyúttal neki azt a kamatot szolgáltatassa, a mely más inkább neki való téren, rendszerint szükséges és hasznos, fáradságát elérhetővé tegye. Míg ha mindannak daczára, hogy örökhagyó megfelelően kiszemelte, megfelelően neveltette, mégis csak henye pillanatnyi élvezeteknek él, úgy valószínű vagyoni bukása is.

Ilyen szempontokból ítélendő meg a tőkehitelezés kérdése. Leginkább a fáradságát kárpótolni akarás és nem ez alól felmentés biztosítja a hitelezett tőke kamatját.

Tárgyunk átvezet a socialista panaszlok egy másik kérdésére.

Szerintük az egyéni végrendeletből folyó öröklés, azaz általában az egyéni öröklés jogtalanság.

Valaki belecseppen abba a szerencsébe, a nélkül, hogy maga szerezte volna azt a vagyont, annak élvezetéhez jut. De itt kiigazitás kell. Mert nem belecseppen, hanem rendszerint kiszemeltetik rá, mert a szabály a végrendeleti szabad-

ság és ennek megkötése vagy ennek korlátozása csak kivételes szempontok által menthető valamennyire, s egészben csak kivétel gyanánt is nyer alkalmazást.

Tegyük ehhez hozzá, hogy a kiszemelt majd mindig a vagyon helyes felhasználójául, akár azon kereseti pályán, akár máson, de megfelelően neveltetik és azon bizonyos öröklött vagyon együttmaradására gondja van és az arra vonatkozó helyes terveket az örökhagyóhoz fűzött kegyeleténél fogva is ő biztosítja legjobban. Annak a tőkének sajátos jellegét kifejti, megőrizteti és így gazdagítja a tőkék változatos tárházát.

De meg nem is természetes, hogy az a vagyon, a melyet az illető bizonyos utóda kedvéért gyűjtött, azon tervét és célját, hogy az utódai részesüljenek benne, el ne érje, miután jutalmát a vagyon alapító az által éri el és sokszor már életében abban leli örömét, ha utódait vagyona áldásaiban részesítheti. . . Ép oly kevésbé természete ez, mint az, hogy az utódot az elődhöz kegyelet ne fűzze és a kegyelet láncolatánál fogva ne helyesen használja fel a vagyont.

Végül azon állításra is kiterjeszkedhetünk, hogy az egyes nem a közre tekintettel használja vagyonát, hanem hajlamai szerint: vagy jövedelmét túlkölti és pillanatnyi önző élvezeteit kielégíti vagyona felemésztésével, vagy fősvénységből jövedelmét fel nem használja s így másoktól elvonja.

De az első eset azért ritka, mert az ily eljárás első sorban az egyest és utódait sújtja és bünhödését főleg sietteti, ha könnyelműséghez gazdasági válság és csapás is járul. A könnyelműségre való hajlamot a saját közvetlen érdekén kívül eső közvagyonnal való bánásnál még inkább tapasztaljuk, innét vannak a különféle ellenőrző intézkedések és intézmények.

Aztán az egyéni luxus még nem mindig túlköltekezés jele, hanem csak a jövedelem egy részének izlésesebb és maradandóbb élvezete és a luxus-czikkék előállítására sokszor ott is ad munkát nagyobb jövedelemmel, a hol különben pusztán csak az illető nyers anyagok egyszerűbb feldolgozására szorítkozva sokkal csekélyebb jövedelmet lehetne biztosítani. Így Franciaország luxus-ipara, mely a bőr, a porcellán, a csont stb. értékét megszázsorozza, nagy gazdasági hasznót is képvisel az országra nézve.

A mi a második dolgot illeti, az csak látszat. Valójában a fősvény ember jövedelme is felhasználtatik, sőt az átlagnál nagyobb előrelátás következménye lehet, hiszen a gondosság s előrelátás áldozat a pillanattal szemben, s így igazságtalanság, a fősvény elnevezés. Valójában felhasználtatik, mert nálunk legalább nem divat a földbeásás vagy más eféle. Amit háztartásától megvon, konyha, cselédtartás, mulatás, ivás és a többi leszállítása által, befekteti régi vagy új vállalatába, vagy részvényekben, takarékpénztárakban, bankokban helyezi el, s így közvetve tőkét bocsát a vállalkozók rendelkezésére. És mind e saját vagy közvetve fentartott vállalatok bizonyára hasznosabb irányban foglalkoztatják az embereket, mint a nagyúri rend és fénynek nagyobb szolgálata által való fenn-tartása. És mind e vállalatok haszna is nagyobb lesz, mert maguk is mindig tőkét képeznek és nem egyszer a mellett valami állandó, maradandó művet is alkotnak, mint a vasutak.

Tehát sem a munka és keresetre való alkalomnyújtás, sem az élvezett haszon nem lesz megcsappantva ez u. n. fősvénység által, csak át lesz változtatva és megfelelőbb irányba terelve.

Végigtekintve mindezen állításokon, azaz a socialisták által hangoztatott panaszokon, látjuk, nem képesek kibékülni a mai gazdasági renddel. Megtagadják azt a gazdasági rendet, a mely szerintük az egyesek önzésének ép oly tág tért nyit, mint a nagytőkés osztály megcsontosodott uralmának. Érzik, hogy a gazdasági egyenlőség nincs meg, és ez szerintük igaztalanság. Azt is érzik, hogy azt csak mesterségesen való-síthatják meg. Tehát céljukká lesz a gazdasági egyenlőséget a *socialista állam* által mesterségesen biztosítani.

A gazdasági egyenlőséget a vagyoni egyenlőséggel egy-értelemben veszik. Egy vagy más módon az egyesek gazdálkodását bizonyos mesterséges egyforma keretekbe akarják szoríttatni, úgy hogy azok inkább, mint a köz hivatalnokai, csak bizonyos előre meghatározott feladatokat oldjanak meg, bizonyos körben mozgó gazdasági tevékenységet lássanak el.

Akár csak állami köztulajdont akarnak, akár az állam által szentesített egyforma méretű birtoklási rendszert, az egyest kizárják a tulajdonképeni tulajdon fogalmából, mely az egyes gazdasági rendelkezésével és önálló előmenetelével kapcsolatos

Ide vág az adózás felfelé aránytalan súlyosbitásának, vagyis a progressiv adónak egyelőre való terve is. Ők ily módon egy socialista államot akarnak.

Hogy ez a sokaság és közvetve az emberiség javára, sőt maguknak a panaszlóknak vágyai, reményei betöltésére vezetne: balga számítás.

Ők mindnyájan elegendő anyagi javakra vágnak egyenlő mértékben, illetve eltöltött munkaidejükhöz képest. Azonban ez csakis tőkével saturált államban érhető el. Pl. Tibetbe menve, miért kellend egy munkásnak nélkülözni lakás, étkezés, ruházat, megfelelő kényelmét, közegészség, közlekedés, biztonság és takarékoság áldásait? Bizonyára, mert az emberi erőlködés, értelmi és jellemi, nem juthatott el a kellő tökéhez — a kezdetleges viszonyoknál fogva. Fordítva lesz az eset, hol az emberi erőlködés gyümölcsöző tőkéket létrehozni birt. Ebben az erőfeszítésben embertársait gátolni és e mellett mégis több anyagi javakra vágni ellenmondás. Hiszen a különféle anyagi javak előállításának feltételei a tőkék. Lenne-e annyi értelem, önfeláldozó jellem a természettel vívott küzdelemben, ha az egyes tőkeképző és kifejtő működésének egyéni érdeke nem volna? Helyettesíthető-e az érdek más mozgató erő által? Azt lehetne mondani, hivatalnokok gyűjtsenek, alkossanak és tartsanak fenn tőkéket — az egész köz javára; de végre is ki rendelkeznék az egészszről? A köz. S ez vajjon ne nyulj hozzámna tekinten-e a közös tőkét? Van-e ok csak a parlamentáris állam gazdálkodásában is nyugodt bizalomra, mikor akárhányszor meg nem fontolt czélokra nagy adósságokat csinál? Az állam nemcsak nem garancia a tőkeképzés mellett, hanem még az észszerű és takarékos beosztás mellett sem.

A köztermelési kísérletek, azaz cooperativ társulatok sem biztatók, mert az üzleti szellem, a haladás, a rend és takarékoság, köztulajdonok nem lévén, mind e tekintetben nem birtak versenyezni az individuális alapú vagy szervezettű más vállalatokkal. Vagy, ha e verseny mesterségesen megszüntetnénk is, nincsen szükség az üzleti szellem, a haladás, a rend és takarékoság elemeire — az anyagi javak előállításánál?

A socialista állam tervezői a tőkét a munka érdekével is össze lévén forrva, nélkülözni nem merik, csak a tőke

képzését hagyják számításán kívül és ezzel aláásnak a haladást. A tőkeképzés eredményezője: az egyéni gondosság, jellemi és értelmi erőfeszítés, mely új és új áldások kivívására képesíti az embert, serkentés és önérvényesítési tér nélkül elszunnyad s a küzködés elmaradásával beáll a visszasüllyedés, a civilisatio krízisének kilátása. Már pedig a tömeg boldogulása a civilisatióval gyakran össze van szöve, mert hogy mást ne említsek, ma a tömeg jólétének nélkülözni nem akart czikkei a mai öltözék, butor, kávé, petroleum, pitlélt liszt, előnyös gazdálkodási módok, szőlészetben, méhészetben, vasutak, stb. mind az előrehaladottabb osztályoktól a civilisatio haladása folyamán nyertek, átvétettek és általánossá lettek. Itt tehát a haladást, a civilisatiót látjuk, mely az általános jóléti cikkek felé vezetett. A haladás, a civilisatio pedig nem szorítkozhatik csak a tömeg törekvésére, mert a most említett példák szerint benne sohasem lett volna az a képesség, hogy azon jóléti cikkek élvezetéhez szerény helyzetében s műveltségi fokán jusson hozzá.

Eléggé láthatjuk, hogy mindaz, a mit a socialista állam figyelmen kívül hagy, azon küzdési erő, a melyet nem ápol az emberiségre nézve nélkülözhetetlen és e balga számítással a sokaság érdekeit, vágyai teljesülésével sem éri el. Miután a panaszokkal és a socialista állammal végeztünk, maradjon meg az a tudatunk, hogy a socialismus általánosan el nem terjed, hogy határookra lel és az ellenkező áramlat — sikereivel — erősödik, még ha lassan hódít is, és biztosítja nemcsak a mai gazdasági rendszer fejlődését, hanem a csak annak tiszteletben tartásával elérhető közhaladást és boldogságot is. Utalhaturk e reményünk igazolására leginkább az angol-szász faj példájára, melyben megvan az, a mit a socialista állam figyelmen kívül hagy: azon embereiben rejlő küzdési belső erő, melynek Anglia nemcsak tőkái nagyarányú kifejtését, hanem alsó munkásosztályának tömeges jólétét és előmenetelét, sőt azok helyzetének elsőségét más államokkal szemben köszönheti, és a melynek folytán (bármennyire akarja is az új trade-unionista irány arra terelni) nem szorult reá a socialismus csalfa ábrándjára, hanem, a tőke fejlődési törvényeit tisztelve, megalkotta önszegélyelvű áldásos intézményeit. Magyarországnak sem lehet más érdeke.

DR. GOROVE LÁSZLÓ.

IRODALMI SZEMLE.

Az olasz sociális törvényhozás multjáról és jelen állapotáról tanulságos átnézetet közöl *Virgili* sienai tanár a Braun-féle folyóirat egyik közelebbi füzetében ¹⁾ Az eredmény, melyet felmutathat, gyakorlatilag nem jelentékeny, mert bár minden egyes trónbeszédben egész sereg sociális törvény megalkotását ígérik s a kamarák tényleg gyakran foglalkoznak ily kérdésekkel, az olaszok politikai életének ziláltsága igen sok esetben meghiusítja a jóakarató tervezetések megvalósítását. Mindamellett a jelenleg nagyon előtérbe nyomult kérdésekre tekintettel, az ily áttekintések mindenkor érdekesek és tanulságosak, vagy legalább méltók arra, hogy közönségünkkel megismertessük.

Leggyakrabban foglalkoztatta az olasz törvényhozó testületet a *munkásbalesetek* kérdése, mely csakhamar, midőn az olasz egység megalkotása által domináló szerepre jutott politikai kérdések kezdték elveszteni kizárólagos uralmukat, a sociális tárgyak országos felkarolását bevezette. 1878. okt. 27-én nyújtotta be Pericoli képviselő az első törvényjavaslatot a gyárakban, bányákban és az építéseknel foglalkozó munkások érdekében s ebből még most sem lett törvény. Gondosan megvitták, de nyilvános tárgyalásra nem volt idő. A következő ülésszak alatt 1880-ban maga a miniszterium adott be új javaslatot, melyet a kiküldött bizottság Pericoli munkálatával összeegyeztetett, de az országgyűlés feloszlátása miatt ezt sem tárgyalták. 1883-ban a Grimaldi-miniszterium ismét új javaslatot terjesztett be, mely főképp Berti módosításaival 1885-ben letárgyaltatott végre a képviselőházban, de a senatus változtatásokat követelt rajta s míg ezek életbeléptek volna, az országgyűlést szétoszlatták. 1890-ben Miceli miniszter adott be új javaslatot, 1892-ben Chimirri s 1895-ben Barazzuoli miniszterek. Mindegyiket bizottságok elé terjesztették, melyek rendesen új ellenjavaslatokat nyújtottak be, de egyik sem került a ház asztalára soha. 1896-ban Guicciardini ismét új javaslatot terjesztett be, ezt elfogadta a képviselőház, de a senatus nem. Erre a miniszter visszavonta javaslatát s Ferraris tanár által 1897-ben új törvényjavaslatot készíttetett, melynek sorsa azonban még függőben van. A javaslat szerint a balesetbiztosítás költségeit kizárólag a vállalkozóknak kell visélnie, még pedig halál esetén az évi bér ötszöröséig, teljes munkaképtelenség esetében legalább 3000 lira

¹⁾ Die sociale Gesetzgebung in Italien. Von Dr. Filippo Virgili, Professor an der Universität zu Siena. Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. Zeitschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder. Herausgegeben von Dr. Heinrich Braun. Elfter Band, fünftes und sechstes Heft. Berlin, Heymann 1897. 726—749. 1.

erejéig, azonban joguk van a biztosítási intézetet tetszés szerint választani meg, mely jog a kényszerbiztosítással s a munkások érdekeivel nem mindenben egyeztethető meg.

De ha két évtizedre terjedő parlamenti küzdelem árán sem sikerült a nézeteltéréseket annyira megegyeztetni, hogy a baleset biztosítás ügyéből országos törvényt alkossanak, egyes részletekre nézve mindamellett történtek említésreméltó intézkedések.

Igy 1883-ban külön törvény által megalkották a *baleset-biztosító nemzeti pénztárt* (Cassa nazionale di assicurazione contro gli infortuni sul lavoro), melyet az állam ugyan nem subventionál, csak kezelési költségeit fedezi s adómentességet ad számára. A pénztár több pénzintézet hozzájárulásával másfél millió lira alaptőkével rendelkezik s forgalmi tőkéjéhez adományokat is elfogad. A biztosítás egészen önkéntes s a pénztár a balesetet szenvedőknek vagy azok örököseinek rendszeren nem évjáradékot ad, hanem meghatározott végkielégítést, melynek maximuma 10.000 lira s minimuma egy lira naponként. Testületileg belépő munkások és munkaadók ezt a pénztárt mint viszontbiztosító intézetet használják, de egyes munkások is biztosíthatják magukat, s ezenkívül több nagy városban jótékony egyesületek veszik igénybe munkások javára, kik ezenkívül még más úton is igyekeznek segíteni, különösen kórházak és nyilvános rendelő intézetek felállítását által. Nagy előnye a nemzeti pénztárnak, hogy jogosítva van kezelésében a postatakarékpénztárt díjmentesen igénybe venni.

Egy másik baleset-biztosítással szoros összeköttetésben álló törvényjavaslat *nemzeti nyugdíjalap* létesítését célozza a munkások számára. A javaslatot első alakjában 1881-ben Berti miniszter adta be, de sem ez, sem az utána következő 1883., 1885., 1887., 1889., 1890. és 1893. években beadott egymástól több részletben eltérő javaslatok nem juthattak törvényerőre. Legutóbb 1897-ben Guicciardini miniszter, adott be új javaslatot, mely szerint a nyugdíjalap kezdetét a szövetségi bankok és postatakarékpénztárak feleslegei alkotnák, mely különböző más forrásokból 16 millió lirára emeltetnék, úgy hogy az alap felállítása után 5 év múlva már megkezdhetné működését, addig pedig legfeljebb 12 lirát fizetne minden biztosítottnak. A működés megkezdése után minden biztosított számára külön könyveltetnék el részesedése. A kezelés itt is a postatakarékpénztár terhére történne. Kényszerbiztosítást itt sem akarnak kimondani.

Ugyancsak 1897-ben került az olasz parlament elé egy másik törvényjavaslat, Rudini javaslatára, melynek célja, hogy a *munka-képtelnek segélyezésére* a különböző egyházi és jótékony testületek vagyonaiból minden egyes tartományban külön alapok létesíttessenek s ezek érdekében az említett alapok, sőt más alapok és hagyatékok is az 1890-ki szabályzatban megállapított aránynál nagyobb hozzájárulásra kényszeríttessenek.

A tulajdonképi munkásvédelemre vonatkozólag legrégibb olasz törvény az, melyet még 1859-ben Piemontban hoztak a *bányamunkások* érdekében, mely azonban rendeletileg Olaszország többi részeire is kiterjesztetett. A törvény a bányákat a közmunkák miniszterének vezetése alatt álló felügyelők ellenőrzése alá veti. A törvény és az azt kiegészítő rendeletek, melyek közt fő az 1885-ki, különös gondot fordít a balesetek meggátolására és a munkások egészségének megóvására.

Összeköttetésben áll ezzel a *gyermekvédelemről* szóló 1886-ki törvény, mely meghatározza, hogy 9 évesnél fiatalabb gyermekeket foglalkoztatni egyáltalán nem szabad s ezentul 15 évig gyárakban és bányákban csak orvosi bizonyítvány alapján, melynek határát szigorúan megállapították. A 12–15 éves gyermekek munkája nem tarthat tovább napi 6 óránál, egészségükre veszélyes munkában nem vehetnek részt s éjjel vagy földalatt nem szabad őket foglalkoztatni.

Ujabbán Guicciardini miniszter javaslata 1897-ben a bányákban alkalmazott gyermekek korát a föld felett a 12-ik, a föld alatt a 14-ik évben állapítja meg, s egyuttal kimondani óhajtja, hogy nők bányákban nem alkalmazhatók. Ugyanez a javaslat eltiltandónak véli a truck-rendszert, melylyel különösen a szicíliai kénbányákban igen sok súlyos visszaélés történik s melyet ennélfogva már 1893-ban el akartak tiltani törvényhozás útján, azonban akkor nem sikerült.

A szociális törvényhozás keretébe kell számítanunk azokat a törvényes intézkedéseket is, melyek a *szövetkezetek* ügyét szabályozzák. Alakilag, különösen a kezelést tekintve, a szövetkezetek a részvénytársulatokra vonatkozó törvény alatt állanak, de különben igen sok jelentékeny előnyben részesülnek. Így a fogyasztási szövetkezetek nem tartoznak fogyasztási adót fizetni s a többiekkel együtt alapításuktól kezdve öt évig mentesek az illetékek fizetése alól, ha ugyan tőkájük nem haladja túl a 30.000 lírát. Egyik törvény 1889-ben a százezer lírán alul levő közmunkákat bizonyos feltételek között egyenesen a productiv és iparszövetkezetekre bizza.

Külön törvény intézkedik a kölcsönös *segélyző egyletekről* (Soc. dei Mutuo Soccorso), a mennyiben azok munkásokra vonatkoznak. Az 1886-ban kiadott törvény igen liberális, az egyesületnek szabad kezét enged s csak az esetleges visszaéléseket büntetési meg bírói úton. Annál nevezetesebb ez az intézkedés Olaszországban, hol a tömérdek egyházi s világi jellegű jótékony intézeteknél (opere pie) törvényes rendezésük előtt nagyon sok visszaélést követtek el, így például a rendezés alkalmából eszközölt felvétel szerint az alapok 135'4 millió lírára menő évi jövedelméből több mint 6 millió a papoknak jutott s közel 44 milliót számítottak fel kezelési költség czímen.

Határozottan szociális jellegű továbbá az 1893-ban alkotott törvény az *ipari bíróságokról*, illetőleg az iparügyekben intézkedő békéltető bíróságokról (Collegii dei probi viri). Ennek a törvénynek is hosszú parlamenti multja van. 1883-ban, 1890-ben és 1891-ben külön törvényjavaslatokat adtak be ez ügyben, melyek részben nagyon elütők voltak a jelenlegi törvénnyel szemben. A békéltető bíróságok a törvény értelmében 10–20 tagból állanak, az elnököt a király nevezi ki, a rendes tagok felét a munkaadók, felét a munkások választják. Működési körük kiterjed a munkabér, munkaidő, munka minősége, munkaszerződés megszegése, kártérítések, felmondások s így általában csaknem minden oly ügy körül felmerült véleménykülönbségek elintézésére, melyek a munkaadó és munkás között a köztük levő viszonyból kifolyólag származhatnak. A Collegii dei probi viri testületében a békéltető bíróságon kívül van még ipari bíróság is, melyben az elnökön kívül legalább két munkaadónak és két munkásnak kell lenni s ezek a békéltető bíróság által el nem intézett ügyekben döntenek, vagy oly kérdésekben, melyeknél 200 líránál kevesebb összegről van szó; különben sem ez a

biróság, sem a rendes bíróság nem jogosított oly munkásperekben ítéletet hozni, melyekre nézve előzetesen meg nem kísérlették a békéltetést.

Végül, mint igen jellemző adatot, fel kell említenünk, hogy az új büntetőtörvénykönyv több esetben jelentékenyen megváltoztatta az 1859-ki büntetőtörvénykönyv intézkedéseit, melyekben a munkaviszony tekintetében nagyon sok előnye volt a munkaadóknak a munkások felett. Különösen fontos dolog, hogy az új törvény nem minősíti már vétségnek a sztrájkot s csak az itt használt fenyegetést és erőszakot bünteti meg, tehát lényegileg elismeri a munkások jogát a sztrájkra és szövetkezésekre. Mindamellett a kormány nem nézi rokonszenvesen a munkások törekvéseit, a mint hogy közelebb is a belügyminister eltiltotta az eddig elismert munkáskamarákat azon ürügy alatt, hogy céljaik nem gazdaságiak, hanem politikaiak.

— 99.

Herz Hugó: Der gegenwärtige Stand und die Wirksamkeit der Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich. Leipzig und Wien. Franz Deuticke 1898.

A múlt év őszén Brüsszelben tartott nemzetközi kongresszus a munkásvédelem tárgyában számos irodalmi műnek lett szülő oka, mivel többek között, tekintettel az ugyanakkor Brüsszelben tartott nemzetközi kiállításra is, egyes kormányok külön alkalmi műveket adtak ki, hogy a munkásvédelem állapotát saját hazájukban ismerhessék. Így jelent meg a magyar kormány megbízásából Szterényi József francia műve »L'industrie, l'enseignement professionnel et commercial en Hongrie«, melyben a magyarországi munkásvédelemre vonatkozó adatok közül is van valami.

Kizárólag a munkásvédelem ügyével foglalkozik az ekkor megjelent alkalmi művek között Herz Hugó dolgozata, mely minket közelről érdekelhet, mivel a munkásügynek ezen részét Ausztriára vonatkozólag talán seholsem találjuk ily teljességében és rendszeres csoportosításban ismertetve.

A munkásvédelem Ausztriában, mint általában véve más országokban is, aránylag kis töredékére szorítkozik a munkásoknak. Teljesen kívül állanak a mezőgazdasági munkások, bár ezek az összes munkásoknak 70%-át teszik, továbbá a forgalomban alkalmazottak, a házi munkások és ezenkívül még a kereskedelemben alkalmazottakra és a kisiparosokra is csak részben terjed ki a munkásvédelem, leginkább a vasárnapi munkaszünet intézkedéseinek alakjában. Valóban erőyes és hathatós védelemben a törvény itt is csak a gyármunkásokat és bányászokat részesíti s első sorban a gyermekeket és nőket. De ezek száma is a 9 milliót meghaladó munkás és napszámos népességben közel egy millió s ezenkívül számuknál jelentékenyebb társadalmi jelentőségük, melyet tömeges együttműködésük s a nagyvárosi élet hatása alatt nagyobb arányokban kifejlődött testületi érzelmük ad s ezért bizonyos tekintetben jogos dolog az ő ügyökről szólva, általánosságban beszélni a munkásvédelemről.

Az első szerény kísérlet a munkások védelme ügyében Ausztriában is a gyermekekre vonatkozólag történt. Az 1786. nov. 21-én kiadott császári parancs elrendelte, hogy a gyárakban a tanu-

lók gyanánt alkalmazott fiúk és leányok hálószobái elkülönítenessenek, legalább hetenként egyszer tisztogatassanak, minden gyermeknek külön ágya legyen s minden hóban tiszta ágynemű osztassék ki. Ugyanez a rendelet kimondja azt is, hogy a gyermekeket 9 éves koruk előtt nem szabad rendesen gyári munkára használni, de ha ez megtörténne is, gondoskodni kell, hogy az esti ismétlő iskolákba és a vasárnapi iskolákba eljárhasssanak.

Mint az ily rendeletekkel másutt is történni szokott, a jó-akaratu intézkedések papirosan maradtak, bár ismételve több rendelet adatott ki azok szaporításával s ezek közül némelyik a követelményeket jelentékenyen magasabbra szabta. Így az udvari kancelláriának 1842. június 11-én kelt rendelete szerint csak 12 éves gyermekeket szabad a gyárakban alkalmazni s legfeljebb 12 órai munka mellett, az éjjeli munka pedig 16 éven alul lévőkre nézve pénzbírság terhe alatt tilos.

A későbbi rendeletekben igyekeznek szabályozni a nők munkáját, eltiltani a truck-rendszert, egészben véve azonban a hatóságok főtörekvése abban áll, hogy a vasárnapi munkát legalább annyira igyekezzenek korlátozni, hogy a munkások az isteni tiszteleteken részt vegyenek s az áhitatot zajos munkák és nyilvános adás-vevések ne zavarják.

1859-ben Ausztriában is életbelépett az iparszabadság, a munkások viszonyai gyökeresen átalakultak s a munkásvédelem rendezése mindinkább előtérbe nyomult. Történtek is intézkedések meg lehetős számmal részben a törvényhozás útján, de csak szórványosan, míg végre 1883-ban a gyárfelügyelők intézménye törvényesen szerveztetett s a következő évben új ipartörvény lépett életbe. Ezek voltak a munkásvédelem alapvető intézkedései, melyekhez járultak 1887-ben a munkásbiztosításról, 1888-ban a balesetbiztosításról, 1889-ben a betegbiztosításról, 1895-ben a vasárnapi munkaszünetről, 1896-ban az iparbírságokról szóló törvények, melyeket újabban a házimunka törvényes rendezésének megkezdett előmunkálatai egészítenek ki.

A tervszerű egymásutániságban alkotott törvényeknek ez a sorozata a dolog természete szerint egész sereg új intézkedést tartalmaz a munkások javára. Az utolsó években, midőn a gyárfelügyelők működése már rendszeresebb és öntudatosabb lett, fokozatosan nagyobb arányokban valósultak meg a törvények céljai s az eredmények mutatják, hogy ma már komolyan lehet szólni munkásvédelemről Ausztriában.

Mindenekelőtt a *gyárak és műhelyek berendezése* tekintetében a szomszéd államban már átlépték azt a kezdetleges fokot, midőn a gyárfelügyelet kizárólag rendőri jellegű működést fejt ki s igen sok tekintetben a sokkal fontosabb preventív intézkedéseknek is van foganata. Így a gyárak építésénél vagy átalakításánál az illető hatóságok, sőt sok esetben maguk a tulajdonosok is egyenesen kikérlik az iparfelügyelők tanácsát különösen közegészségügyi szempontokból. Maguk az iparfelügyelők elismerik jelentéseikben, hogy az újabb nagy gyárak építésénél már általában magától értendő dolognak tartják a tágas, szellős és világos munkatermek építését s a munkásvédelem szempontjából e tekintetben felhozható panaszok túlnyomólag csak a régi gyárakra s főkép a kisiparosok műhelyeire vonatkoznak, melyeknek átalakítása és célszerűvé tétele tekintetében a gyárfelügyelő intelmeinek és bírságainak alig van valami hatása,

annál kevésbé, mert az osztrák kisipar anyagi helyzete általában nagyon szomorú.

Nehéz volt az iparfelügyelők munkája a *balesetek* tekintetében mindaddig, míg az 1889-ki törvény a balesetek bejelentését és megvizsgálását kötelezővé nem tette. Jellemző e tekintetben, hogy az iparfelügyelők első jelentésében (1884.) 556 balesetről van szó egy év alatt, még 1889-ben is csak 3.140-ről, de ez a szám 1890-ben már 11.038-ra szökkent fel s azóta folyvást emelkedve 1896-ban 53.471-et tett ki, mely nagy különbség legalább részben bizonyára a gondosabb ellenőrzésnek tulajdonítható. A munkásvédelem szempontjából nevezetes e tekintetben, hogy 1891. óta a gőzgépek és gőzkazánok kezelőitől külön szakvizsgát követelnek s ezenkívül több helyen, így Bécsben, Klagenfurtban külön muzeumokat létesítettek a balesetek ellen alkalmazható védőkészülékekből s más ipari közegészségügyi tárgyakkól s hogy végül a gyárfelügyelőknek több helyen sikerült a munkahelyiségekben alkalmas utasításokat és tanácsokat függesztetni ki a munkások számára. Mindennek dacára még sok teendő vár e tekintetben az iparfelügyelőkre, mivel sem a munkaadók, sem a munkások nem fordítanak még kellő gondot a balesetek lehető meggátlására, esetleg enyhítésére.

Még szomorubb a helyzet a *munkás-lakások* tekintetében. A törvény nem kötelezi a munkaadókat, hogy állandó munkásaiknak elhelyezéséről gondoskodjanak, a mit pedig a legtöbb iparfelügyelő elengedhetlennek tart s nem is intézkedik külön a munkáslakások ellenőrzéséről. Ott, hol az iparfelügyelő szigoruan jár el, a gyárosok rendszeren egy harmadik vállalkozóval alkuszna meg, ki látszólag a saját felelősségére adja ki a munkáslakásokat s így eljárása csak a közönséges rendőri szabályok alá esik. Legszomorubb helyzet van e tekintetben a pékeknél, korcsmárosoknál és a téglagyárakban. A wienbergi téglamunkások strikeja alkalmával (1895.) általános felháborodást keltett az a nyilvánosságra jutott adat, hogy a téglagyárakban általában tömeges lakások vannak, hol a legkisebb helyiségben is 15—20 egyént helyeznek el tekintet nélkül az egészség és erkölcsiség követelményeire, mivel itt a családok és nőtlenek nemi különbség nélkül egy helyiségben hálnak, hol nappal főznek és mosnak s hol szellőztetésről szó sincs. Talán még rosszabb a helyzet a kisiparosoknál, hol egyes gyárfelügyelők jelentése szerint igen gyakran ládák, teknők, gyalulópadok s más ily tárgyak használnak fel ágyakul.

A mi a *munkaidőt* illeti, Ausztriában a gyáriparnál már 1885. óta törvényesen megállapított idő a 11 óra, s ezt a nagyobb gyárosok már mind megtartják, sok helyen 10 órára reduciálták. De kivétel sok akad, különösen a textil-iparban, hol a törvényt sok különböző módon játszik ki, részben úgy, hogy a gyári jellegként megállapított 20 állandó munkásnál egy-kettővel kevesebbet alkalmaznak. Maga a törvény is hiányos, mert a hatóságoknak jogot ad a munkaidő meghosszabbítására s ezt a gyárosok, nemcsak a textil-iparban, sokszor kizsákmányolják, úgy hogy 1895-ben szigoruan kellett utasítani a hatóságokat, hogy ily engedélyeket csak megbízható gyárosoknak és csak komoly vizsgálat alapján adjanak és pedig egy évre 12—15 hétnél kisebb időre. Örvendetes dolog különben, hogy újabban Bécsben már általában 10 óra a gyári munka ideje, valamint sok más helyen is, némelyütt kevesebb. A kisiparban normális munka-

napot a legtöbb helyen nem lehetett megvalósítani, csak egy pár városban, többek között Prágában lett általánossá.

Hasonlókép alig van nyoma a kisiparban, hogy pontosan megtartanák a törvény által előírt *munkaszünetelést* a napi munka közben, azaz egy teljes órát délben és egy-egy negyedórát reggelizésre és oszonnárra. Nevezetes azonban, hogy míg a nagygyárosok általában belenyugodtak már a déli egy órai munkaszünetbe, igen sok helyen tiltakoztak ez ellen a munkások, különösen az accord-munkát teljesítők, kik jobban szeretik déli ételüket a gyárepületben elkölteni, hogy azután rögtön hozzákezdhessenek újból a munkához s ezért miattuk még szellőztetni sem lehet mindenkor. A reggeli és délutáni rövid szünetelést viszont a munkaadók nem szeretik s több helyen csak oly alakban engedik meg, hogy a munkások felváltva étkezzenek s így a gépek munkája ne szüneteljen. Egy ministeri rendelet kimondja, hogy az ily módon felhasznált idő minden munkásnak tényleges munkaidőbe számítandó.

Csaknem lehetetlen egész szigorúságában megvalósítani a *vasárnapi munkaszünetre* vonatkozó törvényeket Ausztriában is s ezért a ministerium csakhamar a törvény életbelépte után különböző állandó engedményeket tett különösen oly iparágaknak, melyekben a fogyasztókra és forgalomra tekintettel az üzletet szüneteltetni nem lehetett. Némely gyárosok, különösen a sörgyár- és gőzmalom-tulajdonosok, a vasárnapi munkaszünetről szóló törvény által biztosított előnnyel, hogy ezt a szünetet tisztogatásra és javításokra használhatják fel, sokszorosan visszaélnek, mások, különösen a kisebb iparosok, zárt ajtók mögött s lehető kevés zajjal titokban szegik meg a törvényt. Oly üzletekben, hol a vasárnapi munkaszünet lehetetlen, mint pld. a pékeknél, kávéházakban, vendéglősöknel s hol e helyett a törvény a munkásoknak kárpótlásul más pihenő napnak engedélyezését követeli, csaknem általában nem tartják meg a munkásvédelem ilyenmű intézkedését, mivel azt a munkaadók nagyon terhesnek tartják, sokszor még a munkások is tiltakoznak ellene, különösen ha a pihenésre kijelölt napon különös anyagi haszonra (pinczéréknek, portásoknak borraalóra) van kilátásuk.

A törvény által megkövetelt *munkásjegyzéket* ma már általában gondosan vezetik a nagyiparban, de különösen az építészetnél kevés súlyt fektetnek a munkakönyvekre, melyekkel gyakran sok visszaélés történik, különösen azoknak zálogul visszatartása avagy oly bejegyzések által, melyek a munkásnak nehezzé teszik, hogy új foglalkozást találjon. Nagyon hiányos és megbízhatatlan a munkásjegyzék a kiskoruakra nézve. Kisiparosoknál, kik ezt a jegyzéket megadóztatás alapjának tekintik, az ilyenek készítése csak kivételes jelenség.

Nagyon sok panasz van még a *gyári szabályokat* illető rendelkezések végrehajtása tárgyában. A szabályokat rendesen egyoldalulag maguk a munkaadók állapítják meg, rendesen nagyon sok bennük a pénzbürség minden lényegtelen dologra nézve s igen sok helyen a szabályok nincsenek kifüggesztve. A gyárfelügyelők valódi harcokat folytatnak a gyári szabályzatok ügyében a munkaadókkal, aránylag kevés helyen fogadták el az általuk kidolgozott mintaszabályzatokat alapul s még most sincs nagyon sok gyárban munkaszabályzat.

Sok baj van továbbá a *munkabérek* tekintetében is, bár a nagyobb gyárakban ma már egészen rendesen fizetik a munkabéret, többnyire hetenként, vagy a hol hosszabb idő divatos, előlege-

ket rendszeresen adnak. Az alpesi vidéken a kaszagyárakban s az olasz téglamunkásoknál ma is csak évenként egyszer a leszámolás után fizetnek bért. Csaknem kiirthatatlan a visszaélés a kantinokkal az építészeti iparban, hol abból a pallérosoknak igen nagy jövedelmük van. A felmondási határidőre nézve sincs megállapodás; különben sok munkás szereti a rögtöni felmondás lehetőségét azért, hogy az esetleg kedvező helyzetet felhasználhassa.

Aránylag csekély eredménye volt az iparfelügyelők működésének a *kiskorú gyermekek és a nők munkájának* korlátozása tekintetében. Igaz ugyan, hogy 1884-ben még 1307 gyermek volt a megvizsgált gyárakban olyan, ki 14-ik életévét be nem töltötte, 1896-ban ellenben már csak 225, de teljesen kiszorítani sehol sem lehet őket, mivel maguk a szülők igyekeznek álutakon kihasználni az ő munkajerejüket. A gyárosok nem nagy gondot fordítanak továbbá arra sem, hogy a gyermekek minő foglalkozásokban alkalmaztatnak s még inkább áll ez a nőkre nézve, kiknek helyzetét Herz nagyon szomorúnak mondja, bár a kormány az iparfelügyelők előterjesztései alapján egész sereg rendeletet bocsátott ki érdekükben.

Szomorú a gyermekek helyzete a kisiparban, hol alig sikerült némileg enyhíteni azt a sok visszaélést, melyet a mesterek a tanoncokkal szemben évek hosszú sora óta csaknem mindenütt elkövettek. Még ma is jóformán gúnynak látszik őket tanulóknak nevezni, a mester minden másra inkább használja őket s legalább 3 évig tartja rabszolgaságban, de igen gyakran 5 évig is; mivel a tanoncok eltartása aránylag csekély összegbe kerül, rendesen sokkal többet vesznek fel, mint a segédekkel arányban lenniök kellene. Öröndetes tény azonban, ellentétben a magyarországi viszonyokkal, hogy az osztrák iparosok már meglehetősen megbarátkoztak a tanoncok iskoláztatásának eszméjével s kevesebb akadályt gördítenek annak végrehajtása elé, mint a hogy régebben tették.

Általában öröndetes jelenség, hogy az iparosok közvéleménye mindinkább megbarátkozik a munkásvédelem eszméivel s az a régi ellenséges hangulat az iparfelügyelők iránt szünőfélben van. Régebben a munkaadók rögtön elbocsátották azt a munkást, ki bármely ügyben az iparfelügyelőkhöz fordult vagy azok látogatása alkalmával felvilágosításokat adott, maguk a munkások is idegenkedtek tőlük, sőt a hatóságok sem segítették elő munkájukat. Ma azonban már elterjedt tudattá lett, hogy a gyárfelügyelők általában véve pártatlan egyének s ezért nemcsak a munkások, de a munkaadók is évről-évre tömegesebben (1896-ban már 6742 esetben) fordulnak hozzájuk vitás kérdésekben, bár még mindig igen ritkán történik meg, hogy a felügyelő egymaga véglegesen képes ily vitás ügyeket elintézni. Tevékenységüknek emelkedését a következő számok mutatják:

Év	Megvizsgált gyár s ipar- műhely	Náluk beadott panasz	Tanácskozás- ban való részvétel	Részvételük építési és átvételi bi- zottságokban
1884	2.564	100	104	104
1888	4.063	2.780	1.590	1.470
1890	5.892	5.023	2.786	1.659
1892	7.700	5.234	4.934	2.197
1894	9.666	5.817	10.760	3.138
1896	10.911	6.742	10.884	3.779

Eljárásukat és munkálkodásukat nem csekély mértékben dicséri az a tény, hogy 1889-ben maga Bebel, a socialista vezér, nagyon

elismerőleg nyilatkozott felőlük, mintahivatalnokoknak nevezvén őket, kik igen tapintatosan és bizalomkeltőleg működnek. Ujabbban a kisiparra is kiváló súlyt fektetnek, a legutóbbi évben 5061 kisiparos műhelyt látogattak meg.

Sajnos, hogy a gyárfelügyelők számát Ausztriában sem emelték jelentékenyen (jelenleg 46 van), holott a jelen évtizedben bürokratikus munkájuk ötszörte nagyobb lett s e mellett igen sok tanácskozásban kell résztvenniök, úgy hogy főteendőjükre, a gyárak és műhelyek megvizsgálására aránylag nagyon kevés idejük marad. Sikerüket részben az magyarázza meg, hogy a nagyiparnál alkalmazott munkások ma már maguk is szigoruan örködnek jogaikra s így a felügyelők munkáját megkönnyítik. A kisiparban, hol a munkások nem ily öntudatosak, a tömérdék rendelet daczára nagyon szomorú a helyzet. S ezért szerzönk szerint a munkásvédelem ügyének előmozdítására nem is elegendő a socialpolitikai gondolkozásmód szerint működő felügyelet és a rendőri hatalom, szükséges, hogy az állam és társadalom egyaránt nevelő és szervező hatást gyakoroljon magukra a munkásokra és a munkaadókra.

— r.

Reichersberg N.: Wesen und Ziele der modernen Arbeiterschutzesetzgebung Bern. Stämpfli 1897.

Reichersberg, a berni egyetem közgazdasági és statisztikai tanára, jelen kis dolgozatában átnézetet nyújt a munkásvédelem kérdésének jelen állapotáról s kijelöli annak irányzatait. Felfogása munkásbaráti, bár nem egyező a socialdemokratákéval, mert a munkásvédelmet nem a munkások versenyképessége szempontjából tartja elsőrangú szükségletnek, hanem azért, hogy a társadalmi osztályoknak korunkban kiválóan felzavart békéje helyreálljon.

Mindenekelőtt ugyanis constatálja, hogy ellentétben a régi időkkel, midőn születési, felekezeti és fajkülönbségek zavarták meg a békét, ma legalább döntő tényezőként az anyagi gazdasági érdekek harca az uralkodó jellemvonás. S ennek így kellett lennie, mivel a politikai, jogi és értelmi reformok életbeléptetésével párhuzamosan a közgazdasági fellendülés következett be, a társadalom alsóbb rétegeinek szerepe a termelésben és fogyasztásban előtűnik és világosabbá lett s az ugynevezett munkáskérdés nemcsak megszületett, de minden mást annyira háttérbe szorított, hogy ma a társadalmi kérdést már-már egyenlőnek kell tekinteni a munkáskérdéssel s a közgazdaság elméletének művelői — a szabadverseny eszményképét dicsőítő manchesterismus tehetetlenségének nyilvánvalóvá léte óta — a munkáskérdés megoldását tartják főfeladatuknak.

Bármily éles és kiegyeztetetlen legyen is erre a feladatra tekintettel a socialdemokraták és a polgári socialreform híveinek álláspontja közt lévő ellentét, mindkét párt megegyezik bizonyos fokig a munkásvédelem terén. A socialreform hívei csélnek tartják ezt, a socialdemokraták hasznos eszköznek a munkásosztály előkészítésére az új társadalmi rendre. Igen célszerűnek látszik, hogy legalább ezen a közösnek elismert területen a pártok egyetértőleg működjenek s ez ma már lehetséges is, mivel általában elismert igazságnak tekintik, hogy a munkásnak a világverseny hatása alatt teljesen megsemmisült szabadságát a munkaadóval kötött szerződés-

sében az államnak, mint a szabadság és egyenlőség örének, védelme alá kell vennie már csak a közbéke érdekében is.

Különösen négy irányban szükséges az államhatalom támogatása a munkásoknak: először, hogy megvédje a munkás szabadságát és egyenjogúságát a munkaszerződés megkötésénél; másodsor, hogy gondoskodjék a munkásosztály physikai és morális épiségéről és fejlődésképeségéről; harmadsor, hogy gondoskodjék azok eltartásáról, kik saját hibájukon kívül nem képesek a létminimumot sem megszerezni, s végül negyedsor, hogy megelőzze, illetőleg kiegyeztesse a viszálykodásokat munkások és munkaadók között.

Az első feladat érdekében legfontosabb eszköz a teljes *gyülekezési és egyesülési jog* biztosítása, mely az egyénenkint tehetetlen munkásoknak nagy erőt ad. Sok ideig sikertelen volt a küzdelem ezen jogok biztosítására, különösen féltek a munkásszövetkezetektől és a sztrájkoktól, de 1871 óta Anglia példájára Olaszország és Oroszország kivételével már többé-kevésbbé minden művelt államban megvan a munkások gyülekezési és egyesülési joga, habár itt-ott erős korlátozásokkal. Különösen gyakoriak oly intézkedések, melyek a *sztrájkot* csak eltűrhetőnek tartják, de nem védelmezik a munkások szabadságát a sztrájkolásra. Így pld. Ausztriában a sztrájkolókkal igen gyakran csak rendőri szabályok szerint bánnak el s munkánélküli csavargóknak tekintik őket, vagy legalább nem oly módon bánnak el velük, mint a munkaadókkal. Angliában teljes a sztrájkolási szabadság, csak a kényszereszközök alkalmazását büntetik, a mi természetes is. Németországban ellenben már megvan az a hátrányos intézkedés, hogy a sztrájkolók szerződését megszegő munkás magánjogilag nem támadható meg. Ugyanitt és több más országban ezenkívül a munkaszerződésre hivatkozva a felmondási időnek megtartását erőszakosan is alkalmazzák s nem engedik meg, hogy a vitás ügyet előbb pártatlan bíróság ítélete elé terjesszék. A munkás szabadsága tehát a legtöbb esetben nagyon korlátozott.

Még több oldalú és általánosabb jellegű az államhatalom feladata a munkások egészségének és erkölcsiségének megvédése tekintetében. Már magában a nagyon csekély *munkabér* mindkét irányban káros s mivel azt még a munkásszövetkezetek sem képesek megszüntetni, különösen ha a munkaadók szövetkezetével állanak szemben, Reichersberg nézete szerint az államnak kellene minden iparágra nézve a munkabér minimumát megállapítani, melynek alapján kéőbb a béremelkedési fokozat is kifejlődnék. Szerzünk ezt nem tartja lehetetlennek, tekintettel arra, hogy már jelenleg is számos munkátestület állapított meg a munkaadókkal egyetértve hosszabb időre szóló bértarifát s ezenkívül az angol és északamerikai bányászati és vasiparban több évtized óta érvényben van a béremelkedési fokozat is. De ez az ily megállapodásoknál az erősebb fél könnyen kijátszhatja a gyengébbet s ezért szükséges volna itt is az állami beavatkozás.

A munkabér megállapításával egyenlő fontosságú a *bérfizetés módja*. Különösen sérelmes a munkásokra nézve az ugynevezett *truck-rendszer*, midőn a bér fejében a munkaadó vagy annak megbízottja látja el őket lakással, élelmi-cikkekkel és más szükségletekkel s ily módon nemcsak külön is nyereszkedik rajtuk, de szigorú függésben tartja őket. A legtöbb helyen eltiltják ezt a rendszert, de a tilalmat gyakran szegik meg különböző fortélyokkal. Két eszköz

életbeléptetése segítene a bajon gyökeresen. Egyik a munkabér pontos kifizetése hetenkint, a másik a gondoskodás jó és *olcsó lakásokról* és élelmi szerekéről. Ez az utóbbi is a munkásvédelemhez tartozik, hiszen az alkoholizmus és más bajok lényegileg a nyomorult lakáviszonyoktól függenek, de e kívánalmak megvalósítása igen nehéz. Szerző kívánja, hogy államsegélyt adjanak a községeknek jó és olcsó munkáslakások építésére s hogy a fogyasztási szövetkezeteknek terjedését minden tekintetben pártolják.

Hasonlókép feladata a törvényhozásnak a *munkaidő* rendezése. E tekintetben korunkban nagy a haladás, de azért csak Ausztriában és Svájcban vannak teljesen rendezett állapotok, más államokban is megállapították ugyan a törvényes óraszámot, így Ausztriában 11 órát, az amerikai Egyesült-Államok egyes országaiban 8–10 órát, de mindenütt oly sok kivételt engedélyeztek, hogy az alapelv jóformán csak elméleti jelentőségű. Szerző nézete szerint az egyes iparágak igen csekély kivétellel minden zavar nélkül alkalmazkodhatnak a törvényesen megállapított munkaidőhöz. Még a nyolczórái munkaidő sem utopia. Az angol hadügyminisztérium és az Egyesült-Államok iparvállalatai, valamint egyes önkéntesen vállalkozó magánosok jó sikerrel tettek kísérleteket: a nyolczórái munkaidő még a munkaadónak is nagy anyagi előnyöket biztosít. Mindamellet a közvélemény kellő előkészítése előtt nem lehet reméyleni a nyolczórái munkaidőnek általánosítását, de 9 esetleg 10 órai maximumot ma már nagyobb nehézség nélkül életbeléptethetnének mindenütt.

A munkaidő nagyságára vonatkozó véleménykülönbségek nincsenek meg már a *gyermek és nők munkáját* illetőleg. Mondhatni, hogy általában uralkodóvá lett a nézet, hogy ezeket lehetőleg korlátozni kell. Az eredmény azonban nem elegendő. A gyermekek munkáját Olaszországban csak a 9-ik életévig tiltja a törvény, több más államban is már 10 éves korukban bebocsátják őket a gyárba s csak Svájcban tilos 14 éves koruk előtt foglalkoztatni őket rendszeresen. Pedig ez volna jóformán az első követelés, mert a gyári munka s emellett a tanulás még a legegészségesebb gyermeket is megrontja. A serdülők védelmét ki kellene terjeszteni a 20-ik életévig s ezekre nézve kötelező lehetne a 8 órai munkaidő, holott a legtöbb államban 10–11, Dániában plane 12 óra a munkaidejük. A nők munkáját is rendszeren 11 órában állapította meg a legtöbb állam, a hol a törvényhozás ebben a kérdésben intézkedett s ezenkívül csak Svájcban biztosítottak 8 heti munkaszünetet a szülő anyáknak, sok helyen csak 4 hétig tiltják ki őket a gyárból a jövő nemzedék nagy kárára. Helyeslést érdemel azonban az osztrák és német törvényhozás, mely arról gondoskodik, hogy a szülők a betegbiztosítás előnyeiben részesüljenek.

A munkaidő pontos megállapítása azonban nem elegendő a *munkaszünetek* meghatározása nélkül. A legtöbb iparágban könnyen lehetne az éjjeli munkát mellőzni s hetenként egy szabadnapot engedni a munkásoknak. A legtöbb országban azonban megelégedett a törvényhozás azzal, hogy csak a gyermekek és nők számára biztosította ezeket a jogokat, melyek pedig nemcsak közegészségügyi, hanem erkölcsi szempontból is nagyon fontosak.

A törvényes védelemnek egy másik csoportja a *balesetek és ipari betegségek* meggátlása. Az intézkedések e tekintetben a különböző iparoknál nagyon eltérők, de a legtöbb művelt állam sokféle

rendeletet adott ki erre nézve s a legtöbb helyen életbeléptették a rendeletek végrehajtásának ellenőrzésére a *gyárfelügyelők* intézményét, mely ma a munkásvédelem ügyének egyik főtényezője. 1833-ban Angliában létesítették az első ily intézményt, melynek hatásköre az idők folyamában jelentékenyen kitágult. Nagyon is. Ma már sem technikus, sem orvos, sem közigazda nem elegendő egymagában a teendők helyes mérlegelésére, sőt fontosabb, hogy nem szakembereket alkalmazzanak gyárfelügyelőknek, hanem általános műveltséggel bíró s socialpolitikai humanus érzelmű férfiakat és nőket és pedig lehető nagy számmal s úgy, hogy azok mással ne foglalkozzanak s e mellett közvetlenül a ministerium felelőssége alatt állva a közhatalóságok által intézkedéseikben ne zavartassanak. Legjobbnak tartja szerzőnk az angol centralizált szervezetet, mely a munkásvédelem ügyét egységes eljárása által leginkább előmozdítja.

A balesetekkel kapcsolatban is gyakran előfordul a *munkaképtelenség* esete. Betegség, öregség s más okok szaporítják ezt a számot. A legtöbb országban mindamellett a munkaképtelenné vált munkást mindeddig magára hagyták avagy a nyilvános szegényápolásra bízták. Legelőször 1883-ban Németország gondoskodott a *munkásbiztosításról*, de törekvéseit még eddig csak Ausztriában s igen kis részben Magyarországon, Finnországban és Angliában utánozzák. Valóban még Németországban is csak az első lépés történt meg, mert a munkásbiztosítás ott is csak nyomorbiztosítás, a szegényápolás egyik módja, melynek költségeit nagyrészt maga a munkás fedezi a beteg- és nyugdíjpénztárak útján s így munkabére rovására. Legsajnálatosabb a fiatalabb munkaképtelenek állapota, kik sohasem kapnak annyi, a mennyiből megélhetnek. Még a 30 évig fizető tag sem kap 70 éves korán túl évente 106—191 márkánál többet s rendes munkabérét soha. Ezenkívül még Németországban sem gondoskodnak az özvegyekről és árvákról, holott ez az eddigi intézkedéseknek kiegészítése volna.

A munkásbiztosításnak különös faja a *foglalkozást nem találók biztosítása*, melyet Svájcban kezdtek meg, de nagyon hiányosan, mivel nem alkalmazták a kényszert mindazokra, kik esetleg foglalkozás nélkül maradhatnak s ezenkívül a támogatást csak a téli hónapokra szorítják. Nagyon helyes volna a biztosításnak ezt a módját kapcsolatba hozni az államilag rendezett *munkaközvetítéssel*, a midőn a biztosítást természetben is lehetne eszközölni, azaz alkalmas munkautalványozással. Minden ily biztosításnál szükséges az állam anyagi hozzájárulása, de jogosan is megkövetelhető, mivel a tömeges foglalkozásnélküliség a jelenlegi társadalmi helyzet szükségképi következménye.

Mindezen teendőkön kívül különös intézkedéseket kell tennie az államnak, hogy a munkások és munkaadók között esetleg felmerülő összeütközéseket orvosolja. A rendes bíróság e célra nem alkalmas, mert eljárása hosszadalmas, költséges s a bíró specialis szakértelme rendesen csekély. Több országban azért külön *ipari bíróságot* létesítettek, e mellett azonban még a két fél képviselőiből alakított békéltető testületeket. Nagy előnyük ezeknek a bíróságoknak, hogy szakértőkből állanak s hogy a munkások és munkaadók egyenlő számmal vannak bennök, de hátrányuk, hogy a munkaadóknak rendesen nagyobb a tekintélyük. Mindenesetre szükséges, hogy az állam a békéltető bíróság határozatainak jogi hatályt biztosítson.

Láthatjuk ebből a hosszú sorozatból, hogy az államnak mily sokoldalú feladata van a munkásvédelem szempontjából. S mivel mindez a viszonyok alapos ismeretétől függ, néhány állam külön *munkáshivatalokat*, munkás-titkárságokat állított fel főképp a munkásstatisztika adatainak összegyűjtésére. Ohajtandó, hogy ez nagyobb mértékben történjék, mint eddig, annyival inkább, mivel a munkásvédelem jelenleg lényegileg csak a gyármunkásokra terjed ki, holott a házimunkások, mezőgazdasági munkások és házicselések esetleg még inkább reászorulnak a munkásvédelemre.

Nem is lehetünk megelégedve ezért a munkásvédelem jelen állapotával. Ma még csak a kezdet történt meg. Különösen nagy hiány, hogy sokszoros kísérletek daczára, mindeddig nem sikerült *nemzetközi* alapot szerezni, mely egyedül volna képes teljes biztosítékot nyújtani a munkásvédelem további tudatos fejlesztésére. Reménylenünk lehet azonban, hogy ez is megjö. Maga az a tény, hogy a néhány évtizeddel ezelőtt korlátlanul uralkodott »laissez faire, laissez passer« elvnek ma alig van egy pár hive, döntő bizonyítéka a haladásnak és a legbiztosabb jel a szebb jövőre.

—d.

Oroszország. Uti vázlatok. Irta: dr. Falk Zsigmond. Budapest, 1898.

A tavalyi moszkvai orvosi kongresszus sok turistát vonzott Oroszországba, a kik e kínálkozó alkalom nélkül aligha szánták volna rá magukat, hogy a kényelmetlenné, zaklatással és mindenféle rendőri ellenőrködéssel járónak hirdetett orosz utazást megkíséreljék. A gyorsan utazó és kényelmet kedvelő turistának kellemes alkalom lehetett is, hogy a kongresszus tagjaihoz csatlakozva, végigélvezze az egész országon át a vendéglátó figyelmet és előzékenységet, s ki vegye a részét minden, egyébként nehezebben hozzáférhető látni valókból; de tiszta látásra, mélyebbre ható megfigyelésre az ilyen ünneplő sokadalom nem a legkedvezőbb időpont. Dr. Falk Zsigmond könyvének, mely ennek a turista-útnak a révén ismerteti Oroszországot, ez a legnagyobb hibája: megelégedett a néhány heti vasutazásnak szükségképen felületes impresszióival, s azokból szerkesztette meg ítéletét Oroszországról. Sajnálunk kell, hogy úgy látszik, elég eleven és józan megfigyelő képességét oly szűk pórázon tartotta, s nem engedett neki több teret a szemlélődésre, mint a mennyit a gyorsvonati kocsik ablakából be lehet látni. A könyv előszava ugyan őszintén bevallja, hogy nem szándékozik nagy igényekkel föllépni s csak futólagos benyomásokról számol be; nem is érheti tehát vád a részben, hogy kevesebbet nyújtott volna, mint a mennyit ígért; mindenestre jobban szerettük volna azonban, ha a szerző ambícióját valamivel magasabbra csigázza s felszínes impressziók elcsevegése helyett tartalmasabb olvasmányt nyújt. Ezt a kifogásunkat annál kevésbé hallgathattuk el, mert a könyvnek nem egy fejezete tanuskodik arról, hogy a szerző érdemes és figyelemre méltó munkát tudott volna végezni, ha tárgyába jobban belemélyed.

Sok érdekes, jó megfigyelésre valló észrevétele van Krakkóban, Lembergben, Varsóban, Moszkvában, Szent-Pétervárott, Peterhofban, Kiebben tett tapasztalatairól; nagy szimpathiával ír Helsingforsról és a finn népről, s hosszabban emlékezik meg a nishni'-nowgorodi nagy vásárról. Ez a világhírű nagy vásár, mióta Oroszország ázsiai részét is

egyre jobban behálózják a vasutak, fokozatosan vesz ugyan régi jelentőségéből, de nagy arányai most is csodálatra méltók. Nishnij-Nowgorodban 1822 óta tartanak rendszeresen vásárokat; azelőtt felváltva próbálkoztak meg a határszéli városokban vásártartással a tatár *Arsk* város nagy vásárjainak ellensúlyozására, melyek már a XV. század óta fennállottak, s domináló szerepet vittek a mult század végéig. A nishnij-nowgorodi vásárnak egy — 1890-ben épült — központi csarnoka van, körülbelül 60 raktára és mintegy 7000 vásári bódéja. A vásár egész területe, minden raktárával és bódéjával a kincstár tulajdonát képezik; a kincstár évi bérletbevétele félmillió rubelre rüg. Évenként hozzávetőleg négyszázezer ember keresi fel a vásárt, s a forgalom körülbelül 200 millió rubelnyi, pedig alig tart a vásár egy hónapnál tovább. Rendszerint július 27-én kezdődik (az orosz naptár szerint július 15-én) s szeptember 6-ig (az orosz naptár szerint augusztus 25-éig) befejeződik. A vásári rendtartás szerint e határnapiig az összes vásári váltókat ki kell egyenliteni. A készárú vásár naponként este 9 órakor befejeződik; a nagyobb, gyakran több százezer rubel értékű kötéseket rendszerint este végzik.

Az orosz út többi állomásáról is több érdekes históriai, társadalmi vagy gazdasági tárgyú észrevételt, megjegyzést találunk a könyvben, egy eredeti gondolkozású, a maga szemével látó íróember megjegyzéseit, a kinél, ismételjük, csak azt kell hibáztatnunk, hogy oly keveset ígért, s oly kevésre vállalkozott, mikor többet is be tudott volna váltani.

—*ay.*

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Nemzetközi szövetkezeti statisztika. E folyóirat mult évi folyamának szeptemberi számában ismertettük az Alliance Coopérative Internationale szervezetét és második kongresszusának lefolyását, mely alkalommal majdnem egész terjedelmében közöltük azon szövetkezeti statisztika tervezetét, melyet a kongresszus Moron előadása alapján el is fogadott. Most kaptuk kézhez ez adatgyűjtésnek, melynek költségei a Musée Social nagylelkű alapítójának, Chambrun grófnak adományából fedezettettek, eredményeit tartalmazó kiadványt.¹⁾ A könyv nemzetközi céljának megfelelőleg három, t. i. angol, francia és német nyelvű párhuzamos szöveggel jelent meg és tíz állam szövetkezeteiről közöl részletes, ha nem is kimerítő adatokat. Miután ez összeállításal nem csupán statisztikát akartak nyújtani, hanem címtárt is, melynek segítségével az Alliance egyik fontos célját, a szövetkezetek között nemzetközi összeköttetés létesítését óhajtják előmozdítani, e könyv nagyobbára egyénenkint közli a szövetkezetekre vonatkozó adatokat. Ha pedig így valamennyi szövetkezetet felvettek volna a kiadványba, ez túlságosan terjedelmessé és költségessé tette volna ezt, miért is a közlés, mint ezt a könyv élén levő rövid előszó is megemlíti, az angol fogyasztási szövetkezeteknél a 25.000 frc-nál, a többi angol szövetkezeteknél és az olasz mükös-szövetkezeteknél 50.000 francnál kisebb üzletforgalmat felmutatókra nem terjedt ki s a névszerinti közlés más országokban is csak a jelentékenyebb szövetkezetekre szorítkozik.

A kiadvány nemzetközi csoportosításban nem tünteti fel az adatokat, sőt az egyes országokon belül is ritkán foglalja össze a szövetkezeti mozgalom eredményeit és így még azon szövetkezetekről is, a melyek adatokat szolgáltatnak, alig nyújt tiszta képet. Az összefoglalás különben is csak a főadatokra szorítkozhatnék, mert a statisztikai bizottság rendelkezésére bocsátott adatok éppen nem voltak egyöntetűek.

A szövetkezés nagy fontossága és ez adatgyűjtemény gazdagsága indokoltá teszi, hogy e könyv tartalmával behatóbban foglalkozunk és főbb adatait e helyen közöljük.

A könyv a tárgyalást a szövetkezés történeti sorrendjében, tehát Angliával kezdi. Itt a szövetkezetek 5 csoportra oszlanak: fogyasztási, termelési, nagyban termelő és eladó, (en gros) hitel és más különböző szövetkezetek. Mindezekről közölve: a szövetkezet megnevezése, közelebbi pontos címe (község, utca, házszám) és az

¹⁾ Statistics of cooperative societies in various countries. Prepared by the Statistical Committee of the International Cooperative Alliance London, 1898. 380 l. 4°.

alapítási év, azonkívül a szövetségek feladatának és üzlete főbb tárgyainak megjelölése (a hitelszövetkezeteknél ez természetesen fölösleges), a forgalom évi összege, azután a tagok, illetőleg az alkalmazottak és munkások száma. Az összes angol szövetségekre vonatkozó adatok, a hitelszövetkezeteket kivéve, az 1896. évről a következő táblázatba foglalván össze:

A szövetkezet üzletkörének megjelölése	A szövet- kezetek száma	A tagok száma	Az alkalmazottak (munkások) száma		Az eladások összege 1896-ban f-ben
			a	a	
			fogyasz- tási	termé- lési	
			üzletben		
Fogyasztási szövetkezetek ...	1.453	1,378.036	28.948	11.103	36,942.030
Termelési » ...	259	38.637	—	7.475	2,625.947
Beszerzési (raktár) » ...	17	74.039	2.378	85	2,700.009
Különböző » ...	8	292	26	—	2.076
Tejtermelési szövetség...	1	40	—	—	110.726
A mezőgazdasági szövetkezetek szövetsége ...	1	—	—	—	—
English Wholesale Society:					
a) Fogyasztási üzlet ...	1	1.044	1.514	—	9,965.667
b) Termelési üzlet ...			—	5.634	1,149.390
Scottish Wholesale Society:					
a) Fogyasztási üzlet ...	1	283	753	—	3,101.838
b) Termelési üzlet ...			—	3.403	720.743
Összesen ...	1.741	1,492.371	33.619	27.703	57,318.426

E táblázatnál első sorban szembeötlő a fogyasztási szövetkezetek nagy száma, mely Angliát ez intézmény tipikus hazájává teszi. A termelési szövetkezetek, mint látjuk, jóval csekélyebb mérvben vannak elterjedve. Figyelemre méltó továbbá az angol szövetkezeteknél az alkalmazott munkások nagy száma, kik a szövetkezeteknek nem tagjai. Ezekre tehát a nyereségben való részesedés sem terjed ki, a mi ellenkezik a szövetkezés alapeszméjével; az Alliance Internationale említett második kongresszusán heves vita is folyt azon javaslat felett, hogy a participatio a szövetkezetek összes alkalmazottjaira kiterjesztessék, mely indítvány elfogadása esetére az angolok az Alliance-ból való kilépésükkel fenyegetőztek, miért is a javaslatot elejtették.

Hogy a közölt táblázat hiányos képet ad az angol szövetkezeti mozgalmról, az természetes. Érdekes volna általában a fejlődést látni, nemkülönben a szövetkezeteket fennállásuk tartama, továbbá üzletforgalmuk vagy taglétszámuk szerint kategóriákba osztva csoportosítani. Minthogy ily összeállítást a könyv nem tartalmaz, meg kell elégednünk annak konstatálásával, hogy a legrégebb

fogyasztási szövetkezet a Lennoxton Friendly Victualling, mely 1812-ben Skótországbán alakult. Itt különben is sokkal több régi ily intézet áll fenn, mint Angliában és Walesben, hol az első fogyasztási szövetkezetek 1832-ben bukkantak fel. Ötven-hatvan éves multra számos szövetkezet tekinthet vissza, többek között a jelenleg is leghatalmasabb szövetkezet: a Leeds Industrial Cooperative 1847-ből 957.333 £ eladási összeggel és 35.041 taggal.

Miután az angol szövetkezetek a fogyasztási cikkeket a piaci áron adják el, ez intézmény jótékony hatásáról leginkább a kiosztott nyereségrészek összege adhatja képet, melyről azonban adatokat, sajnos, a kiadvány nem közöl.

A fogyasztási szövetkezetek területi eloszlásuk, a termelésiek pedig az ipari, illetőleg mezőgazdasági ágak szerint csoportosítvák, de ezen alcsoportok összegei nincsenek közölve. A termelési szövetkezeteknél azonkívül megkísérelték a tagok részletezését a szerint, a mint a termelésnél foglalkoztatvák vagy nem és a munkásokét a szerint a mint tagjai a szövetkezetnek vagy nem. De a szétválasztás, úgy látszik, nem volt a szövetkezetek nagyobb részénél keresztülvihető és azért erről végösszegeket sem nyerünk.

A leghatalmasabb egyleteket a különböző szövetkezetek között találunk, ezek azonban inkább több szövetkezetből alakult szövetségek, így: a Cooperative Wholesale Manchesterben, 11,115.057 £ eladási összeggel és 993,564 taggal, kik 1044 egyletbe csoportosultvák, a Civil Service Supply Association Londonban 1,707.780 £ eladási összeggel és 42.728 taggal.

A hitelszövetkezetek statisztikája rendkívül sovány, igaz, hogy ezek nem is örvendenek elterjedésnek, mert Angliában nincs is reájuk nagy szükség. Mindössze 9 intézet küldött be hiányos és éppen nem egyöntetű adatokat, hogy hány nem felelt a kérdésekre, azt nem tudjuk.

Ezután áttérhetünk a Németbirodalom szövetkezeteire. Ezek számát a legutóbbi 3 évről a következő kimutatás tünteti fel:

	1895.	1896 május 31-én	1897.
Hitelszövetkezetek . . .	6.417	8.069	9.417
Nyersanyagbeszerző szövetkezetek:			
Ipariak	61	53	66
Mezőgazdaságiak . . .	1.067	1.035	1.128
Munkaeszközöket (gépeket) beszerző szövetkezetek:			
Ipariak	17	21	23
Mezőgazdaságiak . . .	240	248	377
Raktárszövetkezetek:			
Ipariak	57	56	68
Mezőgazdaságiak . . .	4	19	45
Termelő szövetkezetek:			
Ipariak	124	129	172
Mezőgazdaságiak . . .	1.458	1.604	1.765
Biztosító és egyéb szövetkezetek	160	184	207
Fogyasztási szövetkezetek .	1.412	1.400	1.469
Házépítő szövetkezetek .	124	132	165
Összesen:	11.141	13.005	14.842

Ezen szövetkezetek nagyobb része bizonyos központok köré vagyis szövetségekbe csoportosul, melyek legnagyobbjait érdemesnek véljük felemlíteni, ezek:

Der allgemeine Verband der auf Selbsthilfe beruhenden deutschen Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften (System Schultze-Delitzsch) 1896-ban 1496, 1897-ben 1518 tagszövetkezettel.

Der allgemeine Verband der landwirthschaftlichen Genossenschaften des Deutschen Reiches 1896-ban 2447, 1897-ben 4232 taggal.

Der Generalanwaltschaftsverband ländlicher Genossenschaften (nach dem System Raiffeisen) für Deutschland 1896-ban 2245, 1897-ben 2666 taggal.

Elég tekintélyes még a Verband landwirthschaftlicher Kreditgenossenschaften in Württemberg (System Raiffeisen) 1896-ban 667, 1897-ben 707 taggal.

Láthatjuk tehát, hogy a német birodalom a szövetkezésnek termékeny talaja, úgy hogy nem is szólva a hitelszövetkezetek nagy elterjedéséről, a fogyasztási szövetkezetek száma is meghaladja az angolokét. Azonban úgy látszik, csak a szövetkezetek létszámában, de nem egyszermind a tagokéban is és még kevésbé az üzletforgalom nagyságában. Erre következtethetünk abból, hogy az itt egyenkint kimutatott 468 szövetkezetnek 344.012 tagja és 4,584.834 £-nyi ²⁾ eladási összege volt 1896-ban. Különben a szövetkezeti mozgalom később is indult meg a Németbirodalomban, mint Angliában, a legrégibb itt kimutatott német fogyasztási szövetkezet a Gross-Schönau 1860-ból, a legnagyobb pedig az 1865-ben alakult boroszlói 36.985 taggal és 451.216 £ eladási összeggel.

A termelő szövetkezetekre vonatkozó adatok nagyon hiányosak. Részletes adatok csupán 17-ről közölve, melyek 2697 tagot gyűjtöttek maguk köré és 91.699 £-et kitevő eredményt mutattak fel 1896-ban. Az ipari szövetkezeteknek csak címeit közli a kiadvány, a mezőgazdaságiakból csupán az 1653 tejtermelő szövetkezetnek államok és a felelősség mérve szerinti megoszlását tünteti fel. A hitelszövetkezetek közül is 1895-ben 1068, 1896-ban pedig 1055 küldötte be forgalmi kimutatását, ezek tagjainak száma 1895-ben 525.748, 1896-ban 527.765, a folyósított összege pedig 1895-ben 82,965.000, 1896-ban 83,684.000 £ volt.

Majdnem eredménytelennek nevezhető az adatgyűjtés a nyersanyagbeszerző (a mezőgazdaságiak közül csupán 1 küldötte be adatait), a raktár és a laképitő szövetkezetekre vonatkozólag.

Ezen eredménytelenség azonban csak a kiadványt szerkesztő bizottság adatgyűjtésére vonatkozik, ennek azon törekvésére t. i. hogy az összes szövetkezetekről egyöntetű adatokat nyerjen, mert egyébként egyes nagy szövetségeknek részletes és pontos adatai vannak a körükbe csoportosult szövetkezetekről. Ezen szövetségek közül 11-nek évi statisztikáját is közli a kiadvány.

Az Ausztriáról szóló részben 130 fogyasztási szövetkezetet sorol fel egyenkint, összesen 73.576 taggal és 865.498 £ eladási összeggel (1895.) továbbá 17 termelési szövetkezetet 532 taggal és 45.900 £ eladási összeggel. A szövetkezés többi ágairól közölt adatok rendkívül hiányosak.

²⁾ Egyöntetűség és összehasonlíthatás kedvéért a forgalom összegeit minden államnál £-ekben közöljük.

Magyarország szövetkezeti mozgalmáról két kis táblában számol be a kiadvány. Az egyik táblázat a hazai szövetkezetek központi hitelintézete köré csoportosuló, a másik pedig a Raiffeisen-rendszerhez tartozó szövetkezetekre szorítkozik. A hitelszövetkezetek főbb statisztikai adatai t. i. az intézetek, a folyósított kölcsönök és a takarékbetétek összege jegyzet alakjában közöltek.

A Franciaországnak szánt fejezet megint terjedelmesebb, de nem kevésbé tökéletlen, mint az előzők. Még a közölt fogyasztási és termelési szövetkezetek összes száma sincs kitüntetve. Az üzletforgalomra vonatkozó egyes adatok különben nagyobbára csak megközelítő, kerek számok; ez úgyszólván az általa elfoglalt terjedelemből arányítva, a könyv legértékeltenebb része. A szövetségek is csupán név szerint közölve.

Olaszország szövetkezeteinek számát 1896. év végén következő táblázat tünteti fel:

Fogyasztási szövetkezetek	1.012	Munkás (napszámos, kőműves stb.) szövetkezetek	492
Hitelszövetkezetek és pedig:			
Népbankok	754	Ipari termelő és egyéb szövetkezetek	368
Földművesbankok	667		
Építőszövetkezetek	79	Osszesen	3.772
Tejtermelő szövetkezetek	400		

Az adatgyűjtés sikerességének megítélhetésére konstatáljuk hogy a fogyasztási szövetkezetekből mindössze 66-nak adatai vannak egyenként közölve, ezeknek is egy része kerekszámokban. A 847 építő-, ipari és tejtermelő és egyéb szövetkezetekből 93 szerepel részint csupán taglétszámával, részint forgalmi összegével is egy másik kimutatásban. 274 szövetkezetről sikerült a címet, a székhelyet és az alapítási évet megtudni, de egyéb adatot nem. A munkásszövetkezetekből is csupán 24-ről találunk némi felvilágosítást. Legjobb még az arány a népbankok statisztikájánál, hol 226 intézet üzletforgalmáról, 311 pedig a taglétszámáról közöl adatokat.

A belga szövetkezetek létszámáról nem nyújt a kiadvány összefoglaló kimutatást és így helyes ítéletet a közlés hiányosságának mérvéről nem igen alkothatunk.

Németalföldön a szövetkezetek száma 1896. év végén a következő volt:

Fogyasztási szövetkezetek	53	Ipari termelőszövetkezetek	4
Mészáros- illetve hentesszövetkezetek	3	Tejtermelő szövetkezetek	266
Tüzelőanyagbeszerző szövetkezetek	12	Építő szövetkezetek	59
Mezőgazdasági beszerzési szövetkezetek	122	Takarék-, előleg- és biztosítási szövetkezetek	23
Sütőszövetkezetek	22	Egyéb szövetkezetek	24
		Osszesen	595

Ezekből 26 fogyasztási, 9 hitel- és 38 egyéb szövetkezet adatai vannak egyenként, de nagyon hiányosan kimutatva, vagyis az adatközlés az összes álladék mintegy 12%-ára terjed. ki. Elég értéketlen pld., hogy a delfti szövetkezeti nyomdáról, melynek vezetője pedig Van Marken, a buzgó coöperateur és az Alliance lelkes tagja, címzen kívül egyéb adatot nem találunk.

A kiadványt 65 svájci és 16 norvég fogyasztási egyesület adatainak kimutatásai zárja be.

Mint látjuk, e szövetkezeti statisztika majd minden részében rendkívül hiányos, a miért a felelősség és vád természetesen nem a szerkesztő bizottságot, hanem az adatszolgáltatókat terheli. Távolról sem óhajtjuk ezzel e kiadvány értékét kicsinyíteni; a szerkesztőbizottság jeles feladatot végzett már az által is, hogy ily nagymennyiségű szövetkezetről egyéni részletes adatokat szolgáltatott és a jövő adatgyűjtések talaját előkészítette. Ugy azok, kik ez alkalommal az adatszolgáltatásra felhivattak, mint azok, kik e terjedelmes kiadványt átlapozni fogják, tudatára fognak jutni egy pontos nemzetközi szövetkezeti statisztika szükségességének és azért meg vagyunk győződve, hogy az Alliance által legújabbban tervezett statisztikai adatgyűjtés, mely ezuttal igen helyesen csak a hitelszövetkezetekre fog szorítkozni, ha teljes sikerrel nem is, de lényegesen jobb eredménnyel fog járni. A nemzetközi szövetkezeti statisztika éppen nem csupán tudományos és elméleti érdekű; a szövetkezés terjesztésére és a szövetkezetek között nemzetközi kereskedelmi összeköttetések létesítésére nélkülözhetlen támpontokat van hivatva nyújtani, miért is a cooperatio barátai örömmel üdvözölhetik az Alliance statisztikai bizottságát e kiadvány közzététele alkalmával és joggal nagyrabecsülhetik ez alapvető munkálat értékét.

Fenyvessy József.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

NAVRATIL Ákos, Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja. Budapest, 1898.

RATZENHOFER, Gustav, Die sociologische Erkenntniss. Positive Philosophie des socialen Lebens. Leipzig. Brockhaus, 1898.

WIEDERHALL, Ernst, Kritische Blicke in die Tiefen wirtschaftlicher und socialer Fragen der Gegenwart, Köln. Roemke.

BÉNARD, C., La Vénézuèla. Etudes physiques, politiques, commerciales, minières et agricoles. Bordeaux, Gounouilh.

CHAMBERS, Trant, A land of promise. A brief and authentic account of the condition and resources of Western Australia. Fremantle Cant.

DAVENPORT, H. J., Outlines of elementary economics. London, 1897.

Folyóiratokban.

MAAS, G., Die wirthschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im J. 1897. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1898. 2. Heft.)

CAUWES, P., L'économie politique nationale. (Revue d'économie politique. 1898. Nr. 2.)

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS, 1898. Nr. 11. Une description russe de la Mandchourie au point de vue économique.

LEROY-BEAULIEU, Pierre, La Sibirie et le Transsibérien. (Revue des deux Mondes, 15 Mars 1898.)

RAOUL DE LA GRASSERIE, De l'individualisme et de ses conséquences chez les Anglo-Américains, essai de psychologie sociologique. (Revue internationale de sociologie, février 1898.)

SIGEL, J., Sociology applied to politics. (Annals of the American Academy, Philadelphia. Vol XI, Nr. 2. March 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

KNORTZ, K., Das Deutschthum der Vereinigten Staaten. Hamburg, 1898.

REICHARD, Paul, Deutsch-Ostafrika. Das Land und seine Bewohner,

seine politische und wirtschaftliche Entwicklung. Leipzig. Spamer.

MEURIOT, P., Les agglomérations urbaines dans l'Europe contem-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

poraine. Essai sur les causes, les conditions, les conséquences de leur développement. Saint Cloud. Belin.

Folyóiratokban.

BUCHNER, HANS, Volkswirtschaftlicher Werth von Städteassanirungen. (Beilage zur Allg. Ztg. München, 1898. März, 21.)

KAUTSKY, K., Aeltere und neuere Kolonialpolitik. (Neue Zeit. XVI. Jahrg. I. Bd, Nr. 25.)

VIERTELJAHRSEFTE zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrg. 1898.

Erstes Heft. Die überseeische Auswanderung im Jahre 1897. Die Ausländer im Deutschen Reich im J. 1895.

MIQUEL, M. V., Recensement de la population de Mexique. (Journal de la société de statistique de Paris 1898 mars.)

REVUE DE STATISTIQUE 1898 Nr. 3., La population française en Tunisie.

VALICOURT, L'émigrant français et sa condition en Argentine. (Revue générale d'administration. 1897 decembre.)

III. Östermelés.

BENSING, FRANZ, Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft. Breslau, 1893.

HELM, WILHELM, Der Milchstaat. Nach dem praktischen Leben. Bremen, 1898.

MEYER, P., Rinderrassen und Käsefabrikation in Frankreich. Bremen, 1897.

*ATLAS DE STATISTIQUE AGRICOLE, Résultats généraux des statistiques agricoles décennales de 1882 et de 1892. Paris, 1897.

*STATISTIQUE AGRICOLE de la France, Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892. Paris, 1897.

ROCHÉ, G., La culture des mers en Europe. Pisciculture, pisciculture, ostréiculture. Paris. Alcan, 1898.

THOMAS, L., Traité de législation rurale. Paris. Noblet. 1897.

Folyóiratokban.

ERNTERGEBSNISSE der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1897. (Statistische Monatsschrift. Wien, 1898. 1. Heft.)

MALARCE, A., Une nouvelle institution agricole. (Journal des économistes. mars 1898.)

RADU, V. J., La situation agraire en Roumaine. (Revue d'économie politique, janvier 1898.)

VERNAV, Edmund Sir, Agricultural depression. (Contemporary review. Nr. 357. March 1898.)

MASÉDARI, E., La rendita e la proprietà del suolo nella crisi agraria attuale. (La riforma sociale. Marzo 1898.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

BARSCH, W., Mit Schlägel und Eisen. Eine Schilderung des Bergbaues und seiner technischen Hilfsmittel. Wien. Hartleben.

WENGER, G., Chemie und Technik im Fleischer-Gewerbe. Wien. Hartleben.

RECUEIL général de la législation et des traités concernant la propriété industrielle. Tome I—II. Leipzig. Hedeler. 1898.

*REPORT of the director of the mint upon the production of the pre-

cious metals in the United States during 1896. Washington, 1898.

Folyóiratoklan.

CARDONA, Zählung der Gewerbe

Niederösterreichs nach dem Stande vom 31. December 1896. (Stat. Monatsschrift. Wien, 1898, 1. Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*KIVITELI CZÍMTÁR. Szerk. a magyar kereskedelmi muzeum. II. kiadás. Budapest, 1897.

*1897. évi VÁMTARIFA DÖNTVÉNYEK. Kiadja a magyar királyi pénzügy-ministerium. Budapest, 1897.

*STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1893. üzleti évre. Bécs, 1897.

LEHMANN, Karl, Das Recht der Aktiengesellschaften. Berlin, Heymann. 1898.

*STATISTISCHE NACHRICHTEN von den Eisenbahnen des Vereins deutscher Eisenbahnverwaltungen für das Rechnungsjahr 1896. XLVII. Jahrg. Berlin, 1898.

LAMBELIN, R., Notre marine marchande, sa décadence, sa législation, son avenir. Paris. Chalamel. 1898.

BROOKS, J. P., Handbook of street railroad location, Newyork Wiley. 1898.

*COMMERCE EXTERIEUR de la Roumaine en 1896 Bucarest 1897.

*ESTADISTICA GENERAL del comercio de España con sus provincias de ultramar y potencias extran-jeras en 1895. Madrid, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI, 1893. január. Személy-forgalom vasuton és gőzhajón 1897-ben. — A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1897-ben. — Adatok a budapesti kőbányai sertésüzlet-ről 1877—1897-ben. — A buda-

pesti heti és országos lóvásárok eredménye 1897-ben. — A buda-pesti árú- és értéktőzsde választott bíróságának ügyforgalma 1897-ben.

ARNDT, Paul, Handelskrisen. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898, März 3—4.)

OTTIKER, A., Die Handelspolitik und der auswärtige Handel Frank-reichs. (Handelsmuseum. Bd. XIII. Nr. 9—10.)

VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrg. 1898. Erstes Heft. Zur Statistik der Preise. — Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen 1872 bis 1896. — Bestand der deutschen Kauffahrteischiffe. — Verung-lückungen deutscher Seeschiffe in den Jahren 1895 und 1896. — Aussenhandel mit Getreide und Mehl.

ZU WEICHS-GLON, Die Verstaatlichung des Speditionswesens. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1898. I—II.)

GUILLAUMOT, Les chambres de commerce. État actuel de la législation et projets de réforme. (Revue générale d'administration. 1897. nov.—dec., 1898. janvier.)

REVUE DE STATISTIQUE. Paris, 1898 mars: Les nouvelles lignes de chemins de fer. — Les relations commerciales de la France avec les pays étrangers de 1837 à 1896.

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

- ASSECURANZ-COMPASS, Jahrbuch für
für Versicherungswesen. 6. Jahrg.
1893. Wien. Perles.
- JAHRBUCH für das deutsche Versi-
cherungswesen. 1898. Herausge-
geben von J. Neumann. Berlin,
Mittler. 1898.
- KAEMMERER, G. H., Reichsbank und
Geldumlauf. 2. Auflage. Berlin.
Puttkammer.
- KEHM, Max, Ueber die Versiche-
rung minderwertiger Leben. Jena.
Fischer. (Staatswissenschaftliche
Studien. 6. Bd. 6. Heft.)
- LATZ, R., Das Blanketaktzept. Ein
Beitrag zur Lehre vom Akzept.
Berlin. Puttkammer. 1898.
- OBST, Georg, Der Depositen-Konto-
kurrent- und Checkverkehr. Ein
Ratgeber für den Verkehr mit
dem Bankier. Stuttgart, Strecker
1893.
- STÖPEL, K. T., Ueber japanisches
Bankwesen und Deutschlands
Antheil am Welthandel und der
Industrie Japans. Halle, Mühl-
mann.
- *RECHNUNGSABSCHLÜSSE der österrei-
chisch-ungarischen Bank für das
Jahr 1897. Wien, 1898.
- WILMANN, H., Die Goldwährung zu
Anfang 1898. Eine währungs-
politische Studie. Berlin, Walther,
1-93.
- FERRIÉ, M., De l'assurance sur la
vie, considérée spécialement dans
les cas où elle est contracté au
profit de bénéficiaires indéter-
minés. Sainsdizier, Thévenot.
- DARWIN, Leonard, Bimetallism, a
summary and examination of
the arguments for and against
a bimetallic system of currency.
London, Murray.
- LEWIS, J. H., How to buy life
insurance. 2d edition. Denver,
1897.
- SHORT, E. L., The law of railway
bonds and mortgages in the
United States of America, with
illustrative cases from England
and colonial courts. Boston,
Little, 1897.
- LONGHI, S., La bancarotta, esposi-
zione teorico-pratica e contributo
par una riforma legislativa.
Milano, Hoepli.
- Folyóiratokban.*
- ARNDT, Paul, Die Kaufkraft der
Rupie. Ein Beitrag zum Kampfe
um die Währung. (Zeitschrift
für die gesammte Staatswissen-
schaft, 1898, I—II.)
- JAHRBÜCHER für Nationalökonomie
und Statistik. Jena, 1898, 2 Heft:
Patterson W. R., Die gegenwärtige
Lage der Leihämter in
Deutschland. Lexis W., Die
internationale Bewegung der
Edelmetalle in den letzten zehn
Jahren
- STATISTISCHE MONATSSCHRIFT. Wien,
1898, 1. Heft.: H. Ehrenberger,
Oesterreichs Sparkassen im Jahre
1896. Oesterreichs Bank- und
Creditinstitute im Jahre 1896.
Zur Statistik der localen Ver-
sicherungsvereine gegen Feuer-
schäden in Oesterreich im Jahre
1895.
- REVUE DE STATISTIQUE. Paris, 1898
mars: La situation des princi-
pales banques d'émission au 1-er
janvier 1898.
- REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE 1898.
Nr. 2. De la réglementation des
marchés à terme sur les céréales
par A. Paisant. — Théorie du
crédit par L. Walras. — De la
speculation internationale sur les
marchandises et les fonds publics
par Smith.
- REVUE DE STATISTIQUE. Paris, 1898

mars: Les valeurs mobilières en Russie.

JOHNSON, J. F., Proposed reforms of

the monetary system (Annals of the American Academy, Philadelphia, March, 1898.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI, XXV. évf., nov.—decz. Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1896-ban. — Adóbevételek és adóvégrehajtások 1896-ban. — Budapest főváros fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1896-ban.

*A MAGYAR KIR. DOHÁNYEGYEDÁRUSÁG statisztikája 1896. évről. Budapest, 1897.

DOLLFUS, Roger, Ueber die Idee der einzigen Steuer. Basel, Schwabe, 1897.

PALLAIN, G., Les douanes françaises 3 vol. Paris, Dupont, 1897.

*RÉGLEMENT DEFINITIF du Budget de l'empire pour l'exercice 1896. St.-Petersbourg, 1897.

Folyóiratokban.

KROPOTKIN, Prince, Some of the resources of Canada (Nineteenth Century, 1898 march).

WILSON, A. D., The immorality and cowardice of modern loanmongers (Contemporary review Nr. 387. March 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

BIERMER, M. Die neueste Entwicklung der britischen Arbeiterbewegung. München, Coppenrath.

JASTROW, J., Die Einrichtung von Arbeitsnachweisen und Arbeitsnachweisverbänden. Berlin, Hermann.

MÜNSTERBERG, E., Die Armenpflege. Einführung in die prakt. Pflege-thätigkeit. Berlin, Liebmann.

*SCHRIFTEN DES VEREINS FÜR SOCIAL-POLITIK, Bd. 72 és 78. Untersuchungen über die Lage des Hausiergewerbes in Deutschland I—II. Leipzig, 1898.

*OFFICE DU TRAVAIL. Travail de nuit des ouvrières de l'industrie dans les pays étrangers, France, Suisse, Grande-Bretagne, Autriche, Allemagne. Bruxelles, 1898.

POINSARD, Léon, La guerre de classes peut-elle être évitée et par quels moyens pratiques? Préface par Edmond Demolins. Troisième édition. Paris, 1898.

TWINING, Louisa, Workhouses and pauperism and women's work in the administration of the poor law. London, Methuen, 1898.

WINES, J. H. and J. Koren, The liquor problem in its legislative aspects. London, Gray, 1898.

Folyóiratokban.

ALDRICH, Morton A., Die Arbeiterbewegung in Australien und Neuseeland. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1898. 2. Heft.)

ARCHIV für sociale Gesetzgebung und Statistik. Herausg. von H. Braun, XII. Band, 2. Heft. Das Sweatingsystem in den Vereinigten Staaten von Florence Kelley. — Die dänische Arbeiterversicherung von Cordt Trap. — Die Arbeitsinspektion in Belgien während der Jahre 1895—1896 von H. Vanderrydt. — Die niederländische Fabriksinspektion in den Jahren 1894—96, von Van der Borgh.

EINHAUSER, Rudolf, Die Gewinnbetheiligung, ihr Einfluss auf den Unternehmergewinn und auf die Beziehungen zwischen Arbeiter und Arbeitgeber. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1893, I—II.)

NEUE ZEIT. XVI. Jahrgang, Nr. 22—26. Von der Bauernbewegung in Ungarn. — Die Dreyfus Affaire und die französischen Socialisten, von Ch. Bonnier. — Ueber den Entschädigungsanspruch der durch die Maschinen verdrängten Arbeiter, von Eduard Bernstein. — Gewerkvereine und Socialdemokratie, von C. Hugo. — Der Socialismus des Herrn Bernstein, von E. Belfort-Bax.

SOCIALE PRAXIS. VII. Jahrgang Nr. 21—25. Zur Reform der Unfallversicherung, von R. Roesicke. — Die Arbeiterberufsvereine und die Gewerbeaufsicht in Süddeutschland, von Dr. Franck. — Staatshilfe für die Arbeiterunfallversicherung in Oesterreich, von H. Adler. — Die sociale Gesetzgebung in Italien, von C. Mühlh. — Das französische Arbeitsnachweisgesetz, von F. Schotthöfer. — Mittel und Wege zur Durchführung des gewerblichen Frauen- und Kinderschutzes, von Helene Simon. — Der Stand der Arbeitslosenversicherungsfrage in der Schweiz, von A. Steck. — Die Behand-

lung der Eisenbahnbediensteten. — Arbeitsnachweise in Baden, von 1894 bis 1897, von Fr. Specht. — Wandlungen in der Socialdemokratie. Ausländische Socialpolitik und Pariser Weltausstellung, von Dr. Zacher. — Die sociale Lage der arbeitenden Klassen in Berlin, von E. Münsterberg. BELLOM, Maurice, Les accidents de travail en Angleterre. (Revue politique et parlementaire. Mars, 1898.)

POINSARD, Leon, Essais de solutions de la question ouvrière. (La science sociale. Tome XXV. 1. 2.)

WOLSTENHOME, M. S., Le mouvement féministe en Australie. (Revue politique et parlementaire. Mars, 1898.)

GARVIN, Louis, The end of the new unionism. (Fortnightly review. March, 1898.)

LA RIFORMA SOCIALE, febr.—marzo. 1898., Depasse Hector, Dell'origine del lavoro. — Volta dalla R. Carità legale e beneficenza privata. — Bertarelli Ernesto, Nuovo pane integrale e l'alimentazione delle classi povere. Mantovani Felice, Bilanci di trenta famiglie di contadini in provincia di Treviso.

PANTALEONI, M., Esame critico dei principii teorici della cooperazione. (Giornale degli economisti. Marzo 1898.)

IX. Gazdaságtörténet.

ADLER, Georg, Die Socialreform im Alterthum. Jena, Fischer, 1897.

BEIDTEL, Ign., Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740—1848. Innsbruck, Wagner.

BUNGENS, Hans, Beiträge zur mittelalterlichen Topographie. Rechtsgeschichte und Socialstatistik. Leipzig, Duncker, 1897.

FÜRSEN, O., Geschichte des kur-sächsischen Salzwesens bis 1586. Leipzig, Duncker.

WAENTING, Heinrich, Gewerbliche Mittelstandspolitik. Eine rechtshistorisch - wirtschaftspolitische Studie auf Grund österreichischer Quellen. Leipzig, Duncker, 1898

DE RIBBE, Ch., La société provençale

- à la fin du moyen âge, d'après des documents inédits. Paris, Perrin, 1898.
- SCHMIDT, Ch., Les seigneurs, les paysans et la propriété rurale en Alsaces au moyen âge. Paris, Berger, 1897.
- INGRAM, J. Forsyth, Natalia, a condensed history of the exploration and colonisation of Natal and Zululand. London, Marshall, 1898
- Folyóiratokban.*
- FUCHS, Karl Johannes, Die Epochen der deutschen Agrargeschichte und Agrarpolitik. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898. Nr. 70—71.)
- HECHT, Gust. Heinr., Colberts politische und volkswirtschaftliche Grundanschauungen. Freiburg, i/B. (Volkswirtsch. Abhandlungen der badischen Hochschulen. I. B. 2 Heft.)
- MUTAHOFF, Ch., Zur Geschichte des Rechts auf Arbeit mit besond. Rücksicht auf Charles Fourier. (Berner Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie Nr. 10.) Bern, Wyss.
- CASTELOT, E., Les bourses financières d'Anvers et de Lyon au XVIIIe siècle. (Journal des économistes, Mars, 1893.)
- LEVASSEUR, E., Des progrès de l'agriculture française dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. (Revue d'économie politique janvier 1898.)
- SALEFRANQUE, Léon, Le papier-monnaie dans le département de Lot-et-Garonne de 1791 à 1795. (Journal de la société de statistique de Paris, 1893. Mars.)

X. Statisztika.

- *JAHRESBERICHT des statistischen Bureau der Stadt Altona für das Jahr 1897. Altona, 1898.
- *MITTHEILUNGEN des königl. statistischen Landesamtes. Nr. 1. Stuttgart, 1898.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la France XVII. Volum 1897. Paris, 1897.
- *STATISTICAL ABSTRACT of the United States. 1897. Twentieth Number. Washington, 1898.
- Folyóiratokban.*
- STATISTISCHE MONATSSCHRIFT. 1898. I. Heft. Die VI. Session des internationalen statistischen Instituts in St.-Petersburg.

XI. Vegyes művek és czikkek.

- ABAUJ-TORNA VÁRMEGYÉK MONOGRAFIÁJA, I. köt. Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Irta Csoma József. Kassa, 1897.
- *A m. kir. országos METEOROLOGIAI ÉS FÖLDMÁGNÉSSÉGI INTÉZET ÉVKÖNYVE. XXV. kötet, 1895. évfolyam. Budapest, 1898.
- *RONA Zsigmond, A légnyomás a magyar birodalomban 1861-től 1890-ig. Budapest, 1897.
- *THIRING, Gusztáv, Betűrendes tárgymutató Budapest főváros statisztikai füzetének I—XXV-ik évfolyamához. (1873—1897.) Budapest, 1898.
- *A TISZAI ÁG. HITV. EVANG. EGYHÁZKERÜLET szabályrendelete a területén levő politikai községeknek egyházközségekbe és missiói körökbe történt beosztása tárgyában. Miskolcz, 1893.
- *A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERNEK a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXVII. jelentése. Budapest, 1898.
- *A magyar állam jelentékenyebb

- folyóiban észlelt VIZÁLLÁSOK. XI. kötet. A Duna, Tisza és mellékfolyókban, a Balaton és Fertő tavakban s ezek vízvidékein észlelt vizállások és csapadékok 1896. évben. Kiadja Péch József. Budapest, 1897.
- *VIZRAJZI ÉVKÖNYVEK. VII. kötet, 1893. és 1894-ik évfolyam, szerkeszti és közzéteszi Péch József. Budapest, 1897.
- BERNDT, O., Die Zahl im Kriege. Statistische Daten aus der neuen Kriegsgeschichte in graphischer Darstellung. Wien, Freytag, 1897.
- MALFSTHEINER, Anton, Statistische Tabellen als Ergänzung der vergleichenden Statistik des Unterrichtserfolges der österreichischen Gymnasien. Wien, 1897.
- PATZELT, Julius, Oesterreichisches Jahrbuch 1897. Wien, 1898.
- *POLITISCHE GESCHICHTE der Gegenwart. Begründet von W. Müller und fortgeführt von Dr. K. Wippermann, XXXI. Das Jahr 1897. Berlin, 1898.
- PUSCHMANN, Das deutsche Vereins- und Gesellschaftswesen nach dem Reichsrechte. Dessau, Kahle.
- RICHTER, E., Politisches ABC Buch. Ein Lexikon parlamentarischer Zeit- und Streitfragen, IX. Jahrgang. Berlin, 1898.
- *STATISTIK des deutschen Reichs. Neue Folge. Bd. 83. Kriminalstatistik für das Jahr 1894. Erläuterungen. Berlin, 1898.
- BLOCK, Maurice, Dictionnaire de l'administration française. Quatrième édition. Paris, 1898.
- HAUTFORT, F., Biskra, au pays des palmes. Paris, Ollendorff.
- BALDWIN, James Mark, Social and ethical interpretations in mental development. A study in social psychology. London, Macmillan, 1898.
- SACHS, Edwin O., Fires and public entertainments. A study of some 1000 notable fires at theatres, music halls, circus buildings and temporary structures during the last 100 years. London, Layton, 1897.
- Folyóiratokban.*
- KAINDL, R. F., Aus der ungarischen Marmarosch. Volkswirtschaftliche Skizze. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1898. März 3.)
- STATISTISCHE MONATSSCHRIFT. Wien, 1898, I. Heft. W., Die österreichisch-ungarische Consulargerichtsbarkeit 1891—1896. — Der Wildabschuss in Oesterreich im Jahre 1896. Von Dr. Fuhrmann.
- HOWE, W. H., Methods of voting. an electoral revolution. (Fortnightly review. March, 1898.)
- REISCH, Emil, Austria-Hungary and the Ausgleich. (Nineteenth century, London, 1898. March.)

A NEMZETKÖZI VÁMPOLITIKA JÖVŐJE.

— Elnöki megnyitó a Közgazdasági Társaság 1893. április 23-án tartott közgyűlésén. —

A mai nagy buzaárak mellett lesznek, kik a mezőgazdasági védelmet, a tengerentúli versenyt meghaladott álláspontnak tekintik. De én azt hiszem, hogy azon fontos kérdésnél, mely a vámpolitika irányának megállapításában legközelebb jelentkezni fog, nem pillanatnyi benyomások, hanem hosszas évek tapasztalatai alapján lehet csak eljárunk.

Németországban nagy arányokban indult meg az előkészület a vámtárgyalásokra. A termelés és kivitel minden ágáról alapos jelentések készülnek. Közzétételnek az összes szerződések 1872—1897-ig s a legrészletesebb adatok Németország forgalmáról a fontosabb államokról, az utolsó 16 év alatt. Ily körülmények közt nekünk is kell foglalkoznunk a kérdéssel, mely a gazdasági érdekek mindig öntudatosabb érvényesülése miatt oly kiváló fontosságra emelkedett a gazdasági életben.

S habár a kiegyezési tárgyalások mai állapotában még a vámterület közösségének fennmaradását sem tekinthetjük biztosítotttnak, a vámpolitika jövő iránya felett tisztában kell lennünk már most. Mert akár közös maradjon a vámterület, akár önállóan intézkedjünk, az első és főszempont maga az irány, melyet a vámpolitikában követnünk kell.

A vámpolitika irányának megállapításánál a legdőntőbb tényező az a magatartás, melyet e részben a velünk legszorosabb összeköttetésben álló államok követnek, és pedig úgy azok, kik esetleg nálunk vásárolhatnak, mint azok, kik a nemzetközi piacon mint velünk versenyző eladók jelentkeznek. A védvám és szabad kereskedelem elvi fejtegetésébe bocsátkozni nem szándékozom. Azt hiszem, hogy az elvi kérdés e részben meglehetősen tisztázott, a mennyiben senki sem

vonja kétségbe a szabadverseny nevelő és fejlesztő erejét, de másrészt senki sem akarja mellőzni a védelmet különösen a nyerstermelésnél, a hol a sokkal kedvezőbb feltételeken alapuló óriási tengerentúli verseny az országnak nemcsak gazdasági gyengülésére, hanem esetleg társadalmi megrendülésére is vezethetne.

A mi ránk nézve irányadó, az nézetem szerint első sorban az a vámpolitika, melyet az európai szárazföld két vezető állama, Németország és Franciaország követni fognak. Németország a közös vámterület forgalmának legfontosabb tényezője. Az a védelem, a melyet ő saját termelésének a tengerentúli versenynyel szemben ad, és a mérséklés, melyet velünk szemben tanusít, egyiránt döntő befolyással bír saját vámpolitikánkra. A mily fontos szerepet játszik Németország az európai szárazföld keleti részében, oly fontos központ Franciaország az európai szárazföld nyugati részén. Az ő magatartása a tengerentúli versenynyel szemben nem marad nyom nélkül Németország vámpolitikájában sem, s azon kívül egész vámpolitikája visszahatással van nem egy oly államra, mely velünk élénkebb forgalmat folytat.

Németország és Franciaország, a két continentális kereskedelmi nagyhatalom mellett Anglia vámpolitikája sem lehet közönyös ránk nézve. Forgalmának nagysága következtében (több mint 5-ször oly nagy, mint a közös vámterületé) vámpolitikájának legkisebb fordulata nagy hatással lehet az egész nemzetközi kereskedelemre. S azért az a nézet, mely több oldalról fölmerült, hogy Anglia is rövid idő múlva a védvamosok számát fogja szaporítani, az angol birodalom minden gyarmatának egy közös vámegyletbe való bevonása által, szintén számot tarthat arra, hogy vele komolyan foglalkozunk, ha csak azért is, hogy ezen aggodalomnak alaptalanságát kimutassuk.

Lássuk ez országokat egyenkint.

I.

Anglia minden valószínűség szerint meg fog maradni a szabad forgalom elvei mellett, mert Anglia az egyetlen ország, melyben a szabad forgalomra való átmenet gazdasági érdekből, és pedig a termelő érdekének megfelelőleg történt. Anglia az egyetlen ország, melyben a vámpolitika

irányítása ma ugyanazon hatalom kezében van, melyben akkor volt, midőn a szabadkereskedésre áttért. Szóval Angliában a szabadkereskedelem ma is ugyanaz a gazdasági és hatalmi érdek, mint 50 évvel ezelőtt, mikor először érvényesült, és azért nincs semmi ok arra, hogy attól eltérjen.

Hogy a szabad kereskedelem a continensen mindenütt letűnt és csak Angliában maradt érvényben, annak magyarázata az, hogy Angliát kivéve mindenütt nem annyira gazdasági vagy legalább nem egyedül gazdasági, hanem egyszersmind politikai okok is vezették azt a hatalmat, mely az államban intézkedett. Angliában a parlamenti reform után megerősödött ipari érdek volt az, mely a szabad kereskedelmet törvénybe iktatta. A megerősödött ipar, melynek már nem kellett a szárazföldi államok versenytől tartania, melynek csak egy érdeke volt: minél olcsóbb nyersanyag és élelem. Ez a megerősödött nagy ipari érdek állott az angol szabad kereskedelmi mozgalom megett. Ez emelte azt törvényre a háttérbe szorult mezőgazdasági érdek ellenzése daczára. S ez a hatalom uralodik ma talán még nagyobb mértékben úgy az angol parlamentben, mint az összes angol közéletben. Azért nem idézett elő a tengerentúli nyerstermelő államok nagy kivitele semmi változást az angol vámpolitikában. Habár az angol mezőgazdaság semmivel sem szenvedett kevesebbet az amerikai verseny alatt, mint bármely más continentalis ország mezőgazdasága.

Egy tekintélyes angol statisztikus SHAW LEFÈVRE bevallása szerint a kár, melyet az angol mezőgazdaság az 1875—1880-ig lefolyt hat évben a megelőző hat évhez képest árhanyatlások, művelési ágak eltolása, magasabb termelési költségek, rossz termések és állatvész folytán szenvedett, közel 200.000 millió font sterlinget, vagyis mintegy 2½ milliárd forintot tett. Pedig az állattenyésztés egyes ágaiban, a birka- és marhahús árának emelkedése folytán mintegy 30 millió font sterling, vagyis 360 millió forintnyi emelkedés is mutatkozott, a mely nyereség a fönnebbi veszteség kiszámításában már befoglalatik. S így nem lehet csodálni, ha az 1880/1-iki nagy mezőgazdasági enquête tanúsága szerint 1879., 1880. és 1881-ben a mezőgazdasági haszonbérének kétharmadrésze nem folyt be.

Anglia nemzeti vagyonának messze túlnyomó része,

gazdagságának súlypontja az iparban és kereskedelemben fekszik. Ezért az angol ember megnyugszik a nyerstermékek fokozódó behozatalában, mert az ő szemében az csak olcsóbb nyersanyag vagy élelem, csökkenő előállításai költség, más szóval az angol nagyipar kiviteli versenyképességének fokozása.

A verseny, melyet különböző államok és főleg Németország az angol kivitelnek támasztanak, csak erősítheti és nem gyöngítheti azt a felfogást, mely Anglia érdekét a szabadforgalom elvével válthatlan összeköttetésben látja.

Az a föltevés, hogy Anglia gyarmataival szorosabb vámkötelékbe akarna lépni, szem elől téveszti azt a nagy érdeket, mely Angliát a szabadkereskedelemhez fűzi, és egyedül onnan eredhet, hogy egy nagy politikai jelentőségű mozgalmat a *Greater Britain* nevezete alatt szárnyra kelt imperialis politikát nem méltatja a maga természete szerint.

Angliában mindenki érzi azt, hogy Angliának a gyarmatokkal szorosabb összefüggésben kell állani, úgy a gyarmatok, mint az anyaország érdekében. De ez a mozgalom csak politikai indokaiban talált mindenütt visszhangra, a gazdasági indokok igen hamar ellentétes áramlatokkal is találkozottak. Az a szövetség, mely csak a politikai célú tartja szem előtt, az *Imperial Federation League*, a melynek legközelebbi gyakorlati célja az, hogy az angol hajóhad mindig jobban és jobban fejlesztessek és annak költségeihez a gyarmatok is erélyesebben hozzájáruljanak, ez a szövetség mindig nagyobb tért hódít az angol közvéleményben. Az a szövetség ellenben, a *United Empire Trade League*, mely bensőbb kereskedelmi kapcsolatra (*Commercial Union*) is törekszik, még az angol conservatív vezető államférfiaknál sem talált valódi támogatásra, pedig elég ismeretes, hogy az angol conservatív államférfiak nem egyszer kaczerkoddak a *fair trade* eszméjével, a védvamos iránynak Angliában divatos alakjával.

Midőn a *Commercial Union* emberei 1891. júniusban SALISBURY-nél tisztelegtek, az angol premier a bensőbb kereskedelmi kapcsolatra s az ezzel járó különbözeti vámokra vonatkozólag a következőleg nyilatkozott: »*On this matter public opinion must be framed or formed before any Government can act. No Government can impose its opinion on the people of this country in these matters. You are invited and it is the duty of those who feel themselves to be the leaders of such a movement*

and the apostles of such a doctrine, to go forth and fight for it, and when they have convinced the people of this country, their battle will be won. (Ezen tárgyban a közvéleménynek előbb meg kell alakulnia, mielőtt bármely kormány cselekedhetnék. Semmi kormány sem erőszakolhatja saját véleményét az ország népére ebben a tárgyban. Az önök hivatása, és azoknak, kik magukat ily mozgalom vezetőinek érzik és ily tanok apostolaivá lesznek, kötelességük, továbbhaladni és harczolni tanaikért; s ha majd arról meggyőződik az ország népét, akkor megnyerték a csatát.)

Ez udvarias elutasításnak megvan a maga természetes alapja. Kereskedelmi szövetség Anglia és gyarmatai közt csak úgy képzelhető, ha Anglia és a gyarmatok egymás árúit kedvezményes elbánásban *preferential treatment* részesítik. Minden kedvezményes eljárás Anglia részéről szükségkép maga után vonná az angol nyerstermék bevitel megdrágulását. S ha meggondoljuk, hogy Angliának körülbelül 450 millió font sterlingnyi beviteléből legfőlebb 100 millió font esik iparcikkekre, míg a többi mind vagy élvezeti nyerstermék vagy ipari nyersanyag: akkor természetesnek fogjuk találni, hogy a behozatali cikkek megdrágulásának eshetősége a legkomolyabb aggodalommal tölt el minden angol embert, a ki tudja, hogy Anglia gazdagsága és hatalma kivitelének nagyságában és piacainak bőségében rejlik.

Az utolsó időben a német kereskedelmi szerződésnek felmondása Anglia részéről egy ideig igen sokakban azt a hitet ébresztette, hogy Anglia bensőbb kereskedelmi szövetségre készül lépni gyarmataival. E lépés lényege abból állott, hogy Anglia fel akarta szabadítani gyarmatait attól, hogy a legtöbb kedvezményi záradék folytán az illető államok az angol gyarmatokba is hasonló föltételek mellett vihesék be árúikat. Az egyes gyarmatok és különösen Canada már régebben követelték a német és belga szerződések felmondását, mint a melyek őt szabad mozgásában fészélyezték. S e követelés külön is súlyt nyert az által, hogy Canadában az 1892-iki MAC KINLEY-tarifa hatása alatt igen nagy párt keletkezett, mely az Egyesült-Államokkal kívánt vámközösségre lépni. A német kereskedelmi szerződés felmondásának célja tehát csak az volt, hogy a gyarmatokat a kereskedelmi politika tekintetében teljesen függetlenekké tegye. A minek ismét az

volt az egyik legfőbb oka, hogy a gyarmatok egyik legfőbb jövedelmét éppen a vámok képezik. Minthogy azóban ez a fölmondás körülbelül egyidejűleg történt azzal, hogy az angol kékkönyv közölte az angol gyarmatok külkereskedelmére vonatkozó azt a fontos jelentését, melyet CHAMBERLAIN, a német verseny növekvő veszedelmére való tekintettel évek előtt elrendelt, a német közvéleményt egyszerre egy pan-angol vámegyesület rémképe kezdte nyugtalanítani. Nap-napután jelentek meg a közlemények az angolok védvamos hajlamairól. És különösen az angol gyarmatokban régóta mutatkozó védvamos tendenciák, mint kétségtelen bizonyítékok szerepeltek a mellett, hogy az angol nemzet, anyaország és gyarmatok, máról-holnapra egy az egész világot átkaroló *Zollverein*-ban fog egyesülni.

A kik e rémképeket valóságnak vették, megfeledeztek arról a mélyre menő különbségről, hogy a míg Anglia az anyaország ötven év óta a szabadkereskedelem rendithetetlen híve volt, az angol szabad gyarmatok legnagyobb részükben védvamosak. És pedig védvamosak ugyanazon érdekből, a mely érdekből szabadkereskedő az anyaország. A gyarmatokban ugyanis mindenütt csak kezdetleges ipar van, s a gyarmatok kereskedelmi politikáját ugyanazon körök intézik, a melyek ezen kezdetleges ipart űzik. Az anyaország, okulva egykori legnagyobb gyarmatának, Észak-Amerikának elszakadásán, ma egészen szabad kezet enged a gyarmatoknak. Ez a bölcs felfogás vezette az anyaországot, mikor azt az utolsó gazdasági függést is megszüntette, mely abból állott, hogy eddig Anglia a maga kereskedelmi szerződéseiben a külfölddel szemben az angol gyarmatokat is kötelezte. És éppen ezt az intézkedést, a kereskedelmi szerződések felmondását magyarázta félre a nem eléggé tájékozott német közvélemény.

De volt még egy igen fontos körülmény, mely a német közvéleményt nyugtalanította és ez az angol gyarmatok mozgalma, mely az úgynevezett ottawai határozatban jutott leg-erőteljesebb kifejezésre, kapcsolatban azzal a magatartással, melyet ezzel szemben CHAMBERLAIN, az angol gyarmati minis-ter tanusított. Mióta ugyanis SALISBURY hideg válasza a pan-angol vámszövetség eszméjét magában az anyaországban elhallgattatta, a gyarmatok maguk közt tartottak értekezleteket, utoljára 1794-ben Ottawában Canadában, hol termé-

szetesen a vámszövetség eszméje is sokkal élénkebb kifejezésre jutott. Ottawában hozatott a jelenlevő angol gyarmatok többsége, de nem összegének hozzájárulásával az a sokat emlegetett vámszövetséges határozat, mely következőleg hangzik - »*This conference records its belief in the advisability of a Customs-arrangement between Great Britain and her colonies, by which trade within the Empire may be placed on a more favorable footing than that which is carried on with foreign countries.*«

Az értekezlet tehát tanácsosnak jelentette ki a vámok oly rendszerét, melyben az anyaország és a gyarmatok egymást kedvezőbb elbánásban részesitenék, mint az idegen országokat. És hogy az ige minél hamarább testet öltjön, Canada egyenesen azt az ajánlatot tette, hogy 1898-tól kezdve az angol árúknak 25%-os kedvezményt ad minden idegen áruval szemben.

Magában 1894-ben az ottawai határozat sem vert föl nagyobb port, mert az akkori angol kormány RÍPON lord utján kereken kijelentette, hogy azt nem teheti magáévá. A kormány azonnal jegyzéket intézett az összes kormányzókhöz és abban igen helyesen kifejtette, hogy Anglia összes kereskedelmének egy negyede esik a gyarmatokra és három negyede az idegen országokra, minek folytán azt a nyereséget, melyet a gyarmati behozatal olcsóbb volta nyújtana, bőven ellensúlyozná az a kár, mely egyrészt az idegen országokból való behozatal megdrágulása, másrészt az által következne be, hogy az idegen országok az angol kivitt nem részesitenék többé a legnagyobb kedvezményben. A kormány még tovább ment és utalt arra, hogy Anglia behozatala főleg élelem és ipari nyersanyag. Az elsőnek megdrágítása a munkás valódi munkabérének leszállítása, az ipari nyersanyag megdrágítása pedig az idegen verseny nyomása alatt ugyancsak a munkabér újabb megszorítása volna.

RÍPON jegyzéke után a világ csakhamar elfelejti az ottawai határozatot, ha CHAMBERLAIN 1896. márcziusában a londoni *Canadian Club* egy banketjén nem tett volna egy oly nyilatkozatot, a melyben teljesen csatlakozott ugyan lord RÍPON azon nézetéhez, hogy minden vám szükségkép megdrágítaná az élelmet, a mit ő sem akar, és azért helyteleníti az ottawai határozatot is, de egyszersmind minden bővebb kifejtés nélkül azt az odavetett kijelentést tette, hogy kép-

zelhetőnek tart egy bensőbb kereskedelmi kapcsolatot, ha a gyarmatok egy lépéssel tovább mennének és a vámok leszállítása helyett azokat teljesen megszüntetnék, mert akkor Anglia vethet vámot az idegen árúkra és így adhat előnyt a gyarmatoknak. CHAMBERLAIN ezen bankettbeszéde roppant zajt keltett az angol sajtóban, a mely azonban nem volt kedvező a gyarmatügyi miniszterre nézve. Az *Economist*, ezen legtekintélyesebb szaklap, egyenesen öngyilkosnak nevezte a CHAMBERLAIN szavaiban nyilvánuló gazdasági politikát és egy-szersmind csodálkozását fejezte ki a felett, hogy ha oly világosan belátta az ottawai programm kivihetetlenségét, miért oly vak saját gondolata iránt, és végül a legkeményebb szavakban azt mondta, hogy ha CHAMBERLAIN-nak kényelmes mellőzni minden részletet és oly adatot, mely a további megfontolás alapjául szolgálhatna, nyilatkozata sem nem óvatos, sem nem államférfiui, s hogy abban az állásban, melyet elfoglal, nincs joga a gyarmati testvérnépek közt oly reményeket és vágyakat ébresztetni, melyek megvalósulására semmi komoly kilátás nincs.

Az angol irányadó körökben a merész szónoki fordulatokat kedvelő CHAMBERLAIN ezen odavetett nyilatkozata nem is talált viszhangra, s a királyné gyémánt jubileuma alkalmából a gyarmati miniszterelnökök által 1897. júliusában tartott konferencián a *Commercial Union* nem is jött szóba. Így azután a német közvélemény, mely addig csak CHAMBERLAIN nyilatkozatát látta maga előtt, s az angol szakkörök elutasító magatartását alig vette figyelembe, lassanként megnyugodott, úgy hogy a bécsi *Handelsmuseum* a múlt év novemberében végre napirendre tért az angol vámegyesülés eszméje felett, melynek lehetőségét még pár hó előtt komolyan fejtegette. S e részben igen csillapítólag hatottak CHAMBERLAIN-nek a gyarmatokhoz magukhoz intézett és az időtájban nyilvánosságra jutó feleletei, melyekben kijelenti, hogy az anyaország szorosabb vámegyesülésre a gyarmatokkal csak a teljes szabad kereskedelem alapján léphetne. Vagyis azon esetben, ha az angol gyarmatok az angol árúkat egészen vámentesen bo-csátának be, a mi a gyarmatokra nézve, melyek egyik legfőbb jövedelmét a vámok képezik, egyenes lehetetlenség. Nem is említve azt, hogy e mellett az angol gyarmatok az anyaországba való behozataloknál semmi különleges kedvez-

ményben nem részesülnének s így a gyarmatok nagy áldozatokat hoznának minden ellenszolgáltatás nélkül.

Anglia ragaszkodása a szabadkereskedelemhez igen erős alapokon nyugszik. Ehhez csatolja őt a hála és lelkesedés a félszázados hatalmas sikerekért, melyek diadalról-diadalra vitték az angol kereskedelmet a földgömb egyik sarkáról a másikig, és ezzel mérhetetlen gazdagságot szereztek az angol iparnak, világhatalmat az angol nemzetnek. De ahhoz csatolja őt a hidegen számító természetes érdek is, mert ezen az uton biztosíthatja leginkább a jövőre is az angol nemzet kereskedelmét, melyről ugyancsak CHAMBERLAIN állította nemrég a birminghami kereskedelmi kamarához intézett beszédében, hogy nem mond sokat, ha azt állítja, hogy a kereskedelem minden politikai érdek között a legnagyobb. Mennyire megfelel e nyilatkozat az angol felfogásnak, legjobban mutatja az, hogy GASTRELL, kit most biztak meg az angolokat legmélyebben érdeklő német viszonyok tanulmányozásával, e szavakat fűzi munkája *Our Trade in the World* élére.

Anglia tehát minden valószínűség szerint meg fog maradni a szabadkereskedelem mellett és az ő részéről nincs mit tartani attól, hogy a nyerstermékek piacza szűkebbre szorulna, s a nyerstermelő országok kiviteli esélyei megromolhatnának.

II

Lássuk már most, mennyiben várható, hogy a continentalis vezérhatalmak, Franciaország és Németország az utóbbi években követett védelmi politikájukat elhagyják. S hogy ezt annál alaposabban megítélhessük, nézzük meg egyenkint, mikép keletkezett és enyészett el ezeknél a szabadkereskedelmi irány, mert így leginkább leszünk képesek megítélni, van-e kilátás arra, hogy ez államok védelmi politikájukat elhagyják.

Franciaország egészen a második császárságig a vám legnagyobb erősségeihez tartozott. A restauráció korszakában, midőn az I. NAPOLEON által üldözött aristocratiát régi gazdasági hatalmába igyekeztek visszahelyezni, mindenek előtt azon kiviteli tilalmakat szüntették meg, melyek a continentalis zárlattal kapcsolatosan a mezőgazdaságot eddig terheltek. A mezőgazdaságot az idegen behozatal ellen védelmezni, ez a gondolat csak 1818. után merül föl, mikor az orosz

gabona megjelenik a déli kikötőkben, és a buza ára 36 frankról 24 frankra száll le. A kiviteli tilalom helyébe most a behozatal megnehezítése, sőt tilalmazása lép egy mozgó skála alakjában, mely 1820-ban és 1821-ben még szigorittatik. A buza ára mindannak daczára folyton hanyatlik és 1825-ben 14 frank 80 centimere mint minimumra száll le. Ime az amerikai verseny előképe. 1826-tól fogva ismét emelkedik a buza ára, sőt 1828-ban még egy rossztermés is járul hozzá, a mi a szabadelvű ellenzéket arra készteti, hogy a gabonavámokat élesen támadja.

Az ellenzékből kikerült júliusi kormány eleinte a gabonavámok mérséklésére gondol, miben segítségére jó a búza árának emelkedése is. Mire azonban a javaslatok a kamara elé kerülnek 1833-ban, a búza ára ismét 16 frank, s azért a javaslat nem is kerül tárgyalás alá. A júliusi kormány a maga támaszát a bourgeoisie-ban, vagyis az iparban keresi, és ennek érdekeit szívesen kész ipari védvámokkal támogatni. A bourgeoisie azonban megtalálja természetes szövetségését a maga részére szintén védelmet követelő mezőgazdaságban, a mint azt különösen CLÉMENT (*Histoire du Système Protectieur*) oly érdekesen írja le. Így keletkezik Franciaországban már a júliusi kormány alatt az a szövetség a két nagy termelési ág között, mely a hetvenes évek végén Németországban ad új irányt a kereskedelmi politikának.

A francia iparosok és mezőgazdák ezen szövetségének erejét mi sem tanúsítja jobban, mint az a körülmény, hogy ha a kormány egyben-másban a védelem enyhítésére törekszik is, a kamara a védelem súlyosítása mellett foglal állást. S ez a szellem oly erővel nyilatkozik meg, hogy THIERS, ki később a védelem egyik megalapítója, a mérsékelt irányt képviseli, és GUIZOT, ki londoni nagykövetsége korában egy angol-francia kereskedelmi szerződés előkészítésén fáradozik, AMÉ tanúsága szerint (*Tarifs des Douanes*), a lille-i kereskedelmi kamara által e miatt megindított mozgalom hatása alatt kénytelen azt kerekén eltagadni.

III. NAPOLEON a vámügyeket magának tartva fenn e részben korlátlanul intézkedhetett, s a második császárság szabadelvű kereskedelmi politikája tisztán az ő személyes elhatározására vezethető vissza. Már az ötvenes években egymást követték a különböző nyersanyagok vámtételeinek leszállítása.

Az 1860-iki szabadelvű kereskedelmi szerződés azonban, mely hosszú időn át irányadó befolyást gyakorolt az európai kereskedelmi politikára, a már említett előzmények daczára egész titokzatosan előkészítve egyenesen meglepte a francia közvéleményt. E nagy fordulatnak egyik legfőbb okát alig kereshetni másban, mint a második császárság azon minden téren tapasztalható törekvésében, hogy az alsóbb osztályokat az olcsóbb fogyasztás által az új uralomhoz kösse. E mellett fontos tényező volt az a remény is, hogy a nyersanyagok könnyebb hozzáférhetősége nagy lendületet fog adni az iparnak s ezzel a gazdagodásnak úgy mint a népesség növekvésének. S mindezekhez járult az a sajátságos helyzet, melyet a szerencsésen befejezett krími és olasz háborúk teremtettek. III. NAPOLEON dicsősége magában Franciaországban tetőpontján állott, nemzetközi helyzete azonban határozottan kényessé vált. Mindenfelé szaporodtak a jelek, melyek arra mutattak, hogy Európa Franciaországban a veszély és nyugtalanság fészket látja. A kereskedelmi szerződés Angliával hivatta volt a béke biztosítékát szolgáltatni és ugyanakkor Európa leghatalmasabb államát, melynek barátságát és szövetségét NAPOLEON kezdettől fogva kereste, Angliát, Franciaországgal benső viszonyba hozni.

Az iparos körök nagy része azonban kezdettől fogva nem jó szemmel nézte a fordulatot, s a mint NAPOLEON csillaga hanyatlani kezdett, a francia közvéleményben a külkereskedelem és nagyipar óriási lendülete daczára az elégtelenség mindig hangosabban nyilvánult. A kereskedelmi szabadság hívei hiába utaltak arra, hogy az összforgalom 1860-ról 1866-ra 4.274 millió frankról 5.970 millió frankra nőtt, hogy egyes iparágak hatalmasan fejlődtek, még a különben annyira hajlékony *Corps Législatif* is egy nagy enquête-et rendelt el, melyen az iparosok ugyancsak hangosan fejezték ki panaszait a külföld nagy versenye felett. S habár a francia mezőgazdaság még egyelőre nem igen érezhette a tengerentúli versenyt és így nem is támogatta úgy mint később az iparosok követeléseit, a második császárság megdőlte maga után vont a szabadkereskedelmi irány bukását is, a mit nagyrészen elősegített még Franciaország nagy pénzügyi zavara, mely minden téren és így a vámok terén is, az állami jövedelmek szaporítását követelte.

A harmadik köztársaság elejétől fogva védvamos irányban haladt s azonnal szakítani akart a kereskedelmi szerződések rendszerével is, már csak azért is, mert a frankfurti béke ismeretes XI. cikkelye azt a jogot biztosította Németországnak, hogy minden kedvezmény, melyet Franciaország a legfontosabb európai államoknak (Anglia, Belgium, Hollandia, Sveciz, Ausztria-Magyarország és Oroszország) nyújt, azonnal kiterjed Németországra is. A fennálló szerződések ezt egyelőre lehetetlenné tették, úgy hogy Franciaország csak 1881 után tudott szabadabban mozogni. Az ezen évi általános tarifa azonban már határozottan védvamos irányban indul, habár a fordulat egyelőre még nem volt oly erős. A nyolczvanas években mindinkább érvényesülő tengerentúli verseny most már az agrár érdekeket is a védelmi irányba tereli, s 1885-ben és 1887-ben egyre szaporodnak a mezőgazdasági vámok. Mind-ezen körülmények együttevén folyton újabb tápot adnak a védelmi iránynak. A mérsékelt védvám és szerződéses tarifák helyét a fokozottan védvamos 1892-iki minimalis és maximalis tarifa foglalja el, melynek eredménye röviden abban foglalható össze, hogy Franciaország forgalma 1891-ről 1896-ra 8.338 millió frankról 7.200 millió frankra szállt le.

Franciaországban a behozatal az 1887—1891. évtődben átlag 4330 millió frankot tett, az 1892—1896. évtődben pedig átlag 3882 millió frankot. A hanyatlás tehát 448 millió frank az évi átlagban, a miből 354 millió esik az élelmiczikkre, 83 az ipari nyersanyagokra és 12 millió a gyártmányokra. A tengerentúli versenynél természetesen csak a két első csoport, az élelmiczikkek és nyersanyagok jöhetnek tekintetbe. A nyersanyag behozatalának csökkenése azonban éppen nem tulajdonítható a tengerentúli verseny csökkenésének, mert úgyszólván az egész összeg a pamutra esik. Ezt a csökkenést tehát nem a verseny enyhülte idézte elő, mert pamutot máshonnan, mint tengerentúlról hozni nem lehet. Ez a behozatali csökkenés a pamutipar kedvezőtlenebb helyzetében s a francia fogyasztás hanyatlásában lelheti magyarázatát, a mivel teljesen összhangban áll az, hogy a francia kivitel szintén csökkent és pedig évi 3504 millió frankról az első ötődben, 3310 millió frankra a másik ötődben, tehát évenként 196 millió frankkal. De még az az élelmiszerek behozatalánál mutatkozó évi 354 millió frank csökkenés is csak

kis mértékben tulajdonítható a tengerentúli verseny csökkenésének és pedig két okból. Az első ok az, hogy ebből évi 171 millió frank esik magára a borra, a mi a francia szőlőművelés föllendülésével függ össze. A másik ok pedig az, hogy 96 millió frank a gabonára esik, az utolsó két év igen kedvező termése folytán. Már az 1897. év egészen más számokat fog e részben mutatni. Hogy a 354 millióból még fenmaradó 77 millió franknyi évi átlagos csökkenés nagyon kis részletekben oszlott meg a különböző behozatali cikkek közt és hogy a verseny csökkenése nem is annyira a tengerentúli cikkeknek mutatkozik, a mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a legfőbb árúk, mint a gyapju és állatok, semmi lényeges eltérést nem tüntetnek föl. És még inkább bizonyít az a szembeszökő tény, hogy a tengerentúli országokból, sőt még az Oroszországból származó behozatal is általában emelkedett. Így az Egyesült-Államokból a behozatal a két korszak évi átlagában 337 millió frankról 359 millióra, Ausztráliából 31 millióról 61 millióra növekedett. Ellenben Argentiniából 200 millióról 190 millióra, Uruguayból 32 millióról 26 millióra szállt le, a mi nem képez lényeges változást. S Oroszországból a behozatal szintén körülbelül változatlan maradt, a mennyiben a két korszak évi átlagában 209 millióról 212 millióra emelkedett.

1897-ben a francia forgalom újabb emelkedést mutat ugyan, a mennyiben 4.000 millió frank behozatal és 3.675 millió kivitel mellett az összforgalom 7.675 millió frankot tett. De ez még mindig nem éri el sem az 1891-iki, sem az 1881-iki forgalmat, mely a 8 milliárdot tetemesen meghaladta. A mivel szemben igen keveset bizonyítanak azon ár-átszámítási törekvések, melyekkel a francia vámigazgatóság újabban a csökkenést az árak alakulására akarja visszavezetni. Mert hiszen más országok forgalma az árcsökkenés daczára is nőtt.

A francia forgalom ez utolsó évi emelkedését senki sem tulajdoníthatja a védelem növekvésének, hanem a francia ipar ama hatalmas erőfeszítéseinek, melylyel a nemzetközi piacokon egyéb versenyzőivel megküzdeni törekedett. S az érdem oroszlánrésze ebben azon irodalmat illeti, mely Franciaországot a többi országok óriási fejlődésére és versenyére figyelmeztetve, a francia ipart hasonló munkásságra ösztönözte. THIERRY-MIEG munkája (*La concurrence étrangère*) az

idegen versenyről és MARCEL SCHWAB munkája (*Le péril allemand*) a német veszélyről nagy szolgáltatokat tettek a francia iparnak. A francia ipar minden erőfeszítései daczára a francia forgalom fejlődése nem mondható kedvezőnek, a mint azt YVES GUYOT a *Journal des Économistes* múlt évi októberi és EMILE LEVASSEUR az *Économiste Français* f. é. áprilisi számaiban elég világosan kifejtik. Pedig arról nem szabad megfeledkezni, hogy az 1892-iki vámszigorításokkal kapcsolatosan a vasuti tarifák reformja következtében 1892. április 1-től 33⁰/₀-kal lejjebb szálltak, s az állami szállítási adó tetemesen mérsékeltetett.

A szabadkereskedelmi iránynak Franciaországban igen sok fényes nevű képviselője van a tudományban és irodalomban. A gazdasági politikát azonban nem ezek irányítják, hanem a kamarák. Ezekben pedig szervezeten nem a fogyasztó jelentkezik, a kinek érdekében az elmélet sikra száll, hanem a termelő. Politikai szervezete az utóbbi mellett még csak a kereskedelemnek van, mely azonban politikai súly és befolyás tekintetében nem versenyezhetik a termelővel. A termelésnek mindkét nagy ága, a mezőgazdaság úgy mint az ipar, ma a védelmet sürgeti. Az az érdekellentét ipar és mezőgazdaság között, mely a negyvenes években Angliát a szabadkereskedelem felé vitte, nincs meg a mai Franciaországban. Itt nem lehet szó arról, hogy a francia ipar kivitele érdekében még a mezőgazdasági érdek rovására is csökkentse az élelem árát, mert hiszen a tengerentúli verseny folytán a nyerstermények ára még az utolsó időig alacsonyabb mint volt, s a mellett a mezőgazdasági népesség egy művelt nyugati államban sem oly nagy mint Franciaországban, a melyben 40⁰/₀-ot meghalad. A francia közvéleményt nevezetesen azon Franciaország közvéleményét, mely a törvényhozásban jut kifejezésre, az a férfiú fejezte ki leghivebben, ki mint a védelem leghatározottabb szószólója küzdötte fel magát a miniszterelnöki székre, és tartja fenn magát abban hosszabb ideig, mint a legtöbb elődje. MÉLINE az akkori előadó érvelése az 1891-iki vámvita alkalmával röviden abban foglalható össze, hogy a vámok által biztosított nagyobb termelés létrehozza a nagyobb versenyt. A cél az, hogy a francia termelő fedezze az ország egész szükségletét. A vám, mely fentartja a termelőt, használ a fogyasztónak is, csak a közvetítőnek nincs előnyére, és ő az, ki a fogyasztó mögé

rejtőzik. S a ki e gondolatmenetet nem tartja egészen kifogástalannak, a mint hogy nekem is vannak iránta aggályaim, annak ajánlom JULES FERRY-nek ugyane vitában mondott sokkal rövidebb és talán meggyőzőbb szavait: A világ ma más, mint volt 1860-ban. Minden ország akar ipart, mi pedig akarunk mezőgazdaságot. JULES ROCHE az akkori kereskedelmi miniszter szabadelvű hajlamai mellett pedig azzal védelmezte a szerződéseket feleslegessé tevő kettős tarifát, hogy a kormánynak számolnia kellett a nemzet határozott kívánságával, melyet a szomszéd államnak magatartása egészen igazol. Az előadó érveléseit nem osztja és czáfolja, de a végcélban egyetért vele és ez: fentartani a jövőt. Senki sem tudja mi történik egy-két év múlva, azért kell megóvni a szabad kezét.

És végül DEVERS, a francia kereskedelmi politika egyik újabb történetírója pedig bizonyos melancholiával egyenesen azt mondja: A vámpolitikának van befolyása a gazdaságra, de ennek van határa. Olyan gazdag országnak mint Franciaország, melyben az iparosok találékony szelleme, a munkás ügyessége, az egész nemzet munkaszeretete roppant gazdagságokat teremtenek, s a melyben a házas érények s a takarékság szelleme oly nagy tőkét teremt, melyek minden válság daczára sem szűnnek meg szaporodni, ilyen országnak nem lehet lehanyagolni azon polczról, melyet a világ nagy államai között eddig elfoglalt, csak azért, mert tarifája rossz, mert vámjai igen alacsonyok vagy magasak. A belső adók nagysága, általános védkötelezettségéből folyó nagy terhei nélkül gazdagsága kétségtelenül nagyobb volna. De a nemzet elviseli azokat gyengülés nélkül.

Tegyük hozzá — mondja mindig DEVERS — hogy a francia nép nem egyszer hirtelenül fordul egyet, a miért nem egyszer elkedvetlenedik az idegen szemlélő s igen gyakran hajlandó könnyelműségnek és az érzelem szeszélyesebb mozgásának tulajdonítani azt, a mi gyakran nem egyéb, mint a francia jellem azon kényszerűsége, hogy képtelen a helytelennek felismert uton tovább haladni. Ha az 1892-iki tarifa az élelem drágaságát vagy a kivitel csökkenését vonná maga után, a Franciaországban mindenható közvélemény ki fogja erőszakolni annak módosítását.

Franciaországban minden elfogulatlan szemlélő nézete szerint nincs kilátás arra, hogy a védelemtől eltérjenek. Még

a mult év folyamán is újabb szigorítások történtek a cukorvám felemelése és a zárlati törvény *Loi de cadenas* által, mely rendkívüli jogokat ad a kormánynak rendeleti úton való intézkedésre. Ideiglenes rendszabályokkal enyhíthetik mulólag egy vagy más cikknél a vám terhét. Teljes irányváltoztatást azonban csak igen nagy és tartós áremelkedések vonhatnának maguk után. S nagyon valószínű, hogy az új választások csak szentesítik Franciaország eddigi vámpolitikáját.

III.

Németország határozottabban a francia-porosz kereskedelmi szerződéssel tért át a szabad kereskedelemre. A *Zollverein*-t megalapító burocratia SMITH tanaiban nevedezett ugyan, de a vámegyesület tulajdonképeni szülőanyja az a szaggatottság volt, melyet a porosz terület 1815 után felmutatott. Egy tekintet az akkori földabroszra, meggyőzhet mindenkit arról, miszerint Poroszországnak gazdasági egysége érdekében szükségese volt arra, hogy a területének nyugoti és keleti két fő részét elválasztó kisebb-nagyobb államokat, nemkülönben a területébe egyenesen beékelte kisebb német államokat egy összefüggő gazdasági területté egybeolvaszsza. A szabad kereskedelmi vagy védelmi irány e mellett egészen másodrendű volt. Az egészséges alapon egyszer megteremtett gazdasági szervezet szükségkép tovább fejlődött és lassankint magába olvasztotta Ausztrián kívül az egész Németországot. A porosz burocratia doctrinair gazdasági liberalismusa mellett azonban volt még egy jóval hatalmasabb ok, a mi Poroszországot a III. Napoleon szabadelvű gazdasági politikája felé vonzotta. S ez a mindinkább kiélesedő politikai ellentét a védvámokhoz jobban ragaszkodó Ausztriával szemben. A szabadelvű francia kereskedelmi szerződés a leghatalmasabb gátat vonta a *Zollverein* és az abba minden áron felvételt kereső Ausztria között. Az iparos körök nem rokonszenveztek az immár határozottan kidomborodó szabadkereskedelmi iránynyal. De az ő magatartásuk nem birt nagy politikai súlylyal. Az állam ügyeire a burocratia mellett csak a nagy földbirtok gyakorolt befolyást. Ez azonban akkor még nem érezte a tengerentúli versenyt és azért csak a fogyasztó szempontjából ítélte meg a gazdasági politikát és mint ilyen nem lehetett barátja a védelemnek. A tudomány és irodalom pedig, mely Németország-

ban mindig nagy hatással volt a közéletre, egészen a legmesszebb menő manchesteri felfogás alapján állott.

A fordulat a hetvenes években állott be, első sorban, de nem egyedül a tengerentúli verseny behatása alatt.

A szabadkereskedelmi irány tetőpontját 1877-ben érte el a vasvámoknak korábban kilátásba helyezett megszüntetésével. De ugyanakkor a talaj már megingott a szabadelvű kereskedelmi politika alatt, s az a két tábor, melynek egyesülése a védelmet diadalra volt viendő, már erőteljesen fegyverkezett.

A német gazdasági liberalizmus tisztán elméleti volt s azért maradt is intransigens. A *free-trade* mellett a *laissez-faire*-hoz is ragaszkodott és ezzel elidegenítette magától a munkásokat, kiket Angliában az olcsó kenyér jelszavával egyenesen a gazdasági liberalizmus szövetségébe vontak. S azonkívül a *Culturkampf* politikailag is megviselte a német liberálisokat.

Az iparosok zúgolódtak az angol verseny miatt, s a különböző iparos egyesületek mind határozottabban követelték a védelmet, a miben nagy segítségükre jött a fölébredt német nemzeti szellem, mely lelkesedéssel hallgatta az új jelszót: *Deutschland den Deutschen*.

A tengerentúli verseny a nagy földesurakban is, kik eddig a szabadelvű gazdasági politika hívei voltak, fölébresztette az érdekeiben veszélyeztetett termelő öntudatát. Az agrár agitáció, mely a földbirtok eladósodásából származó bajok nyomása alatt indul meg, és eleinte a hitel kedvezőbb szervezetére, bimetalizmusra és az egyenes adók leszállítására törekszik, kezdetben a vámokat illetőleg szabadkereskedőnek vallja magát. A védelem csak utóbb és fokozottan lép előtérbe. De ez volt az összekötő kapocs közte és az iparos-elégületlenek között. S azért csakhamar ide helyezkedett át az agitáció súlypontja.

Igy találkoztak a *Centralverband der Industriellen* és a *Steuer- és Wirthschaftsreformer*-ek eleinte csak ritkán és tartózkodóan, később mindig sűrűbben és bensőbben.

És BISMARCK, ki érezte, hogy a nemzeti szabadelvűek többé nem nyújtanak neki oly erős támaszt, mint régebben, s a ki ép ezért keresett egy új pártcombinációt, melyre hatalmát az eddiginél is szilárdabban fektethesse, akkor bú-

csuztatta el a német liberálisokat, eddigi szövetségeseit, azokkal az emlékezetes szavakkal: »Sie sähen nicht, sie ernten nicht, sie spinnen nicht.« — »Es seien dies die Herren, die unsere Sonne nicht erwärmt, die unser Regen nicht nass macht, wenn sie nicht zufällig ohne Regenschirm ausgegangen sind; die die Mehrheit in der Gesetzgebung bilden, die weder Industrie, noch Landwirthschaft, noch ein Gewerbe betreiben«.

Ezzel a védelmi irány meg volt teremtvé. A törvényhozásban nem többé a fogyasztó, hanem az érdekeiben fenyegetett termelő vezette a szót, s az öntudatára ébredt gazdasági érdek még a politikai érdektől is függetlenítette magát.

Itt van a német gazdasági politika fordulatának igazi genesisise, a mint azt WALTER LOTZ kitűnő munkájában »*Ideen der deutschen Handelspolitik*« oly mesterileg mutatja. Az a vád, hogy Németországot az osztrák-magyar monarchia kergette bele a védvamos politikába, alig tartható fenn ma, midőn mindenki láthatja, hogy hol van ezen politikának tulajdonképeni bölcseje. S habár a német alkudozások hosszas húzódása és a német megbizottak időnyerésre számító kitérő magatartása mellett a hetvenes évek végén a mi monarchiánk hamarabb alkotta meg a maga védvamos autonom tarifáját, BAŽANT méltán utal arra, hogy CHLUMETZKY joggal mondhatta: »Nicht immer ist derjenige, der zuerst seine Truppen aufmarschieren lässt, wirklich der angreifende.«

A német forgalom az utolsó tíz évben némi ingadozások mellett nagy fejlődést mutat, a behozatal 3184 millió márkáról 4558 millióra, a kivitel 2198 millióról 3753 millióra emelkedett. Noha tehát a kivitel is nagy lendületet vett, mintegy 17⁰/₀-kal, a behozatal meg éppen 30⁰/₀-os kedvező emelkedést mutat. Öt éves átlagokban a két korszakban a behozatal 3862 millióról 4269 millióra, a kivitel 3008 millióról 3324 millió márkára emelkedett.

A behozatal nagy emelkedése természetesen a nyersanyagokra esik. Az egyes cikkekknél ugyan a növekedés nem oly érezhető, mert meglehetősen megoszlott. Legerősebb a búzánál (94—130 millió márká a két korszak átlagában), kukoriczánál (32—56 millió) és a szarvasmarhánál (ökör, tehén, fiatal marha 50—76 millió). De ha itt

is az egyes nyerstermelő országok forgalmát a maguk egészében veszszük, akkor a gyarapodás sokkal szembetűnőbb. Így az Egyesült-Államokból eredő behozatal a két átlagban 283 millióról 484 millió márkára, Argentiniából 77-ről 102-re, Ausztráliából 25-ről 99-re, Középamerikából 9-ről 31-re, Caplandból 10-ről 17-re, Haitiből 7-ről 13-ra, Venezuelából 25-ről 12-re emelkedett. S ugyanekkor Oroszországból szintén alig csökkenik valamit a behozatal, a mennyiben 465 millió márkával szemben az első korszakban 453 millió áll a második korszakban.

Az 1897. év a német forgalomnak újabb lendületet adott, a mennyiben a behozatal 4.832 millió márkára, a kivitel 3.808 millió márkára emelkedett. A viszonylag szabadabb irányú és szerződéses vámpolitika tehát kétségtelenül kedvezőbb eredményekre vezetett Németországban, a nélkül azonban, hogy a tengerentúli országok versenye csökkent volna. Bár láthattuk, hogy a behozatal azoktól is emelkedőben van.

A nagy vámharcra az 1903-ban lejáráó szerződések után követendő vámpolitika irányának meghatározására két táborban folyik erősen a készüllet. Az egyik a szerződéseket elítéli és a francia minimalis és maximalis tarifát veszi mintaképül s a kedvezményes záradékot el akarja ejteni; mint a mely mellett az államok sokszor előnyöket adnak másnak megfelelő ellenszolgáltatás nélkül. A másik részben meg akarja tartani ugyan a védelmet, sőt esetleg fokozza is a szükséghez képest, de ragaszkodik a szerződésekhez, mely az állandóságot biztosítja s a német forgalom oly nagy fejlődésére vezetett és meg akarja tartani a kedvezményes záradékot is, mely ebben az elzárkózó időben az elszigetelés egyik leghatalmasabb gátja, s az elzárkózásból eredő bajoknak soha eléggé meg nem becsülhető enyhítője.

A győzelem valószínűleg az utóbbiaké lesz, mert nem valószínű, hogy Németország nagy ipari kiviteli fellendülése mellett az elzárkózás terén Franciaországot kövesse, melyet éppen az ipar terén a legújabb időben mindig jobban és jobban megelőz.

Nehezebb már az a kérdés, hogy ezen túlmenőleg nem fog-e Németország a szabadult irány felé haladni, szóval, hogy megmarad-e legalább nagyjában a német ipar és mezőgazdaság közt az a benső egyetértés, melyet a védelem köl-

csönös megújulásában Franciaországban a juliusi monarchia és a harmadik köztársaság alatt láttunk? Másszóval nem közeledik-e Németországra nézve az az időpont, mely Angliában már félszázad előtt bekövetkezett, a midőn tudniillik a fejlődő nagy ipar a maga kiviteli érdekeit fölébe tudta helyezni a mezőgazdaság érdekeinek?

Németország ma a continens leghatalmasabb iparos országa. Kivitele, vas- és kőszéntermelése mind messze felülhaladja az egykor előtte haladó Franciaországét. Kivitele nagyobb márkákban mint a francia frankokban; vastermelése kétszer akkora, mint a francia, kőszéntermelése meg éppen háromszor akkora. S a mi ennél is fontosabb, lakosságában az ipari elem mindinkább előtérbe tódul, míg a mezőgazdági elem aránylag csökkent, az utolsó fölvételnél már csak 35%. Socialistái erősebb szervezetükkel nagyobb nyomást tudnak gyakorolni az iparos vállalkozókra s a földbirtok sokkal kevesebb kézben van összpontosítva, mint Franciaországban.

Annyit tehát minden valószínűséggel mondhatunk, hogy a védelmi iránynyal a continensen Németország előbb fog szakítani, mint Franciaország, de Németország is csak akkor, ha a nyersanyagok megdrágulása folytán az ipar és mezőgazdaság érdekellentéte éles kifejezésre jutna.

Ezt kell nekünk szem előtt tartani, ha saját vámpolitikánk irányát akarjuk megállapítani. A gabonaárak hirtelen emelkedése ne tévesztszen meg bennünket e részben. Ezen az ideiglenes jellegű bajon ideiglenes intézkedésekkel is lehet segíteni, a mint segít éppen most magán Olaszország. A vámpolitika irányát állandóbb tényezők szerint kell megítélni. És a tengerentúli verseny tekintetében ne feledkezzünk meg arról a férfitúról, ki a kereskedelmi szabadság össze híve: EMILE LEVASSEUR, s a ki az amerikai termelésről pár év előtt adott jelentésében azt jósolja, hogy Amerika versenye a gabonafélékben enyhülhet, de akkor annál erősebb lesz a mezőgazdasági termelés minden más ágában.

A continentalis nagy államok vámpolitikáját ma nem intézi többé egy, a gazdasági élet bajain felül álló burocratia. Ha valahol, úgy a gazdasági életben érvényesül a szabadabb alkotmányos élet mellett mindig erőteljesebben a nemzetek akarata, és pedig érvényesül a termelők és nem a fogyasztók

felfogásában, mert a termelő országok vannak politikailag szervezve és nem a fogyasztók. Igaz, hogy a mezőgazdaság befolyása csak azóta érvényesül, a mióta a tengerentúli verseny által veszélyeztetve látja termelő érdekét, de a míg ez a veszély teljesen meg nem szűnt, éreztetni fogja hatását Európában mindenütt és pedig abban a mértékben, a melyben a politikai hatalomban részesedik. Ily körülmények közt nem valószínű, hogy a mezőgazdasági termékek védelme a szárazföldön enyhülne, a mi viszont nekünk is kötelességünké teszi a mi mezőgazdasági termelő érdekeinknek az eddiginél is hatályosabb védelmét és pedig úgy a tengerentúli, mint a keleti irányban.

A jövő Magyarország nagy gazdasági feladata kétségtelenül az ipar minél erőteljesebb kifejlesztése, mert hiszen egy kiválólag agrarius ország sohasem emelkedhetik sem a lakosság sűrűségének, sem a gazdagságnak magasabb fokára. A ki azonban a jövőnek akar dolgozni, annak nem szabad a jelenről megfeledkeznie. Ma pedig a mi gazdasági erőnk és ezzel társadalmi és politikai hatalmunk még mindig főleg a mezőgazdaságban rejlik. Ennek érdekeit megvédeni nemcsak magában kötelesség, de egyszersmind minden további haladás előfeltétele is.

Örömmel ragadtam meg az alkalmat e nézetem kifejtésére, mert Magyarország mezőgazdái körében még mindig hitelt találnak azok, kik azt hirdetik, hogy a magyar gazdasági élet különböző ágainak érdekei egymással ellentétben állanak. Lehet, hogy jön idő, midőn ily érdekellentét kifejlődhetik, a mint hogy nagyfejlettségű népeknél ki is fejlődött. De nálunk ez az idő még oly messze van, hogy azt a legfiatalabbak közülünk is alig fogják megérhetni. •

A gazdasági élet mai fejlettségében a termelés különböző ágai egymásra vannak utalva s az ipar csak a mezőgazdaság feleslegéből fejlődhetik. Midőn oly nagy megpróbáltatásnak küszöben állunk, nagyfontosságú a különböző ágak ez érdeksolidaritását hangsúlyoztatni és hol tehetném azt jogosultabban, mint ezen társaság körében, melynek alapítása éppen ezen solidaritási érzület fejlesztését tűzte ki legfőbb céljául, ebben a társaságban, melynek körében annyi nagyérdemű apostola van ez eszmének, ebben a társaságban, melynek közgyűlését ezen eszme szolgálatában vélem legméltóbban megnyithatni.

LÁNG LAJOS.

TŰZKÁROK A MAGYARBIRODALOMBAN.

— Második és befejező közlemény. —

A tűzvészek nemcsak anyagi kárt okoznak, hanem sokszor emberi életből is szednek áldozatokat. Az évenként elégett emberek száma 1882-től kezdve a magyar anyaországban 53 és 158 között váltakozott. A legelső év mutatja az áldozatok legnagyobb számát, a legkisebbet pedig az utolsó év, s bár folytonos és állandó a hullámozás, az utóbbi évek határozott javulásról tanuskodnak. Újabb adatgyűjtésünk sokkal részletesebb adatokat nyújt; nem elégszik meg az elégett emberek számának kimutatásával, följegyzí a súlyos és halálos sérülést szenvedett egyéneket is, külön kitüntetve a tűzkárosultak s külön a mentő személyzet közül szerencsétlenül jártakat. Az előbbiek sorában még a férfiakat, nőket és gyermekeket is megkülönbözteti. Adatainkból azt látjuk, hogy nemcsak a tűzkárosultak, hanem a mentőszemélyzet tagjai is nagy mértékben ki vannak téve a szerencsétlenségnek. 1896-ban a mentőszemélyzet közül nem kevesebb, mint 31 egyén égett benn. Természetesen még nagyobb a súlyosan megsérültek száma, mely 1895-ben 95-re, 1896-ban 50-re rugott.

Tűzvészek alkalmával a szenvedett kár, az elpusztult embereken kívül, részint ingatlanok, részint ingóságok megsemmisüléséből áll. Új adatgyűjtésünk azt is megállapítja, hogy a tűzkárosultak hány esetben szenvedtek ingatlanokban vagy ingókban kárt. E rendkívül érdekes s eddig egészen ismeretlen adatokat, külön Magyarországra és Horvát-Szlavon-országokra vonatkozólag a következőkben mutatjuk be:

A tűzkárosultak közül kárt szenvedett	Magyar- Horvát-Szlavon- A Magyar- országon országokban birodalomban a tűzkárosultak száma 1896-ban		
Kizárólag ingatlanokban	6.262	386	6.598
Ingatlanokban és ingókban vegyesen .	9.397	810	10.207
Ingatlanokban általában . .	15.659	1.146	16.805

Kizárólag ingóságokban	5.016	326	5.342
Ingatlanokban és ingókban vegyesen .	9.397	810	10.207
Ingóságokban általában . .	14.413	1.136	15.549

E számokból azt látjuk, hogy a tűzkárosultaknak közel kétharmada ingatlanokban és ingókban vegyesen szenved kárt, egyharmada kizárólag ingatlanokban, egyharmada kizárólag ingóságokban. Némi eltérés azonban van az egyes évek között, 1895-ben a tűzkárosultak között több volt a ki csak ingóságban, 1896-ban ellenben a ki csak ingatlanban szenvedett kárt.

A megsemmisült ingatlan vagy épület vagy erdő. Az előbbieket sokkal nagyobb értéket képviselnek s a tűzkárokban az első helyet foglalják el. 1882 óta a leégett épületek száma a magyar anyaországban 17,718 és 31,327 között változott,

Az 1890. évi összeírás szerint Magyarországon összesen 4,979.376 épület van. E szerint évente körülbelül félszázaléka égne le az épületeknek (1882—86. és 1894—96-ban 0.46, 1887—91-ben 0.52⁰/₀). Midőn legkevesebb (1894-ben) 0.36⁰/₀, midőn legtöbb (1890-ben) 0.63⁰/₀.

Régibb adatgyűjtésünk is tett némi részletezést, megkülönböztette a részben és egészen leégett lakóházakat és gazdasági épületeket; újabb adatgyűjtésünk azonban ennél sokkal tovább megy. Nemcsak az épületek neveit, rendeltetésük szerint, részletezi jobban, hanem a mi a fölvételt különösen becselessé teszi, a tető és falazat kettős combinációjában mutatja be az épületek különböző neveit. Ez adatok annál becselesebbek, mert az 1890-diki népszámlálás alkalmával készült épületstatisztika megadja az összehasonlításra alkalmas alapot, minthogy a tűzkáradatok részletezése csaknem teljesen ahhoz simul.

A leégett épületeknek az épületek megfelelő csoportjával való összehasonlítása világosan mutatja a különböző tetőzetű és falazatú épületek tűzveszélyességének fokát, s kitűnik belőle, hogy erre a falazat anyagának nem igen van befolyása, csakis a tetőzetnek. Természetesen más kérdés, hogy ha a tűz bele kap az épületbe, mily rombolást tesz abban. Itt már a falazat anyaga is érezteti hatását, mert a szilárd kő- vagy téglafalazatú épületekben sokkal kevesebb kárt tesz a tűz, mint a sár- vagy vályog- vagy épen fafalú épületekben.

Adataink szembeszököen mutatják a tetőzet befolyását a kárveszélyességre. 1896-ban 10.000 cseréppel vagy palával födött épület közül csak 10 égett le, zsindelylyel vagy deszkával fedett 33, nád- vagy zsúptetőzetű pedig 54. E szerint a zsindely-tetőzet tűzveszélyessége háromszor, a nád- vagy zsúptetőzeté ötször akkora mint a cseréptetőzeté. 1895-ben az arány a zsindely vagy deszkatetőzetű épületekre nézve még rosszabb volt s megközelítette a szalmafedelű épületek arányát.

Az épületek főbb neveit tekintve általánosságban lakóház ég el legkevesebb, gazdasági épület már sokkal több, gyári és ipari épület pedig még több.

Az elégett erdők területét új adatgyűjtésünk mutatja ki először. 1895-ben 4405 kat. hold erdő égett le, ebből 1102 hold Horvát-Szlavonországban; 1896-ban pedig 1816 hold, miből 1201 hold a magyar anyaországra, 615 hold pedig Horvát-Szlavonországokra esik. 1895-ben az összes erdőterületnek 0,03, 1896-ban 0,01⁰/₀-a hamvadt el; a tűzvészek tehát aránytalanul kevesebb pusztítást visznek véghez az erdőkben, mint az épületekben. Nagy különbség van különben a magyar anyaország és Horvát-Szlavonországok közt, az utóbbiakban az erdei tüzek sokkal gyakoribbak s aránylag nagyobb kárt is okoznak.

Az elégett ingóságokat nagy változatosságuknál fogva mennyiség szerint a statisztika nem tudja felsorolni. Kivételt képeznek a házi állatok. Ezeket darabszám szerint már régibb tűzkárstatisztikánk is kimutatta. 1882 óta a magyar anyaországban elégett évenként 209—361 ló, 944—1721 szarvasmarha, 1524—6266 juh, 1591—3618 sertés és 8663—38.046 baromfi.

Háziállat is aránytalanul kevesebb ég el Horvát-Szlavonországokban, mint az anyaországban, s a mi különösen feltűnő, sertés sem 1895-ben, sem 1896-ban nem égett volna el, holott a magyar anyaországban ez az állatnem nagyon is ki van téve tűzvészek alkalmával az elpusztulásnak.

A tűzvész folytán megsemmisült összes érték a magyar anyaországban az utóbbi másfél évtized alatt 10⁷ és 18⁷ millió forint között váltakozott. Horvát-Szlavonországban 7—900 ezer forintba rúg az évenként megsemmisült érték.

Ha az egyes országrészeket nézzük, néhol az egyes évek közt oly ugrásokat látunk, melyek szinte ellentmondani látszanak a statisztikai törvényszerűségnek. Így például a Duna-Tisza közén 1883-ban a tűzkárok összes értéke csak 974.765 forint volt, 1894-ben ellenben 4,212.494 forint. Az egyensúlyt főleg egyes nagyobb tűzvészek zavarják meg, midőn egy-egy nagyobb város hamvad el vagy pedig egy hatalmas gyártelep. Ez volt az eset 1894-ben a Duna-Tisza közén; két nagy leégett úpesti gyár szöktette föl oly rendkívül magasra a tűzkárok értékét. Vannak azonban évek, melyek különösen kitűnnek a tűzkárok szokatlan nagyságával, ilyen volt az 1890-dik év, melyben egyetlen országrészt sem látunk mérsékelt tűzkárral, a tizenöt év átlagát ez év tűzkárai valamennyi országrészben felülmulják.

A Duna jobbpartján a tűzkár nagysága 15 év közül nyolczban maradt az átlagon alul, a Duna jobbpartján tizben, a Duna-Tisza közén kilenczben, a Tisza jobbpartján tizenegyben, a Tisza balpartján hatban, a Tisza-Maros szögében kilenczben, Erdélyben nyolczban, az egész magyar anyaországban pedig tizenöt év közül tizben volt kisebb a másfél évtizedes átlagnál a tűzkárok összege.

Láttuk, hogy a tüzesetek száma évszakok, sőt hónapok szerint változik. Ugyanezt látjuk talán még fokozott mértékben a megsemmisült értéknél. A nyári hónapokban nemcsak a tárgyak gyúlékonysága nagyobb, a meleg és szárazság folytán, hanem a mezőgazdasági termények betakarításával a tűzveszélynek kitett tárgyak is szaporodnak.

Rendszerint augusztus és szeptember hónapokban semmivel meg legtöbb érték; de néha más hónapok még nagyobb összeggel szerepelnek, különösen április, május, július és október. Legkevesebb érték semmivel meg a három téli hónapban deczembertől februárig.

Az utóbbi másfél évtized alatt az egyes hónapok részeseülése az összes tűzkárokból a következő végletek között mozgott: januárra esett az összes megsemmisült értékből 1·92—6·54, február 1·74—8·96, márczius 2·45—12·83, április 5·12—23·47, május 4·60—21·20, június 3·37—9·77, július 5·26—28·45, augusztus 10·25—32·84, szeptember 7·38—18·02, október 3·61—17·58, november 3·50—8·21, végre deczember 1·82—6·38 százalék.

A tűzkár összes értékének fele a vélelmezett okok folytán

támadt tüzesetekre esik, sőt a teljesen ismeretlen okból támadt tüzesetekre is nagyobb kárösszeg jut, mint a bebizonyított okokból támadtakra. Ugyanezt látjuk az egy tüzesetre eső átlagos összegeknél is. Okát ennek bajosan lehetne adni. Lehet, hogy a véletlen játéka, de mindenesetre feltűnő, hogy a bebizonyított gyújtogatás folytán támadt tüzeseteknél az átlagosan egy tüzesetre eső kárösszeg aránylag csekély. Talán mert sok esetben a tettenérés lehetővé teszi a keletkező tűz elfojtását. A bebizonyított öngyújtásnál sem nagy, ellenben a vélelmezett öngyújtásnál 1896-ban rendkívül nagy átlag mutatkozik.

Az 1896. évi tűzkárok összegét az elégett tárgyak szerint részletezve a következő kimutatás állítja szem elé:

Az elégett tárgyak megnevezése	Magyarországban forint	A szenvedett kár Horvát-Szlavon- országokban forint	%	A Magyar- birodalomban forint	%
I. Ingatlanok.					
A) Épületek.					
Lakóház	1,659.406	13 ⁸⁸	139.399	20 ⁰⁷	1,798.805 14 ²²
Gazdasági épület .	2,008.531	16 ⁸⁰	170.877	24 ⁶⁰	2,179.408 17 ²³
Lakóház és gazdasági épület együttesen	1,259.336	10 ⁵⁴	37.245	5 ³⁶	1,296.581 10 ²⁵
Gyár v. ipari épület	989.378	8 ²⁸	27.150	3 ⁹¹	1,016.528 8 ⁰⁴
Iskola	23.600	0 ²⁴	110	0 ⁰¹	23.710 0 ²³
Egyéb épületek . .	340.588	2 ⁸⁵	19.389	2 ⁷⁹	359.977 2 ⁸⁴
Együtt . .	6,285.839	52 ⁵⁹	394.170	56 ⁷⁴	6,680.009 52 ⁸¹
B) Erdők . . .	50.039	0 ⁴²	11.768	1 ⁶⁹	61.807 0 ⁴⁹
Ingatlanok összesen	6,335.878	53 ⁰¹	405.938	58 ⁴³	6,741.816 53 ³⁰
II. Ingóságok.					
Házi állatok . . .	210.291	1 ⁷⁶	9.731	1 ⁴⁰	220.222 1 ⁷⁴
Bútor, ruhanemű, házi eszközök . .	405.926	5 ³⁹	41.993	6 ⁰⁵	447.724 3 ⁵⁴
Gabona asztagban .	803.125	6 ⁷²	16.143	2 ³²	819.268 6 ⁴⁸
Takarmány, szalma	1,169.397	9 ⁷⁸	58.819	8 ⁴⁷	1,228.216 9 ⁷¹
Szemes gabona . .	431.577	3 ⁶¹	29.594	4 ²⁶	461.171 3 ⁶⁵
Gazdasági eszközök	497.968	4 ¹⁷	25.555	3 ⁶⁸	523.523 4 ¹⁴
Gyári felszerelések .	639.576	5 ³⁵	14.674	2 ¹¹	654.250 5 ¹⁷
Egyéb ipari eszközök	103.690	0 ⁸⁷	4.975	0 ⁷²	108.665 0 ⁸⁶
Árukészletek . . .	875.635	7 ³³	53.739	7 ⁷³	929.374 7 ³⁵
Fakészletek	180.545	1 ⁵¹	3.187	0 ⁴⁶	183.732 1 ⁴⁵
Egyéb tárgyak . .	299.337	2 ⁵⁰	30.377	4 ³⁷	329.714 2 ⁶¹
Ingóságok összesen	5,617.067	46 ⁹⁹	288.792	41 ⁵⁷	5,905.859 46 ⁷⁰
Összes károk . .	11,952.945	100 ⁰⁰	694.730	100 ⁰⁰	12,647.675 100 ⁰⁰

A tűzkároknak több mint fele az elégett ingatlanokra esik; de az ingóságok is igen tekintélyes, az ingatlanokat jóformán megközelítő arányban szerepelnek. De csak az anyaországban, mert Horvát-Szlavonországban jóformán csak az összes kár egyharmada esik ingóságokra.

Az ingatlanoknál az első helyet a gazdasági épületek foglalják el, csak azután következnek a lakóházak, melyeket az egy tető alatt álló gazdasági épületek, azután a gyári és ipari épületek követnek.

Az elégett ingóságok között legnagyobb értéket a takarmány és szalma képvisel s nyomban utána az asztagban álló gabona következik, sőt az elégett gazdasági eszközök értéke is megközelíti az elégett gyári felszerelések értékét. Ha számbaveszszük még az elégett házi állatokat, bizvást elmondhatjuk, hogy a tűzvések nagyobb részben a mezei gazdaságot sújtják. Pedig még azt is tekintetbe kell venni, hogy a lakóházakban, butorokban, ruhaneműekben, házi eszközökben, stb. szenvedett kár túlnyomó része szintén a mezei gazdálkodással foglalkozó népességet sújtja.

Úgy a területhez, mint a lélekszámhoz hasonlítva legnagyobb a tűzkár a Tisza jobbpartján, s nyomban utána következik a Duna balpartja, vagyis a Felvidék az, mely tűzkároktól legtöbbet szenved. Ez annál feltűnőbb, mert épen nem lehet mondani, hogy e két országrészben volna felhalmozva legtöbb érték, legtöbb, tűzveszélynek kitett objectum. Az ott divó építkezési módban is alig találunk némi magyarázatot, mert igaz, hogy az összes épületeknek fafalazattal a Tisza jobbpartján 53[·]₆₀, a Duna balpartján 37[·]₅₉⁰/₀-a bir, míg a Duna jobbpartján csak 19[·]₃₁, a Duna-Tisza közén csupán 6[·]₁₅⁰/₀-a; de viszont a Tisza balpartján 51[·]₉₃, Erdélyben épen 79[·]₂₉⁰/₀-a, a nélkül, hogy ez a körülmény a két utóbbi országrészben a tűzkárokat felszöktetné. Még kevésbé vethetjük okul a tetőzet anyagát. A legtüzveszélyesebb tetőzet a nád- és zsúptető, az összes épületeknek a Tisza jobbpartján 61[·]₈₅, a Duna balpartján 51[·]₇₂-a volt úgy fedve, ellenben a Duna jobb partján 68[·]₄₇, a Duna-Tisza közén 69[·]₁₈, a Tisza balpartján 71[·]₉₀⁰/₀-a. A statisztika constatólja a tényt, a helyi hatóságoknak volna feladatuk megállapítani az okokat s gondoskodni a megfelelő tűzrendészeti intézkedésekről. Horvát-

Szlavonországokban úgy a területhez, mint a lélekszámhoz arányítva jóval kisebb a tűzkár, mint az anyaországban.

Az összes tűzkárokból a magyar anyaországban 1000 lélekre 789 frt. 80 kr. esett, vagyis egy fejre 79 krajczár. Ez elég tekintélyes fejadó s világosan mutatja, hogy a tűzrendészetnek közgazdasági szempontból mekkora fontossága van. Háttha még az egyes törvényhatóságokat külön tekintjük. Csak a vármegyei törvényhatóságokat véve, 1896-ban az összes tűzkárból egy-egy fejre átlagosan Vas- és Turóc-megyében 1⁰⁰, Zalában, Sárosban 1⁰¹, Csikban 1⁰⁷, Trencsénben 1⁰⁹, Hunyadban 1¹³, Árvában 1²⁴, Fogarasban 1³⁰, Sopronban 1⁴¹, Liptóban, Nyitrában 1⁴⁷, Mosonban 1⁴⁹, Hontban 1⁵¹, Barsban 1⁵⁶, Szepesben 1⁶⁶, Szabolcsban 1⁷⁶, Ungban 1⁷⁷, Abaujban 2⁰⁸, Zemplénben pedig 2⁷⁴ frt. esik. Mily roppant veszteség ez, mennyire érzékenyen sujtja a népességet, mily tekintélyes pusztulása a nemzeti vagyonnak. Pedig egyes évek még sokkal nagyobb tűzkárral jártak, mint az 1896. év. Vannak természetesen vármegyék, hol a veszteség sokkal csekélyebb, Szolnok-Doboka vármegyében egy fejre átlagosan csak 14 krajczár tűzkár esik, Baranyában 20, Kis-Küküllőben 22, Esztergomban 23, Varasdban, Belovár-Kőrösben 25, Nagy-Küküllőben, Zágrábban 26, Hajduban, Besztercze-Naszódban 27, Alsó-Fehérben 28, Szepesben 29, Fejérben és Szerémben 30 kr.

A területhez arányosítva is roppant különbségek mutatkoznak. Városoknál természetesen; hol nagyobb tűzkárok fordultak elő, roppant nagy arányszámokat nyerünk, mint-hogy a városok területe, népességükhöz s a felhalmozódott objectumokhoz képest csekély. Ennélfogva ismét csak a megyei törvényhatóságokra leszünk tekintettel. Száz négyzetkilométer területre Nyitramegyében 10.165, Sopronmegyében 10.357, Zemplénmegyében pedig 12.701 frt. tűzkár esett, míg ellenben Szolnok-Dobokában csak 593, Besztercze-Naszódban 702, Lika-Krbavában 989, Nagy-Küküllőben 1.125, Baranyában 1.144, Krassó-Szörényben 1.259, Belovár-Kőrösben 1.340, Kis-Küküllőben 1.341, Fejérben 1.436, Szerémben 1.453, Pozsegában 1.470 frt.

A megsemmisült ingatlanok értéke valamivel nagyobb mint az ingóságoké s így az előbbiekből ezer lélekre, illetőleg 100 négyzet-kilométer területre több esik.

Az országos átlagtól azonban az egyes országrészek többé-kevésbé eltérnek. A Duna-Tisza közén, a Tisza balpartján, a Tisza-Maros szögében és Erdélyben a megsemmisült ingóságok értéke meghaladja az ingatlanokét. Egyes városokban az is előfordul, hogy az elégett ingóságok értéke többszörösen meghaladja az ingatlanokét; de szabályul még sem mondhatjuk, hogy az elégett ingóságok túlsúlya a városias jelleggel, a vagyonossággal jár karöltve, hiszen Fogaras, Háromszék és Hunyad megyékben is az ingóságok erős túlsúlyát látjuk a tűzkárok értékében, s egész Erdély átlaga is ez irányban alakul.

Nem érdektelen a tűzvésszek csoportosítása a tüzesetek alkalmával szenvedett kár nagysága szerint. E csoportosítás két irányban is történhetik; először az egyes tűzkárosultak kárát, másodsor az egy-egy tüzeset alkalmával szenvedett összes kárt véve alapul.

A tűzkárosultaknak több mint egynegyed része 50 forintnál kisebb kárt szenvedett, sőt a Duna-Tisza közén közel egyharmada, a Tisza-Maros szögében több mint egyharmada. E két országrészben általában azok száma a túlnyomó, kik csak csekélyebb kárt szenvedtek, 1896-ban például a tűzkárosultaknak a Duna-Tisza közén 59·88⁰/₀-a, a Tisza-Maros szögében 66·60⁰/₀-a kétszáz forintnál kisebb kárt szenvedett; a Tisza jobbpartján ellenben csak 39·92⁰/₀-a.

Az egyes országrészek adatai közt a két évben bizonyos állandóság mutatkozik, jelölül annak, hogy itt állandó tényezők hatása nyilatkozik. Különösen szembe szökik a Tisza jobbpartján az egy károsultra eső kárösszegek nagysága. Ez országrészben 1895-ben a tűzkárosultaknak 42·37⁰/₀-a 500 forintnál több kárt szenvedett, míg ugyanakkor a Tisza-Maros szögében csak 14·61⁰/₀-a. Az egyes évek, még inkább ezeken belül az egyes nagyság-kategóriák között természetesen itt-ott mutatkoznak jelentékenynek mondható eltérések, például a Duna balpartján 1895-ben a tűzkárosultaknak 4·18⁰/₀-a szenvedett 2000—3000 frt kárt, 1896-ban ellenben csak 2·86⁰/₀-a. Nagyban és egészben azonban mindkét évben ugyanazok a jellemző momentumok domborodtak ki.

Természetesen egészen másként alakulnak az arányok, ha azt kutatjuk, hogy az összes tűzkárok *összegeiből* hány százalék esik az 1—50, 50—100, 100—200 stb. forint kárt

szenvedett károsultakra. 1896-ban az összes kárból az 500 forintnál kisebb kárt szenvedett kárvallottakra, kik a kárvallottak között 76·23⁰/o-kal szerepeltek, csak 22·38⁰/o esett; 77·62⁰/o ellenben az 500 frtnál nagyobb kárt szenvedettek. Sőt a 10.000 frtnál nagyobb károsultak maguk 23·32⁰/o-kal részesültek az összes kárban.

Az arányok néhol rendkívül nagyok. A Duna-Tisza közén az összes károk 37·94⁰/o-a oly károsultakra esett, kik egy-egy tüzeset alkalmával 50.000 forintnál nagyobb kárt szenvedtek, a Tisza-Maros szögében 12·74, Erdélyben pedig 12·57⁰/o-a. A Tisza-Maros szögében a 20—50.000 forintos károk aránya is igen magas, de viszont ebben az országrészben esik legnagyobb százalék az egészen kis (50 forintnál kisebb, 50—100 és 100—200 frtos) tűzkárokra.

Ha nem az egyes tűzkárosultak, hanem az egyes *tüzesetek számát* csoportosítjuk, a *kárösszeg nagysága* szerint a tüzeseteknek körülbelül ötödrésze az 50 forintnál kisebb kárral járt tüzesetekre esett. Az ilyen egészen kis károk leggyakoribbak a Tisza - Maros szögében, hol 1896-ban az összes tüzeseteknek közel egyharmada ilyenekből állt; legritkábban ellenben a két felvidéki országrészben a Duna bal- és a Tisza jobbpartján fordultak elő, ott még az 1000—2000 forintos tüzesetek is nagyobb arányban szerepeltek, mint az egészen jelentéktelen tüzek. E két országrészben feltűnően nagy számmal fordultak elő a jelentékenyebb tüzesetek. Az egész magyar birodalomban csak 31·21⁰/o esik az 500 frtnál nagyobb tűzkárokra, a Tisza-Maros szögében pedig csupán csak 17·78⁰/o, a Duna balpartján ellenben 47·75, a Tisza jobbpartján 42·57⁰/o. Nem az eléghető egyes objectumok nagyobb értékéből következik az, hanem onnan, hogy a támadt tüzek rendesen jóval nagyobb terjedelmet vesznek s a támadt tűz ritkán szorítkozik egyetlen objectum elhamvasztására.

Szintén érdekes, hogy a kár összes értékéből hány százalék esik a *tűzvészek egyes kategóriáira*.

A kis tüzesetek, bármily nagy számmal fordulnak is elő, aránylag csekély összeget képviselnek, innen van, hogy még a tüzesetek összes számából az 50 frtnál kisebb tüzekre 1896-ban a Magyarbirodalom átlagában 20·00⁰/o esett, a tüzesetek összes értékéből csak 0·44⁰/o. Az 1000 frtnál kisebb tüzekre is

csak 18¹³/₁₀ esik a kár összes értékéből, 81³⁷/₁₀ ellenben az 1000 frtnál nagyobb kárt okozott tüzesetekre. Az egyes országrészeknél nagyjából ugyanazokat a jellemző vonásokat látjuk, mint a tüzesetek számának csoportosítása alkalmával. Legtöbb apró tűz a Maros-Tisza szögében fordul elő, s itt valóban a tűzkárok összegének 26⁷⁰/₁₀-a esett az 1000 frtnál kisebb tüzekre, legkevesebb apró tűz ellenben a Duna bal- és a Tisza jobbpartján s csakugyan az előbbi országrészben csupán 13⁴⁷/₁₀, az utóbbiban 11⁹⁶/₁₀ esett az 1000 frton aluli tűzvészekre a tűzkárok összes értékéből.

A tűzkárok összes értékének jóval több mint fele (55⁷²/₁₀-a) az 5000 frtosnál nagyobb tűzvészekre esik. Itt nyilatkozik már igen erősen egy-egy nagyobb tüzeset hatása, a Duna-Tisza közén például az összes tűzkároknak közel egy negyed részét a 100.000 frton felüli tüzesetek teszik, az imént említett nagy gyárégések folytán. Ez országrészben a tűzkároknak közel fele (48¹⁴/₁₀-a) a húszezer forintnál nagyobb tüzesetekre esik, míg a Duna két partján 24⁰/₁₀-nál alig több.

A tűzkárok értékéből egy károsultra 1896-ban 571 frt, egy tüzesetre pedig 1.262 forint esett.

Az egy tűzkárosultra eső átlagos kár elég magas. Mind a két évet tekintetbe véve, legalacsonyabb a Tisza-Maros szögében és a Duna jobb partján, hol mindkét évben alatta maradt az országos átlagnak. A Tisza két partján ellenben mindkét évben meghaladta az országos átlagot; a többi országrészekben majd meghaladta, majd alatta maradt A minimumot Erdély mutatja 1895-ben, a maximumot a Duna-Tisza köze 1896-ban.

Nagyon eltérőleg alakulnak az egy-egy károsultra eső átlagoktól az egy-egy tüzesetre eső átlagok. Ez utóbbiak a Duna bal- és a Tisza jobbpartján legmagasabbak, harmadik helyen pedig a Duna jobbpartja sorakozik, holott ez országrész az egyes tűzkárosultaknál alacsony átlagot mutatott. Ez természetesen attól függ, hogy egy-egy tüzeset alkalmával hányan szenvedtek kárt; minél kevesebben, annál inkább közeledni fog az egy károsultra eső összeg az egy tüzesetre eső összegben. Legnagyobb eltérést a felvidéken, a Duna bal és a Tisza jobb partján látjuk, hol ritkábban fordul elő, hogy egy tüzeset alkalmával csak egy egyén károsodik meg, ott a tüzek rendszerint nagyobb kiterjedé-

sűek. A kétféle átlag úgy 1895-ben, mint 1896-ban a Tisza-Maros szögében mutat legkisebb eltérést, hol általában kisebb tüzek fordulnak elő, mint a többi országrészben, s egy tüzeset alkalmával ritkán károsul meg több egy egyénnél.

Láttuk, hogy tűzvészek folytán évről-évre mily roppant értékek semmisülnek meg. Sok vagyoni állás pusztulását idézik elő, de romboló hatásuk még nagyobb volna, ha a biztosítás nem enyhitené. 1882 óta a biztosító intézetek által a magyar anyaországban kifizetett kártérítés évenként 4 és 7 millió forint közt ingadozik, az összes tűzkároknak pedig 35—44%-át teszi. Az első pár évben a kártérítések aránya alacsony volt, de idők folytán határozottan haladást látunk a biztosítások tekintetében. A tárgyalt másfél évtized hét első évében ugyanis a kártérítések aráyszáma öt évben 40%-on alul maradt s csak két évben haladta meg a 40%-ot, ellenben a nyolcz utolsó év közül csak kettőben maradt 40% alatt, hat évben meghaladta azt. Minthogy föltehető, hogy nagy átlagban a tűzvészek által megtámadott biztosított és nem biztosított objectumok egymás közötti aránya bizonyos állandósággal bír adataink azt bizonyítják, hogy a tűzkár-biztosítás hazánkban az utóbbi évek alatt tért foglalt.

Tudjuk új biztosítási statisztikánkból, hogy a Magyar-birodalomban 1896-ban 2958 millió forint érték volt tűz ellen biztosítva, mely összegből 2085 millió forint épületekre, szalmás gabonára és egyéb ingóságokra 367 millió gyárakra, gyári felszerelésekre és készletekre, 506 millió forint pedig mezőgazdasági átalánybiztosításra esett.

A biztosító intézetek az 1896. év folyamában az összes biztosított összegnek 0.19%-át fizették ki kártérítés gyanánt. Ez átlag igen nagy szélsőségek középarányosa, míg ugyanis Esztergom- és Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyében csak 0.05, Baramyában és Fejérben csak 0.06, Nagy-Küküllőben és Zágrában 0.08, Hajdú vármegyében 0.09%-át; addig Fogarasban 1.18, Zemplénben 0.71, Csongrádban 0.70, Szabolcsban 0.61, Ungban 0.58, Hunyadban 0.74, Ugocsában 0.51%-át.

A kárveszélyesség legkisebb a Duna-Tisza közén, utána pedig Horvát-Szlavonországban és a Tisza-Maros szögében; legnagyobb ellenben a Tisza jobbpartján. De magas Erdélyben és a Tisza és Duna balpartján is.

Ha a kifizetett kártérítést a tűzkárok összes értékéhez

hasonlítjuk, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy Horvát-Szlavonországokban valamivel kedvezőbb az arány, mint a magyar anyaországban, míg ugyanis az utóbbiban a biztosítási intézetek a szenvedett összes tűzkárok 42·24⁰/o-át térítették meg, Horvát-Szlavonországban 45·20⁰/o-át. Valamennyi országrész közül csak a Duna-Tisza közén magasabb a kifizetett kártérítés arányszáma, mint a Dráván túl; a Tisza-Maros szögében pedig megközelíti. A Duna két partja és a Tisza balpartja közepes arányt mutat; csak a Tisza jobbpartján és Erdélyben száll le az arányszám igen alacsonyra.

Az egyes vármegyéket külön tekintve, Csongrád áll legelől, hol a biztosító intézetek az összes tűzkárnak 75·91⁰/o-át megtérítették, azután jön Csanád 71·36, Verőcze 61·46, Békés 60·46⁰/o-al. A minimumot néhány erdélyi és egy horvát megye képviseli, Kis-Küküllőmegyében ugyanis az összes tűzkárnak csak 12·67, Udvarhelymegyében 15·14, Lika-Krbavában 16·94, Torda-Aranyosban pedig 19·92⁰/o-át térítették meg a biztosító intézetek.

A biztosítási statisztikában foglalt részletezés nem felel meg annak a részletezésnek, mely szerint a tűzkárstatisztika kimutatja az elégett tárgyakat. Az utóbbinál alkalmazott nagyobb részletezéssel sokkal becsebb volna, de így sem érdektelen. 1896-ban az egész Magyarbirodalomban a kifizetett kártérítés az épületeknél, szalmás-gabonánál s egyéb ingóságoknál a biztosított összegnek 0·17⁰/o-át, a gyárbiztosításnál 0·23, a mezőgazdasági átalánybiztosításnál szintén 0·23⁰/o-át tette.

A gyárak kárveszélyessége általánosan ismeretes s csak természetes, hogy e közismeretes tényt adataink is igazolják; feltűnő azonban a mezőgazdasági átalánybiztosításnál a károsodás hasonló magas aránya. Talán több éven keresztül nem így alakulnak az arányok, mert egy év adatának alakulásában tág tere van a ki nem egyenlített véletlennek. Már az egyes országrészek közt is nagy különbségeket látunk. Erdélyben kedvező a károsodási arány az átalánybiztosításnál, sőt a Duna jobbpartján, a Duna-Tisza közén és Horvát-Szlavonországokban is az. A Tisza-Maros szögében már elég magas, de még magasabb a Duna bal- és a Tisza jobbpartján; a Tisza balpartján pedig abnormis magasságot ér el.

A károsodási arány a mezőgazdasági átalánybiztosításnál nyolcz országrész közül négyben kisebb, mint az épületek,

ingóságok és szalmásgabona károsodási aránya, a gyárak kárveszélyességénél ellenben csak háromban.

Az ellentétek különben az átalánybiztosításnál legmérsékeltőbbek. A biztosított értéknek Erdélyben 0¹², a Tisza balpartján 0⁴⁰/o-át kellett megtéríteni; ellenben az épületek, ingóságok és szalmásgabona biztosításánál a Duna-Tisza közén csak 0⁰⁵, a Tisza jobbpartján 0⁴²/o-át. De legnagyobb ellentétek mutatkoznak a gyárbiztosításnál, ott a kifizetett kártérítés a biztosított összegnek a Duna balpartján csak 0⁰⁵ Erdélyben ellenben 0⁸¹/o-át tette.

A biztosítás három csoportjánál mutatkozó eredmények közt Horvát-Szlavonországokban legmérsékeltőbb az eltérés, mely országrész mindig alatta marad az országos átlagnak. Fiumében 46 millió forint biztosított összeg után a biztosító intézeteknek csak ezerötyszáz forint kártérítést kellett fizetniök. Oly kedvező arány ez, minőre az egész birodalomban nem találunk több példát a felsorolt terület egységeken belül.

A tűzkárbiztosítás elterjedésének helyes mértéke tulajdonképen az volna, ha összehasonlíthatnók a biztosított összeget a tűzkárnak kitett objectumok, vagyis valamennyi épület és ingóság összes értékével. Ily adatok azonban nem állnak rendelkezésünkre, s ha némi általános tájékozást akarunk szerezni, legfőlebb a lélekszámmal hasonlíthatjuk össze a biztosított összeget, noha tudjuk, hogy az eléghető javak értéke és a lélekszám között nem áll fenn országrészről-országrészre változatlan arány.

Az egész magyar birodalomban fejenként 170 forint esik a tűzkár ellen biztosított összegből. Legelől az ország közepe áll, hol az arányt különösen Budapest emeli igen magasra. Horvát-Szlavonország erősen mögötte marad az anyaországnak, hol viszont a Tiszától keletre fekvő részek mutatnak gyöngébb arányokat, míg a nyugoti országrészekben az arány kedvezőnek mondható. A megyék közt az egyes országrészekben belül is lényeges különbségek mutatkoznak. Általános érvényű törvényről alig beszélhetünk, de fővonásokban mégis azt látjuk, hogy a vagyonosabb megyékben, a földrajzi fekvést is tekintetbe véve, inkább el van terjedve a biztosítás s különösen emeli a biztosítási összeg nagyságát egy-egy jelentékenyebb város. Budapest hatásáról már fentebb megemlékeztünk, de szemmel látható, hogy miként emeli

Csongrád megye arányát a szomszédos vármegyékkel szemben Szeged, Abaujét Kassa, Borsodét Miskolcz, Hajdúmegyéét Debreczen.

Érdekes, hogy még a szegény nyugoti megyékben is mennyivel általánosabb a biztosítás, mint a keletiekben. Árvában egy lélekre 109 forint esik, ellenben Beregben 47, Csikben 66, Fogarasban 52, Szolnok-Dobokában csak 33 forint. Ez utóbbi vármegye képviseli a minimumot, noha Kis-Küküllő is jóformán csak ott áll, mert egy fejre ott is csupán 34 frt esik a tűzkár ellen biztosított összegből.

Az ingatlanok biztosítása sokkal általánosabb, mint az ingóké. Általában el lehet mondani, hogy az ingatlanoknak (épületeknek) 60%-kát biztosítják tűz ellen, az ingóságoknak ellenben csak 20%-át.

Horvát-Szlavonorságokban ingóságot alig biztosítanak, s a leégett ingatlanoknak is alig egy harmada van biztosítva. Az anyaország egyes részei közül csak Erdély mutat hasoló alacsony arányt, de csak az ingatlanok tekintetében, mert az ingóságok biztosítása már jóval kedvezőbb. Igaz, hogy 1895-ben Erdélyben az elégett ingóságoknak is csak kis része volt biztosítva, de 1896-ban már igen tekintélyes része.

Az ingóságokat a Duna-Tisza közén biztosítják leginkább. Állandóan magas az arány a Tisza és a Duna balpartján, továbbá a Tisza-Maros szögében. A Duna jobbpartján állandóan alacsony, holott a leégett ingatlanok közt épen ebben az országrészben volt legtöbb biztosítva. Magas még a biztosított ingatlanok aránya a Tisza jobb- és a Duna balpartján is; ellenben a Duna-Tisza közén, a Tisza-Maros szögében s főleg a Tisza balpartján, mely országrészek pedig az ingóságoknál oly kedvező arányt mutattak, elég kedvezőtlen, jeléül, hogy az épületek biztosítása épen a vagyonos országrészekben koránt sincs eléggé elterjedve.

Nem tartozik szorosan a tűzkár-statisztikához, de együtt gyűjtetik vele s tűzrendészeti szempontból elsőrendű fontosságú az építkezések statisztikája. A III. számú tűzkárstatisztikai kérdőív, a mint föntebb előadtuk, részletes kérdéseket tartalmaz az új és toldalék-építkezésekről is, a falazat, tetőzet és az épület rendeltetése szerint hármassal kombinációban tüntetvén föl az egy-egy községben egy év alatt emelt új épületeket és a régiek kitoldását. Kiegészítője ez az 1890. évi épület-

statisztikának, csak az kár, hogy nem kapcsolódik közvetlenül ahhoz, mert négy év (1891—94) építkezéseiről egyáltalán nincs adatunk, ez új adatgyűjtés csak az 1895. évvel kezdőd-vén. De az új építkezések statisztikája, ha nyomban a népszámlálás után (1891-ben) indult volna is meg, épületeink létszámát még akkor sem tudnók pontosan megállapítani; mert az új építkezéseken kívül figyelembe veendőek volnának még a lerombolt régi épületek is, melyekről azonban ez időszerint semmiféle adatok sem gyűjtetnek. Ha a jövő népszámlálás alkalmával ismét oly kimerítő épület-statisztika készül, mint 1890-ben, attól fogva szükségesnek fog mutatkozni nemcsak az új és toldalék-építkezésekről, hanem a lerombolt épületekről is gyűjteni statisztikai adatokat.

A magyar anyaországban jóval kedvezőbb az új építkezések aránya, mint Horvát-Szlavonországokban. Az anyaországban azonban 1896-ban némi visszaesés mutatkozik. Ez évben másfél ezer épülettel emeltek kevesebbet, mint a megelőző évben s a hanyatlás éppen a szilárd tetőzetű épületeknél mutatkozik.

Az építkezések általános iránya azonban 1896-ban is ugyanaz maradt s igen egészséges és örvendetes fejlődésről tanuskodik. 44.117 új épület közül 19.456 cserép, pala vagy bádogfedelű, 12.733 zsindely vagy deszka s csak 10.928 vólánád- vagy zsúpfödelű. Az arányszámok még hangosabban szólnak. Tízezer nád- vagy zsúpfödelű épületre csak 32 hasonló új épület esett, tízezer zsindely vagy deszkatetőzetre 102, tízezer pala- vagy cseréptetőzetre pedig 203. A zsindelytetőzetű épületek tehát több mint háromszor, a pala- vagy cserépfödelűek pedig közel kétszer oly erősen szaporodtak, mint a nád- vagy zsúpfödelű épületek.

Városaink fejlődésével függ ez össze; de nem kizárólag. A községekben is nagy mértékben javulnak az építkezési viszonyok.

Nemcsak a szilárd tetőzet terjed, hanem a falazat anyaga tekintetében is kétségbevonhatlan haladást látunk. 1896-ban az összes 44.117 épület közül már 14.312 kő vagy téglafalú volt, 13.573 sár- vagy vályogfalú, 16.232 fa vagy fával vegyes anyagú. Ha pedig kizárólag a lakóházakat tekintjük, a kő vagy téglafal áll első helyen; volt ugyanis az ujonnan épült lakóházak közt 10.173 kő- vagy téglafalú, 9276 vályog- vagy sárfalú s csak 8790 fa vagy fával vegyes anyagú.

Itt is tanulságosabb, ha az új épületeket a hasonló anyagú épületek összes számával hasonlítjuk össze. Szintén tízezer épületre a cserép, pala stb. tetőzetű épületeknél 279:3 téglavagy kő, 134:5 vályog vagy sár s 203:8 fa vagy fával vegyes anyagból álló falazattal bíró új épület esett. A zsindelevagy deszkatetőzeteknél ugyanezt a sorrendet tartva meg, 158:6, 99:1, illetőleg 87:9. A nád- vagy zsúptetőzetűeknél pedig 44:5, 32:1 és 30:9. Valamennyi tetőzetnél tehát a kő vagy téglafalú épületek mutatják a legkedvezőbb arányt.

Ez adatok is arról tanuskodnak, hogy építkezésünk bár lassú, de öröndetes átalakuláson megy át s a tűzrendészeti szempontból is előnyös szilárd építkezés folyvást tért hódít.

Adatgyűjtésünk az új építkezéseken kívül kiterjed a pótépitkezések följegyzésére is; de csak az anyaországban. Horvát-Szlavonországokban ez adatok csak az 1897. évtől kezdve gyűjtetnek.

Az 1895. évben összesen 7827 toldaléképület készült, 1896-ban 8678, tehát 1896-ban az új építkezések csökkenését némileg a pótépitkezések nagyobb száma pótolja. A toldaléképítkezések az új építkezéseknek 19—22%-át teszik. Leggyakoribb eset, hogy szobával toldják ki a régi épületet, de nagyon tekintélyes az istállók s az egyebek alá foglalt toldalékok száma is, hová a konyhák, kamarák stb. tartoznak.

Ha a toldaléképületek anyagát nézzük, ugyanezt az öröndetes jelenséget látjuk, mint az új épületeknél, t. i. a szilárdabb építkezés térfoglalását. Főleg a tetőzetnél látjuk ezt 1896-ban ugyanis a 8678 toldaléképület közül 4209 cserép-, pala- vagy bádofödélű volt, 2649 zsindelevagy deszka s csakis 1820 nád- vagy zsúptetőzetű. Tehát a toldaléképületeknek közel fele cserép-, pala- vagy bádogtetőzetű volt, holott az összes épületeknek alig 18%-a birt ily szilárd tetőzettel.

Ezzel röviden átfutottunk az új tűzkárstatisztika egész mezején. Csak a tények egyszerű fölsorolására szorítkoztunk, jelezve az itt-ott közbeszótt adatokkal az anyag nagy gazdagságát, melyet az új tűzkárstatisztikai adatgyűjtés felszínre hozott. Ez adatokat nem annyira tudományos becsük, mint inkább a gyakorlati czélok szempontjából tanulságos voltak teszi érdekessé. Kik tűzrendészeti ügyeink intézésére vannak hivatva, nem egy tekintetben hasznos felvilágosítást merithetnek belőlük.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Az Esztergomi Takarékpénztár ötvenéves története. Irta : Reusz József.

A jubileumi ünnepélyek sorában, melyekkel oly sűrűn találkozunk, nem utolsó helyet foglalnak el a negyvenes évek azon alkotásai, melyek közgazdasági téren a modern Magyarország alapját kezdték megvetni. Ily alkotások régi takarékpénztáraink, melyek a hitelügy terén úttörő szerepet játszottak, s melyeknek első sorban köszönhetjük a takarékpénztári intézmény magas virágzását.

Nemcsak a fővárosban, hanem a vidék minden élénkebb helyi központján alakult takarékpénztár a negyvenes években. Alig egy párt söpört el az 1848/49-diki események vihára, a többi a legváltáságosabb időket is szerencsésen túlélte, s folyvást izmosodva, erősödve ma is jórészt legtekintélyesebb intézeteink közé tartozik.

Nagyon jól tesszik takarékpénztáraink, melyek már egy fél-százados multra tekinthetnek vissza, hogy ezt a nevezetes időpontot történeti multjuk megörökítésével ünneplik meg. Ma már egész gazdag gyűjteményét birjuk takarékpénztáraink ötvenéves történetének, melyeket különösen azért tartunk becseseknek, mert gazdasági történetünk egy-egy kövét, egy-egy darabját találjuk bennük; értékes anyagot annak, ki majd Magyarország közgazdaságának újabb történetét meg fogja írni.

Az Esztergomi Takarékpénztár is, mely 1844-ben alakult, egy terjedelmes s díszes kiállítású kötetben iratta meg saját igazgatójával a maga ötvenéves történetét.

A kötet a negyvenes évek rövid általános közgazdasági jellemzése után áttér magának a takarékpénztárnak alapítására, mely minden hatósági támogatás nélkül kizárólag a város polgárainak társadalmi kezdeményezésére történt.

Az intézet, eltérőleg a tisztán emberbaráti jellegtől, melyet Fáy András a Pesti hazai takarékpénztár alapításakor irányelvül tekintett, mint részvénytársaság alakult, de azért ama humanitárius iránynyal sem kívánt szakítani, erre mutat az, hogy 1844-ben kiadott alapszabályai mottojául XVI. Gergely pápa következő nyilatkozatát nyomatta le:

»Korántsem kell ezen egyletekben csupán a belőlük eredő anyagi hasznot tekinteni, hanem szemügyre szükség venni leginkább azokat, melyek a vallásosságra és erkölcsiségre háromlandanak. A nép nem vesztegetvén többé pénzt vasárnapokon és ünnepeken játék és ivásra, kellőbben fogja e napokat megszentelni; a gyermekek jó példát, nyeredenek szülőiktől; a becsületes mester-ember nem lesz segedelem nélkül a nyomor napjaiban; a bűnesetek száma kevesedni fog, mert az éhség és nyomor visz számtalant a kihágásra. Isten

ki maga a szeretet, áldásával kísérendi ezen *szent intézetet*, és ő, a minden jónak kútfeje, a legjobb eredményeket eszközölni általuk.

Az esztergomi takarékpénztár is közszükségeket pótol, gyorsan fejlődött; az első üzletév (1845) végével a takarékbetétek állománya 50 ezer forint volt, 1847 végén ellenben 253 ezer.

A jubiláris mű részletesen ismerteti úgy e rövid emelkedő korszakot, mint a következő nehéz időkét; de csak az intézet bel-életére szorítkozva, mely meglehetősen szűk helyi hatáskörében az országos események számbavehető tényezője nem volt. Az általánosabb érdekű események közül kiemeljük, hogy a takarékpénztár 1863-ban a Magyar Földhitelintézettel folyószámlai viszonyba lépett s már 1871-ben közel fél millió forint értékű magyar földhitelintézeti záloglevél volt az Esztergomi Takarékpénztár tárczájában. Az sem érdektelen adat, hogy a takarékpénztár 1869-ben az esztergomvidéki gazdasági egyesület felszólítására kimondta, hogy 7% kamatra 20–30 évi törlesztés mellett engedélyez jelzálogos kölcsönöket. Ez intézkedés folytán a takarékpénztár működési köre nemcsak Esztergom megyére, hanem a szomszédos Hont, Bars, Komárom, Pest sőt távolabbi megyékre is kiterjedt.

Terünk nem engedi, hogy a takarékpénztár történetéből még a kiemelkedőbb mozzanatokat is megérinthetnők. Legyen elég magáról a műről néhány szót szólnunk. Szerző az intézet történetét korszakok szerint tárgyalja, minden korszaknál az általános jellemzés után ismerteti a belügyeket, a váltóleszámitolást, a jelzálogos kölcsönöket, az előleg- és kézzizálog-üzletet, az értékpapír-üzletet, a személyi ügyeket (túlságos aprólékossággal), végül a közgyűlések szerepét, és az egész ötven évre kiterjedőleg egy külön fejezetben bemutatja az intézet által gyakorolt jótékonytságot. A mű beosztása ellen talán annyiban lehetne kifogásunk, hogy az egyes üzletágak fejlődését, a korszakok szerinti tárgyalás folytán, nagyon is szakadozottan adja elő, de mellette is lehet argumentumokat felhozni. A tárgyalás különben nagyon világos; a takarékpénztár üzletének fejlődéséről közölt statisztikai táblázatok pedig igazán becsesek.

A művet számos melléklet egészíti ki: az intézet épületének képe a különböző korszakokban, az elnökök, igazgatók arcképei kezdettől fogva s a jelenlegi tisztikar arcképei; fac-similkben az intézeti okmányok, az első alapszabályok, a betéti könyvecskék s a részvények eredeti és újabb alakjai. Mindezek történeti érdekét eltagadni lehetetlen. A művet végül három grafikon zárja be; elég csinos kivitellük, a megszokott oszlopos rendszer szerint. dr.

Dr. *Crüger* Hans: Der heutige Stand des deutschen Genossenschaftswesens. Berlin, Simion 1898. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Vorträge und Abhandlungen herausgegeben von der Volkswirtschaftlichen Gesellschaft in Berlin. Heft 153–155.)

A német ipari és gazdasági szövetkezetek általános egyesületének ügyvivője, Schulze-Delitzsch utódja, Crüger János ma a szövetkezetek ügyében a legelső szaktekintélyek egyike. Mint a »Blätter für Genossenschaftswesen« szerkesztője s több szakmú írója, hivatalos állásán kívül is vezérszerepet játszik e téren. Fentecímzett kis műve ennél fogva méltán felköltheti a szakértők érdeklődését s reánk vonatkozólag a dolgozatnak most a hitelszövetkezetek ügyének törvényes rendezésekor bizonyos actualis jelentősége is van.

Crüger egyike azon ma már csekély számú német közgazdák-nak, kik a manchesteri világnézetnek hódolva az állam beavatkozását a szabad verseny irányítására veszélyesnek tartják. A szövetkezetek ügyét tekintve tehát ebben is hű követője mesterének, Schulze-Delitzschnek, ki tudvalevőleg éppen az államsegély és önszegély ellentétét élesítette ki abban a közgazdaság történetében is jelentékeny szerepet játszó polemikiában, melyet a német socialdemokrata párt nagy tekintélyű vezérével, Lassalle-al folytatott. Schulze-Delitzsch szerint az egyedüli, a mit a szövetkezetek az államtól kérnek és elfogadhatnak, csak az, hogy a szövetkezetek egészen szabadon működhessenek, menten minden rendőri ellenőrzéstől, minden más állami beavatkozás veszélyes volna az ügyre, különösen veszélyes pedig az állam anyagi segélyezése, mely elvileg is helytelen, mivel az állampénztár minden honpolgár hozzájárulásából keletkezik s ezért egyes osztályok különös támogatása csak a társadalom többi osztályainak rovására és megkárosításával történhetik.

Nem csoda, ha az ily gondolkozású ember a szövetkezetek jelen helyzetét nem tartja helyesnek. Az államsegély követelése ugyanis mindenütt igen nagy s maga Crüger elmondja egyik helyen, hogy Németország földművelő- és iparszövetkezeteinek legnagyobb része ma már elfogadta azt az elvet, hogy a »kiegészítő államsegély« nem szünteti meg az önszegélyt, sőt inkább előmozdítja. Szerzőnk ezen az alapon talán túlsötét színnel is rajzolja a jelen helyzetet. 1880 óta szerinte a közgazdaság terén minden tekintetben erősödött a széthúzás és az ellenségeskedés. Egyik foglalkozási csoport harcias ellentétben áll a másikkal, sőt nem ritkán ugyanazon foglalkozási csoportban is vannak nagyon nagy érdekellentétek, melyek mindegyike külön gazdasági előnyöket akar megszerezni a közösség rovására. Valódi csoda, hogy ily viszonyok között az általános közgazdasági állapot folyton fejlődést mutat, mert hiszen mindenütt az önérdék uralkodik, a szövetkezesek, kartellek, sőt a nemzetközi egyesülések is csak a verseny megszüntetését követelik; az államsegély osztása, valamint az adók és vámok egyes társadalmi osztályok érdekében alakíttatnak át. Régebben a szövetkezetek szervezete egyszerű és főképp gazdasági célzatú volt, ma már igen gyakori oly szövetkezet, melyhez politikai célok, avagy csak egoizmus az uralkodó jellemvonások.

Az igazi szövetkezet, szerző jellemzése szerint, ugyanazt a célt tűzi ki maga elé, mint a socialismus, hogy t. i. mindenki megkapja munkájának méltó bérét, eszközeikben és eljárási módjukban azonban határozottan ellenmondók. A socialismus az egész feladatot egyszerre állami intézkedésekkel akarja elérni, a szövetkezetek azonban nem számítanak az állam ily irányú intézkedéseire, hanem az érdekelt munkásokat csoportosítják, hogy közös akarattal és kölcsönös jóállással igyekezzenek sorsukat javítani. Lényegesen átalakultak ezek a szövetkezetek az 1889-ki új törvény következtében, mely a felelősség korlátozását is megengedte, az üzletvezetés revisióját a szövetkezeteken kívül álló egyén által elrendelte s a forgalmat a tagok körére szorította. Ezek az intézkedések s ezenkívül az államsegély elfogadása lényegesen megváltoztatták a szövetkezetek szervezetét.

Különösen fontos volt a korlátlan kezesség eszméjének megbolygatása, mely addig a szövetkezeteknek legbiztosabb alapjuk volt. Ily korlátlan kezesség mellett lehetett csak a szövetkezetek

számára elegendő tőkét szerezni, a tagok belépését és kimaradását könnyűvé tenni, s élesen megvonni a határt a részvénytársulatokkal szemben. Igaz ugyan, hogy a szövetkezetek lényegileg ugyanolyan irányzatú gazdasági alakzatok a kis tőkével rendelkező munkások számára, mint a minők a részvénytársulatok a nagy tőke tulajdonosaira nézve, mindamellett kétségtelen, hogy a szövetkezetek alakulásának fő erkölcsi célja a szerényebb sorsú társadalmi csoportok érdekeinek előmozdítása, a korlátolt felelősség alkalmazása esetén elvész, mert nem a közérdek, hanem a tagok egyéni érdeke lép előtérbe, ugyanaz az egoizmus, mely a részvénytársaságok működésében is mutatkozik, bármily erkölcsi célt tűztek ki az alapításkor. A részvénytársaságoknál a tőkének, a szövetkezeteknél a személyeknek kell előtérbe lépnie. Az előbbieknél a legnagyobb részvénysé a döntő szó, a szövetkezetnél minden tagnak egyenlő szavazata van s kell, hogy legyen, még abban az esetben is, ha a szövetkezetnek külön saját tőkéje van.

Még inkább előmozdítja az egoistikus érdekeket az államsegély, mely első sorban is a pénzvágyat emeli. Csaknem évről-évre újabb követelésekkel lépnek fel az államsegélyben részesülő szövetkezetek az állammal szemben, az emberek megszokják, a közvagyonot fejős tehénnek tekinteni, irigységgel nézik mások részesedését; az állam csakhamar aggódva veszi észre, hogy a pénzsóvárság gonosz szelleme, melyet az államsegély adásával felköltött, oly nagyra nő, hogy már-már veszedelmévé válik. De közgazdasági szempontból sincs haszna belőle. A kölcsönkép adott államsegély kamatozása igen csekély s miként különösen Franciaország példája mutatja, az államsegély által létesített szövetkezetek nagyobb része csakhamar megbukik. Nem csoda. Hiszen az államsegély a szövetkezetek lényegét támadja meg. A közgazdaságilag csekély hatású erők egyesülése erkölcsi célból átalakul a tönkrejutottak egyesülésére az olcsó államsegély kinyerése céljából s a cél alacsony erkölcsi jellege az eszközök esetleges elkorcsosulását is lehetővé teszi.

Legveszélyesebb az államsegély, midőn az kiegészítő vagy kiegyenlítő adó alakjában alkalmaztatik. Az ily privilegiumok a rágalys betegségekéhez hasonló gyorsasággal szaporodnak s csaknem mindenkor a termelőképesség átlagának alacsonyabb niveaura stüllesztését eredményezik. Már is sürgetik itt-ott a kiskereskedők, hogy érdeküket a fogyasztási szövetkezetek ellen ily kiegyenlítő adó által védjék meg, a minőt követelnek az agrárpártiak a vámtetelek alakjában. Hasonló jogalapon kérhetnek a vízimalmok tulajdonosai a hengermalmok gépjének, a bérkocsi-tulajdonosok a villamos vasutnak kiegyenlítő adóval való megterhelését.

Áttérve az egyes szövetkezeti csoportok jellemzésére, szerző elfogadja azok szokásos beosztását distributív és termelőszövetkezetekre, mely utóbbiakhoz a tulajdonképi termelőszövetkezeteken kívül a raktári szövetkezeteket is számítja. Kimondja azonban, hogy a szövetkezés rendszere, mint különös alakja a gazdaságnak, kiterjeszhető mindenre, így kartellek alakítására, meg a termelés szabályozására is, a minthogy vannak Németországban oly szövetkezetek is, melyek a termelés korlátozását tűzték ki célul.

A szövetkezetek valóságos működési köre azonban az ipari és földművelési tevékenység. A legelső alakulat, iparosok szövetkezése nyers anyagok olcsóbb beszerzése végett a 70-es évek közepéig

virágzott, azóta jelentékenyen megapadt a számuk, főkép a verseny szellemének erősödése következtében. Sokkal állandóbbak és nagyobb kiterjedésűek az ily szövetkezők a földmivelők között, hol a versenyre és irigységre kevesebb ok van s a beszerzett anyag szétosztásánál nincsenek oly nagy technikai nehézségek, mivel a szükségletek (vetőmag, trágya stb.) állandóbbak, jobban kiszámíthatók s kevésbé változatosak, mint az iparosok által használt nyers anyagok; sőt egyes esetekben, mint különösen a drága gépek beszerzésénél, vagy a tej értékesítésénél a parasztok egyenesen utalva vannak a szövetkezésre. Több helyen a mezőgazdasági szövetkezetek életbeléptetésére is törekednek, a midőn a gabonakereskedő, esetleg a molnár, pék, hentes s más iparosok és közvetítők nyereségét is maguk a termelők tartanak meg, de ezek a kísérletek többnyire nem sikerültek, valamint a bádai dohánytermelők szövetkezete a dohány közös értékesítésére sem mutat kellő eredményt. Úgy látszik, hogy a mezőgazdasági termelés jelen módszere mellett a közvetítő kereskedelmet még nem lehet nélkülözni, de kétségtelen, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek az önálló földmives osztály képződésére nagyon alkalmas eszközök.

Nagy jövőt jósol szerzőnk a földmívelési productiv szövetkezeteknek, a mint azok szervezését többek között Oppenheimer is javasolta a telepedési szövetkezetekről szóló, folyóiratunkban részletesen ismertetett munkájában. De az ma még a jövő zenéje. Ezzel szemben tudvalevőleg nagyon felkarolták ujabban mindenütt a Raiffeisen-féle mezőgazdasági hitel- és takarékszövetkezetek ügyét. Crüger is elismeri ezek jelentőségét, de helyesebbnek tartja a Schulze-Delitzsch-féle rendszert, mely nem szorítkozik egy községre s tisztán a földmívelésre, mely tiszteletdíjakat ad az igazgatóságnak s önálló tőke gyűjtésre ösztönöz s végül korlátolt időre ad pénzt s így szinte nagyobb biztonságot nyújt a szövetkezeteknek, mint a Raiffeisen-rendszer.

Különben tény, hogy az iparosok körében is leggyakoribb a szövetkezésnek az az alakja, mely hitelszerzésre irányul. Itt nincsenek oly nagy érdek ellentétek s a kezelés is sokkal egyszerűbb, mint a productiv szövetkezeteknél vagy a raktárszövetkezeteknél. Pedig az utóbbiak, melyek egyuttal rendszeresen megelőzői az előbbieknél, nagyon szükséges eszközök volnának a kisiparosok érdekeinek megóvására. Az iparosok hitelszövetkezetei ellenében ujabban ipartestületi hitelszövetkezeteket kezdenek nagyobb számban létesíteni. Szerzőnk nézete szerint azonban ez helytelen, mivel könnyen támaszthat klikkeket az egyes ipartestületekben, a versenyt élesíti s általában a kasztszellemet erősíti, de ezenkívül az egyes ipartestületek a legtöbb helyen nem elég erősek, hogy szövetkezetekből másokat kizárva, kellő hitelt nyerhessenek. Pedig a Schulze-Delitzsch-féle hitelszövetkezeteknek megvolt az a nagy áldása, hogy a kis emberek számára olcsó pénzt és nagy hitelt szerzett és a checkforgalom meghonosítását is előmozdította. S mindez nem sikerült volna, ha a szövetkezetek egy-egy foglalkozási ágra szorítkoztak volna. Az egyes ipartestületi szövetkezetek gyengeségén a központi pénztárak sem segítenek, mivel ezek többnyire csak az állampénztár ügynökségei.

A munkásosztályra nézve az összes szövetkezetek közül legfontosabbak a fogyasztási szövetkezetek, melyek az élelmezési és más szükségleteket nagyban, tehát olcsóbb áron szerzik be a tagok

számára. Az ily szövetkezetek száma rengeteg nagy s itt-ott a kis-kereskedők már veszélyeseknek tekintik s önmaguk is szövetkezeteket alkotnak, hogy velők versenyezhesseken. Több helyen a fogyasztási szövetkezeteket a tagok által termelt czikkeknek elárusításával kötik össze. Hasonlókép fontosak a munkásokra nézve az építési szövetkezetek, de mivel azok már rendszeren zárt testületek korlátozott felelősséggel, hasznuk a munkásosztályra nézve sokszor igen kétes. A munkásbiztosító és nyugdíj-egyesületek az ily törekvéseket jobban felkarolhatnák.

A szövetkezetek legfontosabb ága, a termelő szövetkezetek, ma már nagyobbreszt átalakultak részvénytársaságokká vagy kereskedelmi társaságokká, a mi természetes is, mivel az alapítók sok évi fáradozásaiknak gyümölcsét nem hajlandók ujonnan belépő tagokkal kárpótlás nélkül megosztani. Ugy látszik szerző előtt, hogy a jövő termelő szövetkezetek inkább a fogyasztási szövetkezetekből fognak kifejlődni.

A németországi szövetkezetekről azonban még mindig nincs részletes statisztika, bár legalább Poroszországra nézve az igazságügy-miniszter 1896-ban ennek készítését elrendelte. Jóformán csak a szövetkezetek számát tudjuk s ez a német ipari és gazdasági szövetkezetek általános egylete által kiadott évkönyv adatai szerint a legutolsó két évben a következő volt:

	1896. május 31-én	1897.	köztük korlátozt felelősséggel 1897.
Hitelszövetkezetek	8.069	9.411	8.585
Nyersanyag szövetkezetek	1.143	1.194	866
Munkaeszközök beszerzési szövetkezetek	269	400	75
Raktárszövetkezetek	75	113	37
Termelő szövetkezetek	1.733	1.937	1.225
Fogyasztási szövetkezetek	1.401	1.469	351
Építkezési szövetkezetek	132	165	14
Másnemű szövetkezetek	181	207	61
Összesen :	13.005	14.842	11.224

Becsles szerint a hitelszövetkezetek tagjainak száma közel másfél millió, melyből 951.000 jut a Schulze-Delitzsch-féle szövetkezetekre, köztük 304.000 földmives. A fogyasztási szövetkezetek tagjainak száma legalább félmillió. Az összes szövetkezetek közül a nevezett évkönyvben 1557 közlött részletesebb adatokat, azokban a tagok száma 1896 végén 908.630 volt, az évi forgalom értéke 138,383.157 márka, a tiszta nyereség a veszteség levonása után 18.306.109 márka.

Ezekből a hiányos adatokból is látható tehát, hogy a szövetkezetek ügye Németországban virágzó s jelentékenyen fejlődik. Nem csoda ennél fogva, ha sokan azt hiszik, hogy a szövetkezetek elvének fejlesztése által fontos társadalmi kérdéseket lehet megoldani. Oppenheimer tervét, ki minden községet gazdasági szövetkezetté alakítana át mely szövetkezet minden egyes lakónak összes gazdasági tevékenységét felölelné, olvasóink már ismerik. Mások az összes fogyasztás rendezését, ismét mások a termelés szabályozását hiszik létesíthetőnek szövetkezeti alapon. Crüger is elismeri, hogy mindezeket a terveket

teljesen kifogástalanul lehet az elméletben megokolni, de épen azok a tapasztalatok, melyeket különösen a termelő szövetkezeteknél tett, figyelmeztetik őt, hogy a szövetkezetek jövőjét illetőleg igen sok, sőt csaknem minden az emberek egyéniségétől függ.

Ez az eredmény is arra inti őt, hogy az önségélyek erkölcsi követelményét még nyomatékosabban hangoztassa s egyuttal kiemelve azt, hogy az állam, ha valamit tenni akar a szövetkezetek érdekében, tegye indirecte a nép nevelése útján. Helyesen és sikeresen csak ott virágozik a szövetkezés, a hol a résztvevők értelmesek; a legtöbb megszűnt szövetkezet bukásának nem tökehiány volt az oka, hanem a szövetkezési szellem s mindenekfelett a résztvevő munkások, iparosok és földmivesek technikai és kereskedelmi képességének fogyatékossága.

—r.

Waltemath Waldemar Kuno: Die Ursachen der niedrigen Preise unserer Zeit und der Bimetallismus. Berlin, Puttkammer und Muhlbrecht, 1898.

Szerző közgazdasági fejtegetésének tárgya nagyon szűkörű. Nem a bimetalismus összefüggését az árhanyatlással fejtegeti, a mint azt a cím után gondolnunk lehetne, hanem kizárólag azzal a régebben elég sűrűn emlegetett, de ma már jóformán hitelét veszített elmélettel foglalkozik, mely szerint az árhanyatlások egyik főoka abban állana, hogy újabb időkben a művelt államokban általában az aranyvaluta lett uralkodóvá; ezt igyekszik czáfolni, de nem közgazdasági elméleti érvekkel, hanem részletes statisztikai adatokkal. A mű ennélfogva nem elméleti jellegű, hanem inkább a termelésre és fogyasztásra vonatkozó adatoknak polemikus célzatú csoportosítása s csak mint ilyen részesülhet figyelemben.

A mezőgazdaságra vonatkozólag, mely téren a gabona árának másfél évtizeden keresztül állandóan észlelt alacsony volta oly nagy irodalmat teremtett, könnyű volt kimutatnia, hogy az árhanyatlás oka főkép a technika és közlekedés mesés fejlődésével kapcsolatban álló nemzetközi versenynyek tulajdonítható, nem pedig az aranyvalutának. Magában a gabonaszállítás költségeinek apadása csaknem kézzelfogható adatokat szolgáltat. Kétségtelen az is, hogy a mezőgazdasági gépek tömeges alkalmazása s más tudományos vívmányok igen sok helyen lehetővé tették, hogy a termelési költségek apadásával a mezőgazdaság versenyképessé legyen s ezek az államok, különösen pedig az Océánon túl fekvők, felhasználva a kedvező közlekedési viszonyokat, csakhamar emancipálták gabonakereskedelmüket az angol közvetítő kereskedelemmel szemben, mely utóbbi szintén egyik tényező volt régebben abban, hogy a gabonaárak Nyugot-Európában aránylag nagyok voltak. Az új versenyző államokban a termőföld bősége, a munkabérek olcsósága és a termelők kényszerhelyzete, hogy kivitelre dolgozzanak, egyenkint hozzájárultak ahhoz, hogy az alacsony ár tartós legyen.

A gabonának alacsony ára a világpiaczen tulajdonkép csak 1883-ban kezdődött meg, mivel az előbb mutatkozott jelenségek, így többek közt az 1872. és 1873. években mutatkozó nagy különbségek is, rossz aratás, háború vagy börműveletek által előidézett szorványos tűneményeknek látszanak. A hetvenes években általában az északamerikai buza termelésének és szállításának költségei voltak az

árképződésnek irányadói a világpiaczon. A 80-as évek kezdete óta azonban új nagy versenyző államok, közöttük első sorban Kelet-India és Oroszország, később Ausztrália és Argentína, léptek fel s így tartósan lenyomták a buza árát, mindaddig, míg 1896-ban a keletindiai rossz termés s — a miket szerző már nem részletez — a többi országok termelési viszonyainak megváltozása, valamint a fogyasztás növekedése új irányt nem inauguráltak. Mindezzel szemben nagyon csekély jelentősége van a valutának, annál kevésbé, mivel a legtöbb versenyző államban a buzát kisbirtokosoktól szerzik be, kiknek a földet megművelniök létkérdés, teljesen függetlenül a valutától, de a kik e mellett a gabonaüzletben még nyerneik is, ha a viláfgorgalomban szereplő aranynek nagy agiója van.

Egészen más okoknak tulajdonítható az iparban oly fontos gyapot árának hanyatlása. Ez az árhanatlás ugyanis már a 20-as években megkezdődött Whitney gépének feltalálása után s a mai árak lényegesen ugyanolyanok, mint a 40-es években voltak. Árhanatlásról tulajdonképp csak azért beszélnek itt, mert a 60-as évek magas árait hasonlíthatják össze a maiakkal, feledvén, hogy azokat kizárólag alkalmi ok, az északamerikai polgári háború idézte elő. Ma, midőn éppen ezen háborúval összeköttetésben már nem az Egyesült Államok az egyedüli gyapottermő ország, a gyapotnál s ezzel kapcsolatban a textilipar termékeinél a technika és közlekedés fejlődése következtében még nagyobbak kellene lennie az árhanatlásnak, ha időközben a gyapottal és lennel szemben új nyersanyagok nem hódítottak volna a textilipar terén, különösen a juta, manillakender, újjeländi len és mások. De ez a hódítás éppen semmi összefüggésben sincs a valutával.

A többi iparczikkék árának feltünő hanyatlása is részben az által magyarázható meg, hogy új nyersanyagokat fedeztek fel és a gépekben s általában a gyártásban nagy reformok létesültek. Mivel azonban Nyugoteurópában a munkabérek és a termelési költségek jelentékenyen emelkedtek, az árhanatlásnak más mesterséges okai is közreműködtek. De ezek között sem a valuta a legfőbb. Lényegesebb a védvámpolitika, mely a versenyt mesterségesen előmozdítja, továbbá a nyersanyagok meghamisítása s a gyártás tökéletlensége az olcsóság rovására, de leginkább az a körülmény, hogy a fogyasztó közönség nagy része az igények sokoldalúsága miatt kénytelen mindenütt az olcsóbbat keresni. Mindezekkel összeköttetésben áll az a feltünő apadás, mely a vállalkozók és tőkepénzesek nyereséményében az utóbbi évtizedek alatt mutatkozik és hogy a kamatláb csökken, valamint hogy a tőkepénzesek kénytelenek kevesebb nyereséggel folytatni vállalkozásaikat. Giffen számítása szerint az angol vasgyárosok nyeresége 1865—75 között még 314 százalékkal emelkedett, 1875—85 között ellenben már 20 százalékkal apadt s hasonló jelenségek mutatkoztak más iparágaknál is, bár ugyanazon idő alatt a jövedelmi adó alapján tett kiszámítás szerint az általános jólét jelentékenyen emelkedett, mivel 1865-ben 200, 1875-ben 260 s 1885-ben 270 font sterling vagyon jutott az állam minden egyes lakosára.

Látható mindebből, hogy a mezőgazdasági termények és iparczikkék árának hanyatlása főképp a tudományok és a technika nagy haladásának tulajdonítható. A vasutak és gőzhajók szaporodása, kapcsolatban a szállítási díjak súlyedésével, tette lehetővé, hogy Keletindiából, Délamerikából s más távolabb fekvő vidékekről

érdemesé vált gabonát hozatni Nyugot Európába, hol a termőföld drágasága és a magas munkabérek miatt a gabona ára nagyon emelkedett. Ugyanezek a haladást jelző eszközök, de még inkább a gépek folytonos tökéletesedése idézte elő az iparcikkelnél az árhanatlást. Még látszólag teljesen más körülményektől függő tünetmények is, mint a túltermelés és a jövedelmek apadása, valamint egyes országok iparának fellendülése is mind szoros összeköttetésben állanak ezzel a haladással.

Igy például kétségtelen, hogy az oly fontos textiliparnak felvirágzására Európa keleti részében, továbbá Amerikában és Kelet-Ázsiában igen nagy hatással volt az a példa, melyet a jelen század közepe táján az angol szövőgyárak tulajdonosainak meggazdagodása mutatott. Lehetetlen volt az északamerikaiaknak és keletindiaiaknak hosszas ideig eltűnniök azt, hogy összes nyers gyapottermésüket Európába vigyék s egyedül az európaiak dolgozzák fel azokat iparcikkékké. A hazai ipar felvirágzásának nagy anyagi előnyei annál világosabbakká lettek, minél jobban kifejlődött a technika és közlekedés. Hogy ennek a törekvésnek mesterséges előmozdító eszközei is voltak, különösen a védvámok, ez nem tartozik a dolog lényegére, hiszen például Keletindióban a gyapotipar már a 60-as években virágzott, habár védvámról itt szó sem volt. De épen ez az utóbb említett példa tanúsítja, hogy mily jelentéktelen szerepe lehet a valutának az árcsökkenésre nézve, hiszen Keletindióban a rupia értékcsökkenése jóval a textilipar virágzása után kezdődött meg s bár azóta csaknem állandó, a keletindiai gépekkel dolgozó szövőipar diadalmasan megállja helyét az angol iparcikkkel szemben, míg a nagyszabású gabonakivitel Keletindióból ezzel ellentétben csak tíz évvel az ezüst értékcsökkenése után kezdődött meg, abban az időben, midőn Keletindióban is már nagy lett a vasuti hálózat s midőn a suez csatorna s más közlekedési eszközök tarifáit jelentékenyen lejjebb szállították.

A bimetallisták általában hajlandók voltak az ezüst- és papírpénz értékcsökkenésének és a valutakülönbözetnek tulajdonítani sok oly tünetet a világkereskedelemben, melynek a valutával legalább is nagyon csekély összefüggése van. Hogy az árcsökkenés ezek közé tartozik, azt szerzőnk statisztikai adatokkal és a közgazdasági tényezők egybevetése által gyakorlatilag elég jól kimutatja. Művét mindamellett teljesen meggyőzőnek nem tarthatjuk. Szó sincs benne például arról, hogy a három évtized óta állandóan mutatózó árhanatlás okai között minő helyet foglal el maga az ezüst értékcsökkenés, az ugyanezen időben nagyobb lett aranytermelés s mindenek felett hiányzik a kérdés másik oldalának, a tömeges fogyasztás emelkedésének megalatolása, sőt a túltermelésről, vagy helyesebben a túlzott speculációról, továbbá a fogyasztási képesség hullámzásáról is nagyon kevés szó van benne. Egyszóval Waltemathnak különben szorgalmas adatgyűjtésről tanuskodó könyve csak adalék a könyv címében foglalt fontos kérdéshez, de nem annak teljes és kimerítő tárgyalása.

— gy.

Prof. Dr. H. Albrecht: Fünf Jahre praktisch-socialer Thätigkeit. Aus der Versuchsstation der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Mit neun Abbildungen. Berlin, Heymann, 1898.

(Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen Nr. 14.)

Az az osztályharcz, mely a művelt államokban munkáskérdés név alatt már évtizedek óta folyik, csaknem példátlan nagy hatással volt a mai társadalmi életre. A gyülekezések és egyesületek megszorodtak, a különböző szövetkezetek és önszegélyző egyesületek egész sereg ember érdeklődését keltették fel a közügyek iránt s e mellett rendkívül gyarapodott a kisdedek, betegek és szegények érdekében létesült testületek és intézetek száma. S mindebben nemcsak maguk a munkások vesznek részt, sőt a legtöbb esetben a kezdeményezés sem tőlük ered, hanem a társadalom műveltebb elemei részéről, kik között ma már egész tekintélyes osztály alakult, mely lelkesedéssel és tervszerűleg munkálkodik a munkások és a szegények érdekében.

Egy ily műveltebb elemek által vezetett, de lényegileg a munkások által végrehajtott társadalmi munkát ismertet Albrecht berlini tanár fentcímzett művében. A mű egy szövetkezeti alapon létesült takaré- és építő-egylet tevékenységét ismerteti, de kapcsolatban ezzel kiterjed a szövetkezethez tartozó munkások szellemi és kedélyi szükségleteik kiegészítésére vonatkozó törekvésekre is, igen érdekes és tanúságos példát nyújtva, miként alakul át rövid idő alatt egy nagy város kebelében élő csoport oly irányban, midőn már láthatjuk az ideális szebb jövőnek csiráit működésükben. Elmondjuk röviden ennek a kis füzetnek tartalmát s ajánljuk azt olvasóink figyelmébe.

A Berlinben székelő »Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen« előnyösen ismeretes a közgazdaság tudományának művelői előtt azokról a füzetekről, melyekben tanácskozásai alapjául kiváló szakférfiak által egy-egy socialpolitikai napi kérdés anyagát összegyűjtve és feldolgozva közli s melyek közül a legkiválóbbak egyikét, Reitzenstein bárónak a munkaközvetítésről közlött terjedelmes jelentését, ebben a folyóiratban is ismertettük. Ennek a testületnek berlini tagjai hozták létre 1892 elején a berlini takaré- és építő-egyesületet (Berliner Spar- und Bauverein) szövetkezeti alapon.

A munkáslakások építése Berlinben is, mint másutt, régebben vagy tisztán humanisztikus alapon, vagy részvénytársaság közvetítésével történt, de legtöbbször oly módon, hogy minden családnak külön háza legyen. Albrecht és társai ezt az eljárást helytelennek tartották részben azért, mert az építés nagy költségei miatt a munkásoknak nagyon távol kellett lakniok rendes foglalkozási helyüktől, részben mivel a családi lakások rövid idő múlva üzletekké lettek, a második nemzedék rendszeren áruba bocsátotta őket s így az eredeti cél, hogy a munkások számára jó és olcsó lakások épüljenek, elvész. Mivel azonban a munkások hozzájárulását érdekeik előmozdításához erkölcsi szempontból fontosnak tartották, a Hannoverában 1886-ban megkísérlett módot fogadták el, hogy közös lakásokat fognak építtetni szövetkezeti úton, azt a szövetkezet elidegeníthetlen tulajdonának tekintik, de egyes osztályait állandóan csak tagoknak adják bérbe azok javára kikötött feltételek alatt.

A szövetkezet néhány év alatt csodálatos szép eredményt ért el. 1896 végén 987 tagja volt, három nagy háza s egy telke a város különböző részeiben mintegy 700.000 márka értékben. Minden egyes ház úgy van berendezve, hogy az egyes lakosztályok teljesen elkülönítettek szabad folyosóval, külön konyhával és closettrel, még abban

az esetben is, ha ezeken kívül csak egy szoba és kamara maradna is fenn a helyiségből. Ezenkívül a padláson és pinczében minden lakónak külön elzárt helyisége van, néhánynak közös mosókonyha, szárítópád és fürdőszoba. Rendesen úgy osztják be az épületet, hogy a lépcsők is minden emeleten csak két-két lakáshoz vezetnek. Ezenkívül gondoskodtak arról, hogy nagy udvar maradjon, külön játszóhelylyel a gyermekek számára, továbbá külön könyvtárszoba, mely esetleg összejöveteli helyiség is előadások számára, ezenkívül földszinten külön üzletek, vendéglő s esetleg egy nagyobb táncterem. S mindennek daczára a munkás az ily kényelmes és egészségi szempontból is mintaszerű lakásokért 210–270 márka évi bért fizet havi részletekben s ez az építési és fentartási költségeket teljesen fedezi. Mennyire ügyeltek a közegészségügy követelményeire az építkezésnél, tanúsítja az is, hogy pl. a Säckingen-utczában fekvő telek 2814 m² területéből csak 1211-et építettek be. Ebben a nagy épületben 86 lakás, két bolti helyiség, egy vendéglő és egy társas terem van. A szövetkezet által épített házak egyike a nyugoti nyaralónegyedben fekszik, itt a telek ára már sokkal nagyobb volt s az építkezés is költségesebb, mindamelllett sikerült megvalósítani, hogy a két szobából, konyhából s mellékhelyiségekből álló lakásnak évi bére itt sem nagyobb átlag 260 márkánál.

A szövetkezet anyagi helyzete, bár tagjai csaknem kizárólag munkások, eléggé kedvező. Eddig a betétek alapszabályszerű kamatoztatásán, a törlesztésen s a törvény által előírt tartaléktőkéen kívül 31¹/₂% üzleti nyereség mutatkozott, bár a már használatba vett épületek értékéből is tettek leírásokat. A szövetkezeti rendszernek ezenkívül még nagy erkölcsi előnyét is tapasztalják. Egyik az, hogy a munkások, a sikert látva, nemcsak pontosan teljesítik részletfizetéseiket és szorgalmasan járnak el a gyűlésekre, de, mint bérlők, nagyobb rendben tartják lakásaikat a megszokottnál, mivel részben háztulajdonosoknak tartják magukat s bizonyos testületi szellem fejlődött ki közöttük. A másik nagy erkölcsi előny abban áll, hogy e szövetkezetben a munkások és az értelmiség képviselői együtt működnek s az osztályellentét nagyon enyhül. A munkások nevelése szempontjából a felügyelő-bizottság tagjainak számát 24-ben állapították meg, de az igazgatóságba nem munkásokat is vettek be, így a könyvvezetőt, pénztárost és építészt.

Az a törekvés, hogy a szövetkezet által együvé hozott és a közös házakban lakó munkások között azok szellemi és erkölcsi életére fontos összetartozási érzetet neveljék, több közhasznú intézkedésnek lett szülőke. Legelőször minden házban létesítettek üzleti helyiséget, hol a fogyasztási szövetkezetek mintájára a fontosabb élelmiszereket, tüzelőanyagot és más szükségleteket en gros árban vásárolva, beszerzési áron adják el a szövetkezet tagjainak. Egyik házban már szövetkezeti pékműhelyt is állítanak. Van továbbá egy hagyomány útján nyért külön 50.000 márkára menő alapjuk, melynek kamatait a szövetkezeti házakban lakók esetleges segélyezésére fordítják. Csakhamar az első ház használatba vétele után külön könyvtárt állítottak fel s ennek helyiségében vasárnap délutánonként előadásokat tartottak, melyhez később a lakók köréből alakult dal-egylet hangversenyei és a szórakozási bizottság által rendezett gyermekünnepek, társas összejövetelek és nyári kirándulások járultak. Mindezeknek jövedelméből részint a könyvtárt gyarapítják, részben

az udvar befásítására s más közös kiadásokra fordítják. A harmadik épületben a megelőző tapasztalatok alapján már külön termet rendeztek be társas multságokra s nappali órákban kisdedóvodának. Ebben a teremben tartottak már a benlakók lakodalmi ünnepet is.

A szövetkezetnek szép sikerét az értelmiséghez tartozó vezetők, kik egyuttal a Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen vezető emberei is, igyekeztek a szövetkezethez tartozó munkások közreműködésével még nagyobb körre kiterjeszteni s habár ezek a törekvések még újabb keletűek, az eredmény máris meglepő.

A legelső kísérlet volt népies zeneestélyek rendezése. A legelőkelőbb művészek és operaénekesek közreműködésével már a múlt év végéig 13 nagy népies hangversenyt rendeztek oly módon, hogy a belépti díj a szövegkönyvvvel együtt 35 fillérnél több nem volt. Kimagaslik ezek közül Bach passiójának két előadása a 8000 embert magában foglaló nagy helyőrségi templomban, melyet e célra egyenesen a német császár bocsátott rendelkezésükre. Egy előadás költségei 3400 márkára rugtak s ezért a műveltebb osztályok között 10 márkás belépti díjat is árusítottak oly feltétel alatt, hogy különös helyre nem reflectálnak, de a munkások számára a belépti díj csak 25 fillér volt. A kísérlet oly kitünően sikerült, hogy több ezer jegykeresőt kellett visszautasítani s a főpróbán is ezernél többen vettek részt. Albrecht azt hiszi, hogy a munkásosztály egymaga képes volna egy nagy, 10.000 embert magában foglaló hangversenyterem költségeit is biztosítani, de ilyen Berlinben még nincs.

Második kísérletük volt a muzeumok kincseinek bemutatása magyarázatokkal. 1896 téli hónapjaiban minden vasárnap délután vezetett el egy-egy szakértő 30—40 munkásból álló csoportot egy-egy muzeumba, hol aránylag kevés tárgyat nézeteit meg velük, de azokról részletes magyarázatot adott. Eddig 71 ily gyakorlati előadás volt, melyeknek gondosan megválasztott tárgysorozatot ajánljuk a budapesti munkáskaszino vezetőinek figyelmébe is. Az érdeklődés az ily bemutatás iránt oly nagy volt, hogy a bizottság már meg is kezdte az egyes bemutatott csoportok magyarázatainak kiadását népszerűen írt, rajzokkal ellátott füzetekben, melyeket egyenként 10 fillérrel áruba bocsátottak s a melyeknek gyűjteménye a német népies irodalomban bizonyynyal számottevő lesz.

Nem érdektelen végül megjegyeznünk, hogy ugyancsak a Centralstelle ügybuzgó tagjainak kezdeményezésére életbe akarták léptetni Berlinben is az University extension intézményét, de ez még nem sikerült — az egyetem miatt. Szinte komikusnak látszik, midőn olvassuk Albrecht művében, hogy a berlini egyetem tanárai és tanítói közül 202-en s köztük oly világhírű egyének, mint Mommsen, Schmoller, Wagner Adolf, Zeller, két ízben ajánlották ennek az intézménynek életbeléptetését, mely már Bécsben, Münchenben, Lipcsében, Majnai Frankfurtban és Jenában az egyetemekkel kapcsolatban fennáll s a berlini egyetem senatusa ezt az indítványt ismételve elvetette, mert nézete szerint nem tartozik az egyetem illetékességi körébe.

Mellőzve más apróbb, de szintén tanuságos részleteket, az eddigiekből is meggyőződhetünk és hasznos Albrecht és társainak működése. Óhajtuk, hogy nálunk is akadjon e kis műnek sok olvasója s példájuknak legalább egy pár lelkes és gyakorlatilag működő követője.

— a.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Az osztrák strike-statisztika legújabb eredményei. Az osztrák kereskedelmi miniszterium statisztikai osztálya — nem sokkal az 1895. év strikejait tárgyaló hivatalos kiadvány megjelenése után — az 1896. év strikejait ismertető vastos kötetet is közzé teszi.¹⁾ A munkálat analitikus bevezető része ezuttal is aránylag sovány, de táblás kimutatásai annál gazdagabb és becsesebb anyagot tartalmaznak. Megismertetik velünk a strikeokat abszolút számuk, területi eloszlásuk, iparágak szerint, — összehasonlítják a múlt évek eredményeivel, külön-külön leírják a szóban forgó év minden egyes munkabeszüntetését, értékes combinációkat nyújtanak a strikeok nemével, intenzitásával, időtartamával, okával, a strikeolók követeléseivel, elért eredményeikkel stb. Ha itt-ott az adatok precizitása tekintetében kétségünk támadhat is, nem a feldolgozás hibája, hanem a dolog természetében fekvő baj, minthogy a strike-statisztika nem dolgozik matematikai biztossággal elhatárolt fogalmakkal, s megfigyeléseinek jórészt olyan körre terjeszti ki, a mely ép a fogalmak ki nem jegeződéséből következtek — a subjectív nézeteltérések, a felfogás különbözőségének nagyon is tág teret hagy. Ilyen pl., — hogy csak a fontosabbakat említsük — a tanult és tanulatlan munkás karakterisztikumainak szabatos meghatározása, sőt sokszor magának a strikeok számának a megállapítása, illetőleg annak eldöntése is: vajjon új, külön esettel állunk-e szemben, vagy pedig csak újabb megnyilatkozásával egy már folyamatban lévő munkabeszüntetésnek? Ezek a tárgyi természetű nehézségek azonban nem csökkentik becses és tanulságos voltát az osztrák strike-statisztika eredményeinek, a melyek kétségtelenül érdemesek arra, hogy a bennük rejlő bő forrásból merítsünk.

Az osztrák strike-statisztika tudvalevőleg 1891 óta van meg, fennállásának mind a hat évéről a strikeok fontosabb általános adatait a következő számok mutatják:

É v	A strikeok	A strikeok- tól sujtott vállalatok	A strikeoló munkások		A mulasz- tott munka- napok
			összes	A strikottól sujtott vállalatokban alkalmazott vala- mennyi munkás számához viszonyított	
s z á m a					
1891	104	1.917	14.025	34'64	247.086
1892	101	1.519	14.123	57'36	150.992
1893	172	1.207	28.120	61'75	518.511
1894	159	2.468	44.075	72'58	566.463
1895	205	869	28.026	60'88	297.845
1896	294	1.403	36.114	63'33	595.768

¹⁾ Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1896. Herausgegeben vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1898.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy nem bizonyos: vajjon a strikeokra vonatkozólag itt kimutatott adatok számai tényleg megfelelnek-e a valóságnak? egyrészt azért, mert — mint említettük — sokszor kérdéses, hogy egy vagy több strike-kal van-e dolgunk, másrészt meg a felől is kétséges támadhat: mely esetek képeznék statisztikai felvétel és feldolgozás tárgyát. Néha ugyanis a munkások a pillanat hatása alatt, közösen megbeszélt és meghatározott cél nélkül állanak ki a munkából s az üzem rendes menetét vagy éppen nem, vagy csak számba alig vehető időre zavarják meg. Az ilyenemű munkabeszüntetés, meg a megelőző összehesztelés alapján közös akarattal határozott célért folytatott strikeok között százféle átmeneti eset lehetséges, a melyekkel szemben az individuális ítéletre van bízva annak eldöntése: bevétessenek-e a statisztikai feldolgozás keretébe?

A mult évek adataival való összehasonlításnál figyelembe kell vennünk, hogy az 1894. év előtti adatokban a mulasztott munkanapok száma a valóságosnál valamivel nagyobb, mert egészen ezen évig az ünnepeket és vasárnapokat a strikeok időtartamából nem vonták le. Nem szabad továbbá azt se felednünk, hogy a strike-statisztika évről-évre tökéletesebbé vált s így — egyre csökkenvén az észlelésből kimaradó esetek száma — az újabb idők eredményei a régiekhez képest a valóságosnál kedvezőtlenebb színben mutatkoznak.

Az utolsó év úgy a strikeok mint a mulasztott munkanapok számának tekintetében a maximumot tünteti fel, azonban az egy-egy strikeban résztvevő munkások száma 1895-höz képest csökkent, az 1894-i számnak még felét sem éri el. Ebben az évben ugyanis egy strikeban átlagosan 278 munkás vett részt, míg 1896-ban csak 124. A szóban forgó évben egy-egy munkabeszüntetés átlagban öt vállalatot érintett s az összes strikeoknak körülbelül $\frac{1}{5}$ -része volt több vállalatot sújtó úgynevezett csoport-strike. Tartományok szerint való elosztásukat tekintve, szembetűnik, hogy az összes strikeok több mint 80%-a Ausztriának három leghatározottabb ipari jellegű tartományában Alsó-Ausztriára, Cseh- és Morvaországra esett, míg az ipari fejlődésben hátramaradt Dalmáciában és Krajnában kiűtött strikeok az összesnek csak 1%-át teszik ki.

Míg az 1895. év munkabeszüntetéseire a téglagyári munkások hatalmas strikeja nyomta rá jellemző bélyegét, s ennek következtében a kő-, föld-, agyag-, üvegipar csoportja állott elől strikeok tekintetében, addig az 1896. évben az elsőség a szövőiparé volt, a mely az összes strikeoknak több mint 27%-át szolgáltatja. Az e csoportba tartozó strikeok közül különösen ki kell emelnünk a gyapotárú-készítőkét; a mely széles — 27 vállalatot érintő — kiterjedésén kívül azzal vonja magára figyelmünket, hogy benne a striketől sújtott vállalatok valamennyi (1135) munkása részt vett. A textilipar után a fa-, metszett és kaucsukárúk iparcsoportja szerepel a legmagasabb arányszámmal; kétségtelenül a gyöngyházesztergályozók híres strikejának hatása alatt, a melyet különösen érdekessé tesz az a körülmény, hogy benne a segédekkel együtt olykor a mesterek is strikeoltak, az utóbbiak azért, hogy a nagykereskedőktől magasabb árakat vivjanak ki.

A tanult és tanulatlan munkások közt tett megkülönböztetés meglehelősen bizonytalan és semmi esetre sem nyújt teljesen szilárd alapot helyes következtetések levonására, de annyira érdekes és

fontos, hogy mellőzni még sem lehet. Egészen véve azt látjuk, hogy a tanult munkások között nagyobb az összetartás, az eljárás egyöntetősége, mint a tanulatlanok sorában: a striketől sujtott vállalatok tanult munkásai közül átlag 72% állott a strikeolók közé, míg a tanulatlanoknak csak fele. A tanult munkások erősebb összetartására vall az is, hogy az u. n. csoportstrikeok rendezésében nagyobb arányban részesedtek, mint a csupán egy vállalatra szorítkozó munkabeszüntetésekben. A nők számaránya a dolog természete szerint kisebb a strikeolók közt, mint a férfiaké: 100 strikeoló közt csak 23 nőt találunk s a 294 strike között mindössze négy olyant, a melyekben tisztán női munkások vettek részt.

Ha figyelembe vesszük a strike célját, természetesnek találjuk, hogy a legtöbb strike az ipari tevékenység legnagyobb intenzitásának idejére, a tavaszi és nyári hónapokra esik. Ilyenkor sujtja a munkaadót a legérzékenyebben az üzem legcsekélyebb megzavarása is, ekkor van a munkáskéznek legnagyobb kelete, ilyenkor kényszerítvük a munkaadók a legnagyobb kedvezmények adására s ilyenkor vehetik fel a munkások a harcot a siker legbiztosabb reményével. Innen van aztán, hogy Ausztriában is a márcziustól szeptemberig terjedő időre az összes strikeoknak több mint $\frac{2}{3}$ -a esik, magára májusra 52. Ha nem a strikeok, hanem a strikeoló munkások számát nézzük, a nyári időszaknak a strikeokban való részesedése még nagyobb arányúnak tűnik fel.

A strikeok pathológiájának legérdekesebb fejezetei közül való az, a melyik időtartamukra vonatkozik. Közzöljük erről a három utolsó év egyöntetű elvek szerint gyűjtött és feldolgozott adatait:

	1894	1895	1896
1— 5 napig tartott	50'31	51'71	52'38
6— 10 » »	22'00	16'58	13'27
11— 15 » »	10'06	8'78	7'49
16— 20 » »	5'03	4'87	4'42
21— 25 » »	1'89	1'46	3'74
26— 30 » »	1'26	1'46	2'38
31— 35 » »	1'26	3'00	2'72
36— 40 » »	1'89	0'97	0'68
41— 45 » »	—	1'95	3'40
46— 50 » »	1'26	0'49	1'70
51— 60 » »	1'89	2'46	2'04
61— 70 » »	—	3'41	1'70
71— 80 » »	—	0'49	1'36
81— 90 » »	0'63	0'98	1'02
91—100 » »	0'63	—	0'34
100-on felül » »	1'89	0'49	1'36

Látni, hogy a hosszabb ideig tartó strikeok évről-évre szaporodnak. Az 1894. évben az összes strikeoknak még csak 9'44%-a tartott tovább egy hónapnál, 1895-ben már 15'13, 1896-ban 16'34%-a. Még jobban szembeötlik ez, ha a strikeok átlagos tartamát nézzük, a mely 1894-ben 11'68, 1895-ben 13'10, 1896-ban 15'18 napot tett ki. A leghosszabb a dallwitz (Karlsbad mellett) porcellánmunkások 191 napig tartó strikeja volt.

Az időtartamnak a strike sikerével való összevetése teljességgel nem vezet arra az eredményre, a mit eleve feltételezni hajlandók volnánk: hogy a strike sikere egyenes arányban van annak hosszú-

ságával. E tekintetben ugyanis azt látjuk, hogy pl. a legrövidebb — 1—5 napi — tartamú strikeok sokkal több esetben vezettek teljes sikerre, mint a következő kategóriába sorozott, 6—10 napig tartók. Csupán a 100 napnál tovább folyó munkabeszüntetések sikeres volta domborodik ki határozottan, a nélkül azonban, hogy ez alapon valami biztos következtetést lehetne megkockáztatni, lévén a 100 napnál tovább tartó strikeok összes száma négy.

A strikere alkalmat adó okokat az osztrák statisztika a következőképen csoportosítja: bérleszállítás, elégedetlenség a munkabérrel, vagy fizetésének módjával, a munkaidő meghosszabbítása, elégedetlenség a munkaidővel, nem tetsző előjáró, a munkásokkal való bánásmód, munkások elbocsátása, más strikeok, elégedetlenség a munkarenddel, nem tetsző munkások, egyéb okok. Mint minden évben, most is a bérkérdés szolgáltatott legtöbbször okot a strikera, kivált pedig a munkabérrel való elégedetlenség, a mely 137 strike-nak volt oka, míg a bérleszállítás 27 strikeot okozott. A munkanap hosszúsága miatt 66 strikeot vívtak, a munkások elbocsátása 39 esetben vont munkabeszüntetést maga után. Ez az arány azonban nem marad ugyanaz, ha a strikeokat területi megoszlásuk, vagy iparágak szerint csoportosítjuk. Érdekes eltérést látunk e tekintetben a csoportosítás az egyes strikeok között: a csoportstrikeok okául a munkabérrel és munkaidővel való elégedetlenség az átlagosnál jóval nagyobb arány szerint szolgált, míg az egyes strikeoknál a dolog természete szerint aránylag jobban előtérbe lépnek az individualis természetű, egy-egy gyárhoz, vállalatához fűződő okok, a melyenek pl. elégedetlenség a munkavezetővel, a gyári szabályzattal, a munkásokkal való bánásmóddal stb.

Mint a munkabeszüntetés okával összefüggő kérdést, itt kell megemlítenünk azt a megkülönböztetést, a melylyel az osztrák strike-statisztikában az idén találkozunk először: a strikeok felosztását támadó- és védő-strikeokra. Védő-strikeok közé az osztrák hivatalos statisztika azokat sorozta, a melyekkel a munkások a munkafeltételek rosszabbításának vagy helyzetük hátrányosabbá tételének akarták elejét venni, tekintet nélkül arra, hogy nem támasztottak-e a munkások e célból vagy ez alkalommal olyan követeléseket, a melyek teljesítése a munkafeltételek javításával járt volna. Látni, hogy e meghatározás nem a strike lényegére, céljára vagy tartalmára helyez súlyt, hanem pusztán a strikera alkalmat adó okot veszi alapul. Támadó-strikeok e felfogás szerint azok, a melyek segítségével a munkások valami új jogot vagy előnyt akarnak kivívni. Rövidre fogva: a védő-striker szerzett jogok védelme, a támadó-striker új jogok szerzése szolgál alkalmul. Természetes, hogy e megkülönböztetés gyakorlati alkalmazása nehéz; gyakran nagyon bajos megítélni: melyik részről támasztanak tulzott vagy új követeléseket s a szerint, a mint a munkás vagy a munkaadó szemüvegén nézzük a strikeot: vagyunk hajlandók azt a védők vagy a támadók közé sorozni. Ez a magyarázata ama striker aránylag nagy számának, a melyeket az osztrák statisztika e szempontból «nem osztályozhatók»-nak mutat ki. A 294 eset közül 206 támadó-, 49 védő-strikenak van feltüntetve, a többi 39 »nicht classificierbar«.

Annál a szoros összefüggésnél fogva, a mely a strike oka és célja a strikeolók követelései között van, természetes, hogy valamint a strike okául a legtöbb esetben a bérrel való elégedetlenség szol-

gált, úgy a strikeolók követeléseik között is legtöbbször — 197-szer — a béremelésre irányuló szerepel. Számban utánuk a munkaidő rövidebbé tevésére törekvő követelések, következnek, még pedig az előbbi évekhez képest jelentősen megnövekedett arányszámmal, a mint ez a következő összeállításból kitűnik:

A követelés tárgya	A követelések száma a strikeok számához viszonyítva		
	1894-ben	1895-ben	1896-ban
Béremelés	57 ²³	53 ¹⁷	58 ⁸⁴
Munkanap rövidítése	27 ⁰⁴	21 ³⁹	31 ⁹⁷
Munkabér megmaralása	11 ³²	10 ²⁴	8 ¹⁶
Munkaidő »	2 ⁵²	1 ⁹⁵	1 ³⁶

Természetes, hogy a követelések ritkán lépnek fel olyan elszigetelten, mint a közölt táblázat mutatja. A munkabér emelésére irányuló törekvéssel akárhányszor karöltve jár a rövidebb munkanapnak s a rendes munkaidőn kívül teljesített munka magasabb díjazásának követelése is.

Hogy ezeknek a követeléseknek minő foganatjuk volt, a következő számok mutatják:

teljes sikerű volt a strike . . .	64 esetben (21 ⁷⁷ /o)	3.046 munkással (54 ⁴⁰ /o)
egészen sikertelen maradt a strike 123 »	(11 ⁸⁴ /o)	10.754 » (29 ⁷⁸ /o)
részleges sikerű volt a strike . 107 »	(36 ³⁹ /o)	22.314 » (61 ⁷⁸ /o)

Abból, hogy a teljes sikerű strikeok arányszáma a bennük résztvevő munkások arányszámánál jóval nagyobb, arra lehet következtetni, hogy nem azok a strikeok voltak a legsikeresebbek, a melyekben a legtöbb munkás vett részt. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ezek az adatok teljesen hű képét adják a valóságnak: a 294 strike között 62, több vállalatra kiterjedő csoportstrike volt, a mely a töle érintett vállalatok némelyikében részben vagy egészen sikeresen végződött, másikában meg egészen eredmény nélkül maradt. Az ilyen kimenetelű csoportstrikeok a részleges sikerűek közé számítottak, a mi annál kevésbbé felel meg a valóságnak, mert ennek következtében az ilyen strikeok valamennyi részese, tehát győztes vállalatban alkalmazottak is azok közé a munkások közé soroztattak, a kik részleges sikerű strikeban vettek részt.

Az 1895. év strikejainak ismertetésénél alkalmunk volt rámutatni arra, hogy a teljes, vagyis oly strikeok, a melyekben a striketól sujtott vállalat valamennyi munkása részt vett, jelentékenyen több esetben vezettek sikerre, mint a nem teljesek. Ez a jelenség most nem domborodik ki olyan határozottan. Az 1896. év strikejai közül ugyanis az esetek százalékában:

	teljes sikerrel végződött	részleges sikerrel végződött	eredménytelen maradt
teljes strike	24 ¹⁴ (a strikeolók 6 ⁴⁴ /o-ával)	41 ³⁸ (59 ¹⁶)	34 ⁴⁸ (34 ⁴⁰)
nem teljes strike	21 ¹⁹ (» 9 ⁰⁵ /o-ával)	35 ¹⁷ (62.61)	43 ⁶⁴ (28 ³⁴)

A teljes strikeok sikeres volta ez a múlt évekhez képest nagyon feltűnő visszaesését — forrásunk szerint — azok a strikeok okozták, a melyek csupán egy vállalatot érintettek, ellenben a csoport strikeoknál a teljes strikeok sikeresebb volta most is határozottan szembetűnik.

Ha azt nézzük, mi az elért eredményeknek tartalma, mik a strike vívmányai, látjuk, hogy a munkaadók nagyobb hajlandóságot

mutattak a munkaidőre vonatkozó követelések teljesítésére, mint a munkabérre vonatkozókéra. A rövidebb munkanapért folytatott strikeok 38⁰/₀-a teljes, 23⁰/₀-a részleges sikert ért el, a munkabér emelése a strikeolóktól kívánt mértékben az esetek 18⁵⁶/₀-ában történt, kisebb béremelés 37⁷²/₀-ában. Érdekes, hogy egy esetben a munkások több mint 50⁰/₀ béremelést értek el s ugyancsak egy esetben a munkaidőnek 2³/₄ órával való csökkentését tudták kivívni.

A strikeolók összesen 595.768 munkanapot mulasztottak, a mihez hozzáadva azoknak a munkásoknak a mulasztásait, a kik társaik strikeja következtében voltak kénytelenek abban hagyni a munkát, a strikeok túlzott veszteségét munkanapokban kifejezve kerek 620.000 munkanapra tehetjük, a mi — a hivatalos statisztika becslése szerint — pénzben 717.000 forint veszteséget jelent. Ha azonban a strikeok financialis káros hatását teljes nagyságában akarjuk mérlegelni, számításba kellene vennünk azokat a veszteségeket is, a melyeket a vállalkozók a strikeok következtében előállott üzembeszüntetések vagy korlátozások által szenvedtek. Ennek a kiszámítása azonban szinte a lehetetlenséggel határos; némi tájékoztatásul szolgálhat az, hogy a strike miatt az 1896. év folyamán 80 vállalatban kellett az üzemet teljesen megszakítani. Ha most még figyelembe vesszük azt a pusztító hatást, a melyet a strike sokszor az egész gazdasági életre gyakorol, igazat kell adnunk azoknak, a kik a strikeot nagyon veszedelmes fegyvernek tekintik s ha olykor jogosultságát, sőt szükségszerűségét elismerik is, mégis csak »ultima ratio«-nak szeretnék tekinteni.

Dr. Kenéz Béla.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

DEHN, Paul, Kommunale Weltwirthschaftspolitik. Berlin, 1898.

*HANDBUCH DER POLITISCHEN OEKONOMIE, Hg. von Prof. Gustav v. Schönberg, 4. Aufl., 3. Band. II. Theil: Kommunales Finanzwesen und Verwaltungslehre. — Tübingen, Leipzig, 1898.

REINHOLD, Karl Theodor, Die bewegenden Kräfte der Volkswirthschaft Leipzig, Hirschfeld, 1898.

GEORGE, H., The science of political economy. Introduced by Henry George jun. Newyork, 1898.

Folyóiratokban.

MARX, Karl, Lohn, Preis und Profit,

übersetzt von Bernstein. (Neue Zeit. 1897—98, Nr. 28—29.)

MEURIOT, Paul, La développement économique de l'Allemagne contemporaine (Journal de la société de statistique de Paris, 1898. Avril.)

ROUXEL, M., La genese de capitalisme. (Journal des économistes. Avril a juin 1898.)

ECONOMIC JOURNAL, London, March 1898. Distribution and exchange by Prof. A. Marshall. Political economy at German universities by S. M. Wickett. — On Indian Currency by Dr. Richard Lieben.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

DIX, Arthur, Die Völkerwanderung von 1900. Beiträge zur deutschen Wanderungspolitik. — Leipzig, Freund.

HARDINGE, A., Report on the condition and progress of East Africa protectorate. London, Eyre 1898.

STUCKENBERG, D. H. W., Introduction to the Study of sociology, London, Hodder 1898.

USSHER, R., Neo-Malthusianism: an enquiry into that System with regard to its economy and morality. London, Gibbings 1898.

*MOUVEMENT de la population de

Finlande en 1895 (finn nyelven is). Helsingissä, 1897.

BESSER L. és BALLOD K., Halálozás, korviszonyok és élettartam az orthodox lakosságnál mindkét nemen Oroszországban 1851—1890 közt (orosz nyelven). A szentpétervári tudományos akadémia memoirejai közt, VII. Serie, I. rész, Nr. 5.

Folyóiratokban.

PRINZING, Fr., Ueber frühzeitige Heiraten, deren Vorzüge und Nachtheile. (Jahrbücher für Na-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

- tionalökonomie und Statistik. Jena, 1898. 3. Heft.)
- SINGER, H., Die deutschen afrikani-
schen Gesellschaften. (Beilage zur
Allg. Ztg. 1898, Nr. 83—89.)
- ZEITSCHRIFT DES K. PREUSSISCHEN STA-
TISTISCHEN BUREAUS, 1897, III—IV.
Vierteljahrsheft: Die wichtigsten
Ergebnisse der Volkszählung vom
2. Dezember 1895 im preussischen
Staat. — Die Geburten, Ehe-
schliessungen und Sterbefälle im
preussischen Staate während des
Jahres 1896. — Stehende Ehen
in Preussen 1871—95. — Die
preussische Bevölkerung nach
Beruf und Religionsbekenntniss
1895. — Veränderungen in der
Volkszählung preussischer Städte. —
Die tödtlichen Verunglückungen
in Preussen 1895. — Geistes-
kranke, Blinde, Taubstumme in
Preussen 1895. — Die Bevölkerung
Portugals nach der Zählung von
1896. — Die Bevölkerung Chiles
1895. — Bevölkerung von Ha-
vanna 1896.
- ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSWIRTSCHAFT, SO-
CIALPOLITIK UND VERWALTUNG. Wien,
VII. Band, I. Heft. Die österrei-
chisch-ungarische Colonialgesell-
schaft.
- CÉRISIER, Ch., Question coloniale,
la relégation en Guyane et en
Nouvelle-Caledonie. (Journal de la
société de statistique de Paris,
avril 1898.)
- VALICOURT, Charles, comte, L'émig-
rant français et sa condition
en Argentine. (Revue générale
d'administration. 1898. février.)
- WESTLAKE, professor, England and
France in West-Africa. (Contem-
porary review, avril 1898.)
- RASERI, E., Sullo stato fisico della
popolazione italiana. (Giornale
degli economisti, aprile 1893.)

III. Östermelés.

- ÉBLE Gábor, Az ecsedi uradalom
és Nyiregyháza. Budapest, Hor-
nyánszky, 1898.
- *Magyarország területén az 1898.
évben állami ménekkel létesített
FEDEZTETŐ ÁLLOMÁSOK, továbbá az
egyres tenyésztők által kibérelt
állami ménék, valamint a m. k.
állami ménesekben felállított
törzskanczák kimutatása. Buda-
pest 1898.
- DUNKELBERG, Fr. W., Die landwirth-
schaftliche Taxationslehre in ihrer
betriebswirthschaftlichen Begrün-
dung und mit besonderer Rück-
sicht auf das Bonitieren der Län-
dereien. Braunschweig, Vieweg,
1893.
- BATTANDIER, J. A., et TRABUT, Le sol
et les habitants. Paris, Bailieu,
1898.
- Folyóiratokban.*
- ENGLERT, Ferdinand, Die landwirth-
schaftliche Verwaltung in Bayern.
(1870—1897.) (Jahrbuch für Ge-
setzgebung etc. Herausgegeben
von G. Schmoller. XXII. Jahrg.
2. Heft.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *FALLER Károly, A fémkohászatban
kézikönyve. Selmeczbánya, 1896.
- *MÁRTONFFY Márton főigazgató je-
lentése a vallás- és közoktatás-
ügyi tárcza főhatósága alatt álló
iparoktatási intézetek 1896—97.
tanévi állapotáról. — Budapest,
1893.
- FROBENIUS, H., Alfred Krupp. Ein
Lebensbild. Dresden, Reissner,
1893.

*JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Leipzig. 1897. Leipzig, 1898.

SILBERMANN, H., Die Seide, ihre Geschichte, Gewinnung und Verarbeitung. Dresden, Kühnemann. 1897.

*STATISTISCHER QUINQUENNIALBERICHT über die volkswirtschaftlichen Zustände Oberösterreichs. Erstattet von der oberösterreichischen Handels- und Gewerbekammer. Linz, 1893.

WAENTIG, H., Gewerbliche Mittelstandspolitik. Eine rechtshistorisch-wirtschaftspolitische Studie auf Grund österreichischer Quellen. Leipzig, Duncker, 1893.

WILL, J. S., The law relating to electric lighting. London, Butterworth 1893.

*BIDRAG TILL FINLANDS, officiella Statistik XVIII. Industrie Statistik 12 år 1895. Senare delen Fabriker och Handtverker. Helsingfors. 1897.

Folyóiratoklan.

GRUNOW, Die Lehrlingshaltung nach dem neuen Handwerkerorganisationsgesetz. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898. Nr. 77.)

MUNK, Leo, Gewerblicher Rechtsschutz. (Handelsmuseum Wien, 1898. Nr. 17.)

ZAHN, Hauptergebnisse der gewerblichen Betriebszählung von 1898. (Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrg. 1898. 'Ergänzung zum ersten Hefte.)

ZEITSCHRIFT des königl. bayerischen statistischen Bureaus. XXIX. Jahrg. Nr. 4. Die Hauptergebnisse der Berufszählung von 1895. Die gewerblichen Betriebe.

ZWIEDINECK-SÜDENHORST, O., Die Bedeutung des Bedarfes für die Entwicklung der gewerblichen Betriebssysteme. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Wien. VII-ter Band, 1. Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

ESSER, Robert, Das Reichsgesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Zweite vermehrte Auflage. Berlin, 1898.

*HAMBURGER Handel im Jahre 1897. Sachverständigen-Berichte. Hamburg, 1898.

HIHSCHBERG, E., Die Brotpreise in Berlin im Jahre 1897. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Jänner 1893, 3. Heft.)

*PROVISORISCHE ZUSAMMENSTELLUNG des Specialhandels der Schweiz im Jahre 1897. — Schweizerische Handelsstatistik. Bern, 1898.

*STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Neue Folge. Band 92. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1896, II. Theil. Darstellung

nach Waarengattungen. Berlin, 1898.

*STATISTIK der im Betriebe befindlichen Eisenbahnen Deutschlands nach den Angaben der Eisenbahn-Verwaltungen, bearbeitet im Reichseisenbahnamt. Bd. XVII. Betriebsjahr 1896/7. Berlin, 1897.

TROJA, Amtlicher Zolltarif mit Waaren-Verzeichniss, verbunden mit den statistischen Waaren-Verzeichniss, nebst dem Gesetz betreff. die Statistik des Waaren-Verkehrs, Ausführungsbestimmungen zum Zolltarifgesetz und Erläuterungen. Harburg, Elkan, 1898.

*Übersichtliche Zusammenstellung der wichtigsten Angaben der

- DEUTSCHEN EISENBAHNSTATISTIK nebst erläuternden Bemerkungen und einer Uebersichtskarte. Bd. XVI. Betriebsjahr 1896/7. Berlin, 1898.
- *ZUR STATISTIK des Schiffs- und Waarenverkehrs im Jahre 1897. (Jahrbuch für Bremische Statistik, Jahrg. 1897, I. Heft,) Bremen, 1898.
- DAVID, Rob., La pêche maritime au point de vue international. Paris, Rousseau, 1897.
- ROCHE, J., Relations commerciales de la France et de l'étranger. Documents rassemblés. Paris, Chaix 1898.
- *ACCOUNTS of the trade carried by rail and river in India in the official year 1896/7. Calcutta, 1898.
- COMMERCE and industries of Japan. A report of investigations conducted by Robert P. Porter. Philadelphia 1897.
- SANGIORGIO, Gaetano, Il commercio del mondo. Squardi storici. Milano Hoepli, 1898.
- *TABELLA indicante i valori delle merci nell' anno 1897 per la statistiche commerciali. Roma, 1898.
- *COMMERCE DE LA Grèce avec les pays étrangers pendant l'année 1896. (Görög nyelven is.) Athènes, 1897.
- Folyóiratokban.*
- ZEITLINGER, J. M., Der Sensen- und Sichelexport Oesterreichs. (Handelsmuseum, 1893. Nr. 14.)
- BELLET, Daniel, Les nouveaux progrès de la navigation transatlantique. (L'économiste français 26e année Nr. 16.)
- LÉVY, Raphael-Georges, La commerce allemand. (Revue des deux mondes 1898 15 avril.)
- REVUE DE STATISTIQUE, 1898 avril 17 : Des moyens employés dans les différents pays pour développer le commerce extérieur.
- BAINES, J. A., The recent course of trade within the British Empire. (Journal of the royal Statistical Society March. 1-93.)
- KINGSLEY, Mary, Liquor traffic with Westafrica. (Fortnightly review, april 1898.)
- SAUERBECK, A, Prices of commodities in 1897. (Journal of the royal statistical Society. March, 1898.)

VI. Pénz-, hitel- és biztositásügy.

- *MAGYAR COMPASS, 1897/8. XXV. évf. II. rész. Szerkeszti dr. galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1898.
- *PAUER János, A selmeczbányai takarékpénztár ötven éves története 1847—1897. Selmeczbánya, 1898.
- *TOKAY Lajos, A balassagyarmati takaré- és hitelintézet részvénytársulat 25 éves története. Balassagyarmat, 1897.
- *BERICHT des eidg. Versicherungsamtes über die privaten Versicherungsunternehmungen in der Schweiz im Jahre 1896. Bern, 1898.
- DIE AGIORESERVE der österreichisch-ungarischen Bank. Der sogenannte »Kursgewinn« der österreichisch-ungarischen Bank an ihrem Geldschatze. Eine Studie zur Währung und Bankfrage Wien, Holder, 1898.
- HELFFERICH, Karl, Geschichte der deutschen Geldreform. Leipzig, Duncker, 1898.
- PEYER IM HOF d. J., Neue Beiträge zur Beleuchtung der Währungsfrage. Berlin, Puttkammer, 1896.
- WILMANN, H., Die Geldwährung im Anfang 1893. Eine währungs-politische Studie. Berlin, 1898.

- LAURENT, H., *Théorie des opérations financières*. Paris, Gauthier-Villars, 1898.
- SAYOUS, A. E., *Etude économique et juridique sur les bourses allemandes de valeurs et de commerce*. Paris, Rousseau, 1898.
- BROWN, J., *Parasitic wealth or money reform*. Chicago, Kerr.
- *BIDRAG, Till Finlands officiële Statistik VII. B. 10. Postsparbanksstyrelsens berättelse för 1896. Helsingfors, 1897.
- Folyóiratokban.*
- ANNALÉN DES DEUTSCHEN REICHS 1898. Nr. 6. Verband deutscher Privatfeuerversicherungsgesellschaften.
- BRÄMER, K., *Die Lebensversicherung in Preussen 1891—94*. (Zeitschrift des k. preussischen statistischen Bureaus 1897. III—IV. Vierteljahrheft.)
- JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Juni 1898. 3. Heft.
- Van der Borghe R. *Die Entwicklung der Gründungsthätigkeit in Deutschland von Anfang Juli 1895 bis Ende Juni 1897*.
- GOURNAY, H., *La monnaie et les prix en China*. (L'économiste français 25-a Année Nr. 16.)
- REVUE DE STATISTIQUE Nr. 8.: L'encaisse et la circulation fiduciaire des banques d'émission européennes.
- ZABLET, Maurice, *La bourse et la réformes du marché financier*. (Journal des économistes avril a juin 1898.)
- BRECKENRIDGE, R. M., *Discount rates in the United States*. (Political science quarterly March, 1898.)
- LAWSON, W. R., *India on a gold basis*. (Contemporary review april 1898)
- SOYEDE, J., *Gold monometallism in Japan*. (Political science quarterly Vol. XIII. March, 1898.)

VII. Állami és községi pénzügy.

- *BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA közigazgatásának költségvetése az 1898. évre. Bécs, 1897.
- *ALLGEMEINE RECHNUNG über den Staatshaushalt des Jahres 1894/5. nebst Anlage. Berlin, 1898.
- EMELE, J., *Ein Beispiel über Einführung und Ertragnis der Grundrenten-Steuer*. Dargestellt an den Verhältnissen des Grossherzogthums Baden. Ein Vorschlag zur Steuerreform als Beitrag zur Lösung der socialen Frage. Karlsruhe, Braun, 1898.
- *HAUSHALTSPLAN der Stadt Frankfurt am Main für 1898/9. Frankfurt a/M., 1893.
- KIEBEL, Hermann, *Die Steuerpolitik der Besitzlosen*. Wien, Breitenstein, 1893.
- LEWINSTEIN, G., *Der Tabakkonsum in den einzelnen Staaten der Erde und die Einnahmen der Staaten aus dem Tabak*. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt. Berlin, Peiser, 1893.
- PFLUG, Karl, *Staatsbankrott und internationales Recht*. Gekrönte Preisschrift. München, Schweitzer 1893.
- ACOLLAS, *Finances communales. Étude théorique et pratique*. (Petite encyclopédie sociale, économique et financière XXVII.) Paris, Giard, 1898.
- PAUL-DUBOIS, L., *Essai sur les finances communales*. Paris, Parin, 1898.
- DURAND, E. Dana, *The finances of New-York city*. Newyork, Macmillan, 1898.
- NOYES, A. D., *Thirty years of american finance 1865—1896*. London, Putnam, 1898.

Folyóiratokban.

JAHRBÜCHER für Nationaloekonomie und Statistik. Jena 1898. 3. Heft. Die Finanzlage der Vereinigten Staaten von Amerika in den Jahren 1896—97, 1897—98 und 1898—99. — Von Heckel: Die Finanzen Grossbritaniens.

MYRBACH, Franz Freiherr, Die Reform der directen Steuern in Oesterreich. (Jahrbuch für Gesetzgebungen. Herausg. v. G. Schmoller. XXII. Jahrg. 2 Heft.)

SEIDLER, Gustav, Die bankmässige Organisation der staatlichen Casenverwaltung. (Zeitschrift für Volkswissenschaft, Socialpolitik

und Verwaltung. Wien, VII-ter Band, 1 Heft.)

BERTILLON, Jacques, Note sur une taxe de remplace-ment de l'octroi. (Revue politique et parlementaire 10 avril 1898.)

LEROY-BEAULIEU, Paul, La guerre entre les États-Unis et l'Espagne et ses conséquences financières. (L'économiste français. 1898. Nr. 17.)

THE ECONOMIST. Vol. LV., Nr. 2351. The finances of India.

SARTORI, J. Il riordinamento delle finanze elleniche. (Giornale degli economisti, aprile 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

Dr. ECSERI Lajos, Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság. Budapest, 1893.

ALBRECHT, H., Fünf Jahre praktisch-sozialer Thätigkeit. Aus der Versuchsstation der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen. Berlin, Heymann. (Schriften der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen. Nr. 14.)

*DIE ARBEITSEINSTELLUNGEN und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1896. Wien, 1893.

DODD, Arthur, Die Wirkung der Schutzbestimmungen für die jugentlichen und weiblichen Fabrikarbeiter und die Verhältnisse im Konfektionsbetriebe in Deutschland. Vergleichende untersuchungen. Jena, Fischer 1893. (Sammlung nationaloek. u. stat. Abhandlungen der Staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle. 16. Band.)

DER INTERNATIONALE CONGRESS für Arbeiterschutz in Zürich im Jahre 1897. Amtlicher Bericht des organisationskomitees. Zürich, Grütliverein, 1898.

*JAHRESBERICHT X. des leitenden Ausschusses des schweizerischen Arbeiterbundes und des schweizerischen Arbeitersekretariats für das Jahr 1896. Zürich, 1898.

JASTROW, J., Die Einrichtung von Arbeitsnachweisen und Arbeitsnachweisverbänden. Berlin, Hermann, 1898.

JURNITSCHKE, Otto, Ueber den Strike der englischen Maschinenarbeiter in den J. 1897. u. 1898. Wien, Manz, 1898.

ZACHER, Die Arbeiterversicherung im Auslande. Heft 1. Die Arbeiterversicherung in Dänemark. Berlin, Troschel, 1898.

DESTREE, G. et Vandervelde E. Le socialisme en Belgique. Paris, Giard, 1893.

VILLECROSE, Julien, Les lamentations du peuple. Paris, Giard, 1898.

DAVIDSON, J. The bargain theory of wages. A critical development from historic theories. London, Putnam, 1898.

GEORGE, Henry, The conditions of labour: an open letter to pope Leo XIII. London, Sonnenschein.

NICHOLLS, George Sir, A history of the english poor law in connection with the State of the country and the condition of the people. New edition 2 vols. London, King, 1898.

Folyóiratokban.

FULD, Ludwig, Die Unfallversicherung in Frankreich, (Beilage zur Allg. Ztg. 1889, Nr. 91.)

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. Herausg. von G. Schmoller. XXII. Jahr. 2 Heft: Die Entwicklung des Armenwesens in England seit dem Jahre 1885. Von Dr. P. F. Aschrott. — Die Selbsterhaltung der sozialen Gruppe. Sociologische Studie von Georg Simmel. — Zur Vorgeschichte der deutschen Arbeiterschutzgesetzgebung. Von Franz Hitze u. Alfred Weber. — Die internationale Organisation der Buchdrucker von Wilhelm Kullmann. — Die englische Fabrikgesetzgebung von Helene Simon. — Zur Statistik der Innungsmeister unter den deutschen Handwerkern. Von Rudolf Grötzer und Paul Voigt. — Die Deutschen Innungen. Eine statistische Studie von Paul Voigt.}

JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Jena, 1898, 3. Heft: Bunzel Julius: Ein ungarischer Feldarbeitergesetzentwurf. Von Brünneck: Wald und See in den Rittergütern der Mark Brandenburg. — Bálint E.: Die Entwicklung des landwirtsch. Darlehenskassenwesens in Ungarn.

NEUE ZEIT. XVI. Jahrgang, Nr. 27. Die soziale Lage der deutschen Maschinisten und Heizer von I. M. Grempe.

SOCIALE PRAXIS. VII. Jahrgang Nr. 26-29. Arbeiterschutz in Werkstät-

ten. Von Dr. Franke. — Verstaatlichung der Wasserkräfte in der Schweiz. Von E. Naef. — Das französische Unfallversicherungsgesetz. Von J. Schotthöfer. — Paritätische Arbeitsnachweise. — Berlepsch, Freiherr: Vom vierten Stande. — Dr. E. Franke: Socialpolitisches Leben in Süddeutschland. — Frankenberg: Der Geschäftsbericht des Reichversicherungsamts für 1897. — Mayer, Gustav: Die Begräbnisversicherung in den Niederlanden. — Specht: Stellung der Volksschule zur Volksernährung. — Die Träger des Arbeitsnachweises. Von Dr. Naumann. — Die Arbeitseinstellung im Kohlendistrikt von Südwales.

ZEITSCHRIFT des kön. belgischen Statistischen Bureau. XXIX. Jahrg. 1887. Nr. 4. Die Armenpflege im Königreich Bayern in den Jahren 1894—1895.

ZEITSCHRIFT DES K. PREUSISCHEN STATISTISCHEN BUREAUS, 1897, III—IV. Vierteljahrsheft: Die beschäftigungslosen Arbeitnehmer in Preussen im Jahre 1895. Von Dr. Max Broesike. — Stellenvermittlung für Schauspieler, Artisten und dergl. in Preussen. — Zimmerabmiether und Schlafgänger in den preussischen Familienhaushaltungen.

ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSWIRTSCHAFT, SOCIALPOLITIK UND VERWALTUNG, Wien. VII. Band, 1 Heft: O. v. Gömöry: Der ungarische Gesetzentwurf betreffend die Regelung der Rechtsverhältnisse zwischen den Arbeitgebern u. landwirtschaftlichen Arbeitern. — J. v. Chrenóczy-Nagy: Ungarns Agrarstatistik.

LA COUR GRANDMAISON, Ch. Mundella et les conseils d'arbitrage en

- Angleterre. (Revue des deux mondes 1-er avril 1898.)
- PASCAUD, H., Le droit d'association : conditions qu'il comporte pour se concilier avec la liberté individuelle et l'ordre social. (Revue politique et parlementaire, 10 avril 1898.)
- REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE 12-a. Année Nr. 3 : La caisse d'épargne postale de Vienne et le comptabilisme social par L. Walras. — La législation sociale en 1897. pour H. Lambrechts. — L'expérience d'un grand industriel allemand sur les terrains des réformes sociales pour L. Dechesne. Vaxweiler : Analyse économique de la participation aux bénéfices.
- BULLETIN OF THE DEPARTMENT OF LABOR. Washington, 1898, March : Boarding homes and clubs for working women by Mary J. Fergusson. — The trade-union label by John Graham Brooks. — Lands of various States relating to labor enacted since January 1896.
- ECONOMIC JOURNAL. London, March 1898 : Protection for manufactures in new countries by R. Giffen. — The Conference of women workers by Mona Wilson. — The municipality of Paris and the unemployed by W. H. Dawson. — Home work in Berlin by Margrieta Van der Veen.
- FORTNIGHTLY REVIEW, april, 1898. Juvenile reformatories in France by E. Spearman. — Friendly societies for women, by Rev. J. Frome Wilkinson.
- NINETEENTH CENTURY, April, 1898. HUTTON, John, Cottage homes for the aged poor. — Taylor Benjamin : A study of trade unionism.
- STONE, N. J., capitalism on trial in Russia. (Political science quarterly, (March, 1898.)
- GIORNALE DEGLI ECONOMISTI. Aprile 1898 : Pantaleoni : Esame critico dei principii teorici della cooperazione. — Labriola : I limiti della questione femminile.

IX. Gazdaságtörténet.

- BÜTTGENBACH, J., Der erste Steinkohlenbergbau in Europa. Geschichtliche Skizze. Aachen, Schweitzer. 1893.
- FREIMARK, Hermann, Die Reform der preussischen Handels- und Zollpolitik von 1800—1821 und ihre Bedeutung. Jena, Fischer 1-98. (Sammlung nationalök. und stat. Abhandlungen des staatswiss. Seminars zu Halle. XVII. Band.)
- LANDGRAF, Jos., Papierholz contra Säge- und Rundholz. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der deutschen Industrie. Berlin, Siemenroth.
- CILLEULS, Alfred, Histoire et régime de la grande industrie en France aux XVII-e et XVIII-e Siècles. Paris, Giard 1898.
- MARTIN-SAINT-LÉON, Étienne, Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791. Paris, Guillaumin, 1897.
- HAMMOND, M. B., The cotton industry : an essay in American economic history. New York, Macmillan, 1893.
- Folyóiratokban.*
- DEUTSCH, George, Die Anfänge des Fabrikwesens in Brünn. (Oesterreichisch-ungarische Revue, Jahrgang XII., Heft 2.)
- PAUL DE ROUSIERS, La Louisiane de 1763 à 1769, d'après une correspondance inédite. (Science sociale tome XXV. 3-e livraison.)

X. Statisztika.

*UNGARISCHES STATISTISCHES JAHRBUCH.
Neue Folge IV, 1896. Budapest,
1897.

BORTKEWITSCH, L., Das Gesetz der
kleinen Zahlen. Leipzig, Teub-
ner, 1898.

MÜHLEMANN, C., Geschichte und
Thätigkeit des statistischen
Bureaus des Kantons Bern von
1848—1898. (Mittheilungen des
bernischen stat. Bureaus, 1898.
1. (Lief.)

*CRAIGIE, P. J., Notes on the sub-
jects discussed at the St. Peters-
bourg meeting of the international
statistical institute, London, 1898.

*ANNUIRE statistique du royaume de
Serbie. II. Tome. 1894—1898.
Belgrade, 1898. (Cyrill betűk-
kel is.)

*ANNUIRE STATISTIQUE de la ville
d'Amsterdam publie par le bureau
municipal de Statistique 2-ieme
Année. Amsterdam, 1898.

*ANUARIO ESTADISTICO de la republica
oriental del Uruguay anno 1896.
Montevideo, 1898.

Folyóiratokban.

BLENCK, E., Das königlich preussi-
sche statistische Bureau während
der Jahre 1885 bis 1896. (Zeit-
schrift des k. preussischen stat.
Bureaus. 1897. III—IV. Viertel-
jahrsheft.)

JOURNAL OF THE ROYAL STATISTICAL
SOCIETY. March, 1898: Demogra-
phic statistics of the united
Kingdom: their want of Correlation
and other defects, by Edwin
Cannan. — Miscellaneous appli-
cations of the calculus of proba-
bilities, by Prof. Edgeworth. —
The statistical aspects of the
recent bimetallic proposals, by
Fred. J. Atkinson.

XI. Vegyes művek és cikkek.

Ifj. ÁRRÁNYI Kornél, Nemzeti ideál.
Budapest, Légrády testvérek,
1898.

*FAYER László, Az 1848-iki büntető-
jogi javaslatok anyaggyűjte-
ménye. II. kötet. Budapest, 1898.

*MATLEKOVITS Sándor, Magyarország
közgazdasági és közművelődési
állapota ezeréves fennállásakor
és az 1896. évi ezredéves kiállít-
ás eredménye. VIII. köt. Buda-
pest, 1898.

BIBLIOTHEK DER LÄNDERKUNDE. Her-
ausgegeben von A. Kirchhoff
und Rudolf Fitzner. Band I.:
Antarktis, von Dr. Karl Fricker.
Berlin, Schill, 1898.

HAYMANN, Franz, Jean Jacques
Rousseaus Sozialphilosophie. Leip-
zig, Veit, 1893.

KATALOG der Bibliothek des k. k.
Finanzministeriums. Wien, 1898.

*KEYSERLING, Robert, Graf, Vom
Japanischen Meer zum Ural. Eine
Wanderung durch Sibirien. Bres-
lau, 1898.

POSSAUNER, Freiherr, Die Pensionen
und Provisionen der k. k. öster-
reichischen Civilstaatsbedien-
sten und Staatsarbeiter, sowie die
Versorgungsgenüsse ihrer Hinter-
bliebenen. Wien, März 1898.

*PREUSSISCHE STATISTIK 146. Grund-
eigenthum und Gebäude im preus-
sischen Staate auf Grund der
Materialien der Gebäudesteuer-
revision vom Jahre 1893, II. Theil.
Die Gebäude. Berlin, 1898.

RADÓ-ROTHFELD, S., Die ungarische

- Verfassung geschichtlich dargestellt. Berlin, Puttkammer, 1898.
- RICHTER, Otto, Das deutsche Reich. Eine Vaterlandskunde. Leipzig, Spornier, 1898.
- TEZNER, Fridrich, Die landesfürstliche Verwaltungsrechtspflege in Oesterreich von Ausgang des 15. bis zum Ausgang des 18. Jahrh. Wien, Hölder, 1898.
- Die in den europäischen Staaten geltenden Gesetze über die Erwerbung und den Verlust der STAATSANGEHÖRIGKEIT unter Ausschluss des deutschen Reichsgesetzes. Im Auftrage der Polizeibehörde der Stadt Hamburg herausgegeben und erläutert. Berlin, Hoffmann, 1898.
- *VERWALTUNGSBERICHT des Rathes der kön. Haupt- und Residenzstadt Dresden für 1896. Dresden, 1898.
- *WIENER COMMUNALKALENDER und städtisches Jahrbuch, 1898. XXXVI. Jahrg. Wien, 1898.
- MOLINARI, G., Grandeur et décadence de la guerre. Paris, Guillaumin, 1893.
- LAHOVARI, George Joan, Marele dictionar geografic al României. Vol I. Bucuresti, 1898.

Folyóiratokban.

- MEYER, M. Richard, Betrieb und Organisation der wissenschaftlichen Arbeit. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen, Heft 151—152.) Berlin, Simon, 1898.
- COTTIN, Paul, Le livre du XX-e Siècle, catéchisme social et politique. Paris, Guillaumin, 1898.
- MICHEL, George, La consommation de l'eau à Paris et dans les grandes villes. (L'économiste français. 1898. No. 17.)
- MATLEKOVITS, A., The Ausgleich between Austria and Hungary. (Economic Journal, London, March, 1898.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTTKÁROK.

Budapest, 1898. május hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1898. évi április hó 28-án
tartott közgyűlése.

Az élénken látogatott közgyűlés megnyitásául *Láng Lajos* elnök »A vámpolitika jövője« cím alatt tanulmányát olvasta föl, mely zajos helyesléssel találkozott. (Az előadást a Szemle egész terjedelmében közli.)

Attérve a napirend többi tárgyait,

1. *Elnök* a jegyzőkönyv hitelesítésére

Matlekovits Sándor és *Nagy Ferencz* tagokat kéri fel.

2. *Halász Sándor* igazgató beterjeszti az igazgató választmány-
nak az 1897. évre vonatkozó jelentését a társaság működéséről.

A közgyűlés az igazgató választmányának jelentését, mi-
után az megjelent a Közgazdasági Szemle f. évi márczius
havi számában, fölolvastottnak tekinti s azt helyeslőleg tudo-
másul veszi.

3. Igazgató felolvassa a számvizsgáló bizottságnak az 1897.
évi zárszámadások megvizsgálásáról szóló jelentését, melyhez

a közgyűlés egyhangulag hozzájárul és a felmentvényt
az 1897-ik évre úgy az igazgatóság, mint a számvizsgáló
bizottság tagjainak egyhangú határozattal megadja.

4. Következik az 1898-ik évi költségvetés megállapítása. Igazgató
előterjeszti a költségvetést, mely szintén már az említett helyen
közzététetett. Miután észrevétel nem merült fel, elnök enuncziálja a
határozatot, mely szerint

a közgyűlés egyhangulag elfogadja az igazgatóság javas-
latát az 1898-ik évi költségvetésre vonatkozólag; és pedig:

Bevétel 4602 frt 61 kr.

Kiadás 4130 » — »

tehát várható több bevétel . . 472 frt 61 kr.

5. Elnök jelenti, hogy négy választmányi tagsági hely meg-
üresedvén, nemkülönben a számvizsgáló tagok mandátuma lejárván,
a választások megejtendők.

A szavazatszedő bizottság tagjaiul felkéri *György Aladár*,
Neumann Sándor és *Vargha Gyula* urakat.

Matlekovits Sándor indítványozza, hogy a választások közfel-
kiáltással ejtessenek meg.

Ehhez képest az igazgató választmány tagjaivá Bálint Imre közgazdasági író, Gerő Lajos igazgató, Mándy Lajos min. tanácsos és Walkó Lajos igazgató,

a számvizsgáló bizottság tagjaivá az eddigiek és pedig Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz megválasztatnak.

6. Következik a napirend utolsó pontja: Indítványok. Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnek.

Ilyennek nem létében a közgyűlés az elnök életetésével véget ért.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi április hó 17-én Gaál Jenő dr. elnöklete mellett ülést tartott, melynek tárgyát Mattyasovszky Miklós dr. felolvasása képezte: *a socialismusról, különös tekintettel az agrár-mozgalmakra*. (Az előadást a Szemle legközelebb egész terjedelmében közli.) Az előadás befejeztével elnök örömmel constatálja, hogy az előadó fejtegetéseiben ugyanazon elvnek hódol, mely az ő felfogásával teljesen megegyezik. Már régebb idő óta foglalkozik ezen kérdéssel, azt tapasztalta azonban, hogy Magyarországon maguk az érdekelt körök sincsenek tisztában az agrármozgalom lényegével. Midőn egy ízben szülő az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben felvetette az eszmét, hogy a mi parasztjaink törekvéseit nem lehet socialismusnak nevezni, a legnagyobb ellentmondással találkozott. Nézete szerint az előadónak igaza van abban, hogy a legutóbbi szabolcsmegyei lázadást is, midőn a földmives munkások fel akarták osztani a földbirtokos tulajdonát, korántsem lehet socialismusnak nevezni, a mi azonban nem nyugtathat meg bennünket a mozgalom mibenléte iránt, miután az országra nézve kimondhatatlanul káros hatású lehet. Egyetért a felolvasóval abban a tekintetben, hogy ezt a kérdést sem erőszakkal, sem fegyverrel megoldani nem lehet, azonban úgy gazdasági, mint társadalmi, törvényhozási téren oda kell törekedni, hogy a socialis igazság érvényre jusson. Helyesli az előadónak történeti visszapillantásából levont consequentiáit, a mennyiben az ókorban már, görögöknél, rómaiaknál találkoztunk ilyen jelenségekkel, csak más és más formában. Melegen üdvözi a felolvasót és kíváncsún tartja, hogy minél többen, minden előítélet, osztály és politikai érdek nélkül, egyedül a haladás, jog és igazság által vezéreltetve, igyekezzenek tisztába jönni s másokat tisztába hozni ezen kérdéssel, hogy ez által egy egészséges közvélemény képződhessék. Ezzel az ülés véget ért.

DÁN TÖRVÉNYJAVASLAT TELEK-PARCZELLÁK LÉTESÍTÉSÉRŐL MEZŐ- GAZDASÁGI MUNKÁSOK SZÁMÁRA.

A külföldi szakfolyóiratok munkatársainak sorában gyakran találkozunk magyar írók nevével; a magyar folyóiratok hasábjait ellenben külföldi írók csak kivételesen keresik fel közleményeikkel. A magyar nyelv csekély elterjedtsége okozza ezt. Szakembereinkre nagyon csábító, hogy valamelyik világnyelven szólaljanak meg, s szűkebb kör helyett egy sokkal nagyobb közönség előtt hallassák szavukat. A külföldi íróknál, irodalmunkkal szemben, ez az inger hiányzik s az előforduló szórványos esetekben csak az erős személyes rokonszenv megnyilatkozását látjuk.

Schumacher Sándor is, a jeles dán író, kinek értekezését alább közöljük, nemzetünk és irodalmunk meleg barátja. Megtanulta nyelvünket, ismerteti irodalmunkat honfitársai előtt s jelesebb elbeszélőink műveiből sokat fordít dán nyelvre. Ez érdemeiért a Kisfaludy Társaság ez évi nagygyűlésén levelező tagjául választotta, s a lelkes író nem elégedve meg munkásságának eddigi körével, a dánországi viszonyokat szintén megismertetni igyekszik a magyar közönséggel.

Ennek a szép elhatározásának köszönhetjük az alábbi közleményt, melynek nemcsak szerzője személyére való tekintettel engedtünk örömmel tért, hanem azon nagy általános érdeknél fogva is, melylyel a tárgyalt kérdés hazai viszonyaink szempontjából bir.

A mezőgazdasági munkáskérdés egyike a legfontosab-
baknak, melyek gazdasági és socialis életünkben a jobbágyság megszűntetése óta fölmerültek. A közelmúltban támadt, de hirtelen félelmesen nagyranőtt. Sokat irtak róla, államférfiaink figyelmét teljes mértékben foglalkoztatja, sőt már a törvényhozás is kereste a bajok gyógyszerét; de azért mindenki érzi,

hogy a kérdés megoldva nincs, gyökeres, mélyreható orvoslásra van szükség.

Az orvoslásnak a hazai viszonyok belső természetéből kell kiindulnia, de azért a külföldi hasonirányú törekvések és tapasztalatok is különös figyelmet érdemelnek; annál inkább, mert a mezőgazdasági munkások közt támadt socialistikus mozgalom nem specialis magyar baj, nem is közvetlenül a hazai talajból sarjadt ki, csak egy hullámverése az egész civilisált emberiséget átborzongató társadalmi forrongásnak.

Az utóbbi negyedszázad alatt sok szemrehányás érte törvényhozásunkat a külföldi intézmények szolgai másolásáért. Nem minden alap nélkül. De épp oly hiba volna szemet hűnyni az előtt, a mi külföldön történik. Az emberiség története többé nem egyes nemzetek külön fejlődése szerint, nem töredékesen halad. Vannak általános mozgató eszmék, melyek az emberiség egészét áthatják s a fejlődést mindenütt ugyanabba az irányba terelik. Ezért sokkal nagyobb jogosultsággal bír, mint bármikor, a külföldi czélszerű intézkedéseknek, intézményeknek a hazai viszonyok szerint módosított átültetése, illetőleg azok útmutatása mellett hasonló intézkedések megtétele.

Ilyen törekvés, melylyel az alább közölt dán törvényjavaslat foglalkozik: a mezei munkásoknak egy kis földbirtokkal való ellátása. E törekvés azonban nem szorítkozik Dániára, hanem több országban kisebb-nagyobb mértékben már meg is valósíttatott. Nálunk ez irányban számbavehető kísérlet még nem történt, daczára, hogy talán éppen itt volna rá a legnagyobb szükség s a legtöbb alkalom.

Legutóbbi népszámlálásunk adataiból tudjuk, hogy mily megdöbbenően nagy nálunk a napszámosok száma. Azt is tudjuk, hogy ezek túlnyomó része birtoktalan s azt a mozgó elemet képezi, mely leghálásabb tárgya minden izgatásnak. De az is rég ismert igazság, hogy a mezőgazdaság számára sok vidéken nincs elég munkaerő. Egy állandó s a mellett boldog, elégedett munkásosztályt teremteni a magyar mezőgazdaság legéletbevágóbb érdekei közé tartozik. Ennek azonban nálunk is aligha van más módja, mint hogyha a mezőgazdasági munkás legalább is egy házacskához s pár holdból álló saját birtokhoz jut. Az a 3—4 hold melyből egy-egy zsellértelek állhatna, nem kötné le a munkás egész munka-

erejét, sőt valószínűleg a legtöbb esetben a családtagok munkálnák azt meg, maga a munkás pedig a közép vagy nagy gazdaságokban kereshetné kenyerét; de a saját ház — nem is említve az etikai momentumokat — ingyen lakást szolgáltatna, a kis zsellértelek pedig megteremné a család élelmére szükséges termények nagy részét. Helyes vezetés mellett még többet is. Gyümölcs- és szőlőtermeléssel, baromfi és selyemhernyótenyésztéssel szép mellékjövedelemre tehetne szert egy-egy zsellércsalád s azonkívül kender-, len- stb. termeléssel a saját szükségletre dolgozó háziipar nyers anyagát is elő lehetne állítani.

Sajnos, ez utóbbi már csaknem egészen kiment a divatból, sőt a tudomány is, az elvont elmélet alapján; pálczát tört fölötté. Az elmélet abból indult ki, hogy ha egy vég vásznat olcsóbban lehet vásárolni, mint a mennyit a saját földön termelt kender vagy len s az annak feldolgozására fordított munka ér, közgazdasági szempontból helyesebb fölhagyni a vászonnak háziipari előállításával. Ez az okoskodás kétségkívül helyes volna, ha azok az asszonyok — mert többnyire asszonyok teendője volt — kik korábban len- és kendermunkával, fonással, szövéssel foglalkoztak, az arra fordított időt valamely jövedelmezőbb productiv foglalkozásban értékesítenék. De ez a föltevés alig-alig forog fenn. A korábban háziiparilag értékesített idő jobbára minden haszon nélkül elpocsékolódik s készpénzt kell kiadni a többnyire selejtes gyári cikkekért. Ez nemcsak a nép háztartását terheli érezhetően, hanem a textil-iparcikkeknek óriás behozatalával egész közgazdaságunkra erős visszahatást gyakorol.

Ez is egy specialis magyar szempont volna, melyet a zsellértelek alakításánál s a mezei munkásosztály erkölcsi vezetésénél szem előtt kellene tartani. Nincs azonban itt helye, hogy ezuttal e kérdésekkel foglalkozzunk s mellőzve minden további megjegyzést, bemutatjuk Schumacher Sándor ismeretét és a dán törvényjavaslatot teljes szövegében:

A népességnek a fő- és nagyobb városokba való özönlése, mely századunk általános jellemvonása, Dániában is érvényesül. Dánia fővárosa, melynek 1801-ben csak 100.975 lakosa volt, 1890-ben már 333.714 lelket számlált. Ugyanezen idő alatt egészen új városok keletkeztek. Például Esbjerg, a kis halász-

faluk az Északi tenger mellett, nagyság és fontosság tekintetében, amerikai gyorsasággal fejlődött. Ennek a vándor-mozgalomnak azonban egyrészt az lett a következménye, hogy a hetvenes években föllépett socialdemokratia állandóan ro-vekszik, másrészt, hogy a földművelés, Dánia ez életere számára folyvást nehezebb elegendő munkáserőt szerezni. A munkást, ki megszűnt röghöz kötött lenni, a vidék egyszerű életviszonyai többé nem elégitették ki. A főváros úgy tűnt föl előtte, mint egy Eldorado s a fővárosi munkássereg mindinkább a vidékről újonczottatott, mi alatt a socialdemokratia még a vidéken is erős agitatót fejtett ki a vagyontalan mezőgazdasági munkások közt. Az agitató ott alkalmas talajt talált, minthogy az 1843-iki alkotmány által életbelépett általános szavazati jog folytán igen élénk politikai élet fejlődött ki. A mezei lakosok, kiket először a »parasztbarátok« pártja vont a politikai életbe, utóbb a saját körükből kiindult egyoldalú balpártnak (parasztpárt) váltak támaszává, mely tele volt gyanakvó ellen-szenvvel minden iránt, a mi fővárosi s minden magasabb műveltséggel szemben; most pedig a földbirtokosok és nagyobb bérlők által alkotott agrárpárthoz tartoznak, mely az újkor socialpolitikai mozgalmának egy láncszeme s a jobbra conservatív hajlamú parasztgazdákból és a socialdemokratia felé hajló birtoktalan mezőgazdasági munkásokból állnak.

A socialdemokratia állandó terjedése s az egyre fokozódó nehézség elegendő munkaerőt szerezni a mezőgazdaság számára, végre égetővé tette a kérdést, valami eszközt találni a vidékről való elköltözés ellen, s 1890 óta az országgyűlés-hez a magán törvényjavaslatoknak egész sorát nyújtották be. Ezek, a kérdést különböző módon próbálták ugyan megoldani, de valamennyien azt czélozták, hogy a mezei munkásoknak földet kell adni, s őket az által lekötöni. E javaslatok azonban vagy túlságos radikálisak voltak, vagy nem voltak eléggé előkészítve. Az az idő, mi alatt a közel húszéves alkotmányjogi küzdelem tartott, reformokra különben sem volt valami nagyon alkalmas. De a mint az 1894. év tavaszán az Estrup-ministerium s az alsó házban (Folkethinget) akkor többségben volt mérsékelt balpárt között a megegyezés megtörtént, s a magas politikának végét vetette, az oly sokáig nyugvó reform-munkálatok ismét szőnyegre kerültek. Első sorban a mezőgazdasági kérdésekre nézve áll

ez, s az 1894. ápr. 13-diki törvény egy bizottság feladatává tette a vidék viszonyainak tanulmányozását s egy tervezet kidolgozását, hogy miként lehetne a birtoktalan mezői munkások számára kedvező föltételek mellett telekparcellákat szerezni.

Ez a bizottság, melynek tagjait részint a belügyminister nevezte ki (külön földmivelésügyi ministerium akkor még nem volt), részint az országgyűlés két háza választotta, a községi tanácsokhoz és a mezőgazdasági egyesületekhez intézett kérdések által igyekezett felvilágosítást szerezni az ország különböző részeiben fennálló mezőgazdasági állapotokról, s a más országokban észlelhető hasonló törekvések és azok eredményének figyelembevételével elég alapot teremteni munkájok számára.

A községi eljárókhoz intézett kérdésekre adott válaszok általában azt mutatták, hogy a célba vett intézkedések a létező mezőgazdasági állapotokra jótékony hatással volnának, egyrészt azért, mert azok nélkül csakugyan nem lehetne a munkáshiányon segíteni, más részről mert nagy nehézségekkel járna ily telekparcellákat szerezni; néhol mind a két körülmény összetalálkozik. Ott a hol munkáskéz hiánya mutatkozott, csak kevés kisebb telek volt, egy vagy két tehén számára, hol pedig a parcellák számára hiányzott a szükséges terület, vagy túlnyomólag szilárd kezekben volt a föld, azaz a telkek még a jobbágyi időkben a földesurak birtokában voltak, kik azokat a lakosoknak élethossziglan tartó, vagy örök-bérletbe adták, vagy a városok és vasúti állomások közelsége a földet megdrágította; de ily helyeken nem is volt szükség telkekre, mert ott túlnyomólag ipari munkások laktak.

Más országokban, hol a birtokos mezőgazdasági munkáosztály szaporítása volt a cél, az ide vonatkozó intézkedések jól beváltak. A porosz »Járadékbirtok«-törvények, az északamerikai »Homesteads and Exemption Laws«, melyek az osztrák öröklött vagyonjogi törvények mintájául szolgálnak, Svédországban az állami birtokok tervezett eladása munkásoknak, az angol »Allotments Act« (1882 és 87) és »Small Holdings Act« (1892) mind figyelembe vétettek; de csak egyes részletekben voltak a dániai viszonyokra alkalmazhatók. A legközelebb fekvő »járadékbirtok-törvény«-hez már csak azért sem lehetett alkalmazni, mert Dánia már birt hasonló

hitelformákkal a különböző földhitelintézetekben, melyek közül több a zsellérekre is kiterjesztette működését.

A bizottság 1896. júliusában befejezte terjedelmes munkálatát s az aggodalmaait kifejező megjegyzésekhez kimerítő indokolással ellátott tervezetet csatolt, úgy hogy *Sehested*, az első dán földmivelésügyi miniszter, mint az új Reedtz-Thott miniszterium tagja, a véleményes jelentésen alapuló törvényjavaslatot még ugyanazon év december havának 10-dik napján benyújthatta az alsó házhoz.

Midőn a javaslat 1897. márczius 8-án a harmadszori olvasás alkalmával elfogadtatott, a változtatásoknak egész sora vitetett rajta keresztül. Az állami hozzájárulás 1,300.000 korona helyett évi 4 millió koronában állapított meg s a telekparcellák is nagyobbra vétettek. A Reedtz-Thott miniszterium után következő Hörring-miniszterium a javaslatot ebben az alakjában átvette, s Hage földmivelésügyi miniszter az országgyűlés legközelebbi ülősszakában a Landsthing (felsőház) elé terjesztette a következő szövegezésben:

Törvényjavaslat mezőgazdasági munkások számára telekparcellák létesítéséről.

I.

1. §.

Minden kerületben egy bizottság szerveztetik, azzal a feladattal, hogy a mezőgazdasági munkások számára e törvényben tárgyalt telekparcellák létesítésénél és felügyeleténél közreműködjék. A bizottság három tagból áll; egyet — ki az elnöki tisztet viseli — a földmivelésügyi miniszter, a másik kettőt, kik közül az egyiknek zsellérnek kell lennie, a járási tanács választja. A tagok hat évre választatnak, de újra választhatók. Minden második évben egy tag kilép. Első és másodízben a törvény életbelépte után a kilépés az először választott tagok közül sorsolás útján történik. A bizottság tagjai utiköltségmegtérítésül minden folyómértföld után egy koronát¹⁾ kapnak, vagy másodosztályú vasuti díjat, ott, a hol

¹⁾ Egv dán korona = 1 korona 32 fillér osztrák-magyar értékben.

vaspályát lehet használni, valamint 4 korona napidíjat a gyűlés és utazás napjaira.

A bizottság költségei az állampénztárból fedeztetnek.

A földmivelésügyi miniszter a bizottság működése számára részletes szabályzatot bocsát ki.

2. §.

»Mezőgazdasági munkás« alatt e törvényben mindazon férfiszemély értendő, ki mások részére ellenszolgáltatás mellett végzett közönséges mezei munkával tartja fenn magát, akár lekötött szolgálati viszonyban, akár mint napszámos.

3. §.

Hogy az illető mezőgazdasági munkás az e törvényben foglalt föltételek mellett telekparcellát szerezhessen, szükséges:

- a) hogy honossággal birjon;
- b) hogy legalább 25, s szabály szerint legfőlebb 50 éves legyen;
- c) hogy ne legyen olyan, a ki a közfelfogás szerint megbecstelenítő cselekményért ítéletileg bűnösnek találtatott és polgári becsületi jogainak birtokába nem helyeztetett még vissza;
- d) hogy ne részesült legyen oly szegénnytámogatásban, melyet vissza nem fizetett, vagy a mely a nyilvános szegénységéről szóló törvény értelmében (1894. ápr. 4., 31. §. 1. szám) el nem engedtetett;
- e) hogy legalább is az utóbbi öt év alatt mint mezőgazdasági munkás tartotta fenn magát, hová a katonakötelezettségének teljesítésében töltött idő beszámítandó;
- f) hogy bizonyítványt szerezzen két oly hitelt érdemlő egyéntől, ki viszonyait alaposan ismeri, továbbá lakóhelyének községi tanácsától, arra nézve, hogy szorgalmas, józan, takarékos ember, kiről föl lehet tenni, hogy ily zsellértelek átvételére alkalmas;

g) kimutatása annak, hogy rendelkezik anyagi eszközökkel, melyek a jelen törvény értelmében a birtok átvételéhez szükségesek, vagyis a birtok kölcsönértékének $\frac{1}{10}$ részével. (7. §.)

A főlisorolt föltételek fenforgását az említett járási bizottság előtt oly igazolvánnyal és bizonyítvánnyal kell kimutatni, melyből általában kitűnik, hogy az illető ajánlkozó

azoknak tényleg megfelel, másrésről pedig egy általa hite és becsülete alatt aláírt nyilatkozatot kell kiállítani arról, hogy a közölt felvilágosítások a valóságnak megfelelnek. A magánszemélyek által kiállított bizonyítványokat, ha szükséges, a felsőbbségnek hitelesítenie kell.

4. §.

A telekparcelláknak, melyek az itt említett célra szereztek, közepes talajt véve, $3\frac{1}{2}$ —5 tönceland¹⁾ nagysággal kell birniok, de a parcellák $2\frac{1}{2}$ töncelandnál kisebbek, 8 töncelandnál pedig nagyobbak nem lehetnek. Az ország terméketlenebb vidékein azonban a parcellák nagyobb terjedelműek is lehetnek.

5. §.

A telekparcellákat külön kell anyakönyvezni s illeték alá vonni, a mennyiben ez már korábban nem történt, s az anyakönyvben mint zsellértelkeket kell megjelölni. Az adóbecslés, ha a felek megegyeznek, a parcellák nagyságára való tekintet nélkül történhetik a földművelésügyi miniszter rendeletére, az anyakönyvi becslés szerint; vagy pedig egy egészen új becslés, az adóbecslésre érvényben álló szabályok szerint. A lajstrom lapján a vétel- és zálogjegyzőkönyvhöz meg kell jegyezni, hogy a birtok az ezen törvényben megállapított feltételeknek alá van vetve.

II.

6. §.

Ha egy mezőgazdasági munkás, ki a 3. §-ban megszabott feltételeknek eleget tesz, a törvény szabályaival összhangzólag egy zsellértelket akar szerezni, de nincs abban a helyzetben, hogy földet jelölhetne ki, melyet a tulajdonossal való megegyezés útján meg lehetne szerezni, a községi tanácshoz fordulhat, mely megfontolás tárgyává teszi, hogy vajjon a községben van-e szükség zsellértelkekre, s ha ez az eset fenforogni látszik, magán kínálat útján keres földet elfogadható feltételek mellett. Ha ez nem sikerül s a községi tanács úgy találja, hogy a községben köztulajdonban levő oly föld van, mely e célra alkalmas volna, tárgyalást kezd az

¹⁾ Egy tönceland = 0.551 hektárral.

illető hatósággal a szükséges földnek megfelelő áron való átengedése végett. E tárgyalások eredményéről a községi tanács értesíti az illető mezőgazdasági munkást, a kinek tettségétől függ, ha a telekátruházásra vonatkozó megegyezés megadatott, a megszerzéshez szükséges további lépéseket az alábbi szabályok értelmében megtenni.

A községi tanács ügyelni tartozik, hogy a közreműködésével létesített telekparcellák közlekedési utak tekintetében kedvező fekvéssel birjanak.

A községi tanács jelentése az itt említett ügyekben az illető hatóságoknál a járási hivatal által történik.

7. §.

Ha egy mezőgazdasági munkás vagy maga, vagy a községi tanács segítségével (lásd a 6. §-t) egy a 4. §-ban említett nagyságú telekparcellát kiszemelt, melyet az e törvényben felsorolt feltételek mellett tulajdonul megszerezni óhajt, kérvényét a községi tanács útján benyújtja az 1. §-ban említett járási bizottság elnökéhez. Ennek a kérvénynek, melyhez a földmivelésügyi miniszter által előírt minta szerint készült űrlapot a községi tanácsnál lehet megszerezni, tartalmaznia kell az illető ajánlattevő minősítéséhez szükséges felvilágosításokat, s csatolni kell hozzá az ajánlattevő által megszerzendő igazolványokat (2. és 3. §.). A kérvénynek ezenkívül felvilágosítást kell nyújtani a telekparcella netaláni nagyságáról, s az árról, melyen megszerezhető; továbbá ha az ajánlattevőnek már előlegesen nincsenek oly épületei, melyeket a községi tanács elégségeseknek tart, a kérvényhez a szükséges épületek tervét is csatolni kell s egy közlést, hogy azok előállításához mily tőke szükséges, valamint egy számítást, hogy mennyibe kerül az eleven és holt leltár stb. beszerzése. Az összes ár, melybe a birtok a vevőnek kerül (a birtok kölcsönértéke az államkincstárral szemben), csak kivételesen, ott, a hol a vidék telekárai rendkívül magasak, haladhat meg 4000 koronát. A kérvényhez a községi tanács nyilatkozata csatolandó, hogy a kiszemelt parcella mennyiben látszik céljának megfelelőnek, s a megszabott ár elfogadhatónak.

A nyert felvilágosításokat előlegesen a bizottság elnöke nézi át s az esetleg szükségesnek látszó további felvilágosításokkal igyekszik pótolni.

8. §.

A bizottság a benyújtott kérvényeket átnézi és megvizsgálja, hogy a 2., 3. és 4. §-ban megszabott föltételek fenforognak-e s hogy vajjon az épülettervek stb. czélszerűek-e, s arra is ügyel, hogy az illetőnek van-e útjoga a telekparcellához.

Ha aztán az tűnik ki, hogy az összeg, mely az illető járásban és pénzügyi évre az említett célra rendelkezésre áll, nem elégséges arra, hogy az összes minősített jelentkezők figyelembe jöhessenek, a bizottság közülök megteszi a kiválogatást. Az oly ajánlkozókat, kik ez okból elutasíttatnak, a következő évben, ha kérvényüket újra benyújtják, első sorban kell figyelembe venni.

Mihelyt a döntés megtörténik, minden egyes ajánlkozó értesítetik az eredményről. Ha valamely ajánlkozó nem találtatott kellőleg minősítettnek, értesítik róla, hogy a bizottság véleménye szerint mely föltételeknek nem felelt meg. A meny nyiben a 3. §. a), c) vagy d) pontjai alatt felsorolt feltételekről van szó, az ajánlkozó a kérdés eldöntése végett felfolyamodhatik a földmívelésügyi miniszterhez. Ha a döntés a bizottság határozata ellen történik, az ajánlkozót még az illető pénzügyi évben figyelembe lehet venni. Az elutasított ajánlkozó az ügyet nem viheti a törvényszék elé.

9. §.

Ha a mezőgazdasági munkás a járási bizottságtól értesítést kap, hogy a jelen törvény rendelkezései értelmében telekvásárláshoz állami segílyt nyerni minősítettnek találtatott, s hogy a bemutatott építkezési tervek és költségelőirányzatok ellen kifogás nincs, s ha a járási bizottság nyilatkozata a földmívelésügyi miniszternek kimutatta, hogy a birtokon az épületek kellő állapotban vannak, s a birtok a szükséges eleven- és holt-leltárral el van látva, a mezőgazdasági munkás a járási bizottság útján, a birtok kölcsönértéke $\frac{9}{10}$ részének megfelelő állami kölcsön kifizetését kérheti. Ez a kölcsön a legközelebbi juniushoz vagy deczemberben a törvényesen előírt formák szerint kiállított kötvényre fiztetetik ki.

Az élő és holt leltár beszerzése végett a járási bizottság javaslatára az állami kölcsönre előleget lehet adni.

10. §.

Az állami kölcsön a birtokra, valamint az épületekre, felszerelésre stb. elsőbbséggel bír.

A kölcsönből a kölcsönérték $\frac{3}{10}$ részének megfelelő összeg mentes a törlesztési kötelezettség alól s $3\frac{0}{10}$ -kal kamatozik; a kölcsönérték $\frac{3}{4}$ része évi $4\frac{0}{10}$ -kal kamatozik és törlesztetik, melyből $3\frac{0}{10}$ a mindenkori tőketartozás után járó kamat, a többi rész pedig törlesztés.

A kölcsön többi része — a kölcsönérték $\frac{1}{10}$ része — mindaddig, míg a kölcsönnek fentebb említett $\frac{3}{10}$ része teljesen vissza nem fizettetik, kamat- és lerovásmentes; ez időponttól fogva évenként 25 koronával törlesztetik s a mindenkori tőketartozás után számított $3\frac{0}{10}$ -kal kamatoztatik.

A kölcsön, mely a meddig az illető birtok rendeltetésének megfelelő állapotban tartatik, az államkincstár részéről felmondhatatlan, az első öt évre visszafizetési kötelezettség nélkül engedélyeztetik.

11. §.

A 9. §-ban említett kölcsönökre az állampénztárból öt éven át évenként négymillió forintig terjedhető összeg fizethető ki, mely minden pénzügyi évben az ország egyes kerületei közt lényegileg a beérkezett kölcsönkérvények arányában osztatik fel. Ha valamely pénzügyi évben a rendelkezésre álló összeg nem adatik ki teljesen, az összeg megmaradt része a következő évben felhasználható.

E kölcsönök fedezete céljából a pénzügyminiszter felhatalmaztatik állami kötvények kiállítására és eladására.

12. §.

A kölcsönök után való fizetés félévenként történik. Ha valamely kölcsönnevű egyes határidőben nagyobb összeget óhajt lefizetni, ez megengedtetik, feltéve, hogy a lefizetés legalább 50 koronára rug. Az államkincstár saját követelésére nézve zálogolási joggal bír.

13. §.

Telkeknek e törvény alapján való eladásánál az adásvévesi szerződéshez egy korona illetékkal terhelt bélyeges papir használtatik, a zálogkötvények ellenben bélyegtelen papíron állittatnak ki.

Hirdetményi illetékek s minden más, az államnak járó adók elesnek.

III.

14. §.

Az, a kire az előbbieken tárgyalt feltételek mellett egy birtok tulajdonul átruháztatik, e birtok fölött a következők-
ból látható megszorításokkal s az ott megnevezett külön
jogosítványokkal teljes rendelkezési szabadságot nyer.

Senki sem kaphat az államkincstárból kölcsönt e tör-
vény értelmében több, mint egy birtokra. Ép oly kevésbé
élvezheti e törvény kedvezményeit az, ki e törvény alapján
szerzett birtokát másra ruházta. (20. §)

15. §.

A birtokot az élő- és holtleltárral együtt mindaddig,
míg az államkincstár követelése a birtok eredeti kölcsönértéké-
nek felére nem száll le, újabb jelzálogos adóssággal terheln i
nem lehet (lásd a 22. §-t). Ép oly kevésbé lehet a nevezett javat
zár alá vetni vagy lefoglalni, a birtokos vagy annak nevében
más által vállalt személyes tartozás miatt, a nélkül, hogy
előbb a földmívelésügyi minister beleegyezése ki ne kéretné k

16. §.

A zálogkötelezvénybe egy rendelkezés veendő fel,
hogy abban az esetben, ha a birtokos a birtokról elköltözik,
vagy a parcella egy részét bérbeadja, vagy azon bérházakat
épít, a kölcsön a tulajdonosnak félesztendei haladékkal,
juniusra vagy deczemberre felmondható.

17. §.

A birtokon közönséges zsellér-gazdaságot kell fentar-
tani, s az ehhez szükséges élő- és holtleltárt, a szükséges
épületekkel együtt mindenkor jókarban kell tartani.

A birtokos a járási bizottságnak szabad bemenetet tar-
tozik engedni, hogy az felügyeletet gyakorolhasson, hogy a
feltételek megtartatnak-e, s ugyanezen célból megengedni,
hogy a bizottság egy vagy több tagja a birtokot megsem-
lélhesse. Ily megsemlélést legalább is minden harmadik
évben kell tartani, s ha ez alkalommal a birtokon vagy
annak üzemében lényegesebb hiány találtatik, a birtokos

segíteni köteles ezen, a bizottság által meghatározott határidőn belül. Ha e határidőt elmulasztja, a bizottság az ügyről jelentést tesz a földmivelésügyi miniszternek, a ki intézkedik hogy a kötelezvény határozmányaihoz képest mint kell eljárni a kölcsönvevővel szemben.

18. §.

A birtokos köteles nemcsak a tulajdonába tartozó épületeket, hanem az eleven- és holtleltárt is, és minden egyéb vagyonát tűzkár ellen teljes értékben biztosítani. A mi az ingatlanokat illeti, egy az állam által elismert biztosítótársaságnál. A megsemlélések alkalmával, melyek a birtokon tartatnak, ügyelni kell arra, hogy ez a kötelezettség teljesítettik.

19. §.

A birtokot nem szabad megosztani, vagy más birtokkal összefoglalni vagy elcserélni, a földmivelésügyi minister külön engedélye nélkül, mely azonban csak akkor adható meg, ha a kérelmet a községi tanács ajánlja.

A kiparcellázáshoz az engedélyt csak akkor lehet megadni, ha általános gazdasági viszonyok, ha a község építkezési viszonyai, vagy effélék teszik kívánatossá, hogy az illető zsellértelek egészen vagy részben más módon hasznosíthatassék.

Az engedély más telekkel való összekapcsolásra akkor adható meg, ha a körülmények a mellett szólnak, hogy az illető mezőgazdasági munkásnak gazdasága kiterjesztésére irányuló kívánsága teljesíttessék; de a teleknek általában nem szabad az első pont 4. §-ában meghatározott maximumot meghaladni. Az így egyesített telek egészében is zsellérgazdaságnak tekintetik, s mint ilyen jegyeztetik be.

A zsellérteleknek vagy egy részének más telekkel való elcserélésére engedélyt lehet adni, ha ez által egészben véve egy czélszerűbb zsellérség keletkezik. Ha egy más telekkel való elcserélés szükségessé teszi, hogy egy zsellértelek az ezen törvény értelmében terhelő kötelezettségek alól felszabadíttassék, felvilágosítás adandó arra nézve, hogy a telek melyen a zsellérteleket terhelő kötelezettség nyugodni fog, ép oly jó és ép oly czélszerű-e, mint az a telek, melyet mentesíteni kívánnak.

A föltételeket, hogy a kiparcellázás, egyesítés vagy elcserélés esetén az államkincstárral fennálló adóviszony mi módon szabályoztassék, a járási bizottság javaslatára a földművelésügyi miniszter állapítja meg.

20. §.

Abban az esetben, ha a birtokos még életében az egész birtokot másra akarja átruházni, a vevő az eladónak az államkincstárhoz való viszonyába csak akkor léphet, ha eleget tesz a 2. és 3. §-ban megszabott föltételeknek. De ha a birtok az eladó fia, veje, vagy ezek gyermeke részére engedtetik át, a 3. §. a), b), e) és g) pontjai alatt felsorolt föltételek mellőzhetők.

A birtok átruházása oly személyre, ki a fönntemlitett feltételeknek meg nem felel, csak úgy történhetik, ha az államkincstár követelése egyidejűleg teljesen fedeztetik. Ily átruházás által a birtok nem szabadul fel azok alól a külön kötelezettségek alól, melyek mint zsellérgazdaságot a törvényre való vonatkozással terhelik, névszerint alá van vetve a 19. §-ban a kiparcellázásra, egyesítésre és elcserélésre vonatkozó szabályoknak.

21. §.

A birtokos halála esetén özvegye, ha a birtok tulajdonában marad, az elhunynak az államkincstárhoz való viszonyába léphet.

Ha az özvegye férjhez megy, az államkincstárhoz való viszony továbbra is fennállhat, ha férje a 3. §. c), d) és f) pontjai alatt foglalt föltételeknek eleget tesz.

22. §.

A parasztbirtokok birtokosai végrendelkezési jogának az 1769. május 30-iki rendelet 5. §-ában s későbbi határozmányokban foglalt szabályozása az itt tárgyalt zsellértelkek és tartozékaikra vonatkozó végrendeleti intézkedésekre nézve is alkalmazást nyer. Ha az örökhagyó a végrendelkezési jogot gyermekei egyikének előnyére gyakorolja, az, a kinek az illető zsellér vagy felesége rendelkezéséhez képest, a ház a telekparcellával együtt jut, az örökhagyónak az államkincstárhoz való jogviszonyába léphet, föltéve, hogy az illető, vagy

ha az, a kinek javára a végrendekezési jog gyakoroltatott leány, ennek férje a 3. §. c), d) és f) pontjaiban foglalt föltételeknek eleget tesz, de csak a mennyiben az összeg, a melyet az örökös a birtok és tartozékainak átvételeért hagyományokra és az örököstársaknak kifizetni tartozik, a végrendeletben nincs magasabbra szabva, mint az az összeg, melyet az örökség megnyíltakor az örökhagyó az elsőbbségi adósságból már letörlesztett.

A mennyiben a birtok átvevőjének nincs elég értéke az örököstársaknak kifizetendő összeg fedezésére, azoknak az államkincstár után elsőbbséget lehet biztosítani, de tartoznak magukat követelésök kamatoztatására és visszafizetésére nézve a járási bizottságok által jóváhagyott megfelelő föltételeknek alávetni.

A fentemlített végrendekezési jog, ha az elhunyt vér szerinti örökösöket hagy hátra, kik az előirt föltételeknek megfelelnek, csak ezek valamelyikének előnyére gyakorolható.

23. §.

Ha az, kinek a birtokot a 22. §. értelmében a végrendelet odaitéli, a birtokot nem kívánja átvenni, ha a végrendelet e tekintetben nem intézkedett, abban az esetben, az örökösök valamelyike, ki a 22. §-ban említett föltételeknek megfelel, az örököstársakkal megegyezik, a birtokot átveheti s az elhunytnek az állammal való jogviszonyába léphet.

24. §.

Ha az államkincstár kénytelen a birtokot végrehajtás útján eladatni, az eladás az e törvényben megszabott korlátozások nélkül történhetik.

25. §.

Ezen törvény, mely a Fárói¹⁾ szigetekre nem érvényes, a törvénylapban (Lovtitende) való kihirdetése után hat hónappal lép életbe.

¹⁾ A Dániához tartozó »Fárói« szigetecsoporthoz külön alkotmánynyal bir és saját *Lagthing*-gel, egy előljáró alatt; azonkívül a dán országgyűlésen egy taggal van képviselve.

A conservatív Landsthing azonban nem volt hajlanló a javaslatot ebben a formájában elfogadni; az állami hozzájárulás véleményük szerint túlságos nagy, valamint a telekparcellák térfogata is. Ehhez képest módosított a törvényjavaslat, s midőn 1898. január 19-én harmadik olvasásnál a Landsthing elfogadta, az állami hozzájárulás a Folkething és a kormány javaslatában foglalt összeg $\frac{3}{4}$ részével leszállított, s egy millió koronában állapított meg.

Folytak ugyan tárgyalások, de a kormány gyöngé volt eredményes közvetítést gyakorolni. Az országgyűlés két háza nem tudott megegyezésre jutni, egyik sem akart legkevesebbet is engedni, a törvény által ily esetekben elrendelt közös, választmány pedig eredmény nélkül oszlott szét. A javaslatból ezuttal nem lesz törvény, bár nagy fontosságát mindenki elismerte.

»De mégis törvénynyé kell válnia« — mondá nekem egy öreg mezőgazda — »a mezőgazdaságra nézve igen nagy jelentősége van, mert mindig azt tapasztaltam, hogy a legderakabb s legmegelégedettebb munkások és cselédek, az egy kis vagyonnal bíró, a legrosszabbak és legkövetelőbbek pedig a legszegényebb osztályokból kerülnek ki. A birtokos zsellérség a mezőgazdaság legjobb támasza s legjobb bástya a kitörő socialdemokratia ellen. A nekünk nem alkalmas munkások hadd menjenek a városokba.«

Aha, észrevettem itt az agrár lólábat.

De annyi bizonyos, hogy a dán mezőgazdaság pénzügyi viszonyai, általában az ország pénzügyi viszonyainak is hőmérőjéül szolgálnak.

SCHUMACHER SÁNDOR.

A SOCIALISMUSRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ AGRÁR MOZGALMAKRA.

— Fölolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1898. április 17-én
tartott ülésén. —

I.

A társadalom története az egyén és köz egymás közti küzdelemben nyugszik, illetve e kettő egymáshoz való viszonyának története.

Ez a küzdelem a köz és az egyén, illetve annak csoportjai közt állandó és folytonos és abban megállás nincs. E küzdelem alapja az emberi érdek, a mely egy pillanatig sem nyugszik és ezért a társadalom állapota állandó »état de guerre«, a melyben az egyes korszakokat csak a harcz élénkségének különböző fokozatai jelölik meg. Vannak idők, mikor az érdekek egyelőre kölcsönösen kiegyenlítik egymást és kompromisszumot kötnek valamely köz által acceptált főelv alapján, a melybe, mint keretbe az összes társadalmi osztályok elhelyezkednek.

A legutolsó főelv, a melynek alapján az európai társadalmak berendezkedtek, a liberalis nemzeti állam eszméje.

A közület e vezérelve azonban még el sem érte mindenütt teljes kifejlődését és máris képződtek osztályok, melyek az egész társadalmat egy azzal össze nem férő más vezető eszme alapján akarják rendezni és ez a socialismus.

A socialismus socialis, vagyis *társadalmi mozgalom*, mert törekvése az, hogy a *fennálló társadalmi rendet*, mely bizonyos osztályoknak nem kedvez, ezek érdekeinek megfelelően elvi alapon megváltoztassa.

A társadalmi alakulatok gerinczét mindenkor az a szervezet képezi, a melynek alapján a társadalom a maga anyagi és szellemi munkáját végzi.

Minden társadalomnak el kell végezni a magához mért munkát és a társadalom ennél fogva mindig akként alkotja meg szervezetét, hogy a feladatai megoldására szükséges anyagi és szellemi erőt az összes körülményekhez képest a legcélszerűbben érvényesíthesse.

Ezért a különböző korszakok más és más munkarendszereket tüntetnek föl a rabszolgaság, jobbágyság és szabad bémunkarendszer képében, a melyek valamennyien megfelelők voltak a maguk korában, mert a társadalom *akkori* igényeit kielégítették, céljait megvalósították.

Az emberiség minden korban csak relativ fokát képes elérni az egyetemes jónak, bár törekvése állandóan az abszolút jó megvalósítására irányul.

A társadalom gazdasági munkaszervezete alapját képezi a társadalmi osztályok alakulatának is.

A termelés, forgalom, jövedelemeloszlás és fogyasztás különböző rendje ugyanis az egyének érdekeinek más-más csoportosítására vezet, minthogy a munka és foglalkozás, a vagyon és jövedelem alakulatai éppen a gazdasági rendszer folyományai.

A gazdasági fejlődés legutolsó stádiumának vezérelve a *szabadság*.

Szabad a munka, szabad a birtok. A munka ott és akként keres, a birtok pedig ott és akként nyújt alkalmazást, a hol neki tetszik. A munka és birtok szabadsága azon a föltevésen nyugszik, hogy akként minden munka és minden birtok kölcsönösen megtalálja egymást és ezáltal a társadalom legjobban végzi el munkáját és legmegfelelőbben valósítja meg feladatát.

A munka és a birtok szabadsága azonban nem áll egy és ugyanazon fokon, mert a birtoktalan munka értékesítése mindig a birtoktól függ. Ez a függés a rabszolgáknál és jobbágyoknál jogi és politikai értelemben is nyilvánult, a szabad bémunkásoknál ellenben csak gazdaságilag érvényesül, a mi azonban a függés lényegén nem változtat. Mert ha az ókorban és középkorban csak úgy lehetett biztosítani a birtok részére a munkát, hogy azt jogi és politikai függésbe hozták a birtokkal szemben, korunkban a munka ezen függőségét tisztán gazdasági úton is érvényben tartja a birtok, a mi által a társadalmi munka zavartalan menete, illetve feladatainak

megvalósítása is biztosítva van. Ez a feladat a társadalom lehető legtöbb tagja, lehető legnagyobb jólétének elérése. A jólét az elégtételtől, ez pedig a hiányérzet lehető leg-ritkébb nyilvánulásától függ. Ha a társadalom szellemi és anyagi munkáját megfelelően arányosan végzi, akkor tagjainál, az egyéneknél a hiányérzet a lehető minimalis fokot nem haladja meg. Ez az eset akkor áll be, ha a termelés, jövedelemeloszlás és fogyasztás mikéntje a társadalom összes osztályait kielégíti. A modern társadalomban a munkásosztály az, mely a jövedelemeloszlás és fogyasztás rá eső hányadával nincs megelégedve.

Ha a gazdasági szabadságnak hatását vizsgáljuk, úgy tényleg azt találjuk, hogy annak inkább csak a termelés terén vannak elvitázhatlan érdemei. A munkát azonban nem helyes csak a gazdasági termelékenység szempontjából tekinteni, mert a munka elválaszthatatlan összefüggésben van az egyénnel, kik a munkát teljesítik. Mikor pedig a társadalom azt hitte, hogy a szabad érvényesülés lehetősége a munkások jövedelmét és fogyasztási képességét is megfelelően rendezi, tévedésben volt, mert téves a kiinduló pont is, mely a munkát és birtokot, mint két egyenrangú tényezőt állítja fel.

A birtok mindig felül áll, a munka mindig szolgál. Ezért követeli a socializmus a munka és birtok egyesítését, vagyis mint ők mondják a »tőke« kisajátítását.

A míg a birtok a társadalom egyes tagjainak kezén lesz, addig a munka mindig függőségben marad. Ezen nem változtat az, hogy a munkás jogilag és politikailag szabad, mert ez a függőség a munka és birtok különböző hatalmi állásának a következménye.

A *birtokos* és *birtoktalan* a történelem minden korszakában szemben állott egymással. A birtokosok mindig uralkodtak és a köztük levő rendi, felekezeti vagy osztályellentétek mindig elnémultak, valahányszor harcra szálltak a birtoktalanok tömegével.

A socializmus semmi egyéb, mint a *birtoktalan osztály mozgalma modern kiadásban*.

Alapjára, lényegére nézve megyezik az összes proletárjellegű küzdelmekkel.

Vannak ugyan, a kik a socializmusnak főleg specialis sajátságait emelik ki s a régebbi hasonló mozgalmakkal való

közeli rokonságát tagadásba veszik. Érvelésük az, hogy a socialismus nem vonható egy tekintet alá a korábbi osztálymozgalmakkal azért, mert hiányzott a szabad bémunkás; szerintük csak ez teszi a mostani socialis harczot socialismussá. Ha ebben némileg igazuk is van, sőt tény az is, hogy nemcsak a mozgalom hordozói, de annak ideálja is más volt hajdan és más mostan, annyiban mégis elvitázhatlan az összefüggés, hogy mint Stepheus mondta, a kérdés, mely a tömeget foglalkoztatja, mindig kenyérkérdés volt és ma is az. Igaz, hogy például a francia forradalom csőcselékje és a 48-diki mozgalmak népanyagais inkább polgári, mint munkás elemekből állt, de a nyomor, az anyagi szükség itt is eszébe juttatta a tömegnek, hogy a szabad alkotmány, a pusztá jelszavak, mint szabadság, egyenlőség nem enyhíti a physikai hiányérzetet. Kenyeret és munkát követelnek, szóval, társadalmi támogatást a vagyontalannak. Marat is azt mondja, hogy a jogegyenlőség az élvezetek egyenlőségét involválja. Különböznélünk, hogy a francia forradalmat nemcsak a párisi csőcselék csinálta. Ha a végsőig elkeseredett parasztság tömegében nem talál visszhangra a párisi nép mozgalma, akkor az egészből alig lett volna egyéb, mint helyi jellegű lázadás, utczeni rendbontás.

II.

A magyar agrár socialismus is azt bizonyítja, hogy a socialismus és különböző néven nevezett válfajai alapján véve semmi egyéb, mint a vagyontalan és vagyonos osztály közti ősrégi harc jelenlegi stadiuma.

A magyar parasztmozgalmat csak akkor mondhatjuk socialismusnak, ha benne *a birtoktalan elemek* küzdelmét tekintjük lényegesnek. Mert ha csak akkor nevezzük az osztályharczot socialismusnak, ha abban a nagy gyári üzem proletárjai vesznek részt, a kik az elérendő eszményt a collectivismusban látják, akkor az agrármozgalmakat egyáltalán nem minősíthetjük socialismusnak.

Az utolsó évek tapasztalatai azonban megingatták azt a tévhitet, a mely jó ideig fogva tartotta a socialismussal foglalkozó világot, s a mely azt állította, hogy a mezők népe közt nem lehet talaja a socialismusnak. E föltevésnek tudományos alapja az, a még socialisták körében is elismert tény,

hogy míg ipari téren, a nagy tőkével dolgozó, tehát proletárokat növelő termelés a productio ez idő szerinti legmagasabb fokát jelenti, addig a mezőgazdaságban épen a kicsiben való művelés jár sok tekintetben gazdasági előnyökkel.

Ennek daczára a socialista agitátorok az utóbbi években europaszerte a földművelők közt csináltak propagandát. Egyre-másra készültek az agrár-socialista programmok, a melyek sok tekintetben módosítottak a socialismus eddigi követeléseit. Számolva a paraszt conservatív hajlamaival és individualistikus fölfogásával mellőzték azt a követelésüket, hogy a föld is collectiv tulajdonná legyen, mint a tőke. Azt mondták, hogy a kisbirtokos földje csak munkaeszköz és így azt meg kell hagyni birtokosánál, a munkásnál. Ellenben a nagybirtokot, a latifundiumokat, mert ez már tőke számba jön, mely csak zsarol, fel kell osztani, és ebben eltalálták a paraszt izlését, ki mindig irigy szemmel nézte a nagy kiterjedésű birtokokat.

Egyébként sem fukarkodtak a csábító ígéretekkel, illetve követelésekkel. A földadó eltörlése, az ingatlant terhelő adósság állami átvállalása, gépek községi beszerzése, katonakötelezettség megszüntetése stb. mind a parasztság nyomasztó terheinek megszüntetésére nyújtottak biztató kilátást. És hogy az agitációnak vannak sikerei, azt a parasztság mozgolódásából és hazai állapotainkból láthatjuk.

A magyar parasztsocialismus nem vonható azon általános schémák egyike alá sem, melyeket a socialismus irodalma felállított. Ez egy *specialis jelenség*, a mely egyedül álló a maga sajátságaival. Még *vidékenként is eltérők* azok a társadalmi, gazdasági és műveltségi viszonyok, a melyek közt a mozgalom tért hódított. Az Alföldön például — és kiváltképen Békés, Csanád és Csongrádban — dominál a *nagy kiterjedésű birtok, középosztály és középbirtok* úgyyszólván *nincs, a nép értelmes*, irni-olvasni tudó, s a mi kiválóan fontos, ezen a vidéken *gyakori a munkahiány*.¹⁾

Szabolcsban, s a vele szomszédos megyékben épen megfordítva, aránylag kevés az uradalom, erős még a középosztály, a nép pedig meglehetősen tudatlan s nem *munkahiányról* de épen ellenkezőleg *munkáshiányról* panaszkodnak.²⁾ És mégis

¹⁾ Rubinek Gyula »Parasztsocialismus«.

²⁾ Kállay András »Szabolcsmegyei socialismus«.

a nép követelése jórészt ugyanaz; földosztás, munkabéremelés az uzsora robot és perezent eltörlése, progressiv adózás, földadó leszállítás és így tovább. És habár vizsgálva az imént elsorolt követeléseket, azt látjuk, hogy collectivismusról szó sincs, habár minden paraszt *egyéni tulajdont*, földbirtokot akar, mégis a *közvélemény* szinte *egyhangulag socialismusnak* keresztelte el az egész mozgalmat, s így született meg a magyar agrársocialismus. Itt-ott hangzott csak egy pár szó communismusról, anarchismusról, de a socialismus, mint elnevezés győztes maradt azzal az indokolással, hogy a socialismus a földművelők közt mindenütt földosztó jellegű anarchiát jelent. Csak legújabbán tárgyalják behatóbban azt a különbséget, mely kivált az alföldi és szabolcsi mozgalmak közt mutatkozik. Az előbbi inkább hasonlít a socialismushoz, az utóbbi már inkább az anarchismus felé hajlik.

De általában a parasztsocialismus első fellépése annyira meglepte a társadalmat és közvéleményt, hogy az eleinte a mozgalom létezésében sem akart hinni, és erős hajlandóságot mutatott arra, hogy az egész fölött, mint néhány agitátor és izgató lap okozta muló baj fölött napirendre térjen. Különösen arra hivatkoztak, hogy a nép nem is érti a socialismus tanait s így nem is ragaszkodhatik azokhoz komolyan.

Erre vonatkozólag megjegyezhetjük, miszerint igaz ugyan, hogy még nagy a tájékoztatlanság és fölületesség az eszmék világában, de ne feledjük, hogy ez mindig így volt az új eszmék első fellépésénél. A múlt évben tartott mezőgazdasági munkáskongresszusokon is találunk itt-ott ellenmondást, tájékoztatlanságot a hozott határozatokban. Egyes dolgokban viszont ritka egyértelműséget és éleslátást is tapasztalunk. Tanulságos e tekintetben az a vita, a mit a socialisták az újév körül Budapesten, Temesvárott és Pozsonyban tartott mezőgazdasági munkáskongresszusok határozatai fölött folytattak. A »Die neue Zeit« budapesti levelezője e szemle f. évi 22-ik számában tudósítást ad az említett kongresszusokról, és ebben elítéli azt, hogy a pozsonyi gyűlésen — a hol különben főleg kisbirtokos parasztok jöttek össze, — a szövöttek és a Raiffeisen-féle pénztárak mellett lelkesedtek. Kautsky, a szemle szerkesztője, ezzel szemben azt mondja, hogy a socialismus nem veti el föltétlenül a szövöttekést, sőt a parasztosztálynál szükséges az, a gazdálkodásnak tökéletesbítése szempontjából.

Érdekes, mint változott meg egyáltalán a *socialismus fölfogása a szövetkezeti ügyről*. Proudhon és a régi ideális socialismus a cooperatióban látta a jövő eszményét.

Az 1876-ki munkáskongresszus Párisban még helyesli, az 1879-ki kongresszus Marseillben már elveti a szövetkezést, épügy az 1892-ki párisi és a legutóbbi berlini kongresszus is.¹⁾

Az eszmék világában mutatkozó nézeteltéréseknek azonban ne tulajdonítsunk túl nagy jelentőséget; a magyar agrár-socialismus különben is nem tudományos, de főleg *agitatorius* jellegű. Még a socialismus régi kipróbált bajnokai, elismert tekintélyei közt is gyakori egyes kérdésekben a nézeteltérés, a mint ezt épen a cooperatio kérdésében látjuk. Igazuk van azoknak, a kik azt állítják, hogy az új társadalmi forradalom szülte állapot chaos lenne azért, mert a socialista pártárnyalatok szünet nélkül harcolnának egymás közt. Sok érdekeset olvashatunk e tekintetben A. Hamon könyvében »Le socialisme et le congrès de Londres« 1897., a mely a legkülönbébb és a legképtelenebb frakciók kaleidoszkopszerű képét tárja elénk.

Mindez azonban még épenséggel nem indokolja azt a közönyt, azt a túlságos nyugalmat, a mit az uralkodó osztályok néhol a socialismussal szemben tanusítottak. Mert ha a birtokkal áll szemben a socialismus, akkor elnémul minden különvélemény, egygyé forr minden frakció.

III.

A socialismus előzményei.

Mikor az illetékes tényezők belátták, hogy a socialismussal, mint komoly társadalmi jelenséggel számolni kell, a figyelem első sorban a *jelenség okainak* felderítésére irányult. Legszenbetűnőbbek voltak a *gazdasági okok*. Tényleg számos röpirat, jelentés, vélemény látott napvilágot, a mely erről az oldalról vizsgálta az agrármozgalmat. Több-kevesebb egyértelműséggel megegyeztek a gazdasági tekintélyek abban, hogy a főbb okok közé sorolhatók az Alföldön különösen a munkahiány, általában a földéhség, a robot és uzsora, a súlyos vízszabályozási és adóteher, a párbér, főleg mert

¹⁾ Rocquigny »Les syndicats agricoles et le socialisme agraire.« Paris. 228 l.

mindez aránytalanul sújtja a kisbirtokot, azután a közigazgatás kisebb-nagyobb hibái és még több ehhez hasonló.

Mindezeknél sokkal jelentőségteljesebb azonban az *általános politikai, társadalmi és erkölcsi helyzet*. Ez Európaszerte egy és ugyanazon általános jelleggel bír, ép úgy, mint az ez ellen mindenütt egyformán küzdő socialismus. Az eszmék birodalmában kell keresnünk azokat az előzményeket, melyek a talajt a socialismus számára előkészítették. Mert a socialismus lényegileg erkölcsi jelenség s mint olyan, főleg az érzelemben, a szivekben gyökerezik. A gazdasági okok, a rossz termés, válságok előidézte nyomor csak az utolsó lökést adta, de magában véve nem idézhette volna elő a socialismust. A mai kor politikai, társadalmi és gazdasági berendezése jórészt még mindig azokon az eszméken nyugszik, a melyekben a század első felének emberisége mindenkit boldogító örök érvényű eszméket látott. A politikában constitutionalismus vagy parlamentarismus, a gazdasági életben individualismus, a közélet minden terén szabadelvű berendezés, így sajtóban, oktatásügyben, gyűlésezés és egyesülésben, egyszóval az, a mit általános rendszerként liberalismusnak nevezünk. A legnagyobb hiba az volt, hogy jó ideig minden bajt politikai reformokkal akartak orvosolni. Pedig a politikai szerkezet pusztá mechanizmus, a mely ferdeségeket, kinövéseket hoz létre a gyakorlati életben, mihelyt nem állnak azok a feltetések, a melyeken az intézmény felépült. Valamikor azt hitték, hogy csak a szabad mozgathatást kell megadni az embereknek s akkor általános lesz a megelégedés, mert mindenki megnyugszik abban a lehetőségben, hogy tehetségét és képességeit megfelelően, énjének megelégedésére érvényesítheti. Föltételezték azt is, hogy minden polgár a legnagyobb lelkiismeretességgel érvényesíti szavazati jogát és buzgalommal vesz részt a közügyekben. A tény pedig az, hogy számosan nyügnék tekintik a szavazati jogot, a közzel meg épen nem foglalkozhatik az, a ki a mindennapi élet küzdelmében áll.

A birtok, a vagyon ugyancsak megtartotta hagyományos, uralkodó helyzetét és általában azt mutatja a tapasztalat, hogy a társadalmi tényezők kölcsönös kiegyenlítődésének tana nem vált be.

A társadalom jó részben már tudatára ébredt annak, hogy tagjainak száma, tekintélyes csoportja más, újabb esz-

ményekért lelkesedik, mert tényleg nem lehetett megvalósítani következetesen és teljesen a liberalis eszmék egyikét sem. Egyrészt még mindig valljuk a szabadságot, az individualismust s az állam negatív szerepeinek szükségességét, bár az alkalmazásban alig érvényesül a maga teljességében ez elvek bármelyike is. A társadalomnak számra tekintélyes osztálya ezzel szemben épen az egyenlőséget, a szövetkezést és az állami beavatkozást követeli. Ezek az eszmék semmivel sem érnek többet amazoknál, de előnyük az, hogy a mai társadalomra nézve még újak s így hitelképesek. Az egyenlőség ép oly kevésbé valószínű meg, mint a szabadság, de *az eszmények csak addig kíváncsiak, míg el nem értük őket* és a mindennapi élet a legmagasztosabb ideálok gyöngéit is feltárja. A socialisták nem is a jövő társadalom felépítésén, de első sorban a mainak lerombolásán dolgoznak. És az uralkodó osztályok meglehetősen egykedvűséggel nézik ezt. Nem fejtik ki azt a heves ellentállást, a mit ily esetben joggal lehet várni, nem szállnak harcra szívvel lélekkel, hanem vagy lenézik az egész mozgalmat, vagy túlságosan megijednek tőle. És ez a mai társadalom ellen szól. Ez a lanyhaság, vagy ideges kapkodás a gyöngeség, az önbeismerés benyomását kelti a pártatlan szemlélőben. A mi a socialismussal szembeáll, az nem annyira az uralkodó osztályok öntudatos fellépése, mint inkább a meglévő intézmények ellentálló ereje.

Nevezetes az is, hogy a socialismussal foglalkozó tudományos világ kétkedéssel fogad minden gyökeres gyógyítást ígérő reformjavaslatot. A politikusoknak már több bizodalma van egy-egy varázserejűnek hirdetett társadalmi gyógyszerhez. A kormányzatnak, a vezető osztályok embereinek mindenestre inkább képezi is feladatát az, hogy a napi politika szükségletein segítsen, és legalább suggerálja a közvéleménynek a tett intézkedések jótékony hatását. A szenvedélytől ment gondolkodó fők ezzel szemben legfeljebb arra vállalkoznak, hogy felállítják és kifejtik a *socialis reformtörekvések* rendszerét. Ez az irány lényegileg a liberalismus és socializmus kiegyenlítésén, lehető kibékítésén fáradozik. E mellett a gyakorlatilag üdvösre fekteti a súlyt és a teoriákból csak azt fogadja el, a mi a praktikus életben bevált. A tétel, a mit felállít az, hogy a szabadelvűség előidézte érdekharcban elnyomott egyéneket és osztályokat a társadalomnak támogatni,

segíteni kell. Ez természetesen ellenkezik a régi liberalis-mussal, a mely szerint éppen az akadályok nélkül működő érdekharcz teremti meg az egyensúlyt s így a társadalom beavatkozásának szüksége is magától eslesik, mert az egyesek és osztályok természetes fajsúlyuk szerint helyezkednek el és annál fogva önmaguk is elismerik, hogy a helyzet, melybe jutottak, értéküknek megfelelő. A realis élet azonban meg-czáfolja ezeket a feltevéseket. Ha a társadalom nem segít, a tömeg erőszakkal is kész változtatni helyzetén.

Reformtörekvések.

IV.

Mindezek után térjünk át azokra a reformjavaslatokra, melyeket a társadalom a socialismus ellensúlyozására törek-szik. Ezek közt időre nézve elsők a *gazdasági reformtervek*. Miután a gazdasági bajok, kinövések a legszembevetőbbek és főleg, mert kezdetben a socialismust »par excellence« gazda-sági természetű kóros tünetnek tartották, az volt a meggyő-ződés, hogy a bajt gazdasági reformokkal ki lehet küszö-bölni. Az ez irányú javaslatok közé tartoznak a belterjes gazdálkodás meghonosítása, — mely a munkásoknak állandóbb, biztosabb foglalkozást ad és a munkabéreket is emeli, — a latifundiumok kisajátítása, helyi telepítés, a közterhek ará-nyosabb elosztása, a nagyipar decentralisatiója, mezőgazda-sági és háziipar felkarolása, az uzsora, robot és perczentuatío eltörlése, és még sok más. Mindezekkel részletesen nem kívá-nok foglalkozni, csak azt jegyzem meg, hogy ma már jófor-mán kiábrándult mindenki abból a föltevésből, mintha ezek az oekonomikus természetű reformok egymagukban képesek lennének megküzdeni a socialismussal. És itt helyén valónak találom, hogy pár szóval a szakegyesületi és szövetkezeti ügyre kitérjek, egyrészt mert ez a leghathatósabb gazdasági reformok egyike, másrészt mert erre vonatkozólag is bebizo-nyodott az, hogy egyes reformok büverejében bizni, a socialis-mussal szemben helytelen.

Mezőgazdasági syndikatusok és szövetkezetek.

Hazánkban a szakegyesületi és a szövetkezeti ügy még csirájában van, s azért e kérdés tanulmányozásánál kénytelenek vagyunk nyugatra fordulni Angliába.

Németországban és Franciaországban a szövetkezetek és syndicatusok nagy gazdaságtársadalmi tényezőkké lettek. A termelés és fogyasztás majd minden ágára kiterjed működésük és valóban óriás eredményeket mutathatnak föl a hitel-szerzés, gépek és eszközök közös beszerzése, a szakértelem fejlesztése és a mi legfontosabb a társadalmi béke ápolása körül.

A parasztsocialis mozgalmakkal szemben, minket főleg a *mezőgazdasági syndikátusok és szövetkezetek* érdekelnek. E tekintetben igen tanulságos a *francia »syndicats agricoles«* története.¹⁾ Ezek a szakegyesületek a mezőgazdasági viszonyok nyomása folytán keletkeztek s eleinte összes működésük mind-össze egynéhány, a gyakorlati gazdálkodásra fontos akcióra szorítkozott.

A tengerentúli verseny, lenyomva a mezőgazdasági termékek árát, kényszerítette a gazdákat arra, hogy nagyobb mennyiségben és jobb minőségben termeljenek. Miután ezt főleg mesterséges trágyázással lehet elérni, egyszerre nagy lett a kereslet a műtrágya után. A gazdák azonban tapasztalták, hogy a műtrágyagyárosok gyakran rosszul mért, rossz minőségű árút adnak aránytalanul magas áron. Ezért vidékenként összeálltak, szövetkezetek és versenytárgyalás útján, vagy a nélkül is kedvezőbb feltételeket értek el a gyárosoknál. Ez még az 1884-ki francia syndicatusi törvény megalkotása előtt történt. Ez a törvény úgyszólván csak szentesítette a tényleg fennálló és a gyakorlati élet nyomása alatt létrejött szakegyesületeket. Azóta ezek roppant fejlődést mutatnak fel. Számuk is hatalmasan megnövekedett. Csupán a mezőgazdasági syndikatusok száma Rocquigny szerint 1892-ben 1300-at tett ki, Georges Bry²⁾ szerint 1897-ben már 1900-at. Ezek a szakegyesületek vagy maguk alakultak át szövetkezetekké, vagy maguk mellett alapítottak akár általános, akár különös célú szövetkezeteket. A gazdasági téren kifejtett működésükből azt a tapasztalatot jegyezhetjük föl, hogy a közös

¹⁾ Rocquigny »Les syndicats agricoles et le socialisme agraire.« Paris.

²⁾ Georges Bry »Die gemischten Berufsvereine der Arbeitgeber und Arbeiter in Frankreich seit dem Gesetz vom 21. März 1884.

(Jahrbuch der intern. Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft etc. 1897.)

fogyasztás, a közös vétel sokkal nagyobb eredményekkel járt, mint a közös termelés és ezzel kapcsolatban a közös eladás. Együttesen szereztek be műtrágyát, vetőmagot, takarmányféléket, gazdasági eszközöket és gépeket sőt egyesek még háztartási és ruházati cikkeket is. Fejlesztették a szakértelmet, mintatelepek felállítása, fölolvadások által, kieszközölték a földadó leszállítását, a vasuti szállítási díjak mérséklését, a vámtarifa revizióját. De mindennél sokkal nagyobb horderejű azaz eredmény, a mit társadalmi, erkölcsi téren értek el. Erre kell nekünk is a főszűlyt helyezni. Ebből a szempontból a legfontosabb az, hogy a syndikatusokat és a vele kapcsolatos szövetkezeteket a *vegyes rendszer* alapján kell szervezni a mi annyit tesz, hogy abban a munkásokat, parasztbirtokosokat, felesgazdákat és a nagybirtokosokat, nagybérlőket egyesíteni kell.

Franciaországban tényleg a mezőgazdasági syndikatusok túlnyomó többsége ilyen vegyes természetű. A nagybirtokosok és bérlők vezetik, segítik a syndikatusokat és a vele kapcsolatos szövetkezeteket, a melyek tagjai közt ott látjuk a falu vagy vidék munkásait, parasztbirtokosait és intelligens középosztályát. Nevezetes eredményeket csak ily módon lehet elérni a szövetkezetekkel. Csak ily formában valósul meg az eszme, mely a társulás, egyesülés alapjául szolgál. A szövetkezetek sikere vagy balsikere attól függ, *mennyire vállalja el azok vezetését a művelt birtokos középosztály*. Ehhez a vezetéshez sok munka, még több kitartás és türelem szükséges, és napjainkban — mikor mindenkit a gazdasági érdekharcz absorbeál, s mikor azon kormányzati tiszteletbeli teendőkre is nehéz tisztességes elemeket kapni — indokolt az aggodalom a tekintetben, hogy a szövetkezetek körüli munkát sem fogja magára venni a középosztály. A legnagyobb baj, hogy éppen a legfenyegetettebb pontokon, mint az Alföld jó részén, nincs is számottevő művelt birtokos középosztály. Pedig a bármily jól megalkotott szövetkezeti törvény nyomán is elmarad a kívánt hatás, ha a középosztály nem ragadja magához a vezetés szerepét.

Pedig ezzel az intézménynyel jó részben vissza lehetne állítani a régi bizalmas viszonyt földesúr és munkás meg paraszt között. A patriarchalizmust és jótékonytságot legaldásosabb formájában a szakegyesületek és szövetkezetek keretei közt lehetne gyakorolni.

A jótékonyság leghelyesebb formája az, mely munkálkodik, dolgozik, fárad segélyre szoruló embertársai ügyesbajos dolgaiért. Egy mezőgazdasági syndicatus, vagy szövetséget elnöke, a ki a falujabeliek gazdasági ügyeit vezeti, biztosítási és hiteligényeit kielégíti, a munkaképtelenek, aggok, árvák elhelyezéséről gondoskodik, ezzel a munkájával nagyobb jótékonytságot gyakorol, mint az, a ki esetleg ezreket ad a szegények közt való kiosztásra. A segélyezés készpénzzel csak a legritkább esetekben üdvös.

Ellenben a közvetlen társadalmi támogatás egy-egy kis körben majd mindig megtalálja a segélynyújtás igazán üdvös formáját. Ilyen módon, egyesek önzetlen működésével könnyű olcsó hitelt szerezni a kis embereknek állami segítség nélkül is. A legtöbb e fajta hitelszövetkezethél az igazgatók ingyen látják el az ügyeket, a részjegyesek pedig megelégszenek a rendesnél alacsonyabb kamattal.

Az igazgatók és a részjegyesek tehát ebben jótékonytságot gyakorolnak. Vagy mit szóljunk ahhoz, ha látjuk, hogy egy-egy nagybirtokos a hitelszövetkezet megalapítására leteszi a cautiót vagy elvállalja a jótállást egész vagyonával.

Ilyen módon, a szakegyesületek és szövetségek útján talán vissza lehetne hódítani a középbirtokosság vezetése alá a munkás- és parasztszálat.

De ne ringassuk magunkat e felől túlságos illúziókba. A szövetséget sem olyan általános panacea, mely egy csapásra képes megszüntetni minden bajt. Csak annyi áll, hogy ez is egy gát, egy védsáncz a socialismus ellen, a melynek azonban a megépítése is nehéz ott, a hol, mint nálunk, az alsó néprétegek mozgolódása után készülünk csak hozzá, a szövetségek intézményszerű életbeléptetéséhez. Mindenesetre nehezebb a socialismusnak tért foglalni ott, a hol a nép már évek óta tapasztalja az »urak« róla való gondoskodásának jótétét, mint ott, a hol ez irányban még csak most teszik meg az előkészületeket.

És viszont a földbirtokosnak is könnyebb a socialismus ellen küzdeni, ha a nép bizalmát már régóta bírja, mint akkor, ha azt a bizalmat éppen a socialista izgatások közepette kell újonnan megszereznie.

Reakció vagy radikalizmus?

A gazdasági és társadalmi téren tervbe vett és egyes helyeken meg is valósított reformok azonban egymagukban véve sehol sem bizonyulnak elégségeseknek a socializmussal szemben.

Vannak, akik csak *sz. általános irányváltoztatásban* biznak és ezért a liberalismussal szemben felállítják a reakciót vagy a radikalizmust. A reakció hívei azt mondják, hogy a nép kelleténél többet tanult, több szabadságot élvez és igényei ennek folytán nem illő arányban nőttek. Ha liberalizmus mellett sem kerülhető el a gyöngébbek támogatása, könnyítsünk legalább ezen a feladatunkon úgy, hogy a népet külső és belső szabályokkal megkötjük, mi által a támogatásra szorulókat számát, de főleg a tömeg értelmét és harci kedvét is lelohasztjuk.

A radikalizmus emberei ellenkezőleg azt tartják, hogy az egész baj oka, a megállás félúton. A liberalizmus még mindig keveset tett és főleg nem vitte keresztül következetesen elveit. A nép csak félművelt, de nem művelt, az erkölcstelenség, a hazafiatlanság mind csak ennek tulajdonítható, mert igazán művelt elemeknél ez elő sem fordulhat. Tehát ingyen iskoláztatás, választási jog kiterjesztése és ehhez hasonló a társadalom igazi orvosszerei.

A pártatlan szemlélőnek nem lehet feladata dönteni ez irányzatok fölött, nem főleg addig, a míg a tudományos kutatás teljes megállapodásra nem jutott a socializmus előzményére és mivoltára nézve. Ez idő szerint elég, ha szembeállítjuk egymással azokat a gondolatáramlatokat, a melyek a socializmussal szemben felszínre jutottak.

És most még egyet!

A socializmusnak a liberalizmus adta meg a lehetőséget arra, hogy kifejlődjék. A socializmus a legnagyobb mértékben felhasználta a szabadelvű berendezéseket tanainak terjesztésére és erősítésére.

A liberalizmus, mondhatjuk, későn vette észre, hogy ellenséget nevelt magának saját intézményeivel. És most egyszerre szakítani készül eddigi viselkedésével.

Kivételes törvényeket hoz, kivételes jogszabályokat alkot, vagy a fennállóknak keretében olyan kiterjesztő vagy meg-

szorító magyarázatokat alkalmaz, a melyekkel a socialismust elnyomni törekszik.

A socialisták ezzel szemben a liberalizmusra hivatkoznak és a szabadság nevében egyenlő bánásmódot követelnek.

Nagy tévedés! Nincs és el sem képzelhető olyan társadalom, a mely egy *alapelvvel* homlokegyenest *ellenkező társadalmat* önmagában megtűrne. Ha a történelem egyes korszakain végigtekintünk, következetes haladást tapasztalunk abban az értelemben, hogy a társadalmak mindig szélesebb alapokon szervezkednek és mindig több és több nézetet, hivatást tűrnek meg tagjaik között.

De olyan expansivitással egy rendszer sem bír, a mely a maga ellentétét is befogadhatná keretei közé.

A liberális nemzeti állam nem esik következetlenségbe akkor, midőn a socialismussal szembe száll. Sőt legelemibb jogát, az önvédelmét gyakorolja. *Minden társadalmi rend egy hypothesisen alapul*, a mely a megfelelő jogok és kötelességek átlagos teljesítésében áll. A socialismus pedig egészen más föltevésből indul ki s ezért azok a jogok és kötelességek, a miket ő követel, folytonos összeütközésben vannak a liberalizmus követelte jogok és kötelességekkel.

A szabadság, a szabadelvűség sem absolut, hanem relativ fogalom. Minden korban volt szabadság, csak hogy ennek minden korszakban más értelmet tulajdonítottak. Vagy nem beszéltek-e szabadságról az ó-korban, a középkorban? A városok, a czéhek, a kiváltságos rendek hányszor hangoztatták szabadságukat! Persze fölfelé, a hatalommal szemben, mert lefelé, a gyöngébbekben ők uralkodtak.

A socialismus legyen arra elkészülve, hogy a liberális nemzeti állam vele szemben kivételes eszközökhöz nyúl, mert a socialismus positiója, eszközei is kivételesek. Fokozottabb mértékben áll ez, ha a socialismus internationalis mezben lép föl, a mi azonban egyesek vélekedése szerint nem szükségképi folyománya a socialismusnak.¹⁾ Lehet, hogy a socialismus csak addig lesz internationalis, míg előtte a nemzeti eszme s a birtokos osztályok uralma identikus marad. Történelmünkben is van ilyen fajta példa. Mikor a nemzet a kereszténységet fölvette, az ősi vallás hívei a keresztényeket a nemzet

¹⁾ Sombart »Socialismus u. sociale Bewegung im neunzehnten Jahrhundert« 71. L.

ellenségeinek, a németek szövetségeseinek tekintették, mert a térítők nagy többsége német volt s jó ideig tartott, míg a közhit megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy a jó keresztény jó magyar ember is lehet.

És most még egy fontos kérdés áll előttünk, mondhatnám a legfontosabb. Mit várhatunk a jövőtől mindezek után? Ez az a kérdés, mely mindnyájunk ajkán lebeg, de a melyre tudással nem, csak sejtéssel adhatunk feleletet.

A mi a specialis, hazánkbeli agrármozgalmat illeti, az még ez ideig alig több egy parasztlázadásszerű jelenségnél, és mint ilyen, nem áll egyedül a maga nemében. Parasztlázadások egyáltalán elég gyakoriak voltak úgy hazánkban, mint egyebütt; a magyarországiak közül csak a nevezetesebbekre utalok, ha az általánosan ismert Dózsa-féle lázadáson kívül a Nagy Antal, Kardos János és társai-féle (1437—38), a Pero-féle (1735), a Hóra és Kloska (1784), s végül a felvidéki 1831-iki parasztlázadást említem. Az ürügy, a jelszó, a bevallott végcél, ha nem is mind egy volt ezekben a mozgalmakban, de az *igazi indok és végső eredmény* igen.

Nem fog-e azonban a mostani parasztmozgalom új irányt venni, más mederbe térni, az még a jövő titka. Mindenesetre sok függ az életbeléptetendő reformoktól is, a melyeknek sorozata az új munkástörvénynyel és a szövetkezeti javaslat-tal már megkezdődött.

De az igazi socialismust munkásvédelemmel, munkásbarát politikával le nem fegyverezhetjük. A munkabérek emelkedése, az anyagi helyzet javulása még nem téríti el föltétlenül a munkásokat az új eszményektől.

Az angol trade-unionok 1894-iki norwichi gyűlésén éppen Anglia legjobban fizetett munkásai, a szövők és bányamunkások szavaztak a föld és a tőke nationalisatiója mellett.¹⁾

A munkások néha el sem fogadják a segílyt, a mit inségmunka alakjában nyújt feléjük az állam vagy a község. Erre nézve utalunk az alföldi transversalis út építése körül szerzett tapasztalatokra. Nem egy helyütt azt hangoztatják a munkások, hogy »Magyarországon nem halhat meg éhen senki, majd eltart valaki.«²⁾ Értve ezalatt azt, hogy az államnak kötelessége eltartani az inségeseket.

¹⁾ Közgazdasági Szemle 1894-iki évfolyam. 1036. l.

²⁾ Dr. Ecseri Lajos »Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság.« Bpest, 1898.

A *munkáskérdést* talán sikerül megoldani, a *socialis kérdést* — aligha.

De azért ne csüggedjünk! A társadalom, a kultúra sok nehéz válságon ment már keresztül. Ezeket megakadályozni nem áll hatalmunkban; a mit tehetünk, az csak abból állhat, hogy az egyes átmeneteket, ha csakugyan ilyenek előtt állunk, megkönnyítsük.

Ne lássunk a socialismusban sem egyebet, mint a *társadalmi fejlődés törvényének egy nyilvánulását*.

A társadalomban, az életben pedig örökös a küzdelem; küzdelem nélkül nincs élet; a küzdelem maga az élet!

πόλεμος πατηρ πάντων.

MATTYASOVSKY MIKLÓS DR.

IRODALMI SZEMLE.

Navratil Ákos: Smith Ádám rendszere és ennek bölceleti alapja. Budapest, 1898. Eggenberger. 8° 238. l.

A ki csak egy részét is ismeri annak a gazdag irodalomnak, a mely Smith-re vonatkozik, könnyen érthető előítélettel vesz kezébe minden olyan újabb munkát, a mely a modern közgazdaságtan nagy nevű megalapítójával foglalkozik. Így állván a dolog, a szerzőnek ugyancsak derekas munkát kell végeznie, ha a kritika gáncsát ki akarja kerülni: semmit sem lehet védelmére felhozni, még az »úttörés« érdemét sem, a mivel pedig az enyhébb ítéletű bírálók oly szívesen akarják ellensúlyozni a hibákat. Navratil is, mikor Smith »tudományos egyéniségét« ismerteti, oly úton halad, a melyet már sokan jártak előtte, nem csoda hát, ha ez az út szélesre és mélyre van taposva. De azért — dicséretre legyen mondva -- Navratil erről a már alaposan letallózott mezőről is tud egy-két tartalmas kalászt szedni. Ez és a Smithre vonatkozó irodalom rendszeres, kritikai összefoglalása teszik érdemessé Navratil munkáját, a melynek széles alapot ad az, hogy szerzője Smith morálfilozófiájára is kiterjeszkedik. Elismeréssel emeljük ezt ki már azért is, mert szerző alighanem az első magyar író, a ki a »Theory of Moral Sentiments«-et — ha kevés önállósággal is — de behatóan taglalja. S ezt jól is teszi, mert e nélkül aligha alkothatjuk meg Smith tudományos rendszerének egészen tiszta képét. Hiszen — a mint szerző erre helyesen utal — az angoloknál keletkező közgazdaságtan s így a Smithé is, az általános bölceletből, különösen annak egy ágából, a morálfilozófiából fejlődött ki. »Ennek kereteiben támadtak azok a gondolatok, a melyek később különvállva a közgazdaság eszméit teszik.«

Rövid, a legújabb kutatások alapján összeállított életrajzi vázlat után három részben tárgyalja szerző Smith rendszerét és e rendszernek bölceleti alapját. Az elsőben a »Theory of Moral Sentiments«-et vizsgálja, a másik a »Wealth of Nations«-szel foglalkozik, a harmadik együttes képbe foglalja az itt nyert vonásokat. Az első részben, a mely — mint említettük — bőven ismerteti Smith morálfilozófiáját, utal arra, hogy Smith erkölcsbölceleti rendszerének sarkkövét, a szimpatia képezi, a mely Smith szerint az erkölcsi élet kiinduló pontja. A cselekvésünket szabályozó mértékek: a lelkiismeret és az erkölcsi alapelvek a szimpatia útján fejlődnek ki s tesznek szert hatóerőre. Feltünteteti e felfogás különböző voltát Smith elődeitől, s figyelmeztet arra, a mit Hasbach is kimutatott, hogy Smith tanítványokat nem hagyott maga után, az ő filozófiája XVIII. századbeli angol etikának záróköve. Jól kidomborítja Smithnek Hume-hoz való viszonyát, miközben védelmezni iparkodik őt Skaržinsky kiméletlen, bár tagadhatatlanul ügyes dialektikával támogatott vádjá

ellen, a mely Smith-t Hume egyszerű plagizatoraként akarta feltüntetni.

A munkának most ismertetett része azonban inkább csak arra szolgál, hogy a közgazda lássa azt a helyes szempontot, a honnan Smith rendszerét bírálni kell, a főszűly az egész munkának derekát tevő második főrésze esik. Szerző itt meglehetősen bőven ismerteti Smith előzőit a közgazdaság tudományának terén: a merkantilistákat, fiziokratákat, s Smith angol előhírnökeit s e közben természetesen nem menekülhet meg attól, hogy sokszor hallott, általánosan ismert dolgokat ne ismételjen. Részletesen adja a *Wealth of Nations* tartalmát és — kivált Hasbach és Feilbogen nyomán — Smithnek, mint közgazdának viszonyát elődeihez. Itt érdekesen fejtegeti a Smith és Hume között fennálló kapcsolatot s Stewart nézetét fogadja el, a ki azt mondja, hogy Hume államtudományi értekezései valószínűleg nagyobb hatással voltak Smithre, mint bármely más munka, a mely azelőtt látott napvilágot. E tekintetben tehát véleménye ellenkezik Hasbachéval, a ki Humemal szemben Hutcheson hatását hangsúlyozza erősebben.

Az itt vázolt résznek pendantjaképen Smith rendszerét a modern közgazdasági felfogással is összehasonlítja. Érdekesen fejti ki: miért keresi a socialismus alapjait Smithben s viszont miért látta Smith minden érték forrását a munkában. Új eszmékkel itt sem igen találkozunk, de a széleskörű irodalmi tájékozottság itt is szinte meglepő.

A munkának negyedik főrésze »Smith Ádám tudományos egyénisége« cím alatt Smith módszerét és két főmunkájának viszonyát ismerteti. Úgy tetszik nekünk, hogy a módszerre vonatkozó rész közbevetése itt nem volt szerencsés gondolat, mert a munka összefüggését megszakítja. A két főmunka ismertetése és bírálata után közvetlenül egész természetes helyet talált volna a kettő egymáshoz való viszonyának méltatása, míg így a módszertani fejtegetések indokolatlan becsúsztatása elvágja a természetes kapcsolatot. A *Theory* és a *Wealth of Nations* közt fenforgó különbséget a szerző nyomán a következőkbe foglalhatjuk össze: a míg a *Theory* az erkölcsi érzületek magyarázatával, az *Inquiry* a gazdasági jelenségek fejtegetésével foglalkozik. A *Theory* sokkal szélesebb körű, mint az *Inquiry*, s felöleli emennek alapjait is. Megemlékezik az emberi cselekvőség minden ágáról, tehát a gazdaságról is, de nem tér ki azoknak az elveknek a bővebb vizsgálatára, melyek az ember gazdasági tevékenységét vezetik.

Miután még a *Theory* és az *Inquiry* közt az alapelvül (amazé a szimpatia, emezé az önérdék) tekintetében fennálló eltérést igyekszik áthidalni, a Smithről rajzolt kép teljes kiegészítéséül megemlékezik a glasgowi egyetemen tartott jogi és közgazdaságtani előadásairól s röviden vázolja munkáinak bölcséleti alapját és társadalmi irányát.

Rövid ismertetésünket ezzel be is fejezhetjük. Itt-ott már az előadottakban megtettük észrevételeinket s azt hisszük: úgy azokból, mint a munka tartalmának vázlatos ismertetéséből meggyőződhetik az olvasó, hogy szorgalmas, gondos munkával van dolgunk, a melynek azonban kétségen kívül vannak bibái is. Ilyenek — eltekintve attól, hogy a szerző felfogását egyben-másban nem helyeselhetjük — az összefüggés lazasága a mű egyes főrészeinek belseje

között is, — az idézetekkel való túltömöttség következtében, — és — ami a legfőbb gyengéje — az önállóság hiánya. Ki kell azonban emelnünk szerző alapos készülttségét, széleskörű irodalmi tájékozottságát, az érvek és ellenérvek kritikai csoportosítását, a melyek szerzőnek lehetővé tették, hogy előszavában kitűzött célját: Smith tudományos egyéniségének helyes megvilágítását elérhesse.

Dr. Kenéz Béla.

Kowalewski W. J.: Die Produktivkräfte Russland's. Zusammen- gestellt im kaiserl. Russischen Finanzministerium. Deutsche autori- sierte Ausgabe von E. Davidson. Leipzig, Wigand, 1898.

Bármily jelentékeny az Oroszország ismertetésére vonatkozó irodalom, kétségtelen, hogy még mindig nagyon hézagos és általános- ságokban mozgó ismeretünk van a földgömb ezen egyik legnagyobb és legérdekesebb országáról. A nagyközönség előtt ismeretlen orosz nyelv, a hivatalos kiadványok nyelve, már magában megnehezíti az orosz állapotok tanulmányozását, még inkább azonban az uralkodó kormányformával kapcsolatban álló tartózkodás egyes, sokszor igen fontos részletek közlésében és az ítéletek mondásában, melynek tulajdonítható részben az is, hogy a művelt nemzetek között Orosz- ország volt az utolsó, a hol jóformán csak napjainkban hajtatott végre az első rendszeres népszámlálás.

Ily körülmények között csaknem epochális jelentőségének tart- hatjuk Kowalewski fentcímzett művét, mely hivatalos adatok alapján igen bő és részletes tájékoztatást nyújt Oroszország közgaz- dasági állapotáról is, a mennyire látszik, mert hiszen az adatok objectiv jellegét nincs mód ellenőrizni, elfogulatlanul. A mű az eredeti orosz kiadásban 70 sűrűn nyomtatott ivre terjed s az 1896-ban Nisni- Novgorodban tartott nagy orosz iparkiallítás alkalmából készült. Egyes fejezeit előkelő hivatalnokok, mérnökök, tanárok írták s összeállítását Kowalewski, a kereskedelmi és ipari szakosztály igaz- gatója teljesítette. A jelenleg ismertetendő német kiadásban több fejezet mellőztetett, így a művészettörténelmi, népoktatási, meteorolo- giaai, közegészségügyi és jótékonyossági állapotok ismertetését tár- gyaló fejezetek s ezért a mű terjedelme csaknem felére olvadt le, de a közgazdasági rész jóformán teljesen megmaradt.

Az egyes fejezetek a következők: 1. Földmivelés. 2. Ló- tenyésztés és lókereskedés. 3. Házi állatok. 4. Kertészet, gyümölcs- tenyésztés. 5. Halászat és vadászat. 6. Erdészet. 7. Bányászat és kohászat. 8. Textilipar. 9. Gyáripár. 10. Műipar. 11. Háziipar. 12. Gépek, electrotechnika és gépgyártás. 13. Szibíria. 14. Közép- Azsia. 15. Építészet, mérnökség, tengeri és édesvízi hajózás. 16. A magas észak. 17. Oroszország külkereskedelme. — Ez utóbbi fejezet 1856-tól 1894-ig terjedő időszakról közli az adatokat táblá- zatokban, az előbbieket általában véve az 1882-iki moszkvai kiállítás alkalmából megjelent hasoncélú, de nem ily terjedelmes ismertető mű adataihoz csatlakoznak.

Önmagától érthető, hogy az óriási birodalomról bármely köz- gazdasági kérdésre nézve lehetetlen *egységes képet* nyerni. Az ellen- tétek itt szembeötlők, hiszen tudvalevő dolog, hogy északon és

messze keleten óriási területek vannak, hol több napi járóföldön alig lakik egy-két ember s hogy az éghajlat és a föld termékenysége tekintetében is a legnagyobb ellentéteket találhatjuk. Sohasem lesz lehetséges ily viszonyok között, hogy az oroszok közgazdasági életéről oly általános tipikus képet alkothassanak, mint például Belgiumról. Itt helye van s jogosultsága is a közgazdasági kuriozumoknak, a minőket Kowalewski művében gyakran találunk, így, hogy csak egy párt említsünk fel, Besszarábiában (307 l.) oly csekély értékű bort termelnek, hogy egy vedro (átlag 12 liter) ára 15—35 kopek (ugyanannyi krajczár) között váltakozik s szüretkor gyakran megtörténik, hogy a régi bort kiöntik tisztán azért, hogy a sokkal drágább hordót használhatóvá tegyék, vagy hogy Szibíria némely vidékein (323 l.) még ma is a tea a leggyakoribb csereeszköz, a valóságos váltópénz.

A szerzők ennél fogva a legtöbb esetben meg sem kísérlik az összegezést és az összehasonlítást más nagy államokkal, teljesen elegendőnek tűnven fel előttük az a nagy haladás, melyet 1882-vel szemben csaknem minden tekintetben számokban mutathatnak ki, továbbá az egyes országrészek összehasonlítása egymással.

Különösen érdekes és a gabonaverseny következtében előttünk leginkább tanulságos a *mezőgazdasági állapotok* összehasonlítása országrészek szerint. Körülbelül ötven év óta rendszeresen és tudományosan foglalkoznak az oroszok nagy kiterjedésű országuk termőképeességének részletes kikutatásával s ma már egészen pontosan meg tudják állapítani a gazdasági köröket s kijelölni, hogy azokon belül minő terményeket s mi módon lehet hasznosan értékesíteni. Nagyban s egészben véve kitűnt, hogy európai Oroszország területének nagy része, még a teljesen használhatlan északi vidékeket nem számítva is, magtermelésre kevésbé alkalmas. A nagy északi erdős területen és a délvidékeken évről-évre több területen szántanak ugyan, de ezt csak erős trágyázás avagy ugarrendszer mellett tehették jövedelmezővé. Az összes mezőgazdasági célokra használt 64,664.000 desszjatin (egy desszjatin = 1,0925 hektár) területből csak 10,721.000 használtatik buzatermelésre s ez is főképp a fekete agyagtalajú vidéken, hol a gabnatermelés már annyira háttérbe szorította az állattenyésztést, hogy takarmányt nagy mennyiségben kell behozni.

Mindamellett a *gabonatenyésztés* igen jelentékeny. 1895-ben európai Oroszország gabonatermelése 330.392 ezer csetvert (egy csetvert = 209,9 liter) azaz 2630 millió pud volt, melynek értéke még az akkori alacsony gabonaárak mellett is jóval meghaladta az egymilliárd rubel értékét, azaz minden lélekre 29 pud jutott; a többi mezőgazdasági termékeket is ideszámítva, a mezőgazdasági termelés értéke 1½—3 milliárd rubelre tehető évente. A gabonafajok között legnagyobb szerepe van a rozsnak, mely némely kormányzóságban az összes szántóföldek felét foglalja el. A buza fő termőhelyei Kiew, Podolia és Wolhynia kormányzóságok és a délkeleti részek, téli búzánál 5½, a nyárinál 4 csetvert jut átlag egy desszjatin területre s egy csetvert súlya 9—10 pud. Nagyon elterjedt még a többi gabonafajok termelése is, de a kukoricázat nagyobb mennyiségben csak a Kaukázusban és Besszarábiában termelik, hol a szántóföldnek egy negyedrészt veszi igénybe.

A többi *kereskedelmi növények* között a len, dohány, burgonya és — a napraforgó termeltetnek nagyobb mennyiségben, de e

mellett sok más növényfajjal tesznek eredményes kísérleteket, így többek között a gyapottermelés Transkaukáziában és Közép-Ázsiában nagyon felvirágzott, magában Turkesztánban 130.000 desszjatinon 2 millió pudnál többet termelnek. Czikória, ánizs, répa, hagyma s más kereskedelmi növények szintén nagyobb mennyiségben fordulnak elő az egyes kormányzóságokban, mint eladásra szánt termények.

A gazdaság emelését előmozdító intézmények még meglehetősen gyengék, így különösen a talajjavítás, trágyázás, a gabona téli rakározása tekintetében aránylag kevés történt. Legjobban elterjedt a mezőgazdasági gépek gyártása a 70-es évek óta; jelenleg már 400-nál több ilyen gyár van az országban s ezek évi termelésének értéke 7 millió rubelnél több; azonban maga a hivatalos jelentés elismeri, hogy az orosz gazdasági gépek különösen a jó acél hiánya miatt sokkal tökéletlenebbek, mint a külföldiek s hogy a gépek háziiparszerű készítése dacára még mindig a régi primitív eszközök használata túlnyomó. A gazdasági tanintézetek száma a következő: a moszkvai főiskola, 8 közép- és 59 alsóbbrendű gazdasági tanintézet 3800 növendékkel, kiknek egy része nő, újabban azonban 70 új intézet felállítását kezdeményezték. A kísérleti állomások újabb időben nagyon szaporodtak, a gazdasági egyesületek száma csak 167 s a szakfolyóiratoké csak 40, bár az első ma is fennálló ilyen irányú folyóirat már 1765-ben alakult.

Virágzóbb a mezőgazdaságnál az állattenyésztés, melyet a mezőgazdaságra kevésbé alkalmas területeken vagy ott, ahol a népesség még nem eléggé sűrű, ettől elkülönítve is folytatnak. Keleten, különösen Ázsiában és a hozzá közelebb eső tartományokban az állattenyésztés egészen primitív jellegű, délen és délnyugaton a szárazság és a mezőgazdaság elterjedése miatt aránylag csekély, északon ellenben, ahol a fekete föld határa megszűnik, az állattenyésztés már különösen a nagyvárosok közelében intenzív jellegű, többnyire tejgazdasággal kapcsolatos, bár ez a jelleg csak a nyugoti vidékeken lesz általános. Különösen becses az állattenyésztésre a Kaukázus kitűnő hegyi legelőivel, melyek 10 millió állatot is képesek volna eltartani. A jelen évtized kezdetén megbízható becslések szerint a háziállatok száma ezer darabban a következő volt.

	Európai Oroszországban	Szibériában	Az egész birodalomban
Ló	20.867	2.318	25.985
Szarvasmarha .	27.922	2.429	32.884
Juh	48.000	3.000	64.000
Disznó	10.742	536	11.464
Kecske	1.393	117	1.672

Ló egyetlen országban sincs oly sok, mint Oroszországban, különösen nagy számmal fordulnak elő a Don vidék pusztáin és a nomád törzseknél, egyedül a kirgizek lovainak száma mintegy 4 millió. Mindamellett a lókereskedés nagyon gyenge, a kivétel (főképp Németországba) már másfél évtized óta csaknem ugyanazon korlátok között mozog, a vasutakon alig szállítanak évente százezer darabot, mivel az olcsó pusztai lóra vonatkozólag még a jelenlegi alacsony szállítási díjak is magasak. A szarvasmarhát főként az északi és déli vidékeken tenyésztik, meg a Don partjain, legszegényebbek e tekintetben a középfekvésű kormányzóságok, ahol hármas

váltógazdaság uralkodik igen csekély legelőterülettel és sűrű népességgel, újabb némi hanyatlás látszik a tenyésztett állatok számában a lélekszámhoz képest, bár az abszolút szám emelkedőben van. A *juhtenyésztés* legvirágzóbb a déli kormányzóságokban, hol egyuttal a merino faj is leginkább elterjedt, észak felé számuk folyvást apad. A tenyésztés évi jövedelmét e mű 120 millió rubelre becsüli, melyből tisztán a merinogyapjura 24 millió esik. Délen, különösen a Fekete tenger vidékén, a juhtenyésztés jövedelmezőbb, mint a ló- vagy szarvasmarhatenyésztés, de annyira összefüggésben áll a mezőgazdasággal, hogy külön üzve mindkét foglalkozás veszteséggel jár. A *sértéstenyésztés* nem nagyfontosságú s évek óta alig emelkedik; legtöbb sertés a nyugoti és közép-kormányzóságokban található, kereskedelmi forgalma csekély.

A *kisebb mezőgazdasági foglalkozási* csoportok között is van egy pár, mely Oroszországban már megszilárdult s szép jövőnek néz elébe. Így a *tejgazdaság* a 70-es évek óta a nem fekete talajú vidéken intenzív jellegűvé lett s fokról-fokra gyarapodik, valamint a sajttelmes és a Kaukázusban és olvasztott vajjal való kereskedés Szibéria nyugoti részein. A *méhészet*, mely Oroszországban már ezer évvel ezelőtt is igen elterjedt foglalkozás volt, ma főképp Kazán vidékén és a Kaukázusban a köznép jelentékeny mellékjövedelme. A *gyümölcs-tenyésztés* különösen virágzó Krim félszigeten; ugyanitt és a Kaukázusban vannak a legjobb szőlőtermelő vidékek. A *zöldsejtermelés* klasszikus ősi hazája Jaroslaw kormányzóságban van a Volga mellett, hol századok óta ez csaknem teljesen pótolja a gabonatermelést s különösen a borsó, cikória, bors, hagyma nagy kereskedelmi cikkek.

Nagy szerepet játszik Oroszországban a *halászat*. Félmillió ember kizárólag halászattal foglalkozik, s több milliónak ez a leglényegesebb mellékfoglalkozása. Európai Oroszországban 68 millió pud halat fogyasztanak el évente, míg a húsfogyasztás 173 millióra rug. Körülbelül fele a halaknak a Volgából és mellékfolyóiból kerül ki, a tengeri halászat fejletlen, mesterséges haltenyésztő telepek jóformán csak a nyugoti vidékeken vannak, a rákokat jóformán csak a nagyobb városokban fogyasztják. Hasonlóképp jelentékeny iparág a *vadászat* is, az északi nomád és félvad törzseknek a Lappföldről Kamcsatkáig a vadászat a fő jövedelmi forrás, maguk a jakutok évente egymillió prémes állatnál többet lőnek le.

Kiváló jelentőséggel bír Oroszországban az *erdészet*. Magában az európai részben 180 millió dessjatin az erdők területe, melyből 20 millió koronauradalom. Ezenkívül Finnlandban, Kaukázusban s főképp Szibériában még rengeteg erdőségek vannak. Mindennek daczára oly nagy fátlan területek vannak Oroszországban, hogy a lakosság felerésze fahiányban szenved, bár a skandináv félsziget kivételével egyetlen európai államban sem esik egy lélekre oly nagy erdőterület, mint itt. Az erdők megoszlása okozta továbbá, hogy azok évi jövedelme nagyon különböző. Varsó mellett egy dessjatin erdőből 10 rubelnél több az évi jövedelem, az északi vidékeken alig 3–4 kopek. Igen természetes, hogy ily nagykiterjedésű erdősegnél az okszerű kezelés aránylag ritka, az erdők $\frac{4}{5}$ -e maig felügyelet nélkül van. A fátlan vidékeken nagy szerepet játszik a turfa, melyből évente mintegy 50 millió pudnyit kétszitenek tüzelőanyagká.

Ismeretes, hogy Oroszországban a *bányászat* is nagy szerepet

játszik. Különösen az Ural és Altai hegységek a földgömb leggazdagabb bányatelepei közé tartoznak. 1893-ban 465.000 bányász volt Oroszországban, kik kerek számmal 149² millió rubel értékű terméket állítanak elő, melyek közül a fontosabbak általában jelentékenyen gyarapodtak, a mint azt a következő táblázat mutatja:

	Termelés volt pudokban számitva 1890	1893
Arany	2.641 ⁵	2.739
Ezüst	617	580
Platina	180	311
Réz	195.517	338.165
Ólom	69.947	48.852
On	267.800	274.774
Vas és aczél	65,010.058	139,151.720
Kőszén	200,784.874	464,813.293
Só	47,571.916	82,482.037
Nafta	21,500.000	353,600.000

Táblázatunkból láthatjuk többek között azt a nagy haladást is, melyet Oroszországnak a bányászattal kapcsolatban álló ipara felmutat, abban a tényben, hogy a vas- és aczélgyártás mily nagy lendületet vett. 1885-ben még csak 11⁷ millió pud volt az orosz *aczélgyártás* eredménye, 8 évvel később már 38⁶ millió. A nagy szibériai vasut építése s más jelentékeny közmunkák által tervszerűleg emeli az utóbbi pár évtized óta a kormány az *ipart* s egyes ágakban már eljutott oda, hogy a külföldi ipartermékeket nélkülözheti, sőt kivitele is évről-évre gyarapodik.

Ilyen iparág többek között a *pamutipar*, mely a jelen század közepe óta állandóan emelkedik. Ma a szövőszékek száma meghaladja az ötmilliót, a gyapottermelésre használt föld 136.000 desszatin, a gyárakban felhasznált gyapot súlya 12⁵ millió pud, a termelt árúk értéke 384⁷ millió rubel s a munkások száma 224.000. A többi textiliparágak közül még a *gyapjuipar* jelentékeny, de ez már nem képes teljesen fedezni a belföldi szükségletet, a többi még kevésbé.

Nagyon sok részletet kellene felemlitenünk, ha Kowalewskinek adataiban gazdag műve nyomán bármily futólagos szemlét akarnánk tartani az orosz ipar felett. Mindenütt haladást, olykor meglepő haladást mutatnak ki az egyes jelentéstevők az utolsó pár évtized alatt, bár rendszeren csak egyes kormányzóságokban vagy éppen egyes nagy városokban. Láthatjuk ebből, hogy sok iparág már teljesen megszilárdult s üzésük itt-ott európai színvonalon áll. Ilyenek a stearinggyártás, a petroleumfinomítás, a cukor- és szeszgyártás, a papiripar, a kaucsukipar, a butoripar, fegyvergyártás, a gőzmalomipar, gőzszivattyúkészítés, bőripar, könyvnyomtatás, ékszergyártás stb.

Némely iparágak azonban egészen eltérő viszonyok között fejlődtek ki itt, mint Európa más részeiben s ezekről érdemes néhány szóval külön emlékezni meg.

Nagyon jelentékeny például a *celluloseipar* Finnországban. 1871-ben még csak 2 cellulosegyár volt itt, 1894-ben már 13, összesen 1300 munkással, kik évente 35.000 tonna faanyagot dolgoztak fel e célból s ma már Oroszország papírgyárait nagyobbbrészt ők látják el, sőt a külföldre is évente félmillió pud feldolgozott cellulost visznek ki. Finnország déli részének erdőit ezek a gyárak ma már nagyrészt kipusztították, de tevékenységük folyvást erősödik,

mivel az ország tömérdek tavát és vizeséseit felhasználhatják s eddig ily olcsó anyaggal 3 millió lóerőt képesek megtakarítani; a legkisebb használatba vett vizesés is tizezer lóerőnek felel meg.

Nagyon érdekes továbbá a *kaucsukipar* fellendülése. 1844-ben Oroszországban még csak két gyárban dolgozták fel a kaucsukot, 1870 óta azonban rohamosan emelkedett ez az iparág s jelenleg 24 gyár, köztük 4 igen nagy, évente 25 millió rubel értékű iparcikket állít elő, többek közt 5—6 millió pár gummiczipőt, de számos más különös cikket is. A félig elkészített anyagot külföldről hozzák. A gyárak ma már teljesen eleget tehetnek a rendkívüli belföldi keresletnek, sőt a legtöbbnek jelentékeny kivitele is van.

Szokatlan nagy Oroszországban a *szentképfestő ipar*. Magában Vladimir és Kurszk kormányzóságokban évente $1\frac{1}{2}$ —2 millió szentképet készítenek háziiparszerűleg, de sajátos munkafelosztás szerint: egyik az arcot, másik a végtagokat, harmadik a ruhát festi stb. Egy 4—5 munkaképes egyénből álló család, melynek dolgozó tagjai között gyermekek, öregek és nők is szerepelnek, évente mintegy 3000 szentképet állít elő 200—240 rubel értékben s ezeket házaló parasztok hordják szét nemcsak az országban, hanem más szláv népek között is.

A házalás és vásárok általában nagyobb szerepet játszanak még Oroszország *belkereskedelmében*, mint Nyugat-Európában, mindamelllett tévedés volna azt hinnünk, hogy jelenleg is a forgalomnak ezen kezdetlegesebb alakjai volnának az uralkodók. Ellenkezőleg, a *közlekedési eszközök* ma már egészen új állapotokat teremtettek. A Fekete tengeren 173.600 orosz kereskedőgőzhajó fordul meg évente, vitorlás csak 1779 s a többi tengereken is folytonosan apad a vitorlás hajók száma s ezeken kívül 45.831 verst hosszúságú természetes vagy mesterséges vízi úton járnak gőzhajók, nagyobbbrészt öt jelentékeny részvénytársaság tulajdonai, mely társaságoknak évi bevétele 1894-ben mintegy 13 millió rubel volt. A nagy hajók nagyobb részét ugyan még most is külföldön készítik, de a belföldi hajógyárak folyvást emelkednek. A vasutvonalak hálózatának kiépítésére 1893 végéig 3260 millió rubelt költöttek s bár a birodalom rengeteg területe miatt ez a hálózat még most is sokkal kisebb, mint Nyugat-Európáé, a haladás 1881 óta óriásinak mondható.

Hasonlóan emelkedett az utóbbi évtizedekben a *külkereskedelem* is. 1860-ban az összes áruforgalom a külfölddel csak 340.686 ezer rubel volt, 1870-ben 705.255, 1880-ban 1,103.168 s 1894-ben 1,228.313. Anglia és Németország állanak előtérben ugy a bevittet, mint a kivittet tekintve, de már az ázsiai államok is jelentékeny szerepet játszanak, pedig tudvalevő dolog, hogy abban az időben, melyről az ismertetett mű szól, a szibériai nagy vasut még csak az építés kezdetén volt.

Rengeteg területével és népességével, valamint folyton jobban kihasznált természeti erejével és kincseivel, tehát nőttön-növő hatalmas tényező lesz a világforgalomban az orosz birodalom, különösen ha nagy vasuti hálózata kiépül ezért Kowalewski könyvét, melyben mellékesen a földrajz, művelődéstörténelem és statisztika művelői is sok anyagot találhatnak, a közzagdzák rendkívül értékes kútforrásnak tekinthetik csaknem minden gyakorlati kérdést illetőleg. — r.

Jchenhaeuser Eliza: Erwerbsmöglichkeiten für Frauen. Praktischer Ratgeber für erwerbsuchende Frauen in alle Angelegenheiten der Vorbildung, der Anstellung und der sozialen Selbstständigkeit. Nebst Nachweis von Wohlfahrtseinrichtungen. Zweite Auflage. Berlin, Ebhardt 1898.

A nőkérdés legfontosabb ága kétségkívül a nők munkaképesítésének és munkajogának tágitása. A nők politikai jogai, társadalmi helyzete, sőt a magasabb fokú nőnevelés is lényegileg csak toldalékaik vagy más irányú kifejezői ennek a nagy mozgalomnak, mely ismét a kapitalisztikus termeléssel függ össze, bár nem egyedül ennek, hanem a műveltség terjedésének köszönheti eredetét.

A nők munkakörének emelkedését a művelt államokban ma már könnyen észrevehetjük a különböző foglalkozási statisztikákból. Így többek közt Németországban is látjuk, hogy a tisztán szolgáltatásban álló nőket ide nem számítva, 1882-ben 4,259.103 nő, azaz a női népességnek 18·46%-a, 1895-ben pedig már 5,264.408, azaz 19·77%-a, vagyis kerek számmal minden ötödik nő volt önálló kenyérkereső vagy hivatásos munkásnő. Ezek a számok azonban csak általánosságban világítják meg a nagy női kérdést, legfeljebb a férfi és női munka arányáról a gyárakban adnak számot, a forrongó nőkérdés irányzatát élesebb világításba helyezik azok a monografiák, melyek nem annyira a munkásnők nagy tömegéről szólnak, mint inkább az új munkaköröket kereső és az úgynevezett szabadipar terén úttörőkép szereplő nők munkáját ismertetik.

Ily érdekes mű *Jchenhaeuser* fentcímzett dolgozata. Tisztán gyakorlati mű kenyérkereső nők számára. Betűrendbe szedve, mintegy 70 csoportban, közel 300 női foglalkozásmódra nézve ad utasításokat és pedig oly módon, hogy az előképzés feltételeit, esetleges vizsgákat, a berendezés költségét s a várható jövedelmet mindenütt kiemeli, ezenkívül, a hol szükséges, címeket s más utasításokat ad, néhol igen részletesen, így a zürichi egyetem orvosi s a berni egyetem jogi facultásának szabályzatait közli, külön-külön fejezetben sorolja fel azokat az egyesületi, hatósági és más intézeteket és alapítványokat, melyek a nők gyámolítására szolgálnak; egy másikban tanácsokat ad a nőknek a mindennapi életnek őket érdeklő jogi viszonyaiban, ideértve a biztosítási és az üzleti ügyeket is. Mindezek a gyakorlati adatok és megjegyzések együttvéve s itt-ott egyenként érdekes világítást vetnek a női kérdés jelen állapotára.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az *Jchenhaeuser* által felsorolt női foglalkozások között van több, mely Magyarországon, mint ilyen, éppen nem, vagy csak kevésbé ismeretes. Ilyenek például: hirdetésgyűjtő, könyvtárnok, trichines húsvizsgáló, idegenek kalauza, fogadói felügyelő, hirlaptudósító, hordár, gazdasági könyvvezető, szobrász, masszírozó, szedő, fogtechnikus, gyógyszerész, biztosítási ügynök, üveg- és porcellánfestő, könyvkötő, másoló és fordító, cím- és reklámiroda vezető, kirakatdiszító, kirándulási iroda vezetője, gyári vegyész, úszómester, kertész, halász stb. A hasonló irányú magyar munka, mely »Női életpályák« cím alatt pár hónal ezelőtt jelent meg a Franklin-társulat kiadásában és irodalmunkban úttörő, sokkal kevesebb új foglalkozásmódot ajánl olvasóinak.

A nők régi foglalkozásain kívül, minők a háztartásvezetés, betegápolás, főzés, varrás, himzés, gyermekgondozás stb., újabban általában a nevelés különböző ágait karolták fel. Németországban

sok tekintetben korlátozott a nők működése a nevelői pályán, de itt is túlzott már a kínálat, úgy hogy a kiképzett tanítónők és nevelőnők sokszor nem kapnak állást, avagy kénytelenek mint felolvasónők, társalkodónők stb. keresni meg kenyerüket. A többi tudományos jellegű pályák közül legtöbb sikert arattak mint fogorvosok. Az első fogorvosnők, orvosi oklevéllel, egy negyedszázad előtt Berlinben kezdték meg gyakorlati működésüket, jelenleg minden nagyobb városban és fürdőhelyen vannak fogorvosok s ezenkívül egész sereg fogtechnikus nő, magában Berlinben 36. A többi tudományos pályák meghódítása kevésbé sikerült. Így nyilvános könyvtár igazgatójaként ma Németországban csak egy nő működik, holott Angliában már 1893-ban 21 ilyen volt, az észak-amerikai Egyesült-Államokban pedig több száz s köztük nem egy 1200–1500 dollár évi fizetéssel.

A fizetést tekintve különben a nők általában véve kisebb bért kapnak, mint rendszeren alkalmazottak, a férfiaknál, legmagasabb díjazásuk van a színésznőknek, a gyári vegyészeknek, a fogadók vezetőinek, de természetesen csak az elsőrangúaknak, jövedelem tekintetében ezeknél is jobb helyzetük van némely orvosoknak, gyógyszerészeknek, divatárusnőknek s más önálló üzletvezetőknek.

Az üzletvezetők száma azonban Németországban csekély, mert bár az 1895-iki foglalkozási statisztika szerint 94.941 nő volt kereskedő vagy kereskedői alkalmazott, önállóságra aránylag kevesen vergődtek fel s leginkább, mint nálunk is, szatócsok vagy trafikosok maradtak. Előnyük a német nőknek, hogy ők az irodák szervezésében ügyesek, a munkaközvetítést jobban értik s műipari ügyességüket és ízlésüket a kereskedelem terén jobban tudják értékesíteni. Többek között Münchenben van egy nő, ki nemcsak névleges tulajdonosa egy bankháznak, de már évek óta nagy ügyességgel maga vezeti azt.

A többi foglalkozási csoportok közül különösen sajnálatos, hogy nálunk a kertészet és gyümölcsstenyésztés tekintetében a nők szakszerű kiképzésben nem részesülnek, hogy mint ügynökök, elárusítók és gyűjtők aránylag kevésbé alkalmaztatnak s mindenekfelett, hogy a kisebb hivatalokban mint díjnokok, pénztárnokok és számvevők rendszeren még nem találhatnak helyet. E tekintetben azonban a német-orosz állapota sem örvendetes, pedig ma már ott is a felnőtt leányok 39%-a, tehát egy harmadánál jóval több, hajadonnak marad s további 4%-a csaknem állandóan az özvegyek száma s így a nők nagyobb része nemcsak azért kenyérkereső, mert családja reá szorult az ő segítségére, hanem sok esetben azért is, mert családi körön kívül kell élnie saját erején.

—gy.

Dr. Franz Bensing: Der Einfluss der landwirthschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirthschaft. Breslau, Schletter 1898.

A gépek használata sokkal később és egyuttal nehezebben honosodott meg és gyarapodott a mezőgazdaságban, mint az ipar terén. Az ókorban is használtak ugyan egyes kezdetleges gazdasági gépeket, általános használatuk azonban csak 1838-tól kezdődik, midőn az angol mezőgazdasági társaság oxfordi kiállításán a közfigyelmet ily irányban felkeltették. De míg az ipari termelés módját a gépek a jelen században a szó szoros értelmében gyökeresen megváltoztatták olyannyira, hogy ma már a kapitalisztikus termelés alkal-

mazása az ipar terén egészen új korszak kezdetét jelenti, a mezőgazdaságban a gépek használata még mindig csak többnyire helyhez és körülményekhez kötött változásnak tartható, melynek jóformán sehol sem volt oly mélyreható társadalmi hatása, minők a gyáriparral szoros összefüggésben álló pauperismus, foglalkozásnélküliség, bérharcok, socialistikus zavarok s más eféle, mert hiszen még az agrársocialismus jelenségeinek okát is főkép a latifundiumokban, rossz termésekben, egyéni izgatásokban s minden másban inkább szokták keresni, mint a mezőgazdasági gépek használatának uralomra jutásában.

Ily körülmények között egyáltalán nem lehet azt állítani, mintha a gépek alkalmazásáról a mezőgazdaságban ma már tiszta fogalmunk volna. Azon az egyetlen tényen kívül, hogy tudniillik a gépek itt is nagyobbá teszik a termelést, sőt tökéletesítik azt, mely tény különben vita tárgyát sem képezi, aránylag igen keveset foglalkoznak a közgazdák és a mezőgazdasági írók egyaránt a mezőgazdasági gépek közgazdasági jelentőségével; még a socialista írók véleménye is eltérő azok társadalmi hatását illetőleg, akár a munkás egészséget és anyagi jólétét, akár a munkásviszonyokat vagy a fogyasztást veszik szemügyre.

Nagyon helyes tehát Bensing kísérlete, midőn ezt a fontos kérdést tüzetes kutatás tárgyává tette és pedig nemcsak elméleti szempontból, hanem 162 kis- és középbirtokostól külön e célra szerzett adatok alapján.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági gépek nagyobb méretű alkalmazása nem véletlen. A jobbágyság és rabszolgaság eltörlése folytán gyökeresen megváltozott munkásviszonyok, a századunkban oly rohamosan emelkedő népesség és a gyáripar fejlődése által megsokszorosodott fogyasztás és kereslet már magában elegendő ok lett volna arra, hogy a termelési viszonyok a mezőgazdaság terén is változást szenvedjenek, de ezenkívül a gyáripar, a munkabérek és más termelési költségek emelkedése, valamint a közlekedés átalakulása szükségkép nagy hatással voltak arra, hogy a termelést elősegítő és tökéletesítő gépek a mezőgazdaságban is mindinkább tért foglaljanak. Leglényegesebb hatást gyakorolt azonban a mezőgazdasági üzem megváltoztatására a népesség sűrűsödése a gyártelepeken és nagyvárosokban, mely természetesen a földműves munkások számára rováására történt s így a földbirtokost többé-kevésbé kényszerítette, hogy a kellő számú munkások hiányának orvoslásáról gondoskodjék. Ha és a meddig elegendő és olcsó munkaerő áll a gazda rendelkezésére, a gépeket bizonyára kevésbé alkalmazza, mint a gyártulajdonos, kinek a mai termelési viszonyok között a gép nem egyszerű segédeszköz többé, hanem munkájának létfeltétele.

A munkások keresettől való megfosztása a mezőgazdaságnál alapszámban véve sohasem oly nagy, mint a gyáriparban, már csak azon körülmény miatt sem, hogy a mezőgazdaság nem egyenlő mértékben veszi igénybe az egész éven át a munkaerőt, ellenkezőleg a munka zöme az évnek aránylag kis részére szorítkozik. Sokat magyarázó tény ez a mezőgazdasági munkás helyzetét illetőleg. A munkás itt nem oly lekötött, mint a gyárakban, egészsége sokkal kevesebb veszélynek van kitéve, sőt, mivel munkáját általában szabad levegőn végzi, a hosszú munkaidő és a gépek kezelése sem

jár annyi kellemetlenséggel és utókövetkezményekkel. Másrészt épen azért, mert a mezőgazdasági munkának zöme néhány hétre szorítkozik, a gépek használata, a cséplőgép kivételével, mely hosszabb ideig és a nagy munkaidő után használtatik, egyáltalán nem fosztja meg a munkásokat a keresettől, ellenkezőleg értelmi fejlődésüknek és anyagi érdekeiknek is hasznára szolgál, mivel a mezőgazdasági munkát intenzívebbé és változatosabbá s ennél fogva jobban fizettekké teszi.

Szerzőnk saját adatgyűjtése alapján is képes kimutatni, hogy mindenütt, hol a mezőgazdasági gépeket nagyobb mennyiségben használják, ennek megfelelőleg több és több értelmes és ügyes munkásra van szükség s ezek magasabb bére lassanként a többi gépekkel nem foglalkozó munkásokra is kiterjed.

Még tanulságosabbak szerző adatai, midőn az egyes gépek hatását mutatja ki az üzem nyers jövedelmének szaporodására. Csaknem az összes gépek munkájának megvizsgálása után csak a burgonyaszedő-gépnél talál kedvezőtlen eredményt, mivel itt a gép használata mellett a gumók jelentékeny része a földben marad s ezt tekintve, a kézimunka jelenleg e téren még jövedelmezőbb. A többi gépek közül néhánynak hasznát számszerűleg is képes volt kimutatni, így a gőzekénél 10, a cséplőgépnél 20, az aprítógépnél 5 százalék a nyereség a kézimunkával szemben, a sorvetőgépnél is 10, de e mellett még a megtakarítás is mintegy 20 százalék. Még nagyobb a megtakarítás a munkabérekben, mely még középserű gazdaságoknál is az összes kiadások felét veszi igénybe, sőt ez a megtakarítás teljesen elegendő rendes körülmények között a mezőgazdasági gépek árának törlesztésére is. Még azokban a ritka esetekben is, midőn egy pár gépnek használata a termelési költségeket megdrágítja, a munkának jobb minősége avagy gyorsabb végrehajtása ezt teljesen ellensúlyozza. A gépek használata ennél fogva, eltekintve attól, hogy a munkaerő hiányát pótolja, mindenkor célszerűbb, mint a kézimunka, különösen pedig olyankor, ha kellő számú ügyes és olcsó munkás nem áll a földmivelő gazda rendelkezésére.

Szerzőnk adatai kapcsán részletes költségvetést is készít, egy mintaszerű 310 ha nagyságú gazdaságról a különböző gépek használata mellett s a jövedelem gyarapodását márkákban a következőkép mutatja be:

	Nyers bevétel	Gazdasági kiadás	Tiszta jövedelem általában	Tiszta jövedelem ha szerint	Tiszta jövedelem gyara- podása
Ha a gazdaságban csak kézi gépeket használnak	69.040	68.615	425	1.37	—
Ha állatok által vont gépek is vannak . . .	69.040	67.671 ⁵	1.368 ⁵	4.41	3.04
A főbb mezőgazdasági gépek használata esetén	77.758	63.276 ⁵	14.481 ⁵	46.71	45.34
Ha ezeken kívül még gőzeke és mezei vasut is van	81.078	62.551 ⁵	18.526 ⁵	59.76	58.39

A gépek alkalmazása tehát rendkívül előmozdítja a földmivelő munkájának értékét. Szerző számítása szerint Németország cultivált földjéből, mely a szőlőtermelésre használt területtől eltekintve 28,644.503 ha volt, már abban az esetben is, ha csak felét művelnék

gépekkel, ez nem kevesebb mint 836,276.265 márka jövedelmi többletet biztosítana.

Valóságos előítélet szerzőnk szerint az a nézet is, hogy a gépek beszerzése és fentartása oly sokba kerül, hogy azt a kisebb gazda nem győzi meg. Ellenkezőleg a gépekre fordított összes kiadások, ideértve a beszerzési ár kamatait és törlesztését is, sokkal csekélyebbek, mint a mennyit a gazda ezek által a munkabérekben és a gazdasági állatok költségében nyer. Hitelre még a kisebb gazda is haszonnal szerezné be a fontosabb gazdasági gépeket, ha tiszta fogalma volna azok kezeléséről és az általuk elérhető nyereségről. Ehhez a tájékozatlansághoz járulnak még a föld nagy megosztása, különböző éghajlati, természeti és helyi társadalmi akadályok s nem utolsósorban a gépeknek aránylag magas árai.

Mindezek az akadályok azonban lényegtelenek mindenütt, hol elegendő terület áll a földbirtokos rendelkezésére s így a gépeket kellőképp kihasználhatja. Még az alacsony gabonaár sem lehet akadály a gépek használatának, mivel azok által, mint fentebb láttuk, jelentékeny munka és költség takaríthatik meg. A gazdaság nagyságának megfelelő gép beszerzése tehát mindig hasznos.

A munkamegtakarítás, legalább a jelen körülmények között, nem szolgál a munkások hátrányára sem. A gyáripár felvirágzása és a nagyvárosok lakosságának tömörülése következtében, mint azt számokban is ki lehet mutatni, a mezei munkások száma aránylag mindenütt apad és a legtöbb esetben már nem volna elegendő arra, hogy a rendes mezei munkát nagyobb gépek segítségével vétele nélkül teljesíthessék. Németországban 1882 óta, bár a mezei munkások bére körülbelül 50 százalékkal emelkedett, a mezei munkások száma annyira megapadt, hogy már csak az ősrégi hármasszázalékos mellett volna elegendő, a mely mellett száz hektár területet 2—3 munkás megművelhetett, míg a mai rationalis norfolki gazdaságnál ugyanazon terület 24 munkást igényel.

Ez a körülmény magyarázza meg, hogy a gazdasági gépek alkalmazásának legalább nagyjában nincsenek meg azok a hátrányai, melyeket a gyáripárban gyakran találunk, minők különösen a munkások megfosztása a kenyérkeresettől, a munkabér apadása a létminimumig s az egészség és élet veszélyeztetése. Szerzőnk számítása szerint csak a cséplőgépek használata fosztja meg a mezőgazdasági munkásokat keresetük egy részétől, mivel ennek munkája kétségkívül rövidebb ideig tart, mint a régi cséplés és oly időben, midőn a mezei munkásokat más teendők kevésbé foglalják el. 1882-ben néhány hétre 989.795 munkás vesztette el keresetét Németországban a cséplőgépek miatt, de csak egy része épen az intenzív gazdálkodás miatt addig ismeretlen munkát kapott a téli hónapok alatt is s e mellett kétségtelen, hogy ugyanazok a keresetüktől ideiglenesen megfosztott munkások munkaidejük más részében jelentékeny munkabértöbbletet kaptak.

Különösen nagy előnye a mezőgazdasági gépeknek a munkásokra nézve, hogy a gépek kezelése következtében sokkal értelmesebbek és gondosabbak lesznek s így más téren is könnyebben találhatnak foglalkozásokat. Balesetek és különösen sebesülések itt is előfordulnak ugyan, de sokkal ritkábban, mint a gyáripárban, mivel a gépek motorait rendszeren fogatok helyettesítik s minden a szabad-

ban történvén, azokat sokkal könnyebb áttekinteni s a bajt esetleg megelőzni.

Előre látható végül, hogy mivel a mezőgazdaságnak sok természeti korláta van s munkakörét nem lehet oly könnyen tágítani, mint az iparét, a mezőgazdasági gépek alkalmazásának jelenleg fennálló előnyei nagyban és egészben tovább is megmaradnak s azok szaporítása nem hat a munkásosztályra jövőben sem oly nyomasztólag, mint a minőt a gyárípar túltengésénél tapasztaltunk.

—y.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A munkaközvetítés statisztikája Ausztriában. Az osztrák kereskedelemügyi miniszter a május hó 31-én tartott képviselőházi ülésen beterjesztette a munkásstatisztikáról szóló törvényjavaslatot, melynek értelmében a cs. kir. kereskedelemügyi miniszteriumban külön osztály feladata lesz a munkásstatisztikai adatok gyűjtése. A jelen politikai, illetőleg parlamenti viszonyok folytán nem valószínű, hogy e javaslat a közel jövőben törvényerőre emelkednék, de ha ez majd végre sikerül, az új hivatalnak elég teendőt fog adni már a jelenleg művelt munkásstatisztikai adatgyűjtések folytatása is. A tevékenység Ausztriában a munkásstatisztika terén, bár erre külön szervezet nem volt, már eddig is figyelemre méltó eredményeket mutatott fel. A különböző hatóságok ugyanis eddig is felkarolták a munkásstatisztika nevezetesebb feladatait, gyűjtének munkabéradatokat, foglalkoznak az ipartestületekkel, az ipari bal-esetekkel, betegsegélyző-pénztárakkal, készítenek ipari katasztert; strike-statisztikájuk e folyóirat legutóbbi számában volt beható ismertetés tárgya. Főlöszleg hazánkban bizonyítani azt, hogy mennyire ajánlatos e munkálatokat egy központban egyesíteni, miután törvényhozásunk a centralizálás üdvös voltáról már akkor tett tanúságot, midőn a m. kir. statisztikai hivatalról szóló törvényt megalkotta. A törvénynek ezen elve a javaslat tárgyalása alkalmával úgyszólván vita tárgya sem volt és a központosítást a külföldi szakemberek is helyesléssel fogadták. Ugyanazon szempontok, melyek az általános statisztika különbözőágainak központosítását ajánlják, szólnak a munkásstatisztikai munkálatoknak egy szervezetre való ruházása mellett. A legutóbbi időben különben egy elismert közgazdasági szaktekinetly, Philippovich bécsi egyetemi tanár sürgette a Neue Freie Presse május 17-iki számában megjelent cikkében a munkásstatisztikai hivatal felállítását nemcsak a munkásstatisztika érdekében, hanem tekintettel főleg arra, hogy az iparfelügyelők a hivatáskörükbe szorosan véve nem tartozó statisztikai munkák alól felmentve, teljes erővel teljesíthessék tulajdonképeni feladatukat: az ipari törvények végrehajtását, illetve ennek ellenőrzését.

Hogy az osztrák törvényhozásnak és kormányzatnak mennyire szüksége van a munkásstatisztikára, arról különben a cs. kir. kereskedelmi miniszterium statisztikai osztályának a munkaközvetítésről szóló legújabbban megjelent kiadványa¹⁾ is tanuskodik. A parlament

¹⁾ Die Arbeitsvermittlung in Österreich. Verfasst und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1898. 304. és 217.* oldal.

a munkaközvetítés rendezése céljából ismerni óhajtotta ez intézmény állapotát Ausztriában, s ennek kikutatásával a statisztikai osztályt bízta meg, mely hivatal adatgyűjtésének eredményeit tartalmazza az ismertetendő kiadvány.

E könyv különben érdekes tanúság arra is, mennyire nem lehet a munkásstatisztikában a kizárólagos számszerűséget érvényesíteni. A számszerű rész, vagyis a táblák mindössze 156 oldalt foglalnak el a könyvben, a szöveges rész pedig 357 oldalt, tehát több, mint kétszer annyit. Csupán a táblákat tekinteni statisztikának, mint másutt, úgy itt sem jogosult, mert hisz a leíró rész is statisztikai adatgyűjtés eredménye és nem kevésbé értékes, mint a számszerű.

Az adatgyűjtés céljából a munkaközvetítő intézményeket négy csoportba osztották: 1. az iparszerűleg űzött, 2. az ipartestületek által, 3. egyletek által és 4. végre a másnemű intézetek által gyakorolt munkaközvetítésre. Ennek megfelelően négyféle kérdőív alapján történt adatgyűjtés, melyek tartalma nagyjában azonos volt, figyelemmel azonban az intézetek különbözőségére. Közös kérdések voltak mind a négyen: a munkaközvetítő intézet vagy üzlet neve és székhelye; kiterjed-e a tevékenység a tanonczközvetítésre? — munkások és munkaadók 1895. évi bejelentéseinek és a közvetített munkalkalmaknak száma; ingyen történik-e a közvetítés, ha nem, mely díjak mellett, kikre terjeszkedik ki a közvetítés? és végre felhívás esetleges nyomtatványok, jelentések, űrlapok beküldésére. A többi kérdés az illető intézmény szervezéséhez alkalmazkodott.

Az adatgyűjtési eljárás a következő volt: a közvetítést iparszerűleg űzőktől és az ipartestületektől a kereskedelmi és iparkamarák gyűjtötték be az adatokat részben a kérdőívek kiküldése útján, részben, különösen a kamara székhelyén, a közvetítőket a helyszínén felkeresve. Az engedélyezett közvetítők hollétének kipuhatolására az ipari kataszter szolgált. A munkásszövetségekre, a szak- és önképzőegyletekre vonatkozólag a bécsi szövetségi-bizottság (Gewerkschafts commission), a katolikus legényegyletekre vonatkozólag pedig ezek központi szerve vállalta az adatgyűjtés közvetítését. A többi egyletek és intézetek munkaközvetítéséről adatokat beszerezni a politikai hatóságok feladata lőn, súlyt fektetvén minél nagyobb nyilvánosságra, hogy az oly intézetek, melyek tevékenysége a hatóságok figyelmét kikerülte volna, maguk jószántából jelentkezzenek adatszolgáltatásra.

Az adatgyűjtés a számszerű adatok tekintetében nem nagy sikerrel járt, minek okai főleg az írásbeli feljegyzések hiányzása, az adatgyűjtés céljának és a kérdőív tartalmának hiányos megértése valának. A hivatásszerű munkaközvetítőkre legalább valamennyire kiterjedt az adatgyűjtés, már az ipartestületeknél kimaradt például a leMBERGI kamara területén levők fele; a munkásegyleteknél az első ízben szétküldött 1333 kérdőív közül csupán 660 hiányosan kitöltve érkezett be, úgy hogy ezeknél pótatadatgyűjtés vált szükségessé, mely alkalommal már 955 helyesebben kitöltött kérdőív érkezett be. Hasonló eljárást kellett a katolikus legényegyleteknél alkalmazni. Az első alkalommal ugyanis 182 egylet közül csupán 74, a pótatadatgyűjtésnél pedig 130 küldte be a kitöltött kérdőívet. Még rosszabb volt az eredmény az egyéb egyleteknél: 1069 kiküldött kérdőív közül kitöltve csupán 314, tagadó válaszzal (t. i. hogy nem

foglalkoznak munkaközvetítéssel) 598 érkezett vissza, 157 egylet pedig vissza sem küldte az ívet. Ennélfogva utólagosan újra 471 egyletet kerestek meg, melyek közül 82 kitöltve, 282 tagadó válaszzal küldte be a kérdőívet, 107-től pedig nem érkezett vissza. Az adatok azonban oly hiányosak voltak, hogy a kitöltött 396 kérdőívből is 138-at kiselejtezték, 73 egylethez pedig pótkérdőívet küldöttek: ebből is 5 válasz nélkül érkezett vissza. Ugyancsak kedvezőtlenül ütött ki az adatgyűjtés az egyéb intézeteknél, melyek a munkaközvetítést csak mellékesen és időlegesen üzik, de egy pótfelvétel segítségével ezekről is elég teljes képet lehetett nyerni.

E viszontagságos adatgyűjtés feldolgozott eredményeit a kiadvány következő beosztásban közli: Elsősorban ismerteti részletesen az iparszerűleg üzött cseléd- és állasközvetítés módját és annak szabályzását a 17., 18. és 19-ik századokban, mellékleletül közölve az erre vonatkozó városi statutumokat, kormányrendeleteket és reformterveket, javaslatokat. Majd bemutatja ez iparágak állapotát a felvétel időpontjában. Ez adatok szerint volt 1896. év elején 916 ily közvetítő, és pedig 234 férfi és 682 nő; a városok nagysága szerint ezek a következőkép oszlanak meg:

4.000-en aluli lakosságú városban . . .	151
4.000—10.000 „ . . .	146
10.000—20.000 „ . . .	155
20.000—50.000 „ . . .	105
50.000-en felüli „ . . .	359

engedélyük kelte szerint pedig:

1880 előtti	137
1880—1884 köztiek	124
1885—1890 „	278
1891—1895 „	377

Mindezek 262 főből álló személyzetet foglalkoztattak, büntetett előéletű volt köztük 45, rossz hírben álló 28. Az állasközvetítésről nincs valamennyi közvetítőtől adat, 814 közli csupán, hogy 1895-ben 180.692 állaskeresőt helyezett el. E forgalomban e 814 közvetzőkép részesedik:

100 egyénnél kevesebbet elhelyezett . . .	431
100—500 egyént „ . . .	292
500—1000 „ . . .	71
1000-en fölül „ . . .	20

630 közli továbbá, hogy nála 257.944 állaskeresés és 330 515 állaskínálás jegyztetett elő. 1895-ben 916 közvetítő közül 312 csak nőcselédet, 117 férfi és nőcselédet egyaránt, 411 cselédén kívül más alkalmazottat és 76 pedig cselédet nem, hanem csak más alkalmazottat közvetít. 79 közülük tanoncot is közvetít. Az állaskeresőknek élelmezést 80, szállást 114 és várótermet 74 bocsát rendelkezésre. Díjat csupán az állaskeresőtől 110, csupán a gazdától 37 és mindkét féltől 769 szed.

Érdekes a fejezet, mely a modern iparszerű közvetítésnél előforduló visszaéléseket: nem létező állások hirdetését, az előjegyzési

díj visszatartását, exotikus állásoknak, a mezőgazdasági munkásoknak a külföldre közvetítését, jogosulatlan, engedély nélküli közvetítést stb. tárgyalja, melyeket jellemző esetekkel világít meg.

Az ipartestületi munkaközvetítés történeti tárgyalását a 14-ik századtól kezdi a kiadvány és a jelenkor ismertetését kiegészíti több bécsi ipartestület munkaközvetítési szabályrendeletének közlésével. Az 1896. év elején fennálló 5345 ipartestület közül 393 foglalkozik segédek közvetítésével, vagyis csupán 7.35⁰/₀. Ezek közül csupán 30-nak van erre külön helyisége, a többinél a testületi irodában (134), az előljáró lakásán vagy üzletében (84), a munkás szállóban (117) vagy másutt történik a közvetítés. A közvetítési forgalomról csupán 203 közöl adatot, t. i. 40.996 segédről. 202 intézetnél 45.048 állás-kereső jelentkezett és 34.548 állás jelentetett be. Az összes 5345 ipartestület közül 114 segítette a munkanélkülieket, és pedig 32 ingyenes szállással, 8 ingyenes étellemezzel, a többi 74 pénzadománnyal. Az ipartestületek közül 167, vagyis 3.12⁰/₀ tanoncokat is közvetített.

Az 1194 munkasegylet (Gewerkschaft) közül 249 foglalkozott munkaközvetítéssel, és pedig ezek legnagyobb része 1890 óta. Ezek 6-nak kivételével díjtalanul teljesítették a közvetítést, 8 közülök Magyarországra, 7 pedig azonkívül a külföldre is kiterjeszti tevékenységét, 160 csakis tagjainak, 88 pedig másoknak is szerez munkát, de ez utóbbiak közül 8 csak oly munkásnak, ki valamely munkásszervezet tagja. 135 egylet 1895-ben mindössze 9928 munkást helyezett el. 23 egylet szállást, 7 azonkívül étellemezést, 3 mindkettőn kívül várótermet, 19 csakis várótermet, 44 utazási segélyt, 178 más pénzsegélyt bocsát a munkakeresők rendelkezésére. Tanoncokat csupán 36 egylet közvetít.

Az 514 munkás önképzőegylet közül csupán 16 gyakorol munkaközvetítést, ezek közül is csak 8 közli az általa elhelyezett munkások számát (704). A 182 katolikus legényegyletnek már nagyobb hányada, 67 közvetített munkát, 52 egylet közli az elhelyezett legények számát (1267), 31 az előjegyzett munkakinálát és kereslet mérvét is. Ezekon kívül még 227 más egylet foglalkozik közvetítéssel, közülök 195 díjmentesen, 10 csak tagjaival szemben díjmentesen, 22 pedig díjszedése mellett. A közvetítés csak mellékes célja 110 egyletnek. 194 egyletről megtudjuk, hogy 32.311 munkást helyezett el, 76-ról pedig azt, hogy 2582 munkakeresőnek 39.055 frtnyi segélyt adott.

Megjegyezzük, hogy az ipartestületi, mint az egyleti munkaközvetítés számszerű adatain kívül az intézményekről és működésükről részletes jellemzést közöl a kiadvány. Kiválóan érdekes intézményt mutat be a természetben állatást nyújtó állomásokról szóló fejezet. Ez állomások hivatása a csavargást megakadályozni. Körülbelül 15 kilométer vagy egy napi járás távolságban létesítvék a végre, hogy munkanélküli vándorlegényeknek, illetőségükre tekintet nélkül, éjjeli szállást és egy napi ételmet nyújtsanak. Ott tartózkodásuk ideje alatt, mely 18 óránál több nem lehet, bizonyos egyszerűbb munkák végzésére kötelezvék. Az állomások vezetői pedig a lehetőséghez képest a vándorlók számára munkaalkalmat szereznek. Egyelőre csupán 7 örökös tartományban vannak ily állomások, melyek jelentőségéről a következő kimutatás ad képet:

Tartomány	Az állomások száma	Az állomásokra érkezettek száma	A munkához jutott egyének száma összesen	Az állomásokra érkezettek %-ban
Alsó-Ausztria . .	136	326.493	7.586	2'38
Stájerország . .	143	271.400	5.239	1'93
Morvaország . .	118	148.522	1.047	0'71
Vorarlberg . . .	21	30.646	539	1'76
Szilézia	23	18.966	378	2'71
Felső-Ausztria .	103	179.724	3.023	1'69
Csehország . . .	265	525.232	25.313*	4'82

Megjegyezzük azonban, hogy a közvetített munkások számáról nincs valamennyi állomásnak feljegyzése, különösen Morvaországban.

Azonkívül 229 oly intézetről közöl adatokat, melyek melleleg munkaközvetítéssel is foglalkoznak; ezek tulajdonképeni hivatásuk szerint következőképen oszlanak meg: 67 árvaház és nevelőintézet, 27 mezőgazdasági, erdészeti és bányászati, 81 ipari, 31 kereskedelmi és 6 másnemű iskola, 2 javítóintézet, 10 cselekmenedékház és 5 másnemű intézet. 159 intézet közli csupán az elhelyezett egyének számát, t. i. 2161 férfi és 4727 nő.

A kiadvány a munkaközvetítő intézetek egyes csoportjainak részletes tárgyalásán kívül, valamennyit összefoglalva, örökös tartományok szerint is közli, úgy hogy e táblázatokból áttekintést nyerünk az osztrák munkaközvetítés egész terjedelmére. E kimutatások szerint a közvetítőintézetek területileg következőkép oszlottak meg

Tartomány	A munkaközvetítő intézetek száma 1900 elején	E z e k b ő l v o l t a k								
		Természeten ellátást nyújtó állomások	Egyéb nyilvános intézetek	Ipartestületek	Munkaadók egyletei	Munkásegyletek	Vegyes (munkas és munkaadó) egyletek	Közhasznú egyletek	Közhasznú Intézetek	A közvetített iparszerűleg üzők
Alsó-Ausztria . .	776	136	21	127	2	127	12	26	22	303
Felső-Ausztria . .	217	103	4	27	—	22	—	5	7	49
Salzburg	32	—	3	9	—	3	—	—	2	15
Stájerország . . .	251	143	7	23	1	24	2	6	3	42
Karinthia	36	—	6	9	—	7	—	—	4	10
Krajna	10	—	—	—	—	4	—	2	1	3
Trieszt és kerülete	14	—	—	3	—	3	—	—	1	7
Görz és Gradiska	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Isztria	5	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Tirol	67	—	6	9	—	17	1	4	10	20
Vorarlberg	35	21	—	1	—	9	—	—	—	4
Csehország	885	265	51	107	10	81	16	30	23	302
Morvaország . . .	815	118	18	48	2	45	2	4	10	68
Szilézia	101	28	9	27	2	10	—	2	2	21
Galiczia	96	—	6	13	—	8	—	3	10	56
Bukovina	14	—	2	2	—	1	—	—	—	9
Dalmácia	2	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Az egész államterület	2.858	814	133	405	17	362	33	82	96	916

A munkaközvetítés köréről és a díjak szedéséről a következő táblázat ad képet:

Tartomány	A közvetítés kiterjedt			A tanoncz-közvetítést			Díjakat				
	csak férfiakra	csak nőkre	mindkét nemre	kizárólag	mellesleg	egyáltalán nem	egyáltalán nem	csak a munkadíj	csak a munkától	mindkét feltől	
gyakorolták						szedett					
Alsó-Ausztria . .	220	203	352	21	105	619	453	12	47	263	
Felső-Ausztria . .	47	22	148	1	18	198	166	—	11	40	
Salzburg	11	13	8	1	6	25	14	1	3	14	
Stájerország . . .	54	6	191	7	19	225	208	—	2	41	
Karinthia	20	5	11	—	11	25	22	3	1	10	
Krajna	5	1	4	1	4	5	7	—	—	3	
Trieszt és ker. . .	6	1	7	—	4	10	5	—	3	6	
Görz és Gradiska	—	1	1	—	1	1	1	—	—	1	
Isztria	1	3	1	—	1	4	—	1	2	2	
Tirol	31	13	18	1	13	53	41	3	6	17	
Vorarlberg	9	1	25	—	—	35	31	—	—	4	
Csehország	240	151	494	17	143	725	547	28	49	261	
Morvaország . . .	106	53	156	7	35	273	239	7	22	47	
Szilézia	44	19	38	4	10	87	80	—	2	19	
Galiczia	30	8	58	4	16	76	35	18	3	40	
Bukovina	5	—	9	—	—	14	4	—	1	9	
Dalmácia	1	—	1	1	1	—	1	—	—	1	
Az egész államterület . . .	830	505	1.522	65	387	2.405	1.954	73	152	778	

A közvetítés eredményéről valamennyi intézettől nem áll adat rendelkezésre, csupán 2385-től, vagyis 85,45%-tól, de még ezek nagyrésze sem közölte az elhelyezettek nemét, miért is nemre való tekintet nélkül mutatjuk itt ki az alkalmazást nyertek számát:

Tartomány	Az adat szolgáltatató intézetek száma	A betöltött állások száma	Tartomány	Az adat szolgáltatató intézetek száma	A betöltött állások száma
Alsó-Ausztria . .	657	173.675	Vorarlberg . . .	29	974
Felső-Ausztria . .	202	9.263	Csehország . . .	738	75.713
Salzburg	25	1.850	Morvaország . . .	256	11.904
Stájerország . . .	219	17.015	Szilézia	80	3.332
Karinthia	25	2.149	Galiczia	76	15.209
Krajna	8	753	Bukovina	9	2.312
Trieszt és ker. . .	12	1.450	Dalmácia	1	35
Görz és Gradiska	—	—	Az egész államterület	2.385	319.113
Isztria	5	424			
Tirol	43	3.050			

Az adatgyűjtésnél nem maradt figyelmen kívül az újsághirdetések útján történő munkaközvetítés sem. Egy egész évre és az egész országra kiterjedő kimerítő adatgyűjtés e téren nemcsak rendkívüli munkát okozott volna, de hálátlan feladat is lett volna, főleg azért, mert a közvetítés eredményéről adatok nem nyerhetők. Beérték azért azzal, hogy az ország 19 legnagyobb városában hetenkint legalább háromszor megjelenő lapokból az 1896. június 21-től 27-ig és október 4-től 10-ig közzétett hirdetéseket és azok költségére vonatkozó adatokat gyűjtötték össze. 99 hirlapban a két hétről összesen 13.752 állástkereső hirdetést találtak, melyek hirdetési költsége 7567 forint volt és 15.503 állás kínálat 8696 forint hirdetési költséggel.

Minthogy a rendszeres munkasközvetítés fejletlensége majdnem köztudomású tény volt, érdeklél birt tájékozódni az iránt, mily módon szerzik be a munkaadók a szükséges munkaerőt, ha nem veszik annyira igénybe a munkaközvetítő intézeteket. Ennélfogva az ismertetett adatgyűjtés megindításával egyidejűleg a kereskedelmi és iparkamarák felhívtak, hogy tudakozódjanak a kerületükbe tartozó vállalatoknál az iránt, miként toborozzák munkásaikat. Ugyanily tárgyú felhívás intéztetett az állami vállalatok vezetőihez. A kamarák több mint 800 iparost kérdeztek meg és a válaszokból a munkaerőbeszerzésnek következő főbb csoportjait állapították meg: a) a munkaadók által személyesen ismert munkások alkalmazása, b) a munkásoknak a vállalatnál időnkint való jelentkezése, c) ismerős czégek, munkások ajánlása alapján való felfogadás, d) felhatalmazott, megbízott választására hagyás, e) nyilvános közzététel hirdetmények segítségével, f) bizonyos munkáspiaczok, munkások ismert gyűlekezési helyének felkeresése útján, h) írásbeli ajánlkozások, folyamodványok alapján való munkásfelvétel. Mindezen esetekben a felfogadás az érdekeltnek vagy azok megbízottjainak közvetlen érintkezése alapján történik. Ezek a szokottabb módok, míg ellenben az újsághirdetések alapján és munkasközvetítő intézetek útján való munkásalkalmazást inkább csak kiegészítő módszerképen veszik igénybe.

Az adatgyűjtés eredményeinek közlésén kívül két rendkívül becses, bárha nem egészen statisztikai természetű összeállítást tartalmaz e kiadvány. Az egyik a munkaközvetítésre vonatkozó bel- és külföldi törvényeknek és fontosabb rendeleteknek, továbbá ily intézetek szabályzatainak gyűjteménye, a másik pedig a munkaközvetítés gazdag bibliographiája.

Mindezekben inkább csak jeleztük, mint ismertettük e kiadvány tartalmát, melyben a számszerű adatok hiányosságáért, ami különben a munkásstatisztika terén éppen nem feltűnő jelenség, a benne felhalmozott gazdag történeti anyag bőven kárpótolja a munkáskérdések iránt érdeklődő olvasót.

Fenyvessy József.

A magyarság száma 1897. végén. Ismeretes dolog, hogy Magyarország lakossága nemcsak vallásilag, hanem nemzetiségileg igen kevert, s az uralkodó magyarság az anyaország lakosságának csak 48⁶/₁₀-át képezi, az egész magyar birodalomban pedig mindössze 42⁸/₁₀-ot mondhat magáénak az 1890-iki népszámlálás szerint. Ausztrián és Türökországon kívül talán nincs is a világon állam,

melyben az uralkodó nemzetiség kisebb százalékkal szerepelne, mint hazánkban.

A népek ereje nem csupán a nyers számban rejlik, hanem a szellemi és testi kiválóságban, nemkülönben a vagyonosságban is; de azért a számbeli nagyság szintén elsőrendű tényező, s alakulását a legnagyobb érdekekkel kísérjük.

Legrégibb adatunk Magyarország nemzetiségi megoszlására a *pragmatica sanctio* idejéből, 1720-ból való. Az adózó népesség számának kiderítése céljából történt ez az országos összeírás, a melynek adatait Acsády szerkesztése mellett az orsz. statisztikai hivatal dolgozta fel s adta ki a millenáris év folyamán. Habár az összeírás csak az adózó népességre terjed, abból egy bizonyos kulcs segítségével az összes népességet is ki lehet számítani, hozzáadva a nem adózó nemesség, papság, honoratiorok stb. számát, a mi az összeírásból szintén kideríthető. E szerint a *pragmatica sanctio* idejében, tehát nem sokkal a török kiűzése után, *Magyarország és Erdély lakossága nem tett többet 2,552.598-nál*, tehát kevesebbet, mint ma a Dunántúl lakossága. Legjobban kipusztult a népesség az Alföldön és a Dunántúl keleti részében, míg a Felvidék és Erdély aránylag elég sűrű népességgel bírtak. A népesség nemzetiségi viszonyait az adózók neveiből állapították meg; s az eredmény, melyet ez a módszer előállított, az akkori kezdetleges viszonyok tekintetbe vétele mellett bizonyára nem messze áll a valóságtól. Ezen számítási mód szerint a *magyarság száma 1720-ban* a nem adózók megfelelő számával együtt *1,161.208 volt*, a mi az összes népesség 45⁴⁹/₁₀₀-át képezte.

Ugyanakkor a többi nemzetiségek következő arányokban szerepeltek:

		%
Német	333.471	13 ²⁶ / ₁₀₀
Tót-ruthén	454.699	17 ⁸² / ₁₀₀
Szerb-horvát	108.727	4 ²⁶ / ₁₀₀
Oláh	489.493	19 ¹⁷ / ₁₀₀

Az 1890-iki népszámlálás szerint ugyanazon a területen, a melyre az 1720-iki összeírás kiterjedt, a nemzetiségek százalékos aránya következő volt:

Magyar	52 ⁶³ / ₁₀₀
Német	11 ⁶⁴ / ₁₀₀
Tót-ruthén	16 ⁴⁵ / ₁₀₀
Szerb-horvát	2 ⁹⁸ / ₁₀₀
Oláh	14 ⁸¹ / ₁₀₀

Megjegyzendő, hogy az összeírás csak az anyaországra terjedt ki, s a török uralom alól csak akkoriban felszabadult Temesköz (a mai Torontál, Temes és Kr.-Szörény megye) sem volt abba fölvéve. Acsády a Temesköz lakosságát 30 ezerre becsüli, s ha Horvát-Szlavonországok akkori népességét 300 ezerre tesszük, úgy az egész magyar birodalom népessége 1720-ban 2,882.598, a melyből a magyarságra 40³²/₁₀₀ esik. A magyarság tehát erős relativ többséggel került ki a 200 éves küzdelemből, habár a hosszas török uralom számsorait ugyancsak megritkította. A múlt század további éveiből nincs adatunk arra nézve, hogy a nemzetiségek aránya mikép alakult. Valószínű azonban, hogy a nagyarányú bevándorlás, mely a múlt században teljes erővel folyt Magyarországra területére s melylyel a magyarságnak ekkor bámulatos szaporódása sem volt képes

lépést tartani, a magyarság arányát erősen lenyomta, úgy hogy az a XVIII. század második felében, a II. Józseftől elrendelt 1787-iki népszámlálás idején, az anyaországban nem igen érhetette el a 40⁰/o-ot sem, az egész magyar birodalomban pedig nem rúgott többre 35⁰/o-nál. A jelen század közepe felé a nemzeti élet föllendültével már ismét mutatkozik emelkedés, a mennyiben 1840-ben Fényes Elek számítása szerint a magyarság 37·37⁰/o-át tette az egész magyar birodalom népességének. Az 1850-iki népszámlálás a nemzetiséget is felvette kérdőpontjai közé, de mivel a magyarságot szándékosan igyekezett kisebbiteni (36·52⁰/o-ban mutatta ki), adatai nem használhatók. Az 1857-iki népszámlálás kihagyta a nemzetiséget, de adataiból Fényes Elek kiszámította a magyarság arányát, a melyet 38·30⁰/o-ban állapított meg. Az 1869-ben végrehajtott népszámlálásnál föl volt vetve ugyan a kérdés, hogy számba vegyék-e a nemzetiséget, de jobbnak látták mellőzni. Keleti Károly mégis kiszámította az iskolába járó gyermekek anyanyelve alapján a nemzetiségek számát, mely szerint a magyarság aránya 39·96⁰/o-ra emelkedett. Végre a két legutóbbi, ugyanazon elvek szerint végrehajtott népszámlálás szerint a magyarság azánya 41·21, illetőleg 42·81⁰/o-ot tett a magyar birodalom népességében.

1720-tól tehát a fejlődés menete a következő:

Év	Összes népesség	Magyarság száma	%
1720	2,882,598	1,161,208	40·32
1787	9,394,300	3,288,005	35·00
1840	12,880,406	4,812,759	37·37
1857	13,768,513	5,273,144	38·30
1869	15,417,327	6,160,000	39·96
1880	15,642,102	6,445,487	41·21
1890	17,349,398	7,426,730	42·81

A magyarság aránya e szerint 1787-től kezdve, ha lassan is, de folytonosan emelkedik az összes népességben, ezzel együtt természetesen a más nemzetiségűek folyton tört vesztienek. 1787-től 1890-ig leszállott az arányuk 65⁰/o-ról 57·19⁰/o-ra. Legerősebb volt a magyarság szaporodása s arányának növekvése épen a legutóbbi évtizedben, a mi annál öröndetesebb, mert a két legutóbbi népszámlálás adatainak hitelességéhez kétség nem fér, míg a régibb adatok csak valószínű számításon alapulnak.

Magában az anyaországban a magyarság viszonylagos szám-növekvése 1880—1890-ig 2⁰/o, vagyis aránya 46·61⁰/o-ról 48·61⁰/o-ra emelkedett.

Országgrészennként következő volt a magyarság viszonyszámának emelkedése:

Országgrész	A magyarság %-a		A % emelkedése
	1880-ban	1890-ben	
Duna-Tisza köze	70·4	73·3	2·9
Duna balpartja	25·5	27·6	2·1
Tisza jobbpartja	42·9	44·9	2·0
Tisza-Maros szöge	15·4	17·2	1·8
Tisza balpartja	57·4	59·2	1·8
Duna jobbpartja	67·5	68·5	1·0
Erdély	30·2	31·0	0·8
I. Magyarország	46·6	48·6	2·0
II. Fiume	1·8	3·6	1·8
III. Horvát-Szlavonország	2·2	3·2	1·0
Magyarbirodalom	41·2	42·8	1·6

A mint e táblázatból kitűnik, legnagyobb volt a magyarság térfoglalása éppen ott, a hol legtömegesebben lakik. a *Duna-Tisza közén*. Nagyrésze van különben ebben a főváros nagy felszívó és magyarosító hatásának is. Magában Budapesten 9·5%-kal emelkedett a magyarság aránya (1880-ban 56·8%, 1890-ben 66·3%). Hogy a magyarság másik főfészkeében a *Dunántúl* a magyarosodás nem halad olyan gyorsan, annak három oka van. Először is maga a természetes szaporodás sok helyen éppen a magyarság körében a legcsekélyebb; a dunántúli nagyszámú reformátusok alig szaporodnak, sőt sok helyen egyenesen fogyásnak indultak. Nem tartozik e helyre a reformátusok csekély szaporodásának okait fejtegetni, az többnyire ismeretes; mi csak a magyarság szempontjából elszomorító tényt konstatáljuk. Másik tényező, a mi a Dunántúl a magyarság erősebb térfoglalását hátráltatja, a magyarok kivándorlása Horvátországba, a mi érezhetőleg csökkentí számukat. Hogy mindamellett 1% előbbre haladt a magyarosodás, az részben a nyelvi beolvadásnak, részben azon körülménynak tulajdonítható, hogy a Dunántúl másik fő nemzetisége, a német körében még nagyobb a kivándorlás, különösen Ausztria és Amerika felé. Harmadik ok végre a főváros központosító befolyása, mely nagyszámú magyarságot von el a vidéktől, különösen Dunántúlról; a budapesti bevándorlók legnagyobb részét a felvidéken kívül dunántúliak képezik.

A Duna-Tisza köze után Felső-Magyarország, vagyis a *Duna balpartja* és a *Tisza jobpartja* mutatja a magyarság viszonzyszámának legerősebb növekvését. Ebben a tótok kivándorlásán kívül bizonyára a nyelvi assimilációnak is van része, mert éppen azokban a megyékben legnagyobb a magyarság térfoglalása, a melyekben a magyar nyelvhatár keresztülvonul. Így *Nyitra*ban 2·3, *Hont*ban 3·4, *Nógrád*ban 5·2, *Gömör*ben 2·7, *Abauj-Torná*ban 3·2 és *Zemplén*ben 2·5%-kal haladt előbbre a magyarság. Annál szomorúbb, hogy *Bereg*ben 1·1, *Ung*ban meg éppen 4·6%-kal visszaesett a magyarság viszonzyszáma, sőt ez utóbbiban a magyarság száma abszolút véve is 3519-czel csökkent. Ezt a visszaesést *Bereg*ben a görög katolikus ruthének nagyobb szaporodásával lehet okadatolni szemben a református magyarsággal; *Ung*ban pedig ugyanezen ok s talán az a körülmény játszhatott közre, hogy sok tót, de magyarul is beszélő református 1880-ban magyarznak, 1890-ben pedig tótnak vallotta magát, a mit az is bizonyít, hogy a magyarul beszélő más anyanyelvűek száma a 10 év alatt 3599-ről 9941-re szaporodott. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy egész magyar birodalomban az egyetlen Ungmegye volt az, a hol a magyarság száma tényleg megfogyott; a többiben mindenütt volt emelkedés, habár csekély is. Relative hat megyében vesztett tért a magyarság; ezek a következők:

Megye .	Magyarság % a		Csökkenés
	1880	1890	
Ung	32·1	27·5	4·6
Háromszék	86·5	85·2	1·3
Bereg	43·5	42·4	1·1
Csik	86·9	86·6	0·3
Veszprém	82·3	82·2	0·1
Borsod	93·7	93·6	0·1

Csikban és Háromszékben a székelyek kivándorlása idézte elő a magyarság visszaesését, Veszprémben szintén a kivándorlás okoz-

hatta, Borsodban pedig az idegen nemzetiségű bánya- és gyári munkások bevándorlása.

De míg a magyarság csak hat megyében szorult összébb, addig a többi nemzetiségek az anyaország 57 megyéjében, Fiumében és Horvátország 7 megyéjében voltak kénytelenek engedni a magyarság előnyomulásának, sőt az anyaország 15 megyéjében számbelileg is megfogyatkoztak. Ez a 15 megye a következő: *Hont, Nógrád, Győr, Komárom. Moson, Somogy, Heres, J.-N.-K.-Szolnok, Abaúj-Torna, Gömör, Sáros, Szepes, Hajdú, Szabolcs és Udvarhely*. Tehát vagy azok a megyék, a hol a nyelvi assimilatio legerőteljesebben folyik, t. i. a legtisztább magyar és a nyelvhatárokon fekvő megyék, vagy pedig azok, a melyeknek népességét a kivándorlás, apasztja, mint *Sáros, Szepes és Moson*. Ez utóbbiban a beolvadás is nagy szerepet játszik, mert Moson az, a hol az összes megyék közt legnagyobb a magyarság nyelvi hódítása, 1880-tól 1890-ig nem kevesebb, mint 8⁶/₁₀%. A magyarság száma 10 év alatt, daczára, hogy a megye összes népessége csökkent, 13.622 (15⁸/₁₀%) ről 20.787-re (24⁴/₁₀%) emelkedett. A magyarság térfoglalása szempontjából tehát *Moson és Ung*-megye képezik a legszélsőbb ellentéteket; amabban legnagyobb lépéssel haladt előbbre a nemzeti ügy, emebben mutat a legnagyobb visszaesést.

Szomorú az egységes nemzeti állam jövőjére, hogy az ország-részek közül épen ott a legcsekélyebb a magyar faj térfoglalása, a hol legjobban szeretnők látni a nemzeti ügy diadalát: *Erdélyben*. A magyarság aránya a két utolsó népszámlálás közt 30²/₁₀%-ról mindössze 31⁰/₁₀%-ra, tehát csak 0⁸/₁₀-kal növekedett. Pedig az erdélyi magyar, beleértve a székelyt is, egyike a legszaporább fajoknak, szaporább, mint akár a szász, akár az oláh. S ha a Romániába irányuló kivándorlás folyton nem apasztaná a mostoha viszonyok közt élő székelyeket, ma Erdélyt nem kellene féltenuünk az eloláhosodástól. Igaz, hogy a magyarság így is tért foglal, de az a csekély perczent, a mit az oláhságtól elhódított, nem nyújt biztosítékot arra nézve, hogy a hódítás jövőre is állandó marad; félnünk lehet, hogy a mit egyik tíz év alatt nyertünk, a másik tíz év alatt elveszítjük. Azokban a megyékben, a honnan nem folyik a kivándorlás, elég erős a magyarság előnyomulása, sőt némelyikben nagyon kielégítő. Így *Kis-Küküllőben* 3¹/₁₀%-kal, *Torda-Aranyosban* 2⁰/₁₀%-kal növekedett a magyarság viszonyyszáma; a többiben az emelkedés 1⁰/₁₀ körül mozog, legkevesebb *Alsó-Fehérben* 0⁶/₁₀ és *Brassóban* 0³/₁₀. Két székely megye, Csik és Háromszék relativ fogyást mutat, 0³/₁₀ illetve 1³/₁₀%-ot. A székelyek kivándorlása azért is veszedelmes a magyarság jövőjére, mert Erdélyben a nyelvi assimilatióknak egyáltalán nincs tere, ott csakis a magyarság erősebb szaporodása képezheti a biztosítékot arra, hogy a jövőben is megtartsa posztíóját. Elejét kellene venni a székelyek kivándorlásának gazdasági helyzetük jobbításával, az ipar és kereskedelem meghonosításával és fejlesztésével; ha nem lehet megszüntetni kivándorlásukat, nem az Alföld felé kell azt irányítani, hanem inkább Erdély oláhlakta vidékeire, hogy erősítsék a magyarságot. Nincs helytelenebb politika, mint a mely a székely kivándorlást a magyar Alföldre akarja terelni. Az Alföldön a magyarság elég erős, ott nem szorul gyámolításra; inkább onnan kellene Erdélybe telepíteni a magyarságot; de ha ellenkezőleg Erdélyből vonjuk el a csekély számú magyar fajt, akkor ott az eloláhosodás még hamarabb

be fog következni. Erdély megtarthatásának nem az a követelménye, hogy a magyarságot fogyaszszuk, gyengítsük, hanem ellenkezőleg, hogy számának szaporításával erősebbé tegyük. Ha lehet szó kiteleptésről, úgy inkább az oláhságot kell kitelepíteni az Alföldre tiszta magyarság közé, mert azzal is az erdélyi magyarságot erősítjük.

Attérve egy közepes fejlődésű országrészre, a *Tisza balpartján* a magyarság izmosodása 1·8 0/0-ot képviselt. Ez a szám, tekintetbe véve, hogy a magyar faj itt is legerősebb és legveszedelmesebb ellenfelével áll szemközt, épen nem mondható kielégítőnek, a mi abból is kitűnik, hogy a magyarság terjeszkedése épen azokban a megyékben legerősebb, a hol az oláhság elenyésző kisebbségét teszi a népességnek. Így *Szabolcsban* 5·1, *Békésben* 3·2, *Ugocsában* 2·6 0/0-ot tesz a magyarság térfoglalása; az első kettőben a tótok, Ugocsában a ruthének hátrányára történt a magyarosodás. Ellenben az abszolút oláh többségű *Szilágyban* csak 0·1, az erős oláh kisebbségű Biharban csak 1·0 0/0-ot képviselt. Igaz, hogy Szatmárban, hol szintén erős az oláhság viszonyzáma, 2·4 0/0-kal haladt előbbre a magyarság, de itt sem annyira az oláhok, mint a németek és kevés számú ruthének magyarosodásának köszönhető az elért eredmény. Egyáltalán az oláh faj az, a mely az összes nemzetiségek közt legkevésbé enged a magyarság nyomásának. Szerencse ránk nézve, hogy szaporodása sokkal gyengébb, mint a magyarságé s így viszonyzáma folyton csökken az összes népességben; 1840-ben 17·1 0/0 volt az aránya a magyar birodalom népességében, 1880-ban 15·4 és 1890-ben 14·9. Az esés tehát állandó.

Leggyengébb az oláhság ellenálló képessége a *Tisza-Maros-szögén*. A rohamosan terjedő magyarság, melyet az Alföldről leszi-várgó rajok is táplálnak, a magyarosodó németiséggel vállvetve erősen szorítja a számban úgyszólván stagnáló oláhságot. A magyarság tiszta nyeresége itt 1·8 0/0 az utolsó évtized alatt. Míg az országrész összes lakossága csak 10 0/0-kal szaporodott, addig a magyarság számbeli növekvése az országrész minden megyéjében meghaladta a 20 0/0-ot. A magyar nemzeti állam kiépítése szilárd léptekkel halad előre a Délvidéken.

Horvátországról kell még megemlékeznünk, hol a magyarság viszonyzáma aránylag legnagyobb emelkedést mutat, a mi a nagy mértékben folyó bevándorlás eredménye, és semmi esetre sem a nyelvi assimilatióé. Abszolút számban a magyarság 41.417·ről 68.794·re, tehát 66·1 0/0-kal növekedett, s egyidejűleg viszonyzáma az összes népességben 2·2 0/0-ról 3·2 0/0-ra tehát 1 0/0-kal emelkedett. A Horvátországba irányuló kivándorlás, minthogy ugyanazon állam területére történik, csak belső népmozgalom jellegével bír, s nem tekinthető tulajdonképeni kivándorlásnak, mint a milyen az Ausztriába, Romániába vagy épen Amerikába irányuló kivándorlás. Sőt a mennyiben a társországekban a magyar elemet szaporítja és erősíti s az anyaországgal való kapcsolatot szorosabbra fűzi, egyuttal a magyar nyelv terjesztésének eszköze lehet, s így a nemzeti politika szempontjából csak előnyösnek mondható. Fontos azonban, hogy a horvátországi magyarság gazdaságilag és kulturailag megerősítést nyerjen, hogy nemzetiségét megtartva azt a nagy jelentőségű missiót, mely a magyar állameszme érdekében itt vár rá, könnyebben, hatásabban teljesíthesse.

Szükséges volt a magyarság tíz évi fejlődését vázolni országrészek szerint, mert a térfoglalás különböző mértékéből következtetést vonhatunk arra nézve, hogy a magyarság száma az 1890-ki népszámlálás óta mennyivel szaporodott, s a népességnek nagyobb hányadát képezi-e 1897-ben, mint 7 évvel ezelőtt.

Ha fölteszszük, hogy a magyarosodás épen oly erővel folyik 1890. óta is, mint a 80-as években, a mit az azóta létesített nagyszámú kulturális intézmények kétségtelenné tesznek, úgy csak azt kell tekintetbe vennünk, hogy 1880-tól 1890-ig a tényleges szaporodásnak hány százalékát foglalta le országrészenként a magyarság a maga számára.

Hogy a tényleges népnövekvésből hány százalék esett a magyarság javára, a következő táblázat mutatja:

Ország rész	1880—1890		%
	összes szaporodás	Magyarság szaporodása	
Duna balpartja	127.466	71.779	56·3
Duna jobbpartja	187.020	155.979	83·4
Duna-Tisza köze	411.428	358.275	87·1
Tisza jobbpartja	76.671	61.953	80·8
Tisza balpartja	248.835	179.130	72·0
Tisza-Maros szöge	186.234	68.135	33·8
Erdély	167.168	67.468	40·4
I. Magyarország	1,404.872	957.719	68·1
II. Fiume	8.513	679	8·0
III. Horvát-Szlavonország	293.911	27.377	9·3
Magyar birodalom	1,707.296	985.775	57·7

Kitünik e táblázatból, hogy a magyarságra mindenütt nagyobb százalék esik a tényleges szaporodásból, mint a milyen hányadát képezi az illető országrész összes népességének. Míg a magyarság a népességnek csak 3 országrészben teszi abszolút többségét, addig a szaporodásból 5 országrészben jut az abszolút többség a magyarság szaporodására. Legnagyobb az eltérés a Duna bal- és a Tisza jobbpartján, 56·3 és 80·8%, szemben a magyarság arányával (1880) 25·5, illetve 42·9 százalékkal. A felvidéki tótok kivándorlása következtében a szaporodás túlnyomó része a magyarságra jut. Legkisebb a két viszonyszám közti eltérés természetesen ott, a hol a magyarság térfoglalása is a leggyengébb: Erdélyben. (40·4 és 30·2%.)

Ha ugyanazon adatokat az 1890. óta létrejött tényleges szaporodásra is alkalmazzuk, megkapjuk a magyarság szaporodásának adatait s egyuttal a magyarság számát. A tényleges népnövekvésre nézve azonban nem rendelkezünk biztos adatokkal; a természetes szaporodás számaiból kell azt kombinálnunk, még pedig 1890-iki népszámlálás által kiderített, s országrészenként különböző vándorlási differentia alapján.

A tényleges szaporodás 1880—1890-ig országrészek szerint következőkép jött létre:

Országgrész	Természetes szaporodás	Vándorlási differencia	Tényleges szaporodás
s z á z a l é k o k b a n			
Duna balpartja	10'01	— 2'73	7'28
Duna jobbpartja	11'34	— 4'06	7'28
Duna-Tisza köze	13'56	+ 4'00	17'56
Tisza jobbpartja	11'90	— 6'59	5'31
Tisza balpartja	12'78	— 0'12	13'66
Tisza-Maros szöge	11'54	— 0'72	10'82
Erdély	10'60	— 2'58	8'02
I. Magyarország	11'85	— 1'62	10'23
II. Fiume	11'06	+ 29'51	40'57
III. Horvát-Szlavonország	14'48	+ 1'05	15'53
Magyar birodalom	12'16	— 1'25	10'91

Mig a természetes szaporodás legnagyobb volt Horvát-Szlavonországokban, és legkisebb a Duna balpartján, addig a tényleges népnövekvés a Duna-Tisza közén érte el legmagasabb arányát, s legkevesebbre ment a Tisza jobbpartján. Itt és a Duna jobbpartján volt egyuttal a legnagyobb passzív vándorlási differencia. A Tisza balpartján a ki- és bevándorlások majdnem kiegyenlítették egymást, míg Horvátországban és különösen a Duna-Tisza közén erősen active állt a vándorlások mérlege. Fiume, mint egy fejlődésben lévő város, természetesen egészen más tekintet alá jön, mint a nagyterjedelmű országgrészek.

A vándorlások tekintetében 1890. óta nem igen történt nagyobb változás: körülbelül ugyanolyan arányban történik az, mint a 80-as években. Felvidékről egyre tart Amerika, Dunántúlról Ausztria és Horvátország, Erdélyből Románia felé a kivándorlás, s az ország úgyszólván minden részéből tödul a nép a főváros felé. Az ország egyes vidékeinek vándorlási differenciáját úgy tekinthetjük, mint valami állandó adót, melylyel az a külföldnek, vagy az ország más részeinek tartozik. Ezeket a megállapított viszonyzatokat tehát bátran elfogadhatjuk az 1890-en inneni évekre is. Ily módon kiszámítva a tényleges szaporodás 1897-ig a következő:

1 8 9 0 — 1 8 9 7.			
Országgrész	Természetes szaporodás	Vándorlási differencia	Tényleges szaporodás
Duna balpartja	144.130	— 37.590	106.540
Duna jobbpartja	174.990	— 74.109	100.881
Duna-Tisza köze	228.101	+ 82.644	310.745
Tisza jobbpartja	153.131	— 75.835	77.296
Tisza balpartja	202.087	— 2.069	199.968
Tisza-Maros szöge	107.528	— 9.538	97.990
Erdély	149.310	— 36.016	113.294
I. Magyarország	1,159.227	— 152.513	1,006.714
II. Fiume	2.306	+ 6.193	8.499
III. Horv.-Szlavonország	143.746	+ 17.491	161.237
Magyar birodalom	1,305.279	— 128.829	1,176.450

A legutóbbi hét év alatt tehát ismét a *Duna-Tisza köze* mutathatja fel a legnagyobb szaporodást, a mit a természetes népmozgalmon kívül kiváltkép a főváros nagy felszívó erejének tulajdoníthatunk. Maga a főváros az utolsó hét év folyamán körülbelül

86.000 emberrel szaporodott meg a bevándorlás folytán. A természetes szaporodás Budapesten 43.000-et tesz a népszámlálás óta, a lakosság pedig 129.000-rel növekedett. (A polgári népesség 1890-ben volt 491.000, az 1896-ik számlálás szerint 600.000, 1897 végén körülbelül 620.000.) A főváros e rohamos népnövekvése magyarázza meg a Duna-Tisza közének erős szaporodását.

A népnövekedés tekintetében a *Tisza balpartja* áll második helyen, mint a hol a természetes szaporodás is elég erős s a kivándorlás nagyon csekély. *Horvátország*, mely a 80-as években igen szép szaporodással bírt, újabban visszaesést mutat, s közepes szaporodással kénytelen beérni.¹⁾ Legkisebb szaporodást mutat a Duna jobbpartja, a mit a nagy mértékű kivándorláson kívül, a csekély természetes népnövekvés magyaráz meg.

Általában véve a legutóbbi hét év népnövekvése nem felel meg azon várakozásoknak, melyeket az 1890-iki népszámlálás fényes eredményei után népünk további szaporodásához fűztünk. A remény csak részben teljesült, s ha a legközelebbi népszámlálásig hátralévő három év a hibát helyre nem nem üti, az 1900-iki népszámlálás jóval csekélyebb arányú szaporodást fog konstatálni, mint az 1890-iki.

Ismerve most már országrészenként a tényleges népnövekvés arányait, könnyű lesz azokból a magyarságra eső százalékok kiszámítani. A 80-as évek hasonló viszonyait véve alapul, minden országrésznél a tényleges szaporodásból annyit írunk a magyarság javára, a mennyit az a 80–90-ig terjedő tíz év alatt a tényleg népnövekvésből lefoglalt. Illetőleg ennél az aránynál annyival többet, a mennyivel a magyarság viszonyozása az illető országrész népességében emelkedett. Ez természetes is, mert a nagyobb arányú magyarság nagyobb hányadát is foglalja le a népnövekvésnek, feltéve, hogy a viszonyok nem változnak.

Ezen számítás szerint a magyarság szaporodása országrészenként a következő:

Országrész	1890 — 1897		%
	Tényleges szaporodás	Ebből a magyarságra esik	
Duna balpartja	106.540	62.219	58'4 (56'3 + 2'1)
Duna jobbpartja	103.881	85.143	84'4 (83'4 + 1'0)
Duna Tisza köze	310.745	279.670	90'0 (87'1 + 2'9)
Tisza jobbpartja	77.296	64.001	82'8 (80'8 + 2'0)
Tisza balpartja	199.963	147.576	73'8 (72'0 + 1'8)
Tisza-Maros szöge	97.990	34.884	35'6 (33'8 + 1'8)
Erdély	113.294	46.677	41'2 (40'4 + 0'8)
I. Magyarország	1.006.714	720.170	71'5 —
II. Fiume	8.499	833	9'8 (8'0 + 1'8)
III. Horvát-Szlavonország	161.237	21.000	13'0 —
Magyar birodalom	1.176.450	742.003	63'1 —

A magyarság tehát az utolsó hét év alatt az anyaországban 720.170, a magyar birodalomban 742.003 lélekkel növekedett. Megjegyzendő, hogy Horvátországban nem lehetett a 80-as évek arányát alapul elfogadni, mert ott a szaporodás most sokkal kisebb, mint a múlt évtizedben volt, a magyarság bevándorlása pedig éppen oly

¹⁾ Horvátországra nézve az 1897. évi népmozgalmi adatok még nem állnak rendelkezésre, azért az utóbbi évek átlagában 1897-re 25.000-et vettünk fel, mint természetes szaporodást.

erővel folyik. Az utolsó évtizedben a magyarság szaporodása 27.377 volt Horvátországban, tehát egy évre 2737 esett; ha a 90-es években 3000-et számítunk évenként, úgy a 21.000 nem fog magasnak feltűnni. Az ellenmondás, a mi ezen szám és a vándorlási differencia száma (+ 17.491) közt van, csak látszólagos; mert ez utóbbi nem a bevándorlás nagyságát tünteti föl, hanem a be- és kivándorlások különbözetét jelenti. A tulajdonképeni bevándorlás Horvátországba ennél jóval többet képvisel, legalább 30–35.000-et; a kivándorlás levonása után, mely különösen a tengerparti megyék lakosságért apasztja, marad a fenti szám.

A magyar vidékek erősebb és Horvátország gyengébb szaporodásának tulajdonítható, hogy úgy az anyaországban, mint az egész magyar birodalomban a szaporodás nagyobb százalékát foglalja le a magyarság, mint a mennyi megilletné. Az anyaország népnövekvéséből 1.5^o/o esik a magyarság javára, holott az aránynak csak 70.1 (68.1 + 2.0)^o/o-nak kellene lennie; az egész magyar birodalomban még nagyobb az eltérés: 63.1^o/o, szemben 59.3 (57.7 + 1.6)^o/o-kal.

Önmagához viszonyítva a magyarság hét év alatt 9.99^o/o-kal szaporodott, a miből egy évi átlag 1.43^o/o esik. A 80-as évek folyamán a magyarság szaporodási aránya évenként átlag 1.52^o/o-ra rúgott; tehát újabban egy kis visszaesés mutatkozik, a mi a gyengébb természetes népszaporodás eredménye.

Nincs most már egyéb hátra, mint hogy a szaporodás kiderített számait az 1890-iki népszámhoz hozzáadjuk, külön föltüntetve országrészenként a magyarság számát és az összes népességben elfoglalt arányát. A táblázat így alakul:

Ország-rész	1 8 9 7. Összes lakosság	Ebből magyar	%
Duna balpartja	1,986.035	581.777	29.3
Duna jobbpartja	2,854.847	1,971.104	69.0
Duna-Tisza köze	3,065.557	2,297.976	75.0
Tisza jobbpartja	1,593.995	745.246	46.7
Tisza balpartja	2,269.658	1,372.442	60.5
Tisza-Maros szöge	2,005.566	363.877	18.1
Erdély	2,364.510	744.622	31.5
I. Magyarország	16,140.208	8,077.044	50.04
II. Fiume	37.993	1.895	5.0
III. Horvát-Szlavonország	2,347.647	89.794	3.8
Magyar birodalom	18,525.848	8,168.733	44.1

A magyarság száma e szerint 1897 végén a magyar birodalomban 8,168.733 főre rúgott, s az összes népességnek 44.1^o/o-át tette; magában az anyaországban 8,077.044 a magyarok száma s ezzel a *rég dhajtott abszolút többséget is elértük*. Most már mondhatjuk, hogy legalább az anyaországban meghaladja a magyarság száma az összes többi nemzetiségeket együttvéve. Az összes többi nemzetiségek száma az anyaországban 8,063.164-es, vagyis 49.96^o/o-ot tesz, míg a magyar birodalomban számuk 10,357.115-re, vagyis 55.90^o/o-ra emelkedik. A magyarság terfoglalása tehát a legutóbbi hét év alatt igen kielégítő: 1.4^o/o az anyaországban (48.6-ról 50.0-re) és 1.3^o/o az egész magyar birodalomban (42.8-ról 44.1-re).

A dolog természeténél fogva nem lehet az egyes megyékre, vagy épen városokra kiterjeszkedni s azok nemzetiségi fejlődését 1890-től vázolni. A számítás így is csak combination alapul, s bizonyára nem egyez meg az utolsó számig a valósággal, ha messze nem is áll tőle. Megyék szerint már csak azért sem lehetne keresztülvinni a számítást, mert nem ismerjük a kivándorlás nagyságát megyék szerint; csak általánosságban tudjuk, hogy pl. 1895-ben 23.684, 1896-ban 25.879 magyar honos kötött ki Észak-Amerikában, de az nincs külön kimutatva, hogy ezekből mennyi esik az egyes megyékre. Különböző ezek az adatok sem biztosak, s arról sem nyújtanak felvilágosítást, hogy Amerikából hány ember érkezik vissza évenként. A Horvátországba, Ausztriába és Romániába irányuló kivándorlásról, nemkülönben az anyaország területén belül folyó vándorlási népmozgalomról egyáltalán nem bírnánk megbízható adatokkal. Ily körülmények közt a tényleges népességet és a magyarság számát megyék szerint megállapítani nagyon erőltetett dolog volna; a városok még bizonytalanabb alapot nyújtanak a számításra, mint a hol többnyire a bevándorlás képezi a népnövekvés főtenyezőjét, ez pedig különböző időnkint igen eltérő arányokat ölthet.

Legbiztosabb alapot nyújt a számításra az egyes országrészek különböző szaporodása. Az országrészek, a melyek több megyét foglalnak magukban s így sokkal nagyobb terjedelműek, nincsenek olyan nagy és gyakori változásoknak alávetve, mint a megyék. A nagy számok törvénye itt is érvényesül. Minél több lakosságot foglalunk össze, annál nagyobb biztonsággal következnek be a különböző statisztikai eredmények. Így a természetes szaporodás sokkal állandóbb a több lakosságú országrészekben, mint az egyes megyékben, állandóbb a ki- és bevándorlás differenciája s állandóbb a nemzetiségi fejlődés is. Azért lehet a magyarság számát is biztosabban kiszámítani országrészek szerint, mint ha a megyéket vesszük alapul.

A fenti számokat, a melyek a magyarságnak 1897. végi számát s az összes népességben elfoglalt arányát mutatják, országrészenként részrehajlatlanul, tisztán az 1890-iki népszámlálás által kiderített s a változatlan viszonyok okadatolta arányok szerint számítottuk ki. A nemzeti élet minden ágában föllendült erőteljes fejlődés s az örömdetesen előrehaladó magyarosodás érthetővé teszi a magyarságnak látszólag magasra becsült szaporodását. A nemzeti élet minden terén fokozatos és nagyarányú fejlődést látunk, a mit a millenáris év nagyszerű eseményei és alkotásai még inkább előmozdítottak; lehetetlen, hogy ezek a körülmények a magyarság erősödésére és a magyarosodás terjedésére hatással ne lettek volna.

Felhozzajuk bizonyítékul az iskolák növendékeinek anyanyelvi viszonyait: 1890. óta az iskolák minden fokozatán növekedni látjuk a magyar anyanyelvűek arányát. Eltekintve a felsőbb tanintézetektől, — melyeknek hallgatóiból 1896-ban 81% volt magyar anyanyelvű, — a középiskolákban a magyarság aránya 1891—1896-ig következőleg emelkedett:

	Gymnasium	Reálgiskolák	Középiskolák összesen
1891	73'01	69'35	72'37
1892	74'25	70'18	73'53
1893	74'30	71'00	73'70
1894	74'25	72'52	73'94
1895	75'14	71'40	74'47
1896	75'52	72'81	75'02

A középiskolai tanulók közt tehát öt év alatt nem kevesebb, mint 2⁶⁵/₀-kal foglalt tért a magyar anyanyelvűek aránya. Különösen nagy a viszonyszám emelkedése a reáliskolai tanulóknál: 3⁴⁶/₀.

A tanítóképzők növendékeinél szintén növekvést látunk a magyarság javára. 1891-ben 66⁹⁵ volt a magyar anyanyelvűek százaléka, 1896-ban 68⁰⁸

De legnagyobb súlylyal esik a mérlegbe a nép gyermekeinek, a népiskolai tanköteleseknek nyelvi áthasonulása. A tankötelesek közül magyar anyanyelvű volt:

	Százalék		Százalék
1891	50 ²²	1894	50 ⁸⁶
1892	50 ⁸³	1895	51 ⁰⁹
1893	50 ⁹⁰	1896	51 ⁵⁰

A magyarság arányának növekvése szemmel látható. Az emelkedés öt év alatt 1²⁸/₀. Ez az eredmény nem lehet más, mint a magyarság erős szaporodásának és az általános magyarosodásnak kifolyása.

Hogy a magyarosodás az egész országra kiterjed, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1896-ban a tankötelesekből minden országrészben nagyobb százalék esik a magyar anyanyelvűekre, mint 1890-ben, az összes népességből. Az egyes országrészekben következő százalékot képvisel a magyarság a tankötelesek közt:

Országrész	A tankötelesek közül magyar 1896 százalékokban	Az összes népességből magyar 1890
Duna balpartja	32 ²	27 ⁶
Duna jobbpartja	69 ⁷	68 ⁵
Duna-Tisza köze	76 ³	73 ³
Tisza jobbpartja	46 ²	44 ⁹
Tisza balpartja	64 ²	59 ²
Tisza-Maros szöge	18 ⁸	17 ²
Erdély	32 ⁹	31 ⁰
• Magyarország	51 ⁵	48 ⁶

Legnagyobb az eltérés a Tisza balpartján, a mi az ottani magyarság nagy gyermekbőségének tudható be, továbbá a Duna balpartján és a Duna-Tisza közén, mint a hol legerősebben folyik a magyarosodás. Az a körülmény, hogy 1890-ben az összes népiskolák 53⁵²/₀-a volt tisztán magyar tannyelvű, 1897-ben pedig már 58⁶⁹/₀-a szintén a magyarosodás mellett bizonyít.

A jövő nemzedéknek ez az öröndetes magyarosodása reménylenünk engedi, hogy a jövőendő Magyarország nemzetiségileg egységesebb, konszolidáltabb lesz, mint a mai. S ha nem is jön el az az idő, hogy Magyarország lakossága grammatikailag egygyé olvad, de a magyar faj túlnyomó többsége és a magyar nyelv általános elterjedése egy pár évtized múlva meg fogja alkotni az egységes magyar nemzeti államot.

Kovács Alajos.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- BERDROW, W., Die Unternehmer cartelle und der Weg zum wirthschaftlichen Frieden. Berlin, Meusser, 1898.
- MARLO, Karl, Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Weltökonomie. Zweite vervollständigte Auflage. Tübingen, 1898.
- MÜLLER, A., Von der Nothwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesammten Staatswissenschaften. (Allgemeine Bücherei. Herausg. von österr. Leogesellschaft. Wien, Braumüller, Nr. 16.)
- OPPENHEIMER, Fr., Grossgrundeigenthum und sociale Frage. Versuch einer neuen Grundlegung der Gesellschaftswissenschaft. Berlin, Vita.
- GIDE, Ch., Principes d'économie politique. Sixième édition, refondue et augmentée. Paris. Larose, 1898.
- *GUYOT Yves, et RAFFALOVICH, A., Dictionnaire du commerce de l'industrie et de la banque 1 livraison. Paris, 1898.
- POSADA, Adolfo, Le droit et la question sociale. (Revue internationale de sociologie. Avril, 1898.)
- BADEN-POWELL, The saving of Ireland: industrial, financial, political. London, Blackwood, 1898.
- DAVIDSON, John, The Bargain theory of wages, a critical development from the historic theories. New-York, Putmann, 1893.
- MACLEOD, H. D., The theory of credit second edition. London, Longmans, 1898.
- MORRIS, D., Report on the economic resources of the West-Indias London, Eyre 1898.
- MARLINO SAVERIO, L'utopia collettivista e la crisi del socialismo scientifico. Milano, Treves, 1893.
- Folyóiratokban.*
- BRANDT, Utopie und Kulturgeschichte (Beilage zur Allg. Zeitung. München, 14. Mai 1898.)
- HIRT, H., Die wirthschaftlichen Zustände Indogermanen. (Jahrbücher für Nationalökon. und Statistik. 1898, Heft 4.)
- ISSAIEFF, A., Schmollers Auseinandersetzung mit Smithianern und Marxianern. (Neue Zeit. Stuttgart, XVI. Jahrg. Nr. 32.)
- AMMON, O., Histoire d'une idée. L'anthropo, sociologie Traduit par H. Muffang. (Revue internationale de sociologie. Mars, 1898.)

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- FIRCKS, Johann, Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik. Leipzig, Hirschfeld (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbstständigen Bänden, 1. Abth., VI. Band.)
- Das GESETZ, über das Auswanderungswesen mit den Ausführungsbestimmungen. Berlin, Heymann.
- STUHLMANN, Die wirthschaftliche Entwicklung Deutschostafrikas. Vortrag (Deutsche Kolonialgesellschaft. Verhandlungen. Heft 4.) Berlin, 1893.
- ANNUAIRE, médical de la Roumanie pour 1898. Paris, Maloine 1898.
- GONNARD, René, La dépopulation en France. Lyon, Storek, 1898.
- GRESWELL, W. Parr, The growth and administration of the british colonies 1837—1897. London, Blackie, 1898.
- BRANDT, M. von, Zwanzig Jahre britischer Südafrikapolitik (Deutsche Rundschau, Mai 1893).
- KAUFMANN, Alexander, Die innere Kolonisation und Kolonisationspolitik Russlands nach der Bauernbefreiung (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. 1898, Heft 4.)
- STATISTISCHE MONATSSCHRIFT, 1898, II—III., Das sociale Connubium in österreichischen Städten von R. Th. Inama-Sternegg. — Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Oesterreichs im Jahre 1897 von Bratissevic.
- WENDLANDT, Erich, Die Wandlungsergebnisse nach den Volkszählungen von 1890/5 und 1835/90. (Neue Zeit, Stuttgart, XVI. Jahrg. Nr. 32.)
- JOURNAL, de la société de statistique de Paris, Mai 1898. — Bertillon Jacques, La gémailité salon l'age de la mère et le rang chronologique de l'accouchement. — Meurior Paul, Les migrations internes dans l'empire allemand de 1890 á 1895.
- REVUE DE STATISTIQUE, Paris 8. May 1898, La population du globe. 22. May. Le mouvement de la population dans les different pays.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI, 1893. február, Élveszülttek statisztikája az 1897. évről. Halvaszülttek és elvetélések statisztikája az 1897. évről. Hagymáz- és vérhas megbetegedések 1891—1897. években. Adatok a tídővészen elhaltak lakviszonyainak statisztikájához dr. Szalay Bélától.

III. Östermelés.

- BURCKHARDT, H., Der Waldwert in Beziehung auf Veräusserung, Auseinandersetzung und Entschädigung, 2. vermehrte Aufl. Trier, Lintz 1898.
- JÜSTING, H., Der Wald, seine Bedeutung, Verwüstung und Wiederbegründung. 2. Aufl. Berlin, Parey.
- VOGLER, C. A., Grundlehren der Kulturtechnik, 2. erweiterte Aufl. Berlin, Parey, 1893.
- ZEKELY, E., Anleitung zur Bildung von Wassergenossenschaften nach österreichischen Rechte. Innsbruck, Wagner, 1897.
- KOVALEWSKY, M., L'agriculture en Russie. Etude sociologique Paris. Giard, 1898.
- *RÉSULTATS, généraux de la récolte

de 1897. Récolte des céréales d'hiver et d'été comparée aux récoltes de 1892—1896. St. Pétersbourg, 1893.

WYMAN, G., Public land and mining laws of Alaska, the north-west territory and the province

of British Columbia. Fruitville, 1898.

Folyóiratokban.

LOEW, Emil, Die landwirthschaftliche Depression in England. (Jahrbücher für Nationalökon. und Statistik. 1898, Heft 4.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*AZ ARADI KERESKEDELMI ÉS IPAR-KAMARA, jelentése 1897-ről. Arad. DR. ADLER, Emanuel, Ueber die Lage des Handwerks in Oesterreich. Freiburg i. B. Mohr. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien, herausg. von Bernatzik und Philippovich. I. B. 1. H.)

KOSLOW, Ivan, Das russische Patentgesetz. Riga, Kymmell, 1898.

SCHAMS, J., Webmaterialienkunde.

Hilfsbuch für Webschulen. Berlin Loewenthal, 1893.

*MINES AND QUARRIES, general report and statistics for 1896. Part I. London, 1898.

Folyóiratokban.

DUNHAM, C. Samuel, The Alaskan gold fields and the opportunities they offer for capital and labor. (Bulletin of the department of labor. May 1898.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*KIVITELI CZIMTÁR. A kereskedelemügyi m. kir. minister megbízásából szerkesztette és kiadja a magyar kereskedelmi muzeum. II. kiadás. Budapest, 1897.

DAMYANOFF, Dr. Bojan K., Hausierhandel und das Marktwesen in Bulgarien. Leipzig, Kösling, 1893.

DOTZEL, K., Handbuch des forstlichen Wege- und Eisenbahnbaues. Berlin, Parey.

GECK, Fr., Die Mittellandstrecke des Rhein-Weser-Elbe-Kanals. Hannover, Jänecke, 1898.

MESCHELSOHN, Wirthschaftl. Grundsätze des neuen deutschen Handelsgesetzbuches. Berlin, Simson, 1897.

*SCHWEIZERISCHE EISENBAHNSTATISTIK für das Jahr 1896, XXIV. Band (francia nyelven is). Bern, 1898.

*STATISTIK des deutschen Reichs. Bd. 93. Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1896. Zweite

Abtheilung. Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen. Seereisen deutscher Schiffe. Berlin, 1898.

TISCHERT, Dr. Georg, Fünf Jahre deutscher Handelspolitik 1890—1894. Leipzig, Grunow.

ULRICH, F., Staatseisenbahnen, Staatswasserstrassen und die deutsche Wirthschaftspolitik. Leipzig, Duncker, 1898.

VERHANDLUNGEN des XXIV deutschen Handelstages in Berlin. Berlin, Liebheit, 1893.

*VERWALTUNGSBERICHT der königlich württembergischen Verkehrsanstalten für das Rechnungsjahr 1896/7. Stuttgart, 1898.

Systematische Zusammenstellung der ZOLLTARIFE des In- und Auslandes A. Textilindustrie. Berlin, Müller, 1898. Herausgegeben im Reichsamt des Innern.

DUBRON, Bruno, Docks et warrants. Traité théorique et pratique du

- magasin général. Paris, Larose, 1898.
- GRINLING, Ch. H., The history of the great northern railway 1845—1895. London, Methuen, 1898.
- HAINES, H. S., American railway management. Newyork, Wiley, 1897.
- *THE FOREIGN COMMERCE and navigation of the United States for the year ending june 30. 1897. Vol. 1. I—II. Washington, 1897.
- *ESTADISTICA GENERAL de comercio de cabotaje entre los puertos de la Peninsula e islas Baleares en 1895 formada por la direccion general de aduanas. Madrid, 1898.
- *NORGES OFFICIELLE STATISTIK, Tredie raekke. Nr. 282. De offentlige jernbaner. Kristiania, 1898.
- Folyóiratokban.*
- CURTI, Theodor, Die Verstaatlichung der schweizerischen Eisenbahnen. (Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. XII. Band 3—4. Heft.)
- HANDELSMUSEUM, 1898. Mai. Die Exportakademie des k. k. österreichischen Handelsmuseums. — Der russische Eisenmarkt im Jahre 1897.
- JAENICKE, Ernst, Die Erhöhung der Dampfersubvention in Deutschland. (Handelsmuseum, Wien, 1898. Nr. 18.)

VI. Pénz-, hitel- és biztositásügy.

- BIEDERMANN, Ernst, Die Statistik der Edelmetalle, als Materialien zur Beurtheilung der Währungsfrage in Tabellen und graphischen Darstellungen. Mit drei farbigen Tafeln. Berlin, Ernst 1898.
- HANDBUCH der Gesellschaften mit beschränkter Haftung im deutschen Reiche. Leipzig, Schumann, 1898.
- RATNER, D., Rubel- und Wechselkurse 1885—1895. München, Lüneburg, 1898.
- WICKSELL KNUT, Geldzins und Güterpreise. Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen. Jena, Fischer.
- MATHIESON'S investment tables for redeemable stocks, showing the net yield percent of stocks and bonds redeemable at par, in from 2 to 50 years. Carefully checked and extended by A. Skene-Smith. London, Mathieson.
- Folyóiratokban.*
- BOUTMY, Kapital und Schulden. Aus dem Russischen übersetzt. Berlin, Walther, 1893.
- FRANKENBERG, H., Die Pflichten der Versicherten in Deutschland. (Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. XII. Band, 3—4. Heft.)
- GRUNOW, Die Bewegung der Waarenpreise auf deutschen Märkten während der Jahre 1894—1897. (Handelsmuseum, Wien, 19. Mai, 1898.)
- SCHMID, Materialien zur Kenntniss des Personalcredits in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse der Kleingrundbesitzer und Kleingewerbetreibenden. (Stat. Monatschrift 1898, Heft II—III.)
- LEROY-BEAULIEU, Paul, Du rôle de l'encaisse des banques dans les pays a circulation fiduciaire libre

et dans les pays a papier-mon-naie. (L'économiste français 26-e année, Nr. 20.)

NEYMARCK, Alfred, Les émissions et remboursements en 1897 d'obligations de chemins de fer (Jour-

nal de la société de statistique de Paris, May 1898).

RUSSEL, H. B., International monetary conferences. London, Harper 1898.

VII. Állami és községi pénzügy.

*BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA közigazgatásának költségvetése az 1899-ik évre. Bécs, 1898.

*AZ OSZTEÁK-MAGYAR MONARCHIA közös kiadásainak és bevételeinek 1896. évi zárszámadása. Bécs, 1898.

*PAULOVITS Márton: Magyarország összes szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott városainak, valamint a rendezett tanácsú városoknak mint erkölcsi testületeknek vagyoni állapota

a millenium évében. Szeged, 1898.

*CENTRALRECHNUNGSABSCHLUSS über den Staatshaushalt der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1896. Wien, 1898.

FUCHS, R., Die deutsche Marine und die Etikettensteuer, die einzige Steuer der Zukunft. Leipzig, Friedrich, 1898.

SCHUHLER, H., L'impôt sur le revenu en Prusse. Paris, Giard, 1898.

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

*DIE ARBEITSVERMITTLUNG in Oesterreich. Verfasst u. herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1898.

ASCHROTT, P. J., Die Entwicklung des Armenwesens in England seitdem J. 1885. Leipzig, Duncker 1893.

BIEDERLACK, I., Die soziale Frage. 2. Aufl. Innsbruck, Rauch. 1898.

BROESIKE, Max, Die deutsche Streikbewegung. Berlin, Heymann, 1893.

ELM, A., Die Leistungen der Gewerkschaften und der Gewerkschaften in Deutschland. (Neue Zeit, Stuttgart, XVI. Jahr, Nr. 34.)

FOERSTER, F. W., Die Arbeitslosigkeit und ihre moderne Wirthschaftsentwicklung. Berlin, 1898.

JAHRESBERICHTE der Gewerbeaufsichts-

beamten im Königr. Württemberg f. d. J. 1897. Stuttgart, Lindemann.

JENTSCH, Carl, Sozialauslese. Kritische Glossen. Leipzig, Grunow.

KEY, ELLEN, Missbrauchte Frauenkraft. Paris, Leipzig, München, Langen, 1898.

LANDESBEOHÖRDLICHE ARBEITSSCHUTZ-VORSCHRIFTEN. Zusammengestellt im Reichsamt des Inneren, Berlin, Stankiewicz, 1897.

THUROW, Herm., Die praktischen Erfolge der Achtstunden-Agitation. Berlin, Vorwärts.

UNTERSUCHUNGEN über die Lage des Hausiergewerbes in Deutschland. 2 Bände. Leipzig, Duncker 1898. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Bd. 77. u. 78.)

WENGLER Alfred, Katechismus der

- Invaliditäts- und Altersversicherung. Leipzig, Weber 1893.
- WENGLER, Alfred, Katechismus der Krankenversicherung. Leipzig, Weber, 1898.
- WENGLER Alfred, Katechismus der Unfall-Versicherung. Leipzig, Weber, 1898.
- ZUSAMMENSTELLUNG der Entschädigungssätze, welche das Rückversicherungsamt während der ersten 10 Jahre des Bestehens der Unfallversicherung bei dauernden Unfallschäden gewährt hat. Berlin, Troschel.
- BENDER, E., Le salaire effectif; sa protection par la loi. Lyon, Legendre, 1898.
- DESCHANEL, Paul, La question social, Troisième édition. Paris, Levy, 1898.
- GUIMBAUD, L., L'employé de l'état en France, sa condition économique et sociale. Paris, Giard, 1898.
- RAPPORTS annuels de l'inspection du travail. 2-e année 1896. Bruxelles 1898.
- *ROYER DE DOUR, baron H., Amélioration de la condition de l'ouvrier et du petit propriétaire de campagne accompagné de sept plans-types d'habitations ouvrières. 2 ed. Bruxelles, 1893.
- *SALAIRES ET DURÉE DU TRAVAIL dans l'industrie française. Album graphique. Ministère de commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes. Office du travail. Paris, 1897.
- INDUSTRIAL and provident societies. Reports of the chief registrar of friendly societies. London, Eyre, 1898. (Parl. paper.)
- MALLOCK, W. H., Aristocracy and evolution: a study of the rights, the origin and the social function of the wealthier classes. London, Black, 1893.
- *STATISTICS OF COOPERATIVE SOCIETIES in various countries. Prepared by the statistical committee of the international cooperative alliance (francia és német nyelven is.) London, 1898.
- Folyóíratokban.*
- ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik, XII. Band, 3—4 Heft: Tönnies, Ferdinand, Die Enquête über Zustände der Arbeit im Hamburger Hafen. — Agahd, Konrad, Die Erwerbstätigkeit schulpflichtiger Kinder im Deutschen Reich. — Galton, F. W., Die Fortschritte der englischen Gewerkvereine. Die neue Fabrikgesetzgebung Russlands. — Reeves, W. P., Die Gesetzgebung Neu-Seelands über Fabriken, Läden und Dienstboten. — Kelley, Florence, Die gesetzliche Regelung der Kinderarbeit im Staate Illinois. — Lange, Ernst, Die Statistik der Unfall-, Alters- und Invaliditätsversicherung im Deutschen Reich für das Jahr 1896.
- FALKENBERG, Philipp, Der Entwurf eines Unfallversicherungsgesetzes in den Niederlanden. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1898. Heft 4.)
- LEWINSOHN, Das Genossenschaftswesen in Russland. (Bücher für Genossenschaftswesen. Berlin, 1893. Nr. 21.)
- NEUE ZEIT, XVI. Jahrg, Nr. 33—34, Vliegen, W. H., Der vierte Kongress der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in den Niederlanden. — Bernstein, E., Das realistische und das ideologische Moment im Sozialismus. — Rosenfeld, S., Berufswirkung und Berufseignung in der Schweiz. — Adams-Lehmann, H. B., Die Frau vor der Wissenschaft.

RAUCHBERG, Heinrich, Amerikanische Arbeitslosenstatistik. (Stat. Monatschrift, 1893. II—III.)

SOZIALE PRAXIS 1893. Nr. 30—33: Die nächstliegenden Aufgaben der Gesetzgebung auf dem Gebiete der Wohnungsreform. — Vierzehnter Jahreskongress der belgischen Arbeiterpartei. Von P. Deutscher. — Jahresberichte der Gewerbeaufsichtsbeamten in Württemberg für 1897. Von Dr. Franke. — Der ländliche Arbeitsmarkt. Von Dr. Fritz Specht. — Das englische Unfallentschädigungsgesetz. Von Dr. Zacher. — Streiks im Münchener Baugewerbe. Von Paul Büsching. — Die französischen Arbeitsbörsen 1897. Von Fritz Schonhoefer. Der Arbeitermangel in der Landwirtschaft. Von Dr. Richard Freund. Reichstagswahlrecht und Armenunterstützung. Die hausindustriellen Arbeiterinnen in der Berliner Blousen-, Unterrock-, Schürzen- und Trikotkonfektion. Von Paul Voigt. — Zur Bewegung der Miethpreise. Obligatorisches Einigungsverfahren. Von Prof. Hüpeden. — Kontrakten bei Regierungsarbeiten in England. — Der Bergarbeiterstreik in Süd-

Wales. — Die österreichische Gewerbeinspektion im Jahre 1897. von Emil Loew.

TILLE, Alexander, Die Versicherung gegen Arbeitslosigkeit. (Beilage zur Allg. Ztg. Nr. 103. 18.8. Mai 9.)

DEROUIN, H., Les dépenses des établissements hospitaliers et des bureaux de bienfaisance dans les grandes villes en 1897. (Revue générale d'administration, avril 1893.)

HUBERT-VALLEROUX, L'épargne chez les ouvriers. (L'économiste français. 7. Mai 1898.)

MICHEL, Georges, Les salaires et la durée du travail dans l'industrie française. (L'économiste français 26-e année Nr. 20.)

PROAL, Louis, Les suicides parmisère a Paris. (Revue des deux Mondes 1-er mai 1898.)

ROUSIERS, Paul de, L'ouvrier américain et l'évolution industrielle. (Science sociale. Tome XXV. 4-e livraison.)

HOBART-HAMPDEN Albinia, The working girl of to-day (Nineteenth Century may 1898.)

PARRY, The insolvent poor (Fortnightly review, May 1898.)

IX. Gazdaságtörténet.

BALÁS, Árpád, v. Sipek, Kurzer Abriss der Geschichte der ungarischen Landwirtschaft. Budapest, Franklin.

HECHT, G. H., Colberts politische und volkswirtschaftliche Grundanschauungen. Freiburg i. Br., Mohr, 1898. (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. I. Bd. 2 Heft.)

KRUMBHOLTZ, Robert, Die Gewerbe der Stadt Münster bis zum Jahre 1661. Leipzig, Hirzel, 1898. (Pub-

lication aus den K. preussischen Staatsarchiven. Bd. LXX.)

MAURENBRECHER, Max, Thomas v. Aquinos Stellung zum Wirtschaftsleben seiner Zeit. Leipzig, Weber.

MUCKE, John Richard, Urgeschichte des Ackerbaues und der Viehzucht. Eine neue Theorie mit einer Einleitung über die Behandlung urgeschichtlicher Probleme auf statistischer Grundlage. Greifswald., Abel, 1895.

ASSISTANCE publique à Paris pendant la révolution. Documents inédits. Paris, Champion, 1897.

CUNNINGHAM W., An essay on western in its economic aspect (ancient times). London, Clay, 1898.

DANIELS, J. H., A history of british postmarks. Illustrated. London, Gill 1898.

MAITLAND, Fr. W., Township and borough. Cambridge, 1898.

PITTAR, T. J., Customs tariffs of the

United Kingdom from 1800 to 1897. London, Eyre, 1898.

THOMPSON, D. D., John Wesley as a social reformer. New-York, Eaton, 1898.

Folyóiratokban.

RADICS, P. Die Wohlthätigkeit in Krain unter den Herrschern aus dem Hause Habsburg. Eine culturgeschichtliche Studie. (Oesterreichisch-ungarisch Revue. Wien, XXIII. B. 4 Heft.)

X. Statisztika.

OESTERREICHS statistisch-historische Entwicklung. Tabelle. Wien-Leipzig, Schulze.

*STATISTICAL ABSTRACT for the principal and other foreign countries in each year from 1835 to 1894/5. Twentythird number. London, 1897.

*STATISTICAL ABSTRACT for the several colonial and other possessions

of the United Kingdom in each year from 1832 to 1896. Thirty fourth number. London, 1897.

*MEDDELELSER fra det statistiske centralbureau. Femtende Bind. Kristiania, 1898.

Folyóiratokban.

SCHMID, Das statistische Landesamt für das Königreich Böhmen. (Stat Monatsheft 1893. Heft II—III.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

*MAGYARORSZÁG TISZTI CZIM- ÉS NÉVTÁRA 1893. Szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. XVII. évfolyam. Budapest, 1898.

FRICKER, Antarktis. Berlin, Schell u. Grund 1893. (Bibliothek der Länderkunde. Herausgegeben von Kirchhoff und Fitzner, Band I.)

FUCHS Adolf, Die Gefangenen-Schutzthätigkeit und die Verbrechensprophylaxe. Berlin, Heymann, 1898.

*MEYER, RICHARD M., Betrieb und Organisation der wissenschaftlichen Arbeit. Berlin. (Volkswirthschaftliche Zeitfragen. Heft 151 und 152.)

ROHRBACH, P. In Turan und Armenien auf den Pfaden russischer Weltpolitik. Berlin, Stilke, 1898.

SEIDEL, H., Lome, Die Hauptstadt der Togokolonie. Ein Kulturbild aus West-Afrika. Berlin, Paetel 1898. (Sammlung geographischer und kolonialpolitischer Schriften Nr. 12.)

UNGER, Heinrich, Die Irrengesetzgebung in Preussen. Berlin, Siemenroth 1893.

VERNALEKEN, Theodor, Die Zweige des deutschen Volkes in Mitteleuropa. Graz, Wagner.

COILLARD F., Sur le Haut-Zambèze. Voyages et travaux de mission. Paris, Berger-Levrault, 1898.

DULASTEL A., Annuaire international de la Bulgarie 1898. Sophia, 1897 (bolgár nyelven is.)

GUBERNATIS, A. de, La Serbie et les

Serbes. Lectures et impressions.
Paris, Fischbacher, 1898.

*JUDICIAL STATISTICS England and
Wales 1896. Part I—II. London,
1898.

PANDIAN, T. B., Indian village folk:
their works and ways. London,
Stock 1898.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK, Tredie
mekke Nr. 283. Den civile rets-
pleie i aaret 1895. Kristiania 1898.

Folyóiratokban.

CONTEMPORARY REVIEW. London Nr. 389.
May 1898. Adler, E. N., A bird's-eye
view of the Transcaspian. Robin-

son, C. H., The slave trade in the
Westafrican hinterland. Prag
Joseph, The jewish colonies in
Palestina.

FOURNIER DE FLAIX, E., Les progrès
de la Syrie. (L'économiste fran-
çais. 1898. Nr. 21.)

SCHACHT, Hjalmar, Statistische Un-
tersuchung über die Presse
Deutschlands. (Jahrbücher für
Nationaloek. und Statistik 1898.
Heft 6.)

WILSON, H. W., The growth of the
World's armaments. With dia-
grams (Nineteenth Century, May
1893.)

A MUNKÁSSTATISZTIKÁRÓL.

I. A munkásstatisztika általános jellemzése.

A munkásstatisztika legifjabb hajtása a statisztikai tudomány gazdag ágazatú tekintélyes törzsének, bár tárgya: a munka és annak élő és élettelen világa az ember létével egykorú. A statisztika fokozatosan vonta tárgyalása körébe a társadalmi és gazdasági élet jelenségeit és így lépten-nyomon érintette a munkásviszonyokat, de rendszeresen csak a legújabb időben foglalkozik velők. Az ipar újabb hatalmas fejlődése, melynél fogva az abban foglalkozó egyének életviszonyai oly gyökeresen megváltoztak, tolta a munkásstatistikát előtérbe. A mint ugyanis a munkások helyzetük javítására irányuló törekvéseiket mind erőteljesebb alakban nyilvánították, a törvényhozások és kormányok kénytelenek voltak a munkások követeléseivel foglalkozni és ekkor szükségessé vált a munkásélet és az ipari termelés viszonyainak kellő megvilágítása, már csak azért is, hogy a munkások követeléseinek és panaszainak jogosultsága és alapossága megítélhető legyen. E világosságot csak a jó munkásstatisztika képes nyújtani.

A munkásstatisztika feladata ugyanis: megismerni és ismertetni a munkás összes élet- és keresetviszonyait azon célból, hogy ezen viszonyok javítására alapot szolgáltasson. Célja tehát merőben gyakorlati, épűgy mint a statisztika többi ágainak, a mennyiben nem nyúl be ugyan közvetlen cselekvéssel az életbe, de világosságot terjeszt tárgykörére és tiszta képet nyújt mindazoknak, kik a közvetlen cselekvésre hivatvák. Nem lehet feladatát kettéválasztani elméletire és gyakorlatira, mert a munkásélet bármely jelenségét vonja is vizsgálódása körébe, annak megismerése csak időlegesen és csak látszólag teoretikus érdekű, de valójában, habár csak bizonyos idő múlva érvényesül is, mindig gyakorlati beccsel bír. Elválasztják ugyanis némelyek a törvényhozási céloknak

szolgáló munkásstatisztikát a tudományos vizsgálódás számára munkálkodótól, pedig minden munkásstatisztikai adatgyűjtés egyaránt szolgáltat anyagot mindkettő számára és csak felhasználásuk időpontja és módja tekintetében térnek el egymástól.

A munkásstatisztika szükséges tehát azért, mert helyesen cselekedni, üdvös intézkedéseket tenni csak akkor lehet igazán, ha tisztában vagyunk a személyekkel, a tárgyakkal, a körülményekkel, melyekre cselekvésünk irányul. A szükségességet növeli, sőt égetővé teszi az, hogy bizonyos bajok és visszaságok a munka terén nyilvánvalók és sürgős orvoslást követelnek, de ezeknek mérvéről és minőségéről lehetőleg tiszta képet kell nyernünk, hogy az orvosszereket jól megválasszunk és helyes mértékkel alkalmazzuk.

Hazánkban a munkásstatisztika létjogosultsága és szükségése épúgy megvan, mint más államokban, melyekben ezt már művelik. Mai nap már nem képezheti vita tárgyát az, hogy van-e nálunk munkáskérdés? Legújabban ez legnagyobb mérvben a mezőgazdasági munkások körében nyilvánult; de életjelt ad ez magáról elég gyakran, bárha kisebb mértékben, az ipari munkások között is. Iparunk, ha nem is hatalmas még ma, de folyton és gyorsan fejlődik, ipari munkásnépünk növekvő és immár nem csekély százalékát teszi összes népességünknek. Anyaga tehát bőven volna úgy a mezőgazdasági, mint az ipari munkásstatisztikának.

Kérdés tárgyát képezheti hazánkban e statisztika időszerűsége. A munkások eddig nem követelték, a sajtó sem hangoztatta e kívánalmat; szociális törvényhozásunknak és közigazgatásunknak számos más, sürgősebbnek látszó feladata vár rendezésre. Vannak, kik félnek is a szociális statisztika életbeléptetésének következményeitől, veszélyesnek tartják a hiányos műveltségű munkásnép elé felvilágosító statisztikai adatokat tárnai, melyekkel az szaklapjai izgató kiszínezésében ismerkedik meg és félnek, hogy ebből a munkaadók és munkások közti ellenségeskedés újabb tápot fog nyerni. Ezzel szemben határozottan időszerűnek valljuk a munkásstatisztika megindítását. Munkásaink csekély intelligenciájukkal nem fogják fel a munkásstatisztika értékét, napi sajtónk a szociális kérdésekkel csak mellesleg foglalkozik. Szociális törvényhozásunknak azonban feladatai megoldásában okvetlenül szük-

sége van a munkásstatistikára, mert ez szolgáltat neki alapot, anyagot, ez készíti elő intézkedéseit, hívja fel figyelmét a visszasságokra, esetleg az orvoslás módjára és eszközeire is. A külföldi szociális mozgalmak ismertetésével hozzájárul a nagyközönség műveléséhez, helyes és az igazságnak megfelelő fogalmak elterjedéséhez, a téves és félremagyarázott tanok eloszlatásához. A munkásstatistika a maga valóságában mutatja be mindazt, a mi a munkás- és ipari életet érinti és így a mint elfogulatlanul feltárja a visszasságokat, azonképen leszállítja a túlzó állításokat valódi értékekre. A homályba világosságot hozni pedig sohasem korai munka. Épen a jelen mezőgazdasági munkásmozgalmak tanítanak bennünket arra, hogy tőlünk telhetőleg elejét vegyük ily mozgalom kitörésének ipari munkásaink körében; óvó intézkedések megtételénél pedig a viszonyok minél teljesebb ismerete szükséges.

Ha tehát hazánkban a munkásstatistika szükséges és időszerű, tekintsük közelebbről, mi képezi feladatának anyagát? Ügykörébe tartozik tulajdonképen mindaz, a mi a munkások életével bizonyos vonatkozásban áll; a határok tehát szélesek és könnyen tágíthatók. Tárgyainak kimerítő taxativ felsorolása helyett csak főbb feladatait óhajtjuk itt megjelölni: a munkások és munkaadók pontos törzskönyve, mely további adatgyűjtések alapjául szolgál, a munkafeltételek (idő, bér stb.), a munkapiaczi és megélhetési viszonyok, a bérmozgalmak, a munkások jólétét célzó intézmények, ipari szervezetek stb., a termelés, a forgalom, a hitel, közjótékonyosság stb., ez utóbbiak, mint kiegészítő elemei a munkásstatistikának. Hogy mily nagy ennek birodalma, arra nézve utalhatunk a külföldi munkásstatistikai hivatalok közzétett programjának gazdagságára, valamint az általuk tényleg foglaltatott adatgyűjtések tárgyainak változatoságára.

A munkásstatistika művelése alatt különben manapság nem csupán statisztikai tevékenységet értenek, hanem általában anyaggyűjtést, tehát nem csupán számszerű, hanem leíró anyag gyűjtését és feldolgozását. A munkásstatistika e jellegének magyarázatául szolgálhat az, hogy a számszerű statisztika e téren igen sok nehézségbe ütközik s így a pontos számadatok hiányait megfigyelések, észlelések közlésével kell kitölteni, általában a szorosan nem statisztikai kutatási módo-

kat is igénybe kell venni. De nem csupán ezen törekvés nyilvánul a munkásstatisztikai hivatalok tevékenységében, hivatásukat nemcsak a statisztika művelésében látják. Ez már külsőleg is jelentkezik abban, hogy egy ily hivatal sem viseli címében a »statisztika« megnevezést.

A munkásstatisztikai hivatalokat már szervezőik, kezdettől fogva munkáshivataloknak, vagyis oly hatóságoknak tekintették tehát, a melyeknek feladata a munkásviszonyokat tanulmányozni, a munkáskérdés alakulását az ország határán túl is figyelemmel kísérni, a bajok orvoslása céljából statisztikai adatgyűjtések és a külföld nyújtotta tapasztalatok segítségével a törvényhozás alkotásait előkészíteni.

A munkásstatisztikai érzék nyilvánulása ugyanis rendszerint egyidejű a munkásérdekek védelme iránti törekvéssel. Minthogy az alapos megismerés a segítség egyik alapföltétele, érthető az igyekezet arra, hogy az ipari munkát érintő mindenemű intézkedés egységes szervezet feladatává tétessék, mi nemcsak pénzügyi szempontból megfelelőbbnek, hanem egyébként is keresztülvihetőnek és ajánlatosnak látszik, mivel ugyanazon képzettségű egyének mindkét feladatra: az észlelésre és a cselekvésre egyaránt alkalmasak lehetnek.

Egyébként bizonyos nézetelágazás uralkodik a munkáshivatal és munkásstatisztikai hivatal elnevezések használatában, minek az a magyarázata, hogy a munkásstatisztika helyes szervezéséről mindaddig egyező felfogás nem jött létre. Leginkább elterjedt szokás, a két elnevezéssel ugyanazt, t. i. a munkásstatisztikai szervet megjelölni. Nézetünk szerint a munkáshivatal alatt oly hatóság volna értendő, melynek feladata általában az emberi munka és annak körében foglalkozó egyének érdekeinek gondozása, épügy, a mint a közoktatásügyi vagy az igazságügyi minisztériumnak hivatását képezi a népnevelés, a jogrend érdekeinek ápolása. Az ily hivatalnak, nevezzék azt akár departmentnak, minisztériumnak, akár bureaunak, officenak, ügykörébe tartozik a munkaügy gondozásával járó mindennemű tevékenység, így a viszonyok megismerése: a munkásstatisztikai adatgyűjtés, a szükséges intézkedések iránti javaslattétel, törvényelőkészítés, a törvények végrehajtása vagyis munkás-közigazgatási működés, az ellenőrzés, az iparfelügyelet. A munkáshivatal tehát csinálhat statisztikát is, de nem okvetlenül szükséges, hogy épen az

művelje, mert ott, a hol az általános statisztikával foglalkozó hivatal fennáll, az ezt épűgy elvégezheti, mint a közoktatás-ügyi statisztikát, mely viszont ép olyan indokok alapján a szakminiszterium kebelében művelhető, mint a melynek anyagot szolgáltat. Tehát munkáshivatal képzelhető munkásstatisztikai osztály nélkül; de egy munkásstatisztikai szervezettel nem illet meg tulajdonképen a munkáshivatal elnevezése.¹⁾

Az, hogy a munkáshivatal egy más kormányzati hatóság kebelében, más ügykörrel egyesítve szerveztessék-e, vagy mint teljesen különálló hivatal, elvi kérdést nem képezhet; ennél valamint a beosztás megválasztásánál a czélszerűségi tekintet a döntő. Agrikol államban a földművelésügyi kormányzatnál ép oly jó helye lehet, mint iparos országban az iparügyi miniszterium kebelében.

Hogy a munkásstatisztikát sajátos bánásmódban szeretik részesíteni, annak egyik oka az, hogy az adatgyűjtés terén más eljárásmodokat és eszközöket alkalmaznak, mint a többi statisztikai ág nál; pedig ez eltérés oka a munkásstatisztika eddigi fejletlenségében rejlik. Ez a fejletlenség megvan ugyan más statisztikai ág nál is, csak kevésbbé érezhető és a figyelmet nem vonja magára, csekélyebb érdekénél fogva. A másik ok a munkásstatisztikának jelenleg oly nagy érdeke, égető szükségessége tárgyának fontossága folytán. Művelése egyébként nem igényel különösebb tulajdonságokat a statisztikusnál, még nagyobb jogosítványokat sem annak számára. A munkásstatisztikusnak csak épen úgy kell ismernie tárgyát és abba belemélyednie, mint például a hitelügyi statisztikát művelőnek a maga szakmájába. Több joggal, több anyagi eszközzel felruházva, gazdagabb eredményeket mutathat fel mindkettő egyaránt, mint kevesebb joggal és anyagi erővel. A munkásstatisztikának tehát nem természete, hanem kiváló fontossága indokolja a sajátos bánásmódot.

Épen a statisztikai tudomány fejlődésére mutat az, hogy a könnyebben megragadható jelenségek megfigyeléséről áttér azokéra, melyeknek nyilvánulása nem oly szembeötlő, könnyen és kétségtelenül konstatálható. Eszköze mindinkább az ön-

¹⁾ Még inkább helytelennek és zavarra oko: szolgáltatónak tartjuk a munkáshivatal elnevezésnek a munkaközvetítő hivatalokra való alkalmazását, a mi különösen a németországi hivatalos irányban nagyon el van terjedve.

számlálás lesz, melynek felhasználhatása a közműveltség terjedésével gyarapszik. A munkásstatistikában a nehézségeket éppen az okozza, hogy a megfigyelés tárgyát képező társadalmi osztály műveltsége alacsonyfokú és ezért önszámlálása hiányos és nem teljesen megbízható.

Lássuk ezután, kik a munkásstatistika közgei és melyek eszközei és módszerei az adatok gyűjtésében, feldolgozásában és közlésében? Az adatok gyűjtésénél a munkásstatistikában kétféle mód honosult meg: a számszerű és az enquête-szerű adatgyűjtés, a kivihetőséghez képest alkalmazván hol az egyiket, hol a másikat, hol mindkettőt egymás kiegészítésére. A számszerű adatgyűjtés jobban megfelel ugyan a statisztikához fűzött követelményeknek, csak hogy az nem mindig vihető keresztül, különösen a munkásstatistikában és pedig nemcsak az esetenként rendelkezésre álló anyagi eszközökre való tekintettel, hanem azért is, mert e téren számos jelenség, melynek figyelembevétele a viszonyok helyes és hű feltüntetésére szükséges, nem látszik alkalmasnak számokkal való megragadásra. A számszerű statisztika vezérelve: a vizsgált személy-, tárgy- és jelenségcsoportnak teljesen kimerítő, vagyis valamennyi egyedére kiterjedő megszámlálása, nem érvényesíthető itt mindig, sőt sokszor be kell érni itt a vázlatyszerű ábrázolással. A tömegjelenségek hatalmas bizonyító erejének hiányát itt az enquête-nek kell azzal pótolni, hogy a nem teljes számmennyiséget behatóbb és sokoldalú megvilágítással kiegészítse. Az enquête részletességének fordított arányban kell állania a számbeli teljességgel.

A számszerű adatgyűjtés kérdőívek segélyével és pedig kétféleképp történhetik: gyakrabban egyszerű szétküldéssel, ritkábban kiküldöttek útján való kézbesítéssel. A kérdőívekre vonatkozó követelmények általában véve ugyanazok, mint a statisztika más ágainál; különösen fontos itt a kérdések mérsékelt száma és világos, kétséget és bizalmatlanságot kizáró szövegezése. A kiküldöttek alkalmazása a munkásstatistika több ágánál mellőzhetetlenek, a siker biztosítására egyedüli módnak bizonyult; az adatok helyességének ellenőrzésénél is nagy fontossággal bír. Igénybevételét gátolja azonban költséges volta.

Az enquête-knél is alkalmazhatók kérdőívek, de sok sikert nem ígérnek. Hathatósabb eszközei: a helyszinén való

tudakozódás, a mit egyesek végezhetnek, bizottságok működése esetén az adatszolgáltatásra hivatottak és szakértők kihallgatása; ezek kiegészítésére végre írásbeli szakvélemények beszerzése. Magától értetődik, hogy az enquête-eljárásnál a feladatot teljesítőnek több szakértelemmel, képzettséggel, sőt speciális ügyességgel kell birnia, mint az oly kiküldöttnék, kinek feladata esetleg csupán a kérdőívek helyes kitöltését ellenőrizni.

Az ország különböző vidékein, tehát nem a központban működő munkásstatisztikai közegek, levelezők megbízásuk természetéhez képest majd az egyik, majd a másik csoportba sorozhatók.

Mindezen munkálatok végrehajtásánál vagy kizárólag a munkásstatisztikai hivatal tagjai, vagy pedig ezek az ideiglenesen igénybevett szakterekkel, az ipari közgazdaság központi és helyi közegeivel, érdekképviselletekkel együtt működnek. Ugyanez áll az adatok feldolgozásáról is. A számszerű anyaggyűjtés kiegészítésére és hasznosítására szolgál a külföldi törvényhozásnak, szakirodalomnak és a munkásmozgalmaknak állandó figyelemmel kísérése is, az így szerzett tanulságok értékesíthetése végett.

Az adatgyűjtés eredményeinek közlési módjai szerint a kiadványok három csoportra oszthatók, u. m.: 1. az esetről-esetre foganatosított adatgyűjtések eredményei; 2. bizonyos megállapított munkaterv szerint rendszeresen megújuló adatközlések; 3. az aktualitás érdekeinek szolgáló folyóiratszerű közlések. A harmadsorban említettek nagy fontossággal bírnak, bár nagyobbára nem igazi statisztikai tevékenység eredményei, úgy a munkáskérdés terén felmerülő nevezetesebb mozzanatok nyilvántartása, mint a munkásstatisztika iránti szélesebb körű és állandó érdeklődés biztosítása szempontjából.

Nagy jelentőségű kérdés továbbá az, hogy a munkásstatisztika művelését törvény vagy rendelet mondja-e ki? A törvény állandóságot biztosít ez intézménynek, a rendelet ingatag alapot nyújt, a rendelet kibocsátójának vagy az ő hivatali utódjának egyéni felfogásától, majdnem kénye-kedvétől teszi függővé a munkásstatisztikai intézmény működésének tartamát. Nem lényeges azonban, hogy külön, kizárólag erről intézkedő és a feladatot részletesen megjelölő törvény teremtsen

meg a munkásstatisztikai intézményt, csak törvényen nyugodjék; feladatainak kimerítő felsorolása a törvényben, a viszonyok hullámzásánál fogva úgyszólván majdnem lehetetlen.

A munkásstatisztika ezen általános jellemzése után vegyük szemügyre főbb vonásaiban annak szervezetét és művelési módját azon tapasztalatok nyomán, melyeket e sorok írója a magyar királyi központi statisztikai hivatal megbízásából tett tanulmányútján a következő hivataloknál szerzett: 1. a zürichi munkásstatisztika, 2. a párisi Office du Travail, 3. a brüsszeli Office du Travail, 4. a berlini császári statisztikai hivatal, 5. a német birodalmi biztosítási hivatal, 6. a porosz királyi statisztikai hivatal, 7. az osztrák cs. kir. kereskedelmi miniszterium statisztikai osztálya, 8. az osztrák cs. kir. belügy-miniszterium biztosítás-technikai osztálya, 9. az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara statisztikai osztálya, 10. a bécsvárosi statisztikai hivatal. Ezen hivatalok szervezetének és működésének részletes ismertetésével nem adnánk teljes képet a külföldön művelt munkásstatisztikáról, ha az amerikai és az angol e nemű statisztikai hivatalok működését figyelmen kívül hagynók. Azért, ha nem is személyes tapasztalat, de irodalmi források alapján szembe fogjuk állítani ezeket az előbb felsorolt hivatalokkal, nemcsak az összehasonlítás kedvéért, hanem azért is, mert az amerikai és angol hivatalok úttörők voltak és munkálataik ma is első helyen állanak a munkásügyi kutatások sorában.

II. A külföld hivatalos munkásstatisztikájának ismertetése.

A) Keletkezése, szervezete.

a) A munkásstatisztika hivatalos művelése az *Észak-amerikai Egyesült Államok* Massachusetts státusából indult ki; ennek székhelyén: Bostonban 1869-ben állították fel az első munkásstatisztikai hivatalt. E nyomon járt a mai napig további 31 állam s ezeken kívül 1884-ben az Unio is létesített Washingtonban munkáshivatalt a belügyi department kebelében, mely azután 1889-ben önálló munkásdepartmentül (Department of Labor) újjászerveztetett. E hivatalok tekintélyes számánál és azok egyrészének immár több mint húszéves működésénél fogva nem terjeszkedhetünk ki részletes

ismertetésükre; összefoglalva tárgyalni ezeket alig lehet, mert úgy szervezetük, mint jog- és munkakörük sokban elütő. az általánosabb érdekű, fontosabb mozzanatokat azonban esetenként fel fogjuk említeni.

E hivatalok között a vezérhelyet az Unio munkáshivatala foglalja el, nemcsak az 1888. évi június 13-adi törvényben meghatározott jog és ügykör és a rendelkezésére bocsátott bőséges anyagi eszközök folytán, hanem az e hivatal élén jelenleg álló munkásbiztos (Commissioner of Labor) súlyt adó egyéniségénél fogva. Az Unio ezen Department-jának munkássága az Egyesült Államok egész területére terjed ki ugyan, de tulajdonképen a többi munkásstatisztikai hivatal mellé és nem fölé van rendelve. A többi hivatal közül még mindig a legrégebb, a bostoni emelkedik ki számos becses munkájával.

A hivatalok működésében az egyöntetűséget lehetetlenné teszi ügykörük különbözősége, mi már elnevezésükből is kitűnik. Azokon kívül, melyek csakis munkásstatistikát művelnek, egész sorát látjuk olyanoknak, melyek mellesleg az általános statisztikával is foglalkoznak, az iparfelügyeletet ellátják, véleményeket adnak, törvényjavaslatot készítenek, sőt van olyan is, mely a munkásstatisztika terén eddig alig működött. Szervezetük is ehhez képest eltérő, a személyzet különösen az első években épen nem áll feladata magaslatán, gyakorta változó és a statisztikában járatlan. A hivatalok legnagyobb része külön törvény alapján messzemenő jogosítványokkal bir, esküvételt engedve meg az adatok helyességének biztosítására; a hamis adatok szolgáltatóira büntetést szabhatnak, oly tiladásokba esve, mint például Michigan államban, hol ezek mint felonია, öt évig terjedhető börtönnel is sújthatók.

Az adatgyűjtés tárgyainak és módjának egyöntetűvé tétele végett a hivatalok vezetői évenként egyszer összegyűlnek, de nem határozathozatalra, hanem eszmecserére. Ez értekezletek nem sok eredménnyel jártak; még leginkább említésre méltó ezekről az, hogy az itt kölcsönösen kicserélt tapasztalatok készítették őket arra, hogy a kérdőív (circular plan) módszerét elhagyva, az adatgyűjtésnél mindinkább a helyszíni kutatásra (personal inspection plan) térjenek át.

b) *Angliában* a különböző parlamenti papirokban az évek folyamán sok becses munkásstatisztikai anyag gyűlt

össze a parlamenti bizottságok törvényelőkészítő működéséből. Ezenkívül az iparfelügyelők évi jelentései nyújtottak tájékoztatást az ipari és munkaviszonyokról. De a parlamenti bizottságok rendszeren valamely részletkérdést, actualis visszásságot világítottak meg, a munkásélet többi terét homályban hagyták, az iparfelügyelők jelentései pedig számszerű anyagot alig tartalmaztak. Nyilvánvaló lett egy állandó, külön adatgyűjtő szervezet szükséges volta és a parlamentnek 1886. évi márczius havában ily értelemben hozott határozata folytán Mundella, a Board of Trade főnöke, a Giffen vezetése alatt álló Commercial Department-ot megbízta munkásstatisztikai adatok gyűjtésével. Ez ügyosztály aránylag rövid idő alatt figyelemre méltó tevékenységet fejtett ki, de csakhamar kitűnt a szervezet meg nem felelő volta, miért is 1893-ban a Board of Trade-t oly módon szervezték újjá, hogy három departmente osztozták: a kereskedelmi, a statisztikai és a munkás-departmente. Ez utóbbinak feladata eleinte munkásstatisztikai adatok gyűjtése volt, később azonban a munkásügyek terén mind több teendő hárult rá, mint az egyik Report kifejezi by the fact of its being an Intelligence Department in all matters relating to labour. Személyzete az újjászervezés óta a következő: a Commissioner for Labour, a fő munkáslevelező, három más levelező (egy nő: miss Collet), egy munkásstatisztikus, egy külmunkatárs, egy mezőgazdasági levelező, körülbelül 20 főből álló segédszemélyzet és mintegy 30 vidéki levelező.

A Department nevezetesebb jogokkal az adatgyűjtés terén nincsen felruházva, az állami hivatalok, különösen a követségek, consulatusok, a gyarmatügyi hivatal, a Home Office, a Chief Registrar of Friendly Societies stb. támogatást és felvilágosításokat nyújtani kötelesek a Department-nek, de a magánegyenekkel és társadalmi szervezetekkel szemben azok jószántára van utalva. Az Annual Report-ok tanúsága szerint az önkéntes adatszolgáltatók, trade unionok, gyárosok száma évről-évre öröndetesen gyarapodik.

A Department feladata a munkatörvényhozás céljaira anyagot gyűjteni, statisztikai kutatásokat végezni és munkássága eredményét a közönség számára hozzáférhetővé tenni, sőt azok ismeretterjesztésére hatni. Azonkívül az 1896. évi Conciliation Act feljogosítja a hivatalt, a munkások és munka-

adók közt felmerülő egyenetlensége esetén békítésre, ha e felek eziránt hozzáfordulnak.

c) Svájcban a munkásstatistikát a munkás-titkárság műveli. Ez intézmény létesítésének alapeszméje az volt, hogy mint a mezőgazdák, iparosok, kereskedők és más kereseti csoportok érdekeinek van szervezett képvisellete, óhajtható, hogy a munkásoknak is legyen ily érdekképviselő közege. E célra szövetség létesült, melynek egyik közege a munkás-titkár. E szerint már kezdettől fogva nem csupán a munkásstatistika művelését tűzték ki a munkástitkár feladatául, hanem általában a munkásérdekek gondozását. A »Reglement für den Arbeitersecretär« 2. §-ában azt mondja ugyan, hogy: ¹⁾ »Insbesondere beschäftigt er sich mit Erhebungen über schweizerische Arbeiterverhältnisse und mit socialen Studien und fertigt bezüglich Arbeiten und Gutachten«, mindazonáltal a nemstatistikai tevékenység is nevezetes mérvben foglalkoztatja e hivatal csekély számú munkaerőit. Noha a munkástitkárt a munkásszövetség előljárósága választja, nemcsak ezen testület, hanem a szövetségi tanács is igénybe veheti őt munkásstatistikai műveletek végrehajtására. Ez utóbbi a munkástitkárság fentartásához szubvenczióval járul, mely az első évben, vagyis 1887-ben 5000 frank volt, a következő évben 10.000 frankra, 1896-ban pedig 25.000 frankra emelkedett. A munkástitkárság összes költsége ez utóbbi évben 25.840 frank 50 c. volt, ebből a személyi kiadásokra (a munkástitkár, négy adjunctus és némi segédek díjazására) 15.580 frankot fordítottak.

A munkástitkárság feladatai röviden összefoglalva a következők: a munkásszövetség és a szövetségi tanács részéről nyert megbízások teljesítése, melyek nagyobbára rendszeres adatgyűjtést tesznek szükségessé; a munkásszövetség évi jelentésének szerkesztése; szóbeli és írásbeli felvilágosítások adása mindazoknak, kik a munkástitkársághoz ilyenekért fordulnak, ezek száma 1896-ban 1322 volt; hivatalos utazások tanulmányozás céljából vagy más okokból, előadások tar-

¹⁾ Részletes adatokat e szervezetről l. Scherrer: Das schweizerische Arbeitersecretariat, továbbá Dr. J. Joachim: Institute für Arbeitsstatistik in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika, in England und der Schweiz. Végre a Conrad-féle Handwörterbuch der Staatswissenschaften: Arbeitsbureaus és Arbeitsstatistische Aemter című cikkeit.

tása; üléseken való résztvétel és végre bizonyos programmunkálatok végrehajtása. Mindezen feladatok elvégzésére a hivatalnak munkaereje, anyagi eszközei és jogositványai elégtelenek, minél fogva több ízben felvetették egy valóságos munkáshivatal szervezésének eszméjét. Az iparfelügyelettel rendszeres kapcsolatban nincs e hivatal, de esetről-esetre, egyes adatgyűjtéseknél hivatalból közreműködnek ezek a munkástitkárság feladatai teljesítésében.

d) *Franciaországban* az 1891. évi július 20-iki törvény-nyel (Loi créant un Office du Travail) állították fel az Office du Travail-t a kereskedelem-, ipar- és gyarmattügyi miniszterium (jelenleg Ministère du Commerce, de l'Industrie, des Postes et des Télégraphes) kebelében, czéljául kitűzván: »a munka statisztikájára vonatkozó adatok gyűjtését, összeállítását és közzétételét.« Az első év költségeit 48.000 frankkal állapították meg. A törvény végrehajtásáról intézkedő rendelet két osztályra választja a hivatalt: a központi és külső szolgálatra; a központi osztály személyzete az igazgatóból, 11 hivatalnokból és három szolgából áll, a külső szolgálaté három állandó kiküldött (délégué). Ez utóbbiak a helyszínen történő adatgyűjtéseket végzik. Ugyancsak ezen rendelet értelmében a begyűjtött adatok első sorban a Bulletin de l'Office du Travail-ban közöltnek, de bizonyos tárgyakról külön kiadványok is megjelenhetnek. Az 1892. évi február 4-iki rendelet a hivatalnokok létszámát ötten szaporítja. Az 1894. évi június hó 13-iki rendelet a hivatalnokok alkalmazását szakvizsga letévesétől teszi függővé. Az ugyanazon év július 12-én kelt rendelet pedig a hivatalnokok fizetési fokozatait állapítja meg és a szolgálati pragmatikába vágó némely intézkedést tesz. Végre az 1897. évi június havában kelt rendelet a hivatalnak a központi igazgatással való egyesülését mondja ki, mely rendelet egyszersmind a syndicatusok irodáját bekebelezi az Office II. ügyosztályába. Ezen rendeletek folytán az Office szervezete és munkaköre a következő:

I. ügyosztály. A munka és a socialis biztosítás statisztikája.

Baleseti statisztika; halálozási és betegedési táblázatok; a munkabérek és munkaidő; foglalkozási statisztika; szövetségek; a nyereségrészesedési és takarékosági intézmények statisztikája; a Bulletin szerkesztése. Személyzete: ügyosztály-

vezető, annak helyettese, egy actuaire, két fogalmazó és három kezelő hivatalnok.

II. ügyosztály. Syndicatusok. Társadalomgazdasági tanulmányok.

Strikeok, békítés, választott bíróság, munkanélküliség, a munkaadó, munkás és vegyes syndicatusok; syndicatusok alapszabályai; munkástőzsdék. Munkások és egyéb alkalmazottak közvetítésére szolgáló intézmények és azok szabályzatai. Könyvek, alapszabályminták és gyűjtemények szétosztása. Syndicatus-könyvtárak. A syndicatusok évkönyvének szerkesztése. Személyzete: ügyosztályvezető, annak helyettese; négy fogalmazó és két kezelő hivatalnok.

III. ügyosztály. Általános statisztika.

A statisztikai tanács ügyei; a statisztikai adatok évenkénti összeállítása és közlése. Az Évkönyv szerkesztése és kiadása. Az ötödéves népszámlálások főbb eredményeinek összeállítása. Személyzete: ügyosztályvezető, annak helyettese, két fogalmazó, két gyakornok, két kezelő hivatalnok.

Ezekhez járul: a) az ötödéves foglalkozási adatgyűjtés feldolgozása, mint ideiglenes szolgálat. Személyzete: egy mérnök, egy állandó enquêteur, mint a munkálat vezetője, két hivatalnok, négy revisor és négy revisornő. A feldolgozás végrehajtása egy a Hollerith-féle villamos számlálógépek üzemére engedéllyel bíró vállalatnak adatott bérbe, mely jelenleg körülbelül 100, felében nőkből álló személyzettel működik.

b) A külső szolgálat. Személyzete: két állandó enquêteur, ezek egyike az a) alatti munkálat vezetésére és ellenőrzésére ideiglenesen kirendelve; négy ideiglenes enquêteur.

A hivatalnokok összes száma tehát az igazgatóval együtt 32. Díjnokokat alig alkalmaznak. A hivatal költségei 1896-ban következők voltak:

Összes kiadás 198.858 frank. Ebből az általános statisztikára 55.213 frankot fordítottak. A munkásstatisztikánál a személyi kiadásokra (jutalmak, időleges munkálatok költségeit beleértve) 77.979 frank, kiküldetésekre 17.876 frank, nyomtatási költségekre 39.304 frank esett.

Az ötödéves foglalkozási adatgyűjtés feldolgozása külön hitel terhére történik.

A munkálat költségeire 550.000 frank irányoztatott elő ebből 390.000 frank jut a vállalkozóknak; az ellenőrzés, felül-

vizsgálás, pótlások végrehajtása, a táblázatok elkészítése mintegy 110.000 frank, a kiadványok kinyomtatása pedig körülbelül 30.000 frank költséget fog igényelni.

e) *Belgiumban*¹⁾ az Office du Travail-t az 1894. évi november 12-diki királyi rendelet állította fel a földművelés-, iparügyi és közmunkaminiszterium kebelében, mely miniszterium címébe ez alkalommal a »munkaügyi« megnevezés is felvéte-tett. E rendelet 3. §-ában az 1. pont alatt e hivatal statisztikai tevékenységét törekszik körülírni, a 2. és 3. pont alatt pedig újabb törvényhozási intézkedések előkészítését és javaslatba hozatalát és a munkástörvények végrehajtásának ellenőrzését jelöli meg e hivatal hatáskörül. Már ebből is kitűnik, hogy a belga Office nem kizárólag munkásstatisztikai hivatal. A királyhoz intézett miniszteri felterjesztés 100.000 franknyi költséget irányoz elő a hivatal szükségleteire. Az 1895. évi április hó 12-ediki királyi rendelet pedig igen részletesen kijelöli az Office működésének tárgyait, a Revue du Travail tartalmát, szól egyéb kiadványokról és intézkedik az egyes tartományokban szervezendő »Office du travail provincial«-okról, melyek azonban ez ideig még nem létesültek. Az 1895. évi május hó 25-ödikén kelt királyi rendelet azonban, a külügyi és földművelésügyi miniszterek azon előterjesztésére, hogy a nevezett miniszterium a reáruházott feladatok ily sokfélesége mellett aligha működhetik kellő sikerrel, egy külön ipar- és munkaügyi miniszterium szervezését mondotta ki; az ugyan-ezen hó 29-edikén kelt rendelet pedig e miniszterium alá helyezte az Office du Travail-t. Az augusztus 28-diki rendelet az iparfelügyelőséget osztja be az Office-ba és végre az 1897. évi január 2-diki rendelet a munkások emberbaráti intézményeivel való foglalkozást ruházza a hivatalra. A belga Office du Travail szervezete ennélfogva most a következő:

Központi igazgatás. Személyzete: a főigazgató, az ipar-felügyelőséghez beosztott igazgató, két fordító, három könyv-tártiszt és két iktató.

I. osztály. Statisztika. Személyzete: osztályvezető és öt hivatalnok.

II. osztály. Törvényhozás, a törvények és rendeletek magyarázata. Személyzet: osztályvezető és két hivatalnok.

¹⁾ L. Louis Varlez: Das belgische Arbeitsamt. Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik (herausg. v. Braun) X. Band. 6. Heft. 1897.

III. osztály. A törvények és rendeletek alkalmazása. Személyzete: osztályvezető és két hivatalnok.

IV. osztály. Iparfelügyelet és a veszélyes, egészségtelen és terhes munkával járó (incommodes) vállalatok ellenőrzése. Személyzet: egy főfelügyelő, négy központi felügyelő, két iroda-főnök és négy őrnök.

V. osztály. Jótékony intézetek, kölcsönös segélyegyletek, munkáslakások stb. Személyzet: osztályvezető és négy hivatalnok.

Összesen tehát 37-et tesz az alkalmazottak száma. A recensement des industries et des métiers nagy munkálatát az I. osztály végzi nagyszámú ideiglenes munkaerővel; jelenleg 33 a létszám.

Az Office költségvetése 1897-ben 466.400 frankot tett, de ennek túlnyomó része nem a tulajdonképeni statisztikára fordítottatik. Az I. osztály költsége ugyanis 80.000 frank, ebből a személyzet fizetése 20.300 frank; az iparfelügyelőség költsége 203.000 frank, az egész Office személyzeti kiadásai: 81 000 frank. A recensement munkálatai külön hitel terhére történnek; ez 1896-ban 250.000 frank, 1897-ben 75.000 frank és 1898-ban 100.000 frank. 1897-ben a személyzet költsége 52.316 frank volt.

f) A *Németbirodalomnak* nincs munkásstatisztikai hivatala s a közel jövőre nem is tervezik ilyennek létesítését. Mindazonáltal van egy intézménye, mely munkásstatisztikai kutatásokkal foglalkozik és ez az 1892-ben felállított Commission für Arbeiterstatistik. Ennek a birodalmi kancellár által kibocsátott szabályzata értelmében feladata: »mindazon statisztikai munkálatokban közreműködni, melyek az ipari munkások viszonyaira vonatkozó törvényhozás előkészítésére és keresztülvitelére szükségesek«. (1. §.) Közlebebről ekként jelölve meg a feladatot: »a szövetségi tanács vagy a birodalmi kancellár rendeletére statisztikai adatgyűjtések megindítása, végrehajtása, feldolgozása és ezek eredményei felől véleménynekadása; a birodalmi kancellárnak ily adatgyűjtések megindítása és végrehajtása iránt javaslatokat tenni«. (4. §.) A bizottság elnökét a birodalmi kancellár nevezi ki, 14 tagja közül hatot a szövetségi tanács, hetet a birodalmi gyűlés választ, egyet pedig a császári statisztikai hivatal tagjai közül a kancellár nevez ki. (2. §.) A bizottság jogosítva van munkásokat és munkaadókat egyenlő számban, továbbá más szakértőket, a mennyi-

ben szükségesnek látja, üléseire idézni és kihallgatni. (5. §) A bizottság működésének nincs ugyan állandó jellege, mert csak a birodalmi kancellár rendeletére vagy annak jóváhagyásával hívható egybe (7. §.), de feladatai oly számosak, hogy működésre állandóan van anyaga. Kezdetben tényleg nagy tevékenységet fejtett ki, a legutóbbi időben azonban némi pangás észlelhető. Működésének módja a következő: A bizottság megállapítja az adatgyűjtés tárgyát, alapelveit; a császári statisztikai hivatal elkészíti a kérdőívet és bemutatja a bizottságnak, mely ezt megvitatja s esetleg módosítja. A végleges megállapított kérdőívet azután a birodalmi kancellár az egyes államokhoz átteszi a szükséges utasításokkal együtt az adatgyűjtés megindítása végett. A begyűlt kérdőívek a császári statisztikai hivatalhoz küldetnek, mely azokat átvizsgálja, esetleg visszaküldi és a helyesbített anyagot feldolgozva a bizottság elé terjeszti. Ez az anyagot felülvizsgálja, bizonyos feltűnőbb jelenségek megvilágítására részleges pótatadagyűjtést rendelhet el, továbbá bizonyos hatóságoktól, érdeképviseletektől felvilágosítást, véleményt kér. Ez újabb anyagot újra a császári statisztikai hivatal dolgozza fel. Ezután a bizottság szakértőket hallgat ki s ha így a vizsgált munkásvizonyok teljesen megvilágítva lettek, azok törvényes szabályzására kellően szövegezett javaslatot terjeszt a birodalmi kancellár elé. Költségvetése 1896-ban 39.000 márka volt, ebből 9.000 márka személyi kiadás, a többi pedig feldolgozási költség.

g) *Ausztriában*¹⁾ régóta számos hatóság műveli a munkástatisztika egyik-másik ágát. Így a cs. k. kereskedelemügyi miniszterium, a statisztikai központi bizottság, a földművelési miniszterium, a belügyminiszterium biztosítás-technikai osztálya, az iparfelügyelők; mindezekhez járulnak becses munkálataikkal a kereskedelmi és iparkamarák, ezek között első sorban az alsóausztriai, melynek szervezett külön statisztikai osztálya van. Kisebb körre szorítkozik, de azért figyelemre méltó a Bécs városi statisztikai hivatal munkástatisztikai tevékenysége. A szervezet a munkálatok ily elosztása mellett nagyon elütő, a költségeket pedig bajos kihatva feltüntetni.

¹⁾ L. Otto Richter: Die amtliche Arbeiterstatistik in Oesterreich. (Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Jahrg. 1896. III. Heft.)

Munkásstatistikai hivatal felállításáról az osztrák kormány első ízben 1894 február havában nyújtott be a képviselőházhoz törvényjavaslatot, mely azonban az ipari bizottság tárgyalásánál tovább nem jutott. Most 1898 május végén a kormány újabb javaslatot terjesztett be, melyben az ipari bizottságban kifejezésre jutott óhajtasok figyelembe vétettek. E törvényjavaslat szerint a munkásstatistikai adatok gyűjtésével a kereskedelmi ministerium egy külön ügyosztálya bizatik meg és tevékenysége kiterjed valamennyi munkásra, tekintet nélkül arra, hogy azok mely termelési ágban alkalmazvák. Feladatának keresztülvitele végett a hivatal nagymérvű jogositványokkal ruháztatnék fel, felhatalmaztatnék a munkásjegyzékekbe, bérlejtromokba stb. való betekintésre, a gyári helyiségekbe és azokkal kapcsolatos munkáslakásokba való belépésre. Az ez ellen szegülő 100 frtig terjedhető rendbirsággal büntettetnének. A hivatal tisztviselői viszont hat hónapig terjedhető fogházbüntetés terhe alatt hivatalos működésük közben a tudomásukra jutott üzleti adatoknak titokban tartására kötelezvék. A munkásstatistikai osztálynak támogatására feladatai teljesítésében egy tanács állittatik fel, melynek tagjai a belügyi, pénzügyi, vasuti, földművelési és kereskedelmi miniszteriumok egy-egy képviselője, a létesítendő hivatal főnöke, a statisztikai központi bizottság elnöke és 24 tanácsstag, kiknek egy-egy harmadát a kereskedelemügyi miniszter a munkaadók, a munkások és a szaktekintélyek sorából három évi időtartamra nevezi ki.

A hivatal feladata leend a gazdasági és szocialistörvényhozás és kormányzat céljaira munkásstatistikai adatok rendszeres gyűjtése, feldolgozása és közlése; azonkívül mint véleményadó testület is működik. Általános felvételeket nem fog keresztülvinni, csak szorosan elhatárolt tárgyakra vonatkozó adatgyűjtéseket. Hogy az eddig a különböző hatóságoknál, különösen a Statistisches Departmentnál gyakorolt adatgyűjtéseket munkakörébe fogja-e vonni, az nem derül ki sem a törvényjavaslatból, sem annak indoklásából. Ez utóbbi különben részletesen fejtegeti annak szükségét, hogy a hivatal adatgyűjtésénél leginkább nem a kérdőív-eljárást, hanem a personal inspection plant alkalmazza, továbbá, hogy specificus hivatásának megfelelően nem a kizárólag számszerű, hanem a leíró anyag gyűjtésére fog törekedni.

B) *A hivatalok működési köre, munkálataik, kiadványaik.*

a) *Az amerikai munkásstatistikai hivatalok kiadványai* oly számosak, hogy azoknak sem felsorolására, sem ismertetésére ki nem terjeszkedhetünk s így csupán az adatgyűjtésről szóló fejezetben fogunk az Unio Departmentjának főbb kiadványairól megemlékezni.

b) Az angol Labour Department kiadványai a következők:

1. Havi folyóirata: a Labour Gazette.

2. Évi rendszeres közlései.

Statistical Tables and Report on Trade Unions. 1886—1896. 9 kötet.

Report on the Strikes and Lock-outs, 1886-tól 1896-ig. 9 kötet.

Annual Report of the Labour Department of the Board of Trade with Abstract of Labour Statistics of the United Kingdom. 1893—1897. 4 kötet.

Changes in Wages and Hours of Labour 1893—1896. 4 kötet.

Azonkívül a hivatal az esetről-esetre nyert megbízatások alapján végrehajtott adatgyűjtések eredményét tette közzé; így a munkaidőről, a nyereségrészesedési és a jutalmazási rendszerről, a munkaközvetítésről, a termelési költségekről, a női munkáról.¹⁾

c) *A zürichi munkástitkárság* eddig 15 kisebb terjedelmű füzetet adott ki. Rendszeres kiadványa: »Jahresbericht des leitenden Ausschusses des schweizerischen Arbeiterbundes und des schweizerischen Arbeitersecretariats nebst den Protokollen der Sitzungen der Bundesvorstandes«. Ebből eddig 10 jelent meg. Részben a Jahresbericht-tel kapcsolatban, részben külön füzetek alakjában vannak azonban más kiadványai is. Ezek:

»Das schweizerische Arbeitersecretariat« az intézmény létesítésének története és az erre vonatkozó okmányok.

Unfall-Statistik az 1886., 1887. és 1888. évekről. 2 füzet.

Die Arbeiterschutz-Einrichtungen des Gemeinderathes von Paris.

¹⁾ E munkák részletes felsorolását lásd a 4. Annual Report Appendixében.

Jelentések az olteni, a zürichi, a bieli és a winterthuri munkásgyűlésekről.

Egy strike-statisztika 1860-tól 1894-ig; történeti összeállítás.

Az 1895. évi strikeok statisztikája.

Versuch einer Lohnstatistik in Winterthur und Umgebung.

Uebersicht der gesetzlichen Arbeiterschutzbestimmungen in verschiedenen Ländern.

Die Volksinitiative für unentgeltliche Krankenpflege.

Bericht an das schweiz. Industrie-Departement über die Motion Comtesse und die Eingaben der Mai-Demonstrationen.

Bericht von der Enquête über die Stellungnahme der Arbeiterschaft zur Bundesgesetzgebung betreffend Kranken- und Unfallversicherung.

Mindezen kiadványok német és francia nyelven jelennek meg. Rendszeresen, úgy látszik, egyelőre csupán a strike-statisztikát fogja e hivatal művelni.

d) *A francia Office du Travail* kiadványai:

1. Havi közlönye: Bulletin de l'Office du Travail.

2. Egyéb közleményei: α) a francia viszonyokra vonatkozó adatgyűjtései:

A strikeok, a békéltetés és a választott bíróság statisztikája 1890 óta évenként 1897-ig. 7 kötet.

A munkabér és munkaidő a francia iparban. Négy kötet egy grafikon-gyűjteménnyel.

Az állami gyárakban és a vasutársaságoknál alkalmazott munkások bérstatisztikája. 1 kötet.

Az alkalmazottak, munkások és cselédek munkaközvetítése Franciaországban összehasonlítva más államokéval. 1 kötet.

A munkaszünetelés kérdéséről. 1 kötet.

Az 1891. évi népszámlálás eredményei. 2 kötet.

A syndicatusok évkönyve 1897-ről. 1 kötet.

A bérminimum a közmunkáknál. 1 kötet.

A munkás termelő-szövetkezetek. 1 kötet.

A Statistique annuelle de la France.	} Nem munkás-	
2 kötet.		statisztikai
Annuaire statistique de la France.		tárgyú kiadvá-
2 kötet.		nyok.

β) Nemzetközi tárgyú anyaggyűjtés:

A kötelező munkásbaleset-biztosítás és annak eredményei a Németbirodalomban és Ausztriában. 6 kötet.

Az amerikai munkásdepartement 6. évi jelentése; az artéle-k és a nyereségrészesedés alkalmazása az orosz vasutaknál. 1 kötet.

A békéltetés és a választott bíróság Franciaországban és a külföldön. 1 kötet.

A munkások egészségi és biztonsági viszonyai az ipari műhelyekben. 1 kötet.

Befejezvék, de mindeddig nyilvánosságra nem bocsátattak:

A munkás termelő-szövetkezetekről szóló mű második része.

A munkásbiztosítás jelen állása Franciaországban.

A francia munkástőzsdék története.

Folyamatban van ezeken kívül a következő adatgyűjtések feldolgozása: az ipari syndicatusok történetéről, a tanoncz-intézményről, a munkásközvetítés fejlődéséről 1892 óta, az ipari mérgekről és végre a foglalkozási számlálás nagy munkálata.

Az Office du Travail tevékenysége nem csekély részét fordítja azonkívül oly munkákra, a melyek már rendeltetésüknél fogva nem jutnak a nyilvánosság elé; tekintélyes ugyanis azon adatgyűjtések száma, melyek a törvényjavaslatok, kibocsátandó rendeletek, parlamenti nyilatkozatok előkészítése céljából történnek; kiterjednek ezek úgy a francia, mint a külföldi viszonyok és a törvényhozás tanulságainak feldolgozására, esetenként bizalmas jellegű kutatásokra.

A párisi Office du Travail különben teljében és kizárólag statisztikai intézet, melynek semminemű közigazgatási teendője vagy jogköre nincsen. Az iparfelügyelőséggel munkálatait illetőleg semminemű kapcsolatban nem áll; ez utóbbi testület külön rapport-okat és bulletin-eket ad ki.

e) *A belga Office du Travail kiadványai:*

1. Havi közlönye: *Revue du Travail* (franciaul és flamandul).

2. Egyéb közleményei: α) a belga munkásviszonyokra vonatkoznak:

Az iparfelügyelők jelentései évenként.

A munkástörvények és rendeletek gyűjteménye.

β) Nemzetközi tárgyú anyaggyűjtés:

A rokkantság és aggkor elleni biztosítás a Német-birodalomban. 1 kötet.

A vasárnapi munka. 5 kötet. Az első 3 Belgiumról, a 4. (munkában) és az 5. más államokról.

Az éjjeli munka. 1 kötet.

Nem az Office czége alatt ugyan, de annak 5. osztálya szerkesztésében jelenik meg a: »Rapport sur la situation des sociétés mutuelles«, mely osztály különben számos kisebb kiadvánnyal működik közre a feladatkörébe tartozó intézmények terjesztésében. Megemlítjük továbbá, hogy ugyanazon minisztérium másik két ügyosztálya: a direction de l'industrie és az administration des mines, szintén közrebocsát kiadványokat, melyek a munkáskérdéshez becses adalékokat szolgáltatnak.

A »Recensement général des industries et des métiers en 1896« feldolgozás alatt áll; eredményei eddig még nem közölhetők.

A belga Office-nak tulajdonképen csak 1. osztálya foglalkozik kizárólag statisztikával; a 2. és 3. osztály egyáltalán nem; a 4. osztály: az iparfelügyelőség, a mellett, hogy végrehajtó és ellenőrző szervezet, a statisztikai adatgyűjtésnek fontos közege; az 5. osztály a feladatköréhez tartozó intézetekről igen részletes statisztikát készít.

f) A *Commission für Arbeiterstatistik* kiadványai természetesen csak a német birodalmi viszonyokra vonatkoznak. Ezek két csoportra oszlanak: a tárgyalási jegyzőkönyvek és az adatgyűjtés eredményeinek összefoglalása. Az elsőből eddig 14, a másodikból 10 füzet jelent meg. E kiadványok öt adatgyűjtésről számolnak be, t. i.:

1. A pék- és cukrász-iparban alkalmazottak munkaidejéről.

2. A kereskedelem körében alkalmazottak munkaidejéről, felmondási határidejéről és tanonczviszonyairól.

3. A malmokban alkalmazottak munkaidejéről.

4. A pinczerek és pinczérnők munka- és fizetési viszonyairól (a vendéglőkben és kimérésekben alkalmazott konyhaszemélyzetről is).

5. A ruházat- és fehérneműkészítésnél alkalmazottak munkaviszonyairól.

A bizottság működését teljesen csupán az első háromra vonatkozólag fejezte be, a többi kettőnél még a javaslatok tételével hátralékban van. Legközelebbi feladatául a vasárnapi munkaszünetnek a belvizi hajózásban tüzetes tanulmányozását tűzte ki.

Megemlítendő még a Németbirodalomban jelenleg folyamatban levő adatgyűjtés, mely az iskolásgyermekek ipari foglalkoztatásának mérvét törekszik megállapítani.

A császári statisztikai hivatal munkásstatisztikai adatgyűjtései¹⁾ közül különösen figyelemreméltó az 1895. évi foglalkozási, iparvállalati, mezőgazdasági üzemstatisztika és a munkanélkülieknek ez alkalommal és ugyanazon év december 2-án történt összeírása. Megemlítendő még ezen hivatal kiadványai közül az »Erhebungen über Verhältnisse im Handwerk« 1895-ből.

Az egyes államok statisztikai hivatalai szintén gyűjtenek munkásstatisztikai adatokat, így pl. a porosz kir. statisztikai hivatal a munkaközvetítésről, a munkástelepekről stb.

g) Az osztrák munkásstatisztikai kiadványok közül csak a jelentékenyebbeket és újabbakat soroljuk fel:

1. A cs. kir. kereskedelemügyi miniszterium statisztikai osztályának kiadványai:

Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während der Jahre 1894, 1895, 1896. 3 kötet.

Die gewerblichen Genossenschaften in Oesterreich. 2 kötet.

Systematisches Verzeichniss der Gewerbe für statistische Zwecke stb. 1 kötet.

Protokoll über die im Juni 1895 zu Wien abgehaltenen Berathungen der Secretäre der Handels- und Gewerbekammern betreff. die Gewerbecataster etc. 1 kötet.

Die Arbeitsvermittlung in Oesterreich. 1 kötet.

Az iparfelügyelők évi jelentései ugyancsak a cs. kir. kereskedelmi miniszterium kiadásában jelennek meg.

¹⁾ Működésének részletes leírását l. a Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Heft 101.

2. A cs. kir. belügyi miniszterium kiadványai:

Die Gebahrung und die Ergebnisse der Krankheitsstatistik der nach dem Gesetze vom 30. März 1888 eingerichteten Krankenkassen, 1889-től kezdve.

Die Gebahrung und die Ergebnisse der Unfallstatistik der Arbeiter-Unfallversicherungsanstalten, 1890-től kezdve.

3. A cs. kir. földművelésügyi miniszterium kiadványa: Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums.

4. A statisztikai központi bizottság kiadványai:

Die landwirthschaftlichen Löhne.

Az Oesterreichische Statistik és a Statistische Monatschrift munkásstatisztikai közleményei.

5. A kereskedelmi és iparkamarák kiadványai közül:

Statistischer Bericht über die volkswirthschaftlichen Zustände des Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns im Jahre 1890.

Ugyanily kiadvány a prágai, a brünni, a troppai, egeri és pilseni kamarák kiadásában.

Zählung der Gewerbe Niederösterreichs nach dem Stande vom 31. Dezember 1896 és 1. Juni 1897.

A kamarák nagyobb része az ipari kataszteren dolgozik. A bécsvárosi statisztikai hivatal pedig Évkönyvében »Ipar-ügyek« cím alatt több munkásstatisztikai táblázatot közöl.

C) *Az adatgyűjtés, feldolgozás és a közlés módja.*

A munkásstatisztikai irodalom gazdagsága folytán e fejezetben sem valamennyi adatgyűjtést és közleményt, sem pedig beható részletességgel e helyütt nem ismertethetünk; a régibb keletű munkálatok eredményei amugy is eléggé ismert kiadványokban jelentek meg és több alkalommal a szakirodalomban bírálat alá vonattak. A tárgyalásnál irányadó szempontnak ezúttal egy létesítendő magyar munkásstatisztikai hivatalnak legközelebbi valószínű feladatait vesszük, mint a melyekre első sorban kell figyelmünket irányozni.

1. *A havi közlemények.*

Ezek feladatát és célját már a bevezetésben említettük; kiegészítésképp csupán azt jegyezzük meg, hogy e füzetek egyenkénti eladási és előfizetési árát igen alacsonyra szabják, hogy azoknak a munkások körében való elterjedését is előmozdítsák.

a) A havi közlés módja tekintetében az angol hivatal The Labour Gazette-je szolgáltatta a francia és belga hivatalnak a mintát. E folyóirat 1893 óta minden hó 15-én jelenik meg, nagyobbára a lefolyt hóra vonatkozó tartalommal, mely a következő hét rovatra oszlik: 1. Jelentés a munkapiacz állásáról a munkaadók és a trade unionok által önként, tehát erre való kötelezettség nélkül beszolgáltatott és más forrásokból nyert adatok alapján. E czímen a munkanélküliség mérvéről nemcsak számokban, de graphiconban is nyerünk tudomást. Ezután iparágak szerint mutattatik ki a munkások alkalmaztatási aránya; követik ezt összefoglaló jelentések a strikeokról, a munkabérek terén beállott változásokról, a segélyezett szegények és a kivándorlottak számáról. 2. Az Angliában, de főleg a külföldön a munkásélet terén előfordult nevezetesebb eseményeknek czikkyszerű tárgyalása, egyszersmind a külföldi irodalom ismertetése. 3. A munkások alkalmaztatása foglalkozási áganként és közigazgatási kerületenként részletes számadatokkal. 4. Rövid krónika a munkáskérdést érintő külföldi eseményekről (a gyarmatokat is beleértve). 5. Vegyes közlések, ezek között jogesetek, az újonnan alakult és megszűnt munkásszervezetek felsorolása a Chief Registrar of Friendly Societies által szolgáltatva, és már nem szorosan munkásstatisztikai közlések. 6. Statisztikai táblák az általános jelentés kiegészítésül; továbbá a balesetekről, a munkaközvetítésről stb. 7. Az előbbi rovatok alá nem csoportosítható apróbb közlések.

A 20—24 folio oldal terjedelmű füzet ára 1 penny és ezenkívül ingyen osztanak szét még nagy mennyiséget; az 1897/98. évi költségvetésben 500 £ volt e célra felvéve.

b) A *Bulletin de l'Office du Travail* minden hó 20-án jelenik meg az előző hónapra vonatkozó adatokkal. Vannak állandó, vagyis hónaponta rendszeresen ismétlődő és alkalmi közleményei. Az állandóak:

A jelentések a munkapiacz viszonyairól, melyeket a munkaadók és a munkások testületei, a conseils de prud' hommes, a kereskedelmi kamarák küldenek be, s a melyek departement-ok szerint csoportosítva közöltetnek; az Office azonkívül ezekből két összefoglaló jelentést készít: a munkapiaczi viszonyok általános jellemzését és az egyes iparágak állapotáról szóló jelentést.

»Különböző adatok« czímen rendszeresen közli: a munkárlétségeket és ezek eredményeit és a külkereskedelmi forgalom adatait, a Journal Officiel-ből véve át azokat; a párisi zálogház által beküldött forgalmi adatokat, a főbb élelmi cikkek árait Párisban, az Office 2. osztálya által szolgáltatva; a szajnai kereskedelmi törvényszék ügyforgalmát, a házépítési engedélyeket különböző hírlapokból, a vasuti forgalom adatait a Journ. Off.-ből és a Moniteur des intérêts matériels-ből; bizonyos élelmi cikkek árait több fogyasztási szövetség által beküldött kérdőív-adatok alapján. A munkaközvetítés és a segélyezés adatait ezen intézetek szolgáltatják, a takarékpénztárak adatai részben hírlapokból vétetnek át, részint pedig az intézetek küldik be azokat. A syndicalis mozgalom adatait a kereskedelmi miniszteriumból nyerik; a strikeok, békítés és a választott bíróság adatai külön kérdőíveken küldetnek be. Végül »Hivatalos közlemények« czíme alatt kivonatolatosan közölik a munkásérdekű törvények és rendeletek és a törvényhozás munkálkodásának menete, melyek forrása a Journ. Off. Hogy e rovatba mi veendő fel, arra nézve a Fontaine-féle törvénygyűjteményt fogadták el irányadóul.

Ezek a Franciaországra vonatkozó állandó rovatok. A külföldet illető tartalomról állandóak: a német birodalmi strikeok a Reichsanzeigerből, a belga és angol munkapiaczi viszonyok az ottani statisztikai hivatalok által megküldött kézirat és az angol strikeok a Labour Gazette alapján.

Az állandó közlemények alig teszik ki a havi füzet felét, némelykor kétharmadát, a többi az alkalmi közleményekből telik ki, melyek a munkásélet nevezetesebb mozzanatait jelentések, francia és más nyelvű forrásművek alapján tárgyalják.

A Bulletin egyes számainak ára 20 centimes, előfizetési ára egy évre — elég különös — 2 frank 50 centimes. A syndicatusoknak ingyen megküldetik. Egyébként munkás előfizetője alig is van.

c) A *belga Office Revue du Travail*-ja minden hó 25-dikén jelenik meg, szintén nagyjából az előző hónapról szóló közleményekkel. Anyagának legnagyobb részét a levelezők szolgáltatják. A hivatal ugyanis az ország különböző tartományaiban élő, a munkáskérdés iránt érdeklődő és szakképzett egyéneket biz meg levelezői tiszttel, kik ezért írói

tiszteletdíjat és eljárásuk alkalmával felmerült költségeik megtérítését kapják. E levelezők lehetőleg minden hó 5-dikéig jelentést tartoznak tenni: a munkapiacz állásáról, a munkaadóktól, munkásoktól és ezek különböző testületeitől szerzett adatok alapján, általános képet adván az ipari termelés nevezetesebb mozzanatairól, a munkakereslet és kínálat, a munkaidő és a bérek terén beállott változásokról és hullámzásokról; továbbá részletes jelentést küldenek be a syndicatusok alakulásáról és megszüntéről és végre a főbb élelmi czikkek áráiról a hónap 30-adikán. Az Office e jelentésekből egy összefoglaló jellemzést készít a munkapiacz állásáról az egész országban, de a jelentéseket egyenkint is közli az illető levelező nevének kezdőbetűivel, miáltal a közöltek helyességeért a felelősséget a levelezőkre hárítja, de ezek forrásait szintén megnevezhetik.

A levelezők jelentései alapján tehát a következő állandó rovatok szerkesztvők: a munkapiacz; az ingyenes munkaközvetítés; a békéltetés és a választott bíróság; a syndicalis mozgalom; a főbb élelmi czikkek piaci árai. A levelezők azonkívül időnkint, tehát nem hónaponként, értesítik a hivatalt a munkásélet körét érintő minden egyéb jelenségről és eseményről; a strikeokat figyelemmel kísérik, hogy az Office-nak hozzájuk intézett kérdéseire a szükséges felvilágosításokat megadhassák.

Állandó rovat a felsoroltakon kívül a strikeok statisztikája, melynek adatait a strike színhelyét képező helység polgármestere szolgáltatja. Ez ugyanis, mihelyt egy strike kitöréséről értesül, távirati jelentést tesz az Office-nak és a strike befejezte után beküldi a hivatal részéről rendelkezésére bocsátott részletes kérdőívet kitöltve és pedig annyit, a hány vállalatot a strike érintett. Ez értesülésekből a Revue számára egy táblázat készül, melyben a strikeok főbb adatai közöltetnek, előrebecsátva azon hónap összes strikejairól szóló összefoglaló rövid jellemzést.

»A munka krónikája« szintén állandó rovat, de közlési alakja nem oly kötött, mint az előzőké. Itt az ipari és munkáséletet érdeklő fontosabb, úgy bel- mint külföldi eseményekről közölnek hosszabb-rövidebb ismertetéseket. Forrásai: a bel- és külföldi hírlapok, melyekből az illető közleményeket kivágva az egész hónapon keresztül gyűjtik, más forrásmunkák,

ujabban megjelent könyvek, továbbá a levelezőktől és a külföldi hivataloktól nyert közvetlen értesítések.

A kölcsönösség elvén álló intézetek alakulásáról az Office 5. osztálya szolgáltat be havonként kimutatást a Revue-nek. Havonta közlik továbbá a munkástörvényhozás menetét a külföldön és ugyanezen fejezetben a belga törvényjavaslatokat. A belga munkástörvények és rendeletek a »hivatalos közlemények« czíme alá foglaltatnak. Majdnem állandó rovat: a jogszolgáltatás munkáskérdésekben. Rendszeres kiegészítő részét képezi a Revue-nek végre a »Bulletin de l'inspection du travail« az Office 4. osztálya részéről beszolgáltatva.

Ezekon kívül számos alkalmi közlemény foglaltatik a Revue-ben, melyek a bel- és külföldi munkásintézmények szervezetét, működése eredményeit, a munkásélet fontosabb eseményeit tárgyalják.

A 100—110 lapra terjedő Revue ára 15 centimes, évi előfizetési ára 1 frc 50 c. A syndicatusoknak nem küldenek ingyen példányt, miután úgy vélik, hogy ily csekély összegért bármily szegénysorsu érdeklődő megveheti a füzetet, melynek ingyen kiszolgáltatása aligha fokozná az érdeklődést.

Svájcban, a Németbirodalomban és Ausztriában ily havi közlemények nem készülnek.

d) Itt ismertetjük a washingtoni hivatal által 1896 óta kiadott Bulletin of the Department of Labor című folyóiratot, noha az nem havonként, hanem kéthavonként jelen meg. Ez különben szerkezetében is lényegesen elüt az imént tárgyaltaktól, mert míg azok főleg eseményeket jegyeznek fel, ez pedig önálló tanulmányokat és irodalmi szemlét közöl. Tartalma rendszeren a következő: egy-két, néha nagyobb terjedelmű értekezés, az északamerikai és a külföldi munkástatistikai hivatalok kiadványainak kivonatai és ismertetései, a különböző államok munkatörvényhozása, törvényszéki jogesetek, az állami vállalkozásokra vonatkozó szerződések.

2. Foglalkozási statisztika, iparúzők statisztikája, ipari törzskönyv (kataszter).

a) *Franciaországban* az 1896. évi quinquennalis népszámlálást foglalkozási összeirással kapcsolták össze, oly módon, hogy az egyéni számlálólapra a foglalkozás iránt igen rész-

letes kérdéseket vettek fel. A belügyminiszteriumban összegyűlt számlálólapok mindegyikéről a foglalkozásra vonatkozó részt levágva, azokat az Office du Travailnak adták át feldolgozás végett. E szelvényekre az adatszolgáltató egyén foglalkozását pontosan megjelölni, a szerint pedig, a mint munkás vagy munkaadó volt, a szelvény jobb vagy baloldalán levő kérdésekre válaszolni tartozott. A szelvény balsarkára pedig a számláló ügynök jegyezte be az egyén születéshelyét, nemzetiségét, korát, nemét és családi állapotát, az egyéni számlálólap másik szelvényének adatai alapján. A munkaadótól vagy háziipart űzőtől ebbeli minőségét, vállalatának, műhelyének pontos címét, czégét, az alkalmazott munkások számát, a munkástól munkaadójának pontos címét és czégét, a termelési ág pontos megnevezését, a munkanélkülitől pedig munkaszünetelése okát és tartamát kérdezték. Az adatgyűjtésnél tehát lényegében véve az 1890. évi magyar foglalkozási statisztikánál életbeléptetett rendszert alkalmazták.

A feldolgozás menete a következő volt: 1. a számlálólapok csoportosítása területi eloszlás szerint (département, arrondissement, commune), 2. a munkások lapjainak csoportosítása a vállalat vezetőjének lapja alá; a munkaadó által közölt munkáslétszám csak azon esetben javított ki, ha annál több munkáslap találtatott. Ha pl. a munkaadó 40 munkást jelentett be és viszont 42 munkás közölte e munkaadónál való alkalmaztatását, akkor 42-t fogadtak el. Ha ellenben kevesebb munkás nevezte meg e munkaadót, akkor a 40-es szám maradt. 3. Ugyanekkor a hiányos adatok és a hiányzó lapok a községek liste dénominative-ja alapján, melyben az összes népszámlálási adatok befoglaltatnak, kiigazítatnak, illetőleg pótoltatnak. 4. A lapok megjelzése az iparcsoport számával, egyszersmind a foglalkozási megjelölések helyesbitése. 5. Csoportosítás foglalkozási nemek szerint. 6. Megszámlálás villamos gépek segélyével. 7. A táblázatok összeállítása.

b) *Belgiumban* a népszámlálástól különválva, avval nem is egyidőben, tehát önálló művelet gyanánt hajtották végre az ipari és foglalkozási általános adatgyűjtést. Az 1896. évi június 29-ediki törvény alapján kibocsátott rendelet értelmében az adatgyűjtés tárgyai a következők:

Az ország területén létező iparvállalatok természete,

száma, székhelye és alapítási ideje; az előállított termékek neme; a vállalat vezetőinek száma és minősége; az igazgatóság, vezetőség és felügyelő bizottság tagjainak száma; a munkások és munkásnők száma korcsoportok szerint; a munka és a szünetek szokásos napi tartama; a bérek nagysága, az alkalmazás minősége, nem és kor szerint megkülönböztetve; a motorok minősége, száma és lóereje; a hajtóerőt előállító gőzkazánok száma és rendszere, valamint gőzfelületük és a gőzfeszítő erő atmosphaerákban. Ezen adatokat a vállalatok vezetői szolgáltatják, a hová az önálló, segéderő nélkül dolgozó iparosokat is sorozták.

Azon helyiségek, hol az ipari munkások laknak és azok, a melyekben dolgoznak; oly családok háztartásának száma és összetétele, melyeknek egy vagy több tagja ipari munkásként alkalmaztatik; a munkások és háztartásukhoz tartozó családtagjai születési helye és ideje, neme és családi állapota. Ezen adatokat a községi lakossági lajstromokból veszik és ellenőrzésük és kiegészítésük a munkások lakásában történik.

Már az eddig előadottakból is látható, hogy ez adatgyűjtés igen nagy terjedelmű és komplikált; de miután általában véve sikerrel járt és részleteiben igen kevésbé ismert, érdemes vele behatóbban foglalkoznunk.

Háromfajta számlálólapot, illetőleg füzetet alkalmaztak: az *A*) kérdőívet az iparvállalatokról és az önálló iparosokról, a *B*) kérdőívet a munkásokról és az *A*²) kérdőívet az ipari munkásokat foglalkoztató *nem* iparúzókról.

Az *A*) kérdőív szétosztása céljából a községi előjáróságok külön lapokon közölték a számláló ügynökökkel a községben és más lapokon a községen kívül lakó iparvállalat-tulajdonosokra és igazgatókra vonatkozó fontosabb adatokat az említett lajstromok alapján a község területén fekvő iparvállalatokról. Minden egyes üzemről, ha többnemű egy vállalatban volna is egyesítve, külön kérdőívet, a bányákról pedig kettőt kellett kitölteni, egyet a földalatti, a másikat a földszinti munkákról. Az adatok az 1896. évi október 31-diki állapotnak megfelelőleg közlendők; időlegesen szünetelő vállalatok más év hasonszakának megfelelő megközelítő adatokat szolgáltatnak be, a »Jegyzet« lapon erről, esetleg az üzlet abnormis körülményeiről említést téve. A hamis adatokat

szolgáltató vagy a kérdőív kitöltését megtagadó 1—25 franc bírsággal és 1—7 napi elzárással büntethető.

Az *A*) kérdőív nyolcz részből áll, melyek a következők: 1. általános adatok az üzembről (14 kérdés), 2. a személyzet létszáma nem, korcsoportok és foglalkoztatási viszony szerint, 3. a munka és a szünetek napi tartama 3 táblával: *a*) a nappali munkásoknál a 2. alatti részletezéssel, *b*) ugyanez az éjjeli, *c*) ugyanígy a majd nappali, majd éjjeli munkában alkalmazottaknál; 4. munkabéradatok a munkások említett részletezése mellett a bérfizetési módok, mellékjövendelmek stb. kitüntetésével; 5. az előállított termékek részletes felsorolása; 6. a motorokra, 7. a kazánokra vonatkozó adatok; 8. megjegyzések.

A *B*) kérdőív kitöltése végett a községi előjáróságok a lajstromok alapján közlik az ügynökökkel az összes munkások és azok családtagjai nevét, születési helyét és idejét, családi állapotát, foglalkozását és lakását, mely adatokat az ügynök, a munkásokat lakásukban felkeresve, helyesbít és kiegészít a munkaadó nevével és mesterségével és az iparvállalat pontos címével, vagy esetleg megjegyzi, hogy a munkás otthon egy vagy több munkaadó számára dolgozik.

Az *A*²) kérdőív szerkezetében és tartalmában megegyezik az *A*) kérdőívvel a termékekre vonatkozó fejezet elhagyásával.

A begyűlt rengeteg anyag jelenleg feldolgozás alatt áll; az első év jóformán a kérdőívek átvizsgálásával és javításuk eszközölésével telt el; mint előre látható is volt, az adatgyűjtésből számos egyén, vállalat kimaradt, ez utóbbiak azonban a *B*) kérdőívek segítségével majdnem teljesen pótolhatók voltak. Az önálló iparosok nyers száma már meg is állapítottatott; jelenleg folyamatban van a munkások számának a vállalat által közölt létszámmal való összehasonlítása és a munkaadók és munkások tartózkodási helyének combinációja.

c) A *Németbirodalomban* az 1895. évi június 14-én végrehajtott foglalkozási és ipari számlálásnál alkalmazott eljárás és az eredmények nagyjából a császári statisztikai hivatal kiadványai nyomán eléggé ismeretesek és azért itt csak röviden emlékezünk meg róluk. Négy kérdőívet alkalmaztak ott, melyekből az iparstatisztikát csak kettő érdekli, t. i. a háztartási lajstrom és az ipari kérdőív. A háztartási lajstromba minden egyes háztartási tagnak fő- és mellékfoglalkozását,

valamint alkalmazási viszonyát be kellett vezetnie, az önálló iparos, háziipart űző, otthon dolgozó munkás közölni tartozott, vajjon iparát vándormódra, otthon idegen számlára, segédekkel vagy családtagokkal, gépek, motorok, kazánok stb. segélyével gyakorolja-e? Az utóbbi két esetben az illető iparosnak az iparívet is ki kellett töltenie. Ugyancsak e lajstromban tettek kérdést a munkanélküliség iránt is. Az iparív részletes kérdéseket tartalmaz az iparvállalat minősége, jellege, az alkalmazott személyzet, a gépek és berendezés tekintetében. A munkásoktól munkaadójuk nevét tehát nem kérdezték, így az ellenőrzés egy módja itt elesett. Az eredmények közlése folyamatban van.¹⁾

d) Az osztrák ipari összeírások közül kiváló érdekű az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara által készített és állandóan nyilvántartott ipari kataszter. A kamara eddig is vezetett törzskönyvet az adóhivatalok közlései alapján, mely törzskönyv adatai 1895. október 1-éig számláló lapokra irattak át és ez időponttól kezdve az iparhatóság kötelességévé tétetett a kamarát értesíteni: 1. minden újabb iparigazolványról és iparengedélyről, 2. minden iparüzem vagy engedély megszűntéről, 3. házalási engedély, kereskedői útlevél, vándoripari jogositvány kiszolgáltatásáról és megszűnéséről, 4. üzletvezetőhelyettes alkalmazásáról, bérbeadásról, az üzletnek az özvegy vagy kiskorú gyermekek nevében való folytatásáról, üzemtelepek áthelyezéséről, megnyitásáról, 5. mindazon esetekről, midőn valamely üzletmegszüntetés bejelentését az iparhatóság nem vette tudomásul. Az adóhivatalok közlik a kamarával: 1. a kereseti és 2. a jövedelmi adó elő- és leírásának eseteit, 3. valamint azon eseteket, midőn az adóleírás valamely üzletmegszüntetés alkalmával a megindított eljárás alapján megtagadtatik.

Ezen értesítésekből két kataszter készül; az A) melybe az újonnan megnyílt vállalatok a már fennállók közé besoroztatnak, a B), a melyben az üzletmegszűnésekről szóló bejelentések gyűjtetnek és együtt tartatnak addig, míg az adóleírás meg nem történt, a midőn is ezek a kataszterből teljesen kivételnek. A tudomásul nem vett üzletmegszüntetések lapjai a B) kataszterből visszahelyeztetnek az A)-ba.

¹⁾ Részletesen 1.: Statistik des Deutschen Reichs, Band 101—103, 105, 107—109. A többi sajtó alatt.

Az A) kataszterben a számláló lapok helységenként és ezeken belül a cégmegnevezések abc-rendje szerint csoportosíttatnak. Erről azután egy cézudakatalogus készül. Az iparágak szerinti csoportosítás céljából a számláló-lapok főbb adatai egy-egy nyilvántartási lapra másoltatnak, mely lapok iparcsoportonként 322 iparnem-alcsoportban, minden alcsoporton belül helységenként, azokon belül pedig a cégmegnevezések abc-sorrendjében gyűjtetnek. Ily berendezés mellett számos felmerülhető kérdésre rögtön feleletet ad a kataszter.

A kamarák a kataszterben foglalt lapok alapján 1896-ban és a következő ötödéves jelentésekben a kereskedelemügyi miniszterrel közölni tartoznak az iparvállalatok számát a jelzett időpontban és pedig iparnemek szerint részletezve külön a kamara székhelyén és külön a többi helységekben fennállókat. Azonkívül évenként június 1-én közölniök kell az előző 12 hónap alatt az iparvállalatok körében történt változásokat az iparágaknak az ipartörvényben foglalt osztályozása szerint. E célból minden egyes ily csoportról hónaponta jegyzékek vezetettetnek a városok és adókerületek szerint részletezve.

Megjegyzendő végül, hogy külön nyilvántartás vezetetik az egyéni, a társas cégekről, a részvénytársaságokról és a szövetkezetekről, továbbá figyelemre méltó az is, hogy a számláló-lapok a physikai személyeknél azok koráról, származási helyéről és állampolgárságáról is tartalmazzanak adatokat.

Az ezekben vázolt és hasonló iparszámlálások, törzskönyvek alapjai minden további munkásstatisztikai tevékenységnek, mert ezek állapítják meg s tartják nyilván azon elemeket (egyedeket), melyeknek életnyilvánulásai képezik a többi munkásstatisztikai adatgyűjtés tárgyát. Ez utóbbiak közül a munkások és munkaadók érdekösszeütközéséből folyó küzdelmek: a strikeok, lock-outok érdemelnek első sorban figyelmet.

3. Évi közlések, nevezetesebb adatgyűjtések.

a) A strikeok, lock-outok statisztikája.

a) Angliában 1888 óta művelik rendszeresen a strike-statisztikát. E célból állandóan figyelemmel kísérik a nevezetesebb iparos városokban megjelenő hírlapokat és a munkásszaklapokat, ezekből, továbbá a trade-unionok időközi jelentéseiből, a levelezők értesítéseiből és önkéntes közlésekből

állítják össze az anyagot. Mihelyt pedig egy strike vagy lock-out befejeződik, az illető munkaadókhoz vagy ezek egyesületeihez, a munkásokhoz, a trade-unionokhoz, a trade councilokhoz, a strikebizottsághoz kérdőíveket küldenek, melyekben a strike főbb adatai: a tartam, ok, eredmény, a strikeolók száma stb. tudakoltatnak. Ez adatok először a Labour Gazette-ben közöltetnek, azután külön kiadványban, végül kivonatossan az Annual Reportban is. A hivatalnak activ részvételéről strikeok esetén már szözlöttünk.

b) *Svédországban* a munkástitkárság csak az utóbbi időben vette fel tárgyalása körébe a strike-statisztikát, de felismerve ennek nagy érdekét, megkísérelte a régibb strikeokra vonatkozó adatok összegyűjtését. E célból 1860-ra visszamenve hírlapi közlésekből 1894-ig összeállította a kipuhatolható strikeok főbb adatait. A legutóbbi 1895. évi strikestatisztikának is főforrásai a hírlapi közlemények voltak, melyek hézagait más módokon, a munkásoktól és azok testületeitől nyert adatokkal töltötte ki. Minthogy néhány nagyobb strike-nél a munkások a munkástitkárt közbenjárásra kérték fel, e strikeok lefolyásáról természetesen módjában volt alapos értesítéseket szereznie és ezeket a strike-statisztikában felhasználnia. Egyébként a munkástitkár tartózkodik a strike színhelyén való megjelenéstől. Említésre méltó végre az, hogy a munkástitkárság nemcsak a strikeokról, hanem a bérmozgalmakról is igyekszik adatokat gyűjteni, melyek külsőleg nem nyilvánulván annyira, mint a strikeok, nehezebben vonhatók az adatgyűjtés körébe.

c) *Franciaországban* kezdettől fogva nagy figyelmet fordítottak a strike-statisztikára, ugyszólván ez volt az első rendszeres adatgyűjtésük. Berendezése a következő: Mihelyt a préfet egy strike kitöréséről értesül, rögtön távirati jelentést tesz erről az Office-nak, mit azután részletesebb írásbeli jelentése követ; majd a strike egész folyamata alatt a nevezetesebb mozzanatokról: az alkudozásokról, a békéltetési kísérletekről stb. értesítéseket, továbbá a strike-ra vonatkozó okmányokat, jegyzőkönyveket, falragaszokat stb. beküldi a hivatalnak. A helybeli csendőrség parancsnoka részéről a hadügyministeriumnak küldött jelentések is hivatalból áttétetnek az Office-hoz. Azonkívül állandóan figyelemmel kísérik a strike-ról szóló hírlapi tudósításokat és az ezeket tartalmazó

szelvényeket, valamint az egész felsorolt anyagot egy dossier-ban gyűjtik, mely azon kérdőívvel záratik le, melyet a préfet a strike teljes befejezése után pontosan kitöltve a hivatalhoz beküldeni tartozik. E kérdőív kimerítő kérdéseket tartalmaz a strike minden mozzanatáról; a szükséges kiegészítések azonkívül a kérdőív hátlapján közölhetők. E részletesség daczára a számszerű pontosságra nem fektetnek elég súlyt, mert például a strikeolók és a strike által munkaszünetelésre késztetett munkások számát, a mennyiben ez a strike folyamán változik, nem esetenként, hanem csak a strike tartamának négy időpontjában közlik.

A begyűlt anyag főadatait a havi füzetben is közléteszik, azonkívül évente külön kötetet adnak ki, mely nemcsak a számszerű adatokat, hanem az egyes strikeok részletes monographiáját is tartalmazza. Az Office a strike színhelyére adatgyűjtőt soha sem küld.

d) *Belgiumban* nem helyeznek nagy súlyt a statisztikára. Az eljárást már a Revue ismertetésénél jeleztük. A bourgmestre táviratilag jelenti a strike kitörését és a mozgalom beszüntével beküldi a kitöltött kérdőívet. Ez részletesség tekintetében kívánnivalót alig hagy fenn, de az anyagnak csak főbb adatai közöltenek a Revue-ban, a többi, legalább eddig, felhasználatlan maradt.

e) *Ausztriában* 1891 óta művelik a strike-statisztikát, a jelenleg gyakorlatban levő adatgyűjtési rendszert azonban a cs. kir. kereskedelemügyi miniszter 1893. évi december 7-ki rendelete állapította meg. E rendelet értelmében az elsőfokú közigazgatási hatóságok a szabályszerű kérdőívet a strike-ról, illetve a lock-out-ról a munkaadóktól, illetve a munkásoktól szerzett, valamint a rendelkezésére álló közegek által lelkiismeretesen és elfogulatlanul gyűjtött adatok alapján töltik ki és negyedévenként a tartományi főnökséghez küldik be. E hatóság viszont a kérdőíveket az ipari, illetőleg a hajózási felügyelőhöz teszi át felülvizsgálás czéljából. Minden egyes strike-ról külön számlálólap töltendő ki, még az esetben is, ha az (t. i. a strike) több vállalatra terjedt ki; a feldolgozásnál azonban ezen csoport-strikeokat különválasztják. A kérdőív igen részletes, a számszerű pontosságra is figyelmet fordító; a strikeolók számának lehetőleg minden változását közlik. Az adatgyűjtésnél a hírlapok közleményeit is felhasználják;

a helyszínére a hivatal tudósítót nem küld, de strike-statisztikával foglalkozó hivatalnok magánérdeklődésből a bécsi strikeok adatait nem egy esetben a helyszínén sikerrel egészítette ki. A feldolgozás combinatív, tehát többoldalú, mint a francia.

Az 1897. évi strikeokra vonatkozó adatgyűjtés az eddigieknél jóval teljesebb lesz az által, hogy a gyárosokhoz is küldenek kérdőívet, melyben a strikeoknak a vállalatok üzemére, általában véve az ipari termelésre gyakorolt hatását tudakolják.

β) *A baleseti statisztika.*

A baleseti statisztikánál rendszeren két nehézség merül fel; az egyik a balesetek teljes számának kipuhatolása, a másik pedig a balesetet előidéző oknak, illetve az ezért felelős személynek kikutatása. Az első némi részben elhárítható, ha a baleset bejelentésétől bizonyos anyagi értékkel bíró igények érvényesíthetése függ, a midőn is legalább a súlyosabb esetek majdnem teljes számban tudomásra jutnak. Ily igények érvényesítése gyakran a felelősség, tehát az előidéző ok megállapítását is szükségessé teszi. Mint látni fogjuk, a baleseti statisztika ott tökéletesebb, a hol a kötelező balesetbiztosítás intézménye már fennáll.

a) Az angol hivatal nem gyűjt közvetlenül baleseti statisztikai adatokat, hanem a Home Office és a Board of Trade szolgáltatja be azokat neki havonta a Labour Gazette-ben való közlés céljából. A Report-ban közzétett baleseti statisztikai táblázatokhoz pedig ezen forrásokon kívül az ipari főfelügyelő évi jelentéséből és a bányászati statisztikai évkönyvből meritik az anyagot.

b) *A svájci munkásttkárság* nem művel rendszeres baleseti statisztikát, csupán a kötelező baleset-biztosításnak tervbe vett életbeléptetéséhez törekedett anyagot szolgáltatni az 1886., 1887. és 1888. évek baleseti adatainak közlésével. A statisztika nem is ölel fel valamennyi ipari balesetet, hanem csak azokat, melyek a beteg- és segélypénztárak tagjait érték. Az 1423 pénztár közül azonban 292 egyáltalán nem küldött be adatot. A kérdőív különben a legkényesebb kérdőpontot: a baleset okának tudakolását mellőzi. A begyűlt adatok két kiadványban igen részletesen, combinative dolgoztattak fel.

c) *Franciaországban* a baleseti statisztika nem az Office, hanem az iparfelügyelőség tevékenységi köréhez tartozik. A balesetek bejelentése kötelező és az iparfelügyelők fokozott szigorúsággal járnak el a mulasztókkal szemben, minek eredménye a kimutatott balesetek számának évenkénti nagy szaporodása. Mindamellettt kétségtelen, hogy a balesetek tekintélyes számát még ma sem jelentik be. Az ok kutatásánál a közvetett módot alkalmazzák, a mennyiben a baleset bekövetkezésének külső körülményeit figyelik meg és csupán ezek (cause matérielle) iránt intéznek kérdést.

d) *Belgiumban* a baleseti adatokat szintén az iparfelügyelők, de mint az Office egyik osztálya, gyűjtik. Az eljárás és az eredmény nagyjában megegyez a francziával; vagyis még mindig számos baleset bejelentetlen marad és csak a cause matérielle-t kérlik. Az adatokat úgy havonta a Revue-ben, mint az Office kiadásában megjelenő évi jelentésekben teszik közzé.

e) *A Németbirodalomban* a baleseti statisztikát a Reichsversicherungsamt műveli, mint a mely hivatal legalkalmasabb ez adatok gyűjtésére. Az ipartestületek (Berufsgenossenschaften) évi számadásaikkal egyetemben az év folyamán kárpótlást nyert sérültek számát, főbb személyi viszonyait, a balesetek bekövetkezésének módját és körülményeit és a sérülések következményeit évenként közlik a birodalmi biztosítási hivatallal. Az ezen eredményeket összefoglaló évi jelentésen kívül a bir. biztosítási hivatal már két ízben adott ki részletesebb baleseti statisztikát, t. i. az 1887. évről az összes, 1891-ben pedig a mező- és erdőgazdaság körében előfordult kártérítési kötelezettséggel járó balesetekről. Most munkában van egy hasonlóképp részletes baleseti statisztika az 1897. évről. Az ezen adatgyűjtésnél alkalmazott kérdőív már a baleset okát is tudakolja; a feleletek helyességét gondosan megbírálják és a mennyiben a baleset részletes leírása szerint kételyek merülnének fel a felelősség tekintetében, többszöri kérdésés útján igyekeznek a valóságot megállapítani.

f) *Ausztriában* a belügyminiszterium biztosítás-technikai osztálya állítja össze évenként a baleseti statisztikát a biztosító intézetek által szolgáltatott adatok alapján. Ezen statisztika azonban nem terjed ki valamennyi balesetre, hanem csak azokra, melyek gyógyulása négy hétnél tovább tartott.

A balesetért felelőst szintén tudakolják, de nem nagy sikerrel; legnagyobb részök »az előre nem látott okokból« rovatba jut.

γ) *A munkabérek statisztikája.*

A munkásstatisztika legnevezetesebb, de egyuttal legnehezebb feladata a munkabér-statisztika, mely nagyszámú kísérletek után mai nap is probléma maradt. Tárgya tulajdonképen nem is a munkabér, mert ez mint a munkaadó termelési költsége a termelési statisztikára tartozik, hanem a munkás jövedelme, miért is a socialis statisztika ez ágát szabatosabban »a munkásjövedelem statisztikájá«-nak nevezhetnők. Kutatási módja közvetlen vagy közvetett a szerint, a mint a munkás keresetének összegét kutatjuk, vagy pedig a napi, a heti, a havi munkabérből és alkalmaztatása mérvéből törekszünk kiszámítani, megállapítani a munkás jövedelmét. A munkabértétel magassága nem mutatja meg a munkás jövedelmének nagyságát, csak következtetést enged arra és alkalmat nyújt a multtal és más bértételekkel való összehasonlításra; ismernünk kell a jövedelem másik tényezőjét, a foglalkoztatás gyakoriságát. Mindkettőnek, különösen amásodiknak megállapítása nem csekély nehézségekkel jár.

Az adatgyűjtés forrásai lehetnek: a munkaadó, a munkás külön-külön, vagy együtt. A munkásoktól ez adatok legalkalmasabban háztartási mérlegeik alapján szerezhetők be, de minthogy a munkások igen ritkán vezetnek számadást ez adatok csak megközelítő és kevésbé ellenőrizhetők. Miután ily háztartási mérlegeket sikerrel a kérdőívek útján alig, hanem csak helyszinén való beható kérdezősködés útján lehet gyűjteni, ez nagy kiterjedésben nehezen vihető keresztül. A munkás a maga kiadásairól ugyan elég pontosan tud számot adni, a fedezetről, vagyis a jövedelemről azonban kevésbé, különösen akkor, ha, a mi gyakori, a családtagok is hozzájárulnak a keresethez. Munkánélküli napjai számát sem tudja pontosan és ezt a másik forrásból: a munkaadótól sem kaphatjuk meg.

Magától érthető, hogy most eltekintünk az állandóan, vagy hosszabb időig alkalmazott munkásoktól; ezek helyzetének kutatása is nagyon fontos, de nem oly égető feladat, mint a rövidebb-hosszabb idejű megszakítással alkalmazottak viszonyainak ismerete.

A munkabérek magasságáról adatokat a munkaadó bér-lajstromából nyerünk s bár ezek nagyobbára rendszeres számadások, még se nyújtanak teljesen tiszta képet. A bér fizetésének alapja vagy a munkában eltöltött idő, vagy pedig a termelvény bizonyos mennyisége. Az idő szerinti bér megállapítása rendszerint nem jár nagyobb nehézségekkel, a szakmány munkabérét azonban már csak többé-kevésbé megközelítőleg ismerjük meg. A darabszám szerinti bérnél a vállalkozó a legtöbb iparágban elég pontosan tudja, mily időszerinti bérnek felel ez meg, de ennek ellenőrzéseül ajánlatos a munkásokat is meghallgatni, különösen a házi munka esetén. A csoportmunkánál complicatiót okoz az, hogy ennél a munkás hetenkinti bérösszegei folyton változnak a szerint, a mint egy-egy munka leszámoltatott, vagy folyamatban van és így ezeknél igen könnyen helytelen következtetéseket vonhatunk a napi, a heti, vagy esetleg az egész évi keresetre. Egy ily nagyobb terjedelmű adatgyűjtés tehát nem csupán sok időt, igen nagy költséget igényel, de messzemenő jogosítványokat is, és pedig mindezeket oly mérvben, hogy kétséges lehet, vajjon az elérhető eredmények értéke arányban áll-e a hozott áldozatokkal.

Rendkívül megnehezítik a helyes adat megszerzését nemcsak a foglalkozási ágaknak nagy változatossága, hanem az alkalmaztatás módja (nappali, éjjeli s időntúli munka; a műhely rendbentartás, tisztogatás, felügyelet mint mellék-munka), nemkülönben az állandó és ideiglenes mellékjövedelmek, megengedett és meg nem engedett természetbeli szolgáltatmányok, jutalmak, díjak, nyereségrész, továbbá levonások, büntetéspénzek stb., melyek a tulajdonképeni bérnek némelykor tekintélyes részét képezik vagy azt lényegesen apasztják.

További nehézség az időszaknak megállapítása és megválasztása, melyre az adatgyűjtés kiterjedjen. Egy-egy napnak, hétnek, hónapnak bérei csak azon időpontnak felelnek meg teljesen, de nem szolgálhatnak következtetés alapjául az év többi időszakára; mert amaz időszak több iparágra, vagy esetleg valamennyire nézve nem volt normalis. Egy éven belül több időpontnak kiválasztása sem kecsegtet több sikerrel; hosszabb időszakok tanulmányozása viszont oly sok időt és munkát igényel, hogy ki vagyunk a veszélynek téve, hogy az adatok felhasználhatóságuk időpontjában már elavultak és inkább csak történeti érdekekkel bírnak.

Végre, mint említők, ez adatokból csupán a munkabérek időnkinti magasságát tudjuk meg, de nem egyszersmind a munkás jövedelmének nagyságát; ez csak úgy volna elérhető, ha minden egyes munkást végig kísérnénk munkaadótól munkaadóig munkanélküliségök napjain keresztül.

A mai napig ennél fogva oly munkabérstatisztika, mely valamely állam összes ipari munkásainak fizetett mindenkori béreiről adatokat gyűjtene, nincsen. A feladat megoldására törekvők vagy rövidebb időszakokra, vagy a munkások és munkaadók kisebb számára korlátozták megfigyelésük körét. Az időpont megválasztása nehézségeiről szólottunk. A megfigyelt munkások és munkaadók számbeli korlátozásának határt szab a statisztika ama követelménye, hogy tömegjelenségeket vonjon megfigyelése körébe. E követelménynek tehát némileg megfelelne az, ha a vizsgálódás egy nagy ipari központra vagy egy nagy iparágra szorítkoznék. A vizsgált terület vagy iparág viszonyai azonban nem általánosíthatók a nem vizsgált területre és iparágakra, már csak azért sem, mert az élelmi cikkek árai területenkint, a munkaerő-fenntartás költségei iparágankint nagyon különbözök.

Eltérők a nézetek a munkabérstatisztika jelen stadiumában az iránt, vajjon a valóságos bérek vagy az átlagos, illetőleg a maximális és minimális bérek tudakoltassanak-e? A valóságos bér az egyedül helyes adat, de összegyűjtése nagy munkával jár; az átlagos bér kérdésénél teljesen a munkaadó kényekedvétől, vagy a munkás gondolkozási módjától és értelmiségétől függ a statisztika helyessége, ez csak tájékozást fog adni, de nem helyes képet; a maximum és minimum pedig vajmi keveset ér a statisztikában. De az átlagos napi és évi bér adatai sem egyenlő értékűek; az átlagos napibér megállapítására a munkaadónak módja van a bérlajstrom alapján, az átlagos évi bérre azonban nincsen, mert a munkásoknak csak az ő vállalatában eltöltött munkanapjai számáról van rendesen tudomása. Végre legkevesebb értéke annak van, ha csupán a vállalat egész évi bérfizetési összegéről és az évi üzemnapoknak összegszámáról vannak adataink.

Az ismertetett hivatalok munkabérstatisztikájáról a következőket jegyezhetjük meg:

a) Az északamerikai hivatalok nagy tevékenységet fej-

tettek már ki a bérstatisztika terén; e tárgyú munkálataikat már nagy számuk miatt sem ismertethetjük, csupán adatgyűjtési eljárásaikról óhajtunk megemlékezni. Eleinte általában a kérdőív-módszert alkalmazták; a munkások minél nagyobb számú munkástól napi, heti és a tényleg megkeresett évi bérösszeget, tehát a munkanélküli napok számát, a napi munkatartamot tudakolták, továbbá részletes adatokat kiadásairól és egyéb részleteket munka- és életmódjukról. Ugyancsak kérdőíveket küldtek a munkaadókhoz is, kiktől az alkalmazott munkások számát, a hetibérek magasságát és az egész évben kifizetett bérösszeget kérdezték. Ez adatokat egymással összehasonlítva és kombinálva dolgozták. Kevés eredményt érve el ily módon a travelling agents rendszerére tértek át, azon eljárásra ugyanis, hogy egyes kiküldöttek a gyárakat és munkáslakásokat felkeresve gyűjtöttek be adatokat. A legtöbb hivatalnál mai nap is ezen eljárás van gyakorlatban, bárha rendkívül költséges és célnak nem teljesen megfelelő, mert a vállalatok és munkások csak egy bizonyos számára terjedhet és különböző értékű adatok birtokába juttat.

b) Angliában már e század eleje óta gyűjtenek munkabérstatisztikai adatokat, melyek a parlamenti papirokból, a Board of Trade Journal-ban és más, nem hivatalos munkákban tétettek közzé. A Labour Bureau-nak már létesítése alkalmával feladataul tűzték ki ezen szétszórva megjelent becses adatok összegyűjtését és feldolgozását, mely megbízást a hivatal a *Returns of Wages published between 1830 and 1886* című kiadványban teljesített is. Ehhez sorakozik a *Returns of Rates of Wages*, melyben az egész országra kiterjedő munkabérstatisztikai adatgyűjtés eredményeit tették közzé. Ez alkalommal csupán a munkaadókhoz fordultak adatokért és pedig az iparágak különbözőségéhez képest 172-féle kérdőívből küldtek egyet-egyet 79.041 munkaadóhoz, mely kérdőíveknek azonban csak 14⁰/₁₀-a érkezett vissza. A kérdőív két részből állott, az egyikben az 1885. évben fizetett bérösszegeket kérdezték, a másikban az 1886 évi október hó első hetében tényleg fizetett béreket és az eltöltött munkaidőt, részletezve a munkások neme, alkalmaztatásuk minősége, továbbá a bérfizetési módokat szerint, minden egyes csoportban, a létszám közlésével. Az eredményeket tartalmazó kiadvány öt kötetre oszlik: az első a textilipar nevezetesebb, a másik ennek kisebb jelen-

tőségű ágait, a harmadik a bányamunkások, a negyedik a rendőrök, a közutaknál, csatornáknál, gáz- és vízműveknél alkalmazott munkások bérviszonyait tárgyalja, az ötödik végre összefoglaló jelentés.

Az 1893 óta évenként megjelenő *Changes in Wages and Hours of Labour* tartalma tulajdonképpen a *Labour Gazette*-ben havonként közölt munkabér és idő-adatoknak összesített feldolgozása, javítva és lényegesen kiegészítve. A *Gazette* forrásai: a hírlapok, a vidéki levelezőknek, munkás és munkaadó-egyletek titkárainak jelentései, szétküldött kérdőívek, a kereskedelmi tengerészeti superintendensei és egyéb források. Ezekről az adatok havonként beérkezvén, a hiányosak vagy levelezés, vagy pedig a Department tisztviselőjének kiküldése útján kiegészítettnek. A helyesbített anyag azután táblázatos alakban kinyomattatik, egy-egy levonat a levelezőknek és a munkás- és munkaadó-egyleteknek felülvizsgálás végett megküldetik. A beérkező válaszok alapján az adatok sokszor nagy nehézségekkel újból kiigazítottatnak és a folyóiratban közöltetnek. Az évi közlés céljából az adatok kiegészítettnek a trade-unionok évi jelentései alapján; az év folyamán a munkabérek terén beállott változások iparágak szerint csoportosítottatnak és felülvizsgálás végett kinyomtatva elküldetnek a már több ízben említett adatszolgáltatóknak. Ha valamely iparágban az egész év folyamán változás a bérmagasság tekintetében nem jeleztetett, e tárgyban az illető egyletek titkáraihoz külön kérdőívek küldettek.

c) *A svájci munkástitkárság* 1888-ban gyűjtött munkabér-adatokat Wintherthurról és környékéről a végre, hogy az általános balesetbiztosítás életbeléptetéséhez statisztikai anyagot szolgáltatasson. Miután az adatgyűjtést sikertelen kísérletnek ítélte, mely szerint csak arra alkalmas, hogy »megmutassa, hogy mily módon nem lehet a munkabér-tatisztikát megcsinálni«, az eredményeket 1894-ben kinyomtatva csupán az illetékes hatóságokkal közölte. Az adatgyűjtésnél következő eljárást követett: a kiválasztott öt községben minden munkásnak és munkásnőnek a községi alkalmazottak borítékban kézbesítették a kérdőlapot és felhívást azzal az utasítással, hogy ez a kitöltés után portomentesen közvetlenül a munkástitkársághoz küldendő. A számlálólapon foglalt tizenhét kérdés kiterjed a munkás személyi és munkaviszonyaira, tehát a munka-

bérre, egyéb jövedelmekre, munkaidőre, a munkánélküli napok számára stb. A munkás tetszésére hagyatott, hogy napi, heti-bérét vagy évi jövedelmét közölje, de megkülönböztetve az az idő-, vagy szakmányszerinti bért. A kiküldött kérdőlapok alig egy harmada érkezett vissza és ezeknek is adatai, mint az a gyárak bérlajstromaival való összehasonlításból kitűnt, nagyrészt helytelenek voltak. Az adatgyűjtés sikertelenségének számos okát fel nem sorolhatjuk, de az az egy pozitív tanulsága kétségtelen, hogy a munkabéradatok gyűjtésénél nagyon óvatosan kell eljárni.

d) *A párisi Office du Travail* 1891-ben gyűjtött munkabéradatokat, melyeket a »Salaires et Durée du travail ect.« című kiadványában tett közzé. Eljárási módul az enquête-ot használta az amerikai hivatal példájára. Nem az iparvállalatok nagy számára, hanem kevesebbnek alapos tanulmányozására fektették a súlyt. A kiküldött bizonyos számú iparvállalatot keresett fel és ott az adatgyűjtés célját a vállalat vezetőjének megmagyarázta, s a mennyiben a vállalkozó hajlandónak nyilatkozott adatokat szolgáltatni, a kérdőívet közösen töltötték ki. A kérdőív részletes és elég nagy terjedelmű volt, a munkabéreknél azonban nem a napibéreket csoportonként, hanem a vállalkozónak az egész évi bérköltségét, továbbá a legalacsonyabb és legmagasabb napibért kérdezték. Így természetesen pontosan csak a két végletet ismerjük, melyek között a bérek mozognak, de sem ezeknek gyakoriságáról, sem pedig a közbelső fokozatoknak miként alakulásáról képet nem nyerünk. A munkanapok összes számából és az egész évi bérkiadásból csak a középbert tudjuk meg, de nem a valóságot megközelítő átlagos bért. A nagyiparra vonatkozó ezen adatgyűjtésnél bérstatisztikai szempontból értékesebbek a kisiparra vonatkozó enquêtek eredményei, mert ezen monographiák a béreket a munkások bizonyos kategóriáiról külön-külön mutatják ki.

e) *A belga iparszámulálás* ismertetésénél említettük, hogy ez alkalommal a bérviszonyokról is gyűjtöttek adatokat. A felvételi füzet egyik táblázatán minden vállalatnak közölnie kellett az 1896. évi október hó utolsó heti bérfizetési adatait teljes részletességgel és pedig a munkások kategóriái és nemök szerint megkülönböztetve, két korcsoportban és csupán a valóságos bértétel szerint kimutatva először az időszerinti bér

mellett dolgozókat és azután a szakmáymunkásokat. Ez természetesen sok esetben jóformán a munkásoknak egyenkint való felsorolását tette szükségessé. Külön rovatban voltak kimutatandók a bért kiegészítő mellékjövedelmek. Ez adatgyűjtés kétségtelenül értékes anyagot fog szolgáltatni a belga ipari viszonyok ismeretéhez, kimerítőt természetesen nem, mert az adatok egy napra vonatkoznak, teljesen pontosat szintén nem. mert a szakmáymunka adatai csak megközelítők. Nem csekély hátrány továbbá, hogy az adatgyűjtés nagy terjedelménél fogva az adatok közzététele csak évek múltán következhetik be.

δ) *A munkaidő statisztikája.*

A bérstatisztikai adatokkal egyidejűleg rendszeren a *munkaidő* napi tartamáról is gyűjtenek adatokat, a mi a két munkafeltétel szoros kapcsolatánál fogva helyén is van. A bérstatisztikai adatgyűjtéseknél különben is annyi mellékkérdést intéznek rendszeren az adatszolgáltatókhoz, hogy éppen a munkaidő kutatását elhagyni kár volna. Ez különben is elég hálás művelet; egyrészt az adatgyűjtés, bár sokszor complicatiókkal kell küzdenie, nem jár annyi nehézséggel és több módot nyújt az adatok ellenőrzésére, mint a bérstatisztika; másfelől pedig az, hogy az általa szerzett tanulságok a törvényhozásnak és a közigazgatásnak közvetlen cselekvésre szolgáltatnak anyagot és így gyakorlati becsek jobban szembetűnő, mint a bérstatisztikai adatoké.

Angliában azonkívül, hogy a *Changes in Wages and Hours* kötetsorozatban a munkaidő változásai is közzétételnek, 1890-ben az alsóház kívánságára adatokat gyűjtöttek a munkaadóktól és munkátestületektől a munkaidő tartamáról az 1850., 1860., 1870., 1880. és 1890. években.

Hogy úgy a svájci bérstatisztikai kísérlet, valamint a párisi Office »*Salaires et durée du travail*« adatgyűjtése alkalmával a munkaidő tartamát is tudakolták, azt már említettük, valamint azt is, hogy a belga iparszámlálásnál három táblázatot szántak a munkaidő részletes kimutatására. A Commission für Arbeiterstatistik működése pedig állandóan az e téren mutatkozó visszasságok kipuhatolására irányult és műveletei, bár statisztikai módszertani szempontból kritika alá eshetnek, üdvös törvényhozási reformoknak szolgáltak alapul.

Az adatgyűjtésnél ugyanis azt fogadták el vezérelvül, hogy az adatgyűjtés tárgyát képező foglalkozási csoportnak nem mindegyik tagja, hanem csupán azoknak egy tizede vonassék be az adatszolgáltatás körébe. E tizedet a birodalom egész területére úgy osztották el, hogy nagy-, közép-nagyságú városokra és kisebb községekre jusson egyaránt belőlük. A közép-nagyságú városokban és a kisebb községekben valamennyi ott fenálló üzemhez küldetett kérdőív, a nagy városokban pedig egyes utcák és városrészek valamennyi üzemét látták el kérdőívvel, és pedig lehetőleg oly területeket, melyeken a szegény és jómódú népeesség egyaránt lakik. A kijelölt üzemek felében a munkásokat, másik felében a munkaadókat hívták fel adatszolgáltatásra. A kérdőívet a községi előjáróság alkalmazottja kézbesítette az illetőnek, és e közeg hozta is el onnan, kötelessége lévén meggyőződést szerezni átvétel előtt, nem az adatok helyességéről, hanem arról, hogy minden kérdésre foglaltatik-e válasz a kérdőíven és alá van-e írva? A begyűjtött kérdőívek azután a császári statisztikai hivatalhoz küldettek be felülvizsgálás végett és onnan küldettek szét esetleges pótlások és javítások végett. A kérdőívek különben igen részletesek voltak, a mennyiben a munkaidő körülményes és beható tudakolásán kívül az üzemenviszonyokról, az üzlet berendezéséről, az alkalmazottak személyi és munkaviszonyairól is számos kérdést tartalmaztak.¹⁾

e) *A munkanélküliség statisztikája.*

A bérstatisztika adatai, mint már említettük, mindaddig hiányos képet adnak a munkás jövedelméről, míg a *munkanélküliség* körülményeit és mérvét alaposabban nem ismerjük. De ettől eltekintve is a munkanélküliség a jelen társadalmi és jogrend épségben maradására nézve nagy veszedelmet képez e bajelhárítása céljából az előidéző okokat kutatni tehát égető szükség. Óhajtható volna ezért, hogy a munkanélküliség okairól és a munkát nem találók számáról minél gyakoribb és minél behatóbb értesüléseink legyenek. Pedig az ezeket illető adat-

¹⁾ Lásd részletesen H. v. Scheel: Die amtliche Arbeiterstatistik des Deutschen Reichs. Schmoller's Jahrbuch XVIII. 3. Kritikáját: G. v. Mayr Deutsche Arbeiterstatistik. Stat. Archiv 1893. a kérdőíveket: Die Arbeiten des Kaiserlichen Statistischen Amtes in Einzelnen. Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. 101.

gyűjtés meglehetősen fejletlen ága a munkásstatistikának; a többé-kevésbé sikerült kísérletek azok, melyek az általános ipari vagy népszámlálás alkalmával történtek. Ily nagy időközökben való adatgyűjtés pedig épen nincs arányban azon fontos érdekekkel, melyek a munkanélküliség mérvének ismeretéhez fűződnek.

A munkanélküliek összeírását Franciaországban és a Németbirodalomban kapcsolták össze a népszámlálással. Franciaországban az egyéni számlálólápra felvették a következő kérdéseket: ha állása nincs, mi az oka ennek: betegség vagy rokkantság, rendszeres holtévad, más időleges munkahiány és hány nap óta van alkalmazás nélkül? A Németbirodalomban az 1895. évi április 14-iki Berufs- und Gewerbezahl lung alkalmával a következő kérdéseket tették: munkában van-e jelenleg; ha nem, hány nap óta van munka nélkül és vajjon ideiglenes munkaképtelenség miatt van-e munka nélkül? Ugyanezen kérdéseket az év december másodiki népszámlálása alkalmával ismételték.

Az angol hivatal a Labour Gazette-ben folytonosan tájékoztatni igyekszik az érdeklődőket a munkanélküliek számáról. Az adatokat leginkább a trade-unionok szolgáltatják és így közlésök nem terjed ki az egész iparra, de a multa vonatkozó adatokkal való összehasonlítás útján e hiányos anyag is becses felvilágosításokat nyújt. Az adatok összesítve és a trade-unionok évi jelentései alapján kiegészítve az Annual Reportban közöl-
tetnek.

ζ) *A munkaközvetítés statisztikája.*

A munkanélküliség kérdésével szorosan összefügg a *munkaközvetítés* ügye. Ennek állását és gyakorlásának módját az angol hivatal 1893-ban kiadott »Report on Agencies and Methods for dealing with the Unemployed« című munkában ismerteti. Azonkívül a Labour Gazette közli havonta a munkasközvetítő irodák forgalmi adatait ez intézetek vezetőinek jelentése alapján, évenként összesítve pedig a Report-ban.

A francia Office 1891 november havában hajtott végre az egész országra kiterjedő adatgyűjtést a munkasközvetítésről. E célból az összes prefet-khez kérdőívet küldtek, melyben a megyéjükben fennálló közvetítő intézetek számáról, forgalmáról kértek adatokat, egyszersmind véleményüket tudakolták a

jelenleg alkalmazott munkaközvetítés javítása módjáról. Az iparszerűleg közvetítőkhöz küldött kérdőív az üzletvezetés módja és a forgalom, a syndicusokhoz küldött pedig ezek tagjainak munkanélküliségéről, a közvetítés szokásos módjairól és a forgalmi adatokról tartalmaz kérdéseket. Az adatgyűjtés eredményét a következő felosztással közli: 1. személyes érintkezés útján való állásszerzés, 2. közvetítő iroda, 3. syndicusok és munkástőzsdék, 4. emberbaráti intézetek, 5. községi ingyenes irodák, 6. kölcsönösen segélyező egyletek és az u. n. sociétés des compagnons útján való közvetítés. Megelőzi ezeket a munkaközvetítés történetének tárgyalása, végül közli a megoldási módokra vonatkozó javaslatokat és ismerteti a munkaközvetítés állapotát a külföldön. E műnek folytatása, vagyis az 1891 óta a mai napig e téren mutatkozó fejlődés ismertetése rövid idő múlva meg fog jelenni. Az anyagot ez újabb kötethez a Bulletin-ben havonta közölt adatok képezik, melyeket a különböző munkaközvetítő intézetek az Office által megküldött kérdőíveken szolgáltatnak be.

Az osztrák statisztikai osztály most adta ki a munkaközvetítés állapotát ismertető művét. Az adatgyűjtés céljából a munkaközvetítő intézményeket négy csoportba osztották: 1. az iparszerűleg üzőtt, 2. az ipartestületek által, 3. az egyletek által és végre 4. a másnemű intézetek által gyakorolt munkaközvetítésre. Ennek megfelelően négyféle kérdőívet alkalmaztak, melyek tartalma nagyjában azonos volt, figyelemmel azonban az intézetek különböző szervezetére. Az adatok begyűjtése következőkép történt: a közvetítést iparszerűleg üzőktől és az ipartestületektől a kereskedelmi és iparkamarák gyűjtötték be az adatokat részben a kérdőívek kiküldése útján, részben különösen a kamara székhelyén, a közvetítőket a helyszínén felkeresve. Az engedélyezett közvetítők hollétének kipuhatolására az ipari kataszter szolgált. A munkásszövetségekre, a szak- és önképzőegyletekre vonatkozólag a bécsi szövetségi bizottság (Gewerkschaftscommission), a katolikus legényegyletekre vonatkozólag pedig ezek központi szerve vállalta el az adatgyűjtés közvetítését. A többi egyletek és intézetek munkaközvetítéséről adatokat beszerezni a politikai hatóságok feladata lőn, súlyt fektetvén minél nagyobb nyilvánosságra, hogy az oly intézetek, melyeknek működése a hatóság figyelmét kikerülte volna, maguk jószántából jelent-

kezzenek adatszolgáltatásra. Ezenkívül az újsághirdetések útján és egyéb nem intézményes módokon történő munkásszerzésről is gyűjtöltek adatokat. A kiadvány különben a munkaközvetítés számszerű adatainak közlésén kívül az intézményeket és működésüket részletes történeti bevezetéssel tárgyalja, és végre a munkaközvetítésre vonatkozó bel- és külföldi törvényeknek és fontosabb rendeleteknek, továbbá ily intézetek szabályzatainak gyűjteményét és a munkaközvetítés gazdag bibliographiáját közli.¹⁾

Megemlítjük végre, hogy a porosz kir. statisztikai hivatal is összeállította az 1894. évről a munkaközvetítés eredményeit.

1) *Évkönyv.*

Az angol Labour Department 1893 óta évenként Reportot ad ki, melyben azon évi működéséről rövid jelentést tesz, mely után a munkáséletet érdeklő gazdag statisztikai anyagot közöl, részben saját és más hivatalok kiadványaiból véve azt át, részben pedig közvetlen adatszolgáltatás alapján. Tartalmából megemlítjük a fontosabbakat: a trade unionokról, a szövetkezetekről, a strikeokról, a munkanélküliekről, a munkabérekről, a munkaidőről, a balesetekről, a nép lakásviszonyairól stb.

4. *Egyéb adatgyűjtések.*

Az eddig felsorolt adatgyűjtések a munkásstatisztikai hivatalok első rangu feladatai, de nem csekély jelentőségűek azok sem, melyek az ipari szervezkedés alakjaival, a munkások helyzetének javítására szolgáló intézményekkel, valamint azok sem, melyek a munkásviszonyoknak valamely iparág körében való vizsgálatával foglalkoznak. Ezeknek némelyikéről óhajtunk még szólni.

Tudvalevő dolog, hogy az angol parlamenti bizottságok üdvös tevékenységet fejtettek ki a munkásélet terén előforduló visszasságok, bajok okainak kikutatásában, sőt alig történt törvényhozási intézkedés, melyet ily tanulmány meg nem előzött volna. E feladat természetesen a Labour Bureau-ra szállt annak létesítésétől kezdve és ennek elvégzését legalkalmasabbnak látszott Burnettre, a volt trade union titkára

¹⁾ Ez adatgyűjtés részletesebb ismertetését lásd a Közgazdasági Szemle 1898. évf. 412. és köv. old.

ruházni, ki úgy e tiszténél, mint már származásánál fogva eredményes működésre nyújtott reményt. E választás szerencsésnek is bizonyult; a Labour Bureau munkásságának első időszaka jóformán egészen Burnetté. E művek nem annyira statisztikai adatgyűjtések eredményei, hanem anyaggyűjtemények, becses monographiák, melyeknél a leírás részleteinek gazdagsága és teljessége pótolja a számszerű hiányosságot.

Az adatokat Burnett nem kérdőív alapján, hanem az adatszolgáltatásra hivatottaknak a helyszinén való személyes felkeresése és meghallgatása útján gyűjtötte. Kutatásának első tárgya a külföldi munkások bevándorlása mérvének megállapítása volt, majd a lancashirei gyapjumunkások körében a munkaidő csökkentésére irányuló mozgalommal foglalkozott, azután pedig London keleti külvárosában, később pedig Leeds-ben tanulmányozta a sweating-rendszer kinövéseit, végül pedig a szegkovácsok és lánczkészítők helyzetéről gyűjtött adatokat két nagy ipari központ műhelyeiben.

Ugyancsak Burnett indította meg a *trade-unionok* statisztikáját. Az adatgyűjtés kezdettől fogva nehézségekkel járt, miután az egyletek adatok szolgáltatására nem kötelezhetők, sőt létszámuk sem állapítható meg pontosan, mert tetszésökre van hagyva, hogy bejegyeztessék-e magukat mint friendly societie, vagy nem? Részletesebb adatok csak azóta gyűjthetők be, mióta a trade-unionok bizalmat kezdenek a Labour Department iránt tanusítani. Az első Reportban Burnett a trade-unionism történetén kívül csak 18 nagyobb egyesület részletes adatait közölhette, nagyobbára személyes tapasztalatai alapján. A második évtől kezdve kérdőíveket küldenek szét, melyek nagy része eleinte ugyan egyáltalán nem érkezett vissza, vagy csak hiányosan kitöltve, de azóta évről-évre szaporodik az adatszolgáltatásra készséget mutató trade-unionok száma; 1896-ról már 1330 küldötte be adatait, 1889-től kezdve a Registrar of Friendly Societies-nél bejegyzett trade-unionoknak az ezen hatósághoz beküldött jelentéseit is felhasználják. Ez adatgyűjtés eredményei évenként külön kiadványban, valamint kivonatossan az Annual Report-ban tétetnek közzé.

A francia Office du Travail újabban a termelő *munkásszövetkezetek* statisztikáját állította össze. Az adatgyűjtés csak a valóságos termelő szövetkezetekre terjedt ki, vagyis csupán azokra, melyekben a tagok, természetesen mind munkások,

közvetlenül befolyást gyakorolnak a szövetkezet ügyvitelére, munkájukkal is közreműködnek a termelésben, részesednek a jövedelemben és számuk legalább hét. E szövetkezeteket a hivatal kiküldöttjei a helyszínén felkeresték és igen részletes kérdőív segítségével gyűjtötték be tőlük az adatokat, lehetőleg az üzletkönyvekbe való betekintés alapján. Az ezen adatgyűjtést tárgyaló kiadvány nem csupán a számszerű eredményeket csoportosítja, hanem a termelő szövetkezetek történetét és több tipikus szövetkezet monographiáját közli.

A belga Office ötödik osztálya igen részletes adatokat gyűjt a *sociétés mutualistes*-okról. Ezek közül legterjedelmesebb a betegsegélyező egyleteké öt kérdőív segítségével. Az első kérdőív tartalma és részletessége tekintetében megfelel a magyar betegsegélyező pénztárak »Statisztikai kimutatás«-ának, a második a tagok lajstroma a foglalkozás és a kor kitüntetésével, a harmadik egyénenkint közölt részletes betegségi statisztika, a negyedik a balesetek lajstroma, az ötödik végre a tagsági, betegségi mozgalmat és a segélyzés adatait gyűjti korévek szerint, mely utóbbi táblázatot egyéni számlálólapok segítségével állítják össze az egyletek.

Ez osztály további adatgyűjtései az egyletekről: a fogyasztási szövetkezetekről, az állami támogatásban részesülő nyugdíj-egyletekről és a munkáslakások építésének és a takarékoságnak előmozdítására alakított bizottságok működéséről. Ez utóbbi munkát inkább közigazgatási, mint statisztikai természetű.

Ausztáriában a betegsegélyzőpénztárak statisztikáját a belügy-minisztérium biztosítás-technikai osztálya a pénztárak által kitöltött négy kérdőív alapján állítja össze. Az első a zárszámadást és a vagyonmérleget tartalmazza, a második a tagsági forgalmat hónaponként, a harmadik a betegforgalmat korév, nem szerint részletezve és a táppénzek összegét közli, a negyedik végre a megbetegedett tagok foglalkozását veti egybe a betegség nemével.

Ausztáriában a már ismertetett adatgyűjtéseken kívül az *ipartestületek* statisztikáját művelik rendszeresen. Az ipartestületek ugyanis évenként öt kimutatást tartoznak a Statistisches Departement-hoz beszolgáltatni, u. m. a zárszámadást, a vagyonmérleget és az alapokról és alapítványokról szóló kimutatást az elsőfokú iparhatóság útján, és két kimutatást a

békéltető bizottság szervezetéről és működéséről a kereskedelmi és iparkamarák útján.

Meg kell emlékeznünk továbbá a Németbirodalomban most folyó adatgyűjtésről, melyet az egyes államok statisztikai hivatalai az 1895. évi Berufs- und Gewerbezahlungskiegészítéseképen önállóan, de egyöntetű elvek alapján végeznek. Tárgya: *az iskolásgyermekek ipari mellékfoglalkozása*, melyről az adatokat az osztálytanítók gyűjtik az iskolában a gyermekek megkérdezése alapján; ez a felvétel már eddig is meglepő jelenségeket hozott napvilágra.

Nem hagyhatjuk végül figyelmen kívül az ismertetett hivatalokban művelt *történeti érdekű munkálatokat*. Ilyen Labour Department első munkabérstatisztikai kiadványa továbbá a munkaidőről szóló közlemény, a svájci strike-statisztika, és a francia munkástőzsdék története; az osztrák munkaközvetítési statisztika is terjedelmes bevezető részében levéltári adatok és enquéteszerű kutatások alapján behatóan tárgyalja a munkaközvetítés történetét Ausztriában.

Érdekesnek ígérkezik a párisi Office-ban készülő *syndicatus-történet* is, noha már tervezetében korlátozták tárgykörét. Ugyanis nem valamennyi syndicatus történeti adatait gyűjtik, nem is a legfontosabb iparágak körében alakultakat, hanem a legrégebb eredetűeket. E célból eleinte kérdőíveket küldöttek szét a kiválasztott iparágak összes syndicatusaihoz, de ez nem vezetett eredményre. Azért déléguékre bízták a feladatot, kik első sorban a városi levéltárakban különösen a rendőri okmányokat tanulmányozták, minthogy ezekben foglaltak a syndicatusok alakulását jóváhagyó intézkedések. Azután öregebb munkásokat kerestek fel, kiknek elbeszélése nemcsak jó anyagot szolgáltatott, de oly okmányok és források nyomára vezetett, melyek ama kiküldöttek figyelmét esetleg kikerülték. Ezen négy évig tartó kutatás eredménye nem sokára több kötetben fog megjelenni.

Ezekben ismertetettük a jelentékenyebb munkásstatisztikai hivatalok szervezetét és működését, bárha távolról sem oly részletességgel, melyet a munkálatok nagy tömege, érdekessége és fontossága megérdemel. Tartózkodnunk kellett ugyancsak attól, hogy a megbeszélés folyamán helyenkint tett megjegyzéseinket itt az egészét összefoglaló általános kritikával, vagy a tanulságok összegezésével kiegészítsük. Azt

azonban constatálhatjuk, hogy mindezen hivatalok, bár különböző szervezetben, különböző tervek szerint, más és más módokkal és eszközökkel és bár tudva azt, hogy céljuk eléréseig még soká és keményen kell számos nehézséggel, főleg pedig a felek közönyével, sőt rosszakaratával megküzdeniök, mégis feladatuk jelentőségétől áthatva, egyenlő buzgósággal és ügyszeretettel folytatják mindenütt munkájukat.

DR. FENYVESSY JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Foerster F. W.: Die Arbeitslosigkeit und die moderne Wirtschaftsentwicklung. Eine Mahnung zur Vorsicht gegenüber der obligatorischen Arbeitslosenversicherung und dem communalen Arbeitsnachweis. Berlin. Bieber. 1898. 8°.

A foglalkozást nem találók számának nagymérvű elszaporodása csaknem mindenkor és mindenütt komoly zavarokat, forradalmakat, az államok bukását idézte elő a történelemben. Még a legujabb forradalmak is szoros összeköttetésben állanak az éhező tömegek utcái zavargásával. De míg a régibb időkben a rabszolgaság, jobbágyság és czéhek intézménye bizonyos rendszert honosított meg a munkaszervezetben s ezenkívül az örökös háborúk, meg a komoly ellenállásra nem találó járványok a népesség gyors szaporulatát megátolták s így a foglalkozást nem találók száma is csak kivételesen volt nagyarányú: jelenleg különösen az élénk világkereskedelmi verseny oly előre ki nem számítható változásokat idéz elő, melyek a munkaadók s még inkább a munkások viszonyait egészen bizonytalanokká s a munkanélkül maradást olykor sok ezer emberre nézve azok hibáján kívül állandóvá teszik.

Ily körülmények között az ipartestületek anyagi ereje teljesen tehetetlen a munkanélküliek felsegítésére. Angliában az 1879-iki üzleti pangás idején a hét legnagyobb munkás-szakegylet tisztán a munkanélküliek gyámolítására 3 millió forintot adott ki s 1886-ban egyedül a gépmunkások társulata több mint 700.000 forintot, úgy, hogy ez a hatalmas testület is majdnem a bukás szélére jutott. Egy szóval azok a gátok, melyeket a társadalmi élet a munkanélküliség nagy árvízveszélye ellen oly áldozatokkal emelt, legfeljebb csak rendes körülmények között teljesíthetik feladatukat s épen ezért nagyon kérdéses, vajjon jogosult-e, hogy csak maguk a munkások hozzanak-e oly nagy áldozatokat ily gátaknak létesítésére és fenntartására.

A socialdemocraták doctrinair álláspontja, hogy azokon a bajokon csak úgy lehet gyökeresen segíteni, ha a munkanélküliség alapokát, a természetellenes versenyt és a nyereszkesedésen alapuló tultermelést megszüntetjük, azaz a jelenleg uralkodó kapitalisztikus termelés-módot megváltoztatjuk, elméletileg lehet helyes, a gyakorlatban azonban egészen embertelen nézet, mert hiszen a termelési rendszer megváltoztatása, minden más nehézségtől eltekintve is, egyáltalán nem napok kérdése, s megvalósulása előtt milliókat ártatlanul szenvedni hagyni nem tisztán csupán humanistikus, hanem socialpolitikai szempontból sem lehetséges.

A socialis reform hívei újabban, mint sok más téren, itt is a hatósági beavatkozást sürgetik részint a munkaközvetítés rendezése,

részt a munkanélküliek külön biztosítása útján. Különösen két német katedra socialista. Adler bázeli és Schenk würzburgi tanárok agítálnak erősen a munkanélküliek biztosítása érdekében, akár községi, akár állami rendezés útján.

Szerzőnk ezt az irányzatot a leghatározottabban megtámadja. főképp abból a szempontból, mert ez a munkások szabadságát veszélyezteti. Csak a munkások maguk képesek ugyanis alaposan megítélni, vajjon van-e egyes meghatározott esetekben igazán munkanélküliség, s ha igen, a munkás-e annak az oka, avagy más tőle nem függő körülmények? Pedig ennek a szempontnak igazságos eldöntése községi vagy állami hivatalnokok által minden körülmények között nehéz, oly esetekben pedig, midőn a munkaadók és munkások között nyílt összeütközés tör ki, teljesen lehetetlen, már csak azért is, mivel a hatóság, mint pártok felett álló testület, a munkanélküliek segélyezése által a harczoló felek egyikének fegyvert nyújtva a társadalmi békét még jobban felzavarná.

De még veszélyesebb a munkanélkülieknek állami biztosítása szerzőnk szerint azért, mert annak életbeléptetése a szakegyesületek erkölcsi tekintélyét csorbitja s az anyagi érdekek miatt a munkások szervezkedésének életerejét támadja meg. A hatóság hatalma ily intézkedések által igen nagy lesz a munkások felett s ez a hatalom a burocraták kezében csakhamar a reactio embereinek szolgáltatja ki őket, a minthogy a német birodalmi gyűlés Stumm töredéke, mely míg ma is fájlatja a socialista törvények megszüntetését, melegen óhajtja a munkanélküliek állami biztosítását, mint új hatalmas eszközt a munkások szabadsága ellen. Hogy ez a veszély mily nagy, példaként felemlíti szerzőnk azt a tényt, hogy a német birodalmi munkásbiztosító hivatal újabban elrendelte, hogy a kórházakban és menedékhelyeken a Hülle-féle irodalmi műveket adják a munkásoknak, mely művek általában a reactio érdekeit védik és eszméit terjesztik. Bureaucratikus kezelés mellett csaknem észrevétlenül terjed a reactio szelleme a legkülönbözőbb irányokban, s különösen terjedne a munkanélküliek biztosítása által, hol a munkanélküliség okának megállapítása a reactionnak hatalmas fogantyt ad a munkások szabadságának korlátozására.

Hasonló árnyoldalai vannak a hatósági munkaközvetítésnek. A munkaadók és munkások érdekei a jelenlegi viszonyok között igen sok esetben ellentétesek, s ezért a legtöbb esetben a munkaközvetítő bizottságok, még ha a munkások képviselői egyenlő arányban vannak is ott a munkaadók képviselőivel, mindenkor az utóbbiak érdekeit fogják előmozdítani nem ritkán a munkások ellenére, de már csak azért is, mert a munkások képviselőinek tekintélye kisebb, látóköre csekélyebb. Igaz, hogy ebben a kérdésben nagyon óhajtanád a munkaadók és munkások együttes tanácskozása, de az egyenlőség csak azokban a ritka esetekben lesz meg, a hol a socialpolitikai közszellem már kifejlődött s a munkások politikai nevelése már magas fokra jutott. Angliában, a trade unionok hazájában, már elérkezett az idő az ily együttes munkára is legalább egyes helyeken, a legtöbb esetben azonban minden oly munkaközvetítő hatóság, mely nem kizárólag a munkások kezében van, a munkaadók kényelmét mozditja elő, monopoliუმát a munkabér meghatározásában erősíti s a sztrájkok alkalmával egyenesen a munkások ellen fegyverzi fel őket.

Határozottan elítéli végül szerzőnk a munkanélküliségnek azt a németeknél sokat dicsért ellenszerét, mely »földművelő-telepek« név alatt ismeretes. Érdeemes, bár kissé drága humanistikus munka ez, hasonló a hatóságok által időről-időre létesített kényszer- vagy inségmunkákhoz, de közgazdasági jelentősége éppen semmi. A városi iparos-munkások és azok a munkanélküliek általában a földműveléshez nem értenek, hosszabb ott tartózkodás veszélyes tudásukra és testi ügyességükre nézve, pedig másrészt e nélkül a földművelő-telep csak könnyűéleti munkát végezhet, nem intensív és jövedelmező gazdálkodást. Különbözik is ezek a telepek túlnyomólag csavargók, tolvajok és kiszabadult fegyenczek számára valók, kikkel a tisztességes, sorsuldózott munkást összekeverni sem nem helyes, sem nem méltányos.

Végző eredményében tehát mégis csak az önségély van hátra a munkanélküliek számára. A munkásszakegyesületeknek avagy azok szövetkezeteinek feladata gondoskodni a munka nélkül maradt tagtársak ideiglenes segélyezéséről és elhelyezéséről. Természetes feladatuk ez; ők ismerik legjobban a munkáviszonyokat, ők ítélik meg igazságon a munkahiány okát s válogathatják meg legcélszerűbben a gyógymódot. Sőt nemcsak természetes feladatuk ez, hanem egyuttal önértékük is. A munkanélküliek gyámolítása a leghatalmasabb eszköz a szakegyesületek fenmaradására és tagjaik összetartozásának biztosítására s e mellett éppen ebben a nemes humanus munkában van a legjobb fegyverük arra, hogy a bérharczokban a munkaadók a gazdátlan kezeket ne használhassák föl döntőleg saját javukra.

Mindez, a mit eddig Foerster, individualistikus ez álláspontjának magyarázatául felhoz, eléggé plausibilisnak látszik, azonban éppen nem felel meg arra a leglényegesebb kérdésre, mi történjék abban az esetben, midőn az önségély ereje tehetetlenné lesz a rohamosan és nagy méretekben mutatózó munkanélküliség veszélyének enyhítésére?

Adós is marad a felelettel, mert csak magyarázó kitérésnek tekinthetjük azokat a fejtegetéseket, melyeket dolgozata elején a munkanélküliség végokairól felhoz s a melyeknek kapcsán azt igyekezik bebizonyítani, hogy a foglalkozást nem találók nagy számából eredő társadalmi veszély a közgazdasági élet természetes fejlődése szerint fokozatosan enyhül és így lassanként elmúlik.

Az időszaki munkanélküliség főoka ugyanis a versenyrendszer tervnélküli termelése. Ebből a főokból azonban nemcsak a munkanélküliség ered, hanem egyuttal az árhanatlás, a tőke értéktelenedése, a csőd és a munkások elbocsátása. A baj ellen küzdeni tehát egyenlő érdeke a munkásnak és a munkaadónak s a küzdés tényleg megkezdődött a társulás alapján, egyrészt fogyasztó-szövetkezetek, másrészt kartellek alakjában, melyek mindegyike a tervszerű termelés előmozdításán munkálkodik. A kartellek, a termelő vállalkozók egyesülései, államsocialistikus és manchesteri felfogás szerint egyaránt hetytelennek és a szabadverseny elvével meg nem egyeztethetőnek tűnnek fel s ezért sokáig küzdöttek ellene elméletileg. De a gyakorlat legyőzte a nehézségeket, a gyárosok kényszerítve látták magukat, hogy látszólagos egyéni szabadságukról lemondva, egyesülés útján küzdjenek a fenyegető verseny ellen s biztosítsák maguknak a tisztességes nyereséget. Ma már csaknem általánossá lett a tudat a gyárosok között, hogy a kartellek és syndicatusok intézménye nélkül

többé-kevésbé veszély fenyegeti őket, ellenben az ily kartellek legalkalmasabb eszközök arra, hogy valamely iparágban a termelési viszonyok egységesen szerveztessenek.

Jelenleg még nagyon kezdetleges a kartellek hatása, különösen mivel a nemzetközi jellegűek alakítása egészen új keletű. De ha megerősödik az intézmény, kétségtelenül hatalmassá teszi a termelőket a verseny ellen s az eddiginél sokkal jobban biztosítván a munkájuk eredményét, ez a biztonság a munkások helyzetét is javítani fogja, mert a munkabér nem fog többé annyira függeni az esetlegeségektől, minden üzletnek lesz állandó törzsmunkás-csoportja; a munkanélküliek tartalékserege sem fogja veszélyeztetni a munkások jogos kívánalmait. Az egyesülés előnye olcsóbbá és eredményesebbé teszi a termelést, de nem a munkás rovására, mert a munkás bajai is főképp a nagy verseny okozta bizonytalanságból erednek. Az öntudatos angol munkások, így többek között a szénbányászok testülete, már évek óta követeli a kartellek biztosítását és megerősödését, mert a termelés rendezésében látja a munkások üdvét s annyira mennek e tekintetben, hogy a kartell ellen küzdő bányatulajdonosokat sztrájk által kényszerítik arra, hogy a kartellhez csatlakozzanak.

Maguk a munkások természetesen nem alkothatnak oly kartelleket, melyeknek a munkanélküliség apasztására bármily hatásuk lehetne. De a munkás-szakegyesületeken kívül hatalmas fegyverük a fogyasztási szövetkezetek, melyek megerősödvé, a piacra jelentékeny nyomást gyakorolhatnak. Az angol fogyasztási szövetkezetek ma már több mint két millió munkás szükségletét elégítik ki, évi forgalmuk 100 milliónál több s e mellett 500 millió forint értékű termelésük is van. A nagykereskedők szövetkezete pedig ma már — Roseberry lord találó megjegyzése szerint — állam az államban, mely a versenyre is döntőleg hat.

A kartellek és szövetkezetek fejlődése — szerzünk szerint — a jövő közgazdasági rendszer alapja, mely képes lesz a nemzetközi munkafelosztás segítségével fokozatosan legyőzni a válságokat s előkészíteni azt az állandóságot és biztonságot, mely nélkül, mint az emberi munka más terén, itt a közgazdaságban sincs valódi áldás. Ez az állapot alkotja meg az igazi munkaszabadságot, mert biztosítja a munkaadók és munkások tekintélyét. Ma tehát minden szocialis reformot főképp abból a szempontból kell megbírálni, mennyiben erősíti vagy gátolja a munkások egyesülését. A munkaidő, munkabér s más munkásvédelemre vonatkozó reformtervezetek csak félig-meddig sikerülnek még törvényhozás útján is, míg a munkások egyesületei nagyobb és hatalmasak nem lesznek. A munkanélküliség nagy kérdése is összefügg azzal a körülménnyel, mint azt az angol példák igazolják s ezért vigyázni kell, hogy meggondolatlan humanistikus törekvésből ne alakítsunk a foglalkozást nem találók látszólagos érdekében oly intézményeket, melyek végeredményükben a munkások testületeinek szabad fejlődését és erősödését gátolnák s így a reactiót mozdítanák előre.

—r.

Keyserling Róbert gróf: Vom Japanischen Meer zum Ural. Eine Wanderung durch Sibirien. Mit Abbildungen. Breslau: Schlener 1898.

A nagy szibériai vasut, melyből jelenleg már közel két harmad-rész teljesen kész, magától érthetőleg jelentékenyen megváltoztatja

ennek a hatalmas területnek jellegét. Nyugati Szibériáról, hol a vasut tervezése óta egyetem s más kulturai intézmények létesültek, elég részletes adatok állanak rendelkezésünkre, keleti Szibériáról ellenben még mindig csak elvétve érkeznek egyes tudósítások. Épen azért nagyon tanulságosak Keyserling német utazó feljegyzései, ki Khinából jöve közelebb beutazta egész Szibériát s utazása alatt a már elkészült vasutat is használta.

Az Usszuri vidékén, hol a vasut utolsó része Vladivostok kikötőjéig már teljesen kész, az új közlekedési eszköz legalább a vonal mentén nagy élénkséget teremtett. Igen sok kereskedő telepedett le az egyes állomásokon, sőt több gyárat is létesítettek. Nem tudjuk, vajon nem nemzeti elfogultság vezette-e tollát, de szerző az összes letelepülők között legnagyobb jövőt jósol a németeknek s egyenesen azt állítja, hogy a német kereskedők itt a legtekintélyesebbek s csak egy orosz és egy amerikai kereskedőház képes velök némiképp versenyezni, de maguk az orosz letelepülők is inkább fordulnak hozzájuk, mint honfitársaikhoz.

A többi letelepülők között természetesen legnagyobb számmal vannak a japánok és a khinaiak. Szerző tapasztalatai szerint a japánok sehol sem versenyezhetnek az európai kereskedőkkel és iparosokkal, mivel nem megbízhatók. Ellenben a khinaiak nagyon ügyesek és lépten-nyomon diadalmas versenytársak, úgy, hogy a kiskereskedelem már egészen az ő kezükben van, sőt három nagykereskedő is van közöttük, e mellett mint napszámosok, szakácsok és szolgák is mindenütt feltalálhatók.

Fentebb az Amur vidékén, hol nincs még vasut, sokkal szomorúbbak az állapotok. A népesség uralkodó elemét a letelepített kozákok teszik, kik azonban rendesen igen gondatlanok és nagyon rossz földmivelők, melyhez természetesen hozzájárul még az éghajlat kedvezőtlen jellege, a mennyiben a tél rendkívül zord, a nyár rövid, de a mellett nagyon forró és száraz. A kiskereskedelem itt az oroszok és németek osztozkodnak. Nagyon megnehezíti a helyzetet az aranyláz, mely igen sok munkaerőt von el s az erkölcsökre kártékonyan hat. De a nagy láz a 70-es évek óta hanyatlófélben van. Jelenleg évente mintegy 447 pud aranyat mosnak az Amurban, kerekszámban nyolcz millió rubel értékben, de szakértők állítása szerint legfeljebb három évtized múlva már az aranymosás nem lesz jövedelmező.

Jellemző az itteni állapotokra utazónknak az az adata, hogy a hatóságok csaknem évenként akadnak oly falvakra, melyeknek sem a térképeken, sem a hivatalos iratokban nincs nyoma s hogy igen sok község évtizedek óta nem látott magasabbrangú hivatalnokot, a mi természetesen is, mivel a legtöbb hivatalnoknak óriási terület felett kell intézkednie s a közlekedés legtöbbszörre igen rossz. A legtöbb félreeső telep lakói maguk is kerülik a nyilvánosságot s sokan még azt sem tudják, hogy orosz fenhatóság alatt állanak. Egész sereg e mellett a szabadon kóborgó munkanélküliek (brodjások) száma, kik azonban rendesen nem veszélyeztetik a közbiztonságot, mivel általában véve szelid természetű és sokat tűrő koldusok, kik alkalmilag egy és más megbízatást híven teljesítenek, de állandó, kitartó munkára képtelenek.

Az Amur vidékén az állapotok gyökeresen csak akkor fognak megváltozni, ha a folyó jobb partján levő kedvezőbb fekvésű s

sűrűbb népességű khinai területet ide csatolják. Jelenleg azonban az az ittlakó khinaiak és mongolok magasabb műveltsége az ősrégi kereskedelmi központ gyanánt szolgáló Csita, Kiachta és vidékük kivitelével alig mutatkozik az Amur vidékén, még leginkább a buddhista vallásúaknál, kiknek Oninszkban igen előrehaladt műveltségű papi városuk van. Nevezetes, hogy pár évtizeddel ezelőtt az aranyosók Goltuga név alatt külön köztársaságot is alkottak e helyen, melynek elnöke egy belga telepes volt, de a köztársaságot, mely különben eléggé virágzott, rövid idő múlva az orosz és khinai hatóságok egyesülve megszüntették.

Az Amur vidék kedvezőtlen viszonyai okozhatják azt is, hogy a nagy vasutnak ideeső részét a kellő felügyelet hiányában a lehető legrosszabbul építették. Az átlagul megállapított 34.000 rubel helyett Vladivosztk és Ima között egy verstnyi vasut átlag 74.000 rubelbe került s e mellett a vonalat nagyobbbrészt mocsaras vidéken s oly rosszul építették, hogy a javítás már eddig is tömérdek költségbe került és az esőzések után a közlekedés gyakran teljesen megszűnik oly annyira, hogy már is komolyan tanakodnak arról, hogy egyes részeit teljesen áthelyezve újból építsék.

Vladivosztktól egész a Baikal-tóig tart csekély kivétellel az ily primitív állapot. Az első nagy hely Irkutzk, mely jelenleg Szibéria legnagyobb városa, egészben véve ugyan a mi alföldi nagy parasztvárosainkhoz hasonlít, de középületei s egyes milliomosok házai oly szépek, hogy a szibériaik hajlandók nemzeti elfogultsággal ezt a várost Páriszal hasonlítani össze. Nem érdektelen, hogy a körülbelül 50.000 főnyi lakosságú városnak évi kiadása 1894-ben 331.625 rubel volt, melynek jelentékeny része folyt be a városi vagyon kamataiból.

Innen már rendezettebb viszonyok között és gyorsabban tette meg a hátralevő utat utazóink, 1400 kilométernyit, tehát majdnem felét, vasuton, melyet azonban akkor még csak részben adtak át a forgalomnak s ott is csak hetenként kétszer közlekedtek. 1900 nyarára valószínűleg az egész elkészül. A vasutról nagyobbbrészt műveletlen és végtelen vidékeket lát az utas, az állomásokon azonban mindenütt pezsgő élet mutatkozik, az erősen előrehaladó művelődés előjelei.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Tanköteles gyermekek foglalkoztatása Németországban.

A munkásvédő törvények között csaknem mindenütt a legelső sorban állanak azok, melyek a tanköteles korban levő gyermekek egészsége s erkölcsisége érdekében alkottattak s úgy látszik, az iparfelügyelők adatai és a foglalkozási statisztika számai szerint, hogy legalább a gyáriparban az ily gyermekek alkalmazása minden művelt államban többé-kevésbé megapadt. Ujabban azonban több oldalról kétség merült fel az adatok értéke ellen, mivel igen sok helyen meggyőződtek, hogy a gyárosok az igen olcsó gyermekmunka érdekében a törvényeket ügyesen kijátszák s másrészt a szülők kapzsisága tudott találni módokat és eszközöket, hogy a gyárakból kiszorult gyermekek után a háziparnál vagy más módon szerezzen mellékjövedelmet.

A németországi állapotok teljesen igazolják ezeket az aggodalmakat. A törvény kijátszása igen sok esetben nyilvánvaló. Az arnsbergi iparfelügyelőség területén például 1896-ban 377 tanköteles gyermeknek adtak munkakönyvet, a gyárak kimutatásában azonban csak 12 gyermek fordul elő. Düsseldorfban egy nyomdában 25 tanköteles gyermek foglalkozott éjjel hirlapok hajtogatásával, és a midőn a hatóság beavatkozott, a gyáros egy könyvkötővel kötött szerződést, ki a gyermekekkel ezt a munkát saját lakásán végeztette. Kőbányákban, téglagyárakban s másutt is a gyermekek úgy szerepelnek, mint rendesen szerződött apáiknak ideiglenes segítői.

Sokkal több azonban a visszaélés a házimunkákban, melyeknek ellenőrzése természetesen nehezebb s melyekben a gyári törvények egy része nem is alkalmazható. Itt a 14 éven alul levő állandóan foglalkoztatott gyermekek száma folyvást szaporodik, úgyszintén a mezei munkáknál is, a hol maga a foglalkozási statisztika $3\frac{1}{2}$ -szer több (135.125) gyermekmunkást mutat ki, mint az iparnál. Ezt aényt jóformán minden iparfelügyelő és más szakértő habozás nélkül elismeri, mint szembeötölő és köztudomású közgazdasági jelenséget. Különösen a pásztorkodásnál, házalókereskedésnél, italmérésnél és a házilag kezelt textil és ruházati iparnál általában ismert tény, hogy a kiskorúakat rendkívül nagy számmal alkalmazzák, oly nagy számmal, mely nagyon valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy az egyes iparosok bejelentései s az általános statisztikai felvételek a gyermekek alkalmazását tekintve legalább is hiányosak s a kimutatott számokat legfeljebb mint minimális számot lehet tekinteni a valódi állapothoz képest.

Nagyon nehéz, sőt csaknem lehetetlen az állandóan foglalkoztatott tanköteles gyermekek számát pontosan megállapítani már csak azért is, mivel a gyermekek foglalkozásai között nem utolsó helyet

foglalnak el az olyan magánjellegű dolgok, p. csecsemők gondozása, libapásztorkodás, tekebábok állítása stb., melyeknek általános számbavételére a statisztikának nincs kellő fogantyúja. Ez okból nagy érdekekkel követhetjük azokat a kísérleteket, melyek az ily gyermeki munkák számbavétele tekintetében szűkebb körökben eszközöltettek az iskolákkal kapcsolatban.

Agahd Konrád, ki Berlin egyik külvárosában tanító s ki ezeknek a kutatásoknak egyik lelkes megindítója volt, közelebb érdekes kimutatást közölt¹⁾ az eredményekről, melyeket itt akarunk ismertetni.

Működése helyén Rixdorfban, hol jelentékeny nagy a munkásosztály, 3267 tanköteles fiú közül 600 rendes munkával keresett pénzt és pedig 121 zsemlyét, 63 újságot hordott ki, 104 tekebábokat állított fel, 62 kifutó volt, a többi más más foglalkozást űzött. S ezek a foglalkozások rendszeren nagyon fárasztók voltak. A zsemlyekihordók nyáron 3½ órától 6½ óráig hajnalban jártak lépcsőkön fel s le, az újsághordók szintén hajnalban 4 óra hosszáig, a tekebáb-állítók rendszeren 10–12 óráig, de néha hajnali 3 óráig voltak elfoglalva. ezenkívül több gyermek, mint virágárús, perczárús, pinczér éjfélig kénytelen volt fenmaradni s mindezért havonként alig kerestek 1–3 forintnál többet.

A rixdorfi felvételek eredményei Németországban nagy fel-tűnést keltettek s a tanítók számos helyen tettek hasonló kutatásokat. Mindenütt megdöbbenők voltak az eredmények. Berlin egyik külvárosában 11.440 iskolába járó gyermek közül 1013, azaz csaknem 9% állandóan foglalkozott kenyérkeresettel és pedig naponta 4 óránál tovább dolgozott 898, hajnalban 6 óra előtt 283, késő este 9 óra után 205, s vasárnapokon is 642. A kutatásokból kitűnt, hogy sok esetben egyenesen veszélyeztetve van a gyermekek erkölcsisége és egészsége, részegeskedésre, lopásra és hazugságra nevelik, sőt kényszerítik őket. 21 városban a tanítók által eszközölt felvétel mintegy 30.000 ily szerencsétlen gyermek életmódját ismerteti. Agahd táblázata szerint világos, hogy a nagy városokban a fiútanulók közül 10–13, a leányok közül pedig 6–8% van ily keresetre utalva, a háziiparral foglalkozó helyeken pedig különösen a magasabb osztályokba járó leányoknak csaknem fele.

Charlottenburgban, a Berlin mellett fekvő nagy porosz városban, már két ízben volt ily iskolai felvétel télen és nyáron s ez azt mutatta, hogy a két felvétel között lefolyt idő alatt a kenyérkereső fiúk százaléka a nyári 12%-ról télen 11%-ra apadt, a leányoké ellenben 5%-ról 5¾%-ra emelkedett. Legtöbbször a felsőbb osztályokból voltak, de 6–7 éves gyermekek is minden városban akadtak a kenyérkeresők között. Tekintve azt, hogy a felsőbb osztályok népessége mindenütt kisebb s igen sok gyermek kilép az iskolából a tanköteles kor befejezése előtt s természetesen nagyobbbrészt kenyérkereseti célból, világos, hogy a kenyérkereső gyermekek számaránya sokkal nagyobb, mint az iskolai felvételek alapján gondolni lehetne. A foglalkozási idő nagyobbbrészt 2–4 óra, de tekintve az

¹⁾ Die Erwerbsthätigkeit schulpflichtiger Kinder im Deutschen Reich. Von Konrad Agahd, Lehrer in Rixdorf-Berlin (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgegeben von Dr. Heinrich Braun, Berlin Heymann. Zwölfter Band, 1898 37–428. l.)

iskolai teendőket s hogy ezek a foglalkozások nagy része csak kora hajnalban s késő este teljesíthetők, világos, hogy a szegény gyermekek általában túlcsigázva vannak, hiszen az orvosok állítása szerint 10–14 éves gyermeknek, iskolai és házi munkát is ideszámítva, egészsége megrontása nélkül nem volna szabad naponként tovább dolgoznia, mint legfeljebb 6–8 órát. De a felvételek nem ezt mutatják. 8–10 éves gyermekek néha felnőtt embernek is terhes heti 50–60 órára vannak kényszerítve. Halleban egy 8 éves fiú az iskolai munkát és elfoglaltságot nem is számítva, naponta 8–9 órán hordott szét süteményeket. 5 gyermek 50 óráig készített papírvirágokat, egy kilencz éves 36 órán ragasztott czimkéket az iskolai időn kívül. Braunschweigban egy nyolcz éves fiú 30 óráig s egy 13 éves leány naponta 11–13 óráig, tehát legalább 66 óráig varrt jutaszákot. Ha ehhez hozzászámítunk legalább 30–35 órát az iskolára és tanulásra, világos, hogy a szegény gyermekeknek szórakozásra semmi idejük sem marad, sőt alvásra sem mindig. Különösen keserves a pesztonkák és dadák sorsa, kiket Berlinben folyton növekvő nagy számmal fogadnak a 8–12 éves iskolás leányok közül, hogy a drágább cselédek helyettesítsék.

Igen természetes, hogy az így felhasznált gyermekek munkabére a legtöbb esetben minimális, sőt igen sokan ingyen dolgoznak. Charlottenburgban 36%-nak havi munkabére négy márkánál kevesebb volt, azaz egy napra átlag $13\frac{1}{3}$ fillér jutott, de ennek fejében a zsemlye- és újsághordók naponta átlag 4 kilométer utat tettek s 56 lépcsőt másztak meg. Nagyon dicsekedett egy fiú, hogy este 9 órától hajnali $\frac{1}{2}$ 4-ig folytonosan állította a tekebábokat s ezért 2 márkát kapott. Más helyen iskolás leányoknak, kik a tanítási időn kívül egész nap és pedig reggel 4 órától kezdve besötétedésig teheneket őriztek, egész évi munkájukért fizetésük csak a ruházat volt s egy kis ajándék. Igaz, hogy az ily jövedelmek összegei így is jelentékenyek. Hannoverában pl. 86.418 márka bevételt mutat ki a statisztika, de ez 1620 tanuló között oszlik meg, kiknek azért egyenként egész éven át kellett izzadniok és nyomorogniok és pedig mint a felvételek némely esetben világosan kimutatták, gyakran oly szülők javára, kik maguk erejéből is képesek voltak megélni.

A tanköteles gyermekek munkaerejének lelketlen kihasználása természetesen nagyon sújtja az iskolát. Tudjuk azt mi magyarok is, hol a nagy Alföld falusi iskoláiban főkép a libapásztorkodás miatt már kora tavasszal be kell zárni a legtöbb iskolát. De a német tanítók felvételei még érdekesebb tanúságokat is mutatnak. Rixdorfban például a kenyérkereső tanulók közül 50%-nál több megbukott, Charlottenburgban 85% sokat mulasztott, nem is említve a bágyadságot, figyelmetlenséget, rossz magaviseletet és más bajokat. Azok a gyermekek, kiket szülők reggel és este is felhasználnak valami munkára, továbbá a tekebáb-állítók, pinczerek, varrónők és dadák az iskolában rendszeren használhatatlanok voltak s nem érdekelték, hogy több a törvényszék vagy rendőrség ítélőszéke elé került. Igen veszélyes még a gyermekekre a pásztorkodás, a vasárnapi munka és a pálinka-ital megszokása. A pommeraniai tanítók észlelete szerint 3275 mezei munkával és pásztorkodással foglalkozó iskolás gyermek közül 2310-ről határozottan lehetett constatálni az erkölcsi súlyedést, sőt — csaknem hihetetlen — 1382 gyermeknek egészsége is komolyan megrendült.

A gyermekek munkaerejének kihasználása igen sok esetben a lelketlenségig megy. Egy háziiparúzó mesterről kitűnt, hogy a reggel iskolába járó fiúkat délután 2 órától éjjeli 1 óráig foglalkoztatta székfonással s közben csak egy félórai szünetet engedett nekik az oszonnára. Volt eset, midőn iskolás gyermekeket reggel 7 órától másnap reggel 5 $\frac{1}{2}$ óráig dolgoztattak egyfolytában. S ezt nemcsak a gyárosok tették, hanem a mező gazdák is s talán még nagyobb mértékben. Jellemző e tekintetben egy gyermekvédő céllal készített rendelet, melyet az anhalti kormány adott ki s mely csaknem a humanisztikus eszmék paródiájaként hangzik. Ez a rendelet többek közt így intézkedik :

»Egész napi munkára csak *legalább nyolczéves* gyermeket szabad alkalmazni, *ennél ifjabbak csak félnapig vagy a munkaidő két harmadáig* dolgoztathatók. A munkaidő reggel 6 órától este 6 óráig tart két órai munkaszünettel. Ha pedig a munka után a munkásoknak még hosszabb gyalogutat kell tenniök, a munka oly időben fejezendő be, hogy a munkások 8 órára hazaérkezzenek. Ha szeke-
ren viszik őket, vigyázni kell, hogy az ne legyen túltömött s a gyermekek ne hulljanak le. Meleg napon elegendő itálról kell gondoskodni... A kora reggeli iskolai órák előtt nem szabad a gyermekeket foglalkoztatni.«

Látható mindezekből, hogy a tanítók fáradságos munkája mily éles világításban tüntette ki azt a közgazdák előtt is ismeretes, de inkább homályos fogalomként élő tényt, hogy a gyermekek védelme, melyet a gyárakban oly nagy sikerrel eszközölhettek, illúzió a házi ipar, szabad foglalkozás terén s különösen illúzió a szülői hatalommal szemben s hogy mindezek következtében az addigi törvényes intézkedéseknél megállani nem lehetséges.

A példa vonzott s az egyes német kormányok statisztikai hivatalai közös megállapodás után a tanfelügyelők közvetítésével általános iskolai felvételt csináltak a gyermekek ipari foglalkozásáról. A szétküldött iveket az egyes tanítóknak 1898. február havában kellett kitölteniök s így azok feldolgozása jelenleg még munkában van. Sajnos, hogy az eredmény előreláthatólag nem lesz általánosítása és szabályosabbá tétele sem a tanítók munkájának. A hivatalos kérdőív ugyanis felesleges óvatosságból nagyon egyszerű s mintha csak a nemrég eszközölt iparstatisztika feldolgozásának a gyermekekre vonatkozó részét akarnák egyedül ellenőrizni, teljesen figyelmen kívül hagyják a tanuló gyermekek munkaereje kihasználásának kérdését, csak az iparüzést veszik számba, nem pedig a foglalkozást általában véve.

A kérdő-ívhez csatolt utasítás ugyanis egyenesen megmondja a tanítóknak, hogy figyelmen kívül hagyják a gyermekek munkáját a mezőgazdaságban, kertészethen, szőlőművelésben s az oly cselédi vagy házi teendőket, minők a gyermekdajkálás és őrzés, a segédkezés a házi teendőkben, a kiszolgálás stb. Ily korlátozás mellett természetesen szó sem lehet a gyermekek munkájának teljes megismeréséről, ellenkezőleg oly helyeken, hol az ipari foglalkozás nem fejlődött ki, a kérdő-ívek nagy része üresen marad. De még ezen felül is hiányos a kérdő-ív, mert nem terjeszkedik ki oly fontos kérdésekre, minők a foglalkoztatott gyermek fizetése vagy jövedelme, vajjon van-e éjjeli munkája stb. Az egyszerűsítésnek sajátos módját eszeli ki az utasítás akkor is, midőn a gyermekfoglalkozás

meghatározásánál kimondja, hogy csak egy foglalkozás jegyzendő fel, még abban az esetben is, ha a gyermek pl. hajnalban újságkihordó, délután inas vagy kifutó s este pinczér s a kiválogatást a szerint kell eszközölni, melyik foglalkozásnál van hosszabb ideig, nem pedig a foglalkozás terhes vagy kevésbé terhes volta szerint. A foglalkozás idejét sem kívánja az utasítás pontosan megjelölni, megelégszik azzal, hogy a 3 óránál kevesebb s a 3-nál hosszabb ideig tartó foglalkozások általánosságban különböztessenek meg, pedig világos, hogy a gyermek munkaerejének túlterhelését ily általános adatokból megítélni nem lehet. Általában az egész kérdő-ívnek csak hét rovata van, u. m.: 1. Az ipari foglalkozás megnevezése. 2—3. Hány fiú s leány foglalkozik általában? 4—5. Ezek közül hány fiú és hány leány foglalkozik naponta 3 óránál hosszabb ideig s végül 6—7. Hány napon át foglalkozik a hétben fiú és leány 3 óránál hosszabb ideig?

Látható mindebből, hogy a hivatalos felvétel eredménye nagyon kevés tájékoztatást fog nyújtani a kérdés lényegére nézve, mely semmi esetre sem lehet az iskolás gyermekek iparúzó csoportjának egyszerű számbeli kimutatása, hanem a gyermekvédelem nagy kérdésével kapcsolatosan a szülők, iparúzók és vállalkozók visszaélése fokozatának kitüntetése. A német hivatalos felvételt tehát egészen új alapon ismételni kellene, hogy a paedagogusok szórványosan eszközölt számbavételeinek szomorú eredményei hivatalos úton is igazoltassanak s a gyermekvédelem kiterjesztése a gyári munkásság körén kívül a szerzett adatok alapján öntudatosan megkezdődhessék.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *BÁLINT, Imre, Gazdasági politikánk multja és jövője. Bp. 1898.
- AMBROZOVICS, Béla, Messung der wirthschaftlichen Kraft von Ländern. Das Problem der Quote. Wien, Spielhagen.
- COHN, Gustav, System der National-oekonomie. Ein Lesebuch für Studirende I-III. Stuttgart, Enke. 1898.
- LILIENTHAL, Paul, Zur Vertheidigung der organischen Methode in der Sociologie. Berlin, Reiner, 1898.
- *BLONDEL, Georges, L'essor économique de l'empire allemand. Conférence faite au Musée social. Paris, 1893.
- *LE MUSÉE SOCIAL, Société reconnue d'utilité publique. Statuts. Organisation. Services. Paris, 1898.
- CROWELL, I. J., The logical process of social development. Newyork, 1893.
- STUCKENBERG, I. H. W., Introduction to the study of sociology. London, Hodder, 1898.
- WARD, L. J., Outlines of Sociology. London, Macmillan, 1898.
- Folyóiratokban.*
- BALLOD, Carl, Die Bedeutung der Landwirtschaft und der Industrie in Deutschland (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung etc. 1893. 3. Heft).
- BIESE, Alfred, Ludwig Steins Social-philosophie. (Deutsche Rundschau 1898. Heft 9).
- FIAMINGO, G. M., Das Gesetz des sozialen Fortschritts (Allg. Stat. Archiv. Fünfter Band I. Halbband).
- GOLDSTEIN, I., Industrie und Landwirtschaft als Grundlage des Reichthums und der Staatsmacht. (Beilage zur Allg. Zeitung. München, 1893. Nr. 133.)
- KLEINWÄCHTER, Friedrich, Collectivbedürfnisse und Gruppenbildung (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, VII. Band, 2 Heft).
- MAAS, Georg, Die wirtschaftliche Gesetzgebung Oesterreichs im Jahre 1897. (Jahrb. für National-oek. und Statistik, 1898, 5 Heft).
- FOUILLÉE, Alfred, L'anthroposociologie (Revue internationale de sociologie. Mai 1898).
- JOURNAL DES ÉCONOMISTES, juin 1898. Le socialisme et l'individualisme per Yves Guyot. Sur l'état actuel de la demographie par E. Levasseur. Le socialisme en Angleterre par H. Bonet.
- POLITICAL SCIENCE QUARTERLY, june 1898, Burgess I. W., Corporations and political science. North S. N. D. Levasseurs american working man.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *BEITRÄGE zur Morbiditäts-Statistik Bayerns. 1. Krankheits- und Sterblichkeitsstatistik der Infektionskrankheiten des Jahres 1896 im Regierungsbezirke Mittelfranken, von Dr. C. Martins. 2. Morbiditäts-statistik der Infektionskrankheiten im Regierungsbezirke Schwaben für 1897 von Dr. Friedrich Böhm. Beilageheft zur Zeitschrift des k. b. stat. Bureau, Jahrgang 1898. München 1898.
- JANNASCH, R. Rathschläge für Auswanderer nach Südbrasilien, 4. Aufl. Berlin-Charlottenburg 1898.
- *ÖSTERREICHISCHE STATISTIK, XLIX. B. 2. H. Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1895. Wien, 1898.
- STRASSEN-HYGIENE in europäischen Städten. Sammelbericht des aus Anlass des IX. internationalen Kongresses für Hygiene und Demographie in Madrid zusammengetretenen internationalen Komitees, herausgegeben von Th. Weyl. Berlin, Hirschwald 1898.
- MEURIOT, P., Les agglomérations urbaines dans l'Europe contemporaine. Essai sur les causes, les conditions, les conséquences de leur développement. Paris, Berlin 1893.
- PEUPLION, A., Traité pratique de pisciculture, avec un appendice sur la culture des bois. Nancy Berger-Levrault 1898.
- Folyóiratokban.*
- BUDAPEST FŐVÁROS statisztikai havi füzetei 1898. márczius: A főváros halandósága az 1897-ik évben.
- ALLG. STATISTISCHES ARCHIV. Herausg. von Dr. Georg von Mayr. Fünfter Band, I. Halbband: Einige Ergebnisse aus den Schweizer Rekruutenuntersuchungen von Dr. Siegfried Rosenfeld. Das Problem der russischen Sterblichkeit von Dr. Bortkewitsch. Die Sterblichkeit der Ledigen und der Verheirateten, nebst Sterbefaheln derselben. Berechnet für Bayern. Von Dr. Prinzing.
- ANNALEN des deutschen Reichs 1898 Nr. 8: Bericht über die Thätigkeit der Reichskommissare für das Auswanderungswesen während des Jahres 1897.
- BINDEWALD, Eine Untersuchung über den Unterschied der Militärauglichkeit ländlicher und städtischer Bevölkerung. (Jahrb. für Nationaloek. und Statistik 1893, 5. Heft).
- DIX, Arthur, Das Slaventum in Preussen, seine Bedeutung für die Bevölkerungsbewegung und Volkswirtschaft in den letzten Jahren, (Jahrb. für Nationaloek. und Statistik 1893, 5. Heft).
- Die ERGEBNISSE des Madrider Hygien. Kongresses. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 2. Juni 1893.).
- KUCZYNSZKI, R., Zur Frage von dem Absterben der städtischen Bevölkerung. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 7. Juni 1893.).
- MITTHEILUNGEN des königl. statistischen Landesamtes, Stuttgart 1898 Nr. 6. Vorläufiges Hauptergebnis der Bevölkerungsbewegung in Württemberg für das Jahr 1897
- SCHROFF, R., Unsere Landsleute in der weiten Welt. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung VII. Band, 2. Heft).
- ZEITSCHRIFT des k. sächsischen statistischen Bureaus Jahrg. 1898. Heft 1—2: Die Bewegung der

Bevölkerung während des Jahres 1896. Von Dr. Georg Lommatzsch. Die Fruchtbarkeits- und Sterblichkeitsverhältnisse in den grösseren Landgemeinden Sachsens während der Jahrzehnte 1886 bis 1890 und 1891 bis 1895. Von Dr. Konrad Grenzenmüller. Beitrag zur Frage der Geburtenhäufigkeit in Sachsen. Von Dr. Georg Lommatzsch.

D'HAUSSONVILLE, le comte: Les non-classés et l'émigration des femmes aux colonies (Revue des deux mondes, 15 juin 1898).

JOURNAL OF THE ROYAL STATISTICAL SOCIETY, Vol. LX. Part. III. English Vaccination and Smallpox statistics by Noel A. Humphrey and Alfred Milnes. School hygiene in its mental, moral and physical aspects by James Kerr.

VOLTA, Dalla R.: L'émigration anglaise. Son assistance par les associations privées et le bureau des informations pour les émigrants. (Revue d'économie politique, avril 1898.)

III. Östermelés.

*Magyarország területén 1898. éven köztenyésztésre engedélyezett ménék jegyzéke. Budapest, 1898.

*BRAUNAGEL, Emil, Zwei Dörfer der badischen Rheinebene unter besonderer Berücksichtigung ihrer Allmendverhältnisse. Eine wirtschaftswissenschaftliche und politische Studie. Leipzig, Duncker 1898. (Staats- und Socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von Gustav Schmoller. Bd. XVI. Heft 1.)

GRIER, R., Das europäische Oedland, seine Bedeutung und Kultur. Frankfurt a. M., Sauerländer, 1898.

STOETZER, H., Waldwertrechnung und forstliche Statistik. 2. Aufl., Frankfurt, Sauerländer, 1898.

*STATISTIK des deutschen Reichs. Neue Folge, Bd. 112. Die Landwirtschaft im deutschen Reich. Nach der landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 14. Juni 1895. Berlin 1898.

*BULLETIN. Ministère de l'agriculture. Direction de l'agriculture. Documents officiels. Statistique. Rapports, comptes rendus de missions en France et à l'étranger.

Dix-septième année. No. 2, Paris 1898.

SAINT-FERRÉOL, A., La réforme agraire et ouvrière en action. Paris, Giand, 1893.

*YEARBOOK, of the United States department of agriculture 1897. Washington 1898.

Folyóiratokban.

WEGENER, Ed., Die Landschaften und die preussischen Hypotheken-Aktien-Banken unter besonderer Berücksichtigung ihrer Beziehungen zu dem ländlichen Grundbesitze in Preussen. (Annalen des deutschen Reichs, 1893, Nr. 78.)

ZEITSCHRIFT des kön. bayerischen statistischen Bureaus. XXX. Bd. Jahrg. 1898. Nr. 1.: Ergebnisse der Viehzählung am 1. Dec. 1897. Übersicht über das Vorkommen und die sanitätspolizeiliche Behandlung tuberkulöser Schlachthiere in den öffentlichen Schlachthöfen Bayerns während des Jahres 1897. Die Ernte des Jahres 1897. Die Hagelschläge in Bayern während 1897.

DEHÉRAIN, P. P., La science et l'agriculture. La terre arable.

- (Revue des deux Mondes, 1-er juin 1898.)
- GRANDEAU, L., Le mouvement agricole. (Journal des économistes, mai 1898.)
- THE NINETEENTH CENTURY, Nr. 256, June 1898: Our urgent need of a reserve of Wheat, by R. B. Marston (with a plan). The microscope in agriculture, by C. M. Aikman.
- WESTON, Nathan A., Cost of production of corn and oats in Illinois in 1896. (Quarterly publications of the american statistical association, march 1898.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *BUCH DER ERFINDUNGEN, Gewerbe und Industrien IX. Aufl. II. Band: Die Kräfte der Natur und ihre Benennung. Leipzig 1898.
- *JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Breslau für das Jahr 1897. Breslau 1898.
- PARNICKE, A., Die maschinellen Hilfsmittel der chemischen Technik. 2. Aufl. Frankfurt a. M. Bechhold.
- SANDER, Paul, Die Lage des Barbier- und Friseurgewerbes auf Grund einer in München veranstalteten Umfrage dargestellt. München, Lüneburg, 1898.
- *VIERTELJAHRSSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs, 1898. 2. Heft. Production der Bergwerke, Salinen und Hütten. 1892.
- *RELAZIONE sulla situazione economica di Fiume sul 1897. Camera di commercio e industria in Fiume. Fiume, 1898.
- *SEILHAC, Léon, de, L'industrie de la couture et de la confection à Paris. Paris 1898.
- AUSTEN, Robert, Canadas metals. London, Macmillan, 1898.
- MARKS, E. C. R., The manufacture of iron and steel tubes with history of patents. Newyork Spon, 1898.
- WILL, I. S., The law relating to electric lighting. London, Butterworth, 1898.
- TESTA, L., L'ultimo quarto di secolo dell' industria italiana. Milano, Matelli, 1898.

Folyóiratokban

- HANDELSMUSEUM, Wien, Bd. 13. Nr. 24. Der Industrie- und Landwirthschaftsrath.
- ZEITSCHRIFT des k. sächsischen stat. Bureaus, Jahrg. 1898. Heft 1—2. Die Berufs- und Gewerbebezahlung am 14. Juni 1895. Zweiter Abschnitt. Die Gewerbebezahlung von Oskar Sieber und Arthur Geisler. Die Dampfkessel und Dampfmaschinen im K. Sachsen im J. 1886. von Morgenstern.

V. Kereskedelem és forgalom.

- *STATISZTIKAI KIMUTATÁSOK a magyar korona országainak külkereskedelmi forgalmáról az 1888—1897. években. Bp. 1898.
- *EIN- UND AUSFUHR der wichtigsten Waaren II. Quartal, 1897. Schweizerische Handelsstatistik. Bern, 1898.
- *EIN- UND AUSFUHR landwirtschaftlicher Producte, 1896/7. Nro I—III. und Jahresbulletin. Schweizerische Handelsstatistik, Bern 1898.
- FINDEISEN, C. F., Grundriss der Handelswissenschaft, 6 Aufl. Leipzig. Hirt. 1898.
- HAMBURG'S Handel im Jahre 1897. Sachverständigenberichte, herausg. auf Veranlassung der Han-

- delskammer. Hamburg, Ackermann, 1898.
- *JAHRESBERICHT 1896. Schweizerische Handelsstatistik. Herausgegeben v. schweiz. Zolldepartement, Bern, 1897.
- BRADSHAW'S Railway Manual, shareholders guide and official directory for 1898. Vol. 50. London, Adams, 1898.
- CAMPERIO, M., Agenzie del consorcio industriale italiano per il commercio coll'estremo oriente, Milano, 1898.
- *ESTATISTICA DE PORTUGAL. Commercio do continente do reino e ilhas adjacentes com paizes estrangeiros e com as provincias portuguezas do ultramar no anno 1896. Lisboa, 1898.
- *CLASSIFICATION des marchandises par catégorie. Direction générale des douanes Egyptiennes. Alexandrie, 1898.
- *LE COMMERCE EXTÉRIEUR de l'Egypte pendant l'année 1897. Direction générale des douanes Egyptiennes. Alexandrie, 1898.
- *RAPPORT du directeur général sur l'exercice de l'année 1897. Administration des douanes Egyptiennes. Alexandrie, 1898.
- Folyóiratokban.*
- BUDAPEST ÁRUFORGALMA 1897-ben (Budapest főváros statisztikai havi füzetei, 1898. márczius.)
- HANDELSMUSEUM, 1898. Nr. 25. Bulgarisches Handels- und Gewerbemuseum. Serbisch-türkischer Handelsvertrag. Die Cartellbewegung in den Vereinigten Staaten. Die Handelsbilanz Dänemarks.
- SCHÄFFLE, A., Zum Kartellwesen und zur Kartellpolitik (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, 1898. Drittes Heft).
- SCHWEGEL, Freiherr, Unsere Exportinteressen (Handelsmuseum 2. Juni, 1898.).
- VIERTELJAHR-HEFTE zur Statistik des deutschen Reichs, 1898. 2. Heft. Zur Statistik der Preise. Verkehr im Kaiser Wilhelm-Kanal während des Etatsjahres 1897/8. Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen im Jahre 1896. Seereisen deutscher Schiffe im Jahre 1896. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebietes im Jahre 1896.
- DE TERRA, Otto, Der bayerische Eisenbahner - Verband (Sociale Praxis, 1898. 2. Juni).
- DIODOUNOTIS, G., Le système des retenues dans le commerce des raisins secs de Corinthe (Revue d'économie politique. Mai 1898.).
- FOURNIER DE FLAIX, La nouvelle organisation des chambres de commerce (L'économiste français 18. juin 1898.)
- GUXOT, Yves, Le commerce comparé de la France pendant les périodes 1887—1891, et 1892—1898. (Journal de la société de statistique de Paris. Nr. 6. Juin 1898.)
- LAVIERE, Ch. de, De l'enseignement du russe en France et du rôle commercial de la France en Russie. (Revue politique et parlementaire. Mai 1898.)
- LEROY-BEAULIEU, Paul, Le commerce extérieur de la France et le milieu social français. (L'économiste français, 1898. Nr. 28.)
- MICHEL, Horace, Le rachat des chemins de fer en Suisse. (Musée social 1898. Série B. Circulaire Nr. 18.)
- POLITICAL SCIENCE QUARTERLY, june 1898. The continental system by prof. Sloane. Official tariff comparisons by Worthington C. Ford.
- FONTANA-RUSSO, Luigi, Il trattato di commercio colla Russia e l'esportazione degli agrumi. (Riforma sociale aprile 1898.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

BERICHT des eidgenössischen Verwaltungsamts über die privaten Versicherungsunternehmungen in der Schweiz im Jahre 1896. Bern, Schmid, 1898.

BERICHT über die dritte Versammlung der deutschen Creditgenossenschaften in Erfurt. Erstattet von Dr. Glackemeyer. Hannover, März.

KIST, J., Kurze Erklärung der Prämien- und Reservenberechnung in der Lebensversicherung, Wien, Deuticke, 1898.

KAPPELMANN, H., Handbuch für preussische Sparkassen. Gesetze und Verordnungen mit Berücksichtigung der Rechtssprechung. Leipzig, Duncker, 1898.

HOPP, A., Etude explicative de la police d'assurance contre l'incendie. Paris, 1898.

RAFFALOVICH, Arthur, Le marché financier en 1897—1898. Paris, 1898.

BROUGH, W., Open mints and free banking, London, 1898.

BURDETT, H., Official intelligence for 1898. Being a carefully revised précis of information regarding british, american and foreign securities. London, Eyre, 1898.

BOURNES, insurance directory 1898. by Will. Schooling. London, Wilson, 1898.

CORRON, William, Everybody's guide to money matters with a des-

cription of the various investments. London, Warne, 1898.

FARRER, lord, Studies in currency 1898, or inquiries into certain modern problems connected with the standard of value and the media of exchange. London, Macmillan, 1898.

HEATON, John, Routledge's enlarged ready reckoner. Containing 135.000 calculations, showing the value of any number of articles at 750 prices from 1—32nd of a penny to a pound. London, 1898.

SUPINO, Cam., La borsa e il capitale improduttivo. Milano, Hoepli 1898.

Folyóiratokban.

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. Leipzig, 1898. 3. Heft. Über Privatversicherungswesen, von E. v. W. Die Entwicklung des deutschen Notenwesens unter dem Bankgesetz von 1875. Von Karl Helfferich.

REVUE DE STATISTIQUE 1898. Nr. 13. Les banques populaires en Allemagne, en Italie et en Belgique. EMERY, H. C., The german exchange act. (Political science quarterly june 1898.)

GIORNALE DEGLI ECONOMISTI, Maggio 1898. La situazione del mercato monetarie.

VII. Állami és községi pénzügy.

*AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONÁRCHIA KÖZÖS kiadásainak és bevételeinek 1898. évi kezelési számadása, Bécs 1898.

*POZSONY sz. kir. város 1897. évi zárszámadása és vagyon leltára. Pozsony, 1893.

GOLDBERGER, Sigm., Die neuen directen Steuern. 3 Theile. Wien, Hartleben, 1898.

STEIGER, J., Die Silberentwertung und ihre Bedeutung für die Volkswirtschaft der Gegenwart, zumal für die Schweiz. Basel, 1898.

WILMS, Albert, Vom kranken und gesunden Staate oder vom Wesen der Währung. Leipzig, Freund, 1898.

DURAND, E. D. The finances of New-York city. London, Macmillan, 1898.

MUNICIPAL yearbook of the United Kingdom for 1898. Edited by Rob. Donald. London, Lloyd.

Folyóiratokban.

MITTHEILUNGEN des k. k. Finanzministeriums, IV. Jahrg. 2. Heft, Der Nettoertrag der direkten Steuern in den Jahren 1895 und 1896. Ergebnisse des Tabakverschleisses im Jahre 1897.

SCHMID, Franz, Der Uebergang von der Ertrags- zur Einkommenbesteuerung aus Anlass der württembergischen Steuerreform. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1898. Drittes Heft.)

ZEITSCHRIFT für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VII. Band, 2. Heft. Lippert, G., Die Frage des Alkoholmonopoles,

Freiherr v. Lempruch, Das Gesetz vom 9. März 1897 betreffend die Besteuerung des Umsatzes von Effecten.

CAYLA, Claudius, La monnaie de nickel; ses avantages reconnus; la première pièce à faire. (Revue politique et parlementaire mai. 1898.)

LEBOY-BEAULIEU, L'impôt sur le tabac dans les différents pays. Les vicissitudes de la consommation du tabac en France. (L'économiste français, 28. Mai 1898.)

RAFFALOVICH, A. Les dettes locales en Prusse. (L'économiste français, 1893. Nr. 23.)

ROCHAID, le Comte, A propos de la réforme monétaire du Japon. (Revue politique et parlementaire, juin 1898.)

FLORA, Federico, Il nostro sistema tributario. (Riforma sociale, aprile 1898.)

NICOLA, La ricchezza mobiliare nel bilancio dei comuni. (Giornale degli economisti, Maggio, 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

BÖHMERT, Wilh., Die Vertheilung des Einkommens in Preussen und Sachsen, mit besonderer Berücksichtigung der Grossstädte und des Landes. Dresden, 1898.

FRANKENBERG, Die deutsche Arbeiterversicherung. Vortrag. Hamburg, 1898.

HIRSCH, Heinrich, Socialpolitische Studien. Beiträge zur Politik, Geschichte und Ethik der socialen Frage. Berlin, Prager.

INTERNATIONALER KONGRESS für Arbeiterschutz in Zürich, vom 23. bis 23. August 1897. Amtlicher Bericht des Organisationskomités Zürich, Grütliverein, 1898.

JURNITSCHKE, Osc., Ueber den Strike der engl. Maschinenbauarbeiter in den J. 1897—1898. Nach persönlichen Beobachtungen. Wien, Manz.

LÜNSTEDT, Jul., Wie muss das deutsche Volk die gesammelten 500,000,000 Mark der Alters-, Invaliditäts- und Unfallversicherungsgenossenschafts-Fonds zum Besten des Vaterlandes anlegen? Ein Vorschlag friedl. Socialreform. Zürich, Schmiedt.

*DIE STUTTGARTER ARMENBEVÖLKERUNG, im Lichte der Statistik von Dr. H. Rettich. (Württembergische Jahrbücher für Statistik und

- Landeskunde, Jahrg. 1897. IV. Heft.)
- WERNICKE, J., Die Selbsthilfe des Handwerks. (Blätter für Genossenschaftswesen, 1898. Nr. 23.)
- *STATISTIQUE des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1897. Paris, 1898.
- *VANLAER, Maurice, La participation aux bénéfices, étude théorique et pratique. Bibliothèque du Musée Social. Paris, 1898.
- *WAXWEILER Emile, La participation aux bénéfices. Contribution à l'étude des modes de rémunération du travail. Paris. 1898. (Bibliothèque du Musée Social.)
- NICHOLLS, G., A history of the english poor law in connection with the state of the country and the condition of the people. New edition, 2 vols. London, King, 1898.
- WYCKOFF, W. A., The workers; an experiment in reality; the east. London, Heinemann, 1898.
- Folyóiratokban.*
- ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS. 1898, Nr. 8, Die soziale Lage der Heimarbeiter. Von Dr. W. Ruland. Die Verschärfung der gesetzlichen Unterhaltspflicht. Von Dr. Fuld.
- GOLDSCHMIT, Friedrich, Der Arbeiterschutz in seiner Wirkung auf die jugendlichen und weiblichen Fabrikarbeiter. (Beilage zur Allg. Zeitung, 4. Juni, 1898.)
- JAHRBUCH für Gesetzgebung etc. Leipzig, 1898, 3. Heft, Die Arbeiterverhältnisse im Hafen zu Hamburg. Von E. Francke. Bericht über die 17. Jahresversammlung des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Von Emil Münsterberg.
- Aussergewöhnliche Unglücksfälle. Von Bernhard Breslauer.
- LOEW, Emil, Arbeitsstatistik. (Handelsmuseum, 9. Juni 1898.)
- NEUE ZEIT, 1898. Nr. 35—38. Die arbeitenden Klassen in Berlin und die städtische Fürsorge. Von Dr. C. Hugo. — Was die Arbeiter in der Schweiz lesen. Von Dionys Zimmer. — Frauen- und Kinderarbeit in Oberschlesien. Von A. Winter. — Die erste Konferenz deutscher Socialdemokratinnen in Oesterreich. Von Therese Schlesinger-Eckstein. Zur Frage der gewerkschaftlichen Arbeitslosen-Unterstützung. — Der Normalarbeitstag und die experimentelle Psychologie.
- SOZIALE PRAXIS, 1898. Nr. 34—38. Die Karenzzeit bei der Unfallversicherung. Von Dr. Wilhelm Roth. — Aus den Jahresberichten der Fabrikinspektion in Hessen. — VII. Konferenz der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtsrichtungen. — Die Arbeitslöhne in Deutschland nach den Ergebnissen der Invalidenversicherung. Von H. Horn. — Die Handlungsgehilfenbewegung in England. Von W. Swienty. — Die Arbeitsvermittlung in Oesterreich. Von Dr. Emil Loew. — Bauleihe. Eine neue Rechtsform zur Beschaffung billigen Baulandes und Verbesserung der Gemeindefinanzen. Von Dr. v. Mangoldt. — Evangelisch-sozialer Kongress. Arbeiter-Ausstände und Aussperrungen in Frankreich. 1897. Kinderarbeit und deutscher Lehrertag. Die Centralisirung des Arbeitsnachweises in Bayern. Konsumvereine und Produktivgenossenschaften in England. Arbeitsstatistische Aemter im Auslande. Von Dr. Ernst Francke.

Die Errichtung eines arbeitsstatistischen Amtes in Oesterreich. Von Dr. Emil Loew. Die Neuwahlen und die Sozialreform in Frankreich. Von F. Schottboefer. Jahresbericht der Fabrik-inspection in Hamburg für 1897. Ein Reichsamt für Arbeiterstatistik in Deutschland. Von Ernst Francke. — Die Veränderungen in der Lohnhöhe und in der Arbeitsdauer in Grossbritannien im Jahre 1897. — Arbeiterbewegung in Japan. — Unfallversicherung in Italien. Von Dr. Zacher. — Das Wohnungspflegegesetz in Hamburg.

TAYENTHAL, Max von, Gablonz (Handelsmuseum 1898. 30. Juni.)

LEVETAS, A. S., Les sociétés coopératives en gros d'Angleterre et d'Écosse. (Revue d'économie politique, avril, 1898.)

MARCH, Lucien, Quelques exemples de distribution des salaires, contribution à l'étude comparative des méthodes d'ajustement. (Journal de la Société de Statistique Paris, Nr. 6. Juin, 1898.)

MICHEL, Georges, Les associations ouvrières de production, leur situation actuelle. (L'économiste français, 28. Mai, 1898.)

MULLER, Victor, Le Vooruit: un type de société coopérative. (Science sociale. Tome XXV. 6-a livraison.)

MUSÉE Social, 1898. Mars. Enquête sur les législations relatives au droit d'association. Réponses au questionnaire.

THE NINETEENTH CENTURY, Nr. 256. June, 1898, The workmen's compensation act 1897, by R. T. Thomson. — The difficulties and limits of Cooperation by lord Brassey.

MANTOVANI, Felice, Bilanci di trenta famiglie di contadini in provincia di Treviso. (La Riforma Sociale. Vol. VIII. Fasc. 5.)

MARGHERI, Alberto, Sindacati di difesa industriale. (Riforma sociale, aprile 1898.)

PANTALEONI, Esame critico dei principii teorici delle cooperazione (Giornale degli economisti, Maggio, 1898).

IX. Gazdaságtörténet.

BLUM, Hans, Die Heiligen unserer Sozialdemokratie und die Pariser Kommune von 1871, in ihrer wahren Gestalt. Geschichtliche Erinnerungen zur Warnung aller guten Deutschen. Wurzen. Kiesler, 1898.

BÜCHER, K., Die Wirtschaft der Naturvölker. Dresden, Zahn, 1898.

*FREYMARK, Hermann Dr., Die Reform der preussischen Handels- und Zollpolitik von 1800–1821 und ihre Bedeutung. Jena, 1898. (XVII. Band der »Sammlung nationalök. u. stat. Abhandlungen des staatswiss. Seminars zu Halle«.)

FRIESS, G. E., Der Aufstand der Bauern in Niederösterreich am Schlusse des XVI. Jahrhunderts Wien, Seidel, 1898.

SCHUTZ, H., Grundriss der Entstehungsgeschichte des Geldes. Weimar, Felber.

WEBB, Sidney, Englands Arbeiterschaft 1837 und 1887. Autorisirte Uebersetzung von Dora Landé, Göttingen. Vandenhout, 1898.

WIEDFOLDT, O., Statistische Studien zur Entwicklungsgeschichte der Berliner Industrie von 1729 bis 1890. Leipzig, Duncker, 1898.

WRETSCHKO, A., Das österreichische Marschallamt im Mittelalter. Ein

- Beitrag zur Geschichte der Verwaltung in den Territorien des deutschen Reiches. Auf urkundlicher Grundlage dargestellt. Wien, Manz, 1898.
- FOWLER, J. Katrley, Records of old times; historical, social, political, sporting and agricultural. London, Chatto, 1898.
- HAMMOND, M. B., The cotton industry. An essay in American economic history. London, Sonnenschein, 1898.
- WEEDON, Thornhill, Queensland past and present. An epitome of its resources and development. Brisbane, Gregory, 1898.

Folyóiratokban.

- SCHAUBE, Adolf, Die Wechselbriefe König Ludwigs des Heiligen von seinem ersten Kreuzzuge und ihre Rolle auf dem Geldmarkte von Genua. (Jahrb. für Nationalök. und Statistik, 1898. 5. Heft.)
- D'AVANEL, George, Paysans et ouvriers depuis sept siècles. III. Les frais de nourriture au moyen âge. (Revue des deux mondes. 15 juin. 1898.)
- GOLDSTEIN, J., L'accroissement de la population et de la richesse en Angleterre. (Journal des économistes, juin, 1898)
- LEROY-BEAULIEU, Pierre, Le contrôle général des finances sous Louis XIV; correspondance des contrôleurs généraux avec les intendants. (L'économiste français, 11. juin, 1898.)
- MICHEL, Georges, Une dynastie d'économistes. (Say.) (Journal des économistes, mai, 1898.)
- REVUE INTERNATIONALE de sociologie, mai 1898: Alfred Espinas: Babeuf et le Babouvisme. — H. Hauser: Les suites d'une grève au XVI-e siècle.

X. Statisztika.

- ERGEBNISSE der Volkszählung in der Stadt Zürich von 1894. Zürich, Müller, 1898.
- MAYRHOFER v. GRÜNBÜHEL, Heindr., Die Volkszählung in Oesterreich vom Standpunkte des geltenden Gesetzes, ihrer Durchführung und eventuellen Reform. Graz, Styria, 1898.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH für das Deutsche Reich, XI^x. Jahrgang, 1898. Berlin, 1898.
- *STATISTIQUE générale de la France. Tome, XXV. Statistique annuelle. Année 1895. Paris, 1898.
- *STATESMAN'S YEARBOOK. Statistical and historical annual of the States of the world for the year 1898. Edited by Scott Keltie. London, Macmillan, 1898.

QUARTERLY PUBLICATIONS of the American Statistical Association, March 1898: Obstacles to accurate statistics by James H. Blodgest. Uniformity in census returns by dr. Joseph de Körösi,

Folyóiratokban.

ALLGEMEINES STATISTISCHES ARCHIV. Herausg. von Dr. Georg v. Mayr. V. Band. I. Halbband: Die repräsentative Untersuchungsmethode von A. H. Kiaer. Ueber die Nothwendigkeits systematischer Arbeitstheilung auf dem Gebiete der Bevölkerung — (Social-) Statistik von H. Bleicher. Die Bestimmungen des Bundesraths über die Bearbeitung der betriebsstatistischen Ergebnisse der deutschen

Berufs- und Gewerbebezáhlung. Reorganisation der Landesstatistik in Ungarn. Geschichte der amtlichen Statistik in Ungarn. Von G. Bokor. — Die Statistik auf internationalen Kongressen und Versammlungen (1893-1898). Die Reorganisation der Statistik der Bevölkerungsbewegung in Oesterreich. Von Dr. Meinzingen. JOURNAL OF THE ROYAL STATISTICAL SOCIETY, Vol. LX. Part. III. Pro-

ceedings of the sixtythird annual general meeting. Miscellaneous applications of the Calculus of probabilities by F. Y. Edgeworth. On the calculation of the average square, cube, etc. of a large number of magnitudes, by W. F. Sheppard.

RONCALI, Angelo, Il nuovo ordinamento della statistica in Ungheria. (La Riforma sociale. Anno V. Fasc. 5.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

*MATLEKOVITS Sándor, Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. II. kötet, IX. kötet. Budapest, 1898.

*TÁRGYMUTATÓJA, az 1893. évi jan. 1-től 1897. évi decz. 31-ig a »Rendeletei Közlöny«-ben megjelent körrendeleteknek. Budapest, 1898.

*ZETTL Ágoston, Északamerikai tanulmányutam. Budapest, 1898.

BELL, F. A., Zur Geschichte des Feuerlöschwesens. Fests Ausgabe zum 25 jähr. Jubiläum der freiwill. Feuerwehr in Hermannstadt. 1873-1893. Hermannstadt, Krafft, 1896.

COSACK, K., Lehrbuch des Handelsrechts, 4. Aufl. Stuttgart, Enke, 1898.

FUCHS, Adolf, Die Gefangenen-Schutzthätigkeit und die Verbrechensprophylaxie. Berlin, Heymann.

HATSCHEK, Julius, Die Selbstverwaltung in politischer und juristischer Bedeutung. Leipzig, Duncker, 1898.

LOEWENFELD, Raphael, Die Volksunterhaltung. Stenographischer Bericht über den ersten Kongress für Volksunterhaltung zu Berlin. Berlin, Dümmler, 1898.

OESTERREICHISCHE STATISTIK, XLXII. Band, 2. Heft. Die Ergebnisse des Concursverfahrens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1894. Wien, 1898.

OSSIG, Alfred, Römisches Wasserrecht. Leipzig, Duncker, 1897.

WALZHOFFER, Heinrich, Der europäische Völkerverein, seine Entwicklung und Zukunft. 2. Aufl. Berlin, Seehegen, 1898.

ZELLER, Alfred, Ueber die Entwicklung der württembergischen Verwaltungs-Einrichtungen im XIX. Jahrhundert. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1898. Drittes Heft.)

BATTANDIER, J. A. et L. Trabut. L'Algérie. Le sol et ses habitants. Paris. Baillière, 1898.

*BLONDEL, Georges, Les transformations sociales de l'Allemagne contemporaine. Conférence faite au Musée Social. Paris, 1898.

GHICA, D. Nicolas prince, Cinq mois au pays des Somalis. Paris, Berger-Levrault, 1898.

HALGAN, C., Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'empire romain. Paris, Fontemoing, 1898.

LE DANTEC, F., Evolution individuelle et hérédité. Théorie de la

- variation quantitative. Paris, Alcan, 1898.
- LOISEAU, Ch., Le Balkan slave et la crise autrichienne. Paris, Penin, 1898.
- LA SUISSE, au XIX-e Siècle. Ouvrage publié sous la direction de Paul Seippel. I—III. kötet. (Füzetekben jelenik meg.) Lausanne. Payot, 1898.
- ROSSIGNOL, L. M., Le canal de Suez. Etude historique, juridique et politique. Paris, Giard, 1898.
- KIRKE, Henry, Twenty-five years in British Guiana. London, Low, 1898.
- ROMERO, Matius, Geographical and statistical notes on Mexico. London, Putmanns Sons, 1898.
- SMYTH, H. Wasington, Five years in Siam: from 1891 to 1896. 2 Vols. London, Murray, 1898.
- Folyóiratokban.*
- WINTER, Fritz, Die Ergebnisse der allgemeinen Reichsrathswahlen in Oesterreich im Jahre 1897. (Neue Zeit, Stuttgart, Nr. 39. 1897—98.)
- CASTAGNOL, T., Les phases de l'enseignement supérieur aux Etats-Unis. (Science sociale. Tome XXV. 5-e livraison.)
- LEROY-BEAULIEU, Pierre, L'avenir de la civilisation occidentale au Japon. (L'économiste français, 28. Mai, 1898.)
- REVUE DES DEUX MONDES, 1-er juin, 1898, La guerre hispano-américaine et le droit des gens par Arthur Desjardins. Le théoricien de l'impérialisme anglais. Sir J. R. Seeley par Augustin Filon.
- THE CONTEMPORARY REVIEW, Nr. 390. June, 1898. The prison treatment of women by Thaldon Amos. A visit to the Philippines by Clacs Ericsson. Bachelor women by Stephen Gwyen. The ruin of Spain by Dr. E. J. Dillon.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1898. július hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató-választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora
1898. július 1-én.

I. Elnökség.

<i>Elnök:</i>	Láng Lajos.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.
<i>Főtitkárok:</i>	Mandelló Gyula. Ráth Zoltán.
<i>Pénztáros:</i>	Grötschel Imre.
<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Könyvtáros:</i>	Bamberger Béla.
<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác	26. Jellinek Henrik
2. Bálint Imre	27. Kautz Gyula
3. Bedő Albert	28. Kilényi Hugó
4. Bernát István	29. Körösi József
5. Concha Győző	30. Kreicsi Rezső
6. Deutsch Antal	31. Láncty Leó
7. Enyedv Lukács	32. Lévy Henrik br.
8. Falk Miksa	33. Liphay Sándor
9. Fenyvessy Adolf	34. Lukács Antal
10. Forster Géza	35. Mandello Károly
11. Földes Béla	36. Mándy Lajos
12. Gaál Jenő	37. Mariska Vilmos
13. Gelléri Mór	38. Matlekovits Sándor
14. Gerő Lajos	39. Mende Bódog
15. Ghyecy Béla	40. Miklós Ödön
16. Gonda Béla	41. Nagy Ferencz
17. Gorove László	42. Neményi Ambrus
18. Halász Imre	43. Neumann Ármin
19. Hegedűs Sándor	44. Neumann Károly
20. Heltai Ferencz	45. Neumann Sándor
21. Hevesi Ödön	46. Pap Dávid
22. Hollán Sándor	47. Popovics Sándor
23. Horváth János	48. Schmidt József
24. Jankovich Béla	49. Schwarz Gusztáv
25. Jekelfalussy József	50. Szabó Jenő

51. Széll Kálmán	56. Vargha Gyula
52. Szilassy Zoltán	57. Vizaknai Antal
53. Teleszky János	58. Vörös László
54. Tisza István	59. Walkó Lajos
55. Tolnay Lajos	60. Wickenburg Márk gróf

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Fritz Péter
Beck Dénes	Székelly Ferencz
Emich Gusztáv	

IV. A Társaság tagjai.

a) Alapító tagok.

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
 Budapesti kereskedelmi és iparkamara, Budapest.
 Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok Társasága, Budapest.
 Földváry József dr., min. fog., Budapest.
 Magyar országos központi Takarékpénztár

b) Budapesti rendes tagok.

Almási Balogh Elemér bankhivatalnok, Thonet-udvar.
 Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Lónyay-u. 16.
 Ágoston József kir. tanácsos, képviselő. Újvilág-u. 2.
 Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váci-körút 22.
 Arányi Miksa dr., képviselő, New-York palota.
 Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gözmalom.
 Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Lónyay-u. 16.
 Bálint Ernő dr., ügyvéd-jelölt, Erzsébet-körút 35.
 Bálint Imre hirlapíró, Budapesti Hirlap.
 Ballagi Béla dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
 Ballai Lajos dr., osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
 Bamberger Béla dr., ügyvéd, Erzsébet-tér 5.
 Bánlaky Adorján min. s. titkár, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Baross Géza postatakarékpénztári titkár, Postatakarékpénztár.
 Baross Károly, Agrárbank.
 Baross Lajos dr., ügyvéd, Nádor-u. 4.
 Barta Arnold, vezérigazgató, Agrárbank.
 Batthyány Tivadar gr., képviselő, Andrássy-út 70.
 Beck Dénes bankigazgató, Erzsébet-tér 1.
 Beck Gyula jogtudor, Nádor-u. 7.
 Beck Miksa bankigazgató, Leszámitoló bank.
 Beck Nándor bankigazgató, Nádor-u. 7.
 Bedő Albert képviselő Alkotmány-u. 10.
 Beer Béla főkönyvelő, Nádor-u. 11.
 Benke Gyula képviselő, Andrássy-út 5.
 Benedikty Béla osztálytanácsos Budapest, Pénzügyministerium.
 Bernát István dr., szerkesztő, Egyetem-u. 2.
 Biasini Domokos dr., magánzó, Tőzsdeépület.
 Biró Tamás min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
 Bischitz Arthur tőzsdetanácsos, Széchenyi-tér 3.
 Bossányi Endre igazgató, Erzsébet-tér 19.
 Böszörményi Oszkár dr., jogtudor, Széchenyi-u. 8.
 Braun Arthur gyáros, Üllői-út 60.
 Braun Sándor szerkesztő, Budapesti Napló.

- Bródy Lajos dr. szerkesztő, Neues Pester Journal.
Bródy Zsigmond főrendiházi tag, Alkotmány-u.
Brüll Ignác dr., angol konzul, Váczi-körút 26.
Buday László dr., min. fogalmazó, M. kir. közp. stat. hivatal.
Concha Győző dr., egyetemi tanár, Muzeum-u. 19.
Concordia gözm. r. t.
Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Földhitelint., Bálvány-u.
Dékány Mihály közigazgatási bíró.
Delmár Emil jogtudor, Széchényi-u. 8.
Del'Medico Ágost gyáros, Kacsá-u. 17.
Deutsch Antal szerkesztő, Pester Lloyd.
Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, Damjanich-u. 34.
Éber Antal dr., jogtudor, Agrárbank.
Éble Gábor, író Egyetem-u. 6.
Egger Gyula gyáros, Városligeti fasor 24.
Egyedi Lajos nagyiparos, Andrassy-út 10.
Elek Pál igazgató, Váczi-körút 32.
Első budapesti gözm. r. t.
Emich Gusztáv igazgató, Athenaeum.
Emich Gusztáv ifj. dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
Engel Aurél dr., ügyvéd, Tükör-u. 5.
Enyedy Lukács min. tanácsos, Agrárbank.
Erdős Kálmán dr., hírlapíró, Nefelejts-u. 54.
Erzsébet gözm. r. t.
Fábry Sámuel igazgató, Agrárbank.
Fayer László dr., egyetemi tanár, Zöldfa-u. 31.
Falk Miksa dr., képviselő, Pester Lloyd.
Falk Zsigmond lovag, igazgató, Hold-u. 7.
Falk Zsigmond dr., igazgató, Hold-u. 7.
Farkas Géza dr. pénzügyi fogalmazó, Budapesti pénzügyigazgatóság.
Farkas Jenő dr. közegészségügyi felügyelő, Andrassy-út 94.
Farkas László dr., főorvos, Papnövelde-u. 10.
Farkas Zoltán min. titkár, Lipót-u. 22.
Fekete Ignác dr., ügyvéd, Nagymező-u. 51.
Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Tőzsde.
Fellner Frigyes dr., ügyvéd, Kecskeméti-u. 1.
Fellner Henrik igazgató, Keresk. Bank.
Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök, Kertész-u. 51.
Fenyvessy József dr., min. s. titkár, M. kir. közp. stat. hivatal.
Firnstill Károly postatakarékpénztári fogalmazó, Postatakarékpénztár.
Fischer Ignác igazgató, Erzsébet-körút 27.
Flittner Frigyes dr., igazgató, Osztrák-Magyar Bank.
Fodor Jenő dr., min. s. fogalmazó, Keresk. minist.
Földes Béla dr., egyetemi tanár, Zerge-u. 27.
Follinus Emil vasuti titkár, Váczi körút 37.
Forster Géza igazgató, Köztelek.
Forray András min. s. fog., Keresk. Ministerium.
Friedmann Lipót szerkesztő, Pester Lloyd.
Fritz Péter kamarai titkár, Keresk. és iparkamara.
Fuchs Lajos igazgató, Vigadó-tér 1.
Fuhrmann Ferencz dr., min. titkár, Keresk. Minist.
Fülöp Kornél, stat. főtiszt, M. kir. közp. stat. hivatal.
Fürst Jakab nagykereskedő, Sas-u. 24.
Gaál Jenő dr., min. tan., műegyetemi tanár, Műegyetem.

- Gaár Vilmos dr., min. titkár, Igazságügyministerium.
 Gajári Ödön, szerkesztő, Nemzet szerk.
 Geiger B. Zsigmond tőzsdetanácsos, király-u. 76.
 Geiger Miksa kereskedő, István főherczeg szálloda.
 Gelléri Mór kir. tanácsos, Uj-u. 4.
 Gerő Lajos dr., igazgató, »Pallas«.
 Gergely Károly nagykereskedő, Király-u. 76.
 Ghyczy Béla altábornagy, Vas-u. 14.
 Gizella gözmalom.
 Goldmann Mihály kereskedő, Muzeum-körút 41.
 Gömöry Olivér min. fog., Damjanich-u. 51.
 Gonda Béla osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
 Gonda József államvasuti tisztviselő, Báthory-u. 24.
 Gorove László dr., földbirtokos, József-körút 59—61.
 Grötschel Imre vezérigazgató, Bécsi-u. 4.
 Gyarmathy Viktor jogtudor, József-körút 53.
 György Aladár író, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Haggenmacher Henrik gözmalmi
 Hajdu József hivatalnok, Hazai takarékp.
 Hajdu László min. titkár, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Hajduska Emil dr., ügyvéd, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Hajnal Vilmos államvasuti felügyelő, Keresk. Ministerium.
 Halász Imre, Budapest, Pesti Napló.
 Halász Manó, Salgótarjáni közséub. r.-t.
 Halász Sándor dr., osztálytanácsos, Postatakarékp.
 Halász Vilmos cégvezető, Izabella-u. 81.
 Hatvany-Deutsch Károly nagyiparos, Nádor-u. 3.
 Hatvany-Deutsch Sándor, nagyiparos, Nádor-u. 3.
 Havas Emil bankigazgató, Leszámitolóbank.
 Hazay István dr., min. titkár, József-körút 9.
 Hegedüs Dezső bankár, Mária Valéria-u. 19.
 Hegedüs Ferencz közigazgatási bíró, Apród-u. 1.
 Hegedüs Károly kir. tanácsos, Népszínház-u. 8.
 Hegedüs Loránd dr., képviselő, Hunyady-tér 12.
 Hegedüs Sándor képviselő, Hunyady-tér 12.
 Hegyeshalmy Lajos dr., min. titkár. Keresk. Minist.
 Heller Oszkár főkönyvelő, Alkotmány-u. 31.
 Heltai Ferencz dr., képviselő, Oszlop-u. 24.
 Herz József igazgató, Bécsi-u. 5.
 Herz Vilmos igazgató, Mérleg-u. 9.
 Herz Zsigmond igazgató, Andrassy-út.
 Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Váci körút 32.
 Hevesi Ödön takarékpénztári igazgató, Tükör-u. 2.
 Hoffmann J. Mihály szerkesztő, Andrassy-út 6.
 Hollán Ernő val. b. t. t., Vámház-körút 11.
 Hollán Sándor min. tanácsos, Döbrentei-u. 6.
 Hollán Sándor ifj. min. s.-fog., Döbrentei-u. 6.
 Horánszky Lajos bankhivatalnok, Agrárbank.
 Horn Antal Ede szerkesztő, István főherczeg szálloda.
 Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos, Akadémia-épület.
 Horváth Elemér min. tanácsos, Mária-Valéria-u.
 Horváth János dr., ügyvéd, Sütő-u. 6.
 Horváth Tivadar ügyvéd, Nádor-u. 4.
 Izsáky Ernő min. főmérnök, Keresk. Ministerium.

Jámbor Gyula műegyetemi titkár, Műegyetem.
 Jankovich Béla dr., földbirtokos, Kerepesi-út 6.
 Jász Géza tisztviselő, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Jekelfalussy József dr., min. tanácsos, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-körút.
 Jellinek Henrik vezérigazgató, Bálvány-u. 22.
 Jeney Lajos bizt. igazgató, Vigadó-tér 1.
 Juckel Gyula dr., tanár, Zerge-u. 27.
 Kádár József Ferencz banktisztviselő, Leszámitoló bank.
 Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-u. 2.
 Kanitz Géza nagykereskedő, Sas-u. 6.
 Károlyi Sándor gr., képviselő, Eszterházy-u. 21.
 Kéglly Sándor osztálytanácsos, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Kenessey Kálmán kir. tanácsos, Keresk. Ministerium.
 Kenéz Béla min. s. fogalmazó, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Keppich Emil földbirtokos, Szobi-u. 3.
 Kilényi Hugó min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
 Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Nagykorona-u. 32.
 Kohn Lőrincz bankhivatalnok, Keresk. Bank.
 Kohner Zsigmond keresk. bank alelnöke, Nádor-u. 19.
 Komlós Agost dr., ügyvéd, Bálvány-u. 19.
 Koós Mihály dr., min. titkár Földművelési Ministerium.
 Koppély Géza földbirtokos, Andrássy-út 34.
 Kormos Alfréd szerkesztő, Rottenbiller-u. 46.
 Kormos Pál hirlapíró, Rottenbiller-u. 46.
 Korányi Frigyes ifj. min. fogalmazó, Pénzügyministerium.
 Kornfeld Zsigmond bankigazgató, Andrássy-út 98.
 Kornis Miksa főtisztviselő, Generali.
 Kőrösi József, a föv. stat. hivatal igazgatója, Andrássy-út 48.
 Kovács Aladár dr., min. s. titkár, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Kovács Gyula dr., kir. tan., ker. muzeum aligazg., Podmaniczky-u. 18.
 Kovácsy Sándor dr., min. tanácsos, Andrássy-út 21.
 Králik Lajos dr., ügyvéd, Teréz-körút 10.
 megyeri Krausz Izidor nagyiparos.
 megyeri Krausz Lajos kir. tanácsos, Andrássy-út 12.
 Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, keresk. és iparkamara.
 Lánczy Gyula dr., egyetemi tanár, Nagy János-u.
 Lánczy Leó képviselő, kam. elnök, Keresk. Bank.
 Landauer Arthur banktisztviselő, Keresk. Bank.
 Láng Lajos dr., val. bel. titk. tan., egyetemi tanár, Vigadó-tér 1.
 László Zsigmond min. tanácsos, József-körút 2.
 Lechner Agost dr., főrendiházi tag, Váci-u. 9.
 Leipziger Vilmos nagyiparos, Nagy-János-u. 7.
 Leitner Zsigmond bankigazgató, Andrássy-út 13.
 Lendvay Sándor szerkesztő, Pénzügyi Hirlap szerk.
 Lers Vilmos dr., min. titkár, Keresk. Ministerium.
 Lestyánszky Sándor osztálytanácsos, Földmív. Minist.
 Leuchtag Lajos dr., min. fog., Podmaniczky-u. 29/a.
 Lévy Henrik báró főrendiházi tag, Vigadó-tér 1.
 Lévy József dr., min. titkár. Igazságügymin.
 Lévy Lajos képviselő, Csömöri-út 94.
 Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár. Riunione, Váci-u.
 Links Ármin dr., ügyvéd, Dorottya-u. 3.
 Lipcsey Ádám szerkesztő, József-u. 31.

- Lipthay Sándor műegyetemi rektor, Ujvástartér 19/a.
 Liptay Béla hivatalnok, Zsibárus-utca 1.
 Luczenbacher Pál ifj., kereskedő, Erzsébet-tér 14.
 Lujza gőzmalom r.-t.,
 Lukács Antal főrendiházi tag, földhitelintézet.
 Lukács József bankigazgató, Fürdő-u. 6.
 Lukasich Béla min. fogalm. Pénzügyminisztérium.
 Magyar. ált. hitelbank egyes. gőzmalmai,
 Magyar keresk. csarnok,
 Mahler Gusztáv bankár, Mária-Valéria-u.
 Mandello Gyula dr., egyet. m. tanár, Sas-u. 6.
 Mandello Hugó bányatulajdonos, Podmaniczky-u. 45.
 Mandello Károly dr., szerkesztő, Sas-u. 6.
 Mándy Lajos dr., min. tanácsos, Keresk. Minisztérium.
 Mantuanó Rezső dr., min. fog., Keresk. Minisztérium.
 Marczali Henrik dr., egyet. tanár, József-körút 59.
 Mariska Vilmos dr., egyet. tanár, Lónyay-u. 7.
 Markbreit Gyula dr., ügyvéd, Nagykorona-u. 34.
 Matlekovits Sándor dr., val. belső titk. tan., Dohány-u. 12.
 Mátray Elemér államv. főellenőr, Keresk. Minisztérium.
 Mende Bódog szerkesztő, Lónyay-u. 14.
 Mattyasovszky Miklós kincstári jogügyi fogalmazó, Báthory-u. 39.
 Mezei Gyula kereskedő, Erzsébet-tér 7.
 Mezei Mór dr., képviselő, Nagykorona-u. 13.
 Miklós Ödön képviselő, Délibáb-u. 29.
 Morzsányi Károly dr., ügyvéd Dohány-u. 36.
 Múth Gáspár jogtudor, Mátyás-u.
 Nagy Ferencz dr., egyet. tanár, Andrássy-út 2.
 Nagy Géza bankhivatalnok, Agrár bank.
 Navratil Ákos jogtudor, Lipót-u. 10.
 Nedeczky Gyula osztálytanácsos, Keresk. Minisztérium.
 Neményi Ambrus dr., képviselő, Andrássy-út 31.
 Németh József dr., min. titkár, Földmiv. Minisztérium.
 Neumann Ármin dr., képviselő, Andrássy-út 5.
 Neumann Frigyes nagykereskedő, Nagy János-u. 7.
 Neumann Károly dr., min. titkár, Nagy János-u. 7.
 Neumann Sándor dr., ifj., ügyvéd, Váci-körút 17.
 Neuschloss Marcel kir. tanácsos, Akadémia-u. 6.
 Niamessny Mihály ifj., ügyvédjelölt, Podmaniczky-u. 12.
 Nizsnyánszky István dr. postatak. fog. Postatakarékpénztár.
 Nyíry István dr., ügyvéd, Vadász-u. 42.
 Olgyay Kálmán dr., min. s. fogalmazó, keresk. Minisztérium.
 Ormai Mór nagykereskedő, Podmaniczky-u. 39.
 Ormody Vilmos bizt. igazgató, Vigadó-tér 1.
 Paikert Alajos mezőg. muzeumi őr.
 Pálos Géza dr., min. fog., Nagy János u.
 Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9.
 Papp Árpád min. titkár, Keresk. Minisztérium.
 Parchetics László, Bristol-szálloda.
 Parlagi Ferencz igazgató, Mérleg-u. 11.
 Pásztor Jenő a Magy. Kel. Tengerhajózási r. t. főkönyvelője, Felső-
 erdősor 19/a.
 Perlmutter Alfréd dr., jogtudor, Andrássy-út 60.
 Pesti hengermalom r.-t.,

Pesti molnárok és sütők gőzm. r.-t.,
 Pesti Viktoria gőzmalom r.-t.
 Péterffy Lajos osztálytanácsos, Keresk. Miniszterium.
 Pikler Gyula egyet. tanár, Szentkirályi-u. 22.
 Politzer Kornél bankár, Teréz-körút 43.
 Pollák Illés dr., ügyvéd, Nagy-Korona-u. 34.
 Poór Jakab főnök, Generali.
 Popovics Sándor dr., min. tanácsos, Bécsi-u. 4.
 Popper István mérnök, Eötvös-u. 7.
 Pósa Ernő bankhivatalnok, Nádor-u. 4.
 Pösch Gyula dr., bankigazgató, Nádor-u. 4.
 Preiser Miklós bankhivatalnok, Felsőerdősor 19/a.
 Rakovszky Géza orsz. képviselő, Tréfort-u. 2.
 Rath Károly kir. tanácsos, Keresk. Muzeum.
 Reich Mór igazgató, Foncière.
 Reichart Emil bizt. igazgató, Duna bizt. társ.
 Reiner Zsigmond magánzó, Teréz-körút 40.
 Róth Pál dr., igazgató, Erzsébetkörút 28.
 Rott Jakab dr., ügyvéd, Bálvány-u. 19.
 Rózsa Károly, vasuti titkár, Váczi körút 37,
 Rózsavölgyi Manó dr. ügyvéd, Podmaniczky-u. 6.
 Rubinek Gyula o. gazd. egyes. titkár, Köztelek.
 Ság Manó dr., ügyvéd, Teréz-körút 35.
 Sárbo Leó igazgató, Andrássy-út 2.
 Sárbo Vilmos igazgató, Andrássy-út 2.
 Sasvári Armin keresk. muzeumi titkár, Keresk. Muzeum.
 Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Károly-körút 15.
 Schmidt József dr., min. tanácsos, Szabadalmi hivatal.
 Schober Albert min. tanácsos, államvasuti igazgató.
 Schober Béla dr., igazgató, Agrárbank.
 Schwarcz Felix bankigazgató, Nádor-u. 4.
 Schwarcz Gusztáv dr., egyetemi tanár Egyetem.
 Schwarz Imre igazgató, Szerecsen-u., Üvegudvar.
 Schwarz József dr., orvos, Váczi körút, »Caritas.«
 Schwartz Béla nagyiparos, Városligeti fasor 24.
 Sebestyén Henrik hivatalnok, Epreskert-u. 25.
 Singer Zsigmond szerkesztő, Nagykorona-u. 18.
 Smialovszky Valér dr., képviselő, Alkotmány-u. 24.
 Solymássy Endre vasuti és hajóz. főfelügyelő, Ker. Miniszterium.
 Soltész Vilmos bizt. igazgató, Vigadó-tér 1.
 Somló Gyula banktisztviselő, Leszámitolóbank.
 Somogyi Kornél banktisztviselő, Agrárbank.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi fog., Gyár-u. 42/a.
 Soós Miklós banktisztviselő, Agrárbank.
 Stettner László dr., igazgató, Alt. Hitelbank.
 Steiner József kereskedő, Vigadó-tér 1.
 Steinhart Emil főnök, Generali.
 Stetina József dr., osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
 Stiller Mór dr., ügyvéd, Rudolf-rakpart 3.
 Strasser Sándor tőzsdetanácsos, Lendvay-u. 16.
 Strasser Vilmos földbirtokos, Zrinyi-u. 9.
 Szabó Jenő min. tanácsos, Váczi körút 37.
 Szabó Ferencz földbirtokos, Kemnitzer-u.
 Szalai Béla, a keresk. r.-t. titkára, Váczi körút 32.

Szántó Frigyes főtisztviselő, Agrárbank.
 Szántó Menyhért min. titkár, Földmiv. Miniszterium.
 Szápáry László gr., fiúmei kormányzó, Szép-u.
 Szathmáry Gyula főkönyvelő, Agrárbank.
 Széchényi Imre gr. ifj., főrendiházi tag, Andrássy-út 59.
 Székely Ferencz takarékp. vezérigazgató, Koronaherczeg-u. 3.
 Székely Miksa dr., gyáros, Wurm u. 3.
 Széll Kálmán val. belső titkos tanácsos, Nádor-u. 7.
 Szikora Zoltán szerkesztő, Sándor-u. 15.
 Szilárd Ferencz ügyvéd, Ferencz-körút 46.
 Szilassy Zoltán orsz. egyes. titkár, Köztelek.
 Szirmai Oszkár igazgató, Zrínyi-u. 4.
 Sztányi Ödön min. tanácsos, Döbrentey-u. 1.
 Szivák Imre képviselő, Granátos-u. 1.
 Szokolay Kornél szerkesztő, Nemzet szerk.
 Sztérenyi József osztálytanácsos, Keresk. Miniszterium.
 Tagányi Károly orsz. levélt. igazgató, Orsz. levéltár.
 Teleszky János dr., min. s. titkár, Pénzügyminiszterium.
 Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Vigadó-épület.
 Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Angol királynő-szálloda.
 Tisza István gr., képviselő, Sándor-u., Degenfeld-palota.
 Tolnai Arnold igazgató, Bálvány-u. 16.
 Tolnay Lajos képviselő, Üllői-út 19.
 Török Jenő Endre szerkesztő, Lövéldetér 2.
 baranyavári Ullmann Adolf igazgató, Magy. ált. hitelbank.
 baranyavári Ullmann Emil kir. tanácsos, Andrássy-út 23.
 Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-u. 3.
 Uray Zoltán államvas. hiv., Külső-Kerepesi-út 13. I.
 Vágó József kamarai fogalmazó, Szőlőkert-u. 6.
 Vajda Izidor cégvezető, Váczi-körút 32.
 Vargha Sándor bizt. igazgató, Király-u. 76.
 Vargha Gyula dr., osztálytanácsos, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Vas Ferencz igazgató, Keresk. bank.
 Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Délibáb-u. 30.
 Veith Béla igazgató, Nagy-János-u. 21.
 Vértessy Sándor ifj., min. fog., Pénzügyminiszterium.
 Visontai Soma képviselő, Nagykorona-u. 34.
 Vizaknai Antal dr., min. osztálytanácsos, M. kir. közp. stat. hivatal.
 Vörös László államtitkár, Keresk. Miniszterium.
 Walkó Lajos bankigazgató, Leszámitolóbank.
 Walther Rezső bankhivatalnok, Leszámitolóbank.
 Weber Frigyes Alfréd bankhivatalnok, Giro- és pénztáregylet.
 Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos, Andrássy-út 9.
 Weisz Fülöp bankigazgató, Keresk. Bank.
 Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Damjanich-u. 5.
 Wickenburg Márk gr., min. titkár, Pénzügyminiszterium.
 Wiener Moskó gazda, Sip-u. 24.
 Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétatér-u. 6.
 Wohlmuth Sándor hivatalnok, Keresk. bank.
 Wolfner József gyáros, Váczi-körút 12.
 Wolfner Nándor gyáros, Károly-körút 3.
 Wolfner Tivadar képviselő, Andrássy-út 6.
 Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Akadémia-u. 6.
 Zigány Zoltán tanár, Arena-u. 36/a.
 Zilahy Simon igazgató, Budapesti Hírlap.

c) *Nem budapesti rendes tagok.*

Ajkai Béla, földbirtokos, Kisfalud Sopronvármegyé.

Antal Géza, tanár, Pápa.

Ballagi Géza dr., jogakadémiai tanár, Sárospatak.

Bartha Béla dr., » » Debreczen.

Beniczky György, földbirtokos, Csehi.

Berényi László, hirdető, Bécs.

Berényi Pál, tanár, Sopron.

Borbély Lajos, vezérigazgató, Salgó-Tarján.

Breuer Mór ifj., földbirtokos, Eger.

Bródy Sándor, kereskedő, Ungvár.

Buzát Lajos, nagybirtokos, Eger.

Csóke Ferencz, min. tanácsos, Fiume.

Czeiner Nándor közg. előadó, Beregszász.

Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa.

Déri Miksa, igazgató, Bécs.

Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs,

Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.

Fischer József, bankhivatalnok, Marosvásárhely.

Fölkel Károly, árvaszéki ülnök, B.-Gyarmat.

Fränkl Henrik, főkönyvelő, Sopron.

Gaal Gyula, Busu Sopronvármegyé.

Gedeon András, banktisztviselő, Miskolcz.

Greiner Arnold, földbirtokos, Eger.

Harsányi Ödön, vasgyári igazgató, Eger.

Havas Lipót, igazgató, Szolnok.

Havas Miksa, tanár, Pozsony.

Herz Jenő, gépgyáros, Miskolcz.

Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad.

Holesch István, kamarai titkár, Besztercebánya.

István gőzmalom.

Janky József, kamarai elnök, Nagyvárad.

Jónás János, keresk. akad. igazgató, Pozsony.

Kanitz Dezső, takarékpénztári igazgató, Eger.

Kanitz Gyula, ügyvéd, Eger.

Kanitz Jenő, gyáros, Eger.

Kautz Gyula dr., bankkormányzó, Bécs.

Kereskedelmi és iparkamara, Arad.

» » Besztercebánya.

» » Brassó.

» » Fiume.

» » Győr.

» » Kolozsvár.

» » Maros-Vásárhely.

» » Miskolcz.

» » Pozsony.

» » Sopron.

» » Szeged.

» » Temesvár.

Kolba Miklós, papirgyáros, Miskolcz.

Kovách Kálmán, műszaki tanácsos, Eger.

Kovách János, főkönyvelő, Szabadka.

Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.

Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.
 Kövály László, igazgató, Kolozsvár.
 Kulinyi Zsigmond, kamarai titkár, Szeged.
 Kvassay István, a consularis főbíróság elnöke, Konstantinápoly.
 Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka.
 Leigeb Imre, földbirtokos, Derecske, Biharvármegye.
 Leopold Gusztáv, gazda, Szegzárd.
 Linzer Béla, földbirtokos, Nagykanizsa.
 Lippich Gusztáv, földbirtokos, Szolnok.
 Magyary Géza dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
 Manaszy György, földbirtokos, Temes-Murány, u. p. Bruckenau.
 Mayer József, gyáros, Murány.
 Milhoffer Sándor, gazda, Ecséd.
 Miskolczi terménycsarnok.
 Nagy Ernő dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
 Okolicsányi Miklós, vezértitkár, Eger.
 Pfligler Ferencz, kamarai alelnök, Miskolcz.
 Picker Frigyes, gazda, Belua pusztá.
 Pisztóry Mór dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
 Protovin Géza, kamarai fogalmazó, Temesvár.
 Pukecz Kálmán, banktisztviselő, Szabadka.
 Radvány István, kamarai elnök, Miskolcz.
 Ráth Zoltán, egyet. tanár, Kassa.
 Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka.
 Roszner Ervin b., főispán, M.-Sziget.
 Sarkady Lajos, kamarai titkár, Nagyvárad.
 Sidlauer Ignác, tisztviselő, Miskolcz.
 Sigmond Dezső, nagyiparos, Kolozsvár.
 Somogyi Béla, hivatalnok, Ipolyság.
 Sümeghy Árpád, földbirtokos, Eger.
 Sugár Ignác, kamarai titkár, Miskolcz.
 Szabadi József, tanár, Székesfehérvár.
 Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Szabó Kálmán, kamarai elnök, Debreczen.
 Szabó Sándor, jogakadémiai tanár, Sárospatak.
 Szabó Vilmos, földbirtokos, Pusztá-Drahi u. p. Balassa-Gyarmat.
 Szávay Gyula, kamarai titkár, Győr.
 Székely György, képviselő.
 Szentpály István, kamarai titkár, Miskolcz.
 Szmoltényi Nándor, tanár, Szeged.
 Szolcsányi Hugó dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
 Szolnoki mezőgazdasági takarékpénztár r. t. Szolnok.
 Erényi Ullmann Jenő, min. fog., Bécs, közös pénzügymin.
 » Ullmann Lajos, udv. tanácsos, Bécs.
 Vági Jakab, intéző, Győr.
 Vályi Gábor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
 Vámosy Ignác, kir. tanácsos, Balassa-Gyarmat.
 Vannay Ignác, kir. tanácsos, B.-Gyarmat.
 Vojnich József, ügyvéd, Szabadka.
 Ybl Felix dr., földbirtokos, Szvetnek u. p. B.-Gyarmat.
 Zorn Vilmos dr., jogakadémiai tanár, Kassa.

AZ ÉRTÉKRŐL.

— Első közlemény. —

Sajátságos egyformaság jellemzi bizonyos tekintetben azokat a közgazdasági munkákat, melyek az érték problémájával foglalkoznak. Szinte kivétel nélkül mind ugyanazokkal az általános megjegyzésekkel kezdik. Mint jól ismert tényt constatálják, hogy az érték a legfontosabb közgazdasági alapfogalom s így könnyen lelik szintoly egyértelműséggel magyarázatát annak is, hogy az értékirodalom oly szerfelett kiterjedt. Ezek után a másik tényt említik meg. Kijelentik, hogy ebben az irodalomban, daczára kiterjedt voltának, vagy talán éppen e miatt igen nagy zürzavar, fejtelenség uralkodik a számtalan egymásnak ellentmondó okoskodás között. Ha mindezekhez az unalomig elcsépett megjegyzésekhez még, mint szintén általános véleményt, azt is hozzáfűzöm, hogy, a mint mondják, az értékirodalom csak széjjel terjed, lapossá válik, de előre nem halad, akkor sem térek el nagyon az igazságtól. Az érték kérdésével foglalkozó munkák kis része vallja csak azt, hogy egy bizonyos irányú okoskodás közelebb vitte volna a legutóbbi időben czélukhoz azokat a közgazdákat, a kik az érték problémáján törték fejöket.

Ebben a szinte esetről-esetre összevágó eljárásban kivált az utóbbi pontokra nézve nem talállok semmi különöset. Azok az írók, a kik éppen az olvasó elé készültek bocsájtani jó-részből bizonyíthatatlan elméleteiket, annak a jóakarátát talán azzal is biztosíthatni vélték a maguk számára, ha figyelmeztetik, hogy az érték kérdésénél mily nehéz téren szándékoznak mozogni, olyanon, a melyen az előbbi kutatások mind meddők maradtak. Az említett tények első pontja fölött azonban, melyet mint mondtam, szintoly egyhangulag sorol fel az írók nagy-része, már nem tudok ilyen könnyedén elsiklani. Meg vagyok győződve, hogy a véletlen külső körülményeknél sokkal mélyebb erő vezette tollukat, a mikor soraik elejére oly egyhangulag tűzték oda azt a mondatot, hogy az érték a

gazdaságtan lefontosabb alapfogalma. Melyik volt ez az erő? Az igazság ismerete után törő hatalom, a kutatásra ösztönző erő, a mely nem hagyja az embert nyugodtan a megfejtetlen előtt.

Ez az ösztön sugalmazta az érték fölött töprengőket, mikor az érték fogalmát a gazdaságtan legfontosabb alapvető elvének mondták. Nagyon is értem, hogy ezt oly örömmel tették. Az ember előtt az ismeretlen mindig, mint valami nagy, valami félelmetes lebeg; mihelyt bekövetkezik a megismerés, eltűnik a varázs. Az előbb még ismeretlen jelenség most már az ember előtt is hétköznapi ruhájában mutatkozik. Ha a gazdasági jelenségek szorosan, szervesen összefüggő csoportjában a jelenségek egyik lépten-nyomon szemünk elé kerülő osztályának törvényét nem ismerjük, nem fog-e figyelmünk tüstént okvetetlenül erre a jelenség-csoportra fordulni, nem fogjuk-e azt a priori fontosnak, annyira fontosnak tartani, hogy az esetleg higgadtabb gondolkozó előtt, a ki szkeptikus természetével a fontosság okai után kutat, végre az a kérdés is felmerül, hogy hát vajjon csakugyan fontos-e a közgazdaságtan egyéb igazságainak szempontjából az a jelenség-csoport?

Erre is meg akarunk felelni.

A gazdasági jelenségek, mint első sorban társadalmiak mindenekfölött szövevényes, szerves természetűek. A megszámlálhatatlan tüneményeknek az a csoportozata, melyet gazdasági életnek hívunk, nem pusztá konglomeratuma a jelenségeknek; az egész alkotó részek nem verődnek benne csupán egyszerűen egymás mellé. Az egyes jelenségek hatásaikban messze elágazók s a tüneményeknek, melyek mindenfelől határolt bevégzett egészként tűnnek elénk, millió és millió láthatatlan csápjaik vannak, a melyeket a körülöttük levő anyagba, a többi tüneménybe bocsátanak, a nélkül, hogy mi azt világosan észrevennők. A gazdasági jelenségek csoportja így oly össze-vissze bogozott hálózattá válik, a melyet valójában csak úgy ismerünk meg, ha úgy kutatunk nyilvánulásaikban törvényeik után, a mint azt az organikus világ jelenségeivel szemben általában tenni szoktuk. A jelenségek sorozata hosszú láncz, a melyben minden szemnek megvan a maga helye s egyik sincs ott hiába. Ha már most értelmünk csak egy ily szem előtt legyen kénytelen tudatlanul meg-

állani, a láncz ugyanezen a ponton meg fog szakadni. A jelenség-csoportozat törvényét, a mely éppen a fokozott lánczszerűségben rejlik, nem fogjuk megfejtetni tudni.

Az érték csak egy jelensége a gazdasági életnek megszámlálhatatlan egyebek mellett. De éppen mivel része ennek az életnek, ismernünk kell ezt is, ha az egészet érteni akarjuk, ha tisztán akarjuk magunk előtt látni a gazdasági élet egész menetét s ha nem akarjuk az előttünk csak dirió-darabból álló lánczot haszontalan kerülő okoskodásokkal összetoldani. Ezért vizsgáljuk mi az érték fogalmát, mint olyan pontot, melylyel a gazdaságtan még nincsen tisztában.

I.

Hogy az érték lényegét megfejtjük, a létezés fentartására irányuló törekvésből, mint ösztönből indulunk ki. Az élet, mely erőt produkál, erőt fogyaszt. Ezt az erőt pótolni kell éppen azért, hogy az élet meg ne akadjon. Az életnek ez a nagy törvénye, mely folytonos gondoskodó folyamat képében mutatkozik, az embernél összetettebb jelenségeket von maga után. A hiánynak az az érzete, mely pótlásra hív, az embernél ugyan éppen úgy merül fel, mint a szerves világ más jelenségeinél, csak hogy a mint az ember nem csupán az anyagi, hanem a szellemi téren is él, úgy a hiányt is kettős téren érzi; szükségletei kétfélék: anyagiak és szellemiek. A hiány pótlásáról is mind e két téren gondoskodnia kell.

Az ember hiányérzete és annak pótlására vonatkozó munkássága azonban nemcsak összetettebb, hanem bonyolultabb is. A miut anyagi, testi hiányérzetünkkel szorosan összekapcsolódik az eszmélet, a mint annak kielégítését megelőzve kíséri a gondolkozás, éppen úgy a szükségleteink kielégítésére használható összes tárgyak nemcsak conglomeratumai, hanem szinte elemezhetetlen vegyületei a szelleminek és az anyaginak. E két tényező csodás összműködése az oka a társadalom finom, szövödményes voltának. Ezt tartjuk okául annak, hogy a társadalom törvényének megfejtése sokkal nehezebb, mint a társadalmon kívüli természetéé.

A hiány érzetét bizonyos törekvés kíséri, mely a szükségletek kielégítésére irányul. Az ember tapasztalásból tudja, hogy azokat a tárgyakat, a melyek a hiányt pótolják, a melyek a szükségletek kielégítésére használhatók, megszerezheti ma-

gának. Azt a működést, melylyel az ember ezekre szert tesz, *gazdálkodásnak* mondjuk. Gazdálkodása közben az ember arra törekszik, hogy a legkisebb áldozattal a legnagyobb hasznot biztosítsa magának. Ezt az elvet, melyet az ember folyton követ, *gazdasági elvnek* nevezzük. Azokat a tárgyakat pedig, melyek az említett hiányérzet kielégítésére általában alkalmasak, használhatók, sőt szükségesek, szóval melyeknek az emberre nézve jelentőségük van, *jószágoknak, javaknak* nevezzük. A gazdálkodás kölcsönös sarkpontjai tehát az abszolút ember és a jószág. Az ember az, a ki javakkal javakat hoz létre.

Úgy mondtunk, hogy jószág mindaz, a minek az emberre nézve jelentősége van. Minden, szolgáljon tehát akár közvetlenül, akár további átalakítás után az embernek, legyen az átalakításnál közreműködő bármilyen erő, legyen az bár anyagban megtestesülve vagy tisztán szellemi hatalom, vagy csak egyszerű jogviszony, mihelyt az emberre nézve jelentőséggel bír, következetesen viseli a jószág nevet. A munka, mely jószágokat hoz létre, éppen úgy jószág, mint a munkának anyagi eszközei.

Irodalmi jegyzetek :

Az olvasónak idegenszerű lesz, hogy a jószágok s így a gazdálkodás körét annyira kitágítottuk, hogy az utóbbi magyarázatunk szerint az ember összes életnyilvánulásait magában foglalja. Ha álláspontunkat bővebben akarnók megokolni, abba a nagy polémiaiba kellene beleszólunk, mely a gazdaságtanban eldöntetlenül folyik a fölött, hogy hol vannak a gazdaságtannak határai. Erre azonban térünk sincs, de meg tárgyunktól is messze elvezetne. A klaszikus angolok szigorú határt szabtak vizsgálódásuknak, mikor azt csak az anyagiakra szorították. Az újabb irányzat érzi, hogy a gazdasági élet a szellemtől tökéletesen el nem zárható, egyik a másikba átfolyik, eredményeiket egymásban hozzák létre. A régi angol iskola s egyes mai követőik (DÜHRING, DIETZEL) álláspontja helytelen, de mindenesetre sokkal következetesebb, mint pl. az ethikai iskola némely hívéé. Ezek a nem anyagi életnek csak némely jelenségeit merik a gazdaságtani kutatás körébe bevonni. Az ő határvonaluk önkényes s éppen ezért ingatag. Részünkről semmi veszélyt sem látunk abban, ha az elmélet követ-

kezetesen kiterjeszti, mintegy általánosítja a gazdálkodás jelenségét az életjelenségek egész körére. Éppen az értéktan bizonyítja be, hogy e tekintetben igazunk van, mert felfogásunk a nélkül, hogy képtelenségre vezetne, egyszerűsítő természeténél fogva az érték bonyolódott jelenségének vizsgálatánál nagy könnyebbségünkre szolgál.

Ugyanezért terjesztettük ki, a mennyire csak lehetett, a jószág fogalmát is. Ennek körén belül a szokásos osztályozásoktól is tartózkodni szeretnénk.

A túlzott osztályozásnak különben sem vagyunk barátai. Ez rendesen annak a rovására történik, a mit a legegyszerűbb törvényre való törekvésnek mondunk. A fogalom, mely szerepének egy részével, mint kapcsolatot közvetítő maga is törvény, az osztályozás közben könnyen elveszíti éppen ezt a törvényjellegét s ez által a tudományra nézve eredményes voltát. A felosztás közben könnyen kiejtjük a fogalom lényegét, vagy olyant magyarázunk bele, a mi tulajdonképen nem tartozik oda. Abból kifolyólag, a mit a gazdálkodás lényegéről az imént mondtunk, a *jószágforrásokat* sem akarjuk elválasztani a *jószágoktól* (mint FÖLDES). Az *anyagi és személyes*, a *belső s külső*, az *átruházható és át nem ruházható* jószágok megkülönböztetésének (MARSHALL) gyakorlati hasznát sem látjuk. Később látni fogjuk, hogy a gazdaságtan az úgynevezett *szabad javakban* részben tévedést is tanít. Tudományos szempontból még az olyan közkeletű és termékenynek látszó felosztást, mint minő a javaknak *használati és termelő* jószágok szerint való osztályozása is, ki szeretnők kerülni, mint olyant, melynek szempontunkból csak relativ becse van, s mely csak addig fog uralkodni, míg a fogyasztás elméje egészségesebb alapokra nem áll. A használati javak ugyanis a személyes fogyasztás tárgyai. De nem tekinthetjük-e azt a személyes fogyasztást, megengedjük, szokatlan, de mindenestre magasabb szempontból, úgy, mint a társadalmi erő termelését. Felfogásunk szerint így a személyes fogyasztás is éppen úgy a termelés kategóriája alá kerül, mint a hogy egyéb fogyasztásra nézve az írók ez iránt már rég tisztában vannak, ha nem mondják is határozottan ki. Igaz, hogy a gazdálkodás így — ha a fogyasztást végelemezésben a termelésselazonosítjuk — önmagába visszaterő nagy forgássá válik. De kérdem, vajjon ellentmond-e ez az életről alkotható bár-

mely fogalmunknak? Felfogásunkkal nem állítjuk azt a képzelenséget, mintha az élet stagnálás volna. Jól tudjuk, hogy a fogyasztás és termelés képében saját tengelye körül forgó tömeg más irányban is mozog. Általában ezt az irányt az *előre* szóval szoktuk jelölni, a mi megint nem puszta képzelődés. Hiszen tudjuk, hogy a fogyasztás és termelés mindig több, egyszerűbben, hogy mindig több szükségletünk van s hogy ezt mindig jobban s jobban elégítjük ki.

Az értékről irunk s ily hosszan beszélünk a jószágokról, azok fogyasztásáról és termeléséről. Az olvasónak ez mindenestre feltűnhetik, de nem tettük meggondolás nélkül. Az értéktan természetes alapjait éppen a jószágtan adja s azoknak a kérdéseknek a tisztázása, a melyek ez utóbbi tárgygyal szorosan összefüggenek. Nagyon erőltetett az értéktan alapján felépíteni a jószágtant (COHN, LEHR, stb.).

*

Az ember és a jószág a gazdálkodás tengelyének ellentett sarkpontjai. Bizonyos kapcsolat áll fenn közöttük, mely ha megszűnik szilárd lenni, a tengely körüli mozgás állapotában is tüstént változás áll be. Ez a kapcsolat abban áll, hogy a jószágok általában az ember céljainak szolgálnak s hogy az ember a jószágokat a maga szükségleteinek szemüvegén keresztül nézi. Nemcsak a gazdálkodó alany és a gazdálkodás tárgyai között áll fenn ez a viszony, de fennáll a természetben egyáltalán. Az alany és a tárgy elválaszthatatlanok. A tárgy visszahat az alanyra, a mennyiben léte azt feltételezi, s ismét az alany adja meg a tárgy lényegét, a mikor ezt szempontjai szerint tekinti, módosítja. Nincsen alany tárgy és nincsen tárgy alany nélkül. Az alany és tárgy kölcsönös viszonyosságának ezt a tényét, mely az egész mindenségre nézve megdönthetetlenül áll, a gazdasági élet terén a fenn vázolt jelenség, a jószágok és az ember közti kapcsolat képviseli. Az a viszony pedig, mely így szükségképen áll fenn a gazdálkodó egyes és a jószág között, a gazdasági élet egy sajátos jelenségének lesz alapjává. Ezt a jelenséget külön névvel jelöljük, *értéknek* mondjuk.

Irodalmi jegyzetek:

Hogy az érték nem bennrejlő tulajdonsága a dolgoknak, hanem hogy annak alapja a dolognak más valamihez való

viszonyában keresendő, azzal a komoly közgazdaságtan mindig tisztában volt. Még az angol klasszikusok, a kik pedig teljesen figyelmen kívül hagyták az értékre vonatkozó kutatásaiknál az embert s az emberben lefolyó lélektani folyamatot, még ezek is, mint követőik (CAIRNES, PIKLER) is úgy szólnak az értékről, mint valami viszonylatról, arányról. Csakhogy szerintök ez az arány (ratio) a jószágok között áll fenn. »Az érték az az arány, melyben két jószág egymással kicserélődik.«¹⁾ E tekintetben még JEVONS is honfitársai hatása alatt áll, jóllehet ő egyike az elsőeknek, kik az úgynevezett *subjectiv* érték elméletét tanítják. Szerinte: »value expresses the circumstance of exchanging in a certain ratio for some other substance«.²⁾ Ezek az írók az érték lényegére nézve mindenesetre tévednek, de tévedésök inkább formai. Az érték alatt annak mivolta helyett megjelenésének leginkább érzelmeink alá eső módját vizsgálják. Az értékviszonylatot csak egyik és pedig másodlagos oldaláról tekintik. Azt a viszonyt, mely az értékelés alkalmával két jószág között élénk áll, már más névvel jelöljük, árnak mondjuk. Így érthető meg az a szemrehányás, melylyel a klasszikusokat illetik, hogy ők az érték helyett az ár törvényeivel foglalkoztak. Ez a szemrehányás a mondottak megfontolása nélkül érthetetlennek tűnhetik fel az előtt, a ki nagyon helyesen meg van győződve arról, hogy érték és ár között lényegi különbség nem állhat fenn. Az ár csak az érték megjelenésének módja. Erről különben alább még szólnék.

*

Hogy azonban a gazdálkodó egyén és a jószágok között beálló ez a viszonylat létesüljön, az érték eredő pontjai gyanánt szereplő mindkét tényezőnek, a gazdálkodó egyénnek s a jószágnak is bizonyos tulajdonsággal kell birnia. Éppen e tulajdonságok találkozása, kölcsönös relativitásuk hozza az értéket létre. A gazdálkodó alanynál fenn kell forognia egy bizonyos tárgyra irányuló *szükségletnek*, s az érték másik eredő pontjánál, a jószágnál kell, hogy az ugyanazon tárgyra vonatkozó *használhatóság* létezzék. Relativ szükséglet s relativ

¹⁾ Cairnes, Some Leading Principles newly expounded, London, 1874. 3. lap; Pikler, Ricardo, 1885. 133. lap.

²⁾ The Theory of Political Economy, London, 1888. 3-ik kiadás, 77. lap.

használhatóság, ezek azok a tulajdonságok, melyekkel az értéket eredményező tényezők szükségképen bírnak. Relativnak mondjuk mindkettőt, mert egy tárgyra kell vonatkozniok, arra a tárgyra, melyben bekövetkezendő találkozásuk esetén az érték maga alakot ölt. Az érték keletkezésének egyszerű vázlata tehát ez:

<i>Ember</i>	<i>Jószág</i>
(relativ szükséglet)	(relativ, közvetlen vagy közvetett használhatóság)
<hr/>	
<i>Érték</i>	

Képletünkben a jószág közvetetlen és közvetett használhatóságáról szólnunk. Teszszük ezt azért, mivel tudjuk, hogy az ember jószágokkal, jószágok árán hozza a jószágokat létre. S bár tény, hogy a szükséglet az ember figyelmét első sorban a közvetetlenül használható jószágra fordítja, mégis az ember éppen az említett körülménynél fogva oly jószágnak is értéket fog tulajdonítani, mely a szükségelt jószágok előállítására, megszerzésére alkalmas.

Az értéknek nevezett viszonylat mindig az alanyból indul ki, hogy végső pontját a tárgyban találja. Az alanyt a gazdálkodó egyén képviseli. A viszonylat tehát mindig mint alanyi érzés indul meg s mint ilyen ér véget. Az érték keletkezésének módja tehát mindig ugyanaz.

Az értékelés mennyiségi eredménye persze a különböző magángazdaságok magukban rejlő különbözőségeinél, különböző körülményeinél fogva ugyan más és más lehet ugyanarra a jószágra vonatkozólag, de azért az érték genezise, az ember szükségleteit a külvilág tárgyaival viszonylatba hozó lelki folyamat mindig egyforma marad. Az érték lényege mindig ugyanaz: *Egy* egyén, de nem az elszigetelt magángazdaság értékelésének a kifolyása. Ezért mondjuk, hogy az alanyból kiinduló értékfogalom egységes valami. Így az értékfogalom jelentősége is mindig ugyanaz marad. Az érték csak egy lehet.

Ebből a következő, nem megvetendő igazságok folynak: Ha az érték, mindig egy magángazdaság értékelésének a kifolyása, akkor az úgynevezett *subjectív érték* mellett szükségtelen *objectív értékről* (BÖHM-BAWERK) szólni. Ha mindig az

egyes, a magángazdaság, de nem az izolált magángazdaság értékkel, akkor képtelenség a *természetes érték* (WIESER) fölött, mint valamely nehezen megtalálható olyan fogalom fölött töprengeni, mely nem fűdi az érték általános fogalmát. Ez esetben az *abszolút* és a *relatív* érték között is szükségtelen különbséget tenni. (RICARDO után különösen PIKLER.) Az *egyéni* és a *forgalmi érték* szerint való megkülönböztetés is fölösleges. (RATH.) *Használati és csereértékről* szólni pedig mindenesetre közellátás. A *Schätzungswerth*-ről (LOTZ, RAU, HERMANN, BERNHARDI, FRIEDLÄNDER, KNIES) a *valore estimativo*-ról (ALESSIO) beszélni éppen oly kevésbé kell, mint a *társadalmi használati értékről* (KNIES, NEUMANN) és a külön *közgazdasági értékről* (NAUMANN).

De azzal, hogy az érték fogalmát egyszerűsnek, osztályozhatatlannak állítottuk, vagyis azzal, hogy azt mondtuk róla, hogy nem gyűjtő fogalom, távolról sem mondtuk, hogy bonczolhatatlan. Azt a viszonyt, mely az érték neve alá rejtőzik, vizsgálni érdemes és szükséges.

Említettük, hogy az a viszonylat, mely az embert a külvilág tárgyaihoz, mint jószágokhoz fűzi, az emberben birja mindenekeelőtt gyökerét, tehát pszichologiai momentumok eredménye. Az embernek tudaton alapuló érzülete azt mondja, hogy a jószágok céljainak szolgálnak, hogy a jószágok használhatók, hasznosak. A vizsgált viszonylat tehát mint olyan kötelék jelentkezik, melyet mindenek előtt a hasznosság érzete fűz szorosra. Sőt maga az az egész szellemi munka, melyet az ember az érték perczipiálásánál végez, mint a hasznosság átérzése tűnik fel. A vázolt folyamat, mely mintegy elektromos áram özönlik ide s tova a gazdasági élet mozgató és mozgatótt anyaga között, éppen az ember előtt először is a jószágok *hasznos* voltának képében nyer egyfelől alakot és másfelől kifejezést. Az ember a természet összes tárgyait, melyeket céljai megvalósítására alkalmas eszközöknek talál, vagyis mindazokat a jelenségeket, melyeket mi fentebb röviden jószágoknak neveztünk, hasznosaknak mondja. A hasznosság tehát általános típus, mely mindig keresztülüti magát az ember és a jószágok közti gazdasági viszonylat minden mozzanatánál.

Ez a hasznosság azonban, mely az emberek s a jószágok közti viszony alaptónusát teszi, egyfelől a szükségletek élettanánál, másfelől a jószágok természeténél fogva sokféle

szinbeli változást szenved. Az üveghasábon keresztülvezetett fehér sugár elemeire bomlik, mondjuk, hogy többféle szín-változást ér. A sugár elemei közül mi azonban csak azt a hét szint látjuk, mely a vöröstől az ibolyáig terjed; sem a vörös előtt, sem az ibolyán túl fekvő színeket nem veszszük észre. Subjectív szempontból tekintve azt mondhatjuk, hogy a vöröson innen s az ibolyán túl nincsenek színek. Éppen így van ez azon a téren is, a melyen éppen most haladunk. Mihelyt a hasznosságot a gazdasági élet sugártörő prizmáján keresztül vizsgáljuk, számtalan árnyalatát fogjuk a hasznosság többé-kevésbé intensív fokainak látni, de szintén csak két szigorú, egy alsó s egy felső határ között. Az optikában az emberi szem fizikai képessége, a jószágok terén az a kör szabja meg ezeket a határpontokat, melyen belül a gazdasági szemlélődés s így aztán a gazdaságtani gondolkodás is eredménynyel és szilárd alapon tud munkálkodni. A viszonylat, mely állításunk szerint az ember s a jószágok között létezik, a hasznossági fokozatok beláthatatlan lánczolatából áll. A színspektrum is csak ott esik érzékeink alá, a hol a színelemek határolódása elénk tűnik. Gazdaságtani szempontból a hasznosság fokozatai is csak ott eshetnek szigorúan számítás és mérlegelés alá, a hol a fokozatok különbségei gazdasági érzékelésünk alá esnek, a hol a különbségek mekkoraságait mérhetjük. Az ember s a jószágok azon viszonylatainál beszélhetünk tulajdonképen értékről, a melyek az említett határok közé esnek. Ha a viszonylat e végső pontok bármelyikén túl kapcsolja egybe az embert a jószággal, általában csak hasznosságról szoktunk beszélni.

Állításunkat, melylyel az értéket egységes fogalomnak neveztük, távolról sem ingatja meg az, a mit itt elmondtunk. Nem osztályoztuk a fogalmat, csak azt bizonyítottuk, hogy fokozást tűr. Ez az érték lényeges sajátága, mely okvetetlenül szemünkbe tűnik, mihelyt az emberből kiindulva, — nézetünk szerint csakis ez a helyes eljárás — vizsgáljuk az érték fogalmát. Így világossá lesz, hogy az érték a hasznosság integrált alakja. Éppen a gazdaságtan feladata bebizonyítani, hogy mi egyfelől ezen integrálódás oka, s mi másfelől annak mértéke.

A hasznosság elismerése maga is értékelő folyamat eredménye. Az ember a lelkében lefolyó teljesen azonos pro-

czesszusok közben jut el úgy a hasznosság, mint az értékesség elismeréséhez. Bizonyos kívülről eredő hatás, a melyet azonban itt még nem elemezhetünk bővebben, oka a benn lefolyó becslő folyamatok különböző külső eredményeinek. Bensőnkből folyó ítéleteink eredete, keletkezése azonban egyenlő. Ez az egyenlőség hatásait a gyakorlatban is érezteti. Az ember, mivel ítéletei egyforma módon kelnek, azzal sem törődik szigorúan, hogy ítélező kifejezéseit miként alkalmazza. A *hasznos, becses, érdemes, értékes* szókat össze-vissza és következtelenül használja.

A tudomány is érezte az értékesség és hasznosság közti szoros összefüggést. De az eredményeikben rejlő eltérést, mint részleges ellenmondást, úgy iparkodott megoldani, hogy közvetítőül felállította a *használati érték* fogalmát. Már a fiziokraták beszélnek *valeur usuelle* és *valeur vénale*-ről. E terminologia hatása alól, mely óriási tévedésekre vezetett, SMITH ÁDÁM sem tudott megszabadulni. Ő maga is látta a szoros összefüggést az érték és a hasznosság között; s ennek a szükséges kapcsolatnak azzal akart kifejezést adni, hogy az utóbbira nem alkalmazta az egyszerű *utility* szót, hanem a körülirtabb *value in use*-t. Így szól: The word value is to be observed, has two different meanings and sometimes expresses the utility of some particular object and sometimes the power of purchasing other goods which the possession of that object conveys. Nem tudott szabadulni a fiziokraták hatása alól s így folytatta: The one may be called *value in use*, the other *value in exchange*.

A mi egyszerű terminológiánk szerint az első a *hasznosság*, a másik az *érték* fogalmát fedi teljesen.

Irodalmi jegyzetek:

Említettem, hogy SMITH-nek ez a megjegyzése nagy tévedésekre vezetett. Különösen a németek fogták fel Smith e sorait úgy, mintha ő itt az értéknek két alfaját különböztette volna meg: a *Gebrauchswerth*-et és a *Tauschwerth*-et, mint a melyek szigorúan elválasztandók. Ez a tan nagy zavarokat szült, míg végre sok csűrés-csavarás után a németek legalább ezt a hibát kiküszöbölték könyveikből, a nélkül azonban, hogy helyette világos, egyöntetű egyszerűséget, kézzelfogható magyarázatot vittek volna beléjük. De nem

tudok túlszigorúan itél ni a németek fölött, ha meggondolom, hogy a következő lépésnél az értékelméletnek itt még minden-
esetre nagyon sima padlóján maga Smith is megbotlott, maga
után rántva legalább alakilag RICARDO-t is. Smith különös,
öntudatlan gondolatcsuszamlás áldozatává lesz a következő
sorokban: *The things which have the greatest value in use
have frequently little or no value in exchange; and on the
contrary, those which have greatest value in exchange have fre-
quently little or no value in use.* Nothing is more useful than
water; but it will purchase scarce anything; scarce anything
can be had in exchange for it. A diamond on the contrary,
has scarce any value in use, but a very great quantity of
goods may frequently be had in exchange for it.

Ez a látszólagos *contradiction économique* ismeretes, a
megfejtése is egyszerű; meg tudom oldani a határérték-elmélet
de a MARX érték-elmélete szerint is ¹⁾ és mindig csak arra az
eredményre jutok, hogy a dolog rendén van így. De nem is
erre akarom az olvasó figyelmét terelni, inkább arra akarom
kérni, hogy nézze meg jól a fenti idézetet s akkor azt fogja
látni, hogy Smith példája úgy sántít, akárcsak egy rossz
hasonlat. Az állítás és a példa nem fedik egymást. Az állítás-
ban több van mondva, mint a példában, pedig olyan példát,
mely többet bizonyítson, mint a felhozott, sem Smith nem
találhatott, sem mi találni nem fogunk. Az állításban van
tehát a túlzás. Idézetem dült betűkkel szedett soraiban követi
el Smith a hibát. Ő, a ki mindig szigorúan közgazdasági
szempontból bírál, egyszerre moralistává válik és azt mondja,
hogy sokszor haszontalan dolgoknak nagy értékek van.
(A hogy ezt már MULL is észreveszi, *Principles of Political
Economy, On value.*) Ha ezt olyas valaki mondja, a ki a
fényűzés ellen szónokol, igazat adunk neki, de Smith szájából
langozva, mert mi azt akarjuk, hogy ő minden sorában
következetes maradjon saját magához, ez csak annyit jelent-
het, hogy az értéknek nem alapja a hasznosság, a mi kép-
telenség. És munkája első lapján Smithnek a tévedését Ricardo
is magáévá teszi a nélkül, hogy észrevette volna annak
jelentőségét, de ugyanezért éppen szerencsére a nélkül is,
hogy arra bármit építene. Az a vád tehát, hogy Ricardo azt

¹⁾ Marx, Das Kapital. I. 1893, 4-ik kiad. 6. lap.

vélte, hogy dolgok minden hasznosság nélkül is értékesek lehetnek, még ha szőrszálhasogatóan ehhez a ponthoz kapcsolódnék is, boszantó képtelenség.

*

Ma a használati és csereértéknek RAU-, ROSCHER- stb.-féle megkülönböztetését egyhangulag elvetettnek tekinthetjük. Azt a nézetet pedig, mely a használati és csereérték szerinti megkülönböztetést úgy akarja fentartani, hogy az első alatt a jószág jelentőségét azon gazdálkodó szempontjából kívánja érteni, a ki a jószágot maga akarja használni s hogy a második alatt a jószág jelentőségét annak a szempontjából érti, ki rajta más javakat akar szerezni, már Schäffle és az ő nyomán Pikler megczáfolták, kimutatván, hogy az értéknek elemeit s mint majd látni fogjuk, mértékét is mindkét esetben ugyanazok a tényezők alkotják. Itt nem akarom mindazt újra elmondani, a mit ők már megírtak.¹⁾

A használati és csereértéknek egymással szembeállított fogalmai azonban még ma is sokszor kísértének. Nemcsak az értékelméletekben, hol mint üres osztályozás többé-kevésbé sablonos megjegyzések kíséretében kerülnek elénk, de elbujva s mint első pillanatra, látszólag, igen tetszetős magyarázat a gazdaságtan más mezején, az adás-vevés elméleténél is.

Az adás-vételnek a használati és a csereérték megkülönböztetésének alapul vételével megkísérlett magyarázata mindenestre hamis. E magyarázat szerint, mely mint említettem, sokszor határozottan kifejezve sincsen, hanem vagy csak a sorok között olvasható, vagy pedig mint könnyen érthető általában feltételeztetik, a cserének, az adás-vételnek oka éppen abban rejlenék, hogy a becserélt jószágnak nagyobb volna a csereértéke, mint a használati értéke és pedig a cserében forgó mindkét jószágra nézve mindkét fél részéről. Ez a magyarázat azt mondja, hogy egy-ugyanazon jószágnak ugyanabban az időben két különböző szempontból tekintve két különböző értéke van, a mit mi alig tudunk elképzelni. E vélemény szerint részletesen kifejtve, ha *A* cserébe adja

¹⁾ Schäffle, Kapitalismus und Socialismus, 1870. 30–40. lapok, különösen: Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft 1873 3-ik kiad. I. 166–171. lapok, Pikler, Ricardo, 1887. 54–59. lapok.

B -nek m -et m_1 fejében, csak azért áll elő csere, mert A szempontjából m_1 -nek nagyobb a használati értéke, mint m -nek s viszont B szempontjából m -nek nagyobb, mint m_1 -nek; továbbá mivel A szempontjából m csereértéke nagyobb, mint használati értéke s mivel B szempontjából ugyanez áll megfordítva.

Felkérjük azonban az olvasót, hogy az említett mondatokba, melyekben az adás-vétel képtelen magyarázatát példával világítottuk meg, a *használati érték* kifejezés helyett mindenütt *szükségességet* illeszszzen s hogy a *csereérték* szót ugyanott mindig az egyszerű *érték* szóval helyettesítse. Ha ezt megtette, arra a meglepő eredményre fog jutni, hogy a szóban forgó magyarázat tulajdonképpen nem mond olyan képtelenséget. Vajjon ez-e az oka, hogy az adás-vevés jelenségének magyarázata fenti formulázásában is annyi ideig uralkodik? Alig hiszszük. Azok az írók, a kik kifejezetten, vagy kifejezetlenül a használati értékkel bizonyítgatnak, nagyon távol állanak attól az egyszerű úttól, melyre az olvasót ráutaltuk. E hitünkben nagyon megerősít az, hogy még oly kiváló theoretikus író, mint NEUMANN is, a fenti képtelenséget csak úgy véli megoldhatni, hogy az *objektiver und subjektiver Tauschwerth*-re hivatkozik. De azt nem veszi észre, hogy a cserében így is két eltérő értékelés tárgyává teszi a jószágot.¹⁾

E képtelen vélemény uralkodása éppen az érték-elmélet terén hoz kárhozatos gyümölcsöket, mert a használati és a csereérték megkülönböztetésén alapuló magyarázat azt mondja, hogy a cserénél egy ugyanazon jószág nemcsak alanyilag két különböző helyről eredő, de *mértékileg és különböző két értékbecslésnek a tárgya*.

Ha az olvasó egy pillanatra kész megfeledkezni mindarról, a mit az adás-vétel jelenségének a jószágoknak használati és csereérték szerinti megkülönböztetésével való összefüggéséről olvasott s önállóan igyekszik gondolkozni, lehetetlen, hogy velünk együtt arra a végeredményre ne jusson, hogy a fenti magyarázat, mely szerint a cserében vagy az adás-vételnél szereplő józágnak az aktus alatt az egyik fél nagyobb

¹⁾ Fr. Julius Neumann, Grundlagen der Volkswirtschaftslehre, Tübingen 1889. 194—198. lapok.

értéket tulajdonít, mint a másik képtelenség. Mi az adás-vevés, a csere jelenségét következőleg fogjuk megmagyarázni éppen mind annak az alapján, a mit érték-elméletünk bázisául az értéknek miként való keletkezéséről elmondottunk.

A relativ szükségességről úgy szoltunk, mint az értéknek egyik, az értékelő személyből kiinduló alapjáról. A szükségesség az összes értékképző momentumok legrelativebb eleme. Adás-vevés, csere csakis úgy jöhet létre, hogy a felek értékbecslése egyenlő. (Arról most nem szolunk, hogy ez a megegyező becslés mint születik, úgyszintén arról sem, hogy minők a felek becslésének alapjai. De minderre nincs is szükség. Állításunk, mint a dolog természetében rejlő, bővebb bizonyításra különösen itt nem szorúl.) Tény, hogy vásár csak akkor van, ha a vevő megadja azt, a mit az eladó kér s ha fordítva az eladó megelégszik azzal, a mit a vevő ad. Az érték egysége mellett az értékképzés relativ eleme azonban itt is keresztülíti magát annak következtében, hogy egyik embernek szüksége van arra a jószágra, mely az értékbecslés tárgya, a másiknak nincsen. Mi több, az adás-vételnek, a cserének éppen a szükségesség e különböző volta ad lételt. Az eladó azért ad valamit el, mert nincs rá szüksége, a vevő azért veszi ugyanazt, mert szüksége van rá. Így van ez az egyszerű cserénél, így van ez a forgalom fejlettebb szakában is, mikor egyesek üzletszerűleg állítanak elő bizonyos jószágokat kizárólag mások szükségleteinek fedezésére. Az adás-vevésnél tehát csak a szükségesség másnál létele okozza a jószág áttételét, a mi közben a jószág értéke ugyanaz marad. Maga az átadás aktusa nem értéktermelés. Az már más kérdés, hogy az átvétel nem történik-e mindig a sürgősebb, fontosabb szükségesség kielégítése, a legcélszerűbb, legproduktívabb termelés biztosítása érdekében. Ez azonban minket itt nem érdekel.

Az adás-vevés, a csere közben az érték az árban nyer kifejezést. Az érték tulajdonképen csak az árban lesz kézzelfoghatóvá. A jószág értékének mértéke egyúttal annak az ára is. Ezért rossz az árnak az a meghatározása, mely azt pénzben kifejezett értékkel mondja egyenlőnek (MILL). Mert ha például azt mondom, hogy egy kabátot vettem egy métermázsza buzáért, akkor a buza itt, mint a kabát értékmérője, bir az ár minden jellegével is. Az ár sokkal inkább úgy

határozható meg, mint az érték társadalmi alakja. Ha ebben a mondásban valaki tautológiát talál, mely éppen ezért nem magyaráz, úgy okoskodván, hogy hiszen az érték maga is társadalmi alakulat, oly viszonylat kifejezése, mely csak a társadalomban lehetséges, úgy annak azt feleljük, hogy az értéknek ez a társadalmi jellege határozottan éppen az árban domborodik ki legjobban. A magángazdaság itt kerül kifejezetten szembe a társadalom erőivel. Abban sem találunk hibát, hogy az ár e meghatározása így lényegileg nem mond mást, mint az értéké. Hiszen éppen ez mutatja azt, a mit szigorúan akarunk vallani, hogy érték és ár nem két különböző dolog, egymásnak nem mondanak ellent, hanem inkább fedik egymást, mint egy ugyanazon dolognak két oldala. Éppen ezért hiszszük azt is, hogy az újabb angol írók nem hibáznak, mikor az érték és az ár kérdéseit együttesen tárgyalják.

A használati és csereérték szerinti megkülönböztetés jogosságának vizsgálata vezetett bennünket az ár fogalmának rövid jellemzéséhez. Ezzel bővebben nem akarunk foglalkozni. Elmélkedéseink sorából némileg már a használati és csereérték kutatása is kizökkentett. Emeljük fel most a fonalat ott, hol kitérésünk előtt elejtettük, vagyis a hol a hasznosság érzetének keletkezését kutattuk. Ide pedig az érték lényegének vizsgálata juttatott minket.

Azt mondtuk, hogy a hasznosság elismerése maga is bizonyos értékelő folyamat eredménye, mert; bensőnkben ugyanolyan proceszszus folyik le, mikor valamit hasznosnak, mint mikor más valamit értékesnek találunk. Mindkét esetben viszonylat támad az ember, mint középpont és a körülötte létező jóságok között. Ezt a fennebbiekben bővebben iparkodtunk igazolni. Az ott elmondottak alapján, úgy hiszszük az olvasó is helyeselni fogja, hogy az érték lényegét szubjektív folyamatnak, a hasznosság érzete miként való keletkezésének vázolásával magyaráztuk. De azért fennebb sem hagytuk az olvasót egy pillanatra sem abban a téves hitben, mintha azt állítanók, hogy érték és hasznosság egy volna. Csak azt mondtuk, hogy mind e két jelenség szubjektíve egyenlően keletkezik. Sőt már ott rámutattunk arra, hogy a hasznosság és az érték között a különbség bizonyos külső momentumban rejlik, melyet azonban az említett helyen nem akartunk még bővebben szó tárgyává tenni. Most van helyén,

hogy ennek a mozzanatnak kimerítő magyarázatát adjuk. A mikor ezt tesszük, betetözzük feleletünket arra a kérdésre, hogy mi az érték.

Ugy a hasznosság, mint az értékképződés folyamatának két ellentett kiinduló pontját ismertük meg. Az egyik az emberből indul ki, a ki magát a környező világ középpontjának tekinti s mindent, a mi körötte van, éppen ezért magához viszonyít. Ez a szükséglet érzete. A másik pont az embert környező világban rejlik, nemcsak a tárgyakban, hanem mindenben, a mi az ember szükségleteinek kielégítésére alkalmas. E két mozzanatra támaszkodó viszonylat, mely összekötő kapocs gyanánt szövődik az ember és a jóságok között, a hasznosság érzetének keletkezésénél éppen úgy szerepel, mint az értékénél. De mivel éppen csak e két mozzanat adja annak az általános viszonylatnak az elemeit, ezen mozzanatok egyikében vagy mindkettőjében kell annak a különbségnek is léteznie, mely a hasznosság érzetét az érték gondolatától elválasztja.

Tekintsük mindenekelőtt e mozzanatok elsejét, az értékelés egyéni forrását: a szükséglet érzetét.

Ennek parancsoló jellege van. A mennyire relativ a szükséglet általános társadalmi szempontból, éppen olyan abszolút az ember saját egyéni szempontjából. A szükséglet mindig szükséglet marad, és pedig egy bizonyos időpontban mindig mint ugyanaz a szükséglet, mindig mint ugyanakkora szükséglet jelentkezik. Ez az az időpont, melyben a szükségletre kívülről semmi könnyítő, kielégítő vagy súlyosbító körülmény nem hat. A létezés meghatározott pillanatában tehát a szükséglet állandó úgy minőségileg, mint mennyiségileg. Vagyis a hasznosság az érték érzetét megalkotó egyéni mozzanat változatlanak, egynek tekintendő.

Hogy tehát az értéknek azt a jellemzőjét megkapjuk, mely ezt a hasznóságtól megkülönbözteti, tovább kell kutatnunk. Most mindenekelőtt az említett értékelő folyamat második kiinduló pontja, mozzanata ötlük szemünkbe. Éppen úgy, mint az első, ezt is egy meghatározott időpontra nézve akarjuk vizsgálni. A jóságokra kell itt figyelmünket irányítanunk, mert ezekben rejlik az a tulajdonság, mely mint láttuk, az értékképződés másik tárgyi mozzanatává lesz. Az ember szükségletei ezekre a jóságokra irányulnak, az ember

és a jószágok közti viszonylat az itt tárgyalt jelenségnek a formája. De a jószágok távolról sem szerepelnek egyféleképpen a szükségletek kielégítése közben. Mindenekelőtt szemünkbe ötlük az a túlnyomó jelenség, melyet éppen túlnyomóságánál fogva általánosnak szeretnénk az első pillanatra mondani, hogy t. i. a jószágok jó részének megszerzése bizonyos *áldozatba* kerül. Ezt az áldozatot legáltalánosabban úgy fejezhetjük ki, hogy a jószág megszerzésére más jószágot kell fordítanunk, olyant, a mely már birtokunkban van. Ha a jószág kifejezést itt is abban az értelemben vesszük, melyben fönnebb soraink elején a jószágtan rövid vázolásánál, úgy ez a magyarázatunk egészen szabatosan megmondja, hogy a jószágok megszerzésére fordítandó áldozat miben áll: a legkülönbébb jószágok feláldozásában. Az érték hétköznapi, szokásos fogalma is ennek a jelenségnek felel meg. A legegyszerűbb napszámos éppen úgy, mint a gazdag tőkepénzes értéket tulajdonít mindannak, a miért cserébe bizonyos jószágot kaphat, olyant, a melyre szüksége van.

Ha azonban azokat a tárgyakat közelebbről vizsgáljuk, a melyek mint jószágok állanak az emberrel a külvilágban szemben, vagyis a melyek az ember szükségleteinek kielégítésére hivatvák, észreveszszük, hogy vannak köztük olyanok, a melyeknek nem tulajdoníthatunk értéket, a melyekért, hogy ezzel a világosabb kifejezéssel éljek, cserébe mitsem kaphatunk, jöllehet, hogy ezekre is mindenesetre szükségünk van. Oka ennek, hogy ezek a jószágok önként kínálkoznak, megszerzésük áldozatba nem kerül, s hogy a míg egyfelől önként kínálkoznak, addig az ember azokat a maga számára teljesen le nem foglalhatja. Ilyen a levegő, a nap melege, fénye, világító ereje, ilyenek talán az oczeánok, mint szükséges tengeri utak is. Hangsúlyozzuk, hogy a *lefoglalható, de le nem foglalt* jószágok nem tartoznak ide, mert azoknak a megszerzése mindenesetre áldozatba, tehát bizonyos ellenszolgáltatásba kerül. Az általánosan *szabad javaknak* nevezett jószágoknak egy részével foglalkozhatunk tehát csak itt, mikor az érték szigorúbb fogalmát akarjuk meghatározni. *Az el nem foglalható szabad jószágok, a melyeknek megszerzése az embernek semmi fáradságba sem kerül*, mert önként kínálkoznak, éppen ezért csak *hasznosak*, míg azok a jószágok, melyeknek megszerzése már fáradságot, áldozatot okoz, tehát az, melyekért cserébe

mások áldozatokat készek hozni s a melyeket ennélfogva *gazdasági javaknak* is szokás mondani, már *értékesek*.

Ime a határvonal, mely a hasznosság és az értékesség két különböző fogalmi közé fekszik. Mert a két fogalom nem áll ellentétben egymással, sőt az utóbbi éppen, mint említettük, az elsőn épül fel. Keletkezését tekintve a kettő azonos. Mindkettőnek azonosak az alkotó elemei, az utóbbinál csupán egy megszorítás járul az alkotó elemek egyikéhez, minek következtében az utóbbi az előbbi magasabb rendű alakulatának látszik. Csakugyan az érték a hasznosság fokozottabb fogalma.

A mikor így a hasznosság és az érték közé határvonalat vontunk, oly megkülönböztetést használtunk fel segédeszköz gyanánt, melyet a jószágok körében tettünk. Vonatkozással mindarra, a mit soraink elején a jószágtanról, mint az érték-tan egyetlen egészséges alapjáról elmondottunk, figyelmeztetjük az olvasót, hogy a jószágok körén belül egyedül azt az osztályozást, megkülönböztetést tartjuk a tudomány szempontjából eredményesnek, a melyet itt tettünk a szabad és a gazdasági jószágok között. A jószágok közt lehet, sőt kell különbséget tennünk a gazdaságtanban a szerint, a mint nálunk tett szolgálataik részünkről áldozattal járnak vagy a nélkül történnek.

Az érték jellegét, keletkezését úgy magyaráztuk, hogy a jószágokat, bennük rejlő tulajdonságaikat vettük szemügyre, most, a mikor az érték tökéletes fogalmára emelkedtünk, szintén a jószágok különböző tulajdonságának vizsgálata juttatott bennünket ide. Talán ez is bizonyítja, hogy nem ok nélkül mondtuk a jószágfogalom ismeretét az értékfogalom megismerése alapjának.

Mielőtt azonban egy további s ránk nézve az itt tárgyal-taknál nem kisebb fontosságú kérdés vizsgálatába bocsájtko-znánk, össze kívánjuk foglalni, hogy vajjon minő eredményre jutottunk az érték fogalmát illetőleg. Ez annál is inkább szükséges, mert feladatunkat mintegy két részben oldottuk meg. Mindenek előtt az érték keletkezését tekintettük, hogy úgy mondjam az értékelő érzet genesisét vettük vizsgálat alá. Ennek magyarázatát az ember szükségleteiben s abban találtuk, hogy az embert környező világ a szükségletek ki-elégítésére alkalmas. Ennek következménye az ember s a

jószágok közt beálló viszonylat, melyet az érték főjellemzőjének mondtunk. Láttuk azonban, hogy az érték így nyert fogalma tág, így beleesik a hasznosságé is. Hogy ezt kiküszöböljük, nem a belső értékelő folyamaton változtattunk, de az értékképződés külső momentumán. A jószágok tulajdonságainak körét vettük szűkebbre, a mikor a jószág-fogalom lényeges jegyeit az értékre való tekintettel egygyel megtoldottuk, mikor azt mondtuk, hogy az értéke csak annak van, a minek megszerzése áldozatba kerül, másfelől a miért cserébe áldozatot kapunk.

Igy áll elénk az *érték* teljes fogalma, mely szerint az *viszonylat az abszolút ember és a gazdasági jószágok között*. Mikor is gazdasági jószágok alatt azokat a javakat értjük, melyeknek megszerzése áldozatot kíván, de a melyekért éppen e miatt áldozatot is nyerünk.

Irodalmi jegyzetek:

A gazdaságtannak szinte axiomává vált közhelye, hogy a szabad javak hasznosak, míg a gazdaságiak értékesek. E mondás jelentősége azonban éppen az érték magyarázatának szempontjából attól függ, hogy mit értünk szabad és mit gazdasági jószágok alatt. Nézetünk szerint e meghatározásban főleg a szabad javakat illetőleg tér el a közfelfogás nagyon a helyestől, ugyannyira, hogy magát a *szabad jószág* kifejezést is, mint olyant, a mely nem magyaráz, elvetendőnek találjuk. Szabad jószágok alatt azokat a javakat érti a közfelfogás, melyek a szükségletet jóval meghaladó mennyiségben állanak az emberrel szemben.

Példák gyanánt rendesen az őserdő fát sat. hozzák fel. Nos, ezeket rövidesen szabad jószágoknak nevezni abban az értelemben, hogy csak hasznosak, úgy hiszszük, alig lehet. Az őserdő fája is fog értékkel birni, érte cserébe lehet jószágot kapni, mert egy ily fa birtokba vétele fáradságba, áldozatba kerül, melyet megtakarít az, ki a fát más jószágért cserébe átveszi. Senkinek sem fog az őserdő fája, bármekkora legyen is az az erdő, sült galamb módjára a szájába repülni. A ki azt a fát meg akarja szerezni magának, annak dolgoznia kell. A mit pedig csak fáradsággal lehet elérni, annak értéke van. Csodálkozunk tehát, hogy az írók nem szorítják szűkebbre a »szabad jószágok« körét. Csodálkozunk, hogy

még Menger is kifejezetten fenntartja a fogalomnak azt a téves értelmét, s hogy ugyanő még nyomatékosabban is állítja azt, a mit éppen tagadni mertünk, mikor így szól: Ein nicht ökonomisches Gut (z. B. eine Quantität Holz in einem Urwalde) gewinnt deshalb keinen Werth für die Menschen, weil grosse Quantitäten von Arbeit, oder von sonstigen ökonomischen Gütern zur Hervorbringung desselben verwandt wurden . . . (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871. 120. lap).

NAV RATIL Ákos.

I R O D A L M I S Z E M L E.

A magyar államgazdaság tankönyve (magyar pénzügyi jog). Irta: Dr. Bartha Béla jogtanár. Debreczen, 1898. 8° I. füzet 176. l.

Tudományos irodalmunk termékeinek kiadásánál újabban divatba kezd jönni a füzetenkint való közzététel: vaskos kötetnek ígérkező műből először csak néhány ivre terjedő, sovány füzet jelenik meg, a mely anélkül, hogy valamely befejezett egészet nyújtana, úgy a hogyan a nyomtatás technikája megkívánja, egyszerre, csak véget ér, tárczaregények módjára azzal a jó reménységgel biztatván az olvasót: »folytatása következik«. Oly műveknél, a melyeknek egyes részei magukban is némi önállóságra tarthatnak számot, a megfelelő, szerves széttagolás ellen kifogást tenni nem lehet, de már egy szorosan összefüggő részekből álló munkának minden rendszer nélkül való szét-darabolása ellen — azt hiszszük — méltán tehető ellenvetés, annál is inkább, mert ebből a részletekben való közrebocsátásból az érdeklődő közönségnek semmi haszna sincs. Alig hihető ugyanis, hogy valaki alapos tanulmányozás céljából kezébe vegyen egy minden befejezettség hiájával lévő füzetet, a melynek folytatását — s legtöbbször még nem is a végét — talán csak hónapok múltán kaphatja meg. Hiszen — legalább a legtöbb ember így van vele — ha valamely munkával komolyan akarunk foglalkozni, szeretünk annak egész tartalmáról, módszeréről képet alkotni, ehhez pedig szükséges legalább futólag átolvasni az egész művet, mielőtt a részletek tanulmányozásába belemélyednénk. Így állván a dolog, sokkal célszerűbb, ha valamely munka néhány hónappal későbbben ugyan, de teljes egészében jelenik meg, mintha egy-egy befejezetlen füzetét előrebocsátanak.

Mindez, a mit most elmondottunk, áll Bartha Béla »pénzügyi jog«-ának I. füzetére is, a mely a 40 ivre tervezett egész műnek körülbelül csak $\frac{1}{4}$ részét teszi. Fentebb tett megjegyzéseink azonban természetesen csakis a könyv megjelenésének módjára vonatkoznak, a nélkül, hogy a mű belső értékéből valamit le akarnának vonni. A mennyire ugyanis az első füzetből meg lehet ítélni, Bartha könyve olyan műnek ígérkezik, a mely tankönyvirodalmunkban ugyancsak számot tesz, sőt kézikönyvnek is bizvást beválik. Alapos tárgyismerettel, széleskörű tájékozottsággal van irva, s módszere is olyan, hogy — következetesen keresztülvéve — biztos vezetőül fog szolgálni a magyar pénzügyi jog labirintusában. Az alapfogalmakat s a magyar pénzügyi jog irodalmának ismertetését tartalmazó rövid bevezetés után következik a mű első része, a mely a magyar pénzügyi jog forrásait ismerteti, behatóan tárgyalván az állami költségvetést. A II. résznél, a melyben bő történeti bevezetés előrebocsátásával az államgazdasági végrehajtás szervezetét írja le, véget ér az I. füzet s így a mű következő részeinek csak a szerzőtől közölt tervezetét

reprodukálhatjuk : III. rész : a pénzügyi bíráskodás és jövedéki büntető eljárás; IV. rész : a pénzügyi államszolgálat viszonyai; V. rész : az állami szükségletek; VI. rész : az állami bevételek; VII. rész : a magyar állami hitelügy ismertetése; VIII. rész : a magyar állami számvitel alapelvei; IX. rész : az állam alatt álló közjogi személyiségek gazdálkodása; X. rész : az Ausztriával közös államgazdasági viszonyok előadása.

E világos képet nyújtó, könnyen áttekinthető rendszernek határozott előnye, hogy figyelmet fordít (a IX. részben) az önkormányzati testületek gazdálkodására is, a mit eddigi pénzügyi jogi irodalmunk meglehetősen elhanyagolt. Szintügy helyesnek tartjuk — a dolog természetében fekvő okoknál fogva — szerzőnek azt az eljárását, hogy művének rendszerébe az állami számvitelnek legalább főbb vonásaiban való ismertetését is felvette.

Különös elismerést érdemel szerzőnek az a törekvése, hogy a tételes pénzügyi jogi intézkedések ismertetése elé mindenütt általános pénzügytani fejtegetéseket bocsát s így módot nyújt arra, hogy a laikus olvasó is a tárgyat bizonyos magasabb szempontból nézhesse. Ez a törekvés ugyan néhol túlzásba csap és szerzőt csalóka állam-bölcsészeti okoskodások süppedékes talajára ragadja, így a 10. §-ban (56. l.), a hol a pénzügyi kormányzat jelenlegi szervezetének ismertetését a következőképen vezeti be: »az állam célja első sorban kettős, önlétének biztosítása s a jogrend megvalósítása. Ezek az első rangú állami célok. A közjólét minél teljesebb előmozdítása, a szellemi, erkölcsi és gazdasági művelődés magánerevvel meg nem valósítható feladatainak megoldása rendkívül fontos, kívánatos, de az előbbiekkal szemben mégis másodrendű célok«. Ennek a bevezetésnek nemcsak az a hibája, hogy roppant általánosságban mozog, úgy hogy szinte erővel kell keresni az összefüggést közte és az ismertetni kívánt tárgy (a pénzügyi igazgatás szervezete) között, hanem az is, hogy a benne foglalt állítások maguk sem tartalmaznak teljesen bebizonyított igazságokat s tág teret nyújtanak a vitakozásra.

Ezzel kapcsolatban helyén valónak tartjuk a szerző figyelmét felhívni egy nagy hibára, a mely a magyar pénzügyi törvényhozás történeti ismertetésénél csuszott be. Itt ugyanis (19. l.) egyebek között azt mondja a szerző: »az Ausztria és Magyarország közt az 1823. 1. és 2. t.-cikken alapuló államszövetségi viszony 1848-ig tudvalevőleg oly formán nyert kifejezést, hogy nemcsak a pénzügyi végrehajtást, hanem még a *törvényhozási jogot* is tulnyomó részben a bécsi cs. udvari kamara gyakorolta . . .« Jól tudjuk, hogy az udvari kamara bocsátott ki rendeleteket, még pedig sokszor nagyon fontos intézkedéseket tartalmazó rendeleteket, de a törvényhozás joga Magyarországon mindig csak a királyt és a nemzetet együttesen illette meg. Szerzőnek fent idézett állítása tehát közjogunk egyik legsarkalatosabb alapelvével ellenkezik.

Egészben véve csak ismételhetjük azt, a mit fentebb mondtunk: Bartha művét szakirodalmunk határozott nyereségének tartjuk. Ez azonban csak az első füzet olvasásából keletkezett vélekedés, a melyet végleges ítélettel csak a teljes mű megjelenése után cserélhetünk fel. Akkor lesz még módunk a Bartha könyvére visszatérni.

Kenez Béla.

Hell Lajos: Egyptom politikai, közgazdasági, föld- és néprajzi leírása. Budapest, 1897.

Hell Lajosnak Egyptomról irt munkája, egy pár útleírást kivéve, és ha Erődi Bélának ugyanezen időben megjelent, de inkább ifjúsági olvasmányának tekinthető munkáját nem vesszük e sorozatba, feltűnően az első önálló földrajzi monografia Egyptomról magyar nyelven. Mindenesetre első a maga nemében ez a munka, mint közgazdasági jellegű monografia és nem is földrajzi munka, bárha inkább ilyennek lehet tartanunk, mivel a topografiai rész Kairó részletes leírásán kívül igen rövid, talán vázlatosabb is, mint a nagyobb egyetemes földrajzi művekben, ellenben a közgazdasági állapotokra mindenütt különös súlyt fektet. Közgazdasági jellegű monografiának minősíti továbbá ezt a munkát az körülmény is, hogy szerző a magyar kereskedelemügyi minister megbízásából tette meg tanulmányait a helyszínen.

Ily körülmények között sajnálatunkat kell kifejeznünk mindennek előtt, hogy szerző, ki nem hivatott író, mint azt munkájának csaknem minden lapján észrevehetjük, dolgozatát sajtó alá adás előtt revisióra nem bocsátotta. Az olvasót kellemetlenül érintik az előadás gyakran előforduló hiányai, mindennekfelett a laza csoportosítás és az egyes részek aránytalansága. Műve irányzatához képest még megbecsáthatónak tartjuk, hogy a kereskedelmi szerződést és vámszabályzatot, mely az egész műnek egy hetedét foglalja el, egész terjedelmében közli, bár azt is jobb lett volna bírálatilag ismertetni s a szöveget a függelékben közölni, de azt már egészen fölöslegesnek tartjuk, hogy egy aránylag kis terjedelmű műben Arabi felkeléséről oly terjedelmesen írjon, midőn Egyptom más nevezetességeit, például a luxori ásatásokat, éghajlatának gyógyhatását, avagy a tárgyhöz közelebb álló sivatagi karavánutakat jóformán meg sem említi.

Eltekintve ezektől a hiányoktól Hell művét nem mondhatjuk érdektelennek. Világos, hogy legalább is az osztrák-magyar konzulságok levéltárait eléggé gondosan tanulmányozta s azokból sok oly közgazdasági szempontból fontos adatot gyűjtött össze, melyeket eddig részben nem, részben pedig csak fáradságos kutatások után lehetett megtalálnunk.

Mindenekelőtt nagy jelentősége ennek a dolgozatnak, hogy a magyar közönség figyelmét is ráirányítja arra a kevésbé ismert tényre, hogy Egyptom ma már nem oly fontos agricultur állam, mint régebben, mivel a talaj termőképessége jelentékenyen apadt, a termelési költségek folyton emelkedtek s az árvízszonyok kedvezőtlenül alakultak s hogy mindennek következtében a Nilus sokat magasztalt del-táján is az iparüzés kezd előtérbe nyomulni. Igaz, hogy ez az ipar ma még túlnyomólag házi vagy mezőgazdasági ipar, de a rendkívül olcsó munkaerő és a kitűnő nyersanyagok következtében már a gyár-ipar is jelentékeny helyet foglalt el.

Leginkább virágoznak a cukorgyárak; köztük a legnagyobb az elhavamdiedi Kairó mellett 15 millió frank részvénytőkével 80.000 tonna cukrot termel és finomít, 2000 munkást foglalkoztat és mindenféle modern eszközökkel rendelkezik. A cukorbevitelt ezek a gyárak ma már csaknem végleg kiszorították. Jelentékenyek még a malmok, cigarettegyárak, rizshántók, a beherai nátrongyár, a rosettei rizshántó, több gyapotfonó és mások, melyek között kuriosumként megemlítjük, hogy van az országban mintegy 600 költökemence, hol évenként legalább hat millió tyuktojást keltenek ki a nap melege által. Nagy

akadály a azonban a gyárak fejlődésének a vas, szén, fa és fém teljes hiánya, a gyakorlott igazi munkások csekély száma és főképp az Egyiptomra külföldről reáerőszakolt szabadkereskedelmi vámpolitika.

Igen tanulmányos és sok tekintetben érdekes a műnek a mezőgazdaságra vonatkozó fejezete. Egyiptom tudvalevőleg évezredek óta híres gabonatermelő ország volt, jelenleg is legalább egy tizedrésze a művelt területnek gabonatermelésre használtatik, azonban a századok óta nagy gonddal gyakorolt öntözésen kívül a földmívelés technikájában nagyon elmaradtak a beenszüllöttek s e mellett a szerencsétlen viszonyok különösen a földbirtok és a földadó tekintetében nagyon megnehezítik munkájukat. Különben is ma már nem a gabona a fő termelési cikk, hanem a gyapot és a cukor. A gyapottermelés csak 1821-ben honosodott itt meg s rohamosabb emelkedése az amerikai polgárháború óta kezdődött; ma már több, mint egy millió feddán (a 420 négyzetméter) termelik és pedig csaknem mindenütt kitünő sikerrel. Még újabban a 30-as években honosodott meg a cukortermelés, különösen Felső-Egyiptomban 1868-ban még csak 145.212 kantar (a 45 kg.) volt a kivitel, 1896-ban már 1,471.946 kantar.

Szerzőnk, kinek igen tartalmas művéből több részletet nem akarunk felemlíteni, s csak azt emeljük ki, hogy a kereskedelmi adatokra mindenütt nagy gondot fordít, azt állítja, hogy az angol occupatio óta (1882.) Egyiptom oly haladást mutat fel, mely páratlan a népek történetében. Ezt a nagy haladást azonban nem látjuk adataiban igazolva, sok fontos és lényeges közgazdasági kérdésben hátramaradt még Egyiptom, kétségtelen azonban, hogy a Kelethez számított országok között ma már a legelső sorában áll s Hell műve már azért is érdemes munka, hogy a magyar közönség figyelmét erre a körülményre felhívja.

—r.

Mayrhofer von Grünbühl Heinrich: Die Volkszählung in Oesterreich vom Standpunkte des geltenden Gesetzes, ihrer Durchführung und eventuellen Reform. Graz 1898.

Az 1872-ki szentpétervári statisztikai congressus határozata szerint a népszámlálásokat rendszeren tízévenként minden 0-val végződő évben december 31-ke és január 1. közt levő éjféli állapot alapján kellene megejteni s így a legközelebbi népszámlálás 1900 december 31-én éjjel, tehát épen a XIX-ik század befejezésekor levő állapotot mutatná ki. A magyar kormány a legutóbbi népszámlálások idejének megállapításánál tekintettel volt e határozatokra s előrelátható, hogy a legközelebbi népszámlálás is két év múlva lesz meg. Hasonló az eset sok más országban. Ausztriában egyenesen törvény van, mely ezt az időpontot elfogadja; ezért Mayrhofer fenczimzett tanulmánya ott kiválóan időszerűnek mondható. Szerző ugyanis a szakirodalom teljes felhasználásával és saját tapasztalatai alapján mondja el nézeteit, miként kellene a jövő népszámlálást legcélszerűbben előkészíteni.

A legelső előkészítő munkálatnak ő is a házszámozás revízióját tartja, melynek minden népszámlálást külön kell megelőznie és pedig az összes még csak ideiglenesen lakott épületeket is beleértve, p. pásztor-kunyhókat, turisták menedékházait és más egyebet. A feljegyzés sorrendben történjék, de a község egyes részeinek elkülönítésével

és összehasonlítva a régi számozással. Nagyon óhajtandó, hogy ennek a jegyzéknek elkészítése és revisiója még a népszámlálást megelőző nyári hónapokban befejeztessék (a magyar lakás összeírás őszszel történt). Ugyiszintén legkésőbb július végéig tisztába kell jönni azzal, hogy mely községek képesek a népszámlálás munkáját egészen saját hatáskörükben teljesíteni.

A tulajdonképi népszámlálási előkészületek között mindenesetre a legelső a számláló-lapok szövegének megállapítása. Az osztrák népszámlálás e tekintetben tudvalevőleg jelentékenyen különbözik a magyartól, mivel nem egyéni számláló-lapokat, hanem háztartási lajstromokat használt. Szerzőnk, különösen Mayr György tekintélyére hivatkozva, az osztrák rendszer megtartása mellett nyilatkozik s legfeljebb a nagy városokban, kórházakban, internatusokban s más oly helyeken alkalmaztatná kivételkép a számláló-lapokat, hol azok pontos kitöltésére elegendő értelmi képességgel bíró számláló akad. Szerinte ugyanis az egyéni számláló-lapok alapján sohasem lehet eléggé világosan feltüntetni a népesség valódi állapotát és tömörlését, nagyobb mennyiségben fordulhatnak elő oly feljegyzési hibák, melyeknek kijavítása csaknem lehetetlen s az összeírás sokkal több egyént igényel, pedig ezeknek sohasem leszünk bővében. Mindenesetre szükségesnek tartja azonban, hogy legkésőbb augusztus hó végéig pontosan megállapíttassanak a kérdések; esetleg eldöntessék az is, hogy mely községekben lehet egyéni számláló-lapokat használni.

A következő teendő, melynek szeptember első felében el kell intéztetnie, a nyomtatványok szövegének megállapítása és azok számának meghatározása. A szükségletek megállapítására nézve szerinte a következő elvek volnának irányadók. Az egyéni számlálási lapokból minden ilyen használó község számára legalább annyi kell, a hány háztartás van, hozzátoldva bizonyos százalékot az igen nagy háztartások számára. Valamivel kevesebb szükséges a számláló-lapok kitöltésére vonatkozó utasításokból. Keresztelési jegyek a papok számára aránylag állapítandók meg. A számlálási lapok gyűjtőiveiből valamivel több kell, mint a mennyi a házak száma. A felvételi lapok száma a házak, az utasítások száma ellenben a számláló-biztosok szerint állapítandó meg. A községek számarányában kell megállapítani a gyűjtőiveket és a községi áttekintéseket, de tekintettel arra, hogy a község esetleges egyes részei is külön legyenek kitüntethetők s hogy az impurum számára is maradjon iv. Hasonló intézkedés szükséges a járási és kerületi áttekintéseket mutató iverk számának megállapításánál is. Magától érthető, hogy a vegyes ajkú kerületek részére küldendő nyomtatványok számának megállapításánál a nemzetiségek valószínű számarányára tekintettel kell lenni. Szeptember havában már ez mind megállapítandó; egyuttal az önálló számlálást végző városok nyomtatványai is revidiálendók. A szétküldésnél legelőször kell gondoskodni az egyházi hivatalokról, melyek különösen az ujonczozásra tekintettel állítják ki az anyakönyvi kivonatokat, de legkésőbb december kezdetén már az összes nyomtatványoknak a törvényhatóságoknál kell lennie, hogy a számláló biztosok oktatása és a próbaszámlálások zavartalanul történhessenek.

A számláló biztosok kiszemelése és oktatása nem eszközölhető a községek által, legalább is a kerületi főnökségek (Bezirkshauptmannschaft) direct intézkedése szükséges, hogy azok képessége biztos legyen. Nagyon óhajtandó volna, ha minden számláló biztos esküt

tenne s igazolványt nyerne, a mint hogy az orosz népszámlálók hivatalos működésük alatt mellükön a rendőrökhöz hasonló jelvényt hordottak. Számukat, mivel az egyes területek népsűrűsége igen változó, általánosságban sem lehet megállapítani, óhajtandó azonban, hogy ne legyen jelentékenyen nagy, mivel alkalmas és kellő szabad idő felett rendelkező egyének ritkák, mindeniknek szüksége van arra, hogy az utasításokon kívül még gyakorlatot is szerezzen. Egy napra 100—150 egyén összeírása még sűrű népességű községekben is elegendő egy egyénre s ezért legjobb ezer lélekre venni fel egy számlálót. Deczember elején, midőn már a köztük szétszótott nyomtatványokat áttanulmányozták, a megbízottak elméleti és gyakorlati utasításokban részesítendőik, melyeken a községi előjáróknak is meg kell jelennie. Egyszerre 12 egyénnél azonban több ne legyen ily tanfolyamon, az oktató egyén az államtól nyerje díjazását, a többi költségeket a községek viseljék.

Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg szükséges a népszámlálás ügyét minél nyilvánosabbá tenni s különösen kihirdetni, hogy mindenki tartsa készletben okiratait s főleg a gyermekek keresztleveleit. Iskolák, templomok s különösen hírlapok és egyesületek közreműködését minél nagyobb mértékben kell igénybe venni.

Mindezen előkészületi munkálatok között a legfontosabbak egyike a számlálás napjának megállapítása. Szerzőnk is helyteleníti az eddig szokásban volt Sylvesteréj kiválasztását, részben azért, mivel az évforduló a szolgálati viszonyban sok változással van egybekötve, de még inkább a kedvezőtlen időjárás miatt, mely a népszámlálás eszközzésére talán éppen ilyenkor a legalkalmatlanabb. A magyar népszámlálás végrehajtói is kifejezték óhajtasukat, hogy ez a határidő jövőre megváltoztassék. Szerzőnk az ünnepnapokat tekintetbe véve, november 3-át vagy deczember 6-át ajánlja helyette.

Áttérve már most az előmunkálatokról a tulajdonképeni népszámlálásra, mindenekelőtt az a nehézség merül fel, hogyan és mily mértékben lehetséges a tényleges népesség mellett a jogi népesség számát is megállapítani. Mindenesetre szükséges az illetékesség, lakásbírálás és állandó távollét fogalmát pontosan és végérvényesen megállapítani; de még ez sem háríthatja el, hogy egy és ugyanazon személy többször irassék össze, például egy rokonánál látogatóban levő tanuló, ki állandóan távol van szüleitől, avagy egy folyvást vándorló kereskedő. Oly esetekben, midőn például a község lakóinak egyrésze Sylvesteréjét a vendéglőben tölti, vagy egy ismert szomszéd községbeli van átutazóban, könnyen segíthet magán a számláló, a legtöbb esetben azonban helyes, ha csak a kétségtelen jelenvoltakat írja össze az ideiglenesen távollévő családtagokkal együtt s ezenkívül deczember 31-én este sorba járja számlálókörét, hogy kizárólag az ideiglenesen ott tartózkodó ismeretlen egyének számláló-lapját előre megkészítse.

A lakásviszonyok számbavétele Ausztriában csak 19 nagyobb városban történt s óhajtandó, hogy az legalább a 20 000 léleknél többet számláló községekre általában kiterjesztessék, azonban helyesen jegyzi meg szerzőnk, hogy a háztartások elkülönítése sokkal fontosabb, mint a lakások elkülönítése s ezért, a hol ez szükséges, különösen több háztartásnak egy lakásban vagy egy háztartásnak több lakásban való elhelyezése esetén, a sorrend megállapításában inkább a lakás számozásánál, mint a háztartásokon kell változtatá-

sokat tenni. A háztartásokon belül a család mindenesetre kitüntetendő, valamint a viszony a családfőhöz, kivéven a kaszárnnyakat, internatusokat s más oly lakásokat, hol valóságos családfő vagy lakástulajdonos nincs is.

A megszámlált egyének korát, hitvallását, családi állapotát és illetékességét illetőleg helyes, ha a számlálónak joga van okiratokat is követelni, mely jog, mint az több helyen tapasztalták, különösen a vadházasságok apasztására jótékony hatással is volt. Nem ártana ily esetekben az okiratok számát is feljegyezni a számláló iven, esetleg azt is, mikor jött az idegen illetékességű abba a községbe, a hol összeíratott.

A nemzetiség megállapítására vonatkozólag tudvalevőleg ismét nagy különbség van az osztrák és a magyar népszámlálás között. Nálunk az anyanyelvet, Ausztriában pedig a társalgási nyelvet jegyzik fel, melyeknek eredménye a gyakorlatban nagyon eltérő és egyik sem ugyanazonos a nemzetiség fogalmával. Szerzőnk leghelyesebbnek tartaná, ha a családfő vallaná be a családban leginkább használt nyelvet és pedig korlátozás nélkül abból a szempontból is, vajjon divatos-e ez a nyelv az állam területén vagy sem?

A legnehezebb feladatok közé tartozik a foglalkozás pontos megállapítása s habár különösen a szociálpolitikai kérdések előterbe nyomulása következtében nagyon óhajtható volna a népszámlálások alkalmával minél többet tudni meg a nép keresetmódjáról, szerző óva int a túlterjeszkedés ellen; még azt sem helyesli, hogy az illető maga állapítja meg foglalkozásának jellegét (önállóság), sőt a mellékfoglalkozások felsorolásában is óvatosságot ajánl, ellenben követeli, hogy a főfoglalkozás minél konkrétebb alakban jegyeztessék fel, úgy hogy abból az anyagot feldolgozó statisztikus a foglalkozás jellegét is meg tudja állapítani. Az osztrák felvételnél külön pontként szereplő »ház- és földtulajdonos« rovatot részben feleslegesnek, részben nagyon általánosnak tartja. Eppen ezen okokból helyteleníti, hogy a népszámlálással sok helyen az állatösszeírást is összekötik.

Az írni és olvasni tudás számbavételére nézve kívánja szerzőnk, hogy a számlálók kétség esetén annak gyakorlati bebizonyítását is követelhessék, de nem tartja szükségesnek, mint némelyek kívánják, a végzett tanfolyamok feljegyzését.

A fogyatékos érzékűek és elmebeteggek összeírása általában szokásban van. Azonban az utóbbi rendesen igen hiányos, mivel az elmebetegséget a hozzátartozók igyekeznek eltitkolni s ezenkívül különösen a hülyeség megállapítására laikusok annyira nem képesek, hogy sok embernek hülye voltát csak a sorozásnál állapítják meg. A népszámlálásoknál ezenkívül soha sem veszik tekintetbe azokat az eseteket, midőn a testi és szellemi fogyatékoságok együttesen fordulnak elő, holott ez közegészségügyi szempontból igen fontos.

Vigyázni kell a népszámlálásnál továbbá arra is, hogy a kaszárnnyakban és katonai iskolákban lakó polgári egyének, kiknek összeírását rendesen a katonaság végzi, a polgári jegyzékből ki ne maradjanak vagy ott mint távollevők ne szerepeljenek.

Nagy nehézséget okoz az összeírásnál a hegyi falvak egyes lakásainak elhelyezése különösen erős hófúvások alkalmával. Szerző javaslatba hozza, hogy az ily nehezen megközelíthető házak tulajdonosai köteleztessenek a jegyzéket maguk beszolgáltatni s a számláló csak azok hiányában menjen ki a helyszínére, de ekkor a lakók

költségére. Ajánlja, hogy ilyenkor naptárt és helységnévtárt is vigyen magával, mivel az ily helyeken lakók a születési napot csak szentekről vagy bolygókról jegyzik meg s a helyet sem tudják pontosan megjelölni. Máskülönben igen helyes, hogy a számlálás házról-házra menve történjék meg.

Ausztriában a feldolgozásnak első része a népszámlálást követő egy negyed év alatt a politikai hatóságok feladata, melyek a nyers anyagot azután is juniustól kezdve csak részletekben küldik fel a statisztikai hivatalhoz vagy az úgynevezett statisztikai központi bizottsághoz. Szerzőnk ezt az eljárást helyesli, mivel a népszámlálás helyi anyagának alapos ismerete a politikai hatóságoknak igen fontos s ezért óhajtaná is, hogy az egyes hatóságok külön blanquetteket nyomtatva az impurumot állandó használatra megtartanak maguknak. Egészben véve azonban természetesen ő is a statisztikai hivatal feldolgozását tartja főnek s erre vonatkozólag csak dicsérő szava van. Azt hiszi, hogy a villamos számlológép segítségével, melyet előbb csak az amerikai Egyesült-Államokban s azóta is csak Oroszországban használtak, Ausztria legutóbbi népszámlálásának feldolgozása olyanná vált, melyet minden tekintetben mintaszerűnek lehet mondani.

—gy.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Fiume árú- és hajóforgalma az 1897. évben. Fiume kikötőjében — a mint ez a m. kir. tengerészeti hatóság által közzétett hivatalos adatokból¹ kitűnik — a forgalom céljainak szolgáló rakodó partok hossza az 1897. év végén 5765 folyó métert, a kikötő vízfelülete pedig 52⁹/₁₀ hektárt tett. A rakodó partokból 2730 méter az úgynevezett nagy kikötőre, 340 méter a kőolaj-kikötőre, 1260 méter a Baross Gáborról elnevezett fakikötőre, 970 méter a kis hajóknak szánt Fiumara kikötőre, végül 90, illetőleg 375 méter a naszád-kikötőre és dockmedenczére esett. Az utóbb említett két kikötő nem áll a tulajdonképeni kereskedelmi forgalom szolgálatában, a mennyiben a naszádkikötő a haditengerészeti akadémia, a dockmedence pedig a hajógyár-telep és uszódock részére van fentartva. Ezek leszámításával is a kereskedelmi célokra szolgáló rakodó-partok hossza 5300 méterre tehető, melyek mellett összesen körülbelül 48 gőzös és 120 vitorlás találhat elhelyezést, nevezetesen a nagy kikötőben működhetik 23 nagy, 5 kis gőzös és 40 vitorlás, a kőolaj-kikötőben 6, a Baross-kikötőben 9 nagy és 6 kisebb gőzhajó, végül a Fiumara-csatornában 80 parti vitorlás. Sőt szükség esetén sokkal több hajó is talál helyet, a mennyiben a kikötőben elhelyezett bóják esetleg kettős sor alakítását is biztosítják. A tengeren érkező és onnan elszállítandó árúk raktározására a kikötőnek vámkülzeti részében (punto franco) 13 tárház és 2 ideiglenes fabarakk, nemkülönben egy gabonaelevátor szolgál, a vámterületi részen pedig két tárház és egy fabarak, melyek együttvéve 5479 kocsirakomány befogadására képesek, a szabadban elhelyezhető árúk és különösen a faneműek raktározására pedig a Deltán és a Baross Gábor fakikötőben, továbbá a Brajdicsán s a nagy kikötőben és az államvasuti pályaudvaron levő szabadhelyek szolgálnak, melyeken együttvéve 5708 vasuti kocsi rakománya helyezhető el. Végül ide számítandó a m. kir. államvasutaknak a fiumei állomáson levő 28 s a szabad kikötőben épült két tárháza, összesen 4886 kocsirakomány befogadási képességgel. A mondottakból kitűnik, hogy az összes raktárakban, tárákban és szabad helyeken nem kevesebb mint 16.073 vasuti kocsi rakománya helyezhető el egyszerre.

A magyar állam célzottatos gondoskodása azonban nemcsak a kikötővel és alkalmas tárházakkal látta el Fiumét, hanem gondoskodott részére rendszeres gőzhajójáratokról is, melyek nélkül tengeri kikötő nagygyá nem fejlődhetik. Az állam által segélyezett »Adria« m. kir. tengerhajózási részvénytársaság, mely 25 nagy gőz-

¹ Magyar Tengerészeti Évkönyv az 1898. évre Kiadja a m. kir. tengerészeti hatóság VIII. évfolyam 378 s köv. lapok.

hajójával immár a legtekintélyesebb hajósvállalatok sorába emelkedett, évenként nem kevesebb mint 236 rendes járatot indít főként Nyugat-Európa kikötőibe, s ugyanannyit azokból Fiuméba. Az Adria mellett, mely inkább a tengerentúli forgalom föntartásáról van hivatva gondoskodni, a szomszédos forgalom s részben a személyszállítás ellátását a szintén segélyezett magyar-horvát gőzhajózási részvénytársaság s a Schwarz Lipót-féle vállalat végzik, az előbb említett vállalat az isztriai és dalmát partokkal, nemkülönben a közeli üdülőhelyekkel, a Schwarz Lipót-féle vállalat pedig Anconával, Velenczével s újabban Ravennával tart fönn sűrű összeköttetést. Az említett — Fiuméből kiinduló — járatokon kívül rendszeresen érinti a fiumei kikötőt az osztrák »Lloyd«-gőzhajózási vállalat több járata, nevezetesen évenként 26-szor a trieszt-konstantinápolyi, ugyanannyiszor a trieszt-smyrnai, havonként egyszer a trieszt-alexandria-konstantinápolyi, évenként hatszor a trieszt-brazillai s ugyanannyiszor a trieszt-sanghai-i járat. Végül megemlítjük, hogy a »Ragusea« társaságnak havonként hét s a »Puglia« olasz gőzhajózási társaságnak hetenként egy járata szintén útba ejti a kikötőt. Az említett rendes járatokon kívül évenként számos más idegen hajó is keresi föl a fiumei kikötőt, a mellett az »Adria« részvény-társaság a rendes járatokon kívül igen sok rendkívüli járatot is indít s az 1893: XXII. t.-cz. alapján segélyben részesülő hajósvállalatok szintén jelentékeny mértékben hozzájárulnak a forgalom élénkítéséhez.

A fiumei kikötőnek itt nagyjából vázolt állapota főként akkor tűnhetik fel örvendetesnek, ha meggondoljuk, hogy Fiume, midőn az 1867: XVI. t.-cz. alapján a csaknem egy százados osztrák közigazgatás alul magyar kormányzat alá jutott, immár teljesen jelentéktelen parti kikötő színvonalán állott. A kikötőnek a Fiumaracsatornán kívül csupán 500 folyóméter roskadozó és elhanyagolt rakodó-partja volt, a kikötő fenekét mindenütt magas iszapréteg borította, úgy hogy nagyobb hajók ki sem köthettek. A kikötőt nem is kereste föl más hajó, mint kisebb vitorlások és az osztrák Lloyd-társaság kisebb gőzösei, rendes gőzhajójáratoknak hire sem létezett. Rendes járatok és vasuti összeköttetés hiányában főleg csak a szomszéd Horvátország nyugati részének forgalmát közvetítette, de még ezen vidék forgalmában is versenytársai voltak Zengg, Portoré és Buccari.

Ily elhagyott állapotból a jelenlegi virágzó helyzetet teremteni csakis nagy áldozatok árán volt lehetséges. Tényleg a magyar kormány és törvényhozás rendkívüli áldozatokat hozott Fiume s így közvetve tengeri kereskedelmünk föllendítése érdekében. A fiumei kikötő kiépítése, nemkülönben vasuti összeköttetés létesítése már az 1867. évben tanulmány tárgyává tétetett s a szükséges tervek elkészülte után a kikötő építése 1872-ben vette kezdetét az 1871: XIX. t.-cz. alapján, mely e célra 13,120.000 forintot engedélyezett. Azóta a kikötő építése megszakítás nélkül még most is folyik, újabb és újabb módosítások és bővítések eszközöltetnek, úgy hogy a kikötő-építésre fordított kiadások összege az 1896. év végéig a vonatkozó állami zárszámadások adatai szerint már 17,689.212 forintra rugott. Az építés kiterjedéséről és nagyságáról némi fogalmat nyújthat, hogy annak kezdetétől, 1872-től kezdve 1897. szeptember 30-ig 18,434.833 tonna feltöltési és kőhányási anyag, 160.394 köbméter mesterséges zöm, 23.381 köbméter beton, 3399 métermázsa

öntött s 1428 métermázsa kovácsolt vasalkatrész használatotott föl s 66.968 köbméter falazat és 89.328 négyyszögméter kövezet készült el. Megjegyzendő, hogy a kikötő-építésre fordított s fent kimutatott 17⁶⁹ millió forintnyi összegben nem foglaltatnak bent a m. kir. államasutak fiúmei pályaudvarának kiegészítésére létesített feltöltések 2,529.678 forint értékben, sem pedig a kikötői táaraknak, kikötői berendezéseknek s egyéb ingatlanoknak és ingóknak 2¹/₂ millió forintot jóval meghaladó értéke. Az említett rendkívüli kiadásokon kívül évenként ma már körülbelül 750.000 forint fordítatik a hajózási vállalatok segélyezésére is, mely összegből évi 570.000 forint az Adria, 27.000 forint a Schwarz Lipót-féle vállalat, 110.000 forint pedig a magyar horvát gőzhajózási társaság szubvencziója, ezeken kívül az 1893:XXII. t.-cz. alapján nyújtott segélyösszegek évenként szintén igénybe vesznek mintegy 40—50.000 forintot.

Valamely czél érdekében hozott ily nagymérvű áldozatok csakis akkor indokolhatók, ha azok gyümölcsözőknek és hasznosoknak bizonyulnak. Tényleg a magyar kormány által tett befektetések a fiúmei kikötő forgalmának szinte nem is sejtett gyors felleundülését mozdították elő. Eltekintve a hajóforgalomnak nagyarányú emelkedésétől, melyről alantabb számolunk be, a tengeri kereskedelem, illetőleg az árúforgalom terén is rohamos gyarapodás indult meg, úgy hogy a kikötő árúforgalmának értéke, mely 1867-ben még csak 11 millió forintot tett, 1873-ban már 20 millió forint volt s azóta is csaknem megszakítás nélkül növekedett. A fejlődést a következő összeállításból szemléljhetjük:

Év	Mennyiség ezer méter-mázsaokban			Érték ezer forintokban		
	Behozatal	Kivitel	Együtt	Behozatal	Kivitel	Együtt
Átlag 1871—75	936	717	1.653	10.774	7.228	18.002
» 1876—80	662	1.651	2.313	7.450	15.099	22.549
» 1881—85	1.534	3.871	5.405	13.765	38.754	57.519
» 1886—90	2.216	5.348	7.564	24.030	59.995	84.025
1891	2.779	5.866	8.645	34.284	59.012	93.296
1892	3.075	4.181	7.256	41.550	51.195	92.745
1893	4.395	5.764	10.159	58.819	68.324	127.143
1894	4.441	5.872	10.313	60.606	66.422	127.028
1895	4.688	5.082	9.770	63.376	58.246	121.622
Átlag 1891—95	3.916	5.353	9.269	51.727	60.640	112.367
1896	4.119	5.164	9.283	45.187	48.539	93.726

A kikötő forgalmának emelkedése, mint az a fent bemutatott adatokból kitűnik, főleg a nyolczvanas évek elején vett nagy lendületet, mikor Németország ellenséges kereskedelmi politikája folytán a német piacról kiszorított nyers terményeinknek és félgyártmányainknak újabb piacokat kellett szerezni s a közvélemény is mind hangosabban kívánta a fiúmei útirány istápolását. Igen nagyfoku emelkedés mutatkozik továbbá az 1886-90. évek átlagában s 1891-től egész 1893-ig, mely évtől kezdve némi stagnáció, sőt az utóbbi években határozott visszaesés észlelhető. Áll ez különösen az értéket illetőleg, míg a mennyiségi adatok nem mutatnak nagy hanyatlást. Nem kell azonban szem elől tévesztenünk, hogy a fiúmei áruforgalom statisztikája egész 1896-ig a hajózási vállalatok ellenőrzetlen és egyoldalú adatai alapján készült s ennél fogva az adatok egész a mondott évig nem valami nagy megbízhatóságra tarthatnak számot.

Az áruforgalom értékének kiszámítása szintén csak az 1896. évtől kezdve eszközöltetett megbízható alapon, az értékek tehát 1896-ig még kevesebb hitelre tarthatnak számot, mint a mennyiségi adatok. Az első év, melynek adatai az ellenőrzés minden rostáján keresztül menve teljes megbízhatósággal bírnak, az 1896. év; a mondott év elején állítottatott fel a m. kir. központi statisztikai hivatal kirendeltsége, melynek többek között a fiumei áru- és hajóforgalmi adatok rendszeres gyűjtése és az adatszolgáltatás állandó ellenőrzése is feladatává tétetett. Ugyancsak az 1896. évben szerveztetett a fiumei hely értékmegállapító bizottság, mely a fiumei forgalomnak szereplő árúk kereskedelmi egységértékeinek megállapítására van hivatva.

Az új alapon gyűjtött s a m. kir. központi statisztikai hivatalnál az 1897. év elején gazdag kombinációkban feldolgozott adatokat e folyóiratnak mult évi augusztusi számában ismertettük. Az 1897. évi adatokat, melyek csaknem teljesen az 1896. évi adatokéhoz hasonló kombinációkban, de több tekintetben még messzebbmenő részletességgel állítottak egybe, a következőkben fogjuk ismertetni.

Az 1897. évre vonatkozó adatok szerint Fiume kikötőjébe a mult év folyamán 9768 darab és 4,482.728 métermázsa áru érkezett a tengeren, 44,989.728 forint értékben, a kivitel mennyisége pedig 2097 darab és 5,155.644 métermázsa volt, értéke 48,680.962 forint. Ezen adatokat az 1896. évre vonatkozólag fönt közölt adatokkal hasonlítva össze, azt látjuk, hogy a főeredmények tekintetében a két év adatai között nincs nagy eltérés, mert habár az érkezett árúk mennyisége — csupán a súlyadatokat véve tekintetbe — tavaly meglehetősen gyarapodott is, maga az érték alig változott, a kivitel pedig úgy mennyiség, mint érték szerint az 1896. évi magasságon maradt.

Összefoglalva a behozatal és kivitel főeredményeit, kitűnik, hogy Fiume tengeri áruforgalmának mennyisége a mult évben 11,865 darab és 9,638.372 métermázsa volt s ez a mennyiség 93,670.690 forint értéket képviselt, vagyis a tavalyi összes forgalom súlymennyiség szerint körülbelül 356.000 métermázssával gyarapodott, ellenben az érték mintegy 55.000 forintnyi csekély összeggel kevesedett. A korábbi évek adataival szemben való összehasonlítást mellőzzük, miután 1896 előtt az adatok teljesen eltérő rendszerben gyűjtettek s a kellő ellenőrzésen nem is mentek át.

Fiumének mai fejlettségét és jelentőségét legjobban a szomszéd osztrák kikötővel, Trieszttel való összehasonlítás útján van módunkban megítélni. A két kikötő fejlődése egymással szoros kapcsolatban áll s az egyik forgalmának gyarapodása a másakra jelentékeny visszahatással van, nemcsak annál a földrajzi helyzetnél fogva, mely őket szinte természetes versenytársakká avatja, hanem annál a körülménynél fogva is, mert Trieszt forgalmának élénkítéséhez Magyarország még ez időszert is igen jelentékeny mértékben járul hozzá. A mily mértékben sikerül tengeri kereskedelmünk, illetőleg a kereskedelmi összeköttetéseknek ez idő szerint még Trieszthez fűződő szárait Fiuméba átvezetünk, oly mértékben járulunk hozzá Fiume emelkedéséhez, melynek virágzóvá tétele ezek szerint jórészt Trieszt rovására történhetik.

A megszokott kereskedelmi kapcsolatok megbontása azonban, mint minden megszokott intézményé, sok időt és kitartást kíván s nem történhetik minden nehézség nélkül, különösen akkor, ha a régi vetélytárs a versenyképesség minden főtételével rendelkezik. Pedig

Fiume és Trieszt között ilyen a helyzet. Trieszt nemcsak már a század elején volt nagy és hatalmas kikötő, mikor Fiume még inkább csak mint hajóépítőtelep bírt némi jelentőséggel, hanem fejlődését azóta is czélutadatos kormányzati politika intézte, ellátva a kikötőt idejekorán mindazokkal az intézményekkel, melyek annak gyarapodását előmozdithatták. Már a harminczas években megalakítottott Triesztben a Lloyd hajózási vállalat, mely 1838-ban még csak 14, tiz évvel később azonban már 31 gőzössel bírt s rendszeres összeköttetéseket tartott fenn Olaszországgal s csaknem az egész Kelettel. Vasuti összeköttetést 1857-ben nyert, a bécs-trieszti vonal kiépítésével, ezt követte 1861-ben a buda-pragerhoi s egy évvel később a sziszek-zágráb-steinbrücki vonalak megnyitása, melyek a fővonalba torkolva, Magyarország forgalmát is Trieszt felé vezették. E mellett hatalmas raktárak, iparvállalatok és pénzintézetek is már korán létesültek Triesztben, úgy, hogy az minden irányban kellőleg megerősödhetett még mielőtt Fiume versenyét éreznie kellett volna.

Ezzel szemben Fiume újabb virágzási kora alig három évtizeddel ezelőtt kezdődik s a mi kikötőnk azokkal a segélyeszközökkel, melyekkel Trieszt már régóta el van látva, részint csak a legutóbbi évek óta bír, részint pedig még most is nélküli azokat. Természetes ennél fogva, hogy a lefolyt idő alatt a magyarországi forgalomnak is csak egy részét sikerülhetett Trieszttől Fiume részére elhódítani s egyelőre még nagyon messze állunk attól, hogy külforgalmunknak az a része, mely a tengeri szállítást veszi igénybe, kizárólag Fiumében bonyolítottassék le. Az eddig elért eredmények azonban már most sem kicsinylendők; így, hogy többet ne említsünk, a fa- és czukorforgalmat s utjabban a déligyümölcs-behozatalt is már jó részben sikerült Fiuméba áttérlnünk, s a magyar kikötő egyébként is mind erősebb versenyt támaszt Triesztnak, mely az ifjú vetélytárs kényelmetlen konkurrencziáját lépten-nyomon érezni kénytelen. Fiume versenyre egyéb körülmények mellett, melyekre itt kitérni hosszas volna, szintén jelentékeny mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Trieszt forgalma az utolsó évtizedekben alig, vagy csak nagyon mérsékeltten gyarapodott, miről a következő adatok tanuskodnak:

	Bevitel a tengeren	Kivitel a tengeren	Összes forgalom
	érték ezer forintokban		
Átlag 1871—1875	143.904	99.126	243.030
» 1876—1880	138.582	110.022	248.604
» 1881—1885	171.807	150.621	322.428
» 1886—1890	195.425	164.116	359.541
1891	166.776	161.942	328.718
1892	187.955	157.003	344.958
1893	189.172	166.911	356.083
1894	186.414	168.283	354.697
1895	184.979	150.574	335.553
Átlag 1891—1895	183.059	160.942	344.001
1896	173.363	151.719	325.082

Ezen adatok, melyeket hivatalos kiadvány¹⁾ nyomán állítottunk egybe, Trieszt tengeri forgalmának csupán érték szerint való hullámzásáról tájékoztatnak. A mennyiségi adatok közlésétől el kel-

¹⁾ Navigazione e commercio di Trieste.

lett tekintenünk, mivel a vonatkozó kiadványokban sok áru mennyisége nem métermázsákban, hanem más mértékegységekben (darab, köbméter stb.) van kimutatva, melyeknek súlyegységre való átszámításához megbízható kulccsal nem rendelkezvén, a triesti forgalomnak súly szerinti összes mennyiségét sem vagyunk képesek megítélni s így a Fiuméra vonatkozólag főtebb közölt adatokhoz egyenlő alapot nem nyerhetünk. A Triesztre vonatkozó adatok különben azt mutatják, hogy az említett kikötő tengeri áruforgalmának összes értéke 1896-ban 325os millió forint volt, tehát körülbelől $3\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint Fiume tavalyi vagy 1896. évi forgalmának értéke. Ha azonban a fejlődés megítélhetése céljából az adatokat a korábbi évekre visszamenőleg tekintjük, kétségtelenül kiderül, hogy Fiume haladása sokkal rohamosabb, mint a szomszéd osztrák kikötőé. Mig ugyanis Triesztnél az érték az 1871—75. évek átlagától 1896-ig alig 25 százalékkal gyarapodott, addig Fiuménél a gyarapodás több, mint 500 százalék. Hasonló nagy eltérést látunk, ha a behozatali és kiviteli adatokat külön-külön állítjuk egymással szembe, mely esetben Trieszt behozatalánál ugyancsak a főtjelzett időszak alatt csupán 20^s, a kivitelnél pedig 53¹ százalék növekedést észlelhetünk, míg Fiume behozatala ugyanazon idő alatt 319⁴, kivitele meg éppen 571⁵ százalékkal gyarapodott. Mig tehát Trieszt forgalma a lefolyt 36 éves időszak alatt a behozatalnál évenként alig 0⁶ százalékkal s a kivitelnél is csak évi 1⁵ százalékkal gyarapodott, addig Fiuménél a behozatal évenkénti növekvése 8⁹, a kivitel gyarapodása pedig évi 15⁸ százalékat képvisel.

Ezek után visszatérve a fiumei kikötő mult évi forgalmának ismertetéséhez, megemlítjük, hogy a behozatali árúk sorában, mint már néhány év óta, tavaly is a bor állott első helyen. Ezen árúnál a mult évi behozatal mennyisége 1,160.251 métermázsa, annak értéke pedig 11,964.799 forint volt, tehát a behozatal összes értékének több mint negyedrésze ezen egy áruira esett. A mult évi behozatal különben mennyiség szerint körülbelől 350.000 métermázssával nagyobb volt, mint az 1896. évi, az értéknél azonban ennek dacára csak mintegy 580.000 forintnyi növekedés mutatkozik, mivel ezen árúnál az 1897. évi egységárak jelentékenyen hanyatlottak. A behozatal legnagyobb része, mint a korábbi években, tavaly is Olaszországból eredt, behozatott azonkívül 204 145 métermázsa 2,760.040 forint értékben Ausztriából, illetőleg Dalmáciából és Isztriából s 5426 métermázsa egyéb országokból. A behozatal nagyságát tekintve, második helyen a yers dohányt találjuk; ezen árúból, mely csaknem kizárólag a m. kir. dohányjövődék részére érkezik Fiuméba, tavaly 48.250 métermázsa hozatott be 6,272.500 forint értékben, mely összegből 2,757.300 forint európai Törökországra, 730.990 forint Nagy-Britanniára, 959.400 forint Egyiptomra esett. Ausztriából, melyre 1896-ban még 925.539 forint esett, a mult évben csak 91.910 forint értékű mennyiség érkezett, viszont örvendetiesen föllendült a Filipini szigetetről való direkt behozatal, melynek mennyisége 11.998 métermázsa, értéke 1,559.740 forint volt. Hántatlan rizsből, mely a behozatali árúk sorában a harmadik helyet foglalja el, tavaly 530.177 métermázst tett a behozatal, 4,771.593 forint értékben. A behozott rizsnek legjelentékenyebb része Brit-Kelet-Indiából, kisebb része Japánból kerül be, tavaly francia K.-Indiából is volt meglehetősen behozatal. Ezen árúnak legnagyobb része Fiumében marad s az

ottani rizshántoló és keményítőgyár által dolgoztatik fel, újabban a budapesti piacra is jut számot tevő mennyiség. Nyers jutából, mely árú Fiuméba nemcsak Magyarország, hanem Ausztria részére is nagy mennyiségben érkezik, a múlt évben 221.982 métermázsza hozatott, körülbelül 36.000 métermázsával több, mint 1896-ban; ehhez képest az érték is, mely 1896-ban 3.429.938 forint volt, 3.551.712 forintra növekedett. A behozatal értékének legnagyobb része, nevezetesen 3.522.640 forint Brit-Kelet-Indiára esett, ezenkívül Olaszországból és Ausztriából is érkezett egy csekély mennyiség. Míg a jutabehozatal, mint előbb megjegyeztük, immár sikerült Triesztből Fiuméba áttérlnünk, sőt a magyar kikötő részére az osztrák piacokat is legalább részben meghódítanunk, addig a nyers pamutot még mindig főként Trieszten át hozatják be gyáraink, mely kikötőbe évenként átlag fél millió métermázsza nyers pamut érkezik. 1895-ben ugyan Fiumén át is megindult a behozatal s 1896-ban már 20.481 métermázsza nyers pamut jött Fiuméba 1.331.265 forint értékben, a múlt évben azonban ismét hanyatlás állott be, úgy hogy a behozatal mennyisége 14.941 métermázsára, az érték 642.463 forintra szállott le. Eppen így vagyunk egy másik fontos tengerentuli áruval, a nyers kávéval is, melynek behozatalát eddigelé az ez irányban tett intézkedések, így pl. a nagy költséggel berendezett kávétarház létesítése s a kávéimporttal foglalkozó kereskedelmi részvénytársaság nagymérvű támogatása daczára sem sikerült Fiuméba terelnünk. A tavalyi behozatal mennyisége 32.275 métermázsza volt, 2.562.635 forint értékben, mely összegből 1.294.458 forint Braziliára, 736.832 forint Ausztriára esett, az összeg főtmaradó része egyéb országok között oszlott meg. A főt kimutatott összeg mintegy 777.000 forinttal kisebb annál az összegnél, mely az 1896. évi behozatalnál van kimutatva, miből látni való, hogy a Fiumén át való behozatal tavaly nagy mértékben hanyatlott. Hogy e téren még mily hátrányos helyzetben vagyunk, kitűnik abból a körülményből, hogy Triesztből Magyarországra évenként állandóan 4–5 millió forint értékű kávé érkezik s a múlt évi behozatal értéke is meghaladta a 4 millió forintot. Narancsból és citromból tavaly 96.714 métermázsza érkezett Fiuméba 1.015.497 forint értékben, a múlt évi behozatal tehát ismét jelentékenyen növekedett. Ezen áruk behozatala csak újabban, a magyar kereskedelmi részvénytársaság kezdeményezése folytán emelkedett jelentőségre: ma már Magyarország szükségletének fedezése mondhatni kizárólag Fiumén át történik, sőt a nevezett társaság még az osztrák tartományok egy részében is tudott piacokat szerezni. Az említett árukon kívül még pamutfonalakból és nyers petroleumból volt a múlt évben egy millió forintot meghaladó behozatal, melynek értéke az előbb nevezett árúnál 1.228.480 forintot, az utóbbinál 1.253.265 frtot tett. A pamutfonál csaknem kizárólag Nagy-Britanniából, a nyers kőolaj Oroszországból jön Fiuméba, tavaly az Egyesült-Államokból is hozatott be 156.323 forint értékű könnyű petroleum. Gabonaműekből, a mint tudvalevő, a fentebb említett s tulajdonképeni gabonának alig is tekinthető fejtetlen rizst kivéve, Fiumén át alig van behozatalunk. A múlt évi abnormis viszonyokat jellemzi az a körülmény, hogy tavaly kivételesen Fiumén át is érkezett jelentékeny mennyiségű gabona, így pl. 17.139 mm. buza, 11.819 mm. zab, 89.227 mm. tengeri, úgy hogy a behozott gabonaműek értéke, a lisztnél kimu-

tatott 46.382 forinttal együtt 924.924 forintra rugott. Ez összegnek legnagyobb része Romániára esik, honnan leginkább kukorica hozatott be, de jelentékeny értéket látunk kimutatva európai Törökországnál is, honnan főleg zab és kevés kukorica érkezett, végül Oroszországnál, mely országból a főtt kimutatott 17.139 métermázsza buza legnagyobb része származott. A gabonaneműek behozatala, mely a múlt év végén indult meg, a folyó évben sem szűnt meg, sőt igen nagy arányokban gyarapodott, úgy hogy az 1898. év első feléről ez idő szerint rendelkezésre álló adatok szerint eddig már nem kevesebb, mint 323.000 métermázsza különféle gabona, főleg buza és tengeri hozatott be Fiuméba.

Fiume kivitelének 48⁶⁸ millió forintot tevő értékéből a múlt évben 11⁸⁴ millió forint vagyis az egész kivitel értékének csaknem negyedrésze a lisztre esett, miből látni való, hogy ezen árú a kivitelben körülbelül azt a szerepet viszi, melyet a bor a behozatalban. A tavalyi kivitel különben nem valami kedvezően alakult, mert az év második felében érvényben állott jóval magasabb árak daczára is, melyek az exportra mindenesetre élénkítőleg hathattak, körülbelül 224 ezer métermázsával kevesbedett a forgalom. Természetesen, miután a hazai szűk termés folytán a malmoknak egyrészt alig volt mit feldolgozni, másrészt csekély készleteiket a közös vámterület határain belül is magas árakon értékesíthették. A mi különben a liszt kivitelnek országok szerint való megoszlását illeti, e tekintetben 1896-hoz képest nem állott be jelentékenyebb változás, csupán a Franciaországba és Ausztriába való kivitelnél látható — legalább érték szerint — némi emelkedés, viszont csökkent úgy a mennyiség, mint az érték Nagy-Britanniánál. Braziliánál, mint már évek óta, tavaly is hanyatlott úgy a mennyiség, mint az érték, úgy hogy tavaly már csak 65.556 mm. ment a braziliai kikötőkbe, 917.784 forint értékben. Ez államba való kivitelünknek főleg Észak-Amerika támaszt érzékeny versenyt, ujabban pedig Argentina is, mely Brazília déli államaait látja el. Ilyenformán a braziliai utiránynak nyújtott jelentékeny refakciák daczára is valószínűleg nincs messze az az idő, midőn a magyar liszt teljesen kiszorul Braziliából, hol árban épen nem, hanem csakis a minőséggel tud konkurrálni, épen úgy, mint Nyugat-Európa piaczaín is. De a mily mértékben tökéletesedik a gyártás az Egyesült-Államokban s idestova Oroszországban is, a magyar liszt versenye hovatovább nehezebb lesz, pedig a kivitel már most is csak nagy áldozatok árán tartható fön. A kiviteli árúk sorában második helyen a tölgyfadongát találjuk, mely árura nézve Fiume különben is első rendű piaczt képez s az innen exportált donga mennyisége sokszorosan meghaladja azt a mennyiséget, mely Trieszten átkerül kivitelre. A tavalyi kivitel mennyisége 851.721 métermázsza volt, tehát valamivel kisebb, mint az 1896. évi, az érték azonban a dongaárak emelkedése folytán mégis növekedett s az 1896. évi 4,959.591 forinttal szemben 5,195.498 forintot tett. Ez összegből 4,515.531 forint Franciaországba esik, mely országban a magas vám daczára tavaly is 740.251 métermázsza fiumei donga talált piaczt. Franciaországon kívül még Ausztriába, Olaszországba, Hollandiába, Spanyolországba, Portugáliába és Algirba volt említésre méltó kivitel, ez országok közül azonban az érték egyiknél sem ért el kétszázezer forintot s az említett országokba kivitt mennyiségek értéke mindössze alig 650

ezer forint. Fiuménak különben nemcsak dongából, hanem fűrészelt keményfaárúkból is igen jelentékeny kivitele van, így a kivitelre került keményfadeszkák és léczek mennyisége a mult évben nem kevesebb, mint 732.211 métermázsa volt, az éretük kapott összeg pedig meghaladta a 4¹²⁹ millió forintot. Ezen árúknak legfontosabb piacát szintén Franciaország képezi, hova tavaly 2⁰⁸⁷ millió forint értékű mennyiség exportáltatott, Olaszországba is kivitetett 990 ezer forint értékű, tulajdonképp alarendeltebb minőségű deszka, melyek narancsládák készítéséhez használatnak föl. Az említett országokon kívül még Belgium és Nagy-Britannia képeznek számottevő piacot, Algirba és Hollandiába szintén jutott kisebb mennyiség. Összefoglalva a dongánál és a kemény fűrészelt faárúknál kimutatott összegeket, kitűnik, hogy ezen árúkból a mult évben 9³²⁴ forint értékű mennyiség került Fiumén át kivitelre, míg az 1896-ik évi kivitel értéke csak 8²⁵¹ millió forint volt. Az 1897. év javára mutatkozó jelentékeny többlet annak köszönhető, hogy a fűrészelt kemény faárúk kivitele tavaly jóval élénkebb volt, mint 1896-ban. Jelentékeny kivitele van még Fiuménak puhafa deszkából is; az 1897. év folyamán ez árúból kivitelre került 492.600 métermázsa 1,576.320 frt értékben. Itt legfontosabb piacunk Olaszország, hova 954.269 frt értékű mennyiség vitetett ki; ezen kívül kisebb mennyiségben szállítunk még Franciaországba (180.889 frt), Algirba (167.318 frt) és Ausztriába (112.684 frt). Nyers cukorból tavaly 474.127 métermázsa vitetett ki Fiumén át, 4,741.270 forint értékben, tehát a tavalyi kivitel mennyiség szerint nagyobb, érték szerint azonban valamivel kisebb volt, mint az 1896. évi. A kivitt nyers cukornak legnagyobb része, úgy mint 1896-ban, tavaly is az Egyesült Államokban talált elhelyezést, sőt a nevezett ország aránya a mult évben még erősebb volt, mint 1896-ban, a mennyiben 1896-ban a 4⁷⁹² millió forintra rugó összes értékből 2⁷³⁵ millió forint esett az Egyesült-Államokra, a mult évi 4⁷⁴¹ millió forintból pedig 3⁴⁹³ millió. Sajnos, hogy ez a kivitel már az 1898. évben csaknem teljesen megszűnt, mert a Dingley-billel életbeléptetett magas vámok a bevitt szinte lehetetlenné teszik. Az Egyesült Államokban elvesztett piacok helyett gyáraink újabb fogyasztási helyeket iparkodnak szerezni, így ujabban Brit-Kelet-Indiába indult meg élénk kivitel, hová különben már az 1897. év végén is ment ki tőlünk 15.419 mm. nyers cukor 154.190 forint értékben. Az említett országokon kívül jelentékeny piacát képezi a szóban forgó árúknak Olaszország is, hová tavaly 914.510, 1896-ban 1,469.380 forint értékű mennyiség exportáltatott. Ellenben Nagy-Britannia, mely évekkal ezelőtt még igen jelentékeny mennyiségű magyar cukrot fogyasztott, ma már jóformán elvesztette jelentőségét, úgy hogy az oda kivitt nyers cukor mennyisége a mult évben már csak 17.926 métermázsa volt, 179.260 forint értékben. — Finomított cukor jóval kisebb mennyiségben kerül forgalomba, így a mult évi kivitel mennyisége is csak 107.131 métermázsa volt, 1,672.970 forint értékben. Míg a nyers cukrot, a mint fentebb láttuk, főként az Egyesült-Államokba és Olaszországba exportáljuk, finomított cukorra nézve a főpiacot a Kelet, nevezetesen európai és ázsiai Törökország képezi, hová a mult évben 1²⁵⁴ millió forint értékű finomított cukor ment ki tőlünk. Ezenkívül Ausztriába, illetőleg Dalmáciába s tavaly Egyiptomba is volt meglehetősen kivitel. Egészben véve a fiúmei cukor-

forgalom fejlődése elég kielégítő, mert ma már a hazánkban kivitt czukornak körülbelül 80 százaléka Fiumén át veszi útját, míg Ausztria czukorgyárai legnagyobbbrészt Hamburg felé irányítják küldeményeiket s Triesztet csupán a levantei forgalomnál veszik igénybe. A gabona-neműek közül, a mint tudvalévő, Fiumén át csupán árpából van rendszeres nagy kivitelünk, melyet lényegesen elősegít egyrészt a magyar sör-árpa elismert kitünő minősége, másrészt az a körülmény, hogy a magyar leszámítoló bank fiemei elevatorában a kivitelre szánt küldemények jutányos elhelyezés mellett szakszerű kezelésben is részesülnek. A tavalyi kivitel mennyisége 167.277 métermázsa volt, tehát valamivel kisebb, mint az 1896. évi mennyiség, azonban a szokatlanul magas árak folytán a kiviteli érték mégis körülbelül 315 ezer forinttal növekedett s 1.673 millió forintot tett, mely összegből Nagy-Britanniára 1.011 millió forint, Hollandiára 400 ezer, Belgiumra pedig 97 ezer forint jutott. A fontosabb kiviteli árúk sorában említhetjük végül a csesfakivonatot, melynél 1897-ben a mennyiség 134.641 métermázsa, az érték pedig 1.346.410 forint volt, mintegy százezer forinttal nagyobb, mint 1896-ban. Ezen árú legjelentékenyebb piaczat szintén Nagy-Britannia képezi, de tekintélyes értéket látunk kimutatva Belgiumnál és Franciaországnál is. A felsorolt árúkon kívül egy millió forintot meghaladott még tavaly a kivitel értéke a pamutárúknál, a további 6 árúnál az érték ötszázezer és egy millió forint között mozog. Ezen 6 árúra együtvéve 3.742 millió forint esik, vagyis az egész kivitel értékének 769 százaléka.

Arra nézve, hogy Fiume forgalma származási és rendeltetési országok szerint miképen oszlik meg, a következő adatok tájékoztatnak bennünket. A *behozatalban*, melynek mennyisége a múlt évben 4.483 millió métermázsa és 9.768 darab, értéke pedig 44.990 millió forint volt, úgy mennyiség, mint érték szerint Olaszország részesedik a legerősebben, melyre a múlt évi forgalomnak több mint negyedrésze jutott, a mennyiben innen 1.403 millió métermázsa és 14 darab árú került Fiuméba 11.808 millió forint értékben. Ezen értéknek túlnyomó nagy része a borra jutott, azonkívül narancsból és citromból, továbbá hántatlan rizsből volt jelentékenyebb behozatal. Olaszországból való behozatalunk, mely régebben meglehetősen jelentéktelen volt, csak újabban 1891 óta mutat nagy emelkedést, főként a bor- és narancsbehozatal föllendülése következtében. Brit-Kelet-Indiából tavaly 657.118 métermázsa árú érkezett Fiuméba, 7.917 millió forint értékben, mely összeggel a nevezett ország mindjárt Olaszország után sorakozik. Kelet-Indiából különben alig jön más árú, mint hántatlan rizs, nyers juta és nyers pamut és pedig a hántatlan rizs tavalyi behozatala 3.805, a nyers jutáé 3.523, végül a nyers pamuté 0.532 millió forintot eredményezett. Az említett országnál 1897-re kimutatott összeg nagyon közel áll az 1896. évi értékhez, ellenben igen lényegesen csökkent behozatalunk Ausztriából, mely a sorozatban még Trieszttel összefoglalva is csak a harmadik helyen áll, míg 1896-ban mindjárt Olaszország után következett. Az Ausztriánál (Triszttel együtt) kimutatott érték most csak 6.947 millió forint, holott 1896-ban meghaladta a 11.329 millió forintot. Ez a nagy különbséget főként három árucikknek, nevezetesen a bornál, kávénál és nyers dohánynál beállott nagy csökkenésre vezethető vissza, így a bornál az 1896. évi 3.384 millió forint helyett

csak 2,760.040 forintot látunk kimutatva, a kávénál látható csökkenés pedig érték szerint 1,314.000 forintot, végül a nyers dohánynál 834.000 forintot tesz. Ezen különbségek közül azonban csupán a bornál látható csökkenés vezethető vissza arra a körülményre, hogy a behozatal tényleg hanyatlott. Ellenben a kávénál s minden valószínűség szerint a nyers dohánynál is az 1896. évben helytelen adatok egyszerű helyesbítéséről van szó. A mondott évben ugyanis azok a küldemények, melyek az Adria részvénytársaság oceánjáró hajóin Braziliából és más tengerentúli államokból Triesztbe hozatván, onnan átrakás útján kisebb hajókon szállítottak át Fiuméba, az érdekelt vállalatok téves bemondása alapján Triesztből származottnak vétettek s a földolgozásnál is a trieszti, illetőleg ausztriai behozatalba soroztattak be, míg 1897-ben már azon országok adatai közé kerültek, melyekből tényleg származtak. A behozatali államok között negyedik helyen 1897-ben is Nagy-Britanniát találjuk, mely országból érkezett árúk mennyisége 796.072 métermázsa volt s azok értéke 4.978 millió forintot tett. Itt a forgalom 1896-hoz képest csak nagyon jelentéktelenül változott s nem változtak a behozatalban szereplő árúk sem, melyek közül a pamutfonal, a nyersdohány és nyers vas emlithetők. Európai Törökországból jóformán csak egy árú, t. i. nyersdohány érkezik Fiuméba a magy. kir. dohányjövédék részére, ennek mennyisége tavaly 21.210 métermázsa volt, értéke pedig 2.757 millió forint, míg az egész behozatal értéke 2.885 forintot képviselt. Szintén csak egy árú, nevezetesen a nyers petroleum bir jelentőséggel Oroszországból behozott árúink sorában is, mit bizonyít az a körülmény, hogy a nevezett országnál a múlt évre kimutatott 1.603 millió forintból 1.097 millió forint a petroleumra esik. Tavaly különben a rendkívüli rossz termés következtében, kivételesen gabonaművek is érkeztek Oroszországból Fiuméba, így többek között mintegy 17.000 métermázsa buza. Az említett államokon kívül egy millió forintot meghaladó behozatal van még kimutatva Egyiptomnál és Braziliánál s közel áll az egy millió forinthez a Franciaországnál kimutatott érték is. Egyiptomnál az érték javarésze a nyers dohányra, kisebb része a kávéra és nyers pamutra esik, Braziliánál csaknem kizárólag a kávéra, míg a Franciaországból behozott árucikkek közül a kávé, továbbá a *nyers bőrök s a palma- és kókuszdióolaj* emlithetők.

A kivitelnél, melynek mennyisége a múlt évben 5,155.644 métermázsa és 2.097 darab, értéke pedig 48,680.962 forint volt, Nagy-Britannia áll első helyen, 10.664 millió forintot meghaladó értékkel. Ebből az összegből 6.716 millió forint a lisztre, 1.011 millió forint az árpára, 753.000 forint a cserfakivonatra, 245.000 forint a fűrészelt keményfaárúkra, végül 179.000 forint a nyers cukorra esik, a maradék több kisebb jelentőségű árú között oszlik meg. Nagy-Britannián kívül nincs is más ország, hová Fiumén át legalább tíz millió forint értékű árú vitetett volna ki tőlünk, mert a Nagy-Britannia után következő országra, t. i. Franciaországra már csak 9.766 millió forint esett, mely összeg épén kilencszázezer forinttal haladja meg az 1896. évnél kimutatott értéket. A kivitel értékbeli emelkedését különben nem a kivitel tényleges emelkedése, hanem a forgalomban szereplő fontosabb árucikkek áraiban beállott áremelkedések idézik elő s ennek következménye, hogy pl. a lisztnél a kisebb kivitel dacára is mintegy 70.000 forinttal, a dongánál pedig 415.000 forinttal

növekedett a kiviteli érték. A fontosabb árúk közül csupán a fűrészelt kemény faárúknál növekedett a kivitelnek úgy mennyisége, mint értéke, viszont jelentékeny csökkenés mutatkozik a cserfakivonatnál. Ugyanazt a jelenséget, melyet Franciaországnál észleltünk, t. i. a kivitel értékének egyoldalú emelkedését láthatjuk Ausztriánál is, hová a Fiumén át kivitt árúk mennyisége a múlt évben 584.877 métermázsa, 1896-ban 566.718 métermázsa volt, ellenben az érték amott 8'887, 1896-ban pedig csak 7'502 millió forint. Az ok itt is a kivitelben szereplő fontosabb árúknak, nevezetesen a lisztnek, dongának stb. áraiban beállott emelkedésben fekszik. Olaszország, mely a behozatali országok sorában az első helyen áll, itt csak a negyedik helyet foglalja el 5'021 millió forinttal, mely összeg felét sem teszi a behozatalnál kimutatott értéknek. Olaszországba kivitt árúink között a nyers cukor, fűrészelt keményfaárúk, donga és liszt a jelentékenyebbek, melyek kivitele tavaly többnyire hanyatlott s így az összes kivitel értéke is csökkent körülbelül egy millió forinttal. Ellenkező jelenség észlelhető az Egyesült Államoknál, a mennyiben itt a kivitel úgy mennyiség, mint érték szerint jelentékenyen növekedett s az 1896. évi 271.782 métermázásával és 2'917 millió forinttal szemben 370.840 métermázst, illetőleg 3'628 millió forintot tett. A növekvés főleg onnan ered, hogy a nyers cukor kivitele a mondott államba tavaly sokkal élénkebb volt, mint 1896-ban. Az említett országokon kívül egy millió forintot meghaladó érték van még kimutatva Magyarországnál, Belgiumnál, Hollandiánál, európai Törökországnál és Braziliánál. Összefoglalva a behozatal és kivitel eredményeit, azt találjuk, hogy az összes forgalomnak 9,638.372 métermázst tevő mennyiségéből s a 93'671 millió forintra rugó értékből 2,280.370 métermázsa, illetőleg 16'829 millió forint Olaszországra esik, 15'834 millió forint Ausztriára, 15'642 millió forint Nagy-Britanniára, 10'670 millió forint Franciaországra, 8'148 millió forint Brit-Kelet-Indiára, 4'033 millió európai Törökországra, 4'917 millió az Egyesült Államokra stb. A mint ezen adatokból látni való, Ausztria, melyre hazánk összes áruforgalmának évenként több mint három negyedrésze esik, a fiumei forgalomban aránylag csekély mértékben részesedik. A fiumei forgalomnak országok szerint való megoszlása egyébként is teljesen eltér attól a megoszlástól, melyet Magyarország áruforgalma egészben véve mutat. Fiuménál ugyanis Németország, Szerbia, Románia stb., szóval azok az államok, melyekkel Ausztria mellett a legélénkebb kereskedelmi összeköttetésben állunk, háttérbe szorulnak. Helyükbe itt oly országok lépnek, melyeket kizárólag tengeren közelíthetünk meg, vagy a velük való forgalom előnyösebben bonyolítható le a tengeren, mint a szárazföldi szállítási eszközök igénybe vételével.

Az ismertetésünk tárgyát képező kimutatások fölvilágosítást nyújtanak arra nézve is, hogy a fiumei forgalom lebonyolításában a különféle nemzetek hajóvállalatai mily arányban vesznek részt s hogy a magyar vállalatok csoportjában az egyes vállalatoknak mekkora jelentőségük van. Az ide vonatkozó rendkívül érdekes és tanulságos adatok főeredményei a következő táblázatból szemléltethetők:

Hajózási vállalatok	A behozott		A kivitt		A szállított összes	
	á r ú k m e n n y i s é g e					
	méter-mázsákban	az összmenyiség % - ban	méter-mázsákban	az összmenyiség % - ban	méter-mázsákban	az összmenyiség % - ban
I. Magyar hajózási vállalatok.						
a) Segélyezett vállalatok:						
1. »Adria« m. kir. tengerhajózási részvénytársaság:						
a) saját hajók . .	667.978	14'87	1.498.603	28'33	2.166.581	22'15
b) bérelt hajók . .	195.175	4'34	414.821	7'84	609.996	6'23
Együtt . .	863.153	19'21	1.913.424	36'17	2.776.577	28'38
2. Magyar-horvát gőzhajózási részvénytársaság	248.573	5'53	477.080	9'02	725.653	7'42
3. Schwartz L.-féle gőzhajózási vállalat	102.198	2'27	108.681	2'06	210.879	2'16
4. Az 1893 : XXII. t. cz. alapján segélyezett vállalatok	336.601	7'50	113.157	2'14	449.758	4'59
Segélyezett vállalatok össz.	1.550.525	34'51	2.612.342	49'39	4.162.867	42'55
b) Nem segélyezett vállalatok	61.037	1'36	158.116	2'99	219.153	2'24
Magyar hajózási vállalatok összesen	1.611.562	35'87	2.770.458	52'38	4.382.020	44'79
II. Külföldi hajózási vállalatok.						
1. Osztrák Lloyd	186.669	4'15	221.056	4'18	407.725	4'17
2. Egyéb osztrák hajózási vállalat	490.075	10'68	487.642	9'22	967.717	9'89
3. A gól hajózási vállalat	963.218	21'44	639.348	12'09	1.602.566	16'38
4. Olasz » »	959.344	21'35	830.746	15'70	1.790.090	18'30
5. Egyéb » »	292.415	6'51	339.989	6'43	632.404	6'47
Külföldi hajózási vállalatok összesen	2.881.721	64'13	2.518.781	47'62	5.400.502	55'21
Magyar és külföldi hajózási vállalatok együtt	4.493.283	100'00	5.289.239	100'00	9.782.522	100'00

Ezen kimutatás szerint, melynek végösszegei a kereskedelmi forgalomról főntebb közölt végösszegektől némileg eltérnek, miután itt a forgalom teljes nagyságának megítélhetése céljából a nem kereskedelmi forgalomban szállított küldemények, nevezetesen a katonai szállmányok, üres ládák, hordók stb. is bent foglaltatnak, a 9,782.522

métermázsát tevő összes forgalomból 4,382.020 métermázsa a magyar hajósvállalatokra, 5,400.502 métermázsa pedig az idegen, osztrák, olasz, angol stb. vállalatokra esik, vagyis a magyar vállalatok az összes áruiforgalomnak 44.79, az idegen hajósvállalatok pedig annak 55.21 százalékát bonyolították le. Semmi sem jellemzi szembetűnőbben tengeri hajózásunknak elmaradottságát, mint az a tény, hogy még Fiumében is, melyet pedig sajnos, a külföldi vállalatok rendszeres járatai csak kivételesen érintenek, a forgalom nagyobb része idegen vállalatok kezében van. Csupán a kivitelnél jutnak a magyar hajósvállalatok abszolút többségre, a mennyiben a kivitelre került áruknak 52.38 százaléka magyar hajókon szállítatott el. Viszont a behozatalnak alig valamivel több mint harmadrésze jut a magyar vállalatokra, melyek itt az idegen vállalatokkal oly arányban állanak, mint 35.87 a 64.13-hoz. A magyar vállalatok közül a legtekintélyesebb rész természetesen az Adria-társaságra esik, mely saját hajóira mellett idegen, osztrák, angol és német hajókat is bérel s a behozatali árúk közül 863.153 métermázsát, a kivitt árúk közül pedig 1,913.424 métermázsát szállított el, vagyis a behozatalnál 19.21 százalék, a kivitt áruknak pedig 36.17 százaléka s így az összes forgalomnak 28.38 százaléka a szóbanforgó vállalatra esik. Ez adatokból egyuttal nyilvánvaló, hogy az Adria-társaság szállítási üzletének súlypontja a kivitelben fekszik, melyben csaknem még egyszer akkora arányban vett részt, mint a behozatalban. De ez a körülmény egyuttal a magyar hajózásnak egy nagy hátrányáról tanuskodik, arról nevezetesen, hogy a Fiuméből kiinduló hajók a visszautazásra nem kapnak elég szállítmányt, minélfogva gyakran félig üresen vagy csak kevésbé megrakodva kénytelenek utjukat megtenni. Ez a visszas helyzet pedig elkerülhetetlenül a kiviteli fuvardíjak magasságát vonja maga után, miután a vállalat ott kénytelen magát kárpótolni a behozatali üzlet kevésbé jövedelmező voltaért. Az Adria vállalat után a forgalom nagysága szerint a magyar-horvát gőzhajózási részvénytársaság következik, mely a múlt évben 248.573 métermázsa árút szállított a szomszédos magyar és osztrák (dalmát és isztriai) kikötőkből Fiuméba s 477.080 métermázsát vitt ki onnét, vagyis a behozatalban 5.53, a kivitelben pedig 9.02 százalékkal részesedett. A Schwarz L.-féle hajózási vállalatra, mely Velenczével, Anconával s ujabban Ravennával is tart fenn járatokat, a behozatalnál csak 2.27, a kivitelnél pedig 2.06 százalék esik. Jelentékenyebb ennél az 1893 : XXII. t.-cz. alapján segélyezett vállalatok aránya, miután ezek a behozatalnak 7.50, a kivitelnek pedig 2.14, vagyis az összes forgalomnak 4.59 százalékát látták el. Az e csoportba tartozó vállalatok kiválnak a többi közül abban a tekintetben, hogy arányuk a behozatalnál jóval nagyobb, mint a kivitelnél. E jelenség oka abban a körülményben fekszik, hogy az a vállalat, mely az oroszországi nyers petroleum rendszeres behozatalával foglalkozik, szintén ebben a csoportban szerepel, ennek pedig kivitele alig van. Végül a nem segélyezett vállalatokra, mely csoportban kizárólag kisebb parti vitorlások tartoznak, úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél csak nagyon csekély arányszám esik, jeléül annak, hogy zsenge hajózásunk ma még jóformán kizárólag állami támogatáson épül föl.

Az idegen nemzetiségű hajósvállalatok közül külön is ki van mutatva az osztrák Lloyd-társulat aránya, mely azonban súly szerint nem valami jelentékeny, a mennyiben a behozatalnál csak 4.15 s a

kivitelnél is csak 4·18 százalékot tesz. Nagyobb százalék esik a többi osztrák vállalatokra, melyek a behozatalban 10·68, a kivitelben 9·22 s így az összes forgalomban 9·89 százalékkal vesznek részt. A forgalom nagysága tekintetében különben nem is az osztrák, hanem az olasz vállalatok állanak első helyen, melyek tavaly 959.344 métermázsa árút hoztak Fiuméba s 830.746 métermázst vittek ki onnét, s az összes forgalomból 18·30 százalékkal részesedtek. Közel áll ehhez az arányhoz az az arány, melyet az angol hajósvállalatoknál látnunk kimutatva, a mennyiben ezekre az összes forgalomnak 16·38, nevezetesen a behozatalnak 21·38, a kivitelnek pedig 15·70 százaléka esett. Végül a többi külön fel nem sorolt hajósvállalat együttvéve 292.415 métermázsa árút hozott Fiuméba s 339.989 métermázst szállított el onnét, vagyis a behozatalnak 6·51, a kivitelnek pedig 6·48 százalékat ezek bonyolították le. E rovatba többek között a német, görög, norvég stb. gőzösök s a görög vitorlások vannak besorozva, s reájuk esik a szállított árúknak túlnyomó nagy része is.

Arra nézve, hogy az egyes vállalatok főként mely országokkal s ezeken belül mely fontosabb kikötőkkel való forgalmát látják el Fiuménak, a következő adatok nyújthatnak tájékozást. Az Adriavállalat legtöbb rakományt Nagy-Britanniából és Olaszországból hoz Fiuméba s az említett országokon kívül még Franciaországból, Spanyolországból, Belgiumból és Braziliából van számottevő behozatala. Elénkebb és több országra terjed ki az ugyanezen vállalat által közvetített kivitel, mely az említett országokon kívül még Olaszországnál, továbbá Belgiumnál és Hollandiánál is igen jelentékeny. A számszerű adatok szerint 446.163 métermázsa árút hozott az Adria Nagy-Britanniából, és pedig főként Glasgow, Cardiff és Liverpool kikötőkből, 346.956 métermázstát Olaszországból s ennek kikötői közül a legtöbbet Palermóból, Cataniából, Messinából, Ripostóból és Nápolyból, 24.337 métermázstát Franciaországból, mely mennyiségnek túlnyomó nagy része Marseillera esik, 10.687 métermázstát Belgiumból és pedig kizárólag Antwerpenből, végül 8397 métermázstát Braziliából, illetőleg ennek Santos és Rio de Janeiro kikötőiből. A vállalat által kivitt árúk mennyisége, mint fentebb már említve volt, a múlt évben 1.913.424 métermázstát tett; ebből a mennyiségből 737.084 métermázsa Nagy-Britanniában, 578.280 métermázsa Franciaországban, 189.974 métermázsa Belgiumban, 142.012 métermázsa Hollandiában adatott le, 140.906 métermázsa volt továbbá az olaszországi, 29.128 métermázsa a spanyolországi s 41.254 métermázsa a brazilai rendeltetésű árúk mennyisége. Nagybritannia kikötői közül a behozatalnál főt már elősorolt kikötőkön kívül még Londonba szállított a vállalat nagy mennyiségű árút, a francia kikötők közül pedig Rouenben és Bordeauxban, a belga kikötők közül kizárólag Antwerpenben, a hollandi kikötők közül Rotterdamban és Amsterdamban, az olasz kikötők közül Genuában és Palermóban, a spanyol kikötők közül Barcelonában, végül a brazilia kikötők közül Pernambucóban és Bahiában adott le legtöbb árút. A magyarhorvát gőzhajózási társaság jóformán kizárólag Magyarország és Ausztria szomszédos kikötőivel tart fenn forgalmat és pedig a magyar kikötőkre tavaly 102.327 métermázsa árút szállított s 62.240 métermázst hozott be azokból, az osztrák kikötőkre kivitt szállítmányainak mennyisége pedig 374.025 métermázsa, az általa onnan behozott árúké 184.042 métermázsa volt. E vállalat az osztrák kikötők közül

Trieszttel, Metkoviccsal, Spalatoval és Zárával bonyolít le legnagyobb forgalmat. A Schwarcz L.-féle vállalat Olaszországból és pedig túlnyomólag Velenczéből és Anconából 38.912 métermázsa árút hozott a múlt évben Fiuméba, Ausztriából pedig, nevezetesen Piranóból és Triesztből 63.286 métermázsát, az általa az említett két olasz kikötőbe elszállított árúk mennyisége 86.984 métermázsa, végül a Triesztbe kivitt árúk mennyisége 18.109 métermázsa volt. Az 1897 : XXII. t.-cz. alapján segélyezett vállalatok közül a Copaitich-féle vállalat 257.618 métermázsa árút, tisztán kőolajat hozott be Oroszországból s az e csoportban szereplő vállalatoknak az olasz és francia kikötőkkel is volt némi forgalmuk. Végül a nem segélyezett s főleg donga és egyéb faárúk szállításával foglalkozó vállalatok vitorlás hajói által Fiuméből elszállított árúk legnagyobb része Franciaországba, nevezetesen Marseille és Cette kikötőkbe, kisebb része Algirba, Spanyolországba és magyar kikötőkbe került, az általuk behozott árúk főbb származási helyei pedig túlnyomólag a magyar, kisebb részben az algieriai, északamerikai és görög kikötők.

Az osztrák hajós-vállalatok közül a Lloyd által behozott 186.669 métermázsa árúból 21.628 métermázsának Trieszt, 16.265 métermázsának Oroszország, 34.523 métermázsának Brit-Kelet-India s ennek főleg Kalkutta és Bombay kikötői, 14.727 métermázsának Olaszország, 32.049 métermázsának európai, 26.934 métermázsának ázsiai Törökország volt a származási helye s Olaszország kikötői közül főleg Palermóból, a török kikötők közül pedig Szalonikiból és Szmjrnából került be a legtöbb rakomány. A vállalat által kivitt árúkból a legtöbb ment európai és ázsiai Törökországba, t. i. a 221.056 métermázsát tevő mennyiségből 106.098 métermázsa, mely mennyiségnek java része Szalonikiba, Szmjrnába és Konstantinápolyba adatott fel. Azonkívül — csak a főbb tételeket említve — Egyiptomba is szállított a vállalat 19.466 métermázsa, Brit-Kelet-Indiába és pedig főleg Bombayba 25.116 métermázsa, végül Braziliának, Bahia, Pernambuco, Rio de Janeiro és Santos kikötőbe 30.575 métermázsa árút. A többi osztrák vállalat gőzösei Fiuménak főleg az olasz és francia kikötőkkel való forgalmában vesznek részt, az osztrák vitorlások pedig jóformán kizárólag a szomszéd ausztriai kikötőkkel való forgalmat látják el. Az angol hajózási vállalatok, melyekre tavaly Fiume behozatalából — a mint fönnebb láttuk — 963.218 métermázsa, a kiviteltől pedig 639.348 métermázsa esett, legtöbb árút és pedig főleg nyers jutát, Brit-Kelet-India kikötőiből és Nagy Britanniából hoznak be, azonkívül Francia-Kelet-Indiából, Japánból és az Egyesült-Államokból is sok árút szállítanak Fiuméba. A kivitelnél Nagy-Britannia hajószállataira esik az Északamerikai Egyesült-Államokba való kivitelnél túlnyomó nagy része, mert a nyers cukor csaknem kizárólag angol gőzösökön szállítatik a nevezett országba, azonkívül a Franciaországba és Nagy-Britanniába való kivitelnél egy jó részét is angol hajók látják el. Végül az olasz vállalatok a behozatalnál csaknem kizárólag az olasz kikötőkből származó árúkkal szerepelnek, az általuk kivitt árúk legnagyobb része szintén Olaszországba, kisebb része pedig Franciaországba kerül.

Átterve ezek után a hajóforgalomra vonatkozó adatok ismeretetésére, Fiume hajóforgalmát az 1871—75. évektől kezdve az alábbi táblázatban mutatjuk be:

Az érkezett és elindult forgalmat közvetítő

		vitorlás hajók		gőzösök	
		száma	tonnatartalma	száma	tonnatartalma
Átlag	1871—75	4.204	166.362	975	165.700
»	1876—80	3.608	146.975	1.719	384.770
»	1881—85	4.474	295.862	2.440	834.179
»	1886—90	4.657	270.514	5.117	1,257.252
	1891	5.305	297.872	7.218	1,557.354
	1892	4.805	225.833	7.805	1,392.094
	1893	4.709	225.902	7.834	1,743.169
	1894	5.554	229.422	8.812	1,913.379
	1895	5.547	238.074	8.482	1,886.434
Átlag	1890—95	5.184	243.421	8.030	1,693.446
	1896	4.961	218.346	9.324	2,002.617
	1897	4.026	178.190	16.505	2,522.430

Mielőtt a fent kimutatott adatok méltatásába bocsátkoznánk, félreértések elkerülése czéljából mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a gőzösök adatainál 1896 és 1897 közt mutatkozó rendkívül nagy különbözet nem a forgalom tényleges megnövekedésének kifejezője, hanem onnan ered, hogy a mult év elejétől kezdve a magyar-horvát gőzhajózási társulat Fiuméből Abbaziába és vissza indított személy-járatainak mindegyike külön-külön számba vétetett, míg a korábbi években az említett vonalon közlekedő hajók a tényleg teljesített járatok számára való tekintet nélkül úgy az indulásnál mint az érkezésnél naponként csak egyszer vétettek számba. Míg tehát e czímen egész 1896-ig csak 365 járat szerepelt az indulásnál, s ugyanannyi az érkezésnél, 1897-ben már ez a járat naponként átlag tizzel s így az egész éven át körülbelül 3600-al szaporította úgy az elindult, mint az érkezett gőzösök számát, mivel a nevezett vállalat hajói naponta átlag tíz fordulást végeznek az említett helyek között. A feldolgozásnál követett eltérő eljárásból származó s úgyszólván csak technikai természetű különbözetet figyelembe véve, kitűnik, hogy a gőzhajók száma a mult év folyamán körülbelül ugyanakkora volt, mint 1896-ban.

Ezek után az adatokat a korábbi évekre visszamenőleg tekintve, úgy találjuk, hogy a vitorlások száma és tonnatartalma egész 1891-ig mérsékelt emelkedést mutat, a mondott évtől kezdve azonban, ha nem is megszakítás nélkül, de határozottan hanyatló irányzatot mutat. Ez a jelenség azonban nemcsak Fiuménál, hanem más kikötőkben is tapasztalható s arra vezethető vissza, hogy a vitorlás hajók a tengeri szállítás terén a gőzhajókkal szemben mindinkább veszítik jelentőségüket. Ezt a hanyatlást föltartóztatni alig lehetséges: a gőzhajónak a szállítás olcsósága, nagyobb biztonsága s főképp pontossága tekintetében oly előnyei vannak, melyeket a vitorlás hajó utól nem érhet s ezek az előnyök annyival inkább kifejezésre jutnak, minél nagyobb hajókról és távolságokról van szó. A vitorlások tehát lassankint csupán a parti hajózásra s az egymáshoz közel fekvő helyek forgalmának ellátására szorítkoznak. A vitorlások versenyképességének csökkenésében fekszik az oka annak is, hogy a vitorlás hajók építése, mely Fiumében a negyvenes és ötvenes években oly nagy virágzásban volt, ma már teljesen megszűnt s 1893. óta nem épült Fiumében nagyobb vitorlás hajó. A vitorlás hajók építését s ezzel kapcsolatban a hajózást is az 1893 : XXII. törvényczikk volna

hivatva föllendíteni. melynek értelmében az újonnan beszerzett vagy épített hajók, főleg pedig a vitorlások többféle és jelentékeny segélyezésben részesülnek. Az e törvény által nyújtott kedvezményeket azonban eddigelé még csak nagyon kevésbé vették a hajótulajdonosok igénybe, így a vitorlás hajók után e czímen 1895-ben 43.452 forint, 1896-ban pedig 50.881 frt fizettetett ki s ezek a segélyösszegek is jó részben már régebben meglévő, nem pedig újonnan beszerzett vitorlásoknak jutottak.

Azzal a stagnációval szemben, melyet a vitorlások forgalmára vonatkozó adatok mutatnak, bőséges kárpótlást nyert Fiume a gőzhajók forgalmának rendkívül nagy emelkedése által. Míg az 1871-1875. évek átlagában még csak 975 gőzös fordult meg a fiumei kikötőben, addig az 1896-ban érkezett és elindult gőzösök száma már 9324 volt, tehát a lefolyt időszak alatt több mint kilencszerezsen növekedett. Még nagyobb az emelkedés a tonnatartalom tekintetében: az 1871-75. éveknél kimutatott átlagos tonnatartalom ugyanis még csak 165.700 tonna, holott az 1896-ban érkezett és elindult gőzhajók tonnatartalma már a két millió tonnát is meghaladta. A tonnatartalom gyarapodása tehát még sokkal rohamosabb, mint a hajók számának emelkedése, a mi arra mutat, hogy évenként nemcsak mindig több, hanem nagyobb gőzösök is keresik föl a fiumei kikötőt.

Az 1897. évre vonatkozó részletes adatok szerint, melyek a főt már említett ok következtében a korábbi évek adataitól a gőzösök száma és tonnatartalma tekintetében nagy mértékben eltérnek, a fiumei kikötőbe érkezett gőzösök száma tavaly 8251, a vitorlásoké pedig 2019 volt s a gőzösök tonnatartalma 1,257.963 tonnát, a vitorlásoké pedig 90.041 tonnát képviselt. Az elindult hajók száma és tonnatartalma a fenti adatoktól csak nagyon kevésbé tér el, a mint hogy az érkezett és elindult hajókra vonatkozó adatok minden viszonylatban nagyon közel állanak egymáshoz, minélfogva további fejtegetéseink során az elindult hajók adataira ki nem terjeszkedve. tisztán csak az érkezési adatokat vesszük alapul. Visszatérve az érkezett hajók adataira, megemlítjük, hogy a gőzösök közül 8060 gőzös rakományval, 191 pedig üresen érkezett, míg a vitorlások között 1560 volt rakott s 459 üres. Látni való, hogy a rakott és üres hajók közti arány sokkal kedvezőbb a gőzösöknél, mint a vitorlásoknál, mert míg amazoknak körülbelül 98 százaléka birt rakományval, addig a vitorlásoknál a rakott hajókra csak mintegy 78, az üresekre pedig 22 százalék esett, vagyis átlag minden ötödik vitorlás rakomány nélkül érkezett.

A hajóknak lobogók szerint való megoszlására vonatkozó adatokból kiemeljük, hogy a gőzösök legnagyobb része, nevezetesen 7505 rakott és 78 üres gőzös magyar lobogót viselt, 312 gőzös viselt továbbá osztrák, 181 gőzös olasz, 146 gőzös angol lobogót, azonkívül a többi európai nemzeteknek egynehány hajója is megfordult a fiumei kikötőben. A fenti adatokból a magyar nemzetiségű hajóknak számbeli nagy túlsúlya derül ki, nem ily nagy azonban a magyar hajók aránya a tonnatartalom tekintetében, mert a 7583 magyar gőzösre az 1,257.963 tonnából csak 681.880 tonna esik, a többi az idegen nemzetiségű hajókra, nevezetesen az angol gőzösök tonnatartalma 206.009, az osztrák hajóké 257.362, az olasz hajóké 82.880 tonna volt. Egy-egy hajó átlagos tonnatartalma tehát a magyar gőzösöknél 90 tonna, az osztrák gőzhajóknál 825, az olasz hajóknál

458, végül az angol hajóknál nem kevesebb, mint 1411 tonna volt. A magyar hajók átlagát a magyar-horvát gőzhajózási részvénytársaság kisparthajózási gőzhajói befolyásolják, főként pedig a fiume-abbaziai vonalon közlekedő 24 tonnás kis gőzös, mely a mult évi érkezésnél mintegy 3600-szor vétetett számba, szorítja le ennyire. A vitorlás hajók között az osztrák és olasz vitorlások vannak legnagyobb számmal képviselve, nevezetesen az osztrák vitorlások száma 966, az olasz nemzetiségűeké 835 volt, magyar lobogót ellenben csak 184 vitorlás viselt. Ezenkívül még 19 görög, 4 török és 1 monte-negrói vitorlás kereste föl tavaly Fiume kikötőjét.

A hajóforgalomnak országok szerint való megoszlására vonatkozó adatok azt mutatják, hogy Fiume kikötője az osztrák, olasz és magyar kikötőkkel van a legélénkebb összeköttetésben, a mi különben jórészt a földrajzi helyzet által is indokolva van. Nevezetesen Ausztriából tavaly 6042 gőzös és 1060 vitorlás, vagyis a gőzösöknek körülbelül háromnegyed-, a vitorlásoknak pedig több mint feleresze érkezett, az olasz kikötőkből érkezett gőzösök száma 485, a vitorlásoké 741 volt, a magyar kikötőkből érkezetteké pedig 1320, illetőleg 155. Az említett országokon kívül az európai államok közül még Nagy-Britanniánál, Franciaországnál és európai Törökországnál látunk jelentékeny számú hajót kimutatva, az ázsiai országok közül Ázsiai Törökország 27 gőzössel, Brit-Kelet-India 18-al, végül az amerikai államok közül az Egyesült-Államok 5 gőzössel és 2 vitorlással, Brazília 15 gőzössel szerepel. A hajók tonnatartalma tekintetében az elől említett három országnak, t. i. Ausztriának, Magyarországnak és Olaszországnak távolról sincs oly nagy túlsúlya, mint a hajók számát illetőleg, mert a nevezett három országból érkezett 9803 hajóra az összes tonnatartalomból csak 851.878 tonna esik, míg a többi országból érkezett 467 hajó rakodóképessége 496.126 tonna volt. Természetesen, mert a nagy hajóóriások csaknem mind az utóbbi csoportban vannak, míg az osztrák, olasz és magyar kikötőkkel való forgalomban főleg a kis parthajózási gőzösök és vitorlások szerepelnek.

Végül arra nézve, hogy a hajóforgalom hajózási vállalatok szerint miképen oszlik meg, a következő adatok nyujtanak tájékoztatást. A magyar hajós vállalatok közül az Adriának tavaly 266 gőzöse érkezett Fiuméba és pedig 120 gőzös Nagy-Britanniából, 100 Franciaországból, 11 Belgiumból, 8 Braziliából, 9 Ausztriából, 7 Hollandiából, 6 Olaszországból stb., mely adatokból látni való, hogy a nevezett vállalat forgalmának súlypontja Nagy-Britanniára és Franciaországra esik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az itt közölt adatok a szerint vannak csoportosítva, hogy a járat végpontját képező kikötő mely országban fekszik. Természetes ennél fogva, hogy az Adria hajói, melyek útközben az olasz s gyakran a spanyol kikötőket is érintik, Olaszországgal, Spanyolországgal stb. jóval nagyobb forgalmat bonyolítanak le, mint azt az itt közölt adatok nyomán következtetni lehetne. Az Adria járatainak számát sokszorosán túlhaladja a magyar-horvát gőzhajózási részvénytársaság járatainak száma, a mennyiben a nevezett vállalatnak az osztrák kikötőkből 5831, a magyar kikötőkből 1319, végül az olasz kikötőkből 6 gőzöse érkezett Fiuméba. A két vállalat adatai közt mutatkozó nagy eltérés onnan magyarázható meg, hogy míg az Adria egy-egy járata rendszerint heteket, néha hónapokat vesz igénybe, addig a magyar-horvát részvénytársaság csak rövid, néhány napos járatokat végez,

sőt hajói Fiume és Abbazia között naponként tizszer is megfordulnak. Ennélfogva az utóbb említett társaság egy-egy gőzöse természetesen hasonlíthatatlanul többször fordul meg a fiumei kikötőben, mint az Adria óceánjáró gőzösei. A Schwarcz L.-féle vállalat 201 járatot végzett tavaly Olaszországba s 12 hajója érkezett Ausztriából, egy Magyarországból, az 1893 : XXII. t.-cz. alapján segélyezett, továbbá a nem segélyezett vállalatok hajói mellett pedig együttvéve 204 érkezés van kimutatva, mely számból a legtöbb Magyarországra és Ausztriára esik. Az idegen hajósvállalatok közül az osztrák Lloyd 178 érkezéssel, a többi osztrák vállalatok 1100 érkezéssel szerepelnek s az érkezés főbb helyei a Lloydnál Ausztria, európai és ázsiai Törökország s Egyptom, a többi osztrák vállalat hajói pedig legnagyobb részben Ausztriából és Olaszországból indultak ki. Az angol hajósvállalatoknál kimutatott 60 érkezésből 16 Olaszországra, 12 Nagy-Britanniára, 14 Brit-Kelet-Indiára, 4 az Egyesült-Államokra esik, az olasz vállalatok hajói pedig túlnyomólag Olaszország s kisebb részben Ausztria kikötőiből hoztak szállítmányokat Fiuméba.

Dr. Herczeg Ferencz.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- BAMBERGER, L., Wandlungen und Wanderungen in der Sozialpolitik. Berlin, Rosenbaum, 1898.
- EFFERTZ, O., Arbeit und Boden. System der politischen Oekonomie. Neue wohlfeile Ausgabe. Berlin, Puttkammer.
- *HANDWÖRTERBUCH DER STAATSWISSENSCHAFTEN. Herausgegeben von Conrad, Lexis, Elster und Loening. Zweite, gänzlich umgearbeitete Auflage. Jena Fischer, 1898. 25 füzetben jelenik meg.
- *JAHRESBERICHTE der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. 1898. III: Wirthschaftliche Lage des britischen Reichs und einzelner auswärtiger Besitzungen desselben im Jahre 1897.
- THOMAS, W. A., Ein Beitrag zur Lehre von der Idealkonkurrenz. Freiburg i B. Speyer.
- DEISS, E., A travers l'Angleterre industrielle et commerciale. Paris, Guillaumin, 1898.
- DESCHANEL, P., La question sociale 2-me édition. Paris, Coloman Levy, 1898.
- *DICTIONAIRE du commerce, de l'industrie et de la banque. Publié sous la direction de Yves Guyot et A. Raffalovich. Paris, 1893. Megjelenik 17 füzetben.
- MUSEUX, E., Les défenseurs du prolétariat. Eugène Pottier et son oeuvre. Paris, 1898.
- VERHAEGEN, P., Socialistes anglais. Gand Engelcke, 1898.
- MACNAB, Fr., British Columbia for settlers, its mine, trade and agriculture. London, Chapman, 1893.
- SANDERS, G., A reality ; or law and order vs. anarchy and socialism : a reply to Edward Bellamy's »Looking backward« and »Equality«. Cleveland, Bussow, 1898.
- BARONCELLI, Donato, Esposizione ed esame critico del collettivismo pratico. Bergamo Maggione, 1898.
- COSTA, Em., Del consumo delle ricchezze: saggio di economia sociale. Bologna, Beltrami, 1898.
- MORSELLI, Em., Elementi di sociologia generale. Milano, Hoepli, 1898.
- Folyóiratoklan.*
- UNOLD, J., Die bewegenden Kräfte der Volkswirtschaft. (Beilage zur Allg. Zeit. 1898, Nr. 160.)
- DOMANSKI Ladislav: Quelques considerations sur la rente et le profit. (Journal des économistes juillet 1898.)
- GUYOT, Yves: Le socialisme et l'individualisme. (Journal des économistes, juin 1898.)
- REVUE internationale de sociologie

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

juin 1898: Rafael Altamira: Observations sur le problème de l'homme de génie et de la collectivité en histoire. C. C. Closson: La hiérarchie des races européennes. René Worms: L'économie sociale.

ANNALS OF THE AMERICAN ACADEMY of political and social science jul. 1898: The study and teaching of sociology by S. M. Lindsay. Sociology and philanthropy by F. H. Wines.

LEE, Vernon, Gospels of anarchy. (Contemporary reviews July 1898).

THE ECONOMIC JOURNAL, June 1898: An attempt to analyse the concepts of »strong and weak« in their economic connection Prof. M. Pantaleoni. The centenary of Malthus J. Bonar. Prof. Graziani. On the mathematical theory of monopoly Prof. F. J. Edgeworth.

VEBLÉN, Thorstein, Why is economics not an evolutionary science? (Quarterly journal of economics July 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

MEZ, C., Mikroskopische Wasseranalyse. Anleitung zur Untersuchung des Wassers mit besonderer Berücksichtigung von Trink- und Abwasser. Berlin, Springer, 1898.

*STATISTIK des Sanitätswesens der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1895. Wien, 1898. (Oesterr. Statistik, XLIX. Band, 4. Heft.)

ANNUAIRE du ministre des colonies (1898) Limoges. Charles-Lavauzelle, 1898.

DUREL, P., La femme dans les colonies françaises. Etudes sur les mœurs au point de vue mythologique et social. Paris, Dulon, 1893.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS statisztikai havi füzetek 1898. április: Heveny-fertőző betegségek az 1897-ik évben. A központi fertőtlenítő-intézet működése 1897-ben. Május hó: Az 1897-ik évi esketések.

ANNALEN des Deutschen Reichs 1898 Nr. 8: Bericht über die Thätigkeit der Reichskommissare für das Auswanderungswesen während des Jahres 1897.

MITTHEILUNGEN des statistischen Amtes der Stadt München XVI. Band 3. Heft: Geburten und Sterbefälle in München während des Jahres 1896 und 1897.

WELKER, Georg, Die hauptberuflichen Selbstständigen im preussischen Staate mit ihren mit-erwerbenden und nicht erwerbenden Angehörigen. Berufsstatistische Skizze. (Zeitschrift des k. preussischen statistischen Bureaus, 1893. I—II. Vierteljahrsheft.)

LEVASSEUR, E., Sur l'état actuel de la démographie. (Journal des économistes juin 1898.)

MICHEL, Georges, Une des causes de la dépopulation: la tuberculose dans l'armée et dans l'école. (L'économiste français 1898. Nr. 27.)

REVUE GÉNÉRALE D'ADMINISTRATION avril 1893: Les dépenses des établissements hospitaliers et des bureaux de bienfaisance dans les grandes villes en 1897 par H. Derouin. L'émigrant français et sa condition en Argentine par le comte Ch. de Valicourt.

III. Östermelés.

- ABEL, J., Die Obstbaumpflege an Strassen und Wegen, auf Baumäckern und in Gärten. 8. Aufl. Ansbach, Brügel, 1898.
- ANDEREGG, Hans, Die volkswirthschaftliche Bedeutung der Schmalviehhaltung für die Schweiz. Bern, Stämpfli, 1898.
- BÖHM, Otto, Die Kornhäuser. Eine Studie über die Organisation des Getreideverkaufs. Stuttgart, 1898. (Münchener volkswirthschaftliche Studien. Nr. 26.)
- JÖSTING, H., Der Wald, seine Bedeutung, Verwüstung und Wiederbegründung. 2. Aufl. Berlin, Parey, 1898.
- PEYRER, Karl, Ritter von Heimstätt, Das österreichische Wasserrecht. Dritte Auflage. Wien, 1898.
- PLATZMANN, Die Krisis am landwirthschaftlichen Arbeitsmarkt. Dresden, 1898.
- RÜMKER, professor, Extensive oder intensive Wirthschaft? Leipzig, 1898.
- SADOWSKI, Adolf, Die landwirthschaftliche Konkurrenz oder des Ackerbauers Zukunft und Wohlfahrt. Teschen, 1897.
- SCHIFF, Walter, Oesterreichische Agrarpolitik seit der Grundentlastung. I—II. Tübingen, 1898.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k. Ackerbauministeriums für das Jahr 1897. Erstes Heft: Statistik der Ernte des Jahres 1897. Wien, 1898.
- *YEARBOOK of the United States department of agriculture, 1897. Washington, 1898.
- MARZOTTO, Norberto, I sindacati agrari, loro attribuzioni e prestigio morale nell' esercizio del credito agrario, e progetto di legge sul pegno agrario. Vicenza, Fabris, 1898.
- MASÈ DARI, E., La rendita a la proprietà del suolo nella crisi agraria attuale. Torino. Rona 1893.
- Folyóiratokban.*
- EVERT, G., Die Verschuldung des ländlichen Grundbesitzes in einer Anzahl von Amtsgerichtsbezirken Preussens von 1883 bis 1896. (Zeitschrift des k. preussischen statistischen Bureaus, 1898. I—II. Viertelsjahrheft.)
- HUNDHAUSEN, Theodor, Die Bodenentlastung in Bayern. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 27. Juli 1898.)
- MERTENS, Der Flachs in Russland, sein Anbaugesbiet und die Flachsausfuhr. (Archiv für Eisenbahnwesen, 1898. H. 4.)
- OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT für den Orient, 1898 Juli: Die landwirthschaftlichen Verhältnisse in Turkestan.
- WEGENER, Ed., Die Landschaften und die preussischen Hypotheken-Actien-Banken. (Annalen des deutschen Reichs, 1898. Nr. 7—8.)
- HENRY, René, Le problème rural et le problème économique général en Angleterre. Faillite de la grande propriété foncière et congestion des centres urbains. (Revue politique et parlementaire juillet 1893.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- BERICHT der k. k. Gewerbeinspektoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1897. Wien, 1898.
- DNIESTRZAINSKI, St., Das Wesen des Werklieferungsvertrages im österreichischen Rechte. Wien, 1898.

HAEDER, Hermann, Bau und Betrieb der Dampfkessel. 3. Aufl. Duisburg, Schwann.

LUX, H., Die wirthschaftliche Bedeutung der Gas- und Elektrizitätswerke in Deutschland. Eine volkwirthschaftlich-technische Untersuchung. Leipzig, Leiner, 1898.

LUXEMBURG, Rosa, Die industrielle Entwicklung Polens. Leipzig, 1898.

POHLE, L., Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer. Eine Studie über die grossindustriellen Or-

ganisationsformen der Gegenwart. Leipzig, Veit.

GARNIER, Pascal, L'or et les mines de la Nouvelle-Zélande. Paris, Badry, 1898.

REVUE DE STATISTIQUE 10 juillet 1898, Le production et la consommation de l'alcool dans les differents pays.

Folyóiratokban.

FREUNDLICH, J., Die Reform der Gewerbegerichte in Oesterreich. (Neue Zeit, 1898. Nr. 42.)

V. Kereskedelem és forgalom.

DAMYANOFF, B. K., Der Hausierhandel und das Marktwesen in Bulgarien. Leipzig, Köszling.

EGER, Georg, Das Gesetz betreffend das Pfandrecht an Privateisenbahnen und Kleinbahnen und die Zwangsvollstreckung in dieselben. Hannover, 1898.

KEMMER, Fr., Der Kontokorrentverkehr. Systematische Darstellung in rechtlicher, wirthschaftlicher und kaufmännisch-technischer Hinsicht. München, Schweizer.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebietes im Jahre 1896. I. Band. I. Abtheilung: Hauptergebnisse. Hafenverkehr, Verrechnungsverkehr mit den einzelnen Staaten und Gebieten. Wien, 1898.

*STATISTIK des Verkehrs in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern für die Jahre 1894 und 1895. (Oest. Statistik XLVI. Band, 4. Heft, 2. Abh.)

*TABELLARISCHE UEBERSICHTEN des hamburgischen Handels im J. 1897. Hamburg, 1898.

TISCHERT, Georg, Fünf Jahre deutscher Handelspolitik (1890—1894). Leipzig, Grunow.

*ZOLLCOMPASS. Herausgeg. vom k. k. österreichischen Handelsmuseum. V. Jahrg. 12. Lieferung. XXXVII. Vereinigte Staaten von Amerika. Wien, 1898.

*MOUVEMENT commercial de la Bulgarie avec les pays étrangers. Mouvement de la navigation par ports. Prix moyens dans les principales villes pendant le premier trimestre de 1898. Sophie, 1898.

*STATISTICA del commercio speciale di importazione e di esportazione del 1° gennaio al 30 giugno 1896 Roma, 1893.

Folyóiratokban.

FLECK, Studien zur Geschichte des preussischen Eisenbahnwesens. (Archiv für Eisenbahnwesen Jahrg. 1898. Heft 1—4.)

FLEISCHNER, Ludwig, Eine englische Handelshochschule. (Handelsmuseum 14. Juli 1898.)

PIZZALA, Oesterreich-Ungarns Aus-

senhandel im Jahre 1897. (Stat. Monatschrift 1898. IV—V. Heft.)
 GOMEL, Ch., Les grandes compagnies de chemins de fer 1897; amélioration de leur situation

depuis cinq ans. (L'économiste français 1898. Nr. 28.)

PARKER, Ch. S., Freetrade and cheap sugar (Fortnightly review july 1898.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

KLEY, Wilhelm, Die Schwindsucht im Lichte der Statistik und Socialpolitik, mit besonderer Berücksichtigung der staatlichen und privaten Versicherung. Leipzig, Duncker.

GUIHAL, F., Des obligations émises par les sociétés par actions. Angers, Burdin, 1898.

*MUSÉE SOCIAL Serie B. Circulaire Nr. 19: Les petites institutions mutuelles de prévoyance contre la mortalité des animaux de ferme.

RAFFALOVICH, Arthur, De marché financière en 1897—1898. Paris, 1898.

BROUGH, W., Open mints and free banking. Newyork, Putnam, 1898.

JORDAN, W. and BROWNE, F., A handy book on the formation, management and winding up of joint stock companies 21-st ed. London, 1898.

WILLOUGHBY, W. F., Working

mens insurance. Newyork, Crowell.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI füzetei, 1898. április: A budapesti pénzüintézetek üzleteredményei az 1897-ik évben. — Május: Gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén. A magyar királyi zálogházak forgalma 1897-ben.

KORATSCH, Rudolf, Unser Zahlwesen und seine Reform (Handelsmuseum 1898, Nr. 27.)

MASSON-FORESTIER, Versicherungsschwindel (Baraterie). (Die Neue Zeit 1898, Nr. 40.)

JOURNAL des économistes juillet 1898: Les sociétés de credit en 1897.

ATKINSON, J. Fred, Silver prices in India for 1897. (Journal of the royal statistical society june 1898.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*HORÁNSZKY, Nándor, A quotakérdés. Budapest, 1898.

ARENDT, Otto, Leitfaden der Währungsfrage. Achtzehnte umbearbeitete Auflage. Berlin, 1898.

HECKEL, Max, Das Budget. Leipzig, 1898. (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften, begr. von Kuno Frankenstein, II. Abth. 4. Band.)

KILLMANN, G., Entwurf eines Besitzsteuergesetzes. — München, Schweitzer, 1898.

POSSANNER, B. Freiherr, Die Pensionen und Provisionen der k. k. österreich, Civilstaatsbediensteten und Staatsarbeiter, sowie die Versorgungsgenüsse ihrer Hinterbliebenen. Nebst den einschläg. administrativen Vorschriften nach aml. Quellen zusammengestellt. Wien, Manz.

CHESNELONG, Ch., Le regime fiscal des successions et l'impôt progressif. Paris, Soye, 1898.

NOYES, Alex. Dana, Thirty years of

american finance. A short financial history of the government and people of the United States since the civil war 1865—1896. Newyork, Putnam, 1898.

DIENA, G., Il fallimento degli stati

e il diritto internazionale. Torino, 1898.

Folyóiratokban.

SIEGHART, R., The reform of direct taxation in Austria. (The economic journal june 1893.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

BIERMER, M., Die neueste Entwicklung der britischen Arbeiterbewegung. Münster, Copenrath, 1898.

CHRIST, Ed. und G. STOFFERS, Katechismus des Unfallversicherungs-Gesetzes. 2. Aufl. Düsseldorf, Gerlach, 1893.

KEY, E., Missbrauchte Frauenkraft. Ein Essay übertr. von Th. Krüger. München, Langen.

MISCHLER, E., Wegweiser durch die freiwillige Armenpflege in Steiermark. Aus Anlass der Jubiläumswohlfahrtsausstellung. Wien, 1893.

SCHEPP, Ländliche Wohlfahrtseinrichtungen. Vorschläge aus der Praxis. Freiburg, i. R. Mohr, 1898.

WEICHS-GLON, Fridrich, Die Brotfrage und ihre Lösung. Leipzig, Duncker, 1898.

ZACHER, Die Arbeiterversicherung im Auslande. 3. Heft: Die Arbeiterversicherung in Norwegen. Berlin, Troschel.

BURDICK, Francis M., Selected cases on the law of partnership, including limited partnerships. Boston, Little, 1898.

INDIA, Famine and relief operations during 1896—1897. Vol V and VI. London, 1898.

POOR LAW CONFERENCES. Proceedings of the various poor law conferences held in the year 1897—1898 with the papers read at each conference and the discussion thereon. London, King.

SHARBY, W. J., An Eighthours day. The case against trade union and legislative inference. London.

PERINI, Car., Dello stato legale del sordomuto. Milano, Sonzogno, 1898.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS, 1893, Nr. 8, Die soziale Lage der Heimarbeiter. Von W. Ruhland. Die Verschärfung der gesetzlichen Unterhaltungspflicht. Von Dr. Fuld.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Bd. XII. 5—6 Heft: Der Aundand der englischen Maschinenbauer. Von Clement Edward. — Die Statistik der Unfall- und Krankenversicherung der Arbeiter in Oesterreich für die Jahre 1890—1895. Von H. Rauchberg. — Die Gewerkvereine der Vereinigten Staaten. Von Alzina Parsons Stevens. — Das neue italienische Gesetz betreffend die Betriebsunfälle der Arbeiter. Von Carlo F. Ferraris. — Drei Entscheidungen oberster Gerichte über den gesetzlichen Arbeitstag in den Vereinigten Staaten. Von Florence Kelley. — Die österreichische Gewerbeinspektion im Jahre 1897. Von Ernst Mischler. — Die englische Fabriksinspektion im Jahre 1896. Von W. Galson.

NEUE ZEIT, XVI. Jahrg. Nr. 40.

- Der sociale Boden der jüngsten Ereignisse in Italien.
- Post, Julian, Die Armenpflege im Dienste des sozialen Versöhnungsprocesses. (Deutsche Rundschau, Juli 1898.)
- SOZIALE PRAXIS 1898. Nr. 42. Einigungsämter und Schiedsgerichte in Frankreich. — Die preussische Gewerbeinspektion. Von Gustav Taube. — Verhandlungen über die Arbeitslosenversicherung in Zürich — Arbeitslosigkeit im Bäckergerwerbe. Von Prof. Oldenburg. — Kohlenarbeiterstreik in Südwales. — Das Arbeiterunfallenschadigungs-gesetz in England.
- STIEDA, Wilhelm, Arbeiterorganisationsen. (Beilage zur Allgem. Zeitung, Nr. 151—152.)
- FORTNIGHTLY REVIEW July 1898: Heredity as a social force by T. H. S. Escott. — French women in french Industry by Y. B. de Bury. — The women's factory department by H. J. Tennant.
- LOCH, C. S., Poor relief in Scotland: its statistics and development 1791 to 1891. (Journal of the royal statistical society June 1898.)
- THE QUARTERLY JOURNAL of economics July 1898: The french workmen's compensation act by W. F. Willaughby. The gas supply of Boston by J. H. Gray. The settlement in the coalmining industry by J. E. George.

IX. Gazdaságtörténet.

- JÄGER, E., Kurze Geschichte des deutschen Bauernstandes mit besonderer Rücksicht auf die Grundentlastung in Bayern. 2 Aufl. Speyer, Jäger.
- *MEHRING, Franz, Geschichte der deutschen Socialdemokratie. Zweiter Theil: Von Lassalles Offenem Antwortschreiben bis zum Erfurter Programm 1863 bis 1891. Stuttgart, 1898. (Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen III. 2.)
- MÜLLER, Waldemar, Cuba, seine Geschichte, wirthschaftliche und handelspolitische Entwicklung. Berlin, Schröder, 1898.
- PRIBAM, A. F., Das böhmische Commerzcollegium und seine Thätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte des böhm. Handels und der böhm. Industrie im Jahrhundert nach dem westfäl. Frieden. Prag, Dominicus. (Beilage zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen, VI.)
- DOCUMENTS relatif à l'histoire de l'industrie et du commerce en France. Depuis le 1-er siècle avant Jésus-Christ jusque à la fin du XVI-e siècle. Publiés avec une introduction par Gust. Fagniez. Paris, Picard, 1898.
- LORD, Eleonor Louisa, Industrial experiments in the british colonies of North America. Baltimore, Hopkins, 1898.
- SMITH, G. A., The freetrade movement and its results. London, Blackie.
- Folyóiratokban.*
- COSENTINI, Francesco, Le sociologie et G. B. Vico. (Revue internationale de sociologie juin 1898.)
- D'AVENEL, George vicomte, Paysans et ouvriers depuis sept siècles. (Revue des deux mondes 1898 juillet.)

X. Statisztika.

BIEDERMANN, Die Statistik der Edelmetalle, als Materialien zur Beurtheilung der Währungsfrage in Tabellen und graphischen Darstellungen. Berlin, Ernst, 1898.

SCHMIDT, Gust. Heinr., Schweizerische Gewerbezahlung. Ein Gutachten. Bern, Steiger.

*STATISTISCHES HANDBUCH für das Königr. Württemberg. Jahrg. 1897. Stuttgart, 1898.

Folyóiratokban.

JUGLAR, Clément, Les tableaux officiels ou privés des faits que

relève la statistique portent-ils la trace des événements historiques, politiques et économiques? (Journal de la société de statistique de Paris juillet 1898.)

JOURNAL OF THE ROYAL STATISTICAL SOCIETY, Vol. LXI. Part. II. June 1898. The collection and utilisation of official statistics bearing on the extent and effects of the industrial employment of women by Clara E. Collet. — Census matters discussed at St. Petersburg meeting of the international statistical institute by J. A. Baines.

XI. Vegyes művek és czikkek.

HANDBUCH für socialdemokratische Wähler. Der Reichstag 1893—1898. Herausgegeben vom socialdemokratischen Parteivorstand. Berlin, 1898.

KESSLER, Harry Graf, Notizen über Mexico. Berlin, Fontane.

MITTEIS, Ludwig, Zur Kenntniss des literarisch-artistischen Urheberrechts. Nach dem österreichischen Gesetz. Stuttgart, 1898.

SCOBEL, A., Land und Leute. Monographien zur Erdkunde. I Thüringen, Leipzig. 1898.

SPIEGEL, L., Die heimatrechtliche Ersitzung. Wien, Manz, 1898.

DUGNIT, L. et H. MONNIER, Les constitutions et les principales lois

politiques de la France depuis 1789, collationnées sur les textes officiels, précédées de notices, historique. Le Havre, Lemale, 1898.

DECLÉ, Lionel, Three years in savage Africa. London, Methuen.

MORRIS, Ch., A history of the United States of America, its people and its institutions. Philadelphia, Lippincott, 1898.

Folyóiratokban.

SCHMID, Ferdinand, Statistik der Studentenstiftungen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom 31. Dez. 1896. (Stat. Monatschrift, 1898. April—Mai.)

Midőn a nemzet géniusza könnyezve áll a koporsó felett, mely Felséges Asszonyunk, Erzsébet királyné földi részét takarja: az országos gyász sötét árnyéka még a komoly szakirodalom közlönyén sem suhanhat el nyomtalanul.

A fájdalomnak az a közvetlensége, igazsága és mélysége, mely minden magyar szívet megrendített, mutatja, hogy mily erős volt a kölcsönös ragaszkodás és szeretet kapcsa, mely Erzsébet királynét nemzetünkhöz csatolta.

Fényes alakja, megáldva a testi és lelki szépség és báj minden kincsével, mindenkor a történelem legeszmenyibb női alakjai közt fog tündökölni. Szíve tele volt jósággal és szeretettel, melynek áldásos melegét egy

egész ország érezte. A szenvedők könyét letörölte, a nyomort és inséget enyhítette, a társadalmi sebeket gyógyította. Annál rettetesebb, hogy éppen ezt a jóságos szívet döfte keresztül a vak fanatizmus által vezetett átkozott tör. Valóban tragikus vég. Az egész művelt emberiség mély megdöbbenéssel áll a ravatal fölött, hallgatva a fátum sötét szárnyának félelmes suhogását.

Mi magyarok kétszeresen fáljaljuk a veszteséget, mert mi legjobban éreztük nagy szíve szeretetének melegségét. Áldásos életének hatását nem közvetlenül, de közvetve ott látjuk hazánk negyedszázados fejlődésében, mert ez új korszak létrehozásában talán semmi sem volt nagyobb tényező, mint az ő igaz, mély rokonszenve, melyet a magyar nemzet iránt táplált.

Felséges Asszonyunk sohasem nyúlt hatalomra vágyó férfikézzel a politikai események szálai közé. Csak női hivatásának élt, csak érzelmeit követte; de a női lélek finom tapintatával azonnal felismerte a helyes irányt, melyet a legfőbb politikai bölcsesség

kijelölhet, s a meg nem értés szomorú éveiben mindent elkövetett, hogy az uralkodót és nemzetet egymáshoz közelebb hozza.

Ma már mindenki előtt, a ki gondolkodni tud és akar, világosan áll, hogy a magyar nemzet és az uralkodóház érdeke, sorsa, jövője a legszorosabban össze van forrva, s a felséges Habsburg-dinasztia trónjának nincs hatalmasabb támasza, mint az egységes, erős, gazdag Magyarország. Ezt az igazságot azonban a világtörténelem eseményeinek csak újabb alakulata helyezte ily éles világításba, a birodalmi eszme s a százados bizalmatlanság sokáig elhomályosították.

Ki a bizalom első magvát hintette el Felséges Urunk, szeretett királyunk nagy és nemes szívébe, ki a magyar nemzet szeretetét először viszonzta szeretettel: Erzsébet királyné élni fog az idők végéig nemzetünk hálás emlékében. Szeretetünk környezte életében, fájdalmas részvétünk kísérte sirjába s áldásunk viraszt örök álmai felett.

AZ ÉRTÉKRŐL.

— Második és befejező közlemény. —

II.

Az érték problémája tulajdonképen két egymást kiegészítő kérdés összetétele.

Az egyik így hangzik: Mi az érték? A felelet erre a kérdésre az érték elemeivel foglalkozik. A másik így szól: Mi az érték mértéke? Erre a felelet az érték tényezőinek taglalásával iparkodik válaszolni.

Fontosság tekintetéből e kérdések közül az első az alapvető. Az utóbbi rá van utalva az elsőre. A másodikra adandó felelet az elsőre adott feleleten épül fel. Pontosan megfelelni arra a kérdésre, hogy mi az érték, mindenesetre könnyebb, mert ennél a pszichológiai jelenség ugyanis meglehetősen bonyolódott szálaít nem kuszálják még jobban össze a gazdasági életnek éppen itt sokszor kifürkészhetetlen aprólékoságú viszonyai. Az értékelméletek tantörténete is bizonyítja, hogy az érték mértékének kérdése sokkal több fejtörést okozott, mint az a kérdés, hogy hát mi tulajdonképen maga az érték. Az elméletek ellenségeskedése különösen az utóbbi kérdés körül kapott a háboruszkodásra alkalmas anyagot.

Mi itt éppen arra szeretnénk rámutatni, hogy az érték-probléma mindezideig való megfejtetlenségének oka jórészt abban rejlik, hogy a gondolkozók az első kérdést nem méltatták feleletre. A klasszikus angolok egyáltalán fölöslegesen találják, hogy az érték lényegét vizsgálva általánosan ismert dolgokat újra elmondjanak. Pedig ha tették volna, nem egy ellentmondástól szabadultak volna meg, s nem egy később kelt bírálatnak vették volna el az élet. Tudjuk, hogy egy újabb irányzat az érték problémáját pszichológiai alapokból kiindulva iparkodik megfejteni. A mikor ezt teszi, úgy hiszszük, helyes cél felé tör, de még mindig kérdéses marad,

hogy az odavezető helyes utat megtalálta-e, vagy hogy arról időközben nem tért-e le. Minderről azonban később.

Mi a kérdések elsejét alapvető fontosságúnak tartjuk. Azért cél tudatosan iparkodtunk rá lehetőleg pontos feleletet adni. A mikor ezt tettük, úgy hisszük, már részben megoldottuk az érték-problémát, sőt hogy az egész probléma megfejtéséhez a helyes utat megtaláltuk. Megoldottuk részben, mert azt tapasztaltuk, hogy az elméleteknek az az éles különválása, sőt egymással szembeállása, mely az értékről szóló nagy irodalomban mutatkozik, jórészt annak az eredménye, hogy az írók az érték mivoltára nézve nem jutottak határozott, általánosan elfogadott eredményhez. Hogy miért mondjuk, hogy ezen az alapon az érték mértéke kérdésének a megfejtéséhez is megtaláltuk a helyes utat, az az itt következőkből fog kitűnni.

A mikor az érték fogalmát magyarázni iparkodtunk, egy az ember bensejében lefolyó folyamatot vázoltunk. Ez a folyamat, mint említettük, bizonyos viszonylatot teremt, mely az ember bensejéből indulva ki a relatív szükségességben bírja alapját. De azért nem lóg a levegőben. Ez a viszonylat az emberen kívül szilárd támasztékot talál a jószág relatív használhatóságában. Főlegesen felemlítenem, hogy mindezek mellett egyfelől az abszolút szükséglet, másfelől az abszolút használhatóság az itt tárgyalt viszony keletkezésének elengedhetetlen feltétele. A mikor mindezt kifejtettük, értékelméletünk alapjait raktuk le. A továbbiakban egy következő lépcsőre hágtunk. Láttuk, hogy ez a többször vázolt folyamat éppen úgy szerepel a hasznosság érzeténél, mint az érték magasabb rendű jelenségének megvalósulásánál. Hogy e két lélektani és gazdasági tünetmenyecsoporthoz a kellő választó vonalat megvonhassuk, bizonyos támasztó pont után törekedtünk, melyet az emberen kívüli világ, a jószágok, bizonyos tulajdonságaiban találtunk meg. A szükséglet érzetét, az értékelésnek az egyénből kiinduló motivumát egy bizonyos meghatározott időpontra nézve változatlanak tekintettük. A jószágok említett tulajdonságát azonban úgy jellemeztük, hogy azoknak megszerzése bizonyos fáradságba, áldozatba kerül.

Haladjunk most értékelméletünkben még tovább, hágtunk a harmadik lépcsőre, melyre ez a kérdés van írva: mely

jószágnak értéke nagyobb? A nélkül, hogy elmélkedésünkben irányt változtatnánk, de meg a nélkül is, hogy átugornánk valamit, következőleg kell erre a kérdésre felelnünk: Annak a jószágnak értéke nagyobb, a melynek megszerzése több fáradságba, áldozatba kerül. Ehhez a felelethez visz bennünket az egyenes út.

De azért tartózkodunk attól, bármennyire ösztönözzön is bennünket az egyszerűségekre való törekvés, hogy sok író szokása szerint ezt a feleletet az egyedülinek, természetesnek, a dolog lényegében benrejlőnek mondjuk. Az olvasó, ha figyelemmel kísérté az elmondottakat, sejteni fogja, hogy miért. A mikor még fönnebb az érték alkotó elemeit fejtegettük, s a mikor az imént tényezőit próbáltuk elemezni, az értékelésnek az egyénből kiinduló mozzanatát, a szükségletet mindig változatlanak, egynek tekintettük. Ezzel nem rendelkezünk parancsolólag a lelki folyamatok minémisége felett. Nem mondtuk, hogy az egyéni szükséglet érzete szükségképen mindig változatlan, egyforma nagyságú marad. Csak azt mondtuk, hogy érték képződését csupán meghatározott körülmények között, bizonyos redukált állapotban vizsgáljuk, akkor tudniillik abban a pillanatban, melyben az egyén szükségletérzete változatlan. A szükséglet kielégítését szem előtt tartó értékelő folyamatnak igen egyszerű, könnyen áttekinthető és vizsgálható elemét kapjuk így azon elvonás után, melyet tettem. De a mi egyszerű, még nem természetes, sőt éppen a társadalmi szövevényes jelenségeknél nem fog mindig a természetes tünemény az egyszerűséggel dicsekedhetni.

Szükségeinket az arra alkalmas jószágok felhasználásával elégítjük ki. A szükséglet fordítja tehát az ember figyelmét a jószágok felé. Szükséglet nélkül nem volna a jószágoknak az emberre nézve jelentőségük. Ebből az a fontos tény következik, hogy a szükséglet kielégített voltával az arra szolgáló jószág jelentősége az ember szempontjából csökken. (*Law of the Variation of Utility*, JEVONS). Ez a jószágok általános tulajdonsága, mely a szükségletek és az ezek kielégítésére alkalmas jószágok egy bizonyos fajánál hatványozottabb mértékben, még kézzelfoghatóbban mutatkozik. Azokat a szükségleteket értjük itt, melyek szinte végtelenül apróbb elemekre oszthatók s így azokra a jószágokra gondolunk, melyek szemlélhetőleg apróbb részekre bontva

képesek azokat az egyes szükségletelmeket kielégíteni. Leg-
elemibb példáit ezeknek a jószágoknak az élelmi szerek adják.
Az első falat hus más szükségletet elégít ki, mint a második
és így tovább. Hasonlóképen a puskába való töltények szin-
tén inkább számtalan külön szükséglet kielégítésére alkalmas
jószágok gyanánt tűnnek fel. Az első töltény, melyet meg-
tudtam szerezni, más, és mondjuk ki mindjárt, nyomasztóbb
szükségletet elégít ki, mint a második, ez ismét mást és na-
gyobbát, mint a harmadik és így tovább. E törvény ily
hatványozott módon azonban a szükségletek számos fájánál
nem érvényesül. Egy puska magamagában, egészében képes
csak egy bizonyos oszthatatlan szükségletet kielégíteni. Ám
ez csupán arra az emberre nézve áll, a ki vadászatra indul.
De már az a pusztai lakos, a ki háza népét akarja fegyve-
rekkel ellátni, éppen olyan helyzetbe kerül szükségletének
minéműsége folytán a puskákkal, mint a minőben a vadászni
induló volt a töltényekkel szemben. Az első puska, melyet
meg tud szerezni, nála nagyobb szükségletet elégít ki, mint a
másik stb. A jószág becsének, jelentőségének a szükséglet ki-
elégítésének foka szerint való csökkenése általános tulajdon-
sága a jószágoknak. Ez minden jószágnál előfordul, mihelyt
a jószág az emberhez megfelelő viszonylatba kerül.

Ha most ezeknek alapján az érték mérésére a szükség-
letből akarunk kiindulni, azt kell mondanunk, hogy annak a
jószágnak lesz nagyobb értéke, mely a nagyobb, nyomasztóbb
szükségletet elégíti ki.

Az érték mértékének a kérdése foglalkoztat bennünket.
E téren már egyszer ahhoz a kijelentéshez jutottunk el, hogy
az értéknek az áldozat a mértéke. Most az egyén szükségle-
teinek fokozati sorrendjét tártuk az olvasó elé, melyből arra
a következtetésre juthattunk, hogy az értéknek talán a szük-
séglet is mértéke lehet. Mikor a szükségletet mint értékalkotó
momentumot változatlanoknak tekintettük, az érték egyedüli
mértéke gyanánt az áldozatra bukkantunk. Mikor pedig azt
az áldozatot, melybe valamely jószág megszerzése kerül,
figyelmen kívül hagytuk, azt találtuk, hogy a szükséglet
válthatik a jószág értékének mértékévé.

E két állítás nem mond egymásnak ellent, csak kiegészíti egymást, a mennyiben ugyanazt a dolgot két különböző
oldalról világítja meg. Mindezzel mi csak azt mondtuk,

hogy a jószág az értékelő embernek egyfelől a szükséglet másfelől a jószág megszerzésére fordított áldozat szempontjából tűnik szemébe. Feltéve most, hogy a szükséglet éppen úgy mérheti az értéket, mint a mennyire erre az áldozat képes, a két szempontból véghez vitt értékelés eredményének, ha nem állítottunk igazságtalanságot, egybe kell vágnia.

Tegyünk egy próbát. Számról, határozott értékmennyiségről most még nem szólhatunk, mert nem tudjuk, hogy vajjon a kétféle értékelő módszer mindegyike vagy csak egyike is alkalmas-e az exact értékelésére. Éppen ezért két különböző, jól ismert jószágot fogunk egymással szembeállítani és pedig úgy az egyik, mint a másik értékelő mód szerint. Ha főntebb helyesen vélekedtünk, úgy a jószágok értékének aránya is ugyanaz marad, akár induljunk ki becslésekre az áldozatból, melybe megszerzésök kerül, akár a szükségletből, melyet kielégítenek.

Tételünk ez a hétköznapi igazság: A kenyér olcsó, a gyémánt drága. Más szóval a kenyér értéke sokkal kisebb, mint a gyémánté. Miért?

Mert jóval több fáradság kívántatik egy bizonyos mennyiségű gyémánt, mint ugyanannyi mennyiségű kenyér előállításához, megszerzéséhez 1.)

Mert egy bizonyos mennyiségű kenyér a kenyérre irányuló összes szükséglet jóval kisebb részét képviseli, mint ugyanoly mennyiségű gyémánt a gyémántra irányuló összes szükségletét 2.)

Mindkét magyarázat egyenlő eredményre vezet tehát. Ha az áldozatból indulunk ki, szintén arra az eredményre jutunk, mint a melyre, ha a kielégített szükségletet, az úgynevezett élvezetet vesszük kiindulásnak alapjául. Ennek az oka a következők szempontjából is tanulságos.

Vessük fel a kérdést, vajjon ily egybevágóan hangozhatnának-e e feleletek, ha az a két momentum, mely eseteinkben az értékelésnek alapjául szolgál, egymással semmi benső összefüggésben nem volna; ha nem rokon egymással az a két fogalom, a melynek világában egyik és másik esetben az értékelés tárgyául szolgáló jószágot vizsgáltuk? Feleletünk e kérdésre mindenesetre tagadó lesz. Az értékelés két viszonyító pontjának egymással kapcsolatban, még pedig szoros viszonyban kell állania. Csakis így lehetséges, hogy az egyik

szerinti bizonyítás ne mondjon a másik alapján keletkezettnek ellent. A két nézőpontnak, az áldozat és az élvezet momentumainak a kapcsolatát kell vizsgálnunk. S itt kifejezetten rátérünk ismét az értéktannak ama mezejére, melyen kiindulásunkkor s azóta is több ízben mozogtunk, a pszichológiai térre tudniillik, melyen az értékelés alapvető tüneményei lejátsszódnak. A vizsgálódás e téren arra a meggyőződésre vezet bennünket, hogy áldozat és élvezet egymást kiegészítő, korrelatív fogalmak; szükségszerűen fűződnek egybe. Valamely jószág szempontjából a kettő nem mond egymásnak ellent, hanem inkább ugyanazon tulajdonság két ellentett oldaláról kifejezett minéműségét mutatja. Bizonyos jószág használata élvezetet okoz, de megszerzése áldozattal jár, a mely áldozat nem más, mint bizonyos élvezetről való lemondás. Ez tehát szintén élvezetben nyerhet kifejezést, csak hogy negatív alakban. Az áldozat éppen bizonyos élvezet feláldozásában áll. A jószágoknál az áldozat- és az élvezetelemnek ez a szükséges kapcsolódása, természetesen egymásba fonódása adja a tárgyalt jelenség magyarázatát.

De van a rejtélynek még egy kulcsa. Mikor azt mondjuk, hogy az a jószág a legértékesebb, a mely a legnyomasztóbb, legnagyobb szükségletet elégíti, a jószágokat mintegy létező mennyiségeik szerint osztályozzuk. Azok, a melyek nagy mennyiségben állanak rendelkezésünkre, részleteikkel a szükségletnek is csak kis részét kénytelenek fedezni. Ellenben a ritka jószágoknak ugyanakkora részei a rájuk irányuló szükségletnek sokkal túlnyomóbb részével állanak szemben. E szerint a nagy mennyiségben előforduló jószágok értéke alacsony lesz, a ritkáké magas. Nyilvánvaló pedig, hogy a ritka jószágok megszerzése jóval több áldozatba kerül, mint a gyakran található jószágoké. ZUCKERKANDL is nagyon téved, ha azt hiszi, hogy következő két mondata nem fedi egymást tökéletesen: *Entsteht der Wert aus der Seltenheit, dann ist das seltenere Gut das werthvollere; entsteht er aus der Arbeit, dann steigt der Werth mit der im Gute vergegenständlichtem Arbeit.*¹⁾ A kétféle értékelés végeredményeiben mindig találkozik. Itt önkéntelenül eszünkbe jut RICARDO mondása: *Possessing utility, commodities derive their exchangeable value*

¹⁾ *Zuckerkanndl, Zur Theorie des Preises, 1889. 109. lap.*

from two sources; from their scarcity, and from their quantity of labour required to obtain them. Ebben a mondatban, ha nincs is benn, mint azt némelyek állítani szeretik (FÖLDES, LEHR), az érték egész törvénye, mégis mindenesetre kimerítően helyet foglal benne mindaz, a mit a különféle irányú kutatások *eddig* az érték törvénye gyanánt felállították, A mikor persze eltekintünk attól, a mit RICARDO e soraiból különösen éppen a ritkasági tényező szerepére nézve kifejt. (Lásd alább.)

Az elmondottak oldják meg, úgy hiszszük, legjobban az értékelméletek leghatalmasabb alapvető kontroverziáját is kimutatván, hogy ott, a hol az elméletek ellenmondást keresnek, tulajdonképen nincsen ellenmondás.

A Hi áldozat, Hi élvezet, csatakiáltás tehát ezzel a kérdéssé zsugorodik össze: Mivel mérhetjük szabatosan az értéket, az áldozattal-e, vagy az élvezettel; s ha mindkettővel. akkor melyikkel egyszerűbben, könnyebben és pontosabban?

Irodalmi jegyzetek :

A klasszikus angol közgazdaságtan az érték törvényeit a nélkül vizsgálta, hogy ezekben a viszonylatokban az embert szemügyre vette volna. Elmélete ennek daczára oly kereknek s oly bevégezettnek látszott, hogy MILL jóhíszemű öntudatossággal írta le az értékre vonatkozó jól ismert szavait. A hetvenes évek elején azonban az értékelmélet terén egy, az addigiakkal homlokegyenest ellenkező irányzat keletkezett, mely azóta nagy népszerűsége tett szert, kiterjedt irodalmat ért meg. JEVONS (1871.), MENDER (1871.), LÉON WALRAS (1874—77.) körülbelül egy időben tették közre kutatásaik eredményeit. Fontos igazságokhoz jutottak el egy érdekes téren, mely addig paragon hevert, a melyen t. i. a gazdasági élet legelemibb mozgató jelenségei az ember bensejének pszichológiai tünetényeivel összefűződve játszódnak le. Az érték vizsgálatára a gazdálkodó egyén személyéből indulnak ki. Innen, hogy oly szívesen vizsgálják az izolált gazdaságot. (KOMORZYNSKI.) A hasznosság érzetének bölcséletével foglalkoznak tulajdonképen. Így jutnak a *határértéknek* (*final degree of utility, terminal, marginal utility*, JEVONS — *intensité du dernier besoin satisfait*, WALRAS — *Grenznutzen*, WIESER — *Wert des letzten Atoms*, GOSSEN) szerintök korszakalkotó fogalmá-

hoz, melylyel, mint JEVONS büszkén mondja, a gazdaságtan tudományának egészen új irányt fognak szabni. Gondolatuk nem új. Már GILLE DE ROME a középkorban sejtí a határhaszon fogalmát. BERNOUILLI szabatosabban kifejti (1738.), GOSSEN pedig már a gazdálkodás jelenségeire alkalmazza (1854.). Úgyisint JENNINGS is (1855.) Csakhogy mindezekről az írókról tudomást sem vett a világ. Gossen munkájáról még Roscher sem tudott, a ki pedig »minden könyvet ismert.«

Az új irányról a 70-es években széles körben tudomást vesznek. Már STEIN sajátos értékelméletében ($W = \frac{B}{G}$) látunk bizonyos hajlást a határértéktan felé (1878.). A fiatalabb nemzedék között az új tannak különösen hamar támadtak barátai, továbbfejlesztői, terjesztői. (BÖHM-BAWERK, WIESER, KOMORZYNSKI, SMART, WICKSELL stb.) A klasszikusok elméletének annál inkább hátat fordítottak, mennél nagyobbak látszott a távolság a termelési költségekből kiinduló régi áldozat-elmélet s a kielégített szükséglet fokával mérlegelő újabb élvezet-, haszon-elmélet között. Az új irány egyik legvégzetesebb hibája éppen abban rejlik, hogy munkálataival ezt a távolságot még folyton fokozni igyekszik, a mikor egyszerűen tudomást sem akar venni olyan elméletekről, melyeket a legjobb akarattal sem lehet rövidesen a szánalomraméltó tévtanok sorába iktatni. A haszonelméletet tanítóknak ezt az eljárását igen jól példázza a BÖHM-BAWERK és DIETZEL között folyt hosszú polémia a Conrad-féle Jahrbücher-ben (főleg Neue Folge, Band XXI. és Dritte Folge, Band I.).

Mi a fönnebbieken nemcsak azoknak a nyomán, kik mint a vitáktól távol állók higgadtanban ítélnék (FÖLDES, LEHR), de némileg DIETZEL-nek is a hatása alatt ki iparkodtunk mutatni, hogy a két elmélet miért nem mond egymásnak ellent, hogy melyek azok az érintkező pontok, melyeken az áthidalhatatlanoknak tartott tanok találkoznak. Mikor ezt tettük, egyúttal felhasználhattuk az újabb irányzat felkutatása nevezetes pszichológiai tételeket az érték mibenlétének magyarázatára. Úgy hisszük, hogy az érték-probléma is abban a mértékben haladna végleges megfejtése felé, a melyben a további kutatás szorgosan igyekeznék összefűzni az eddigi elméletek eredményeit. Félünk, hogy a tekintetben a határérték-elmélet ma nem jár a helyes úton. A maga tanait

egyedül üdvözítő igazság gyanánt hirdeti. Sőt jórészt meg van győződve arról is, hogy értékelmélete betetőzött egész. A tőkekamatkérdéseink megoldását kísérlik meg vele (BÖHM-BAWERK); újabban a pénzügytan keretében is alkalmazni akarják (SAX, WIESER) a progresszív adó megokolására (PIERSON, COHEN STUART, MEES). Az új elmélet csillogása elvakítja az írók jó részét. Ez többé-kevésbé, sajnos, még azoknál is látszik, kik az érték lényegét minden elfogultság nélkül, az eddigi, egymásnak ellentmondó elméleteknek mind hadat üzenve, önállóan akarják vizsgálni (GERLACH, GOTTL).

*

Az áldozatról és a szükségleteről, illetőleg ennek a kielégítése által okozott élvezetről, mint az értékelés alapjairól szoltunk. Az olvasó emlékezni fog, hogy kijelentésünkhöz, melylyel a jószág megszerzésére fordított áldozatot mondtuk az értékelés alapjának, gondolatmenetünkben lépésről-lépésre előrehaladva egyenes úton jutottunk el. Azután hirtelen egy másik nézőponthoz ugrottunk; mikor innen visszatekintettünk arra a jószágra, melyet előbb az áldozatmomentum világításában szemléltünk, úgy tűnt fel előttünk, hogy a szükségesség fokának is bizonyos összefüggésben kell lennie az értékeléssel. Sőt egy helyütt a szükségletelemet az áldozatelem mellé, mint az értékelés egyenlő rangú mozzanatát állítottuk oda. Tehettük ezt annál is inkább, mert a kenyérről s a gyémántról szóló összehasonlító példánk mutatta, hogy az ilyen összehasonlító értékelésnél, a hol határozott értékeredményt nem vártunk, e két elem egyenlő hivatást volt képes betölteni.

Minden értékelés mérés, tehát összehasonlítás. Összehasonlítás az az értékelés is, mely pl. így hangzik: ennyi kenyér ennyi áldozatot, vagy ennyi élvezetet ér. De az ilyen közvetetlen, konkrét értékelésnél mégis az áldozatelem játszsza a meghatározás főszerepét, a mint azt tüstént ki fogjuk mutatni. A szükségletelem csak azt a tért határozza meg, a melyen az értékelés általában mozog. Az áldozatelem tehát bizonyos tekintetben hasonló szerepet játszik, mint a törtéknél a számláló, míg a szükségletelemnek a nevező szerepe jut. Csak egyenlő nevezőjű törtket lehet összemérni;

csak egyenlő szükségletet kielégítő jószágok értékét lehet közvetlenül összehasonlítani.

Tegyük fel, hogy M jószágból, A alany szükséglete $= 1$. Ez esetben, ha M előállítása r áldozatba kerül, M értéke $=$ lesz r -rel. Ez határozott (áldozatban kifejezett) értékelés, mely szerint $M = r$. Ha az előállítás költsége $2 r$ -re változik, akkor az érték is ekkorára fog nőni stb. Mindezen esetekben az r határozott mennyiség, melynek nagyságát az M jószágelőállítására feláldozott jószágok összege határozza meg. A mi mérhető mennyiség. A szükségletelem változása csak annak a körnek a módosulására hat, melyen az értékelés mozog. De az érték magasságára a szükséglet nagyobbodása vagy csökkenése a tetszés szerint szaporítható, újra termelhető jószágoknál ki nem hat. (Erről alább még szólunk. Itt csak röviden jelezzük a ténytet.) De mi történik abban az esetben, kérdezné valaki, ha A -nak pl. $3 M$ -re volna szüksége s az első M megszerzése r -be, a második $2 r$ -be, a harmadik pedig $3 r$ -be kerülne? Mi lesz ez esetben M jószág értéke. A piaci értékre (*market price*) nézve, ez a kérdés nem vár feleletre; a válasz magától értetődik. Csakhogy itt mi azon a téren mozgunk, melyet Ricardo *normal value*-nek nevezett. De erre vonatkozólag is megfejtí a kérdést a reprodukcionális költségek elmélete. (Erről is később.)

A mit azonban a szükségletelemnek az értékelésnél játszott szerepéről elmondottunk, még egy tekintetben nyugtalaníthatja az olvasót, ha most az áldozatelemről, mint a jószág értékének egyedüli mértékéről szólunk. Említettük, hogy a jószágok jó része egy bizonyos, oszthatatlan szükségletet elégít ki. De ugyanott megemlékeztünk arról is, hogy vannak jószágok, melyek inkább számos részszerű szükséglet kielégítésére alkalmas jószágelem összesége gyanánt tűnnek fel. Sőt mondtuk azt is, hogy az előbbi csoportba tartozó jószágok is kerülhetnek az emberrel szemben az utóbbi viszonylatba. Nem juttat-e ez a körülmény (mint a határértékelmélet hívei állítják) a szükségletelemnek értékmérő szerepet? Koránt sem. Csak ki kell hámozunk az összetett jelenséget burkából. A puszkába tett minden töltény, a számba helyezett minden falat egy meghatározott szükségletet elégít ki. Ez az egy határozott szükséglet lesz egyéni kiinduló pontjává az értékelés ama folyamatának, mely az illető töl-

tényre vagy az illető falatra vonatkozik. Az egész tölténykészlet vagy egész húsdarab értékét ezeknek a részleges értékeléseknek az összege adja. Ha az olvasó erre fejt csóválva azt mondja, hogy így az értéket alig lehet mérni, tökéletesen igazat adunk neki. Ez is egy bizonyosság a mellett, hogy a szükségletelem nem szerepelhet határozott, pontos értékmérő gyanánt. Csak ne felejtse el, hogy következtetésünk, melyhez jutottunk, éppen oly eszményileg összesíti az értékelemeket, mint a mily eszményileg bonczolta szét a szükségletelemeket.

Az olvasó valószínűleg emlékezik Smith munkájának következő helyére, melyet Ricardo is idéz, behatóan foglalkozva vele. »Ha például — így szól Smith — egy vadászokból álló népnél egy hódnak elejtése rendszerint kétszer annyi munkába kerül, mint egy szarvas elejtése, úgy egy hód természetesen két szarvasért fog kicserélődni, két szarvasat fog érni.« Alig van helye a klasszikus közgazdaságtannak, melyel szemben jellemzőbben támadhatna fel az élvezet-elmélet hívének kétsége, mint éppen az említett. A mikor a fenti sorokat olvassa, lehetetlen, hogy fel ne támadjon benne a kérdés, vajjon minő lehet a szerepe a szükségletmomentumnak ennél az értékelésnél. Mi következik be akkor, ha a szarvas kétszerannyi szükségletet elégít ki, mint egy hód? Ez esetben is értékesebb lesz-e a hód csak azért, mert megszerzése több fáradságba kerül? Ezt távolról sem fogja elhinni. S igaza lesz. Úgy hiszszük, ezt maga Ricardo sem hitte. Csak éppen az ez esetben előálló körülményeket, mert magától értetődőknek találta, nem taglalta. Az első pillanatra, megengedjük, fogasnak látszó kérdésre Ricardo egyszerűen ezt felelte volna: Abban az esetben, ha a szarvas csakugyan kétszer akkora szükségletet elégít ki, senki sem fog addig hódokra vadászni, a míg feleannyi fáradsággal megszerezhető szarvasok találhatók. Mindezt azonban csak közbevetésül. A példa különben jól jellemzi, hogy a szükségletelem minő szerepet játszik az értékelésnél.

Vizsgáljuk már most, hogy minő eredményre jutunk a határozott értékelésnél, ha a szükségletből illetőleg az ennek kielégítése által okozott élvezetből indulunk ki. Ez esetben a jószág értéke egy bizonyos maximum lesz, mely függvénye egyfelől a jószág élvezete által megszerzett haszon-

nak, másfelől a gazdasági alanynak tényleg rendelkezésére állható jószágmennyiségnek. Tény, hogy így az elmélet az érték mértékének igen pontos szabályához jut el, mely a matematikai maximum-számítás segítségével nemcsak mennyiségileg határozható meg, de a mely egy koordináta-rendszerben grafikailag is igen jól ábrázolható. Ne feledjük azonban, hogy a számítás ez esetben mindig bizonyos feltételezésekből indul ki, melyeknek helyessége ellen matematikai szempontból távolról sem emelhetünk ugyan kifogást, de a melyek a gyakorlati alkalmazást még sem tűrik meg. A matematikus a koordináta-rendszer X-tengelyére helyezi a szükséglet kielégítésére alkalmas jószágelemeket, míg erre az egyenesre, mint szintén mérhető hosszúságok függvényesen emelkednek, szerinte az illető jószágelemek élvezete okozta hasznossági érzetek. A határérték ekkor, hogy matematikai kifejezéssel is éljek, a szükséglet kielégítésére rendelkezésre álló jószágelemek függvénye lesz. Vagyis $y = f(x) + \varphi(x_1) + \psi(x_2) + \dots$. A mikor is az a kérdés merül fel, hogy mekkorának kell x -nek lennie, hogy y az $(x + \delta)$ és az $(x - \delta)$ között a lehető legnagyobb magasságot érje el. Ebben a másodrendű függvényben például: $y = ax^2 + 2bx + c$, x -nek $-\frac{b}{a}$ -val kell egyenlőnek lennie, hogy ez az eset beálljon.

A matematikusnak természetesen mi sem áll útjában, hogy a szóban forgó, a jószágelemeket és a hasznosságérzeteket képviselő függvényeseket a -nak, b -nek stb. nevezze, vagyis hogy úgy tekintse őket, mint mennyiségileg adottakat. A gazdaságtannak azonban az élet jelenségeivel kell foglalkoznia s itt különösen azokat a jelenségeket, melyek a hasznossági érzetek (Nutzwirkungen) megállapítására szükségesek, pontosan megmérhetőeknek nem tartjuk.

Tekintsük például a határértékelmélet második kiinduló pontját. A gazdasági alanynak tényleg rendelkezésére állható jószágmennyiségek igaz, már inkább mérhetőek. Vásárlóképeségünk (Aufwandsfähigkeit) pontosabban meghatározható. Ha azonban ezt választjuk számításunk második alapjául, úgy érték gyanánt csak oly eredményhez jutunk, a melyet a határértékelmélet legkevésbé sem haboz a *szubjektív* jelzővel illetni. Az ezzel szembeállított *társadalmi érték* mértékét ezzel a matematikai eljárással már nem kaphatjuk meg, mert

meghatározhatjuk-e valamely szükséglet kielégítésére alkalmas jószág egész mennyiségét?

Az utóbbi pont különben, a melyből a határértékelmélet az értékelésre kiindul, még egy szempontból érdekes. Nem kell nagy képzelőtehetséggel bírunk, hogy azokban a jószágokban, melyek a gazdasági alanynak rendelkezésére állhatnak, melyeket megszerezhet, (az Aufwandsfähigkeit-ben, mint LEHR nevezi) az annyit gáncsolt áldozatmomentumot lássuk, persze egy más ajtón megjeleneni.¹⁾

A szükségletelemnek, a haszonnak az élvezet fokának pontos megadásával az M jószágok sorozatára nézve csak egy tekintetben derül világosság. Ha ugyanis tudjuk, hogy A -nak 2 M -re van szüksége, akkor tudjuk, hogy már $M3$ -nak stb. A -ra nézve közvetlenül értéke nincs. De azért, mivel az értékelésnek egyik, mint fönnebb neveztuk, az emberben rejlő alapja ki van rántva ebben az értékelő folyamatban azon jószágok alól, melyek $M3$ után következnek, ezek a jószágok az A alanyra nézve még sem értéktelenek. Miért? Azért, mert A az illető $M3$, $M4$... stb. jószágok kicserélése útján más N , O , P ... stb. jószágokra tehet szert, melyekre szüksége van. Tegyük fel, hogy A gazdasági alanyak gyémántokra semmi szüksége sincsen, vagy hogy vagyoni viszonyainak megfelelőleg gyémántsükséglete teljesen ki van elégítve, a mi mindegy. Ha A ily viszonyok közt egy gyémántszemet talál, ez a gyémántszem ránézve távolról sem lesz értéktelen, hanem annyi értéket fog képviselni, a mennyit érte cserébe kaphat. S mennyit fog érte cserébe kapni? A mennyibe egy ilyen gyémántszemnek az egyébként való megszerzése, előállítása kerül.

A mellett, hogy ezt az igazságot megállapítottuk, példánk egyéb érdekes eredményekre is vezetett. Mindenekelőtt megtudjuk belőle, hogy a jószág értékének mértékét végeredményben abban az esetben is az áldozat teszi, ha az nyilván elidegenítésre van szánva. A jószág értékének ebben az esetben is van egy mélyebb mértéke, mint az az élvezet, mely becserélése útján szerezhető, s ez a fennemlített áldozat, a melyet ez esetben persze már a vevő mérlegel. Ez a körül-

¹⁾ Erre vonatkozólag lásd Naumann néhány megjegyzését, Die Lehre vom Werth. Leipzig, 1893. 55–59. lapok.

mény azonban nem változtat annak a ténynek a lényegén, hogy az áldozat a mértékegység. (Lásd DIETZEL tévedését.¹⁾)

Még fontosabb, elméletünket kiegészítő igazság a következő. Nem mondunk vele semmi újat, ha figyelmeztetjük az olvasót, hogy az annyit emlegetett áldozatmomentum alatt a jószág előállítására szükséges fáradságot értjük. Példánkban a gyémántszem értékét egy ugyanolyan gyémántdarab termelésének a költségével mondtuk egyenlőnek. Két körülmény kényszerített arra, hogy ne szóljunk egyszerűen a szóban forgó gyémánt termelésének a költségeiről. Egyfelől az, hogy az idő a gazdasági élet jelenségeinél fontos tényező gyanánt szerepel. A gazdasági élet nem áll, hanem viszonyaiban folyton változik. Ma más körülmények között esetleg olcsóbban, esetleg drágábban termel, mint tegnap. Az értékelés minden mozzanatának pedig az értékelés időpontjáhcza kell igazodnia. A második fontos körülmény, hogy a jószágok jó része, mint pl. a szóban forgott gyémánt is nem unikum, több-kevesebb fáradsággal ugyanolyan minőségben pótolható. Mindezeknél fogva *M* jószág értékét *A* alany nem fogja eredeti termelési költségei szerint mérlegelni, de azon költség, az úgynevezett *reprodukczióális költség* szerint, a melybe *A*-nak (és nem másnak) a jószág előállítása az értékelés időpontjában kerülne.

Ez a jószágok értékének általános és pontos mértéke. E szabály alól csak a nem szaporítható javak tesznek kivételt, melyeknek sokszor óriási értéke éppen abban a tulajdonságukban birja gyökerét, hogy nem szaporíthatók. Értéküknek biztos mértéke éppen oly kevéssé van, mint a mily nagyon hullámzik az az egyéni szeszély szerint.²⁾ Fontos ez éppen a reprodukciós költségelmélet igazságának a szempontjából is, mert Menger, a határérték-elmélet egyik elsőrangú képviselője főérv gyanánt azon tan ellenében, mely az érték mértékét az újraelőállítás nehézségének fokában keresi, csak azt hozza fel, hogy ez az elmélet az újra elő nem állítható jószágok értékét meghatározni nem képes.³⁾ Ezt elismerjük. De itt a

¹⁾ Theoretische Socialökonomik, 1895. 242. lap.

²⁾ Menger, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1871. 121. lap.

³⁾ Azért e tekintetben sem érthetők Dietzellel egyet. Id. m. 277. s köv. lap.

hiba nem a költségelmélet gyengeségében rejlik. Az újra nem termelhető jószágok értékének egyáltalán semminémű biztos mértéke sincsen. Hangsúlyozzuk azonban, hogy itt nem beszéltünk »bizonyos ritka jószágokról«. (RICARDO). A jószág ritkasága nem jelenti azt, hogy az újra nem termelhető. Ezeknek a jószágoknak az értéke is reprodukcionális költségüktől függ. Hiszen az, a mit némely józágnál szembetűnő tulajdonság gyanánt ritkaságnak mondunk, nem egyéb, mint fokozottabb neme ama sajátságának, melylyel a jószágok tulajnyomó része rendelkezik s a melynek éppen értéköket köszönik, hogy korlátolt számban vannak s hogy még azok a jószágok sem bukkantak mind önként élénk, a melyek a szükségletet meghaladó mennyiségben találhatók, hanem hogy még ezeknek a megszerzése is fáradságba kerül. Valamely jószág annál ritkább, mennél több fáradság kívántatik előállítására és viszont.

Azt mondtuk, hogy a jószágok értékének mértéke reprodukcionális költségük. Említettük, hogy mit értünk az ujraelőállítás költsége alatt a termelés költségével szemben. De mivel a reprodukcionális költség meghatározott időpontban felmerülő termelőlköltség, tudnunk kell, hogy mit értünk a termelés költsége alatt.

Azt az áldozatot, fáradságot értjük, a melybe a jószág megszerzése, előállítása kerül. A jószág megszerzése, előállítása pedig, tudjuk, jószágok árán történik. Az ember, a gazdálkodó alany szükségleteit vagy úgy elégíti ki, hogy jószágért nyer cserébe jószágot, vagy hogy közvetlenül jószágokkal hoz létre jószágokat, mely előbbiek nem semmisülnek meg, csak alakot változtatnak, más alakban, új vegyülekben lépnek az új jószágban élénk. Az előállítás áldozata mindkét esetben jószággal mérődik. Az előbbi esetben a termelés költsége a cserébe adandó jószággal, a másodikban az új jószágba átment, abban összefüggőleg megtestesülő jószágok összegével lesz egyenlő. Az előállítás és termelés költsége tehát a felhasznált jószágok költségétől, értékétől függ.

A társadalmi gazdálkodás fejlettségének mai korában a jószágok megszerzésének első módja a tulajnyomó. A társadalom a forgalmat közvetítő oly általános jószággal bír, melynek meghatározott mennyisége ellenében a szükségelt jószágot mindig megszerezheti. Ez a jószág egyszersmind az érték

fokának is a kifejezője. A magángazdaság megelégszik azzal, hogy értékeléseit ehhez az általános jószághoz viszonyítja. A pénz azonban magamagában nem értékhatározó, csak a mért értéknek a kifejezője. Azért az olvasó okoskodik helyettünk tovább, ha most azt a kérdést veti fel, hogy hát a fentemlített esetek mindenikénél, úgy a cserénél, mint a termelésnél közvetlenül felhasznált jószágoknak az értékét mi határozza meg? Nem felelhetünk rá másként, mint azzal, hogy szintén az előállításukra szükséges jószágok összege. De nem kapjuk-e így a határozatlan, a levegőben lógó értékeléseknek végtelen sorát? Korántsem.

A jószágokat, éppen a más jószágok előállítására, a termelésre való tekintetből ennél a folyamatnál nyilatkozó sajátos közreműködésük szerint az emberi munka, a tőke és a természet termelő erejének csoportjai szerint szokás osztályozni. Ezek között mint egyenesen az emberből kiinduló termelő áldozat, a munka lesz az, mely közvetlenül mérlegelhető. Mérhető pedig az idő által. Persze csak akkor hasonlíthatók a különböző tartamú munkák össze, ha minőségük egyenlő. Annak azonban igen kevés akadály áll útjában, hogy meghatározzuk, hogy y munka kétannyi fáradtságba kerül, mint x , z háromannyiba, u például tizannyiba. A mi majd azt jelenti, hogy egy órai y munka két órai x munkával lesz egyenlő s így tovább. Vagyis: $x = \frac{y}{2} = \frac{z}{3} = \frac{u}{10}$. Ezen egyenletek alapján könnyen kifejezhetjük a különböző munkák értékeit mind x -munkában: $y = 2x$; $z = 3x$; $u = 10x$. A különböző munkák értékei most már közvetlenül mérhetők össze. Ugyszintén annak sem áll útjában semmi, hogy a szóban forgó, az értékelés tárgyát tevő M jószág előállítására szükséges tőke és természeti erő reprodukcionális költségeit az előbbi eredményekkel összemérhető mértékben fejezzük ki. Meghatározhatjuk, hogy mennyi x munka szükséges az M józágnak az adott időpontban való előállításához megkívánt T és E beszerzéséhez. A mi közben nem kell figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy vajjon a tőkeáldozatot kívánó jószág ujra-előállítása közben a tőkét egészen, vagy annak csak egy részét szijja-e fel magába.

A költségelmélet iránt sem vagyunk azonban annyira elfogultak, hogy azt higgyük, hogy a különböző értékképző

mozzanatok összemérhetővé tétele s így az érték mérése tökéletes számtani pontossággal hajható végre. Az élvezetből kiinduló értékelés nem nyújt a mérésre szilárd alapot. Ezt a biztos kiinduló pontot, a reprodukcionális költségek elmélete inkább megadja. Ezért mondjuk ezt az érték helyes mértékének még akkor is, ha a közben felmerülő nehézségeket, 'pl. az együttes termelvények (connexe Producte) termelő költségei meghatározásának nehézségét (KOMORZYNSKI) nem hagyjuk is figyelmen kívül.

Azzal azonban, hogy az értéket a munkamennyiséggel (s nem mint RICARDO egyszerűen a munkaidővel) mérjük, vagyis hogy a mérés szempontjából minden értéket a munkára vezetünk vissza, távolról sem származtatunk le minden értéket egyedül a munkából abban az értelemben, mintha egyedül a munka volna értéktermelő. Így csak a szocialisták értelmezték RICARDO tanát.

Irodalmi jegyzetek:

A termelési költségelmélet megalapítóit, a klasszikus angolokat rendesen azzal a váddal illetik, hogy az ő tanaik már magukban rejtik a szocializmus csiráit. S nem minden ok nélkül. Az elméleti szocializmus legalább csakugyan a klasszikusok tanításaiból iparkodik kiindulni. A költségelmélet megalapítói ellen támasztott vád különösen Smithszel szemben nem alaptalan. Tény, hogy SMITH kétféle értékelméletet tanít. WIESER az egyiket bölcséletinek, a másikat empirikusnak nevezi.¹⁾ Az első a tiszta munkaelmélet, melyhez Smith egy feltételezett ősalapot vizsgálata közben jutott, így hangzik: »A társadalom első nyers korszakában, mely a tőkefelhalmozást és a föld tulajdonbavételét megelőzi, a különböző javak előállítására szükséges munkamennyiség az egyedüli, a mi szabályt ad azok kicserélésénél.« Mikor pedig a mai társadalmi viszonyokat veszi szemügyre, azt találja a jószág természetes árának, mely a földjáradékot, a munkabért és a tőkenyereséget természetes tételeiben magában foglalja. A két elmélet közt semmi áthidalás sincs. Sőt Smith közbetett megjegyzéseivel a kettőt még jobban elkülöníti egymástól. Mindezzel bőséges alkalmat szolgáltat a szocializ-

¹⁾ Wieser, Der natürliche Werth, 1889. bevezetés.

musnak, hogy feltételezésen alapuló első értékelméletébe belekapaszkodjék.

RICARDOVAL lényeges változás áll be a termelési költségek tanában. Földjáraadéktanával a járadék kiesik az értéket meghatározó tényezők sorából. A tőkét nem hagyja figyelmen kívül. Szerinte azon jószágok értéke egyenlő, a melyek a tőkekészlet arányos felhasználása mellett egyenlő munkába kerülnek.¹⁾ Az ő elmélete tehát már határozottan megszűnik tiszta munkaelmélet lenni. Persze, a mint a tőkét a munka mellett csak mintegy másodrangú szerepet játszót veszi észre, természetesen arra sem vállalkozik, hogy a tőkeamat lényegét megfejtse. Csak egyszerűen tudomást vesz róla. De vajjon ma tovább jutott-e e téren a tudomány Ricardo óta?

Keletkezett egy tan, mely nagyobb igazságot akart az emberek közé hozni, s ezt úgy vélte elérhetni, ha ilyen érték-elméletet hirdet: Ein Gut hat nur einen Werth, weil abstrakt menschliche Arbeit in ihm vergegenständlicht oder materialisirt ist. Wie nun die Grösse seines Werths messen? Durch das Quantum der in ihm enthaltenen »werthbildenden Substanz« der Arbeit. Die Quantität der Arbeit selbst misst sich an ihrer Zeitdauer und die Arbeitszeit besitzt wieder ihren Maassstab an bestimmten Zeittheilen, wie Stunde, Tag, u. s. w.²⁾ Tökéletesen helyes okoskodás egészen addig a pontig, hogy csak a munka értékképző substantia. Az értéket egyáltalán a termelés összes áldozatai alkotják és mérik. Akár tekintsük a tőkének itt játszott szerepét gazdaságtanilag megokoltnak, akár nem, tény, hogy a szocializmus az e körül folyó vitát mindig az ethika terére játszsza át. A *Mehrwerth* és így a tőke keletkezésének magyarázata³⁾ is csak úgy fogadható el, ha erre a speciális ethikai alapra helyezkedünk.

Ismételjük, az érték mértékének az előállítás áldozatát tartjuk, a melynek különböző elemeit a mérés közben megközelítő pontossággal igyekszünk összehasonlítható munkamennyiségekre visszavezetni. A mikor ezt mondjuk, nem vakít el bennünket, mint WIESER hiszi,⁴⁾ a munka kimagasló

¹⁾ C. A. Verriijn Stuart, Ricardo en Marx, 189.).

²⁾ Marx, Das Kapital, 1890. I. 5. lap.

³⁾ Ugyanott 157. lap.

⁴⁾ Wieser, Ueber den Ursprung und die Hauptgesetze des wirthschaftlichen Werths, 1881. 119—120. lapon.

szerepe a termelésnél, sem az a képtelen gondolat, mintha a hasznosság és az érték közti látszólagos ellenmondást meg nem tudnók oldani.

*

A szocializmus értékelméletével oly kérdést pendítettünk meg, mely egy másik kérdéssel, melyet soraink bevezető részében vetettünk fel, szorosan összefügg, s a melyre mindeig még nem felelhattünk meg, de a melyre válaszolnia karunk.

Feleletet ígértünk ott arra a kérdésre, hogy vajjon az értéktan csakugyan alapvető fontosságú tere-e a közgazdaságtan igazságainak, mint a hogy lépten-nyomon állítják. Az olvasó sejtthette, hogy ott a társadalmi kérdés megoldására céloztunk, mivel a szocializmus alól azoknak a véleménye szerint, kik ennek a tanait nem vallják, a helyes értékelméletnek kell kirántania a talajt.

Az olvasó a fentebbiekben az értéknek, úgy hisszük, ha nem is tökéletes, de eléggé kimerítő elméletét találta. Kifejtettük az érték lényegét, még pedig, ha részletekben s különösen a formában az általános véleménytől eltérőleg, mégis úgy, hogy eredményünkkel az olvasó, reméljük, könnyen egyet fog érteni. S mindebben távolról sem kellett vonatkozást tennünk a szocializmus tanaira. Az értékmértékről szóló fejtegetéseink, ha nem nyerek is meg az élvezetelmélet híveinek tetszését, mégis ki kell, hogy érdemeljék elismerését éppen azon a téren, melyen az értékelmélet azokkal veszi fel a keztyűt, kik a mai társadalmi rendet, mint egészségtelent, következtelent fel akarják forgatni. Az élvezetelmélet nagy büszkeséggel hirdeti, hogy az ő határértéktana adja egyedül okát annak, hogy mért értékesek a »haszontalan« dolgok. Pedig az áldozatelmélet is megfejtí, hogy mért olcsó a kenyér, s mért drága a gyémánt. De mindez akár az áldozatból, akár az élvezetből levezetve, távolról sem felel arra a kérdésre, hogy mért van magántulajdon a jószágok legtermelőképesebb része fölött, s hogy vajjon csakugyan nem pusztán *történeti kategoria* a tőke.

A társadalmi kérdés az érték problémájától, legalább a mit ma értünk ez alatt, meglehetősen független. Nagyon tévednek azok, kik főleg ebből a szempontból a megoldatlan gazdasági kérdések mindenesetre legégetőbbikének szempontjából mondják az értéktant a gazdaságtan legfontosabb részének.

A REPRESENTATIV SZÁMLÁLÁSRÓL.

Kiaer André Nicolai, a norvég királyi statisztikai hivatal főnöke, legutóbb (a Mayr Statistisches Archivjának ez évi első kötetében) ismét hosszabban értekezik kedvencz eszméjéről, a reprezentativ számlálásról, a melyet a nemzetközi statisztikai intézet berni konferenciáján is ismertetett. Ott az eszmének nem sok híve akadt; a legtöbben — egyebek közt Bodio, Mayr, Rauchberg — komolyan alig tárgyalható kísérletnek találták a reprezentativ számlálási módszert, s még azt az elégtételt sem szerezték meg Kiaernek, hogy mint először javasolta volt, bizottságot küldöttek volna ki a kérdés tanulmányozására, s jelentés tételre az Institut legközelebbi ülése előtt.

A legközelebbi ülésen — a szentpétervárin — újra szóba hozta Kiaer a reprezentativ számlálást, megint csak bizottsági tárgyalást indítványozván a kérdés megvitatására. Ez az indítványa, mely már különben is nagyobb óvatossággal és körültekintéssel volt megszerkesztve, kedvezőbb fogadtatásra talált.

Legújabb cikkében azonban Kiaer még mindig szükségesnek találja védelmi állásba helyezkedni, és a fölhangzott, vagy még várható ellenvetések ellen példákkal és érvekkel körülbástyázni a statisztikai észlelésnek ezt a nem új, de a methodikában polgárjogot maig sem nyert módját.

A kérdésnek elméleti oldalát, a mely részről érte a legtöbb támadás, nem tolja előtérbe, inkább a gyakorlatiasság és szükségesség szempontjából igyekszik tárgyat védeni.

Ez az érdekes cikk, — melynek értékét csak növeli az a két figyelemre méltó, s egész részletességgel elbeszélt kísérlet, a mivel Kiaer a reprezentativ számlálást Norvégiában kipróbálta, — ha nem is maradhat minden ellenmondás nélkül, megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

A statisztikának dogmatikusai, kik statisztikai eredményeket csak a nagy tömegeknek, illetőleg a nagy tömegek minden egyes individuumának megszámlálásától várnak, elméletben aligha fognak igazat adni a reprezentatív számlálásnak, mely a nagy tömeg észlelésének minden igényével lépve fel, mégis megelégszik azzal, hogy sokszor tervszerűen, sokszor egész találomra ragadja ki a nagy tömegnek kisebb-nagyobb hányadát, s azon végzett megfigyeléseit azután általánosítja.

A dogma engedett már merevségéből, mikor elismerte a monografikus felvétel jogosultságát: ez is megriad ugyan a tömegészlelés nehézkes és terjedelmes voltától, de abban a kis körben, a mit kihat megfigyelései számára, nem hagy megvizsgálatlanul semmit, és következtetéseinél sohase téveszti szem elől, hogy megfigyelése csak egy részre terjedt ki, eredményei is csak egy részre, egy bizonyos típusra vonatkoztathatók.

A reprezentatív számlálásnak magasabbak az igényei és könnyedébb, szinte lehetne mondani, kevésbé lelkiismeretes a módszere.

Előtte a megfigyelésre váró nagy tömeg, egy ország népe, gazdasága, kultúrája, társadalma, százezrekre vagy milliókra rugó megszámlálandó egységeivel. Kitér a százezrek és milliók megszámlálása elől; megtizedeli a munkáját s látszólag egész ötletszerűen válogatja ki azokat az egységeket, a miknek a megfigyelésére szorítkozva, mégis az egész tömegről akar képet nyerni.

Norvégia jövedelmi és vagyoni statisztikáját akarván összeállítani, Kiaer a felvételt mindenekelőtt az országnak csak 128 községére és 23 városára korlátozta. Az anyag terjedelme már így is redukáltatván, a kiválasztott községek népszámlálási lapjai közül (a felvétel ugyanis közvetlenül az 1891. évi népszámlálás után történt) külön szedette mindazon férfiak lapjait, a kik a népszámlálás idejében 17, 22, 27, 32 stb. évesek voltak, azaz a 17 életévtől kezdve minden ötödik év korosztályát. Ezt a második korlátozást követte a harmadik: kiválasztása az így nyert csoportból azoknak, a kiknek vezetékeve A, B, C, L, M vagy N betűkkel kezdődik.

A megszámlálandó anyag terjedelemben ennyire korlátoztatván (mindössze 11.427 számláló lap választatott ki), a számlálást, illetőleg a felvételt könnyű szerrel végre lehetett

hajtani: a kiválasztott egyének jövedelmi és vagyoni viszonyait maguk a közigazgatási hatóságok minden nagyobb fáradság nélkül kijegyezhették az adókönyvekből; nyomozásra csak ott volt szükség, a hol a kiválasztottak között esetleg adómentes akadt s így jövedelmét és vagyonát az adókönyvekből nem lehetett megállapítani.

Hogy ez a számlálás mennyiben volt csakugyan reprezentatív, mennyiben mutatta valódi képét Norvégia lakossága jövedelmi és vagyoni viszonyainak, arra közvetett bizonyítékkal szolgált a számlálásnál használt anyagnak földolgozása néhány oly demografiai s foglalkozási kombináció szerint, a melyekre a népszámlálás feldolgozása is kiterjedt. Minél jobban megközelíti az említett vonatkozásokban a reprezentatív számlálás eredménye a népszámlálás alkalmával talált arányokat, annál inkább növekszik a jövedelmi és vagyoni viszonyokra vonatkozó eredmények megbízhatósága és szavahihe-tősége is.

Egy-két példa elég arra, hogy megvilágítsa a két számlálás eredményeinek hasonlóságát, s az eltérések mérvét. A népszámlálás a városi lakosságnak 0·8 százalékát találta mezőgazdasági munkában alkalmazva, a reprezentatív számlálás ugyanannyit; már a vidéki népességben a népszámlálás alkalmával talált 25·1 százaléknyi mezőgazdasági alkalmazottal szemben a reprezentatív számlálás kiválasztottjai közül csak 23·2 százalék találtatott ugyanezen foglalkozásban. Gyári munkás a népszámlálás szerint a városi népességnek 12·1, a vidékinek pedig 4·3 százaléka volt; a reprezentatív számlálás céljaira kiválogatott anyagban a városiak közt 13·1, a vidékiek közt 5·6 százaléknyi volt a gyári munkás. Közlekedési alkalmazott a népszámlálás szerint a vidéki népességben 1·1 százalék volt, a reprezentatív számlálás ugyanennyit talált; a városi lakosok közt azonban csak 10 százaléknyt a népszámlálás alkalmával kimutatott 12·1 százalékkal szemben.

Egy másik sokkal nagyobb arányú és komplikáltabb felvételt kísérelt meg Kiaer ugyancsak reprezentatív módszerrel néhány évvel később a rokkantság és aggkor elleni biztosításról szóló törvényjavaslat előkészítése alkalmából, különösen a munkásnép, de a többi társadalmi osztályok életviszonyaira vonatkozólag is.

Míg az előbb említett felvételnél a munkának nem kivihe-

tetlensége, hanem csak rendkívül nagy terjedelme miatt kellett a felvételt minél szűkebb korlátok közé szorítani, emennél egy általánosabb felvétel jóformán teljesen kivihetetlen és eredményeiben megbizhatatlan lett volna. A számláló lapok kérdései oly sokfélék és szinte fárasztóan részletezők voltak, hogy éppen a munkásosztályban teljes sikertelenség várt volna egy általános felvételre. A számláló-lap a következő kérdésekre kívánt feleletet: Hol lakik az összeírandó, mi a neve, hol és mikor született, születése idején atyjának mi volt a foglalkozása, micsoda iskolai és szakképzettsége van, mely évben állt először munkába, mily minőségben és mennyi bérért, mivel foglalkozott később, különösen 1875-ben, 1885-ben, 1890-ben (népszámlálási évek) és 1894-ben (a felvételt közvetlenül megelőző esztendő), s mennyit keresett ugyanezen esztendőben. Mily egyéb jövedelme van pl. mellékfoglalkozásából, esetleg nejének, felnőtt gyermekeinek keresetéből, húz-e valami járadékot, ha saját házában lakik, mi ennek a bérértéke. Mennyi jövedelem és vagyon után fizet adót; közsegélyben részesült-e, mikor és mennyi ideig. Mennyi az évi kiadása lakbérre, élelemre, fűtésre, ruházatra, életbiztosításra, s egyebekre; háztartásához hány felnőtt személy és hány gyermek tartozik; az utolsó évben hány munkanapon át dolgozott, s hány munkanapja ment veszendőbe betegsége miatt, hány azért, mert nem kapott munkát, hány egyéb ok miatt. Állandó-e a munkája, vagy változó, milyen a munkaképessége. Mi a családi állapota, ha házas, mikor házasodott, ha özvegy. mikor lett özvegygyé; hány élő gyermeke volt az összeírás idejében, mindegyik mikor született, hány gyereke halt meg az összeírás idejéig, mindegyik mikor született és mikor halt meg. A ki külföldről költözött az országba, mikor vándorolt be; a ki beteg, súlyosabb vagy csak muló bajban szenved-e, mióta beteg, mi okozta a betegségét, mennyi volt a keresménye a betegeskedése előtt és utána?

Ezekkel a kérdésekkel általános számlálást egyáltalán nem lehetett volna rendezni; a munkásnép között vajmi kevesen akadtak volna, a kik a kérdőív sok — szinte kíváncsiaskodónak tetsző — kérdésére maguk meg tudták volna adni a helyes feleletet; a fölvetéssel megbizott számláló ügynökökre pedig még a terjedelemben rendkívül korlátozott reprezentatív számlálás is igen nehéz munkát rótt, főleg azok a kérdések,

melyek már régebben elmúlt idők viszonyait tudakolták, s a melyekre nemcsak az összeirandónak, hanem a családtagoknak, szomszédoknak stb. nem ritkán bonyodalmas kikérdezgetésével lehetett csak megbízható választ adni.

A kérdőívet nyolczvanezer példányban osztották szét, a népesség arányának megfelelőleg huszezret számván a városokra, a többit a vidékre. A vidéki községek között a szétosztás arányát azok földrajzi fekvése s a jellemző demografiai, kereseti stb. viszonyok szerint állapították meg. Különböző kategóriákba sorozva az említett szempontok alapján a községeket, egy és ugyanazon kategóriához tartozó több községre is kiterjesztették az összeírást, a kiosztott kérdőívek számát lehető szorosán ahhoz az arányhoz szabván, melyben ugyanaz a kategória népesség vagy egyéb jelentőség tekintetében a többiekhez képest s a melyben ugyanaz a község a vele egy kategóriában lévőhöz képest áll. A városi népességet tizenhárom város képviselte a számlálásban: az öt legnépesebb, hat a közép nagyságúak és kettő a kisebbek közül. Az első öt csak a saját lakosságát képviselvén, népesség számához arányitva kevesebb számlálólapot kapott; a hat közepes népességűre, miután ezek önmagukon kívül a többi — hozzá hasonló nagyságú — városok helyett is szerepeltek a számlálásban, aránylag nagyobb számú kérdőívet szántak. Egy-egy városon belül még a városrészek szerint arányosan felosztották a kérdőíveket, azután a számlálást úgy fogantatosították, hogy a kérdőívek számához képest a számláló ügynökök minden negyedik, ötödik stb. házban az összes felnőtt lakókra vonatkozólag kitöltötték e kérdőíveket. A mi ház az összeírásban mutatkozott, nevezetesen a mely foglalkozási ág ezen módszer daczára sem volt eléggé s a népességben elfoglalt arányához mértén képviselve a számlálásban, azt pótfelvétellel igazították helyre, a minnek a céljaira a fönntemlitett nyolczvanezer kérdőlapnak körülbelül egy tizedét már előzetesen visszatartották.

Ennek a második s bonyolultabb voltánál fogva még érdekesebb számlálásnak megbízhatóságát szintén a népszámlálás eredményeivel való összehasonlítással bizonyítja. Kiáer, egybevetvén egyúttal a kettőnek eredményeit a föntebb ismertetett első reprezentatív kísérlet viszonyszámaival. A népszámlálási időszak az utóbbi felvételtől ugyan már távolabb

esett s így az összehasonlítás alapja is ingadozóbbá vált. Kiaer ebben is a reprezentatív számlálás javára talál fegyvert egy elmés ötlettel. A népszámlálás eredményei egy időpontra vonatkoznak, úgymond, egy bizonyos esztendőnek egy és ugyanugyanazon napjára, sőt órájára; s mégis minden tudományos kutatásnál, minden gyakorlati esetben úgy használjuk ezeket az eredményeket, mintha nem is egy évre, hanem hosszabb időszakra nézve változatlanok lennének. A népszámlálás fix időpontja tehát több esztendőnek, legtöbbször egész évtizednek népességét mintegy reprezentálja, képviseli: a tudomány és gyakorlati élet, ime, habozás nélkül elfogadja érvényességét és hitelességét egy időbeli reprezentációnak s mégis tagadja a térbeli reprezentációnak a jogosultságát, holott a kettő lényegileg teljesen ugyanaz.

A tetszetős ötlet ugyan nem egészen ment a hasonlatok közös hibájától, mert az idő egyformaságával nem igen vehető egybe az életviszonyok hasonlósága; egyik nap a népességre s annak életviszonyaira való behatásában egész híven képviselheti a másikat, valamint egyik átlagos esztendő is a következő, vagy megelőző átlagos esztendőt s a mi változást itt vagy amott rendkívüli körülmények előidéznek, az a nagy tömegben többnyire elsimul, míg egyik falu a másikat, a városnak egyik része a másikat már csak főbb vonásaiban reprezentálhatja, az életviszonyoknak finomabb szövevénye csak ritkán s akkor is inkább az esetlegesség jellegével mutathat hasonlóságot.

Pedig Kiaer éppen abban látja a reprezentatív számlálás főelőnyét, hogy a bonyolultabb életviszonyokat, melyek a tömegeket észlelő statisztika előtt rejtve maradnak, híven megfigyelheti. »Messze vezetne ugyan, — mondja egy helyütt — ha azt mondanók, hogy az általános statisztika a statisztikai megfigyelés tárgyaival csak felszínesen foglalkozhatik s azok mélyére egyedül a részleges felvétel hatolhat; de a két kutatási módszernek ez a jellemzése bizonyára legtöbb esetben nem marad el messze a valóságtól.«

Abból a két példából, a mit Kiaer saját kísérletei közül a reprezentatív számlálás ismertetésére felhozott, nem igen domborodik ki a reprezentatív módszernek ez a főlénye. Tagadhatatlan ugyan, hogy a tömegek megfigyelése tárgyának megválasztásában, anyagának felölelésében szerényebb és fel-

színesebb kénytelen maradni, mint a reprezentatív számlálás, mert egyrészt terjeszkedésében az a prózai akadály gátolja meg, hogy a nagytömegű felvételek igen sok költségeket emésztenek föl, másrészt mindig számolnia kell azzal, hogy igényét ne csigázza magasabbra, mint a mennyinek a nagy tömeg túlnyomó része meg tud felelni. A népesség nagy részének csekélyebb műveltsége s még a műveltebbeknél is az a körülmény, hogy nem igen obszerválják saját életviszonyaikat, s mai helyzetükről, ha pontos felvilágosítással szolgálnak is, már a közelmultról csak homályos és bizonytalan értékű feleletet adnak, óvatosságra inti a statisztikát és lemondani készíti sok tanulságos kutatásáról, feláldoztatván véle a bizonytalan többet a bizonyos kevésért.

Ebben a tekintetben a reprezentatív számlálás többet merhet. A legnagyobb tömegek sem riasztják vissza, mert megtizedeli a megfigyelésre váró anyagot s a nagy költséget minimálisra is redukálhatja; megküzd a műveletlenséggel s az adatszolgáltatásra való vonakodással is, mert tiz munkástól, földművelőtől a leggrésztezőbb kérdésekre is ügynökeivel könnyebben csikar ki választ, mint tizezer munkástól bármily egyszerű és világos kérdőívre.

Kutatásának irányában és céljaiban tehát a reprezentatív számlálás nyilvánvalóan sokkal mélyebbre hatolhat, mint a tömegészlelés; de más eredményei alig érik el a megbízhatóságnak azt a fokát, a mit a másik, a mely minden egyiséget megszámlálva, minden jelenséget megfigyelve, a detailrajz finomságával mutathat be sok oly figyelemre méltó részletet, a mi a reprezentatív számlálásnak nagy vonásokkal alkotott képén a felismerhetetlenségig elmosódik.

Hogy ez ne történjék, arra kell ügyelni Kiaer szerint, hogy a reprezentatív számlálás a szó teljes értelmében reprezentatív legyen, azaz a megfigyelendő személyek, tárgyak vagy életviszonyok minél hívebben képviseljék az egész tömeget, melybe tartoznak s melynek képviselőitül kiválasztottak. Csakugyan a reprezentatív számlálásnak a számlálás előkészítésében van a legnehezebb munkája; megállapításában annak a módszernek, a mely szerint a megfigyelésre s egyuttal a nagy tömeg képviseletére legalkalmasabb objektumok kiválasztassanak. A többi: a számlálás végrehajtása, az eredmények összeállítása a statisztika rendes technikájával megyen végbe.

Ám a megfigyelés tárgyainak kiválasztása egész rendszeresen kidolgozott tervet igényel; ennek a jóságától függ, hogy mennyiben és mennyit fog tényleg reprezentálni a számlálás eredménye; ezen múlik, ha talán zavaró momentumok érvényesülnek a számlálásban, egyik rész indokolatlanul előtérbe nyomul a másiknak a rovására, s megrontja az eredmények szavahihetőségét.

A reprezentatív számlálásnak, ha csak különös gonddal nincs előkészítve, egy nagy ellenséggel akadhat baja, a mely a nagy tömegeket észlelő statisztikát nem igen zavarja kutatásaiban: az esetlegességgel. Nagy tömegekben nem érvényesül, de szűk körre határolt vizsgálódásnak gyakran útjába állhat, s annál több bajt okozhat, minél nagyobb igénynyel lép föl a kisebb körre szorítkozó megfigyelés. Ha a számlálás úgy van előkészítve, hogy a megfigyelendő viszonyoknak minden változata talál képviselőre és pedig olyan számú és erejű képviselőre, a mivel az a változat helyet foglal az egész tömegben, akkor az esetlegesség kiküszöbölhető s a reprezentatív számlálás eredményeit teljes nyugodtsággal applikálhatjuk a csak részeiben megfigyelt nagy tömegre is.

De honnan nyerhetni bizonyosságot arról, hogy a megfigyelésre kiválasztott objektumok hű képviselői-e az egésznek? Meg lehet-e bízni az A. B. C. L. M. N. betűvel kezdődő nevekben vagy abban a módszerben, mely kutatásait a páros számú házakra korlátozza, hogy ezek révén nem csúszik-e be valami esetlegesség számításainkba? Itt már a kiválasztást is az esetlegesség, vagy az azzal egyenértékű ötletszerűség vezeti; nem lehet-e okkal attól tartani, hogy ez az esetlegesség végighúzódik az egész számláláson?

Csak akkor nem, ha a kiválasztás szigorúan ragaszkodik ahhoz, hogy minden lehető alakulat megtalálja a maga arányos képviselőt a számlálásban. Ez az ideális formája a reprezentatív számlálásnak, Kiaer is elismeri; de ehhez az ideális formához csak akkor juthatunk el igazán, ha minél nagyobb teljességgel és részletességgel ismerjük a megfigyelésre váró tömeget. Ilyenformán a sikeres reprezentatív számlálás előfeltételének látszik az, hogy már eleve tisztában legyünk kutatásaink tárgyával, s hozzávetőleg ismerjük a várható eredményeket is. Egy kis túlzással azt is lehetne mondani, hogy akkor tökéletes a reprezentatív számlálás, a mikor már — fölösleges; akkor

tökéletes, a mikor már annyira alaposan ismerem a megfigyelendő tömeget, s annyira biztos kézzel tudom kiválasztani a hiven képviselő individuumokat, hogy már nincs is szükségem kutatásra, mert az egésznek képét ugysis tisztán és világosan látom.

S ez a tulzás magjában rejt valami igazságot, mely megszabja a reprezentativ számlálás lehetőségének határát. Azt hiszszük, a reprezentativ számlálás lehetséges, sőt megfelelő viszonyok között az egyedül lehetséges módszer oly esetekben, mikor az általános statisztika már kikutatta a dolgok főbb viszonyait és törvényeit, de nehezkesebb műszereivel a detail kérdések szövevényébe nem tud belenyulni. Itt meg lévén adva a tájékoztató fonál, melyen a reprezentativ módszer vizsgálódásain elindulhat, s meg lévén adva a lehetőség, hogy megfigyelése tárgyait legalább hozzávetőleg helyesen és arányosan válogassa meg, ennek a módszernek a segítségével igen sok értékes és egyébként alig hozzáférhető tanuláshoz juthatunk. A hol azonban a statisztika a viszonyoknak még általános képét sem tudta megrajzolni, ott a reprezentativ módszer vezető híján csak egész bizonytalanra indulhat s legfőljebb érdekes, de a véletlen játékainak nagyon is kitett kísérlet számba mehet. S minél könnyebben visszavezethetők a vizsgálandó jelenségek egy közös eredőre, illetőleg minél kevesebb oldalról érvényesül befolyás a megfigyelésre váró viszonyok alakításában, annál könnyebb a reprezentativ számlálást csakugyan reprezentativvá rendezni be; minél több és különbözőbb helyről jövő a befolyás, mely az egyes megvizsgálandó alakulatokat létrehozza, annál nehezebb a kiválasztás munkája, s annál valószínűtlenebb, hogy a befolyásoló erők mindegyike megtalálván a maga arányos képviselőjét, a különböző alakulatok is arányosan illeszkedjenek a számlálás keretébe.

Ha például nálunk a munkásnép műveltségi viszonyait vagy nyelvismereteit akarjuk vizsgálni, a népszámlálás nyújtotta általános eredmények már megkönnyítik a kérdőívek területi elosztását s valószínűvé teszik, hogy a népszámlálás alapján megállapított szétosztás csakugyan a valóságot megközelítő arányokban fog mozogni. Ugyancsak a munkásnépnek jövedelmi és megélhetési viszonyait kutatván, számolnunk kell a különböző vidékek piaczi áraival, a lakásnak s egyéb élet-szükségletnek drágaságával, az életmódnak vidékenkint, élet-

koronként és nemzetiségenként való különbözőségével, a munkabéreknek a különféle munkanemekben, sőt ugyanazon munkanemnél más és más vidéken másképp való megállapításával, stb. egész sereg oly tényezővel, mely egyik helyütt jobban, másutt kevésbbé érezteti hatását, melyek közül egyik itt, másik ott nyomul előtérbe: ennél a felvételnél a reprezentatív számlálás már jóval kevesebb igényt tarthatna a szavahihetőségre, mert alig volna lehetséges a különböző eredőknek hatását, egymáshoz való arányát már előre úgy megmérni, hogy annak alapján a számlálás előkészítése a valószínűságnak teljesen megfeleljen. Ha végül például a munkásnép erkölcsi viszonyainak kutatásához fognánk, a számlálás elrendezéséhez nyujtának ugyan némi támpontot külsőleg is obszerválható viszonyok, a minők a törvényes és törvénytelen születések, házasságok, elválások, gyermekgyilkosságok és egyéb büntettek, némely halálnemek gyakorisága és aránya, de a belső erkölcsi motívumok felől, a melyek természetesen mindig kimaradtak a statisztika vizsgálódásai köréből, tájékozatlanságban lennénk továbbra is, s még ha a számlálás meg is tudná ezeket szólaltatni, a fölvetel elrendezésekor nem ismervén ezeknek sem megnyilatkozásuk módját, sem erejét vagy arányát, teljességgel nem lehetne úgy intézni a vizsgálódást, hogy ezek, a statisztika előtt eddig egész ismeretlenségben működő erők megtalálják a maguk illő kiviseletét.

A reprezentatív számlálásnak a fentebb említett korlátok között azonban meglehet a maga nagy gyakorlati jelentősége, s Kiaer némi elégtétellel sorolja fel a statisztikának az ágait, a hol már korábban is a reprezentatív módszer divott, inkább öntudatlanul, a szükség parancsolta kényszerűségből, s rámutat arra, hogy a statisztikai vizsgálódás előtt mennyi új területet nyithat meg a reprezentatív módszer.

Fölsorolja egyuttal azokat a főbb irányelveket, melyek e reprezentatív módszer alkalmazásánál követendők. Ez a fölsorolás azonban nem terjed túl azokon az általános elveken, a miket a statisztika már régtől fogva törvényeiül ismer, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy a reprezentatív kutatásnak is fel kell szerelve lennie a statisztikai vizsgálódás minden fegyverével. A minthogy feladata sem az, hogy a tömegészlelésnek eddig divott egyeduralmát romba döntse,

hanem az, hogy segítő társává szegődjék, s azokat a területeket, a miket a statisztika már belevont kutatásainak hálózataiba, fürgébb szemével, gyorsabb járásával ízről-végre kikutassa, s a statisztika nehezkesebb apparátusa előtt netalán rejtve maradt, nehezebben érzékelhető alakulatokat megvilágítsa.

DR. BUDAY LÁSZLÓ.

IRODALMI SZEMLE.

A Felvidék eltótosodása. Irta dr. Kőrösy József. Budapest, 1898.

Több mint másfél évtized óta foglalkozik Kőrösy e nagyon fontos kérdéssel. Tollát nemcsak a kutató tudós érdeklődése vezeti, hanem a hazafi aggódoó szeretete, a nemzet jövőjén való töprengés s a hazánk nagy történeti hivatásához való meleg ragaszkodás.

Azt mindenki, a ki csak komolyan érdeklődik a magyar nemzet sorsa iránt, jól tudja, hogy hazánkra nézve nincs fontosabb, életbevágóbb kérdés a nemzetiségi kérdésnél. Ennek szerencsés vagy szerencsétlen megoldásán fordul meg, hogy Magyarország egységes állam marad-e, annak a nemzetnek egyéni bélyegét hordva tovább is, mely megalkotó és neki nevet adott, vagy pedig széthull darabokra, kész zsákmányául a környező birodalmak telhetetlenségének.

Anyagi elmaradás, gazdasági bajok, ha van a nemzetben erő, kitartás, csak muló természetűek; de a mit nemzetiségi tekintetben vétkezünk, mulasztunk, az többnyire helyrehozhatatlan mulasztás s végzetes szerencsétlenségnek válik kútforrásává.

Dr. Kőrösy József azoknak a keveseknek egyike, kik az említett igazságot nemcsak tudják, hangoztatják, hanem consequentiáját is levonva, mindent elkövetnek a nagy, nemes cél, a nemzeti consolidáció érdekében.

Figyelmét főleg a magyarság és éjszaki szlávtság érintkezési vonalára fordítja, a mint ezt jelen munkájában is, a következő, szinte költői ihletből áthatott szavakban kifejezi. »Itt állunk — úgy mond — partján azon széles magyar tengernek, mely éjszakkélet felé Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Gömör, Abauj-Torna, Zemplén, Bereg és Ung vármegyék területét borítja és melynek végső hullámai csak a Máramaros-Sziget mögötti hegyláncz alján törnek meg. E hosszú út azon részét, melyen a magyarság a tótsággal érintkezik, olvasóinkkal együtt meg fogjuk mérni; be fogjuk hajózni a magyarság és tótság tengerpartjait; meg fogjuk vizsgálni azoknak hosszú évszázadok alatt, hol pusztító erővel, hol csöndben és senki által meg nem figyelve képződött mindenféle öbleit, szorosait, nyúlványait és szigeteit, a melyeknek létezéséről és folytonos alakulásáról a közönséges földrajz nem is tud, miért is névvel meg fogjuk keresztelni nemzeti életünknek ezen szomorú vagy biztató emlékeit. Be fogunk térni a magyar-tót nyelvhatár mentén fekvő mintegy ezer község mindegyikébe; ki fogunk kötni minden egyes tót vagy magyar szigeten.«

E nagyobb arányokban tervezett munkának azonban eddig csak kis része készült el. A hontmegyei nyelvhatárok monografiaszerű tárgyalása ezelőtt tizenöt, átdolgozva és kiegészítve pedig öt évvel jelent meg. Most a szerző hasonló szempontból Pozsony- és Nyitramegyék leírását nyújtja.

Az anyag nagy szorgalommal van összehordva, nemcsak a legújabb népszámlálások eredményeit használja föl összehasonlításhoz, hanem visszamegy egészen az elmúlt századokig s felkutatva a rendelkezésre álló gyér forrásokat, lépésről-lépésre kimutatja a tótság térfoglalásának helyét, idejét, okát.

Csak a tótság térfoglalásáról szólunk; mert a magyarságról ezeken a vidékeken jóformán szó sem lehet. A magyarság nyelvhatára, a mint Körösy kétségbevonhatatlan adatokkal bizonyítja, mindinkább délre szorult vissza s Nagy-Szombattól Galántáig, Galgóczytól le egészen Tót-Megyerig, a magyarság temetőjén járunk.

E szomorú változás kezdete egészen az ellenreformáció idejéig vezethető vissza, midőn a földesurak magyar református jobbágyaikat seregestől üzték el, morva-tót népelemet telepítve helyökre. De a vallásos türelmetlenségnek a másik félen is találkozunk szomorú példájával. Dr. Lassú Ferencz nagyrévi plébános állítása szerint Szered egész vidékét a Thurzók tótosították el, midőn az elűzött katolikus jobbágyok helyét tótokkal, morvákkal és lengyekkel töltötték be és ezen községek számára morva prédikátorokat és kántorokat hoztak.

De az eltótosodás, sajnos, nem szorítkozott a reformáció és ellenreformáció korára. Azóta is szakadatlanul folyt az és pedig, a mi talán legszomorúbb a dologban, az egyház és iskola útján. Az ágostai lelkészek és tanítók legnagyobb része részint tudatosan, részint öntudatlanul a szlávismus terjesztője volt s vetekedett velők e kárhozatos munkában a katolikus plébánosok és tanítók egy része is.

Van-e ez új magyar társadalomban elég erő, elég buzgóság, hogy az elvesztett területeket visszahódítsa? Erre a nagy, nehéz kérdésre a reménynek csak egy nagyon halvány sugarával felelhetünk. Eleget emlegetjük nemzetiségi bajainkat, de nem foglalkozunk velők komolyan. Szinte megdöbbentő példáit látjuk a tájékoztatásúsnak, melylyel még hivatottak is a fontos kérdést érinteni nem átalják. Éppen Körösy füzetének megjelenése alkalmából egyik előkelő napilapunkban egy vezércikk jelent meg; tele a legnagyobb felületességgel. »Az állam statisztikai hivatala — mondja többek közt — a népességnek nyelvek szerint való eloszlását csak a megyei típusig részletezve s itt is brutto-számokkal mutatja ki tudományos kiadványaiban, holott a megyék structurája a legtöbb esetben járásonként változó képet tár az ethnicum iránt érdeklődők elé. *Hogy állunk a községi típus dolgában, ezt eddig senki sem vette számon, senki sem dolgozta föl.*» A mennyi állítás, annyi tévedés. Ugyan hogy állíthatta volna össze a statisztikai hivatal a nemzetiségeknek megyénkinti létszámát, hacsaknem a községi adatok alapján? A dolog tényleg úgy áll, hogy mióta a népszámlálási kérdőpontok közé az anyanyelv is fölvetetett, a magyar kir. statisztikai hivatal a népességnek nyelvek szerint való megoszlását községről-községre a lehető leglelkiesmeretesebb gondnal megállapította s e becses adatokat nem rejtette véka alá, hanem nyomban nyilvánosságra bocsátotta.

A népesség létszámát anyanyelv és hitfelekezetek szerint községről-községre feltüntetett hivatalos kiadvány pontosan megjelent úgy az 1880., mint az 1890. évi népszámlálás után. Az utóbbi nem kevesebb, mint 8000 példányban forog közkezen. Feltalálható minden könyvtárban, számtalan hivatalban, gyakran még az egyszerű köz-

ségi jegyzői irodákban is s nem kevés magánegyén könyves polczán. Csodálatos, hogy éppen annak a publicistának, ki egy idevágó szakmunkáról írva, a tájékozottságnak teljes igényével lép a nagyközönség elé, még csak homályos sejtelve sincs a mű létezéséről. Kíváncsiak vagyunk, milyen forrásukat használ; ha a legnagyobb, mondhatni egyedül létező forrást, a népszámlálások eredményeit, melyekből mindenki merit, nem ismeri.

A cikkíró azt is mondja, hogy a magyar kir. központi statisztikai hivatal a népességnek nyelvek szerint való megoszlását a megyei typusig részletezve is csak *brutto* számokkal mutatja ki. Nem akarunk a szavak egérfarkába kapaszkodni; csak tollhibának tudjuk be, hogy *absolut* számok helyett *bruttó* számokat használ, holott a két fogalom egészen más s az utóbbinak itt egyáltalán nincs értelme; de sajnos, így is kénytelenek vagyunk rászütni a teljes tájékoztatlanúság vádját.

Vegye elő cikkíró, hogy többet ne emlitsünk, a »Magyar Statisztikai Közlemények« új folyamának első kötetét, mely az 1890. évi népszámlálás alapján az *általános népleírást* tartalmazza: e műnek 10. fejezetében anyanyelv és nyelvismeret cím alatt, az absolut számokon kívül annyi relativ számot talál, a mennyinél többet bizonyára igényeinek legmagasabb fokra való feszítése mellett sem kívánhat, mert a statisztikai hivatal a népességnek éppen nyelvi megoszlását dolgozta ki legnagyobb gonddal, a tárgy fontosságához mért részletességgel. Megtalálja itt a cikkíró nemcsak absolut, hanem relativ számokban is valamennyi nemzetiség szaporodását 1880-tól 1890-ig; e különböző nemzetiségek percentualis arányát 1880-ban és 1890-ben. Megtalálja, hogy a német, tót, oláh stb. anyanyelvűeknek hány százaléka beszél magyarul és pedig nemcsak általában, hanem a különböző korcsoportokon belül is (0-2, 3-5, 6-10, 11-15, 16-20, 21-30 stb. évesek közt). Megtalálja — ha nem sajnálja a fáradságot a kötet tovább lapozására — hogy a magyarul beszélők összes száma (a magyar anyanyelvűek és a magyarul is beszélő idegen ajkúak) hány százalékát tette 1880-ban, hány százalékát 1890-ben az összes népességnek, s hány százalékkal szaporodott a magyarul tudók összes száma tíz év alatt. Arról is gazdag percentesszámokat találhat, hogy a római katolikusok, görög katolikusok, görög keletiek stb. közt hány százalék volt a magyar, német, tót stb. anyanyelvű, a magyar anyanyelvűek pedig miként oszlottak meg hitfelekezet szerint; de még a különböző nemzetiségek műveltségi fokát megvilágító adatokra is bukkan, ha csak egy fejezettel tovább lapoz.

Veszi-e ezt a fáradságot, nem tudjuk. Remélni nem merjük. Vezércikkében Körösy munkáját tárgyalja és mégis azt látjuk, hogy magát a munkát sem olvasta el, hanem még a munka címét is csak félig futotta át. »Minden tudományos író — úgymond — irigyelhetné érte, hogy a nagy matériát 12 megyére vonatkozólag bele tudta szorítani három nyomtatott ívnyi szövegbe.« A könyv czímének első része, igaz, 12 vármegyéről szól, de az csak a majdan elkészülő nagy munka általános czíme, alább világosan olvasható, hogy e füzet csak Pozsony- és Nyitra megyékre szorítkozik, a miről még kevésbé lehet kétségben az, a ki a műnek nemcsak borítékját nézte meg, hanem a munkát felnyitotta s talán el is olvasta.

Nem csodálkozhatunk ezek után, ha cikkíró azt hiszi, hogy a

nemzetiségi állapotok statisztikai megvilágítása tekintetében Fényes óta alig történt valami.

Fájdalmas szívvvel írjuk e sorokat, mert milyen rémséges lehet ott a közöny a nemzet legéletbevágóbb érdekével szemben, a hol még egy publicista is ily felületesen foglalkozik ezzel a komoly és nagy kérdéssel. De azért ez ne csüggeszsze a lelkes munkások kis számát, kik közé tartozik Körösy is. Szavuk, tettek utoljára is, mint a köre hulló vízecspepp, kivájja, áttöri a honfi kebleket takarékos közöny vastag kérgét.

x. y.

Die Brotfrage und ihre Lösung. Von Dr. Friedrich Freiherrn zu Weichs-Glon. Leipzig, 1898. 110 l.

Még élénk emlékezetünkben vannak a világszerte elhangzott panaszok, sőt viharos kitörések, melyeket a kenyér megdrágulása felidézett. E folyóirat februári számában e kérdés beható tárgyalása alkalmával bírálat alá vettük többek között Weichs-Glon bárónak a sütődék államosítására vonatkozólag a Revue d'économie politiqueban kifejtett javaslatát. Ezen javaslat adott, úgy látszik, a szerzőnek impulsust a kenyérkérdést és annak megoldását részletesen tárgyaló munkája megírására. Bárha a szerző javaslatáról, mely a jelen tanulmányunk is magvát képezi, nyilatkoztunk is, nem érekltelen e könyvvel már azért is foglalkozni, mert hisz a kenyérkérdés csak imént volt égető s nem tudhatni, mily gyorsan lesz újra actualis.

A szerző 12 fejezetre osztja művét, mindegyikben a kenyérkérdés egy-egy momentumát tárgyalja. Az első fejezetben a kenyérről való ellátás ügyének elsőrendű fontosságát fejtegeti és kárhoztatja jelenlegi társadalomgazdasági berendezésünket, mely mellett a mezőgazdasági termelést mindinkább háttérbe szorítja a nagyipar fejlődése, ez utóbbi pedig a mindennapi kenyérre, bár ennek ára időnkint elég alacsonyra száll le, nem minden embernek nyújt módot. A második fejezetben kimutatja, mily régen képezi immár a kenyér az ember taplálékát, vagyis a kenyér történetét adja elő. A harmadik fejezetben a kenyérsütési eljárást ismerteti és pedig úgy annak egyszerű technikáját, mint a búzának kenyérré válása vegyi folyamatát.

A következő fejezetben constatalja, hogy a sütési eljárás évszázadok óta a mai napig jóformán ugyanaz maradt; az ipari technikának a jelen században bekövetkezett nagy haladása a sütőipart érintetlen hagyta. Ennek oka első sorban a kenyér azon tulajdonsága, hogy nagyban, készletre való termelésre nem alkalmas, miért is a sütés helyi monopoliummá lesz és külső versenynek nincs kitéve. Ezen egyedárusági helyzetükre támaszkodva a pékek teljesen kenyékedvők szerint bánnak a nekik kiszolgáltatott közönséggel, mely egyrészt járatlanságból, másrészt nemtörődomségből belenyugszik rendszeren sorsába. A verseny hiánya, a biztos piac fölöslegessé teszi a törekvést a sütési eljárás javítására és a termelési költségek csökkentésére.

Az ötödik fejezet érdekes összefoglalása a sütőipar terén előforduló és eléggé ismert visszaesságoknak. Itt méltán kárhoztatja szerző a munkások és tanoncok embertelen kihasználását, mely hazánkban is egy nagyobb strikenak volt szülő oka és most legújabbban Hamburgban adott alkalmat nagy harcra, melyben munka-

adók, munkások, elárúsítók és közönség egyaránt résztvesznek. De ennél még sokkal mélyebbreható és veszedelmesebb következményekkel jár a tisztaság és az egészségügy. legegységű követelményeinek elhanyagolása, a mi a sütőműhelyekben éppen nem tartozik a kivételes esetek közé. Szinte hihetetlennek látszik, mi mindenféle célokra szolgálnak gyakorta a pékműhelyek és a sütésnél használt szerszámok s mily kevés gondot fordítanak azok tisztaságára, a kik a nép mindennapi táplálékát készítik és mi mindenféle jut bele az ily körülmények között készült kenyérbe. Coglievina osztrák iparfelügyelőnek a könyvben idézett jelentése méltón vetekszik Zola vagy bármely más naturalista regényíró számos efféle leírásával.

Ezek után a szerző részletes számadatokkal bizonyítani igyekszik, hogy a pékek által jelenleg gyakorolt ésszerűtlen üzletvitel mennyire költséges, pedig eszélyes eljárással, egyszersmind az emberieség, a tisztaság és az egészségügy követelményeinek megfelelően, mintegy a felére lehetne az előállítási költségeket leszállítani. Figyelemreméltó például említhetők fel erre a szövetkezeti sütődék, melyek a mellett, hogy jó és olcsó kenyeret szolgáltatnak tagjaiknak, még jelentékeny üzleti nyereséget oszthatnak szét tagjaik között.

A hetedik fejezetben Weichs-Glon a kenyér táperejével foglalkozik s azt vizsgálja a vegyelemzési eredmények alapján, mennyiben és mily módon lehetne a kenyér táperejét, illetőleg fehérnyetartalmát oly mérvig fokozni, a meddig az emberi emésztésre alkalmas, jól táplál és egyszersmind a kenyér olcsóbbá tételére vezetne. A korpának a liszthez örlése iránt számos kísérlet történt, hogy így a búza fehérnyetartalma teljesen kihasználtsék és bárha a vegyelemzés szerint az ily módon készült liszt a kenyeret teljesen alkalmassá teszi az ember táplálására, még sem felel meg ez mindazon követelményeknek, melyeket egészséges és izletes kenyér tekintetében a szegényebb ember is támaszthat. Még leginkább megfelelőnek látszik az úgynevezett aleuronnak, a búzakeményítő készítésénél előálló mellékterméknek a kenyérsütésnél való felhasználása úgy a táperő fokozása, mint az olcsóság szempontjából.

A következő fejezetben a gabonaár és a kenyérár közötti viszonyt vizsgálja a szerző és kimutatja, hogy míg a gabonaár emelkedését majdnem rögtön követi a kenyér megdrágulása, addig az árcsökkenés esetén ily rohamos hatást nem tapasztalunk. Általában véve pedig a kenyér, még az irrationalis sütési eljárás költséges voltát is számba véve, a gabona időnkinti árához képest aránytalanul drága.

Ezután azt vizsgálja Weichs, mily álláspontot foglalt el az állam a kenyérkérdés tekintetében. A közölt történeti visszatekintésből azt látjuk, hogy az állam nem tekintette feladatának a nép kenyérellátásáról való állandó és közvetlen gondoskodást, csak kivételesen éhínség, nagy drágaság esetén osztott ki raktáraiból kenyeret. Felsorolja továbbá szerző a különböző államoknak a sütőipart illető törvényhozási intézkedéseit, melyek azonban tudvalevőleg még a munkásvédelem szempontjából sem mondhatók kielégítőeknek. Megemlékezik végre a kenyérrel való ellátásnak állami vagy községi egyedárusággá tételére irányuló kísérletekről és javaslatokról, melyek különösen az utóbbi időben szép számban kerültek napirendre.

E fejezetnek folytatása a következő, a mely a kenyérkérdés megoldását célzó kísérletekkel és javaslatokkal és pedig Bismarck-

nak védvámpolitikájával, Kanitz gróf indítványával, Ruhland és Till tervezeteivel foglalkozik.

A tizenegyedik fejezetben kifejti végre az általa tervezett megoldási mód részleteit és előrelátható hatásait. A tervezet, melynek értelmében a kenyeret államosított és községi kezelésbe adott sütő-műhelyekben állítanak elő az ország egész lakossága számára, e foyóirat hasábjain már ismertetve és megvitatva volt, itt csupán néhány megjegyzést óhajtunk még tenni. A gabonabevásárlás feladatát a szerző szövetkezetekre óhajtja ruházni, nem biztosít azonban arról, hogy ily szövetkezetek kellő számban létre fognak-e jönni; másrészt azon kicsinylő vélemény mellett, melyet nyomban utána a szövetkezetekről nyilvánít, érthetetlen, hogy reájuk mer ily nevezetes feladatot bízni. Azonkívül tervezetében Weichs nem gondoskodik oly országokról, melyek több vagy kevesebb gabonát termelnek, mint a mennyit azok kenyérszükséglete megkíván.

Megemlítjük még, hogy a »Végeredmények« című fejezetben megnyugtattui igyekszik az olvasót, hogy az olcsóbb kenyér a munkabérszínvonalra nézve hátrányos következményekkel nem fog jární, ellenben az erkölcsök lényegesen javulni, a bűnesetek száma csökkenni, a házasságoké szaporodni fognak stb.

Látható mindezekből, hogy e munka, eltekintve attól, hogy legnagyobb része régi és eléggé közismert anyagot hord össze, sajnos, aligha fog hozzájárulni ahhoz, hogy a szerző szavaival éljünk: »A kenyérkérdés a földszínéről eltüntettessék.«

Dr. Fenyvessy József.

Résumé statistique de l'empire du Japon. 12e année. Cabinet impérial. Section de la statistique générale. Tokio 31e année de Meiji 1898.

Japán mindinkább kibontakozik az exotikusság homályából és lassankint megszünik az az érdekes utileirástárgy lenni, a mi még egy-pár évtizeddel ezelőtt volt. Nem volt azelőtt sem a nagyközönség előtt ismeretlen ország, tudtuk róla, hogy ellentétben Chinával már régebben kaput nyitott a civilisatio előtt s nemcsak szívesen bocsátja be az idegeneket az országba, de fiatal nemzedékének elősegíti az európai műveltséggel való megismerkedést. De az általános érdeklődést Japánra igazán csak Chinával folytatott háborúja vonta. A két ország népességének számaránya ismeretes lévén, a háború lefolyása kétségbevonhatlanul azt mutatta, hogy a chinaiai számbeli fölényén a japánok anyagi és szellemi ereje diadalmaskodott.

Ha ez az anyagi és szellemi erő ily eredményt mutathatott fel, akkor az európai államoknak is számolni kell vele és nem árt semmi esetre ennek méreteivel megismerkedni. Legalkalmasabb és legmegbízhatóbb támpontokat helyes fogalmak nyerésére a számszerű adatok szolgáltatnak, a milyenek, miután Japánnak európai mintára szervezett statisztikai hivatala van, rendelkezésünkre is állanak. A japán statisztikai évkönyvnek immár 16 évfolyama jelent meg japán nyelven, 12 pedig kettős: japán és francia szöveggel. A folyó évben megjelent 12. kötet az 1895. és 1896. évi adatokat tartalmazza.

Az évkönyv 18 fejezetre oszlik, melyek a következők: 1. Terület és népesség. 2. Földmívelés és ipar. 3. Külkereskedelem és árak. 4. Posta és távirda. 5. Szárazföldi forgalom. 6. Hajózás. 7. Ban-

kok és társaságok. 8. Biztosításügy. 9. Közoktatás. 10. Egyházi élet. 11. Közegészségügy. 12. Közjótékonyosság és takarékpénztárak. 13. Rendészet. 14. Börtönügy. 15. Polgári és büntető jogszolgáltatás. 16. Had-sereg és haditengerészet. 17. Pénzügy. 18. Közigazgatás és politika.

Ezen fejezetek tartalma alapján lássuk, miként alakul Japán képe.

Az 1896. évi deczember 31-iki népszámlálás szerint Japán 417.398 négyzetkilométernyi területén 42,708.264 lélek lakott, négyzetkilométerenkint tehát 102 egyén, vagyis ez ország kétszer oly sűrű lakosságú, mint hazánk. A népesség számot az ötödéves népszámlálásokon belül évről-évre is megállapítják a községi előljárá-ságoknál vezetett népességi törzskönyv bejegyzései alapján. E törzskönyvbe nem csupán az anyakönyvi bejelentések jegyeztetnek be, hanem igen nagy számmal a helységbe újonnan letelepedettek adatai is. Ez utóbbiak legnagyobb része azonban tulajdonképp a születések és letelepedések régebben elmulasztott bejelentéseinek pótlása. Bár így az évenkénti szaporodás adatai tehát éppen nem hitelesek, mégis körülbelül ugyanazt a szaporodási arányszámot mutatják, mint a népszámlálások, tudniillik 1⁰/₀-ot.

A civilisatio hódításai daczára még nem szűnt meg teljesen Japánban a kasztrendszer; a népszámlálás szerint ugyanis 3694 nemesből, 1,634,270 régi katonai családbeliből (samurai) és 32,627.378 közönséges polgárból állott a lakosság.

Az ország közigazgatásilag 47 kerületre (district), 705 járásra (arrondissement) oszlik. 44 nagy városa van, ebből egy Tokio, a főváros, a milliót és Osaka a félmilliót meghaladó lakosságú város, öt van még olyan, melynek lélekszáma a 100.000-en felül áll, 62 pedig, melynek 20.000-nél több lakosa van.

Az ország előbb közölt népességszámában nincs befoglalva a 34.856 négyzetkilométer területű Formosa szigetek lakossága, melynek egy része még teljesen vad, ezeken kívül a civilisáltak száma még mintegy két millióra tehető.

Az idegenek a lakosságnak csak igen csekély töredékét képezik, mindössze 9238-ra megy számuk, ebből is a fele chinai, nagyobb számmal még csak az angolok (1960) és az amerikaiak (1025) fordulnak elő; magyart és osztrákot 58-at irtak csupán össze. A japánok ellenben jóval nagyobb számban keresik fel a külföldet; a hazájukból távollevők száma 54.342 volt, igaz, hogy ebből 25.898 Hawaii-ban és 12.571 Koreában tartózkodott; az Egyesült-Államokat 7117, az angol gyarmatokat 4796 japán kereste fel. A külföldi egyetemeket 2362 látogatta, itt Amerika (2194) után mindjárt Németország (79) következik.

Az 1873–1876. évi kataszteri felvétel adatai szerint a földadó alá eső terület következőképp oszlik meg: rizsföldek 19^s/₀, szántó-föld, rét stb. 16^s, beépített terület 2^s/₀, erdő 52^s/₀, egyéb 8^s/₀. A rizstermelés képezi tehát a fő művelési ágat; 1896-ban mintegy 27 millió hektár területen több, mint 65 millió hektolitert termeltek, megjegyezvén, hogy ez év kiválóan rossz termés év volt. Termelnek azonkívül nagyobb mennyiségben zabot, árpat, burgonyát, borsót és takarmányt. Nagy fontossággal bírnak továbbá az eperfaültetvények, mintegy 288.000 és a theaültetvények mintegy 59.000 hektárnyi terjedelemmel.

Állattenyésztésük nem mondható jelentékenynek, 1895-ben 1,136.278 szarvasmarhát és 1,530.603 lovat irtak össze, egyéb háziállatokról nincsenek adataik, noha kétségtelen, hogy baromfitenyésztésük is számbavehető.

A japán iparról teljes áttekinthető képet az évkönyv nem ad, sem az iparosok, sem pedig a vállalatok számát meg nem tudjuk belőle, de egyes iparágak állapotáról elég részletes adatokat találunk. Mint specialis japán iparágakat felemlítjük a theakészítést, melylyel 1896-ban 762.634 család foglalkozott 8½ millió kwan¹⁾ theát állítván elő, a porcellán- és agyagipart, mely 5088 családnak 25.393 munkáskézzel 4 s millió yen²⁾ keresetet nyújtott, a bronz- és réztárgyak előállításával 1038 család 4166 munkaerővel 738.596 yent keres, a hires japán fénymázás tárgyak 3 i millió yent juttatnak 17.372 személyből álló 5016 családnak. Szalmafonadékok készítéséből 103.044 család 5 i millió yen jövedelmet szerez, a magolaj 5 i millió, a viasz 3 i millió yen értéket hoz majdnem 12.000 családnak. Legnagyobb összeget a selyem- és gyapjuszövetek készítésével érnek el, majdnem 100 millió yent, tehát körülbelül 230—240 millió forintot. Mindezen iparágakat, valamint a selyemtermelést, a papirkészítést és némely szesz italok előállítását majdnem kizárólag háziipar gyanánt üzik. A gyáripar is meghonosodott azonban már, s mint ilyen számbajövő a fonó-, szövő-ipar és a gyufagyártás.

A bányák jelentőségéről és az országnak bányatermékekben való gazdagságáról fogalmat adhat az, hogy a magánosok bányáiból 1895-ben 1276 millió kwan, vagyis körülbelül 50 millió mm. szenet, 6½ millió kwan vasat, 6 millió kwan kőolajat nyertek.

Megemlítjük még, hogy az évkönyv munkabérstatistikai adatokat is közöl és pedig ipar-, illetőleg foglalkozási csoportok szerint kimutatja tartományonként az átlagos napibért 1895-ről, összehasonlítván az országos átlagot az 1887., 1892. és 1894. évi átlagos munkabérrel. Ez adatok minden egyes tartomány bizonyos helységeiben évenként kétszer gyűjtetnek be, kivéve azon munkásokra vonatkozókat, kik csupán az év bizonyos időszakában üzött termelési ág nál foglalkoztatvák; ezekre vonatkozólag közölt munkabér ez időszak átlagos munkabére.

A külkereskedelmi forgalom számadatai tanúságot tesznek Japánnak folytonos fejlődéséről és egyszersmind figyelmeztetnek arra, hogy ez országnak, mint kereskedelmi piacznak, Európára nézve nem csekély jelentősége van. Az összforgalom ugyanis 1888-tól 1896-ig 131 s millió yenről 289 s millió yenre emelkedett, a kivitel majdnem megkétszereződött, a bevétel pedig majdnem háromszor akkora 1896-ban, mint 1888-ban. Beviteli többlet ez időszakban csak három évben volt: 1890-ben, 1894-ben és 1896-ban, de ezek összege majdnem kétszerese a többi év kiviteli többletének. A kivitelben legnagyobb számokkal az Egyesült-Államok, Franciaország és China, a bevételben Anglia, Keletindia, China és Németország szerepelnek. Különösen rohamos Anglia térfoglalása, míg 1892-ben ez ország gyarmataival együtt csupán 28 s millió yen értékű árut vitt be, 1896-ban már 81 s millió yen volt a bevétel értéke.

A kivitel főtárgya a selyem, 1896 ugyan rossz év volt ebben a tekintetben, mert csak 43 millió yen értékűt vittek ki, előző

¹⁾ 1 kwan = 376 kgr.

²⁾ 1 yen = 5 fr.

évben azonban 62 millió yen volt a kivitel. Ennek legnagyobb része Franciaországba és az Egyesült-Államokba megy. Természetesen nagy azonkívül a tea-kivitel 6°, továbbá a rizs 4² (főleg Hongkongba), a gyufa, a nyers réz, a szén vitetnek ki nagyobb mennyiségben. Érdekes, hogy China az európai esernyőket Japán közvetítésével kapja.

A beviteli cikkek között a nyers gyapot áll legelől 32 millió yen értékben, követik ezt a gyapotnak más alakjai, továbbá a petroleum, a fehér cukor, a rizs; nagy mennyiségben jöttek be azonkívül a textil-árúk.

A külkereskedelemnek ily méretei mellett a hajóforgalomnak jelentékenynek kell lennie. Az évkönyv adatai szerint 1896-ban a japáni kikötőkből elindult 418 japán gőzhajó 475.347 tonna tartalommal, 845 japán vitorlás 22.827 tonnatartalommal, 1540 idegen gőzös 2,483.911 tonnat., 165 idegen vitorlás 129.072 tonnatart., érkezett pedig 415 japán gőzös 472.860 tonnatartalommal, 834 japán vitorlás 22.634 tonnatart., 1.857 idegen gőzös 3,021.090 tonnatart. és 164 idegen vitorlás 133.563 tonnatartalommal. A forgalom javarészét tehát idegen nemzetbeli hajók közvetítik, pedig Japánnak elég nagy kereskedelmi hajóállománya van t. i. 1895-ben volt 827 európai formával bíró gőzöse 43.627 lóerővel és 702 vitorlósa 41.471 lóerővel; ezenkívül japáni alakkal bíró hajója 17.360 van 2,960.887 lóerővel és 585.586 halászbarkája, tengeri és folyóvízi szállító hajója.

Tekintettel ugyan arra, hogy Japán majdnem 500 szigetből áll, a belhajózási forgalom nagy jelentőségű, melynek ellátására — mint az előzőkből kitűnik, több mint félmillió hajó áll rendelkezésre, de a szárazföldi forgalom eszközeinek fejlesztése azért, különösen a nagy Nippon szigeten, szintén indokoltnak látszik. Vasutakkal azonban Japán egyelőre elég gyéren van ellátva. 1897 márczius végéig csupán 3034 angol mértföldnyi vasutvonal volt üzemben, de 218ⁿ angol mértföld építés alatt volt. Ugyancsak serényen hozzáfogtak tehát a vasuti hálózat kiterjesztéséhez, miről különben az utóbbi években észlelhető rohamos haladás tanuskodik, a mennyiben 1891/92-ben mindössze 1890 angol mfd volt a vasutvonalak hossza, tehát 5 év alatt majdnem megkétszereződött. Ugyanily növekvést mutatnak a vasuti statisztika egyéb adatai:¹⁾ a vasuti állomások száma 1897-ben 582 volt (346), a mozdonyoké 612 (293), a személykocsiké 2266 (1302), teherkocsiké 8868 (2126). Nagy emelkedést látunk a személyforgalomnál 1897-ben 65 millió utas, 1892-ben 25⁷ millió, a teherszállítás háromszor akkora lön 1897-ben: 6⁷ millió angol tonna, mint 5 évvel azelőtt: 2¹ millió.

A vasutakból 870 a. mfd állami, melynek költsége 49 millió yen volt, a magánvállalatok 160 millió yent fektettek eddig vasutakba. Pénzügyileg elég szép eredményt mutatnak fel a vasutak, különösen az államiak, melyek 4⁴ millió yen tiszta jövedelemmel jártak, a magánvasutak 12 millió bevétellel szemben 5 millió kiadás lévén, 7 millió yent.

Városi közuti vasut 10 volt 1896-ban 25 millió utassal; a forgalom szolgálatára állott még 1896-ban 1,323.135 kocsis és pedig ebből 206.848 emberi erővel való szállításra.

A forgalmat közvetítő intézmények sorában a postáról és távírdáról is meg kell emlékeznünk. Postahivatala 2770 van 535

¹⁾ A zárjelben foglalt számok 1892. éviiek.

fiókkal, 37 távirója 112 fiókkal, egyesített posta-távirója pedig 965. Levélszekrény van 36.184, a személyzet pedig 17.050 hivatalnokból és 16.286 küldöncből áll.

A postai forgalom adataiból kiemeljük a következőket: a szálított levelek száma 1896/97-ben 122 millió volt, a levelezőlapoké 262 s millió, hírlapok és folyóiratok 86 millió, könyvek 6 s millió és az összes levélpósta forgalom 506 millió darab. A külfölddel való forgalomban legélénkebb az összeköttetés Koreával, az Egyesült Államokkal, Angliával és Chinával. Ausztria-Magyarországból 8894 küldemény érkezett Japánba, onnan pedig 7.992 hozzánk.

A táviróvonalak hossza 4720 ri,*) a huzaloké 15.431 a távirati forgalom 10,857.653 táviratra ment 1896/97-ben, vagyis 100 lakosra mintegy 25. A posta és táviró különben szép pénzügyi eredményt mutat fel, a mennyiben a bevételek összege 8 s millió, a kiadásoké pedig 5 s millió yen volt az utolsó évben.

Nem lephet az sem meg bennünket, hogy a japánok már telephont is használnak. Az első két vonalat 1890. decemberében adták át Tokióban és Yokohamában a forgalomnak, 1893. márciusában szintén két vonalat: az osakait és a kobeit nyitották meg. 1896 végén pedig megnyitották a kiotoi és a második tokiói vonal és azonkívül Tokio és Yokohama, Osaka és Kobe között interurban hálózat létesült.

Már az eddig említettek közül is gyanítható, hogy Japánban pezsgő üzleti élet uralkodik. Erről tanuskodik már az is, hogy 1896-ban 1.321 pénzügyi intézet működött és pedig 121 állami bank, 1.005 magánbank és 193 takarékpénztár. Ezek befizetett tőkéje 167 millió yen, tartalékalapja 55 millió yen, tiszta nyeresége 46 millió yen és osztalék-összege 14 s millió yen volt. A kölcsönök évi forgalma 1.823 millió yent tett ki. Az állami bankok kamatlába 1896-ban évi átlagban 9 s % volt a kölcsönökért, 4 s % a letéteknél és 2 s % a leszámítolásnál.

E pénzügyi intézeteken kívül 2.458 részvénytársaság folytatott üzletet 1896-ban és pedig 126 mezőgazdasági, 944 ipari (ezek közül 185 selyemgyár, 67 kőolajfinomító, 124 fonó-szövőgyár), 1.151 kereskedelmi és 237 szállítási vállalat. Nem érdektelen, mennyire elterjedt a villamos világítás ez országban; 29 vállalat 43 teleppel szolgáltatja ezt, köztük magában Tokióban 5 vállalat 9 teleppel. A vonalak hossza 1896-ban 211 ri, a városi utcái lámpák száma 1786 volt, azonkívül 23.034 család használ 106.306 villamos lámpát.

A kereskedelmi társaságok csoportjában találjuk a biztosító-társulatokat és pedig meglepő nagy számban, t. i. 102-t, de ezek javarésze csekély üzletkörű. Adataink csupán a 32 nagyobb társaságról vannak. Ebből 23 életbiztosítással foglalkozott, melyeknél a biztosítottak száma 347.391-t, a biztosítási összeg pedig 83 millió yent ért el. Tíz ellen hat társaságnál 56.365 fél 73 millió yen értékben, tengeri kár ellen pedig három társaságnál 374.219 fél 442 millió yen értékig kötött biztosítási szerződést.

Már ez utóbbi adatok, melyek a felvilágosodás előrehaladottabb fokát bizonyítják, megcáfolják a gyakorta hangoztatott állítást, hogy Japán műveltsége felszínes, a köznépbe alig hatol be. E balvéleményt épen nem erősíti meg a közoktatás statisztikája, mely szerint Japánban 28.185 iskola van 81.054 tanítószeméllyel, 38

*) 1 ri körülbelül 4 km.

millió tanulóval. Fokozat szerint az iskolák következőkép oszlanak meg: 26.631 elemi iskola, 146 középiskola, 7 lyceum, 1 császári egyetem, két katonai és tengerészeti akadémia, 2 főiskola, 15 felsőbb leányiskola, 116 szakiskola és 1265 egyéb intézet. Ez utóbbiak közül 3-ban jogot, 1-ben orvostudományt, 9-ben kereskedelmet, 339-ben japáni és chinai nyelvet, 134-ben chinait, angolt és számtant, 50-ben könyvvitelt, 149-ben kézimunkát stb. tanítottak. A szakiskolák közül 16 orvos-, 12 jog- és államtudomány, 3 irodalomtörténet, 8 pedig bölcsészet tanítására létesült. Ugyancsak a műveltségi állapotot jellemzi a 220 kisdedovó 17.481 növendékkel és a 25 könyvtár 400.000 kötet japán, 41.000 európai könyvvvel. Végre felemlítjük, hogy 753 hirlap jelen meg 409 millió példányban, csupán Tokióban 203 lap 183 millió példányban és hogy 1895-ben 26.792 könyvet nyomattak, ebből azonban fordítás csak 142 volt.

Az egyházi életről is érdekesnek véljük néhány adatot megemlíteni. A két uralkodó vallás a Shinto és a Buddha. Az elsőnek van 190.754 temploma, 101.153 papja és 1939 papnövendéke, ebből 354 leány, a buddha vallásnak 71.821 temploma, 104.740 papja és 9286 papnövendéke, ebből 465 leány.

Az egészségügy gondozásában határozottan előbbre van Japán, mint hazánk. Kórháza ugyan aránylag nem sok van, csupán 589, ebből 2 állami, 172 közkórház, 415 pedig magánkórház és ezeken kívül még 24 katonai kórház, de egészségügyi személyzet tekintetében annál bővebben van ellátva. Volt ugyanis 1895-ben 42.791 orvosa, 34.494 bábája, 3.076 gyógyszerésze és 17.120 droguistája. Mig nálunk 10.000 lakosra 2-5 orvos esik, Japánban 10.

Hogy a japánokban meg van az érzék a jótékonyság iránt, ezt az inségpénztár működése bizonyítja. Ez intézményt állami alapokból és a földbirtokosok adakozásaiból létesítették, nemcsak az inség közvetlen enyhítése céljából, hanem, hogy adományokkal vagy kölcsönökkel lehetővé tegyék az adófizetést azoknak, kik erre valamely csapás folytán képtelenek volnának. 1895/96. évben 454.731 személyből álló 109.459 család kapott ez alapokból 382.164 yent; megjegyzendő azonban, hogy ez a más években kiosztott összeghez képest igen alacsony, mert az előző évtődben 4.466.002 yent tettek ki a segélyek. Az 1895/6. évi összeg rendeltetése szerint következőkép oszlott meg: élelmezésre 33-91%, ideiglenes hajlékokra 38-06%, mezőgazdasági eszközökre 7-41%, vetőmagra 10-51%, a földadó fizetésére segély 3-00%, ugyan erre kölcsön 7-11%.

Az állam ezenkívül 141.450 yen összeggel segélyezett 1895/6-ban 2750 rokkantat, 6.392 beteget, 4.028 aggot és 3.544 gyermeket. A lelenckezelk is többet törődnek ott, mint nálunk. 3.747 talált gyermekről a kincstár, 801-ről pedig magánosok gondoskodtak.

A közjótékonyság folytonos fejlődése mellett azonban a nép nem épít erre, és nem mulasztja el a jövőjéről való gondoskodást. A takarékpénztári betevők száma és a betétek összege gyors növekvést mutat, az utóbbi három év adatai elég érdekesek e tekintetben; a betétek összege az év végén volt 1894-ben 6-s, 1895-ben 12-s, 1896-ban 18-s millió yen; a betevők száma 1894-ben 239.830, 1895-ben 589.709 és 1896-ban 1,098.027. A postatakarékpénztár is erős gyökeret vert már, az 1896/7. évben 3.497 fiókja volt az országban, melyekben az év végén 1,279.210 betevőnek 28-s millió yen-je volt elhelyezve. A betevők eloszlása itt a következő volt: földmives 37-01%, iparos

7.52⁰/₀, kereskedő 17.36⁰/₀, polgári és katonai hivatalnok 6.81⁰/₀, tanulók 5.51⁰/₀, vadász, halász és tengerész 1.26⁰/₀, munkás, cseléd stb. 5.14⁰/₀, egyéb 19.39⁰/₀. Az átlagos betét könyvecskénként 22.26 yen volt.

A gazdasági életnek az előzőekben vázolt fejlődött stádiumában az államnak természetesen gondoskodni kell a jogrendnek épségben tartásáról. tehát annak megsértése esetén a megfelelő igazságszolgáltatásról. Ennek feladata 358 bíróságra van ruházva és pedig 1 semmitőszékre, 7 felebbviteli, 49 elsőfolyamodású törvényszékre és végre 301 békebíróságra, 1204 bíróval, 489 ügyészszel és 8684 főből álló egyéb személyzettel. A vádlottak száma 1895-ben 183.104 volt és pedig büntett miatt 3297, vétség miatt 174.807. A büntetettek közül 437-et felmentett a bíróság, halálra ítelt 113 egyént (103 férfit és 10 nőt), kényszermunkára életfogytiglan 244-et, határozott időre 548-at, fegyházra (réclusion majeure) 682-öt, börtönre (récl. mineure) 700-at, fogházra munkakényszerrel 571-et. A bíróság tehát meglehetősen szigorúan büntet, már a halálbüntetések száma is túl nagy és pedig évről-évre csekély eltéréssel, bárha néha kegyelmet adnak közvetlenül az ítélet végrehajtása előtt. A kivégzések száma az utóbbi években következő volt: 1890-ben 39, 1891-ben 66, 1892-ben 51, 1893-ban 46, 1894-ben 53, 1895-ben 75. A halálbüntetést különben nem csupán testi épség, hanem a vagyon ellen elkövetett bűntetteknel is alkalmazták, az 1895-ben kimondott ítéletek közül 56 vonatkozott az első esetre, 57 pedig a másodikra. Érdekes továbbá, hogy e 113 ítélet közül 102-öt contradictorius eljárás alapján, 11 pedig in contumaciam hozott a bíróság.

A bírák különben méltán a »que les messieurs les assassins commencent« álláspontra állanak. Az emberélet kioltására irányuló kísérletek éppen nem ritkák Japánban, bárha nem is oly gyakoriak, mint a művelt Európa akárhány államában; az évkönyv 602 esetet sorol fel, melyek közül 453 halállal, 131 sebesüléssel, 14 eredménytelenül, 4 pedig ismeretlen lefolyással végződött. E merényletek okai között legnagyobb számmal a házi perpatvarok szerepelnek (279 és pedig 123 férfi, és 156 nő), továbbá a féltékenység és érzékiség (81, ebből 5 nő), végre a gyűlölet, boszúállás (128, nő csak 2). Érdekes továbbá, hogy a törnek, kardnak használata mily nagy e téren: 245 esetben volt ez a bűn eszköze, tüzelőfegyver csak 16 és méreg csak 8 esetben.

Bár a jogszolgáltatási statisztika még számos érdekes részletet tartalmaz, nem terjeszkedhetünk ki erre tovább, csupán még a börtönügyről említünk fel egy pár adatot. Japánnak 138 börtöne van jelenleg, 29-el kevesebb, mint 1890-ben és pedig 8 központi és 130 kerületi letartóztatási intézet 12.215 főből álló személyzettel. A letartóztatottak száma volt 1895-ben: vizsgálati fogoly 10.070, elítélt 65.234, javítóintézetben 209, továbbá büntetése kitöltése után addig, míg megélhetéséről nem tudott gondoskodni, az intézetben maradt (rabmenedékházban) 1794 és végre a fogolynők szoptatósgyermekeinek száma 344 volt.

Az ország belső rendjének fentartása mellett nem csekély jelentőségű Japánra nézve határainak és érdekeinek a külellenség ellen való megvédése. Erre szolgál 287.858 főből álló szárazföldi hadserege 11.662 tiszts és 25.855 altiszts vezénylete alatt és 20.028 főnyi tengerészete 43 hadihajóval, 28 torpedóhajóval, 540 ágyúval és 8016 tengerészszszel.

Japán gazdasági és társadalmi életét így nagy vonásokban ismerve, vegyük szemügyre, hogy az ebből kialakult államnak mily anyagi eszközök állanak rendelkezésére feladatai teljesítésére és mily mérvben tesz hivatásának eleget, vagyis lássuk a japán államháztartás képét. A japán zárszámadások eredményei rendezett államháztartásról tesznek tanúságot, nem csupán egyensúlyt mutatnak, de tekintélyes többletet is, 1891-től 1894-ig átlag 21—22 millió yent, mely a Chinával folytatott háboru évében is csak öt millióra esett. Ezen utóbbi időpontig a bevételek között a legnagyobb tételt: 38—39 millió yent a földadó képezte, a legutóbbi években azonban két új bevételi forrása meghaladja ezt. Mindkettő a háboruból származik: az egyik a Chinától járó hadi kárpótlás 1896/7-ben 11,3 millió, 1897/8-ban 50,5 millió yen, melyen kívül China még a Wei-Hai-Yei-i helyőrség költségeit, mintegy 750.000 yent is megtéríti; a másik a kölcsön 1896/7-ben 3, 1897/8-ban már 61 millió. Mind a három nevezett tétel a rendkívüli budgetben fordul elő. Tekintélyes és folyton növekvő bevételt szolgáltat a Sake pálinkára és ennek nyersanyagára, a rizsre vetett adó, továbbá az állami vállalatok és jóságok jövedelme. Új jelentékeny adóforrás az iparadó; fokozatosan emelkedik a vámjövödelem.

A kiadásoknál megint a rendkívüliek között találjuk a legnagyobbakat: a tengerészetnél (1897/8) 67,1, a hadseregnél 31,3 millió yen. E két czímen a rendes kiadások között azonkívül majdnem 40 millió szerepel; itt nagy tétel még az államadóssági kamatok és kiadások. A közlekedési miniszterium emelkedő rendes kiadásain kívül e czímen 8,3 millió yen beruházási költséget irányoztak elő. Új kiadási tétel a gyarmatügyi miniszterium tétele, mely hatóságot különösen a Chinától kapott Taiwan (Formosa) szigetre tekintettel szerveztek, továbbá a kincstári tartalék. A civilliszta állandó tétel: 3 millió yen, de 1896/7-ben a rendkívüli kiadások között ezen czímen 700.000 yent (tehát több mint 1½ millió forintot) az anyacsászárné temetésére költöttek.

Hogy Japán modern állam, és hogy teljesen lépést tart az európai civilizált országokkal, mutatja az eddigieken kívül az is, hogy már tekintélyes összegű államadóssága van, t. i. 419 millió yen. Pedig ugyancsak drága dolog számára az adósságszínalás. Egy 10%-os és 8%-os kölcsönt ugyan már 1885/6-ban convertálta, de 1882/3-ban egy lázadás elfojtása költségeire 7½%-ra kapott csak 10 millió yent, melyből még most is van négy milliója törlesztetlen. Többi kölcsönei, egy kisebb külfölditől eltekintve, mind 5%-ak. Az aranyvalutára való áttérés költségeire 1890/1-ben vett fel 22 millió kölcsönt.

Az évkönyv tartalmának gazdagsága és tárgyának érdekessége érthetővé teszi, hogy ennyire túlterjeszkedtünk a könyvismertetés szokott határain. De távolról sem meritettük ki ezzel a bő anyagot, melyet ez évkönyv élénk tár a számtömeg útján, melynek ügyes összeállítására és csoportosítására dicséretére válik a japán statisztikai hivatal vezetőjének.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A világ vastermelése. Ismereteseek azok a kísérletek, a melyek a modern gazdasági élet legjellegzetesebb fémének, a vasnak más, egyes czélokra alkalmasabb fémekkel való pótlására s ezen a révén szerepének csökkentésére irányulnak. Tudjuk azt is, hogy ezeknek a kísérleteknek egész sereg új fém lett az eredményük, a nélkül azonban,, hogy az új produktumok csak a legcsekélyebb mértékben is csorbát tudtak volna ütni a vas hatalmán. Az aluminium, a nickel, s egyéb másféle új fémek felbukkanása után is teljes épségben fentartotta a vas azt az igazán bámulatba ejtő, a gazdasági termelés minden ágára kiterjedő, szinte korlátlan uralkodását, a mely ezt a szürke, egyszerű kinézésű érczet minden fémek királyává emeli. A vas egyetemes szereplése mellett talán még abban az állításban nincs túlzás, hogy egy-egy állam ipari életének élénkségére, emelkedésére vagy hanyatlására és pangására semmiből sem lehet határozottabban következtetni, mint vasfogyasztásából.

A vas imént jelzett kiváló fontosságánál fogva különös érdeklődéssel olvashatjuk a »Mineral Industry«¹⁾ most megjelent legújabb évfolyamát, a mely már az 1897. év vastermeléséről számol be érdekes adatokkal. A Mineral Industry természetesen ezuttal sem elégszik meg pusztán a vastermelésre vonatkozó adatok felsorolásával, hanem szokása szerint dicséretes pontossággal és részletességgel tárja fel előttünk az egész világ bányászatának minden eredményét, valamennyi bányatermékek fontosságához mért teret szabva, de mindegyiküket kimerítően tárgyalva. E műnek szerkesztése, tartalmának összeállítása is nagyon elevenen jellemzi az amerikaiak praktikus, a mindennapi élet hasznát kereső észjárását. Sehol se találni ebben a könyvben absztrakt tudományos tárgyalásokat, theoretikus értékű vitaközléseket, hanem igenis megtaláljuk benne azt, a mi ebben az esetben fellegekben járó ideáknál többet ér: a bányatermelés állapotának, technikájának, módszereinek leírását, a legújabb szakbavágó találmányok ismertetését, a lefolyt év üzleti szempontból fontos eseményeinek s ezek hatásainak felsorolását, a világpiacz helyzetének feltárását, s mindezt a legjelesebb szakemberek tollából. Mi az itt vázolt rendkívül becses és gazdag anyagból ezuttal csak a vastermetés adatainak rövid ismertetését adjuk az alább következőkben.

Ismeretes dolog, hogy Európa államai között vastermelés tekintetében első helyen Nagy-Britannia áll, a melynek vastermelése egyes években még az Egyesült-Államokét is meghaladja. A »British Iron Trade Association« jelentése szerint az egyesült királyságok vas- és aczéltermelése 1897-ben nagyobb volt, mint az összes előző években. A termelt vas mennyisége közel 9 millió tonnát tett ki, a melyből 8 millió a belföldi fogyasztásban használtatott el, egymillió tonna pedig exportáltatott. Anglia aczéltermelése az 1897. évben négy és

¹⁾ The Mineral Industry, its statistics, technology and trade in the United States and other countries to the end of 1897. Edited by Richard P. Rothwell. Vol. VI. New-York and London. 1898. 8° XXXIV + 934 l.

fél millió tonnára rugott, míg 1892-ben a 3 millió tonnát sem érte el. Ez a szembeszökő emelkedés jórésben annak tulajdonítható, hogy egyez tárgyak előállítása, — kivált a hajóépítésnél — megmunkált vas helyett újabban az aczelt használják.

Anglia után a sorban Németország következik, a melynek vastermelése gyors és állandó emelkedést mutat: 1897-ben már közel 7 millió tonnát tett ki, az 1892-ben termelt 5 millióval szemben. A múlt évben előállított aczél mennyisége ötödfélmillió tonna volt, míg 1892-ben csak 2,600.000 tonnát gyártottak. Hogy Németország csekélyebb 35—40%-vastartalmú kövével is a sokkal jobb minőségű vaskövel és olcsóbb tüzelőanyaggal dolgozó Angliának ily hatalmas versenyártására tudta magát felküzdeni, főként onnan van, hogy a vas kiolvasztásánál előálló melléktermékek értékesítésére különös gondot fordítanak s ezen a réven a termelési költséget alábbszállítják. A vasalakat kivált országutak építésére használják, az aczélkohókából visszamaradt salak pedig foszforsavas tartalmánál fogva kitűnő talajtermékenyítő szer s mint ilyen nagyon keresett és szép hasznot hajtó czikk.

A francia vashányászatban nagyjelentőségű esemény volt a múlt év folyamán a brie-i oolit-tartalmú vaskőtelep felfedezése, a melynek valóságos kiterjedése még egyelőre megállapítva nincsen. Franciaország vastermelése, mint tavaly minden európai államé, emelkedést mutat, s a múlt évben a Comité des Maitres de Forges jelentése szerint 2 és 1/2 millió tonnára ment, míg a termelt aczél mennyisége 1,300.000 tonna volt, majdnem megégszer annyi, mint 1892-ben.

Oroszország vashányászata ma még gyermekkorát éli, de hogy mily szép jövővel kecsegtet s mily intenzív fejlődés csiráit hordja magában, világosan mutatja az, hogy vastermelése öt év alatt megkétszereződött, 900.000 tonnáról 1,800.000 tonnára emelkedett; aczéltermelése meg még ennél is nagyobb arányú emelkedést mutat: a mondott idő alatt 370.000 tonnáról 831.000 tonnára szökött fel. S így, míg öt év előtt vastermelés dolgában nem játszott valami nagy szerepet, ma már határozott jelentőségre tett szert, a mi csak fokozódni fog a távolabb fekvő bányakincsekhez is hozzáférköző, gyorsan és olcsón szállító vasutvonalak kiépítése által.

Ha az osztrák-magyar monarchia vastermelését — amint ezt a »Mineral-Industry« teszi — együtt mutatjuk ki, akkor a sorban Oroszország után a monarchia következik; de ha külön-külön vesszük számba a két állam vastermelését, Belgiumé az elsőség, a mely 1898-ban több mint egymillió tonna vasat és 600.000 tonna aczelt termelt még Németországból is jelentékeny mennyiségű vasat vitt be.

Ausztria, melynek vashányászata Stájer- és Csehországban koncentrállódik, szintén kedvező eredménnyel zárta le a múlt évet. Hazánkban, a mely pedig Európa legrégibb vastermelő országai közé tartozik, a tüzelőanyag gyenge minősége ez ideig nagyban hátráltatta a vastermelés fejlődését, sőt azt is okozta, hogy a vasérczet kiolvasztás végett külföldi kohókba kellett szállítani; újabban azonban vastermelésünk is szép jövővel kezd bízni: 1897. évben már 420.000 tonnát tett ki, szemben az 1891-i 300.000 tonnával. Az osztrák-magyar monarchia együttes vastermelése az elmúlt évben meghaladta az 1,200.000 tonnát, holott 1892-ben még csak 940.000 tonnára ment.

Svédország vasa és aczéla kitűnő minőségénél fogva a külföldi piacokon igen keresett árucikk lévén, az ott termelt vasnak és aczélnek, a melynek mennyisége 1897-ben 530.000, illetőleg 270.000 tonnát tett, nagyrészt külföldön használják fel.

Spanyolországban nagymennyiségű és kitűnő minőségű vas-

követ bányásznak ugyan, de túlnyomó részét külföldre szállítják s így az ott termelt nyers vas mennyisége jóval kevesebb, mint a mennyit ettől a vasérczczel elég bőven ellátott országtól várhatnánk: 1897-ben a 300.000 tonnát sem érte el; holott az ezen évi vaskőtermelés 7 és fél millió tonnát tett, a melyből azonban 6,800.000 tonnát külföldre vittek. A többi európai államok vastermelése számba sem jöhet s így annak felemlítésével, hogy Olaszország az elmúlt év folyamán 12.000 tonna vasat és 57.000 tonna aczélt termelt, áttérhetünk a leghatalmasabb vastermelő állam: az Egyesült-Államok adatainak ismertetésére.

Az Egyesült-Államok 1897. évi vastermelése valamennyi előbbi évét felülmulta s majdnem 10 millió tonnára rugott, míg a termelt aczél mennyisége a 7 millió tonnát haladta meg. Ehhez a rengeteg tömeghez még vagy 20.000 tonna vasat szállítanak be a külföldről is és mindössze 26.000 tonnát visznek ki, úgy hogy ma az Egyesült-Államok vasfogyasztása nemcsak absolute, de relative is a legnagyobb: fejenként körülbelül 130 kilogrammot tesz ki.

Hogy minő jelentős szerepük van az Egyesült-Államoknak a vastermelés terén, tisztán látható a világ nevezetesebb államainak vastermelését feltüntető alább következő táblázatból.

Állam	Vas és aczélttermelés 1000 kgos tonnákban					
	1892-ben	1893-ban	1894-ben	1895-ben	1896-ban	1897-ben
<i>a) Vastermelés.</i>						
Ausztria . . .	630.790	663.345	742.372	660.549	693.188	784.522
Belgium . . .	753.268	745.264	810.940	829.135	932.780	1,024.666
Canada . . .	38.154	50.754	45.327	38.434	42.164	41.500
Egyes.-Államok	9,304.428	7,289.806	6,757.248	9,597.449	8,761.197	9,807.123
Franciaország	2,057.000	2,003.100	2,077.647	2,005.889	2,333.702	2,472.143
Magyarország	309.494	319.362	312.148	322.206	384.345	420.478
Nagy-Britannia	6,817.274	7,039.318	7,364.745	8,022.006	8,700.220	8,930.086
Németország	4,937.461	4,986.030	5,559.322	5,788.798	6,360.982	6,889.087
Olaszország . .	12.729	8.038	10.329	10.500	11.287	12.500
Oroszország . .	919.614	1,160.737	1,312.760	1,454.298	1,629.810	1,857.000
Spanyolország .	247.329	260.450	260.000	206.430	246.326	297.100
Svédország . .	485.664	453.421	459.132	455.200	466.400	533.800
Többi országok együtt . . .	350.000	350.000	350.000	375.000	395.000	450.000
Összesen . .	26,863.205	24,229.625	26,061.970	29,865.894	30,957.401	33,520.005
<i>b) Aczélttermelés.</i>						
Ausztria-Magyarország . .	480.000	485.000	490.000	495.000	520.000	553.000
Belgium . . .	260.037	273.058	396.914	455.550	598.755	616.604
Egyes.-Államok	5,001.494	4,084.305	4,482.592	6,212.671	5,366.518	7,289.300
Franciaország	682.000	664.000	663.264	899.676	1,159.970	1,281.595
Nagy-Britannia	2,966.522	2,983.000	3,050.000	3,444.201	4,306.211	4,559.736
Németország . .	2,600.000	2,600.000	2,700.000	3,941.300	4,297.447	4,538.637
Olaszország . .	56.543	71.380	54.614	50.314	59.500	57.250
Oroszország . .	371.199	390.000	422.500	574.112	625.000	831.000
Spanyolország .	56.490	71.200	70.000	65.000	104.577	101.800
Svédország . .	158.978	221.780	205.865	231.900	250.600	268.300
Többi országok együtt . . .	250.000	250.000	250.000	275.000	290.000	310.000
Összesen . .	12,903.263	12,093.723	12,785.749	16,644.724	17,578.578	20,407.222

Azok az államok, a melyek e táblázatban névszerint felsorolva nincsenek, a vastermelésben egészen jelentéktelenek. A dunai fejedelemségekben termelnek ugyan vasat, de nagyon csekély mennyiségben, a Görögországban aknázott vasércz pedig külföldre kerül.

Európán kívül Columbia, Venezuela, China bőségesen előforduló vasérczei még értékesítésre várnak. Afrika vastermelése is nagy jövővel kecsegtet, bár egyelőre még csak az algiri francia gyarmatokban van számbavehető vasgyártás. Ujabban Japán is nagyban készülődik vastermelésre; Ausztráliában még egyáltalában nincs vastermelés, bár vasércz és tüzelőszér, kivált Új-Délwalesben, nagy mennyiségben fordul elő.

És így, habár a mult év folyamán szédületes mennyiségű: 33 és fél millió tonna vasat és közel 20 és fél millió tonna aczelt termeltek is, a föld méhében még temérdek, szinte kimerithetetlen vaskincs szunnyad felhasználatlanul. Erre a bőséges tartalékalapra szüksége is van az emberiségnek, a mely gátat nem ismerő haladásában a most kimutatott rengeteg tömegű vas- és aczél felhasználásával bizonyára nem érte még el a legfelső határt.

Kenéz Béla.

A franciaországi strikeok statisztikája az 1897. évről.

A francia Office du Travail most tette közzé a strikeokat tárgyaló kiadványsorozatnak hetedik kötetét, mely az 1897. év bérmozgalmainak lefolyását ismerteti. Míg tehát a rövid idővel ezelőtt e folyóirat hasábjain ismertetett osztrák strike-statisztika az 1896. évről szól, a párisi hivatal már a mult év strikejairól számol be. A közlés ez aránylagos gyorsaságát érthetővé teszi az, hogy az osztrákoknak eddig nem volt külön munkástatisztikai szervezetük és adatgyűjtési eljárásuk nehézkes és hosszadalmas volt, Franciaországban pedig a munkásstatisztikát immár nyolcz év óta művelő Office a strikeokról rögtön nyert értesüléseit hónaponként közzéteszi és még az év folyamán részletesen is feldolgozza.

Egyébként a kiadvány szerkezete és beosztása teljesen azonos az előző éviéivel. Bevezeti az általános jelentés, melyben a bérmozgalmak főbb adatai összefoglalva és az előző év számaival összehasonlítva közöltetnek. Miután azonban a strikeokról immár nyolcz év adatai állanak rendelkezésünkre, érdekesnek tartjuk az időszakra vonatkozó főbb adatokat összeállítva közölni, miután ily időtartamra vonatkozó adatok már alkalmasak lehetnek bizonyos tanulságok levonására. A strikeok, strikeolók és a kárbement munkanapok száma 1890-től 1897-ig a következő volt:

	A strikeok száma	A strikeolók száma	Az elveszett munkanapok száma	Egy strikeolóra esett átlag elveszett munkanap	Egy strikera esett strikeoló
1890 . .	313	118.941	1,340.000	11	380
1891 . .	267	108.944	1,717.200	15	408
1892 . .	261	48.538	917.690	18	186
1893 . .	634	170.123	3,174.850	18	268
1894 . .	391	54.576	1,062.480	19	140
1895 . .	405	45.801	618.895	13	113
1896 . .	476	49.851	644.168	13½	105
1897 . .	356	68.875	780.944	10½	293

E számsorozatból magából nehéz volna valamely fejlődést, irányzatot megállapítani, a hullámzás a gazdasági viszonyokból, sokszor egy-egy iparág speciális körülményeiből magyarázható ki. Így az 1897. évi nagy csökkenésben főrésze a fonószövőiparnak van, ezen iparág terén ugyanis 1896-ban 197 strike fordult elő, 1897-ben pedig csak 82. Az építőipar terén ellenben 1897-ben 28-al volt több strike, mint az előző évben.

Több szabályszerűség mutatkozik a következő összeállításban, mely a strikeok eredményeit tünteti fel:

E v	S i k e r				E g y e z s é g				S i k e r t e l e n s é g			
	a strikeok száma	%	a strikeolók száma	%	a strikeok száma	%	a strikeolók száma	%	a strikeok száma	%	a strikeolók száma	%
1890	82	26.71	13.361	11.38	64	20.85	23.013	23.85	161	52.44	76.075	64.77
1891	91	34.47	22.449	20.64	67	25.38	54.237	49.85	103	40.15	32.109	29.51
1892	56	22.05	9.774	20.46	80	31.49	23.820	49.86	118	46.46	14.179	29.68
1893	158	24.92	36.186	21.27	203	32.49	44.836	26.36	270	42.59	89.101	52.46
1894	84	21.48	12.897	23.63	129	32.99	24.784	45.41	178	45.68	16.895	30.96
1895	100	24.81	8.56	18.72	117	29.03	20.672	45.18	186	46.16	16.521	36.10
1896	117	24.58	11.579	23.23	122	25.63	17.057	34.21	237	49.79	24.215	42.56
1897	68	19.10	19.833	28.80	122	31.27	28.767	41.77	166	46.63	20.270	29.43

A strikeoknak tehát átlag alig egy negyede végződik határozott sikerrel, majdnem fele pedig kudarcot vall. Mindazonáltal elég nevezetes eredménynek mondható, tekintettel arra, hogy mily kedvezőtlen a munkások helyzete strike esetén a munkaadókkal szemben, figyelembe véve továbbá azt, hogy a francia munkások szervezkedése még nem haladt annyira előre, mint az angolok trade-union mozgalma. 1897-ben a strikeoknak csupán kétharmadában vett részt munkásszindicatus és 92 esetben a munkaadók szindicatusa állott velök szemben. A strikeok különben kedvezően hatnak a szervezkedésre, megtanítják a munkásokat annak előnyeire, így láthatjuk, hogy az 1897. évben is 12 szindicatus létesült strikeok lefolyása alatt, s csupán egyet oszlatott fel egy eredménytelen strike.

De lássuk a lefolyt év bérmozgalmainak nevezetesebb adatait és pedig először azok tartama, kiterjedése és eredménye szerint:

A strikeolók	A strikeok száma	A sikerrel			tartott strikeok száma					
		A strikeok száma	Egyezkedéssel	A sikerrel	1-7 napig	8-15 napig	16-30 napig	31-100 napig	100 napnál tovább	
25 és azon alul	120	26	17	86	90	24	8	7	—	
26-50	80	16	26	38	52	14	7	7	—	
51-100	47	8	20	19	33	7	6	1	—	
101-200	49	10	30	9	30	9	9	1	—	
201-500	31	3	21	7	20	6	1	3	1	
501-1000	8	1	4	3	4	—	1	2	1	
1000-en felül . . .	12	4	4	4	5	4	—	3	—	
Ö összesen . . .	356	68	122	166	234	64	32	24	2	

A strikeok kiterjedéséről képet ad azonkívül az, hogy 276 olyan strike volt, mely csak egy iparvállalatot érintett, ellenben 22 volt olyan, mely 2—5 vállalatot, 20, mely 6—10. vállalatot, 14 pedig 11—25-öt érintett, továbbá 6 strike 26—50-re, 4 végre 51—100 vállalatra terjedt ki. Legnagyobb strikeok voltak a lyoni kőműveseké 420 vállalatra, ugyanitt az ácsoké 350 vállalatra, a párisi vágóhídi munkásoké 369 és a nizzai pékeké 146 vállalatra kiterjedőleg.

A strikeokban részt vett munkások száma a strike tartama és eredménye szerint következőleg oszlott meg:

A strike tartama	A strikeok összes száma	A sikerrel végződött strikeok száma	Az egyezkedéssel végződött strikeok száma	A sikertelenséggel végződött strikeok száma	A strikeolók száma összesen	A strikeolók száma		
						sikerrel	egyezkedéssel	sikertelenséggel
						végződött strikeoknál		
1 hétig . . .	234	57	66	111	37.792	18.193	8.901	9.898
8—15 napig .	64	6	31	27	10.969	392	7.233	3.344
16—30 » . .	32	2	16	14	3.178	156	2.219	803
31—100 » .	24	2	8	14	15.840	47	9.568	6.225
100 napnál tovább . . .	2	1	1	—	1.096	250	846	—
Összesen . .	356	68	122	166	68.875	19.838	28.767	20.270

Hónapok szerint pedig a strikeok következőleg oszlanak el:

Hónap	A strikeok száma	A strikeolók száma	Hónap	A strikeok száma	A strikeolók száma
Január . .	17	1.114	Julius . . .	31	13.598
Február . .	29	3.901	Augusztus .	30	2.096
Márczius .	37	3.467	Szeptember .	34	5.603
Április . .	35	6.047	Október . .	23	3.635
Május . . .	44	12.408	November .	17	1.231
Junius . .	40	15.390	Deczember .	19	385

A kiadvány ezen összefoglalásokon kívül egyenkint közli a strikeokat folytatólagos táblázatokban, melyek minden egyes strike-ról következő adatokat tartalmaznak: a strikeolók foglalkozását, a strike főszínhelyét, kezdetének és befejezésének idejét, tartamát napokban, a strike által érintett vállalatok, részvénytársaságok és az ezeknél alkalmazott munkások számát, a strikeolók átlagos és maximális számát, ez utóbbit férfi, nő és gyermek szerint megkülönböztetve, a strike által munkaszünetelésre kényszerített munkások számát, a strike főbb okait, a munkások követeléseit, ez utóbbiak eredményeit egyenkint és általában.

Egy második táblázat a strike okai szerint csoportosítja a strikeokat, már nem egyenkint felsorolva, hanem foglalkozási ágak szerint összefoglalva. Terjedelmesebb kimutatás továbbá az, mely a strike adatokat iparcsoportonként részletezve tünteti fel. A strikeolók eloszlását départementok szerint táblázaton kívül 2 graphicon mutatja be.

A kiadványnak azonban csak egyik fele foglalkozik a strikeokkal, a második rész az egyeztető bizottságról és a választott bíróságról szóló 1892. évi deczember 27-diki törvény alkalmazásáról tesz jelentést. Ez intézmény működéséről immár öt év adatai állnak rendelkezésre, melyeket a kiadvány nyomán itt közlünk:

	1893- ban	1894- ben	1895- ben	1896- ban	1897- ben	Össze- sen
A strikeok száma	634	391	405	476	356	2262
A munkabeszüntetés előtti egyezkedések száma	7	8	5	6	3	29
Az egyezkedést kez- deményezték . .	{ a munkaadók					
	5					
	{ a munkások					
	56					
deményezték . .	{ mindkét fél					
	2					
a békebíró	{ a békebíró					
	46					
Összesen	109	101	85	104	83	487
A strikeok százalékában	17.19	25.83	20.74	21.86	24.71	21.53
A békítő bizottság megalakulása előtt, az eljárás folyamán befejeződött strikeok száma	13	8	4	7	9	41
A békítési ki- sérleteknek {	{ a munkaadók } által való					
	34					
	{ a munkások } visszaautasi-					
	6					
sérleteknek {	{ mindkét fél } tásaeseteinek					
	2					
Összesen	42	29	31	44	25	171
A békítés visszaautasítása esetében a munkások megszüntették az ellenségeskedést	6	7	3	8	2	26
A békítés visszaautasítása folytán a munkások strikeot kimondták vagy folytatták	36	22	28	36	23	145

Láthatjuk e táblázatból, hogy maguk a munkások is mily kevés esetben kezdeményezik a békítési eljárást; a törvény szellemének pedig leginkább az felelne meg, hogy mindkét fél kérje az eljárás megindását. A békebíró kezdeményezése jelentőséggel, mint kedvező tünet, alig bír, mert a békebíró evvel csak hivatalos kötelességét teljesíti. Lássuk ezután a békítő bizottság működésének eredményét:

	1893- ban	1894- ben	1895- ben	1896- ban	1897- ben	Össze- sen
A megalakult békítő bizottságok száma .	55	65	53	53	54	280
A békítő bizottságok a kezdeményezések százalékában	11.37	64.35	61.18	50.96	61.36	57.49
A bizottságok száma, { békítéssel } befe- melyek a vitát { biráskodással } jezték	23	31	24	21	25	129
	5	2	3	1	5	16
Összesen . . .	33	33	27	22	30	145
a bizottságok számának százalékában . .	60.00	50.77	50.94	41.61	55.55	51.78
A biráskodás igény- { a munkaalók } bevétele vissza- { a munkások } által sittatott mindkét fél	9	13	7	12	13	54
	3	—	2	2	2	9
	3	3	8	5	3	22
Összesen . . .	15	16	17	19	18	85
Azon strikeok száma, melyek a békítő- bizottságok útján közvetve, t. i. e bizott- ságok ülésezei folytán befejeződtek .	—	6	3	—	—	9
A békítő bizottságok sikertelen működése folytán kimondatott, illetve folytatott strikeok száma	22	26	20	31	24	122

A lefolyt öt év alatt tehát az összes strikeoknak alig egytizedénél nyert alkalmazást az 1892. évi törvény. Tekintve azon tapasztalatokat, melyeket Angliában a Mundella féle kamarák útján való békítési eljárásra vonatkozólag, mely a francziával rokon természetű, szereztek, nem sok remény van, hogy ezen módon a jövőben lényegesen kedvezőbb eredményeket fognak Franciaországban elérni. A törvény alkalmazásának hatásáról még a következő táblázatot közöljük:

	1893- ban	1894- ben	1895- ben	1896- ban	1897- ben	Össze- sen	%- ban
A törvény alkalmazásával elintézett viták	51	53	36	37	41	218	—
Eredmény { siker	12	13	4	6	6	41	18 ⁸¹
{ egyezség	26	24	25	17	26	118	54 ¹³
{ sikertelenség	13	16	7	14	9	59	27 ⁰⁶
Azon viták száma, melyekben a törvény alkalmazása meghiusult	58	48	48	67	47	268	—
Eredmény { siker	3	8	7	10	5	33	12 ³⁰
{ egyezség	28	19	17	20	28	112	41 ⁸⁰
{ sikertelenség	27	21	24	37	14	123	45 ⁹⁰

A kiadvány részletesen közli különben a törvénynek az 1897. évben előfordult 88 alkalmazása esetét időszrinti sorrendben. Függelék gyanánt azonkívül három nagyobb bérmozgalom leírása és az 1892. évi törvény teljes szövege szolgál. *F. J.*

A nemek aránya a mult századokban. A népszámlálások eredményeként csaknem általános tudattá vált jelenleg, hogy a legtöbb államban több a fiu szülöttek száma, mint a leányoké, mindamellett a nők a népességben rendszeren többségben vannak, de csak kis mértékben, oly annyira, hogy nagyban és egészben a két nem száma legalább is megközelíti egymást. Ilyen volt-e hajdanában is a két nem aránya? Azt népszámlálások hiányában nem tudhatjuk. Voltak ugyan régebben is összeírások, de ezek a mai népszámlálásokkal alig hasonlíthatók össze, mivel többnyire csak a tűzhelyeket, adófizetőket vagy katonaköteleseket számították össze meglehetősen primitív módon s e mellett ezek az összeírások is legtöbbnyire csak a mult században történtek, a régiebbek igen ritkák voltak és az eredmény legtöbbnyire ismeretlen. Egyedüli kivétel e tekintetben Olaszország, hol már a XV-ik századtól kezdve igen gyakoriak a népszámlálások és ezeknek anyagai az egyházi vagy polgári levéltárakban, melyeket ott régóta gondosan kezelnek, többnyire megmaradtak.

Igen helyes és érdemes munkát végzett ezért Beloch Gyula, midőn az olasz összeírásoknak eddig már feldogozott anyagát, sőt részben egyes levéltárak eredeti okiratait is áttanyulmányozván, összeállította¹⁾ az olaszországi régi adatokat a nemek arányára vonatkozólag, a mennyire az lehetséges volt.

¹⁾ Das Verhältniss der Geschlechter in Italien seit dem XVI. Jahrhundert von Julius Beloch in Rom. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Begründet von Bruno Hildebrand. Herausgegeben von Dr. J. Conrad. III. Folge. XVI. Band. 1 Heft 64—81. 1. Jena. Fischer 1898.)

A legrégebbi számolásnak nyomai a XIV-ik századból maradtak fenn, midőn a firenzei baptisterio S. Giovanni lelkésze azt a primitív módot használta, hogy minden fiu megkeresztelésénél egy fekete, s minden leányénál egy fehér babot tett egy szekrénybe s azokat az év végén elkülönítve összeszámolta. Ez a népszámlálás természetesen megbízhatlan, bár ebből is kiderült, hogy évente több volt az újszülött fiuk száma, mint a leányoké. A következő században azonban már nemcsak Firenzében, de más olasz városokban is divatba jöttek a rendes keresztelési jegyzékek s ezenkívül a lelkészek időről-időre összeírásokat eszközöltek a hívők számáról s azokat nyilvánosságra is hozták vagy legalább bejelentették az egyházi hatóságoknak, úgy hogy az adatok száma hova-tovább nagyobbá lett.

Legterjedelmesebb gyűjteményt talált szerzőnk Szicília szigeten, hol külön országos bizottságok jegyezték fel időről-időre a lakosok nevét, foglalkozását és vagyoni állapotát adóztatás szempontjából. Messina és Palermo városok, melyekben az adóztatási alap más volt, továbbá az egyházi személyzet hiányoznak ugyan az összeírásban, de ez az arány számokat nem változtatja meg. Az eredmény a következő:

Év	férfi	nő	100 férfira nő
1570 . . .	396.387	390.940	99
1583 . . .	398.898	402.503	101
1616 . . .	438.425	419.273	96
1642 . . .	433.278	454.784	105
1652 . . .	421.417	452.325	107
1713 . . .	464.737	518.426	112
1747 . . .	570.085	606.530	106

Látható e számokból, hogy Olaszországnak ezen részében is csekély kivétellel mindig a nők voltak többségben. Szerzőnk nézete szerint így lehetett az az első számolási években is, mivel a kimutatás akkor még az arab uralom emléke alatt készült s így egészen analog a jelenlegi népszámlálásokkal Görögországban, Szerbiában, Kelet-indiában s más mohamedán uralom alól nemrég felszabadult országokban. A múlt század közepe után azonban a nők többsége állandóan apad, 1881-ben már csak 49 86/100-a a lakosságnak volt nő, tehát valamivel kisebb, mint a férfilakosság száma, bár természetes, hogy egyes tartományokban a nők voltak többségben.

Több vagy kevesebb eltéréssel ugyanaz a szabály mutatkozik a többi tartományokban is: a régiebb időkben a nők vannak többségben, a jelen században ellenben a férfiak. Igen természetes, hogy ez az arányszabály csak nagy általánosságban áll, nemcsak azért, mivel a régiebb adatok jelentékeny része oly kevéssé megbízható és olyannyira hiányos, hogy a következtetések mindig csak feltételesek lehetnek, hanem azért is, mert Olaszország egyes részei, mint minden más tekintetben, itt is igen nagy eltéréseket mutatnak. Így például az 1881. népszámlálásnál egész sereg tartományban voltak a nők többségben. A mennyire a politikai új csoportosulás és a régi csaknem általában véve egyházmegyei beosztás összehasonlítása lehetséges volt, a múlt századi adatok az 1881-iki népszámlálás adataival összehasonlítva a következő eredményeket mutatják arányszámokban:

	XVIII. századból		1881	
	férfi	nő	férfi	nő
Piemont { 1806.	49'58	50'42	49'79	50'21
Liguria {			49'64	50'46
Lombardia 1766., 1773., 1786.	50'56	49'44	50'59	49'41
Velence 1766.	50'83	49'17	50'29	49'71
Párma 1795. (egyházmegye) .	50'85	49'15	5'14	49'86
Bologna 1708. (egyházmegye)	49'70	50'30	56'84	49'16
Toscana 1758.	49'67	50'33	50'79	49'21
Perugia és Gubbio 1701., 1708.				
(egyházmegyek)	48'36	51'64	51'18	48'82
Nápolyi tartományok 1804—05	49'71	50'29	49'15	50'85
Szicília 1747.	48'45	51'55	50'14	49'86

Leginkább hasonlóak az arányszámok Felső-Olaszországban és a nápolyi tartományokban. Közép-Olaszországban és Sziciliában ellenben, a mennyire következtetni lehet, ma a férfiak száma jelentékenyen emelkedett. Pedig nem kell felednünk, hogy a régi összeírásoknál a férfiakra különös súlyt fektettek s ezért, ha hiba történt az összeírásokban, az inkább a nők rovására eshetett.

Mindenesetre nagyon feltűnő ez az átalakulás a nemek arányában, annál inkább, mivel a múlt században Olaszország területén nem volt háború s ezenfelül a jelen évszázadban igen nagy volt innen a kivándorlás, mindkét mozzanat pedig első sorban csak a férfiak számát szokta apasztani.

S hogy ez az átalakulás mindennek dacára legalább is nagyon valószínű, igen élénken bizonyítja a nagy városok népességének nemi megoszlása, melyről már a múlt századokból is meg lehetősen biztos adatok vannak. 1881-ben a 69 tartományi főváros közül csak 20-ban voltak a nők többségben s ez a többség is oly csekély volt, hogy csak öt helyen, (Firenze, Lucca, Porto-Maurizio, Siena, Velence) érte el a nők száma az 51 százalékot. A múlt századokban ellenben, és pedig nemcsak a XVIII-ik században, de előbb is, a mennyire nagyjában megbízható adatok vannak, csaknem minden városban több volt a nő, mint a férfi és pedig szerzőnk összeállítására szerint a következőkép:

Férflakosság volt többségben			Női lakosság volt többségben		
XVI	XVII	XVIII	XVI	XVII	XVIII
századokban a következő városokban					
Róma	Róma	Róma	—	—	—
Velence	—	—	—	Velence	Velence
—	—	—	—	Verona	Verona
—	—	—	Bologna	Bologna	Bologna
—	—	—	Firenze	Firenze	Firenze
—	—	—	Siena	Siena	Siena stb.

Megjegyzendő különben, hogy a XVI—XVIII-ik századokban az olasz városokban igen sok helyen feltűnő nagy számmal voltak női cselédek és különösen apácák, míg a jelen században egész sereg apácázárdát szüntettek meg s ezzel szemben épen a nagyobb városokban katonakaszárnyák és nagy iskolák keletkeztek, melyek a férfiak számát jelentékenyen emelték.

Különösen a nőcselédek aránytalan nagy számára vonatkozólag kultur történeti szempontból is rendkívül érdekes szerzőnknek következő táblázata:

Város	Év	Népesség	Férfi- cselédesség	Női cselédesség	A lakosság férfi- cselédesség	o/o-a szerint női- cselédesség
Velence	1563	168.627	4.674	8.234	2·8	4·9
	1586	148.640	3.861	6.122	2·6	4·1
	1642	120.439	3.681	6.554	3·1	5·1
Bologna	1881	132.826	2.257	5.642	1·7	4·1
	1587	72.000	3.446	4.229	4·8	5·6
	1881	123.274	2.785	5.902	2·3	4·8
Firenze	1551	59.179	2.782	6.104	4·7	10·3
	1642	69.749	2.221	4.277	3·2	6·1
	1881	169.001	4.809	8.970	2·8	5·3

A különbség tehát igen jelentékeny s még abban az esetben is, ha a szolgálók és apácák nagy részét helybeli születésűnek vesszük az arány nagyon zavarólag hathat ítéletünkre. Így pl. Bolognában 1587-ben volt 3.446 férficseléd s 1.255 barát, ezzel szemben volt 4.229 szolgáló s 2.260 apácza, azaz a két csoportnál magában véve a nők 1.788 fővel voltak többen, holott ugyanakkor a női lakosság többsége csak 1.269 volt s így szolgálók és apácák nélkül Bolognában 519 férfival lett volna több a férfilakosság. Csaknem hasonló az eset Firenzében, hol 1642-ben a szolgálók és apácák száma (8.010) összesen 4.766-al multa felül a férficselédék és barátok számát, pedig a lakosság női részének többsége csak 4.696 volt. Velenczében 1642-ben az apácák és szolgálók beszámításával a férfilakosság 2.898 lélekkel lett volna többségben.

Világos mindebből, hogy a két nem arányára vonatkozó következtetések nagyon is feltételesek lehetnek, bár ismételjük, hogy a nők többsége csaknem mindenütt constatálható, még a XVI-ik századból fenmaradt gyér adatok mellett is igen sok oly helyen, hol jelenleg kétségtelen a férfiak többsége. Szerzünk azt hiszi, hogy a gazdag nápolyi adatok feldolgozása után e tekintetben sokkal határozottabban lehet nyilatkozni.

Mindenesetre világos az itt bemutatott adatokból is, hogy helyi kivételektől eltekintve a két nem aránya nagyon közel állott egymáshoz már a XVI-ik században s azóta folytonosan. Ezt a tényt, melyet ma elméletileg s legfeljebb egy pár évtized alatt szerzett tapasztalatainkra hivatkozva természeti törvénynek szoktunk nevezni, mondván, hogy a természet lehetőleg igyekszik a két nem számarányát egyensúlyban tartani, Beloch kutatásai részben a multa vonatkozólag számokkal is megerősítik.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- ATLANTICUS, Production und Konsum im Sozialstaat. Mit einer Vorrede von Karl Kautsky. Stuttgart, Dietz, 1898.
- BIBLIOTHEK für Socialwissenschaft. Herausg. v. Dr. Hans Kurella. Leipzig, Wigand. Band X: Julius Platter: Demokratie und Socialismus. Band XI: Dr. M. Grunwald: Englische Socialreformer. Eine Sammlung Fabian Essays. Uebersetzt v. Dora Landé.
- FESTGABE für Johannes Conrad. Zur Feier des 25-jährigen Bestehens des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. S. in Dankbarkeit und Verehrung überreicht von ehemaligen Mitgliedern des Seminars. Herausgegeben von H. Paasche. Jena, Fischer, 1898.
- LILIENFELD, P., Zur Vertheidigung der organischen Methode in der Soziologie. Berlin, Reiner, 1898.
- PLATTER, Julius, Kritische Beiträge zur Erkenntniss unserer socialen Zustände und Theorien. 2. Aufl. Berlin, Steiger, 1893.
- REICHENBACH, A., Die Arbeit in ihrem Wesen, ihrer Entwicklung und kulturgeschichtlichen Bedeutung. Zürich, 1898.
- ABRAMOWSKI, E., Le matérialisme historique et le principe du phénomène social. Paris, Giard, 1898.
- ESPINAS, A., Etude sociologique Les origines de la technologie. Paris, Alcan, 1893.
- LICHTENBERGER, A., Le socialisme utopique. Etudes sur quelques précurseurs inconnus du socialisme. Paris, Alcan, 1893.
- WAEPENAERT, Mouvement économique et commercial du Japon durant l'année 1896. Bruxelles, Weissenbruch, 1898.
- *COGHLAN, T. A., The wealth and progress of New South Wales 1895—96. Xth issue. Sydney, Gullich, December 1897.
- *HANDBOOK of the American academy of political and social science. Historical Sketch, Charter, Officers etc. Philadelphia, 1898.

Folyóiratokban.

- BÖHM-BAWERK, E., Zur theoretischen Nationaloeconomie der letzten Jahre. (Zeitschr. für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. 1898. III. Heft.)
- NEUMANN, Fr. J., Wirtschaftliche Gesetze nach früherer und jetziger Auffassung. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. Jena, XVI. Band, 1. Heft.)
- DOMANSKI, Ladislav: Quelques considérations sur la rente et le profit. (Journal des économistes,

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

MASARYK, T. G., La crise scientifique et philosophique de marxisme contemporain. (Revue internationale de sociologie, juillet 1898.)

MAZE-SENCIER, Le socialisme en Espagne. (Revue politique et parlementaire. Août 1898.)

TARDÉ, G., Etudes de psychologie sociale. Paris, Giard, 1898. (Bibliothèquesociologiqueinternational publiée sous le direction de René Worms. Vol. XIV.)

PORTALUPI, Massimo: La nuova espansione della vita municipale. (La riforma sociale, luglio 1898.)

LA RIFORMA SOCIALE. Giugno 1898: G. Mosca: Un nuovo sistema di sociologia. Franklin H. Goddings: La teoria della socializzazione. Francesco S. Nitti: Le somme dell'ieri e le repressioni dell'oggi. SOREL, G., Nuovi contributi alla teoria marxistica del valore. (Giornale degli economisti, luglio 1898.)

II. Nepesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

ANNUAIRE COLONIAL, agricole, commercial et industriel des colonies de la république française. Paris, Challamel, 1898.

ENJOY, P., La colonisation de la Cochinchine. Paris. Soc. d'edit. scient. 1898.

ALSINA, Juan A., La inmigracion [europea en la republica Argen-

tina. Buenos Aires, Lajouane, 1898.

Folyóiratokban.

BELOCH, Julius, Das Verhältniss der Geschlechter in Italien seit dem XVI. Jahrhundert. (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. XVI. Band, Heft 1.)

III. Östermelés.

*KISÉRLETÜGYI KÖZLEMÉNYEK. Közrebocsátja a földmívelésügyi m. kir. minisztérium mezőgazdasági kísérletügyi központi bizottsága. Budapest, 1898.

BOKORNY, Thomas, Prof., Lehrbuch der Pflanzenphysiologie mit besonderer Rücksichtnahme auf Landwirthschaft und Gärungsindustrie. Berlin, Parey, 1898.

DAFERT, F. W., Ueber die gegenwärtige Lage des Kaffeebaues in Brasilien. Amsterdam, Bussy, 1898.

ERIKSSON, J. und E. HENNING, Die Getreideroste, ihre Geschichte und Natur, sowie Massregeln gegen dieselben. Stockholm, Norstedt, 1893.

JAHRBUCH des allgemeinen Verbandes der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften für 1897. Offenbach a. M. 1898.

*SCHWEIZERISCHE Statistik. 116. Lief.: Die Ergebnisse der eidgenössischen Viehzählung von 1896. Bern, Orell Füssli, 1898.

SAINT-FERRÉOL, A., La réforme agraire et ouvrière en action. Paris, Giard, 1898.

BROOKS, C. P., Cotton, its uses, varieties, fibre, structure, cultivation. London, Spon, 1892.

NAFTEL, C. O., Report on the agricultural capabilities of Dominica. London, 1898. Parlam. paper.

ROMERO, Matias, Coffee and india rubber culture in Mexico, preceded by geographical and statistical notes on Mexico. Newyork, Putman, 1898.

Folyóiratokban.

GRANDEAU, M. L., Le mouvement agricole. (Journal des économistes) Août, 1898.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

BÜTTCHER, Hugo, Geschichte und Kritik des neuen (deutschen) Handwerkergesetzes von 1887. Florenz und Leipzig, Diederichs 1898.

EBERLE, Chr., Kosten der Kraft-erzeugung. Tabellen über die Kosten der effektiven Pferde-kraftstunde für Leistungen von 4—1000 Pf. bei Verwendung von Dampf, Gas, Kraftgas oder Petroleum als Betriebskraft. Halle a. S., Knapp, 1898.

JAHRESBERICHT des Bundes der Industriellen für das Geschäftsjahr 1896/7. Berlin, Harrwitz, 1898.

*STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k. Ackerbauministeriums für das

Jahr 1897. Zweites Heft: Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1897. Wien, 1898.

MÜLLER, Alfred, Die Entwicklung des Erfinderschutzes und seiner Gesetzgebung in Deutschland. München, Lindauer, 1898.

PATENT OFFICE, XVth report of the Comptroller general of patents, designs and trade marks with appendices for the year 1897. London, Darling, 1898.

Folyóiratokban.

RAFFALOVICH, Arthur, L'industrie allemande en 1897. (L'économiste français 1893 Nr. 34.)

V. Kereskedelem és forgalom.

HANDEL und Schifffahrt Königsbergs in Preussen im Jahre 1897. Königsberg, Hartung, 1893.

LEWINSTEIN, Gust., Einige Betrachtungen über die aktive und passive Handelsbilanz der Staaten. Berlin, Simon. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen. 153. Heft.)

MITTHEILUNGEN des schweizerischen Bauernsekretariates. Nr. 1. Der Wagenmangel beim Obstexporte und die Verbilligung der Tarife für die Spedition von Obst auf denschweizerischen Eisenbahnen. Eingaben an das schweizerische Eisenbahndepartement und den schweizerischen Eisenbahnverband. Bern, 1898.

SCHRIFTEN der Centralstelle für Vorbereitungen von Handelsverträgen. Berlin, 1898. II. Sartorius Fr. v. Waltershausen: Deutschland und die Handelspolitik der Vereinigten Staaten von Amerika.

III. Vosberg-Rekow: Die Politik der Handelsverträge.

SIEGMUND, L., Zur Revision des schweizerischen Firmenrechtes. Basel, Reich, 1898.

VIDAL-NAQUET, E., Des marques de fabrique et de commerce et du nom commercial en droit international. Saint-Amand, Bussière, 1898.

SIMMONDS, P. L., The dictionary of trade products, manufacturing and technical terms, moneys, weights and measures of all countries. New edition revised and enlarged. London, Routledge, 1898.

Folyóiratokban.

KAAN, J., Gegenwärtiger Stand der Frage der Entschädigung für Betriebsunfälle in den europäischen Culturstaaten. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Social-

- politik und Verwaltung. 1898. III. Heft.)
- REIN, J. Prof., Die Betriebsergebnisse der transkaspischen Bahn. (Petermanns Mittheilungen 1898. VII.)
- WALKER, Gustav, Ueber den Begriff und die Bedeutung der Kontrebande. (Beilage zur Allg. Zeitung. 1898. Nr. 189.)
- LEROUX-BEAULIEU, Paul, Les chemins de fer d'intérêt local et les tramways en France. (L'économiste français. 1898. Nr. 32.)
- LEROUX-BEAULIEU, Pierre, La Sibérie et le Transsibérien. Le chemin de fer. (Revue des deux Mondes. 15 août 1898.)
- DONALD, Robert, The defeat of the oilkings. (Contemporary review. August 1898.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

- ESSER, Robert, Die Neugestaltung der Aktiengesellschaft nach den Vorschriften des im 1900 in Kraft tretenden Handelsgesetzbuchs. Berlin, Springer, 1893.
- HÖNIG, Friedr., Die österreichische Lebensversicherungsgesellschaften im Jahre 1897. Wien, Gerold, 1898.
- IRÁNYI, Bernhard, Die deutschen Lebens- und Unfallversicherungsgesellschaften. Uebersichtliche Darstellung der Geschäftsergebnisse in den J. 1893—97. VII. Jahrg. Wien, Eisenstein, 1898.
- WAGNER, Karl, Das Problem vom Risiko in der Lebensversicherung. Jena, Fischer, 1898.
- WICKSELL, Knut, Geldzins und Güterpreise. Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen. Jena, Fischer, 1898.
- SCHNEIDER, August und Louis DAHLHEIM, Usancen der Berliner Fondsbörse. 10. Aufl. Berlin, Dümmler, 1898.
- WIEDENFELD, Kurt, Die Börse in ihren wirthschaftlichen Funktionen und ihrer rechtlichen Gestaltung vor und unter dem Börsengesetz. Berlin, Hoffmann, 1898.
- Folyóiratokban.*
- BUNZEL, Gustav, Das moderne Geld- und Kreditwesen. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, 1898. III. Heft).
- KREIBIG, Josef Clemens, Unser Währungs- und Münzwesen während der letzten fünfzig Jahre. (Oesterreichisch-ung. Revue. 24. Band, 1. Heft.)
- MANKIEWITZ, Hermann Julius, Die grossen Berliner Effektenbanken im Jahre 1897. (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. Jena. XVI. Bd., 1. H.)

VII. Állami és községi pénzügy.

- EAST INDIA. Return of the net income and expenditure of British India for the 11 years from 1886/7 to 1896/7. London, Wyman, 1898.
- FENN, On the funds. Being a handbook of public debts, containing details and histories of the debts, budgets and foreign trade of all nations, together with statistics, elucidating the financial and economic progress and position of the various countries. 16th edition. Edited by S. J. van Oss. London, Wilson, 1898.

Folyóiratokból.

- BLONDEL, Georges, Frankreichs Finanzen und Eisenbahnpolitik. (Deutsche Rundschau, August, 1898.)
- HECKEL, Max von, Die Entwicklung des russischen Staatshaushalts 1887—1898. (Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. XVI. Bd. 1. Heft.)
- MENSI, Die Revision des Grundsteuerkatasters in Oesterreich.

(Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung. 1898. III. Heft.)

- VERWALTUNGSBERICHT der Reichsbank für das Jahr 1897. (Annalen des deutschen Reichs. 1898, Nr. 10.)
- LÉVY, Raphael-Georges, Les finances des Etats Unis. (Revue des deux mondes 1-er août 1898.)
- ARCUCCI, E., Debito pubblico ottomano. (Giornale degli economisti, luglio 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkástűgy és szegényügy).

- *DRUCKSACHEN der Kommission für Arbeiterstatistik. Verhandlungen Nr. 15: Protokolle über die Verhandlungen der Kommission für Arbeiterstatistik vom 27. u. 28. Juni 1898 und Bericht über die Erhebungen betreffend die Arbeitszeit in Getreidemühlen. Berlin, Heymann, 1898.
- FREUND, Georg, Sociale Vorträge. Münster, Alphons, 1898.
- REUMANN, Jakob, Die städtische Arbeitsvermittlung als Mittel des Kampfes gegen die Socialdemokraten, (Wiener Arbeiterbibliothek. 6. Heft.) Wien, 1898.
- *SCHRIFTEN der Centralstelle für Arbeiterwohlfahtseinrichtungen. Nr. 15: Vorbericht und Verhandlungen der Konferenz des Verbandes deutscher Wohlfahrtsvereine. Berlin, 14. Mai 1896. Berlin, Heymann, 1898.
- ZACHER, Die Arbeiterversicherung im Auslande. 4. Heft. Die Arbeiterversicherung in Frankreich. Berlin, Troschel, 1898.
- *LEGISLATION et jurisprudence sociale en France. (Musée social. Serie A. Circulaire Nr. 23.)
- ROSTAND, E., L'action sociale par l'initiative privée. Avec des documents pour servir à l'organisation d'institutions populaires

et de plans d'habitations ouvrières. Tom. I—II. Paris, Guillaumin.

- HIRD, Frank, The cry of children: an exposure of certain british industries in which children are iniquitously employed. Illustrated by D. Macpherson. London, Bowden, 1898.

- *REPORT, third annual, on changes in wages and hours of labour in the United Kingdom 1897. London, Eyre, 1897.

Folyóiratokból.

- Die ARBEITSVERMITTLUNG in Oesterreich. (Handelsmuseum. XIII. Band. Nr. 32—33.)
- NEUE ZEIT, Stuttgart. Nr. 43—46: Die Organisation der russischen Arbeiter. Von Nicolai Kolossow. Anton von Werner und die Berliner Sezession. Von Johannes Gaulke. Die Vortheile der gewerkschaftlichen Arbeitslosen-Unterstützung. Von Konrad Haenisch. Arbeitslöhne, Branntwein und Volksgesundheit. Von H. Vogel.
- POST, Julius, Die Armenpflege im Dienste des sozialen Versöhnungsprocesses. (Deutsche Rundschau, Juli 1898.)
- REITLER, Anton, Englisches Armenwesen. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898. Nr. 181.)

- SOZIALE PRAXIS 1898. Nr. 47: Das schweizerische Armenwesen. Von Dr. E. Muensterberg. Die Fabrikinspektoren und die Arbeiterstatistik. Von E. Hirschberg. Die Arbeitsverhältnisse in den Schreinereien Bayerns. Von Dr. A. Cohen. Schwedischer Gewerkschaftscongress. Von Dr. Axel Raphael. Die Erfahrungen der englischen friendly societies bezüglich der Erkrankungen und der Sterblichkeit ihrer Mitglieder. Von Dr. Zimmermann. Die Ursachen der Erwerbsunfähigkeit in Deutschland.
- BELLEF, Daniel, Le salaire et la concurrence industrielle de l'ouvrier japonais. (Journal des économistes. Août, 1896.)
- FONTAINE, Arthur, Les associations ouvrières de production. (Journal de la société de statistique de Paris. Août 1898.)
- LAMBRECHTS, Hector, La législation sociale en 1897. (Revue d'économie politique. Juin 1898.)
- MULLER, Victor, Le Vooruit. Un type socialiste de société coopérative. (Science sociale. Tom. XXVI. Livr. 1.)
- REVUE d'économie politique. 1893. Nr. 6: Etude critique de la loi du 9 avril 1898 sur les accidents

du travail par P. Pic. — La guerre entre les coopérateurs et les bouchers en Ecosse par Frédéric Rockell.

- REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE. Août 1898: A. Ebray: La défense sociale en Italie. Henri Pascaud: Le droit d'association: conditions qu'il comporte pour se concilier avec la liberté individuelle et l'ordre social.
- BULLETIN of the department of labor. Edited by Carroll D. Wright and Oren W. Weaver. Washington. No. 17. Juli 1898: Economic aspects of the liquor problem. Brotherhood relief and insurance of railway employees by Emory R. Johnson. The nations of Antwerp by I. Howard Gore. Laws of various states relating to labor enacted since January 1. 1896.
- MORRIS, Malcolm, The prevention of consumption. (Fortnightly review. August, 1898.)
- FRANÇOIS, G., La nuova legge francese sulla responsabilità degli infortuni sul lavoro. (Giornale degli economisti. Agosto 1898.)
- GIORNALE degli economisti, luglio 1898: Il successo elettorale dei socialisti tedeschi.

IX. Gazdaságtörténet.

- BEIDTEL, Ignaz, Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung. 1740—1848. Band I—II. Innsbruck, Wagner, 1893.
- BENIGNI, Umberto, Die Getreidepolitik der Päpste nach den Quellen bearbeitet. Uebersetzt von Dr. Raymund Birner, herausg. von Prof. Gustav Ruhland. Berlin, Issleib, 1898.
- METTIER, H., Der Grütliverein Zürich 1848—1898. Dargestellt in seinem Werden und Wachsen. Zürich, 1898.
- SCHIFF, W., Oesterreichische Agrarpolitik seit der Grundentlastung. Tübingen, Laupp, 1898.
- UTSUNOMIYA, Die Warenpreisbewegung in Japan seit dem Jahre 1874, ihre Ursachen und ihre Einwirkung auf die Volkswirtschaft. Leipzig, Duncker, 1898.

ALIX, Edgard, L'oeuvre économique de Karl Marlo. Paris, Giard, 1898.

DES MAREZ, G., Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre. Gand, Engelcke, 1898.

Folyóiratokban.

SZÁDECZKY Lajos, II. Rákóczy Ferencz postái. (Magyar gazdaságtörténeti szemle. V. évf. 5. f.)

FICK, Richard, Zur Geschichte des indischen Handwerkes. (Beilage zur Allg. Zeitung. 1898 Nr. 195.)

SCHMOLLER, Gustav, Das preussische

Handels- und Zollgesetz vom 26. Mai 1818. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898, Nr. 176—77.)

STOCKHAUSEN, Victor, Freiherr von, Die Werthlehre Proudhons in neuer Darstellung. Bern, 1898. (Berner Beiträge zur Geschichte der Nationaloeconomie. Nr. 11.)

THIBRING, Gustav, Die Entwicklung der ungarischen Städte im 18. Jahrhunderte. (Oesterreichisch-ungarische Revue. 24. Band. 1. Heft.)

LIMOUSIN, Ch. M., De la prétendue folie de Fourier. (Revue d'économie politique. 1898. Nr. 6.)

X. Statisztika.

*OTTO HÜBNER'S geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde. Herausgegeben von Prof. Fr. Juraschek. 47. Ausgabe für 1898. Frankfurt a. M., Keller, 1898.

*ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES HANDBUCH. Herausg. von der k. k. stat. Centralcommission. 16. Jahrgang, 1897. Wien, Gerold, 1898.

*STATISTIK des deutschen Reichs. Neue Folge. Band 89: Kriminalstatistik für das Jahr 1895. Erläuterungen.

JANSSENS, E., Annuaire démographique (de la ville de Bruxelles) et tableaux statistiques des causes de décès. 36-e année 1897. Bruxelles, 1898.

AYER, J., General and comparative tables of the world's statistics. London, Wilson.

The HANDBOOK of Jamaica for 1898.

XVIII-th year of publication. Compiled from official and other reliable records by T. L. Roxburgh and J. C. Ford. Jamaica, 1898.

The YEARBOOK of Australia for 1898. XVII-th year of publication, ed. by E. Greville. London, Trübner, 1898.

Folyóiratokban.

CRÜGER, Hans, Internationale Genossenschaftsstatistik. (Handelsmuseum. 1898. Nr. 35.)

BLOCK, Maurice, Un problème de statistique humaine et sa solution. (Journal des économistes. Août 1898.)

LEVASSEUR, M. E., Comparaison des forces productives des états de l'Europe. (Journal de la société de statistique de Paris. Août 1898.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

*DIE ERGEBNISSE DER STRAFRECHTS-PFLEGE in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1895. (Oest. Statistik. L. Band, 3. Heft.)

JAHRBUCH des Unterrichtswesens in der Schweiz 1895 und 1896. Jahrg. IX. u. X. Bearbeitet von A. Huber. Zürich, Füssli, 1898.

LANDAU, S. R., Unter jüdischen

- Proletariern. Reiseschilderung aus Ostgalizien und Russland. Wien, Rosner, 1893.
- MEYER, Elard Hugo, Deutsche Volkskunde. Strassburg, Trübner, 1898.
- NEUMANN, Ludwig, Der Schwarzwald in Wort und Bild. 2. Aufl. Stuttgart, Weise, 1898.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK. LI. Bd. 1. Heft: Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1894/5. Wien, 1898.
- SCHVARCZ, Julius, Die Demokratie. 2. Band, 2. Abth. Leipzig, Friedrich, 1898.
- ARTIGUES, G., Du régime municipal de Paris. Paris, Rousseau, 1898.
- BERTHA, A. de, La constitution hongroise. Précis histor. d'après le dr. Samuel Rado. Paris, Plon, 1898.
- LOISEAU, C., Le Balkan slave et la crise autrichienne. Tours, Deslis, 1898.
- YEARBOOK of the scientific and learned societies of Great-Britain and Irland. XV-th annual issue. London, Griffin, 1898.
- KIRKE, H., Twentyfive years in British Guiana. London, Low, 1898.
- SELL's Dictionary of the world's press and annual of useful commercial knowledge 1898. London, King, Seli, 1898.
- SMYTH, H. Warrington: Five years in Siam from 1891 to 1896. 2 vols. London, Murray, 1893.

Folyóiratokban.

- HASSETT, Karl, Wanderungen in Nordalbanien. (Mittheilungen der kais. kön. geographischen Gesellschaft in Wien. Bd. XLI.)
- LES DÉPENSES militaires en Europe avant et depuis la constitution de l'empire d'Allemagne. (La revue de statistique. 1898. Nr. 24.)
- FAGES, C., L'évolution du darwinisme biologique. (Revue internationale de sociologie 1898. No. 7.)
- ROBINSON, H. Hansen, Le mouvement féministe aux États-Unis. (Revue politique et parlementaire. Août 1893.)

MEZŐGAZDASÁGUNK. ¹⁾

Közel egy évtizede, hogy a közgazdasági ügyek nagy területén osztozó két szakminiszterium az egyes kormányzati ágak helyesebb csoportosításával újjászerveztetett, s földművelésügyünk legfőbb vezetése külön központi organumot nyert.

A mezőgazdasági érdekek ápolása nemcsak a nemzeti termelés legfontosabb ágának fejlődését és virágzását mozditja elő; nálunk nemzetfentartó szerepe is van. A mezőgazdaság virágzása biztosítja a birtokos-osztály jólétét, fenmaradását, s viszont a földbirtok magyar kézben maradásától függ nemzetünk léte, jövője, a mint ezt már gróf Széchényi István oly megkapó erővel és világossággal kifejezte: »Legyen bár — ugymond a magyar közlekedésügy rendezéséről irt javaslatában — törvényeink, kormánysszékeink s az igazgatás nyelve mindenütt magyar, hangozzék bár koronás királyunk s fenséges családja ajkairól a hazai nyelv, tanittassék bár minden iskolában a tudomány magyarul, legyenek magyar lobogók és pénzek: mindez nem menti meg nemzetünket az enyészettől; ha a magyar birtok idegen kezekre jutna s a magyar faj koldus-néppé válnék saját honában.«

A földművelésügyi miniszterium egyszerre, ugyanazon működésével kettős szerepet tölt be, egy közgazdaságit és egy politikait, amazt közvetlenül, emezt közvetve. Az előbbinek sikere biztosítja az utóbbinak eredményességét is.

Senki sem állithatja, hogy a miniszterium a reá váró nagy feladatokat teljesen megoldotta; erre sem a rövid idő, sem a rendelkezésre álló erő nem volt elégséges. De a törekvés nem hiányzott s az eddigi eredményeket épen nem kicsinyelhetjük. Az a csöndes, zajtalan munkásság, melynek e kilencz év alatt tanui vagyunk, valóban áldásos volt, s a nemzet hálája"illeti e tárczának buzgó, avatott vezetőit.

¹⁾ A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1897. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1898.

Áldott legyen emléke a férfinak, ki a kezdet nehézségeivel s az anyagi eszközök elégtelenségével küzdve, több mint négy éven keresztül annyi egyszerűséggel, nemes idealizmussal s fáradhatatlan tevékenységgel szolgálta a magyar mezőgazdaság ügyét. Gróf Bethlen András korán megszakadt közpályája, korán bevégeződött élete érzékeny hézag a hűk és igazak sorában, kik egész lélekkel, szívének egész önzetlenségével s legjobb tehetségek szerint szolgálják a hazát. De élte nem folyt hiába, az a sok életrevaló kezdeményezés, mely miniszterségéhez fűződik, nem enyészett s nem enyészik el nyomtalanul.

Szerencse, hogy a földművelési tárcza jelenlegi vezetője, Darányi miniszter úr, szintén oly férfiú, kinek kezébe megnyugvással látjuk letéve a nemzet életbevágó érdekeit. Mint a magyar birtokos-osztály egyik előkelő tagja, évtizedeken át közéletünk kiváló, fáradhatatlan munkása: multjánál, jelleménél, összeköttetéseinél, hajlamánál s tösgyökeres magyar tehetségénél fogva, mintegy rendeltetve látszik a földművelésügyi tárcza betöltésére. Megerősít bennünket ebben a meggyőződésünkben az előttünk fekvő jelentés, mely a miniszter sokoldalú tevékenységéről számol be.

Az utóbbi két évtized európaszerte nagy megpróbáltatásnak tette ki a mezőgazdaságot, mely a katasztrófászerű válságot csak úgy kerülte ki, hogy a változott viszonyokhoz alkalmazkodva, azokat a termelési ágakat karolta fel, melyeket legkevésbé veszélyeztetett a tengerentúli országok versenye; a termelés fokozása, tökéletesítése terén pedig roppant haladást tett.

Ez az átalakulás nálunk is megindult s szakadatlanul folyik. A mezőgazdasági kormányzat feladata, hogy a magán tevékenység előtt az utat egyengesse, az akadályokat elhárítsa, s mezőgazdaságunk egyes ágai közt a helyes egyensúlyt létrehozni segítse. A cél, mely felé mezőgazdaságunknak törekednie kell, néhány szóval szabatosan meg lehet jelölni: termeljünk minél többet, minél jobbat, minél olcsóbban; értékesítsük terményeinket a lehető legelőnyösebben, s azokat a termelési ágakat karoljuk fel, melyek legjövődmezőbbek. A siker magától a gazdaosztály életrevalóságától, erélyétől, szorgalmától függ, de a kormánynak is ezer módja, alkalma van, hogy a magántevékenység támogatására siessen.

Első teendőnk kétségkívül a gazdasági szakismeretek terjesztése. Ez főleg a gazdasági szakoktatás által történhetik. De sajnos, gazdasági tanintézeteinket még mindig nem látogatják elegendően, s a magyar gazdaosztálynak csak kis része az, mely hivatásszerűleg készül erre a pályára. Sem a gazdatiszti állás, sem a haszonbérlet nem elég kecsegtető, s még azok is, a kiknek tulajdon birtokuk van, jogi képesítést igyekeznek szerezni, mely a nagyközönség szemében magasabb qualificationnak tűnik fel, s a mely a társadalmi és állami élet legtöbb terén utat nyit az előmenetelre. Lehetnek bármily kitűnő gazdasági tanintézeteink, ezen a visszas állapoton változtatni nem képesek. Csak egy mód volna segíteni rajta: a köztisztviselők minősítéséről szóló törvény megváltoztatásával. Közgazdasági ismeretekre úgy is szükségök van a felsőbb gazdasági tanintézetek hallgatóinak is. Ha a jogi és közigazgatási ismeretek elemeit is elsajátítanák, — a mi helyes beosztással a gazdasági szakoktatás hátránya nélkül is megtörténhetnék — bátran meg lehetne nyitni előttük a közigazgatási pályákat. Kettős haszna volna ennek a rendszernek. A közigazgatásban nagy tért foglal el a mezőgazdaság ügyeivel való foglalkozás, ezek intézésére nem hivatottabbak volnának-e a kellő szakismerettel s a mezőgazdaság érdekei iránt valódi érzékkel bíró egyének, mint a tisztán jogi qualificationnal bírók? De másrésről azok, kik hivatal vagy más közszolgálat reményében jogot végeznek, tényleg azonban hazamennek gazdálkodni, nem tájékozatlanul kezdenék birtokaik kezelését, — a mi legjobb esetben is sok keserves tanpénz fizetésével jár — hanem kellő képzettséggel, s így a siker nagyobb reményével merülnének a létért való küzdelembe. A felállítandó gazdasági főiskola szervezése már ezen az alapon történhetnék, s jól megválogatott, tehetséges és lelkes tanárok alkalmazása mellett egy csapással meg lehetne nyerni a túltömött jogi egyetem ifjúságának tekintélyes töredékét. A m. kir. központi statisztikai hivatalról szóló 1897. évi XXXV. törvényczikk, mely a nevezett hivatalnál a fogalmazási szakra gazdasági akadémiai oklevéllel bíró egyének kinevezését is megengedi, a fentebb említett irányban úttörőnek mondható.

A gazdasági tanintézetek mellett fontos feladatuk van a földmives-iskoláknak is. Ezeknél — nagyon helyesen — az oktatás gyakorlati alapon történik. A miniszter úr pro-

grammjából kidomborodni látjuk azt az eléggé nem helyeselhető törekvést, hogy lassanként minden vidéknek meg legyen a maga földmives-iskolája, mely az illető vidék specialis viszonyaihoz alkalmazkodva, annál közvetlenebbül és sikeresebben terjeszse a kisgazdák és alsóbbrendű gazdasági alkalmazottak között a szükséges ismereteket; a gazdákat pedig ellássa szaktanácsokkal, utbaigazítással. A földmives-iskolák gazdaságai egyuttal minta gyanánt is szolgálnak, s tényleg a lefolyt évben 3.000 érdeklődő tekintette meg a földmives-iskolákat.

Ezt a — hogy úgy mondjuk — közvetlen szemlélet útján való ismeretterjesztést a miniszter úr egy egészen új intézmény létesítésével is igyekszik előmozdítani. Még 1896-ban elhatározta, hogy fokozatosan minden törvényhatóság területén *minta-parasztagazdaságot* állít, hogy a kisgazdáknak alkalmat adjon az okszerű gazdálkodás módjainak, előnyeinek megismerésére. Eddigelé kilencz minta-parasztagazdaság létesített, melyek eredményéről azonban eddig még természetesen nem szólhatunk.

A földmívelésügyi miniszter úr működésén vörös fonálként vonul végig a nagy socialis problema átérzése s annak megfelelőleg minden téren a kis ember támogatása. A mezőgazdasági kísérleti és tudományos intézmények, bár a mezei gazdaságot általában, első sorban mégis a művelt birtokosztályt szolgálják, mely azok eredményeit megérteni és hasznosítani tudja. A szakirodalom s a kölcsönös érintkezés alkalmával kifejlődő eszmesurlódás szintén az intelligens gazdák látkörét tágítja, ismereteit gyarapítja. S noha a közép- és nagybirtok példája szintén instructiv hatással szokott lenni a kisgazdákra is: a földmívelésügyi miniszter úr a legnagyobb buzgalommal igyekszik az okszerű gyakorlati gazdasági ismereteket a kisbirtokosok széles köreiben is elterjeszteni.

A földmives-iskolák saját gazdaságukban egyes termelési vagy tenyésztési ágak vagy gazdasági eszközök bemutatása céljából szintén tartanak előadásokat, melyeken 1897-ben is közel 20.000 érdeklődő gazda vett részt; de sokkal nagyobb szabású s hatásában is fontosabb ennél a *népies gazdasági előadások* intézménye. Ez előadásokon — a mint a miniszter úr mondja jelentésében — a gazdasági szakismeretek terjesztésén kívül súlyt helyez a mezőgazdasággal közvetlen kap-

csolatban levő törvények, továbbá azon társadalmi kérdések ismertetésére, melyeknek nem értése vagy félremagyarázása veszélyes socialis izgatásoknak és elégtelenségnek válik forrásává.

E kezdeményezés fontosságát emeli az a körülmény, hogy a népies előadások tartása a gazdasági egyesületek útján, tehát a társadalmi tényezők bevonásával történik. s előmozdítva a földbirtokos-osztály és a nép között az annyira szükséges érintkezést, azon a nagy és nemes czélon munkál, hogy a birtokos-osztály a népnek ismét vezére, vezetője legyen, s használja föl ezt a szerepét a legnemesebben, a népnek jobba, értelmesebbé, vagyonosobbá tételén fáradozva. Már az 1897. évi jelentés meglepő eredményről számol be, 670 községben 472 előadó 2005 előadást tartott, összesen 215.161 hallgató jelenlétében.

De a miniszter még itt sem állapodott meg. A gazdasági ismeretek elemeit már a népoktatásba be akarja vinni, s ezért gondoskodni kíván a néptanítók gazdasági szakképzéséről. Tárcaja terhére már 1896-ban hat tanítóképezdénél gazdasági szaktanárokat alkalmazott; kilencz földmíves-iskolán pedig néptanítók részére külön tanfolyamokat tartat, melyeket 1897-ben 200 néptanító hallgatott jó sikerrel. Ezenkívül a tanítóképezdét jó sikerrel végzett fiatal néptanítókkal rendszeres tanfolyamot végeztet földmíves-iskolákon, hogy a nagyobb alföldi községekben fölláltandó, önálló gazdasági ismétlőiskoláknál vagy a szervezendő gazdasági felsőbb népiskoláknál vezető tanítókul lehessen őket alkalmazni.

A néptanítók specialis kiképzésére szolgálnak az évenként négy hétre terjedő szőlő- és borgazdasági tanfolyamok. Ezek a szőlőművelés szempontjából fontosabb községekben működő néptanítók részére szerveztettek a vinczellériskoláknál, az állami szőlőtelepeken s egyéb alkalmas telepeken.

E tanfolyamokba oly néptanítók vétetnek föl, kik a phylloxeravész által sújtott s kiválólag szőlőművelésre utalt községekben működnek. Ez az intézkedés is egy láncszeme annak a nagy állami actionak, mely a földművelésügyi miniszter úr kezdeményezésére s fáradozásai által segítve főbb borvidégeink elpusztult szőlőinek reconstitúciójára irányul.

A szakismeretek népszerűsítésére szolgálnak a rendszeres munkás-tanfolyamok nagyobb szőlőtelepeken, melyek az összes

szőlőmunkák elsajátítása céljából rendeztetnek az eddigi népszerű időszaki tanfolyamok helyett, melyek csak egyes munkákra szorítkoztak.

De nemcsak a szőlőművelésnél, hanem a mezői gazdaságnak majd minden ágában ott van az állam támogató keze. Az állami közegek közvetlen érintkezést tartva fenn a nagyközönséggel: tanácsokkal, útmutatásokkal szolgálnak, a kis-termelők számára pedig ismeretterjesztő tanfolyamokat tartanak. Így például, hogy további példát hozzunk fel, a méhészeti vándortanítók székhelyeiken téli tanfolyamot rendeznek s ezenkívül egyes gazdasági iskoláknál szintén tartanak ily tanfolyamokat. A néptanítók felhasználását itt is látjuk. A tanítóképezdéknél részint mint rendes tárgyat, részint más gazdasági ismeretekkel kapcsolatosan tanítják a méhtenyésztést; a méhészeti vándortanítók pedig minden évben egyszer-kétszer megjelennek a tanítóképezdéknél a növendékeknek előadást tartani.

Nem kicsinyelhetjük azt a támogatást sem, melyben az állam a kiskgazdákat s a kiskgazdákból álló községi érdekeltségeket, vetőmagvak kiosztása, apaállatok kedvezményes áron való eladása s más egyéb közvetlen segítségosztás által részesíti.

Jó szolgálatot tesz mezőgazdaságunknak a különböző kísérleti állomások tevékenysége; a vegykísérleti, vetőmagvizsgáló, rovar-tani, gépkísérleti, növénytermelési kísérleti, stb. állomás működése. Mennyire megkönnyítik ezek az értelmes, törekvő gazdák iparkodását, kivált ha a gazdaközönség gyakrabban, több bizalommal fordul hozzájuk. Hatásukat azonban már most is észre lehet venni.

A földművelésügyi miniszter úr gondoskodásának egyik fontos tárgya a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvény végrehajtása. E törvény sok nagy horderejű intézményt léptetett életbe, és pedig hogy a helyi viszonyok sajátossága minél inkább figyelembe vételessék, törvényhatósági szabályrendeletek útján. De ezekbe élő tartalmat csakis a gazdaközönség buzgótsága, közszelleme s saját érdekeinek helyes felismerése önthet. Főfeladat tehát a gazdaközönség közönyét megtörni, érdeklődését felkölteni. Nagyon czélszerű intézkedés ez irányban, hogy a miniszter úr a mezőrendőri törvény végrehajtásának ellenőrzése céljából, a miniszterium mezőrendőri osztálya által egyes törvényhatóságoknál helyszíni vizsgálatokat teljesített.

Ez a kölcsönös érintkezés mindkét részről nagyon instructiv. A központi közegek megismerkednek a helyi viszonyokkal, látják az akadályokat, melyeket le kell győzni, megismerik a szunnyadó erőket, melyeket öntudatra kell ébreszteni. A gazdaközönség pedig a központ érdeklődése által buzdítva, maga is érdeklődni kezd a korábbi közöny és lanyhaság helyett buzgósággal kezd a törvény által számára kijelölt munkakör betöltésébe, s így lassankint megalakul, kiforr a tevékeny, buzgó, tetterős közszellem, a gazdaosztály közérdekének sikeres ápolása.

Bizvást elmondhatjuk, hogy főleg erre van szükség, mert a gazdasági haladás iránti érzék az utóbbi évtizedek alatt már nagy mértékben kifejlődött gazdaközönségünkben. Ha utánzásra érdemes példát látnak, szívesen követik. Forgatják a szaklapokat, s a tudomány útmutatását a gazdasági haladás felé, igyekeznek hasznukra fordítani.

Mindez egyértelmű mezőgazdaságunk fejlődésével, okszerűbbé, intensivebbé válásával. Ha az anyagi jólét emelkedése nem tart lépést a gazdasági haladással, azt részint az általános gazdasági helyzet mostohaságának, részint a mezőgazdaságot ért súlyos csapásoknak tulajdoníthatjuk, a minő különösen a sertésvész.

A gazdasági haladást különben már a statisztikai adatokból is kiolvashatjuk. Különösen a takarmánynövények nagy arányú térfoglalásából, mely az okszerűségnek egyik legcsalhatatlanabb jele. Az átlagtermések emelkedése is a nyolczvanas évek eleje óta erről tanuskodik. Az 1897. év azonban, mely az előttünk fekvő miniszteri jelentésnek tulajdonképeni tárgya, szomorú visszaesést mutat. Természetesen nem gazdálkodásunk vált okszerűtlenebbé ebben az évben, hanem a kedvezőtlen időjárás okozta a rossz termést. A természettől, főleg hazánk végletes éghajlati viszonyai közt, a legintensivebb műveléssel sem függetleníthetjük magunkat. Példa rá a mezőhegyesi méneshirtok-gazdaság, ott a búzatermés katasztrofális holdanként 1895-ben 17⁷⁴, 1896-ban 16²⁰ métermázsa volt, 1897-ben ellenben a kedvezőtlen időjárás folytán csak 5⁵⁹ métermázsa. Így volt az a többi gabonaneműekkel is. De viszont cukorrépából és takarmánynövényekből nagy termés volt. Ebből az a tanulság, hogy a gazdaság, ha nem kizárólag a szemtermelésen nyugszik, hanem az egyes ter-

melési ágak változatosan egészítik ki egymást, nincs úgy kitéve a kedvezőtlen időjárás okozta rázkódtatásnak.

Örömmel látjuk, hogy mezőgazdaságunkban ez az irányzat mindjobban érvényesül; nemcsak a gazdasági növények termesztésében nagyobb a változatosság, hanem állattenyésztésünk is kezdi elfoglalni az őt megillető helyet.

Lótenyésztésünk nagyszerű haladása közismeretű tény. Az állam nagy áldozatai ezen a téren igazán dúsan termik a gyümölcsöt, mert nemcsak a nagy tenyésztők mutatnak fel kiváló eredményt, hanem — a mi még fontosabb — a népies tenyésztés is hatalmasan fejlődött. Az eddigi sikerek azonban nem megállásra, hanem még fokozottabb tevékenységre ösztönöznek.

Közgazdaságilag a lótenyésztésnél is fontosabb a szarvasmarhatenyésztés. A tenyészkörletek megállapításával, a kellő számú, fajúj és minőségű apaállatok beszerzésével nagy lendületet lehet adni az állattenyésztés ezen fontos s már is szépen fejlődő ágának. 1896-ban az állattenyésztési kerületi felügyelőségek intézménye állítatott fel s fejlesztetik fokozatosan. Feladataik között első helyen áll a köztenyésztés számára megfelelő számú és fajtájú apaállatok beszerzéséről gondoskodni. Nem csekély feladat ez, ha tudjuk, hogy a mezőrendőri törvény értelmében 1898. év végéig a köztenyésztés számára 30.000 bikáról kell gondoskodni.

A tejszövetkezetek alakítására és havasi gazdaságok létesítésére szintén életrevaló kezdeményezések történtek, melyek szarvasmarhatenyésztésünk jelentőségét szintén nem csekély mértékben emelik. Sajnos azonban, hogy erélyes kormányintézkedésekkel még alig-alig fojtatott el a ragadós tüdőlob s alig szorítottatott szűk korlátok közé a ragadós száj- és körmőfájás, már is egy félelmes veszedelem kopogtatott be, a szarvasmarhák gümőkórja, mely baj bár nem mai keletű, de közveszélyessége s nagymérvű elharapózása csak újabban ismertetett fel. Ez a baj akár magára hagyatik, akár erélyes intézkedésekkel kezdetét veszi elfojtása, egyaránt roppant veszteségeket okoz a gazdáknak, s a mezőgazdaságunk belterjesebbé tételénél oly nagy szerepet játszó tehenészeteket alapjukban fenyegeti. A szarvasmarhák gümőkórja oly katasztrófának veti előre árnyékát, a minő a sertészsész alakjában sertésstenyésztésünket rázkódtatta meg.

A sertésitenyésztés fontosságban méltán sorakozik a szarvasmarhatenyésztés mellé. Még néhány évvel ezelőtt kivitelünknek értékre legnagyobb tétele a hizott sertés volt; népünk élelmezésében pedig a sertés elsőrendű szerepet játszik. Annál nagyobb a csapás, mely országunkat a sertésvész folytán érte. Megérzi ezt egész közgazdaságunk, de különösen megérzi a szegény ember. Alig volt olyan szegény napszámosember, ki egy-két malaczkát nem hizlalt volna, érezhető költség nélkül, mert főleg a házi hulladékot értékesítette; mégis háztartására mily nagy fontosságú volt a hizlalás, megadta évi zsiradékját és tápláló hushoz is jutott, melyet különben nem lett volna módjában megszerezni. Talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy az 1897. évi munkásmozgalmakban közel annyi szerepe volt a sertésvésznek, mint a rossz termésnek és lelketlen izgatásnak.

A miniszter úr bölcs tapintatáról tesz tanuságot, hogy a sertésvész okozta bajok orvoslását első sorban a kistenyésztők sertésitenyésztésének megmentésében s főlelmezésében keresi. Sertésxivitelünk hanyatlását is főleg az által kívánja megakasztani, illetőleg a korábbi nagy kivittelt újra lehetővé tenni, hogy a kiviteli árút a nagy itenyésztők mellett a kisgazdák is megfelelő arányban állítsák elő. E célból 500—600 községet, 30—40%-kal olcsóbban a beszerzési árnaál, látott el itenyészkanokkal, megakasztva ez által a sertésleltszám rohamos hanyatlását, a mi e támogatás nélkül a sertésvész következtében mulhatatlanul beállt volna.

Mig a sertésitenyésztés még néhány évvel ezelőtt hatalmasan fejlődő, virágzó gazdasági ág volt, a juhtenyésztés már évtizedek óta folyvást hanyatlik. Megfordítani ezt a hanyatló irányt bizonyára nem fog sikerülni, de mérsékelni s a juhtenyésztést kisebb arányokban biztosítani, fontos közgazdasági feladat. A földmivelésügyi miniszterium buzgólkodása itt sem volt eredménytelen, a gyapjú-auciók szervezése a magyar gyapjúnak jobb kelendőséget s kedvezőbb árt biztosított, a mi új kedvet, bátorítást önt gazdáink azon részébe, kik még nem hagytak föl a juhtenyésztéssel. Másrésről a hegyvidékeken a fejős juhtenyésztésnek már némi emelkedésről szólhatunk, a mit a kormány alkalmas apaállatok kiosztásával hathatósan támogat.

Az állattenyésztés kisebb ágai, mint a baromfitenyésztés,

méhészet, selyemhernyótenyésztés szintén megfelelő gondban és figyelemben részesülnek. Ezek szintén nem utolsó forrásai a nemzeti jólétnek és vagyonosságnak, kivált az alsóbb néposztályok körében, melyeknek megélhetését könnyebbé, biztosabbá tenni nemcsak a humanismus parancsa, hanem az állam-raisoné is, mely a társadalmi ellentétek kiegyenlítését elsőrendű feladatnak vallja.

Nálunk, még a közelmúltban is, úgy a felsőbb, mint az alsóbb társadalmi osztályok közt elég szép egyetértés és béke volt. Sajnos, fenn a politikai és felekezeti ellentétek, és gyűlölködések, lenn pedig a vakmerő socialis izgatások, az itt-ott fölmerült tagadhatatlan visszaélésektől támogatva, ezt az egyetértést nagyon megzavarták. A béke helyreállítása fenn és alant nemzeti létünk szent érdeke nevében elodázhatatlan kötelesség. Az értelmiségi osztályok figyelmének közös nagy nemzeti célokra való irányzása, melyek úgy a közgazdaság és társadalom, mint a közművelődés terén oly bőven kínálnak, legjobb módja magával meghasonlott társadalmunk széthúzó elemeinek egyesítésére. E célok egyike a munkáskérdés kedvező megoldása is.

Nem illetheti elég dicséret a földművelési miniszter urat, hogy az elmúlt évben a mezőgazdasági munkásmozgalom váratlan, erőszakos kitörésének komoly következményeit, oly tapintatos kézzel elhárította. A baj elvesztette acut jellegét, de teljesen megorvosolva nincs, s csak helyeselni lehet, hogy a földművelésügyi miniszterium kebelében egészen külön osztály szerveztetett a munkásügyek ellátására. Dicséretes mérséklet és igazságérzet jellemzi a miniszterium eljárását a múlt évben lefolyt aratási-strike alatt is. Bár a munkások föllépése erőszakos, provokáló s a törvényes jogrendet veszélyeztető volt, a miniszter úr egy hajszálnyira sem távozott az objectiv igazság és méltányosság elvétől, mit legjobban igazol, hogy munkásokkal a mezőhegyesi tartalékból csak az olyan gazdákat látta el, kiknek tényleg szerződötött munkásai a gazda hibája nélkül tagadták meg a szerződés teljesítését s az alkalmazott törvényes eszközök sem vezetvén eredményre, az illető munkaadók a helyi viszonyoknak megfelelő munkabér és feltételek felajánlása mellett sem kaptak munkásokat. A miniszter úr pártatlan bíró volt s ez nagy mértékben elősegítette a békés megoldást.

Az 1898 ; II. törvényczikk hatásáról, mely a munkaadók

és mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyt szabályozza, beszélni még alig lehet, mert az idei aratásra a szerződést nagyon sok gazdaság már a törvény meghozatala előtt megkötötte. A törvénynek kétségkívül meg lesz a maga jó hatása, mert nemcsak a gazda érdekeit biztosítja a jogtalan sérelemtől, hanem a munkásokat is megvédi az igazságtalanság- és kizsákmányolástól. Ez annál könnyebben megy, mert az a komoly intézés, melyet a munkásmozgalom magában foglalt, nem téveszthette el hatását, a gazdáknak arra a kis részére sem, kiknek lelkében nem él elég jogérzet és emberiség. A gabonauzsora ellen való erélyes föllépés szintén gyógyszer a socialismusnak, valamint a népies olvasmányok útján való felvilágosítás, a mit a földművelésügyi miniszter úr szintén dicséretes módon eszközöl. Hatalmas eszköz volna a telepítés is, melyről alább szólnunk.

A mint a miniszteri jelentésből olvassuk, a munkások lak- és táplálkozási viszonyainak tanulmányozása is folyamatban van. Ezen a téren szintén sok a tenni való. A gazdasági cselédek lakáviszonyainak javításán kívül arra kellene törekedni, hogy minden mezőgazdasági munkásnak saját háza legyen, legalább egy kis kerttel, mely a konyhára való zöldséget, főzeléket megteremje. Nagy alföldi városainknál ütköznék ez legkisebb nehézségbe, hol a városok kiterjedt ingatlanaiból bőven telnék erre a nagy társadalmi célra. A mezőgazdasági munkásbiztosítás is égető kérdés, bár megoldása nem könnyű. A mezőgazdasági cselédek biztosításával kellene megkezdeni, mely legkönnyebben megvalósítható s melynek helyes alkalmazása jótékonyan hatna a cselédügyre is, mert ha az ugyanazon helyen becsületesen eltöltött szolgálati idő bizonyos kedvezményekre, praemiumra jogosítana, vagy a biztosított összeg emelését vonná maga után, ez ösztönül szolgálna a cselédeknek jó magaviseletre, hűségre, szorgalomra.

A különböző célú szövetkezetek elterjedése is hathatós eszköz volna a munkások anyagi helyzetének javítására, bár a szövetkezeti ügy már nem specialisan ezt az osztályt érdekli, ép úgy hasznót huzhat belőle a kisbirtokos, sőt az egész birtokos-osztály. Nemcsak a hitelszövetkezetek birnak fontossággal, a beszerzésnél és értékesítésnél ép úgy ki lehetne aknázni a szövetkezés nyújtotta előnyöket. A községi hitelszövetkezetek áldásos működést fejtenek ki, adja Isten, hogy

a központi hitelszövetkezet, melynek érdekében épen a földművelésügyi miniszter úr oly lelkesen buzgólkodik, szintén minél előbb megteremje gyümölcsét.

A szövetkezésnek elpusztult szőlőink felújítása körül is szép tere kínálkoznék, sajnos azonban, ezt nem igen tölti be s a reconstructio nagy munkája részint közvetlenül, részint közvetve csaknem egészen az állam vállaira nehezedik.

A szőlők felújítására vonatkozó állami tevékenységnek nemcsak közgazdasági fontossága van; jóval több annál. Socialis jelentősége ép olyan nagy. Rohamosan megfogyott szőlőterületünk lassanként bizonyára minden külső támogatás nélkül is visszanyerné régi kiterjedését, mert a hol jövedelmező befektetésre van kilátás, a magánvállalkozás előbb-utóbb elfoglalja az alkalmas tért. De az erők érvényesülését egészen magára hagyva, valóságos forradalmi rázkódtatás forgatná fel a szőlőművelés terén a birtokviszonyokat.

A phylloxeravész előtt a kis szőlőbirtok volt túlnyomóságban. Ez épúgy megfelelt magának a termelési ág érdekének, mint a vagyonszerzés társadalmi eszményének. A szőlőművelés sok pepecselő munkát, lelkiismeretes figyelmet és gondot kíván. Kitől várhatnók ezt inkább, mint magától a kis szőlőbirtokostól, kinek egész léte, boldogulása attól a darabka földtől függ, melyet két keze munkájával termékenyen tesz? Viszont a jól munkált szőlő számtalan családnak nyújtott biztos megélhetést, sőt nem közönséges jólétet s lehetővé tette, hogy sűrű népesség mellett se tűnjenek föl a túlnépesedés bajai, a mint ezt a Dunántúl számos vidékén tényleg tapasztaltuk.

Megtörtént az országos katasztrófa; legértékesebb borvidégeink szőlői egymásután pusztultak el. A sikeres védekezéshez hiányzott a kellő erély, a kellő anyagi erő s a kellő szakismeret. Csak évek múlva indult meg az elpusztult területek felújítása, de csak szórványosan, sőt még az immunis homokterületeken is, melyeken a hegyi szőlők pusztulásával rohamosan kezdődött a szőlőültetés, némi kényszerű szünet állt be a peronospora általános föllépésével.

Az amerikai vesszőkkel való beültetés költséges volta, valamint az újabb szőlőbetegségek ellen való védekezés az elégtelen anyagi eszközökkel bíró kisbirtokosnak nagyon megnehezítette a szőlőültetést. Innen van, hogy még homokterü-

leteken is, a kisbirtokosok apró parcellái mellett, a nagy szőlőbirtokok, sőt valóságos szőlőuradalmak kezdenek előtérbe lépni. Részben ezeknek is megvan a maguk haszna és jogsultsága, mert egy mintaszerűleg berendezett nagy szőlőtelep, a tökély magas fokán álló szőlőmivelés és borkezelés eleven példájával, egész vidéknek válhatik útmutatójává. De túltengésök kedvezőnek nem mondható. Őszinte hálával kell tehát fogadnunk a földmiveléstügyi miniszter úr bölcs intézkedéseit, melyek az elpusztult szőlők felújításánál nagy súlyt helyeznek a kisbirtokosokra is.

A szőlőszeti és borászati szakközegek mai szervezete 1891 óta áll fenn, de lényegesen kibővítve. Ma már a borászati kerületek száma 21 s a mint a jelentés említi, lehetségessé vált, hogy az állami szakközegek az érdekelt birtokosokkal gyakoribb, úgyszólván állandó érintkezést tartsanak fenn.

Ismeretes az 1896. évi V. t.-cikk, a phylloxera által elpusztított szőlők felújításáról. E törvény alapján a kormány a Magyar Agrár- és Járadékbankkal kötött szerződést a mondott célra adandó kölcsönök iránt s a bank 25,000,000 forint erejéig vállalt kötelezettséget. Nagy összeg ez, de a feladat is óriási, melyet érdekesen illusztrálnak a jelentésnek azon adatai, hogy jelesebb borvidékeinken a már elpusztult, vagy pusztulásnak indult 300.000 hold szőlő megújításához csak az első beültetésre, tehát az évenként keletkező hiányok pótlását nem számítva, legalább 1200 millió szőlőoltványra van szükség. Az amerikai fajtájú szőlővesszőt termelő telepek jelenleg 842 hold területen évenként 40—50 millió darab vesszőt állítanak elő s így a mostani erők mellett 24—30 év kellene a teljes felújításhoz. A miniszter úr tehát a vesszőtermelést fokozni kívánja, részint az állami telepek szaporításával, részint a különböző kedvezményekkel támogatott magánvállalkozók telepein. A törvényhatóságok, községek, egyesületek, szövetkezetek, melyek működéséhez nagy remények fűződtek, számbavehető tevékenységet nem fejtenek ki.

A miniszter úr a védekezésnek mindkét módját, a szénkéneggel való gyéritést s az amerikai vesszők ültetését támogatásban részesíti. Egyes vidékeken már eddig is szép eredmény mutatkozik, bár a teljes reconstitúción bízni nem merünk. De azért bortermelésünk jövője fölött kétségbeesni

többé már nem kell, a hegyi szőlők újra nem telepített részét a homok területek beültetése bőségesen kárpótolni fogja s talán nincs messze az idő, hogy nem szőlő- és bortermésünk csekélységén, hanem az elhelyezés nehézségén kell aggódnunk. A csemege-szőlők ültetése, mely ág eleinte oly dúsan jövedelmezett, már-már túlságba csapni készül, s a termelők a túltermelés hátrányát csakis úgy nem fogják megérezni, ha csemege-szőlőnknek a külföldön is sikerül jó piacot nyitni. Éjszak-Németország, Oroszország, sőt a Skandináv államok meghódítása volna a legsürgősebb és életbevágóbb feladat. Bortermelésünk az olcsó olaszbor versenyét sinyli, de még inkább a mesterséges borok elterjedését. Az 1893. évi XXIII. törvénycikk végrehajtásának szigorítása s a borellenőrző bizottságok szervezése némileg már most is korlátozza a mesterséges borokkal való visszaélést, de a baj gyökerét még távolról sem irtotta ki, az orvosoknak kellene kiterjelet hatáskört biztosítani és pedig úgy, hogy e működésük folytán semmiféle anyagi kárnak vagy kellemetlenségnek kitéve ne legyenek.

A phylloxerán kívül a peronospora tesz még nagy károkat szőlőinkben. E bajnak azonban van ellenszere s most már a védekezés is oly általános, hogy oly pusztítást, mint a kilenczvenes évek elején, többé nem tehet. Csakhogy sok idő telt bele, míg a kisbirtokosok nagy tömege belátta a védekezés szükségét és hasznát. Most ujabban fellépett bajok fenyegetik szőlőművelésünket, a szőlőmoly és az oidium. Nagy kár volna, ha a védekezés későn, lassan s töredékesen indulna meg, mert ez részint a baj elharapózását idézné elő, részint eredménytelenné tenné az egyesek védekezését.

A mind veszedelmesebben föllépő növényi betegségek és káros rovarok egész mezőgazdaságunknak nyílt sebet képezik. Az állami kísérleti állomások között vannak, melyek feladata e bajok ellen megtalálni a védekezés helyes módját s a nagyközönséget ez irányban instruálni. De az erők nem állnak arányban a feladat nagyságával s a teendők sokaságával. A mezőrendőri törvény is tartalmaz czélszerű intézkedéseket, de azok a gyakorlatban nem hajtathatók végre. Pedig csak a rovarkárok évenként milliókra mennek; aligha ki nem kerülne belőlük az egész földadó. Németországban a kártékony rovarok ellen való védekezés fényes sikerre vezet, pl. homoki szőlőink és gyümölcsöseink réme, a cserebogár, ott már csak-

nem teljesen kiirtatott. Nálunk sem kellene hozzá egyéb, csak erős akarat. Kellőleg beoktatva a néptanítókat, az iskolás gyermekekkel végre lehetne hajtani a káros rovarok nagy részének kiirtását. Hogy helyesen tervezett, erélyes védekezéssel mily nagy veszedelemnek lehet gátat vetni, mutatja az erdészeti példája, mely néhány év alatt sikerrel meg tudott küzdeni az apáczarovar invasiójával.

Mellőzzük ezuttal vázlatos ismertetésünkben az erdészeti és a vízügyeket, melyek pedig a földművelésügyi miniszter úr gondoskodásának szintén kiváló tárgyát képezik, hogy befejezésül áttérhessünk a szerintünk legfontosabbra, a telepítések ügyére.

A miniszteri jelentés meglehetősen sötét képet fest a telepítési ügyek állásáról. Nem vonjuk kétségbe, hogy a kép megfelel a valóságnak s az 1894. évi V. törvényczikk alapján megindult telepítési actió csakugyan nem igen akar sikerülni. A ki ismeri a telepítések történetét, nem csodálkozik az eddigi csekély eredményen. A telepítés nem megy könnyen; akadályok, nehézségek mindig voltak és lesznek. De nagy kár, sőt nemzeti szempontból helyrehozhatatlan veszteség volna, ha az eddigi csekély siker elkedvetlenítené vezető államférfiainkat s felhagynának a telepítési actióval.

A telepítések, bár közgazdasági és socialis hatásuk sem vonható kétségbe, első sorban nemzeti szempontból birnak rendkívül nagy fontossággal. Egy nemzetnek, melyet a sors négyszáz esztendő óta a lét és nemlét szédítő mélységei fölött vezet, s melynek jövője a viszonyok jobbrafordultával sincs teljesen biztosítva, mindig, mindenek előtt nemzeti léte megszilárdítására, biztosítására kell gondolnia. A legjobb eszköz erre kétségkívül a magyar faj anyagi, szellemi és erkölcsi erejének minél teljesebb kifejtése; de hatalmas eszköz volna a tapintattal, de a mellett a lehető legnagyobb erélylyel keresztülvitt telepítési actió is. Sajnos, a lefolyt negyed század alatt épen ezen a téren vádolhatjuk magunkat a legtöbb mulasztással. Az elidegenített állami javaknak telepítésekre való felhasználásával meg lehetett volna változtatni a délvidék nemzetiségi arczatát, sőt bölcs és erélyes telepítési politikával a daco-romanismus hatalmát is örökre megtörhettük volna.

A nemzetiségi veszély reánk nézve nem abban rejlik, hogy hazánknak a magyaron kívül más ajkú lakosai is van-

nak, hanem abban, hogy hazánk testéből nagy területeket kizárólag idegen nemzetiségűek lagnak. Hajdan a magyar nemesség volt az a csontszerkezet, mely ezeket a részeket is a nemzettest szerves alkatrészeivé tette. De a középbirtokos-osztály hanyatlásával ez a kapcsolat mindinkább lazul. Előmozdítja a lazulást, hogy az idegen nemzetiségek kebelében külön értelmiségi és középosztály támad, áthatva elszakadási hajlamokkal, sőt fanatikus gyűlöletével a magyar állam-eszmének. Főkép az erdélyi részekben látjuk ezt, hol az oláh pénzintézetek az összeharácsolt birtokokon tervszerűleg teremtik meg az oláh gentry-osztályt, hogy a magyar szint végkép letöröljék arról a földről, melyre történeti mesék és hazugságok jogán igényt formálnak maguknak. S a nemzetiségi intelligencia káros hatásának, melyet a tömegekre gyakorol, s melyet legtöbbször az egyház hatalma is támogat, mi az ellensúlya? A magyar közigazgatás, a járási hatóságoktól fölfelé, mely a folyó közigazgatási teendőkkel is alig bir megküzdeni.

A nemzetiségi bajokat tisztán a közoktatás által megorvosolni nem lehet. Hiába terjesztjük az oláhság között a világozottságot, az oláh intelligencia növekedésével csak az elszakadási törekvések növekednek és erősödnek, annál több lesz a konkolyhíntő, ki a jó és becsületes nép lelkét megmérgezi.

Arra, hogy Erdélyt, országunk keleti bástyáját, megtartsuk, csak egy mód van, ha az erő ellensúlyául erőt teszünk s az oláhság tömegeibe a magyarság ékeit verjük, mely vas-kapocs gyanánt tartsa össze a lehullani akaró részeket. Oly fontos, oly életbe vágó feladat ez, hogy érte bármily áldozat sem lehet tulságos nagy. Itt minden mulasztás helyrehozhatatlan, kipótolhatatlan, végzetes; de viszont örök dicsőséget szerez magának az államférfi, a ki a nagy feladatot szerencsésen megoldja. Azok az eszközök azonban, melyeket az 1894: V. t.-cz. bocsátott a földmivelésügyi miniszter úr rendelkezésére, elégtelenek. Nagy eredményt csak nagy eszközökkel lehet elérni s gyümölcsözőbb befektetést Magyarország még sohasem tett, mint az volna, mely egy nagyszabású telepítés céljaira fordíthatnák.

A miniszteri jelentésből azt látjuk, hogy a jelenlegi keretek közt is a telepítésnek legnagyobb akadály, hogy nem kerül elég alkalmas telepes. Sokan csakugyan azt tartják,

hogy a magyar ember nem alkalmas telepítésre, mert nem mozdul ki szülőfalujából. A tények azonban mást mondanak. Ott van az évtizedek óta egyre fokozódó levándorlás a Dráván-túlra, mely nemcsak a régi szlapon megyéket keresi föl, hanem Belovár-Kőrös megyét is előzönlí. Az Amerikába való kivándorlás sem hagyja érintetlenül a magyarságot. Hát még az ország határain belől a nagyarányú vándormozgalom, mely szintén nem szorítkozik az idegen ajkú megyék népességére, hanem a legtösgyökeresebb magyar népre is kiterjed. Még statisztikai adatokra sincs szükségünk, noha ezek a leghangosabban szólnak, hanem csak szét kell néznünk a mindennapi életben. Ha sűrűn lakott s alacsonyabb munkabérű távoli megyéből egy-két cseléd elszegődik, a következő években már rajokban jönnek, mint ezt például Pest megye némely, munkáskészben szűkölködő vidékén a zalamegyeiekkel látjuk. Hát ha még a magyar nép földéhségét, ezt az igen érdekes és sok tekintetben becses lélektani mozzanatot vesszük: akkor nem kételkedhetünk, hogy telepítésre annyi emberünk van, a mennyit akarunk. Csakhogy a telepítésnél ne a tőke legyen irányadó, melyet a telepes magával hoz, hanem a telepes egyéni tulajdonsága: munkabírása, szorgalma, becsületessége. A telepítés az állam részéről mindig áldozattal jár, hogy ez az áldozat valamivel kisebb-e vagy nagyobb, a nagy nemzeti cél mellett vajmi kevésbé eshetik a mérlegbe. De különben az is kérdés, hogy a telepítésnek melyik módja költségesebb volta-képen. Ha csak meghatározott tőkével rendelkező telepeseket fogadunk el, valószínű, hogy olyan elemek verődnek össze, kik saját szülőföldjükön nem tudnak boldogulni, mennek tehát szerencsét próbálni másfelé; ellenben ha a telepesek megválogatásánál csak a személyi tulajdonságokra nézünk, a mezőgazdasági munkások és a cselédemberek színe-javát válogathatjuk ki, a kik az új helyzetben is jobban fognak boldogulni s pontosabban fogják fizetni évi járulékaikat telepeik után.

A telepítések sikerültét az is megnehezíti, hogy mindig csak új községeket akarunk telepíteni. Ily módon Erdélyben tér sincsen a nagy nemzeti feladat megoldására. A telepítés sokkal könnyebben menne, ha az állam a létező községekben vásárolná össze az eladásra kerülő birtokokat, s ha egy községben 10—15 telepesre való hely van, azonnal keresztülvinné a telepítést. A mezőgazdasági cultura szempontjából is

roppant hatása volna ennek. Tudjuk, hogy az erdélyrészi megyékben mennyivel kezdetlegesebb, gyarlóbb a gazdálkodás s tökéletlenebbül folyik minden mezei munka. Ezt csak élő példaadással lehet megváltoztatni s lehetne-e jobb alkalom, mintha a Dunántúlról vagy a kulturailag legelőrehaladottabb magyarság más helyeiről szemenszedett munkásokat telepítenénk oda, a kik példájokkal megmutatnák, hogy kell végezni a mezei munkát.

Ez erőteljes faj friss vért vinne az ellenálló képességében meggyöngyült erdélyi magyarságba. Physicailag, értelmileg messze túlemelkedve a benszülötteken, anyagilag gyarapodnák, terjeszkednék. Attól sem kell tartanunk, hogy ilyen kis telepek elmerülnének az oláhság tengerében, mert a telepítés munkájában csaknem mindenütt az enyésző magyarság romjaira támaszkodhatnánk, s a már létező egyházi szervezet lelki gondozását használhatnók fel. Ha ezenkívül minden ily telephelyen állami iskola állíttatnék, a telepés magyarság nemzetisége teljesen biztosítva lenne, sőt elvesztett véreink visszagyárosítását is inkább remélhetnők.

A telepítés azonban a nemzetiségi bajokon kívül a socialis bajok megorvoslásának is egyik hathatós eszköze. Az 1890. évi népszámlálás adataiból megdöbbenve láttuk, mily túlságos nagy az ország némely részében a legmozgóbb s megélhetés tekintetében legbizonytalanabb népelemnek, a napszámos-osztálynak száma. Hogy ez nem egészséges állapot, mindenki tudja, a társadalmi osztályok áthidalására erős kisbirtokos-osztályra van szükség, melyet részben éppen ebből a mozgó elemből lehetne alakítani. A nagyobb mérvű telepítések a nemzetiségektől lakott vidékeken némileg már levezető csatornául szolgálhatnának a napszámos-osztály fölös népének; de ott vannak nagy alföldi városaink roppant kiterjedésű földbirtokai is. Nem lehetne-e ezeket is a telepítések körébe vonni? Sőt egy-egy gyéren lakott s nagy pusztákkal behintett járásban, minő például Pest megyében a dabasi járás, szintén hálás tere kínálkoznék a telepítéseknek. Éppen ott van Lajos-Mizse s az abonyi járásban Jász-Karajenő és Kocsér példája, mely új telepítésű községek bámulatos fejlődésen mentek át pár évtized alatt.

Ujabbán élénk megvitatás tárgyát képezi a hitbizományi és egyházi birtokoknak parcelláinként való bérbeadása.

Sok érvet lehet mellette felhozni. Bizonyos fokig jótékony hatással volna társadalmi bajaink enyhítésére; de általános rendszert csinálni kelőle nem volna czélszerű. Több fontos érdek szól a mellett, hogy ezeknek egy tekintélyes része továbbra is házi kezelésben maradjon. Azt az eljárást azonban, melylyel sajnos, nem egyszer találkozunk, hogy az egyházi birtok, mely kis bérletekben felosztva a környékbeli földmivesek jólétének, vagyonosodásának jelentékeny tényezője volt, tőlük elvételük s nagy vállalkozónak adatik bérbe, a leghatározottabban kárhoztatnunk kell. A gazdasági sebeken kívül még nagyobb az, a mit az ilyen eljárás az elkeseredett nép lelkiületén, felfogásán üt. Az egyháznak, melynek egyik legszebb feladata a társadalmi ellentétek kiegyenlítése s a fennálló társadalmi és erkölcsi rend támogatása, ettől saját érdekében is tartózkodnia kellene.

Egymással kezét fogva a kormány, társadalom és az egyház, megállithatná a romboló betegség terjedését, mely a jelenlegi társadalmi rend élettereiben lappang. A nemzeti egység megteremtése s közös jólét alapján a társadalmi bajok megorvoslása, ime a nagy czél, melyben mindnyájan egyek lehetünk.

VARGHA GYULA.

A MUNKAIDŐ TÖRVÉNYES RENDEZÉSE A MŰVELT ÁLLAMOKBAN.

— Első közlemény. —

A munkaidő törvényes rendezése nemcsak a munkásvédelemnek, hanem egyuttal az egész munkáskérdésnek egyik legfontosabb fejezete. Valóban ezzel kezdődik meg a munkásvédelem, hiszen már a mult században csaknem minden európai művelt állam bocsátott ki rendeleteket azon iparosok ellen, kik a tanonczoikat tulságosan ki akarták használni és a munkásvédelmi törvényhozás első jelentékeny mozzanata, az 1802-iki angol »The morals and health act« czím alatt ismeretes törvény, legfőkép épen a tanonczoak munkaidejével foglalkozik. S ha kezdethez képest folyvást emelkedett a munkaidő szabályozása tekintetében a törvényhozók és munkások érdeklődése, ugy, hogy jelenleg a munkáskérdésnek alig van más oly határozottsággal és általánosan követelt reformeszméje, mint a nyolczórai munka, melyet ma már a nagyközönség is ugy ismer, mint a szoczialisták egyik főjelszavát.

Az általános érdeklődés és százados vita következtében a munkaidő kérdésére vonatkozó irodalom s még inkább az ide vonatkozó adatok óriási tömeggé nőttek. Alig van jelentékenyebb modern közgazda, ki e kérdéssel tüzetesebben nem foglalkozott, a különböző törvényhozások egyik vagy másik irányban már döntő szavakat mondtak ki, vagy legalább előkészítő intézkedéseket tettek, a tudományos jellegű közgazdasági munkáktól kezdve a legkisebb munkáslapig, sőt a társadalmi lapokig állandóan szerepel a munkaidő kérdése s minden egyes alkalommal, midőn a munkáskérdés napirendre kerül, pedig ez, hacsak a korunkban oly tevékenyen s oly nagy zajjal működő szoczialista párt gyűléseit tekintjük is, megszámlálhatlan sokszor történik, a munkaidő a legelső tárgyak között áll.

Nagyon szükséges ennél fogva, hogy irodalmunkban is legyen oly munkálat, mely ebben a rengeteg anyaghalmazban némi tájékoztatást nyújt s a tanulmányozókat a kérdés jelen állapotával megismertetni igyekszik.

Csakis egy oldalát választottam ki, midőn most csak a munkaidő törvényes rendezésének adatait közlöm, tehát nem a tényleges, hanem a jogi állapotot ismertetem. De senki sem tarthatja ezt az ismertetést feleslegesnek. A jogi állapot a társadalmi munkának bizonyos kifejeződő alakulata, mely sokkal egyszerűbben és a legtöbb esetben helyesebben is mutatja a tényleges állapotok képét, meg a fejlődés irányát, mint a többé-kevésbé épen nem kimerítő statisztikai adatok, avagy egyéni ítélet által megzavarthivatalos és magánrajzok alapján készült ismertetés. De még egyes részletkérdésekre nézve is, hol az adatgyűjtések inkább megbízhatók, a törvényes állapot ismerete legalább mint alap tekinthető. Mindezekfelett pedig igen fontos a munkáskérdést tanulmányozó szakemberre nézve egészen világosan látni a különböző államok törvényhozó munkáját e kérdésre vonatkozólag.

Rövidség és könnyű áttekinthetőség szempontjából az összeállításban az egyes országok sorrendjét fogom követni s mindenütt csak rövid kivonatot közlök természetesen bírálat és összehasonlítás nélkül, valamint a régi ma már nem érvényes törvényes intézkedéseket mellőzve. Mivel azonban az anyag rendkívül bő, egyes csoportokat célszerű megkülönböztetni, külön választva tárgyalni. Legalkalmasabbnak látszott e célra a vasárnapi munkaszünet, továbbá a nők és kiskorúak munkaideje, mely kérdések igen sok törvényhozásban a munkaidőre vonatkozó más kérdésektől elkülönítve tárgyalatnak s különben is önmagukban egyenkint bő anyagot nyújtanak. A többi e kérdésnél szóba jöhető tárgyak, minők az étkezési és más időközi szünetek, a speciális intézkedések az éjjeli és a rendkívüli munkaidőről, az egyes csoportok alatt tárgyalhatók. Ismételéseket teljesen elkerülni természetesen lehetetlen, valamint oly részleteket, a melyek a munkáskérdés más csoportjába tartoznak, de ezek egyáltalán nem zavarják meg az áttekintést.

Ezen elvek alapján három nagy csoportban adjuk elő a munkaidőre vonatkozó s jelenleg is érvényes törvényes intézkedéseket, a mint azok a vasárnapi munkaszünetre, a nőkre és

kiskorúakra s végül a felnőtt munkásokra vonatkoznak és pedig mindeniket országok szerint, külön kiemelve s kissé részletebben Magyarországot.

I. FEJEZET.

A vasárnapi munkaszünet.

Magyarország.

Vasárnapon minden nyilvános és nem elkerülhetetlenül szükséges munka felfüggesztendő; az ellene cselekvő száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. (1868: LIII. t.-cz. 59. §. és 1879: XL. t.-cz. 52. §.)

Vasárnapokon, valamint szent István király napján, mint nemzeti ünnepnapon, a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell. Kivételt képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztán tartásához és helyreállításához szükséges munka. Az ipari munkának szünetelése legkésőbb vasárnap reggel 6 órakor kezdődik és megkezdésétől számítandó 24 óráig, de legalább a szüneti napot követő reggeli 6 óráig tart (1891: XIII. t.-cz. 1. és 2. §.). A törvényt megszegő kihágást követ el és 1 frttól 300 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő (6. §.). A kereskedelmi és a bányászati és kohászati üzemekre nézve a pénzügyminiszter rendeleti uton engedélyt adhat a vasárnapi munkára oly iparosoknak, kik segédek és tanoncok igénybe vétele nélkül lakásukon dolgoznak, vagy a kiknél a folytonos üzemben tartást a fogyasztó közönség vagy a közforgalom igényei, vagy valamely hadászati vagy egyéb közérdek, jelesen ipari indokok feltétlenül megkövetelik (3. és 5. §.), de az ily rendelkezeteket, valamint az ezeken később eszközölt módosításokat utólagosan az országgyűlésnek bemutatni köteles (3. §.).

Azon iparnemekről, melyeknél az ipari munka vasárnapokon is végezhető lesz, köteles az illető iparúzó az ezen munkánál alkalmazott munkások olyatén felváltásáról gondoskodni, hogy a munkások legalább minden hóban egy teljes, vagy minden két hétben egy fél vasárnapon munkaszünetet élvezzenek (1891: XIII. t.-cz. 4. §.).

A kivételekre főkép a kereskedelemügyi miniszternek 1891-ki július 1-én 37.892., 1892. márczius 5-én 14.837. és

1893. november 23-án 84.842. sz. a., továbbá a pénzügy-miniszternek 1891. évi július 1-én 1740. sz. a. kiadott rendeletei állapítják meg. Egész vasárnapon szabad a munka általában a legtöbb élelmi cikk, hírlapok, virágok elárúsítására, költözködési és sürgős átalakítási munkáknál, a forgalmat közvetítő eszközöknél, a többi munkák engedélye azonban legtöbbszörre időhöz kötött, főképp a délelőtti órákra szorítva. Az állami egyedáruság tárgyát képező cikkek elárúsítása vasárnap is szabad s az élelmi cikkek előállítása és szállítása a munkaszüneti napot követő napon már éjjeli egy, illetőleg egyes esetekben 5 órától megkezdhető. A kereskedelemügyi miniszter ezenkívül vásárookra, ünnepekre és egyes alkalmakra tekintettel egyes községeknek vagy egyes ipar- és kereskedelmi telepeknek külön kivételeket is engedélyez.

A vasárnapi munkaszünet alkalmából a kereskedelemügyi miniszter 1891-ben »Munkások vasárnapi oktatására szervezett országos bizottság«-ot létesített, mely különösen nyilvános előadások tartását és közintézetek látogatását tűzte ki feladatuk és ujabban egy pár munkáskaszinót is létesített.

Anglia.

Az 1680-ki »Lord's Day Act«, mely szerint mindenki, ki vasárnap rendes foglalkozást folytat, 5 shilling pénzbírságra büntetendő és vasárnap az árúk kirakása tilos, még ma is gyakran érvényben levőnek tekintik. Az 1780-ki törvény (21. Geo. III. ch. 49) szigorúan megtiltja, hogy vasárnap bármely helyiséget pénzért adjanak ki multságokra vagy tanácskozásokra.

Kivételeket többször tesz a törvényhozás. Az 1876-ki gyári törvény megengedi a zsidóknak, hogy vasárnap dolgozhassanak, de csak saját hitsorsosaikkal s oly feltétellel, hogy pénteken délután és szombaton munkaszünetük legyen s vasárnap nyilvánosan ne árulhassanak. 1896. márczius havában a képviselőház elhatározta, hogy a nemzeti muzeumok vasárnap is nyitva lehessenek.

Az 1878-ki gyári törvény (41. Victoria chap. 16) kimondja, hogy kiskorúakat és nőket vasárnap gyárakban és műhelyekben foglalkoztatni nem szabad, kivéven a halászatnál és a szerszámok javításánál.

A vasárnapokon kívül ünnepnapokul jelöli ki az 1895-ki ipartörvény 17-ik pontja karácsony első napját, nagypénteket

és az angol bank szünnapjait; ezenkívül szükséges nyolcz fél szünnapot is engedélyezni, melyek azonban szombatra vagy vasárnapra nem eshetnek és legalább felerészben márczius 15.-e és október elseje között legyenek. Egyszer egy évben két fél szünnapot egy egészszé lehet összevonni.

A vasárnapi munkaszünetet általánosságban igen sok törvény mondja ki, kivételek ritkán fordulnak elő. Régi törvények szerint megengedettett a halászoknak és hajósoknak Londonban és Westminsterben vasárnap közlekedni s a pékeknek Londonon kívül is déli 1 $\frac{1}{2}$ óráig. 1874-ben szeszes italok elárúsítását korlátozták. Skótszágban 1862-ben elrendelték a korcsmák és italkimérő helyiségek bezárását vasárnapra, hasonlókép Írországban 1878-ban és Walesben 1881-ben hoztak szigorú intézkedéseket a vasárnap megünneplésére.

Ausztria.

1868: V. t.-cz. 13. §. — Senki sem kényszeríthető, hogy idegen hitfelekezet ünnepnapján a munkától tartózkodjék. Vasárnapi istenitisztelet alatt azonban minden nem rendkívül sürgős nyilvános munka kerülendő.

Az 1891. jan. 16-iki törvény (mely az 1885-iki ipartörvényt is kiegészíti), továbbá az 1895 január 15-iki törvény, mely a műhelyekre is kiterjeszkedik, a következő főbb pontokat tartalmazza: Vasárnap minden ipari munkának szünetelnie kell és pedig legkésőbb reggeli 6 órától számítva 24 órán át. Kivétel a tisztogatási, rendezési munka, a közbiztonsági s más nélkülözhetlen természetű munkák, melyekről, valamint az ilyenkor alkalmazott munkásokról a vállalkozónak külön jegyzéket kell vezetni. Ha az ilyenkor alkalmazott munkás nem vehetne részt a délelőtti istenitiszteletben, a következő vasárnap időt kell adni neki s ha az ily munkák 3 óránál tovább tartanak, a munkás 24 órai pihenőre tarthat igényt vagy a következő vasárnap vagy egy vagy két hétköznapi 6—6 órán át, vagy minden második vasárnap reggel 6 órától este 6 óráig, vagy minden harmadik vasárnap teljes 36 óráig. Ha az ily munkák nem gátolják az isteni tisztelet látogatását, de három napnál tovább tartanak, az előbbeni kárpótlás helyett egy hétköznapi teljes 24 órai pihenő engedendő a munkásnak. Egyes kivételeket — különösen közforgalmi iparágakban — a miniszter enged meg, de ezekben sem szabad vasárnap elkerülhető

munkát végezni. A kereskedőknek a vasárnapi munka legfeljebb 6 órára engedhető meg, de politikai hatóságok egyes esetekben ezt 10 órára kiterjeszthetik, különösen kisebb, 6000 lakosnál kevesebbel bíró városokban, hol a szomszéd községek lakói vásárolni szoktak, 8 órára emelhető fel. Oly üzletekben, hol a személyzetnek vasárnap déli 12 órától másnap reggelig nem adható pihenés, gondoskodni kell, hogy a személyzetnek minden második vasárnapja szabad legyen vagy e helyett egy fél hétköznapi.

A kivételeket a kereskedelmi minisztérium 1895 április 24-én állapította meg a belügyi s közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg. Ezek a kivételek nagyon számosak, de főképp az állandó üzemre, a napi szükségletre és a nyilvános közlekedésre voltak tekintettel. Fontosabb intézkedések még a következők: A dohány elárúsításoknál és a sorsjegyeladásnál állandóan alkalmazottak számára minden második vasárnap vagy minden vasárnap fele pihenőnek hagyandó. A pékeknél a vasárnapi munka délelőtt 10 óráig tarthat s este csak 10 óra után kezdődhetik meg. A pinczereknek, ha vasárnaponként három óránál tovább, avagy egymásután több vasárnap dolgoznak, hétköznapon 6—6 óra pihenő engedendő.

Az 1895. április 28-iki törvény a vasárnapi munkaszüneti törvény intézkedéseit a colportage-üzletben alkalmazottakra is kiterjeszti s büntetésül a törvény megszegéseért 50 forintig terjedő pénzbírságot állapít meg.

Belgium.

Az 1889 decz. 13-iki törvény a vasárnapi munkaszünetet nem mondja ki, de igenis azt, hogy az iparos munkásoknak minden 14 napban legyen egy pihenő napjuk s hetenkint egyszer engedjék meg nekik a részvétel az isteni tiszteletben. Egyedül a 16 éven alul levő fiukra s 21 éven alul levő nőkre van kikötve, hogy csak hat napon át foglalkoztathatók egy héten, kivétel e tekintetben az állandó tüzeléssel ellátott kohóműhelyek, hol ezek legalább kéthetenként egyszer vasárnap is foglalkoztathatók.

Ily esetekben is nyernek annyi időt, hogy hetenkint egyszer meglátogathatják az isteni tiszteletet s legalább kéthetenként van egy teljes szabadnapjuk. Rendkívülieg, különösen vis major esetén a miniszter legfeljebb 6 hét tartamára

elrendelheti, hogy vasárnapenkint nők és kiskorúak is dolgozzanak.

Dánia.

Gyárakban és gyárszerűleg kezelt iparműhelyekben 10—14 éves gyermekek vasárnap és ünnepnapokon nem foglalkoztathatók. (1873-iki gyári törvény.)

Az 1891 ápril 1-én alkotott törvény a vasárnapi munkaszünetet kötelezőnek mondja ki a gyárakban, műhelyekben, sőt részben az italmérésekben is. Reggel 9 órától éjfélig utcázakon és boltokban szeszes italokat árulni és venni nem szabad, kivéven karácsony és újév előtt eső vasárnap délután 4 órán túl. A borbélyműhelyeket vasárnap déli 12 órán túl be kell zárni. A gyárakban és műhelyekben reggel 9 órától éjfélig, ezenkívül az alkotmányozás napján (juniús 5-én) déli 12 óra után a munkának szünetelnie kell, a megsértők 10—200 korona bírságot fizetnek, a munkaadók pedig minden munkásért 5, ismétlés esetén 10 koronát.

Kivétel engedhető oly iparágaknál, melyeknek állandó üzemben kell lenni. Ezeknek névsorát a belügyminiszter 1891 ápr. 28-án és okt. 20-án állapította meg. Ily kivételes esetekben is joguk van azonban a munkásoknak, hogy legalább kéthetenként egyik vasárnapjuk szabad legyen. Tisztogatásra, gépek berendezésére és más halaszthatlan munkákra a helyi rendőrség ad engedélyt.

Franciaország.

Az 1814 nov. 18-iki törvény a vasárnapi munkaszünetet kimondotta, de 1880 július 12-én ezt az intézkedést érvénytelennek nyilatkoztatták ki, a polgárok szabadságának megsértését hozván fel okul.

Az 1892. nov. 2-iki törvény kimondja azonban, hogy a nők és 18 éven alul levő fiúk hetenkint egy nap és azonfelül a törvényesen elismert ünnepnapokon (Karácsony, Krisztus és Mária menybemenetele, Mindenszentek napja, Újév és július 14-ike) gyárakban és műhelyekben nem alkalmazhatók, még tisztogatás ürügye alatt sem. Ez áll a bányamunkáknál is. A hetenkint pihenésre választott nap a gyárban falragaszon kihirdetendő. Az állandóan égő kazánokkal bíró gyárakban a nagyobb nők és fiúk bármikor, még éjjel is foglalkoztathatók, ha hetenkint van egy pihenő napjuk.

Hollandia.

Nők és 16 évnél ifjabb egyének vasárnapokon gyárakban és műhelyekben nem foglalkoztathatandók. Egyes iparágakban azonban 14—16 éves fiúk reggel 6 óráig dolgozhatnak, ha a kormány vagy hatóságok rendeletileg megengedik (1889. május 5-iki törvény).

Ily engedélyeket nyertek: pékműhelyek, lapnyomdák, süritett tejgyárak, üveggyárak, confectio-ipar, téglagyárak, öntőműhelyek (1889. decz. 9.), gyümölcs-conservgyárak (1890. okt. 30.), halászzattal foglalkozók (1891. okt. 17.), ruhamosó-intézetek (1892. jul. 10.) és mások.

Németország.

Az 1891. július 1-én kiadott törvény igen részletesen intézkedik a vasárnapi munkaszünetről s részben maga a törvény állapítja meg a kivételeket. A főbb elvek a következők:

Házaló és utczaí árulás (vasárnap és ünnepnapokon) tilos. A birodalmi tanács által megállapított elvek szerint a közigazgatási hatóságok engedhetnek. Bányákban, gyárakban, műhelyekben és az építő iparban a munkások e napokon nem foglalkoztathatók és pedig egy napon 24 óráig, kétnapos ünnepeken 36 óráig, Karácsony-, Husvét- és Pünkösdünnepen 48 óráig kell a szünetnek tartani az ünnepet megelőző éjjel 12 órakor kezdődőleg, két egymás után következő ünnepnapon legalább a második nap esti 6 óráig terjedjen. Nappal és éjjel egyaránt üzemben levő iparnál a szünet legkorábban a megelőző napon este 6 órakor kezdődjék, legkésőbb az ünnepnapon reggel 6 órakor, de a 24 óra pihenés itt is meglegyen. Az ünnepnapokat az egyes kormányok állapítják meg, általánosan elfogadtatnak: Karácsony, Husvét, Pünkösöd (2—2 nap, Reussban 3), újév, áldozó csütörtök, 17 államban még Nagypéntek, Mindenszentek napja, Szedán napja, október 31-ike s más napok is.

A kereskedők segédeiket, tanonczaikat és munkásaikat Karácsony, Husvét és Pünkösöd első napján egyáltalán nem foglalkoztathatják, más ünnepnapokon és vasárnapokon legfeljebb öt óra hosszáig, de a községek rendeletileg ezt is eltilthatják, ellenkezőleg élénk forgalmi időkben, különösen

vásároknál s Karácsony előtt a rendőrség a munkaidőnek 10 óráig való meghosszabbítását engedélyezheti egyes kereskedelmi csoportokhoz képest egymástól eltérőleg.

Kivételek általában oly munkák, melyek közérdekűek, rendkívül sürgősek, a tisztántartásra, rendezésre, leltározásra, stb. vonatkoznak s hétköznapi nem teljesíthetők. De az ily munkáknál az iparosnak részben jegyzéket kell vezetni s ezt a rendőrségnek s iparfelügyelőnek bármikor megmutatni. Az ily munkáknál alkalmazott egyének minden harmadik vasárnap 36 órai vagy minden második vasárnap reggeli 6 órától esti 6 óráig terjedő szünidőt kapnak, feltéve, hogy ünnepi munkájuk három óránál tovább tart vagy az isteni tisztelet látogatását gátolja.

Kivételeket engedélyezhet a szövetségi tanács oly iparoknak, hol az üzemben félbeszakítás nem lehet, hol a munka időszakonként nagyon összetorlódik vagy a hol a víz és szél ereje használtatik fel vagy a munkaszünetelés rendkívüli károkat okozna. A közigazgatási hatóságok az ily kivételekről pontos jegyzéket tartoznak vezetni, melyben a munkásokra vonatkozó adatok is legyenek. Más iparok csak császári rendelet által nyerhetnek kivételeket s ezekről a birodalmi gyűlés is értesítendő. Vendéglősök, szini előadások s más mulatságok ide nem tartoznak.

A szabályellenesen eljárók 600 márkáig terjedhető bírsággal, esetleg börtönnel büntetendők.

A törvényt az egyes iparágakra tekintettel fokozatosan léptették életbe, teljesen az 1895. február 4-én kelt császári rendelet.

1895. márczius 11-én a következő iparcsoportok jelöltettek ki, mint a melyekre nézve rendszerint lehet kivételeket engedélyezni: virágkötés, gázgyárak és villamossági intézetek, pék- és cukrászsütlek, mészárszékek, borbély- és fodrászipar, vízműtelepek, fürdők, hirlapnyomdák, távirat-továbbító intézetek, fényképező műhelyek, szakácsmunka, sörfőzők, jéggyárak, tejgazdaságok, ásványvízgyárak s végül kézműiparszerűleg kezelt ruházkodási és tisztító iparok. Ugyanez a rendelet kimondja, hogy az alsóbbfokú közigazgatási hatóságok által engedélyezett kivételek jegyzéke minden év január 15-éig a tartományfőnököknek, a bányászati üzemekről pedig a főbányahivatalnak küldendő be, kik azokat a tartományi és ipartanácsnak adják be az évi jelentés elkészítése végett.

A porosz közmunkaminiszteriumnak 1893. november 20-án kiadott rendelete az állami vasutaknál az áruforgalmat vásárnapokon, a sürgős eseteket kivéve, megszünteti. 1894. május 8-án általában elrendelték, hogy az egész birodalomban vásárnap és ünnepnapokon szüneteljen a vasuti áruforgalom, kivéven a marhaszállítást, a gyorsárúkat, könnyen elromolható tárgyakat, piaczi árúkat, a tengeri kikötőkbe záros határidővel küldött árúkat s oly árúkat, melyek a verseny szempontjából különös gyorsasággal szállítandók.

Norvégország.

Az 1892. július 27-iki törvény a gyárak felügyeletéről elrendeli (27. §.), hogy a vásárnapokat és ünnepnapokat megelőző este 6 órától vásárnap vagy az utolsó ünnepnap este 10 óráig a munka szüneteljen s az ez ellen cselekvők (39. §.) öttől 100 koronáig terjedő pénzbírsággal büntetendők.

Oroszország.

Az 1893-ban közzétett orosz gyári törvények gyűjteményében, mely az 1882-iki és 1886-iki törvényeket s azok pótlásait rendszerezeti, de teljes törvényerővel bír, a vásárnapi munkaszünet 14 ünnepnapra is kiterjesztetik. Megünneplik továbbá a csár, a csárnök és trónörökös születése és nevenapját, valamint a koronázás és trónralépés napjait. Az államegyházhoz nem tartozó munkásoknak jogukban áll az ő egyházuk által meg nem tartott ünnepnapon dolgozni, valamint, hogy a nem keresztyén munkások is dolgozhatnak vásárnap, ha más pihenő napot kapnak helyette. A megállapodások a gyárfelügyelőkkel tudatandók, kik ezenkívül 12—15 éves kiskorúaknak is megengedhetik egyes esetekben, hogy vásárnapokon és ünnepnapokon dolgozhassanak. A kivételek a vásárnapi munkaszünet alól nincsenek szabályozva.

Portugália.

Valóságos munkásvédő törvény itt nincs, de az 1890. február 10-én kiadott dekretum alapján, mely törvényerővel bír, felhatalmalmaztatott a miniszterium a gyárban dolgozó kiskorúak és nők munkájának szabályozására és az egészségügyben intézkedések megtételére. Ennek alapján az 1891. április

15-én kiadott rendelet többek között elhatározza, hogy kiskorúak vasárnap a gyárakban, bányákban és dockokban nem foglalkoztathatók, kivéven az állandóan égő kazánnal bíró gyárakban.

Svájcz.

Az 1877. márczius 23-án alkotott gyári törvény, mely az egész államra kiterjed, szükség esetét kivéve megtiltja a vasárnapi munkát az összes gyárakban, kivéven azokat, melyekben a munka félbeszakítása lehetetlen s melyek jegyzékét a szövetségi tanács állapítja meg. Oly gyárakban, hol a vasárnapi munka az anyag romlásának elkerülése végett szükséges, a birodalmi tanács 1880. május 21-iki körirata szerint erre külön kérhetnek engedélyt. Ily esetekben sem szabad azonban az egyes munkásokat 24 óra alatt 11 óránál tovább foglalkoztatni s minden munkás számára legalább a második vasárnapnak szabadnak kell lennie és pedig 24 órának egyfolytában (1893. január 14-iki határozat). Az egyes kantonok a vasárnapokon kívül még 8 ünnepnapot jelölhetnek ki szabad napnak s a mely munkás ezeken, valamint egyházi ünnepnapokon dolgozni nem akar, ezért nem büntethető meg.

Az 1890. július 27-iki törvény a vasutaknál, gőzhajóknál s postánál alkalmazottak munkaidejéről, mely 1892. december 22-én a táviró s telefontól alkalmazottakra is kiterjesztetett, elhatározta, hogy az alkalmazottak számára minden harmadik vasárnap munkaszünet legyen, a vasutaknál legfőlebb 17 vasárnap egy év alatt s 35 más nap levonás nélkül. Ugyanezen törvény értelmében vasárnap a vasuti podgyászok nem szállítandók, kivéven a gyorsárúkat. A törvény megsértése 500, ismétlődés esetén 1000 frankig terjedő bírsággal büntetendő.

Az egyes kantonokban különböző törvényhozások kiterjesztik a gyári törvény hatását a vasárnapi munkaszünetre vonatkozólag minden iparágra, így Glarus kanton (1892. május 8.), Basel (1887. december 19.), Bern (1896. november 26.), Zürich (1896. február 3.), Szt.-Gallen (1893. május 18.), Solothurn (1895. november 29.), Luzern (1895. november 29.), Neuenburg (1896. május 19.) és Aargau. Egyes kantonokban csak a női munkásokról gondoskodtak.

Kelet-India.

Az East India Factory Act (1892. január 1.) eltiltja a vasárnapi munkát a gyárakban általában. Kivételek csak a

szükséges javító munkálatok s oly gyárak, melyekben az üzemnek szakadatlanul kell folynia.

Északamerikai Egyesült-Államok.

Az Unio általános törvényei között, melyek különben is kevésbé foglalkoznak a munkásvédelem ügyével, semmi sincs a vásárnap s ünnepnapok alatt tartandó munkaszünetekről. Annál többlet foglalkoznak ezzel a kérdéssel az Egyesült-Államok egyes államai. Csaknem mindenik határozottan eltiltja a vasárnapi munkát, nemcsak a munkásoknak, de általában mindenkinek, kivételt általában csak a samaritánus teendőkre és a multhatatlanul szükséges munkára adnak. Máskülönb a munkaszünet feltételei igen változatosak. A Labour departement által kiadott gyűjteményes munka¹⁾ alapján a következő főbb intézkedéseket említjük meg:

Alabama. A droguisták kivételével egy kereskedő sem tarthatja nyitva üzletét vasárnap. A közforgalom lebonyolítására szolgáló közlekedő eszközök s a folytonos üzemet nem mellőzhető gyárak azonban vasárnap is folytathatják rendes munkájukat.

Arkansas. A hajók és folytonos üzemet kívánó gyárak kivételek. Nem keresztyének vasárnapi munkáért nem büntethetők, ha üzletüket nem tartják nyitva és a keresztyéneket munkájukkal nem zavarják.

Connecticut. A vasutak vasárnap csak szükség esetén közlekedhetnek, de a 1/211—3 óra közt levő idő kivételével az állami hatóság engedélyt adhat postaszállító vonatoknak a közlekedésre.

Florida. Üzleteket és raktárakat vasárnap nyitva tartani nem szabad.

Georgia. Vasutakkal közlekedni vasárnap nem szabad.

Illinois. Büntetés terhe alatt tilos a vasárnapi nyilvános munka, kivételek azonban a személyszállítást eszközlő hajók és vasutak.

Kansas. Büntetendő az is, ki másokat vasárnap munkára szorít.

Louisiana. Az üzleteket és nyilvános helyeket már szombat éjjel 12 órakor be kell zárni és 24 óráig zárva tartani.

¹⁾ Labor laws of the United States. Second special report of the commissioner of labor. 2 edition. Washington 1896.

Kivételek: hirlapkiadó hivatalok, nyomdák, könyvkereskedések, szatócsüzletek, gyógyszerárak, temetkezési vállalatok, nyilvános piacok, péküzletek, tejcsarnokok, élelmi szerek árulása, vasutak, omnibusok, fogadók, étkező helyek, hajók, szállítóüzletek, távirdák, színházak és más mulató helyek, feltéve, hogy ott szeszes italokat nem árulnak.

Massachusetts. Szabad vasárnap dolgozni a következő üzletekben: világító szerek készítése, szatócsüzlet, gyógyszertár, kocsizás, hajózás, lapok nyomása és eladása, tejárulás kicsiben, sajt és vajkészítés, fürdőházak, kenyérsütés és eladás, közönséges élelmi szerek árulása, de azok is csak reggel 10 óra előtt és délután 4—6 $\frac{1}{2}$ óra között.

Minnesota. Kivételes munka alatt csak olyan érthető, mely egy napra a rend, egészség és kényelem szempontjából nélkülözhetetlen. Hajvágás és borotválás nem tekintetik ilyennek.

Missouri. Büntetés alá esik az is, ki másokat munkára kényszerít vagy a munkát nekik megengedi. Kivétel a nélkülözhetetlen házi munka.

New-Hampshire. Vasárnap kerülendő minden világias munka és mulatság. Az üzleteknek és vendéglőknek zárva kell lenni. Szabad azonban elárusítani tejet, kenyeret és más szükséges élelmi szert, továbbá droguerie-czikkeket és orvosságokat.

New-Jersey. A vasutak vasárnap minden irányban csak egy személyvonatot indíthatnak. Tej kivételével más áru nem szállítható. Sem szárazföldön sem vizen nem szabad világias munkát végezni.

New-Mexico. Vasárnapi munka alól kivételnek a fogadók és éttermek alkalmazottjai, a pékek és hentesek, ezenkívül a mezei munkásoknak szabad aratni és földjüket megöntözni.

North-Carolina. Vasutársaságok csak postavonatokat járathatnak, árúk feladása és leadása tilos, kivéven gyümölcsöket, növényeket, háziállatokat és a könnyen romolható árúkat. Multságok, sport és játék e napon büntetendő.

South-Carolina. A vasut csak akkor közlekedhetik, ha valamely előbb történt baleset miatt nem juthatott rendeltetési helyére. Árúkat élő állatokon kívül kiadni tilos. Világias munka általában szigorúan tilos.

Texas. Megengedtetik a vasárnapi munka a következők-

nek: sürgős mezei munka, gőzhajók, vízművek, vasutak, küldönczök, állami posta, öntőműhely, czukorgyár, pásztorkodás, utazás, vámszedés, fogadók, élelmező helyiségek.

Utah. Kivétel csak a sürgős munka vagy a hol az üzemnek állandónak kell lenni.

Vermont. A munkaszünet szombat éjjel 12 órától vasárnap este naplemenet utánig tart.

Virginia. A vasutak vasárnap nem közlekedhetnek, kivén a postavonatot, melyen szállítandók az élő állatok és a gyors elromlásnak kitett árúk. Ha ezekkel nem telik meg egy waggon, kivételesen más árúkat is lehet beletenni. Szerencsétlenül járt vonatok segítségére lehet új vonatot elindítani.

Washington. Vasárnap is lehet elárusítani droguerie-cikkeket és temetkezési tárgyakat. A vendéglőkben szeszes italokat kimérni tilos.

West-Virginia. Vasutak és gőzhajók közlekedhetnek, de a háztartási munkán kívül minden más munka tilos.

Wyoming. A munkaszünet szombat éjjeltől vasárnap éjjelig tart. Kivételek: hirlapnyomdák, vasutak, távirdák, fogadók, éttermek, szatócsüzletek, huták, üveggyárak, villamos világító gyárak, gázgyárak, továbbá jég, tej, friss étel, kenyér, liqueur és szivar eladása.

Victoria (Ausztrália).

Az 1896-iki 1445. sz. gyári és üzleti törvény, mely az 1890-ik évi 1091. sz. törvénnyel a munkásvédelem főtörvénye, ismételve elrendeli a vasárnapi teljes munkaszünetet és kimondja (23. §.), hogy a büntetést áthágó gyáros vagy iparos első esetben 10 font sterlingig, ismétlődés esetén 5—25 font sterlingig terjedő bírsággal büntetendő, ha pedig harmadizben is elítéltetik, czégót a főfelügyelő azonnal törölni tartozik. A miniszter a törvény alól egyes gyárakat és műhelyeket legfeljebb két hónapra menthet fel. Még az élelmi szerek árulása is lehetőleg csak délelőtt 10 óráig engedtetik meg, ki tejet 12 óra után árul (46. §.), kihágást követ el s öt font sterlingig terjedő bírsággal büntetendő.

GYÖRGY ALADÁR.

A MAGYARSÁG ÉS A NEMZETISÉGEK AZ ÚJ NÉPMOZGALMI STATISZTIKA SZERINT.

Korunk uralkodó eszméje a nemzetiségi eszme; az állami lét tulajdonképeni összetartó kapcsa a nemzetiségi kötelék. Minél tömörebb és egységesebb valamely állam nemzetiségi tekintetben — feltéve, hogy a többi erőtenyezők változatlanok — annál biztosabb és szilárdabb alapokon nyugszik fennmaradása, annál hatalmasabb erő kifejtésre és magasabb fokú kultúra befogadására képes szervezete. Csakhogy a nemzetiség fogalma alatt nem szabad kizárólag faji közösségre gondolnunk, inkább bizonyos érzelmi és kulturális egységet kell e fogalom alatt érteni, a mely a közös haza iránti odaadáson kívül főképen a nyelvközösségben s a feladatok és törekvések egyező irányában nyilvánul. Mindezen tulajdonságok azonban, ámbár fontos alkatrészeit képezik a nemzetiség fogalmának, mindazonáltal nem tekinthetők e fogalom nélkülözhetetlen kellékei gyanánt, mert a gyakorlatban e tulajdonságok némelyike is elégséges lehet arra, hogy valakit egy bizonyos nemzetiségi kötelékbe tartozónak tekintsünk. Régebben a közös származás, az egy fajhoz való tartozás, volt a nemzetiség legfőbb ismérve, ma ellenben a nyelvközösség jelentősége lépett inkább előtérbe, a nélkül azonban, hogy azt ennek daczára a nemzetiség fogalma feltétlen kelléke gyanánt kellene tekintenünk. Sőt épen Magyarországon örvendetesen mutathatni számos példára, hogy a nemzethez tartozóknak érezték, vallották magukat olyanok is, a kik sem faji származásra, sem nyelvre nem voltak magyarok, részt vettek a nemzet küzdelmeiben és fájdalmaiban, sőt vértanuságot is szenvedtek a nemzeti ügyért.

A nemzetiség tehát — bármennyire élénken érezzük is valamennyien annak tulajdonképeni mivoltát — nem oly határozott fogalom, a mely minden körülmények között és min-

den kétségen kívül ugyanazon ismérvekkel birna. De ha ez így is van általánosságban, az esetek túlnyomó nagy többségében mégis legmegfelelőbb ismertető jel gyanánt elfogadható a nyelvközösség, mivel az egyező nyelv az egységes nemzeti kulturának egyik feltétele, a kultúra pedig a mai államszervezetnek kétségekívül a legnagyobb jelentőséggel bíró életnyilvánulása.

A nyelvközösség külső jeléül s ezzel egyszersmind a nemzetiség külső ismervéül is vagy az anyanyelv, vagy a társalgási nyelv szolgálhat. Az anyanyelv szorosabb összefüggésben van az egyéniséggel s éppen azért tökéletesebben mutat rá a nemzetiségre, mint a társalgási nyelv. A nemzetiségek számának megállapítása leghelyesebben történhetik tehát az anyanyelv kiderítése által, nézetünk szerint sokkal helyesebben, mintha a társalgási nyelv vétetik alapul.

A különböző nemzetiségek számarányának alakulása nem bir jelentőséggel ott, a hol az állam lakosságának túlnyomó nagy része egy nemzetiséghez, a tulajdonképeni államalkotó és fenntartó nemzetiséghez tartozik. Egészen más, sokkal nagyobb szerepe van ellenben a nemzetiségi arányok alakulásának az oly államokban, a melyekben az államalkotó vagy vezető nemzetiség mellett számra jelentékeny más nemzetiségek is vannak jelen, valamint ott is, a hol a különböző nemzetiségek közül számra egyik sem oly jelentékeny, hogy vezető nemzetiségnek volna tekinthető. Az ily államokban a nemzetiségek számarányának alakulása, különösen ha egyes nemzetiségeknek az állam keretén kívül is van támaszkodási pontjuk, hatalmi kérdés természetével bir s habár önként érthetőleg számos egyéb körülmény is közbejátszik (pl. történeti tradíciók, vagyoni viszonyok, a politikai képesség különböző foka, stb.), a számbeli arány — minden egyéb szemponttól eltekintve — magában véve is nagy fontosságánál fogva önálló méltatást érdemel. Ezért bir nálunk is a nemzetiségek arányára vonatkozó statisztika oly kiváló fontossággal, s azok a statisztikai adatok, a melyek a nemzetiségekről nyújtanak képet, mondhatni általános érdeklődésre tarthatnak számot.

Magyarország nemzetiségeiről első ízben a hangyaszorgalmú Fényes Elek állított össze statisztikát, alapul véve az 1840. évi egyházi névtárakban foglalt községi adatokat, s a nemzete iránti forró szeretettől áthatva, minden hivatalos

segítség nélkül saját munkájára támaszkodva összegezvén az óriási adatanyagot.

A Fényes Elek által összeállított adatok megbízhatóságát nemcsak az a körülmény támogatja, hogy abban az időben még nagyobb volt az összefüggés az anyanyelv és a hitfelekezetek között, hanem meglehetősen igazolja az 1851. év folyamán végrehajtott népszámlálásnak a nemzetiségek számarányát feltüntető eredménye is. Az eltérések a Fényes-féle adatok és az 1851. számlálás eredményei között egyes nemzetiségeknél általában nem nagy mérvűek s még a magyarság számarányában mutatkozó némi romlás is — azon tagadhatatlan körülményen kívül, hogy az abszolút kormány által végrehajtott számlálás a magyarságra nézve semmi esetre sem volt valami barátságos indulatu — magyarázatát találhatja abban, hogy a szabadságharcz alatt úgy a küzdőtéren, mint a fellépett kolera és egyéb járványok folytán épen a magyar elem szenvedett legtöbbet és annak sorait ritkította az emigráció is, de e mellett a felvétel által constatált kedvezőtlenebb számarányt részben bizonyára az is okozta, hogy az akkori politikai viszonyok között kétségkívül a magyarság érezte magát leginkább arra indítatva, hogy a számlálás alól, ha csak lehet, kivonja magát, a mire pedig az összeírásnak nagy hosszadalmassággal történt végrehajtása bő alkalmatosságot is nyújtott.

Az 1857. évi szintén még az osztrák kormány által fogatott népszámlálás a nemzetiségi viszonyok kutatására nem terjeszkedett ki. Ugyancsak mellőzte a nemzetiség számbavételét a magyar kormány is az 1869. év végén létező állapot szerint az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás alkalmával, főleg azon aggodalomból, nehogy a nemzetiségek bolygatása megghiúsítsa vagy nehezítse azon — későbbi tapasztalatok szerint kétségkívül optimisztikusoknak és túlzottaknak mondható — nagy várakozások teljesülését, a melyeket akkor, a kibékülés mámorában, a nemzeti összeolvadás tekintetében az alkotmányosság helyreállításához fűztek. A közvélemény azonban nem nyugodott meg abban, hogy a magyarság és a nemzetiségek számarányáról tovább is tájékoztatlanságban maradjon s Keleti Károly, a statisztikai hivatal igazgatója talált is alkalmas módot arra, hogy a népszámlálásnak ezen hiányosságát kipótolja. A népiskolai tankötelesek

összeírásával kapcsolta össze az anyanyelv kutatását s a tankötelesek között talált nemzetiségi arányokat az összes népességre alkalmazva állapította meg az egyes nemzetiségek számát. Az így nyert adatok részben azért, mivel a magyarság a fiatalabb korosztályokban, a mint ezt a későbbi, az 1880. és 1890. évi népszámlálások is tanúsították, magasabb születési arányánál fogva, jobban van képviselve, mint a magasabb korosztályokban, részben pedig azért, mivel Keleti kénytelen lévén a felvételnél előfordult némely házakat önkényesen kipótolni, a kipótlásnál lehetőleg a magyarságnak kedvezve járt el, habár a valóságot nagyon megközelítették is, a magyarság szempontjából a valóságnál mégis kedvezőbb képet nyújtottak. Utólag azonban az 1880. évi népszámlálás eredményeinek felhasználásával úgy az a különbség, mely abból származott, hogy 1870-ben csak a tanköteles korban levő népességnek, 1880-ban ellenben az összes népességnek anyanyelvét mutatták ki, megszüntethető volt, valamint a többi kisebb-nagyobb hibák is az 1880-ik évi részletes adatoknak törvényhatóságunkinti egybevetése útján kiküszöbölhetők voltak. Ilyképen helyesbitve, az 1870-iki adatok is elég megbízhatókká s az 1880. és 1890. évi népszámlálások pontosabb eredményeivel is teljes megnyugvással összehasonlíthatókká váltak.*)

Ezzel most már 50 évi időszakon belül öt különböző időpontból vannak statisztikai adataink a nemzetiségekről; már csak a hosszú időszakot és az időpontok számát tekintve is oly gazdag anyag áll tehát rendelkezésünkre, a melynek segítségével nemcsak a tényleges állapotokat és történet változásokat ismerhetjük meg, hanem a jövő alakulásra is némi jogosultsággal következtethetünk.

A nagyfontosságú, politikai szempontból jelentőséggel bíró érdekek azonban, a melyek Magyarországon a magyarság és a többi nemzetiségek alakulásának kérdéséhez fűződnek, arra indították hivatalos statisztikánkat, hogy ne szorítkozzék csupán a népszámlálások által nyújtott adatokra, hanem

*) L. erre vonatkozólag tüzetesebben szerzőnek »A nemzetiségek aránya Magyarországon az 1851-iki, 1870-iki és 1881-iki népszámlálások alapján« című, a budapesti m. kir. tudományegyetem által 1886-ban jutalmazott pályamunkáját. (Kézirata a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.)

hogy jövőben használjon fel minden lehetőséget oly adatok gyűjtésére, a melyek a nemzetiségek számviszonyaiba, e viszonyok évenkénti alakulásába bepillantást engedhetnek s egyszersmind közvetve a népszámlálások által szolgáltatott adatok megbízhatóságának ellenőrzésére is alkalmasak.

E célra legmegfelelőbbben volt felhasználható az állami anyakönyvezéssel kapcsolatban életbeléptetett új népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés, a mely a számlálólap-rendszerre alapítván, akként szerveztetett, hogy minden egyes házasságkötésről, minden szülőről és elhunyról külön statisztikai lap állítandó ki, a melyen az anyanyelv is és pedig a házasságkötésekről szóló statisztikai lapokon a vőlegény és menyasszony, a születési lapokon a szülők, a halálozási lapon pedig az elhunynak anyanyelve minden nehézség nélkül ki-tüntethető.

A népmozgalmi statisztikával kapcsolatban az anyanyelvre vonatkozólag gyűjtött ezen statisztikai adatok azonkívül, hogy közvetve az összes népesség anyanyelvi viszonyaira s a meny nyiben a népmozgalmi adatok évenként gyűjtetnek, a nemzetiségi arányok tekintetében évről-évre beálló változásokra vetnek világot, e mellett önmagukban véve is sok becses tanulsággal szolgálhatnak. Így pl. a házasságoknál a különböző anyanyelvű házasulók között kötött, vagyis a nemzetiség szerinti vegyes házasságok kérdése, a mely nem csekély fontossággal bír a különböző nemzetiségeknek egy nemzettestben való összeolvadása szempontjából; ilyen továbbá a születéseknél a születések gyakoriságának, a halálozásnál pedig a halandóság mérvének kutatása az egyes nemzetiségeknél, a mely kutatások segítségével az egyes nemzetiségek természetes szaporodási viszonyai és azok indokai deríthetők ki s egyszersmind — a népszámlálási adatokkal való egybevetés útján — megbízható támpontokat szerezhethünk arra vonatkozólag is, hogy mily mértékben szaporodnak a különböző nemzetiségek az egymás rovására történő beolvasztás által.

Mielőtt azonban a népmozgalmi statisztikának ezen közérdeklődésre különösen számot tartani jogosult adatait, a melyek a magyar korona országainak egész területéről első ízben az 1897. évről állnak rendelkezésünkre, az alábbiakban ismertetném, álljon itt egy rövid áttekintés, a mely a Magyarbirodalom nemzetiségi arányait a Fényes-féle 1840. évi adatok

és az ezen idők óta végrehajtott népszámlálások eredményei szerint tünteti fel.

Az összes népességből volt százalékban kifejezve:

	Fényes szerint 1840-ben	Az 1851. évi népszámlá- lás szerint	Az 1870. évi tanköteles összeírás szerint	Az 1880. évi népszámlá- lás szerint	Az 1890. évi népszámlá- lás szerint
Magyar	38 ¹³	37 ²⁹	39 ²⁸	41 ²¹	42 ⁸¹
Német	11 ⁰²	11 ⁴³	12 ⁴⁵	12 ⁴⁹	12 ¹⁵
Tót	13 ¹⁰	13 ¹⁹	11 ⁷²	11 ⁹¹	11 ⁰¹
Oláh	17 ¹⁰	16 ⁹⁸	16 ⁸⁶	15 ³⁸	14 ⁹⁴
Ruthén	3 ⁴⁴	3 ⁸⁹	2 ⁹²	2 ²⁸	2 ²¹
Horvát és szerb . .	16 ⁶⁵	16 ³⁸	15 ³²	15 ⁰¹	15 ⁰⁶
Egyéb	0 ⁵⁶	1 ³⁴	1 ⁴⁵	1 ⁶⁹	1 ⁸³

A Fényes-féle összeállításban, valamint az 1851. évi népszámlálás alkalmával is, a zsidók külön nemzetiségnek vétetvén, hogy az összehasonlítás a későbbi adatokkal egyöntetű alapra fektettség, számuk, mely Fényes adatai szerint az összes népességnek 1³⁹⁰/₀-ára, az 1851. évi népszámlálás szerint pedig 1⁹²⁰/₀-ra rugott, a fenti táblázatban az 1890. évi népszámlálás eredményeiről közzétett hivatalos munkalat bevezető részében követett eljáráshoz képest hozzávetőlegesen azon két fő nemzetiség között osztatott meg, a melyekhez a zsidók abban az időben túlnyomólag tartoztak, tehát a magyarsághoz és a németekhez vétettek, előbbiekhöz az összes zsidólakosságnak 40⁰/₀-a, utóbbiakhoz pedig annak 60⁰/₀-a soroztatván.

E számok különben — eltekintve a gyászos 1851-iki időponttól — a magyarságnak, ámbár csak mérsékelt, de folytonos térfoglalásáról tanuskodnak, s a míg a magyarság a Fényes-féle adatok szerint a Magyarbirodalomnak akkor 12.880 ezerre rugó népességéből még csak 38¹³, az 1851. népszámlálás szerint meg a 13.192 ezerre rugó népességéből épen csak 37²⁹⁰/₀-ot képviselt, addig az 1890. évi népszámlálás szerint arányszáma már 42⁸¹⁰/₀-ra emelkedett. Arányszámban való gyarapodást látunk még a németeknél, a kiknél azonban az utolsó népszámlálás már ismét némi csökkenést mutatott. A németek és az »egyéb« csoportba sorozott kisebb nemzetségek kivételével különben az összes nemzetiségeknél következetes fogyást tapasztalunk az arányszámban, a legjelentékenyebbet és legkövetkezetesebbet az oláhoknál, a kiknek száma adatgyűjtési időszakunk legelején 1840-ben még a

Magyarbirodalom összes népességének $17\cdot10^0/0$ -a volt, 1890-ben ellenben már $14\cdot94^0/0$ -ára csökkent.

Sajnos, hogy az 1840. és 1851-iki adatokat az akkori politikai beosztás következtében, minek folytán a magyar és horvát határőrvidékre vonatkozó adatok összefoglaltattak, nem mutathatjuk ki külön-külön az anyaországról és a társországokról, pedig ha ily elkülönített adatokat lehetne a későbbi adatokkal párhuzamba állítani, ez esetben a jövő alakulásra vonatkozó következtetéseink is annál biztosabb alapon nyugodnának. Így azonban, ha az 1840-től 1890-ig terjedő félszázad alatt nemzetiségeink számarányában történt változásokból akarunk a jövő alakulására következtetni, következtetéseinket kénytelenek vagyunk a Magyarbirodalom egész területére vonatkoztatni.

Csupán a magyarság számának valószínű alakulását tartva szem előtt és feltéve, hogy ezen alakulás jövőre is ugyanoly irányú és ugyanoly mérvű lesz, mint a milyen az 1840—90-es évek átlagában volt, körülbelül a 2100. évben remélhetjük elérni azt, hogy a magyarság összes népességünknek $70^0/0$ -ára emelkedik. Tekintve azonban az 1840. és 1870. közti időszaknak a magyarságra nézve kedvezőtlen politikai viszonyait, a melyekhez hasonló politikai állapotok remélhetőleg soha többé nem fognak nemzetünkre súlyosodni, talán közelebb járunk az igazsághoz, ha csak az utolsó két évtized alatt történt alakulást vesszük kiindulásul és következtetéseink alapjául a jövőben várható fejlődésnek hozzávetőleges kiszámításánál. Ez alapon az egész Magyarbirodalomban a 2000-ik évben, a szoros értelemben vett Magyarországon pedig, tehát az anyaországban, a társországok nélkül, már 1970-ben fogjuk elérni a $70^0/0$ -ot. Ugyanezen számítás szerint 1900-ban, tehát a legközelebb foganatosítandó népszámlálás idejére a Magyarbirodalomban közel 45, az anyaországban pedig közel $51^0/0$ -ra fog a magyarság a mai 42-s, illetőleg $48\cdot6^0/0$ -os arányról felemelkedni s az egész Magyarbirodalomban az 1930. évben fogja az abszolút többséget elérni.

Örvendetes, hogy az új népmozgalmi statisztika eddigi eredményei e reményünket — legalább a mi az 1900. évre várt számarányokat illeti — a legnagyobb mértékben támogatják és megerősíteni alkalmasak.

Az új népmozgalmi statisztikának a nemzetiséget, illetve

az anyanyelvet feltüntető adatai között a legérdekesebbek s egyszersmind a legmegbízhatóbbak azok az adatok, a melyek a házasságkötésekkel kapcsolatban a vőlegények és menyasszonyok anyanyelvről gyűjtetnek. Ezek érdekességét főképen az a körülmény emeli, hogy ezek az adatok a születési és halálozási adatoknál inkább alkalmasak arra, hogy belőlük a nemzetiségeknek az összes népességben való alakulására vonjunk következtetést. Megbízhatóságuk pedig azért nagyobb, mivel a házaspár személyesen jelenvén meg az anyakönyvvezető előtt, ez adatok mindenkor maguknak az érdekelt egyéneknek közvetlen bevallásain alapulnak s így a tévedések, különösen miután statisztikailag oly könnyen számbavehető viszonyról van szó, a minő az anyanyelv s miután ez adatnak egyöntetű módon és a valósághoz hiven való kitöltésére vonatkozólag az anyakönyvvezetők kellő utasításokkal láttattak el, úgyszólván teljesen ki vannak zárva.

Az 1897. év folyamán a magyar korona országaiban kötött házasságokat a vőlegények és menyasszonyok anyanyelve szerint az összes házasságkötések $\%$ -ában kifejezve a következő táblázat tünteti fel:

A menyasszony anyanyelve:	A vőlegény anyanyelve:								Összesen	Ebből: vegyes házasság
	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát és szerb	Egyéb	Ismeretlen		
Magyar . . .	43'38	0'79	0'27	0'18	0'02	0'21	0'17	0'00	45'02	1'64
Német . . .	1'02	10'57	0'12	0'06	0'01	0'21	0'13	—	12'12	1'55
Tót	0'38	0'13	10'89	0'01	0'01	0'02	0'13	0'00	11'57	0'68
Oláh	0'15	0'03	0'00	12'20	0'01	0'04	0'01	—	12'44	0'24
Ruthén . . .	0'03	0'00	0'01	0'00	2'13	0'01	0'01	—	2'19	0'06
Horvát és szerb . . .	0'17	0'15	0'01	0'04	0'00	14'82	0'16	—	15'34	0'52
Egyéb	0'07	0'07	0'04	0'01	0'00	0'13	0'95	—	1'27	0'32
Ismeretlen . .	0'00	0'01	0'00	0'00	0'00	0'00	—	0'04	0'05	0'01
Összesen . .	45'20	11'75	11'34	12'50	2'18	15'44	1'55	0'04	100'00	5'02
Ebből: vegyes házasság .	1'82	1'18	0'45	0'30	0'05	0'62	0'60	—	5'02	—

A dőlt számokkal jelzett adatok az ugyanazon nemzeti-ségűek között kötött házasságokat jelentik, vagyis a mikor a vőlegény és menyasszony egyező anyanyelvűek voltak. A többi házasságok nemzetiségi tekintetben vegyes házasságok s ezekre együttesen az összes házasságoknak 5'02 $\%$ -a esik.

Örvendetes, hogy a magyarság már csupán a tiszta magyar házasságokat véve is magasabb arányban van képviselve a házasságok összes számában, mint a mekkora szá-

zalék az 1890. évi népszámlálás szerint az összes népességből a magyarságra esett; ha pedig a tiszta magyar házasságban élő vőlegényekhez és menyasszonyokhoz a más nemzetiségű egyénekkel házasságra lépő magyar anyanyelvű vőlegényeket és menyasszonyokat is hozzáadjuk, a népszámlálás által konstatált arányokkal szemben még sokkal kedvezőbb arányszámokat nyerünk. A míg ugyanis az 1890. évi népszámlálás szerint a magyarság az összes népességnek csak 42·8°/o-át képviselte, addig az 1897. évi házasságkötéseknél az összes vőlegényeknek 45·2 s az összes menyasszonyoknak 45·0°/o-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

A magyaron kívül némi emelkedést látunk még a tótokra és a horvát-szerbekre eső arányszámokban is, a mi azonban magában véve még nem bizonyítja azt, hogy e nemzetiségeknek az összes népességben való százalékos aránya is okvetlenül emelkedőben lenne, mert a magasabb arányszámot csupán az a körülmény is előidézheti, hogy a tótok és horvát-szerbek körében a házassodás gyakoribb, mint a többi nemzetiségeknél, a mely feltevést a fiatal korban kötött házasságoknak épen a tótoknál és a horvát-szerbeknél tapasztalható feltűnő nagy száma eléggé valószínűvé is teszi. A németeknél s különösen pedig az oláhoknál az 1890. évi nemzetiségi arányszámokkal összehasonlítva jelentékeny csökkenés mutatkozik. Csak az itt jelzett nagyobb nemzetiségeket említve: a németek a Magyarbirodalom összes népességében 1890-ben 12·15°/o-kal, az 1897. évi házasságkötéseknél a vőlegények között 11·75, a menyasszonyok között 12·12, — a tótok az összes népességben 11·01, a vőlegények között 11·34, a menyasszonyok között 11·57, — az oláhok az összes népességben 14·94, a vőlegények között 12·50, a menyasszonyok között 12·44 s végül a horvát-szerbek az összes népességben 15·05, a vőlegények között 15·44, a menyasszonyok között pedig 15·34°/o-kal részesedtek.

A népmozgalmi statisztika másik jelenségének, a születéseknek és a halálozásoknak alakulása nemzetiségek szerint — tekintve, hogy e részben nemcsak az egyes nemzetiségeknek abszolút nagysága, hanem a nemzetiségeknek egymástól különböző születési és halandósági aránya is lényeges szerepet játszik — nem enged oly biztos következtetést magának a népességnek nemzetiségi arányaira, mint a házasságkötéseknek nemzetiségek szerinti megoszlása. De ha nem is

állapíthatjuk meg — legalább nem addig, a míg egy újabb népszámlálás kisegítő támpontokat nem nyújt — azt, hogy a születéseknek és halálozásoknak nemzetiségek szerinti alakulásánál mutatkozó bizonyos, akár kedvező, akár kedvezőtlen irányzatokat mily mértékben kell a népesség nemzetiségek szerinti megoszlásában esetleg beállott változásoknak s mily mértékben maguknak a népmozgalmi jelenségeknek a különböző nemzetiségeknél egymástól különböző intenzitásának tulajdonítanunk: ez adatok mégis nagyon érdekesek, mert ha az okokat nem is, de magát a tényállást minden kétségen kívül kiderítik, hogy a különböző nemzetiségek népesedése miképen alakul s az állami egység fokozatos megerősítése és a nemzeti összeolvadás szempontjából kedvező-e az vagy nem.

Népmozgalmi statisztikánk a törvényes születésű gyermekeknél mindkét szülőnek, a törvénytelen származásuaknál az anyának anyanyelvét kutatja; a halálozási statisztikában rendszerint magának az elhunynak anyanyelve jegyeztetik a statisztikai lapra és csak ha az elhunyt még beszélni nem tudó gyermek, kell az utasítás szerint anyjának anyanyelvét beírni.

Az alábbi kis táblázatban, a mely a születések és halálozások nemzetiségek szerinti kimutatása mellett ezek különbözőzetét, a természetes népszaporodás mikénti alakulását is feltünteti, az összes születések, tehát a törvényes születések is csak az anya anyanyelve alapján vannak tekintetbe véve, miután mindkét szülő anyanyelvének együttes figyelembe vétele a népszámlálási adatokkal való összehasonlítást nehezítené, csupán az apa anyanyelvére szorítkozni pedig — habár ez alapon a magyarságra nézve kedvezőbb képet kapnánk, mint-hogy magyar férfiak számosabb esetben lépnek nem magyar nővel házasságra, mintsem magyar nők nem magyar férfival, — aligha volna megfelelő eljárás, tekintve, hogy a gyermek rendszerint anyjától tanulja a beszédet s így valószínűbb, hogy anyja nyelvét öröklí, mint az apjátét.

Az egyes nemzetiségek a Magyarbirodalom egész területén az összes születések és halálozások között s ezek különbözőzetében, a népesség természetes szaporodásában, 1897-ben a következő arányszámokkal voltak képviselve:

Anyanyelv	Születés a z születések százalékában	Halálozás ö s s z e s halálesetek kifejezve	Természetes szaporodás szaporodás	Nemzetiségek aránya az 1890. évi népszámlálás szerint
Magyar	14'08	40'36	53'07	42'81
Német	10'71	10'02	12'37	12'15
Tót	11'46	11'07	12'41	11'01
Oláh	14'36	17'65	6'42	14'94
Ruthén	2'47	2'25	2'99	2'21
Horvát és szerb . . .	15'20	17'10	10'61	15'05
Egyéb és ismeretlen .	1'72	1'55	2'13	1'83
Összesen . . .	100'00	100'00	100'00	100'00

E kis táblázat szerint összes nemzetiségeink között a magyarság mutat legörvendetesebb népesedési viszonyokat, a mennyiben az 1890. évi népszámlálás adatai szerint a magyarságra esett százalékos arányszámmal egybevetve, a magyarság a születéseknél magasabb, a halálozásoknál pedig alacsonyabb százalékkal szerepel, úgy, hogy ennek következtében a Magyarbirodalom 1897. évi összes szaporodásának jóval több mint fele jutott a magyarság javára, holott az 1890. évi népességben a magyar anyanyelvűek csak 42⁸/₁₀-kal voltak képviselve. Az összes népességben elfoglalt számarányokhoz képest kedvező volt még a népesedés a németeknél, tótoknál és a ruthéneknél. A németeknél ugyan a születés — kétségkívül az erdélyrészi szászoknál fenforgó viszonyokból folyólag — alacsonyabb százalékkal szerepel, de ugyane nemzetiségnél a halandóság is kisebb volt annál, mint a mekkora az összes népességben birt aránya alapján megfelelt volna s így szaporodása kedvezőbb volt az országosnál. A tótok és ruthének az átlagosnál valamivel nagyobb halandóság mellett jóval magasabb születési arányszámmal dicsekedhetnek s így a népesedési mérleg az 1897. év folyamán ezen nemzetiségeknél is kedvezően alakult.

Kedvezőtlen volt ellenben a népesedés a horvát-szerbeknél és az oláhoknál. A születés ezen nemzetiségeknél is kiélegető lett volna ugyan, a horvát-szerbeknél valamivel magasabb is volt az országos átlagnál, az oláhoknál pedig csak jelentéktelenül maradt azon alul, de a halandóság volt mindkét nemzetiségnél aránytalanul magas. Így történt aztán, hogy a míg a horvát-szerbek az 1890. évi népszámlálás szerint az összes népességben 15⁰⁵/₁₀-kal szerepeltek, az 1897. évi nép-

szaporodásból csak 10·61⁰/o esett reájuk. Még rosszabbul jártak az oláhok, a kik az 1890. évi népszámlálás szerint az összes népességnek 14·94⁰/o-át tették, az 1897. évi természetes szaporodásban pedig csak 6·42⁰/o-kal részesedtek.

Egy év adataiból természetesen nem lehet biztos következtetést vonnunk arra, hogy a népesedési viszonyok állandóan ugyanazon irányzatot fogják megtartani, de az 1896. évre vonatkozólag csak az anyaországból rendelkezésre álló adatok, valamint az 1898. évi előzetes eredmények azt a feltevést engedik meg, hogy a népesedésnek az egyes nemzetiségeknél az 1897. évben tapasztalt iránya nem volt kivételes. Ez az irány, mint fentebb láttuk, a magyarságra nézve elég örvendetesnek mondható s csak az kívánatos, hogy ezen kedvező irányzat nem annyira a különböző nemzetiségek magas halandósága következtében, mint inkább az által jőjjön létre és állandósúljon, hogy a nemzetiségek boldogulásukat megtalálva e haza kebelében, mind nagyobb számban olvadjanak össze a honfoglalás jogán és ezer év viszontagságos története alapján a négy folyó határain és a Kárpátok bércei között vezérszerepre egyedül hivatott magyarsággal.

VIZAKNAI ANTAL.

IRODALMI SZEMLE.

Magyar iparoktatási évkönyv. Első évfolyam 1897. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából szerkeszti *Szterényi József*, Budapest, 1898.

A sorozatos hivatalos jelentések között legújabb az iparoktatásról a kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából ezentúl évenként kiadandó évkönyv, melyből jelenleg az első 24 ives s könnyen kezelhető octáv alakban kiadott évfolyam jelent meg. A vállalat — mint az előszóból látjuk — igen helyesen nemcsak a jelenleg még aránylag szűkkörű iparoktatási intézetek főbb évi adatait fogja ismertetni, de egyuttal minden évben összegyűjti a fontosabb rendeleteket és szervezeteket, hogy ily módon az iparoktatás ügyével foglalkozóknak mintegy történeti kézi könyve legyen. Ez okból az évkönyv szerkesztője, Szterényi József osztálytanácsos, mintegy évi folytatásnak tekinti azt nemrég megjelent »Az iparoktatás Magyarországon« című munkájához s a szövegben is több helyen utal erre az összefüggésre.

A magyar iparoktatási tanintézetek tudvalevőleg nem állanak egységes felügyelet alatt, bár ujabban ebben az irányban is történetek egyes célszerű intézkedések. A kereskedelemügyi miniszter által kiadott évkönyv mind a mellett igen helyesen nem szorítkozik a miniszteriumának közvetlen felügyelete alatt álló intézetekre, hanem kiterjed azokra is, melyek jelenleg a vallás- és közoktatásügyi miniszterium ügyköréhez tartoznak, minők az iparostanoncz-iskolák és az iparművészeti szakiskola. Sajnos, hogy e tekintetben nem igyekszik teljességre; a népoktatási intézetekkel kapcsolatos tanulmányhelyek közül csak hármát, a kézügyességi iskolák közül csak kettőt ismertet. Feltűnő az is az iskolák kiválogatásában, hogy a kereskedői tanoncziskolákat egyenkint ismerteti, de a női kereskedelmi tanfolyamokról már említést sem tesz, s még inkább, hogy például a budapesti órá- és cipésziskolákat a szakiskolák közt sorolja fel, a pinczériskolát s egyes szakjellegű gyári iskolákat (minőt például a Zsolnay- s Ganz-gyárak tartanak fenn) az iparostanoncz-iskolák sorozatában hagy meg. Az időleges s nem egyes iskolákkal kapcsolatos tanfolyamok adatai sem egészen teljesek.

Egészben véve Szterényi évkönyve az iparos- és kereskedelmi tanoncziskolákon kívül, melyekről csak általános tételeket tartalmazó táblázatokat ad, összesen csak 46 szakiskoláról szól. Megemlíti, hogy az 1896/7-ik tanévben hazánkban (mindentkor csak az anyaországot értve) 368 iparostanoncz-iskola volt 2167 tanítóval s 75.122 növendékkel, míg a 79 kereskedelmi tanoncziskolában 359 tanító s 6038 tanuló olvastatott össze. Az egyenkint felsorolt szakiskolákról az évkönyv adatai alapján (ott nincs összegezés) a következő táblázatos kimutatást közölhetjük:

Intézetek csoportja	Intézetek száma	Szakosztályok száma	Tan- erők száma	Tan- ulók száma	Végzett tanulók száma	Évi költség forint	Leltári érték forint
1. Kézműves iskolák . .	5	5	15	165	39	29.129'40	18.835'78
2. Ipari szakiskolák . .	16	29	165	791	124	212.285'18	225.925'64
3. Népoktatási intézetekkel kapcsolatos tanműhelyek	3	5	15	63	8	8.586'78	6.311'90
4. Állami (felső) ipariskolák	2	7	68	392	106	118.896'—	302.938'87
5. Országos m. kir. iparművészeti iskola	1	5	16	59	4	51.855'—	?
6. Női ipariskolák	13	41	75	800	463	59.318'63	23.442'35
7. Iparmúzeumok	2	1	22	692	—	31.310'—	84.553'06
8. Iparrajziskola	1	19	17	725	725	64.900'—	28.397'62
9. Kézi ügyességi iskolák . .	2	5	12	234	171	8.169'53	2.125'50
Összesen . .	46	117	495	3.921	1.645	584.350'51	697.583'72

Az itt közlött végösszegek egyes tételei az adatok hiányossága miatt csak megközelítő képét nyújtják ugyan a valóságnak, mind-
amellett láthatjuk, hogy a felsorolt 46 szakiskola között nem egy tekintélyes intézetnek kell lennie. A budapesti régebben középiskolá-
nak nevezett intézetről köztudomású tény ez, az országos m. kir.
iparművészeti iskoláról pedig jogosan mondja el szerzőnk is, hogy
annak palotája Budapest egyik látnivaló nevezetessége. Mindamellett,
épen a felsorolt szakiskolák csekély száma (s még ezek felsorolásá-
nál is kérdésbe jöhet, hogy az iparmúzeumok, népiskolai tanműhelyek
s kézi ügyességi iskolák teljesen ide tartozhatnak-e?) gondolkodásba
ejtheti az olvasót, vajjon nem a szakember természetes elfogultsága
vezette-e az évkönyv írójának tollát, midőn a külföld »osztatlan el-
ismeréséről« szól, idézvén többek között a londoni »Life« (nem is
szakközlöny!) ítéletét (40. l.), hogy Magyarország az ipari és keres-
kedelmi szakoktatás kérdésében »valamennyi nyugoti államnak«
példát adott. Nézetünk szerint épen Sztérényinek, ki a hazai ipar-
oktatás történetét legrészletesebben írta meg s ki ennél fogva ily
irányú működésünk zsenge korát és hiányait igen jól ismeri, e
tekintetben kissé óvatosabbnak kellett volna lennie.

De nincs is szükségünk ily túlzott dicséretre. Kereskedelem-
ügyi minisztériumunk s ebben az ügyosztály vezetőjének, Sztérényi
Józsefnek derék s mindenre kiterjedő munkálkodását sokkal jobban
dicséri az 1897-ik évben létesített vagy megkezdett reformmunkálatok
hosszú sora, melyekről az évkönyv bevezetése ad részletes tájékozta-
tást. Csak egy pár főbb pontot emelünk ki. A kereskedelemügyi és
a vallás- és közoktatásügyi miniszterek egyenkint külön országos
iparoktatási főigazgatóságokat szerveztek s a szakfelügyelet kérdését
tanácskozássá alá vették. A gyárakban működő fiatal munkások és a
női tanoncok számára külön iskolák állítását követelték meg. Az
ipardijakból, büntetéspénzekből s más a törvény által e célra kijelölt
forrásokból befolyó jövedelmet országos tanoncziskolai alap cím alatt
egyesítették s államilag kezelik. A tanítók és művezetők képzése
végett külön szaktanfolyamokat rendeztek s 14 egyént külföldi tanul-

mányútra küldtek. Ipariskolai könyvtár létesítésére 26 tankönyv megírásával bíztak meg egyes szakembereket. Egész sereg szakirodalmi műnek és folyóiratnak megjelenését biztosították, melyek között vannak »Magyar iparoktatás« folyóirat, »Mintalapok iparosok és ipariskolák használatára«, »Iparosok olvasótára« és a »Technológiai fali táblák« című becses vállalatok. Az országos iparoktatási tanács egyes tanterveket dolgozott ki s különösen foglalkozott a rajzoktatás és a magyar stíl kérdéseivel, de tanácskozása tárgyává tette az egyes iskolafokokozatok közötti kapcsolat kérdését is. Mindezek egyenkint véve sem csekély dolgok, egészükben pedig élénk tanubizonyosságai annak, hogy a magyar iparoktatás ügye folytonosan és öntudatos kézzel vezetve, halad előre.

Igaz, hogy az évkönyv, legalább a szakiskolák számát tekintve, 1897-ben nemcsak nem jelez haladást, hanem némi visszaesést is. Megszűnt ugyanis ebben az évben a marosvásárhelyi agyagipari tanfolyam s elvesztette szakiskolai jellegét a budapesti mechanikai tanműhely, míg helyettük csak egy új iskola keletkezett, a tokaíji állami kosárfonóiskola. Ezzel szemben azonban az ügy benső megszilárdulását és fejlődését nagyon élénken illusztrálja az a tény, hogy 1897-ben már 1,298.177 forintot fordítottak hazánkban iparoktatási czélokra. Ennek a tekintélyes összegnek körülbelül fele részébe (613.286 frt) jut a kereskedelemügyi tárczára, a többit a vallás- és közoktatásügyi miniszterium, az egyes kamarák és hatóságok adják, az országos tanonciskola alapból most még csak 64.674 frt jutott e czélra. A magán adományokról és más társadalmi tevékenységről az évkönyv nem emlékezik meg; kivételt csak a brassói tanonczotthonnal tesz, melyet nagy dicséretekkel halmoz el, mert látszólag elkerülte figyelmét, hogy ily otthonok több helyen vannak s részben még tökéletesebb alakban, minő például a budapesti izr. kézműiparegylet tanonczotthona.

Igen érdekes részleteket olvashatunk még az évkönyvben arról a működésről, melyet a kereskedelemügyi miniszter és az országos iparoktatási tanács az egyes iskolák működésének biztosítása érdekében kifejtettek. Ha nem is helyeselhetjük teljesen az évkönyv írójának azt a nézetét, hogy a nagy, általános keret építését már befejeztük az iparoktatás terén s jelenleg a belső kiképzés, a részletek kidomborítása és egymáshoz való idomítása van napirenden, kétségtelen, hogy ez az évkönyv az utóbb említett munkára nézve még öröndetesebb adatokat tartalmaz. Új épületek, tanszerek s taneszközök gyarapodása, részletes szabályzatok és tantervek, melyeknek egy részét az évkönyv befejező fejezeteiben egész terjedelmükben közli, öröndetes és tanulságos olvasmányok a szakértőkre, bár ismertetésüket, valamint a sok új terv felemlítését is mellőznünk kell e helyen, mivel nagyon is részletekre vonatkoznak.

Láthatjuk mindebből, hogy a »Magyar iparoktatási évkönyv« első folyama igen gazdag és tartalmas. Csak mellékesen említjük meg, hogy még két kép is van benne a brüsszeli nemzetközi kiállításról, melyen a magyar iparoktatás gyűjteményes kiállításával a legnagyobb díjat nyerte meg. Mindamellett úgy tetszik nekünk, hogy jövőben, midőn a valódi szervezkedési munkálatok már befejeztettek, a jelenlegi 46 intézet egy-egy évi adatainak közlése az ismétlések belső elkerülése mellett kissé sovány anyag lesz egy évkönyv számára, avagy a szerkesztőnek oly részleteket kellend felölelnie, melyek már inkább monografiák keretébe tartoznak. Épen azért ajánlanók, ha e derék és hasznos vállalat kerete kissé kibővítettnek. Ha

az iparoktatás egészéről van szó, miért ne lehetne egyet-mást elmondani annak koronájáról, a műegyetemről, legalább az idevágó részeket? S ugyancsak miért kell elhallgatni azokat a legelső fokú mozzanatokot, melyek például a munkások és segédek szakoktatását elősegítő népies előadásokban jelentkeznek? Ha arról van szó, hogy, mint az évkönyv szerkesztője állítja, ez az évkönyv teljes kútforrása legyen a hazai iparoktatás egy évi történetének, miért kell mellőzni abban az iparoktatás terén mutatkozó társadalmi tevékenységet és áldozatkészséget s miért ne lehetne közölni különösen az iparoktatásra vonatkozó magyar irodalom termékeinek teljes évi jegyzékét?

Elismerjük, hogy ezek a kívánatok már olyanok, melyeknek teljesítése a ridegen megállapított miniszteri jelentések keretén kívül esik. A »Magyar iparoktatási évkönyv« azonban saját nyilatkozata szerint nem akar ilyen lenni, ellenkezőleg kedvelt olvasmány, várva-várt tanúságos gyűjtemény s ebben az esetben nézetünk szerint leghelyesebb az Északamerikai Egyesült-Államok hasonló kiadványainak példáját követni, mely éppen nem ragaszkodik a hivatalos kerethez, sőt a külföldi tanúságokat is felhasználja, hogy annál teljesebb tájékoztatást nyújtson s annál jobban használjon. Óhajtjuk, hogy ez az új vállalat is ilyen legyen, hiszen hasonló magánjellegű vállalatot létesíteni ma nálunk még úgy sem volna lehetséges.

György Aladár.

Közgazdasági Lexikon (Közgazdasági Ismeretek Tára) czim alatt most jelent meg a Pallas kiadásában egy nagyszabású és valóban hézagpótló mű első kötete, melynek szerkesztői dr. Halász Sándor miniszteri osztálytanácsos és dr. Mandelló Gyula egyetemi magántanár. E lexikon kiadásával a Pallas folytatja azon kiadványok sorozatát, a mely a Pallas Nagy Lexikonának közzétételével kezdődött meg. A tudományok egyetemességét felölelő Nagy Lexikon után, most már az egyes tudományszakok speciális feldolgoztatását tervezi a kiadó vállalat s ezen vállalkozásának első becses jelenségét képezi a *Közgazdasági Lexikon*. A *Közgazdasági Lexikon*, mint a neve is mutatja, betű szerinti rendben szerkesztett cikkekben felöleli az összes közgazdasági tudományok körét; tehát nem szorosan véve a közgazdaságtant, hanem az államgazdaságtant, a gazdaságtörténetet, a szociálpolitikát és a statisztikát is; az eszmekepcsolatnál fogva kiterjed továbbá a közjog és közigazgatási jog azon részeire, a melyek közvetlenül kihatással vannak a gazdasági intézményekre, sőt érinti a magánjogot is annyiban, a mennyiben a forgalmi jogok főbb intézményeit gazdasági jelentőségükhöz képest ismerteti és méltatja.

A közgazdasági tudományok ezen széleskörű tárgyalását egy egységes műben, külföldön már régebben megkezdtek; így jöttek létre Angliában, Németországban és Franciaországban kiváló szakemberek által szerkesztett és irt encyklopedikus művek, melyek közkezen forognak nálunk is. Felemlítjük nevezetesen a német Conrad-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, az angol Palgrave-féle *Dictionary of Political Economy*, a francia Say-féle *Dictionnaire*, stb. műveket.

A közgazdasági tudomány a maga elvont elméletében természet-szerűen nemzetközi jellegű lévén, mindezen művek általános értékkel bírnak; mindazonáltal jelentékeny részét azoknak az illető ország

sajátságos viszonyainak ismertetése és tárgyalása is képezi így ezen munkák nemzeti szempontból is nagybecsűek. Ugyanezt a célt akarja megvalósítani a Közgazdasági Lexikon is. A magyar Közgazdasági Lexikon nemcsak a tudományos elméleteket tartalmazza és tájékoztat az egyes tudományos rendszerek lényege és állása felől, hanem a mi annak különös értéket kölcsönöz, felöleli a magyar közgazdasági intézmények egészét, feltüntetésével fejlődése menetének és mai állapotának; s így valóságos compendiuma a hazai gazdasági és társadalmi viszonyokra vonatkozó ismereteknek. A Közgazdasági Lexikon azonban, midőn főleg a leíró és történeti részeket illetőleg a magyar anyagot egész teljességében felkarolja, nem hagyja figyelmen kívül a külföldi viszonyokat sem, főleg ott, hol egyáltalában hiányzik a megfelelő hazai intézmény, vagy a hol külföldi anyagnak a magyarral való szembeállítására előnyösnek ígérkezett, végre ott, a hol fontos intézmények vagy elméletek keletkezése csakis a külföldi fejlődés bemutatása során ismerhető fel.

Hogy a kitűzött feladatot a Közgazdasági Lexikon a legszigorubb követelményeknek megfelelően oldja meg, arra nézve biztosíték nemcsak a szerkesztők elismert írói neve, hanem a munkatársak valóban fényes névsora is. Alig van a közgazdasági tudomány különféle szakmaiban dolgozó író, a kinek becses dolgozatát a Közgazdasági Lexikon ne tartalmazná. Az anyag bőségéről fogalmat nyújthat az a tény, hogy az első kötet közel 300 cikket tartalmaz, a melynek több mint a fele önálló tanulmányszámra megy.

Sok volna sorra venni a most megjelent kötet minden egyes cikkét, csakis a főbbek rövid felsorolására szorítkozhatunk, hogy tájékoztassunk a mű gazdag és változatos tartalma iránt. Ily cikkek Adók (Hegedűs Lőránt és Teleszky János), Adományrendszer (Lányi Bertalan), Adótörténet, Agrártörténet, Ártörténet, Czéhek, Gazdaságtörténet (Aczádi Ignác), Aggkorbiztosítás (Koranyi Frigyes), Agrárpolitika (Bernát István), Agrárstatisztika, Árstatisztika (Hajdu László), Állatbiztosítás (Szántó Menyhért), Állati termékek (Rodiczky Jenő), Államadósság, Államgazdaságtan, Államvagyon (Matlekovits Sándor), Államhitel (Popovics Sándor), Állami bevételek (Mandelló Károly), Állami költségvetés, Budgetjog, Földadó (Pap Dávid), Állattenyésztés (Tormay Béla), Állategészségügy (Hutyr Ferencz, Dubravszky Róbert), Államregények, Anarchismus (Somogyi Manó), Ár, Érték (Mandelló Gyula), Aralakulás, bűnügyi, felekezeti, halandósági statisztika (Ráth Zoltán), Árúforgalom (Vargha Gyula), Balesetbiztosítás (Krejcsi Rezső), Bank és bankügyletek (Beck Gyula), Betegsegélyezés (Gerő Lajos), Birtokrendezés (Németh József), Biztosítás (Beck Hugó), Cheque, Clearinghouse, Giró (Halász Sándor), Cselédkérdés (Csiky Kálmán), Czukoradó (Potsa Ferencz, Wolfrumb Károly), Consularis ügy (Emich Gusztáv ifj.), Converso (Wickenburg Márk gróf), Csődök (Fodor Ármin), Demografia (Thirring Gusztáv), Díjak (Benedek Sándor), Dohány (Perleberg Arthur és Natorp Tivadar báró), Egyházi javadalmak és javak (Boncz Ferencz), Élelmezés, Gyógyfürdők (Farkas Jenő), Erdészet (Arató Gyula), Érme-ügy (Waldmayer Károly), Értékpapírok (Lendvay Sándor), Fegyenczipar (Andor Endre), Fényüzési adók, Egyházi adók, Adóreform (Fellner Frigyes), Fiume (Fest Aladár), Foglalkozási statisztika (Vizaknai Antal), Földközösség (Tagányi Károly), Földmivelés, Gazdálkodási rendszerek (Hensch Árpád), Forgalom, Fogyasztás (Navratil Akos), Díjszabás, Fuvarozás

(Neumann Károly), Gépek (Gaal Jenő), Gyarmatok (Teleky Sándor gróf), Gyermekevédelem (György Aladár), Gyógyszerészek (Schächter Miksa), Gyufamonopolium, Forgalmi adók, Egyedáruság (Bamberger Béla), Hajózás (Gonda Béla), Halászat (Landgraf János), Határvámjövődék (König Tivadar), Háziipar (Szterényi József), Hitbizomány (Földes Béla), Hitelszövetkezetek (Fenyvessy József), Házközösség (Szalay László), Hübériség (Gömöry Olivér), stb. E nagy cikkekben kívül a Közgazdasági Lexikon egyéb rovatokat is foglal magában, a melyek annak tudományos becsét és gyakorlati hasznát jelentékenyen emelik, sőt a melyek egyes részeikben a munkát unikummá emelik. Ezek a Szakbibliographia, Irodalom, Levéltári források és Magyar bibliographia neve alá foglalt rovatok. A szakbibliographia a legkönnyebben hozzáférhető speciális bibliographiai forrásokra utal, vagyis megjelöli azon munkákat, melyek az illető tárgyra vonatkozó bibliographiát tartalmazzák. Az Irodalom rovat alatt fölemlítést nyerne a legfontosabb művek, melyek a szóban levő kérdés részleteibe való behatolást segíthetik elő. A Levéltári források a fontosabb cikkek történeti részének tanulmányozását akarják megkönnyíteni az által, hogy megjelölik azon okmányokat, melyek egyes levéltárakban a cikk tárgyára nézve található. A történeti anyagnak ily szakok szerint való összegyűjtése a maga nemében egyedül áll. E becses anyagot Tagányi Károly m. kir. allevéltárnok, a magyar tudományos akadémia levelező tagja, állította össze. Végre a magyar bibliographia egyenkint felsorolja az illető tárgyra vonatkozólag a hazai irodalom terén megjelent összes munkákat és dolgozatokat. Az anyag a magyar könyvirodalomról megjelent repertoriumok, továbbá különféle könyvárjegyzékek és a mű végén felsorolt száznál több folyóirat átkutatása alapján állítottatott össze, s körülbelül 25.000 czímet ölel fel. Bizvást állítható, hogy hasonló bibliographiai gyűjteménnyel alig rendelkezik még ez idő szerint más magyar tudományszak.

A most jelzett rovatok eredetisége és gazdagsága a Közgazdasági Lexikont elsőrendű forrásmunkává avatja. A Közgazdasági Lexikon a mellett, hogy legapróbb részleteiben is a magyar viszonyokra alkalmazott eredeti alkotás, egyszersmind pótolni fogja az idevágó összes külföldi lexikonokat. Mint kitűnően megírt kézikönyv, megbízható tanácsadója lesz mindazoknak, kik korunk gazdasági és társadalmi kérdései iránt érdeklődnek. Mint a tudomány elveit és rendszereit ismertető mű, elsőrendű tankönyvül szolgálhat mindazoknak, a kik az egyes kérdések mai tudományos állása iránt tájékozást keresnek. Mint törvényhozási, jogi, statisztikai, bibliographiai, stb. adatokban a lehető leggazdagabb forrás, nélkülözhetetlen könyve lesz az elmélet és gyakorlat embereinek egyaránt.

Végül felemlíthető, hogy a Közgazdasági Lexikon diszes és tartós félbörkötésben jelent meg s az első kötet ára 12 frt. A nagyszabású mű három kötetre van tervezve s legkésőbb a jövő év végén be lesz teljesen fejezve.

x. y.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az *Annals of the American Academy of political and social science* szeptemberi számában *Australian experiments in industry* czímen *Helen Page Bates* az ausztráliai gyarmatok rohamos fejlődését és jelen állapotát ismerteti.

Anglia Ausztráliát jóformán e század közepéig fegyenczgyarmatának használta, mindazonáltal azt remélte a kormány, hogy tekintettel különösen az anyaország túlságos népsűrűségére, szabad gyarmatosok is nagyobb számmal fognak oda kivándorolni. E reménye azonban nem teljesült, a mi egyébként nagyon is érthető, mert a kormány a fegyenczek felett gyakorolt zsarnoki igazgatást a szabad gyarmatosokra is kiterjesztette. Az új világrész ez idő alatt alig fejlődött és csak akkor állt be e tekintetben fordulat, midőn a gyarmatosok húsz évi erős küzdelem után kivitték, hogy Anglia a fegyenczszállításnak végetvessen és kormányzási módján változtasson. Az ötvenes évek folyamán Ausztrália azután mindinkább függetlenítette magát az anyaországtól és felelős kormánya mai nap már csak a kereskedelem és a külügyek tekintetében van Anglia ellenőrzésének alávetve.

Mig az elszakadás időpontjában Angliában a *laiser faire* politikája uralkodott, az ausztráliai kormányok majdnem minden feladatot az állami tevékenység körébe utaltak, oly mérvben, mint az még egy államban sem fordult elő. Első teendőjük különben közutak építése volt, a mire Ausztráliában a folyóvizekben való szegénység folytán égető szükség volt. Ott ugyanis csak egy nagy folyam van: a Murray és ezt mindössze három beléömlő folyó táplálja, egyéb számbajöhető vize azonban nincs, mert a sziget belsejében levő patakok a meleg évszakban teljesen kiszáradnak. A belvizi közlekedés hiányát tehát utakkal kellett pótolni, mely feladat teljesítésében már kezdetben a kormány járt elől; 1857-ben külön közuti miniszteriumot szervezett, 1864-től kezdve pedig az összes utakat állami kezelésbe vette át.

Az állattenyésztésnek a sziget belseje felé való terjedése mellett a tengerparttal való összeköttetés fentartása tökéletesebb közlekedési eszközöket igényelt, miért is már 1850 előtt kezdtek vasutakat építeni. A vasúthálózat fejlődést azonban csak akkor vett, midőn a magánkezdeményezést az állami vasútépítés váltotta fel és ezt oly kiterjedésben gyakorolta, hogy mainap a vasutvonalaknak csak mintegy 6⁶⁰/₁₀-a van magánosok kezében. Az állam különben ezek engedélyezése alkalmával is fentartotta magának a megváltás jogát. A vasúthálózat fejlődéséről tanuskodik az, hogy míg 1854—1861-ig évenként 30 angol mértföldnyi vonalat nyitottak meg, 1862—1871 évek átlagában 89, 1872—1881-ig átlag 439, 1882—1895-ig pedig átlag 825 angol mértföld adatott át évenként a közforgalomnak.

A táviró-vonalakat elejétől fogva az állam és pedig körülbelül a vasútépítéssel egyidőben kezdte felállítani és pedig nem csupán az egyes gyarmatokban létesült táviró-hálózat, hanem már a hatvanas években a gyarmatok között is, 1872-ben pedig megnyitott az őket Angliával összekötő kábelhálózat is. Általában véve nincs ország, melyben a távirati közlekedés fejlesztése rohamosabban történt volna és a hol a lakosság erősebben igénybe venné a távirát, mint Ausztrália, hol minden lakosra évenként két távirat esik.

A postai forgalom nagysága tekintetében csak Anglia mulja felül Ausztráliát; az elsőben ugyanis 53, az utóbbiban pedig 47 levélpostai küldemény jut egy-egy lakosra, de Ausztráliának egyes államai között e tekintetben nagy különbség van, mert míg Tasmaniában 36 (körülbelül annyi mint Svájcban), Queenslandban és Új-Zeelandban 40 (annyi, mint a Németbirodalomban) levél jut egy lakosra, New-South-

Walesben 55, Victoriában 56 és Nyugot-Ausztráliában 67 ez arányszám (tehát háromszor annyi, mint hazánkban). A posta és távirda különben oly módon van összekapcsolva, hogy táviratot bármely postaállomáson lehet feladni a legközelebbi távirdaállomáshoz való továbbítás végett, mint levelet, valamint a kézbesítés is a posta útján történik oly helyekre, hol távirda nincsen.

Hasonlóképp össze van kötve a postával a telefon is, de gyakorta a vasuttal is. A telefon kezdetben magánvállalkozás tárgya volt, sőt az állam mai nap is támogatja a magántársaságokat telefonhálózatok létesítésében, fentartván itt is magának az átvétel jogát. A postatakarékpénztár intézményének fejlettségét pedig mutatja az, hogy a betevők a lakosság 21%-át teszik.

De az ausztráliai kormányok nem csupán közvetve, a közlekedés ellátásával igyekeznek előmozdítani a termelést, hanem közvetlenül is cselekszenek annak érdekében. Így az 1875—1880-as években, midőn a sziget bensejében nagy szárazság uralkodott, a hatóságok külön vonatokon szállították a vizet a pásztorokdóknak és földmivelőknek. Ekkor fordult a figyelem az öntözés kérdése felé és Victoria kormánya szakférfiakat küldött Amerikába, Olaszországba, Indiába és Egyiptomba az öntözési rendszerek tanulmányozására. Ez útról közzétett jelentés nem csupán Victoria, hanem a többi állam kormányát is az állami öntözési munkálatok megindítására készítette. Artézi kutakat furattak, nyilvános marha-itatókat létesítettek, gyümölcskertek és szőlők számára hatalmas gyűjtőmedencéket készítettek.

Közreműködnek a kormányok továbbá a tengeri nyulak kiirtásában, melyek Ausztráliában tudvevőleg roppant károkat okoznak a vetésekben. Külön királyi bizottságot küldtek ki ez állatok kiirtása módjának tanulmányozására, 125.000 font sterling jutalmat tűztek ki egy hathatós szer feltalálására, de mindeddig sikertelenül. Pedig tömeges voltukról a következő eset tesz tanuságot: Egy ízben a szárazság összeterelte a nyulakat Victoria egy termékeny, de körülkerített területére, honnan azután nem tudván szabadulni, tömegesen hulltak el és ekkor 2000 embernek egy heti munkát adott a tetemek eltakarítása.

A mezőgazdaságot a kormányok azonkívül az olcsó vasuti tarifák alkalmazásával támogatják; a szárazság elől menekülő nyulakat olcsón szállítják, ugyancsak a belső területeken termelt gyümölcsöt, hogy az a parti termelőkével versenyezhesen; gyarmatalapítási törekvéseket vasutak építésével és nyers anyagok, szerszámok kedvezményes szállításával segítik elő. A telepedést pedig főleg azzal mozdították elő a kormányok, hogy a bérleti birtokrendszer helyébe a szabad parasztbirtok, vagy az örökbérlet rendszerét léptették.

Az őstermelés majd minden ágában, a bányászatban, a szőlő-, a tej-, a cukortermelésben, az épületfaellátásban egyaránt ott látjuk Ausztráliában nemcsak az állami támogatást, hanem közvetlen cselekvést a kormányok részéről, valahányszor csak az akadályok elhárítása az egyéni tevékenység erejét meghaladja.

A *Soziale Praxis* szeptemberi számaiban »Brieft über Bismarcks volkswirtschaftliche und sozialpolitische Stellung und Bedeutung« czímmel Schmoller Gusztáv a nagy német államférfi érdekes jellemrajzát adja.

Bismarcknak a szociális kérdésekről vallott nézeteiben és a közgazdasági politikájában neveltetése, jelleme és egész egyénisége

tükröződik vissza ép úgy, mint belkormányzati és külpolitikájában. Régi nemesi családból származván, fiatal korában a legitimitás, a czéhek és a rendiség mellett küzdött bátran, sőt erőszakosan, úgy a tartománygyűlésen, mint a Kreuzzeitungban. Még miniszterelnök korában 1862-ben vörös reactionariusnak tartotta őt majdnem mindenki, különösen a szabadelvű párt, s ez időben még Vilmos király sem igen rokonszenvezett vele, csak kényszerűségből fogadta el miniszterelnök. Ekkor kezdődött meg Bismarck tulajdonképeni küzdelme a parlamenttel, a külfölddel, minisztereivel, az udvarral, sőt a királlyal is. Miután jellemének fővonása az erélyesség, akaratának senkit sem kímélő és semmi akadálytól vissza nem rettenő érvényesítésére törekvés volt, ő ezen viszonyok között igen jól érezte magát. Melegebb, lágyabb érzelmek csak családjával szemben és annak körében nyilvánultak, egyébként azonban az embereket megvetette és magasröptű céljainak elérésénél eszközöknek tekintette, melyeket szükség esetén a legnagyobb hidegvérrel meg is semmisített.

De oly hivatáskörben, oly kötelességekkel és feladatokkal, a milyeneket Bismarck hosszú kormányzása alatt magára vállalt és teljesített, nem is szabad gyengeszívűnek, erélytelennek és túlságosan kiméletesnek lenni. Szeme előtt csak egy cél lebegett: hazáját hatalmassá és erőssé tenni, és nagysága éppen abban állott, hogy ha a cél megkívánta, erőszakosságát is tudta mérsékelni, óvatos, tapintatos is tudott lenni.

Mint jellemvonásaiban, úgy politikájában is gyakorta látszólag össze nem egyeztethető ellentétek mutatkoztak. Fiatal korában a rendiség mellett küzdött, később megadta a népnek az általános szavazatjogot. A titkos tanácsosokról a legnagyobb megvetéssel és kicsinyléssel nyilatkozott mindig, mégis 1884-ben az új államtanács többségét ezekből alakította. Monarchikus és konzervatív volt testetl-lelkeztől és nem tudott egy ily miniszteriumot összeállítani. Ugyanigy a gazdasági téren: a czéhek mellett való küzdés után az ipar-, uzsora-, költözködési szabadságot cikkelyeztetni törvénybe, résztvesz a század közepén a szabadkereskedelem elve melletti harcban, majd később a védvamos politikának főképviselője lesz. A hetvenes években a munkások érdekében lép sorompóba, rövid időre reá a legmérsékeltebb munkásvédelmet is helyteleníti.

Ez ellentétek magyarázatául szolgálhat egyrésről, hogy Bismarck mindig tanult és az általános haladással lépést tartani igyekezett, másrésről az, hogy mindennek elbírálásánál az állam érdeke volt előtte az irányadó szempont; bármily jogos és indokolt volt légyen tehát valamely kíváncsalom, ha annak teljesítése a birodalom szilárdságát az ő felfogása vagy hiedelme szerint a legtávolabbról is veszélyeztette, az figyelmen kívül maradt. A gazdasági téren különben sem volt ő szakember, tapasztalatai, nézetei egyoldalúak, sőt elfogultak valának. Minthogy az egész szociális kérdést mellékes fontossági ügynek tartotta, melyet nem is ismert egész alaposan, eljárását e téren az általános politika időnkinti exigenciái irányozták; a munkaadóknak kedvezett, ha a parlamentben többségre volt szüksége. A munkásokat különben nem ismerte és csak vezetőikről és némely kormányintézkedés hatásai alapján ítélte meg.

Bismarck szociálpolitikai fejlődése nagy vonásokban következő volt: Ifjú korában származása és a légkör, melyben él, őt a szabadelvűség és forradalmi eszmék ellenségévé teszi, de látva és figyelem-

mel kísérve az ötvenes években végbemenő társadalmi és gazdasági átalakulást, mindinkább arra a meggyőződésre jut, hogy ifjúkora ideáljai nem illenek bele a korba és lassankint megbarátkozik a szabadkereskedelem és az iparszabadság eszméjével. 1863-ban mint miniszterelnök már hangsúlyozza a munkáskérdéssel való foglalkozásnak szükségességét, a következő években pedig a munkanélküliség és kelet-poroszországi inség enyhítése felé fordul figyelme. Majd az általános szavazatjogot iktatja törvénybe, nem annyira túlságos szabadelvűségből, mint inkább azért, mert a kamarai többségekkel nem volt megelégedve.

Hogy különben Bismarcknak meg volt az érzéke a munkásosztály jogos követeléseiről, arról tanuskodik nemcsak Itzenplitz porosz kereskedelemügyi miniszterrel 1871-ben folytatott levélváltása, hanem az a tény is, hogy ezen évben hozták a kárterítési törvényt, hogy Bismarck a magasabb örökösödési adót pártolta és hogy törvényjavaslatot dolgoztatott ki a normál munkaidőnek hetenkinti 56 $\frac{1}{2}$ órára való megállapításáról, stb. 1876-ban a gazdasági krízissel és a szociáldemokrata izgatások növekedésével kapcsolatban Bismarck gazdasági nézeteiben is fordulat állott be; két évre reá létrehozta a szociálista-törvényt és ez időtől kezdve 1890-ig állandóan mérsekelni igyekezett a törvényes munkásvédelemre irányuló törekvéseket.

Bár sokszor elismerte a szociáldemokrácia létjogát és annak üdvös hatásait a munkásvédő törvényhozás fejlesztése szempontjából, de aggódott annak nemzetközi és forradalmat előkészítő irányától és azt elnyomni igyekezett. Ezt azonban a szociálista törvénytynyel éppen nem érte el, sőt erősítette a mozgalmat, a vezetőkől vértanukat csinált, a kiutasításokkal nagyobb területre vitte a mozgalmat és a munkásokat elkeserítette. 1890-ben, midőn e törvény hatálya megszűnt, a szociáldemokrácia hatalmasabb volt, mint 1878-ban; a törvény hatályának meghosszabbítása, illetőleg közjogi alapokra való fektetése talán üdvösebb eredményekkel járt volna, de a birodalmi gyűlés a meghosszabbítás megszavazására csak akkor lett volna hajlandó, ha a törvényből a kiutasítási szakasz elmarad. Bismarck azonban makacsul ragaszkodott ehhez, a birodalmi gyűlés pedig nem szavazta meg a törvényt.

A szociálista-törvény megalkotása daczára Bismarck elévülhetlen érdemeket szerzett a szociális kérdések megoldása terén a munkásbiztosítás törvénybe iktatásával. Pedig nem csekély nehézségekkel kellett megküzdnie eszméje megvalósításában; nem csupán a parlament és a birodalmi tanács, hanem a német közönség nagy része ellenszenvvel fogadta e javaslatokat. Erélyessége, bátorsága és genialitása győzedelmeskedett a számos akadályon, halasztási kísérleten és ha távolról sem mondható a létesített mű tökéletesnek, mégis nagy szociális alkotás az. A munkások milliói mai nap védve és kárpótolva vannak betegség, baleset, öregkor és rokkantság esetére; hiányzik ugyan belőle az özvegyseg és árvaság esetére való biztosítás és nehézkes és bürokratikus az egész intézmény. Ez is csak törvény kényszere alapján jött létre, e nélkül aligha valószínűsíthető volna meg. S ha nem is oldotta meg ezzel a szociális kérdést, lényegesen javított a munkások helyzetén azáltal, hogy szorongatottságuk legnehezebb napjaiban enyhítette és csökkentette a sorscsapások súlyát.

Bismarck azonban nem csupán a munkástörvényhozást részesítette különös figyelmében; mint miniszterelnök, az általános poli-

tikai vezetésen kívül, érvényesítette befolyását kabinetjének gazdasági politikájára. A pénzügyi kormányzat működésével majdnem állandóan nem volt megelégedve; az egyenes adókat nem nagyon kedvelte, helyesebbnek vélte az állam hatalmi szempontjából a közvetett adók, az egyedárúság és vám fokozottabb felhasználását. Az államok matrikuláris hozzájárulásainak ellensége volt és a birodalmi pénzügyet inkább saját jövedelmekre: vámra, fogyasztási adókra igyekezett alapítani. Legnevezetesebb pénzügyi intézkedése a védvamos politikára való áttérése volt, a mivel a vámjövédelmet az addiginak mintegy négyszeresére emelte.

A fordulatot Bismarck kereskedelmi politikájában az idézte elő, hogy a nagyobb államokban: Franciaországban és Oroszországban a védvámnak üdvös hatásai voltak; hozzájárult ehhez az 1873. évi válság, mely ez államokban jóval kevesebb kárt okozott, mint a Német-birodalomban. A képviselőházi többség, a közvélemény és tudósok egy része szintén követelte a védvámokat; az enquete-ok és kereskedelmi kamarák jelentései nemkülönben ezen óhajtást juttatták kifejezésre. Ezen tekintetek, még inkább a birodalmi pénzügyek orvoslást igénylő volta, indították Bismarckot az 1879. évi magas vámtarifa életbeléptetésére.

Nem kisebb jelentőségű volt az eddig említetteknel Bismarck szereplése a vasutügy terén. Itt is, mint a szocialpolitika terén különösen Itzenplitz-el volt állandóan küzdelme; e miniszter teljesen a magántőkére hagyta a vasuti vállalkozást; túlságosan védte a magánvállalatokat és kevésbé törődött a közönség érdekeivel. Midőn végre elmozdították Itzenplitzet, Bismarck erőlyesen hozzálatott a vasutügy rendezéséhez és az állami ellenőrzés biztosítása végett a politikai pártvezérek erős ellenkezése daczára felállította a birodalmi vasuti hivatalt. De ezzel alig ért czélt, nem tudott a kereskedelemügyi miniszterek és a vasutigazgatók ura lenni addig, míg a vasutak nagyobb része magánkézben volt. Ezért szükségesnek látta a vasutak államosítását és Poroszországban meg is kezdte e műveletet, melynek végrehajtását Maybach kereskedelmi miniszterre bízta. A porosz államvasuthálózat nem lett ugyan mintaszerű intézmény, de kétségen kívül haladást jelez a részvénytársági kezeléshez képest és nagy jelentőségű azért, mert egy fontos gazdasági ágat kiragadott a nagytőkések uralma alól és ez által nevezetes visszaélések lábrakapását gátolta meg.

De nemcsak a szocialis, a kereskedelmi és közlekedési ügyek terén, hanem a német gazdasági politika minden egyéb ügyekben érvényesült Bismarck egyénisége és gazdasági felfogása, mert nem szorosan gazdasági, hanem politikai cselekvésének is nevezetes gazdasági következményei voltak. Ha a Németbirodalom jelenlegi nagygazdaságát, hatalmas anyagi erejét nem is kizárólag Bismarcknak köszönheti, az ő genialis politikájának kétségtelen nagy része van a rohamos gazdasági fejlődésben is.

Ezek főbb pontjai Schmoller cikkének, melynek erőteljes jellemzésére ez ismertetés legfeljebb halvány világot vet. Nem a *mortuis nil nisi bene* kegyeletos vallója, hanem a »birodalmi német« öszinte hálája nyilvánul meg majd minden sorában, keresve és megtalálva a nagy államférfiúnak, még legerőszakosabb tettében a nemes célzatot és a birodalom javára törekvést és megbocsátva neki még azt is, hogy a német nemzetgazdasági professzorokról oly gyakran kicsinylőleg nyilatkozott.

esy.

S T A T I S Z T I K A I É R T E S I T Ő.

Ipartestületi statisztika. A kereskedelmi miniszter megbízásából a m. kir. központi statisztikai hivatal az idei év első felében a hazai ipartestületekről nagyobb statisztikai felvételt készített, az első részletesebb összeírást azóta, hogy az ipartestületi intézményt nálunk az ipartörvény életre hívta.

Ennek az összeírásnak a minden tekintetben érdekes, s nagyrészt eddig ismeretlen eredményei be vannak mutatva a kereskedelmi miniszternek 1897. évi jelentésében; czélszerű lesz e helyütt pár szóval az adatgyűjtés módjáról megemlékeznünk, annyival is inkább, mert ennek hiányos ismerete csak nemrégiben is egy érdekes szakférfit heves támadásra ingerelt a statisztikai hivatalnak ipartestületi statisztikája ellen. (L. a *Magyar Ipar* október hó 9-iki számában (Rth.) cikkét).

Az ipartestületi összeírás elég nagy apparátussal, nyolczféle kérdőlap használásával történt. Az első, a mely a testületek tagjainak számát és mesterségek szerint való megoszlását, vagyoni viszonyait, évi bevételeit és kiadásait, a tagdíjak magasságát s a tagdíjhátralékok összegét, a beolvadt ipartársulatok számát s a beolvadáskor birt vagyონát, a testület által fentartott intézmények megnevezését tudakolta, a másod, illetve elsőfokú iparhatóságok gyűjtötték be. Az összeírás anyagának legnagyobb része ezen a kérdőíven volt felhalmozva, mely főképpen az 1896. évi állapotok felvételére szorítkozott. A kérdőív némely része azonban, jelesül a bevételekre és kiadásokra, továbbá az ipartestületi intézményekre vonatkozó rész nem szolgáltatott oly szabatos és részletező adatokat, a minőkre az ipartestületek minden életviszonyait tisztázni hivatott összeírásnak szükség lett volna.

Ennek az adatgyűjtésnek a pótlására tehát új kérdőívek bocsátattak ki, a kipuhatólandó anyag sokféleségéhez képest külön kérdőlap tudakolta a testületek anyagi viszonyait, a munkaközvetítésre, szövetkezetek létesítésére, jótékony intézmények inaugurálására, s a tagok szakképzettségének előmozdítására való tevékenységét. Kínálkozó volt az alkalom egyúttal arra is, hogy valamivel túlmenve a szorosan statisztikai jellegű kérdezősködésen, néhány kérdőpont az iránt vegye vallatóra a testületeket, hogy mint ítélik meg saját helyzetüket, mi a véleményük bajaiknak forrásáról, hogyan gondolják, hogy boldogulásukat elérhetik, mit vélnek legsürgősebb és legcélravezetőbb teendőnek arra, hogy egy vagy más viszonyukban javulás álljon be. Statisztikai adatgyűjtéseknek persze nem szabad szorítkozniok pusztán ily önvallomások gyűjtésére; a minthogy az orvos is jobban bizik a saját megfigyelésében, mikor a beteg üterét tapintja, mellét kikopogtatja, mint magának a betegnek legköször

hypochondrikus, a baj lényegét igen gyakran félreismerő vallomásaiban. Mindazonáltal van jogosultsága, s minél intelligensebb közönséghez szól, annál inkább lesz jogosultsága annak, hogy a statisztikai adatgyűjtések számszerű anyagát ilyenfajta megfigyelésekkel is kiegészítsük. Sok hézag, a mi a számszerű följegyzések közt tátong, kitölthető vele, sok feltűnő alakulat, talán ellenmondó visszacsúg magyarázatát leli benne; a tudományos leírás segítséget nyer a helyes kép megalkotására, a gyakorlati igazgatás útmutatót a célszerű vezetésre.

Az új kérdőívek, melyeket a statisztikai hivatal már közvetlenül intézett az ipartestületekhez, s közvetlenül is várta azokat vissza, részben már kiterjedt az 1897. évre vonatkozó adatok kutatására is. A felvételnek terve ugyanis az volt, hogy egy, az 1896. évet illető részletes összeíráson kívül az ipartestületek főbb viszonyaira vonatkozó adatok évről-évre összegyűjtessenek, állandó kiegészítésére és helyesbítésére szolgálván egy, az 1896. évi felvétel alapján készített ipartestületi törzskönyvnek.

Az első kérdőív kizárólag a számszerű adatok felvételére és pótlására szolgált. Kérdezte az 1896. évi bevételek és kiadások tétele szerinti részletezését, az 1897. évi bevételeknek és kiadásoknak már csak főösszegét ugyan, de tudakolta egyúttal azoknak a fontosabb bevételi és kiadási tételeknek névszerint való megjelölését is, a melyek az előző évben nem szerepeltek, vagy a melyek 1896-ban szerepelvén, ezúttal kimaradtak. Évről-évre ugyanis körülbelül egyformán alakul a testületek számadása; bevételeiket nyerik tagdíjakból és felvételi díjakból, szegődtetési és szabadítási díjakból, munkakönyvek eladásából, kisebb adományokból, esetleg kamatokból, házbérekéből, stb.; kiadásaik rendszerint tisztii és szolgálai fizetésekre, irodai költségekre, esetleg házbérre vagy kamatfizetésre, tanoncz-juttalmazásra, segélyre, stb. történnek. Ezek a tételek többnyire még összegeikben is kisebb változást mutatnak egyik évről a másikra; nem volna indokolt, hogy mindaddig, a míg egyáltalán részletes s az ipari élet minden nyilvánulására kiterjeszkedő iparstatisztika nem készül — a mi iránt különben, úgy tudjuk, az előtanulmányok folyamatban vannak, — ezek a nem sok tanulságot ígérő, néhány forinttra rugó évi változások rendszeresen és teljes részletességgel nyilvántartassanak. A főntemlitett kérdés, az előző évben nem szereplő, vagy a folyó évben kimaradt bevételi és kiadási tételekről éppen elegendő arra, hogy a fontosabb változásokat (például ha a testület állandó évi hozzájárulást szavaz meg valamely iskola, vagy egyéb intézmény részére, vagy ő kap oly adományt, melynek kamatai azontúl állandó bevételi forrást képeznek. ha házat épít, s míg egy-résztől évről-évre törlesztenie kell a házkölösönt, addig házbérkiadásai elmaradnak, sőt esetleg maga is házbérjövedelemhez jut, stb.) regisztrálja. Az, hogy a testületi majális az egyik évben néhány forintnyi fölösleggel gyarapította a testület pénztárát, a másikban deficittelet járt, vagy hogy az irodaszerekre való kiadás pár forinttal csökkent-e vagy emelkedett, valóban nem olyan lényeges momentum, hogy annak kedvéért minden évben teljesen részletező adatgyűjtést kellene fogantatosítani.

Ugyanigy az ipartestületek által fentartott vagy istápoltt intézményekről is csak az 1897. évben beállott változásokat tudakolja ez a kérdőív, mert az alább szóba kerülő kérdőlapok az 1896. év végén

való állapotot egész részletességgel fölvelték, az intézményeknek lehetőleg kimerítő leírása ennek alapján az ipartestületi törzskönyvbe belekerült.

Egy másik kérdőív a testületi munkaközvetítő intézeteknek és munkásszállóknak állapotát képezi, a következő főbb kérdőpontokkal: mely évben alakult a munkaközvetítő intézet, az 1896. év folyamán hány segéd fordult az intézethez munkáért, hány mester munkásért, hány esetben sikerült a közvetítés összesen s az egyes főbb iparágakban, mennyi a közvetítés díja a munkás s a munkaadó részéről, mely iparágban legnagyobb a munkáskéz kínálata, a nélkül, hogy elhelyezésre találna, mely iparágban mutatkozik legnagyobb hiány munkásokban, mi ennek az oka a testület szerint s mit vél czélszerűnek az orvoslására? Mikor alakult a munkásszálló, hány személyre van berendezve, az 1896. év folyamán hányan vették igénybe, összesen hány napon át, mennyi hálópénz fizettetik a munkásszállóban egy éjjelre, mennyi díj a podgyász őrzéséért egy napra, mennyi volt a munkaközvetítő és munkásszálló bevétele 1896-ban, mennyi kiadása ugyanezen évben, mire fordítottat a főlöslég, miből fedeztetett a hiány?

Azokhoz a testületekhez, a melyek már az első összeírás alkalmával azt jelentették, hogy munkaközvetítőjük vagy munkásszállójuk nincsen, a fönti kérdőívnek egy ellendarabja küldetett ki, a következő, inkább informatív természetű, mint statisztikai kérdésekkel: történt-e kísérlet az ipartestület kebelében munkaközvetítő és munkásszálló felállítása iránt, ha igen, mikor és minek tulajdonítható a kísérlet eredménytelensége; van-e az ipartestület székhelyén egyéb munkaközvetítő intézet, magánvállalkozó vagy hatóság, vagy valamely egyesület tartja-e fenn s kielégíti-e ez a munkások érdekeit; tervben van-e az ipartestület kebelében munkaközvetítő és munkásszálló létesítése, mikorra remélhető, hogy létesülni fognak, vagy mik az akadályai a létesítésnek?

Az ipartestületi szövetkezeteket illetőleg a felvétel a következő viszonyokra terjed ki: mily szövetkezeteket létesített az ipartestület s mely években, hány tagja volt az egyes szövetkezeteknek 1896. évben, részesültek-e a szövetkezetek anyagi támogatásban, s mily összeggel az állam, a község, az ipartestület részéről s egyéb forrásból? Mennyi volt az 1896. év üzleti eredménye (bevétele és kiadása); a főlöslég mire fordítottat, a hiány miből fedeztetett. Nyers anyagbeszerző szövetkezet mily anyagok beszerzésével foglalkozik, hány iparosnak szerzett az 1896. évben nyers anyagot, összesen mily értékben, a részvételi összeg hány százalékáig nyújtatik hitel; raktár-szövetkezet mily iparcikkok raktározásával foglalkozik, hány iparos munkájára adott az 1896. évben hitelt, az érték hány százalékáig, összesen mily összegben; hitelszövetkezet hány iparosnak nyújtott az 1896. évben hitelt, összesen mily összegben, mily határig s mily biztosíték mellett; mily egyéb szövetkezet van még az ipartestület kebelében, működése mire terjed ki, mily forgalmat ért el az 1896. évben. Alkalmi szövetkezetek (nagyobb állami, községi szállítások alkalmával, kedvező anyagbeszerzési időszakban, stb.) szoktak-e időnkint létesülni; mennyiben foly be az ipartestület ezek létesítésébe? Mily szövetkezetek vannak szervezés alatt; mily szövetkezetek létesítése van tervbe véve; az 1896. év előtt mily szövetkezetek szüntek meg, mi volt a megszűnés oka; mutatkozik-e a kellő érdeklődés a szövetkezetek létesítése

iránt; ha nem, mily intézkedést vél a testület szükségesnek a szövetkezeti ügy föllendítésére?

A mely testületek nem létesítettek szövetkezetet (s természetesen ilyenek voltak a legnagyobb számmal), azok szintén kaptak kérdőívet, a következő kérdésekkel: Történt-e kísérlet az ipartestület kebelében valamely, az ipari érdekeket előmozdító szövetkezet létesítésére (pl. anyagbeszerző, termelő, raktár, fogyasztási hitelszövetkezet, stb.); ha igen, mikor és mily irányú szövetkezet létesítésére, mily okoknak tulajdonítható a kísérlet eredménytelensége, micsoda intézkedések volnának szükségesek ez okok elhárítására. Alkalmi szövetkezetek szoktak-e időnkint létesülni; nem volna-e az ipartestület módjában ilyenek létesülését előmozdítani? Nem teszik-e a helyi viszonyok szükségtelemmé a kisiparosok szövetkezését; és pedig: a) olcsó hitel áll-e rendelkezésére általában az iparosoknak és minő forrásból; b) a kész iparcikkek gyors értékesítése módjukban van-e és minő eszközökkel; c) a nyers anyagot az első forrásból, s olcsón szerezhetik-e be; d) nem forog-e fenn a szövetkezetet fölöslegessé tevő egyéb körülmény és mi az? Mely iparágnak volna leginkább szüksége erősítésre és fejlesztésre; elérhető volna-e ez szövetkezeti úton? Tervben van-e valamely kisipari szövetkezet létesítése és milyen; mikorra remélhető, hogy létesülni fog, és mik az akadályai a létesítésnek?

Az iparosok szakképzettségének és általános műveltségének előmozdítására irányuló ipartestületi tevékenységet ismét egy más kérdőív vette számba ezekkel a főbb kérdésekkel: tart-e fenn az ipartestület szakiskolát, továbbképző tanfolyamot, stb., minőt és mily költséggel; mely szakiskolák, továbbképző tanfolyamok, stb. fenntartásához járul hozzá és mily összeggel; szorgalmas tanoncok jutalmazására és segélyezésére az 1896. évben mennyit fordított? Szakelőadások és felolvasások rendeztek-e az 1896. év folyamán és pedig melyik szakból mennyi? Vannak-e szervezve szakcsoportok a testület kebelében, melyek és mikor alakultak, működésüknek mi a főiránya. Az ipartestület könyvtára hány kötetből áll, mennyi ebből szépirodalmi, mennyi a tudományos és ismeretterjesztő mű, mennyi a szorosan vett iparügyi szakmunka, hányan használták ez utóbbiakat az 1896. év folyamán, hány kötetet? Van-e az iparosoknak és iparos ifjakknak a testület kebelében, azzal összefüggésben, vagy általa létesítve, olvasókörük; mindegyik mikor alakult és hány tagja volt az 1896. év végén; az olvasókörök a szakképzés előmozdítására mily tevékenységet fejtenek ki. A szakképzés és szakoktatás érdekében mily egyéb intézményei vannak az ipartestületnek; az ipartestület hatáskörén kívül eső mily intézkedésre volna szükség a szakképzés előmozdítására?

Az utolsó kérdőív a testületeknek önszegélyző és jótékonycélú intézményeire vonatkozott, felsorolván a létező s a szervezés alatt álló intézmények neveit s részletesen foglalkozván a fennálló rokkant, temetkező, nyugdíj, stb. egyletek viszonyaival. A rokkant-egyletekre vonatkozó adatokat például a következő részletezéssel kívánta: Hány tagja volt a rokkant-egyletnek az 1896. év végén, hány tagja élvezett segélyt az 1896. év folyamán, mennyi az évi (havi, heti) tagjárulék, mennyi az ipartestület évi hozzájárulása, mely egyéb forrásokból kapott még a rokkant-egylet 1896. évben jövedelmet s mily összegben, mennyi segély fizettetett ki az 1896. évben, a segélyezés hány-

szorosa a tagjáruléknak, az évi fölösleg mire fordított, az évi hiány miből fedeztetett, mekkora volt az egylet tartalékalapja az 1896. év végén?

Az ipartestületi betegsegélyző pénztárakról ezúttal nem volt szükséges adatokat gyűjteni; a rendes betegsegélyző pénztári statisztika a testületi pénztárakról is szolgál a mai viszonyok közt megkívántató felvilágosításokkal.

Azt hiszszük, az ipartestületi összeírásnak ez a részletes és kimerítő elbeszélése meggyőzheti a Magyar Ipar cikkíróját, hogy az ipartestületi statisztika nem oly felületes és hézagos munkát, mint a minőnek ő képzelte. Valóban az a kérdőív, a mely a statisztikai hivatal 1899. évi munkatervében foglal helyet, az előzmények ismerete nélkül könnyen tévedésbe ejthette a cikkíró, s ha az a kérdőív csakugyan egymaga akarna szolgálni egy ipartestületi kataszter céljaira, akkor érthető volna a kétkedő fejcsóválás, hogy hogyan lehet az évi változásokból megítélni egy intézménynek minden viszonyát?

A kérdés azonban, mint fentebb érintettük is, tényleg úgy áll, hogy az a részletes és a testületek minden viszonyaira kiterjedő fölvétel, melynek nyomait a cikkíró azon egy kérdőívben hiába kereste, már megtörtént; az új kérdőívnek semmi egyéb célja, mint-hogy az ipartestületi törzskönyvnek állandó kiegészítésére szolgálva, addig is, míg egy kimerítő és részletes iparstatisztika szervezése kapcsán az ipartestületek is állandó és rendszeres adatszolgáltatásra köteleztetnének, legalább azok főbb viszonyairól s az azokban előfordult változásokról évről-évre nyújtson valami tájékoztatást.

Szándékosan hangsúlyoztuk, hogy addig is, míg kimerítő és részletes iparstatisztika nem fog készülni. A fentebb ismertetett ipartestületi összeírásnak ugyanis számszerű (s a kereskedelemügyi miniszter 1897. évi jelentésében elég terjedelmesen közzétett) eredményein kívül az volt a tanulsága, hogy ipartestületeink egy része (és ismét a nagyobb része) ma még nem vezet oly nyilvántartásokat és följegyzéseket, hogy minden megfigyelésre érdemes viszonyáról egész megbízható adatokat szolgáltatathatna. El kellene rendelni a munkaközvetítők, munkásszállók forgalmáról rendszeres nyilvántartások vezetését, ugyanezt például a jótékony intézetek, szövetkezetek tagforgalmáról, stb. Egész sereg új rendelet kelne útra, mindegyik terhelő és jelentékeny munkatöbbletet okozó az ipartestületekre nézve. Vajjon érdemes-e már most ekkora apparátust mozgósítani, megterhelni az anyagilag amúgy is sok helyütt csak tengődő testületeket, mikor a nagy fáradsággal úgy sem állana arányban az elérhető eredmény, mert hiszen az ipari életet a testületeken kívül mozgató egyéb erők és befolyásoló egyéb körülmények még nem találtak rendszeres statisztikai felvételre, s mert egy résznek a kifejlesztése a többiek kellő ismerete nélkül úgy sem nyújtana elég tanulságot és elég alapot sem a tudós vizsgálódásnak, sem a gyakorlati igazgatásnak.

Ezért maradtak ki a felvételtől ezúttal az ipartársulatok meg a békéltető bizottságok, a miknek kihagyását a cikkíró is felpanaszolja. Mindkettő jobban tágitotta volna a fölvétel kereteit, mint a mennyi haszon időszerint fölvételükből kínálkoznék. A békéltető bizottságok tárgyi kapocsban a munkásügyekkel állanak; a munkásügyei statisztika rendszeresebb szervezésekor semmi esetre se fognak

mellőztetni. Az ipartársulatok se maradnak ki a statisztika adagyűjtő köréből, ha minden ipari szervezetre és érdekképviselőre ki fog terjedni a statisztikai vizsgálódás.

Egyelőre, úgy hiszszük, indokolatlan lett volna többet markolni, mint a mennyit alaposan meg lehet fogni; az ipartestületi statisztika mai alakjában és terjedelmében is megfelelt azoknak a kívánalmaknak, a miket ezúttal hozzáfűzték, hogy tájékoztatást nyújtson a testületekben ma rejlő erőforrásokról, felvilágosítást azoknak ma érezhető főbb bajairól, útmutatást továbbfejlesztésükre, és — a Magyar Ipar czikkírója által felpanaszolt kérdőív segítségével — állandó nyilvántartást az ipartestületeknek adminisztratív szempontból fontosabb viszonyairól.

B. I.

Népkönyvtárak Braunschweigban. A közművelődési statisztika az irni és olvasni tudáson és a tanintézetek adatain túl nagyon ritka esetben terjeszkedik, még az egyesületekről, irodalmi és művészeti termelésről és fogyasztásról, a színházakról, a társadalmi élet ezen elsőrangú fontosságú tényezőiről, sem lehet jelenleg még csak némileg tájékoztató nemzetközi statisztikát sem összeállítanunk s egyes mozzanatokról, például a hírlapok elterjedéséről kerülő utakon a postaforgalomnál szerzünk természetesen tökéletlen adatokat. Az amerikai Egyesült-Államok kivételével a hivatalos statisztika mindezekkel kevésbé törődik, legfeljebb időről-időre történik egy-egy specialis felvétel, mely éppen ezért inkább csak érdekes, mint tanuságos.

A braunschweigi felvétel a népkönyvtárakról, melynek eredményeit most tette közzé az ottani statisztikai hivatal¹⁾, szintén ily elbírálás alá esik. Braunschweig hercegség igen kis terület, egy közbeszerű magyar megyénél nem nagyobb (3672 km²) s lakosainak száma nem egészen félmillió s ennek negyede is a hasonló nevű fővárosra esik, melyen kívül csak még Wolfenbüttel (16.000 l.) bír némi jelentőséggel. Ily kis országban eszközölt felvétel csak azért bírhat előttünk érdekekkel, mivel ez a hercegség a régi német műveltségnek egyik kiváló pontja, de még inkább azért, mivel Braunschweig volt az első német állam, mely a ma oly nagy fontosságra emelkedett s különösen az angol-szász faj országaiban (még Ausztráliában is) rendkívül nagy szerepet játszó népkönyvtárak ügyét hivatalos úton számbavenni megkísérelte. Magyarországon, hol a népkönyvtárak ügyével igen sokat és sokszor foglalkoztak, hol legutóbb a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumon kívül, különösen az alföldi socializmusmozgalom következtében, a földművelésügyi miniszterium is egész sereg intézkedést tett meg azok terjesztése érdekében, nálunk — mondjuk — különösen érdekes legalább egy példából látni, hogy régi mestereink a culturában mit tettek ebben az irányban s minő véleményük van a további teendőkre nézve?

A felvétel a múlt év első negyedében történt külön kérdőívvel, melyeket Braunschweig városában egy kijelölt rendőrtiszt-

¹⁾ Statistische Erhebung über die Volksbibliotheken im Herzogthum Braunschweig im Jahre 1897. Bearbeitet vom Finanzrath Dr. F. W. R. Zimmermann, Vorstand des statistischen Bureaus des herzoglichen Staatsministeriums. (Beiträge zur Statistik des Herzogthums Braunschweig. Herausgegeben vom statistischen Bureaus des herzogl. Staatsministeriums. Heft XIV. 1898.)

viselő, vidéken pedig a népkönyvtárak kezelői töltötték ki. A kérdőív a következő 17 pontból állott:

1. Mely község vagy községek számára létesült a népkönyvtár?
2. Ki létesítette és mikor?
3. Van-e a könyvtárnak határozott tulajdonosa és pedig egyház, község, iskola, politikai község, magán egyesület vagy magán személy avagy talán nem intézkedtek a tulajdonjogról és ez ennél fogva kétes?
4. Van-e alapszabály vagy más írott intézkedés, avagy van-e valami más módon intézkedés a kezelés felől?
5. A könyvtár vezetése több (és pedig hány?) tagú előjáróság alatt áll-e avagy csak egy könyvtárnok gondoskodik felőle?
6. Körülbelül mennyit fordítottak eddig a könyvtárra?
7. Hogyan szerezték be eddig a szükséges összegeket?
8. Hozzájárult-e és mennyivel a kiadásokhoz a község, egyház, kerület és az állam?
9. Átlag véve, mily összeg áll évenként rendelkezésre a könyvtár fentartására és kiegészítésére?
10. A könyveket külön olvasási díj mellett kölcsönzik-e ki? Mily módon s milyen nagy az összeg?
11. A népkönyvtár rendelkezésére álló összegek csak a könyvek fentartására és szaporítására fordíthatnak-e avagy más célra is és pedig mire?
12. Összeköttetésben áll-e a népkönyvtár az iskolai könyvtárakkal?
13. A község összes lakói használhatják-e a könyvtárt s ha nem, mely csoportok?
14. Hány kötet van jelenleg a könyvtárban?
15. A népkönyvtár könyvei vegyes tartalmúak-e avagy egy vagy másik irodalmi ág különös figyelembe részesül?
16. Mily módon történik a kikölcsönzés: bármikor? meghatározott időben? és pedig hetenkint egyszer vagy több ízben?
17. Hogyan használják a könyvtárt? Körülbelül hány kötet könyvet kölcsönöztek ki a legutolsó évben?

Az első eredmény az, hogy Braunschweig herczegségben tényleg 112 népkönyvtár van, körülbelül negyedréssz annyi, mint a községek száma s ezek is természetesen nem egyformán oszlanak meg, mert Blankenburg, Holzminden és Helmstadt kerületekben tíz-tíz községre négy népkönyvtár jut, Braunschweig kerületben ellenben csak egy. A fővárosiakon kívül, melynek itt felvett könyvtárai tulajdonkép kaszinói könyvtárak, mely nem egyenlő fogalom a népkönyvtárakkal, csak három községben volt két-két népkönyvtár, ellenben 16 népkönyvtár két-két község közösen használt. Az eredmény tehát a németországi műveltségi állapotokhoz képest nem mondható fényesnek, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban az 1885-iki könyvtárstatisztikai felvétel adatai szerint ugyanakkor már legalább 3092 népkönyvtár volt s magában Nyitra megyében, mely területre nagyobb, de népességre nézve kisebb Braunschweig herczegségénél, 173 iskolai és népkönyvtárt írtak össze.

A népkönyvtárak alapítása azonban Németországban is újabb keletű. A braunschweigi 112 könyvtár közül 57 csak 1890 után keletkezett s összesen csak 3 tudta eredetét 1850 előtti időre tenni. Az alapítók is háromnegyedrésszben magán emberek, többnyire papok és tanítók; egyesületek 7-et, községek 3-at, egyházi hatóságok 3-at, iskolai hatóságok 7-et létesítettek. Mindenesetre jellemző, hogy 18 könyv-

tárról még most sem tudják, ki a tulajdonosa s több másnál is nagyon kétes a jogviszony, 36 az iskola, 23 az egyházközség, 15 a politikai község, 11 külön egyesületek, a többi pedig magánosok tulajdona. Jellemző az is, hogy 50 népkönyvtár, tehát csaknem a fele felett kizárólag egy ember rendelkezik, többnyire pap vagy tanító s csak 40 könyvtárra vonatkozólag vannak alapszabályok vagy más intézkedések. Összesen 13 népkönyvtárnak kezelését intézi külön egyesület, testület vagy választmány. Ez a visszás helyzet, mely természetesen nagy jelentőséggel bír az egyes könyvtárak jövőjére nézve, igen figyelemre méltó s tanuságul szolgálhat arra, hogy a culturalis felvételeknél érdemes a jogi viszonyokra különös súlyt fektetni.

A könyvtárak anyagi viszonyai nagyon szerények. Csak kilencz könyvtárnak s ebből hat a fővárosban van, volt eddig részben évek hosszú során át 500 m.-nál több bevétele, 42-nél 100 m.-nál is kevesebb. Az összes bevétel 29.476 m. tesz, melyből 6820 m. államsegély. Természetes, hogy sok az ajándék s a községi gyűjtemények, de feltűnő, hogy az egyház részéről jóformán semmi. Csaknem fele a könyvtáraknak (53) tisztán az olvasási díjakból tartja fenn magát s csak 12-nek van ezenkívül 50 márkát meghaladó másnemű bevétele főképp egyesületektől. 32 könyvtárban mindemellett nem szednek külön díjat az olvasóktól, nagyobb helyeken rendezévdíjakat szednek. Mivel azonban a könyvtárak nagyobb része (59) az iskolákkal áll kapcsolatban s a többieknél sem kell a helyiségiért és kezelésért külön díjat fizetni, az évi kiadások igen csekélyek, bár természetesen a könyvtár fejlődésének rovására.

Valóban csak ezen előzmények után érthetjük meg, hogy az oly sokat író és nyomtató országban 112 könyvtárban összesen csak 31.992 darabot őriznek, mely számból ezenfelül a 6 fővárosi könyvtárra 13.964 jut, úgy hogy a vidéki könyvtárak közül egy-egyére csak 170 kötet vagy füzet esik, 44 könyvtárban pláne 100 darab sincs, úgy hogy különös tekintettel a népkönyvtárakban leginkább előforduló apró füzetekre, ezeket könyvtárnak jogosan alig mondhatjuk. 500 darab könyvnél, mely szám jóformán minimuma lehetne egy közkönyvtárnak, többet csak 9 braunschweigi könyvtárban találunk s ezek közül is hat fővárosi kaszinói könyvtár, tehát nem szoros értelemben vett népkönyvtár. Tisztán szépirodalmi jellegű könyvgyűjtemény 30 könyvtárban van, ifjúsági művek vannak többségben 10, hazafias, vallásos művek 15 s történeti ismeretterjesztő népies művek 7 könyvtárban, a többinek gyűjteménye nagyon vegyes tartalmú.

Fontosabb azonban a könyvek számánál azok használata s e tekintetben Braunschweig népe is eléggé mutatja olvasási kedvét. Legalább is egy negyedét a könyvtáraknak, különösen a téli hónapokban, eléggé használták, 14 könyvtárnál ezernél több kötetet kellett kikölcsönözni s általában a kikölcsönözött könyvek átlaga, még a fővárosi könyvtárakat nem is számítva, 380 volt, azaz több, mint a készletben levő könyvek átlagának kétszerese.

Ki az angol, északamerikai és ausztráliai könyvtárak nagyságát és forgalmát akár csak egy példából ismeri, bámulattal olvashatja a braunschweigi felvétel eredményét. Culturemzethez képest nagyon is kezdetlegesek ezek a viszonyok. Nem kell azonban elfelednünk azt a tényt, melyet minden cultúrpolitikus jól tud, hogy Németországban a művelt osztály és nép között sokkal nagyobb az úr, mint az angol-szász fajnál s hogy a német köznépnél az olvasás

szeretete csak újabb időkben kezd elterjedni, főleg a socialdemokraták agitálásával kapcsolatban. Nem lehet és nem is volna igazságos egy ily kis felvétel alapján összehasonlítást tennünk a német és magyar népkönyvtárak között, mely utóbbiakról — az iskolai könyvtárakkal kapcsolatban — nálunk a közoktatásügyi minisztérium jelentése több mint két évtized óta rendszeren megemlékezik. De még is kiemelhetjük azt a tényt, hogy míg legalább Braunschweigban a népkönyvtárak fontos ügye csaknem kizárólag társadalmi feladat, nálunk 1877 óta az állami és egyházi hatóságok s más testületek sokat, bár az ügy fontosságához képest még mindig nagyon keveset tettek a népkönyvtárak terjesztése érdekében. Az iskolai beiratási díjak felhasználhatása, culturalis pótadók, népies iratok szerkesztése, pályadíjak s más eszközök, ha nem is radikális gyógyszerek, egy-egy szemernyivel előbbre vitték a nép felvilágosításának ügyét, melyre hazánknak különösen értelmes és tudvágyó magyar népe kiváló fogékonysággal is rendelkezik. Egy nagy előnye azonban megvan Braunschweig népének, az, hogy kezdetleges népkönyvtárait használja is. Bizony a mi iskolai és népkönyvtáraink nagy részéről aligha lehetne hasonló eredményt kimutatni.

—r.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- BIEDERLACK, Josef, Die soziale Frage. Ein Beitrag zur Orientirung über ihr Wesen und ihre Lösung. 3. Aufl. Innsbruck, 1898.
- FREUND, R., Soziale Vorträge. 2. Aufl. Münster, 1898.
- KÖRNER, Alois, Grundriss der Volkswirtschaftslehre. Wien, Manz, 1898.
- LISZT, Fr. [v., Die Völkerrechte, systematisch dargestellt. Berlin, Haering, 1898.
- SCHERFF, Julius, Nordamerika. Reisebilder, sozialpolitische und wirtschaftliche Studien aus den Vereinigten Staaten. Leipzig, Wigand, 1898.
- WEHBERG, H., Beiträge zur Entwicklung und Begründung des Sozialismus. Düsseldorf, 1898.
- DEMOOR, J., Jean MASSART et Emil VANDERVELDE, L'évolution régressive en biologie et en sociologie. Paris, Alcan.
- KOALEWSKY, Maxime, La régime économique de la Russie. Paris, Giard, 1898. (Bibliothèque sociologique internationale. Vol. XIV.)
- COLQUHOUN, Archibald, R., China in firmation. London, Harper, 1898.
- CROOK, J. W., German wage theories: a history of their development. Newyork, Macmillan, 1893.
- CROWELL, J. Fr., The logical process of social development: a theoretical foundation for educational policy from the standpoint of sociology. Newyork, Holt, 1898.
- MORRIS, D., Report on the economic resources of the West Indies. London, Darling, 1898.
- STATSON, Charlotte Parkins, Women and economics: a study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution. Boston, Small, 1898.
- GARELLI, Aless., Filosofia del monopolio. Milano, Hoepli, 1898.
- CABEZAS, M., Sofismas economicas. Paqueños folletos, refutación de los de Frédéric Bastiat. Madrid, R. Fe, 1898.

Folyóiratokban.

- BELOW, G., Die biologische Erklärung der Entwicklung der Staaten und Völker. (Beilage zur Allg. Zeitung, 1893. Nr. 212.)
- OESTERREICHISCH-UNGARISCHE REVUE, 24. Band, 2. Heft. Frh. v. K.: Die wirtschaftliche Bedeutung der österreichisch-ungarischen Küste.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

ZENKER, Ernst Victor, Zur Genesis des Aktions-Anarchismus. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1898. Nr. 212—214.)

FAVRE, Charles, L'homme primitif a-t-il eu le sens économique? (Revue d'économie politique juillet 1898.)

SOREL, G., La necessità e il fatalismo nel Marxismo. (Riforma sociale agosto 1898.)

CALDWELL, professor, Philosophy and the newer sociology. (Con-

temporary review, Nr. 393. September 1898.)

HERBERT SPENCER, What is social evolution? (Nineteenth century, Nr. 259. Sept. 1898.)

LINDSAY, S. M., The unit of investigation in sociology. (Annals of the american academy, Sept. 1898.)

GIBERT, E., Le illusioni ed i danni del protezionismo. (Giornale degli economisti, Settembre 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

DIX, Arthur, Die Völkerwanderung von 1900. Leipzig, Freund, 1898.

GOLDSTEIN, J., Die vermeintlichen und die wirklichen Ursachen des Bevölkerungszustandes in Frankreich. München, Piloty, 1898.

KLEY, W., Die Schwindsucht im Lichte der Statistik und Sozialpolitik, mit besonderer Berücksichtigung der staatlichen und privaten Versicherung. Leipzig, Duncker, 1898.

KRECH, J. Dr., Entscheidungen des Bundesamtes für das Heimatswesen. 30. Heft. Berlin, Vahlen, 1898.

DESCHAMPS, L., La constituante et les colonies; la réforme coloniale. Paris, Perrin, 1898.

*STATISTIEK van den loop der bevol-

king van Nederland over 1896 s' Gravenhage, 1898.

Folyóiratokban.

PETERMANN'S MITTHEILUNGEN, 1898.

VIII. Smissen H., van der: Entwicklung und jetziger Stand der deutschen Mennonitenkolonien in Südrussland. — Langhaus P.: Der heutige Stand der Siedlungsthätigkeit deutscher Mennoniten in Südrussland.

GOYAU, George, L'emigration dans l'Italie méridionale. (Revue des deux mondes du 1 Sept. 1898.)

MEURIOT, Paul, Les étrangers dans l'empire allemand, d'après le dernier dénombrement. (Journal de la société de statistique de Paris. Nr. 9. Septembre 1898.)

III. Östermelés.

AGRARISCHES HANDBUCH. Vom Bunde der Landwirthe herausgegebenes nationalökonomisches ABC-Buch. Berlin, 1898.

BACHMANN, H., Einrichtung und Leitung landwirthschaftlicher Betriebe. Berlin, Parey, 1898.

IMMENDORFF, H., Das landwirthschaftliche Versuchswesen und

die Thätigkeit der landwirthschaftlichen Versuchsstationen Preussens im Jahre 1896. Berlin, Parey, 1898.

*MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus, Jahrg. 1898. Lief. II. Landwirthschaftliche Statistik für das Jahr 1897. Bern, 1898.

- STERNEBERG, F., und PELTZER, J., Die preussischen Rentengutsgesetze nebst den dazu ergangenen Erlässen und Entscheidungen. Berlin, Parey, 1898.
- VOGEL, P., Ausführliches Jahrbuch der Teichwirthschaft. Ein Rathgeber für Land- und Forstwirth, angehende und erfahrene Teichwirth. Bautzen, Hübner, 1898.
- *AGRICULTURAL RETURNS for Great Britain showing the acreage and produce of crops, prices of corn and number of live stock 1897. London, Wyman, 1898.
- IRISH AGRICULTURAL statistics for 1897. Produce prices 1891—97 with diagrams. London, Eyre, 1898.
- REPORT, XXXVII-th, of inspectors on salmon and freshwater fisheries in England and Wales. London, Eyre, 1898.
- COSTA, J., Colectivismo agrario en Espana, Partes I y II. Madrid, Murillo, 1898.
- Folyóiratokban.*
- BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI, 301. sz. 1898. június: A marhavásár és a közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1897-ben. A budapesti malomipar 1897-ben.
- HOLM, Herm., Die Schutzzollbestrebungen im deutschen Gartenbau. (Neue Zeit XVI. Jahrg. II. Bd. Nr. 52.)
- KOLLMANN, Paul, Die Heuerleute im oldenburgischen Münsterlande. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. XVI. B. 2. Heft.)
- LEISEWITZ, Der landwirthschaftliche Erwerb im Bereiche des Kleinbesitzes unter dem Einfluss der Getreidepreise. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. Dritte Folge, XVI. B. 3. Heft.)
- DEHÉRAIN, P. P., L'enseignement agricole a propos d'un decret récent. (Revue des deux mondes du 15 septembre 1898.)
- VIEHZÄHLUNG am 1. Dez. 1897 im grossh. Hessen. (Mittheilungen der grossh. hessischen Centralstelle für die Landesstatistik. 1898, Mai, Nr. 667.)
- FLÉCHER, Edmond, La statistique agricole décennale de 1892. (Journal de la société de statistique de Paris No. 9. Septembre 1898.)
- CRAWFORD, M. Virginia, English-women and agriculture. (Contemporary review Nr. 393. September 1898.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1898. július hó, A budapesti ipar-részvénytársulatok üzleteredményei az 1897. évben.
- BRÜGGEMANN, H., Die Spinnerei, ihre Rohstoffe, Entwicklung und heutige Bedeutung. Leipzig, Spamer, 1898.
- LUXEMBURG, Rosa, Die industrielle Entwicklung Polens. Leipzig, Duncker, 1898.
- POHLE, L., Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer. Eine Studie über die grossindustriellen Organisationsformen der Gegenwart. Leipzig, Veit, 1898.
- *RIEDL, Richard, Die deutschen Gewerbezahlungen und die Reform der Gewerbestatistik in Oesterreich. (Statist. Mittheilungen der niederöst. Handels- und Gewerbekammer, Heft 3.) Wien, 1898.
- ROHRSCHIEDT, Kurt v., Vom Zunftzwange zur Gewerbefreiheit. Eine Studie nach den Quellen. Berlin, Heymann, 1898.

*STATISTIQUE de la production de la soie en France et a l'étranger. Vingtseptième année. Récolte de 1897. Syndicat de l'union des marchands de soie de Lyon. Lyon, 1898.

Folyóiratokban.

GRUNZEL, Josef, Die Reichenberger Tuchindustrie und ihre Entwicklung vom zünftigen Handwerk zur modernen Grossindustrie. (Handelsmuseum, 29. Sept. 1898.)
NEUE ZEIT, XVI. Jahrg. II. Bd. Nr. 50—51. Macrosty Henry B.,

Das gewerbliche Schiedswe en in Neuseeland. Beitrag zur Entwicklung der Grossindustrie in Deutschland im Zeitraum 1882 bis 1895. Von Dr. J. Schmidt. — Massgebliches und Unmassgebliches über die Gesundheitsgefährlichkeit des Bronzirens. Von Helene Simon.

STEIN, E., Die Leinenindustrie Oesterreichs. (Handelsmuseum, Bd. XIII, Nr. 36.)

BATES, H. P., Australian experiments in industry. (Annals of the american academy, Sept. 1898.)

V. Kereskedelem és forgalom.

ADRESSBUCH der Electricitätsbranche und der verwandten Geschäfts-zweige von Europa 1898/89. I—II. Leipzig, Schulze.

DIE DEUTSCHEN ELEKTRISCHEN STRASSENBAHNEN, Klein- und Pferdebahnen' sowie die elektrotechnischen Fabriken, Elektrizitätswerke sammt Hilfgeschäften im Besitze von Aktiengesellschaften. 2. Aufl. Aug. 1898—1899. Leipzig, Schumann.

ERFURTH, P., Warenhaus und Kleinhandel. Die einzige praktische Lösung der Frage. Berlin, Spamer, 1898.

EXPORTENQUETE des österreichisch ungarischen Exportvereins am 14. u. 14/IV. 1898. Wien, 1898.

KRIELE, Mart., Die wirthschaftliche Bedeutung eines Grossschiffahrtsweges zwischen Berlin und der unteren Oder. Berlin, Siemenroth, 1898.

LEIPZIGER MESSADRESSBUCH. Verzeichniss der die Leipziger Messen besuchenden Verkäufer. V. Aufl. Leipzig, Heinrichs, 1898.

SAMMLUNG der im J. 1897 auf dem Gebiete des Eisenbahnwesens hinausgegebenen Normalien und

Constitutivurkunden, sowie der in diesem Jahre ertheilten und verlängerten Vorconcessionen. Bearbeitet vom stat. Departement im k. k. Eisenbahnministerium, Wien, 1898.

ANNUAIRE de l'administration des postes et des télégraphes de France pour 1898 (68-e année). Paris, Dupont, 1898.

DUNANT, Phil., Traité des marques de fabrique et de commerce, des indications de provenance et des mentions de récompenses industrielles en Suisse, comprenant l'étude du droit comparé et du droit international. Genève, Eggenmann, 1898.

*ANNUAL STATEMENT of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1897. London, Wyman, 1898.

*HITCHCOCK, H. Frank, Trade of Puerto Rico. (U. S. Department of agriculture Section of foreign markets. Bulletin Nr. 13.) Washington, 1898.

*COMERCIO EXTERIOR y movimiento de navegación de la república oriental del Uruguay y varios

otros datos correspondientes al año 1897 comparado con 1896. Montevideo, 1898.

KLEINE, A. Ricardo y CORONADO, Torcuato, El comercio exterior Argentino, compilacion hecha sobre la base de los respectivos documentos aduaneros. (Direccion general de estadistica. Año 1898 Num. 98.)

Folyóiratokban.

BUDAPEST FÖVÁROS STATISZTIKAI HAVIFÜZETE 39. sz. 1898. június. Piaczi árak az 1897. évben.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1898 Nr. 11. Die Reichspostdampferlinien. Begründung eines Gesetzesentwurfes zur Ergänzung der Gesetze, betreffend Postdampfschiffsverbindungen mit überseeischen Ländern.

ARCHIV FÜR EISENBAHNWESSEN, 1898 Heft 5, Berlin. Nagel, Die Eisenbahnen Ungarns im Jahre 1896. Claus, Die Betriebskosten der italienischen Eisenbahnen im Vergleich mit denen der Eisenbahnen anderer Länder.

ARCHIV FÜR SOZIALE GESETZGEBUNG und Statistik XIII. B. 1—2. Heft.

Die sozialen Wirkungen der Handelskrisen in England. Von M. Tugan-Baranowsky. — Wandlungen im modernen Detailhandel. Von Walther Borgius. — Der österreichische Kartellgesetzentwurf. Von Otto Wittelschöfer.

DIEZMANN, M., Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten im Rechnungsjahre 1897. (Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik XVI. B. 2. Heft.)

HESSE-WARTEGG, Ernst, Der Eisenbahnbau in Siam. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898 Nr. 210.)

ZIMMERER, H., Tripolitanien und der Karawanenhandel nach dem Sudan. (Beilage zur Allg. Zeitung 28. Sept. 1898.)

LEROY-BEAULIEU, Pierre, L'ouverture de la Chine: concessions commerciales et chemins de fer. (L'économiste français 1898 Nr. 33.)

HEATON, Henniker J., Imperial penny postage at last. (Fortnightly review. September 1898.)

LITTLE, Archibald, The Yangtse valley and its trade. (Contemporary review Nr. 393 September 1898.)

VI. Pénz, hitel- és biztonságügy.

HELFFERICH, Karl, Deutschlands Münzreform und die Silberentwertung. Einige Worte über bimetallistische Geschichtsschreibung. Stuttgart, Bonz, 1898.

STAATSPAPIERE, deutsche und ausländische, sowie die übrigen wichtigeren, an deutschen Börsenplätzen notierten Fonds u. s. w. 2. Aufl. Ausg. 1898—99. Leipzig, Schumann.

HOLLAND, L., Suggestions for a scheme of old age pensions. London, Arnold, 1898.

SUPINO, Camillo: La borsa ed il capitale improduttivo. Milano, Hoepli, 1898.

Folyóiratokban.

SMITH, Charles William, De la spéculation internationale sur les marchandises et les fonds publics. (Revue d'économie politique juillet 1893.)

ZABLET, Maurice, La bourse et les réformes du marché financier (Journal des économistes Sept. 1898.)

POLITICAL SCIENCE QUATERLY September 1898. The living wage movement by H. M. Macrosty. —

Movement of prices by Prof. Richmond Mayo-Smith.

VII. Állami és községi pénzügy.

INDIA. Estimate of revenue and expenditure for 1897/98 compared with 1896/7. London, Eyre, 1898.

Folyóiratokban

ANNALEN des deutschen Reichs 1898 Nr. 11. Bericht über die Finanzverwaltung Preussens vom 1. Juli 1890 bis 1. April 1897.

CASSEL, G., Volksrepräsentation und Besteuerung. (Zeitschrift für die

gesamnte Staatswissenschaft 1898 4. Heft.)

ORTLOFF, Hermann, Neuere Entwicklung der Einkommensteuer-Gesetzgebung im Grossherzogthum Sachsen-Weimar. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik XVI. B. 2—3. Heft.)

LÉVY, Raphael-Georges. La dette anglaise (Revue des deux mondes du 15. sept. 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

ARBEITSSTATISTIK der deutschen Gewerbevereine für das Jahr 1897. Herausgegeben von Max Hirsch. Berlin, 1898.

DAS ARMENWESEN, die öffentliche Armeppflege in Wien und deren geschichtliche Entwicklung. Für die Jubiläums-Ausstellung Wien, 1898, nach amtlichen Quellen verfasst vom Armendepartement des Wiener Magistrates. Wien, Braumüller, 1898.

BODE, Wilh.: Wirthshausreform in England, Norwegen und Schweden. Berlin, Heymsnn, 1898.

GESETZE UND VERORDNUNGEN, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter. Nach dem Stande mit Ende Juni 1898. 2. Aufl. Wien, 1898. (Oesterr. Gesetze und Verordnungen. Heft 88. b.)

ANSIAUX, Maurice: Travail de nuit des ouvrières de l'industrie dans les pays étrangers. (France, Suisse, Grande-Bretagne, Autriche, Allemagne.) Rapport présenté à le ministre de l'industrie et du travail. Bruxelles, 1898.

CONGRÈS international du repos du dimanche en Belgique tenu à Bruxelles les 7—9 juillet 1897. Rapports et compte rendu analytique, Bruxelles, Goemaeré, 1898.

CONGRÈS internationale pour l'étude des questions relatives au patronage des condamnés, des enfants moralement abandonnés et des aliénés. 3-me session. Anvers, 1898.

DEGLIN, H. L'organisation et les organisateurs de la charité. Nancy, Berger, 1898.

SOLOWEITSCHIK, L., Un prolétariat méconnu. Etude sur la situation sociale et économique des ouvriers juifs. Paris, Alcan, 1898.

Folyóiratokban.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausg. von Dr. Heinrich Braun. Dreizehnter Band: Erstes und zweites Heft. Die Arbeitslosenversicherung in St. Gallen und Bern. Von E. Hoffmann. Das hamburgische Gesetz betreffend die Wohnungs-

- pflge von Arthur Berthold. Das Gesetz über freie Volksbibliotheken des Staates Illinois. Von Florence Kelley. Der schweizerische Bauernverband. Von Otto Lang.
- JASTROW, J., Arbeitswerke und Arbeitsnachweis in Deutschland. (Jahrb. für Nationaloek. und Statistik. 1898, 3. Heft.)
- KIRCHBERG, Ernst, Die Invaliditäts- und Altersversicherung der Hausweber. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. XVI. B., 2. Heft.)
- NEUE ZEIT, 1898. Nr. 48—52. Republikaner und Sozialisten in Italien. Von Exul. — Die Krankenversicherung in Deutschland. Von Eduard Gräf. — Die sibirischen Goldgrubenarbeiter. — Das gewerbliche Schiedswesen in Neuseeland. Von Henry B. Macrosty. — Der Kapitalismus in der Medizin, Arbeitslöhne. Branntwein und Volksgesundheit. Von H. Vogel. — Die Errichtung eines arbeitsstatistischen Amtes in Oesterreich.
- SOZIALE PRAXIS 1898. Nr. 48—51: Briefe über Bismarcks volkswirtschaftliche und sozialpolitische Stellung und Bedeutung. Von Prof. Gustav. Schmoller. — Die Revision des Fabrikgesetzes in der Schweiz und die Verkürzung der Arbeitszeit. Der Nothstand in der Glaskurzwaaren-Industrie Nordböhmens. Von Robert Preussler. — Die Striks in Deutschland 1897. Genossenschaftstage in Neustadt und in Karlsruhe. Miethverträge und Miethrecht. Von L. Fuld. — Die Jahresversammlung der Trades Unions in Bristol. Die Rentenfeststellung von Amtswegen. Von Frankenberg. — Streiks und Schutz der Arbeitswilligen. Von Francke. — Arbeiterschutz in Neuseeland. Von Lorenz. — Zur Statistik der Invalidenversicherung. Von Horn. — Die erste Versammlung des Verbandes deutscher Arbeitsnachweise in München. Rabatt-Sparvereine und ihr wirtschaftlicher Nutzen. Von Weigert. — Fünfte Jahresversammlung des Centralverbandes von Ortskassen im deutschen Reiche. Das städtische Arbeitsamt in München.
- MATHORAZ, J., Notes sur la conciliation entre patrons et ouvriers. (Revue politique et parlementaire. Sept. 1898.)
- ANNALS OF THE AMERICAN ACADEMY, Sept. 1898. Labor conditions in France by W. E. Weyl. — Fourth international arbitration conference by C. R. Woodruff.
- WAXWEILER, E., Due aspetti della partecipazione ai benefici (Riforma sociale agosto 1898.)

IX. Gazdaságtörténet.

- ZIVIER, E., Geschichte des Bergregals in Schlesien bis zur Besitzergreifung des Landes durch Preussen. Kattowitz, Böhm. 1898.
- GRISSELLE, E., Une école catholique d'arts et métiers en 1599. Saint François de Sales et la sainte maison de Thonon. Arras, 1898.
- JOURDAIN, V., La législation française sur les conditions ouvrières; son evolution au XIX. siècle. Lille, 1893.
- MALOTET, A., Etienne de Flacourt ou les origines de la colonisation française à Madagascar 1648—1661. Paris, Leroux, 1898.
- ROUBIN, N., La vie commerciale des

juifs comtadins en Languedoc au XVIII. siècle. Versailles, 1898.

ROUTIER, Gaston, Grandeur et décadence des français, 3-me edition. Paris, 1898.

THORBURN, W. S., A guide to the history and valuation of the coins of Great Britain and Ireland, in gold, silver and copper, from the earliest period to the present time. 3-rd edition by H. A. Grueber. London, Gill, 1893.

Folyóiratokban.

BRAUN, Lily, Die Frauenfrage im Alterthum. (Archiv f. soziale Gesetzgebung und Statistik. XIII. Band, 1—2. Heft.)

GRUPP, Georg, Aus den Anfängen des Kapitalismus. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 4-tes Heft.)

KREIBIG, Josef Clemens, Unser Währungs- und Münzwesen während der letzten fünfzig Jahre. (Oesterr. Revue, 24. Band.)

SÉE, Henri, Les droits d'usage et les biens communaux en France au moyen age. (Revue internationale de sociologie. 1898. Sept.)

Mc LODD, F. F., Fiat money and currency inflation in New-England from 1620 to 1789. (Annals of the american academy. Sept. 1898.)

X. Statisztika.

STATISTISCHE DATEN über die Stadt Wien für d. Jahr 1896. Wien, Braumüller, 1898.

*STATISTISCHES JAHRBUCH der Stadt Wien für das Jahr 1896. 14. Jahrgang. Bearbeitet von Steph. Sedlacek, W. Löwy und W. Hecke. Wien, Braumüller, 1898.

AYER, J., General and comparative tables of the worlds statistics. Complete synopsis derived from official sources and from the

most recent date. London, Wilson, 1893.

*JAARCIJFERS uitgeven door de central Commissie voor de Statistiek, Binnenland 1896 en vorige Jaren. 's Gravenhage, 1897.

Folyóiratokban.

OLBERG, Oda, Statistisches über die Kriminalität in Italien. (Neue Zeit 1898. Nr. 51.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

BRÖCKELMANN, A., Die Verwaltung des Kirchen- und Pfründenvermögens in den katholischen Kirchengemeinden Preussens. Münster, 1898.

FRANZIUS, Georg, Kiautschou, Deutschlands Erwerbung in Ost-Asien. 5. Aufl. Berlin, Schell, 1898.

LEXIS, W., Die Besoldungsverhältnisse der Lehrer an den höheren Unterrichtsanstalten Preussens. Jena, Fischer, 1898.

LIPPMANN, Karl, Die Konsularjurisdiktion im Orient. Ihre histor. Entwicklung von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, Veit, 1893.

Mosso, Angelo, Der Mensch auf den Hochalpen. Leipzig, Veit, 1898.

*SCHWEIZERISCHE STATISTIK, 117. Lieferung. Paedagogische Prüfung bei der Rekrutierung im Herbst. 1897. Bern, 1898.

LES PROSTITUÉES à Paris. Notes et

- souvenirs d'un ancien agent des mœurs. Organisation de la prostitution; les maisons de tolérance; la prostitution libre. Paris, 1898.
- PROAL, L., Political crime; with an introduction by Franklin H. Giddings. Newyork, Appleton, 1898.
- STARK, J. H., Jamaica guide containing a description of everything relating to Jamaica. Boston, Low, 1898.

Folyóiratokban.

- BEILAGE ZUR ALLGEMEINEN ZEITUNG, 1898. Nr. 216—7. Zur Frage der Reorganisation der bayerischen Industrieschulen.
- BARRÉ, Paul, La répartition des terres africaines entre les diverses puissances. (Revue de statistique 4 sept. 1898.)

A MUNKAIDŐ TÖRVÉNYES RENDEZÉSE A MŰVELT ÁLLAMOKBAN.

— Második közlemény. —

II. FEJEZET.

Kiskorú és női munkások munkaideje.

Magyarország.

Az 1884 : XVII. t.-cz. (ipartörvény) 115. és 116. §-aiban e tárgyról következőkép intézkedik :

Tíz éven aluli gyermekeket épen nem, a tíz évet meghaladott, de a 12 évet még el nem érteket csak az iparhatóság engedélye mellett szabad gyárakban munkára alkalmazni és pedig úgy, hogy tanulásra idejük legyen. 12—14 évesek naponkint csak 8, 14—16 évesek csak 10 órai munkaidőre alkalmazhatók, de éjjel, azaz esti 9 órától reggeli 5 óráig nem és mindenkor csak oly munkára, mely egészségüknek nem árt és testi fejlődésüket nem gátolja. Egészségteleneknek vagy veszélyeseknek nyilvánított gyárakban alkalmazni őket nem lehet. Nők szülés után négy hétig szerződésileg kötelezett munkájuk teljesítése alól a szerződés megszűnése nélkül felmentvék.

Ugyanazon törvény megállapítja továbbá, hogy az iparosok nem vehetnek fel tanonczokul gyermekeket, kik életük 12-ik évét még be nem töltötték az iparhatóság engedélye nélkül s akkor is kötelesek 12-ik életévük betöltéséig őket a népiskolába rendesen járattatni (60. §.). Oly tanonczok, kik életük 14-ik évét be nem töltötték, naponkint legfőlebb 10 órai, kik a 14-ik évet már elérték, legfőlebb 12 órai munkára kötelezhetők, az iskolában töltött időt is beleértve. Mindkét esetben azonban munkaközben délelőtt és délután fél-fél, délből pedig egy órai szünet tartandó és a tanonczok általában

csakis oly munkára szoríthatók, mely testi erejüknek megfelelő (64. §.) A rendelet megszegői 20—200 forintig pénz-büntetéssel büntethetők, (157. §.) ismételt vagy súlyosabb esetekben az iparos tanoncztartási, a gyáros pedig fiatal munkások alkalmazásának jogától iparhatóságilag egy évre megfosztható. (160. §.)

Oly iparágaknál, melyek üzése éjjeli munka nélkül fennakadást szenvedne, az iparhatóság, tekintettel a tanoncz testi fejlettségére, megengedheti, hogy a 16 éven aluli, de 14 évesnél nem fiatalabb tanonczok a megállapított 12 órai maximumnak legfőlebb felét éjjeli munkában dolgozzák le (65. §.).

Anglia.

A gyermekek és nők védelméről számtalan törvény intézkedik 1802. óta. A régibb törvényeket az 1878. május 27-én kiadott gyári és műhely-törvény rendszerezítette és egészítette ki, azóta egyes intézkedéseket novellákban tettek. Alapelvek: 10 éven alul gyermekek nem alkalmazhatók, 14 éven alul gyermekeknek, 14—18 éven alul levők serdülőknek tekintetnek s külön együttes intézkedések alá esnek; 18 éven felül csak a nők számára vannak külön szabályok.

A *textilgyárakban* a gyermekek csak felváltva alkalmazhatók délelőtti vagy délutáni csoportokban s szakadatlan munkájuk csak 4 $\frac{1}{2}$ óra lehet és két héten át legfelébb 56 $\frac{1}{2}$ óra. A serdülők és nők maximalis munkaideje egy héten 56 $\frac{1}{2}$ óra, de ez 4 $\frac{1}{2}$ óránál tovább nem lehet szakadatlan, legalább félórai pihenő szükséges. A napi munkának reggel 6 vagy 7 órakor kezdődnie s este 6 vagy 7 órakor, szombaton pedig délután 1—2 órakor be kell fejeztetnie, naponkint 2 óra adandó étkezésre és pihenésre.

A többi gyárakban és műhelyekben a gyermekek munkaideje ugyanannyi, mint a textilgyárakban, egy napon legfelébb 10 óra. A serdülők és nők munkaidejét, ha együtt dolgoznak, a törvény hatvan órában állapítja meg hetenkint, s ez reggel 6—8 órától esti 6—8 óráig terjedhet, másfél órai munkaszünettel a háromszori étkezésre, kivéven szombatot, midőn délután 2 órakor be kell végezni a munkát s közben még fél órai pihenőt kell tartani. Általában öt óránál tovább nem szabad szakadatlan munkának lenni. Ha a nő magában dolgozik, gyermekek és serdülők nélkül, a munka reggel 6

órától esti 9 óráig tarthat $4\frac{1}{2}$ óra pihenővel, szombaton pedig délután 4 óráig $2\frac{1}{2}$ óra pihenővel, de összesen 60 óráig hetenkint. A házi műhelyekben (domestic workshops) a nők munkaideje nincs szabályozva, a serdülők reggel 6 órától este 9 óráig (szombaton négyig) dolgozhatnak, közben $4\frac{1}{2}$ (szombaton $2\frac{1}{2}$) órai pihenővel, gyermekek ellenben csak két csoportban, reggel 6 órától déli 1 óráig vagy 1 órától este 8 óráig.

Az 1895-iki »factory and workshop act« a túlmunkát a gyermekek és serdülőknek nem engedi meg, a nők reggeli 6 órától esti 10 óráig is foglalkoztathatók, de hetenkint csak 3 napon s egész évben csak 30 napon át és pedig naponként legalább két órai pihenővel. Könnyen elromolható anyagokkal (halak, tej stb.) dolgozó iparágakban ez a kivétel egy évben 60 napra emelhető, kivételt alkothatnak továbbá némely pontosan megállapított esetekben, pl. vizierőt használó iparoknál áradás vagy szárazság esetén, zsidó vállalkozóknál szombaton, némely iparágaknál télen stb. Hazavinni külön munkát a rendes munkanapokon sem a gyermekeknek és serdülőknek, sem a nőknek nem szabad.

Bányákban a 12—16 éves kiskorúak heti munkaideje legfeljebb 54 óra, naponként 10 óra és pedig 12 órai megszakítással (péntektől szombatig 8 óra). A kőszénbányákban a 12—13 éves gyermekek, ha hetenkint 3 napnál kevesebb ideig dolgoznak, 10 óráig, ellenkező esetben naponként 6 óráig foglalkoztathatók. Idősebb gyermekek és nők hetenkint 54 óráig s naponként 10 óráig foglalkozhatók, de a napi munkák között legalább 12 órai (péntekről szombatra 8 órai) megszakításnak kell lennie. Nők és 12 éven alul levő fiúk a föld alatt nem foglalkoztathatók. A szakadatlan munka csak öt órára terjedhet. A föld alatti munka a bemenettől a kijövetelig számíttatik, az előbbi reggeli 5 óra előtt, az utóbbi este 9 óra után nem eszközölhető.

Az *éjjeli munka* gyermekeknek és nőknek általában tiltos, 14 éves korig feltétlenül; a többieknek azonban vannak kivételek, melyeket a kormány engedélyez. 12 órai éjjeli munka engedélyezhető két-két hét alatt hat éjjelre a vashámorokban és könyvnyomdáknak, hét éjjelre a kohókban és papírgyárakban s ezenkívül egyes esetekben a porcellángyárakban; más iparoknál is, feltéve, hogy a serdülő korúak azelőtt és azután

12—12 óráig nem foglalkoztatnak s éjjel csak mellékmunkákra alkalmaztatnak. Az éjjeli munka idejét s a munkaszüneteket egyes esetekben a miniszter külön is szabályozhatja.

Külön intézkedések vannak az egészségre veszélyes üzletekre nézve, hol a kiskorúak és nők foglalkozása tilos. Csipkegyárakban, pékeknél, mosóintézetekben 16 éven felül levő kiskorúak reggeli 4 órától esti 10 óráig, esetleg 5 órától 9-ig is foglalkoztathatók, de külön feltételek alatt. A szakadatlan munka ily üzletekben gyermekeknél 10 órát, serdülőknél 12 órát, nőknél 14 órát túl nem haladhat, sem egy hét alatt 30 órát a gyermekeknél s 60 órát a serdülőknél és nőknél. A nőkre nézve túlidő engedélyezhető hetenkint háromszor s egy évben 30 napon át, de csak 2 óra s oly módon, hogy egy nap 14 óránál tovább ne tartson a munka.

A kereskedésekben és más hasonló üzletekben (shops) a serdülők 18 évig az 1892. jan. 28-iki törvény szerint hetenként legfeljebb 74 órát dolgozhatnak, beleértve az étkezési időt és a más helyen teljesített munkát. A törvény ellen vétők egy font sterling bírságot tartoznak fizetni.

Ausztria.

Az 1885-iki ipartörvény megkülönbözteti a gyárakban és műhelyekben a gyermekeket (12—14) és serdülőket (14—16) s azok számára különös előnyöket biztosít. Műhelyekbe csak 12, gyárakba és bányákba csak 14 évesek vehetők fel. A tankötelezettség teljesítése itt is szükséges, sőt gondoskodnia kell a munkaadónak, hogy fiatal munkásai egész a 18-ik életév betöltéséig járhasanak a különféle esti és vasárnapi iskolákba s más tanfolyamokba (1897. febr. 23-iki törvény).

A gyermekek napi munkája csak 8 órára terjedhet s csak oly munkára alkalmazhatók, melyek sem egészségüknek, sem testi fejlődésüknek nem ártanak. Az éjjeli munka este 8 órától reggel 5 óráig tilos.

A serdülők száma a munkásoknak egy tizedrészét túl nem haladhatja. A gyárakban csak a könnyebb munkákra alkalmazhatók s rendszeren éjjel sem. Ez alól azonban számos kivétel van; így az 1885. május 72-iki rendelet szerint a kaszagyárakban, selyemfonókban (junius és julius hónapokban), a vendéglőkben (csak a fiuk) este 8—12 óra között is foglalkoztathatók, továbbá oly gyárakban, hol állandó üzem mellett

csoportváltoztatás van vagy az üzem félbeszakítása lehetetlen. Ilyenek a hámorok, papír-, cukor-, üveg- és conservgyárak stb. Továbbá oly esetekben, midőn az engedélyezett túlmunka éjjelre is kiterjed, a rendes alkalmazott serdülők ebben is résztvehetnek. Mindezen esetekben azonban a tényleges munkaidő 24 órai időszak alatt 11 órán túl nem terjedhet. Egészségellenes vagy veszélyes munkáknál serdülők nem alkalmazhatók. A bányákban (1884. jun. 21. törvény) a csoportok munkája 12 órát és a tényleges munkaidő ebben 10 órát nem haladhat meg. A ministerium kivételesen engedélyt adhat arra, hogy egyes bányákban tovább is dolgozzanak, de hetenként legfeljebb 60 óráig.

A nők munkaideje lényegileg egyenlő a serdülők munkaidejével, a bányákban azonban föld alatt semmi esetre sem alkalmazhatók s szabad ég alatt is 18 éves korukig csak anynyiban, hogy testi fejlődésüknek hátrányára ne legyen. A lebetegedett nők hat hétig nem alkalmazandók, sőt orvosi bizonyítvány alapján is legfeljebb a lebetegedés után négy hét múlva.

Belgium.

Az 1889. évi december 13-iki törvény értelmében bányákban, gyárakban, műhelyekben és szállító vállalatoknál csak 12 évet betöltött gyermekek alkalmazhatók. Serdülők 16 évig, nők 21 évig mindezekben s különösen ott, hol a munka veszélyes vagy nehéz, naponként 12 óránál tovább nem foglalkoztathatók; ekkor is legalább másfél órai pihenő idő engedélyezendő. Éjjeli munkában, este 9 órától reggeli 5 óráig, serdülők és nők rendesen nem vehetnek részt; ezenfelül hetenként egy szabad napjuknak kell lenni, oly iparágaknál azonban, hol a munkának szakadatlanak kell lennie, legalább kéthetenként engedélyezendő egy szabad nap s minden héten egyszer szabad idő a templomba menetelre. Bányákban a 14 éven alul levő fiúk s a 21 éven alul levő nők föld alatt nem alkalmazhatók sem nappal 10¹/₂, sem éjjel 10 óránál tovább, a pihenők pedig a munkatartam 1/₈-át tegyék. Csoportmunkánál a védett munkások éjfélután nem foglalkoztathatók. Kőbányákban 10 óra a munkaidő maximuma, kőfaragó műhelyekben 9 óra. Állandó üzemben levő kohókban 10 órát dolgozhatnak legfeljebb másfél órai pihenővel: téglagyárakban, hol motort nem

használnak, $10\frac{1}{2}$ órát. Négyórai szakadatlan munka után legalább egy negyedórai pihenő engedélyezendő. Nők lebetegedés esetén négy heti szabadságot nyernek. Érdekes az 1888. évi május 28-iki törvény, mely az akrobatáknak, kötél-tánczosoknak s más artistáknak megtiltja, hogy saját gyermeköket 14, idegeneket 18-ik életévük előtt alkalmazzák.

A törvényesen védett gyermekek és nők munkaidejének megállapítását az egyes egészségre veszélyes iparágakban a törvény a királyi rendeletekre bizza. Ily rendelet számos van, legnevezetesebbek 1892. december 26, 1893. márczius 15. 1895. február 19. és 1896. szeptember 22-kén kiadottak. Ezek szerint csaknem minden ily iparágban másként van a munkaidő megállapítva és pedig a 13—14 éves, továbbá a 15—16 éves mindkét nemű gyermekek, végül a 17—21 éves leányok és nők számára.

A 13—14 éves gyermekek munkája tilos a gyufagyárakban, 5 órai az ónműhelyekben, 6—6 órai a szövőgyárakban, papirgyárakban és dohánygyárakban, 8 órai a téglagyárakban és betűöntődékekben, 10—10 órai a gyáriparban, nyomdákban, agyagiparban, tükörgyárakban, bőriparnál s általában a gőzgéppel bíró gyárakban, $10\frac{1}{3}$ óra az üveggyárakban, $10\frac{1}{2}$ óra a czukorgyárakban, $11\frac{1}{4}$ óra a gyapjúszövőésnél s $11\frac{1}{2}$ óra más szövőgyárakban.

A 15—16 éves gyermekek és a fiatal nők munkaidejének maximuma azonban 10 óránál kisebb csak a betűöntő műhelyben (8 óra), sőt egyes esetekben, minők az építés, butoripar, kocsigyártás 12 órára is kiterjed s több iparágban a munkálkodás hónapja vagy az éjjeli munkaidő is meg van állapítva.

A védett egyének személyes adatainak kimutatását a törvény megköveteli s ezen intézkedések áthágásaért nemcsak a vállalkozók és üzletvezetők, de szükségesetén a vétkes szülők és gyámok is felelőségre vonhatók.

Dánia.

Az 1873. május 23-ki gyári törvény szerint 10 éven alul levő gyermekeket gyárakban és gyárszerű műhelyekben alkalmazni nem lehet s a többieket 18 évig csak meghatározott ideig. A törvény ellen cselekvők 10—200 korona bírsággal büntettetnek s a szülők vagy gyámok, ha beleegyezésük kitu-

dódik, 4—20 koronáig. A 10—14 éves gyermekek 24 óra alatt legfeljebb 6 $\frac{1}{2}$ óráig dolgozhatnak, beleértve a legalább félórára terjedő pihenőt és pedig nem kezdenek munkájukat reggeli 6 óra előtt, nem folytathatják esti 8 óra után. Ha délelőtt 11 óráig dolgoztak, délután 1 óra után sem itt, sem más üzletben nem dolgozhatnak. A 14—18 éves mindkét nemű serdülők napi munkaidő maximuma 12 óra, melynek reggeli 5 óra és esti 9 óra közt kell esni, beleértve 2 órai pihenőt, melyből 1 $\frac{1}{2}$ órának délután 3 óra előtt kell lennie. Az iskolából szabályszerűleg el nem bocsátott tanulók a rendes iskolai idő alatt nem foglalkoztathatók, sőt egy óráig a tanítás kezdete előtt sem. A minister különös esetekben kivételeket engedélyezhet, de a kiskorúaknak éjjeli foglalkoztatását sohasem.

Finnország.

Az 1889. április 15-ki törvény szerint sem a műhelyekben, sem a gyárakban nem szabad 12 évnél fiatalabb gyermekeket alkalmazni. A bányákban, gyárakban és kohókban alkalmazott 12—15 éves gyermekek napi munkaideje, a pihenőket is beértve, legfeljebb 7 óra, a 15—18 éves serdülőké legfeljebb 14 óra. Az éjjeli munka esti 9 órától reggeli 5 óráig 18 éven alól levő munkásoknak tilos. A gyermekek iskolázatásáról a gyárosok tartoznak gondoskodni, esetleg külön iskolák felállításával. A miniszteriumnak joga van kivételeket engedélyezni, de egyúttal veszélyes üzleteket illetőleg a senatus beleegyezésével szigorúbb intézkedéseket is alkalmazni.

Franciaország.

1892. november 2-ki törvény egyenesen a gyermekek s kiskorú nők munkáját rendezi az összes ipari vállalatokban, a mezőgazdaság, kereskedelem és szállítás kizárásával és kivéve az oly műhelyeket, melyekben csak családtagok dolgoznak (ateliers de famille).

A törvény értelmében 12-ik életévöket be nem töltött gyermekek egyáltalán nem alkalmazhatók, 13 évesek is csak akkor, ha iskolai és orvosi bizonyítványt mutatnak fel, az iparfelügyelő orvosi bizonyítványt idősebbektől is követelhet egész a 16-ik évig, különösen a veszélyes iparokban és a házaló látványosságoknál. Ezenkívül általában véve 16 évig a napi maximalis munkaidő 10 óra, 16—18 év között 11 óra,

de legfeljebb 60 óra hetenkint; a 18 éven felül levő nőknél naponként 11 óra legalább egy órai pihenővel. Éjjel 9 órától reggel 5 óráig tilos a védett egyéneket alkalmazni, továbbá a törvényesen elismert ünnepnapokon. Bányaiban 16 évig napi 8 óra, 16—18 éves serdülőknek és bármily korú nőknek 10 óra, de hetenkint legfeljebb 54 óra a maximalis munkaidő, egyáltalán bármely kora nők és 18 évesnél kisebb fiúk pedig rendszeresen nem használhatók föld alatt.

Igen sok és lényeges kivétel van e szabályok alól már magában a törvényben. A nevezetesebbek a következők: két csoportban reggel 4 órától esti 10 óráig folyhat a munka, ha egy csoport 9 óránál tovább nem dolgozik s legalább 9 órai szünete van. Meghatározott időn túl este 11 óráig dolgozhatnak 18 éven felül levő nők némely seasonszerű iparágban (divatárús, mosóintézet stb.), de naponként 12 óránál rövidebb ideig s évente legfeljebb 60 napon át. Az iparfelügyelők (1895. július 17-ki rendelet szerint) időről-időre abszolút szükség esetén meghosszabbíthatják a munkaidőt, de 12 órán túl csak nagyon rendkívüli esetben. Egy pár iparágban az éjjeli munka is megengedhető, de csak 10 órára 24 óra alatt s egész évben 30—120 napra, különösen ott, hol az anyag elértéktelenedésétől lehet tartani, továbbá a hajó- és gépjavításoknál (1895. július 26, 1897. július 29. és 1898. február 24). Az állandóan fűtött gyárakban a gyermekek és nők éjjel is dolgozhatnak, de egy nap csak 10 óráig, feltéve, hogy hetenkint van egy pihenő napjuk. Ily munkák papír-, cukor-, üveg és ércgyárakban fordulhatnak elő. Tilos azonban általában a gépek olajozása és tisztítása, kerekek hajtása, gépollók használása s más esetleg veszélyes foglalkozások.

Hollandia.

Az 1889-ki és 1895-ki munkás-törvények a mezőgazdasági és házi teendőkön kívül mindenütt, még a kisiparban és háziiparban is, eltiltják a 12 éven alól levő gyermekek alkalmazását, valamint a 16 éven alól levő serdülők és a nők munkáját a veszélyes üzemekben. A serdülők és nők napi munkaideje legfeljebb 11 óra lehet és pedig reggel 5 órától esti 7 óráig terjedő időszak alatt és legalább egy órai déli pihenővel. A munka kezdete és vége egyes esetekben más órákra is juthat, de 14 éven alóli gyermekek és nők

este 10 óra és reggel 5 óra között nem foglalkoztathatók, 14 éven felüliekre nézve kivételek vannak (az 1889. december 9.) pékeknél, nyomdáknál, üveggyárakban, téglagyárakban, öntőműhelyekben (1891. október 17.), halászatban (1892. július 10.), mosóintézetekben. A helyi hatóságok a munkaidőt két óra tartamára néhány napra meghosszabbíthatják természeti csapások vagy sürgősség következtében. Lebetegedett nőket 4 hétig foglalkoztatni nem szabad.

Luxemburg.

Az 1876. december 6-ki törvény megállapítja, hogy a 12—14 éves gyermekek a gyárakban csak akkor alkalmazhatók, ha kimutatják, hogy az elemi iskolát elvégezték, de akkor is csak 6—8 óráig naponként. Éjjeli munkára este 9 óra és reggel 5 óra között, továbbá veszélyes gyárakban 16 éven alul levők nem alkalmazhatók, sem más gyárakban veszélyes munkáknál. A 14—16 éves serdülők munkája általában 10 óra lehet, de szövőgyárakban, dohánygyárakban 11 órára meghosszabbítható, ha az orvosi bizonyítvány erre a munkást képesnek tartja. Baleseteknél és természeti csapásoknál, melyek a gyár rendes munkáját megszakítják, a gyermekek és serdülők munkaidejét rövid időre naponta 2 órával meg lehet toldani felsőbb engedély mellett. Bányákban az 1890. április 30-ki törvény szerint csak 16 éves munkások alkalmazhatók s 18-ik életévükig csak könnyű munkákra, melyeket az 1891. január 7-ikén kiadott rendelet részletez.

Németország.

Az 1891. június 1-éről kelt új ipartörvény a védelem alá eső kiskorúak között négy csoportot állapít meg: 14 éven alóliak, 14—16 évesek, 16—18 évesek és 18—21 évesek. 13 éves korukig absolute nem lehet a gyermekeket gyárakban alkalmazni, még a kormány sem engedhet kivételeket, 13—14 éveseket csak akkor, ha már nem tankötelesek s akkor is csak naponként 6 óráig, 14—16 éves serdülők napi munkaidejének maximuma 10 óra s csak nappal (5½ órától este 8½ óráig) és rendes pihenőkkel, mely délben egy, délelőtt és délután fél-fél óráig tart a munkahelyiségen kívül. Veszélyes iparágakban a birodalmi tanács külön felvételeket állapít meg. 18 évig minden kiskorúnak idő engedendő

20 márka birság vagy három napi fogság terhe alatt az ismétlő iskola, varróiskola, vasárnapi iskola és isteni tisztelet látogatására. A nők éjjeli munkára azaz esti $8\frac{1}{2}$ órától reggel $5\frac{1}{2}$ óráig a gyárakban nem alkalmazhatók s szombaton $5\frac{1}{2}$ órákor szabadon bocsátandók; háztartást vezető nők $1\frac{1}{2}$ órai szünetet kapnak naponta délben, mások csak egy órát, lebetegedés esetén négy hétig egyáltalán nem foglalkoztathatók, azontúl két hétig csak orvosi bizonyítvány mellett. A 16 éven felül levő nők napi munkájának maximuma 11 óra, szombaton és ünnepet megelőző napon 10 óra.

Mindezek az intézkedések császári rendelet által a birodalmi tanács beleegyezésével a törvényben külön meg nem nevezett iparágakra, építkezésekre s más foglalkozásokra is kiterjeszthetők (§. 154.). A kereskedelmi törvény (1897. máj. 10) a kereskedő-tanonczokra és segédekre vonatkozólag lényegileg ugyanily intézkedéseket állapít meg.

Az általános szabályok alul maga a törvény enged kivételeket. Baleset és természeti csapás alkalmával a kiskorúak és serdülők munkaideje meghosszabbítható. Négy hóig a közigazgatási hatóság, azontúl a birodalmi kanczellár adhat ilyenre engedélyt. Sürgős esetekben a pihenők is másként rendezhetők, de a gyermekek hat óránál tovább nem dolgozhatnak, ha közben legalább gyakori pihenő nincs, a 16 éven felül levő nők munkája pedig az öt első hétköznapon este 10 óráig, tehát másfél órával meghosszabbítható, de 13 óránál több nem lehet. Ez utóbbi engedély nem adható meg szombatra, de az ünnepnapot megelőző napra, ha az a hét öt első napjának valamelyikére esik, igen. A nőkkel szemben a megszabott munkaidő kiterjesztése lehetséges a saison munka idején, p. divatárú-üzletekben, himzőgyárakban, nyomdákban, szalmakalap-gyárakban s oly üzletekben, melyek külön ünnepi alkalmakra dolgoznak, feltéve, hogy ily munkatöbblet által nem készletüket és raktáraikat akarják gyarapítani. Ily engedély adható a czukorgyárakban s más hasonló esetekben nagy munka idején, de csak ha munkát nem a gyáros önkénye szaporítja.

A törvény által meghatározott eseteken kívül a birodalmi tanács is engedélyezhet kivételeket. Az állandóan működő gyárakban, hol egyenlő tartamú csoportokba nem osztható a munka, az éjjeli munka tilalma és a maximalis idő meg-

változtatható a nőkre nézve, de ily esetekben is az éjjeli munka 10 óránál hosszabb ideig nem tarthat s legalább egy óráig tartó pihenőnek kell lenni, a heti óraszám 65-öt, a téglagyárakban 70-et nem haladhatja meg. Oly gyárakban, hol a munka az évnek bizonyos szakában rendesen nagyobb, a nők napi munkája 13 óráig, szombaton pedig 10 óráig meghosszabbítható, de rendesen csak 40 napra egy évben s mindenkor oly módon, hogy az évi munkaórák átlaga megmaradjon. Minden ily engedély meghatározott kerületekre szól, a hivatalos lapban kihirdetendő és a birodalmi gyűlés tudomására juttatandó. Ily módon rendezte a birodalmi tanács a czukorgyárak (1892. márczius 24), téglagyárak (1893. április 27), kőszénbányák (1892. márczius 24), cichoriagyárak (1892. márczius 17), szivargyárak (1893. július 8), tejgazdaságok (1895. július 17), conservgyárak (1898. márczius 11), elektromos accumulatorok gyárai (1898. május 11) munkásnőinek rendkívüli munkaidejét.

A gyermekekre nézve hasonló okokból engedélyezhet a birodalmi tanács kivételeket, de a heti órák száma a gyermekeknél 36-ot, a serdülőknél átlag 60-at, a téglagyárakban 70-et nem haladhat túl s hat órán túl egy folytában nem foglalkoztathatók, ha közben legalább egy óráig terjedő pihenő nincs. Ily módon szabályoztattak az üveghutákban (1892. márczius 11), vízerővel dolgozó sodronygyárakban (1892. márczius 11), kőszénbányákban (1895. február 1), henger-gyárakban (1892. április 29), téglagyárakban (1893. április 27 és 1897. december 16), fonógyárakban (1893. december 8), továbbá a szabóműhelyekben és varróműhelyekben (1897. május 31) alkalmazott serdülők rendkívüli munkaidejei.

Mindezen intézkedések áthágóit 2000 márkáig vagy nem fizetés esetén hat hónapi fogságig terjedhető büntetés érheti.

A nőkre és kiskorúakra vonatkozó intézkedések, valamint a kiskorúak névjegyzéke és munkaidejük táblázatos kimutatása a gyárakban állandóan kifüggesztve tartandók.

Az egyes államokban különös intézkedések vannak a kiskorúak védelmére, de a munkaidőt nem változtatják, kivéven a gothai intézkedést, mely megállapítja, hogy tanköteles korban levő gyermekek csak az illető iskola vezetőjének engedélyével működhetnek közre szini előadásokon, de esti 10 órán túl semmi esetre sem.

Norvégia.

A gyárfelügyeletet szabályozó 1892. jun. 27-iki törvény megtiltja a gyermekek alkalmazását 12 éves korukig egyáltalán, azontúl 14 évig csak orvosi bizonyítvány alapján és a felügyelő engedélyével lehet őket könnyű munkára naponta hat órán át felhasználni vagy (1894. április 27-iki törvény szerint) a nyári nagy szünetben különös feltételek mellett kézi tisztogató munkára a bányászatnál, hol azonban a gyermekek és nők föld alatt nem alkalmazhatók. Tilos nőket és gyermekeket veszélyes gépeknél használni, 18 éven alul levő serdülőket a kazánoknál is. A nőknek lebetegedésük után négy, esetleg szükségből hat heti szabadság adandó. A 14—18 éves serdülők naponta csak 10 óráig dolgozhatnak, és pedig 8 órai szakadatlan munka után délből egy órai, máskülönben 4½ órai munka után egy-egy félórát szünettel, a tanítási idő alatt egyáltalán nem, valamint nem este nyolcz órától reggeli hat óráig. Kivételek engedélyezhetők az éjjeli munka tilalma alól oly gyárakban, hol az multhatatlanul szükséges, de csak a meghatározott munkaidőn belül, rendkívüli baleset vagy elemi csapás alkalmával. Igen sürgős esetekben könnyű munkáknál a serdülők az első öt hétköznapon 10½ órát is dolgozhatnak, de egy héten át legfeljebb 60 óráig. Királyi rendeletek által ezt a megállapított munkaidőt is lehet reducálni egyes nagyobb veszélynek kitett gyári munkáknál.

Az 1887. július 14-ki törvény a pékműhelyekben nem engedi meg a 14 éven alul levők alkalmazását s a maximalis munkaidőt a pihenők beszámításával 12 órában állapítja meg.

Olaszország.

A gyermekmunkát nemcsak az 1886. február 11-iki törvény, hanem az azt életbeléptető s a törvényes intézkedéseken részben túlmenő életbeléptető rendelet (1886. szept. 17.) is szabályozza.

A törvény értelmében kilencz éven alul a gyermekeket gyárakban, tizedik életévük betöltése előtt pedig földalatti munkáknál nem lehet alkalmazni. Gyárak neve alatt értetnek azok az ipartelepek, hol motort használnak s legalább tíz munkás van. Tizenötödik életévükig minden alkalmazott gyer-

meknek orvosi bizonyítványt kell felmutatnia, hogy a meghatározott munkára képesek, de egészségellenes gyárakba még ily bizonyítvánnyal sem vehetik fel. A törvény 12 éves korig, a rendelet általában minden gyermekre nézve csak nyolcz órai napi munkaidőt enged meg, éjjeli munka 12 éves korig tilos, azontúl 15-ik évig hat órára szorítandó. A fő egészségügyi és ipartanács engedelmevel az éjjeli munka 12 éven alul levő gyermekeknek is megengedhető kivételes esetben. Hat óránál tovább tartó munkánál közben egy órai pihenő engedélyezendő, valamint az étkezésekre is külön.

A törvény megszegői minden egyes esetben 50—100 lira büntetéspénzt fizetnek, mely ismétlés esetén kétszeresére felemelhető.

Oroszország.

A régibb törvényeket egyesítő és kiegészítő 1890. február 24-iki törvény »a kiskorú és fiatal egyének és nők munkájáról és a kiskorúak munkáját és iskolai oktatását szabályozó intézkedések kiterjesztéséről a kézműiparra« igen részletes intézkedéseket tartalmaz a kiskorúak munkaidejéről. 12 éven alul nem lehet őket felfogadni s 15 éves korukig szünet nélkül egyfolytában csak hat órán dolgozhatnak naponként, éjjel és ünnepeken csak kivételes esetben, p. üvegyárakban engedély mellett, ha azonban csoportonként alkalmaztatnak, 4—4 órát, azaz összesen nyolcz órát is dolgozhatnak egy nap. A 15—17 éves serdülők és nők éjjel (esti 9 óra és reggeli 5 óra között) nem alkalmazhatók a textil-gyárakban, de a tilalom rendeleti úton más gyárakra is kiterjeszthető. Oly iparvállalatokban, hol két csoportban 18 órai szakadatlan munka van, a következő feltételek állanak: 12—15 éves serdülők 24 óra alatt 9 óráig foglalkoztathatók, egy huzamban azonban csak 4½ óráig; az éjjeli munkára (mely itt este 10 órától reggeli 4 óráig számítatik) 17 éven alul levő kiskorúak és nők nem bocsáthatók, csak kivételesen. A pihenő, étkező és iskolai órák a meghatározott órák számába nem számíthatók be. Az iskolázatlan kiskorúaknak 14-ik életévük betöltéseig tanulásra hetenkint legalább 18 s naponként 3 óra engedélyezendő.

Portugália.

A törvényerővel bíró 1891. április 14-iki rendelet értelmében csak a 10-ik életévüket betöltött gyermekek alkal-

mazhatók munkára, de 12-ik életévükig bizonyítványt kell felmutatniok testi képességükről s munkájuk csak 6 órára terjedhet naponként s 4 óránál tovább nem dolgozhatnak egyfolytában. 12 éven felül a munkaidő 10 óra s abból öt lehet egyfolytában. Tizenkettedik életévükig éjjeli munkára nem alkalmazhatók, azontúl csak kivételesen. A földalatti munka kiskorú leányoknak tilos, fiúknak korlátolt. A 12 éven alul levők legalább két órát iskolában tartoznak tölteni.

Spanyolország.

Az 1873. július 23-iki törvény szerint a gyárakban 10—13 éves fiúkat és 10—14 éves leányokat naponként legfeljebb öt órán át lehet dolgoztatni, ezenkívül a 13—18 éves fiúknak és a 14—18 éves leányoknak napi munkaideje csak nyolcz óra lehet. Tíz éven alul munkásokat felfogadni nem lehet. Ez a törvény azonban ma már teljesen figyelmen kívül hagyatik.

Svédország.

Az 1881. november 18-iki törvény elrendeli, hogy 12 évnél fiatalabbakat gyárakban, kézműiparban s más üzletekben alkalmazni nem lehet. A gyárakban 14 évnél fiatalabbnak munkaideje hat óra, legalább fél órai pihenéssel, ezenfelül 18 évig legfeljebb 10 óra, legalább két órai pihenéssel, de kizárólag nappal. Kő- és más bányákban 14 évnél fiatalabb fiúk s 18 évnél fiatalabb leányok nem alkalmazhatók. Kivételeket azonban maga a törvény, melyet különben már általában elavultnak tekintenek, igen sok esetben enged meg. Az 1895. december 13-iki törvény főkép egészségi és balesetellenes intézkedéseket tartalmaz. Egy 1891. július 10-én kiadott rendelet eltiltja, hogy 14 évesnél fiatalabb fiúk és 15 évesnél fiatalabb leányok este 8 óra és reggel 8 óra között utcán vagy üzlethelyiségekben virágokat, nyomtatványokat s más efélét árulhassanak.

Svájc.

Az 1877. márczius 23-iki alapvető munkástörvény, melyet a szövetségtanács 1891. január 3-iki határozata csaknem minden öt munkással dolgozó iparüzletre kiterjesztett, különösen a melyekben kiskorúakat alkalmaznak, igen határozottan szabályozza a gyermekek és nők védelmét, de ez a keret ma már

rendeletek és egyes kantonok törvényhozásainak intézkedése folytán jóformán minimumnak tekinthető.

A törvény megtiltja a gyáraknak, hogy 14-ik életévüket be nem töltött munkásokat felvegyenek, 18 éven alul csak egyes kivételekben engedi meg az éjjeli munkát, de csak a fiúknak. Megállapítja azután, hogy a nők lebetegedés előtt két héttel s azután hat héten át szabadságot nyerjenek s egyes iparágakban a szövetségi tanács egyenesen megtilthassa a terhes nők alkalmazását. A 14—16 éves gyermekek napi munkaideje 11 óra, de ebbe beszámítandó az iskolai és a hitoktatás, továbbá egy órai pihenés délben, mely háztartást vezető nőknél 1½ órára teendő. A gyermekek oktatását a gyári munka által megrövidíteni nem szabad. A szövetségi tanács eltilthatja egyes gyáraknak a kiskorúak alkalmazását s a gyártulajdonos nem mentheti magát azzal, hogy kiskorú munkásának koráról és tanköteles voltáról nem birt tudomásal.

Az 1890. július 27-iki törvény megállapítja, hogy a vasuti szolgálatban a nők barrière tisztje 12 óránál tovább nem tarthat s helyettesítése csak alkalmas egyének által történhetik, gyermekek és testileg alkalmatlan öregek kizárandók.

Az éjjeli munkát a szövetségi tanács 1893. június 14-én kelt rendelete szabályozza. A tilalom ellen kivétel engedélyezhető egyes iparágaknak általában, minők bőripar, sütőipar, tejipar, üveggyárak stb., de csak 18 éven éven felül levő férfi-munkásokat illetőleg.

Az egyes kantonok az általános törvény határozatain kívül számos védőintézkedést alkottak meg a munkaidő tekintetében és különösen a nők és tanoncok javára.

Basel városa 1888. április 23-án kimondotta, hogy a gyári törvény alkalmazandó mindazon iparvállalatokra, melyekben legalább három nő dolgozik, vagy akár csak egy 18 éven alul levő leány. 1887. december 19-én elhatározta, hogy a vendéglőkben 18 évnél fiatalabb leányokat alkalmazni nem lehet, ha csak nem a fogadós családtagjai s az üzletet úgy kell berendezni, hogy 24 óra alatt minden alkalmazottnak legalább 7 órai alvásideje legyen s hetenkint egy délután hat órai szabadideje.

St. Gallenben a törvény (1893. június) szerint a munkaidő meghosszabbítása naponként két órát meg nem haladhat, évente csak három hónapra terjedhet ki, de soha este 10 órán túl s

ezekért magasabb díjazás jár. A terhes nők egyszerű jelentkezésre bármikor szabadságot nyernek. 14—16 éves leányok naponta 3 óránál többet nem foglalkozhatnak forgógépeknél.

Zürichben (1894. jun. 18.) a nők napi munkaidejének maximumát 10 órára, szombaton s ünnepek előtt való nap 9 órára állapították meg a reggeli 6 és esti 8 óra között levő időszakban. Déli pihenőül legalább másfél órát kell adni s a pihenő idő csak abban az esetben számítható be a munkaidőbe, ha a munkásnő a munka helyét elhagyhatja, de a tanítási órák 18 évesnél fiatalabb leányok munkaidejébe mindig beszámítandók. A törvény pontosan megállapítja azokat az eseteket, midőn a munkaidőt meg lehet hosszabbítani, de naponként legfeljebb két órára és az egész évben legfeljebb 75 órára; minden új óráért a bérnek egy negyeddal nagyobb-nak kell lennie, mint a rendes munkáért. Az engedély írásban adandó ki esetről-esetre és ez nyilvánosan kifüggesztendő. A munka ekkor sem tarthat tovább este 9 óránál. Munkát a munkásnőnek házhoz adni nem szabad.

A többi kantonok közül sok alkotott hasonló törvényeket, például Genf (1892. okt. 15.), Neuchatel (1890. febr. 21) az iparostanonczok védelmére; mások, mint Bern (1896. nov. 26.), Zürich (1896. febr. 3.) a kereskedelmi üzletekben és vendéglőkben alkalmazott kiskorúak számára alkottak külön törvényeket, melyekben többnyire 8—10 órai napi munkaszünetet és ezenkívül egész vagy félnapi szabadidőt biztosítanak számukra.

Az amerikai Egyesült-Államok.

Az egyes államok törvényhozásai nagyon sokat foglalkoznak a kiskorúak munkaidejének megállapításával. A legtöbb helyen 10—12 éves koruk előtt nem lehet őket gyárakban alkalmazni, egyes államokban 14 év előtt sem. A meghatározott napi óramaximum többnyire 10 óra s ezenkívül 16 éves korukig az iskoláztatásra is tekintettel vannak. A legkedvezőbb feltételek az Uj-Anglia államokban állanak fenn, melyek törvényhozása régibb és részletesebb. A nők munkaidejét ellenben aránylag kevés helyen szabályozták.

Az egyes államok nagyon változatos intézkedései közül csak azokat emeljük ki, melyek a legáltalánosabb intézkedésektől jelentékenyen eltérnek vagy speciális gondoskodásuk következtében különös figyelemre méltók.

Alabama. Nők és 18 éven alul levő gyermekek gépekkel ellátott iparvállalatokban 8 óránál tovább nem foglalkoztathatók, ugyanez a határidő minden más iparra nézve a 14 éves korig. Bányákban és vasművekben csak 15-ik évüket betöltött gyermekek vehetők fel.

Kalifornia. A 10—18 éves kiskorúak a gyárakban naponként csak 10 óráig dolgozhatnak, kivéven a szükséges javító munkákat s ha egy hétköznap kevesebb a munkaidő, egészben véve azonban a heti munkaidő 60 óránál több nem lehet.

Colorado. A 14 évet be nem töltött gyermekek gyárakban, műhelyekben és bányákban nem alkalmazhatók, sem másnemű szolgálatot nem teljesíthetnek, így zenélni, tánczolni, énekelni sem szabad nekik, kivéve a templomokban, iskolákban vagy tisztességes társaságokban.

Connecticut. 12 éven alul nem lehet a gyermekeket inasnak fogadni s szintársulatokba adni. 13-ik évükig kereskedésbe s gyárakba nem vehetők fel. 14-ik évükig a mindennapi iskolába kell járniok vagy legalább 60 teljes napig egymás után. 16-ik évükig a munkaidő maximuma 10 óra, kivéven, ha a szükséges javításoknál a rendes munkát nem lehet zavarni vagy ha egy hétköznap kevesebbet dolgoznak, de a heti órák maximuma ily esetekben is 60.

Georgia. A gyárakban 21 évnél fiatalabb egyének csak napfelkeltétől naplenyugvásiig foglalkoztathatók, a szokásos étkezési pihenőkön kívül. Minden ellenkező megállapodás vagy szerződés érvénytelen. A testi fenyték esetén a kiskorú azonnal elhagyhatja a gyárat s maga indíthat panaszt, új belépésre szülői sem kényszeríthetik. 12 éven alul levő gyermekek alkalmazása tilos.

Illinois. 14 éven alul föld alatt s veszélyesebb gyárakban nem alkalmazhatók gyermekek. A fiúknak korát hivatalosan kell megállapítani.

Indiana. 14 éven alul bányákban nem lehetnek munkások, 15 éven alul a gyárakban nehéz munkákat nem lehet kiskorúakra bízni. 12—18 éves gyermekek szövőgyárakban csak 10 óráig foglalkoztathatók. Vas-, ércz- és dohánygyárakban 17 évesnél fiatalabb gyermekek nem lehetnek s máshol az ilyenek napi munkaidejének maximuma 8 óra.

Kansas. A kőszénbányákba csak 12 évesnél idősebb gyermekek vehetők fel s 16 évig oly feltétellel, hogy írni és

olvasni tudnak s a legutóbbi évben legalább három hónapig jártak iskolába. Kötéltánczolás, utczai éneklés, koldulás, nyilvános testgyakorlat 14 évesnél fiatalabbaknak nem szabad.

Louisiana. Fiúk 12, leányok 14 éves koruk előtt gyárakban, műhelyekbe fel nem vehetők. 18-ik életévükig naponta 10 óra vagy hetenként 60 óra a maximalis munkaidő, beleértve legalább egy óra étkezési szabadidőt. Az üzletekben a nők számára székek készen tartandók.

Maine. Fiúk 12—16, leányok 12—18 év alatt és végül a nők naponként csak 10 óráig foglalkoztathatók, 15-ik évükig csak úgy vehetők fel a gyermekek, ha a megelőző évben 16 héten át jártak iskolába és pedig 8 hétig szakadatlanul. Ellenkező esetben a felvett gyermek utólag 16 hétre iskolába küldendő.

Massachusetts. 13 évesnél fiatalabb gyermekek csak abban az esetben vehetők fel gyárakba, műhelyekbe vagy kereskedelmi üzletekbe, ha a megelőző évben legalább 20 hétig jártak iskolába. 14-ik életévükig csak reggeli 6 és esti 7 óra között foglalkoztathatók 6 óráig, de a mozgásban levő gépektől távol. A kereskedésekben 18-ik életévig a heti munkaidő legfeljebb 60 óra.

Michigan. Gyermekek 16 évig és a nők gyárban, műhelyben és kereskedésben egyaránt csak napi 10 vagy heti 60 órán át foglalkoztathatók. A nőknek módot kell adni, hogy időnkint leülhessenek. Fiúk 14, leányok 15 évig csak napi 9 vagy heti 54 órát dolgozhatnak s ekkor is szülői engedéllyel.

Nebraska. 12 évesnél fiatalabb gyermekek vasutaknál, gyárakban és bányákban egy év alatt négy hónapnál tovább nem dolgozhatnak.

New-Yersey. 12 évesnél fiatalabb fiúk s 14-nél fiatalabb leányok csak iskolák látogatása után vehetők fel s 16 éves korukig naponta csak 10, hetenként 60 órát dolgozhatnak, orvosi bizonyítvány esetén.

Newyork. Fiúk 18, nők 21 évig hetenként legfeljebb 60 órát dolgozhatnak és pedig reggel 6 óra és este 9 óra között. 14 éven alul levőket alkalmazni nem szabad a gyárakban, sőt 16-ik életévükig csak a gyárfelügyelő engedélyével és ha tudnak írni-olvasni s előttevaló évben 14 hétig jártak rendes iskolába.

Pennsylvania. A textil- és papirgyárakba csak 13-ik évü-

ket betöltött gyermekek vehetők fel s 16 évükig évente csak 9 hónapon át dolgozhatnak. 21-ik életévükig férfi s nő munkaideje heti 60 óra. A 15 éven alul levő gyermekeknek némely nehezebb foglalkozás nem engedhető meg, 12-ik évig gyárakban, bányákban, malmokban nem alkalmazhatók, a nők a köszénbányákban soha.

South-Dakota. Büntetendő az, ki a gyermekeknek 14 évig megengedi és a 18-ik életévüket be nem töltötteket kényszeríti, hogy gyárakban vagy műhelyekben egy nap 10 óránál tovább dolgozzanak.

West-Virginia. 12 évnél fiatalabb gyermekeket, kik írni olvasni nem tudnak, bányákban, gyárakban és műhelyekben alkalmazni nem lehet.

Wisconsin. Gyermekek 18 évig és nők csak 8 órát dolgozhatnak naponta. Büntetés éri azt, ki 12 évesnél fiatalabb gyermeknek megengedi, hogy oly helyen dolgozzék, hol háromnál több személy van elfoglalva, vagy 12—14 évesnek, hogy egy gyárban vagy műhelyben egy év alatt 7 hónapnál tovább dolgozzék. 14-ik évig a gyermekek felvételét a törvényszéki elnök írásban engedélyezheti.

Keletindia.

Az 1892. január 1-én kiadott East India Factory act. No. XI. kimondja a következőket a textil-iparra vonatkozólag: 9-ik éven alul tilos munkásokat felvenni, 14-ik életévük betöltéseig naponta 7 óránál tovább nem dolgozhatnak s éjjel egyáltalán nem. A nők napi munkaidő-maximuma 11 óra s ezenkívül másfél órai pihenő.

Victoria.

Az 1896-iki 1445. számú törvény értelmében a nők és 16 éven alul levő gyermekek naponta 10 óránál s hetenként 48 óránál többet s este 9 óra után nem dolgozhatnak és pedig egyfolytában csak öt óráig. Kivételei igen szigorúak. Ily kivétel 54 órai maximummal hetenként csak egyszer, évente csak tizszer lehet a főfelügyelő engedélyével és a munkás beleegyezésével, az engedélynek másolata a gyárban kifüggesztendő s egész éven át ott hagyandó. A különórákért a rendes bér másfélszerese s ezenkívül hat pence theapénz jár. Minden oly esetben, ha a gyárból a rendkívüli órákban a rendes munkáéhoz

hasonló zaj hallatszik, vagy ha ily időben a gyárfelügyelőnek vagy rendőrnek nem engedik a bemenetelt, a bíróság bebizonyítottanak tekintheti, hogy ekkor törvényszegés történt. A bíróság első esetben öt font sterling, ismétléskor 2 — 20 font. 13 éves korukig a gyermekek egyáltalán nem alkalmazhatók, 16 éves korukig csak orvosi engedéllyel, veszélyes tüzemeknél pedig a meghatározott kornál előbb nem. Ily gyárakban és a nyomdákban a fiúk 16, leányok 18 évig naponta csak 8 óráig alkalmazhatók reggeli 6 és este 6 óra között. Az éjjeli munka általában tilos a védett egyénekre s ha a miniszter kivételt enged, 12 órai munkaszünetnek kell utána lenni.

Különös intézkedések vannak a kereskedelmi kiszolgálókra és pinczérekre, a mennyiben nők vagy 16 évnél fiatalabb fiúk. Munkaidejük naponta 9 óra, vagy hetenként 52 óra az étkezési pihenőkön kívül, hetenként egyszer azonban 11 óráig is dolgozhatnak, sőt ha azon a héten külön ünnepnap van szombaton kívül s az üzlet ekkor zárva van, hetenként két napon is. A főfelügyelő a munkaidőt három órával meghosszabbíthatja, de egy évben csak 40 napon. Szakadatlan munka csak öt óráig terjedhet. Minden héten minden munkásnak egy fél nap (délután) szabadságul adatik.

Uj-Zéland.

Az 1894. októberi gyári törvény értelmében 14 éven alul levő gyermekek gyárakban és nagyobb műhelyekben egyáltalán nem alkalmazhatók, továbbá nők 16 évük előtt a téglagyárakban, sófőzőknél és más veszélyes gyárakban, higanynyal vagy ólommal dolgozó gyárakban pedig 18 éven alul senki sem foglalkoztatható. 16 évesnél fiatalabb gyermeknek ki kell mutatni, hogy az elemi iskolának negyedik osztályát elvégezte vagy annak megfelelő vizsgát tett.

Nők és 16 éven alul levő gyermekek egy héten legfeljebb 48 óráig és pedig csak reggel $\frac{3}{4}$ 8 órától este 6 óráig foglalkoztathatók. A kereskedelmi üzletekben ugyanezek munkaideje naponként 9 $\frac{1}{2}$ óra s hetenként 52 óra, de engedély alapján hetenként egy napon kiterjeszthető a munkaidő 11 $\frac{1}{2}$ órára.

GYÖRGY ALADÁR.

KIVITELI TÖREKVÉSEINK ÉS A GYARMATOK.

Az Ausztriával kötendő közgazdasági kiegyezés körül támadt nehézségek, az önálló vámterület bekövetkezésének lehetősége s kereskedelmi mérlegünknek mind kedvezőtlenebbé alakulása külön és együttvéve felrázta közönyösségökből úgy Magyarország, valamint Ausztria gyárosait; a lezajlott enquétek, az azokat commentáló ujságcikkek kimerítően foglalkoztak a kivitel kellő fejlesztése körül eddig tapasztalt hiányokkal és számtalan terv és javaslat látott ez alkalommal napvilágot.

Kétségtelen, hogy ezeknek a terveknek túlnyomó része komoly figyelembevételt érdemel, tekintve, hogy megannyi részben tapasztalt közgazdáktól, részben pedig szakmájukat alaposan ismerő kereskedőktől erednek, a kikre terveik megvalósulása anyagi szempontból is kívánatos volna. Biztosítékot azonban a felismert bajok orvoslására egyetlen tervben sem látok, mert egyetlen terv sem érinti iparunk és kivitelünk fejletlenségének valódi okait.

Már pedig az orvosláshoz helyes diagnózis, ehhez megint a baj valódi okainak ismerete szükséges. A hanyatlásban közvetve bizonyára része van mindazon panaszosan felhozott hiányoknak, melyeket különösen gyárosaink fejtettek ki körülmenyesen, így pl. kétségtelen, hogy némely czikk versenyképességét, tehát kivitelének lehetőségét a nyersanyag behozatalára engedélyezendő vámentesség, olcsóbb fuvardíjak Fiuméba, vagy hajózási díjak Fiuméből, adómentesség vagy olcsóbb szénbeszerzés stb. lényegesen emelnék, de hogy e kedvezmények megadása tényleg a *kivitel* javára érvényesülne-e, az már egészen más kérdés.

Az eddigi tapasztalatok, különösen a mi a tengerentúli kivitelről illeti, nem igen biztatnak azzal, hogy a kivitel akár mily állami áldozat árán is számottevően emelkedjék addig,

a míg hazánk nagyiparosai üzleteik vezetésében szert nem tesznek arra a nagyszabású látkörre, a mely a sikerrel versenyző egyéb európai államok nagyiparát jellemzi.

Már pedig hazai gyárosainkról — sajnos — épenséggel nem lehet elmondani, hogy akár áldozatkészség, akár vállalkozási szellem tekintetében a haladó kor igényeinek megfelelnének. Találónan jellemzi ezt az is, hogy a *magyar* gyárosok részéről tett javaslatok egyértelműen *állami* segílyt vagy áldozatot tennének szükségessé, arról pedig egyben sincs szó, hogy a gyárosok magok mennyiben szándékoznak az elengedhetetlenül szükséges áldozatokhoz hozzájárulni.

Egyik javaslat például az, hogy állami pénzen cabotage-üzlet szerveztessék, holott tudvalevő dolog, hogy az állam ezt már évekkel ezelőtt a Kereskedelmi Muzeum fumei intézetével megkísérlette. Ennek az intézetnek ugyanis, a mellett, hogy a tengerentúli forgalom központja gyanánt szolgált, hivatása lett volna a cabotage-üzletet legalább Dalmácia és a Levante körüli szigetekkel fejleszteni, csupán csak megbízások kellett volna a gyárosok részéről. Azonban épen a gyárosok érdeklődése annyira elmaradt, hogy utóbb az említett intézményt be kellett szüntetni.

Egy másik gyáros a tengerentúli üzletet mintatárak alapításával kívánja fejleszteni, pedig erre is volt már kísérlet, mely nem végződött kedvezőbben a fenténél. Röviddel ezelőtt még fennállott a Kereskedelmi Muzeum bombay-i ügynöksége, mely mintákkal kellően el volt látva. Most már ez sem létezik, és nem valószínű, hogy az elért nagy forgalom tette feleslegessé, valamint nem valószínű, hogy ennek hasonló alapon és a gyárosoknak csupán teoretikus érdeklődése mellett újból való megkísérlése ezután kedvezőbb eredményre vezetne.

Más alapon kell tehát szervezni a kivített. Osztrák részről — ha elvétele is — kezd érvényesülni az az egyetlen helyes felfogás, hogy a kivitelezés úttörő munkáját szövetkezeti alapon vagy alkalmi egyesülés formájában a gyárosok maguk egyesült erővel, együttesen végezzék, az érdekeltek anyagi hozzájárulásával és a mi legfontosabb, szakismeretükkel való támogatása mellett.

A *kizárólag* állami áldozatok segílyével mesterségesen ápoltt kiviteli kereskedelem a tengerentúli forgalomban a közreműködő állami alkalmazottak legjobb akarata mellett

sem érhet el olyan eredményeket, mint a milyeneket e közérdekből hozott áldozatok alapján joggal elvárhatunk. Ennek okát pedig határozottan a gyárosokban kell keresnünk.

Nagyiparosaink túlnyomó része a tengerentúli forgalomról még közvetve is alig szerezhethet tudomást és a mennyiben gyártmányaik egyik-másik gyarmatban mégis piacra kerülnek, az nagyobbrészt hamburgi vagy londoni kiviteli cégek közvetítésével történik s pedig legtöbbször átörökölt hagyomány alapján. Talán végeredményében kereskedelmi mérlegünkre nézve közömbös, hogy az árú a gyár részéről közvetlenül vagy valamely idegen európai cég kezén át kerül-e a gyarmatba, de az már nem lehet mindegy, ha a gyáros kénytelen átengedni a hamburgi közvetítőnek azt a tekintélyes hasznót, mely a kerülő szállítási út fuvarkülönbözetéből és a gyarmati kereskedőnél elérhető ártöbbletből neki magának maradhatna és nem mindegy különösen az, hogy a magyar gyáros, teljesen kiszolgáltatva egy-két külföldi cég kényének-kedvének, állandóan abban a veszélyben forog, hogy kiviteli forgalmától máról-holnapra teljesen eleshetik, vagy hogy minimalis hasznát is feláldozni lesz kénytelen a kivitel fentartása kedvéért, mihelyt az említett kiviteli cégek más külföldi gyártól is kapnak hasonló vagy olcsóbb ajánlatot.

Szembeszökő tehát annak a szükséges volta, hogy a magyar gyárosok függő viszonyukból kijutni és önállóságra szert tenni igyekezzenek. Ám ha gyártmánya részére közvetlen gyarmati kivitelt akarna biztosítani, ez esetben gyárosunknak bajlódnia kellene az üzlet szervezésével, a tengeri fuvarok fedezésével, hajóokmányokkal, biztosítással, bankokkal, idegen nyelvű levelezéssel, idegen pénznemekkel stb., a mit gyárosaink perhorreskálnak, el kellene vállalni az árú utazásával járó kamatvesztéseget, esetleg a hitelezés kockázatát, a mit a künnlevőség biztos elvesztésével egy rangba helyeznek, mihelyt gyarmati üzletről van szó, és végül, a mennyiben ismeretlen árúnak meghódítandó új fogyasztási területről van szó, kénytelen volna másféle csomagolással, másféle súlylyal, sőt talán magán a gyártmányon eszközözlendő változtatásokkal gyártva szállítani, s mivel ez talán egy-két kézi gép beszerzését, tehát bizonyos csekély befektetést tenne szükségessé, a magyar gyáros rossz helyütt alkalmazott skepticismusával eleve elhitheti önmagával, hogy az e kísérlettel járó fáradság

és költség kárbavesztett dolog volna és inkább kísérlet nélkül lemond az illető kiviteli területről, mely pedig a legtöbb esetben a reá szánt fáradságért busásan fizetett volna.

Mig tehát kereskedelmi mérlegünk kétséget kizárólag azt mutatja, hogy a kivitelre nagyon is reá vagyunk utalva addig az egyes gyárosok kényelmök árán és a velők született bizalmatlanság következtében a kivittel nemcsak hogy nem foglalkoznak, de még érdeklődni sem hajlandók iránta és inkább kettőzött szorgalmat fejtenek ki a gyártmányunk beföldön vagy a földrajzilag közelebb fekvő külföldön olcsóbb áron és kevésbbé hitelképes kereskedőknél való elhelyezése érdekében, semmint forgalmunk fejlesztésére oly irányt engednének érvényesülni, mely conservativ hajlamaikkal ellenkezik, vagy pedig épenséggel új kiadásokkal járna.

A míg gyárosaink eme felfogása modernebb szellemnek nem ad helyt s a míg be nem látják, hogy fáradság nélkül eredmény, kockázat nélkül haszon el nem érhető, addig az állam hiába hozza a legnagyobb áldozatokat is. Hiába tartana fenn drága pénzen kirendeltségeket a gyarmatokban, a gyárosok tartózkodása kiterjedne az állam bizalmi embereire is, hiába áldozna fuvarengedmények vagy adóelengedés formájában, a gyáros ezt köszönettel fogadná, de aligha fordítaná a kivitel fejlesztésére. Azt pedig, a mi a gyárost megnyugtathatná, hogy az elszállítandó árú ellenértékeért a szavatosságot elvállalja, ennyit az állam nyújtani végre is nem képes.

Elég rámutatnunk Anglia, Németország vagy Amerika gyárosaira, a kik állami segélyben legfeljebb annyiban részesülnek, hogy feladatuk magaslatán álló consulatusaiknál az illető gyáros érdekei energikus védelmet találnak, egyébként azonban minden egyes gyáros külön-külön saját költségén utaztat, saját számlájára alapít fióktelepeket, a kockázatot minden irányban maga vállalja, kísérletezésekre, tanulmányozásra is tömérdek áldozatot hoz és minden kiviteli terület iránt állandóan érdeklődven, az összes gyarmatok és egyéb fogyasztási piacok szükségleteiről teljesen tájékozva is van, úgy, hogy üzletét rövid idő múlva a viszonyok teljes ismerete alapján könnyűséggel folytatja.

Szembeállítva hazai gyárosaink aggodalmaskodó eljárását külföldi versenytársaik nagyszabású vállalkozó szellemével, nem csodálhatjuk, hogy a magyar ipar a külföldön nem

tud érvényesülni, hogy Magyarország iparának nemzetközi jelentősége oly csekély, sőt számos gyarmat kereskedővilága egy Ausztriától független Magyarország létezéséről egyáltalában nem tud.

Szomorú vigasztalással szolgálhat, hogy valami nagy, fölénye e tekintetben velünk szemben ugyanazon okoknál fogva Ausztriának sincs.

A földnek azon számtalan gyarmata és egyéb tengerentúli piacza közül, melyeknek létezéséről Magyarország és Ausztria gyárosai eddig csak név szerint szereztek tudomást, *Délafrika* és különösen *Transvaal* az, mely felé gyárosaink érdeklődése fordul. Ez ország földje temérdek európai pénzt nyelt már el és viszont igen sok szerencsevadászt tett gazdaggá, a legnehezebb testi munkát a legköltségesebb fényüzéssel teszi elviselhetővé, az ipartermékek hallatlanul magas árait pedig az ottani sok pénzt könnyen kereső lakosság ellentmondás nélkül eltűri.

Mint hogy e terület iparral alig rendelkezvén mint fogyasztási piacz elég jelentékeny s mivel Magyarország Dél-afrikához földrajzilag kedvezőbben fekszik, mint a legtöbb európai állam: gyárosaink érdeklődése feltétlenül jogosult.

Mert ha igaz az, a mit a transvaali jelentések mondanak és a mit személyes tapasztalataim alapján magam is bizonyíthatok, hogy az iparcikkek mesés árai valósággal léteznek, hogy egy üveg sör ára például 4 shilling, vagyis 2 forint 40 kr., jobbféle bor üvegje 2 forint 40 krtól 36 forintig váltakozik, a pezsgő 12 forint, kis üveg ásványviz vagy szikviz, valamint bármely szeszes ital pohárkája legkevesebb 60 krajczár, valamennyire jó szivar (persze havanna) ára 90 krtól 4 frt 80 krig terjed stb.; s ha ez az arány nemcsak az italoknál (melyeknél a drágaságot a víz ihatatlansága teszi érthetővé), hanem minden más szükségleti és fényüzési cikknél is ugyanaz, akkor a Magyarországbán megszokott gyártási hasznot és a közvetítő kereskedelembe elérhető nyereségrészt véve alapul, igaza van annak a magyar gyárosnak, a ki úgy következtet, hogy az afrikai importcikkeknél kapva kellene kapniok a magyar gyártmányon, melyet az eladási ár $\frac{1}{4}$ -éért, sőt $\frac{1}{3}$ -áért is *bérmelve* és *elvámulva* lehetne odaszállítani.

Ez a számítás első látszatra helyes, sőt kétségtelen, hogy ha ezt a fogyasztási területet, mely így papíron hasznot hozó-

nak ígérkezik, megfelelően cultiválnók, akkor e számítás alapján positiv eredményeket is el lehetne érni. A baj azonban az, hogy a magyar gyáros saját külön logikájával fűzi tovább eszméit és így gondolkodik: »Igaz ugyan, hogy a sör üveg-jét 30 krért elszállíthatnám Johannesburgig és e mellett elegendő hasznom is maradna, de tudva, hogy az ott 2 forint 40 krért adódik el, miért ne tartanám meg magamnak annak a nagy haszonnak egy részét, melyet vevőm váгна zsebre: 60 krt fogok tőle kérni, elég marad annak az afrikainak.« Tényleg kétszeres árat is kér, ellenben a fizetési feltételeken könnyít, kikötván, hogy az árú értékének fele előre beküldendő, a másik fele az árú megérkezése után három hónapra, s előre is mulat azon a naiv afrikain, a ki elfogadja a feltételt csak azért, hogy az érték később esedékes felét vagy egyáltalában ne fizesse, vagy levonásokkal egyenlitse ki, nem sejtve, hogy az előre küldött első felével már kifizette az árú *egész* értékét.

Se non è vero, è ben trovato. Nem mondom, hogy sör-gyárossal, azt sem, hogy egészen így történt, de hogy ilyen-forma calculatiót előttem komolyan kifejtett olyan ember, a kit határozottan rész illet kiviteli törekvéseink nehéz munkájában, arról tanuskodhatom.

Mondanom sem kell, hogy ajánlatára az illető még csak választ sem kapott, nem hogy rendelést, a min máig sem szünt meg csodálkozni, mert arra a lényegtelen körülményre, hogy kivüle még más külföldi versenytárs is létezik, a ki szintén calculált és szintén ajánlott, meg hogy az az afrikai kereskedő eredetileg angol- vagy németországi exporteur volt és így a gyarmat-üzletben valami kevés jártasságra mégis szert tehetett, arra valószínűleg nem gondolt.

További példák nélkül is felismerhető, hogy gyárosaink elejétől fogva helytelenül rendezték be üzletüket. A helyett, hogy belföldön, mint a hol gyártmányuk az állam támogatása mellett minden körülmények között fogyasztásra lelne, igyekeznének hitelnyújtás dolgában a legnagyobb biztonságra és inkább a külföldön vállalnának kockázatot, saját kárakra éppen megfordítva cselekszenek.

Az okos kereskedőnek ugyan minden cselekedetében óvatosnak kell lennie, de a tengerentúli üzletnél a túlóvatosság épen olyan hiba, mint annak ellenkezője. A túlkörültékintő kereskedő ugyanis valamely gyarmatüzletnél menten

felfedezi mindazon hátrányokat, melyeket a tengerentúli üzletnél kétségtelenül számításba lehet venni és a melyeket az ő mindennemű kockázatot ellenző elvei mellett a várható nyereség nagysága ellensúlyozni nem képes. Ily körülmények között aztán mi sem természetesebb, minthogy gyarmatüzletet aggályainál fogva sohasem fog kezdeni.

A ki világforgalmat akar elérni, annak az ilyen elvekről le kell mondania. Nem elég, hogy jó gyártmánya legyen, hogy versenyképes legyen, annak bizonyos fokig — úgy szólván — *könnyelműnek* kell lennie. Talán sikerül néhány példával bebizonyítanom, hogy az ilyenfajta könnyelműség voltaképen nem egyéb, mint az előirányzott nyereség arányának teljesen megfelelő tőkekockázat, nem nagyobb a 6—7%-kal fizető gyári üzemnél és sokkal kisebb pl. a biztosítási üzletnél.

Dél-Afrikába emberemlékezet óta mindig Ausztrália szállította az egész lisztszükségletet. A liszt mindig megfelelő minőségű volt, mert Ausztráliában 700—800 malomban őrlnek a mi kipróbált Ganz-féle hengereinkkel (Ganz ugyanis annak idején elég *könnyelműen* kiküldte oda néhány mérnökét). Az ausztráliaiak úgy hozták forgalomba lisztjüket, hogy a zsákokra ráfestették a »Hungarian process« (»magyar módon«) szavakat, tudva hogy a magyar lisztet az egész világon a legjobbnak ismerik el.

Ausztráliának azonban az 1895/96-ik évben oly rossz volt az aratása, hogy nemcsak kiviteli feleslege nem volt, hanem még bevitelre is rászorult. A délafrikaiak ekkor Amerikába és Európába fordultak lisztajánlatokért. A magyar malmok küldtek $\frac{1}{2}$ kgos mintákat és írásbeli árajánlatot, kötelezettség nélkül kikötve készpénzfizetést hajóokmányok ellenében Európában. Az angol nem törődve azzal, hogy minden szóért 3 frt 25 krt fizetett, táviratilag tett ajánlatot magyar lisztre és ugyanazon úton kapott is rendelést. Az amerikai pedig megrakatott egy gőzhajót 100.000 zsák (5000 tonna) liszttel és két hivatalnokával és hat pékkel együtt egyenesen Durbanba küldte. A hajó azonban csak Capetownig jutott, mert már ott eladták magas árakon az egész rakományt. A két hivatalnok azonnal sürgönyözött vissza, hogy küldjenek még négy hajóval, egyet Port Elizabeth és East London, kettőt Durban és egyet Delagoabay részére. A *Minneapolis*-malmok, mert azokról van szó, el is küldték a négy

hajót és egy hónap mulva egész Dél-Afrika el volt árasztva amerikai liszttel.

Időközben a magyar malmok még mindig leveleztek és ha rövidesen meg nem unják, még sokáig fognak levelezni.

Érdekes kiszámítani, hogy az amerikaiak könnyelműsége pénzben kifejezve mily nagy volt.

Az öt hajórakomány liszt ellenértéke akkor kb. 4 millió forint volt. Ezt a nagy összeget tisztán két ember becsülességére bízták; ha azok a pénzzel meg akartak volna szökni, elég lett volna Transvaalban maradniok, ott nem lehetett volna bántódásuk.

Elküldtek azonban 5000 tonna lisztet olyan vidékre, mely ezt a minőségű lisztet sohasem ismerte és valószínűleg kezelni sem tudja, sőt talán megszokni sem fogja. Ez a körülmény oly árendeményt tehetett volna szükségessé, mely 100.000 forintnyi kárnak felelt volna meg. Nem feledkeztek meg azonban a szükséges biztosító intézkedésekről sem és hat péket is küldtek, a kik az afrikai sütőket megtanították, hogyan kell a liszttel bánni. Ez sikerült is. A közönség beletörődött a kenyér minőségének változásába. A következő évben Ausztráliának ismét roszt aratása volt, Amerika fokozott mértékben importált lisztet, sőt kiereszkolta azt az óriási előnyt, hogy az afrikai kereskedők az árú értékét előre fizették és az árakat *Fob—New-York* állapították meg úgy, hogy annak elszállításáról szintén a vevőnek kellett gondoskodnia; Ausztrália lisztje ellenben azóta sem tud újból tért foglalni. Tehát csupán a kezdetnél szükséges a könnyelműséggel határos előzenyesség; az egyszer már megkedvelt árút a kereskedő minden körülmények között kénytelen lesz rendelni és a gyárosnak később módjában lesz feltételeit tetszése szerint módosítani.

A kockázat illetően elvállalásának és az ily áldozatkészségnek az illető gyáros maga veszi hasznát és nem egyuttal a többi országabeli versenygyáros. A külföldi forgalomban ugyanis, de különösen a gyarmatüzletben az árúknak u. n. »védjegyek«-en alapuló megkülönböztetése kivétel nélkül alkalmazásban van. Ha a Mineapolis malmok lisztjüket pld. »Red-River« vagy »Emperor« jeggyel hozták forgalomba, akkor ugyanazon jegy alatt más malom lisztjét oda el nem küldheti. Viszont a gyarmatban kizárólag a »Red-River« lisztet kedvelik, más jegyű liszt iránt a közönség bizalmatlan.

Természetes, hogy még az ilyen egyszeri ötlet sem biztosít az illető gyárosnak monopolt. A jó ötletet követheti egy jobb ötlet és az élelmes yankeen rendszerint egy még élelmesebb tesz túl.

Igy pl. a »Red-River« mellett egy kaliforniai gőzmalom szintén bevezette lisztjét »Cascadia« név alatt oly módon, hogy egy kisebb vitorlás hajón elküldött lisztet minden kikötőben 10—20 zsákkal mintául ingyen szétosztogatott minden nagyobb cégnek, hogy vevőikkel ugyancsak ingyen megpróbáltathassák a lisztet. A liszt nem volt rossz, s úgy a vevők, mint a nagykereskedők szívesen meghálálták a yankee nagylelkűségét azzal, hogy a »Cascadia« jegyű lisztet a fogyasztásba belevonták.

Tengerit, mely Dél-Afrikában óriási fogyasztási cikk, arra a hirre, hogy Transvaalban nem sikerült az aratás, Amerika körülbelől 40 hajórakománynyal küldött a Capecolony-ba, a nélkül, hogy eleinte csak egy zsákot is eladtak volna belőle.

Akkortájt Magyarországból közel 100% haszonnal fizetett volna ilyen consignatió. Pontosan tudom, mert magam csináltam meg ott két nagykereskedő részére a calculatiót. Az illetők minden fizetési feltételt elfogadtak volna, csupán azt kötötték ki, hogy a hajó kibérlését a magyar exportcég vállalja magára 35/— tétel mellett és kötelezze magát, hogy a hajó négy hét alatt Fiuméből induljon. A magyar exporteur ebbe bele nem ment és mikorra a tengerinek Fiuméből el kellett volna indulnia, ugyanakkor Durbanban hat tengerivel megrakott amerikai hajó már horgonyt vetett. A tengeri ára azonnal csökkent és utóbb csak normális áron kelt el.

Elvértve az ilyen elhatározottsággal rendezett coup is kudarczczal végződik ugyan, azonban ezt az amerikai és angol reklámcélokra fordított kiadásnak tekinti. Az említett külföldi exporteurök gyárai ugyan túlnyomórészt nagyon hatalmasak, de az illető országokban nagyszámban vannak kisebb gyárak is és különösen aránylag kisebb exportcégek, melyek mégis kivétel nélkül foglalkoznak a tengerentúli üzlettel. Ezek a gyarmati üzletnél hozható áldozatokat körülbelül olyan arányban viselhetik, mint viselhetnék a magyarországi gyárosok; s ezek kisebb mértékben mégis áldoznak, kisebb arányban mégis kockáztatnak. Ezek a gyarmatokban általánosan, de

különösen Johannesburgban divó *auctió-rendszert* használják fel kivitelre szánt árúik megismertetésére.

Az *auctionneer* a város legélénkebb utcájában tágas, nyílt üzlethelyiséget tart; a nyilvános elárverelésre küldött árúkat darabonként számmal látja el és minden megbízó részére külön jegyzéket készít, mely az illető árúknak és az áraknak lajstromát tartalmazza. Kikiáltási ár gyanánt minden darabnál az az ár szerepel, melyet az illető bizományi számla feltüntet. A közönség az árat vagy megadja, esetleg felülkínálja, vagy pedig olcsóbb ellenajánlatot tesz. Az árak nagyságát a pillanatnyi szükséglet, az árú használhatósága s a kereslet nagysága, illetőleg az árverezők száma szabályozza. Rendszerint azonban a bizományi árúk elég jó árban kelnek el.

Ilyen *auctionneer* kezén láttam már csehországi üvegárút, bécsi cipőt és ugyancsak osztrák eredetű tájékipipákat; magyar gyártmányt egyáltalában nem láttam.

Az *auctionneer* a legtöbb esetben megbízható és bár törvényes felügyelet alatt nem áll, mégis correctül jár el az árak elszámolásában, mert az ellenőrzést maga a közönség gyakorolja a lehető legszigorúbban. Az *auctionneer* csupán annyiban véthet megbízója érdeke ellen, hogy az egyes darabokat túlságos gyorsan a vevőkön hagyja. Ezt is meg lehet akadályozni, úgy, hogy a megbízó az *auctionneer*nek nem átalányt fizet az árverelésért, hanem pl. 10°/o-ot a befolyandó összeg után.

Ily *auctionneer* útján bármit el lehet adni. Láttam árverezni lovakat, öszvért, kocsit, nyerget, könyvet, házat, telket, ruhát, mammoth-csontvázakat, szarvakat, szakácsnékat és néger szolgákat, egyszóval, csaknem *mindent*.

A németek más irányt követnek árúcikkeik bevezetésénél. A Németországból Délafrikába származott Commissioner minden évben, sőt ha az üzlet megkívánja, évenként többször is Európába utazik, hogy bizományi raktárát kiegészítse. Ilyenkor Hamburgba érve bejelenti megérkezését az összes korábbról ismert gyárosoknak és kereskedőknek, valamint azoknak is, a kikkel ez alkalommal összeköttetést létesíteni óhajt. Ezek aztán megbeszélik vele összes üzleti ügyeiket, kezére járnak, hogy alkalmas és olcsó vitorlást bérelhessen és e hajót a legkülönbözőbb árúcikkekkel színültig megrakatják. A teljes hajórakománnyal azután az említett kereskedő

hazautazik, a különböző árúkat vevőközönségének hazaérkezte után bemutatja és az eladott árúk ellenértékével utólag elszámol.

Az üzletvezetésnek azzal a nemével, melyet a fentemlített commissioner bizományi alapon folytat, Délafrikában a legtöbb nagykereskedő saját számlára foglalkozik. Ezeket general merchant (általános kereskedő) név alatt ismerik. Nevöknek tényleg meg is felelnek, mert üzletkörükhöz tartozik minden, ami a kereskedelmi forgalom tárgya lehet. A forgalom aránya az illető kereskedő forgalmi tőkéjének nagysága szerint különböző, azonban a legtöbb esetben óriási mértéket ölt.

Láttam egy délafrikai cégnek raktárait Port-Elizabethben és Durbanban. Az előbb említett kikötőben csaknem minden árú in bond kezeltetik, Durbanban azonban négy egész utca támadt azokból az emeletes raktárházakból, amelyek a cégnek saját számlára készpénzen vásárolt áruinak befogadására szolgálnak. Ez árúk már el vannak vámolva és így csupán Natal szükségleteinek fedezésére szolgálnak. Saját áru-raktárain kívül azonban a cég közvetlenül a kikötő mellett külön raktárakat tart olyan árúknak, amelyek esetleg Transvaalba, Oranje-Free-State-be, vagy pedig Tradorek által az ország belsejébe vannak szánva. Ezeket a vám azonnal való megfizetése nem terheli, hanem vámhivatali ellenőrzés alatt, azaz »in bond« kezeltetnek. A raktárba a cégnek csupán valamely vámhivatali közeg jelenlétében van bejárása és minden kiviendő árút előbb elvámolásnak vetnek alá, még pedig vagy transitovámnak, ha az árút Natalból más országba szállítják, vagy pedig közönséges fogyasztási adónak, ha az árú az országban fog el.

Az árú közvetítését a nagykereskedő és a kiskereskedő, illetőleg fogyasztó között magában Délafrikában kizárólag a nagykereskedő saját alkalmazottai végzik.

Nem alkalmaz jutalékra dolgozó ügynököket, hanem fiókokat nyit és mindenütt saját üzlethelyiségében, saját hivatalnokaival képviselteti magát.

Maga az adás-vétel mintatárakban, illetőleg minták alapján történik úgy az ország belsejében, mint a nagyforgalmú helyeken. Minden kereskedő irodai helyiségének közvetlen közelében mintaraktárt rendez be, melyben összes áruiból mintákat állít ki, s melybe az érkező vidéki vevőt (kereske-

dőt vagy farmert) bevezeti. Minden mintára külön felhívja figyelmét és tekintve, hogy az illető félévi, esetleg egész évi szükségletét szokta egyszerre fedezni, mindenből el is ad. A kiegyenlítés sok helyütt maig is cseretárgyak átadásával történik, kivételesen készpénzzel, főkép azonban hitellel.

Mint látjuk, a gyarmati kereskedő maga mindig és mindenütt nagy kockázattal vezeti üzletét. Árükészletének állandóan oly nagynak kell lennie, hogy egy-két hajónak elsüllyedése, egy-egy féléves háború, mely a forgalmat megszüntetné, üzlete folytatását ne tegye lehetetlenné.

Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a gyarmati kereskedőnek igen jelentékeny haszonra kell eladnia s az európai gyárostól vagy a kockázat egy részének elvállalását, vagy pedig óriási árendeményt kell kívánnia.

A kivitel iránt érdeklődő gyáros választhat a kettő között. Vagy elvállalja a teljes kockázatot *nagy* nyereség kilátásáért, vagy pedig kockázat nélkül ajánl oly olcsó árat, mint a milyet egyáltalában ajánlani képes.

Az elérhető nyereség bizonyára elég jelentékeny arra, hogy valakit a kockázat elvállalására reábirjon; tényleg látjuk is, hogy egyedül Johannesburgban 340 nagy angol czég alapított fiókot, saját üzlethelyiséggel, saját teljhatalmú megbizottjaival és óriási tőkebefektetésekkel.

Hogy magyar gyáros ilyesmibe belemenne-e, abban erősen kételkedem, legalább abból következtetve, a mit magam tapasztaltam.

Az u. n. »bécsi sütődék«-nek, a (császárszemlyék, pereczek és kiflik révén) az egész művelt nyugaton, sőt egész Európában a legjobb hirük van. Transvaalban pedig a feketétől és a számszerint erős kisebbségben levő boeroktól eltekintve, túlnyomó részt európai ember lakik. Ennek daczára kenyér és sütemény tekintetében igényeik távolról sincsenek kielégítve, mert az amerikai lisztből nem készül izletes kenyér és egész Délafrikában egyetlen bécsi sütőde sincs. Felajánlottam egy johannesburgi kereskedőnek, hogy egy általam ajánlandó magyar egyesülettel vagy malommal szövetkezve ilyen nagy sütődét alapítsunk. Az illető (angol ember) rögtön késznek nyilatkozott, sőt mikor ennek egy nagy gőzsütőde tulajdonosa nesztét vette, ő is felkeresett és ajánlkozott. A feltételek a lehető legkedvezőbbek lettek volna. A praeliminált 100.000

forintból alig 20.000 frtot kellett volna magyar részről befektetni és csupán megfelelő technikai személyzetről kellett volna közös költségen gondoskodni. A nyereség évenként legkevesebb 60—80 ezer forint lett volna. Idehaza senki sem volt hajlandó az összeget a tervre rászánni, sőt midőn alapítók bevonásáról lemondva, csupán azt kíséreltem meg, hogy két ügyes pékmestert küldjek le az említett két angolnak, ezt sem voltam képes találni. Pedig az egyik heti 7 font bért, lakást és 10% nyereségrészt, a másik pedig 9 font heti bért és lakást ajánlott fel s mindkettő azon felül az odautazás költségének felét. Ez annyi, mint 7500 frt.jövedelem egy péklegénynek... azt hiszem, hogy épen elég. Ennek dacára nem találtam vállalkozót.

Mivel hasonló vagy legalább némi hitetlenségtől mindenütt tartanom kell, statisztikai adatokkal próbálom igazolni Transvaalnak, mint kiviteli területnek jelentőségét Magyarországra nézve.

Az előttem fekvő meglehetősen egyszerű kiállítású, de azért nem kevésbé meghízható »statisztikai évkönyv« tanúsága szerint az 1896. év folyamán összesen 14,088.130 angol font, azaz körülbelül 170,000.000 frtot tett ki a Transvaalba bevitt árúk értéke. Natalba pedig £ 2,370.022 = 28½ millió forint és a Capecolony-ba £ 13,612.405 = 163½ millió frtot, összesen 347 millió forintot.

Részletesen is felsorolhatnám, hogy az említett összeforgalom mily árúkból formálódik, azonban csak a főbbeket emelem ki, a melyek alapján következtetni lehet majd, hogy Magyarország ipara a Délafrikába létesítendő kivitel előfeltételeivel teljesen rendelkezik.

Bevittek Délafrikába;

	£	Ezer frt
Vegyi czikkeket	254.024	= 3.048
Sört	53.918	= 647
Irodaszereket	80.894	= 971
Kefeárúkat	14.937	= 179
Vajat	122.245	= 1.467
Cementet	18.649	= 224
Tojást	39.969	= 480
Üveget	71.502	= 858
Hangszereket	54.260	= 651
Vászonszöveteket	271.588	= 3.259

	£	Ezer frt
Ruhát	1,294.701	= 15.536
Divatcikkeket	393.164	= 4.718
Conserveket és ételeket	263.309	= 3.160
Czipőt	342.042	= 4.105
Nyerget	88.892	= 1.067
Egyéb bőrárúkat	45.269	= 543
Gépeket	2,204.283	= 26.451
Lisztet és őrleményeket	1,084.115	= 13.009
Olajat	138.698	= 1.664
Papírt	72.016	= 864
Cukrot	161.301	= 1.936
Dohányt	42.759	= 518
Fegyvert	13.023	= 156
Gyapjuszövetet	2,118.879	= 2.543
Bort	179.738	= 2.157
Vasárúkat	946.274	= 11.355
Kötélárúkat	30.999	= 372

Azonkívül importált az állam saját számlára:

	£	Ezer frt
Dynamitot	629.842	= 7.558
Lövésszereket	121.396	= 1.457
Irodai szükségleteket	20.547	= 247
Anyag a nyer. munkákra	6.887	= 83
Távirdaanyag	8.218	= 99
Egyebek	25.330	= 305
Vasuti anyag	631.939	= 7.583

E cikkek értéke ép úgy, mint az összes bevétel a kimutatott összegeknek legalább is kétszeresére rug. A vámelszámolásra való tekintettel ugyanis minden cikknek »home value«, azaz hazai értéke szerepel a kimutatásban és általában percentualis értékvám lévén alkalmazásban Transvaalban, melyet az árút kísérő számla alapján szednek be, úgy a feladó, mint a rendelő lehetőleg olcsó számla kiállítására törekszik.

Minde cikkekben és részben még egyéb, a kimutatásban nem részletezett cikkekben is igen nagy forgalmat tudnánk elérni, úgy mint Anglia, Németország és Amerika versenyének legyőzésével egyebütt kis mértékben elérünk, ha gyárossaink rábirhatók volnának arra, hogy határozottan, komolyan foglalkozzanak ez exportterülettel.

A felsorolt árucikkek kivétel nélkül olyanok, a melyeket Magyarország sikerrel exportál, ennél fogva csupán a meglevő

és meghódítandó exportterületek egyéb bevásárlási forrásait, fuvarviszonylatait kell összehasonlítani, hogy annak biztos felismerésére jussunk, vajjon hazánkból az illető gyarmatba lehetséges-e hasznohozó kivitel.

Czukrot pl. kivittünk az 1898-ik évben április végéig 38.902 métermázsát Olaszországba, 2.117 métermázsát Angliába, 92.080 métermázsát Indiába sőt kivittünk tavaly Északamerikába 349.331 métermázsát, hasonlóképen túlnyomóan mi látjuk el czukorban az egész Kelet szükségletét.

Ilyen czikkben *európai* állammal Délafrikában is nyugodtan felvehetnők a versenyt. Tényleg eddig is nem Európa látta el Délafrika czukorszükségletét, hanem Mauritius-szigete, csak hogy nem répaczukorral, hanem olcsó nádczukorral. Ez utóbbit kellene tehát onnan kiszorítani és ennek lehetősége határozottan fennáll. Támogatná az ilyen törekvést egyrészt a lakosság hajlandósága a jobb minőségű czukor iránt, másrészt az a körülmény, hogy az ottani drágaság mellett a beszerzési ár magassága számot nem tenne.

Ha Amerika rendelkeznék a mi versenyképes czukor-minőségünkkel, akkor a mauritiusi nádczukornak egykori kelen-dősége nagyon gyorsan feledésbe menne.

Malátában jelentékeny kivitelünk van Németországba, Svájcba, Olaszországba, Francia-, Spanyolországba s a Keletre, és mivel Délafrikában több sörgyár van, a kivitel annál könnyebb volna, mert az ottani sörgyárak a malátát önmaguk nem készítik, eddigi bevásárlási áraik pedig magasabbak, mint a melyen Magyarország elismert kitűnő malátáját megszerezhetnék.

Igy van az üvegáruval, s a többi árukkal, milyenek: hajlitott fabutorok, dohány, fegyver, sör, bor, vasárúk, kötél-árúk, gépek, waggonok, vaj, vegyi szerek, kefeárúk, kalap, hangszerek, conservek, bőrárúk, liszt, olaj stb. stb., a mely cikkekbeől kellő szervezés mellett kisebb áldozatok és kevesebb kockázat mellett is, de *elárusítási helyek* alapításával okvetetlenül lehetne Délafrikába kivitelt teremteni, annál is inkább, mert ezen cikkeink egyrésze Anglián és Németországon át már ma is kikerül oda.

Magyarországnak Európa összes közgazdái véleménye szerint az ipar terén nagy jövője van. Különösen a gyarmat-üzlet az, melyre iparának bekövetkezendő nagy fejlődése

szempontjából súlyt kellene fektetni. Hazánk mind azon nyersanyagokkal rendelkezik vagy pedig talaj- és égalji viszonyainál fogva könnyen rendelkezhetnék, a melyek nagyiparüzésére szükségesek. Ez óriási előny a legtöbb európai iparállammal szemben. Aránylag olcsó szén, olcsó munkaerő erősen csökkentené az előállítási költségeket. Az állam is megtesz mindent egy-egy ujonnan alakítandó, vagy pedig üzeme folytatásában nehézségekkel küzdő gyár érdekében és hasonlóképen a városok követik az állam példáját. Ingyentelkeket, követvám-elengedést és egyéb előnyöket biztosítanak, az állam pedig a fuvardíj leszállítása, adóelengedések és kamatmentes kölcsönökön kívül száz meg száz formában ad kedvezményeket.

A helyett azonban, hogy az államnak e példátlan áldozatkészségét gyárosaink az egyes iparágaknak megfelelő állandó fogyasztási területek meghódításával hálálnák meg, utóbb kezdik megszokni, hogy állami segély nélkül egyáltalában semmit se tegyenek.

Az állam azonban megteheti a kezdeményező lépéseket, de már mégsem vállalkozhatik maga annak a bizományosnak szerepére, a ki az árút *megveszi* és a gyarmatokban *eladja*, valamint nem alakíthatja át a kereskedelmi miniszteriumot a magyar iparosok kereskedelmi ügynökségévé.

Eddig alig volt olyan szakértekezéslet, a mely ne azt mondta volna ki, hogy az állam ezt vagy azt, így vagy úgy áldozzon; egyetlen iparos sem szólalt fel a mellett, hogy az államot egyszer valahára meg lehetne kimélni, valamint Széchenyi óta arra sem volt eset, legalább ipari enquêteben, hogy valaki önszántából jövedelmének csak egyszázadrészét is felajánlotta volna iparfejlesztési vagy kivitelápolási célokra.

Egyetlen esetet tudok, a mikor Baross erős kezének nyomása alatt a résztvevők anyagi hozzájárulásával megalakult a »Hungarian Exporting Association«. Lehetett talán húsz tagja csináltattak közös katalógusokat és egynéhány üzletet is. Irtak sok levelet, még több beadványt, nagyon sokat kértek, igen keveset nyújtottak és egyértelműség csak abban a »hála Istennek« fohászban nyilvánult, melylyel a liquidatiót elhatározták. Ez kevéssel Baross halála után volt, a mikor ez az Association sietett visszatérni a semmibe. Rövid pályafutása alatt nem tudta felkelteni sem a külföld, sem a hazai közönség érdeklődését, egyik sem vette az egyesületet komolyan, legkevésbé

pedig valószínűleg a tagok maguk, mert ezeknek kellő érdeklődése mellett az egyesület bizonyosan máig is eredménynyel működnek.

Hogy ennek a *kellő érdeklődésnek* mi a nyilvánulása? A gyárosoknak át kell hatva lenniök attól a tudattól, hogy gyarmati kivitel elengedhetetlen kíváncsi, hogy arra, ha nem is a jelenben, de a jövőben okvetlenül szükség lesz. E gyarmati terület meghódítása érdekében azután mindent meg kell tenniök csak úgy, mintha a belföldi fogyasztásról volna szó, melylyel a kivitelt teljesen egy rangba is kell helyezniök. Ez esetben hamar megszoknák a külföldi versenynak a hazaitól eltérő sajátosságait és hamar beletörődnének, hogy a versenyt megváltozott védelmi eszközökkel is erőlyesen felvegyék.

Magyarországról egészen röviddel ezelőttig a külföld műveltebb elemeinek is nagyon ferde fogalmaik voltak, mennyivel inkább a külföldi, de különösen a gyarmati kereskedőnek. Dél-Afrika kereskedői, a kiket a mi iparosaink közül sokan részben kalandoroknak, részben műveletlen, talán épen-séggel vad vagy emberevő benszülötteknek képzelnek, a való-ságban jónevelésű, európai műveltségű s nagyobbára dúsgazdag emberek, a kik legfeljebb annyiban hibáztathatók, hogy ők meg viszont bennünket tartanak barbár, műveletlen népnek.

A míg e hízegő vélemény kölcsönösen fennáll, addig bizalom sem fog igen fejlődhetni a két ország kereskedői között.

Kizártnak tartom, hogy a közeledés a délafrikaiak részéről kezdeményeztetnék és valószínűtlennek, hogy elfogult magyar iparosaink részéről. Tegyük fel, hogy megint az állam tenné meg az első lépéseket. Goluchowski gróf közös külügyminiszter ez idei exposéja után valószínű, hogy rövid idő alatt mindenütt lesznek consulátusaink, a hol arra a két kormánynak intentiói alapján szükség van. Tegyük fel, hogy Johannesburgban vagy Pretoriában lesz már osztrák-magyar consulates, hogy e consulates propagálni fogja az osztrák ipart, propagálni fogja a magyar ipart is, és hogy sikerül majd neki társadalmi úton felvilágosítani a délafrikaiakat és hivatalos úton, jelentéseivel a mi iparosainkat is.

Ez — ha mindjárt par distance is — bizonyára bemutatás annak rendje és módja szerint.

A tulajdonképeni üzleti érintkezést is csak meg kell kezdenie az egyik félnek, és mivel a magyar az, a ki exportálni akar, neki kell megkezdenie.

Gyárosaink azt kívánják, hogy az afrikai import-czégek, a melyeknek vagyona 1 és 30 millió forint között váltakozik, fizessék meg előre a rendelt árú ellenértékét és bizzanak abban, hogy a rendelést majd pontosan és kifogástalanul fogatnosítják. Természetes, hogy ilyen ajánlatokra az afrikai nagy czégek egyáltalán nem is reflektálnak.

Iparunk maga még nagyobbára fejletlen, gyárosaink vagyoniilag nem eléggé erősek, hajóvonalaink nincsenek, összeköttetéseket még csak keresünk és — a mi leginkább nehezíti a helyzetet — az igazi akarat hiányzik.

És mégis, mint most legutóbb a vámparlamenten is napnap után más-más tekintély hangoztatta, mindent meg kell tennünk gyarmati kivitel létesítése érdekében, mert a nélkül iparunk sohasem fejlődhetik, vagy ha mégis szaporodnának az iparvállalatok, túltermelés miatt nagyhamar meg is szűnnének.

Az osztrák gyárosok legutóbbi enquêteja elhatározta, hogy »uszó-kiállítást« rendez, azaz bérelnék vagy ingyenesen bérbe kapnak egy Lloyd-gőzöst, melybe annyi árút raknak, a mennyit csak lehet és a melynek fedélzetét, szalonjait és egyéb e czélnek megfelelő helyiségeit mintakirakatok berendezésére használják fel. Minden résztvevő gyáros egy-egy szakértő megbizottját küldi a hajóval, a kinek angolul kell tudnia.

A hajó Suez-en át indulna és Elő-India, Hátsó-India, Japán és China összes kikötőit felkeresné, minden egyes kikötő kereskedőit a kiállítás megtekintésére meghivná és ez alkalommal a megbizottak eladásokat eszközölnének. Az út hat-kilencz hónapra van tervezve.

Erről a tervről általánosságban a lehető legjobb véleményem van.

A terv igen szépen megvalósítható, a mint hogy Anglia és Németország hasonló expedíciókat már régóta sikerrel szerveznek és a mint Olaszország is külön részvénytársaság által (mely Milanóban székel) épen most szervez, a gyarmati üzlet sajátos viszonyainak megfelelő, kölcsönös közvetlen tapasztalatokra, tehát a szükséges tudnivalók helyes felismerésére és állandó összeköttetések megnyerése által, állandó kivitelre vezethetne.

De egy dolog elengedhetlen. A tervnek imponáló nagy-szerűséggel, pazar fényvel, bőkezű költsékezéssel kell megvalósulnia, mert ellenkező esetben kudarczczal végződnek.

Ez az eszme ugyanis nem új.

1897. április havában az osztrák Lloyd abból az alkalomból, hogy egy Transvaal subventiójával Triest-Delagoabay között létesítendő hajójárat miatt tárgyalásokat folytasson, »Polluce« nevű hajóját Délafrikába küldte. Megelőzőleg számos osztrák és magyar gyároshoz felszólítást intézett a végből, hogy megbízottjaikat mintákkal együtt ez útra kiküldjék. Az utazást ingyen ajánlotta fel, csupán az ellátásért igényelt csekély megtérítést. Tényleg vállalkozott három ember, hogy ezt az utat megtegye; az egyiket egy gyár küldte, a másik kettő több osztrák és magyar gyártól úgy gyűjtötte össze 100—200 forintjával a szükséges utiköltséget. A hajó maga közel 40 éves rozoga alkotmány, a kimustráláshoz közel álló legrosszabb Lloyd-gőzös volt, örökké piszkos fedélzettel és mellékjövedelem szempontjából telve még piszkosabb fedélzeten utazókkal (négerek, arabok és chinaikkal vegyest). Hazautaztomban találkoztam e hajóval Zanzibarban. El is mentem oda honfitársaimat meglátogatni, de nem nagy öröömöm tellett bennök. Minthogy valamennyinek ugyanazoknak a cikkeknek eladásával kellett foglalkozni, természetesen nem voltak elkerülhetők bizonyos megmagyarázható érdekellentétek. Mihelyt valamely kikötőbe ért a hajó, mindegyikük legelsőnek akart partra szállni, legelőször látogatni meg minden egyes kereskedőt, úgy, hogy e hajsza a kikötő kereskedőinek körében bizonyos komikus benyomást keltett. E mellett egymással örökké marakodtak, sőt az utazás vége felé formaliter össze is verekedtek.

A hajón egyetlen darabka jég, egyetlen üveg pezsgő nem volt, úgy, hogy a kereskedők, a kik a hajóra jöttek körülnézni, pénzért sem kaptak inni valót.

A három kiküldött persze nem volt képes eredményeket elérni, a Lloyd pedig nem tudott Transvaallal megegyezni.

Ha tehát megszűnik az »uszó kiállítás«, akkor annak rendezői okuljanak a »Polluce« sorsán és *másképen* rendezzék. Első sorban ne kérjenek állami segítyt, mert ez esetben nem zárhatnának ki senkit, a ki résztvenni akarna, már pedig az ilyen vállalkozáshoz nem méltó, hogy a résztvevők egymás ellen törjenek, a helyett, hogy egymást támogatnák. A hajón

csak *egy* szövőgyár, *egy* üveggyár, *egy* vasgyár, *egy* malom, *egy* butorgyár stb. legyen képviselve. Legyenek ellátva bőven pénzzel, s induljanak a legszebb hajón, melyet egyáltalában kaphatnak.

Mi magyarok pedig kövessük szomszédaink példáját, vagy legalább csatlakozzunk hozzájuk. Sikerre épúgy számíthatunk, mint ők.

Ezek a kilátásaink ma. Találgatás volna csak, ha azt is érinteném, hogy milyenek a kilátásaink a jövőre nézve, hogy milyen lesz helyzetünk a távol jövőben.

Az államra a következő feladat vár:

Állandó, rendes hajójáratokat kell létesítenie mindazon gyarmatokba, a melyekbe kivinni akarunk, mert pl. az adeni átrakással kombinált jelenlegi délafrikai hajóvonal hasznavehetetlen. Az árúk Adenben fél évig is hevernek, romlanak, elvesznek, már pedig a gyarmati kereskedő pontos szállításra kell, hogy számíthasson.

Intézkednie kell, hogy Fiumét *minden* Lloyd-hajó érintse, mely a gyarmatokba indul és ne csak minden második, harmadik hajó, mint jelenleg.

Consulatust kell szerveznie minden bennünket érdeklő gyarmatban, még pedig nem címzetest, hanem valóságot.

Ebből áll az állam feladata.

Minden egyéb tőlünk függ, minden egyebet nekünk kell elvégeznünk.

Támaszszuk fel halottaiból a kiszenvedett Hungarian Exporting Associationt, de kölcsönözzünk neki olyan fényt és annyi életerőt, hogy tekintélyével ép úgy, mint tőkéje hatalmával érvényesülhessen. Lépjenek szövetségre összes gyárosaink, alapítsák meg a »Magyar iparosok kiviteli bankját« 1¹/₂, vagy ha lehet 2 millió font alaptőkével és helyezték le ezen bank alapszabályaiba a magyar ipar, a magyar kivitel teljes megvédésére és rendszeres, okszerű fejlesztésére vonatkozó pontozatokat.

Ha ez meglesz, akkor azután alapítsunk mintatárakat és ügynökségeket, bizományi raktárakat és fiókokat az összes gyarmatokban, szervezzük a cabotage-üzletet itthon és tengerentúl. Ha akkor jönnek majd gyárosaink a terveikkel, majd lesz, a ki végrehajtsa, a gyárosok érdekeit kellően képviseli, helyettök koczkáztat és részökre nyer, velök és értök fáradozik és velök és a haza javára megalapítja Magyarország gyarmati kivitelét.

IRODALMI SZEMLE.

A nemzetközi jog bölcselétének alapelvei. E czim alatt érdekes tanulmány jelent meg a Franklin-társulat kiadásában Somló Bódogtól. Szerző a nemzetközi jog végső okait kutatja e munkájában s az emberi szükségletekben, kivált pedig mint legerősebbekben, a gazdasági szükségletekben ismeri fel azokat. Ezen az alapon az egyes socialis körök összeműködésével hozza kapcsolatba a közületközi jognak és ennek egyik alakjának, a nemzetközi jognak fejlődését. Somló a nemzetközi jogviszonyoknak a föld különböző népeinél mutatkozó egymásutánját nem tartja egy egységes fejlődési folyamattá összeilleszthetőnek, hanem többrendbeli és egymást semmi tekintetben sem érintő fejlődési folyamatok létezését vallja. Ezekre nézve pedig azt a törvényt állapítja meg, hogy a közületközi jog addig-addig tökéletesedik, míg megszűnik közületközi lenni és egy magasabb közületnek belső jogává lesz. Itt Somló szerint befejeződik egy-egy ilyen fejlődési folyamat s ha ezen új magasabb közület és más közületek között keletkeznek jogviszonyok, akkor már nem a régi jog fejlődik tovább, hanem egy egészen új fejlődési folyamat kezdődik.

Szerző tág sociologiai ismeretekkel tárgyalja az általa felvetett kérdéseket. Figyelmét a spenceri philosophia és kivált Pikler Gyula jogbölcselétének hatása alatt főleg a fejlődési folyamatok feltüntetésére fordítja.

Ezek megindokolásában látja a jog végső problémáit. Ha tetteit mélyebben elemezzük, akkor mint végső alapjukra, Pikler jogbölcséleti elméletére bukkanunk. Ezen az alapon tette meg szerző vizsgálódásait, a mi különösen a nemzetközi jogérzelmek és alapjogok tárgyalásánál szembeszökő. Szerző egyébként kifejezetten hivatkozik erre az alapul vett elméletre s úgy látszik, hogy végső jogbölcséleti igazságokat nem is akart felállítani, a részletesebb problémák fejtegetésénél pedig elég eredetiséggel dolgozik.

Munkájában igen nagy szerep jutott az ethnológiai adatoknak. Részletesen vizsgálja a vad törzsek között fennálló jogszabályokat, főleg azokat, a melyek a háborúk mérséklését czélozzák és arra a következtetésre jut, hogy már primitiv viszonyok között is egészen ugyanazok az okok hatnak ezen a téren, mint akár a mi korunkban. A háború mérséklő jogszabályok mindig akkor és oly mértékben keletkeznek, a mikor és a mily mértékben a békés összeműködés előnyei nagyobbaknak mutatkoznak, mint a háborúk haszna. Ugyanaz az ok hat a béke alá helyezések keletkezésére vonatkozólag, kezdve az indiánok vásárbékéjétől, végig a középkoron egészen a mai semleges államokig és addig a modern harczi jogi szabályig, hogy az ellenségnek csak a harczoló katonákat szabad bántani, a békés polgárságot és annak vagyonát nem.

Majd a modern világgazdaság befolyását a nemzetközi jogra tünteti fel. Mihelyt egyszer nagyfokú munkamegosztás jött létre több nemzet között, az abban résztvevő nemzetek mindegyikére nézve a legnagyobb fontossággal bír, hogy annak akadálytalan keresztülvitele biztosítva legyen, ezért szerző szerint a világkére vezető legbiztosabb út a nemzetek között való munkafelosztásnak fejlesztése. Ha elképzelünk néhány népet, a melyek közül az egyik kizárólag gépeket készítene a maga és a többi számára, a másik kizárólag ruhát, a harmadik kizárólag élelmi szert állítana elő valamennyi számára, ezek között merő képtelenség volna a háború. És a mi ily nyilvánvaló egy ily rikitó példában, az nem kevésbé igaz — mondja a szerző — a való élet elmosódottabb eseteire vonatkozólag. »A ki idegen országban készített kabátot, az többet tesz a nemzetközi jog fejlesztésére, mint az, a ki a nemzetek örök békéjét prédikálja; a ki vasutat vagy telefont létesít, vagy az együttműködés bármely más előfeltételét teremti meg, többet, mint a ki a háború ellen tollat fog; egy Stephenson vagy Edison bizonyára nagyobb mértékben oka a nemzetközi jog fejlődésének, mint Hugo Grotius vagy Pufendorf.«

A nemzetközi jog fejlődésének az eddigiekben ismertetett főelvét a munka derekát tévő részben kifejtván, a nemzetközi érzelmek és alapjogok tárgyalására tér át Somló. Sorra elemzi a pozitív és bölcselkedő nemzetközi jogászoknál előforduló alapjogokat, a melyek szerinte tulajdonképen nem egyebek, mint az államok jogi egyenlőségének elvéből levont tiltó szabályok, a melyek az általános békét akarják biztosítani, a gyengét az erőssel szemben akarják megvédelmezni. Az alapjogok tehát ugyanazt a szerepet játsszák a nemzetközi jogban, mint a természetjogászok híres emberjogai.

Igy pl. a szabad kereskedelmi politikára való jog is a béke biztosítására és a gyengébb védelmére találtatott volna ki. Az összeműködésnek egy fejlettebb fokán ez a cél sokkal tökéletesebben éretnék el azáltal, ha egy állam sem tetszése szerint intézhetné kereskedelmi politikáját, hanem ha a közös rendszer szerint való összeműködés szászoros előnye elárádnának valamennyire és nyújtának gazdag kárpótlást a kicsinyes versengés révén elcsiphető apró előnyökért.

Nemkülönben a korlátlan önvédelemre való jog is csak egy államfeletti hatalom mai hiányának folyománya. Az önvédelem szerző szerint mindenütt megengedett és magasztos dolog, a hol egy magasabb rendű szervezet védelme nem teszi feleslegessé; de mihelyt ez beáll, azonnal tiltott és gyalázatos dologgá lesz. (Pl. vérbosszú és ölés.)

A könyv végső fejezete a mai nemzetközi alkotmányt elemzi. Somló oligarchikus köztársaságnak mondja a mai nemzetközi szervezetet, a melyben legfőbb hatalomképen a nagyhatalmak tanácsa rendelkezik. Ez a bíró a kisebb hatalmak érdekösszeütközéseiben, a melyek már nem intézhetők el önhatalmúlag, tisztán háború által. Csak a nagyhatalmak viszályaiban való döntés nincsen még szervezve.

Somló könyvének határozottan hibája, hogy az összeütközési, különösen a háború jog keletkezése és fejlődése aránytalanul előtérbe helyezkedik benne és hogy a nemzetközi jog ama másik nagy részét, a mely a közös érdekek szolgálatára hivatott intézményeket öleli fel, nem domborítja ki eléggé, hanem csak homályosan és mostohán tárgyalja.

Másik nagy hibája, hogy megáll ilyen általános kitételeknél, mint »szükséglet«, »összeműködés«, »érdek«, hogy ezeket nem bonczolja élesebben, hogy nem fejt ki részletesebben és concrétabban a nemzetközi jog fejlődésére hatott és ható nagy gazdasági átalakulásokat, a mi szép feladat lett volna és a minek hiánya miudenesetre sajnálatos.

A könyvnek azonban kétségtelen érdemei is vannak. Somló igazi sociológus szemmel fedezi fel a legtarkább formák leple alatt is azt, a mi a különböző korok intézményeiben közös, ugyanegy célra szolgál. Igen szemléltetően tudja előadni az intézmények keletkezését és elmúlását egy-egy szükséglet kielégítésére, feltűnteti a legapróbb társadalmi sejtek összerakódását mind hatalmasabb szervezetekké, és sokszor ötletes előadásban figyelmeztet meglepő összefüggésekre és érdekes tényekre.

Ezért a könyv fogatkozásai daczára is még sok szépet várhatunk írójától.

Kenéz Béla.

Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohltätigkeit. XXXVII. und XXXIX. Heft. Leipzig, 1898.

A Németbirodalom határain túl is működéséről eléggé ismert egylet kiadásában újabban öt füzet jelent meg, melyek közül ezuttal kettőt óhajtunk a következőkben ismertetni.

Az egyik a »Hilfe in ausserordentlichen Nothständen« czim alatt két jelentést közöl a rendkívüli inségek enyhítése módjáról. Az első referens: Baer Oswald dr., egészségügyi tanácsos, úgy látátszik, nem értette át teljesen a megbízatást, mert jelentése nem egyéb, mint az Óriáshegység egy kerületében bekövetkezett felhőszakadás okozta károknak és azok enyhítésének meglehetősen naiv módon való leírása. A vidék oro- és hydrographiai viszonyainak ismertetését teljesen fölöslegesnek és nem e jelentés körébe valónak tartjuk, nem sokkal értékesebbnek a mentési és segélyezési tevékenység tárgyában végrehajtott enquete eredményeit, melyekből alig vonhatni le valamely tanulságot. Az esemény lefolyása különben sem mutat semmiféle különös jellegzetes vonást, hogy szinte sajnáljuk a szerzőt annyi fáradozásáért.

Figyelemre méltóbb már Falch E. kormánytanácsos jelentése, mely a rendkívüli inségek alkalmával követendő eljárás elveit igyekszik megállapítani és főleg az ily célra szolgáló állandó intézmények létesítésének módjával foglalkozik. E célból első sorban a Németbirodalomban fennálló ilyenmő testületekről szól, közülvén a porosz vörös-kereszt nőegylet szervezeti szabályait egész terjedelmekben, majd pedig a segélyactionak a délnémet államokban: Bajorországban, Badenban, Hessenben és Elzász-Lotharingiában gyakorolt módját adja elő, legrészletesebben pedig a württembergi királyságban működő központi jótékonyági szervezetet ismerteti.

A segélynyújtási eljárásra a következő általános elveket állapítja meg: Minden országban, tartományban külön szervezet létesítendő, melynek keretében a hivatalos tevékenység a magánosokéval kapcsolatot nyerjen. Ez intézmény szervezetében lehetőleg a közgazgatási beosztáshoz alkalmazkodjék, tehát legyenek közséigi, kerületi, stb. szervei, melyek valamennyije fölött egy központi hatóság állana. Tevékenységének eszközeül egy e célra külön létesített alap szolgálna, mely magánosok adakozásain kívül rendszeres állami hozzájárulásokból gyűlne össze; ugyancsak ehhez csatoltatnának más

nyilvános gyűjtések esetlegesen fölös összegei is. Fő bevételi forrásai az alpnak azon gyűjtések eredményei lennének, melyek valamely inség bekövetkezése alkalmával megindítottak. A helyi viszonyok döntenének az iránt, vajjon természetben szolgáltatott adományok gyűjtésére raktárak állittassanak-e fel. A kár megállapítása egységes szabályok alapján és független szakértők igénybevételével történék és míg ez be nem fejeztetett, adományok szét nem osztatnak. A segélyezés nem terjedne ki mindazokra, a kik kárt szenvedtek, hanem csak azokra, kik a segélyre tényleg rá vannak utalva és azoknál se téríttessék meg az egész szenvedett kár, hanem csak a nyomortól való megmentésre, a további létfontartás lehetővé tételére irányuljon a törekvés. Ajánlatosabbnak látszik az adományoknak természetben nyújtása, de nem volna helyes, elvképen kimondani, hogy készpénz-segély ne adassék.

A második füzetet Aders Ewaldnak az egylet megbizásából tett jelentése vezeti be, melyben a női menedékházak célját és üdvös hatásait adja elő szerző az általa felkeresett három ily intézetben szerzett tapasztalatok alapján. Majd »Existenzminimum in der Armenpflege, Anrechnung der Leistungen der Privatwohlthätigkeit und Invalidenrenten« cím alatt dr. Schmidt a szegények segélyezésének mérvére irányadó elvke felállítására törekszik. A feladat e téren ugyanis az volna, hogy a szegényügy végrehajtó közegei számára bizonyos ismérvek jelöltessenek meg, melyek alapján a segélyre-szorulás és a segélynek szükséges mértéke leghelyesebben megállapítható. A német szegényügyi hatóságok legnagyobb része a döntést teljesen közegei belátására bizza, egyes városok bizonyos gyakrabban előforduló esetekre szabályokat állítottak fel, mások pedig a segély-összeg maximumát határozták meg és végre néhány városban oly szabályzatot léptettek életbe, mely az eljáró közegeknek minden egyes esetre vonatkozólag irányadó utasításokat szolgáltat. Ezt legkövetkezetesebben Elberfeld városa honosította meg.

E tárgyról már 1894-ben Cuno városi tanácsos gyűjtött adatokat; szerző ez anyagot 149 német szegényügyi hatóság körében végrehajtott enquete-tal egészítette ki és dolgozta fel jelentésében. Ez enquete a Cuno által megkeresett városoknál természetesen csak az 1894 óta bekövetkezett változásokra szorítkozott. A válaszokat két csoportra osztva közli a szerző, a szerint t. i., hogy e városok az elberfeldi rendszert követik, vagy más eljárást gyakorolnak.

Ezek alapján szerző a nyilvános szegénysegélyezésre vonatkozólag a következő elveket állapítja meg: A szegényügy a Németbirodalomban a segélyezési lakhelyről szóló 1870. évi június 6-iki törvényen alapszik, mely azonban a részletekre vonatkozó intézkedést az egyes államok törvényhozásainak tartja fenn. Ez utóbbiak a szegényügyi közigazgatásra általában három feladatot rónak: 1. az életfontartásnál nélkülözhetetlen tényezők biztosítását, 2. a betegség esetén szükségessé váló ápolást és 3. megfelelő eltemetést. Némely állam ugyan túlmege ezen a határon, de leghelyesebbnek a porosz törvény azon kijelentése látszik, mely szerint a létfontartásnál nélkülözhetetlen segélynek megadása képezi a szegénysegélyezés feladatát. A mi ezen túl történik, az már nem a nyilvános, törvényes szegénysegélyezés, hanem magánjótékonyság körébe tartozik. E határon túllépni veszedelmes volna, mert a dologtalanságra csábítana, másrészt pedig igazságtalan adóterherrel sújtaná a munkás polgárokat.

A nyilvános szegénységélyezést tárgya tekintetében sem helyes kiterjeszteni, ez ugyanis csakis az életfentartásra vonatkozhatik, de nem a nevelésre, tanításra, sem a vak, siketnéma éshülye gyermekek elhelyezésére.

A nyilvános szegénységélyezés szolgáltatásainak mértéke tehát a létminimum; a legszükségesebbet az élethez megadni köteles. de csak kisegítőleg, t. i. a mennyiben a szűkölködő azt más jogos úton megszerezni nem tudja és csak azon mértékig, meddig nélkülözése terjed. E célból kétségtelenül megállapítandó esetről-esetre, hogy az illetőnek jövedelme vagy vagyona megfelel-e a létminimum követelményeinek. A rokkantjáradék ekkor a jövedelemben természetesen beszámítandó, bárha számos szegényügyi hatóság e tekintetben ellentétes nézetet nyilvánított.

Igy a szegényistapolás egyaránt éri méltót és méltatlant a létminimum erejéig. Azon emberi érzés, mely a jótékonyság forrása, megköveteli azonban, hogy a számalomra érdemes szegényt a létminimumon túl is támogassuk. E célra szolgálhatnak azon eszközök, melyeket a magánjótékonyság juttat a szegényhatóságok rendelkezésére, a milyenek számos városban vannak. Felmerült több ízben már a kérdés, vajon községek annak fejében, hogy az agg- és rokkantbiztosítás által szegényügyi kiadásaikban megtakarításokat érnek el, ne támogassák-e feltétlenül a létminimumon felül is a rokkantjáradékosokat egyéniségükre tekintet nélkül? Szerző úgy véli, hogy a magánjótékonyság nyújtotta eszközök felhasználásánál csakis a segélyre való érdemességre szabad figyelemmel lenni.

Végül a nyilvános szegénységélyezés mértékének meghatározása módjáról szól a szerző. E célból szükségesnek tartja nem csupán a segélyt kérőnek jövedelmi és vagyoni viszonyainak esetenként való kikutatását, hanem a létminimumnak a helyi és egyéni viszonyok szerint való számszerű megállapítását. Ajánlatosnak tartja, hogy helységenként a különböző összetételű háztartásokra vonatkozólag a létszükségletnek átlagos összege kiszámíttassék és ezen számadatokból egy tarifa készíttessék, mely azután a segélyezésnek az egyéni körülmények figyelembe vétele mellett a segélyösszeg kiutaltványozásának alappjául szolgálja.

Ugyanezen tárgyról tesz jelentést a már említett Cuno königsbergi városi tanácsos; tanulmányának végkövetkeztetései nagyjában megegyeznek Schmidtével, lényegesebb módosítást a baleseti, aggsági és rokkantsági járadékot élvezőkre vonatkozólag javasol, a mennyiben ezek létminimumát magasabb összegben óhajtaná megállapítani, mint a többi segélyre utaltakét, különösen oly helységekből, melyekben a létminimumot a szegények alacsony életfentartási igényei alapján csekély összegben szabták ki. ff.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Conrad-Hildebrand-féle *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* új folyama XVI-ik kötetének harmadik füzetében Dr. Jastrow J., az »Arbeitsmarkt« ismert nevű szerkesztője, nagyobb terjedelmű és igen fontos tanulmányt közöl »Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis in Deutschland« cím alatt.

Igen érdekes maga a tanulmány kezdete is. »A legújabb foglalkozási statisztika eredménye — írja Jastrow — azt mutatja, hogy Németországban több mint 13 millió kézi munkás van. Ha ezekre fejenként csak 1—2 márka napibért számítunk, ez 300 napi mun-

kánál már 4—8 milliárd márkát tenne kerek számba. Ily nagy az az évi forgalom, mely a »munka« árura nézve Németországban konstatalható. Ha már most — folytatja tovább — látjuk, hogy az összes német külkereskedelem összege szintén csak 8 milliárd, a bányászat és kohászat termékének értéke nem egészen másfél milliárd, s a gabona fogyasztás 2—3 milliárd, azt hihetnők, hogy a »munka« áru forgalmáról a közgazdaság és statisztika szervezetében nagyszerű előkelő hely van. A valóságban azonban látjuk, hogy míg az áruforgalomban minden apróságra, köztök az ágytollak, mazsolaszölök stb. áringadozására, az aratási statisztikában szintén minden combinatióra nagy gondot fordítanak, piacok, börzék fokozott mértékben szerepelnek, ezzel szemben senkinek sem jutott eszébe, hogy a munkának, mint árunak, termelését, fogyasztását és forgalmát a hivatalos statisztika tárgyává tegye, sőt még a munkaközvetítés szervezése is nagyon kezdetleges állapotban van.

Valóban a munkaközvetítés jelenleg az egész művelt világban többé-kevésbé csak a véletlenre, egyesek buzgalmára vagy önérdékre bízott társadalmi működés. Az egész államra kihatólag szervezve csak Luxemburgban van, hol az összes munkaadók és munkakeresők jegyzékét rendszeren kinyomatják és a postahivatalokban kifüggesztik. Ezt az eljárást azonban nagyobb kiterjedésű és népesebb országokban utánózni nem lehet s a legtöbb helyen nem is kísérelték meg, legfeljebb a községi vagy egyes szűkebb körre szorítkozó munkaközvetítő hivatalok léptek egymással összeköttetésbe s alkottak központokat, főkép az egyenként szerzett tapasztalatoknak kicserélése és megvitatása végett. Ennek következtében a statisztikus is kénytelen egyelőre az ily hivatalos jellegű közvetítő adatokat használni fel, hogy a munkapiacról s annak ingadozásáról legalább némi tájékozást nyerhessen.

Németországban maga Jastrow kezdte meg folyóiratában az egyes intézetek adatainak összegyűjtését és összehasonlítását. Jelenleg már 65 közvetítő intézetről közli az adatokat havonta, mivel azonban egyeseknek adatai nagyon hiányosak vagy újabb korúak s ezenkívül némely intézet szervezete és különleges viszonyai az összehasonlítást csaknem lehetetlenné teszik, a 65 intézet közül csak 38-at vesz fel alapul számításainál, mint a melyekről legalább két évre vonatkozólag meglehetősen biztos adatok állottak rendelkezésére; megjegyzendő azonban, hogy ezek között ott vannak a müncheni, stuttgarti, berlini s más igen tekintélyes intézetek adatai, melyek a két év alatt több mint 600.000 munkakeresőre vonatkoznak s ezért legalább azarányszámokra vonatkozólag éppen nem mondhatók értékteleneknek.

Mindenekelőtt nagyon fontos s általában meglepő a munkakeresők számarányának hullámzása havonként. Az adatok következők:

	1896.	1897.	különbözet (-)
Január	179'0	152'4	26'6
Február	147'5	139'3	8'2
Márczius	117'7	108'1	9'6
Április	115'5	109'5	6'0
Május	130'1	120'4	9'7
Junius	126'7	112'0	14'7
Julius	131'4	112'4	19'0
Augusztus	127'4	111'1	16'6
Szeptember	124'4	109'8	14'6
Október	138'1	121'6	16'5
November	163'9	148'6	15'3
Deczember	164'4	153'3	11'1

§ 100 kínált helyre jutott munkakereső

Látjuk a táblázatból, hogy az 1897-ik évben sokkal kedvezőbb volt a munkapiacz helyzete a munkásokra nézve, mint a megelőző évben és pedig minden egyes hónapra vonatkozólag, mely esemény nem lehet a véletlen következménye s egyuttal bizonyos garantiát is nyújt a kimutatás pontosságára nézve. De ezenkívül még bizonyos szabályosság mutatkozik az egyes hónapokra vonatkozólag is mindkét évben, kitüntetvén többek között, hogy a téli hónapokban állandóan nagyobb a munkakeresők száma, mint nyáron. A legfontosabb s leginkább meglepő eredmény azonban az, hogy a munkakeresők arányszáma a kínált helyekhez képest rendkívül csekély ellentétben azzal az uralkodó körülménnyel, hogy napjainkban már minden kínálkozó helyre százával akad a pályázó. Igaz, hogy sehol sem fordul elő oly eset táblázatunkban, midőn a munkakeresők száma kisebb volna a munkaadókénál, de tudjuk, hogy a nagy városok lakásviszonyainak számbavételénél is már lakáshiányról kell beszélnünk, ha nincs egy pár százalék üres lakásnál több. S hogy ez a jelenség nem egyszerűen a munkaközvetítő hivatalok sajátága, kitűnik abból, hogy a foglalkozást nem találók 1895-iki kettős összehasonlításánál Németországban nyáron az összes munkásoknak 1.77, télen 4.80 százaléka volt munkanélküli. Bár maga az a tény, hogy a munkaközvetítés statisztikája a munkanélküliséget mérhetővé teszi s így a legnagyobb társadalmi baj megörvoslásának lehetőségét sokkal valószínűbbnek tünteti fel, mint eddig hitték, igen erős argumentum arra, hogy a munkaközvetítés szervezésének munkáját az eddiginél erősebben és tervszerűbb modorban karoljuk fel.

A táblázatban közölt adatoknak részleteiből, melyeket itt helyszűke miatt reprodukálni nem akarunk, szerzünk még egypár igen érdekes eredményt állapít meg. Egyik az, hogy a foglalkozást nem találó munkakeresők száma csaknem általában a férfiakra esik, a munkakereső nők számaránya a legtöbb esetben a 100-at sem éri el. A másik eredmény, melyet különösen a berlini és freiburgi szinte több évre terjedő kimutatások összehasonlítása alapján ért el, abban áll, hogy a munkakeresők számának hullámozása az év folyamán is bizonyos szabályszerűséget tart meg és pedig rendszeren kétszer éri el a tetőpontot, nyáron áprilistól júniusig, télen novemberben és januárban. Hogy télen hiányzik a december hónap e sorozatban, részben abból magyarázható, hogy a karácsonyi ünnepek és üzletek a munkanélküliek jelentékeny csoportjának adnak ideiglenes foglalkozást vagy szórakoztatást. Tavasszal az építési, földmunkák s más eféle apasztja meg a januárban oly nagy számmal jelentkező munkakeresők tömegét, júliusban pedig a mezei munka, mely szeptemberben nagyjában véget érve, a munkakeresők száma ismét nagyobbodni kezd. Ez a hullámozás Berlinben 8 év alatt mindig észlelhető volt, természetesen nem mindenkor egyenlő arányokban. Nem érédektelen szerzünknek az az észlelete sem, hogy a jelen évben az amerikai-spanyol háború hatása is világosan meglátszott a munkapiacson. 1897. április havában 106.8, 1898. április havában már 113.6^o/o volt a munkakeresők számaránya, holott 1898. márcziusban 108.8^o/o. Az Amerikából Németországba tett megrendelések constatált visszavonása s az exportüzletek bizonytalanná válása talán kevésbé hatottak erre az alakulásra, mint inkább maga a bizonytalanság tudata, mely tudvalevőleg a pénzpiacot is nagyon határozottan irritálja.

Bármily valószínűséggel bírók is azonban mindezen következtetések, Jastrow egyáltalán nem tulajdonít azoknak nagy fontosságot

s készséggel elismeri, hogy még a berlini és freiburgi adatok eredményeinek egyezése is legfeljebb csak azt mutathatja, hogy e két város socialis viszonyai hasonlóak, de az egész német munkapiacz hullámszásának megítélésére sokkal több és hosszabb időre kiterjedő adatok szükségesek. Mily különbözök és az általános észlelettől eltérők lehetnek egyes helyeken a viszonyok, élénken mutatja többek között a göppingeni városi munkaközvetítő intézet, hol például 1897. márczius havában 72 munkaadóra 361 munkakereső, sőt januárban 25 munkaadóra 598 munkakereső jutott tisztán azért, mert Göppingen a sváb fő közlekedő vonalnak egyik csomópontja, hol vándorló mesterlegények nagy számmal fordulnak meg, de ipartelep nagyon kevés van s így a munkaközvetítő intézet nagyobbbrészt regisztrálással foglalkozik.

Szükséges volna továbbá a munkaközvetítés adatainak nagyobb részletezése, különösen iparcsoportok szerint, a mely jelenleg még alig lehetséges. Egyes példákbl láthatjuk, minő nagy hatása lehet az ily specialis viszonyoknak az egész forgalom megítélésére. Stuttgartban például a munkaközvetítő hivatal éveken át képtelen volt elegendő cipészlegényt találni s így az e tárgyban hozzáintézett megkeresések állandóan szaporították a kínált állások számarányát. Ujabbán a velocipedgyártás oly rohamosan terjedt el, hogy e tekintetben is állandó volt a munkáshiány. Még nagyobb volt 1897-ben a mezei munkások hiánya, úgy hogy sok helyen rohamosan emelkedett a munkaadók száma, bár másnemű munkakeresők bőségben voltak. Mindezek és más hasonló adatok eléggé világosan bizonyítják, hogy a munkapiacz hullámszásának megítélése csakis sokféle tényezőnek összehasonlítása alapján lehetséges.

Dolgozatának második részében szerzünk a németországi 78 községi és hatósági jellegű munkaközvetítő intézet szervezetét és működését jellemzi, kimutatván, hogy épen a legtekintélyesebb intézetek ma már a közigazgatás kiegészítéseként tekinthetők, akár maga a község kezeli őket, akár átengedi ezt a munkát valamely általa gyámoltott egyesületnek vagy testületnek. A legtöbb helyen a munkásoknak is engednek részt az igazgatásban s e tekintetben alig merült fel élesebb nézeteltérés. Annál élénkebb volt az a vita, vajjon *sztrájkok idején az érintett iparágra nézve folytassa-e munkaközvetítést* a közvetítő hivatal. Ez a vita lapokban, gyűléseken és hivatalos testületekben egész az elkeseredésig folyt, de jellemző, hogy midőn a németországi munkaközvetítő hivatalok 1897. szeptember havában Karlsruheban először jöttek össze tanácskozásra, a szakértőfiak ezt az elsőrangú fontosságúnak tartott kérdést nagyon higgadtan tárgyalták, sőt egyhangúlag kinyilatkoztatták, hogy annak semmi gyakorlati jelentősége nincs, mert a munkaközvetítő hivatal működésének bármily ily irányú megszorítása sem a munkásoknak, sem a munkaadóknak nem használ.

Igen nevezetes azonban a munkaközvetítő hivatalok szervezésére nézve, hogy újabb időben általában elkülönítik azt a szegényügytől s önállóvá igyekeznek tenni. A munkaközvetítés ugyanis alapjában véve nem a községi szegényügygyel, hanem főkép a községi iparral függ össze. Maga a község is többé-kevésbé iparüző és vállalkozó, de mindenesetre az ipar ellenőrzője. Az első szempontból következik a munkaközvetítés ingyenessége s az, hogy a munkaközvetítő gyakorlatban ne legyen burokratikus vezetéssel bíró

iroda, hanem üzleti, melynek vezetője nem fél a reklámtól, felhasználja a postát, telefont s a személyi érintkezéseket. A mennyiben pedig a község az iparügyek ellenőrzője és vezetője, a munkaközvetítésre nézve az áll érdekében, hogy az minél tágabb körű legyen s hogy különösen a helyi piaccz lehetőleg élénk összeköttetésben álljon más piacczokkal. Nagy előnye az ily hivatalnak, ha a telefont minél nagyobb mértékben használhatja s ha a vasut és posta neki és a munkásoknak minél több kedvezményeket nyújt. Mert csakis oly munkaközvetítő hivatalnak van jövője, mely munkaadók és munkakeresők számára egyaránt könnyen és bántó formalitások nélkül bármikor megközelíthető s mely működésének körére nézve merev korlátozó szabályokat nem állít fel.

Hogy mindez megvalósuljon, a munkaközvetítő hivataloknak egymással szorosabb összeköttetésbe kell lépniök, már csak azért is, mivel a munkapiaccz hullámzásában itt-ott felmerülő nehézségek legtöbbször olyanok, a melyeket egy és ugyanazon helyen orvosolni nem lehet épen a kívánt helyek vagy munkások hiánya miatt.

Az összeköttetés Németországban régen megkezdődött, de csak az utolsó három év alatt alakultak oly »szövetségek«, melyek egy-egy országra vagy legalább nagyobb területekre terjedtek ki. Az első 1896. elején a württembergi munkaközvetítő hivatalok szövetsége volt, melyet azután a badeni és bajor követett s ezután jöttek a düsseldorferkerületi s a rajna-majnai szövetségek, az utóbbi Frankfurt székhellyel, legutóbb végre 1898. febr. 4-én megalakult Berlinben a »Verband deutscher Arbeitsnachweise« című testület Freund R. elnöke alatt, de ez utóbbi nem centralisáló jelleggel, hanem mint a közös törekvéseknek tisztázója és a tapasztalatok értékesítésére alakult erkölcsi központi közeg. Badenben a statisztika, Württembergben a nem közvetített állások közlése, a többiekben bizonyos összeköttetés a fő közvetítő hely és a többi intézetek között volt a centralisatio célja. Legtovább mentek Bajorországban, hol a községet a munkaközvetítő igazgatás központjává tették s hol a központi munkaközvetítő irodába küldik be mindazokat a jelentkezéseket, melyeknek helyben nem képesek eleget tenni. Itt nünden 3000 lakosnál népesebb vagy kerületi székhelyként szereplő községnek kötelessége a munkaközvetítéssel hivatalból foglalkozni, vagy legalább a jelentkezéseket elfogadni és alkalmas módon továbbítani. Baden és Württemberg az ország határán túl terjedő intézkedéseket is tettek. Specialis jellegű s gyakorlatilag legfontosabb a rajna-majnai szövetség intézkedése, hogy a munkaközvetítő hivatalok a szomszédságban levő kis-községekkel álljanak összeköttetésben s legalább is kerületi központok legyenek. Ennek az intézkedésnek főbb irányelveit 1898. jan. 27-én következőkben állapították meg:

1. Minden nagyobb községben vagy legalább is minden járásban egy városban a polgármesteri hivatalban vagy más alkalmas helyen munkaközvetítő állomás létesítendő.
2. Ezek az állomások átveszik a munkaadók bejelentéseit s hetenkint legalább kétszer megküldik azokat a legalkalmasabbnak látszó közvetítő helyre s egyúttal közlik a már betöltött helyek jegyzékét is.
3. A közvetítő helyek telefonnal összeköttetésbe hozatnak, de ez sem a munkaadóra, sem a munkakeresőre teherrel nem járhat, valamint a többi költségeket is az iroda teljesíti, kivéven a munkás utiköltségét, melyre nézve a munkaadókkal előlegesen megállapodás történik.
4. A közvetítő helyek

nem vállalnak felelősséget a munkásért, bár igyekeznek a legalkalmasabbat megszerezni.

Az egyes munkaközvetítő intézetek összeköttetésbe hozásán és a jegyzékek kicserélésén kívül szükségesnek látszott még, hogy a szerzett tapasztalatok is közösen megbiráltassanak s e végből jött létre 1897-ben a már említett kongresszus Karlsruhe-ban, melyen mintegy 140 szakértő egyén jelent meg. A tanácskozások főképp az eljárás módja körül folytak, de határozatot csak egyet hoztak, hogy t. i. sürgősnek és nagyon kívánatosnak mondták ki, hogy a már fennálló szövetségekhez hasonló intézmények Németország más részeiben is alakuljanak s hogy az egyes országok kormányai, valamint a birodalmi tanács is nagy figyelemmel kísérje ez ügyet. A személyes érintkezésen kívül gyakorlati eredménye ennek a kongresszusnak Jastrow könyve¹⁾, mely nemcsak szó szerint közli a tanácskozásokat, de egyuttal az ez alkalommal itt kiállított alapszabályok, jelentések, kezelési minták, statisztikai adatok stb. felhasználásával gyakorlati útmutatásokat is ad a munkaközvetítő hivatalok felállítására, berendezésére és kezelésére vonatkozólag.

A kongresszus további eredménye volt, hogy, mint már említettük is, 1898. febr. 4-én Berlinben megteremtették az összes németországi közvetítő intézetek szövetségét, melynek alapján szept. 27-én Münchenben meg is tartották az első nagygyűlést. Ennek a szövetségnek fő céljai a következőkben állapították meg: 1. Az egyes munkaközvetítő irodák tapasztalatainak kicserélése, különösen a kezelési technika kérdéseit illetőleg. 2. Állandó statisztika alkotása a munkaközvetítők működéséről egységes elvek alapján. 3. A munkaközvetítők intézeteinek s a kereslet és kínálat szervezésére vonatkozó kisebb intézmények felállításának előmozdítása. 4. Közvetítés az egyes munkaközvetítő intézetek között. 5. A közös érdekek külső képviselte. 6. Konferenciák szervezése, melyben a munkaközvetítés és a vele rokon kérdések megvitatandók. Azt, hogy ez a szövetség a munkaközvetítést, mint üzletet, központosítsa, a tervezők nem ajánlják, de a jelen viszonyok között még nagyon korainak és ennél fogva károsnak tartják. A kérdésnek még érnie kell s szükséges, hogy előbb tudatos közvélemény alkottassék a munkaközvetítés óriási fontosságát illetőleg.

—r.

A *Soziale Praxis* október 13-án megjelent számában Oldenberg Károly marburgi egyetemi tanár igen élénk és tanuságos képet ad a pékinasok túlságos számának káros hatásáról. Általában véve minden közgazdasággal foglalkozó egyén tudja már, mily szomorú viszonyok uralkodnak éppen ebben az iparágban, sőt egyes feljajdulások után gyanítanunk lehet, hogy nálunk magyaroknál szintén nagy bajok vannak e tekintetben, mindamellett ily alapos és körültekintő dolgot, mint a tudós szerzőé, ki pár évvel ezelőtt külön

¹⁾ Die Einrichtung von Arbeitsnachweisen und Arbeitsnachweisverbänden. Verhandlungen der ersten deutschen Arbeitsnachweis-Konferenz, Karlsruhe 13. Sept. 1897. Auf Grund stenographischer Aufzeichnungen herausgegeben von Dr. J. Jastrow, Privatdozent für Staatswissenschaften an der Universität Berlin, mit 8 Beigaben (Formularen, Buchführungsblättern, Tabellen), Sachregister etc. Berlin 1898. Verlag von H. S. Hermann 165 l.

művet is adott ki a maximalis munkaidőről a pékeknél, különös figyelmet érdemel.

Szerzőnk a legutóbbi években tartott szaktanácskozások és adathyűtések után bebizonyítottak veszi, hogy a kisiparosok a tanoncok munkaerejének kihasználásával csaknem általában lelkiismeretlenül visszaélnek. A kisiparosok lehetőséget tart, segédet ellenben minél kevesebbet, hogy takarékoskodják a munkabérrel, de e mellett nem képes a tanoncok kiképzését és nevelését kellően vezetni s így iparát félemberekkel tömi meg; e mellett továbbá gyakran használja fel a tanoncokat házi munkára s más tekintetben is erejükön felül dolgoztatja őket.

Az 1892-iki enquete a pékek ipara tárgyában, bár a leghírhedtebb üzemeket alig érintette, bebizonyította, hogy a tanoncokat foglalkoztató iparműhelyeknek legalább 40 százalékában több a tanoncz, mint a segéd. A tanoncztényvéstés főhelyei a kis városok és faluk, de a nagy városokban működő mesterek is szívesen fogadják fel az erőteljes vidéki gyermeket, több helyen valóságos ügynökök csalogató ígéreteikkel szerzik be azokat messze vidékről. Az élő árúnak beszerzéseért az ügynököknek meghatározott díja van, egy vidéki iskolából kikerült fiúért Berlinben 10, a nagyobbért 15, a legnagyobbakért 20 márkát is megfizetnek. Így történik azután, hogy az 1895-iki foglalkozási statisztika adatai szerint 209.000 pék és czukrász között 42.120, tehát közel egy negyedrészt a tanoncz, holott — a három évi tanulási időt véve alapul — legalább 8—9-szer több mesternek és legénynek kellene lenni, ha minden tanoncz megmaradna pályáján. De a valóságban még ez az arányszám is sokkal nagyobb, mivel az iparosok számában befoglaltatnak a nem képzett munkások, kihordók, kocsisok, háziszolgák s más efélék, továbbá igen nagy a magánosan, segéd és tanoncz nélkül dolgozó kismesterek száma.

Valóban, ha még tekintetbe vesszük, hogy igen sok helyen serdülő ifjakat vesznek fel a pékek munkásokul, kiknek nagyobb-része később segéddé lesz, szerzőnk számítása szerint legalább 290/o-a a pékiparban alkalmazottaknak tanoncz, holott 9—10/o elegendő volna arra, hogy a segédek és mesterek száma a jövőben változatlan maradjon. Ha átlag harmadfél évet veszünk tanulási időre, Németországban évről-évre 11—12 ezer felszabadult pékinással több van, mint a mennyire a mesterek és segédek számának kiegészítése végett szükség lenne.

Mi lesz ebből a felesleges nagy tömegből? Világos, hogy a pékipar fejlődése nem áll arányban ezzel. Schmoller számítása szerint 1795 óta a német pékek száma csak a népesség számának gyarapodásával egyenlő arányban szaporodott. 1882-től 1895-ig az emelkedés 22.000 volt, holott ugyanezen idő alatt a felesleges kiképzett tanoncok száma 150.000 körül lehet. Világos, hogy nagyobbbrészüket más pályára lép, annyival inkább, mert tudvalevő dolog, hogy a péksegédek rendszeren a mestereknél laknak s mivel így házasodniok nem lehet, nagyon korán elmennek mesterüktől. Még kisebb helyeken is alig képes 25—30 éven túl levő péksegéd helyet találni péküzletekben. A foglalkozási statisztika is ezt mutatja, ha korok szerint csoportosítjuk számukat. 18—20 éves péksegéd még 10.712 volt, 20—30 éves már csak 4911. De nem lehetnek önálló mesterekké sem, mert hiszen azok száma sokkal csekélyebb s statisztikai adatokkal kimutatható, hogy a 18 éven felül levő pékiparral foglalkozók arányszáma mindig

kisebb, mint az ugyanazon korú népesség arányszáma és pedig folyton apadól, 18—20 közt még 0·85, 30—40 közt már 0·48, 50—60 között már csak 0·30/0-a annak, a mennyinek aránylag lennie kellene.

A felesleges segédek nagyrésze, legalább az első években, természetesen nyomorog. Berlinben 4000 dolgozó péksegédre 2000 foglalkozást nem találó jut, hasonló az állapot másutt is s így igen természetes, hogy a munkanélküliek nagyszáma lenyomja a munkabért s elősegíti a mesterek túlkapásait. A szerencsétlenek egy részéből vagabund és szerencsevadász lesz, másrésze kivándorol. Párisban és Londonban tömérdek a német péksegéd, Londonban állítólag az összes pékek fele, valamint az Egyesült-Államokban is. Sok keserves csalódás után egyrésztük más pályát keres, de mivel már nem tanulhatnak többé, ez a megélhetési mód többnyire még nyomorultabb.

A tanoncztényésztés nagy közgazdasági bűne ily módon boszulja meg magát a pékiparban. A tudatlanság és nyomor állandóvá lesz, a kétségbeesett existenciák és kivándorlók száma nöttön-nő s mindez abból a kiválogatott anyagból, melyet a tanoncztényesztő pékmester a földmivelő nép legjobbjai közül szerez meg és így indirecte még ezt a fontos osztályt is megrongálja.

Mivel a pékmestert, ki a tanoncztényésztésből oly sok anyagi hasznot húz, lehetetlen meggyőzni annak veszedelmes voltáról, szükségeseznek tartja szerzőnk, hogy a törvényhozás intézkedjék e tekintetben, hasonlóan Angliához, hol a kiskorúak védelmére hozott törvények következtében ma már sokkal több a péksegéd, mint a pékinas. Ki lehetne mondani például, hogy csak oly mester vehetne fel tanoncokat, kinél több segéd működik, vagy hogy egyes ipartestületek körében pontosan megállapítsák a mesterek, segédek és tanoncok számarányát. Mindenesetre szükséges, hogy a törvény erélyesen intézkedjék e nagy társadalmi baj elterjedésének meggátlása végett.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A pellagra gazdasági okai.

And slow and sure comes
up the golden year.

... When wealth no more shall
rest in mounded heaps,
But smit with freer light
shall slowly melt
In many streams to fatten
lower lands,
And light shall spread, and
man be liker man
Thro' all the season of the
golden year.

Tennyson.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának kegyes pártfogása kieszközölte számomra a magyar kir. belügyi és földmivelésügyi miniszter uraknál azt, hogy a magyar munkások táplálkozására vonatkozó adatok gyűjtésével foglalkozhassam.

E pártfogásért tartozó hálámnak óhajtok kifejezést adni, midőn a megkezdett tanulmány első töredékét itten bátorkodom előterjeszteni.

Ez az év feltűnő módon igazolta azt, hogy milyen nagy jelentőségű a munkások táplálkozásának kérdése.

Az ország keleti és délkeleti részeiben egy olyan betegség lépett fel, a melynek a czélszerűtlen táplálkozással való összefüggése kétségtelen.

Igy figyelem tárgyává lett a nép élelmezésének Magyarország közegészségügyében eddig meglehetősen háttérben állott kérdése.

Nincs szemrehányás abban, ha nem hallgatjuk el azt az igazságot, hogy ez a kérdés a hazai közegészségügygel foglalkozók részéről a multban kevés méltánylásban részesült. Természetes okai voltak ennek. Magyarország közegészségügyének legfeltűnőbb foltjait a ragályos betegségek pusztításai képezték. A ragályos betegségek melegágya a szenny. (*Filth diseases*, a hogy az angol közegészség-tan őket nevezi.) Az ellenük való küzdés módja a tisztaság terjesztése: nevelés és kényszer útján. Nem csoda, ha ebben a feladatban szinte kimerült a közegészségügy munkásainak buzgalma és ereje.

Az orvostudománynak az elmúlt évtizedekben való haladása is, — a melyben a lekiemelkedőbb mozzanat épen a fertőző betegségeket okozó szervezetek szerepének felismerése volt, — ennek az iránynak a művelésére terelte a legjobb erőket.

Es ide terelte a közjó szolgálatának legjobban kecsegtető

reménye is. A fertőző betegségeknek angol gyűjtőneve *preventable diseases*. Olyan betegségek, a melyeket ki lehet irtani.

De a nélkül, hogy ennek a működésnek az érdemét legkevesbbé is csökkentenők, be kell ismernünk, hogy az elhanyagoltabb tér művelése éppen olyan szükséges.

Hogy még a fertőző betegségek terjedésében is, a szenny mellett, nagy szerepe van a hiányos táplálkozásnak. Hogy a tanítás és a közegészségügy-rendőri intézkedéseknél nem kisebb jelentőségű a közgazdasági viszonyok javulásának a közegészségügyre való befolyása. Hogy nemcsak a fertőző betegségek azok, a melyekre reá illik ez a név: *preventable diseases*, hanem éppen úgy, vagy még inkább ilyenek azok a betegségek, a melyek a czélszerűtlen táplálkozásból erednek. És hogy ezeknek a betegségeknek a halálozási százalék emelésében és a lakosság elsatnyulásában nagyon szomorú szerepük van.

Nem térhetek itt ki orvosi kérdésekre s így arra sem, hogy azt tárgyaljam, milyen sokféle és milyen súlyos ártalom származik a hiányos táplálkozásból. Csak a *pellagra*-nál fogok maradni, a mely pedig nem is a legsúlyosabb közöttük s talán inkább csak újságával és hangzatos idegennyelvű nevével keltette fel a nagyközönségnek is feléje fordult érdeklődését.

A mivel azonban éppen nem akarom azt mondani, hogy ezt az érdeklődést meg nem érdemelné. Az olaszországi pellagrara vonatkozó adatok mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy milyen súlyos csapássá válhat ez a betegség. Csak a padovai tartományban magában, a mely 462.617 lakost számlál az 1887-től 1897-ig terjedő tíz év alatt hivatalosan 13.834 pellagrast irtak össze, kik közül 3553 lett elmebetegé.

A magyar munkások táplálkozási viszonyainak tanulmányozásában az a cél volt élelmem tűzve, hogy törekedjem arra, hogy a meglevő állapotok lehetőleg alapos megismerése az azok megjavítására irányuló tevékenység számára útmutatással szolgálhasson. Ehhez képest az első feladat a földmivelő munkás szokásos táplálkozásának megismerése volt.

Megindítottam e célból első sorban a legfontosabb tápszernek, a kenyérnek az ország különböző részeiben való gyűjtését s a beérkezett anyagból kiválasztott mintáknak kiváló vegyészek közbejöttével való elemeztetését. Ezek az adatok, a melyek feldolgozását későbbre kellett halasztanom, képezik az egész kérdés tanulmányozásának természetes kiinduló pontját.

Ez az anyaggyűjtés jelenleg is folyamatban van. A körülményes vegyi vizsgálatok természeténél fogva a minták gyűjtése csak lassanként történhetik s hosszabb időt fog igénybe venni.

E közben az aratási időt fel akartam használni arra, hogy a magyar arató táplálkozására való adatokat közvetlenül beszerezsem.

De a pellagrának éppen a nyár elején való mutatkozása ettől a megállapított munkatervemtől eltérített; arra a meggyőződésre hozván, hogy csak a tervem részleteitől térek el, de a kitűzött céloimat éppen ez által közelitem meg jobban, ha ezt a rendkívüli, mondhatni inséges évet arra használom fel, hogy adatokat szerezzek a rossz termésnek a földmives nép táplálkozására való befolyására s ennek következményeire vonatkozólag.

Ily módon az, a mit most előadni bátor leszek, nem annyira a jelenre vonatkozik, mint inkább az elmúlt szomorú évnék a történetére. S így látszólag talán nem is illik bele abba az irányba, a mire nézve megbízatást kaptam. De valósággal azt a czélt szolgálja, mert a sajnálatosan előállott rendkívüli körülmények olyanformán, mint a hogy egy-egy természettani vagy élettani kísérletnél a rendes viszonyok megbolygatása mélyebb betekintést engednek a különböző tényezők működésébe.

És ha elmúlt is az inséges év, érdemes azzal foglalkozni, hogy miként hozta létre a rossz termés az élelemben való szükségletet s hogy mely körülmények voltak azok, a melyek ezt enyhítették és melyek súlyosbították.

Mondhatja, a kinek tetszik, hogy ez eső után való köpönyeg. Nyilván az. A minthogy az első köpönyeget is kétségtelenül eső után találták fel és nem előtte, s a következő esőkben vették hasznát.

Az 1897. évi aratás eredménye, mint a hogy a földművelésügyi miniszternek 1897. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése feltűnő, sokkal rosszabb volt, mint az utolsó évtized bármelyik aratásának eredménye.

A búzatermésről az említett miniszteri jelentés a következő kimutatást közli:

Év	Termés (millió q.)
1887.	40 ⁹
1888.	37 ⁸
1889.	25 ²
1890.	41 ¹
1891.	37 ⁸
1892.	38 ⁶
1893.	43 ⁷
1894.	39 ⁶
1895.	39 ³
1896.	38 ⁰
1897.	22 ⁰

A búzán kívül a többi gabonaneműek is — bár nem olyan igen nagy mértékben — silány termést adtak; csak a tengeritemés volt közepesnek mondható, de ez is jelentékenyen kevesebb, mint az előző évben:

	1897. évi termés métermáza	1896. évi termés métermáza
búza	22,064.505	38,006.264
rozsa	9,255.995	13,470.051
árpa	9,149.740	12,905.469
zab	7,992.416	10,970.585
kukoricza	26,393.184	33,338.985
burgonya	30,410.413	36,091.061

Magyarországon, a hol a lakosság zömét a földműveléssel foglalkozók teszik ki,¹⁾ hol mint a külkereskedelemben számottevő kiviteli

¹⁾ Az 1890. évi népszámlálás szerint a tulajdonképeni Magyarország lakosságának 59⁷⁴/₁₀₀-a, Horvát és Szlavonországok lakosságának 84⁶⁴/₁₀₀-a östermelésből él. Ide számítva a napszámosokat és az azok által eltartottakat is, a minthogy azok kétségtelenül ide számítandók, e számok így alakulnak: Magyarországra nézve 75⁷⁸/₁₀₀; Horvát-Szlavonországra nézve 85²⁴/₁₀₀, az egész Magyarbirodalomra 76⁸³/₁₀₀.

czikkek jóformán kizárólag csak a mezőgazdasági termékek és az ezekhez számítható liszt szerepelnek s így az iparral és kereskedelemmel foglalkozók kereseti viszonyai is a földművelés sikereivel és válságaival függenek össze, nem is lehet kétséges az, hogy olyan rossz aratásnak, mint a minő az 1897. évben volt, messze kiható, súlyos következményei vannak az ország lakosságának általános jólétére nézve.

De hogy minő nagy mértékben súlyodt Magyarország lakosságának általános jóléte az 1897. évi rossz aratás következtében, azt semmi sem mutatja világosabban, mint a lakosság táplálkozása módjában bekövetkezett változás.

Az 1891—1895. években, a midőn a *búzatermés mennyisége* 37·8—43·7 millió métermázsa között ingadozva, összesen 200 millió métermázsa, évi átlagban 40 millió métermázsa volt: a *búzakivitel többlete* összesen 22·8 millió métermázsa, évi átlagban 4·5, a *liszt-kivitel többlete* 27·4 millió métermázsa, évi átlagban 5·5 millió métermázsa volt. E szerint a hazai búzafogyasztás — a vetőmaggal együtt — az öt év alatt összesen 150 millió métermázsát tett ki.¹⁾

Ennél jelentékenyen kisebb szám, 22 és fél millió métermázsa szerepel, mint Magyarország egy évi búzaszükséglete, a földművelési miniszter jelentésében a világ búzaterméséről összeállított táblázatban.²⁾ De ez így mint állandó, határozott számban kifejezett érték, a mely a számításokban irányadó lehetne, biztos alapon nem nyugszik. A mit *búzaszükségletnek* szokás nevezni, az nem egyéb, mint a *fogyasztóképesség* kifejezője. S ez nem állandó, hanem emelkedik és súlyod. Ezen, a rendkívüli években mutatkozó változásai tanúsítják, hogy különböző államokban különböző tényezőkből alakul. Ugy, hogy e számnak jó vagy rossz termék, ipari vagy kereskedelmi pangás befolyása következtében való megváltozása az ország közgazdasági viszonyaiba igen tanulságos betekintést enged.

Általában a búzakenyér, mint legdrágább kenyér, fogyasztására való képesség egy tört értékével arányos, a melynek számlálója a jövedelem és nevezője a búzaár és egyéb kenyértermény ára közötti különbség.

Ez azonban csak bizonyos határok között van így. A búzafogyasztás felső határértékét megszabja az a búzamennyiség, a mely az egyén táplálására nézve elegendő. Bárminő magas legyen is a jövedelem, ennél magasabbra a búzafogyasztás már nem emelkedik. Ez a szám a különböző életmód szerint különböző. Más ott, a hol a lakosság túlnyomólag növényi tápszerből él s más ott, a hol jelentékeny a húsfogyasztás. De hogy ezt a határértéket a búzafogyasztás elérte, arról tanusodik az, ha oly körülmények között, midőn a lakosság jövedelme megcsökken, a búzafogyasztás változatlan marad.

A búzafogyasztás ingadozása azt mutatja, hogy ezt a határértéket a fogyasztás nem érte el; más szóval hogy a lakosság élelmezése többé-kevésbbé hiányos.

¹⁾ *Matlekovich Sándor*: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. I. k. 263. l. és II. k. 216. l.

²⁾ A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1897. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. 12. l.

Arra nézve, a ki a búzát vásárolja, a fogyasztóképesseget kifejező értékben a kereslet mint számláló és a búzaár és az egyéb termények ára között való különbség mint nevező szerepel. Oly módon, hogy ha a kereslet magas, a búzaár és egyéb kenyértermények ára között való különbség nem nagyon befolyásolja a búza-fogyasztást. Míg ha a kereslet csak éppen elég a kiadások fedezésére elég vagy pedig annál is kevesebb, a búzának más kenyérterményhez viszonyított drágább vagy alacsonyabb volta érezhető lesz a búza-fogyasztásban.

Arra a földmivesre nézve, a ki túlnyomólag búzatermelésből él, a búza árának ez a befolyása a fogyasztóképessegre nézve csak kivételes szükség esetén van meg. Rendes körülmények között ő a saját termelésű búzát fogyasztja, tekintet nélkül annak olcsóbb vagy drágább voltára. Különbön is a búzaár emelkedése, egyenlő termés esetén, az ő jólétének — s ezzel fogyasztóképessegének — emelkedését jelenti. Csak nagy szükség esetén történik meg az, hogy a drágább búzát eladva, saját fogyasztása céljaira olcsóbb kenyérterményt vásárol. Eppen azért túlnyomólag búzatermelő földmivelő országban, minő például Magyarország, a búzafogyasztásnak csökkenése a lakoságnak jelentékeny mértékben való elszegényedésére mutat.

Hogy a búzafogyasztásnak az 1897. évi rossz termés következtében való megváltozását tisztán láthassuk, nem a naptári évre, hanem az egyik aratástól a másik aratásig terjedő évre vonatkozó adatokat, tehát a szeptemberrel kezdődő 12 hónapot kell tekintetbe vennünk.

Az ily módon összeállított statisztikából az derül ki, hogy az 1897. évi a magyar birodalomban mintegy 26 millió métermázsát eredményezett aratás után a szeptember elejétől 1898. augusztus végéig Magyarország búza- és lisztkiviteli többlete 3 millió 794 ezer métermázsát tett ki. Szemben az 1896—7. év megfelelő hónapjaiban meg volt 11 millió 428 ezer métermázsza kivitellel, ez 7 millió 634 ezer métermázsza csökkenést tüntet fel, vagyis tekintetbe véve azt, hogy az 1897. évi aratás körülbelül 16 millió métermázsával kevesebb búzát adott, mint az 1896. évi, az ez évi aratást követő évben körülbelül 8 és fél millió métermázsával kevesebb volt a hazai fogyasztás céljaira az országban bentmaradt búza, mint az átlagosnak megfelelő előző évben.

A hazai fogyasztásra maradó búzamennyiségből, hogy a tápszerként elfogyasztott búza mennyiségét megtudhassuk, le kell vonnunk a vetőmag-szükségletet.

Hektáronként 1 és fél métermázsza búzát számítva három millió hektár bevetett területre — a mely számok valamivel a valóságos értékek alatt maradnak — a búzavetőmag-szükséglet körülbelül négy és fél millió métermázsza lesz. Ennek leszámításával a tápszerként való fogyasztásra az országban bent maradt búza az 1896. évi aratást követő évben 22 millió métermázsza, az 1897. évi aratást követő évben pedig 13 és fél métermázsza volt.

Miként történt a búzakenyérben mutatkozó igen jelentékeny hiánynak pótlása, arra nézve a külforgalmi statisztika adatai csak bizonyos mértékig használhatók fel felvilágosítás szerzésére.

Az m. kir. központi statisztikai hivatal havi füzetei szerint a külkereskedelmi forgalomban a búza, kétszeres, rozs, tengeri és a liszt a következő mértékben szerepeltek:

Ezer métermázsa kban																			
Búza				Kétszeres				Rozs				Liszt				Kukorica			
Beho- zatal		Kivitel		Beho- zatal		Kivitel		Beho- zatal		Kivitel		Beho- zatal		Kivitel		Beho- zatal		Kivitel	
1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897	1896	1897
Szept.	87.163.807.269.9	—	—	1.8 0.2	0.6 6.317.5 89.1	3.8 8.360.8366.7	15.8 86.108.7119.0												
Okt.	144.171.800.203.8	—	—	5.3 0.1	0.3 14.364.4113.2	4.2 9.737.8404.7	18.8 51.719.8189.2												
Nov.	150.217.691.246.7	—	—	3.6 0.08	1.1 5.285.139.8	4.6 16.715.439.1	11.8 75.248.0261.1												
Decz.	104.212.445.137.2	—	—	2.1 0.07	2.4 12.162.278.4	3.7 16.646.338.2	22.8 248.303.196.7												
1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898	1897	1898
Jan.	49.131.344.211.8	—	—	0.8 0.1	2.1 18.114.7 59.0	3.7 10.498.0297.8	15.8 162.264.179.4												
Febr.	29.144.278.0 94.0	—	—	1.3 0.8	2.0 13.119.4 56.0	3.7 12.444.2296.6	14.8 129.269.211.8												
Márcz.	97.216.469.0 97.0	—	—	0.8 0.1	0.1 13.163.6 74.2	4.0 20.562.8412.7	19.8 230.327.224.8												
Április	56.403.489.0 98.0	—	—	1.8 0.8	0.8 13.132.0 81.0	4.4 19.514.349.0	21.8 304.331.175.8												
Május	78.238.382.7100.4	—	—	0.8 0.02	1.0 50.168.4 45.6	5.8 18.615.7346.7	18.8 961.594.261.0												
Junius	68.217.247.0 53.8	—	—	0.8 0.03	1.9 9.184.0 24.0	0.8 10.825.7212.2	28.8 439.104.257.7												
Julius	29.109.222.8205.7	—	—	0.1 0.01	2.4 5.87.7278.0	7.0 9.541.253.8	58.8 508.410.170.7												
Aug.	58.111.374.8486.7	—	—	0.4 0.0	3.9 2.134.213.1	8.0 7.437.0461.1	74.8 265.161.105.7												

A kétszeres, a mely a termelésben is évről-évre tért vesztve, ma már csak igen jelentéktelen szerepet visz, a külforgalomban pedig éppen elenyésző csekély mennyiséget képvisel, nem igen jöhet számba.

A rozsra nézve azt látjuk, hogy az 1896. évi aratás után — mely 13 és fél millió métermázsát adott — a kiviteli többlet két millió 166 ezer métermázsa volt s így bent maradt körülbelül 11 és félmillió métermázsa. Az 1897. évi kilencz és egynegyed millió métermázsa termést adó aratás után a kiviteli többlet egy millió métermázsa volt s így bentmaradt nyolcz és egynegyed millió métermázsa rozs.

E szerint kevesebb rozs maradt ugyan bent az 1897. évi aratás után, mint az előző évben, de a bentmaradt rozs mennyisége a bentmaradó búzához aránylag sokkal több, mint az előző évben, — s így az elfogyasztott tápszerben a rozs nagyobb szerepet játszott, mint előbb.

Főlöszlegesen láttam a árpa és zab külkereskedelmi forgalmára vonatkozó adatokat összeállítani, mert e termények túlnyomólag állati tápszerként — s az árpa a sörfőzésben — kerülnek fogyasztás alá s e miatt ez adatok semmiféle tájékoztatást sem nyújtanak arra nézve, hogy az árpa és zab mily arányban vettek részt a népélelmezés szükségletének fedezésében.

A tengeri is túlnyomólag a szeszfőzésben és a sertéshizlalásban kerül fogyasztás alá, mindamellett a tengeri-forgalomra vonatkozó adatok mégis szolgálnak némi ujmutatással.

A tengeri az 1897. évben 26 millió 393 ezer métermázsa termést adott; az 1896-ik évben 33 millió 338 ezer métermázsát a külkereskedelmi forgalomban az 1896. évi szeptemberrel kezdődő 12 hónap alatt három millió métermázsa *kiviteli* többlettel, az 1897—98. év megfelelő hónapjaiban 592 ezer métermázsa *behozatali* többlettel szerepelt. E szerint a hazai fogyasztásra maradó tengeri csak három millió métermázsával volt kevesebb az 1897. évi aratás után, mint az előző évben.

A szesztermelésre vonatkozó adatok szerint a termelés mennyisége az 1897—98. évben valamivel csökkent az előző évhez képest.

S z e s z t e r m e l é s	1896.	1897.
	szeptember 1-től	1898.
	1897. augusztus végéig	
	tiszta alkohol hliter fokokban	
a fogyasztási adó alá eső szeszfőzőkben . .	101,544.544	100,755.200
a termelési adó alá eső szeszfőzőkben . . .	3,858.626	3,673.794

E számokból ugyan nem lehet egész határozottan azt következtetni, hogy a szeszfőzésre kevesebb tengerit használtak fel, mint az előző évben, — mert a különbséget a szeszfőzésre használt egyéb termények, különösen a burgonya kisebb mértékű fogyasztása is okozhatta — de nem egészen valószínű, hogy a tengeri is kisebb mértékben lett e célra igénybe véve.

Fontosabb volna ennél az, ha arra volnának adataink, hogy a sertéshizlálásra mennyi tengeri fogyott el a szóban forgó években. De a sertés-létszám ingadozására nézve nincsenek adataink. Ugyannyira, hogy a földművelésügyi m. kir. miniszternek többször idézett jelentése is,*) midőn a sertésvészben való elhullási százalékokat akarja kiszámítani, a sertésállományt az 1895., 1896., 1897. évekre egyaránt hat milliónak veszi. Ennek a számnak a helyessége nagyon kétséges. A sertésvész, a melyben az 1895. évben 337.018, az 1896. évben 639.765 sertés hullott el, nagyon valószínűleg a sertésállomány jelentékeny csökkenését vonta maga után; nemcsak az elhullott állatok számának megfelelően, hanem azért is, mert az ismételt igen jelentékeny veszteségek nagyon sok gazdának elvették a bátorságát a sertésenyésztéstől.

Az ország különböző vidékein tett utazás határozottan ezt a meggyőződést kelti fel, bárha erre nézve nincsenek is statisztikai adataink.

Végtevére is tisztában kell lennünk azzal, hogy azokon a földön és az égből levő dolgokon kívül, a melyeket philosophiánk el nem ér, még sok van, a mit mai statisztikánk nem ér el. Éppen azért ott, a hol a statisztika cserben hagy, egyéb módszerek igénybe vételével kell a dolgok megismerésére törekednünk.

A sertésállománynak csak nagyon valószínű, de számokban ki nem mutatott megcsökkenése ismét csak valószínűvé teszi azt, hogy az ország területén benmaradt tengeri az elmúlt évben jelentékenyen nagyobb mértékben szolgált emberi tápszerként, mint más években s a búzafogyasztásban mutatkozó nagy hiányt jórésben ez pótolta. De hogy ez valóban így volt, azt a következők tanúsítják.

A midőn ez év tavaszán a pellagranak az ország keleti részében való előfordulásáról szóló hírek felmerültek. a belügyminiszter úr azonnal gondoskodott e kérdésnek a helyszínén való tanulmányozásáról.

A Kolozs, Szilágy és Szatmár vármegye néhány községében megjejtett vizsgálat azt mutatta, hogy azon a vidéken, a hol a pellagra jelentékeny számban volt feltalálható, a lakosság táplálkozása ez évben más évektől eltérő volt és túlnyomólag tengeriből került ki.

Igy például a bánffy-hunyadi járás Nagy-Kalota községéről a következőket mondja a belügyminiszterhez tett jelentés:*) »Ezen

*) 136. l.

románok által lakott községben, a mint több oldalról s többek között a helybeli molnároktól is értesültünk, az előző években búza és rozs képezték a lakosok főtápszerét, ez évben a tengeri. A molnár szavai szerint ez évben egészen tiszta búzát senkinek sem örült, máskor sokat. »Más évben — mondá — a disznók jobban éltek, mint most az emberek.« » . . . *Jákótelke* túlnyomólag magyar község, 34 házsám közül csak négyben lakik oláh. Lakossága ezelőtt tengerit sohasem termelt, még kapálni sem tudják. Egyáltalán nem is használták tápszerül, csakis ebben az évben kezdték fogyasztani.« »*Oláh-Bikal* község meglátogatása alkalmával a következők jutottak tudomásunkra: A község lakói azelőtt is ettek málét, de a múlt ősz óta kizárólag ezen élnek. Három év óta sertésvész van a községben. A vész előtt mintegy 50 anyadisznó volt a községben, jelenleg csak 15 vásárolt malaczuk van« stb.

Ezek folytán igen kíváncsnak mutatkozott az ország egész területére nézve megbízható adatokat szerezvén be arra nézve, hogy a tengeri az 1897—98. évben mily mértékben szerepel mint emberi tápszer. Az 1898. június 2-án kelt 59.392. számú belügyminiszteri körrendelet valamennyi vármegyei törvényhatóságot utasította, hogy területe azon községeiből, a melyekre nézve valószínűnek tartja, hogy ott ez évben a lakosság a tengerit tápszerül használta, a lehető leggyorsabban közegeik útján megbízható feleleteket kívánjanak be a következő kérdésekre nézve:

1. Fogyaszt-e a lakosság nagyobb mennyiségű tengerit tápszerképen?

Ha igen, akkor

2. Minő alakban: kovászszal készült kenyér vagy puliszka, málé, mamaliga alakjában?

3. A szegényebb lakosságnak van-e ezenkívül más tápszere is?

4. Más években ugyanolyan mértékű volt-e a tengeri-fogyasztás mint ez évben, vagy az ez évi táplálkozás a rendes táplálkozás módtól elütő-e?

5. Honnan való tengeri az, a mit a lakosság leginkább fogyaszt? (Helybeli, Magyarország más vidékéről való, vagy romániai stb.?) A helyben termelt, valamint a piacra kerülő tengeri jó minőségű-e?

6. Hízlnak-e sertéseket a község lakosai? Volt-e sertésvész a közelebbi években?

7. Pellagra-esetekről nincsen-e tudomása a hatóságnak?

Az ilyen módon beérkezett jelentések gazdag anyaga arról tanuskodik, hogy a tengeri az 1897—98. évben — más évektől elütőleg — szokatlan nagy mértékben szerepelt úgy, mint emberi tápszer.

Csak kevés vármegye jelentette azt, hogy a lakosságnak az 1897—98. évi táplálkozása ugyanolyan volt, mint az előző években; a legtöbb jelentés a tengerinek a rendesnél sokkal nagyobb mértékben való fogyasztásáról tesz említést.

Különösen feltűnő az, hogy oly vármegyéből is, a melyeknek lakossága más években egyáltalán nem él tengerivel, az elmúlt évről jelentékeny tengerifogyasztást jelentettek.

Békes vármegye alispánja azt jelenti, hogy a vármegye 19

*) A pellagra. Niedermann Gyula, Konrád Jenő és Farkas Jenő jelentése az erdélyi megyékben fellépett pellagra-megbetegedésekről. Megjelent a »Gyógyászat« 1899. évi folyamában,

községében — kizárólag csak a teljesen szegény lakosság — ebben az évben kivételesen nagyobb mennyiségű tengerit fogyaszt tápszerként. Előző években ez a fogyasztás egészen jelentéktelen volt; az ez évi táplálkozás tehát a rendes táplálkozás módjától elütő.

Csongrád vármegye alispánja azt jelenti, hogy a vármegye lakossága tápszerként tengerit nem fogyaszt, csak az utolsó évben a szegényebb sorsú lakosság némely része buzalisztal készült kenyérként, vagy tisztán málának a rendesnél nagyobb mértékben fogyasztott.

Bács-Bodrog vármegyében, az alispáni jelentés szerint, rendes viszonyok között a vármegye lakosságának nagyon csekély töredéke fogyaszt tengerit tápszerül, de az 1897—98. szűktermésű év folyamán még a legjobban situált földesgazda is fogyasztotta kisebb mennyiségben a tengerit. Már rég idő óta ennyi tengeri nem fogyasztatott, mint az 1897—98. évben. Az ez évi táplálkozás a rendes táplálkozástól elütő, stb.

Ott pedig, a hol a földmives nép egyébkor is részben tengerivel táplálkozik, most egyéb tápszere, mondhatni, egyáltalán nem volt, de még jöminőségű tengeriből sem volt annyija, a mennyire szüksége lett volna.

Igy volt ez azokon a vidékeken, a hol a pellagra fellépett.

*

Hogy a pellagra fellépése a tengerivel való táplálkozással függ össze, az iránt kétség nincs. De vita tárgya az, hogy csak a megromlott tengeri okoz-e pellagrat, vagy az egészséges tengerivel való táplálkozás is.

E tekintetben legyen szabad idéznem abból a jelentésből, a melyet a pellagrának Olaszországban való tanulmányozása Niedermann miniszteri tanácsos vezetése alatt kiküldött bizottság a belügyminiszter elé terjesztett: *)

»A pellagrakóroktanára vonatkozólag szerzett tapasztalataink adataink és információink szerint jelenleg nyílt kérdésnek kell tekintenünk azt, vajjon ezen betegséget a kukoriczában valami módon (mikroorganizmusok, erjedés, vegyi elváltozások által) fejlődő mérgező anyagok okozzák-e vagy csak hogy a kizárólagosan tengeriből való táplálkozás élettani szempontból az emberi szervezetnek nem kielégítő, mivel e tekintetben biztos alapot adó pozitív vizsgálati eredmények még nem állanak rendelkezésre. A praeventiv intézkedések gyakorlati szempontjából azonban bizonyos az, hogy az életviszonyok által szolgáltatott két tényező, u. m. a kukoriczával való kizárólagos vagy majdnem kizárólagos táplálkozás és a nyomor vezet a pellagra-betegség fellépésére, mert széles arányokban tapasztaltuk ezen két tényező fennállását az erdélyrészi megyékben tett vizsgálataink alkalmával és tapasztaltuk ugyanezen viszonyokat itt Észak-Olaszországban, melynek minden kórházában, a hol pellagras betegekről kórrajzokat vezetnek, a pellagra kóroka gyanánt a kukoriczaevés és a nyomor (miseria) ott szerepel.«

*

A ki valamennyire betekintett a munkás, különösen a földmivelő élete és gondolkodásmódjába, tudja, hogy mit jelent ő nála ez a szó: *kenyér*.

*) A Pellagra Olaszországban. Jelentés. Dr. Konrád Jenő, dr. Niedermann Gyula és dr. Farkas Jenő. Budapest, Schmidl H. könyvnyomdája. 1898.

Az ő keresetét legnagyobb részben táplálkozása emésztí fel és tápszerei között a legfontosabb a kenyér, a mi mellett a többi egészen alárendelt szerepet játszik. Így a kenyér az, a miért dolgozik napról-napra, életét felemésztő munkában és méltán hívja a kenyeret adó terményt *életnek*. Az ő és hozzátartozói élete abból lesz és annak megszerzésében fogy el.

A verejtékekkel szerzett kenyeret megbecsüli, mondhatni babonás tisztelettel. Sokat tart arra, hogy ne csak elég, de jó kenyere legyen. Ez nála a jólét első kelléke. Ez — sokkal inkább mint lakása vagy ruházódása — mutatja, hogy minő ember.

Éppen ezért csak a kényszer erős nyomása alatt mond le megszokott kenyeréről s cseréli azt fel silányabb minőségűvel. És ha erre kényszerült, azt restelli és keservesen viseli.

A pellagra ügyében Erdélyben tett utunk alkalmával tapasztalhattuk, különösen a magyar falvakban, hogy valóságos szegyenkezzsel vallották be, hogy most málékenyeret fogyasztanak.

Igen találó az, a mit a magyar paraszt kitűnő ismerője, *Móru István* egy tárczájában mond a szegény kenyérről:

»És mondja édes anyám: Bizony édes gyermekem, ilyen *szegény kenyeret* sose ettünk másszor. Olyan volt az én kenyerem, tudod, mint a faviág, mindig olyan fehér, olyan nyilott. Most bizony lapos. Mer' nézd, a liszt se tökéletes a most való búzából, a rozs is lehúzza. De meg krumplit is reszeltem bele, nem tudom én, hogy szokták azt beledagasztani, én csak úgy belereszeltem, beletörtem, hát mondom, lehúzza, nem adja föl magát a tészta úgy, a hogy kék. De meg mikor láttam, hogy ez a krumplis kenyér olyan könnyen penészedik, kukoriczalisztet kevertem a másik sütésbe, ebbe. Oszt így jobb. Se nem olyan ragadós, mintha csak krumpli volna benne, se nem olyan éles, mint a csupa kukoriczátul. Kóstold csak, édes gyermekem...

»Jó ez, édes anyám... Csakugyan így jobb!

»S míg eszszük, eszszük a nehéz, a szegény kenyeret, egyikünk azt mondja, hogy de sötéten ég ez a lámpás, másikunk, hogy nem tudja, miért olyan pókhálós a szeme, harmadikunk nem bír a köhögésével, szinte megrikatja a nagy erőlködés...«

A magyar paraszt életének ismeretével érthetjük meg, hogy mit jelent az, ha Magyarország búzafogyasztása egy évben 22 millió métermázsáról 13 és fél millió métermázsára súlyedte.

Az ok, a mi ezt közvetlenül előidézte, az emberi hatalmon kívül álló csapás volt: a rendkívüli rossz termés. Olyan országban, amelyben a lakosság 75%-a közvetlenül a földművelésből él s a fenmaradó 25% is — az országnak számottevő kivített adó ipara és külföldi kereskedelme nem lévén — szintén ettől függ, a földművelés eredménye életkérdés. S emberi tudás és emberi erő nem ad védelmet a rossz termés, esetleg a rossz termésű éveknél egymás után való következése ellen.

De a rossz termésnek a lakosság életmódjában való — ilyen nagymértékben látható — mutatkozása nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a lakosság nagyon jelentékeny százaléka napról-napra él s nincsen olyan megtakarított tőkéje, a melyből jövedelme megcsappanása esetén szükségleteit fedezni képes volna.

A földművelő munkások jelentékeny részéről tulajdonképen még az sem áll, hogy napról-napra élnek; mert nem az aznap, hanem a később teljesítendő munkájuk jövedelmét fogyasztják. Az arató mun-

kás hónapokkal előre köti le magát s a felvett előlegből él, vagy már ez is a télen csinált adósság törlesztésére megy el. Így sohasem érzi magát szabadnak; az adósság terhe folytonosan nyomja és lekötött állapotban, másoktól függően tartja. Nagyon nagy uzsorakamatokat kell fizetnie azoknak, a kik így kényük-kedvük szerint megsarczolhatják őket.

Ennek az az oka, hogy a földművelés nem képes az ország munkaerejét állandóan foglalkoztatni. Az alátást és a nagyobb munkaidőket kivéve az év többi szakában nemcsak hogy a napszám oly alacsony, hogy abból a családnak élelemmel való ellátása sem telik ki, de a földmives napszámok jelentékeny része még ily alacsony napszám mellett sem jut munkához.

A földművelésügyi magyar kir. miniszter kiadásában az ezredéves kiállítás alkalmából megjelent kötet már reámutatott erre a következő szavakban *) :

»Munkásaink kedvezőtlen helyzetének oka tehát nem annyira a bérviszonyokban, mintsem inkább az állandó kereset hiányában rejlik s ezért munkáviszonyaink javulása első sorban attól várható, hogy oly intézkedések történnek, melyek következtében gazdasági munkásaink az év egy harmadára terjedő télen át is productive foglalkozhatnak, mi főleg az értelmiség emelése, bizonyos háziiparok elterjesztése és gazdasági mellékipari vállalatok létesítése által lenne elérhető.«

A mi az éles szemmel felismert bajok orvoslására ajánlott eszközöket illeti, azokra nézve az idézett munka nyilván csak azért maradt olyan szűk körben, hogy a földművelésügyi minisztérium hatáskörén túl ne terjeszkedjék. Mert alig lehet kétség az iránt, hogy azok magukban a cél elérésére nem elegendők.

Különösen a háziiparok elterjesztésének eredményei iránt nem szabad túlságosan vérmes reményeket táplálnunk.

Azokban a termelési ágakban, a melyek a gyáripar munkakörébe esnek, a háziipar a versenyt nem bírhatja meg. És ott is, a hol a háziipar számára megfelelő tér van, a termelt iparcikkek értékesítése nehéz, és a munkás a közvetítők visszaéléseitől alig óvható meg. A »sweating system« a háziipar terén virágzik legjobban.

A felsorolt eszközökön kívül egyébre is szükség van, ha a munkásosztály tagadhatatlan bajain segíteni akarunk, pedig hogyné akarnánk segíteni.

Nem lehet ez előadások feladata az, hogy ez eszközökre reámutassak; nem különösen a *Közgazdasági Társaságban*, a hol e tárgyat alaposan ismerő szakemberekkel én, mint teljesen tájékozatlan, állok szemben.

Csak egy kérdést legyen szabad felvetnem, és ez az, hogy vajjon a hazai viszonyok között nem volna-e indokolt egy munkásügyi hivatal szervezése, a melyben a jelenleg különböző miniszteriumok hatáskörébe tartozók, de természetsszerűleg összefüggő ügyek egyöntetű vezetése könnyen történhetnék, úgy a mint ez több külföldi államban megvan.

Erdélyben, a Nyárád mentén úgy mondják, hogy »a föld nem bírja meg a sok gyermeket«.

*) Magyarország földművelése. Budapest, 1896.

Tisztába kell jönnünk azzal a kérdéssel, hogy igaz-e ez, hogy Magyarország földje már nem képes több magyar embert táplálni s a magyar földön termett búzának az-e a legfőbb feladata, hogy idegen nemzetek verévé és húsává legyen?

Még ha nem is szólunk arról, a minek pedig nem szabad soká késnie, hogy a magyar ipar és kereskedelem emelkedése fogja megnövelni fogyasztó képességünket, maga a földművelés is hivatott arra, hogy több munkást foglalkoztató, intenzívebb termelési ágak felkarolásával a munkásosztály jólétét növelje. És a földművelés érdekei Magyarország józan közvéleményének támogatására azért — és csak úgy — számíthatnak, mert a földművelés fejlődésében megvan ez az irány. Ha csak az volna a cél, hogy az országból minél több búzát, minél drágább áron kiszállítsanak, — úgy, mint a hogy az 1831. évi éhínség idején Irlandból megszakitás nélkül szállították ki a terményeket, mert a földműves számára nem volt munka és így nem volt miből élelmi szereket vásárolnia,¹⁾ — ha a földművelésnek Szerencsére nincs így. A földművelés fejlődésének igazi iránya abban áll, hogy a föld mindegyre több embert birjon meg.

A földművelés első kezdeteiben keserves küzdés a természettel. Assam vad népei a kiirtott bambuszerdő helyén csak egyszer tudnak aratni; a következő években más erdőrészletet kell kiirtaniok, mert azt a földet, a mit tavaly műveltek, már úgy elborította a gaz, hogy használhatatlanná vált. Dél-Amerikában *Rodway* így írja le az őserdőt irtó ültetvényes földművelését: »Körös-körül az erdő öleli körül és szorongatja a félig-meddig kiirtott területet. A gyümölcsfákra a vadszőlő hosszú ágai futnak reá és egyiket a másik után elborítják... Az ember csakhamar látja, hogy mint halad előre a bozót s elveszti reményét... Már a házat fogja körül a vad növényzet és annak a tetejét futja be. A gerendákat talán összerágták a hangyák s felfő, hogy az egész összeomlik. Új házat kell építenie s ez könnyebb az új irtásban. Így a régi helyet egészen odahagyja s a természet győzedelmeskedik. Néhány hét múlva a szántóföldnek nyoma sincs a ház összeomlott és az egészet átjárhatatlan bozót borítja.«²⁾

Nem régen volt, hogy így küzdött az ültetvényes Észak-Amerika őserdőiben is. S ma Észak-Amerika búzatermése uralja a világkereskedelmet.

Nem is kell ilyen messzire menni. Magyarország szántóföldjéből az 1870. évben 214 millió hektár volt az ugar: az összes szántó-

¹⁾ A Western Committee for the Relief of the Irish Poor. 1831. jelentése: It is to little purpose that the fields are »white to the harvest« in other adjacent places, and the cost of potatoes consequently low, if there be no demand for the labour of the peasant in the suffering district, and he has nothing else to offer in exchange for the potatoes grown on the lands of the more favoured provinces.

This explanation at once accounts for the otherwise extraordinary fact that, during the late emergency, cargoes of oatmeal, potatoes etc. were continually arriving in this country from Ireland, and the former article even from the most distressed districts. *W. P. O'Brien. The Great Famine in Ireland. London, 1896. 45. l.*

az volna az érdeke, hogy alacsony legyen a munkabér és drága a kenyér, akkor az ország közgazdasági életében a földművelés érdekei a haladással állának szemben.

²⁾ Spencer. *The Principles of Sociology. London, 1897. III-ik kötet, 327. lap.*

föld $21\frac{46}{100}$ -a; 1894-ben már csak $1\frac{72}{100}$ millió hektár, az összes szántó-föld $14\frac{32}{100}$ -a. S ez távol van a várható haladás tetőpontjától. Ausztriában 7–8, Német- és Franciaországban 2–3, Angliában $1-2\frac{0}{100}$ az ugar aránya, jóllehet ez országok földje a mienknél jobbnak nem mondható.¹⁾

Sir Henry Gilbert és Sir John Lawes rothamsteadi kísérletei azt mutatják, hogy célszerű trágyázással a búzaföld termőképességét a trágyázatlan föld termőképességének háromszorosára lehet emelni.

Sir William Crookes a British Association for the Advancement of Science bristoli gyűlésén ez év szeptember 7-én tartott rendkívül érdekes elnöki megnyitó beszédében²⁾ a levegő nitrogénjének a föld trágyázására való felhasználásáról úgy szól, mint a mely a föld-művelés közel jövőjében már nagy szerepre lesz hivatott, hogy a földet a gyorsan szaporodó emberiségnek búzával való ellátására képesítse.

Sokszor halljuk azt nálunk, hogy a közegészségügyre és a közgazdasági állapotok javítására fordított erőt és költséget egymással szembeállítva, azok, a kik a közegészségügy haladását szívükön viselik, nemcsak a miatt panaszkodnak, hogy a közegészségügy céljaira kevés, hanem a miatt is, hogy egyéb célokra sok jut.

Különösen kedvező thema a földművelésügy és állategészségügy haladásának az ember-egészségügygyel való ilyen szembeállítása.

De a mint napról-napra tisztábban látjuk, hogy a gazdasági jólét mily rendkívül nagy jelentőségű a közegészségügy fejlődésére nézve, ennek a szembeállításnak az éle mindégyre tumpul.

Kiválóan meggyőző példa e tekintetben a pellagrának Olaszországban és Magyarországon való viszonya.

Olaszországban sok pénzáldozatot és mérhetetlen szenvedést okoz a szünetlenül pusztító pellagra, mert ott a földművelő nép nyomorult gazdasági helyzete miatt a palliatív intézkedésekben kimerül az ország ereje.

Nekünk a pellagrát úgy kell tekintenünk, mint a melylyel szemben a palliatív intézkedéseknél nem állhatunk meg. Nem lehet az a kitűzött célunk, hogy majd népkonyhákban fogjuk táplálni a pellagrásokat a betegség első stádiumában, pellagrosariumokat állítunk a súlyosabb betegek számára és megszorítjuk a tébolydánk férő helyeit a megtébolyodott pellagrások számára. Azokról, a kik megbetegedtek, nyilván ilyen módon kell gondoskodnunk; de a feladatunk itt nem végződik. Nem szabad, hogy a pellagra Magyarország fészket verjen.

És körülményeink higgadt mérlegelése alapján számíthatunk is arra, hogy ez a betegség, a mint hirtelen feltűnt, úgy ki is fog veszni; mert földmives munkásaink jólétét képesek leszünk legalább annyira emelni, hogy verejtékükkel megszerezhessék a mindennapi kenyerüket.

Erre a reményre jogot közgazdasági viszonyainknak és különösen földművelésünknek fellendült haladása ad.

»Kinek volt nagyobb szerepe az emberiség történetében — kérdi Carlyle — annak-e, a ki először kelt át hadsereg élén az Alpokon és megnyerte a cannaei és thrasymenei csatát, vagy annak a névtelen parasztnak, a ki magának az első ást kalapálta?»

Farkas Jenő.

¹⁾ Magyarország földművelése. 1896. 109. és 110. l.

²⁾ The Wheat-Supply of the World. The Lancet. 1898. 3915. szám.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *A KERESKEDELEMÜGYI MINISZTERNEK
1897. évi működéséről a törvény-
hozás elé terjesztett jelentés.
Budapest, 1898.
- CATHREIN, Victor, Der Socialismus.
Eine Untersuchung seiner Grund-
lage und seiner Durchführbarkeit.
7. Aufl. Freiburg i. B. Herder.
2*20 márka.
- DIEHL, Karl, Ueber das Verhältniss von
Wert und Preis im ökonomischen
System von Karl Marx. Jena,
Fischer, 1898. 1 márka.
- *MEHRING, Fr., Geschichte der deut-
schen Sozialdemokratie. II. Theil.
Von Lassalles offenem Antwort-
schreiben bis zum Erfurter
Programm. 1863 bis 1891. Stutt-
gart, Dietz, 1898. (Geschichte
des Socialismus in Einzeldarstel-
lungen. Band III. Theil 2.)
3*60 márka.
- WILMS, Albrecht, Vom kranken und
gesunden Staate oder vom Wesen
der Währung. Leipzig, Freund,
1898. 2*60 márka.
- EYMARD, L., Economie politique. Les
syndicats agricoles: leur oeuvre
professionnelle, économique et
sociale. Carpentras, Seguin, 1898.
- RABOT, Ch., Aux fjords de Norvège
et aux forêts de Svède. Paris,
Hachette, 1898.
- DAVID, Mich., Life and progress
in Australasia. Newyork, 1898.
2*50 dollár.
- MOSES, Bernard, Democracy and
social growth in America: four
lectures. Newyork, Putmann,
1898. 1 dollár.
- STETSON, Charlotte Perkins, Women
and economica: a study of the
economic relation between men
and women as a factor in social
evolution. Boston, Small, 1898.
1*50 dollár.
- WALLACE, Alfred Russel, The won-
derful century, its successes and
its failures. Newyork, Dodd, 1898.
2*50 dollár.
- BASSI, Ercole, Socialismo e coope-
razione; questionisociali, dialoghi
popolari. Milano, Agnelli, 1898.
1*25 lira.
- NICEFORO, Alfr., L'Italia barbara
contemporanea, studi ed appunti.
Milano, Sandron, 1898.
- SUBERCASEAUX, G., Estudios écono-
micos. El papel moneda en Chile
y ensayo sobre la teoria del
valor. Santiago de Chile, 1898.

Folyóiratokban.

- SCHÄUENSÆ, Meyer Placid, Der
Anarchismus in juristischer Be-
leuchtung. (Beilage zur Allg.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir.
központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

Zeitung, Nr. 239. 21. Oktober 1893.)

FLEURY, J., Le congrès international de la législation douanière et de la réglementation du travail. (Journal des économistes, oct. 1898.)

LANG, L., La question des nationalités en Hongrie et en Autriche. (Revue politique et parlementaire, octobre 1898.)

LEROY-BEAULIEU, Anatole, Collectivisme et anarchisme. Dialogue sur

le socialisme et l'individualisme. (Revue des deux mondes. 15 octobre 1898.)

THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS. Vol. XIII. No 1. October 1898: John Bates Clark: The future of economic theory. James H. Hamilton: The educational aspects of saving. John Cummings: Levasseur's »L'ouvrier américain«.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

*A M. KIR. BELÜGYMINISZTER jelentése az ország közegészségügyi viszonyairól az 1897-ik évben. Budapest, 1898.

*BERICHT des Medizinalrathes über die medicinische Statistik des hamburgischen Staates für das Jahr 1897. Hamburg, 1898. 1 korona.

PLEHN, R., Beiträge zur Völkerkunde des Togogebietes. I. Theil. Halle, 1898.

KOPP, L., Contribution à l'étude de la mortalité parisienne pendant les années 1891 à 1896. Paris, Bordier, 1898.

LE BOURDAIS DES TOUCHES, J., Etude critique sur le régime financier

de colonies françaises. Paris, Rousseau, 1898.

CORFIELD, W. H., Dwelling houses: their sanitary construction and arrangements. 4-th edition. London, Lewis, 1898. 3 sh. 6 p.

EGERTON, H. E., A history of british colonial policy. Newyork, 1898. 4 dollár.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie Raekke. Nr. 234. Ofversigt over de vigtigste resultater af statistiske tabellen vedkommende folketaellingen i kongeriget Norge i januar 1891. Kristiania, 1898. 0.50 korona.

*MEMORIA DEMOGRAFICA. Año 1895, publicada bajo la dirección de Carlos P. Salas. La Plata, 1898.

III. Östermelés.

*A FÖLDMŰVELÉSÜGYI M. KIR. MINISZTERNEK 1897. évi műtődéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1898.

HERRMANN, E., Die preussischen Forstkarten. Neudamm, 1898. M. 6.

SIMKHOWITSCH, Wladimir Gr., Die Feldgemeinschaft in Russland. Doktordissertation. Halle, Lippert, 1898.

COULET, E., Le mouvement syndical et coopératif dans l'agriculture française. La fédération agricole. Paris, Masson, 1898.

SEMPÉ, H., Régime économique du vin. Production, consommation, échanges. Paris, Guillaumin, 1893.

CHUBBUCK, Levi, The dairy industry in Missouri and Kansas. Washington, 1898.

*18-TH ANNUAL REPORT of the United States geological survey to the secretary of the interior 1896—97. Charles D. Walcott. I—II Washington, 1898. 10 korona.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *BÖCKH János és GESELL Sándor, A magyar korona országai területén művelésben és feltörő félben levő nemes fém, ércz, vaskő, ásványshén, kőszó és egyéb értékesíthető ásványok előfordulási helyei. Egy térképpel. Kiadja a m. kir. földtani intézet. Budapest, Franklin, 1898.
- *JELENTÉS... Magyarországon selyemtermesztése és selyemiparának állapotáról az 1897. évben. Budapest, 1898.
- ADRESSBUCH und Waarenverzeichniss der chemischen Industrie des deutschen Reichs. Herausgegeben von O. Wenzol. Jahrg. VI. Berlin, Mückenberger, 1898. 30 márká.
- BERICHTE der eidgen. Fabriks- und Bergwerksinspektoren über ihre Amtsthätigkeit in den Jahren 1896 u. 1897. Veröffentlicht vom schweizerischen Industriedepartement. Aarau, Sauerländer, 1898. 3'80 m.
- BERICHTE der k. k. Bergbehörden über ihre Thätigkeit im Jahre 1895 bei Handhabung der Bergpolizei und Beaufsichtigung der Bergarbeiterverhältnisse. Wien, 1898. 3 frt.
- EHRENSTEIN, Th., Die Lage der Malzindustrie in Oesterreich-Ungarn. Wien, Breitenstein, 1890. M. 0'50.
- FREYTAG, Fr., Die Dampfkessel und Motoren auf der sächsisch-thüringischen Industrie- und Gewerbeausstellung in Leipzig 1897. Berlin, Springer, 1898. M. 5.
- JAHRESBERICHT der königl. sächsischen Gewerbeinspektoren für 1897. Dresden, Lommatzsch, 1898.
- LICHT, Stefan, Der gewerbliche Arbeitsvertrag in der Rechtsdurchsetzung. Brünn, Winkler, 1898. M. 2'60.
- MÜLLER, Alfred, Die Entwicklung des Erfindungsschutzes und seiner Gesetzgebung in Deutschland. München, Lindauer, 1898. 2 márká.
- REPERTORIUM der technischen Journalliteratur. Herausgegeben im kais. Patentamt. Jahrgang 1897. Berlin, Heymann, 1898. M. 18.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k. Ackerbauministeriums für 1896. Zweites Heft. Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1896. Wien 1898.
- WOLFS Jahrbuch für die deutschen Aktienbrauereien und Aktienmalzfabriken. Statistisches Nachschlagebuch für 1896—97. Nach amtlichen Grundlagen. Jahrg. VIII. Freiburg i. B. 1898. M. 5.
- COMPTE RENDU des séances du 21-e Congrès des ingénieurs en chef, des associations de propriétaires d'appareils à vapeur tenu à Paris en 1897. Paris, Capiamont, 1898.

Folyóiratokban.

- ADLER, Emanuel, Ueber die Lage des Handwerks in Oesterreich. (Wiener staatswissenschaftliche Studien. Erster Band. Erstes Heft.) Freiburg i. B. 1898. 1 frt 50 kr.
- ZEITLINGER, Michael, Die österreichische Sensenindustrie in den Jahren 1848—1898. (Handelsmuseum, 27. Okt. 1898.)
- LEROY-BEAULIEU, Paul, De la production et de l'emploi de l'or. (L'économiste français, 1898. Nr. 41—42.)

*RAILWAY RETURNS for England and Wales, Scotland and Ireland for the year 1897. London, 1898. 11 $\frac{1}{2}$ d.

*TAUSSIG, F. W., The tariff history of the United States, a series of essays. Newyork, Putman, 1898.

*ANNUARIO MARITTIMO ungherese per l'anno 1893. Annata VIII. Fiume, Mohovich, 1893.

*NAVIGAZIONE e commercio di Trieste nel 1897. Trieste, 1893. 2 k.

*NORGES OFFICIELE STATISTIK. Tredie raekke Nr. 238. Tabeller vedkommende norges skibsfart i aaren 1893. Kristiania, 1898. 1 korona.

*ESTADISTICA general del comercio

de cabotaja entre los puertos de la peninsule é islas baleares en 1896. Formada por le direccioin general de aduanas. Madrid, 1893. 10 korona.

Folyóiratokban.

MAGYAR HAJÓZÁS. 1898. nov.: Folyamhajózásunk némely bajai. Irta Guttentag Gusztáv. Nemzetközi hajózási kongresszus Brüsszelben. Irta Hoszpötzky Alajos. A hajóbalesetek meggátolásáról. Irta Roediger Ernő.

DE TERRA, Otto, Zur Personen-tarifreform auf den deutschen Eisenbahnen. (Soziale Praxis. VIII. Jahrg. Nr. 1.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*A BUDAPESTI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA jelentése 1897-ről. Budapest, 1898.

*BUDAPEST székes főváros vásárcsarnokainak 1897. évi statisztikája. Budapest, 1898.

*MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. Új folyam. XX. kötet. A magyar korona országainak 1897. évi külkereskedelmi forgalma. Budapest, 1893. 4 frt.

*BERICHT über Handel und Industrie von Berlin nebst einer Uebersicht über die Wirksamkeit des Aeltesten Kollegiums im Jahre 1897. Berlin, 1898. 4 k.

HEUBACH, Ernst, Die Verkehrsentwicklung auf den Wasserstrassen und Eisenbahnen des Elbe-Odergebietes in dem Zeitraum von 1832—1895. Berlin, Siemens-Verlag, 1898. 3 m.

Koch, W., Handbuch für den Eisenbahngüterverkehr. I. Eisenbahnstationsverzeichnis der den Vereine deutscher Eisenbahnverwaltungen angehörigen, sowie der

übrigen im Betriebe oder Bau befindlichen Eisenbahnen Europas. 29. Aufl. Berlin, Barthel, 1898. M. 9.

LÖNHOLM, Ludwig, Entwurf des japanischen Handelsgesetzbuchs in der vom Oberhaus angenommenen Form übersetzt. Bremen, Nössler, 1898. M. 6.

*STATISTIK der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. Herausg. im kön. preuss. Ministerium der öffentl. Arbeiten. 64. Bd. XV. Jahrg. 1897. Berlin, Heymann, 1893. 12 m.

TREMPEAU, Wilhelm, Rechte und Pflichten der Kaufleute und Gewerbetreibenden nach dem neuen Reichsgesetze. Neuwied, Heuser, 1898. M. 2.

ULRICH, Franz, Staatseisenbahn, Staatswasserstrassen und die deutsche Wirtschaftspolitik. Leipzig, Duncker, 1898. M. 1.

GUILLAUMOT, G., Les chambres de commerce avant et depuis la loi

- du 9 avril 1893. Nancy, Berger, 1898. Fr. 4.
- ***MOUVEMENT COMMERCIAL** de la Bulgarie avec les pays étrangers. Sophie, 1898.
- ***STATISTIQUE** des chemins de fer français au 31 décembre 1896. Documents divers. Paris, 1898. 5 k.
- ***STATISTIQUE** du commerce de la principauté de Bulgarie avec les pays étrangers. Mouvement de la navigation 1897. Sophie, 1898. 5 korona.]
- ***STATISTIQUE** du commerce extérieur du royaume de Serbie pour l'année 1897. Belgrade, 1898.
- ***ANNUAL STATEMENT** of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1897. London, 1898. 3 sh. 4 d.
- ***CIRCULARS.** United States department of agriculture, section of foreign markets. Washington, 1898.
- Nr. 15. Exports of cotton from Egypt.
- Nr. 16. Our trade with Cuba from 1887 to 1897.
- Nr. 18. Hawaiian commerce from 1887 to 1897.
- Nr. 19. Austria-Hungary as a factor in the world's grain trade; recent use of american wheat in that country.
- Nr. 20. Agricultural imports and exports 1893—1897. 1 korona.

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

- ***OESTERREICHISCHE STATISTIK.** LI. Bd. 2. Heft: Statistik der Sparkassen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1896. Wien, 1898. 1 frt 70 kr.
- SALINGS** Börsenjahrbuch für 1898/9. Ein Handbuch für Bankiers und Kapitalisten. Bearbeitet von W. L. Hertslet. Berlin, Haude, 1898. M. 10.
- SWOBODA, Otto,** Die kaufmännische Arbitrage. Eine Sammlung von Notizen und Usancen sämtlicher Börsenplätze der Welt. 10. Aufl. v. Adolf Sandheim. Berlin, Haude et Spener, 1898. M. 9.
- TARNKE, H.,** Die Rechnungsgrundlagen der Lebensversicherung. Leipzig, Jüstel, 1898, M. 4.
- VIVIER, P.,** L'assurance contre le chômage involontaire. Paris, Rousseau, 1898.
- HOYLE,** The game in Wallstreet and how to play it successfully. Newyork, Ogilvie, 1898. 1 d.
- MOXON, Thomas Bouchier,** English practical banking 9-th ed. London, Haywood, 1898. 4 sh. 6 d.
- REPORT** on old age pensions committee; with minutes of evidence and appendices. London, Eyre, 1898. 2 sh.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. 1898. augusztus hó: A budapesti biztosítási, közlekedési és egyéb részvénytársulatok üzlet-eredményei az 1897. évben. A főváros összes részvénytársulatainak 1897. évi üzlet-eredményei.

VII. Állami és községi pénzügy.

- ***A VÁRMEGYEI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK KÖZIGAZGATÁSI, ÁRVA- ÉS GYÁMHATÓSÁGI KIADÁSAI ÉS BEVÉTELEI** az 1898. évi költségvetés alapján. Kiadja a m. kir. belügyminister. Budapest, 1898.
- ***KRITSA Lukács,** Adószámviteltan a magyar egyenes adókról, járulé-

- kairól és számfejtéséről. 2-ik kiadás. Budapest, 1898. 3 korona.
- BARTEL, P., Unterrichtsbuch für Grenz- und Steueraufseher. 2. Aufl. Berlin, Mittler. 8 márk.
- BERICHT des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alkoholverwaltung pro 1897. Bern, 1898.
- FALKMANN, R., Die preussische Gewerbebesteuergesetzgebung und das Gesetz betr. Besteuerung des Wandlerlagerbetriebs. 3. Aufl. v. Strutz. Berlin, Siemenroth, 1898. M. 10.
- *TABELLEN zur Statistik des österreichischen Tabakmonopols für das Jahr 1897. Wien, 1898.
- DURAND, Edward Dana, The finances of Newyork city. Newyork, Macmillan, 1898. 7 sh. 6 d.
- THE GOLDSTANDARD. A selection from the papers issued by the gold standard defence association in 1895—1897. London, Cassell, 1898. 1 sh. 6 d.
- LOCAL taxation, England and Wales. Returns for 1896—97. Part I. Poor rates and valuation. London, 1898. 1 sh.

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

- AMTLICHE NACHRICHTEN des Reichsversicherungsamtes. Beiheft B. Statistik der Ursachen der Erwerbsunfähigkeit (Invalidität) nach dem Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetz. Berlin, Ascher, 1898. M. 5.
- LIBANSKY, Josef, Die Blindenfürsorge in Oesterreich-Ungarn und Deutschland. Wien, Pichler, 1898. M. 1.50.
- OERTZEN, Cl. v., Armenpflege in Deutschland nach Theorie und Praxis. 2. Aufl. Gotha, Perthes, 1898. M. 2.
- REUMANN, Jakob, Die städtische Arbeitsvermittlung als Mittel des Kampfes gegen die Sozialdemokraten. Wien, 1898. (Wiener Arbeiterbibliothek. Heft 6.) 20 kr.
- *SCHRIFTEN DES DEUTSCHEN VEREINS für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Heft 35—39. Leipzig, Duncker. 35. Das ausländische Armenwesen. Von MÜNSTERBERG 1.60 márk. 36. Zwangsmassregeln gegen nährpflichtige Angehörige. Von E. HIRSCHBERG, JAKSTEIN, MÜNSTERBERG. 2 márk. 37. Hilfe in ausserordentlichen Notständen. Von OSWALD BAER u. E. FALCH. 1.80 márk. 38. Die wechselseitige Unterstützung von Reichsangehörigen in den einzelnen Bundesstaaten. Von W. FLEISCHMANN u. H. RULAND. 2 márk. 39. Zufluchtsstätten für weibliche Personen. Von E. ADERS. Existenzminimum in der Armenpflege. Anrechnung der Leistungen der Privatwohlthätigkeit und Invalidenrenten. Von SCHMIDT u. CUNO. 3.20 márk.
- VERZEICHNISS der Betriebskrankenkassen des deutschen Reiches. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt. Berlin. Troschel, 1898. 6 márk.
- *VORBERICHT und Verhandlungen der Konferenz des Verbandes deutscher Wohlfahrtsvereine. Berlin, 14. Mai 1898. (Schriften der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrts-einrichtungen.) Berlin, Heymann, 1892. 1.20 márk.
- *ZACHER, Die Arbeiterversicherung im Auslande. Heft 4. Die Arbeiterversicherung in Frankreich. Berlin, Troschel, 1898. M. 2.
- ANDRÉ, L. et L. GUIBOURG, Le code ouvrier. Exposé pratique de la législation et de la jurisprudence réglant le travail et les intérêts

des ouvriers et apprentis. 2-e édition. Paris, Chevalier, 1898. Fr. 10.

*ANNUAIRE DE LA LEGISLATION du travail 1-re année 1897. Office du travail de Belgique. Bruxelles, 1898.

MABILLEAU L., Ch. RAYNERI et le comte ROCQUIGNY, La prévoyance sociale en Italie. Paris, Colin, 1898.

*OFFICE DU TRAVAIL. Note sur le minimum de salaire dans les travaux publics en Angleterre, en Belgique, en Hollande, en Suisse, aux Etats-Unis et en France. Paris, 1898.

*OFFICE DU TRAVAIL. Les caisses patronales de retraites des établissements industriels. Paris, 1898. 6 k.

GLEN, W. C. and R. C., The general orders of the poor law commissioners, the poor law board etc. 11-th ed. 8°. London, Knight, 1898. 42 sh.

*REPORT and statistical tables relating to changes in rates of wages and hours of labour in the United Kingdom in 1897 with comparative statistics for 1893/6. London, 1898. 1 sh. 2 1/2 d.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1898. Nr. 12.: Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten für das Jahr 1896. Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1896.

DAS GEWERBEGERICHT. IV. Jahrg. Nr. 1. Zur rechtlichen Stellung der Heimarbeiter. Gutachten des Begutachtungsausschusses des Gewerbegerichts Offenbach.

MAYER, Georg, Strömungen der Armenpolitik. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Nr. 241. 24. October 1898.)

NEUE ZEIT, 1893—99. Nr. 1—4. Das Agrarprogramm der niederländischen Sozialdemokratie. Von Vliger. Die Naturheilkunde und die Sozialdemokratie. Von H. Wolf. Der Stuttgarter Parteitag. Von August Bebel. Die Rechtsstellung der Arbeiterkoalitionen im deutschen Reich. Von Simon Katzenstein. Die Beziehungen zwischen Sozialisten und Radikalen in England. Von Ed. Bernstein. Landwirthschaftlicher Arbeitermangel in der Schweiz. Von Rusticus. Die Lage der städtischen Arbeiter in Karlsruhe. Ein Beitrag zur städtischen Arbeiterpolitik von C. Hugo.

SOZIALE PRAXIS. VIII. Jahrg. Nr. 1—4: Lohnenthaltung und Sparzwang. Von Dr. Ludwig Fuld. Der Jahresbericht der englischen Fabriksinspektoren für 1897. Von Helene Simon. Die erste Versammlung des Verbandes deutscher Arbeitsnachweise. Von Paul Büsching. Die Lehrlingszucht im Bäckergerwerbe. Von Prof. Oldenburg. Der Parteitag der deutschen Sozialdemokratie in Stuttgart. Sozialpolitische Pläne für die nächste Reichstagsession. Die rechtliche Zulässigkeit des Sparzwanges. Von Lehwald. Die Lage der Bauarbeiter in Amsterdam. Von Dr. Gustav Mayer. Allgemeiner Ausstand im Pariser Baugewerbe. Von Schotthöfer. Die Invaliditäts- und Altersversicherungsanstalt Berlin. Die Wohnungsfrage in Holland. Von van Zanten. Die Novelle zum Invaliditäts-Versicherungsgesetz. Von Richard Freund. Bestrebun-

- gen der Gewerkvereine in England. Von F. V. Galton. Internationaler socialstatistischer Dienst. QUÉKER, Charles, I salari correnti a Bruxelles dal 1892 al 1897. (La Riforma sociale settembre 1893.)

IX. Gazdaságtörténet.

- BENIGNI, Umberto, Die Getreidepolitik der Päpste nach den Quellen bearbeitet. Uebersetzt v. Raym. Birner, mit Vorworte des G. Ruhland. Berlin, Issleib, 1898. 2 márká.
- HALLVICH, H., Anfänge der Grossindustrie in Oesterreich. Wien, Weiss, 1898. 60 kr.
- KUH, Felix u. STRAHL, Gust., Studien über die Gewerbetechnik der Renaissance. Leipzig, Klepzig, 1898. 1 m.
- KNIPPING, R., Die Kölner Stadtrechnungen des Mittelalters, mit einer Darstellung der Finanzverwaltung. Bonn, Behrendt, 1898.
- KRAUSE, O., Die ältesten Zunftrollen der Stadt Greifswald. (1397—1541.) Greifswald, Abel, 1898. M. 3.
- *MUCKE, Joh. Richard, Urgeschichte des Ackerbaus und der Viehzucht. Greifswald, Abel, 1898. 11 korona 52 fillér.
- SAUTTER, G., Die französische Post am Niederrhein bis zu ihrer Unterordnung unter die Generaldirektion in Paris. 1794—1799, Köln, Gerling, 1898. M. 2.
- SCHMOLLER, Gustav, Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preussischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig, Duncker, 1893. M. 13.
- WETZEL, A., Friedrich List als nationaler Erzieher. Reusingen, Kosher, 1898. M. 1.
- *WIEDFELDT, Otto, Statistische Studien zur Entwicklungsgeschichte der Berliner Industrie von 1720 bis 1890. Leipzig, Dunker, 1898. (Staats- und Socialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. von G. Schmoller. Band XVI. Heft 2.) 9·60 márká.
- HAUSER, H., Les suites d'une grève au XVI-e siècle (1542—1573). Paris, Giard, 1893. 1 fr.
- FRANKLIN, A., La vie privée d'autrefois. Vol. XXIII. La vie de Paris sous Louis XIV. Paris, Plon, 1898. 3·50 frank.

Folyóiratokban.

- DAVIS, Andrew Mac Farland, A connecticut land bank of the eighteenth century. (Quarterly Journal of economics, october 1898.)
- CASTELOT, M. E., La propriété foncière au moyen age. (Journal des économistes, oct. 1898.)
- TANGORRA, V., La teoria finanziaria di A. G. R. Turgot. (Giornale degli economisti, ottobre 1898.)

X. Statisztika.

- *BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS statisztikai évkönyve. II. évf. 1895 és 1896. Szerkeszti dr. Thirring Gusztáv. Budapest, 1898 8 k.
- *BUDAPEST székess főváros statisztikai zsebkönyve. II. évf. 1895—96. Szerkeszti dr. Thirring Gusztáv. Budapest, 1898.
- HICKMANN, A. L., Geographisch-statistische Darstellungen über die Bier- und Weinproduction, Verbrauch per Kopf, Ein- und

Ausfuhr, Besteuerung, Durchschnittspreis, Weinbaufläche etc. im deutschen Reiche und in Oesterreich-Ungarn. Wien, Freytag, 1898. 3 márka.

*STATISTISCHES HANDBUCH der königlichen Hauptstadt Prag und der Vororte für die Jahre 1894—1896. Redigirt v. Joseph Erben. Prag, 1896. 8 kor.

*STATISTISCHES JAHRBUCH der Schweiz. VII. Jahrg. 1898. Bern, 1898.

*ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de

Buenos-Ayres. VII-me. année 1897. Buenos-Ayres, 1898. 5 kor.

*STATISTIQUE du royaume de Serbie. Tome VIII. Belgrade, 1898.

*JUDICIAL AND ADMINISTRATIVE STATISTICS for British India for 1896/7 and the four preceding years. Calcutta, 1898. 3 rupees.

*JAARBOEK, statistisk der gemeente Amsterdam uitgegeven door het bureau van statistiek der gemeente. 2-e Jaargang 1896. Amsterdam, 1898. 1 k.

XI. Vegyes művek és czikkek.

*A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK HELY-SÉGNÉVTÁRA. 1898. Szerkeszti dr. Jekelfalussy József. Budapest, 1898.

*A MAGYAR KIR. FÖLDTANI INTÉZET ÉVKÖNYVE. XII. köt. Budapest, 1898. 2. füzet: Muzsla és Béla község határainak agronom-geológiai viszonyai. HORUSITZKY Henriktől. 2 táblával 70 kr. 3. f. Zemplén-megye északi részének földtani és petroleum előfordulási viszonyai. ADDA Kálmántól. 4 táblával.

*ILLÉSSY János, Községi kiváltság-levelek jegyzéke a királyi könyvekből összeállitva. Budapest, 1898. 50 fillér.

ALPHABETISCHER KATALOG der Bibliothek der Handels- und Gewerbekammer für das Erzherzogtum Oesterreich u. d. Enns. Wien, 1898.

*BEITRÄGE zur Statistik des Grossherzogthums Hessen. 42. Band, 1 Heft. Darmstadt 1898. Uebersicht der Geschäfte der ordentlichen streitigen Gerichtsbarkeit während des Geschäftsjahres 1897. 2. Heft: Statistik der Straf- und Gefangen-Anstalten für das Jahr 1895/6.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. L. Band. 3. Heft: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1895. 3 frt. LI. Band. 1. Heft: Statistik der Unterrichtsanstalten für das Jahr 1894—95. Wien, 1898. 5 frt.

SAMMLUNG der in Elsass-Lothringen geltenden Gesetze. VI. Band: Gesetze aus der Zeit von 1891 bis 1895. Bearbeitet von C. Jacob. Strassburg, Trübner, 1898. M. 22.

*STATISTIQUE des écoles dans la principauté de Bulgarie pendant l'année scolaire 1895/6. Sophie, 1898. 1.50 korona.

*NIEDERLEIN, Gustavo, The republic of Guatemala. Philadelphia, 1898. 1 korona.

*REPORT of the commissioner of education for the year 1896/7. Vol. I—II. Washington, 1898. 10 kor. STEEVENS G. W., Egypt in 1898. Newyork, Dodd. 1898. 1.50 dollár. TEMPLE, Richard Sir, A birdseye view of picturesque India. London, Chatto. 6 sh.

*ANNALI DI STATISTICA. S. IV. No. 92. Atti della commissione per la

statistica giudiziaria civile e
penale. Sessione del dicembre,
1897. Roma, 1898. 2 k. 50 f.

for aaret 1897. Kristiania, 1898.
0'50 korona.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie
raekke Nr. 289. Rekruterings-
statistik for den norska armee

Folyóiratokban.

REVUE DE STATISTIQUE. No. 34: La
presse en France.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA ÉS RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1898. november hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
f. évi október hó 27-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: Láng Lajos v. b. t. t., elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula főtitkár, továbbá a választmányi tagok közül Bálint Imre, Bamberger Béla, Fenyvessy Adolf, Fekete Ignác, Gaál Jenő, Ghyecz Béla, Horváth János, Jankovich Béla, Jekelfalussy József, Krejcsi Rezső, Neumann Károly, Vargha Gyula, Vizaknai Antal, Walkó Lajos.

1. Elnök a szünet után üdvözlővén a tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyecz Béla és Jekelfalussy József vál. tag urakat kéri föl.

Örömmel ragadja meg továbbá az alkalmat, hogy a választmány figyelmét fölhívja egy eseményre, mely szorosan összefügg a társaság működésével. Igaz örömeinek ad kifejezést a felett, hogy a Közgazdasági Lexikon első kötete megjelent, mely fölött csak a legnagyobb elismeréssel nyilatkozhatik. Méltán illeti meg a dicséret a társaság két főtisztviselőjét, a mű szerkesztőit, de azokat is, kik közreműködésükkel a korszakalkotó munka megjelenését elősegítették.

A választmány a maga részéről is őszinte elismerését iktatja jegyzőkönyvbe.

2. Igazgató jelenti, hogy a kereskedelemügyi miniszter 1898. évi július 5-én kelt leiratában a társaságot a július 14-én tartott vámtarifa enquete meghívta, mely alkalommal a társaságot Mandelló Gyula főtitkár képviselte.

Tudomásul vétetik.

3. Igazgató bemutatja a kereskedelemügyi miniszter leiratát, melylyel a vámtarifa ügyében tartott szakértekezlet naplóját és magyar vámtarifára vonatkozólag írásban előterjesztett szakvélemények egy példányát, továbbá Sztérenyi József miniszteri osztálytanácsosnak a Magyar Iparoktatás Évkönyve 1897. cz. művét megküldi. — A földművelésügyi miniszter által ugyancsak a könyvtár részére adományoztattak a következő művek: Utmutató az állandó gazdasági tudósítók számára; a Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896., végül a magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája III. kötetben. Bemutatja továbbá dr. Gaál Jenőnek Arad vármegye és Arad városa közgazdasági és közmívelődési állapotának cz. nagy művét, melyet szerző szintén a társaság könyvtára részére adományozott.

Az igazgató választmány jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja a beérkezett könyvadományokért.

4. Igazgató közli, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület azon kérelemmel fordul a társasághoz, hogy az általa megindított és kiadásában megjelenő »Magyar gazdaság történelmi« szemlét, melyet a társaság eddig is anyagilag támogatott, a jövőben is segítse, hogy így a folyóirat továbbra is fennállhasson és ezen a téren sikeresen működhessek.

Az igazgató választmány elfogadja az igazgató azon javaslatát, hogy a kérelem felett akkor határozzon, a midőn az 1899-ik évi költségvetés tárgyalására kerül a sor.

5. Igazgató bemutatja az általa és Mandelló Gyula főtítkár által szerkesztett Közgazdasági Lexikon első kötetét, közölve, hogy a további kötetek anyaga is szépen gyűl s így remélhető, hogy a második kötet a jövő év tavaszán meg fog jelenetni. Együttal közli igazgató, hogy a Lexikon kiadójával, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársasággal tárgyalásokat folytatott oly irányban, hogy a Lexikon a társaság tagjai részére mérsékelt áron legyen beszerezhető. A kiadó 10% kedvezményt hajlandó nyújtani a társaság tagjainak.

A választmány megbizza az elnökséget, hogy lehetőleg hasson oda, hogy a kedvezmény nagyobb %-ra terjedjen ki.

6. Igazgató jelenti, hogy a társaság millenáris évkönyvéből még körülbelül 250 példány áll rendelkezésre s mivel nem igen remélhető, hogy ezen mennyiség a könyvtár útján el legyen helyezhető, czélszerűnek tartaná, hogy ezen különben igen becses mű a társaság tagjai közt ingyen szétszasszassék. Hosszabb vita után a választmány elfogadja Jekelfalussy József és Ghyczy Béla azon indítványát, hogy

ezentúl az újonnan belépő tagoknak a millenáris évkönyv tiszteletpéldányul megküldessék, olyképen azonban, hogy bizonyos mennyiség a társaság könyvtára részére visszatartassék.

7. Igazgató közli, hogy a társaság rendes tagjaiul újabban ajánlottak: Barta Arnold, a Magyar agrár- és járadékbank vezérigazgatója, Batthányi Ervin gróf joghallgató, Bokor Gusztáv közgazdasági író, Glücksthal Lajos hivatalnok, Heller Henrik kamarai fogalmazó, Királdi Herz Zsigmond vezérigazgató, Nagy Sándor, a Magyar Compass szerkesztője, Olgyay Kálmán dr. miniszteri fogalmazó, Schóber Albert ministeri tanácsos, államvasuti igazgató.

Az ajánlottak rendes tagokul egyhangulag felvétetnek és pedig olyképen, hogy Batthányi Ervin gr., Bokor Gusztáv, Heller Henrik, Glücksthal Lajos és Nagy Sándor tagsági kötelezettsége 1899. január 1-én kezdődik.

8. Igazgató jelenti, hogy kilépésüket a következő tagok jelentték be: Del Medico Ágost, Kern Tivadar, Komlós Ágost, Lévy Lajos, Links Armin, Luczenbacher Pál, Pukecz Kálmán, Walter Rezső.

A bejelentést a választmány tudomásul veszi s a meny nyiben az illetők három évi tagsági kötelezettségeiknek eleget tettek, a társaság tagjainak sorából töröltetni fognak.

9. Mandelló Gyula főtítkár jelenti, hogy a meginduló szezónban a társaság munkaprogramját főleg felolvasások és viták rendezése fogja képezni. Így legközelebb kilátásba helyeztek felolvasást Bokor Gusztáv a gyárügyeletről; Geőcze Sarolta Svájcz socialis

politikájáról; szóló a malomhivatalnokok egyesületében fog három összefüggő előadást tartani az ipari forradalom történetéről, továbbá előadások várhatók még Horváth János dr.-tól a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről; Gömöry Olivértől a család és törzsszervezet-ről; Jankovich Béla bemutatja az ár statisztikáról szerkesztett indexét. Návay békésmegyei főszolgabíró ismertetni fogja a békésmegyei munkásviszonyokat. Ifj. Korányi Frigyes dr. a valutáról tart előadást. Utal arra, hogy a kartellek kérdése szintén nagyon időszerű volna tárgyalásra, miután a szomszéd állam is törvényhozásilag készül ezen kérdést szabályozni. Mint nemsokára időszerű kérdés jelentkezik továbbá a készízetések felvétele, melyre nézve érdekes volna a különböző gazdasági érdekcsoportok véleményét kikérni.

Jelenti azután a főtitkár, hogy a tervben volt cyclusos előadások iránt nem mutatkozott kellő érdeklődés s így ajánlja, hogy a társaság az eddig követett irányban folytassa tevékenységét s így lassanként keltse föl az érdeklődést a nagyközönségben a közgazdasági témák iránt. Tudomására hozza a választmánynak az »Uránia« egyesület megkeresését, melyben a társaság tagjainak közreműködését kéri felolvasó és tanító-előadások tartására. Azt hiszi, helyesen járt el, midőn a társaság támogatását az egyesület részére kilátásba helyezte.

A választmány tudomásul veszi a főtitkár előterjesztéseit és az »Uránia« részére támogatását kilátásba helyezi.
Ezzel az ülés véget ért.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI TÖRVÉNYEK HATÁSA.

— Felolvastatott a Magy. Tud. Akadémia II. osztályának 1898. évi decz. 5-iki ülésén. —

Fontos nemzeti érdek, hogy e csarnok, a magyar tudományosság csarnoka, melyet a legnagyobb magyar legenda-szerű példájának hatása alatt a nemzet áldozatkészsége emelt, mindenkor magasán, tisztán, érintetlenül álljon. Ne csapkodjanak ide fel a mindennapi élet küzdelmeinek hullámai, melyeket sokszor a szenvedély korbácsol magasra, s az érdek, hiúság vagy más emberi gyarlóság tesz salakossá. Ne vezettesse magát a tudomány rokon- vagy ellenszenv által, tekintete mindig az örök eszményen függjön, s keresse mindig az abszolút igazat.

De a tudomány, ha csak meddőségre nem akarja magát kárhoztatni, nem zárkozhatik el a gyakorlati élettől. A nemzeti élet villamos erejéből kell ösztönt merítenie s viszont magasztos kötelessége, hogy az eszméket, külső érintéstől el nem homályosítva, a magok tisztaságában állítsa a nemzet szemei elé; azokat a tanulságokat pedig, melyeket politikai, társadalmi, gazdasági életünk folyása, alakulása nyújt, pártatlanul, szigorú objectivitással igyekezzék levonni s átadni a köztudatnak.

Egy nemzet életében ritkán fordulnak elő oly mélyreható belső küzdelmek, mint az volt, melyet az egyházpolitikai törvényjavaslatok felköltöttek. Eszmék küzdelme volt az, fenkölt, magasztos czélok s fontos nemzeti érdekek körül. Érvényt szerezni a jogállam követelményeinek, s megszüntetve a felekezeti szempontok különfélesége által teremtett zavaros állapotokat, a házasság fontos intézményének jogi biztonságát teljesen szilárd, egységes alapra fektetni, betetőzésül pedig megvalósítani a lelkiismereti szabadságot, a maga hamisítatlan tisztaságában, ezek voltak az eszmék, melyeket a győzelmes tábor, melyhez a nemzet értelmiségének túlnyomó része tartozott, zászlajára irt. A másik részen ellenben ctt

küzdött a magyar királyság legrégibb hatalmas intézményének, a katolikus egyháznak hitelvi felfogása, s az az aggodalom, hogy a tervezett egyházpolitikai törvények nem rendítik-e meg a nép vallásosságát s nem kergetik-e az alsóbb néposztályok nagy tömegeit a hitetlenségbe, melynek a kor iránya úgylis annyira kedvez.

Mig az egyik párt az állami törvényen alapuló egységes házassági jogban, s az azzal kapcsolatos intézményekben a nemzeti consolidatio hathatós eszközét látta; a másik rész attól tartott, hogy a tervezett reform épen a magyar faj vallásosságában, erkölcsi felfogásában fóg végzetes pusztítást okozni, s erőgyarapodás helyett nemzeti meggyengülés lesz az eredmény.

Addig, a mig a fontos kérdés körül a politikai küzdelmek lángja magasan lobogott, nagy tapintatlanság lett volna hazánk első tudományos testületét e küzdelmek részesévé tenni. De most, midőn évek multán a szenvedélyek hullámai elsimultak s az objectiv tudományos felfogás alkalmazásának mi sem állja útját, a tudománynak nemcsak joga, hanem kötelessége is a tényeket, melyek előttünk állanak, tanulmány tárgyává tenni s az egyházpolitikai törvényeknek bennök nyilatkozó hatását hidegen, szenvedély nélkül mérlegelve, az eredményről beszámolni az érdeklődő szakköröknek, beszámolni az egész érdekelt társadalomnak.

Mint minden politikai kérdés vizsgálatánál, a melynél az ítéletet rokonszenv és ellenszenv befolyásolhatja, úgy az egyházpolitikai törvények mérlegelésénél is minden egyéb eszköznél célravezetőbb segítség a statisztika, a mely pontos és a legkisebb részletekre is kiterjedő számadataival, nemcsak tárgyilagos, de egyszersmind sokoldalú megismerésre nyújt módot.

Magyarország hivatalos statisztikájának, a központi statisztikai hivatalnak élén állva, de ezt megelőzőleg is mint megboldogult elődömnök, Keleti Károlynak munkatársa, mindekor az volt legfőbb törekvésem, hogy a hivatalos statisztika — beteges kíváncsiságok kielégítésének és aprólékos szörszálhasogatásoknak mellőzésével — az igazi közszükségletek felismeréséhez, az állami és társadalmi feladatok előkészítéséhez, a törvényhozási és jelentékenyebb kormányintézkedések hatásának és következményeinek minél tárgyilagosabb megismeréséhez szolgáltatson anyagot és minél több tanulságot.

Ezen, hivatalos működésemben mindenkor szem előtt tartott legfőbb irányelvet követtem tehát akkor is, a midőn az egyházpolitikai törvények életbeléptetésekor első dolgom volt oly statisztikai adatok gyűjtéséről gondoskodni, a melyek nézetem szerint e törvények összes hatását és gyakorlati következményeit megvilágítani alkalmasak. Így szerveztem a házassági perek statisztikáját, hogy lássuk, vajjon a polgári házasság intézménye mellett a házasság szentségének úgy erkölcsi, mint gyakorlati szempontból leglényegesebb folyománya, a házassági kötelék állandósága inkább vagy kevésbé van-e biztosítva, mint volt a polgári házasság behozatala előtt; gondoskodtam arról, hogy az egyházi házasságkötésekről legalább azok összes száma, a polgári házasság életbeléptetése után is rendelkezésünkre álljon s ez által módunkban legyen összehasonlítást tenni és megállapítani, hogy a házasulók most már jogi kényszer nélkül, pusztán vallásos meggyőződésüket követve, mekkora arányban veszik igénybe az egyház áldását; felvettem az adatgyűjtés sorába a különböző vallású házasulóknak a házasságból származó gyermekeik vallására vonatkozó megegyezések feltüntetésére szolgáló adatokat, hogy lássuk, vajjon ezen, az egyházpolitikai törvények meghozatala előtt tiltott, most már a törvény által megengedett eszközzel mindkétnemű gyermekeiknek ugyanazon vallásban való neveltethetése céljából mily gyakran és különösen mely vallások javára élnek a házasulók; kiterjesztettem az adatgyűjtést a felekezeten kívül állók számának feljegyzésére, továbbá az áttérésekre, valamint még más oly adatok gyűjtésére is, a melyek az egyházi és vallásos élet bensőségére világosságot deríteni különösen alkalmasak.

A statisztikai adatgyűjtéseknek egész sorozata indult meg tehát mindjárt az egyházpolitikai törvények életbeléptetésekor. Az állami anyakönyvezéssel kapcsolatban az egyéni laprendszer alapján újjászervezett s az állami anyakönyvvezetők adatszolgáltatására fektetett új népmozgalmi statisztika nyújtja, sok egyéb érdekes kérdésekre adott becses feleletei között, a házasulóknak a gyermekek vallására vonatkozó megegyezéseit feltüntető adatokat; a házassági perekről a kir. törvényszékek; a felekezeten kívül állókról és a felekezetbe visszalépettekről a járási főszolgabírák és a városokban a polgármesterek szolgáltatják az adatokat; a vallásos életre

világot vető többi adatokat pedig a statisztikai hivatal a plébánia és lelkészi hivataloktól gyűjti be.

Örömmel hangsúlyozhatom, hogy ezen egész adatgyűjtés minden részletében a legkifogástalanabban működik. A népmozgalmi statisztikai adatgyűjtés tudvalevőleg havonként történik s a statisztikai hivatalnak havi közleményei minden óról már a következő hó utolsó napján, tehát egy rövid hónap múlva tartalmazzák az egész ország népesedésének főbb eredményeit. Ehhez természetesen az anyakönyvvezetők részéről a legnagyobb pontosság szükséges; érdemes tehát felemlíteni, hogy a közel 5000-re rugó anyakönyvvezető közül évek során keresztül csak elvétve akad egy-egy, a kitől a statisztikai adatok minden óról a következő hónapban legalább oly időben be nem érkeznének, hogy azokat a havi közleményben fel ne lehetne venni. Mindenesetre megnyugvást keltő tapasztalat ez, a mely azt bizonyítja, hogy állami anyakönyveink vezetése általánosságban véve elég jó, legalább is rendhez, pontossághoz szoktatott elemek kezébe van letéve.

De nem lehet panaszt emelni az adatszolgáltatási kötelezettség teljesítése tekintetében az egyházi hivatalok ellen sem. Törvényes kötelességüknek a statisztikai hivaltól vett legelső felszólításra a túlnyomó nagy rész siet pontosan megfelelni. Az együttesen kerekszámban 11.000-re rugó különböző felekezetű egyházi hivatal (plébánia, lelkészség és izraelita hitközség) közül aránylag csak csekély részt kellett az adatok beküldésére másodizben is felhívni vagy többszörösen sürgetni s mindössze csak két egyházi hivattal — 2 görög keleti lelkészszel — szemben volt kénytelen a statisztikai hivatal a törvény szigorát alkalmazni s az adatokat a helyszínére kiküldött tisztviselője által az illető mulasztók költségére begyűjtetni.

Része van ebben a kedvező eredményben kétségkívül az egyházi főhatóságok azon készséges közreműködésének is, a melylyel a statisztikai hivatalnak az egyházi és vallásos élet körébe vágó adatgyűjtő tevékenységét általában a legjobb akaratú támogatásban részesítették, nagyobbára saját részükről is lelkőkre kötvén alsó papságuknak, hogy az egyházi és hitéletre vonatkozólag kívánt s nemcsak az állam, hanem éppen úgy az egyházak szempontjából is tanulságosnak

ígérkező adatokat a statisztikai hivatalnak pontosan szolgáltatassák be.

Csak egyetlen egy példát említhetek az összes egyházi főhatóságok között, egy római katolikus püspököt, a ki — ámbár különben a statisztikai hivatal törvényen alapuló intézkedésének minden késedelem nélkül, hazafias kötelességérzettel eleget tett s az adatgyűjtést nemcsak hogy nem hátráltatta, hanem már előre kilátásba helyezte, hogy szükség esetén az alája tartozó plébánia-hivatalokat az adatok beszolgáltatására saját részéről is utasítani fogja — az adatgyűjtéssel szemben aggodalmának adott kifejezést, azon észrevételt téve, hogy »tekintve az újabb egyházpolitikai törvényeket, ezen adatgyűjtés alatt a legjobb akarat mellett is csak valamely, a hazai katholicizmus elleni célzatot lapangani« vél. Az adatgyűjtés folyamán ezen, mindenesetre csakis tiszteletre méltó indokokon alapuló aggodalmat, legnagyobb sajnálatomra, ismételt levélváltás és az adatgyűjtésnél szem előtt tartott tulajdonképeni célzatok többszörös kifejtése daczára sem sikerült teljesen eloszlatnom. Remélem, hogy most, a midőn az egyházi és hitélettel kapcsolatos egész adatgyűjtés összes eredményei rendelkezésre állanak, úgy az eredmények, valamint az a mód is, a mint azok a statisztikai hivatal részéről az állam és az egyház közös javára felhasználatnak, az egyházáért élénken aggódó s annak érdekeit szíven viselő és féltékenyen őrző főpapot is végleg meg fogják nyugtatni.

Az egyházpolitikai törvényekkel szemben felmerült aggalysok és ellenvetések tudvalevőleg főképen a következő, állítólag az egyházpolitikai törvényekből keletkező veszedelmek és fenyegető bajok szem elé állításában és élénk színekkel ecsetelésében nyertek kifejezést: a polgári házasság intézménye polgári kötés színvonalára szállítva le a házasság szentségét a katolikus felfogás szerint felbonthatatlan házasságot ingataggá teszi s számos elválásra vezet; a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény — különösen miután a polgári házasság intézménye folytán a hiveknek az egyházra való utaltsága úgyszólván kisebbedni s az egyháznak a házasságkötések alkalmával eddig a hivekre gyakorolt hatása csökkenni fog — általános vallási közönyt támaszt s párosulva az izraelita vallás befogadásáról szóló törvény következményeivel, a társadalom elkeresztényiet-

lenedését vonja maga után; a vallási közöny az egyházi házasságkötések minél gyakoribb mellőzésében s a felekezeti-
ből való kilépések minél nagyobb számában fog kifejezésre
jutni, mely utóbbi baj ismét egy más, egyetemesebb baj for-
rásává lesz, a mennyiben az anyagiakkal kevésbé jól ellátott
egyházak romlását fogja előidézni.

Lássuk tehát a statisztika világánál, hogy ez aggodalmak
alaposak voltak-e s a jövőndölések beteljesültek-e?

Mindenekelőtt a mi a *házasság felbonthatatlanságát*, a
házasság szentségének e leglényegesebb ismérvét illeti, vajjon
a házassági kötelék állandósága az egységes polgári házasság
intézménye mellett van-e, vagy az ezt megelőzőleg érvényes
és köztekintélylyel felruházott különböző felekezeti házassági
jogok keretében volt-e inkább biztosítva?

A polgári házasság intézményének behozatala előtt az
elválások következtében felbontott házasságok száma — az
egyházi anyakönyvi hivatalok által a népmozgalmi statisztika
keretében kimutatott adatok szerint, noha ez adatok a reájuk
vonatkozó adatgyűjtés módozataiból folyó hiányosságuknál
fogva a valóságnak okvetlenül alatta maradtak — a jelen év-
tized elején folytonos emelkedéssel évenként 1088 és 1413
között váltakozott. Az 1895. évben szeptember hó végéig,
vagyis csupán az első kilencz hónapban 1145 elválás volt,
aránylagosan egész évre számítva tehát az elválások száma
már 1526-ra emelkedett. Ezzel szemben az egységes polgári
házasság életbelépte óta a polgári bíróságoknál a jogerős
érvénytelenítő, felbontó vagy elválasztó ítéletek által meg-
szüntetett házasságok száma következőleg alakult: 1895. évi
október—deczember hónapokban volt 186, 1896. évben 387
s 1897-ben 673. Az 1895. év három utolsó hónapja, valamint
az 1896. év is, tekintve, hogy a házassági perek már a házas-
ság lehető fentartása szempontjából is előírt körülményes el-
járásnál fogva általában hosszabb tartamúak szoktak lenni s
a jogorvoslatok is meglehetősen hosszú időt igényelnek, az el-
intéztett házassági perek száma tekintetében nem tekinthetők
rendes éveknek. Bizonyára már sokkal megbízhatóbban és a
valósághoz közel járva fejezi ki a per útján megszűnt házas-
ságok számának normális és a következő években is várható
alakulását az 1897. év eredménye, miután feltehető, hogy a
házassági perek túlnyomó nagyrésze két év alatt befejezés-

hez jut. Ezen adatok szerint pedig a polgári házassági jogról szóló törvény értelmében indított házassági perek alapján történt válások száma félakkora sincs, mint a mennyi válás által felbontott házasságot a polgári házasság behozatala előtt kimutattunk. Nyilvánvaló tehát, hogy az egységes állami házassági jog a házassági köteléket nem lazította meg, hanem inkább azt, a katolikus egyházjog kivételével, a többi felekezeti házassági jogokban foglalt szabályoknál szigorúbb rendelkezéseivel, különösen az úgynevezett erdélyi válások megszüntetése által, feltűnően megszilárdította s a házassági kötelék tartósságát, állandóságát előmozdította.

Az egyházpolitikai törvények rendelkezései között a leghevesebb és legkiméletlenebb támadásoknak volt kitéve a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénynek az az intézkedése, a mely *a felekezeten kívül állást* megengedi. A vallásbeli közöny terjedésének a közéletben mutatkozó számos nyilvánvaló jelenségei közepette valóban nem is látszott indokolatlannak a feltevés, hogy lélekben igazi vallásos meggyőződés nélkül nagyon sokan fognak akadni, a kik felhasználják a törvényadta lehetőséget, hogy egyházuk kötelékeitől megszabaduljanak s ezzel egyszersmind lerázzák magukról azokat az anyagi terheket is, a melyekkel a valamely felekezethez való tartozás egybe van kötve. Az előjelekből következtetve azt lehetett volna hinni, hogy százezrek, vagy legalább is számos tizezrek fognak jelentkezni a felekezetükből való kilépésre. S az eredmény az, hogy 1896-ban 3.990-en, 1897-ben pedig 4.935-en, mindössze tehát 8.925-en léptek ki felekezetükből s ezek közül is már több mint százan újból beléptek előbbi felekezetükbe vagy valamely más, a törvény által befogadott hitfelekezet kötelékébe.

De nemcsak a kilépettek összes számának csekély volta tekinthető kedvező jelenségnek, hanem még inkább azok a további részletesebb adatok lehetnek ránk nézve különösen megnyugtató hatással, a melyek a kilépések közelebbi körülményeinek megvilágítására szolgálnak. Az adatgyűjtés kiterjeszkedett a kilépettek korviszonyaira, a hitfelekezet megjelölésére, melyhez kilépésük előtt tartoztak, a kilépettek nemzetiségére és a mi a legtanulságosabb volt, a kilépés okának felderítésére. Ez utóbbi adatok alapján mondhatjuk, hogy a kilépések csak a legritkább esetben történtek a vallás iránti

közünyösségből, sőt a legtöbb esetben inkább túlajtott vallási meggyőződésre, vallási rajongásra vezethetők vissza, a mennyiben a kilépettek legnagyobb része a nazarénus és a baptista szektákhoz csatlakozott, jobban mondva, már megelőzőleg is ezen szektákhoz tartozott, csak hogy korábbi felekezetének elhagyását s miután a nazarénus és baptista szekták nálunk felekezeteknek el nem ismertetnek, felekezeten kívüli viszonyát most már a törvényadta lehetőségnél fogva az új jogszabályok által megengedett módon törvényesítette, mert a mint számos szolgabírói jelentés kiemeli, a legtöbb kilépett már eddig is tényleg az »igaz vallásnak« hive, nazarénus volt. Egyes szolgabírói jelentések említik ugyan az egyházi adó terheességét, vagy a viszálykodást a felekezeti lelkésszel — mind a két ok közrehatott, Baranya vármegyében, a siklósi járásban 252 reformátusnak kilépésénél. — Kivételesén — Békés vármegyében — a szoczializmus is említetik mint a kilépés indoka, részint az egyházi adók terheességével, részint a nazarénus szektához tartozással, mint együttesen ható indokkal kapcsolatban, mindezek azonban együttvéve is csak néhány százat tesznek s bármily sajnálatosak is lehetnek az illető helyi viszonyok szempontjából, országos szempontból jelentőséggel nem bírnak.

A kilépettek között, korábbi hitfelekezetüket tekintve, a reformátusok és görög keletiek vannak legnagyobb számmal, azután következnek a római katolikusok és az ágostaiak. A két esztendő eredményét együttvéve a reformátusokra az összes kilépetteknek 38⁰/₀-a, a görög keletiekre 23, a római katolikusokra 22 és az ágostaiakra 16⁰/₀ esik. A zsidók a felekezeten kívülieket alig említésre méltó csekély számmal szaporítják, így pl. 1896-ban 28-an, 1897-ben pedig 8-an lettek közülök felekezetnélküliekké s még ezek is csekély kivétellel ugyanezen évek folyamán újból visszaléptek az izraelita vallás kötelékébe.

Ha a kilépettek vidékenkinti eloszlását nézzük, feltűnő az az összefüggés és megegyezés, a melyet a kilépettek törvényhatóságok szerinti száma és az 1890. évi népszámlálás szerint az egyes törvényhatóságokban kimutatott »egyéb keresztény« hitfelekezetűek száma között tapasztalhatunk, a mely gyűjtő megnevezés alá akkor főképen a nazarénusok és baptisták soroztattak. A Duna jobbpartján Baranya és Tolna, a Duna-Tisza

közén Bács-Bodrog, Csongrád és Pest vármegyék, továbbá Hódmező-Vásárhely törvényhatósági jogú város, a Tisza balpartján Békés és Bihar vármegyék és a Tisza-Maros szögében Arad, Csanád, Temes és Torontál vármegyék azok, a melyek valamint az 1890. népszámlálás alkalmával az »egyéb keresztény« felekezetűek, úgy most a felekezeten kívüliek számát leginkább szaporítják, nyilvánvaló bizonyoságául annak, hogy — a mint a főszolgabírói jelentések túlnyomó része is mondja — a felekezetből kilépők legnagyobb része lélekben már régóta — egyes vidékeken évtizedek óta — nem tartozott ahhoz a hitfelekezethez, a melyhez őt a külső kötelék kapcsolta s így ezen természetellenes köteléknek feloldása az illető felekezetre nézve erkölcsi szempontból fontossággal és hátránnyal egyáltalában nem bir.

A főszolgabírói jelentések, a melyek nagyobb mérvű kilépésről számolnak be, többnyire azt is hozzátézik, hogy a nazarénus mozgalom inkább csökkenőben van, mintsem emelkedőben. Ezt látszik bizonyítani a kilépettek kor szerinti megoszlása is, a mennyiben tudniillik a kilépettek között a fiatalabb korosztály aránylag csekély százalékkal van képviselve; így például a 30 éven aluliak az összes kilépetteknek 1896-ban 13 és 1897-ben 15, átlag mind a két évben kilépetteknek 14⁰/₀-át tették. Még erősebb bizonyíték azonban az, hogy a míg az 1890. évi népszámlálás Magyarországon, Fiumét is beleszámítva, 9019 »egyéb keresztény« felekezetűt, tehát túlnyomóan nazarénust és baptistát mutatott ki, addig az 1896 és 1897 évek folyamán kilépettek összes száma — jóllehet e számban a nazarénusokon és baptistákon kívül néhány száz más indokból kilépett egyén is bent foglaltatik — együttesen sem rúg 9.000-re.

Jellemző, hogy a felekezetből való kilépések a városi népességben csak elenyésző csekély számmal fordulnak elő. Ha a majdnem kizárólag földmives népességű Hódmező-Vásárhelyt és Szegedet, mely utóbbi városban szintén meglehetősen számmal történt kilépés, leszámítjuk, az összes többi városokra 1896-ban 176, 1897-ben pedig épen csak 54 kilépés esett. Selmeczbányán, Pozsonyban, Győrött, Komáromban, Sopronban, Baján, Újvidéken, Kecskeméten, Debreczenben, Szatmár-Németiben és Maros-Vásárhelyen sem 1896-ban, sem 1897-ben egyetlen egy kilépés sem fordult elő. Kassán, Nagy-Váradon és Temesvárott

is csak egy-egy kilépés volt. Budapesten, a hol 1896-ban 58 kilépés történt, 1897-ben már csak 17 eset fordult elő, e kilépettek nagyobbára szintén nazarénusok vagy baptisták lettek.

Ezek az adatok, vagy jobban mondva az adatoknak majdnem teljes hiánya a városokban a legfényesebben bizonyítják, hogy a felekezeten kívüli állapot lehetőségének törvényben való kimondása egyáltalában nem járt a felekezetekre vagy a vallásos életre nézve azzal a romboló következménnyel, a melyet szenvedélyes ellenzői e rendelkezésből megjövendöltek. Sőt ellenkezőleg egy nagy, a vallásos élet egyetemességére csakis jótékonyan visszaható tanulságot merithetünk a törvény szabadelvű rendelkezéséből és annak gyakorlati hatásából, azt, hogy mily mélyen kell gyökereznie az emberi szivben a vallásos érzésnek és a positiv valláshoz való ragaszkodásnak, a midőn különösen a városokban kétségtelenül számos jelenségekben nyilvánuló vallásbeli közömbösség közepette és az ugyancsak városokban leginkább feltalálható századvégi léhaság daczára oly elenyészően csekély számmal akadnak, a kik azt a köteleket, a mely őket egyházukhoz fűzi, — ámbár a törvény ezt most már nem tiltja, — elszakítani hajlandók volnának. Ez a tanulság úgy az államra, mint az egyházra nézve az egész adatgyűjtésnek talán legörvendetesebb eredménye.

De nem mutatkozik a vallásosságnak csökkenése az *egyházi házasságoknak a polgári kötések számához való viszonyában* sem. Adataink azt bizonyítják, hogy a hol különös akadályok fenn nem forognak, a házasulók sietnek a polgári házasság megkötése után, az állam törvényének eleget tévén, egyházi köteleességüknek is megfelelni. A tisztán ugyanazon vallásúak között kötött házasságoknál, a hol vallásbeli akadályok az egyházi házasság megkötését rendszerint nem gátolják, az egyházi házasságok 1897-ben a polgári házasságoknak a római katolikusoknál 98⁹/₁₀, az unitáriusoknál 98⁶/₁₀, a reformátusoknál 98²/₁₀, a görög katolikusoknál 97⁴/₁₀, az ágostaiaknál 93⁵/₁₀ és a görögkeletieknél 90⁰/₁₀-át tették.

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalása alkalmával fölmerült ama hazafiúi aggodalom, hogy a vallásos közöny a magyar fajt fogja legerősebben megtámadni, míg ellenben az u. n. nemzetiségi egyházakban a vallásos és nemzetiségi érzés ereje kölcsönösen táplálva egymást, útját állja a

felekezeti kötelékek meglazulásának — a legörvendetesebb czáfolását találja az adatokban. Adataink ugyanis a legszembe-
szökőbben mutatják, hogy a legmagyarabb egyházakban a házasságoknak legnagyobb — több mint 98 — százaléka köt-
tetik meg egyházilag is, ellenben az egyházi házasságkötések aránya ott a legkisebb, a hol a magyarság alig-alig van képviselve, a görög keleti egyház kebelében.

Igaz, hogy legkevésbé volt kedvező az egyházi házasságoknak a polgári házasságokhoz való aránya, a begyűlt statisztikai adatok alapján a zsidóknál, a kiknél ezen adatok szerint a házasulóknak 65¹/₀-a kötött csak egyházi házasságot. Ez adatokból azonban szintén nem volna helyes a zsidóknál a vallásosságnak hanyatlására következtetni, — ez esetben a felekezeten kívül állók között is nagyobb számban kellene szerepelniök — mert a kedvezőtlen arányszámot részben mindenestre a rendezetlen állapotban levő egyházi anyakönyvezés magyarázza meg, minek folytán számos egyházilag megáldott zsidóházasság az egyházi anyakönyvekből kimaradt, sőt egyes helyeken az állami anyakönyvek behozatala óta az izraelita anyakönyvek vezetését be is szüntették, így aztán az egyházi adatgyűjtés körében számos, tényleg rituális módon is megkötött házasságról a statisztikai hivatal nem szerezhett értesülést. Ezen magyarázat helyességének bizonyítékául szolgálhat az a körülmény is, hogy a zsidóknál az állami anyakönyvek behozatala óta a születéseknek is csak mintegy 55⁰/₀-a vezettetik be az egyházi anyakönyvekbe.

A vegyes házasságoknál, melyeknél sok esetben jogi akadályok vagy legalább a felekezetek részéről támasztott egyéb nehézségek forognak fenn és gátolják a házasságnak az egyház által való megáldását, természetesen egyáltalában kedvezőtlenebbül alakul a polgári és az egyházi házasságkötéseknek egymáshoz való aránya. Érdekes azonban, hogy az ágostaiaknál és reformátusoknál, a mely felekezetek tudvalevőleg legtűrelmesebb álláspontot foglalnak el a vegyes házasságokkal szemben, a vegyes házasságoknak is 98⁰/₀-a részesül egyházi áldásban, a római katolikusoknál ellenben az arány alig haladja meg az 55⁰/₀-ot, a miből nyilvánvaló, hogy a protestáns féllal házasságra lépő római katolikusok — talán a katolikus lelkésznek kevésbé türelmes magatartása és az ünnepélyes szertartás megtagadása miatt — az

egyházi házasságot sok esetben nem a saját lelkészük, hanem a protestáns lelkész előtt kötik meg.

Az egyházpolitikai törvényeknek nem kis mértékben támadott rendelkezései voltak azok, melyeknek egyike a cultus disparitas akadályát megszüntetve, *a keresztények és zsidók összeházasodását* lehetővé tette, másika pedig a zsidó vallást a bevett felekezetek közé emelve, *keresztényeknek a zsidó vallásra való áttérését* megengedte.

A szabadelvűség alapgondolata mellett kétségkívül az is indokul szolgált a törvényhozásnak, a midőn e rendelkezéseket hozta, hogy e rendelkezésekben a kereszténységre nézve nem látott veszedelmet, ellenben hasznót nemzeti szempontból, ez által is a — sajnos — sokféleképen tagolt magyar társadalom egységének előmozdítását remélve. Úgy látszik, az egyházpolitikai törvények életbeléptetése óta szerzett tapasztalatok e felfogást igazolni alkalmasak. Erre látszik mutatni úgy a keresztények és zsidók között kötött házasságoknak jelentékeny száma, valamint az ily házasságoknál a gyermekek vallására vonatkozólag létrejövő megegyezések és azok iránya. Keresztény-zsidó házasság 1895 utolsó negyedében 270, 1896-ban 533 kötöttet, a mely számokban természetesen sok rég fennálló tényleges viszonynak törvényesítése is foglaltatik, az 1897. évi keresztény-zsidó házasságok száma — 354 — már körülbelül normálisnak tekinthető. A 2 és $\frac{1}{4}$ év alatt összesen kötött 1157 keresztény-zsidó házasságból 285 esetben, tehát az összes vegyes házasságoknak közel egy negyedében, csupán az 1897-ben kötött házasságokat tekintve pedig 123 esetben, vagyis a házasságoknak több mint egy harmadában jött létre megegyezés s ezen megegyezések közül az egész időszak alatt 246 szólott a keresztény, 39 az izraelita fél, csupán az 1897. évben pedig 111 megegyezés a keresztény és 12 megegyezés a zsidó fél vallásának javára.

Ugyancsak a keresztény vallás térfoglalásáról tesznek tanuságot a zsidóság körében *a keresztény vallásra való áttérések* is, a melyeknek száma az egyházpolitikai törvények meghozatala óta emelkedőben van. Úgy látszik, hogy a polgári házasság intézménye, mely a cultus disparitást megszüntette és az izraelita vallás befogadásáról szóló törvénynek az a rendelkezése, mely az izraelita vallásra való áttérés megengedése által e vallást az állam rendjében a keresztény fele-

kezetekkel egyenjogúsította, közelebb hozta a zsidóságot a kereszténységhez s talán a vegyes házasságok révén keletkezett rokonságok is közrehatottak, hogy évről-évre többen vétetik fel magukat valamelyik keresztény hitfelekezetbe. 1896-ban 220, 1897-ben 261 volt az áttértek száma, a kiknek túlnyomó része a római katolikus, kisebb része a református és az ágostai egyház kebelébe lépett be, a többi keresztény felekezetek csak szórványosan szerepelnek. A valamely keresztény felekezetről az izraelita vallásra történt áttérések száma 1896-ban 123, 1897-ben pedig 83 volt, ezeknek legnagyobb része azonban nem volt valóságos áttérés, mivel oly esetekből állott, a midőn eredetileg az izraelita valláshoz tartozott s e vallásról még az egyházpolitikai törvények meghozatala előtt valamelyik keresztény felekezetre áttért egyének, a zsidó vallásra újból visszatértek.

Az izraelita vallásról a keresztény felekezetekbe való áttérések nem annyira vallási, mint inkább nemzeti szempontból bírnak nagy fontossággal. Tisztán vallási szempontból nézve, a keresztény felekezeteknek néhány száz izraelita áttértenél való gyarapodása a belső szaporodás nagy száma mellett bizonyára alárendelt jelentőségű, nemzeti szempontból azonban épen nem közömbös ránk nézve, hogy a mint a keresztény-zsidó házasságok révén, úgy az áttérések következtében is a keresztény magyarság és a nyelv, hazafias érzés és törekvések tekintetében hozzásimuló zsidóság között mind több és több érintkezésre és bensőbb összeolvadásra nyílik alkalom s a zsidóság ennek következtében nemcsak nyelv, érzések és törekvések tekintetében, de fajilag is mindjobban egyesül a magyarsággal.

A vázolt jelenségek kétségtelenül bizonyítják, hogy az egyházpolitikai törvények a vallásos élet bensőségére, különösen pedig a kereszténységre nézve semminemű hátrányos következéssel nem jártak, sőt ellenkezőleg számos jel, a melyekre ezúttal tüzetesebben kiterjeszkednem messze vezetne, arra vall, hogy a vallásos élet intenzitása, ha talán nem is az egyházpolitikai törvények közvetlen befolyására, hanem az e törvények és az ezeket megelőző egyházpolitikai mozgalmak hatása következtében az egyháziak által kifejtett nagyobb buzgalom folytán, tehát közvetve mégis csak az egyházpolitikai alkotások eredményeképpen általában gyarapodott. Érde-

kes azonban, hogy a vallásos élet bensőségének erősödése, valamint tagjainak számbeli gyarapodása tekintetéből is az egyházpolitikai törvények folytán megváltozott helyzet annak az egyháznak szolgált leginkább javára, a mely az egyházpolitikai törekvésekkel szemben kezdettől fogva a legmerevebb magatartást, megegyezésre egyáltalában nem hajlandó álláspontot foglalta el és a legkiméletlenebb ellenállást fejtette ki. Különösen kitűnik ez, ha *a vegyes házasságoknál a gyermekek vallására nézve a házasulók között létrejött megegyezésekre*, vagy ha az áttérésekre vonatkozó statisztikai adatokat vesszük tekintetbe.

A vegyes házasságok összes száma Magyarországon és Fiumében 1896-ban 14.362, 1897-ben 14.461 volt. Szabályszerű megegyezés jött létre a házasulók között a házasság megkötése előtt a gyermekek vallására nézve 1896-ban 2.158, 1897-ben pedig 2.808 esetben, vagyis az összes vegyes házasságoknak 15%, illetőleg 19⁴/₁₀-ában. Az összes megegyezések közül 1896-ban 68³/₁₀, 1897-ben 68⁴/₁₀ szolt a római katolikus vallás javára, holott a római katolikus fél az ilyen házasságok között csak mintegy 44⁰/₁₀-kal volt képviselve, a különbözet mutatja a római katolikus egyház nyereségét a vegyes házasságok alkalmával létrejött megegyezéseknél.

Még tisztább képet nyerünk e kérdésben, ha csak azon házasságokat vesszük tekintetbe, a melyeknél az egyik fél római katolikus volt. Ilyen házasság kötött 1896-ban 10.491, 1897-ben 10.461. Ezek közül szabályszerű megegyezés jött létre 1896-ban 1.916 esetben, vagyis a római katolikus és egyéb vallásuak között kötött házasságoknak 18³/₁₀-ában, 1897-ben pedig 2.473 esetben, tehát a megfelelő összes vegyes házasságoknak 23⁶/₁₀-ában. A megegyezések közül 1896-ban 1.473 (76⁹/₁₀) szolt a római katolikus és csak 443 (23¹/₁₀) a másik vallású fél javára, 1897-ben pedig 1.786 (72²/₁₀) a római katolikus és 687 (27⁸/₁₀) a másik fél javára, vagy más szóval 1896-ban 1.030-ra, 1897-ben pedig 1.099-re rúgott azon vegyes házasságok száma, a melyeknél a római katolikus egyház — a másik fél javára történt megegyezések számán felül, tehát mintegy tiszta nyereséggépen — mindkét nemű gyermekeknek a római katolikus vallásban leendő neveltetését szabályszerű megegyezéssel biztosította.

Az egyes felekezeteknek nyereség- és veszteség-számlája a vegyes házasságoknál a gyermekek vallására vonatkozó meg-egyezőések tekintetében az egyházpolitikai törvények életbe-léptetése óta, vagyis az 1895. évi október hó 1-étől 1897 év végéig következőleg alakult, a nyereséget (+)-sal, a veszteséget (—)-sal jelölve :

a római katolikusoknál	(+) 2.323
a görög „	(+) 4
a görög keletiekénél	(—) 207
az ágostaiaknál	(—) 782
a reformátusoknál	(—) 1.098
az unitáriusoknál	(—) 34
az izraelitáknál	(—) 207
az egyéb vallásúaknál	(+) 2
az ismeretlen vallásúaknál	(—) 1

A vegyes házasságoknál a gyermekeknek vallására vonatkozó meg-egyezőésekben nyeresége és pedig számottevő nyeresége tehát csak a római katolikus egyháznak van, legnagyobb vesztesége pedig a két protestáns egyháznak.

Az áttérésekről az 1896. évtől fogva gyűjtetnek adatok és pedig olyképen, hogy a plébánia és lelkési hivatalok (izraelitáknál anyahitközségek) minden egyes felekezetenél csak a saját egyházába áttérteteket, vagyis az illető egyház szempontjából megtérteket mutatja ki, a kitértek számát ellenben nem közvetlen adatgyűjtésből, hanem az összes egyházak áttérési adatainak kölcsönös szembeállításával kapjuk, a mi által minden egyes felekezet részére az áttérések és kitérések különbözetét, tehát a mérleget is nyerhetjük, a mely megmutatja, hogy az illető felekezet az áttérések folytán mennyivel gyarapodott vagy fogyott. Ez a mérleg a két évről együttesen következőleg alakult:

a róm. katolikusoknál	(+) 1.565
a görög „	(+) 2.230
a „ keletiekénél	(—) 2.658
az ágostaiaknál	(—) 733
a reformátusoknál	(—) 444
az unitáriusoknál	(+) 338
az izraelitáknál	(—) 275
az egyéb vallásúaknál	(—) 23

Áttérések útján való szaporodással tehát csak a kétféle katolikus és az unitárius egyház dicsekedhetik. Az összes többi felekezetek jelentékenyen veszítettek, legnagyobb mértékben a görög keleti, melytől tömegesen a görög katolikus

egyház, kisebb mértékben pedig a római katolikus és a református egyház térített el híveket. A térítési törekvés azonban a görög katolikusok és a görög keletiek között egymás irányában kölcsönös, csak hogy a gör. katolikusok nagyobb eredményel működnek, mert habár a görög keleti vallásra is több száz görög katolikus tért át, a mérleg mégis igen jelentékeny különbséggel a görög katolikusok javára hajlik.

Az egyházpolitikai törvényeknek nemzeti irányú feladatuk is lévén, természetes, hogy az egyházi és hitéletre vonatkozó adatgyűjtés is nem szorítkozott csupán a tiszta hitéleti adatok kiderítésére, hanem oly adatokra is kiterjeszkedett, a melyek az egyes egyházak nemzetiségi viszonyairól vannak hivatva képet adni, tudakolván, hogy az isteni tisztelet, illetve az isteni tiszteletnek a nép közreműködésével történő része, ugymint, *a szentbeszédek, ének és vecsernyék minő nyelven tartatnak.* Ez adatok ugyan, a melyek első ízben az 1897. évről állanak rendelkezésre, nem függnek össze az egyházpolitikai törvényekkel oly értelemben, hogy azok gyakorlati következményeit juttatnák kifejezésre úgy, mint az eddig vázolt adatok, mindazonáltal érdekességüknél fogva nem mulaszthatom el, hogy azokat itt legalább röviden ne érintsem.

A népszámlálások által kimutatott adatok szerint is a legmagyarabb egyházak az unitárius és a református. Ezzel összhangzásban vannak a hitéleti adatok is, a mennyiben ezek szerint az unitárius egyházban egyetlen lelkészség sincs, a hol az egyházi élet nyelve nem volna kizárólag a magyar. A reformátusoknál már számos kétnyelvű lelkészség is van, nagyobbára magyar fő és egyéb mellékesen használt nyelvvel, feltűnő azonban, hogy ezen köztudat szerint teljesen magyar egyházban több tiszta német (Bács-Bodrog vármegyében 4, Tolnában 3 és Temesben 1) és 1 tiszta tót egyház is (Ung vármegyében) működik, a melyeknél a magyar nyelv még mellékesen sincsen behozva.

A többi felekezeteknél az egyházi élet nyelvét az illető hitfelekezetnek a népszámlálás alkalmával kiderített nemzetiségi viszonyaival egybevetve, általában azt tapasztaljuk, hogy az egyházak körében a magyar nyelv még mindig nem foglalja el azt a helyet, a mely azt nemcsak állami jellegénél fogva, de egyszerűen a népességből reá eső számbeli aránynál fogva is megilleti. Kétségtelen ugyan, hogy ez az állapot

— legalább általánosságban véve — nem tekinthető az egyházak részéről a magyarság iránt táplált valamely ellenséges érzület következményének, mint inkább egyszerűen azon conservativismus folyományának, a mely az egyházakat mindenkor jellemezni szokta s a mely nem tud lépést tartani a változó viszonyokkal; mindazonáltal nem nézhetjük közönyösen ezen a magyarságra nézve nemcsak nemzeti szempontból, de a hitélet igéyei szempontjából is hátrányos állapotot. A római katolikus egyházban kerekszámban 150 oly plébánia van, a melyekben valamely más főnemzetiség mellett 100-nál, 200-nál, 300-nál, 500-nál, sőt 1000 léleknél is többre rúg a magyarság — nem is említve az egyes helyeken szintén nagy számmal előforduló magyarul is beszélő nem magyar anyanyelvűeket — a nélkül, hogy e plébániákban a magyar nyelv legalább mint második nyelv mellékesen volna alkalmazásban; ugyanily lelkészségek szórványosan az ágostai egyházban is találhatók. Meg vagyok róla győződve, hogy elég ez állapotokra a figyelmet felhívni és hazafias főpapságunk, megszerezve a további részletesebb értesüléseket, meg fogja találni annak módját, hogy a magyarság mindenütt, a hol csak kissé tömegesebben lakik együtt, legalább bizonyos időközökben, pl. minden második vagy harmadik vasárnap és ünnepen anyanyelvén élvezhesse az isteni tiszteletet és egyéb a szertartások értelmében a nép nyelvén kiszolgáltatható egyházi ténykedéseket. A görög katolikus és görög keleti egyházakban, a melyeknél a szertartási nyelv a nemzetiséggel összefüggésben van s a mely egyházak életében a magyarság ügye még rosszabbul áll, némi javulást is csak a magyar szertartási nyelv behozatalától és a magyar püspökség felállításától lehetne remélni.

Aránylag legrosszabbul áll azonban a magyar nyelv használata az izraelita hitközségek egyházi életében. Az 569 izraelita anyahitközség közül, a beérkezett adatok szerint, 153 kongresszusi, 64 statusquo és 260 orthodox hitközségben tartottak hitszónoklatokat, 92 hitközségben hitszónoklatok tartása nem volt szokásban, az együttevée 477-re rugó azon izraelita hitközségek közül, a melyekben hitszónoklatokat tartani szoktak, a magyar nyelv csupán 85 esetben, tehát az említett hitközségeknek nem több mint 17%-ában volt kizárólagos használatban, míg a német nyelv kizárólagos haszná-

lata 126 esetben, az összes hitközségek számának 26·4%-ában jelentetett be. Negyven hitközségnél héber nyelven tartották a hitszónoklatokat, a többieknél magyar-német, német-magyar, továbbá héber-magyar és héber-német kettős nyelvek voltak használatban. Különösen elszomorító az adatok az orthodoxoknál, a kiknek hitszónoklatokat tartó 260 hitközsége közül csak nyolczban volt a hitszónoklatok nyelve magyar, ellenben 109 hitközségben tiszta német, a többiben héber vagy vegyes nyelvű.

Úgy látszik tehát, hogy az a szinte köztudattá lett nagymérvű magyarosodás a zsidóság körében, a melyet népszámlálási adatokra, valamint egyéb különböző külső jelenségekre támaszkodva oly gyakran és örömmel szoktunk hangoztatni, még mindig nagyon felszínes csak, legalább is nem hatotta át az egyének belső világát, mert ellenkező esetben lehetlenségnek kellene tartanunk, hogy az egyházi életben a magyar nyelv használatának minden várakozáson alul annyira csekély szerep jusson.

Sajnos, hogy a zsidóság egyházi életében nincs oly központi főhatóság, a mely ezen szomorú állapotoknak megszüntetését hivatásszerűleg teljesíthetné, annál inkább kíváncsi azonban, hogy mindazok a kiválóbb egyének, a kik a zsidók körében akár a politikai, akár az egyházi vagy egyéb társadalmi életben nagyobb szerepet töltenek be, befolyásukat lehetőleg oly irányban érvényesítsék, hogy a magyar nyelv a zsidóság egyházi életében is mielőbb minél általánosabb, legalább a közhasználatnak megfelelő elterjedést nyerjen: hogy így az egyházi és hitéleti adatgyűjtés, a melynek eredményei a tulajdonképeni egyházi szempontokat véve, örvendetéseknak és teljesen megnyugtatóknak mondhatók, az egyházi életnek magyarsága tekintetében, mely ma a legtöbb keresztény felekezetnél is nagyon sok kívánni valót mutat, egy új korszak kiindulásául szolgáljon.

JEKELFALUSSY JÓZSEF.

BÉKÉS VÁRMEGYE MEZŐGAZDASÁGA. *)

A mezőgazdasági statisztika legfontosabb feladatai közé tartozik kinyomozni, hogy a birtokok miként oszlanak meg nagyság szerint. Az eddig elért eredmények azonban távolról sem álltak arányban a végzett munka nagyságával. A birtokstatisztika rendesen az adó-kataszter alapján készül, s mint a hogy ez, a birtokosoknak mindig csak egy-egy község határában fekvő birtokára szorítkozik, a kataszteri adatok alapján készülő birtokstatisztika is a nagyság-kategóriákba való sorozás alkalmával mellőzi az ugyanazon birtokosok különböző községek határában fekvő birtokainak összefoglalását. Ennek az a természetes következménye, hogy a birtokstatisztika a birtokokat rendesen jóval inkább felaprózva mutatja, mint a hogy azok a valóságban vannak, s egy csomó tényleg nem létező birtokot mutat ki.

Az 1895. évi VIII. törv.-cikk által elrendelt mezőgazdasági statisztikai összeírás tulajdonképeni birtokstatisztika.

*) Az 1895. évi VIII. törvénycikk alapján egy nagyarányú általános mezőgazdasági statisztikai összeírás hajtattott végre. A begyűlt roppant ósanyag szakszerű feldolgozása a földmivelésügyi miniszter úr Ö nagyméltóságának megtisztelő bizalmából a magyar kir. központi statisztikai hivatalnak jutott feladatául s eddig már három feliő kötet forog a nagyközönség kezén.

Ezzel azonban az ósanyag gazdag adatkincse kimerítve nincs s a további feldolgozás céljából egy próbamunka hajtattott végre, melynek eredményét az itt közölt tanulmány ismerteti. Ez alapon — noha a költségekre való tekintettel némi megszorítással — indult meg az országos anyag végleges feldolgozása s azon általános nagy érdeknél fogva, melylyel a munkálat bir, azt hiszem, úgy gazdaközönségünknek, mint az érdeklődő nagyközönségnek általában szolgálatot teszek, ha e tanulmányt Darányi Ignác földmivelésügyi miniszter úr Ö nagyméltóságának felhatalmazásával e folyóirat hasábjain nyilvánosságra hozom.

A szerkesztő.

tika helyett a *gazdaságok statisztikáját* nyújtja. A tulajdon birtokok megoszlásának teljes hű képét tehát hiában keressük benne; ellenben a gazdaságok megoszlását nagyság szerint oly szabatosossággal állítja szemünk elé, a melyre hasonló statisztikai munkálatban példát nem ismerünk.

Az egyéni kérdőívek kombinatív feldolgozása előtt egy óriási nehézséggel járó művelet hajtattott végre: az ugyanazon fölszereléssel közösen kezelt, tehát egy gazdaságot képező birtokok vagy birtokrészek, ha különböző községek határában fekszenek is, összekerestettek, összefoglaltattak, s csak ez összefoglalás után vette kezdetét a kérdőívek csoportosítása a birtokolás jogcíme s azon belül a gazdaság területének nagysága szerint. Ezzel elértük azt, hogy minden gazdaság tényleg abba a kategóriába került, melybe területének valóságos nagyságánál fogva tartozik, nem pedig egyes részei soroztattak külön gazdaságok gyanánt más-más kategóriába.

A birtok és a gazdaság fogalma természetesen nem fedie egymást. A házilag kezelt tulajdon birtokok mellett ott vannak a haszonélvezeti és haszonbéres birtokok; ennél fogva a gazdaságok megoszlását nem vehetjük azonosnak a birtokmegoszlással. De azért a gazdaságoknak nagyság szerint való megoszlása — míg a mezőgazdasági termelés szempontjából első rendű tényező — a birtok-statisztikát tekintve sem érdeknélküli, részben még ez utóbbit is pótolni képes.

Az adatok becset az is fokozza, hogy az új kombinatív feldolgozás nemcsak azt mutatta ki, hogy hány gazdaság tartozik a megállapított nagyság-kategóriákba, hanem azt is, hogy a birtoklás jogcíme szerint csoportosított különböző nagyságú gazdaságok mint vannak ellátva gépi fölszereléssel és állat-létszámmal, területek pedig miképen oszlik meg az egyes mivélségi ágak között. Sőt a gazdaságoknak most említett részletezését a gazdálkodók anyanyelve szerint csoportosítva is feltaláljuk.

A táblás kimutatások gazdag adatai alapján főbb vonásokban a következőkben mutatjuk be a békésvármegyei gazdaságok vázlatos képét.

A *gazdaságok számát és területnagyságát* a birtoklás jogcíme és az egyes *nagyság-kategóriák* szerint a következő számok tüntetik fel:

A gazdaságok nagysága	A házilag kezelt tulajdon		A haszon- élvezeti		A haszon- béres		A vegyes		Az összes	
	g a z d a s á g o k									
	száma	terü- lete k. hold	száma	terü- lete k. hold	száma	terü- lete k. hold	száma	terü- lete k. hold	száma	terü- lete k. hold
1 holdnál kisebb, szán- tóföld nélkül	6.214	1.942	158	40	190	31	39	28	6.541	2.036
1 holdnál kisebb, szán- tófölddel	4.605	2.329	52	25	303	145	272	109	5.292	2.668
1—5 holdas	8.233	20.380	96	242	232	567	871	2.393	9.452	23.587
5—10 „	8.068	21.970	41	286	131	933	685	5.102	8.925	28.291
10—20 „	2.805	40.072	37	814	186	2.632	1.120	16.479	4.168	59.997
20—50 „	2.139	65.606	23	627	104	3.201	1.152	35.435	3.418	104.869
50—100 „	553	35.922	14	923	23	1.611	307	20.844	397	59.300
100—200 „	147	19.611	3	507	8	858	94	12.442	252	33.518
200—500 „	50	15.037	1	431	15	5.096	40	11.333	106	31.897
500—1000 „	18	12.247	—	—	14	11.296	14	10.488	46	33.941
1000 holdon felül	41	152.462	—	—	13	29.498	12	38.523	66	220.282
	27.893	357.578	445	3.895	1.159	55.878	4.606	153.036	34.103	600.386

Békés vármegyében tehát összesen 34.103 önálló gazdaság van. Érdekes összehasonlításra kínálkozik alkalom a gazdaságok száma és a népszámlálás alkalmával kiderített némely népességi viszony között.

Volt Békés vármegyében 1890. végén 61.138 férfi és női családfő, vagyis ugyananyi család. Azaz hogy valamivel kevesebb, mert a magánosan lakó egyének is külön családfőeknek vétettek. Ha kerekszám 60.000-re vesszük a családok számát, közel 57%-ának volt kisebb-nagyobb mezei gazdasága. Az egyes járások közt e tekintetben a következő eltérések mutatkoznak:

J á r á s	1000 háztartásra esik gazdaság	J á r á s	1000 háztartásra esik gazdaság
1. Békési járás	577'57	5. Orosházi járás	554'48
2. Békéscsabai járás	510'09	6. Szarvasi járás	634'43
3. Gyomai járás	697'32	7. Szeghalmi járás	428'01
4. Gyulai járás	652'19	Gyula r. t. város	509'04

Legkedvezőbb az arány a gyomai, gyulai és szarvasi járásokban; ezekben az összes családok közül csak 30—36%-nak nincs gazdasága, ellenben legkedvezőtlenebb a szeghalmiban, hol a családoknak jóval több, mint fele nem bir gazdasággal. Nem fektetnénk súlyt e jelenségekre, ha nem tudnók, hogy Békés vármegye lakossága csekély kivétellel az őstermelésből él, sőt az iparosok jó részének is van egy kis gazdasága; a gazdaság nélküliek nagy tömegét tehát a mezőgazdasági munkások és a napszámosok teszik. Pedig az agrár-bajoknak, ha nem is gyökeres gyógyszer, de mindenesetre

enyhitője, ha a mezei munkásnak egy kis háza van, hol bér-fizetés nélkül lakik, s egy darab földje, mely megtermi leg-alább egy részét az élelmére szükséges terményeknek.

A népszámlálási adatokkal való összehasonlításban még tovább is mehetünk, bár az eredmény inkább csak nagyjából tájékoztató.

Az 1890. évi népszámlálás szerint Békés vármegye terü-letén 21.569 földbirtokos és földműves gazda s 198 bérlő volt. Ha e két szám összegét levonjuk a gazdaságok összes számá-ból, 12.336 gazdaság marad, melynek tulajdonosa részint az értelmiséghez tartozik, részint iparos vagy kereskedő, részint pedig — s ez a leggyakoribb eset — napszámos. Az egy holdnál kisebb gazdaságok száma közel 12.000-re rug, ezeknek túl-nyomó része bizonyára napszámosok, zselléremberek kezén van. Ha a gazdaságok számát járasonként állítjuk szembe a föld-birtokosok, bérlők, továbbá a mezőgazdasági munkások és a napszámosok számával, a következő eredményhez jutunk:

Járás város	Gazdasá-gok összes száma	Földbirtokosok, földművesek, bérlők		Mezőgazd. mun-kások		A gazdaságok és a földbirt. számának különbözete a mezőgazd. munkások és napszámosok számalékában
		összes száma	a gazda-ságok o/ó-ában	összes száma	a férfi nepe-ség o/ó-ában	
1. Békési járás	6.031	4.605	76'36	4.596	21'38	31'03
2. B. csabai »	4.498	2.988	66'73	4.963	26'11	30'43
3. Gyomai »	3.435	1.980	57'64	2.731	25'44	53'28
4. Gyulai »	1.832	911	49'73	1.932	33'06	50'27
5. Orosházi »	6.332	3.883	61'32	6.833	27'13	35'61
6. Szarvasi »	6.235	3.544	56'84	5.353	25'50	50'27
7. Szeghalmi »	3.267	2.558	78'37	5.186	32'74	13'61
Gyula város	2.476	1.298	52'42	1.855	18'74	63'50
Összesen	34.106	21.767	63'83	33.454	25'93	36'87

A mezei munkásnépre legkedvezőtlenebb az arány a szeghalmi járásban, ott a gazdaságok száma a birtokosokét csak 709-czel haladja meg, s minthogy ebben a járásban a mezőgazdasági munkások és napszámosok száma meghaladja az ötezeret, legfőlebb csak 13'61 százalékuknak lehet egy kis gazdasága. De a valóságban annyinak sincs, mert a kimuta-tott 709 gazdaság közül számos gazdaságnak iparosok, keres-kedők s az értelmiségi keresethez tartozók a tulajdonosai. Legjobb esetben a mezőgazdasági munkásnép egytized részé-nek van gazdasága, a mi pedig nagyon csekély arány. A többi járásban kedvezőbb állapotokat sejtünk. Különösen kiválik Gyula város arányszáma; de ez aligha esik a munkás-

nép javára, valószínűleg itt a birtokosokon és bérlőkön kívül túlnyomólag értelmiségi keresetűek, iparosok és kereskedők a gazdaságok tulajdonosai.

Kedvező az arány a gyomai, szarvasi és gyulai járásokban, de már az orosházi, békési és békéscsabai járásokban ismét nem mondható kedvezőnek. Ez utóbbiakban a mezei munkás- és napszámosnép egyharmadának sem lehet gazdasága, míg az előbb nevezett három járásban közel felének.

Egy kis parcella föld rendszerint nem elég egy család fentartására, de azért kétségtelen, hogy agrar-socialistikus bajokat sokkal könnyebb gyökeresen megorvosolni ott, a hol a munkásnépnek van valamije, mint ott, a hol semmije sincs. Lelketlen izgatóknak sikerülhet félrevezetni még a vagyonosabb kisbirtokosokat is, de az ily mozgalom tartós nem lehet, az agrar-socialismus tanai állandó gyökeret csakis a vagyon nélküli mezei proletár népben verhetnek. Az eddigi konkrét esetek is e mellett bizonyítanak. A gyomai járásban aránylag nem túlságos sok a mezei munkásnép s még ennek is körülbelül fele bir egy kis gazdasággal. Az eredmény az, hogy itt nem is tudott az agrar-socialismus oly erős gyökeret verni, mint Békés vármegye többi részében.

A gazdaságoknál a birtoklás jogcíme is fontos momentum. Az abszolút számokat már fentebb közöltük, lássuk, hogy a gazdaságok nagyság-kategóriáin belül a különböző jellegű birtokok mily arányban szerepelnek:

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok									A vegyes gazdaságok területéből tulajdon bírók volt %
	összes számából esik					összes területéből esik				
	a házilag kezelt tulajdon	a házilag- kezelt haszon- élvezeti	a haszon- börös	a vegyes	a házilag kezelt tulajdon	a haszon- élvezeti	a haszon- börös	a vegyes		
	g a z d a s á g o k r a									
1 holdon alul szántóföld nélkül	95'00	2'41	1'99	0'60	95'38	1'97	1'52	1'13	43'48	
1 holdon alul szántófölddel . .	88'02	0'99	5'79	5'20	87'29	0'94	5'44	6'33	44'97	
1— 5 holdas	87'31	1'02	2'45	9'22	86'40	1'03	2'40	10'17	40'37	
5— 10 „	78'17	1'04	3'34	17'45	77'66	1'01	3'30	18'03	50'20	
10— 20 „	67'30	1'37	4'46	26'87	66'79	1'36	4'39	27'46	52'86	
20— 50 „	62'58	0'67	3'05	33'70	62'56	0'60	3'05	33'79	51'50	
50— 100 „	61'65	1'56	2'56	34'23	60'58	1'55	2'72	35'15	57'70	
100— 200 „	58'33	1'19	3'18	37'30	58'51	1'51	2'86	37'12	50'51	
200— 500 „	47'17	0'94	14'15	37'74	47'14	1'35	15'98	35'53	33'75	
500—1000 „	39'14	—	30'43	30'43	36'08	—	33'02	30'90	18'02	
1.000 holdon felül	63'12	—	19'70	8'18	69'21	—	13'39	17'40	35'06	

A vegyes gazdaságok
területéből tulajdon
birtok volt 0/0

A gazdaságok közt feltűnően sok a törpegazdaság. Az összes gazdaságok számának egy jó harmada egy holdnál kisebb, sőt ezek többsége is olyan, melyeknél nincs is szántóföld, hanem csak egy darab kert vagy szőlő. Ha a birtoklás jogcíme szerint tekintjük a gazdaságokat, az egy holdon aluli törpegazdaságok a vegyes jellegű gazdaságokon kívül mindenütt igen nagy arányszámmal szerepelnek; a haszonélvezetieknel majd felét teszik az összes számnak.

A kisgazdaságok legalsó kategóriája (1—5 hold) szintén nagy számmal fordul elő, különösen a házilag kezelt tulajdon-gazdaságok sorában. E gazdaságok csekély kivétellel olyanok, melyek egy család munkaerejének teljes kihasználására s egy család eltartására nem elegendők.

A gazdaságok közt a kis és középnagyságú parasztbirtok (5—10, 10—20, 20—50 holdas) szintén szép számmal van képviselve, e három kategóriára a gazdaságoknak egy jó harmada (33·75%-ka) esik. A nagy parasztbirtok (50—100 holdas) már nem oly nagy, de még mindig tekintélyes számmal fordul elő.

Bár socialis szempontból, a mint imént említettük, a törpegazdaságoknak is megvan a maguk jelentősége, a közép parasztbirtokok nagy száma és az úri középbirtokok helyes aránya az, mely a birtokviszonyok eszményének leginkább megfelel. Ha a gazdaságoknak az egyes kategóriákba eső számát tekintjük, a békésmegyei állapotok nem látszanak nagyon kedvezőtleneknek. Egészen más arányszámokat nyerünk azonban, ha azt nézzük, hogy az összes területből hány százalék esik a gazdaságoknak különböző kategóriáira.

A 100 holdon aluliakat kis gazdaságoknak a 100—1000 holdasokat közép, az 1000 holdon felülieket nagy gazdaságoknak véve, az összes számból az első csoportra 98·62, a másodikra 1·19, a harmadikra pedig csak 0·19% esik. Ez arra mutatna, hogy Békés vármegyében a kis gazdaságok vannak erős túlsúlyban. De ha a területnek a gazdaságok imént említett három csoportja között való megoszlását tekintjük, kiderül, hogy a kisgazdaságokra az összes területnek már csak 46·76, a középgazdaságokra 16·55, a nagygazdaságokra pedig 36·69%-ka esik.

Szembeszökő a középbirtok alacsony aránya, ellenben a nagy gazdaságok igen nagy, mondhatni túlságos térfoglalása.

A nagy gazdaságok részesülési aránya legnagyobb a tisztán haszonbéres gazdaságoknál, jóval kisebb a házilag kezelt tulajdon, még kisebb a vegyes jellegű gazdaságoknál. A haszonélvezeti gazdaságok közt 1000, sőt 500 holdon felüliek már nincsenek is.

Az egyes járások közt a gazdaságok különböző kategóriáit tekintve, a következő eltérések mutatkoznak:

A gazdaságok nagysága	Békési	Békés- csabai	Gyomai	Gyulai	Oros- házi	Szarvasi	Szeg- halmi	Gyula r. t. v. határában
	j	á	r	á	s	b	a	n
	katasztrális hold							
1 holdon alul, szántó nélkül . .	394	134	165	137	400	315	239	253
1 holdon alul, szántóval . . .	298	509	275	154	701	527	145	56
1— 5 holdas	4.916	2.898	2.477	1.435	4.012	4.069	1.950	1.781
5— 10 »	6.279	3.439	3.397	1.466	4.073	4.959	2.711	1.917
10— 20 »	12.062	8.282	7.142	2.327	8.304	10.932	7.437	3.511
20— 50 »	18.532	15.232	10.592	3.328	13.291	21.944	12.710	9.211
50— 100 »	5.978	10.899	4.603	1.335	7.091	13.601	11.270	4.523
100— 200 »	3.271	7.268	1.939	—	5.438	6.196	8.070	1.336
200— 500 »	3.575	5.431	1.951	—	6.533	6.861	6.461	1.031
500—1000 »	3.637	4.036	3.514	1.109	2.963	5.172	10.023	3.487
1000 holdon felül	32.415	17.690	26.401	27.371	49.929	23.185	39.498	3.793
Összesen . .	91.357	75.918	62.459	34.712	102.738	97.761	100.514	30.929

Előre kell bocsátanunk, hogy a közös felszereléssel kezelt összetartozó gazdaságok, ha különböző községek határában, sőt ha különböző járások területén fekszenek is, összevonattak. Ez a járások területében bizonyos eltolódásokat idéz elő. Ki kell továbbá azt is emelnünk, hogy itt a gazdaságok nagyság szerinti csoportosításánál tényleg csak az önálló gazdaságok területe vétetett figyelembe s nemcsak azok a területek hagytak ki, melyeken mezeti gazdálkodás nem folyik, mint például a vasuti pályatest, hanem azok a területek is, melyek sem önálló gazdaságot nem képeznek, sem valamely egyes gazdaság kiegészítő részét nem képezik, mint például a köz- vagy közösen bérelt és közösen használt legelők.

A nagy gazdaságok az orosházi, szeghalmi és békési járásokban foglalnak el legnagyobb területet, viszonylag pedig a gyulaiban, a mint a következő percentszámokból kitűnik:

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok összes területéből esik							
	a békési	a békés- csabai	a gyomai	a gyulai	az oros- házi	a szarvasi	a szeg- halmi	Gyula r. t. vá- rosban
	j á r á s b a n							
	s z á z a l é k							
1 holdon alul szántóföld nélkül	0·43	0·18	0·26	0·35	0·39	0·32	0·24	0·82
1 holdon alul szántófölddel	0·33	0·67	0·44	0·40	0·69	0·54	0·14	0·18
1—5 holdas	5·38	3·82	3·97	3·84	3·91	4·16	1·94	5·76
5—10 »	6·87	4·59	5·44	3·79	3·96	5·07	2·70	6·20
10—20 »	13·20	10·91	11·43	6·01	8·08	11·18	7·40	11·35
20—50 »	20·29	20·06	16·96	8·60	12·94	22·45	12·64	29·88
50—100 »	6·55	14·36	7·37	3·45	6·90	13·91	11·21	14·62
100—200 »	3·58	9·57	3·10	—	5·29	6·34	8·03	4·32
200—500 »	3·91	7·22	3·13	—	6·36	7·02	6·43	3·33
500—1000 »	3·98	5·32	5·63	2·86	2·88	5·29	9·97	11·28
1,000 holdon felül...	35·48	23·30	42·27	70·70	48·60	23·72	39·30	12·26
	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

A gyulai járás rendkívül magas arányszáma különben részben az imént elmondottak következménye, hogy t. i. az ott lévő gazdaságokhoz más járások területén fekvő birtokok is adattak. De igen magas a nagybirtok aránya az orosházi, a gyomai, a szeghalmi és békési járásokban is.

A középbirtok (100—1000 holdas), a mint említettük, Békésmegyében általában nagyon gyengén van képviselve. A gyulai járásban jóformán nincs is középbirtok, a békési és gyomai járásokban is alig esik rá több az összes területből 10° o-nál, az orosháziban 14° o-nál. Három járás és Gyula városa az, a hol a középbirtok aránya elég tűrhető. A szeghalmi járásban 24·43, a csabaiban 22·11, Gyula városában 18·93, a szarvasi járásban 18·65° o esik a középbirtokra. A középbirtokok jórészenek jellege azonban Békés vármegyében meg lehetősen különbözik a magyar középbirtok általános jellegétől, itt a középbirtokosok jórészt meggazdagodott parasztgazdák teszik, s így a nagybirtok és a parasztbirtok jóformán áthidalás nélkül áll egymással szemközt.

A 100 holdon aluli gazdaságok, vagyis a kisbirtok részesülése az egyes járásokban szintén nagyon különböző. Leggyöngébb a gyulai járásban, hol a terület legnagyobb részét a nagy uradalmak foglalják el, itt a kisbirtok a területnek körülbelül csak egy negyedrészt foglalja el. Gyöngye a szeghalmi és orosházi járásban is ($36\cdot27$, illetőleg $36\cdot87/0$). Sokkal kedvezőbb a gyomai járásban ($45\cdot87/0$), a békési, csabai, szarvasi járásokban és Gyula városban pedig a földbirtoknak jóval több, mint fele ($53\cdot05$, $54\cdot39$, $57\cdot63$, $68\cdot81/0-a$) a kisbirtokra esik. Gyula városán kívül a legegészségesebbek a birtokviszonyok a szarvasi és békéscsabai járásokban, hol tekintélyes középbirtok mellett igen erős a kisbirtok.

Az egy holdon aluli törpebirtok az orosházi járásban a leggyakoribb, legkevesebb ellenben a szeghalmi járásban, hol pedig a mezőgazdasági munkás és napszámos rendkívül sok. E járásban igen gyenge az 1—5, 5—10 és 10—20 holdas gazdaságok aránya is, csak a 20 holdon felüli gazdaságok részesülési aránya válik mind kedvezőbbé, a mint a gazdaságok magasabb kategóriái felé haladunk.

Hogy a gazdaságok különböző kategóriáinál a terület miként oszlik meg az egyes művelési ágak között, a következő számok mutatják:

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok összes területéből esik									
	szántó- földre	kertre	rétre	hegytetett szőlőre	parlag- szőlőre	legelőre	erőre	nádásra	nem termő területre	
	s	z	á	z	a	l	é	k		
1 holdon alul szántó- tőföld nélkül ...	—	28·04	1·42	29·03	11·35	1·28	0·05	0·49	28·34	
1 holdon alul szántó- tőfölddel ...	73·18	4·17	0·93	5·95	4·09	0·23	0·03	0·45	11·02	
1—5 holdas	82·82	2·03	2·82	4·58	1·88	1·65	0·04	0·19	3·99	
5—10 »	87·47	0·87	4·18	1·60	0·73	2·53	0·04	0·13	2·45	
10—20 »	87·39	0·63	4·80	0·92	0·47	3·55	0·03	0·15	2·06	
20—50 »	86·60	0·49	5·05	0·70	0·36	4·71	0·02	0·19	1·88	
50—100 »	82·74	0·44	6·50	0·34	0·30	7·46	0·07	0·22	1·73	
100—200 »	82·93	0·27	7·42	0·43	0·18	7·11	0·03	0·31	1·32	
200—500 »	76·41	0·31	7·99	0·20	0·09	11·54	0·72	0·66	2·03	
500—1,000 »	63·01	0·15	6·11	0·06	0·01	24·61	0·18	0·18	5·69	
1,000 holdon felül	60·24	0·30	8·34	0·03	0·01	20·37	5·19	0·46	5·06	

A szántófölddel nem bíró egy holdon aluli gazdaságok területében a szőlő, a kert és a nem termő terület (udvar, beépített) játszsza a főszerepet. A többi kategóriáknál a szántó-föld az uralkodó, de nem egyenlő arányban. Az 5—20 holdas gazdaságoknál a 87°/o-ot is meghaladja, az 500—1000 holdasoknál már csak 63, az 1000 holdon felülieknél pedig 60°/o-ra száll le. Főleg a legelő okozza ezt, mely az 500 holdon felüli gazdaságoknál igen tekintélyes, ellenben fokenként csökkenve, a kis gazdaságoknál elenyészőleg csekély. A helyzet a kis gazdák szempontjából valóban kétségbeesztő volna, ha a közlegelők nem pótolnák némileg a hiányt. De ezek sem felelnek meg teljesen a közlegelők fogalmának, mert nagy részük sem a község, sem az érdekeltség tulajdonát nem képezi, hanem a kisbirtokosok társaságba állnak s valamelyik nagy uradalomtól bérelnék némi legelő-területet állataik számára.

Adataink szerint a közösen használt legelők területe Békésmegyében 20.455 kat. holdra rúg, mely terület 7.115 tulajdonos közt oszlik meg, a közlegelőben részesülő egy-egy tulajdonosra tehát átlagosan három hold legelő esik. De a gazdaságoknak mily kis részéhez tartozik közlegelő! A 20 holdon aluli gazdaságok száma Békés vármegyében 29.318, föltéve, hogy a közlegelőkben részes 7.115 tulajdonos kivétel nélkül a 20 holdnál kisebb gazdaságok tulajdonosából áll — pedig bizonyára a 20 holdnál nagyobb gazdaságok tulajdonosai közül is sokan részesek a közlegelőkben, — még akkor is 22.203 oly gazdálkodó marad, ki csak arra a kis legelőre van utalva, mely mint gazdaságának közvetlen alkatrésze mutatott ki. A 20 holdon aluli gazdaságok összes legelő-területe 3.269 hold, ebből az említett 22.203 gazdálkodó mindenikére átlagosan csak 235 négyszögöl esik; oly terület, mely egy darab »számos« marhának eltartására sem volna elegendő. A valóságban azonban ez nem úgy áll. A kinek van, többje van, a legnagyobb résznek pedig egyáltalán nincs legelője. Ez igen nagy baj, mert alföldi viszonyaink közt az állandó istállózás, kivált a kisbirtokosnak, kivihetetlen. A legelőhiány erősen sujtja a kis gazdát, sujtja a földbirtok nélküli mezőgazdasági munkást.

A kert magától értetődőleg a gazdaságok legalacsonyabb kategóriáinál foglal el nagyobb tért, a nagyobb gazdaságok területének elenyészőleg kis részét képezi. Ugyanigy van a szőlő is, mondhatni fokozott mértékben. A rétnél ellenkezőt látunk. Réten a kis gazdaságok szegények, leggazdagabbak ellenben az 1000 holdon felüli nagy gazdaságok.

Erdő nagyon kevés van az egész vármegyében, a mi van, annak túlnyomó részét a nagy gazdaságoknál találjuk. A nádasok megoszlása tekintetében már nem látunk határozott irányt érvényesülni. Nádasokban leggazdagabbak a 200—500 holdas, legszegényebbek az 5—10 holdas gazdaságok; az 1000 holdon felüli gazdaságok területében a nádasok körülbelül ép oly helyet foglalnak, mint az 1 holdon aluli gazdaságokéban. A nem termő terület főleg a szántófölddel nem bíró egy holdon aluli gazdaságoknál igen nagy, minthogy ezek területének jórésze beépített terület és udvar.

Az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai összeírás, mely nem egy irányban egészen új világosságot vetett hazai állapotainkra, arra a nagyon fontos kérdésre is választ adott, hogy a magyar *földbirtok* mily arányban van *magyar* és *idegen kézben*. Igaz, hogy csak a birtoklás, nem pedig a tulajdon szerinti birtok vétetett figyelembe, de minthogy a birtokok legnagyobb részét a tulajdonos házilag kezeli, minthogy továbbá az egyéb jogcímen való birtoklás (haszonélvezet, haszonbérlet) szintén nagy súlylyal bír még nemzetiségi tekintetben is, ez új adatoknak különös jelentőséget és becset kell tulajdonitanunk.

Békés vármegyében az 1895. év végén összesen 34.103 gazdaság volt, ezek közül 34.024 physikai, 79 pedig jogi személyek birtokában. Mellőzve a jogi személyeket, melyek e tekintetben figyelembe nem jöhetnek, a gazdaságok tulajdonosai következőleg oszlottak meg anyanyelv szerint, megjegyezvén, hogy minden egyes gazdaságnál csak egy tulajdonos vétetett számításba, ha tehát valamely gazdaságnak például három magyar anyanyelvű tulajdonosa volt kimutatásunkban, csak egygyel, nem pedig hárommal szaporította a magyar anyanyelvűek számát.

A gazdaságok tulajdonosai anyanyelv szerint.

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok tulajdonosai közt volt									
	szám szerint					százalékokban				
	magyar	német	tót	oláh	egyéb	magyar	német	tót	oláh	egyéb
a) Házilag kezelt tulajdon gazdaság.										
1 holdon alul szántóföld nélkül...	5.210	218	642	120	1	84'15	3'52	10'37	1'94	0'02
1 holdon alul szántófölddel...	3.119	43	1.301	136	—	67'82	0'93	28'29	2'96	—
1— 5 hold	6.365	200	1.520	157	2	77'21	2'43	18'44	1'90	0'02
5— 10 »	2.246	74	645	97	—	73'35	2'43	21'06	3'17	—
10— 20 »	2.066	64	607	63	—	73'79	2'28	21'68	2'25	—
20— 50 »	1.630	85	361	53	—	76'56	3'99	16'96	2'49	—
50— 100 »	424	26	90	10	—	77'09	4'73	16'36	1'82	—
100— 200 »	117	3	26	—	—	80'14	2'05	17'81	—	—
200— 500 »	40	6	3	—	—	81'63	12'25	6'12	—	—
500—1000 »	13	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
1000 holdon felül	32	4	—	—	—	88'89	11'11	—	—	—
Összesen...	21.262	723	5.195	636	3	76'43	2'60	18'68	2'29	—
b) Házilag kezelt haszonélvezeti gazdaság.										
1 holdon alul szántóföld nélkül...	108	2	48	—	—	68'35	1'27	30'38	—	—
1 holdon alul szántófölddel...	38	2	11	1	—	73'08	3'85	21'15	1'92	—
1— 5 hold	82	3	9	1	—	86'32	3'16	9'47	1'05	—
5— 10 »	34	2	5	—	—	82'93	4'88	12'19	—	—
10— 20 »	50	—	7	—	—	87'72	—	12'28	—	—
20— 50 »	22	—	—	1	—	95'65	—	—	4'35	—
50— 100 »	12	—	1	1	—	85'72	—	7'14	7'14	—
100— 200 »	3	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
200— 500 »	1	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
500—1000 »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1000 holdon felül	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen...	350	9	81	4	—	78'83	2'03	18'24	0'90	—

A gazdaságok nagysága	A gazdaságok tulajdonosai közt volt									
	szám szerint					százalékokban				
	magyar	német	tót	oláh	egyéb	magyar	német	tót	oláh	egyéb
<i>c) Haszonbéres gazdaság</i>										
1 holdon alúl szántóföld nélkül...	120	2	4	1	—	94'49	1'57	3'15	0'79	—
1 holdon alúl szántófölddel... ..	136	2	162	3	—	44'88	0'66	53'47	0'99	—
1— 5 hold	187	1	44	—	—	80'60	0'43	18'97	—	—
5— 10 »	112	4	11	4	—	85'50	3'05	8'40	3'03	—
10— 20 »	135	7	39	5	—	72'58	3'76	20'97	2'69	—
20— 50 »	82	7	12	2	1	78'85	6'73	11'54	1'92	0'96
50— 100 »	18	1	4	—	—	78'26	4'35	17'39	—	—
100— 200 »	6	1	1	—	—	75'00	12'50	12'50	—	—
200— 500 »	15	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
500— 1000 »	14	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
1000 holdon felül	13	—	—	—	—	100'00	—	—	—	—
Összesen... ..	838	25	277	15	1	72'49	2'16	23'96	1'30	0'09
<i>d) Vegyes jellegű gazdaság.</i>										
1 holdon alúl szántóföld nélkül...	28	1	10	—	—	71'79	2'57	25'64	—	—
1 holdon alúl szántófölddel... ..	114	—	156	2	—	41'91	—	57'35	0'74	—
1— 5 hold	535	6	311	19	—	61'42	0'69	35'71	2'18	—
5— 10 »	508	3	153	20	1	74'16	0'44	22'33	2'92	0'15
10— 20 »	815	12	245	47	1	72'77	1'07	21'87	4'20	0'09
20— 50 »	843	39	240	30	—	73'18	3'39	20'83	2'60	—
50— 100 »	228	8	61	10	—	74'27	2'60	19'87	3'26	—
100— 200 »	71	3	19	—	—	76'35	3'22	20'43	—	—
200— 500 »	35	1	3	1	—	87'50	2'50	7'50	2'50	—
500— 1000 »	12	—	2	—	—	85'71	—	14'29	—	—
1000 holdon felül	11	1	—	—	—	91'67	—	8'33	—	—
Összesen... ..	3.200	74	1.200	129	2	69'49	1'61	26'06	2'80	0'04

A gazdaságok nagysága	A gazdaság tulajdonosai közt volt									
	szám szerint					százalékokban				
	magyar	német	tót	oláh	egyéb	magyar	német	tót	oláh	egyéb
Ö s s z e s i t é s .										
1 holdon alul szántóföld nélk.	5.466	223	704	121	1	83·89	3·42	10·81	1·86	0·02
1 holdon alul szántófölddel	3.407	47	1.630	142	—	65·18	0·91	31·19	2·72	—
1—5 hold	7.169	210	1.884	177	2	75·93	2·22	19·95	1·88	0·02
5—10 »	2.900	83	814	121	1	74·00	2·12	20·77	3·09	0·02
10—20 »	3.066	83	898	115	1	73·85	1·99	21·57	2·76	0·03
20—50 »	2.577	131	613	86	1	75·62	3·84	17·99	2·52	0·03
50—100 »	682	35	156	21	—	76·28	3·92	17·45	2·35	—
100—200 »	197	7	46	—	—	78·80	2·80	18·40	—	—
200—500 »	91	7	7	1	—	86·67	6·67	5·71	0·95	—
500—1000 »	39	—	2	—	—	95·12	—	4·88	—	—
1000 holdon felül	56	5	—	—	—	91·80	8·20	—	—	—
Főösszeg ...	25.650	831	6.753	784	6	75·39	2·44	19·85	2·30	0·02

Ez adatokat helyesen csak úgy méltathatjuk, ha tudjuk, hogy Békés vármegyében az összes népességben a különböző anyanyelveük mily arányban fordulnak elő. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint volt: magyar 73·06%, német 2·36%, tót 22·01%, oláh 2·33%, egyéb 0·24%. Nem lehet mondani, hogy ez arányszámok és a gazdálkodóknak nemzetiség szerinti megoszlása közt feltűnő különbség volna. A magyarok és németek arányszáma, a gazdálkodók közt valamivel kedvezőbb, az oláhoké, tótoké és egyéb anyanyelvűeké pedig valamivel kedvezőtlenebb. Legkedvezőbb a magyarság aránya a haszonélvezeti, legkedvezőtlenebb ellenben a vegyes jellegű gazdaságoknál, vagyis ott, a hol a gazdálkodó saját birtokához még bérel is kisebb-nagyobb birtokot vagy birtokrészt. Itt a tótok aránya rendkívül kedvező, mert a csabai, szarvasi és tótkomlói tótajkú gazdaemberek közül sokan bérelnék saját birtokukhoz. A tisztán haszonbéres birtokoknál is magas a tótok aránya, a tulajdon és a haszonélvezeti birtoknál azon-

ban már mérsékelt s 3—4 százalékkal marad alatta annak az arányszámnak, melyet a tótság az általános népességben elfoglal. A németek a tulajdon, az oláhok a vegyes jellegű gazdaságoknál fordulnak elő legnagyobb arányban.

Ha a gazdaságoknak nagyság szerinti csoportjait nézzük, a magyar anyanyelvűek arányszáma a kétszáz holdon felüli gazdaságoknál legnagyobb, mi azt mutatja, hogy a közép- és nagybirtok inkább van magyar kézben, mint a kisbirtok. A gazdaságok legalsó kategóriájánál, az egy holdon aluli gazdaságoknál, melyek mindössze egy kis beépített telekből, kertből, szőlőből állnak, szintén erős a magyarok aránya, de az olyan egy holdon aluli gazdaságoknál, melyekhez egy kis szántóföld is tartozik, már jóval gyengébb, ezeknek közel egyharmada tót kézen van. A kis parasztbirtok különböző kategóriáit tekintve, a magyarság aránya leggyengébb a 10—20 és az 5—10 holdas gazdaságoknál, hol a tótság és oláhság az átlagot jóval meghaladó százalékkal szerepel; de még a 10—20 holdas gazdaságoknál is, hol az arány kedvezőtlenebb, a magyar anyanyelvűek valami kevésbé erősebben szerepelnek, mint az összes népességben. 20 holdtól fölfelé egész 1000 holdig a magyarság aránya folyvást emelkedik, az 1000 holdon felül ismét csökken, hol a német anyanyelvűek, melyek arányszáma már a 200—500 holdas gazdaságoknál hirtelen megszokott, szokatlanul magas arányszámmal fordulnak elő. A tótok aránya 200 holdtól fölfelé kezd gyorsan csökkenni, az 1000 holdon felüli gazdaságok tulajdonosai közt tót már nem is akadt. Ezen nincs mit csodálkoznunk. Inkább azon, hogy a középbirtokosok közt 54 tót anyanyelvű akad. Ez a magyar társadalom és középosztály asszimiláló képességét nem a legelőnyösebb világításban tünteti föl; noha, a mint fentebb említettük, a középbirtokos osztály Békésben nem ugyanazon társadalmi elemekből alakul, mint az ország legtöbb megyéjében.

Ha érdekes a gazdálkodók számában az egyes nemzetiiségek aránya, még érdekesebb, ha a gazdaságok területére állapítjuk meg ugyanezt. Erre nézve a következő táblázat nyújt felvilágosítást:

A gazdaságok nagysága	A gazdaságoknak							
	összes területéből		fizikai személyek birtokában levő területeiből					
	fizikai	jogi	magyar	német	tót	oláh	egyéb	
								k é z b e n v o l t
	személyek birtokában volt							
s z á z a l é k								
a) Házilag kezelt tulajdon gazdaság.								
1 holdon alul szántóföld nélkül	99'59	0'41	83'77	4'78	9'75	1'69	0'01	
1 » » szántófölddel ...	99'87	0'13	69'56	0'91	27'30	2'23	—	
1— 5 hold ...	99'90	0'10	77'00	2'46	18'49	2'03	0'02	
5— 10 » ...	99'81	0'19	73'44	2'38	21'11	3'07	—	
10— 20 » ...	99'82	0'18	74'27	2'43	21'15	2'15	—	
20— 50 » ...	99'53	0'47	76'29	4'20	17'07	2'44	—	
50— 100 » ...	99'32	0'68	76'57	4'75	16'74	1'94	—	
100— 200 » ...	99'04	0'96	80'28	1'83	17'89	—	—	
200— 500 » ...	98'57	1'43	80'16	13'36	6'48	—	—	
500—1000 » ...	74'54	25'46	100'00	—	—	—	—	
1000 holdon felül ...	95'82	4'18	91'48	8'62	—	—	—	
Általában...	97'27	2'73	82'79	5'66	10'41	1'14	—	
b) Házilag kezelt haszon- élvezeti gazdaság.								
1 holdon alul szántóföld nélkül	100'00	—	85'10	3'28	11'62	—	—	
1 » » szántófölddel ...	100'00	—	78'13	4'33	15'54	2'00	—	
1— 5 hold ...	98'39	1'61	84'76	4'04	9'38	1'82	—	
5— 10 » ...	100'00	—	83'25	5'32	11'43	—	—	
10— 20 » ...	100'00	—	86'61	—	13'39	—	—	
20— 50 » ...	100'00	—	96'38	—	—	3'62	—	
50— 100 » ...	100'00	—	85'72	—	6'10	8'18	—	
100— 200 » ...	100'00	—	100'00	—	—	—	—	
200— 500 » ...	100'00	—	100'00	—	—	—	—	
500—1000 » ...	—	—	—	—	—	—	—	
1000 holdon felül ...	—	—	—	—	—	—	—	
Általában...	93'90	0'10	90'77	0'70	5'88	2'65	—	

A gazdaságok nagysága	A gazdaságoknak						
	összes területéből		physikai személyek birtokában levő területéből				
	physikai	jogi	magyar	német	tót	oláh	egyéb
	személyek birtokában volt						
százalék							
c) Haszonbéres gazdaság.							
1 holdon alul szántóföld nélk.	98'09	1'91	96'05	1'44	2'07	0'44	—
1 » » szántófölddel	100'00	—	42'11	0'28	56'98	0'63	—
1— 5 hold	100'00	—	88'42	0'58	11'00	—	—
5— 10 »	100'00	—	85'88	2'93	8'44	2'75	—
10— 20 »	100'00	—	72'39	3'74	21'27	2'60	—
20— 50 »	100'00	—	79'23	6'96	10'75	2'29	0'77
50— 100 »	100'00	—	76'96	4'38	18'66	—	—
100—200 »	100'00	—	73'24	12'41	14'35	—	—
200—500 »	100'00	—	100'00	—	—	—	—
500—1000 »	100'00	—	100'00	—	—	—	—
1000 holdon felül	100'00	—	100'00	—	—	—	—
Általában	99'99	0'01	95'88	0'96	2'81	0'30	0'05
d) Vegyes jellegű gazdaság.							
1 holdon alul szántóföld nélk.	100'00	—	76'44	2'67	20'89	—	—
1 » » szántófölddel	100'00	—	46'58	—	52'36	1'06	—
1— 5 hold	100'00	—	66'73	0'69	30'52	2'06	—
5— 10 »	100'00	—	74'82	0'40	21'70	2'90	0'78
10— 20 »	100'00	—	73'00	1'09	21'62	4'21	0'08
20— 50 »	100'00	—	74'01	3'54	19'99	2'46	—
50— 100 »	100'00	—	73'00	2'24	20'63	3'36	—
100—200 »	98'59	1'41	76'29	3'49	20'22	—	—
200—500 »	100'00	—	88'98	1'85	7'34	1'83	—
500—1000 »	100'00	—	84'07	—	15'93	—	—
1000 holdon felül	100'00	—	89'62	10'38	—	—	—
Általában	99'88	0'12	79'65	4'28	14'30	1'75	0'02

A gazdaságok nagysága	A gazdaságoknak							
	összes területéből		physikai személyek birtokában levő területéből					
	physikai	jogi	magyar	német	tót	oláh	egyéb	
személyek birtokában volt		k é z b e n v o l t						
s z á z a l é k								

Ö s s z e s i t é s :								
1 hold. alul szántóföld nél .	99·56	0·44	83·90	4·68	9·79	1·62	0·01	
1 » » szántófölddel	99·89	0·11	66·68	0·86	30·39	2·07	—	
1— 5 hold — — — — —	99·90	0·10	76·32	2·26	19·44	1·98	0·01	
5— 10 » — — — — —	99·85	0·15	74·20	2·07	20·70	3·00	0·03	
10— 20 » — — — — —	99·88	0·12	74·00	2·09	21·18	2·71	0·02	
20— 50 » — — — — —	99·71	0·29	75·73	4·03	17·77	2·45	0·02	
50— 100 » — — — — —	99·59	0·41	75·73	3·78	18·00	2·49	—	
100— 200 » — — — — —	98·91	1·09	78·92	2·72	18·36	—	—	
200— 500 » — — — — —	99·33	0·67	86·78	6·91	5·65	0·66	—	
500—1000 » — — — — —	90·81	9·19	94·58	—	5·42	—	—	
1000 holdon felül — — — — —	97·11	2·89	92·32	7·68	—	—	—	
Általában — — — — —	98·21	1·79	83·27	4·82	10·67	1·23	0·01	

Első tekintetre feltűnik az az örvendetes jelenség, hogy a gazdaságok területénél a magyarság részesülési aránya, még annál is jóval kedvezőbb, melyet a gazdálkodók sorában elfoglal. Ez utóbbinál közel 8, az összes népesség közt mutató arányszámnál teljes tíz százalékkal kedvezőbb. Békés vármegye népességében 26·94%-ra rug az idegen ajkúak száma, a gazdaságok területének ellenben csak 16·73%-a nincs magyar kézben.

A magyarság számaránya legerősebb a haszonbéres gazdaságoknál, azután jönnek a haszonélvezeti, majd a tulajdon, legvégül lényegesen kisebb arányszámmal a vegyes jellegű gazdaságok. Ez utóbbiaknál a tótság szorítja le a magyarok részesülési arányát. A vegyes jellegű gazdaságok területéből aránylag a németek is erősen részesülnek, ezek részesülési aránya csak a házilag kezelt tulajdonbirtokoknál nagyobb. A tótok és oláhok arányszáma a tisztán haszonbéres birtokoknál igen gyenge, minthogy ezek közül haszonbérlettel főleg az a kisbirtokos foglalkozik, kinek magának is van egy kis birtoka.

A különböző birtoklási jogcímek részletezését mellőzve, az egyes nagyság-kategóriákon belől nagyjából ugyanazon

részesülési arányokat látjuk, mint fentebb, midőn a gazdaságtulajdonosok között mutattuk ki az egyes nemzetiségek számarányát. Kisebb eltérések azonban mutatkoznak. A tizenegy kategória közül, melyet kimutattunk, kilenczben a magyar anyanyelvűek részesülési aránya itt kedvezőbb, mint a gazdálkodók számánál, annak jeléül, hogy e kategóriákon belül a magyar anyanyelvűek gazdasága valamivel nagyobb, mint az idegen ajkúaké; csak az 50—100 és az 500—1.000 holdas gazdaságoknál kedvezőtlenebb valami kevéssel az arány.

Itt ismét ki kell emelnünk, hogy kimutatásunk a tényleges birtoklásra van fektetve, így a tulajdon szerinti teljes birtok-statisztikának nem tekinthető; de minthogy a gazdaságok túlnyomó része házi kezelésben áll, ez irányban is nyújt némi tájékoztatást, melyet a helyi viszonyok figyelembe vételével még inkább megerősíthetünk. Adataink szerint a magyarság részesülése a földbirtokban határozottan kedvező, de ha figyelembe vesszük, hogy a szorgalmas tót ajkú parasztgazdák közül igen sok bérel magyar nagybirtokos birtokából kisebb-nagyobb parcellát, kétségtelen, hogy a tulajdon szerinti birtokot véve, a magyarság részesülési aránya valamivel még kedvezőbb s valószínűleg meghaladja a 85%-ot.

Igen érdekesek ezek az adatok, de még nagyobb érdekel várhatjuk az eredményt az erősen nemzetiségi színezetű vármegyékben, hol a magyarságot jóformán csak a közép- és nagybirtokos osztály képviseli.

Békés vármegyének az új mezőgazdasági statisztikai összeírás által constatólt összes *szarvasmarha-létszámát* (tehát a gazdasággal nem bíró állat-tulajdonosok állatait is beszámítva) összehasonlítva az 1884. évi állatösszeírás eredményével, a következő képet nyerjük:

Szarvasmarha	1884-ben			1895-ben		
	Paraszt- és nagybirtokosok tulajdonában	Közép- és nagybirtokosok tulajdonában	Összesen	Paraszt- és nagybirtokosok tulajdonában	Közép- és nagybirtokosok tulajdonában	Összesen
Tenyészbika	330	185	515	391	362	753
Tehén	12.983	2.502	15.485	15.866	3.881	19.247
Ökör	5.010	7.319	12.329	3.976	14.411	18.417
Növend. marha						
1 éven alul	7.247	2.816	10.063	9.524	3.321	12.845
2 éven alul	3.614	2.528	6.142	4.920	3.813	8.733
3 éven alul	2.616	2.244	4.860	3.826	4.193	8.019
4 éven alul	1.679	1.752	3.431	3.042	3.850	6.892
Összesen	33.479	19.346	52.825	41.545	33.361	74.906

Az összes szarvasmarhalétszám 11 év alatt 41.80 % -kal emelkedett. E fényes eredmény némileg talán kedvezőbb is a valóságnál, mert minden valószínűség szerint az újabb összeírás jóval pontosabban hajtattott végre, mint az 1884. évi. A haladás azonban így is kétségtelen s ha még tekintetbe vesszük, hogy a szarvasmarhaállomány nemcsak mennyiségre, hanem minőségre is jelentékenyen emelkedett, Békés vármegye szarvasmarha-tenyésztését szépen fejlődőnek mondhatjuk.

A szarvasmarha részben a juhok helyét foglalja el, mert Békés vármegye juhállománya e 11 év alatt 180.929-ről 108.445 darabra szállt le; de a szarvasmarha-tenyésztés fejlődését bizonyára előmozdította az az okszerűbb gazdálkodási irány is, mely az egyoldalú szemtermeléssel szakítva, az állattenyésztésre kíván mind nagyobb súlyt fektetni. Kitűnik ez, ha a vármegye takarmány-termelését tekintjük.

A természetes kaszálók területe is emelkedett 23.614 hektárról 25.436 hektárra, vagyis 7.67 % -kal, de még nagyobb a mesterséges kaszálók és egyéb takarmánynövények térfoglalása. A luczerna, lóhere és baltaczim 1884-ben 9.071 hektár területet foglalt el, 1895-ben 10.186 hektárt; a bükkönykeverék, mohar, csalamádé stb. 1884-ben 4.676 hektárt, 1895-ben pedig már 7.474 hektárt. Az összes mesterséges kaszálók növekedése 11 év alatt 3.813 hektárra, vagyis 27.74 % -ra rúgott. A takarmányrépa térfoglalása rohamosnak mondható, 1.434 hektárról 3.321 hektárra szökött, vagyis több, mint megkétszereződött. Ha mindehez hozzávesszük, hogy a jobb talajművelés, a rendszeresebb trágyázás, a vetőmag gondosabb megválasztása, ugyanazon területen is emelik a takarmánytermés nagyságát, világos, hogy az állattenyésztés feltételei kedvezőbben alakulnak jelenleg, mint csak egy évtizeddel ezelőtt is, s az állatállomálynak nemcsak számát, hanem minőségét is emelni lehet. Ez első sorban a szarvasmarhatenyésztésnek szolgált előnyére, mely hazai állattenyésztésünkben mindinkább előtérbe nyomul.

Szembeállítottuk a parasztbirtokosok, valamint a középes nagybirtokosok szarvasmarhalétszámának fejlődését, de a párhuzam teljességeért alig mernénk szavatosságot vállalni. Jelenleg a 100 holdon aluli gazdaságokat vettük kis gazdaságoknak, vagyis parasztbirtoknak; hogy azonban az 1884. évi

állatösszeírás alkalmával mily elvek szerint jártak el, mit vettek paraszt- és mit közép- vagy nagybirtoknak, arról nincs tudomásunk. Az adatgyűjtés megindításakor a központból utasítás nem ment a helyi hatóságokhoz és így valószínű, hogy az egyes helyi hatóságok, saját felfogásukhoz képest, a legkülönbözőbb eljárást követték. Adataink szerint a parasztbirtokosok szarvasmarhaállománya csak 24.09⁰/o-kal szaporodott volna, a közép- és nagybirtokosoké ellenben 72.44⁰/o-kal. Nem valószínűtlen, hogy a nagyobb gazdaságokban csakugyan erősebben szaporodott a szarvasmarhák száma, mint a kis gazdaságokban, de a különbség akkora még sem lehet, a minőt adataink mutatnak, világosan kitűnik itt az adatgyűjtés, illetőleg feldolgozás eltérő voltának hatása.

Némi habozással fogtunk a szarvasmarháknak kor szerinti összehasonlításához is, mert az 1884. évi összeírás nem történt gazdaságonként, hanem a számlálási egység a község volt s így pontos megszámlálás helyébe sok esetben az egyszerű becslés lépett; de az eredmény meglehetősen eloszlatja a kételyeket. Mig ugyanis 1884-ben a négy éven aluli növendékmарha az összes állománynak 46.37⁰/o-át tette, addig 1895-ben 48.71⁰/o-át. A pár százaléknyi szaporodás teljes indokolását találja Békés vármegye szarvasmarhatenyésztésének föllendülésében. Ez az arány azonban a növendékmарhánál az egyes éveken belül nincs meg, az egy éven aluli borjúk majd két százalékkal szerepelnek nagyobb arányban a szarvasmarhalétszámban 1884-ben, mint 1895-ben, az 1—2 évesek csaknem ugyanazon arányban fordultak elő, a két éven felülieknél veszi kezdetét a nagyobb részesítési arány 1895-ben.

Az országszerte tapasztalható nagy átalakulás, hogy fehér- vagy darvasszörű hazai marhákat a nyugoti színes fajok mindjobban kiszorítják, némileg még Békésben, e kizárólag alföldi vármegyében is mutatkozik. 1884-ben a magyar erdélyi fajta szarvasmarha létszáma (a hegyi mokányt és rövidszarvú riskát is ideszámítva) 51.032 darabra rúgott, a nyugoti fajtaé ellenben csak 1.647 darabot tett, 1895-ben ellenben a magyar fajta 67.388, a nyugoti fajta 7.285 darabot számlált, míg tehát a magyar fajta szarvasmarha 11 év alatt 32.05⁰/o-kal szaporodott, a nyugoti fajta 342.32⁰/o-kal, vagyis tizszerte jobban. Itt ugyan kiszorításról még nem lehet szó, mert hiszen a magyar fajta is nagyon szépen szaporodott,

de adataink annyit mégis mutatnak, hogy a nyugoti marha Békés vármegyében is kedveltebbé kezd válni. A nyugoti fajmarha valamennyi járásban szaporodott, de két járásban, az abszolút számot tekintve, csak jelentéktelenül, a gyomai járásban 110-ről 207-re, a szeghalmi járásban pedig 124-ről 211-re. Ezekben tehát el lehet mondani, hogy a magyar fajmarha tenyésztése ma is kizárólag uralkodó. A békési járásban ellenben már 323-ról 1637-re, a békéscsabaiban 185-ről 1.178-ra, az orosháziban pedig 168-ról 1.568 darabra emelkedett a nyugoti fajmarhák száma. Mind e járásokban a nyugoti marha meghaladja az összes szarvasmarhalétszám 10%-át, sőt Gyula városában már 30%-át teszi. Ez már igen nagy arány s arra mutat, hogy a mint a szarvasmarhatartásnál főleg a tejtermékekre kezdik a figyelmet fordítani, kevés tejű magyar marhánk nem tudja kiállni a versenyt a nyugoti fajtával, noha, a mint példák mutatják, okszerű tenyésztéssel a magyar fajmarha tejelőképességét is nagyban lehet fokozni.

A községi összeíró bizottságok följegyzése szerint 1895. november 20-án Békés vármegye egész területén 447 tenyészbika volt. Minthogy pedig a három éven felüli üszők és tehének száma 22.127 darabra rugott, egy bikára 49³ tehén és bika alá való üsző esett volna, sőt még ennél is több, mert a nyugoti fajmarhánál már a két éven felüli üszőket is számításba kell venni. A kimutatott létszám alacsonynak látszik. A két éven felüli bikák száma az egyes gazdaságokról kiállított egyéni kérdőívek adatai szerint 753 darabot tett.

Tulajdonosok és faj szerint a tenyészbikák következőleg oszlanak meg:

	Magyar erdélyi	Mokány vagy riska	Piros- tarka	Borz- deres	Egyéb tarka	Összesen
Községi	138	—	7	—	—	145
Egyesületi	32	—	—	—	—	32
Magán	193	—	71	1	5	270
Összesen	363	—	78	1	5	447

A tenyészbikáknak 81²/₀-a magyar erdélyi fajta. Az egyesületi bikák mind ilyenek, a községi bikák túlnyomó nagy többsége is, ellenben a magántulajdonban levő tenyészbikák közt jelentékeny számú pirostarka van s a nyugoti fajbikák 28³/₀-át teszik az összes számnak. Ez még inkább,

mint az összes szarvasmarhalétszámnak fajták szerinti megoszlása, arra enged következtetni, hogy az annyira becses hazai marha rovasára Békésmegyében is mindinkább tért kezd foglalni a nyugoti fajmarha, mert első sorban az apaállat megválasztása mutatja legvilágosabban az uralkodó tenyészírányt.

A *lóállomány* fejlődéséről a következő összehasonlító kimutatás nyújt tájékozást:

Ló	1884 - b e n			1895 - b e n		
	Paraszt- Kőzép- és nagy- birtokos tulajdonában	Összesen		Paraszt- Kőzép- és nagy- birtokos tulajdonában	Összesen	
Tenyéshímén .	643	92	735	719	126	845
Kancza . . .	16.292	2.131	18.423	17.879	2.942	20.821
Herélt . . .	11.276	1.481	12.757	10.762	1.411	12.173
Csikó :						
1 éven alul .	3.609	732	4.341	5.698	1.403	7.106
2 » » .	3.074	613	3.687	5.141	1.130	6.271
3 » » .	2.087	589	2.676	4.218	1.064	5.282
4 » » .	1.291	333	1.674	3.024	729	3.753
Összesen .	88.272	6.021	44.293	47.441	8.810	56.251

A lóállomány 11 év alatt 27⁰/o-kal szaporodott. Itt ugyanazt a tüneményt látjuk, mint a szarvasmarhánál, hogy t. i. a közép- és nagybirtok lóállománya sokkal jobban szaporodott, mint a parasztbirtokosoké. A szaporodás az előbbinél 23⁹⁵, az utóbbinál 46³²/o. Itt újra hangsúlyoznunk kell, hogy ez a nagy eltérés a felfogás különbözőségéből származhatik, a valóságban aligha forog fenn.

Még feltűnőbb a csikók aránya az összes lóállományhoz. Az 1884. évi adatok szerint a négy éven aluliak az összes állománynak csak 27⁹⁵/o-át tették, 1895-ben ellenben 39³⁴/o-át. A lótenyésztés emelkedésével valószínű, hogy a csikók és csikólovak arányszáma is emelkedett, de ilyen nagy mértékben mégis aligha. Valószínű, hogy az 1884. évi összeírás e tekintetben sem volt megbízható. A csikók arányszáma, eltekintve az újabb adatokkal való összehasonlítástól, magában véve is túlságosan alacsonynak látszik.

A tenyészmének számát szintén a különböző fajták szerint a következő kimutatás tünteti fel:

A ménék fajtája	Állami	Községi	Egyesületi	Érdekeltségi	Magán	Összesen	Ebből tenyész igazolvánnyal bíró
Angol telivér	3	—	—	—	10	13	9
Angol fajta	22	3	—	—	33	58	54
Arabs telivér	1	—	—	—	1	2	2
Arabs fajta	9	—	1	—	14	23	21
Nónius	19	1	1	—	42	68	53
Gidrán	16	1	1	—	45	63	58
Norfolki	—	—	—	—	2	2	2
Lipiczai	2	—	—	—	1	3	3
Nóri	—	—	—	—	2	2	—
Paraszt	1	1	—	—	17	19	8
Székely	—	—	—	—	—	—	—
Hegyi	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb fajta	2	1	1	—	25	29	28
Összesen	74	7	4	—	192	277	238

Bár az állam még mindig tekintélyes számú fedező mént kénytelen Békés vármegye lótenyésztése számára tartani, az állami ménék az összes létszámnak alig haladják meg negyedrészt. Községi és egyesületi mén ugyan nagyon kevés van, érdekeltségi pedig egyáltalán nincs is, de magánosok nagy számmal tartanak tenyészmeneket.

Ha a ménék fajtáját nézzük, a magán tenyésztőknél is ugyanazt a viszonyoknak megfelelő helyes tenyészirányt látjuk, melyet az állam a fedező ménék beosztásával kijelölt. A Gidrán, Nónius és angol fajta ménék vannak erős túlsúlyban. Az angol telivérek a magán ménék közt még nagyobb arányban fordulnak elő, mint az állami ménék között, mit a sportkedvelő nagybirtokosoknak köszönhetünk. De a magán ménék közt nem kis mértékben előfordul még a silányabb anyag. Erre mutat a 17 paraszt csődör s az egyéb fajta mén alatt kimutatott 25 darab, többnyire különféle keresztezésű jelleg nélküli mén.

Legnagyobb mérvű volt Békés vármegyében a *sértések* szaporodása. Létszámuk 1884-től 1895-ig csaknem megkétszereződött, 108.802 darabról 206.570 darabra emelkedett. A szaporodás kivétel nélkül minden járásban nagyon erős volt. Sajnos azonban, a mezőgazdasági statisztikának ezek az adatai egy rendkívüli körülmény, a sertésvész következtében már is elavultak. A hivatalos kimutatások szerint Békés vármegyében csak 1896-ban 29 ezer sertés hullott el, hát még az 1897. évi veszteség s az a csökkenés, melyet a tenyésztők megrémülése idéz elő, kik ily alkalmakkor az állományból

azt, a mit lehet, értékesíteni szoktak, hogy a fenyegető kárt kikerüljék, a tenyésztést pedig nagyon megszorítják.

A *juhállomány* a mezőgazdasági statisztikai összeírás adatai szerint is megcsökkent, mert a mint említettük, 180.929-ről 108.445-re szállt le, vagyis 40·62⁰/o-kal hanyatlott. Régi keletfi baj már juhtenyésztésünk hanyatlása; az ausztráliai gyapjú versenye s ennek következtében a gyapjúárak alacsony-sága idézte elő. De még sem mernők állítani, hogy indokolt a juhállománynak az a rohamos apasztása, mely szemünk előtt folyik. Az 1897. nyarán az általános rossz termés következtében beállt áremelkedést nem számítva, hanyatlott az utóbbi évtizedekben valamennyi mezőgazdasági termés ára, nem vált-e ennek következtében viszonylag ismét jövedelmezőbbé a juhtenyésztés, illetőleg gyapjútermelés?

Az *öszvér, szamár, kecske* Békésmegye mezőgazdaságában egyáltalán nem bír fontossággal. Sokkal fontosabb a *baromfi*. Az 1895. évi összeírás 802.686 baromfit constatatált; de minthogy éppen itt történt a legtöbb eltitkolás, ez a szám a valóságnak bizonyára jóval alatta marad. Így is nagy az emelkedés az 1884. évi összeírás adataival szemben. Akkor Békés vármegyében az összes baromfilétszám csak 560.243-ra vétetett; pedig az összeírás időpontja akkor (szeptemberben), a baromfilétszám nagyságára sokkal kedvezőbb volt, mint az 1895. évi összeírás időpontja (november vége), mert az őszi hónapokban a baromfi már nem szaporodik, hanem tetemesen fogy.

A *négy fő állatnemet a területtel összehasonlítva*, a következő kimutatás tünteti fel:

A gazdaságok nagysága	S z á z h o l d f ö l d r e e s i k :															
	tulajdon	haszon-élvezeti	haszon-béres	végyes	tulajdon	haszon-élvezeti	haszon-béres	végyes	tulajdon	haszon-élvezeti	haszon-béres	végyes	tulajdon	haszon-élvezeti	haszon-béres	végyes
	g a z d a s á g o k n á l															
	szarvasmarha				l ó				s e r t é s				j u h			
1 holdon alul szántóföld nélkül ...	49·49	63·50	25·00	43·48	61·93	20·00	81·25	101·33	511·94	567·50	628·12	482·61	22·38	17·50	6·23	—
1 holdon alul szántófölddel ...	25·03	44·00	8·28	24·26	34·91	—	20·88	38·46	323·28	216·00	330·34	304·73	15·20	—	0·69	5·33
1—5 holdas	15·68	60·38	8·64	18·10	21·92	14·88	22·40	30·65	91·38	104·96	64·78	98·23	4·46	1·24	0·71	1·12
5—10 »	12·87	4·20	7·50	12·68	21·47	5·34	19·19	26·08	48·55	30·97	58·68	46·47	1·66	0·70	0·21	2·78
10—20 »	11·48	5·77	8·47	9·98	17·81	8·23	15·88	19·38	34·47	23·29	27·62	35·77	3·01	3·19	1·14	3·02
20—50 »	12·51	5·90	7·22	10·47	13·29	4·63	11·22	14·11	26·39	14·08	22·24	27·33	4·37	0·32	2·19	2·32
50—100 »	14·69	6·18	8·69	12·03	9·91	3·79	9·24	9·36	20·91	9·10	57·36	22·89	10·44	12·03	23·38	8·07
100—200 »	14·12	10·36	15·34	18·89	6·74	5·13	6·47	7·99	14·11	21·70	19·48	17·16	9·58	—	13·25	6·46
200—500 »	16·11	25·11	11·63	11·35	5·31	4·19	2·98	4·26	14·01	2·09	15·54	10·18	14·43	—	16·48	10·16
500—1000 »	8·62	—	11·40	9·46	2·39	—	3·97	2·61	16·39	—	14·26	13·86	8·84	—	6·50	30·88
1000 holdon felül	9·49	—	8·94	10·08	1·88	—	2·08	1·56	12·67	—	21·50	19·63	37·52	—	33·97	26·91

Ez arányszámok azt a feltűnő eredményt mutatják, hogy míg a törpegazdaságok úgyszólván túl vannak terhelve állatokkal, addig a nagybirtokok (a juhokat kivéve) nem igen bővelkednek hasznos házi állatokban.

Ez annál feltűnőbb, mert a nagy gazdaságok sokkal inkább bírnak az állattenyésztés virágzásának tényezőivel a megfelelő rét- és legelő-területekkel s a szükséges szakértelemmel, mint a kis gazdaságok, illetőleg azoknak tulajdonosai. De figyelembe kell venni, hogy az állatoknak pusztaszáma magában még nem dönt, nagyon fontos azok minősége is, már pedig a kis gazdaságok állatait alig lehet hasonlítani a nagy gazdaságok állataihoz, melyek okszerű tenyésztés és takarmányozás mellett súlyban és értékben tetemesen meghaladják az előbbieket. De figyelembe kell venni azt is, hogy a kisgazdák igen sokszor állatállományukat nemcsak saját kis birtokukból és birtokukon tartják fenn. A nagyobb birtokokon vállalt feles vagy harmados földek termése részben a kisgazdák állatállományának takarmányozására szolgál.

Az összes gazdaságokat tekintve, száz hold földre Békés vármegyében 11,79 szarvasmarha esik. Ezt az arányszámot a házilag kezelt tulajdon gazdaságoknál három kategória nem éri el, a 10—20 holdas, az 500—1000 és az 1000 holdon felüli. De a tulajdon gazdaságok közül az 5—10 és a 20—50 holdasok sincsenek valami jól ellátva szarvasmarhával. Ez utóbbi kategóriától kezdve az arányszám folyvást emelkedik egészen a 200—500 holdas gazdaságokig, a melyen túl beáll az imént említett rohamos esés. A haszonélvezeti birtokok jelentőséggel itt alig bírnak; feltűnő azonban a haszonbéres birtokok legtöbb kategóriájának nagy szegénysége szarvasmarhában; az egy holdon aluliakat nem számítva, jóformán csak a 100—200 holdas gazdaságok képeznek kivételt és az 500—1000 holdasok, ezek szintén jobban el vannak látva szarvasmarhával, mint akár a tulajdon, akár a vegyes gazdaságoknak megfelelő kategóriája.

Békésmegyének hasonlóképen egész területét és egész lóállományát véve, száz hold földre átlagosan 8,85 ló esik. Itt még nagyobbak a kis- és nagybirtok közötti különbségek. Legerősebben itt is a törpegazdaságok vannak ellátva s az arányszám a gazdaságok nagyságával egyenes arányban csökken. Ez természetes is. A törpe- és kisgazdaság tulaj-

donosa nemcsak saját földjének megmunkálására tart lovat, hanem azért is, hogy fuvarozzon, vagy egyéb bér munkát végezzen vele. De azt sem szabad felednünk, hogy a kisgazda többnyire lovakkal műveli földjét, a nagyobb gazdaságokban ellenben az ökör a fő munkaerő s csak a nagyobb gyorsaságot kívánó munkáknál alkalmaznak lovakat.

A sertés is, bár a nagy gazdaságok szempontjából szintén rendkívüli fontossággal bír, főleg a kis emberek állatja. A mezőgazdasági statisztikai összeírás, bár akkor már a sertésvész félesztendőn keresztül dühöngött, sertéstenyésztésünket magas virágzás fokán, sertésállományunkat igen nagyra mutatta. Sajnos, azóta a helyzet gyökeresen megváltozott; sertésállományunk tekintélyes része elhullott s részint a pusztulás okozta bizonytalanság, részint a forgalom korlátozása a tenyésztési kedvre is nyomasztólag hatott.

A juhtenyésztés a másik három fő állatnemétől csaknem egészen eltérő irányt mutat. A törpegazdaságoknál ugyan a területhez viszonyítva még elég kedvező az arány, de a kis gazdaságokban máskülönbön nagyon kevés juhot találunk. Csak az 50 holdon felüli gazdaságoknál válik valamivel kedvezőbbre az arány, de határozottan kedvezőnek csakis az 1000 holdon felüli nagy gazdaságoknál mondható. A juhtenyésztés ezeknél még elég kiterjedt mérvben folyik s remélnünk engedi, hogy a nagy gazdaságok nem hagyják végkép elpusztulni az állattenyésztésnek ezt az egykor virágzó, az utolsó évtizedekben aláhanyatlott, de még mindig fontos ágát.

Az állatok értéke járasonként a legnagyobb részletességgel az 1895. évi mezőgazdasági statisztikai összeállítás alkalmával is megállapított. Az eredmény a főbb állatnemekre nézve, párhuzamba állítva az 1884. évi adatokkal, következő:

	É r t é k			
	1884-ben		1895-ben	
	forint	%	forint	%
Szarvasmarha	4,557.379	36'41	6,017.669	98'66
Ló	4,696.844	37'53	5,806.240	37'30
Őszvér, számár	8.101	0'07	4.080	0'03
Sertés	1,666.481	13'31	2,909.421	18'69
Juh	1,586.142	12'67	827.661	5'32
Kecske	818	0'01	435	0'00
Összesen	12,515.765	100'00	15,565.506	100'0

Békés vármegye állatállományának értéke tizenegy év alatt több mint három millió forinttal emelkedett. Ez a gyarapodás nem egyenletesen oszlik meg az egyes állatnemek közt. Abszolút legnagyobb volt a szarvasmarhák értékének gyarapodása, mely közel másfél millió forintot, vagyis 32·04⁰/o-ot képviselt, viszonylag azonban még erősebb volt a sertések értékének növekedése, mely 1·34 millió forintra, vagyis 74·58⁰/o-ra rúgott. A lovak értéke is több mint egy millió forinttal (23·63⁰/o) növekedett. A többi állatnemeknek, a mint létszáma, úgy értéke is erősen megcsökkent. A juhok értéke jóformán felére szállt, a csökkenés jóval több, mint hétszázezer forint.

A szarvasmarhák értékét nem és kor szerint részletezve a következő kimutatás tünteti föl:

Nem és kor	A magyar erdélyi	A moldán v. risika	A piros tarka	A borz deres	Az egyéb színes	A bivaly	Általában a szarvasmarha	A magyar erdélyi	A moldán v. risika	A piros-tarka	A borz-deres	Az egyéb színes	A bivaly	Általában a szarvasmarha					
	szarvasmarha							szarvasmarha											
	összes értéke forint										átlagos értéke darabonként								
Bika (bikaborj.)																			
1 éven alul ...	71.309	1.202	9.718	505	3.805	510	87.049	21	17	28	25	30	26	21					
2 » » ...	19.210	905	3.880	85	630	30	24.140	38	31	45	43	48	30	39					
3 » » ...	16.765	190	2.965	180	1.170	140	21.410	57	38	72	90	90	70	60					
3 » felül ...	61.430	620	7.140	200	2.920	720	73.030	174	124	183	200	292	144	177					
Együtt	168.714	2.317	23.703	970	8.525	1.400	205.629	96	25	46	39	53	50	38					
Tehén (üsző).																			
1 éven alul ...	119.390	2.102	17.825	1.155	7.980	960	149.412	20	15	28	32	34	27	22					
2 » » ...	129.065	1.890	20.530	1.225	8.695	840	163.135	35	21	45	45	56	38	36					
3 » » ...	175.425	1.415	25.250	2.190	12.090	840	217.210	54	22	77	84	88	60	57					
4 » » ...	166.075	1.611	24.115	1.500	10.745	1.120	205.166	69	29	107	100	122	112	78					
4 » felül ...	1.084.020	14.878	148.060	9.330	60.185	7.090	1.318.063	66	34	86	83	92	96	68					
Együtt	1.674.375	21.386	230.780	15.400	99.695	10.850	2.052.986	53	28	69	71	78	70	55					
Ökör (tinó).																			
1 éven alul ...	42.416	247	3.557	125	2.325	20	48.690	25	13	31	25	41	20	26					
2 » » ...	151.130	428	8.340	250	4.730	510	165.388	45	17	50	42	58	46	46					
3 » » ...	262.715	703	12.245	400	13.720	500	290.233	68	23	73	80	95	83	69					
4 » » ...	315.265	603	27.955	400	9.095	160	353.478	85	27	128	100	121	80	88					
4 » felül ...	2.712.015	2.900	115.640	2.600	48.630	19.040	2.901.215	158	33	155	122	154	122	157					
Együtt	3.483.541	4.881	167.737	3.865	77.900	21.130	3.759.034	117	27	119	92	117	115	117					
Összesen	5.327.190	28.584	422.220	20.235	186.120	33.380	6.017.669	81	27	81	72	91	91	80					

Az összes szarvasmarhaállomány értékének 62 százaléka az ökrökre esik; ezek birnak egyuttal legnagyobb átlagértékkel. Az átlagértékek alakulása természetesen nagy mértékben függ attól, hogy a különböző értékű állatok milyen számmal szerepelnek. Így például feltűnő, hogy az összes bikák átlagos ára darabonként csak 38 forint. Ez onnan van, mert a bikák túlnyomó része 1 éven aluli bikaborjú s ezek alacsony értéke nyomja le annyira az összes bikák átlagos értékét. Ez átlagok helyes megítéléséhez tehát szükségünk van az eredeti, járasonként és birtokkategóriánként adott átlagértékekre. A táblás kimutatásokban az adatok egész részletességgel közöltnak; legyen elég itt példa gyanánt a négy éven felüli magyar tehén értékét kimutatni.

Egy darab négy éven felüli magyar tehén átlagos értéke forintokban:

		Kis- b i r t o k	Közép- b i r t o k	Nagy- b i r t o k
1. Békési	járás	70	80	90
2. Békéscsabai	»	55	75	110
3. Gyomai	»	70	80	90
4. Gyulai	»	60	80	160
5. Orosházi	»	50	60	70
6. Szarvasi	»	80	90	100
7. Szeghalmi	»	70	75	85

Ha pontosak ez adatok, világosan mutatják a kis- és nagybirtokos szarvasmarhája közötti lényeges különbséget, kivált egyes járásokban. A kisbirtokos tehénének alacsony ára arra mutat, hogy a szarvasmarhatenyésztés nem történik elég gonddal vagy szakértelemmel. Lehet, hogy a legelő- és takarmányhiány is okozza a kisbirtokos marhájának gyöngébb minőségét. Különben némely járásban még a nagybirtokon is feltűnően alacsony a magyar fajta tehén átlagos értéke, jelölül annak, hogy a szarvasmarhatenyésztésnek az a magas fejlettsége, a mit egy Wenckheim vagy Almássy-féle uradalomban látunk, a békésmegyei nagybirtokoknál korántsem általános. A kisbirtokosoknak a szarvasi járásban vannak legértékesebb teheneik, az orosháziban pedig legértéketelebbek. Feltűnő a békéscsabai járásban is a kisbirtokosok teheneinek alacsony ára, holott tudomásunk szerint e járásban az állattenyésztés eléggé virágzik.

A lovak értékét az egész vármegyére vonatkozólag az alábbi számok mutatják:

Nem, kor	A l o v a k	
	összes értéke f o r i n t	átlagos értéke darabonként
Mén (csikó)		
1 éven alul	135.380	40
2 » »	157.840	65
3 » »	144.225	101
3 » felül	148.500	176
Együtt	585.945	73
Kancza (csikó)		
1 éven alul	129.590	37
2 » »	176.555	56
3 » »	235.375	87
4 » »	267.520	109
4 » felül	2,712.020	130
Együtt	3,521.060	108
Herélt (csikó)		
1 éven alul	8.910	36
2 » »	40.695	57
3 » »	95.330	82
4 » »	132.790	102
4 » felül	1,421.510	117
Együtt	1,699.235	109
Összesen	5,806.240	103

A lovak összes értékének 60 százaléka a kanczákra esik, minthogy a lóállományban ezek vannak erős túlsúlyban. A lovak értéke általában jóval kedvezőbb, mint a szarvasmarháké, ez Békés vármegye lótenyésztésének virágzásáról látszik tanuskodni.

A négy éven felüli kanczák átlagos ára járásonként és birtokkategóriák szerint következőleg alakult:

Négy éven felüli lovak átlagos ára darabonként forint:

J á r á s		Kis- birtokon	Közép- birtokon	Nagy-birtokon
Békési	járás	100	120	140
Békéscsabai	»	200	300	400
Gyomai	»	100	150	200
Gyulai	»	180	210	300
Oroszázi	»	70	110	150
Szarvasi	»	120	250	320
Szeghalmi	»	70	120	200

Három járás tűnik ki nagyon a lovak magas árával, a csabai, szarvasi és a gyulai. Itt nemcsak a nagybirtokosok tenyésztének értékes lovakat, hanem a kisbirtokosok is.

Az őszvér és szamár nem bir jelentőséggel Békés vármegye állattenyésztésében, elég, ha minden megjegyzés nélkül bemutatjuk a reájuk vonatkozó néhány adatot:

K o r	S z a m á r	Ö s z v é r		
	összes értéke	átlagos értéke darabonként f o r i n t	összes értéke	átlagos értéke darabonként
Két éven alul . .	285	12	—	—
» » felül . .	3.715	16	80	16
Összesen . .	4.000	16	80	16

Annál nagyobb fontossága van a sertésenyésztésnek. A sertések összes és átlagos értékét az alábbi számok mutatják:

N e m , k o r	A s e r t é s e k	
	összes értéke f o r i n t	átlagos értéke darabonként
Kan	107.301	28
Kocza	876.285	26
Herélt	626.325	22
Süldő	1.111.422	16
Malacz	188.088	2 ⁶⁰
Összesen . . .	2.909.421	14

Hogy a kis-, közép- és nagygazdaságok sertésállománya közt mily különbség van, annak illusztrálásul szintén járásonként s a birtokkategóriák megkülönböztetésével közöljük az anyadisznókra, a koczákra, vonatkozólag az átlagos árakat, ez egy példa tájékoztatóul szolgál a sertésállomány többi részére nézve is.

J á r á s	A koczák átlagos ára darabonként forint		
	kis- b i r t o k o k	közép- b i r t o k o k	nagy- b i r t o k o k
Békési járás . . .	20	25	30
Békéscsabai » . . .	25	30	50
Gyomai » . . .	20	25	35
Gyulai » . . .	26	30	40
Orosházi » . . .	30	35	40
Szarvasi » . . .	25	28	28
Szeghalmi » . . .	20	25	35

Van járás, hol a nagybirtokosok sertése épen kétannyit érő, mint a kisbirtokosoké. Ez a békéscsabai járás, de viszont a szarvasi járásban alig van különbség, a közép- és nagy-

birtokosé között pedig épen nincs, holott a többi járásokban a birtokoknak e két kategóriája is jelentékeny eltérést mutat.

A juhok értékét, az egész vármegyére vonatkozólag, de szintén teljes részletezéssel, a következő összeállítás mutatja:

Nem és kor	A közönséges gyapjas juhok		A nemesített gyapjas juhok		A hús juhok	
	összes értéke	átlagos értéke drbkint	összes értéke	átlagos értéke drbkint	összes értéke	átlagos értéke drbkint
f o r i n t						
Kos	6.622	7'58	62.630	31'97	626	9'78
Anya {	báránys, fejős	46.515	6'45	18.906	7'58	—
	» nem fejős	38.291	6'17	180.535	9'03	1.605
	meddő	33.700	5'89	33.150	8'11	810
Ürű	37.261	5'92	236.078	13'16	772	6'96
Tokjuh	18.319	4'00	74.606	5'75	1.006	4'17
Bárány	5.673	1'64	29.840	1'96	716	2'44
Összesen	186.381	5'42	635.745	8'51	5.335	4'64

Nem mernők állítani, hogy az egyes juhajták megkülönböztetése az összeírás alkalmával helyesen történt, valószínű, hogy a nemesített gyapjas juhok egy részét közönséges gyapjas juhoknak vették. A húsjuhokra nézve is merülnek fel kéteyeink. E megjelölés különben is csak gyűjtőnév, mert bár első sorban az angol fajtákat értjük alatta (Leicester, Hampshire, Oxfordshire stb.), de a magyar fürtösgyapjas juh is alkalmas a hizlalásra s bizonyos fokig húsjuhnak nevezhető. De mindezt tekintetbe véve is, a húsjuhokra adott átlagárak alacsonyoknak látszanak.

Végül bemutatjuk a baromfi értékét:

F a j	A b a r o m f i	
	összes értéke	átlagos értéke darabonkint
f o r i n t		
Tyúk	227.755	0'49
Pulyka	70.768	1'58
Lúd	130.634	1'37
Kacsa	42.102	0'72
Galamb	20.120	0'14
Összesen	491.379	0'61

Békés vármegye baromfi-állományának értéke adataink szerint közel félmillió forintra rúg. De ez aligha alatta nem marad a valóságnak, mert tudjuk, hogy a baromfi be-

vallása az összeírás alkalmával hézagosan történt, itt fordult elő a legtöbb eltitkolás.

Az összeíró bizottságok járasonként a háziállatok súlyát is följegyezték és pedig a lehető legnagyobb részletességgel, megkülönböztetve a fajt, ezen belül a nemet és ismét ezen belül a kort, s e többszörösen combinált adatokat külön mutatták ki a kis-, közép- és nagybirtok tulajdonában levő állatokról. Az összeírás azonban mellőzte a lovak súlyát. Megvan ennek a maga indokolása, mert hiszen a súly nem oly fontos tényező a lovak minőségének megítélésére, mint a szarvasmarhánál vagy sertésnél. De a hiányt mégis sajnálnunk kell, mert így mellőzni vagyunk kénytelenek az összes állatsúlynak a szántófölddel való összehasonlítását, melyet pedig, kivált birtokkategóriák szerint részletezve, nagyon érdekes lett volna megtenni, s mellőznünk kell a termelt takarmánymennyiség és az állatlétszám combinatív egybevetését is.

A darabszámokat, a teljes részletezést véve alapul, megszorozva az átlagsúlyokkal, végeredményképen a következő számokat nyertük:

Az állatok megnevezése	A z á l l o m á n y							
	összes súly				átlagos súly darabonként			
	kis	közép	nagy	általában	kis	közép	nagy	általában
	g a z d a s á g b a n m é t e r m á z s a							
Szarvasmarha	90.549	33.900	89.380	219.829	2'18	3'21	4'26	2'93
Sertés	53.718	7.645	15.484	76.847	0'34	0'53	0'47	0'37
Juh	6.160	2.964	23.486	32.610	0'29	0'26	0'30	0'29
Kecske	41	1	1	43	0'31	0'30	0'28	0'31

Az átlagos súlynál természetesen az is lényegesen módosító hatással van, hogy a fiatal állatok, melyek csekély súlyal bírnak, milyen arányban szerepelnek az állományban; de így is kitűnik, hogy a nagybirtokon az állatoknak, kivált a szarvasmarhának és a sertésnek, nagyobb súlya van, mint a kisbirtokon. Fölötte érdekes, ha egy kis összehasonlítást teszünk a szántófölddel.

Ezer katasztrális holdra esik:

	Darab szarvasmarha	Szarvasmarha-súly métermázsa
Kis-gazdaságokban	174	380
Közép-gazdaságokban	169	542
Nagy-gazdaságokban	158	674

Míg tehát darabszámra a kisgazdaságok vannak legjobban ellátva szarvasmarhával, legrosszabbul pedig a nagygazdaságok, a súly szerint való összehasonlításnál éppen az ellenkezőt látjuk, a szántóföld és a szarvasmarhák súlya közötti arány a nagy-gazdaságokban 76³/₁₀-kal kedvezőbb, mint a kisgazdaságokban. Az tehát, a mit fentebb láttunk, hogy a kisgazdaságok jobban fel vannak szerelve állatállománnyal, mint a nagy-gazdaságok, csakis látszat; mihelyt a tudomány helyes álláspontjára helyezkedünk, azonnal meggyőződünk az ellenkezőről.

Az 1895. évi összeírás az állattartás hasznát nem próbálta megállapítani, csakis a *tehenek* évi *fejési eredményét* kutatta.

A kifejt tej abszolút mennyiségét kérdezni nem lett volna célravezető; mert ez másként alig történhetett volna, mint az összes kifejt tejnek gazdaságról gazdaságra történő följegyzésével. De ez nemcsak roppant munkával járt volna, hanem bizonytalan, a valóságnak kétségkívül sokkal alatta maradó eredménnyel járt volna. Közvetett eljáráshoz kellett tehát fordulni, először is megállapítani, hogy a teheneknek körülbelül hány százalékát fejik, másodsor pedig a különböző fajta tehenek, külön a kis-, közép- és nagybirtokon, évenként átlagosan mennyi tejet adnak?

A fejt tehenek százalékos aránya járásonként következő volt:

J á r á s, város	A magyar erdélyi			A mokány és riska			A piros tarka			A borz- deres			Az egyéb színes		
	t e h e n e k														
	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy
	gazdaságban alábbi százalékát fejik														
Békési . . .	90	90	90	—	—	—	90	90	90	—	—	—	—	—	—
Békéscsabai.	75	70	70	—	—	—	80	80	80	—	—	—	—	—	—
Gyomai . .	75	60	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyulai . . .	75	75	—	—	—	—	80	80	80	—	—	—	—	—	—
Orosházi . .	75	60	—	—	—	—	85	80	80	—	—	—	—	—	—
Szarvasi . .	75	60	60	70	—	65	70	70	70	—	—	—	70	70	70
Szeghalmi .	75	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyula r. t. v.	50	50	—	—	—	—	50	50	—	—	—	—	50	50	—

Némely járásban a magyarfajta teheneket a nagybirtokon nem is fejik; a gulyamarhánál a borjúnevelés a fő, s a tehénnek, a mi teje van, az egészen az elapadásig mind a borjúnak marad. A békési járásban a fejési százalék még a nagybirtokon is igen magas; figyelembe véve az ottani viszonyokat, előttünk túlságos nagynak látszik.

Egy tehén átlagosan egy év alatt következő mennyiségű tejet adott:

Járás, város	A magyar erdélyi			A mokány riska			A piros tarka			A borzderes			Az egyéb színes		
	teheneknek darabonként átlagos fejési eredménye egy év alatt														
	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy
	g a z d a s á g b a n l i t e r t e j														
Békési	720	720	720	—	—	—	1.500	1.500	1.500	—	—	—	—	—	—
Békéscsabai ...	1.000	1.000	1.200	—	—	—	1.200	1.400	1.600	—	—	—	—	—	—
Gyomai	900	1.100	1.200	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyulai	800	800	—	—	—	—	1.200	1.400	1.600	—	—	—	—	—	—
Orosházai	800	900	—	—	—	—	1.000	1.200	2.000	—	—	—	—	—	—
Szarvasi	800	700	400	1.100	—	1.000	1.200	1.200	1.200	—	—	—	1.100	1.100	1.100
Szeghalmi	540	540	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyula r. t. v.	1.200	1.200	—	—	—	—	1.800	1.800	—	—	—	—	1.500	1.500	—

A magyar fajmarha tejelése a békéscsabai és gyomai járásban, valamint Gyula városban nagyon kielégítő, mert itt tulajdonképen a tényleg kifejt tej jön tekintetbe, vagyis az, a mi a borjú szoptatása után marad; pedig tudjuk, hogy a borjú által elfogyasztott tej, kivált ha a borjút fölnevelik, szintén számottevő mennyiség.

Ismerve a tehenek számát, tudva, hogy hány százalékat fejik s ismerve, hogy egy-egy tehén átlagosan mennyi tejet ad, könnyen kiszámíthatjuk az évenként nyert összes tejmennyiséget is:

Járás, város	A magyar erdélyi			A mokány vagy riska			A piros tarka			A borz- deres		Az egyéb színes			
	teheneknek összes fejési eredménye egy év alatt														
	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy
	g a z d a s á g b a n l i t e r t e j														
Békési ...	1,209.168	86.184	333.450	—	—	—	297.000	62.100	76.950	—	—	—	—	—	—
B.-csabai ...	1,755.000	259.000	115.080	—	—	—	236.160	53.760	87.040	—	—	—	—	—	—
Gyomai ...	938.250	54.780	22.320	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyulai ...	310.800	40.800	—	—	—	—	55.680	5.600	57.600	—	—	—	—	—	—
Orosházai ...	1,528.800	184.680	—	—	—	—	284.600	45.120	171.200	—	—	—	—	—	—
Szarvasi ...	1,633.800	143.640	21.360	79.310	—	1.950	175.560	28.560	19.320	—	123.970	10.780	33.110	—	—
Szeghalmi ...	686.880	92.340	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyula r.t.v. ...	401.400	10.200	—	—	—	—	255.600	9.900	—	—	62.250	6.000	—	—	—
Megyei ösz- szeg ...	8,464.098	871.624	492.210	79.310	—	1.950	1,254.600	205.040	412.110	—	186.220	16.780	33.110	—	—

Összesítve a fentebbi mennyiségeket, eredményül nyerjük, hogy Békés vármegyében a kifejt tej mennyisége évenként 12,017.052 vagyis kerekszám 12 millió literre rug. E tejnek bizonyára csak kis részét értékesítik pénzért, legnagyobb része házi szükségletre használtatik fel. De mint a nép élelmezésének egyik fontos alkatrészének így is meg van a maga értéke, s nem számítunk magasan, ha literjét legalább is 4 $\frac{1}{2}$ krajczárral vesszük fel. Ekkor az összes kifejt tej értéke 540.000 frtot képvisel, 5 krajczárjával számítva pedig 600.000 forintot. Ez azonban Békés vármegyében a szarvasmarhatenyésztésnek csak kisebbik haszna, nagyobb az, melyet a gazdák a szarvasmarhatenyésztésből látnak; hiszen a mint láttuk, néhol a tehenet egyáltalán nem is fejik.

A gazdasági gépek- és eszközökről ez új felvétel nyújt először tájékozást: mert a hetvenes években történt adatgyűjtés egészen eredménytelen kísérlet volt. Pedig a gazdasági felszerelés pontos megismerése elodázhatatlan szükségnek tekinthető. Az új adatgyűjtésnél is fordultak elő kisebb hibák és tévedések. Ilyen például, hogy Békés vármegyében néhány száz faekét mutattak ki, egy harmadát éppen az 1000 holdon felüli gazdaságokban. Békés vármegyében ma már hirmondónak is alig maradt faeke. A tévedés bizonyára onnan származott, hogy némely ügynök a fagerendelyű ekét vette faekének, ellentétben az egészen vasalkatrészekből álló ekékkel. Az ily hibákat munkaközben a gazdasági egyesületek segít-

ségével lehet legkönnyebben kijavítani. A többi adatok megbízhatóknak látszanak s érdekesen illusztrálják a haladást a gazdasági gépek alkalmazása tekintetében.

Az egyes gazdaságokban alkalmazott gazdasági eszközök és gépek számát a következő kimutatás tünteti föl :

A gazdasági gépek és eszközök száma																	
A gazdasági gépek és eszközök megnevezése	tulajdon			haszon- élvezeti		haszonbéres			vegyes			összesen			Együtt		
	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép		nagy	
g a z d a s á g b a n																	
Gőzerőre:																	
Stabil gőzgép.....	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	
Lokomobil.....	60	41	80	—	1	—	1	12	15	27	27	21	88	81	116	285	
Csőplőszekrény.....	57	40	72	—	1	—	1	11	15	25	25	20	86	77	107	270	
Gőzeke.....	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	7	7	
Kőfűrészes.....	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	
Szelmotor.....	1	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	2	
Villamos motor.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	
Petroleum motor.....	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	2	
Benzinmotor.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vízmotor.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	
Ló- és emberi erőre.																	
Járgány.....	48	31	48	—	2	—	1	8	12	11	20	19	55	61	79	195	
Csőplőszekrény.....	11	4	1	—	—	—	1	—	1	3	—	—	15	7	2	24	
Marokkrakó aratógép.....	2	3	26	—	—	—	—	—	1	1	—	5	3	3	32	38	
Kévektető.....	1	2	21	—	—	—	—	—	5	—	2	4	1	4	30	35	
Kaszálógép.....	1	—	39	—	—	—	—	2	3	—	—	1	1	2	43	46	
Szóróvető vetőgép.....	33	26	54	—	—	—	—	8	12	13	15	14	46	49	80	175	
Sorbetető.....	708	172	219	4	3	—	17	50	47	274	139	58	998	364	324	1.686	
Lógerelye.....	34	42	171	1	—	—	2	22	27	11	29	32	48	98	290	371	
Rosta.....	1.828	214	259	8	3	—	39	48	50	759	154	62	2.629	419	371	3.419	
Trieur.....	164	74	94	2	2	—	6	18	16	73	52	21	245	146	131	522	
„ egyenlőre elhelyezve.....	8.515	351	937	46	12	—	347	80	68	3.366	320	110	12.074	793	1110	13.977	
„ tá-.....	537	183	579	1	1	—	19	75	173	223	94	216	780	853	968	2.101	
„ kettős.....	905	310	429	3	4	—	19	116	128	245	257	117	1.172	693	674	2.539	
„ hármas.....	57	135	484	—	4	—	—	69	66	18	62	128	75	270	678	1.023	
Faeke.....	202	18	86	2	—	—	13	3	25	65	12	—	282	28	111	421	
Mélyítő eke.....	51	37	246	1	—	—	1	29	44	33	25	43	86	91	333	510	
Töltőgép eke.....	2.434	83	122	16	2	—	74	23	31	943	68	16	3.467	171	169	3.807	
Borona fakerettel.....	4.212	92	233	22	2	—	167	27	32	1.477	67	19	5.878	188	284	6.350	
Borona vaskerettel.....	2.783	268	480	18	4	—	106	98	81	1.342	229	112	4.249	599	673	5.521	
Tűskeborona.....	7	056	370	699	42	6	314	115	128	2.851	307	176	10.263	798	1003	12.064	
Kultivátor.....	8	14	100	—	—	—	—	1	—	4	19	8	8	19	119	146	
Síma henger.....	1.017	200	428	4	5	—	27	65	80	525	154	100	1.573	424	608	2.605	
Fogas henger.....	43	18	42	—	—	—	—	2	5	7	12	16	50	32	63	145	
Szeceksavagó.....	729	85	88	7	2	—	28	24	19	387	76	23	1.151	187	130	1.468	
Répvágó.....	109	58	104	2	2	—	3	30	20	58	56	26	170	141	150	461	
Kukoricza morzsoló.....	924	135	55	8	3	—	27	29	16	301	103	17	1.260	270	88	1.618	
Daráló.....	50	21	31	1	1	—	1	7	3	29	12	12	81	41	46	168	
Gőzfűllesztő.....	—	5	15	—	—	—	—	—	1	4	3	1	4	8	17	29	
Vízszivattyú.....	31	12	62	—	—	—	—	4	4	5	7	14	36	23	80	139	
Vizhordolaj.....	99	48	272	—	2	—	—	31	44	28	31	73	122	112	389	623	
Szénaajtató.....	8	—	3	—	—	—	—	1	1	2	—	1	10	1	5	16	
Gőzfűllesztő.....	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	1	11	12	
Fatengelyű szekér.....	6.242	668	1522	35	20	—	256	177	243	2.475	508	356	9.008	1368	2121	12.497	
Vastengelyű.....	4.944	364	654	23	4	—	214	101	137	1.975	243	128	7.156	712	919	8.787	
Borsajtó fából.....	616	60	9	3	1	—	—	3	—	1	116	29	2	788	90	12	840
„ vassból.....	42	5	5	1	1	—	—	2	—	13	2	—	58	8	5	71	
Szőlőző.....	55	6	2	2	—	—	—	2	—	49	6	—	108	12	4	124	
Gyümölcsaszáló.....	6	3	—	—	—	—	1	—	1	5	4	—	12	7	1	20	
Hidmérleg.....	107	37	38	1	1	—	2	7	6	46	27	7	156	72	51	270	
Egyéb nagyobb mérk.....	205	78	90	1	1	—	5	20	26	53	46	40	264	145	156	565	

Békés vármegye gazdaságaiban közel háromszáz gőzgép van alkalmazva, túlnyomólag locomobilok, melyek nagy része, a mint a cséplőszekrények nagy számából látható, első sorban cséplőgépek hajtására szolgál. Az egyes gazdaságok tulajdonában levő gőzcséplőgépeken kívül vannak még egyes vállalkozók vagyis szövetkezetek tulajdonában levők is. A mezőgazdasági összeírás alkalmával a községi kérdőíven ezek is följegyeztettek, de úgy látszik, hogy közülök igen sok kétszer jegyeztetett föl, egyszer az egyéni kérdőíven, másodszor a községi kérdőíven; másképen nem igen lehetne megmagyarázni a kis gazdaságokhoz tartozó gőzcséplőgépek nagy számát.

Benzinmotor 1895 végén még nem volt alkalmazásban Békés megyében, de volt már néhány szél- és petroleum-motor és egy-egy villamos- és vízmotor.

Az állati erő által hajtott gépek között feltűnő, hogy milyen kevés a cséplőszekrény. Adataink szerint az egész Békés megyében csak 24 járgányos cséplőgép van; a kisbirtokosok közül, a kinek nincs módjában gőzgéppel csépelteni, inkább lóval nyomtat. Járgány már jóval több van, de azért korántsem valami sok, valószínű, hogy a nagy uradalmak a takarmány-elkészítést (szecskázást, répavágást stb.) többnyire gőzgéppel végzik. Ellenben az arató és kapálógépek száma nagyobb, mint előre gondoltuk, pedig ez a szám az elmúlt évben a munkásmozgalmak következtében kétséggel emelkedett.

Igen tekintélyes a vetőgépek, különösen a sorvetők száma, még ha nem vesszük is figyelembe azokat, melyek a községi kérdőíveken mint vállalkozók és szövetkezetek tulajdonában levők mutattattak ki, s melyek egyrésze valószínűleg itt is ki van mutatva. A helyszínéről beszerzendő néhány tájékoztató adat segítségével megközelítőleg kiszámíthatjuk, hogy a vetéseknek hány százalékát vetik géppel. Ily megbízható támpontok nélkül csak nagyon felületes becslést végezhetünk, ha ugyanis egy sorvetőgép napi átlagos munkaképességét 5 holdra vesszük, s fölteszszük, hogy az őszi vetés alkalmával egy-egy gép 15 napot tölt munkában, Békés vármegyében 126.450 kat. hold őszi vetnének sorvetőgéppel,

s minthogy e vármegyében az őszi vetések területe körülbelül 205.000 kat. holdra rúg: az őszi vetéseknek kerekszám 60%-át vetnék sorvetőgéppel. Pedig meglehet, hogy a valószínűségben még kedvezőbb az arány, mert az átlagos 15 napi munkaidő kissé talán kevés is. A nagyobb gazdaságokban bizonyára jobban kihasználják, de a kis gazdák meg sok esetben összeállnak s közösen tartanak sorvetőgépet, a mikor szintén eléggé kihasználják. Az összes szántóföld területével hasonlítva össze, egy sorvetőgépre 268 hold szántóföld esik.

Az ekék legnagyobb része fagerendelyű egyes eke, de szép számmal van vasgerendelyű egyes, sőt kettes eke is, kimutatásunk faekét is tüntet föl, de a mint említettük, ez alighanem az ügynökök tévedése folytán becsusztott hiba, melyet az odavaló szakemberek segítségével helyesbiteni kell. Meglepőleg sok a töltőgető eke, összesen 3.807 darab, tehát már minden 118 hold szántóföldre esik egy töltőgető eke. Ezt a kiterjedt kukoriczatermelésnek s a kézinapszám drága voltának tulajdoníthatjuk. A szántásra használt ekék száma, ide számítva a mélyítő ekéket is, 20.571 darabra rúgott, tehát egy ekére 22 hold szántóföld esik, a mi elég sok, ha tudjuk, hogy a kisbirtokosoknál gyakran csak pár hold esik egy ekére. A talajmívelő eszközök körül igen sok még a borona is. Ezeknek több mint felét azonban közönséges tüskeborona teszi, a fakerettel bíró vasboronák száma is meghaladja az egészen vasboronákét. Tekintélyes a hengerek száma is, mert a vármegye kemény természetű, rögesedésre hajló földjét e nélkül művelni igen bajos. Legnagyobb részük sima henger, csak valami 5 százalékuk fogas henger. Találunk cultivátort is, noha nem nagy számmal.

A magtisztító gépek közt a rosta foglalja el az első helyet; de ez a szám is aligha felel meg a szükségletnek. Békés vármegye szemes gabonája (a tengerivel együtt) évenként 5 millió hektoliterre tehető, egy rostára tehát átlagosan 1.462 hektoliter gabona esnék, a mi határozottan soknak látszik. A trieurók száma is aligha kielégítő, a vetőmagul használt búzából és rozsból körülbelül 400 hektoliter esik átlagosan

egy trieurre. Van sok kukoriczamorzsoló is; de daráló csak kevés. Répavágó valamivel több, de korántsem elegendő. Szecska-vágó már több mint háromszor annyi van, s ha csak a szarvasmarhák létszámával hasonlítjuk össze, egy szecska-vágó 51 szarvasmarhára esik. Egyéb takarmánykészítő gép csak szórványosan fordul elő; van néhány szénasajtoló s néhány gőzfűllesztő.

A trágyakezelést nem a legjobb világításban mutatja a trágyalészivattyúk rendkívül csekély száma. Vizszivattyú már jóval több van, vízfordó lajt pedig még több. Aratás és más mezei munkák alkalmával a munkások víz nélkül nem lehetnének el. Az ígás szekerek száma nagy, de még mindig erős túlsúlylyal bírnak a fatengelyűek. A hidmérlegeknél azt a feltűnő jelenséget látjuk, hogy nagyrészüket a kisgazdaságokhoz tartozik. Ez lehetetlenség. Valószínű, hogy az ügynökök egyrésze nem tudta, hogy mi a hidmérleg, s a tizedes mérlegeket vette annak. Az ily hibákat, melyek a feldolgozás alkalmával tűnnek ki, utólag lehet helyesbítettetni, a mi természetesen a munkát tetemesen fokozná.

A borászati eszközökről kell még megemlékeznünk. Békés vármegyének valami jelentékeny szőlőművelése nincsen, abban is érezhető kárt tett a phylloxera, mert az összes területnek közel egy harmada parlagon hever vagy ki van irtva. A tényleg beültetett szőlők területéből egy-egy borsajtóra átlagosan $4\frac{1}{2}$ hold esik, egy szőlőzúzóra pedig 36 hold. A borsajtóknak alig $8\frac{0}{6}$ -a van vasból, a többi fából van. Van végül 20 gyümölcsaszaló. Aránytalanul csekély szám; de sajnos, a gyümölcslkészítés és értékesítés terén nemcsak Békés vármegye van elmaradva, hanem az ország legnagyobb része.

A következő kimutatás a gazdasági eszközöket és gépeket a gazdaságok területével összehasonlítva mutatja. Az összes területet vettük, noha a gépek jó részénél (a talajművelő eszközöknél) helyesebb lett volna az összehasonlítás a szántófölddel.

A gazdasági gépek és eszközök megnevezése		Tízezer hold területre esik												Együtt		
		tulajdon			haszonélv.			haszonbéres			vegyes				Összesen	
		j e l l e g ü														
		kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy	kis	közép	nagy			kis
g a z d a s á g b a n																
Gőzerőre.																
Lokomobil	3	9	5	11	—	—	1	7	5	3	8	5	3	8	5	4
Cseplőszekrény	3	9	5	11	—	—	1	6	5	3	7	5	3	8	5	4
Ló- és emberi erőre.																
Járgány	2	7	3	21	—	—	1	5	4	1	6	5	2	6	4	3
Cseplőszekrény	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	1	—	1
Marokrakó aratógép	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Kévektő aratógép	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
Kaszálógép	—	—	3	—	—	—	—	1	4	—	—	—	—	—	2	1
Szorvató vetőgép	2	5	4	—	—	—	5	4	2	3	4	15	2	5	4	3
Sorvató vetőgép	37	37	14	14	32	—	19	29	16	34	31	17	34	37	15	26
Logereblye	2	9	11	3	—	—	2	13	9	1	8	8	2	9	10	6
Rosta	99	45	17	27	32	—	43	28	17	94	35	16	94	42	17	54
vasek { egyes fagerendelylyel » vasgerendelylyel kettes hármias	441	81	61	155	128	—	882	46	21	417	93	29	430	80	50	219
	20	39	38	3	11	—	21	43	58	28	27	56	28	35	44	33
	48	68	23	10	43	—	21	67	43	30	75	31	42	70	31	40
	3	29	32	—	43	—	—	40	22	2	18	33	3	27	31	16
Faek	11	3	6	7	—	—	14	2	8	5	4	—	10	3	5	7
Mélyítő eke	3	8	16	3	—	—	1	17	15	4	7	11	3	9	15	8
Töltőgető eke	129	18	8	54	21	—	81	18	11	117	18	4	123	17	8	60
Trieur	9	16	6	7	21	—	7	10	5	9	15	5	9	15	6	8
Szecekavágó	39	18	6	24	21	—	31	14	6	48	22	6	41	19	6	28
Répvágó	6	11	7	—	21	—	3	17	7	7	16	7	4	14	7	7
Kukoricza morzsoló	49	29	4	27	32	—	30	17	5	37	30	4	45	27	4	25
Daráló	3	4	2	3	11	—	1	4	1	4	4	3	3	4	2	3
Trágyaszivattyú	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—
Vízszivattyú	2	2	4	—	—	—	2	1	2	4	1	2	4	1	2	2
Vízfordolajt	5	10	18	—	21	—	18	15	3	9	19	4	11	18	10	10
Szénasajtoló	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Gőzfűlesztő	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Borona fakerettel	224	20	15	74	21	—	184	16	11	183	20	5	209	19	13	100
Borona vaskerettel	149	57	30	61	43	—	117	57	27	166	67	29	151	60	31	87
Tüskeborona	375	79	46	142	64	—	345	67	43	354	90	46	365	80	46	189
Kultivátor	—	3	7	—	—	—	—	1	—	—	1	5	—	2	5	2
Sima henger	54	43	28	14	53	—	30	38	27	65	45	26	46	42	25	41
Fogas henger	2	4	3	—	—	—	—	1	2	1	4	4	2	3	3	2
Fatengelyű szeker	331	142	100	118	214	—	282	102	82	307	147	93	311	138	96	196
Vastengelyű szeker	263	78	43	78	43	—	235	58	47	245	71	33	255	71	42	138
Borsajtó fából	32	13	1	10	11	—	3	—	—	14	8	1	26	9	1	13
Borsajtó vasból	2	1	—	3	11	—	2	—	—	2	1	—	2	1	—	1
Szőlőzúzó	3	1	—	7	—	—	2	—	1	6	2	—	4	1	—	2
Gyümölcsaszáló	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—
Hidmérleg	6	8	3	3	11	—	2	4	2	6	8	6	6	7	3	4
Egyéb nagyobb mérleg	11	17	6	3	11	—	6	12	9	7	13	9	9	15	7	9

A területhez viszonyítva a legtöbb gazdasági eszközzel a kisbirtok van legjobban ellátva, a középbirtok kevésbé, még kevésbé a nagybirtok. Csak kivételesen kedvezőbb az arány a nagybirtoknál, mint például a hármias ekénél, mélyítő ekénél, kultivátornál. De már töltőgető ekével határozottan a kis gazdaságok vannak legjobban ellátva; némely gazdasági eszköznél pedig a középbirtok szárnyalja túl úgy a kis-, mint a nagybirtokot.

Érdekes összehasonlítás kínálkozik a házilag kezelt tulajdon és a haszonbéres gazdaságok közt. Vegyük a két csoportnál a nagybirtokot. Igen sok gazdasági eszköznel az arány teljesen összevág; de vannak jellemző különbségek is. Egyes fagerendelyű eke 10.000 holdra a házilag kezelt tulajdon nagybirtoknál 61 darab esik, a haszonbéresnél 21, ellenben vasgerendelyű egyes eke az utóbbinál 59, az előbbinél csak 28 darab, kettős eke szintén a haszonbéres birtokoknál több (43 darab 28-czal szemben), de már hármassal eke jóval kevesebb (22 darab 32 darabbal szemben); eke általában, a mélyítő és töltőgető ekéket is beszámítva, a tulajdonbirtoknál 189, a haszonbéresnél 179.

A 100 holdon felüli gazdaságok kérdőívei külön is feldolgoztattak, jóval nagyobb részletezéssel, mint a 100 holdon aluli gazdaságok ívei. E nagyobb részletezés főleg az állatállományról mutatkozik, hol az állatok a fajta, nem és kor teljes három combinációjával dolgoztattak fel. Ezenkívül kimutattatott a gazdálkodók foglalkozása, hitfelekezete s a mezői gazdaságban alkalmazott személyzet.

A foglalkozások átnézetét a következő kimutatás nyújtja:

A gazdaság nagysága és jellege	A g a z d á l k o d ó k															A gazdálk. jogi személy
	összes száma	fő foglalkozásuk szerint														
		értelmis. keresetű	őstermelő					bányász	iparos	Kereskedelemmel és hitellel fogl.	közlekedésnél alkalmazott	járadékos	napsz., közlelbbi meghatár. nélküli	egyéb foglalko- zasú	ismereti. foglalk. és fogl. nélküli	
			tulajd., bérlet	mezőgazd. napszámos	mezőgazd. család	erdészettel foglalkozó	egyéb őster- melő									
100-200 holdas																
tulajdon ...	147	11	130	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	1
haszonélv....	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
haszonbéres	8	1	5	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
vegyes ...	94	7	82	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	1
együtt ...	252	20	218	—	—	—	—	—	3	4	—	1	—	2	2	2
200-500 holdas																
tulajdon ...	50	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
haszonélv....	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
haszonbéres	15	—	13	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
vegyes ...	40	3	32	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	1
együtt ...	106	7	91	—	—	—	—	—	2	4	—	—	—	—	—	2

A gazdaság nagysága és jellege	A g a z d á l k o d ó k													A gazdálk. jogi személy			
	összes száma	fő foglalkozásuk szerint															
		értelmis. keresetű	őstermelő					bányász	iparos	kereskedélemmel és hitellel fogl.	közlekedéssel alkalmazott	járadékos	napaz. közelebbi meghatár. nélk.		egyéb foglalko- zást	ismeretl. foglalk.	és fogl. nélküli
			tulajd., házi	mezőgazd. napzámos	mezőgazd. cseléd	erdészettel foglalkozó	egyéb őster- melő										
500-1000 hold.																	
tulajdon ...	18	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
haszonélv.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
haszonbéres	14	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
vegyes ...	14	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
együtt ...	46	—	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
1000 holdon fel.																	
tulajdon ...	41	2	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	5
haszonélv.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
haszonbéres	13	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
vegyes	12	2	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
együtt	66	4	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	5
Összesen																	
tulajdon ...	256	17	221	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	4	2	11
haszonélv.	4	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
haszonbéres	50	1	45	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—
vegyes ...	160	12	138	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	—	—	2
Mindössze	470	31	406	—	—	—	—	—	5	8	—	1	—	—	4	2	13

A 100 holdnál nagyobb gazdaságok tulajdonosainak túlnyomó része, főfoglalkozása, vagyis élethivatása szerint is földműveléssel foglalkozik, ezekre az összes számnak 86·4%-a esik. Második helyen az értelmiségi keresetűek állnak, kik 6·6%-kal részesülnek, a jogi személyekre 2·8% esik, az iparosokra és kereskedőkre ugyanannyi. E két utóbbi foglalkozási ágat főleg a haszonbéres és a vegyes jellegű gazdaságoknál látjuk szerepelni.

A gazdaságokban alkalmazott tisztai személyzetről és cselédségről a következő kis kimutatás nyújt tájékoztatást:

Az alkalmazottak megnevezése	Alkalmazottak száma				Tízezer kataszteri holdra esik alkalmazott			
	a 100—200 holdas	a 200—500 holdas	az 500—1000 holdas	az 1000 holdnál nagyobb	a 100—200 holdas	a 200—500 holdas	az 500—1000 holdas	az 1000 holdnál nagyobb
g a z d a s á g o k b a n								
Tiszt:								
felsőbb gazd. tanint. végzett	1	1	1	83	0	0	0	4
alsóbb „ „ „	1	—	3	14	0	—	1	0
gazd. tanint. nem végzett	—	2	7	41	—	0	2	2
együtt — — —	2	3	11	138	0	1	3	6
Felügyelő személyzet:								
szakiskolát végzett — — —	1	—	1	7	0	—	0	0
szakiskolát nem végzett — — —	5	29	22	296	1	9	7	14
együtt — — —	6	29	25	303	1	9	7	14
Évi vagy havi béres cseléd:								
tízennégy éven felül								
férfi — — — — —	622	543	488	4145	185	170	144	188
nő — — — — —	128	80	37	63	38	25	11	3
tízennégy éven alul								
férfi — — — — —	139	58	28	126	41	19	8	6
nő — — — — —	13	4	2	2	4	1	1	—
együtt — — —	902	685	555	4.336	268	215	164	197
Az alkalmazott iparosok száma — — — — —	5	5	23	204	1	2	7	9
Alkalmazott személyz. össz.	915	722	614	4.981	270	227	181	226

A 100—500 holdas gazdaságokban összesen 16 gazdatiszt volt alkalmazva, ezek közül kilencz egyáltalán nem végzett gazdasági tanintézetet, négy alsóbb tanintézetet s csak három, vagyis az összes számnak nem egészen ötödrésze végzett felső tanintézetet. Kedvezőbb az arány, bár kedvezőnek még mindig nem mondható, az 1000 holdon felüli gazdaságoknál. Ezeknél a gazdatiszteknek 60%-a felsőbb tanintézetet végzett, de 10%-a csak alsóbbat, 30%-a pedig egyáltalán semmiféle gazdasági tanintézetet vagy szakiskolát nem végzett.

A felügyelő személyzetnél még sokkal rosszabb az arány. Földműves-iskoláink derék működésének még vajmi csekély nyoma mutatkozik Békés vármegyében. 363-ból (ennyi volt

a felügyelő személyzet összes száma) csak 8 végzett gazdasági szakiskolát.

Az alkalmazottak számát a gazdaságok területével hasonlítva össze: tiszti és felügyelő személyzettel, valamint iparosokkal az 1000 holdon felüli gazdaságok vannak legjobban ellátva, ellenben cselédséggel a 100—200 holdas gazdaságok s nyomban ezek után következnek a 200—500 holdasok. Aránytalanul kevés az 500—1000 holdas gazdaságok személyzete.

A 100 holdon felüli gazdaságok állatállományának a lehető legrészletesebb kimutatását nyújtja az új feldolgozás fajta, nem és kor szerint. E kimutatások sokkal terjedelmesebbek, semhogy itt bemutatathatók volnának, elég lesz az állatállománynak nem és kor szerint részletezett létszámát a területtel összehasonlítva feltüntetnünk. Helykimelés végett még itt is mellőzzük a haszonélvezeti és vegyes jellegű gazdaságokat, melyek kisebb jelentőséggel bírnak, csak a házilag kezelt tulajdon, a haszonbéres gazdaságokra s az összes gazdaságok átlagára szorítkozunk.

Az állatok kora	Tizezer kat. hold területre esik											
	a 100—200 holdas			a 200—500 holdas			az 500—1000 holdas			az 1000 holdnál nagyobb		
	tulajdon	haszon- béres	összes	tulajdon	haszon- béres	összes	tulajdon	haszon- béres	összes	tulajdon	haszon- béres	összes
g a z d a s á g n á l d a r a b												
Szarvasmarha.												
<i>1. Bika (bikaborjú).</i>												
1 éven alul...	71	63	70	59	55	55	45	19	31	23	16	22
2 » »	19	10	20	19	8	13	14	4	8	7	2	6
3 » »	8	11	10	9	12	10	2	3	3	5	4	4
3 » felül	7	52	10	7	4	9	18	7	11	6	2	5
Együtt...	105	136	110	94	79	87	79	33	53	41	24	37
<i>2. Tehén (üsző).</i>												
1 éven alul...	84	52	89	100	39	90	39	48	48	30	20	30
2 » »	89	104	55	81	25	67	34	48	44	26	12	23
3 » »	92	73	92	86	24	64	27	51	51	24	13	23
4 » »	45	73	50	54	12	46	27	46	33	14	8	15
4 » felül	255	355	258	217	108	186	123	86	111	79	40	73
Együtt...	565	657	574	538	208	443	250	279	287	173	93	164
<i>3. Ökör (tinó).</i>												
1 éven alul...	33	—	25	27	25	26	11	35	21	34	10	32
2 » »	68	105	69	98	61	80	56	159	96	64	91	73
3 » »	101	42	90	136	130	112	73	102	85	94	75	93
4 » »	80	81	67	143	98	111	45	120	72	55	172	101
4 » felül	460	553	466	574	563	523	348	411	366	458	423	452
Együtt...	742	731	717	978	877	852	533	527	639	735	777	751
Általában...	1.412	1.524	1.401	1.610	1.164	1.382	862	1.139	979	949	894	952

Az állatok kora	Tízezer kat. hold területre esik											
	a 100—200 holdas			a 200—500 holdas			az 500—1000 holdas			az 1000 holdnál nagyobb		
	tulajdon	haszon- bér	összes	tulajdon	haszon- bér	összes	tulajdon	haszon- bér	összes	tulajdon	haszon- bér	összes
g a z d a s á g n á l d a r a b												
Ló.												
<i>1. Mén.</i>												
1 éven alul...	46	53	44	37	8	32	12	19	17	12	13	12
2 » »...	30	31	31	17	13	15	3	11	8	2	7	2
3 » »...	14	21	20	11	6	11	2	2	2	2	4	2
3 » felül...	11	—	12	8	4	6	5	2	3	3	2	3
Együtt...	101	104	107	73	31	64	22	34	30	19	26	19
<i>2. Kanca (csikó).</i>												
1 éven alul...	48	73	55	46	21	42	14	33	23	16	16	15
2 » »...	50	42	48	36	16	30	16	28	23	12	15	13
3 » »...	33	42	33	35	22	30	11	24	20	13	14	12
4 » »...	29	—	30	39	6	31	12	37	18	9	13	9
4 » felül...	244	188	251	154	96	140	92	124	98	62	65	60
Együtt...	404	345	417	310	161	273	145	246	182	112	123	109
<i>3. Herélt (csikó).</i>												
1 éven alul...	5	10	4	2	2	2	—	2	1	4	3	4
2 » »...	17	31	17	11	14	8	3	12	11	7	7	7
3 » »...	20	42	19	24	6	17	12	15	13	9	10	9
4 » »...	15	21	17	19	14	17	8	9	8	5	10	6
4 » felül...	112	94	122	92	70	74	49	79	53	26	29	27
Együtt...	169	198	179	148	106	118	72	117	86	51	59	58
Általában...	674	647	703	531	298	455	239	397	298	182	203	181
Sertés.												
Kan...	38	10	38	34	10	26	24	20	23	26	29	27
Kocsa...	347	188	324	299	167	242	169	206	200	180	423	292
Herélt...	306	1,242	349	291	153	220	840	332	524	90	590	132
Süldő...	490	336	590	464	1,197	541	310	460	409	312	981	508
Malacz...	290	115	250	323	25	244	205	418	341	659	377	607
Összesen...	1,411	1,941	1,551	1,401	1,552	1,273	1,638	1,486	1,497	1,297	2,150	1,506
Juh.												
Köz. gyanjas juh...	919	1,315	801	1,241	1,648	1,111	932	650	1,077	561	2,726	849
Nemesített juh...	3	—	4	207	—	98	501	—	389	3,125	661	2,623
Hús-juh...	36	—	33	—	—	98	—	—	3	40	—	32
Összesen...	958	1,315	838	1,448	1,648	1,307	883	650	1,469	3,752	3,387	3,509
Kos...	48	83	45	56	33	40	30	17	30	108	34	93
Báranyos fejős anyajuh...	296	115	248	629	577	515	—	178	428	116	271	143
Báranyos nem fejős anyajuh...	234	—	154	9	118	65	235	9	90	1,002	1,124	926
Meddő anyajuh...	100	1,044	141	301	14	186	315	—	141	219	515	268
Ürű...	121	—	94	166	422	228	112	268	367	929	481	820
Tökjuh...	42	—	35	183	—	105	106	34	141	604	728	624
Bárany...	117	78	121	154	484	168	85	144	272	774	234	635
Összesen...	958	1,315	838	1,448	1,648	1,307	883	650	1,469	3,752	3,387	3,509
Baromfi.												
Tyúk...	3,942	2,818	4,178	2,517	1,841	2,426	1,312	842	1,272	493	1,195	618
Pulyka...	325	376	319	310	261	311	111	121	130	37	65	44
Lúd...	968	397	1,189	488	906	798	104	354	227	35	110	56
Kacsa...	434	407	436	488	306	397	123	124	118	62	178	77
Gulamb...	1,829	2,150	1,935	1,081	423	894	353	187	388	58	76	98
Összesen...	7,488	6,148	8,047	4,834	3,742	4,826	2,008	1,028	2,135	685	1,024	893

E számok nemcsak azt mutatják, hogy a 100 holdon felüli gazdaságok különböző kategóriái miként vannak felszerelve állatállománnyal, hanem az állattenyésztési viszonyokba is bepillantást engednek.

Ismertetve futólag az egyéni kérdőívek adataiból feldolgozott anyagot, áttérhetünk a *községek általános gazdasági viszonyainak* vázlatos ismertetésére, a községi kérdőívekben foglalt adatok alapján, a mennyiben ezek az adatok részint a mezőgazdasági statisztika eddig megjelent köteteiben, részint az ismertetés keretében még eddig föl nem használtattak.

A legérdekesebbek közé tartoznak ezek közt a *föld örökárára és bérleti árára* vonatkozó adatok.

A föld értékét rendszeren a kataszteri tiszta jövedelem alapján szokták kiszámítani, bár mindenki tudja, hogy az így nyert eredmény a legtöbb esetben nagyon eltér a valóságtól. A tulajdonjognak telekkönyvi bejegyzése alkalmával a vételár-ra vonatkozólag a becses adatoknak egész tömege fordul elő, de azok felhasználatlanul maradnak. Nehéz is volna belőlük átlagot számítani, mert a földbirtokoknak csak kisebb része szokott gazdát cserélni. Annál áttekinthetőbbek, az előforduló kisebb tévedések daczára, az 1895. évi összeírás alkalmával községenként följegyzett adatok, melyeket többnyire a helyi viszonyokkal ismerős egyének, a hitelességnek minden külső és belső föltételével állapítottak meg.

A föld örökárára az egész Békés vármegye területén a következő adatok vetnek világot:

Az eladás módja	Egy katasztrális hold						
	szántó-föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas
	örök ára forintokban						
1. Önkéntes eladás.							
a) Kicsinyben.							
Legalacsonyabb	80	200	50	150	30	100	30
Legnagyobb	750	1.600	500	1.600	450	1.000	750
Átlagos... ..	351	654	198	812	156	512	205
b) Nagyban.							
Legalacsonyabb	75	250	60	150	30	100	30
Legnagyobb	650	1.600	400	1.400	250	900	450
Átlagos... ..	273	555	205	844	106	527	187

Az eladás módja	Egy katasztrális hold						
	szántó- föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas
örök ára forintokban							
2. Kényszer-eladás.							
a) Kicsinyben.							
Legalacsonyabb	70	150	40	100	20	100	30
Legnagyobb	800	1.600	400	1.500	210	750	700
Átlagos... ..	294	629	169	696	111	375	195
b) Nagyban.							
Legalacsonyabb	70	200	40	100	20	100	30
Legnagyobb	600	1.500	400	1.500	200	720	400
Átlagos... ..	265	545	171	722	75	400	177

A föld értéke általában legalacsonyabb a szeghalmi járásban, ott is főleg Füzes-Gyarmaton. E területhez közvetlenül sorakozik Kőrös-Tarcsa és Gyoma aránylag szintén alacsony földárakkal. Igen magas ellenben a föld ára az orosházi, csabai és gyulai járásokban. Egy hold szántóföld átlagos ára kicsinyben való eladásnál Tót-Komlóson 600, Orosházán 550, Nagy-Szénáson 530, de Csabán is 775, Szarvason pedig 750 forint. A magas árak részint az alacsony kamatlábnak, részint annak a szenvedélyes ragaszkodásnak következményei, melylyel a nép a földbirtok iránt viseltetik s melyet találóan neveznek földéhségnek. Fokozza ezt a földéhséget az is, hogy kielégítésére nem kínálkozik elég alkalom, mert a földbirtok, kivált a nagybirtok, többnyire szilárd kezekben van, a nép pedig folyvást szaporodik, a nélkül, hogy benn a megyében munkásságának elég tért, kívül pedig elköltözés útján lefolyást találna. Kivándorlás, a mint a beérkezett jelentésekből látjuk, nem fordul elő, más megyékbe való áttelepülés is aránylag csekély, a békési járásból költözött ki vagy 200 család 1889-ben és 1892-ben részint Nagy-Váradra, részint a régi Bánátba, a gyomai járásból Krassó-Szörény megyébe készült némi telepedés, napszámba is legfőlebb kubikos munkára megy el a nép legtávolabbra; de viszont más megyékből tekintélyes beszivárgás történik a vármegyébe.

A kis- és nagybirtok területének alapul vételével kiszámítottuk a Békés vármegye gazdaságait alkotó s mezőgazdasági miveltetés alatt álló terület értékét s a következő abszolút és relativ számokat nyertük:

	Összes érték	Holdankénti átlagérték
Szántóföld	140,036.715 ft.	315 ft.
Kert	2,170.509 »	628 »
Rét	7,983.795 »	202 »
Szőlő	4,987.432 »	814 »
Legelő	8,255.982 »	115 »
Erdő	6,228.724 »	527 »
Nádas	367.814 »	192 »
Együtt	170,030.951 ft.	293 ft.

Ez összegbe nincs befoglalva a földadó alá nem eső terület értéke, még akkor sem, ha valamely gazdasághoz tartozik; nincsenek befoglalva a nem mezőgazdasági célra szolgáló területek, pl. vasútak pályatestje, ármentesítési társulatok gazdaságilag nem művelt területe; de még azok a mezőgazdasági célra szolgáló területek sem, melyek sem önálló gazdaságot nem képeznek, sem közvetlenül valamely gazdasághoz nem tartoznak, minők például a közlegelők. Mindezeket figyelembe véve Békés vármegye földjének értéke nem sokkal állhat 200 millió forint alatt, holott a kataszteri tisztajövedelem huszszorosát véve csak 84 millió forintot tenne.

A földbirtok *bérleti* árát egész Békés vármegyéről a következő kis összeállításban tüntetjük fel:

A bérlet módja	Egy katasztrális hold						
	szántóföld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas
bérleti ára forintokban							
A) Kicsinyben:							
Legalacsonyabb . .	4'00	6'00	3'00	12'00	2'00	—	—
Legnagyobb . . .	48'00	50'00	25'00	160'00	20'00	—	—
Átlagos	16'89	22'33	10'02	58'30	9'00	—	—
B) Nagyban:							
Legalacsonyabb . .	3'00	5'00	2'50	12'00	1'80	—	—
Legnagyobb . . .	26'00	35'00	20'00	70'00	12'00	—	—
Átlagos	13'64	14'67	9'97	36'00	6'48	—	—

Békés vármegyében a haszonbér általában magas. Ezt egészen természetesnek találjuk, ismerve a vármegye gazdag talaját, sűrű és egyre fejlődő népességét s a népesség jórészenek szorgalmas és munkabíró voltát. Leginkább csak a szeghalmi járásban találkozunk olcsóbb bérletekkel, hol sok a gazdasági művelésre nem igen alkalmas kötös és szikes föld. Ellenben a bérletek maximuma rendkívül magas. Érdekes megjegyzések foglaltatnak erre nézve a szarvasi járásnak az általános gazdasági állapotok jellemzésére szolgáló jelentésé-

ben. »A földjáradék rohamos emelkedését — úgymond a jelentés — részben magok a munkások, a napszámosok és részes munkába járó kisebb birtokosok, okozták. Ezek ugyanis az egyoldalú gazdálkodás mellett tartósan foglalkozást nem találván, a földek haszonbérletéhez fordultak s az ezáltal keletkezett verseny és a mult évek tűrhetőbb gabonaárjai a bérleti árakat oly magasra emelték, hogy a haszonbérlet a mai viszonyok közt a vállalkozóknak jövedelmet nem ad s így csak a mezei proletariátust neveli.«

A nagyban és kicsinyben való bérlet között még az átlagnál is mutatkozik pár forint különbség; a maximumnál pedig rendkívüli különbségeket látunk, pl. a szántóföld haszonbérének maximuma a kis bérleteknél 48 frt, a nagy bérleteknél 26 forint, az előbbi Szarvason, az utóbbi Kondoroson fordul elő.

Erdőt és nádas haszonbérbe nem szoktak adni. Legnagyobb bért fizetnek a szőlőért. Azután következik a kert; de feltűnő, hogy a kert és a szántóföld bérleti ára között valami nagy különbség nincs. Alacsony haszonbért fizetnek a rétek után is; kicsinyben alig többet, mint a legelő után. Békés vármegye rétjei nem is valami jóminőségűek, többnyire csak a szántóföldnek nem alkalmas, vizenyős helyek maradtak rétnek. Látjuk ezt a kataszterből is, mely Békés vármegye rétjeinek tiszta jövedelmét igen alacsonyra vette.

Nem érdektelen a földbirtok bérleti árait valamennyi művelési ágnál összehasonlítani a kataszteri tiszta jövedelemmel. Hogy az összehasonlítás lehető legyen, a kis- és nagybérletnek területnagyság szerint kiszámított átlagát vesszük.

	Egy kataszteri tiszta jövedelme	Egy katasztrális hold bérleti ára	A bérleti ár több
	f o r i n t		
Szántóföld	8'45	15'39	6'94
Kert	11'08	20'35	9'27
Rét	3'07	9'99	6'92
Legelő	3'17	8'40	5'23
Nádas	6'10	—	—
Szőlő	8'65	56'81	48'16
Erdő	3'37	—	—

A különbség mindenütt jelentékeny, abnormis eltérést azonban csak a szőlőnél látunk. A szőlők bérlete aligha

gyakori, de ha megtörténik, néha igen magas haszonbért fizetnek érte. Békés-Csabán egy hold szőlő legalacsonyabb bérleti ára 80 frt, legmagasabb pedig 160 frt volt. A kataszteri tiszta jövedelem és a bérleti árak közötti arányt határozottan kedvezőnek kellene tartanunk, ha nem tudnók, hogy az utóbbiak túlságosan föl vannak verve. Így nem mondhatjuk, hogy a kataszteri tiszta jövedelem alacsonyan vétetett volna fel, a jelentések nem is mulasztják el reá mutatni, hogy a tiszta jövedelemnek jó 25⁰/₀-át állami adóba kell fizetni, azonkívül a községi pótagó, ármentesítési járulék s más egyéb közterhek is súlyosan nehezedenek a földbirtokra.

Békés vármegye gazdaságainak területéből 523.203 hold, vagyis 87¹⁵/₀ szabad, 77.184 hold vagyis 12³⁵/₀ pedig *korlátolt forgalmú birtok*. A korlátolt forgalmú birtokok térfoglalása nagynak nem mondható s a mi van, az is csak néhány község határára szorítkozik; de nem szabad felednünk, hogy a korlátolt forgalmú birtokok Békés vármegyében nem túlnyomólag erdőből állnak, hanem nagy részök szántóföld és rét s hogy a szabad forgalmú nagy birtokok is igen erős kezekben vannak s nem igen képezik tárgyát a forgalomnak. A birtokviszonyoknak ez az állandósága míg egyrészt öröndetes, másrészt egyik alig kétségbevonható forrása a socialis bajoknak.

A korlátolt forgalmú birtokok részletezését a következő adatok mutatják: (Lásd a 869. oldalon lévő táblát.)

A korlátolt forgalmú birtokok közt a hitbizományi javak foglalják el az első helyet s csak ezután következnek a községek. A korlátolt forgalmú birtokok 71²⁷/₀-a házi kezelésben van. A bérkezelés leggyakoribb az egyházi birtoknál, de a községeknél is gyakori. Kár, hogy adataink nem mondják meg, hogy a bérbeadott korlátolt forgalmú birtokokból, mennyi a kis- és mennyi a nagybérlet, ez socialis szempontból nagyon fontos tudnivaló volna.

A *tagosítás*, eltekintve az oly esetektől, midőn az allokációs birtokon történt telepítés a tagosítást fölslegessé tette, eddigelé öt községben nem történt meg: Dobozon, Gyulaváriban, Füzes-Gyarmaton, Körös-Ladányban és Szeghalmon; egy községben pedig most van folyamatban. A tagosítatlan határu községeken kívül az úrbéresek birtoka négyben hasit-

A birtokok megnevezése	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület	Összesen
	k a t a s t r á l i s h o l d								
	A) H á z i k e z e l é s b e n								
Kincstári birtokok	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Községi	1.161	69	1.159	12	2.712	657	31	9.655	15.456
Közbirtokossági birtokok . . .	40	—	—	—	11.357	268	4	20	11.689
Egyházi és iskolai birtokok	2.508	21	203	41	193	9	—	351	3 326
Egyleti, testületi, társulati birtokok	34	—	48	3	278	1	—	482	846
Hitbizományi birt.	10.053	123	2.893	17	5.478	3.291	371	1.029	23.255
Egyéb birtokok . .	182	—	2	1	202	5	—	33	425
Összesen . .	13.978	214	4.305	74	20.220	4.231	406	11.570	54.998
	B) H a s z o n b é r b e n								
Kincstári birtokok	57	—	—	—	5	—	—	156	218
Községi birtokok .	4.632	23	701	8	3 347	352	131	2.276	11.440
Közbirtokossági birtokok	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyházi és iskolai birtokok	4.195	30	286	44	227	6	—	211	4.999
Egyleti, testületi, társulati birtokok	118	1	12	—	97	—	—	244	472
Hitbizományi birt.	3.848	—	197	—	901	—	—	57	5.003
Egyéb birtokok . .	24	—	—	—	—	—	—	—	54
Összesen . .	12.874	54	1.196	52	4.577	358	131	2.944	22.186

tatott ki a dülörendszer szerint, a többi községekben részint tiszta tanyarendszer, részint vegyesen tanya- és dülörendszer van életben.

Bár a tagosítás még nincs mindenütt végrehajtva, sőt még tagosított községekben is találkozunk dülörendszerrel, a nyomásos gazdálkodás mindössze csak a szeghalmi járás három községében van alkalmazásban, de közel 40 ezer hold területen. A nyomásos rendszer szerint művelt terület 1181 tulajdonos közt oszlik meg s egy tulajdonosra átlagosan 33 hold esik, a mi kisbirtoknak elég tekintélyes.

Már a *nyomásos gazdálkodás* háttérbe szorulása mutatja, hogy a régi hármes vetésforgó Békés vármegyében nagyobbára kiment a divatból; de a negatív eredményen kívül pozitív adataink is vannak, melyek ha nem is teljes részletességűek, de nagy vonásokban mégis eléggé tájékoztatók, s az adatok végleges feldolgozása alkalmával helyszini tanulmányok s helyi szakértők meghallgatása útján lehet majd az itt-ott mutatókozó hézagokat kitölteni.

A *szokásos vetésforgók* a mezőgazdasági statisztikai összeírás alkalmával járasonként tudakoltattak, külön az 500 holdon felüli, külön a 100—500, külön a 100 holdon aluli s külön a 10 holdnál is kisebb gazdaságokban. A járási összeíró bizottságok a következő adatokat közölték az egyes járásokról:

A *békési* járásban a 10 holdon aluli gazdaságokban a kettős vetésforgó divik: őszi és kapás. A 10 holdnál nagyobb gazdaságokban három vetésforgó az uralkodó: őszi, tavaszi és kapás.

A *békés-csabai* járásban az 500 holdon felüli gazdaságokban váltó gazdaság folyik, hatos, nyolczas vetésforgással, kivételesen szabad gazdálkodás. — A 100—500 holdasokban szintén előfordul a hatos, nyolczas vetésforgás is, de túlnyomólag a hármes vetésforgás uralkodik. Ez a szabály a 10—100 holdas gazdaságokban is, de erősen váltokozva szabad gazdálkodással. A 10 holdon aluli kiskisgazdaságokban szabadgazdálkodás, a föld lehető kihasználásával; de a kiskisgazda az erősen igénybe vett talajt mondhatni évenkénti trágyázással erősíti.

A *gyomai* járásban az 500 holdon felüli gazdaságokon a szemtermelő szabadgazdálkodást űzik. A 100—500 holdas gazdaságokban a jobb földeken az őszi és kapás váltogatják egymást, kevésbé jó földeken a háromnyomású rendszer divik; őszi, tavaszi ugar, egyik vetésforgóban egy darab luczerna. Nem igen tér el ettől a 100 és 10 holdon aluli gazdaságokban folytatott gazdálkodás sem.

A *gyulai* járás összeíró bizottsága a következő vetésforgókat jelenti: 500 holdon felüli gazdaságokban főleg a következő kétféle vetésforgást alkalmazzák: 1. Trágyás zöldugar, őszi gabona (búza), kapás (tengeri), őszi gabona (búza), tavaszi kalászos (árpa), kapás, zab. 2. Dohány, trágyás földbe,

búza, tengeri, búza, zab, répa, árpa. A 100—500 és a 10—100 holdas gazdaságokban: tengeri, búza, árpa; a tiz holdon aluli gazdaságokban pedig: tengeri, búza.

Az *oroszázi* járásban a 100—500 és az 500 holdon felüli gazdaságok vetésforgója vág össze: trágyás zöld ugar, őszi kalászos, tavaszi kalászos, kapás, őszi kalászos. A 10—100 holdas gazdaságokban a következő hármas forgó: trágyás tengeri, őszi kalászos, tavaszi kalászos; a 10 holdnál kisebb gazdaságokban pedig: trágyás tengeri, őszi kalászos.

A *szarvasi* járásban a vetésforgók nagy változatosságát látjuk. Az 500 holdon felüli gazdaságokon nem kevesebb, mint hatféle vetésforgót ismertet a kimutatás: 1. tengeri, búza, takarmány (fél trágyába), búza; 2. tengeri, búza, tavaszi (egész trágyába), búza. Főleg ez a két vetésforgás használatos, de előfordulnak még a következők is: 3. tengeri (trágyába), búza, vöröshere, búza, tavaszi; 4. tengeri (trágyába), búza, cukorrépa, tavaszi, búza; 5. tengeri (trágyába), búza, lucerna, stb. búza, végre szikes talajokon: 6. ugar (trágyázva), búza, tavaszi. A 100—500 holdas gazdaságokban ugyanezek a vetésforgók használatnak. A 10—100 holdas gazdaságokban leggyakrabban tengeri (trágyázva), búza, búza, tavaszi; ritkábban tengeri, búza, tengeri vagy csalamádé, búza. Szikes talajokon pedig: ugar, búza, búza, búza. A tanya környékén forgón kívül lucerna. Végre a 10 holdon aluli gazdaságokban: féltrágyába tengeri, utána búza, búza. A tanya környékén forgón kívül tisztán lucerna, mely a kis- és nagygazdaságok elsőrendű takarmánynövénye s rendszeren forgón kívül vettetik.

A *szeghalmi* járás jelentése csak nagy általánosságban jellemzi a vetésforgókat. E szerint az 500 holdon felüli gazdaságokban hatos vetésforgót alkalmaznak, a 100—500 holdas gazdaságokon szabad gazdálkodás folyik ugar nélkül. A 100, sőt a 10 holdon aluli gazdaságok közül a tagosított birtokokon szintén szabad gazdálkodás ugar nélkül, tagosítatlan határokbán hármas vetésforgó.

Gyula város határában az 500 holdnál nagyobb gazdaságokban a következő ötös vetésforgó divik: 1. mesterséges takarmány, 2. búza, 3. árpa és dohány, 4. tengeri, 5. egyéb termények, vetemények. A 100—500 holdas gazdaságokban négyes vetésforgó: 1. mesterséges takarmány s egy kevés dohány és cukorrépa, 2. búza, 3. árpa, 4. tengeri. A 10—100

holdas gazdaságokban: $\frac{1}{3}$ rész kapás, $\frac{2}{3}$ őszi, tavaszi kalászos; végül a 10 holdnál is kisebb gazdaságokban a következő hármas vetésforgó: búza, árpa, tengeri.

A *vetőmagszükséglet* kinyomozására is történt ezuttal kísérlet. A vetőmag mennyiségének ismerete nélkül minden számításunk, mely a fogyasztásra szolgáló készletek megállapítására irányul, ingadozó marad. Sőt a termés értékének évi kiszámításánál is alig helyeselhető, hogy a termés összes mennyisége vétetik alapul. Helyesebb volna előbb a vetőmagot levonni, mert ez, némi csekély fluctuatiótól eltekintve, állandó tényező s oly tárgy, mely a fogyasztásnak át nem adható s a termények jövedelmezőségének kiszámításánál figyelembe nem vehető.

Hozzávetőleg ki lehet ugyan számítani a vetőmagszükségletet külön adatgyűjtés nélkül is, de az ilyen kiszámítás nagyon bizonytalan lesz. Tudjuk, hogy különböző vidékeken ugyanazon terményből mily eltérő mennyiséget vetnek egy hold földbe, azonkívül ott van a nagy különbség a szórva és a sorvetőgéppel való vetés között.

A holdankénti vetőmagszükségletet az 1895. évi összeírás alkalmával a járási összeíró bizottság járásonként állapította meg, Békés vármegyére a következő számokkal: (Lásd a 873. oldalon lévő táblát.)

E kimutatásban néhol hézagok, néhol valószínűtlenségek mutatkoznak, így pl. szinte lehetetlenség, hogy a békési járásban egy katasztrális holdba szórva csak 100 liter zabot vetnének. Ez adatok tehát részben még kiegészítésre szorulnak. De különösen kiegészítésre szorulnak azért, mert a vármegye vetőmagszükségletét ezekből még kiszámítani nem lehet; tudnunk kell azt is, hogy az egyes terményeknek hány százalékát vetik szórva s hány százalékát sorvetőgéppel. Némileg a sorvetőgépek száma alapján is lehetne számítást tenni, de ez is nagyon ingadozó volna. Helyesebb a gazdasági egyesületek, gazdasági tanintézetek, valamint az állandó gazdasági tudósítók útján pótlólag szerezni be a kétféle vetésmódnak elterjedését, illetőleg egymáshoz való arányát. A IV. számú kérdőívek végleges feldolgozása alkalmával sok egyéb tájékoztató adattal együtt erre föltétlenül szükség lesz.

A mezőrendőri törvény hatása az 1895. évi összeírás idejében még nem nyilvánulhatott, de azért nem érdektelen

J á r á s	Őszi	Tavaszi	Őszi	Tavaszi	Készereből,	Őszi	Tavaszi	Zabból	Szemes	Takar-	Kölesből	Zabos búk-	Bútkönyből
	búzából	rozsból	rozsból	rozsból	árpából	árpából	árpából	Zabból	tengeri-	mány	tegeri-	búkból	búkból
	vetőmagszükséglet katasztrális holdankint, literekben												
a) Kézzel vagy szóró- géppel vetve.													
Békési járás ...	120	120	110	110	100	100	110	100	22	160	22	150	90
Békéscsabai » ...	120	125	110	140	—	110	120	120	20	160	15	150	100
Gyomai » ...	120	125	110	—	120	130	110	—	28	250	25	160	100
Gyulai » ...	110	120	110	—	110	100	110	120	25	160	25	160	80
Orosházi » ...	120	120	120	—	120	120	120	120	25	170	45	180	—
Szarvasi » ...	125	130	115	—	120	110	120	—	22	150	18	160	100
Szeghalmi » ...	120	120	120	—	120	110	110	—	20	150	12	120	100
Gyula r. t. v. ...	112	—	120	120	—	120	120	—	24	180	14	125	112
b) Sorvetőgéppel vetve.													
Békési járás ...	80	80	90	90	80	80	80	80	14	130	17	130	60
Békéscsabai » ...	100	110	100	110	—	100	110	110	15	160	10	120	80
Gyomai » ...	95	100	85	—	100	100	90	—	18	160	—	—	75
Gyulai » ...	90	100	100	—	100	90	100	110	16	150	20	150	70
Orosházi » ...	100	100	100	—	—	115	115	—	15	150	30	—	100
Szarvasi » ...	100	110	100	—	100	100	110	—	18	140	16	120	80
Szeghalmi » ...	110	110	110	—	110	100	100	—	10	150	8	110	90
Gyula r. t. v. ...	90	—	110	110	—	100	100	—	15	—	—	—	—

a mezőrendőri törvény szempontjából kiválólag fontos néhány adatnak bemutatása.

A *mezei és hegyi örökre* (csőszökre és szőlőpásztorokra) vonatkozó adatokat az egész vármegyéről a következőkben foglalhatjuk össze:

	Az örök száma	Az örzött terület összesen átlag egy örök k a t. h o l d	Az örök összes évi bére	Esik átlagosan egy örök f o r i n t
<i>Mezei örök:</i>				
községi . . .	184	236.074	1.283	26.515
érdekeltségi .	115	106.942	930	14.807
magán . . .	293	244.908	836	64.545
összesen .	592	587.924	993	105.967
<i>Hegyi örök:</i>				
községi . . .	54	1.777	33	5.112
érdekeltségi .	35	1.525	44	3.879
magán . . .	16	205	13	1.050
összesen .	105	3.507	33	10.041

Egy mezőőrre átlagosan közel 1000 kat. hold őrzött terület esik, legkedvezőbb az arány a magánöröknél, hol az átlag 836 holdat tesz, legkedvezőtlenebb ellenben a községi öröknél, hol egyre-egyre átlagosan 1.283 kat. hold terület esik. De még nagyobb az eltérés javadalmazás tekintetében, a mennyiben a magánbirtokosok által alkalmazott mezőőrök átlagos évi bére 220 frt., az érdekeltségieké ellenben csak 129 frt. Lehet, hogy némi különbséget a természetben nyújtott illetményeknek pénzértékre való átszámítása is okozhat, de még valószínűbb, hogy az érdekeltségi örök között sok az olyan, ki csak az évnek bizonyos szakában alkalmaztatik (pl. a kukorica-csöszök) s így nem lehet akkora bére, mint az egész évre alkalmazott rendes csösznek. A magáncsöszök száma csaknem annyi, mint a községieké és érdekeltségieké együttvéve, összes javadalmuk pedig több mint másfélszer annyi. A hegyi öröknél épen ellenkezőt látunk, ezek között a magánörök nemcsak számra vannak legkevesebben, hanem átlagosan legkisebb területet őriznek s legkisebb bért kapnak.

A mezőgazdasági statisztikai összeírás a községek, közbirtokosságok és az urbéreseknél alkalmazott *pásztorok számát* és javadalmazását is kimutatta. Ily pásztor Békés vármegyében összesen 227 volt, 31.285 frt. javadalmazással. E számba természetesen a magánbirtokosok pásztorai nincsenek befigyalva. Az átlagos pásztorbér 138 frt., a járási összeíró bizottságok azonban a pásztorok bérét jóval nagyobb összeggel mutatták ki.

A mezőrendőri törvény különös gondoskodásának tárgyát képezik a *faiskolák* is. Békés vármegye klimatikus és talajviszonyainál fogva nem tartozik az első sorban gyümölcs-termelésre utalt vármegyék közé, de azért a gyümölcs-tenyésztésnek itt is megvan a maga jelentősége. Az 1895. évi összeírás már jelenleg is tekintélyes gyümölcsfa-létszámról tanuskodik. A gyümölcsfák száma ugyanis meghaladta az egy milliót, mely szám az egyes gyümölcsfanevek közt következőleg oszlott meg:

almafa	186.673	szilvafa	334.150
körtefa	88.977	diófa	32.069
cseresnyefa	34.313	mandulafa	2.003
meggyfa	215.472	gesztenyefa	3.619
őszi-barackfa	27.066	eperfa	140.576
kajszin-barackfa	30.135	összesen	1,090.053

Különösen sok a szilva- és meggyfa, de alma- és eperfa is van elég. Az utóbbiak többnyire az udvarokban, az előbbieket pedig túlnyomólag a szőlőkben, nem nagy előnyére a szőlőművelésnek.

A faiskolák állásáról a következő adatok nyújtanak tájékoztatást:

A faiskolák jellege	száma	kiterjedése kat. hold	A f a i s k o l á k				1895-ben vadon- czainak s z á m a	kiszolgál- tatott oltványaink
			kiterjedése □-öl	vadon- készlete d a r a b	oltvány- készlete s z á m	1895-ben vadon- czainak s z á m a		
Állami . . .	1	1	600	9.900	—	—	—	—
Községi . .	26	92	46	471.543	117.712	13.632	7.698	—
Iskolai . .	10	10	1.006	34.534	12.597	—	2.580	—
Társulati (egyesületi)	1	10	16	30.000	65.000	9.785	4.600	—
Érdekeltségi	—	—	—	—	—	—	—	—
Magán . .	14	34	220	65.600	8.763	—	600	—
Összesen .	52	148	283	611.577	204.072	23.417	15.473	—

Békés vármegyének nincs egyetlen községe, melyben faiskola nem volna. Abban a pár községben, melyben községi faiskolát nem találunk, iskolai faiskola van. A faiskolák összesen 148 kat. hold területet foglalnak el. Az oltványok számát azonban a vármegye csemete szükségletével szemben kielégítőnek nem mondhatjuk, annál kevésbé a kiszolgáltattott oltványokét.

A mezőgazdasági statisztikai összeírás a földművelő nép vagyoni és erkölcsi állapotának följegyzésére is kiterjeszkedett. A dolog természetében fekszik, hogy e följegyzéseket egészen exact pontosságúaknak nem tekinthetjük; tág tere van itt az egyéni becslés önkényének. De az általánosítás is nagy nehézséggel jár; mindenütt s a nép minden rétegében vannak szorgalmasok, vannak restek, vannak értelmesek, de viszont vannak, kik a gazdasági haladás iránt semmi érzékkel nem bírnak. Az a kérdés: melyik elem van annyira túlsúlyban, hogy megadni képes a népesség általános jellegét s általában van-e ily általános jelleg s ha van, birt-e a megfigyelő oly éles látással, hogy azt helyesen fölismerje? Némi tájékoztatást azonban mégis nyújtanak az adatok s bemutatásuk nem érdektelen:

	A községek alábbi számaiban					
	a gazdák		a napszámosok		a mezőgazdasági cselédek	
Jómódúak	20	—	11	—	16	—
Nem jómódúak . .	—	6	—	17	—	11
Takarékosak . . .	24	—	28	—	27	—
Nem takarékosak .	—	—	—	—	—	—
Jól táplálkoznak .	25	—	24	—	26	—
Rosszul táplálkoznak	—	1	—	4	—	1
Szorgalmasok . . .	26	—	27	—	27	—
Nem szorgalmasok .	—	—	—	1	—	—
Értelmesek	26	—	28	—	27	—
Nem értelmesek . .	—	—	—	—	—	—
A gazdasági haladás iránt fogékonyasággal bírnak	26	—	26	—	27	—
A gazdasági haladás iránt fogékonyasággal nem bírnak .	—	—	—	1	—	—
Józan életűek . . .	26	—	28	—	27	—
Nem józan életűek	—	—	—	—	—	—
Békés természetűek	26	—	27	—	26	—
Nem békés természetűek	—	—	—	1	—	1

Minden községből minden kérdésre nincs válasz. Egy község, Bánfalva, többnyire határozatlanul, ily ingadozó kifejezésekkel válaszolt: »részben«, »középszerű«. E szerint Bánfalván úgy a gazdák, mint a napszámosok (a gazdasági cselédek rovata üresen maradt) középszerűen táplálkoznak, csak részben értelmesek, részben józan életűek, részben békés természetűek.

A válaszok különben általában elég kedvezően hangzanak. Legkevésbé a vagyonosságra vonatkozólag. Adataink szerint hat községben (Békésen, Új-Kigyóson, Endrődön, Gyomán, Szabad-Szent-Tornyan és Vésztőn) még a gazdák sem jómódúak. A mezőgazdasági napszámosok a községek túlnyomó részében nem jómódúaknak vannak kimutatva. A mezőgazdasági cselédeknel valamivel kedvezőbb az arány. A takarékoságra, értelmességre, józanéletre vonatkozólag, az egy Bánfalva ingadozó válaszát kivéve, az összes válaszok igenlőleg hangzanak. A jelentések szerint csak Csorváson nem szorgalmasak a mezőgazdasági napszámosok, a gazdasági haladás iránt pedig csak Öcsödön nem bírnak érzékkel; Pusztá-Földváron pedig a napszámosok és a mezőgazdasági cselédek nem békés termé-

szetűek. A táplálkozás ellen már több kifogás lehet, a nap-számosok négy, a gazdák és a cselédek egy községben táplálkoznak rosszszul.

Az 1895. évi fölvétel a munkásviszonyokkal is behatóan foglalkozott, leírását adta a cselédbéreknek, ismertetette a szakmá ny-bérvizonyokat, feles vagy harmados földek mivclését s a munkások és gazdák közötti viszonyt. Mind e kérdésekről becses följegyzések gyűjteményét bírja a központi statisztikai hivatal, csak hogy a rohamosan fejlődő események hatása következtében az adatok jórésze ma már csak történeti becsccsel bír, csak újabb följegyzésekkel való kiegészítés után válnék gyakorlati czélokra is igazán becses anyaggá. Ez adatok ismertetésére tehát ezúttal nem terjeszkedünk ki. Befejezésül csupán azt említjük meg, hogy a járási összeiró bizottságok járásgazdasági viszonyainak általános jellemzését is megadták, mely úton, habár kissé szétaprózott mozaik képet nyerünk is, de azért végtelenül sok becses tájékoztatáshoz jutunk, s az apró, sokszor töredékes részekből a figyelmes szemlélő előtt kidomborodik Magyarország mezőgazdasága jelenlegi állapotának az összes előnyökkel és hátrányokkal megvilágított vagy árnyékolt képe.

DR. VARGHA GYULA.

IRODALMI SZEMLE.

Die deutschen Gewerbezahlungen und die Reform der Gewerbestatistik in Oesterreich. Von Richard Riedl. Statistische Mittheilungen der niederösterreichischen Handels- und Gewerbekammer. Wien, 1898., 4°, 139 lap.

Az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara tudvalevőleg anynyira felismerte már a statisztika becset és fontosságát azon feladatok teljesítésénél, melyekre tagjai érdekeinek képviselőjében hivatva van, hogy külön statisztikai irodát állított fel. Ez iroda szakavatott vezetőjének, Riedl-nek tollából ered a fentemlített munkálat, mint a kamara kiadvány-sorozatának 3. füzeté. A tanulmány célja anyagot szolgáltatni azon kérdésnek eldöntéséhez, vajjon helyesebb-e iparstatisztikai felvételeket önálló műveletekként, vagy pedig népvagy foglalkozási számlálással kapcsolatban végrehajtani, különös tekintettel az osztrák iparstatisztika reformálására.

Szerző első sorban az osztrák iparstatisztika fejlődésmenetét vázolja, kiindulva a kereskedelmi és iparkamarák felállításáról szóló 1848. és 1850. évi ideiglenes törvényekből, melyekben az iparstatisztikáról először tétetik említés. Ismerteti ezután az évtődös jelentések szerkesztésére vonatkozó 1864. és 1890. évi utasítást, valamint a műveleteket, melyek eredményei a kamarai jelentésekben közöltek. Tudvalevőleg maguk a kamarák is belátták az újabb időkben, hogy az eddigi iparstatisztikai munkálatok, az ezekhez fűződő érdekeknek és követelményeknek kevéssé felelnek meg és hogy az iparstatisztika nagymérvben reformra szorult. Az ennek megvitatására az 1895. év júniusában összeülő kamarai titkári értekezlet megfelelő ipari kataszter készítését tette első sorban a kamarák feladatává, másodsorban pedig egy újabb ipari felvétel módozatait állapította meg. Az ipari kataszter a kamarák legtöbbjénél el is készült és rendszeresen vezetetik; ismertetésétől, miután az e folyóirat hasábjain részletes leírás tárgya volt, ezuttal eltekinthetünk. Az említett ipari felvétel 1896. június hó 1-ére volt tervbe véve és bár úgy a kérdőívek szövege, mint a végrehajtási utasítás teljes részletességgel meg volt már állapítva, a felvétel elmaradt. A munkálat költségei ugyanis meghaladták volna a kamarák anyagi erejét, miért is ők e célra állami pénzbeli hozzájárulásra voltak utalva. A kormány azonban nem volt hajlandó egy önálló ipari felvétel költségeinek fedezésében részesedni, és ennek megtagadását azzal indokolta, hogy elvileg is helyesebbnek tartja, ha az ipari felvétel a jövő népszámlálással kapcsolatban történik. Mily sikert ígér e kapcsolat, annak megítélhetésére Riedl az eddig végrehajtott német ipari számlálások módszerét és lefolyását teszi kritikai vizsgálat tárgyává.

Itt Engel, a porosz statisztikai hivatal igazgatója határozta meg először 1870-ben szabatosabban az iparstatisztika feladatait és vezér-

elveit és ezeket magában foglaló javaslatának tárgyalásánál a vámbizottságban szóba sem került, hogy az iparstatisztika a népszámláláshoz kapcsoltságok, sőt ugyanekkor hangsúlyozták, hogy a népszámlálással csak a lakásvizonyok felvétele köthető össze. Engel három kérdőív alkalmazását vette tervbe, melyek közül az első az általános főkérdéseket, a második az üzemberendezésre, a harmadik a bérfizetési viszonyokra és a jótékonyági intézményekre vonatkozó kérdőpontokat tartalmazta volna. Az első kettőt minden iparteleptől (etablierte Gewerbe), a harmadik pedig csak a nagyobbaktól gyűjtötték volna be. A bizottság azonban a kisebb vállalatok számára rövidebb »kérdőlapot«, a nagyobbak részére pedig terjedelmesebb kérdőívet javasolt, a felvétel körét pedig kiterjeszteni óhajtotta a háziiparra és a mellékfoglalkozásként üzemelő iparra. Kimaradnának azonban a saját, házi szükségletre termelők, a nem keresetforrásként üzemelő ipar és az alkalmilag gyakorolt ipari mellékfoglalkozás. Külön adatgyűjtés tárgyai volnának: a közlekedés, a vándoripar, a bányászat, kohászat és a biztosításügy. Ellenben teljesen kimaradna a felvételtől a mezőgazdaság, az erdészet, az állattenyésztés, a gyógyászat és a szórakoztatási ipar. A felvétel időpontja a népszámlálás utáni hatodik hónap lett volna, de elmaradt, mert az illetékes körök ily nagyarányú felvétel végrehajtásától visszariadtak.

A német statisztikai hivatalok vezetőinek azon értekezletén, melynek tárgya az 1875. évi népszámlálás előkészítése volt, újból szóba került az iparstatisztika; ez alkalommal eltörölték a népszámlálási utasítás 4. §-át, mely a műveletnek más felvétellel való összekapcsolását tiltja. Ugyanekkor Meitzen hangsúlyozza, hogy az iparstatisztikát nem kell okvetlenül egységes összefüggő műveletként végrehajtani, hanem egyes részeit, például a vállalatok munkáslétszámának tudakolását a népszámlálással össze lehet kötni. Engel, bár Meitzen álláspontját nem helyeselte, azt ajánlotta, hogy a munkásoktól munkaadójuk nevét tudakolják és így állapítsák meg a vállalatok nagyságát; ez eljárást, melyet a bizottság, mint kivihetlent, elvetett, először a magyar foglalkozási statisztikában alkalmazták 1890-ben, ezután pedig az 1896. évi francia recensement professzionelnél.

Ez értekezet az iparstatisztika ügyében végre is nem döntött; a birodalmi gyűlés kezdeményezésére azonban a kancellár újabb bizottság elé vitte a kérdést. A bizottság tárgyalásait mindjárt azon az alapon indította meg, hogy az ipari felvétel a népszámlálással kapcsolatos legyen. A felvétel köre az 1871-ikihez képest kiterjesztett annyiban, hogy a bányászat és kohászat is belevonatott, ellenben teljesen kihagyatott a közlekedés, a biztosítás és a házalóipar. Számlálási egységként minden oly iparüzemet vettek fel, melyet valamely egyén önállóan, vagyis mint tulajdonos, üzletvezető vagy bérlő vezet, továbbá a munkaadó lakásában bérért végzett és saját lakásában vagy műhelyében idegen számlára teljesített munkát. A számlálás végrehajtási módjának tárgyalásánál erős vita folyt az iránt, hogy az iparüzemekhez vagy iparüzökhöz forduljanak-e a kérdőívvel; jelentősége ennek ugyanis különösen a több vállalatot vezető vagy kezelő és a vállalat székhelyén kívül tartózkodó iparüzők összeírásánál van. Végre is Engel javaslatára abban állapodott meg a bizottság, hogy a népszámlálási lapon az iparostól alkalmazottai számát kérdezzék s a mennyiben az ötöt (Engel szerint kettőt) meg-

haladna, az illetőnek külön ipari számlálólap adassék kitöltés végett. A lap az üzem vezetőjének lakóhelyén töltesse ki. A felvételt a népszámlálási ügynökök végezzék és pedig a népszámlálás napján, 1875. évi december 1-én.

A művelet végrehajtása után természetesen kitűntek annak előnyei és hátrányai, az utóbbiak persze nagyobb számmal. Noha több állam a számlálólapokat néhány kérdőponttal kiegészítette, mégis gyakorta fordult elő ugyanazon vállalat kétszeres felvétele (különösen társas vállalatoknál), valamint számos ipartelepnek kimaradása. A berlini városi statisztikai hivatal igazgatója, Böckh jelentésében e hibákat a két össze nem tartozó művelet egyesítésének tulajdonítja. A két felvételnek tárgya teljesen eltérő, a népszámlálás tárgya az ember, az egyén, az ipari számlálásé pedig az üzem, tehát ugyanazon módszer az összeírásnál sikerrel nem is alkalmazható. A felvételnek nagy terjedelme folytán a számláló ügynökök a népszámlálást sem végezték kellő gonddal; a pótlások és javítások jelentékeny költség-többletet okoztak, tehát gazdaságosnak nem mutatkozott az egyesítés. Böckh el egyértelműen nyilatkozott erről számos városi és tartományi hatóság.

Bár az eredmény hiányosságát nagyrésztben a számlálási eljárás külső technikájának hibái és nehézségei okozták, lényeges befolyása volt erre a népszámlálási időpont meg nem felelő voltának is. A népszámlálásra az év vége a legalkalmasabb időpont, midőn a népesség helyváltoztatása legkisebb, ez időszakban azonban számos iparág teljesen pang, tehát az ipar normális képét nem kapjuk meg.

Az ekkor nyert tanulságok arra indították a német kormányt, hogy az iparstatisztikát ezentul ne a nép-, hanem a foglalkozási számlálással kapcsolja össze, mint ez 1882-ben és 1895-ben meg is történt. Egyébként a felvételnél követett eljárás alapján ugyanaz maradt, mint az 1875-ikinel alkalmazott, azon lényeges különbséggel, hogy az időpontot a nyárra tették át. A foglalkozási felvételnél magukat önálló iparosnak vallók üzemi kérdőívet kaptak kitöltés végett. Egyébként a két számlálásnál alkalmazott kérdőívek és a végrehajtási mód eléggé ismereteseek, miért is azokról szólnunk itt fölöslegesen tartjuk. Lássuk azonban, mily tanulságokkal járt e két felvétel.

Mindkettő az 1875-ikivel szemben kétségtelenül haladást mutat fel, először azért, mert nagyobb figyelmet fordítottak az átmenetileg távollevőkre, másodszor mert nem az üzemvezetők lakásában, hanem az ipartelepen töltötték ki a kérdőívet, s így kevesebb kettős felvétel és kihagyás történt. Mindazonáltal így is számos ideiglenesen távollevő kimaradt a felvételből, különösen azok közül, kiknek ipara nincs üzemtelephez kötve, például a kereskedelmi ügynökök, főleg annak folytán, hogy a nyár az utazások és a falura költözködések évszaka. További hibaforrás volt e lak- és üzemhely különbözősége, mi gyakorta az ipartelepek területi megoszlásának helytelen feltüntetésére vezetett; sok zavart okozott az iparüzem székhelyének hiányos meghatározása, így például az építési és a szállítási iparnál. Kettős felvételek fordultak elő végre oly esetekben, midőn a vállalat vezetői vagy tulajdonosai nem együtt, hanem különböző helyeken laktak.

De ezen hibák tulajdonképen a számlálás hiányos külső technikájának voltak következményei, nagyobb jelentőségűek ezeknél azok, melyeket a számlálási egység helytelen megállapítása okozott. Az önálló iparosokat elhatároló vonal oly bizonytalan volt, hogy számos társadalmilag és gazdaságilag nem önálló iparos is közéjük

jutott, így például az olyan egyén, ki a gyár és a háziiparosok között a munkát közvetíti, a házbajáró mosónő, varrónő, stb. Ez által egy-résről számos napszámosnak tekinthető munkást munkaadónak tűntettek fel, másrészt az ipari termelő erőket nem vállalatokba csoportosítva, hanem egymástól jobban elszigetelve, mint azok tényleg működnek, mutatták be. A számlálási egység helytelen meghatározásának további következménye volt, hogy oly esetben, midőn egy iparüző több vállalatot vezet, ez ipartelepek elválasztására egyöntetű eljárás hiányzott. Ily vállalkozások három csoportba oszthatók: a cumulált üzem, vagyis különböző, egymással szervesen össze nem függő ipartelepek egyesítése, kombinált üzem, vagyis egymással a termelési folyamat révén szervesen összefüggő telepek, végre osztott üzem, vagyis azonos üzem több telepre elosztva. Ezek közül a cumulált és kombinált üzemekről a számlálási utasítás értelmében azokat részekre felbontva kellett adatokat gyűjteni, de csak abban az esetben, ha a vállalkozó a személyzeti adatokat is szét tudta választani. Így a felvétel módját ily üzemeknél jóformán a számláló ügynök felfogásától és a vállalkozó jóakarától tették függővé.

Vége ezen szétválasztás folytán a kombinált üzemeknél az egész vállalat fölött az áttekintés hiányzott, sem annak tulajdonképeni terjedelméről, sem pedig összetételéről a számlálás helyes képet nem nyújtott.

Mindezekhez hozzájárultak még egyéb hibák: a kérdőívek tulajdonságos terjedelmessége, a nagyközönség számára nem elég világos szerkesztés, a megfelelő számláló ügynökök csekély száma, stb., melyek a felvétel eredményeire káros kihatással voltak és jelentékeny költséggel járó javításokat és pótlásokat tettek szükségessé.

A németbirodalmi iparszámlálások ezen vizsgálatából azon következtetésre jut Riedl, hogy az ipari felvételnek a népszámlálással való összekapcsolása nemcsak elvi szempontból kifogásolható, hanem a gyakorlati keresztülvitelnél számos hiánnyal és nehézséggel jár. Ausztriában a kilátások e tekintetben éppen nem kedvezőbbek, már csak azért sem, mert hiányzik megfelelő számláló személyzet. Azt indítványozza ennél fogva, hogy az ipari felvétel a népszámlálástól teljesen különválasztva hajtassék végre a teleppel bíró iparra vonatkozólag, a házi és nem önálló kisipar külön részleges felvételek tárgya legyen, minde műveletek alapjául pedig az 1895. évi titkári értekezlet által megállapított utasítás szolgáljon, némi módosítással.

Nem óhajtunk ezuttal Riedl állásfoglalásának kritikájába bocsátkozni; a kérdés egyelőre sem Ausztriában, sem nálunk nem actualis, a mennyiben eldöntötnék vehetjük, hogy most a népszámlálás előtt két évvel, sem Ausztriában, sem nálunk az egész országra kiterjedő, általános iparstatistikai felvételt nem fognak megindítani. Annak megvitatását pedig, hogy a jövő népszámlálással kapcsolatban történjék-e ipari vagy valamely más felvétel, a jelen időpontban korainak véljük. Kétségtelennek tartjuk azonban, hogy annak idején, e nem csekély jelentőségű kérdés tárgyalása alkalmával, Riedl e tanulmánya a nézetek tisztázására nevezetes szolgálatokat fog tenni.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Statisztikai táblázatok »Az egyházpolitikai törvények hatása« című értekezéshez.

1. A per útján feloszlott házasságok száma a polgári házasság behozatala óta, összehasonlítva a megelőző években elválás által feloszlott házasságok számával.

Elválás által feloszlott házasságok száma a polgári házasság behozatala előtt		A per útján jogerős érvénytelenítő, felbontó és elváltató ítélettel feloszlott házasságok száma, beleértve a kivételes eljárás alapján felbontott házasságokat is, a polgári házasság behozatala óta, királyi táblák szerint részletezve			
év	feloszlott házasságok	Királyi tábla	é v		
			1895. X.-XII. hónap	1896	1897
1881	1.070	Budapesti kir. tábla	89	162	203
1882	964	Debreczeni »	17	53	94
1883	946	Győri »	5	19	63
1884	1.047	Kassai »	6	44	85
1885	968	Kolozsvári »	1	5	26
1886	845	Marosvásárhelyi »	4	9	32
1887	999	Nagyvárad »	54	32	46
1888	1.162	Pécsi »	—	15	51
1889	1.114	Pozsonyi »	4	30	24
1890	1.123	Szegedi »	4	9	38
Átlag		Temesvári »	2	9	11
1881—90	1.024	Összesen . .	186	387	673
1891	1.088				
1892	1.287	Ebből: érvénytelenítő			
1893	1.321	ítélettel	—	2	17
1894	1.413	felbontó ítélettel . . .	179	323	655
1895.I-IX	1.145	elválasztó ítélettel . .	7	62	1

2. Az egyházi házasságkötések száma, összehasonlítva a polgári házasságok számával 1897-ben, a vegyes házasságok külön feltüntetésével.

Vallás	Polgári házasságok						Egyházi házasságkötések					
	ugyanazon vallásúak között	vegyes házasságok				összesen	ugyanazon vallásúak között	vegyes házasságok	összesen	tisztá házasságok az ugyanazon	vegyes házasságok a külön bétó	telekeltetők között között polgári házasságok ezáltalokában
		ugyanazon vallású		völ- meny- geny a-szony								
		más vallású		más vallású								
		meny- aszony- nyal	völ- meny- geny- nyel	összesen (a kette vegyes házasság sz. szögnek fel*)	összesen							
Római katolikus . .	60.987	4.906	5.555	5.231	66.168	60.275	2.892	63.167	98.9	55.3		
Görög katolikus . .	11.125	2.216	2.169	2.192	13.317	10.843	1.598	12.441	97.5	72.4		
Görög keleti	14.050	1.827	1.117	1.222	15.272	12.643	839	13.482	90.0	68.7		
Agostai	9.149	2.018	1.918	1.968	11.117	8.554	1.933	10.487	93.5	98.2		
Református	14.417	3.604	3.298	3.451	17.868	14.154	3.383	17.537	98.2	98.0		
Unitárius	234	203	202	202	486	280	140	420	98.6	69.6		
Izraelita	6.582	171	183	177	6.759	4.285	—	4.285	65.1	—		

*) Felezt azért szüksége, mivel különben ugyanazon házasságok, a mennyiben kétféle felekezeten vannak kimutatóva, az összes számban kétszeresen szerepelnének.

3. Felekezeten kívüliek korábbi vallásuk és korcsoportok szerint, továbbá törvényhatóságokint, összehasonlítva az 1890. évi népszámlálás alkalmával összeírt »egység keresztény hitfelekezettiek« számával, részletezésük a kilépés valószínű okai szerint; végül a felekezeti kötelekbe visszatértek száma.

4. Vegyes házasságok, a gyermekek vallására vonatkozólag kötött megegyezések s az egyes vallásokra eső nyereség és veszteség feltüntetésével, 1895. október hó 1-től 1897. év végéig.

A vegyes házasság megjelölése; év		Vegyes házasságok összes száma	Megegyezés hány esetben jött létre	A megegyezés szolt										Az illető feleket nyeresége (+) vagy vesztesége (-)		
				az apa	az anya	vallása	vallás									
							a róm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a reform.	az unitárius	az izraelita		egyéb	
							j a v á r a									
1895 I-XII	a) Római katolikus.															
	róm. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	1.162	171	120	51	120	1	1	19	26	1	3	—	+	69	
	róm. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	1.271	253	66	187	187	3	4	26	30	—	3	—	+	121	
	együtt . .	2.433	424	186	238	307	4	5	45	56	1	6	—	+	190	
1896	róm. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	4.968	757	577	180	577	2	2	68	102	—	6	—	+	397	
	róm. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	5.523	1.159	263	896	896	11	9	84	150	—	9	—	+	633	
	együtt . .	10.491	1.916	840	1.076	1473	13	11	152	252	—	15	—	+	1.030 ¹⁾	
	róm. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	4.906	982	682	250	682	—	3	89	153	—	5	—	+	432	
1897	róm. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel ²⁾ .	5.555	1.541	437	1.104	1104	10	33	141	248	1	4	—	+	667	
	együtt . .	10.461	2.473	1.119	1.354	1786	10	36	230	401	1	9	—	+	1.099 ³⁾	
1895 I-XII	b) Görög katolikus.															
	gör. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	428	11	6	5	—	6	1	1	3	—	—	—	+	1	
	gör. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	391	19	10	9	8	9	1	—	1	—	—	—	—	1	
	együtt . .	819	30	16	14	8	15	2	1	4	—	—	—	—	—	
1896	gör. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	2.095	79	53	26	10	53	1	2	11	1	1	—	+	27	
	gör. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	2.026	106	68	38	25	38	21	2	19	1	—	—	—	30	
	együtt . .	4.121	185	121	64	35	91	22	4	30	2	1	—	—	3	
	gör. kath. vőlegény más vallású menyasszonnyal	2.216	100	58	42	12	58	9	2	18	—	—	—	+	16	
1897	gör. kath. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	2.169	135	72	63	10	63	34	2	25	1	—	—	—	9	
	együtt . .	4.385	235	130	105	22	121	43	4	43	1	—	—	+	7	

¹⁾ L. az ⁵⁾ alatt foglalt jegyzetet.

²⁾ Ebben egy oly eset is foglaltatik, a midőn a római katolikus vallású menyasszony ismeretlen vallású vőlegénnyel lépett házasságra s a megegyezés a római katolikus fel javára történt, egy veszteség (—1) tehát az ismeretlen vallás rovására irando.

³⁾ L. a ⁶⁾ és ⁷⁾ alatt foglalt jegyzetet.

A vegyes házasság meg- jelölése; év		Vegyes házasságok szá- ma	Megjegyzés hány eset- ben jött létre	A megjegyzés szövege										Az illető feleket nyel- vege (+) vagy vesz- tése (-)	
				az apa	az anya	vallása	A megjegyzés szövege								
							aróm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a reform.	az unitárius	az izraelita		egyéb
j a v á r a s															
c) Görög keleti.															
1895 I-III	gör. kel. vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	253	20	6	14	10	3	6	—	1	—	—	—	8	
	gör. kel. menyasszony . . más vallású vőlegénnyel	203	11	9	2	6	2	2	1	—	—	—	—	7	
	együtt . .	456	31	15	16	16	5	8	1	1	—	—	—	15	
1896	gör. kel. vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	1.269	109	34	75	58	8	34	1	7	1	—	—	41	
	gör. kel. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	1.002	61	55	6	26	19	6	2	8	—	—	—	49	
	együtt . .	2.271	170	89	81	84	27	40	3	15	1	—	—	90	
1897	gör. kel. vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	1.327	192	73	119	79	31	73	3	6	—	—	—	46	
	gör. kel. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	1.117	80	68	12	36	24	12	1	7	—	—	—	56	
	együtt . .	2.444	272	141	131	115	55	85	4	13	—	—	—	102	
d) Ágostai hitv. ev.															
1895 I-III	ágostai vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	445	110	36	74	72	1	—	36	1	—	—	—	38	
	ágostai menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	478	66	44	22	39	—	1	22	4	—	—	—	22	
	együtt . .	923	176	80	96	111	1	1	58	5	—	—	—	60	
1896	ágostai vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	1.990	440	114	326	309	5	—	114	11	1	—	—	212	
	ágostai menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	1.944	314	250	84	209	3	1	84	16	1	—	—	146	
	együtt . .	3.934	754	344	410	518	8	1	198	27	2	—	—	358*	
1897	ágostai vőlegény más val- lású menyasszonnyal . .	2.018	552	183	369	350	9	—	183	9	—	1	—	186	
	ágostai menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	1.915	381	280	101	241	4	2	101	33	—	—	—	179	
	együtt . .	3.933	933	463	470	591	13	2	284	42	—	1	—	365	
e) Református.															
1895 I-III	ref. vőlegény más vallású menyasszonnyal	799	131	36	95	89	4	—	—	36	—	2	—	59	
	ref. menyasszony más val- lású vőlegénnyel	791	94	62	32	57	1	—	4	32	—	—	—	30	
	együtt . .	1.590	225	98	127	146	5	—	4	68	—	2	—	89	

*) L. az 5) alatt foglalt jegyzetet.

A vegyes házasság meg- jelölése; év		Vegyes házasságok ösz- szes száma	Meggyezés hány eset- ben jött létre	A megegyezés szolt										Az illető felekezetet nye- reség (+) vagy vesz- teség (-)	
				az apa	az anya	vallása									
						a róm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a reform.	az unitárius	az izraelita	egyéb		
						j a v a r a									
1896	ref. vőlegény más vallású menyasszonnyal	3.543	697	197	500	471	23	3	3	197	—	—	—	— 303	
	ref. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	3.822	451	316	135	279	19	1	16	135	1	—	—	— 181	
	együtt . .	6.865	1.148	513	635	750	42	4	19	332	1	—	—	— 484	
1897	ref. vőlegény más vallású menyasszonnyal	3.604	954	323	681	606	23	—	2	323	—	—	—	— 308	
	ref. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	3.298	593	405	188	343	19	4	35	188	1	2	1	— 217	
	együtt . .	6.902	1.547	728	819	949	42	4	37	511	1	2	1	— 525	
f) Unitárius.															
1895 I-III	unit. vőlegény más vallású menyasszonnyal	62	4	—	4	3	—	—	1	—	—	—	—	— 4	
	unit. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	38	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	+	1	
	együtt . .	100	5	—	5	3	—	—	1	—	1	—	—	— 3	
1896	unit. vőlegény más vallású menyasszonnyal	239	12	3	9	9	—	—	—	3	—	—	—	— 6	
	unit. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	259	9	7	2	3	—	2	—	1	2	1	—	— 5	
	együtt . .	498	21	10	11	12	—	2	—	1	5	1	—	— 11	
1897	unit. vőlegény más vallású menyasszonnyal	203	17	4	13	13	—	—	—	4	—	—	—	— 9	
	unit. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	202	10	10	—	8	—	—	—	2	—	—	—	— 10	
	együtt . .	405	27	14	13	21	—	—	—	2	4	—	—	— 19	
g) Izraelita.															
1895 I-III	izr. vőlegény más vallású menyasszonnyal	157	18	3	15	13	—	—	1	1	3	—	—	— 11	
	izr. menyasszony más val- lású vőlegénygyel	113	21	16	5	10	—	—	5	1	5	—	—	— 11	
	együtt . .	270	39	19	20	23	—	—	6	2	8	—	—	— 22	
1896	izr. vőlegény más vallású menyasszonnyal	254	63	10	53	39	—	—	10	4	10	—	—	— 43	
	izr. menyasszony más val- lású vőlegénygyel ⁵⁾	279	60	51	9	36	1	—	11	3	9	—	—	— 43	
	együtt . .	533	123	61	62	75	1	—	21	7	19	—	—	— 86	

⁵⁾ Ebben négy oly eset van, a midőn izraelita menyasszony felekezeten kívüli vőlegénygyel lépett házasságra, melyek közül három esetben jött létre megegyezés, még pedig 1 esetben a menyasszony vallása javára, 2 esetben a vőlegény kívánsága folytán egy más — 1 esetben a római kath. 1 esetben az ágostai — vallás javára. Ennek folytán tehát a megegyezésekből a római kath. vallás javára eső, fent kimutatott 1030 nyereség 1-gyel szaporodik és 1041-re emelkedik, az ágostaiaknál kimutatott 318-nyi veszteség pedig 1-gyel csökkenik és 357-re száll le.

A vegyes házasság megjelölése; év		Vegyes házasságok száma	Megjegyzés hány esetben jött létre	A megegyezés szolt										Az illető felekezet nyeresége (+) vagy vesztesége (-)	
				az apa	az anya	vallása	v a l l á s								
							a róm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a reform.	az unitárius	az izraelita		egyéb
1897	1897. évi házasságok más vallású menyasszonnyal*) . . .	171	57	6	51	44	—	—	5	2	—	6	—	45	
	1897. évi házasságok más vallású vőlegénnyel*) . . .	188	66	60	6	46	1	—	4	8	1	6	—	54	
	együtt . .	354	123	66	57	90	1	—	9	10	1	12	—	99	
h) Egyéb vallás.															
1897	egyéb vall. vőlegény más vallású menyasszonnyal	5	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	+	1
	egyéb vall. menyasszony más vallású vőlegénnyel . .	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	+	1
	együtt . .	7	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	+	2

5. Az áttérések száma 1896-ban és 1897-ben, az egyes vallásokra eső nyereség és veszteség feltüntetésével.

Áttérések		Á t t é r t e k								Össze- sen
		a róm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a ref.	az uni- tárius	az izr.	egyéb	
		v a l l á s r a								
a) 1896-ban : . . .										
Róm. kath. } . . .	vallásról	—	9	53	182	428	26	89	—	787
Gör. kath. } . . .		16	—	907	19	67	7	3	—	1.019
Gör. keleti } . . .		84	2.453	—	16	42	4	1	—	2.600
Ágostai . . } . . .		257	21	3	—	118	321	13	—	733
Református } . . .		651	65	2	34	—	37	17	—	806
Unitárius . } . . .		54	4	—	3	72	—	—	—	133
Izraelita . } . . .		138	5	—	26	49	2	—	—	220
Egyéb . . } . . .		3	—	1	—	2	—	—	—	6
Összesen		1.203	2.557	966	280	778	397*)	123	—	6.304
Nyereség (+) vagy veszteség (—) . . .		+ 416	+1.538	—1.634	—453	— 28	+264	— 97	— 6	—

*) és 7) Az izraelita vőlegények és más vallású menyasszonyok között 1 oly eset is foglaltatik, a midőn a menyasszony felekezeten kívüli volt, az izraelita menyasszony és más vallású vőlegény között kötött házasságok számában pedig 2 olyan eset, a midőn a vőlegény volt felekezeten kívüli. Mind a 3 esetben a megegyezés a felekezeten kívüli fél kívánságára a róm. kath. vallás javára történt, mért is a római kath. vallás javára fent kimutatott 1099-nyi nyereség 3-mal szaporodik és 1102-re emelkedik.

*) Nagyonbbszt visszatérési esetek, a midőn az illetők eredetileg izraelita vallásúak voltak, aztán áttértek valamely más vallásra és újból visszatértek az izraelita vallásra.

Attérések	Á t t é r t e k								
	a róm. kath.	a gör. kath.	a gör. keleti	az ágostai	a ref.	az uni- tárius	az iz- raelita	egyéb	ö.sze- sen
	v a l l á s r a								
b) 1897-ben.									
Róm. kath.	—	7	113	251	510	29	64	—	974
Gör. kath.	28	—	766	7	149	58	3	—	1.011
Gör. keleti	231	1.616	—	12	61	3	2	—	1.925
Ágostai . .	486	26	3	—	50	102	5	—	672
Református	1.136	49	11	83	—	97	9	—	1.385
Unitárius .	78	4	1	2	135	—	—	—	220
Izraelita .	154	1	4	35	62	5	—	—	261
Egyéb . .	10	—	3	2	2	—	—	—	17
Összesen .	2.123	1.703	901	392	969	294 ¹⁾	83	—	6.465
Nyereség (+) vagy veszte- ség (—) . .	+1.149	+ 692	-1.024	-280	-416	+ 74	-178	- 17	—
c) 1896-ban és 1897-ben együtt: nyereség (+) v. veszteség (—)	+1.565	+2.230	-2.658	- 733	- 444	+ 338	-275	- 23	—

6. Az istentiszteletnél, nevezetesen a szent beszédek (hítszónoklatok), énekek és vecsernyék alkalmával és egyéb egyházi ténykedéseknél használt egyházi nyelvek áttekintése, minden egyes hitfelekezetenél az 1890. évi népszámlálás szerint kimutatott magyar anyanyelvűek 0/0-ának kitüntetésével.

Hitfelekezet	A plébániák, lelkészségek és hitközségek száma melyekben az istentisztelet, szentbeszédek, stb.														Összesen	Az 1900. évi összevont adatok a magyarországi evangélikus hitfelekezeti népszámlálásból
	kizárólag															
	kizárólag magyar	magyar és egyéb	egyéb és magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	magyar nélküli	2 vagy több				
	nyelven tartattak															
	szám	o/o	szám	o/o	szám	o/o	szám szerint							o/o		
Róm. kath.	1.581	49 ⁶	194	6 ¹	156	4 ⁹	409	706	1	—	67	4	18	503.186	57 ³	
Gör. kath.	36	1 ⁷	36	1 ⁷	146	7 ⁰	—	51.439	398	—	—	—	1	342.095	10 ⁹	
Gör. keleti.	2	0 ¹	2	0 ¹	11	0 ⁵	—	1.821	—	—	254	—	—	62.096	0 ⁹	
Ágostai.	154	17 ³	60	6 ⁸	146	16 ⁴	331	184	2	—	—	—	5	6	888	26 ²
Református	1.951	99 ⁴	17	0 ⁹	6	0 ³	8	1	—	—	—	—	—	1.933	97 ⁹	
Unitárius.	114	100 ⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	114	98 ³
Izraelita Congressusi ²⁾	60	39 ²	61	39 ⁹	21	13 ⁷	9	—	—	—	—	—	2	—	153	—
Statusquo ³⁾	17	26 ⁶	18	28 ¹	21	32 ⁸	8	—	—	—	—	—	—	—	64	63 ⁸
Orthodox ⁴⁾ ..	8	3 ¹	26	10 ⁰	64	24 ⁶	109	—	—	—	—	—	5) 38 ⁶⁾	15	260	—
Izraelita össz..	85	17 ⁸	105	22 ⁰	106	22 ²	126	—	—	—	—	—	40	15	477	—

¹⁾ Ebből 38 visszatérési eset.

²⁻⁴⁾ Hítszónoklatokat nem tartottak 29 congressusi, 11 statusquo és 62 orthodox hitközségben. — ⁵⁾ Héber. — ⁶⁾ Héber-német.

7. Azon római katolikus plébániák száma, a melyekben a magyar anyanyelvűek az 1890. évi népszámlálás szerint 100-nál nagyobb számmal voltak képviselve, s az isteni tiszteletnél és szentbeszédek-nél a magyar nyelv ennek daczára még mint második nyelv sem volt alkalmazásban; egyházmegyék és vármegyék szerint kimutatva.

Az egyházmegye megnevezése	A vármegye neve	A magyar nyelvet az isteni tiszteletnél és szentbeszédeknel mellőző azon plébániák száma, a melyekben a magyarság lélekszáma						
		100—150	150—200	200—300	300—500	500—1000	1000-en felül	általában 100-nál több
		v o l t						
Esztergomi érseks.	Bars vm. . . .	2	4	—	—	—	—	6
	Esztergom vm.	1	—	—	—	—	—	1
	Hont vm. . . .	—	—	—	1	—	—	1
	Nyitra vm. . .	—	—	1	1	2	—	4
	Pozsony vm. .	—	1	1	1	1	1	5
	Pest vm. . . .	—	—	1	—	—	—	1
		3	5	3	3	3	1	18
Beszterczeb. püsp.	Nyitra vm. . .	—	1	—	—	—	—	1
Győri püsp. . . .	Moson vm. . .	3	4	4	1	1	—	13
	Sopron vm. . .	3	1	—	—	—	—	4
		6	5	4	1	1	—	17
Nyitrai püsp. . . .	Nyitra vm. . .	1	—	2	—	—	—	3
Pécsi püsp. . . .	Baranya vm. .	4	5	4	2	2	—	17
	Somogy vm. . .	1	—	—	—	1	—	2
	Tolna vm. . . .	—	1	—	—	—	1	2
		5	6	4	2	3	1	21
Székesfehérv. püsp.	Fejér vm. . . .	—	—	1	1	1	—	3
	Pest vm. . . .	4	1	2	1	1	1	10
		4	1	3	2	2	1	13
Szombathelyi püsp.	Vas vm. . . .	1	1	—	—	—	—	2
	Zala vm. . . .	1	—	—	—	—	1	2
		2	1	—	—	—	1	4
Váci püsp. . . .	Nógrád vm. . .	1	—	—	1	1	—	3

Az egyházmegye megnevezése	A vármegye neve	A magyar nyelvet az isteni tisztelt- nél és szent beszédeknek mellőző azon plébániai száma, a melyekben a magyar- ság lélekszáma						
		100—150	150—200	200—300	300—500	500—1000	1000-an felül	átalában 100-nál több
		v o l t						
Veszprémi püsp. .	Somogy vm. .	—	—	—	1	—	—	1
	Veszprém vm. .	—	—	1	—	—	—	1
		—	—	1	1	—	—	2
Egri érsekség . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Kassai püsp. . . .	Abauj-Torna vm.	1	—	—	—	—	—	1
	Zemplén vm. .	—	1	—	—	—	—	1
		1	1	—	—	—	—	2
Rozsnyói püsp. . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Szatmári » . . .	Ung vm. . . .	—	—	—	1	—	—	1
Szepesi » . . .	Szepes vm. . .	—	—	1	—	—	—	1
Kalocsai érsekség	Bács-Bodrog vm.	5	2	2	2	—	1	12
	Pest vm. . . .	—	1	—	1	1	—	3
		5	3	2	3	1	1	15
Csanádi püsp. . .	Arad vm. . . .	—	1	1	—	1	—	3
	Kr.-Szörény vm.	2	2	—	1	1	—	6
	Temes vm. . .	3	2	3	3	3	—	14
	Torontál vm. .	7	2	3	5	5	1	23
		12	7	7	9	10	1	46
Erdélyi püsp. . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagyvárad püsp. .	—	—	—	—	—	—	—	—
Pannonhalmi fő- apátság	—	—	—	—	—	—	—	—
Zágrábi érsekség .	Zala vm. . . .	2	—	1	—	—	—	3
Római katolikus egyház összesen		42	30	28	23	21	6	150

Jekelfalussy József.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- BISCHOFF, Di. dr.: Echte und falsche Gerechtigkeit. Ein Wort über den Sozialismus. Leipzig, Hesse, 1898. M. 2.
- FISCHER, Arnold: Die Entstehung des socialen Problems. Rostock i. M., 1898. M. 12⁵⁰.
- FLEROWSKY, N.: Das ABC der socialen Wissenschaften. Die gegenwärtige westeuropäische Zivilisation. Die griechisch-römische Zivilisation, das Mittelalter, das Aufleben der Wissenschaft. Uebersetzung des Autors. Leipzig, Haake. 1898. M. 12.
- LISZT, Franz: Das Völkerrecht systematisch dargestellt. Berlin, Haering, 1893. M. 6.
- NICOLAI-ON: Die Volkswirtschaft in Russland nach der Bauernemancipation. Aus dem Russischen von Dr. Geo. Polonsky. München, Lukaschitz. 1892. M. 10.
- SCHWARZ, Julius: Kritische Notizen über die neuesten Erscheinungen der staatswissenschaftlichen Literatur. Nachtrag zu meiner Schrift: Elemente der Politik. Leipzig, Dürr, 1898. M. 0⁹⁰.
- VERHANDLUNGEN und Arbeiten der ökonomisch-patriotischen Societät der Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer im Jahre 1897. Herausgegeben von Freitag. Jauer, Eisemann, 1898.
- [GUESDE, J.: Le Socialisme au jour le jour. Paris, 1898. 3 fr. 50 c.
- LICHTENBERGER, A.: Le socialisme et la révolution française. Paris, Alcan, 1898. Fr. 5.
- BALDWIN, Simeon E.: Modern political institutions. Boston, Little, 1898. 2 dollár.
- MUIRHEAD, Ja. Fullarton: The land of contrasts: a Briton's view of his american kin. Boston, Lamson, 1898. 1 dollár 50 c.
- POWERS, H. H.: Wealth and welfare. (Annals of the american academy. Nov. 1898.)
- LUPORINI, C.: La questione sociale a l'educazione popolare. Palermo, 1898. M. 1⁵⁰.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- BOSHART, A.: Zehn Jahre afrikanischen Lebens. Leipzig, Wigand, 1898. M. 4.
- DAIMER, J.: Handbuch der österreichischen Sanitätsgesetze und Verordnungen. Theil II. Wien, Deuticke, 1898. M. 17⁵⁰.
- HERZFELD, G., Gross Newyork. Eine Studie zur Einverleibungsfrage. Berlin, Reimer, 1898. M. 2.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

KECH, Robert, Reisebericht über Rinderpest Bubonenpest in Indien und Afrika, Tsetse- oder Surra-krankheit, Texasfieber, tropische Malaria, Schwarzwasserfieber. — Berlin, Springer, 1898. M. 240.

NACHRICHTEN über Kaiser Wilhelm-land und den Bismarckarchipel. Herausgegeben von der Neu-Guinea Kompagnie zu Berlin. Berlin, Asher, 1897.

SOMMERFELD, Th., Handbuch der Gewebekrankheiten. I. Band. Berlin. Coblenz, 1898. M. 10.

UNGER, H. Die Irrengesetzgebung in Preussen. Berlin, Siemenroth, 1898. M. 530.

WOLTER, Fr.: Das Auftreten der Cholera in Hamburg in dem Zeitraume von 1831—1893, mit besonderer Berücksichtigung der Epidemie des Jahres 1892. München, Lehmann, 1898. M. 10.

LE RÉGIME foncier aux colonies.

Documents officiels. Tome I: Inde britannique. Colonies allemandes. Paris, Colin, 1898. Fr. 20.

KIRKE, H.: Twenty five years in British-Guyana. London, Low, 1898. 10/6 sh.

RATHBORNE, Ambrose B., Camping and tramping in Malaja. Fifteen years pioneering in the native states of the Malay peninsula. London, Sonnenschein, 1898. 10 sh. 6 d.

STANLEY, H. MORTON and others: Africa, its partition and its future; with an introd. by Harry Thurston Peck. New York, Dodd Mead, 1898. 1 dollar 25 c.

Folyóiratokban.

LES MARIAGES dans les différents pays. (Revue de Statistique juin 1898.)

LAWSON, L. W.: Cape politics and colonial policy. (Fortnightly review Nov. 1898.)

III. Östermelés.

*HÉJAS Endre: A zivatarok Magyarországon az 1871-től 1895-ig terjedő megfigyelések alapján. Budapest, 1898. 4 kor.

BACKHAUS, A.: Agrarstatistische Untersuchungen über den preussischen Osten im Vergleich zum Westen. Berlin, Parey, 1898. M. 7.

GOLL, Wenzel: Die Karstaufforstung in Krain. Laibach, 1898. M. 4.

HEINCKE, Fr.: Naturgeschichte des Hering. I—II. Berlin, Salle. 1898. M. 35.

JAHRBUCH des allgemeinen Verbandes der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften für 1897. Offenbach a. M. 1893. M. 3.

MANCKE, W.: Was und wer bestimmte die Weizenpreise im Erntejahr 1897—1898? Paritätisch zusammengestellt. Berlin, 1898. M. 5.

Folyóiratokban.

GERANDEAU, L.: Le mouvement agricole (Journal des économistes Novembre 1898).

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*IPARI TÖRVÉNYTÁR, az iparra vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye. Kiadja dr. Moldoványi István. I—II. Budapest, 1898. 16 kor.

*LÉVY Béla: A magyar szabadalmi

jogrendszere. Budapest, Politzer, 1898. 3 kor. 20 f

*HOLLÄNDER, Ludwig: Die Lage der deutschen Mühlenindustrie unter dem Einfluss der Handelspolitik 1879—1897. Stuttgart 1898.

- (Münchener Volkswirtschaftliche Studien, 29. Stück) M. 2⁴⁰.
- KOEPPER G.: Das Gusstahlwerk Fried. Krupp und seine Entstehung. Essen, 1898. M. 5.
- ROSENBERGER, Ferd.: Die moderne Entwicklung der elektrischen Principien. 5 Vorträge. Leipzig, Barth, 1898. M. 3.
- BORDEAUX, A.: Les mines de l'Afrique de Sud, Transvaal, Rhodesie etc. Paris, Dunod, 1898. Fr. 9.
- DEISZ, Eduard: A travers l'Angleterre industrielle et commerciale. Paris, Guillaumin, 1898. Fr. 4.
- BEGER, B. W.: The metallurgy of gold on the Rand: a practical treatise on the metallurgical processes in use in the Transvaal. London, Low, 1898. 5 sh.
- LLOYD, H. Demarest: Labor co-partnership: notes of a visit to cooperative workshops, factories and farms in Great Britain and Ireland. New York, Harper, 1898, 1 doll.
- *REVIEW of mineral production in India for 1897. David Hooper. Calcutta, 1898.
- *RIVISTA del servizio minerarie nel 1897 con 4 tavole. R. ispettore delle miniere, Roma. 1898.

Folyóiratokban.

- LANG, Otto: Das schweizerische Fabriksgesetz nach zwanzigjährigem Bestand. (Neue Zeit, XVII. Jahrg. Nr. 9.)
- FOVILLE, A.: L'or du Klondyke. (Revue des deux mondes, 15. Nov. 1898.)

V. Kereskedelem és forgalom.

- * BALOG Arnold: A magyar kereskedelmi törvény felső bíróságainak elvi jelentőségü határozataival. Budapest, 1898. 2 korona 40 fillér.
- BERNHARD.: Der Eisenbahnbau in Deutschostafrika, mit besonderer Berücksichtigung des Baues der Linie Tanga-Muhesa. Berlin, Simion, 1898. M. 20.
- BRANDT, L. O.: Der Ausbau des Hunte-Ems-Kanals. Oldenburg, Stalling, 1898. M. 2⁴⁰
- EGER, G.: Das Gesetz betreffend das Pfandrecht an Privateisenbahnen und Kleinbahnen und die Zwangsvollstreckung gegen dieselben. Hannover, Helwing, 1898. M. 18.
- FRIEDBERG, Emil: Die Handelsgesetzgebung des deutschen Reiches. 5. Aufl. Leipzig, Veit, 1898. M. 6.
- HANDBUCH für die deutsche Handelsmarine auf das Jahr 1898. Herausgegeben im Reichsamte des Inneren. Berlin, Reimer, 1898 M. 7⁵⁰.
- KLEIN, J. G.: Die Kohlenkrise im Königreich Polen und der Einfluss derselben auf den Kohlenhandel und die Industrie. 2. Aufl. Kattowitz, Gierth, 1898. M. 1.
- VERZEICHNISS sämtlicher am 30. VI. 1898 im Königr. Preussen vorhandenen eingetragenen Genossenschaften alphabetisch nach dem Sitz geordnet. Berlin, Heymann. M. 2⁵⁰.
- *ANNUAL STATEMENT of the trade and navigation of British India with foreign countries and of the coasting trade in the year 1898. Vol. I. Foreign trade 32-d issue. Calcutta, 1898. Three rupies.
- REPORT of the mission to China of the Blackburn Chamber of commerce 1896—97. 2 parts. Blackburn, 1898. 8 sh.

*MOVIMENTO commerciale del regno d'Italia I., II. 1897. Roma, 1898.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS statisztikai havi füzetei 1898. szept. Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1897. évben.

EGGENBERGER, J.: Die Waarenverkehrsbilanz der Schweiz (Handelsmuseum 1898 Nr. 45).

GRAU-WANDMAYER, Alexander: Das industrielle Russland und der Export Oesterreich - Ungarns (Handelsmuseum Bd. XIII. Nr. 47).

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

*NAGY Ferencz: A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata. Budapest, Grill, 1898. 4 kor.

GIRKE, Julius: Die Versicherungsforderung bei Veräusserung der versicherten Sache. Berlin, Heymann. M. 3.

KAPPELMANN, H.: Handbuch für preussische Sparkassen. Gesetze und Verordnungen. Leipzig, Duncker, 1898. M. 3⁶⁰.

TARKE, H.: Die Rechnungsgrundlagen der Lebensversicherung. Leipzig, Justel, 1898. M. 4.

FARRER lord: Studies in currency 1898 or inquiries into certain modern problems connected with the standard of value and the media of exchange. London, Macmillan, 1898. 15 sh.

MACLEOD, H. D.: Indian currency. London, Longmans, 1898 2/6.

UNITED KINGDOM stock and share-bookers directory for 1898—99. 9th edition. London, Spottiswoode, 1898 4/6.

UNITED STATES bankrupt law of 1898. comp. by N. Frank. St. Louis, 1898. 1⁵⁰ d.

VII. Állami és községi pénzügy.

*GÁLFFY Ferencz: Az állami egyenes adók és községi adóptélek kézikönyve. Budapest, 1898. 6 kor.

*A MAGYAR KIRÁLYI DOHÁNY EGVED-ÁRUSÁG statisztikája 1897. évről. Budapest, 1898.

*Az 1897. ÉVI FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEK statisztikai egybeállítás a magyar korona országaira vonatkozólag. Budapest, 1898.

GOLDBERGER, S.: Die neuen direkten Steuern in Oesterreich. Wien, Hartleben, 1898. M. 6.

NACHWEISUNG der während der Regierung Sr. Maj. des Kaisers Franz Josef I. von der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien in den J. 1849 bis einschliesslich 1896 bestrittenen Auslagen für Bauten, öffentliche Anlagen und Herstellungen, für die Er-

werbung von Gründen und Realitäten zur Strassenverbreitung und als Vermögensobjekte, dann für sonstige bemerkenswerthe aussergewöhnliche Zwecke. Wien, Braumüller, 1898. M. 3⁸⁰.

SIEGHART, Rud.: Geschichte und Statistik des Zahlenlottes in Oesterreich. Freiburg, B. Mohr, 1898. (Wiener Staatswiss. Studien I. B. 2. Heft) M. 2⁵⁰.

ANNUAIRE-général des finances publié d'après les documents officiels sous les auspices du ministère des finances. IXème année 1898—1899. Paris, Berger-Levrault, 1898 Fr. 6.

CLARKE, G. Sydenham: Russias seapower, past and present; or, the rise of the russian navy. London. Murray, 1898. 6 sh.

*ALGEMEENE REKENING wegens de ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1897. 'G Gravenhage. 1893.

Folyóiratokban.

FINANZ-ARCHIV. Herausg. von Georg Schanz. XV-ter Jahrg. 2 Band. Stefan Koczynski: Untersuchungen über ein System des österreichischen Gebührenrechts. Richard v. Kaufmann: Frankreichs Finanzlage. C. H. O. Inhülsen: Finanzielle Fragen aus der letzten Parlamentssession in England. J. Wernicke: Die Besteuerung

der Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in den deutschen Bundesstaaten. Paulsen: Die letzte Einkommensteuerreform im Grossherzogthum Sachsen. Weimar.

LEROY-BEAULIEU Paul: Les taxes futures et l'écrasement de la propriété immobilière urbaine (L'économiste française 1898 Nr. 44—45).

ARDUINO, Ettore: La competenza del parlamento in materia di bilancio (La riforma sociale 15 ottobre 1898).

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegénység).

DAS ARMENWESEN, die öffentliche Armenpflege in Wien und deren geschichtliche Entwicklung. Für die Jubilaeumsausstellung. Wien, Braumüller, 1898. M. 4.

PERLIN, Israel: Die Haushaltung der Gesellschaft. Eine Abhandlung über den Bedarf und die Herstellung der Existenzmittel. Bern, 1893. M. 36.

*BÜDIKER, T: Die Reichsversicherungs-gesetzgebung. Leipzig, Duncker, 1898. (Staats- und Sozialwiss. Forschungen. Bd. XVI. Heft 4.) M. 1⁶⁰.

*CAHN, Ernst: Das Schlafstellenwesen in den deutschen Grossstädten und seine Reform. Stuttgart. 1898. (München. volkswirtschaftl. Studien 28 St.) M. 6.

FUCHS, Ad.: Die Gefangenenschutzthätigkeit und die Verbrechensprophylaxe. Berlin, Heymann, 1898 M. 5.

PIETZCKER, Hermann: Die Wohnungsenquête in der Stadt Luzern vom 10. V. bis 3. VII. 1897. Luzern, Gebhard, 1898. M. 3²⁰.

MABILLEAU, L., Ch. RAYNERI et Cte de ROCQUIGNY: Le prévoyance

sociale en Italie. Paris, Colin, 1898. Fr. 4.

BROOKE, Emma: A tabulation of the factory laws of european countries in to far as they relative to the hours of labour and to special legislation for women, young persons and children. London, Richard, 1898. 3 sh.

CROKER, Edward J. O'B.: Retrospective lessons on railway strikes; United Kingdom. London, Simpkin, 1898. 2 sh. 6 d.

LABOUR CHANGES in wages and hours of labour in United Kingdom 1897. XV th. annual report. London, 1898. 1⁶. (Parl. paper.)

Folyóiratokban.

NEUE ZEIT 1898—99. Nr. 5—8.: Konrad Schmidt gegen Karl Marx und Friedrich Engels. Von G. Plechanow. Die erwerbsmässige Kinderarbeit und die Schule. Eine sozialpädagogische Studie von Karl Strunz. Die politische Rolle der italienischen Bourgeoisie. Von Odo Qlberg. Neuere Untersuchungen über die Lage der deutschen Konfektionsarbeiter. Von J. Tirm.

Landwirthschaftlicher Arbeitsmangel und Armenpolitik in der Schweiz. Von Rusticus. Zur Taktik der Gewerkschaften. Von W. Gewehr. Die preussischen Sparkassen und das Proletariat. Neue Formen gewerblicher Verbindung in England. Von Ed. Bernstein. Klassenkampf und Klassengängelei in Amerika. Von Philipp Rappaport.

SOZIALE PRAXIS 1898. Nr. 5—8. Arbeiterschutz und Heimarbeit von Dr. Eugen Schwiedland. Der Streik der Versilberer zu Berlin. Von Schulz. Die Lage der jugendlichen und weiblichen Ziegelarbeiter und der Bundesrath. Von W. Swienty. Die Alters- und Invaliditäts-Versicherung in den Niederlanden. Von J. H. v. Zanten. Die Einkommensvertheilung in Hamburg. Von Dr. Pfingsthorn. Krankenfürsorge und Invaliden-

versicherungsentwurf. Von Witzleben. Die Wohnungsnoth in Frankfurt a. M. Von Mangoldt.

Herr Dr. Beumer und die englischen Trade Unions. Von Dr. v. Rottenburg. Arbeitsstatistisches Amt und Arbeitsbeirath in Oesterreich. Von Dr. Emil Loew. Die Zwangsversteigerungen und ihre Opfer. Von O. Weigert. Die Reichskommission für Arbeiterstatistik. Die Wirkungen der neuen Unfallentschädigungsgesetze in England. Von F. W. Galson. Musterbauordnung für das Königreich Sachsen.

THE NINETEENTH CENTURY 1898. nov. Fallacies about old age pensions by Loch. Nostalgia for the poor in their homes by Nobel Howard. The legal status of women in India by C. Sornby.

IX. Gazdaságtörténet.

DIE ALTEN TERRITORIEN des Bezirks Lothringen nach dem Stande von 1648. I. Theil. Strassburg, Bull. (Stat. Mittheilungen über Elsass-Lothringen. 28. Heft.)

*ECKER, Christian. Das Mainzer Schaffergewerbe in den letzten drei Jahrhunderten des Kurstaates. Leipzig, Duncker, 1898. (Staats- und Sozialwiss. Forschungen. Bd. XVI. Heft 3.) M. 3⁸⁰.

*LEWY, Alexander: Zur Genesis der heutigen agrarischen Ideen in Preussen. Stuttgart, 1898. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien. 27. Stück.)

*SAMMLUNG nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftl. Seminars zu Halle, herausg. v. Dr. J. Conrad. Jena, Fischer, 1898. 18. Bd.

Bauerngut und Frohndienste in Anhalt vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. Nach archivalischen Quellen von Dr. Albert Kraaz. M. 7⁵⁰. 21. Band. Darstellung und Würdigung der Ansichten Luthers vom Staat und seinen wirthschaftlichen Aufgaben von Frank G. Ward. M. 2⁴⁰.

SIEVEKING, Heinr.: Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der Casa di S. Giorgio. I Band. Freiburg i. B., Mohr, 1898. (Volkswirtschaftl. Abhandlungen der badischen Hochschulen. 1. B. 3. Heft.) M. 5.

GUALLIEUR, H.: The paternal state in France and Germany. London, 1898. 6 sh.

Folyóiratokban.

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. V. évf. 8. f. Dr. Takács Sándor:

- Komáromi harminczadosok dolga a XVI. és XVII. században. Dr. Könyöki Alajos: Élelmi szeretek ára Pozsonyban 1563-ban. Kemény Lajos: Abaujmegye adóztatása 1427—1522-ig. Kropf Lajos: A földmértékek történetéhez.
- TREITSCHKE, Heinrich: Die aristokratische Republik in der Neuzeit. (Beilage zur Allg. Zeitung. 1898. Nr. 268.)
- BIENAGMÉ, Gustave: Le coût de la vie a Paris à diverses époques, (Journal de la société de statistique de Paris 1898. oct.—nov.)
- PAOLI, Louis: Le Saint-Simonisme en Italie. (Revue d'économie politique, août-sept. 1898.)
- VIALATA, Achille: L'établissement et l'échat de bimétallisme aux États-unis (1782—1861). (Journal des économistes Novembre 1893.)

X. Statisztika.

- *MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Új folyam, V. 1897. Budapest, 1898. 10 korona.
- *STATISTISCHES HANDBUCH für den preussischen Staat. 3. Band. Berlin, 1898. M. 5.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH für das Königreich Bayern, IV Jahrg. 1898, München, 1898.
- *STATISTIK DES HAMBURGISCHEN STAATES. Heft XVIII. Die Ergebnisse der Berufs und Gewerbebeziehung von 1895, Hamburg, 1893.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the principal and other foreign countries in each year from 1836 to 1895/6. 24-th Number. London, 1898. 1 sh. 5 d.
- *STATISTICAL ATLAS of the United States based upon results of the eleventh census by Henry Gannett Washington, 1898.

Feljegyzésekben.

- FALKNER, R. P.: The development of the census (Annals of the american academy, november 1898.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *DOBOZI István: A községi közigazgatás kézikönyve. Ötödik kiadás. I—III. köt. Budapest, 1898.
- BIBLIOTHECA GEOGRAPHICA. Herausg. von der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Bearb. v. Otto Buschin. 4. Bd. Jahrg. 1895. Berlin, Kühl, 1898. M. 8.
- DOVE, Karl: Vom Kap zum Nil. Reiseerinnerungen aus Süd-, Ost- und Nordafrika. Berlin, 1893. M. 5.
- ELSAß-LOTHRINGEN, des Reichslands Landes- und Ortsbeschreibung. Herausg. vom stat. Bureau d. Ministeriums f. Elsass-Lothringen in 7 Lief. Strassburg, Heitz, 1. Lief. M. 2.
- GEOGRAPHISCHES HANDBUCH zu Andrees allg. Handatlas. Herausgegeben v. A. Scobel. 3. Aufl. Bielefeld, Velhagen, 1898. 18 füzet. M. 10⁸⁰.
- GEORGE, J.: Humanität und Kriminalität. Eine Zusammenstellung sämtlicher Kriminalstrafen vom frühesten Mittelalter bis auf die Gegenwart, unter Berücksichtigung aller Staaten Europas, nebst einer Besprechung derselben unter dem Gesichtswinkel der Humanität. Jena. Costenoble. 1898. M. 10.
- GRAHN, E.: Die städtische Wasserversorgung im deutschen Reiche, sowie in einigen Nachbarländern. I. B. Königreich Preussen. München, Oldenburg, 1898. M. 26.

- HUBER, Max : Die Staatensuccession. Völkerrechtliche u. Staatsrechtliche Praxis im XIX. Jahrh. Leipzig, Duncker. 1898. M. 7²⁰.
- KÄRRSTRÖM, E. J. : Achtzehn Jahre in Südafrika. Aus dem Schwedischen von F. v. Kind. Leipzig, Dieter, 1898. 9 füzet. M. 5⁴⁰.
- LANDOR, Henry S. : Auf verbotenen Wegen. Reisen und Abenteuer in Tibet. Leipzig, Brockhaus, 1898. M. 9.
- DAS SÄCHSISCHE BURZENLAND. Zur Honterus-Feier. Kronstadt, Zeidner, 1898. M. 8.
- SENDLER R. u. O. KOBEL : Übersichtliche Darstellung des Volkserziehungswesens der europäischen und aussereuropäischen Kulturvölker. Heft, 1 : Das schwedische Volksschulgesetz. Breslau, Handel, 1898, M. 0⁶⁰.
- *STATISTIK DER REICHSTAGSWAHLEN VON 1898. Berlin, 1898 (Ergänzungsheft zu den Vierteljahrsheften zur Statistik des deutschen Reichs 1898. III.) M. 1.
- DONNELLY Eleanor C. : Girlhoods handbook of women : a compendium of the views of Eliza Allen Starr, Madelaine V. Dahlgren, Eleanor C. Donnelly etc. on womens work, womens sphere, womens influence and responsibilities. Revised and ed. by D. Freiburg B., Herder, 1898. M. 3.
- HEDIN, Sven : Through Asia, With 300 illustrations. 2 vols. London, Methuen, 1898. 36 th. *Folyóiratoklan.*
- MUEAI Henrik : A budapesti gymnasiumi és reáliskolai tanulók osztályzatai az 1896/7. tanév végén. (Budapest főváros stat. havi füzetei, 1898. szept.)
- NEUSTÄTTER, Otto : Das Frauenstudium im Ausland (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1898. Nr. 237, 238, 263, 264.)
- HORN, Ant. E. : Lettre d'Autriche Hongrie. (Journal des économistes Novembre 1898.)
- BOULGER, Demetrius : Fashoda and the upper Nil. (Contemporary review Nov. 1898.)

TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Néhány szó közegészségi állapotainkról és teendőinkről. — <i>Dr. Vizaknai Antaltól</i>	3
A munkanélküliség kérdéséhez. — <i>Dr. Kenéz Bélától</i>	16
Az épületek tűzkárbiztosításáról szóló osztrák törvényjavaslat. — <i>Dr. Róth Páltól</i>	75
A drága kenyér. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	89
Allami ellenőrzés az életbiztosítás terén. — <i>Altenburger Gyulától</i>	148
Tűzkárok a Magyarbireadalomban. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	228, 318
A tőke a nemzetgazdaság és a socialismus szempontjai szerint. — <i>Dr. Gorove Lászlótól</i>	242
A nemzetközi vámpolitika jövője. — <i>Láng Lajostól</i>	297
Dán törvényjavaslat telep-parcellák létesítéséről mezőgazdasági munkások számára. — <i>Schumacher Sándortól</i>	365
A socialismusról, különös tekintettel az agrár mozgalmakra. — <i>Dr. Mattyasovszky Miklóstól</i>	381
A munkásstatisztikáról. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	439
Az értékről. — <i>Navratil Ákostól</i>	523, 584
A reprezentatív számlálásról. — <i>Dr. Bulay Lászlótól</i>	601
Mezőgazdaságunk. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	647
A munkaidő törvényes rendezése a művelt államokban. — <i>György Aladártól</i>	666, 722
A magyarság és a nemzetiségek az új népmozgalmi statisztika szerint. — <i>Dr. Vizaknai Antaltól</i>	680
Kivitali törekvéseink és a gyarmatok. — <i>Székely Mihálytól</i>	741
Az egyházpolitikai törvények hatása. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	799
Békés vármegye mezőgazdasága. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	817

II. IRODALMI SZEMLE.

A kereskedelemügyi miniszternek 1896. évi működéséről a törvény- hozás elé terjesztett jelentése. — <i>ay.-tól</i>	32
Reinhold Rudloff: Die Landwirtschaft Ungarns in Reisebriefen geschildert. — <i>r.-tól</i>	41
Stumpfe Emil dr.: Der kleine Grundbesitz und die Getreide- Preise. — <i>a.-tól</i>	42
Kiao-csau világhelyzete és előrelátható jelentősége. — <i>Dr. Kenéz Bélától</i>	111
May Max: Wie der Arbeiter lebt. Arbeiter-Haushaltungsrechnun- gen aus Stadt und Land. — <i>r.-tól</i>	115
Barth Paul dr.: Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. — <i>gy.-tól</i>	118

Keller Gottfried dr.: Der Staatsbahngedanke bei den verschiedenen Völkern. — <i>l-től</i>	122
A munkás-baleseteket kártalanító angol törvényről. — <i>r-től</i>	165
Milhofer Sándor: A mezei munkásviszonyok hazánkban. — <i>gy-től</i>	171
Myhrenfurth Gertrud: Die hausindustriellen Arbeiterinnen in der Berliner Blousen-, Unterrock-, Schürzen- und Tricotconfection. — <i>a-től</i>	173
Virgili: Az olasz szociális törvényhozás multjáról és jelen állapotáról. — <i>gy-től</i>	268
Herz Hugó: Der gegenwärtige Stand und Wirksamkeit der Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich. — <i>r-től</i>	271
Reichersberg N.: Wesen und Ziele der modernen Arbeiterschutzgesetzgebung. — <i>d-től</i>	276
Falk Zsigmond dr.: Oroszország. Uti vázlatok. — <i>ay-től</i>	280
Reusz József: Az esztergomi takarékpénztár ötvenéves története. — <i>dr-től</i>	334
Dr. Crüger Hans: Der heutige Stand des deutschen Genossenschaftswesens. — <i>r-től</i>	335
Waltemath Waldemar Kuno: Die Ursachen der niedrigen Preise unserer Zeit und der Bimetallismus. — <i>gy-től</i>	340
Prof. Dr. H. Albrecht: Fünf Jahre praktisch-socialer Thätigkeit. Aus der Versuchsstation der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. — <i>a-től</i>	342
Navrátil Akos: Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja. <i>Dr. Kenéz Bélától</i>	393
Kowalewski W. J.: Die Produktivkräfte Russlands. — <i>gy-től</i>	400
Dr. Franz Bensing: Der Einfluss der landwirthschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirthschaft. — <i>y-től</i>	407
Dr. Foerster F. W.: Die Arbeitslosigkeit und die moderne Wirthschaftsentwicklung. Eine Mahnung zur Vorsicht gegenüber der obligatorischen Arbeiterversicherung und dem communalen Arbeitsnachweis. — <i>r-től</i>	490
Keyserling Róbert gróf: Vom Japanischen Meer zum Ural. — <i>gy-től</i>	493
Dr. Bartha Béla: A magyar államgazdaság tankönyve. — <i>Dr. Kenéz Bélától</i>	544
Hell Lajos: Egyptom politikai, közgazdasági, föld- és néprajzi leírása. — <i>r-től</i>	546
Mayrhofer von Grünbüchel Henrik: Die Volkszählung in Oesterreich vom Standpunkte des geltenden Gesetzes, ihrer Durchführung und eventuellen Reform. — <i>gy-től</i>	547
Dr. Körösy József: A Felvidék eltötosodása. — <i>x. y-től</i>	614
Friedrich Freiherr zu Weichs-Glon: Die Brotfrage und ihre Lösung. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	617
Résumé statistique de l'empire du Japon. Cabinet impérial. Section de la statistique générale. — <i>ssy-től</i>	619
Szterényi József: Magyar iparoktatási évkönyv. — <i>György Aladártól</i>	692
Közgazdasági Lexikon. — <i>x. y-től</i>	695
Külföldi Folyóiratok Szemléje: Annals of the American Academy of political and social science. Australian experiments in industry. — <i>esy-től</i>	697
A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei. — <i>Dr. Kenéz Bélától</i>	761
Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. — <i>ff-től</i>	763
Külföldi Folyóiratok Szemléje: Dr. Jastrow: Arbeitsmarkt und Arbeitsnachweis in Deutschland. — <i>r-től</i>	765
Oldenberg Károly: A pékinasok túlságos számának káros hatásáról. — <i>r-től</i>	770
Riedl Richard: Die deutschen Gewerbezahlungen und die Reform der Gewerbestatistik in Oesterreich. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	873

III. STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Születések és halálozások Magyarországon az állami anyakönyvek első esztendejében. — <i>Z.-tól</i>	45
A Németbirodalom népességének foglalkozása 1895-ben. — <i>Dr. Herczeg Ferencz-től</i>	53
A magyar fürdők vendégforgalma 1896-ban. — <i>B.-tól</i>	120
Elemi csapások a mezőgazdaságban. <i>Milhoffer Sándor-tól</i>	173
Az osztrák bűnügyi statisztika legújabb eredményei. — <i>Dr. Kenéz Béla-tól</i>	192
A házimunka számbavétele Ausztriában. — <i>r.-tól</i>	199
Nemzetközi szövetkezeti statisztika. — <i>Fenyvessy József-től</i>	282
Az osztrák strike-statisztika legújabb eredményei. — <i>Dr. Kenéz Béla-tól</i>	346
A munkaközvetítés statisztikája Ausztriában. <i>Fenyvessy József-től</i>	412
A magyarság száma 1897 végén. — <i>Kovács Alajos-tól</i>	418
Tanköteles gyermekek foglalkoztatása Németországban. — <i>a.-tól</i>	496
Fiume árú- és hajóforgalma az 1897. évben. — <i>Dr. Herczeg Ferencz-től</i>	552
A világ vastermelése. — <i>Dr. Kenéz Béla-tól</i>	625
A franciaországi strikeok statisztikája az 1897. évről. — <i>F. J.-tól</i>	630
A nemek aránya a múlt századokban. — <i>r.-tól</i>	634
Ipartestületi statisztika. — <i>B. L.-tól</i>	703
Népkönyvtárak Braunschweigban. — <i>r.-tól</i>	708
A pellagra gazdasági okai. — <i>Farkas Jenő-től</i>	773
Statisztikai táblázatok »Az egyházpolitikai törvények hatása« című értekezéshez. — <i>Dr. Jekelfalussy József-től</i>	882

IV. KÖNYVSZEMLE.

1898. januártól decemberig 65, 129, 203, 288, 352, 430, 501, 571, 638,
712, 786, 891

V. A »MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG« ÉRTESÍTŐJE.

1898. januártól decemberig 72, 138, 211, 362, 513, 796.

9817

1977 OKT 11

1898. 22. jan - dic